# M. TULLII CICERONIS

# OPERA OMNIA

EX RECENSIONE

## JO. AUG. ERNESTI

QUI ET NOTAS SUAS

ADJECIT.

## VOLUMINIS QUARTI

PARS PRIMA.

## OPERA PHILOSOPH.

OXONII,

EXCUDEBANT COLLINGWOOD ET SOCII.

Prostant venales apud W. H. Lunn, J. Mackinlay, J. Mawman, W. Miller, T. Payne, R. H. Evans, J. Faulder, Londini; et J. Cooke, J. Parker, Oxonii.

MDCCCX.

# PRÆFATIO.

QUI hoc volumine continentur libri Ciceronis, ea rerum præstantia insignes sunt, ea disserendi cum subtilitate et elegantia, tum copia et suavitate, ut nihil iis esse possit ad ingenium rerum optimarum copia alendum uberius, et acuendum efficacius, orationem denique in disserendo fingendam ornandamque apte ad rei cujusque genus atque modum limatius. Itaque ut est quisque ad sensum illorum bonorum minus hebes, ita plus horum librorum lectione teneatur necesse est. Nos quidem hi libri juvenili ætate legi cœpti, ita dulcedine bonorum suorum et pulchritudine cepere, ut iis legendis satiari nunquam potuerimus. Quo libentius etiam ad eos recensendos, et tum emendandos, tum explicandos accessimus. In quo nos non parvo exemplorum tum scriptorum, tum formis literarum expressorum numero adjuti sumus. Scriptorum quidem exempla bibliothecæ variæ, Gothana, Guelferbytana, Curiensis, excerpta autem e talibus exemplis amici plures suppeditavere, editorum autem exempla antiquiora, tum pariter bibliothecæ publicæ, tum nostra, quam a multis annis Ciceronianorum librorum exemplis instruere studuimus: in quibus sunt, quæ a superioribus eorum editoribus, vel omnino non, vel non satis diligenter consulta reperimus. Libros hos primi uno volumine edidere, Sweinhemius et Panartius, omissis tamen de Officiis libris, quos post a. 1479 ab iis editos habemus, et Tusculanis quæstionibus, quæ an. 1471 ex eorum officina prodiere, ante ab Ulrico Gallo Viennensi editæ, Jo. de Colonia et Jensono aliisque post hos, etiam cum notis, de quibus editionibus Fabricii Bibliotheca latina consulenda est, sicut et de editionibus horum librorum universorum, et in exemplis quæ postea ad eorum exemplum facta sunt, non reperiuntur. Primum eos addidit, quod sciam, editio Mediolanensis loco tertio.

Nam ordo primarum editionum differt ab eo, qui nunc servatur, sequuntur que libros Academicarum disputationum, qui primum locum tenent, libri de Legibus, hos de Officiis, de Finibus, Tusculanæ Quæstiones, et reliqui. Ordinem eum, qui nunc est, induxit Cratander, ipsum Ciceronem auctorem secutus, ut in præfatione demonstravit. Hoc autem apparatu nostro ita usi sumus in textu recensendo et conformando, ut artis criticæ ratio postulabat, neque audaciæ in eo corrigendo indulgentes, neque evidenti necessitati, per inanem modestiæ speciem repugnantes. Itaque speramus nos multis locis bene consuluisse textus Ciceroniani integritati. Quod si tamen locis forte quibusdam ab legibus severæ artis criticæ, contra consilium nostrum discesserimus, veniam nobis daturos esse viros harum rerum usu peritos, qui, quam difficile sit, sibi ab omni lapsu in hoc genere cavere sciant, speramus. Scr. Lipsiæ. d. XXIV. Sept. a. C. MDCCLXXVI.

# M. TULLII CICERONIS

# ACADEMICÆ QUÆSTIONES.

## CICERO VARRONI S. D.

ETSI munus flagitare, quamvis quis ostenderit, ne populus
quidem solet, nisi concitatus: tamen ego exspectatione pro-
missi tui moveor, ut admoneam te, non ut flagitem. misi au-
tem ad te quatuor admonitores non nimis verecundos. nosti
enim profecto os adolescentioris Academiæ. Ex ea igitur
media excitatos misi: qui, metuo, ne te forte flagitent. ego
autem mandavi, ut rogarent. Exspectabam omnino jamdiu,
meque sustinebam, ne ad te prius ipse quid scriberem, quam
aliquid accepissem, ut possem te remunerari quam simillimo
munere. Sed cum tu tardius faceres, id est, ut ego inter-
pretor, diligentius, teneri non potui, quin conjunctionem
studiorum, amorisque nostri, quo possem litterarum genere,
declararem. Feci igitur sermonem inter nos habitum in Cu-
mano, cum esset una Pomponius. tibi dedi partes Antio-
chinas, quas a te probari intellexisse mihi videbar: mihi
sumsi Philonis. Puto fore, ut, cum legeris, mirere id nos
locutos esse inter nos, quod numquam locuti sumus. sed no-
sti morem dialogorum. Posthæc autem, mi Varro, quam
plurima, si videbitur, et de nobis, et inter nos: sero fortasse:
sed superiorum temporum, fortuna reipublicæ, causam susti-
neat: hæc ipsi præstare debemus. atque utinam quietis tem-
poribus, atque aliquo, si non bono, at saltem certo statu
civitatis, hæc inter nos studia exercere possemus! quamquam
tum quidem vel aliæ quæpiam rationes, honestas nobis et
curas, et actiones darent. nunc autem quid est, sine his cur
vivere velimus? mihi vero cum his ipsis vix: his autem de-
tractis, ne vix quidem. sed hæc coram, et sæpius. Migra- b.
tionem, et emtionem feliciter evenire volo, tuumque in ea re
consilium probo. Cura ut valeas.

p. 39. a.

# M. TULLII CICERONIS
# ACADEMICARUM QUÆSTIONUM
## LIBER PRIMUS,
### AD
## M. TERENTIUM VARRONEM.

### ARGUMENTUM.

*Quatuor omnino libros Academicarum Disputationum scripsit Cicero, in quibus omnem Philosophiam Academiæ cum veteris tum novæ explicavit, sed ita, ut facile intelligeretur, id quod ipse fatetur, v. c. Ep. ad Div. IX. 8. se novam veteri præferre. Itaque induxit Varronem, Antiochi, quintæ Academiæ conditoris, et veterem Academiam instaurare cupientis, se autem Philonis partes suscipientem, qui quartæ Academiæ caput fuerat, et novæ Academiæ placita tenuerat, sed ita, ut nihil inter veterem et novam interesse disputaret, v. L. I. c. 4. et Luculli c. 4. quod Antiochus libro, quem SOSUS inscripserat, negabat. Horum quatuor librorum primi tantum fragmentum hoc restat, in quo post præfationem, quæ de instituto Philosophiæ latinis litteris illustrandæ agit, et occasionem sermonis demonstrat, c.* 1-3. *Varro primum, inde a Socrate repetens usque ad Arcesilam, Philosophiæ rationem exponit, c.* 4-13. *deinde Cicero ab Arcesila incipit, et in Carneade desinit. Summa sermonis Varroniani hæc est: Socratem primum cœpisse de moribus magis quam de rerum natura disputare, in qua sola superiores philosophi versati erant, atque in omnibus sermonibus usum esse illa* εἰρωνεία, *qua nihil se scire diceret, nisi id ipsum, quod nihil sciret. Hujus discipuli, Platonis, auctoritate unam et consentientem duobus vocabulis Philosophiæ formam institutam esse, Academicorum et Peripateticorum, qui certam et completam philosophiæ formulam composuerint, sed Socraticam dubitationem, et de omnibus rebus sine assensione disputandi consuetudinem, reliquerint, atque ita artem Philosophiæ effecerint, c.* 4. *Triplicem autem fuisse philosophandi rationem,* unam, de vita et moribus, *quæ a natura peteretur, cui parendum, in qua summum bonum quærendum dicerent, c.* 5. 6. alteram, de natura, *quæ contineretur ex effectione et materia, quam fingeret et formaret effectio c.* 7. 8. *coll. c.* 2. tertiam, *quæ* in ratione et differendo *versaretur, ductam illam quidem a sensibus, sed ita, ut judicium veritatis non sensibus fallentibus, sed menti tribueretur, quæ sola cerneret, quod semper esset, simplex, et unius modi, et tale, quale esset, quam* ideam *appellavisset. Omnem a sensibus ductam cognitionem opinabilem tantum esse, scientiam tantum in animi motionibus et rationibus inesse c.* 9. *Aristotelem deinde primum ideas labefactasse: Theophrastum negasse, in virtute sola positum esse, beate vivere; Stratonem totum se ad naturæ obscuritatem contulisse, c.* 10. *Zenonem autem inprimis disciplinam corrigere conatum esse, et plurima in triplici illa ratione novasse, c.* 11. 12. *Zenoni deinde se opposuisse Arcesilam, non per-*

*tinacia, sed obscuritate rerum commotum, et revocasse illam veteribus omnibus usurpatam de rebus omnibus dubitandi consuetudinem, nihilque dixisse sciri posse, ne id ipsum quidem, quod Socrates excepisset. cf. L. II. c.* 24. *Hanc esse Academiam novam appellatam, et ad Carneadem perductam. c.* 13.

In Cumano nuper cum mecum Atticus noster esset, nuntia- 1
tum est nobis [1] a M. Varrone, venisse eum Roma pridie ve- 1
speri, et nisi de via fessus esset, continuo ad nos venturum
fuisse. quod cum audissemus, nullam moram interponendam
putavimus, quin videremus hominem, nobiscum et studiis
eisdem, et vetustate amicitiæ conjunctum. itaque confestim
ad eum ire perreximus: paullumque cum [2] ejus villa abesse-
mus, ipsum ad nos venientem vidimus: atque illum com-
plexi, ut mos amicorum est, [3] satis eum longo intervallo ad
suam villam reduximus. Hic [4] pauca primo, [5] atque percun- 2
ctantibus nobis, [6] ecquid forte Roma novi: Atticus, Omitte
ista, quæ nec percunctari, nec audire sine molestia possumus,
quæso, inquit: et quære potius, ecquid ipse novi. silent enim
diutius Musæ Varronis, quam solebant: nec tamen [7] cessare,
sed celare, quæ scribat, existimo. Minime vero, inquit ille.
intemperantis enim [8] arbitror esse, scribere, quod occultari
velit. sed habeo opus magnum in manibus, quod jam pridem
[9] ad hunc ipsum (me autem dicebat) quædam institui, quæ b.
et sunt magna sane, et limantur a me politius. Et ego, Ista 3
quidem, inquam, Varro, jam diu exspectans, non audeo
tamen flagitare: audivi enim e Libone nostro, cujus nosti
studium (nihil enim ejusmodi celare possumus) non te ea in-
termittere, sed accuratius tractare, nec de manibus umquam
deponere. Illud autem mihi ante hoc tempus numquam in
mentem venit a te requirere: sed nunc, posteaquam sum in-
gressus, res eas, quas tecum simul didici, mandare monu-
mentis, philosophiamque veterem illam, a Socrate ortam,

1 *a M. Varrone*] i. e. e villa ejus, per servum aliquem.

2 *ejus villa abessemus*] Ed. Ven. 1494. *abissemus via.* v. not. sq.

3 *satis eum longo intervallo* &c.] Hoc non convenit cum lectione vulgata: nam si paullum a villa Varronis aberant, non longo intervallo eum potuere reducere ad villam ejus. Itaque Davisius putabat corrigendum *se visentium longo intervallo,* ut alibi dicit Cicero, i. e. post longum intervallum. melius convenit lectioni Venetæ *paullum abissemus via,* sc. a mea villa.

4 *pauca primo*] Intell. locuti sumus de more congredientium. Sic de Fin. I, 5. *pauca primo inter nos de literis.* ibid. III, 2. med. *surrexit statim: deinde prima illa, quæ in congressu solemus.*

5 *atque ea percunct. nobis*] *ea* delevimus. abest ed. Ven. 1494.

6 *et si quid*] Correximus *ecquid* cum Davisio. ed. Ald. *ecsi quid.* scil. afferret: nisi vero legendum est *Romæ,* quod melius sequentibus conveniret. *ecquid ipse novi* sc. habeat, egerit.

7 *istum cessare*] Abest *istum* ab ed. Ven. bene, opinor: nisi legendum *ipsum.*

8 *arbitror esse*] *esse* cum Davisio addidimus. habent edd. Ven. Mediol. Ald. &c.

9. *ad hunc eum ipsum*] *eum* offendit, idque delevit Dav. defendit frustra Wopkensius.

Latinis litteris illustrare; quæro, quid sit, cur, cum multa scribas, genus hoc prætermittas, præsertim cum et ipse in eo excellas, et id studium totaque ea res longe ceteris et studiis, et artibus antecedat.

2 Tum ille, Rem a me sæpe deliberatam, et multum agita-
4 tam requiris. Itaque non hæsitans, respondebo: sed ea dicam, quæ mihi sunt in promtu: quod ista ipsa de re multum, ut dixi, et diu cogitavi. Nam cum philosophiam viderem diligentissime Græcis litteris explicatam, existimavi, [10] si qui de nostris ejus studio tenerentur, si essent Græcis doctrinis eruditi, Græca potius, quam nostra lecturos: sin a Græcorum artibus, et disciplinis [11] abhorrerent, ne hæc quidem curaturos, quæ sine eruditione Græca intelligi non possunt: itaque ea nolui scribere, quæ nec indocti intelligere
5 possent, nec docti legere curarent. [12] Vides autem eadem ipse. didicisti enim non posse nos Amafanii, aut Rabirii similes esse, qui, nulla arte adhibita, de rebus ante oculos positis vulgari sermone disputant: nihil definiunt, nihil partiuntur, [13] nihil apta interrogatione concludunt, nullam denique artem esse nec dicendi, nec disserendi putant. nos au-
p. 40. tem præceptis dialecticorum, et oratorum etiam (quoniam
a. utramque vim, virtutem esse nostri putant) sic parentes, ut legibus, [14] verbis, quamquam novis, cogimur uti: [15] quæ docti (ut dixi) a Græcis petere malent, indocti ne a nobis
6 quidem accipient: ut frustra omnis suscipiatur labor. Jam vero physica, si Epicurum, id est, si Democritum probarem, possem scribere ita plane, ut Amafanius. quid est enim magnum, cum [16] causas rerum efficientium sustuleris, de corpusculorum (ita enim appellat atomos) concursione fortuita loqui? nostra tu physica nosti, [17] quæ contineantur ex effectione, et ex materia ea, quam fingit, et format effectio.

10 *si qui de nostris*] Forte *si* hoc, aut alterum in *si essent* insititium est.

11 *abhorrerent*] Non dubitavi sic reponere cum Davisio pro *abhorrent*. et sic est in edd. vett. nam sic respondet superiori *si essent G. d. eruditi*.

12 *Vides autem—non posse nos* &c.] Hæc non satis sana sunt. Davisius non male corrigit: *Vides autem* (*eadem enim ipse didicisti*) *non posse nos*.

13 *nihil apta interrogatione concludunt*] Ed. Ven. *aperta*, male. *apta interrogatio*, si lectio quidem sana est, est in generibus argumentandi per interrogationem, ut fit in enthymematis. Conjeci olim *apta ratione concl.* ut alibi dicit Cicero. nam conclusio per interrogationem angustior est, quam pro loco hoc, ubi de universo genere loqui videtur.

14 *verbis, quamquam novis, cogimur uti*] In his semper hæsi: nec enim commodum sensum habent. difficultas est in *quamquam*. Venit in mentem *quoque*: Davisius conjecit *nonnunquam*, quod recepit Alemannus.

15 *quæ docti malent*] *malent* dedi pro vulgato *mallent*, ut est c. 3. ubi hæc sententia repetitur: *aut enim Græca legere malent*: tum mox pro *accipiunt*, legendum *accipient*. Ed. Ven. hunc ordinem facit *indocti a nobis ne accipiunt quidem*.

16 *causas rerum efficientium*] Lambinus corrigit *efficientes*. Vulgatum si verum est, sensus est, causas, quæ sunt in rebus efficientibus.

17 *quæ contineantur*] Davisius e MSS. duobus addidit *cum*: sed ita oratio fit ἀνακόλουθος.

[18] adhibenda enim Geometria est: [19] quoniam quibusnam
quisquam enuntiare verbis, aut quem ad intelligendum pote-
rit adducere hæc ipsa de vita, et moribus, de expetendis, fu-
giendisque rebus? illi enim [20] simpliciter pecudis et hominis
idem bonum esse censent. apud nostros enim, non ignoras,
quæ sit et quanta subtilitas. Sive enim Zenonem sequare: 7
magnum est efficere, ut quis intelligat, quid sit illud verum,
et simplex bonum, quod non possit ab honestate sejungi:
quod bonum quale sit, negat omnino Epicurus [21] sine volup-
tatibus sensum moventibus nec suspicari. [22] si vero Acade-
miam veterem persequamur, quam nos, ut scis, probamus:
[23] quam erit illa acute explicanda nobis? quam argute, quam
obscure etiam contra Stoicos disserendum? totum igitur
illud philosophiæ studium mihi quidem ipse sumo, et ad vitæ
constantiam [24] quantum possum, et ad delectationem animi:
nec ullum arbitror, ut apud Platonem est, majus aut melius
a diis datum munus homini: sed meos amicos, in quibus est 8
studium, in Græciam mitto, id est, ad Græcos ire jubeo, ut b.
ea a fontibus potius hauriant, quam rivulos consectentur.
Quæ autem nemo adhuc docuerat, nec erat, unde studiosi
scire possent; ea, quantum potui, (nihil enim magnopere
meorum miror) feci, ut essent nota nostris. a Græcis enim
peti non poterant, ac, post [25] L. Ælii nostri occasum, ne a
Latinis quidem. Et tamen in illis veteribus nostris, quæ,
Menippum imitati, non interpretati, quadam hilaritate con-
spersimus, multa admista ex intima philosophia, multa dicta
dialectice: quæ quo facilius minus docti intelligerent, jucun-
ditate quadam ad legendum invitati, [26] in laudationibus, in

18 *adhibenda enim Geometria est*] Non his ratio reddi videtur superioris. Itaque Davisius conjecit *etiam*, pro *enim*: quocum in libris interdum confunditur *etiam*. Sed rectum est *enim*, si illud *nostra tu physica nosti*, intelligamus, quam sint difficilia.

19 *quoniam quibusnam quisquam*] *quoniam* vitiosum videtur. non enim ratio redditur superioris. Davisius non male conjecit *quin etiam*. pro *quisquam* edd. Ven. Med. habent *quisque*. non male. sc. non bene exercitatus in dicendo ac scribendo, qualis Amafanius fuit. *hæc ipsa* intelligo, quæ facilia videntur, quia de rebus vitæ humanæ agunt. pendet autem ab *intelligere*.

20 *simpliciter*] i. e. sine arte et subtilitate.

21 *sine volupt.*] Intell. *se*, quod addidit Lambinus. mox pro *nec suspicari* putem legendum *vel suspicari*.

22 *si vero*] Respondet superiori *sive enim Z. sequare:* itaque debebat esse *sive Acad. v. persequamur*, ut Turnebus corrigendum putabat, Lambinus etiam edidit. probat etiam Davisius, aut supra legendum *si enim Z. s.* Sed ego nil moveam: quia longior est interpositio, potuit a legitima forma recedere et sensum exprimere hoc modo: itaque et plurali hic usus est, cum supra sit singularis. cujus generis et alia exempla occurrunt.

23 *quam erit illa* &c.] Durius sane est explicare Academiam. Si legas *erunt*, facilior sit oratio.

24 *quantam possum*] *quantum* dedit Turnebus, placebatque etiam Davisio contra disputante Wopkensio. Ego tamen Turnebum secutus sum, quia edd. Ven. Med. &c. sic habent.

25 *L. Ælii*] sc. *Stilonis*, qui de philosophia latine scripserat. v. Cic. Brut. 56. olim legebatur *Læti*. male.

26 *in laudationibus, in iis ipsis a. pr*

iis ipsis antiquitatum proœmiis philosophiæ, scribere voluimus, si modo consecuti sumus.

3 Tum ego, Sunt, inquam, ista, Varro. nam nos in nostra
9 urbe peregrinantes, errantesque, tamquam hospites, tui libri quasi domum deduxerunt, ut possemus aliquando, qui, et ubi essemus, agnoscere. tu ætatem patriæ, tu descriptiones temporum, tu sacrorum jura, tu sacerdotum; tu domesticam, tu bellicam disciplinam; tu sedem regionum, locorum; tu omnium divinarum, humanarumque rerum nomina, genera, officia, causas aperuisti: plurimumque poëtis nostris, omninoque Latinis et litteris luminis attulisti, et verbis: atque ipse varium, et elegans omni fere numero poëma fecisti: philosophiamque multis locis inchoasti, ad impellendum satis,
10 ad edocendum parum. Causam autem probabilem tu quidem affers. aut enim Græca legere malent, qui erunt eruditi: aut ne hæc quidem, qui illa nesciunt. [27] sed da mihi nunc: satisne probas? immo vero et hæc, qui illa non poterunt, et
p. 41. qui Græca poterunt, non contemnent sua. quid enim causæ
a. est, cur poëtas Latinos Græcis litteris eruditi legant, philosophos non legant? [28] an quia delectat Ennius, Pacuvius, Accius, multi alii, qui non verba, sed vim Græcorum expresserunt poëtarum? quanto magis philosophi delectabunt, si, ut illi Æschylum, Sophoclem, Euripidem; sic hi Platonem imi-
11 tentur, Aristotelem, Theophrastum? Oratores quidem laudari video, si qui e nostris Hyperidem sint, aut Demosthenem imitati. ego autem (dicam enim, ut res est) dum me ambitio, dum honores, dum causæ, dum reipublicæ non solum cura, sed quædam etiam procuratio multis officiis implicatum, et constrictum tenebat, hæc inclusa habebam; et, ne obsolescerent, renovabam, cum licebat, legendo. nunc vero et fortunæ gravissimo percussus vulnere, et administratione reipublicæ liberatus, doloris medicinam a philosophia peto, et otii oblectationem hanc, honestissimam judico. aut enim huic ætati hoc maxime aptum est: aut iis rebus, si quas dignas laude gessimus, hoc in primis consentaneum: aut etiam ad nostros cives erudiendos nihil utilius: aut, si hæc
12 ita non sunt, nihil aliud video, quod agere possimus. Brutus quidem noster excellens omni genere laudis, sic philosophiam Latinis litteris persequitur, [29] nihil ut iisdem de rebus

*philosophiæ*] Casaubonus hic lacunas duas esse putabat. nec difficultatem expedivisse videtur Davisius. Ego puto *philosophiæ* esse alieno loco, et post *laudationibus* ponendum. et pro *scribere* legendum *efficere*, cui τὸ *consequi* bene respondet.

27 *sed da mihi nunc*] Intelligunt dic mihi. Ego malim sic, sed hoc mihi da, ut mihi interroganti, vel ad hoc, quod dicturus sum, respondeas.

28 *an quia del. E.*] Non cohæret hic oratio, propter τὸ *quia*, quod et ab edd. quibusdam vett. abest, ut ed. Ven. Ex argumentandi forma conjeci legendum esse, *atqui delectat E.* ita bene respondet quod mox sequitur *quanto magis*.

29 *nihil ut—Græcia desideret*] Hoc

Græcia desideret: et eandem quidem sententiam sequitur, quam tu. nam Aristum Athenis audivit aliquandiu, cujus tu fratrem Antiochum. quamobrem da, quæso, te huic etiam generi litterarum.

Tum ille, Istuc quidem considerabo, nec vero sine te. 4
Sed de te ipso quid est, inquit, quod audio? Quanam, in- 13
quam, de re? Relictam a te veterem jam, inquit: tractari autem novam. Quid? ergo, inquam, [30] Antiocho id magis licuerit, nostro familiari, remigrare in domum veterem e nova, quam nobis in novam e vetere? certe enim recen- b.
tissima quæque, sunt correcta, et emendata maxime. quamquam Antiochi magister [31] Philo, magnus vir, ut tu existimas ipse, negaret in libris, (quod coram etiam ex ipso audiebamus) duas Academias esse; erroremque eorum, qui ita putarunt, coarguit. Est, inquit, ut dicis: sed ignorare te non arbitror, quæ [32] contra Philonem Antiochus scripserit. [33] Im- 14
mo vero et ista, et totam veterem Academiam, [34] aqua absumtam diu, renovari a te, nisi molestum est, velim: et simul, assidamus, inquam, si videtur. Sane istud quidem, inquit: sum enim admodum infirmus. sed videamus, idemne Attico placeat fieri a me, quod te velle video. Mihi vero, ille. quid est enim, quod malim, quam ex Antiocho jam pridem audita recordari? et simul videre, satisne ea commode dici possint Latine? Quæ [35] cum essent dicta, in conspectu consedimus omnes.

Tum Varro ita exorsus est. Socrates mihi videtur, id 15
quod constat inter omnes, primus a rebus occultis, et ab ipsa natura involutis, in quibus omnes ante eum philosophi [36] occupati fuerunt, avocavisse philosophiam, et ad vitam communem adduxisse: ut de virtutibus, et vitiis, omninoque de bonis rebus, et malis quæreret: cælestia autem vel procul esse a nostra cognitione [37] censeret, vel, si maxime cognita

vitiosum esse viri doctissimi judicarunt. nec enim sensum commodum habere potest. Varie autem corrigere tentarunt: mihi placet maxime lectio Aldi Nep. *Græca desideres.*

30 *Antiocho id magis licuerit*] *id* sine dubio delendum. nam *licuerit* refertur ad sequens *remigrare.*

31 *Philo—negaret*] Sic edd. recentiores inde a Vict. Mediol. et inde Ascens. &c. habent *negarat.* Ald. *negarit.* Lego cum Davisio *negat.*

32. *contra Philonem*] Sic ed. Ven. Med. Ald. &c. recte. recentiores *c. Philonis*, ut intelligatur *rationem*, sententiam.

33 *Immo vero et ista*] Sic pro vulgato *istam* in libris veteribus reperit Ursinus, *ista* quæ contra Philonem scripsit Antiochus.

34 *aqua absumtam diu*] Sic edd. vett. nisi quod Ven. 1494. habet *assumtam*, quod et in Mss. est repertum. Aldus dedit *a qua absum tamdiu*, quod et alii, recentissime Davisius, secuti sunt, nisi quod maluit *jamdiu.* Sed sententiam hoc non commodam efficit, nec bene convenit *τῷ renovari.*

35 *cum essent dicta*] *essent* pro vulgato *sunt* aut *sint* cum Davisio recepimus ex ed. Ascens.

36 *occupati fuerunt*] Forte melius *fuerant.*

37 *censeret*] Davisius non bene ex uno Ms. Balliol. dedit *censet. Censeret* postulat conjunctio cum *quæreret.*

16 essent, [38] nihil tamen ad bene vivendum. Hic in omnibus fere sermonibus, qui ab iis, qui illum audierunt, perscripti varie, copiose sunt, ita disputat, ut nihil affirmet ipse, refellat alios: nihil se scire dicat, nisi id ipsum: eoque præstare ce-
p. 42 teris, quod illi, quæ nesciant, scire se putent: ipse, se nihil
a. scire; id unum sciat: ob eamque rem se arbitrari ab Apolline omnium sapientissimum esse dictum, quod [39] hæc esset una omnis sapientia, non arbitrari, sese scire, quod nesciat. quæ cum diceret constanter, et in ea sententia permaneret, omnis ejus oratio [40] tum in virtute laudanda, et in omnibus hominibus ad virtutis studium cohortandis consumebatur, ut e Socraticorum libris, [41] maximeque Platonis, intelligi potest.
17 Platonis autem auctoritate, qui varius, et multiplex, et copiosus fuit, una et consentiens duobus vocabulis philosophiæ forma instituta est, Academicorum, et Peripateticorum: qui rebus congruentes, nominibus differebant. nam, cum Speusippum, sororis filium, Plato philosophiæ [42] quasi heredem reliquisset; duos autem præstantissimos studio atque doctrina, Xenocratem Chalcedonium, et Aristotelem Stagiritem: qui erant cum Aristotele, Peripatetici dicti sunt, quia disputabant inambulantes in Lycio: illi autem, qui Platonis instituto in Academia, quod est alterum gymnasium, cœtus erant, et sermones habere soliti, e loci vocabulo nomen habuerunt. sed utrique Platonis ubertate completi, certam quandam disciplinæ formulam composuerunt, et eam quidem plenam, ac refertam: illam autem Socraticam [43] dubitationem de omnibus rebus, et nulla affirmatione adhibita consue-
18 tudinem disserendi reliquerunt. Ita facta est [44] [disserendi] quod minime Socrates probabat, ars quædam philosophiæ, et rerum ordo, et descriptio disciplinæ. quæ quidem erat pri-

38 *nihil tamen ad bene vivendum*] Sc. valere, conferre, quomodo et alibi illa forma ponitur. in edd. tamen primis, ut Ven. Med. Ald. &c. additur *conferre*, quod delevit Victorius, secutusque eum Gruterus.

39 *esset hæc una omnis sapientia*] Offendit me *omnis*, ut ante me alios. Lambinus corrigebat *hominis*, nec displicebat Davisio. Ego malim *una omnino*.

40 *tum in virtute laudanda*] *tum* non habet, quod ei respondeat, alterum *tum*; possis dicere pro altero positum esse *et*. Sed tamen non displicet Davisii conjectura *tantum*; quamquam in eo pleonasmus est, cum præcedat omnis oratio. mox *omnibus* mihi suspectum est ut natum ex *hominibus*.

41. *maximeque Platonis*] Davisius legendum putat *Xenophontis*, quod a Platone etiam physica et mathematica tractentur, cum Xenophon neget ea a Socrate tractata esse.

42 *quasi heredem* &c.] P. Ciacconius conjecit *ex asse heredem rel. secundos autem*: ingeniose; sed Xenocrates et Aristoteles non commode heredes secundi appellarentur, quia una cum Speusippo simul philosophiam docuere. Davisius vero e *duos* facit *discipulos*. Sed intelligitur sua sponte, eos discipulos fuisse. pro *præstantissimos* edd. vett. quædam *præstantissimo*. vulgatum melius est.

43 *dubitationem*] Hoc verbum et mox *et* delendum putabat Ciacconius: eleganter. Sed pro vulgato stant omnes libri.

44 *disserendi—ars quædam philosophiæ*] *Disserendi* verum esse non potest. Lambinus et Ursinus delent, et post *philosophia* non absurde. sed lenius fuerit forte *disserendo*, interea uncis inclusi.

mo duobus, ut dixi, nominibus una. nihil enim inter Peripateticos, et illam veterem Academiam differebat. abundantia quadam ingenii præstabat, ut mihi videtur quidem, Aristoteles: sed idem fons erat utrisque, et eadem rerum expetendarum fugiendarumque partitio.

Sed quid ago? inquit: aut sumne sanus, qui hæc vos do- b.
ceo? nam etsi non sus Minervam, ut ajunt: tamen inepte,
quisquis Minervam docet. Tum Atticus, Tu vero, inquit, 5
perge Varro. valde enim amo nostra atque nostros: meque
ista delectant, cum Latine dicuntur, et isto modo. Quid
me, inquam, putas, qui philosophiam jam professus sim,
populo nostro exhibiturum? Pergamus igitur, inquit, quo-
niam placet. Fuit ergo jam accepta a Platone philosophandi 19
ratio triplex: una, de vita et moribus: altera de natura et
rebus occultis: tertia, de disserendo, et quid verum, [45] et
quid falsum; quid rectum in oratione, pravumve; quid con-
sentiens, quid repugnet, judicando. Ac primam illam par-
tem bene vivendi, a natura petebant, eique parendum esse di-
cebant: neque ulla alia in re, nisi in natura, quærendum esse
illud summum bonum, quo omnia referrentur: [46] constitue-
bantque, extremum esse rerum expetendarum, et finem bo-
norum, adeptum esse omnia e natura et animo, et corpore, et
vita. corporis autem alia ponebant esse in toto, alia in parti-
bus. valitudinem, vires, pulcritudinem, in toto: in partibus
autem, sensus integros, et præstantiam aliquam partium sin-
gularum: ut in pedibus, celeritatem: vim, in manibus: cla- 20
ritatem, in voce: in lingua etiam [47] explanatam vocum im-
pressionem. Animi autem, quæ essent ad [48] comprehenden-
dam ingeniis virtutem idonea: eaque ab iis in naturam, et
mores dividebantur. Naturæ celeritatem ad discendum, et
memoriam dabant: quorum utrumque, mentis esset pro-
prium, et ingenii. Morum autem putabant studia esse, et
quasi consuetudinem: quam partim exercitationis assiduitate,
partim ratione formabant; in quibus erat philosophia ipsa. p. 43.
in qua quod inchoatum est, neque absolutum, progressio a.
quædam ad virtutem appellatur: quod autem absolutum, id
est virtus, quasi perfectio naturæ, omniumque rerum, quas
in animis ponunt, una res optima. ergo hæc animorum.
Vitæ autem (id enim erat tertium) adjuncta esse dicebant, 21

45 *et quid falsum*] *et* puto delendum. pro *quid repugnet* Manutius et Lambinus dedere *repugnans*.

46 *constituebantque extremum esse*] *esse* deleverim.

47 *expl. vocum impressionem*] P. Manutius corrigendum putabat *expressionem*, idque et in Mss. quibusdam repertum est. Sane arridet, vulgatum forte e loco Cic. Or. III. 48. defendi poterit. v. Clav. Et quod bene imprimitur, ut sigillum in cera, id et bene exprimitur.

48 *compreh. ingeniis virtutem*] *ingeniis* suspectum est viris doctis: quia virtus non modo in ingenio est, sed etiam in vita universa. Davisius uncis inclusit.

quæ ad virtutis usum valerent. Jam virtus, [49] animi bonis et corporis cernitur in quibusdam, quæ non tam naturæ, quam beatæ vitæ adjuncta sunt. Hominem esse censebant, quasi partem quandam civitatis, et universi generis humani, eumque esse conjunctum [50] cum hominibus humana quadam societate. Ac de summo quidem, atque naturali bono sic agunt. cetera autem [51] pertinere ad id putant, aut adaugendum, aut tuendum, ut divitias, ut opes, ut gloriam, ut gra-
22 tiam. Ita tripartita ab iis inducitur ratio bonorum. Atque
6 hæc illa sunt tria genera, quæ putant plerique Peripateticos dicere. id quidem non falso: est enim hæc partitio illorum: illud imprudenter, si alios esse Academicos, qui tum appellarentur, alios Peripateticos arbitrantur. Communis hæc ratio, et utrisque hic bonorum finis videbatur, adipisci quæ essent prima in natura, quæque ipsa per sese expetenda, aut omnia, aut maxima. ea sunt autem maxima, quæ in ipso animo, atque in ipsa virtute versantur. Itaque omnis illa antiqua philosophia sensit in una virtute esse positam beatam vitam: nec tamen beatissimam, nisi adjungerentur et corporis, et cetera, quæ supra dicta sunt, ad virtutis usum idonea.
23 Ex hac descriptione, agendi quoque aliquid in vita, et officii ipsius initium reperiebatur: quod erat in conservatione earum rerum, quas natura præscriberet. hinc gignebatur fuga
b. desidiæ, voluptatumque contemtio: ex quo laborum, dolorumque susceptio multorum, magnorum, recti honestique causa; et earum rerum, quæ erant congruentes cum descriptione naturæ. [52] unde et amicitia exsistebat, et justitia, atque æquitas. hæque et voluptatibus, [53] et multis vitæ commodis anteponebantur. Hæc quidem fuit apud eos morum institutio, et ejus partis, quam primam posui, forma atque descriptio.

24 De natura autem (id enim sequebatur) ita dicebant, ut eam dividerent in res duas: ut altera esset efficiens, altera autem

49 *animi bonis et corporis*] *bonis* quibusdam superfluum visum et omissum est. Walkerus totum hoc delendum putabat. bene. saltem ordo mutandus verborum *virtus cernitur in quibusdam animi et corporis bonis*, quæ non tam a natura sunt, sed acquisita studio ad vitam beatam.

50 *cum hominibus humana q. s.*] Hæsere hic viri quidam docti, correxereque *communi*. Ego putem Ciceronem scripsisse *cum omnibus humana q. societate.* nam *homines* et *omnes* sæpe in libris permutantur. ita nulla offensio erit in *humana*. homo conjunctus est primum cum civibus suis, deinde cum omnibus, societate, quæ humana natura nititur.

51 *pertinere ad id putant aut adaugendum aut tuendum*] In edd. est *aut ad aug. aut tuendum*, Lambinus utrumque *ad* delevit et edidit *aut augendum aut tuendum*, ut in Cod. Memmiano repererat. in altero eum imitatus sum, alterum reliqui sed ut cum *augendum* conjungerem.

52 *unde et amicitia*] Addidi *et* e Mss. et edd. vett.

53 *et multis vitæ commodis*] Magis consentit placitis philosophorum istorum *et cunctis v. c.* ut corrigit Davisius. Mox *partis* edidi pro *artis*, re manifeste postulante. Sic et Davisius edidit.

quasi huic se præbens, [54] ea, quæ efficeretur aliquid. In eo, quod efficeret, vim esse censebant: in eo autem, quod efficeretur, materiam quandam: in utroque tamen utrumque. neque enim materiam ipsam cohærere potuisse, si nulla vi contineretur, neque vim sine aliqua materia. Nihil est enim, quod non alicubi esse cogatur. sed quod ex utroque, id jam corpus, et quasi qualitatem quandam nominabant. dabitis enim profecto, ut in rebus inusitatis, quod Græci ipsi faciunt, a quibus hæc jam diu tractantur, utamur verbis interdum in-
auditis. Nos vero, inquit Atticus. quin etiam Græcis licebit 7
utare, cum voles, si te Latina forte deficient. [55] Bene sane 25
facis: sed enitar, ut Latine loquar, nisi in hujuscemodi verbis, ut philosophiam, aut rhetoricam, aut physicam, aut dialecticam appellem, quibus, ut aliis multis, consuetudo jam utitur pro Latinis. Qualitates igitur appellavi, quas ποιότητας Græci vocant: quod ipsum apud Græcos non est vulgi verbum, sed philosophorum, atque id in multis. dialecticorum vero verba nulla sunt publica: suis utuntur. et id quidem commune omnium fere est artium. aut enim nova sunt rerum novarum facienda nomina, aut ex aliis transferenda. quod si Græci faciunt, qui in iis rebus tot jam sæcula versan-
tur, quanto id magis nobis concedendum est, qui hæc nunc p. 44.
primum tractare conamur? Tu vero, inquam, Varro, bene a.
etiam meriturus mihi videris de tuis civibus, si eos non modo 26
copia rerum auxeris, ut effecisti, sed etiam verborum. Audebimus ergo, inquit, novis verbis uti, te auctore, si necesse erit. Earum igitur qualitatum sunt aliæ principes, aliæ ex iis ortæ. principes sunt uniusmodi, et simplices. ex iis autem ortæ, variæ sunt, et quasi multiformes. itaque aër [56] quoque (utimur enim pro Latino) ignis, et aqua, et terra, prima sunt. ex iis autem ortæ animantium formæ earumque rerum, quæ gignuntur e terra. ergo illa initia, et, ut e Græco vertam, elementa dicuntur: e quibus aër, et ignis, movendi vim habent, et efficiendi: reliquæ partes, accipiendi, et quasi patiendi: aquam dico, et terram. Quintum genus, e quo essent astra mentesque, singulare, eorumque quattuor, quæ supra
dixi, [57] dissimile Aristoteles quoddam esse rebatur. Sed 27
subjectam putant omnibus sine ulla specie, atque carentem omni illa qualitate (faciamus enim tractando usitatius hoc verbum, et tritius) materiam quandam, ex qua omnia [58] ex-

54 *ea, quæ efficeretur aliquid*] Viri docti conjecere *ex qua*. edd. vett. *eaque e. a.* unde Gruterus fecit, *ea, quæ eff. a.* Davisio placebat *et quæ efficeretur aliquid*, sed illud *aliquid* in hac forma durum est, nec sic dici, reperi uspiam. Exempla a Davisio allata sunt inania.

55 *Bene sane facis*] Est responsio Varronis Attico gratias agentis.

56 *quoque*] Non videtur locum hic habere, Davisius auctore Cod. Ursini delevit. forte fuit *quidem*.

57 *dissimile quoddam*] Sic edd. vett. non *quiddam* ut recentiores. refertur enim ad *genus*.

58 *expressa atque effecta sint*] Edidi pro *effecta*, quod melius convenit verbo *expressa*, quod de simulacris dicitur, et

pressa atque efficta sint: quæ tota omnia accipere [59] possint, omnibusque modis mutari, atque ex omni parte; eoque etiam interire, non in nihilum, sed in suas partes, quæ infinite secari ac dividi possint, cum sit nihil omnino in rerum natura minimum, quod dividi nequeat: quæ autem moveantur, omnia intervallis moveri; quæ intervalla item infinite dividi possint.
28 Et cum ita moveatur [60] illa vis, quam qualitatem esse diximus, et cum sic ultro citroque versetur: et materiam ipsam totam penitus commutari putant, [61] et illa effici, quæ appellant qualia, e quibus in omni natura cohærente et continuata cum omnibus suis partibus effectum esse mundum: extra quem nulla pars materiæ sit, nullumque corpus: partes autem esse mundi, omnia, quæ insint in eo, quæ natura sentiente teneantur: in qua ratio perfecta insit, quæ sit eadem
29 sempiterna. nihil enim valentius esse, a quo intereat: quam vim animum esse dicunt mundi, eandemque esse mentem, sapientiamque perfectam: quem deum appellant, omniumque rerum, quæ sunt ei subjectæ, quasi prudentiam quandam, procurantem cælestia maxime; deinde in terris ea, quæ pertinent ad homines: [62] quam interdum eandem necessitatem appellant; quia [63] nihil aliter possit, atque ab ea constitutum sit, inter quasi fatalem et immutabilem continuationem ordinis sempiterni: nonnumquam quidem eandem fortunam, quod efficiat multa [64] improvisa hæc, nec opinata nobis, propter obscuritatem, ignorationemque causarum.

8 Tertia deinde philosophiæ pars, quæ erat [65] in ratione, et
30 in disserendo, sic tractabatur ab utrisque: [66] quamquam oriretur a sensibus, tamen non esse judicium veritatis in sensibus. mentem volebant rerum esse judicem: solam censebant idoneam, cui crederetur. quia sola cerneret id, quod semper esset simplex, et uniusmodi, et tale, quale esset. [67] hanc illi

cum *exprimere* conjungitur. Sic et Dav. *effictus* et *effectus* sic in libris permutantur etiam ap. Suet. Dom. 39. Ner. 21.

59. *possit mutari*] *possit* pro *possint* Davisius edidit, quia pertineat ad materiam. item post *mutari* pro *mutare* ob eandem causam. Sed vulgatum *possint* servavi, quia *quæ tota* non ad materiam, sed ad ea refertur, quæ ex materia expressa sunt, ut e sequentibus patet, *mutari* autem recepi, quod res postulat et sequentia. Ursinus in codice antiquo repererat.

60 *illa vis, quam qualitatem diximus*] Vix commode qualitas, quæ est forma, dicitur *vis*. nisi latius accipiamus pro re. malim abesse.

61 *et illa effici*] Sic edd. vett. non *ita*, ut vulgo editur. restituit jam Davisius.

62 *quam int. eandem necess.*] Addidi *eandem* ex edd. vett. Sic mox *nonnumquam quidem eandem fortunam. inter continuationem* est in continuatione.

63 *nihil aliter possit*] Int. fieri, aut constitui e *constitutum*. Davisius post ex *inter* fecit *ire*, ut id ad *possit* referatur.

64 *improvisa hæc nec op.*] *hæc* delevit Davisius, ut Aldus nepos. abest etiam ap. Lactant. III, 29. ubi hic locus recitatur. potest intelligi, quæ eveniunt sæpe.

65 *in ratione, et in disserendo*] Dictum est pro ratione disserendi.

66 *qu. oriretur a sensibus*] Int. e seqq. veritas, vel indicium veritatis. Lambinus addebat *judicium*.

67 *hanc illi ideam appellabant*] Non

*ideam* appellabant, jam a Platone ita nominatam: nos recte speciem possumus dicere. Sensus autem omnes, hebetes, et 31
tardos esse arbitrabantur, nec [68] percipere ullo modo res eas, quæ subjectæ sensibus viderentur; [69] quæ essent aut ita parvæ, ut sub sensum cadere non possent; aut ita mobiles, et concitatæ, ut nihil umquam unum esset constans; ne idem quidem, quia continenter laberentur, et fluerent omnia. itaque hanc omnem partem rerum, opinabilem appellabant. Scientiam autem nusquam esse censebant, nisi [70] in animi p. 45. a.
motionibus atque rationibus: qua de causa definitiones rerum probabant, et has ad omnia, de quibus disceptabatur, 32
adhibebant. verborum etiam explicatio probabatur, id est, qua de causa quæque essent ita nominata; quam etymologiam appellabant: post argumentis, et quasi rerum notis ducibus, utebantur ad probandum, et ad concludendum id, quod explanari volebant: [71] in qua tradebatur omnis dialecticæ disciplina, id est, orationis ratione conclusæ. huic [72] quasi ex altera parte, oratoria vis dicendi adhibebatur, explicatrix [73] orationis perpetuæ ad persuadendum accommodatæ. [74] Hæc erat illis prima a Platone tradita: cujus quas 33
acceperim disputationes, si vultis, exponam. Nos vero volumus, inquam, ut pro Attico etiam respondeam. Et recte, 9
inquit, respondes. præclare enim explicatur Peripateticorum, et Academiæ veteris auctoritas. Aristoteles primus species, quas paullo ante dixi, labefactavit: quas mirifice Plato erat amplexatus; ut in his quiddam divinum esse diceret. Theophrastus autem, vir et oratione suavis, et ita moratus, [75] ut præ se probitatem quandam et ingenuitatem ferret, vehementius etiam fregit quodam modo auctoritatem veteris disciplinæ. spoliavit enim virtutem suo decore, imbecillamque reddidit, quod negavit in ea sola positum esse, beate vivere. Nam Strato, ejus auditor, quamquam fuit acri ingenio, tamen 34
ab ea disciplina omnino semovendus est: qui cum maxime necessariam partem philosophiæ, quæ posita est in virtute, et in moribus, reliquisset, totumque se ad investigationem naturæ contulisset, in ea ipsa plurimum dissedit a suis. Speu-

mentem, sed illud; *quod semper esset, simplex* &c.

68 *percipere*. v. Clav.

69 *quæ essent*] Gruterus malebat *quia essent:* sed ita intelligi potest *quæ essent*.

70 *in animi motionibus*] Scil. quibus efficiuntur notiones et ratiocinationes. malim tamen *notionibus*, ut edidit Lambinus e Ms. vetere.

71 *in qua*] Puto legendum *in quo*. nam *qua*, non est, quo referatur.

72 *quasi ex altera parte*] Gr. ἐκ παραλλήλου.

73 *orationis perpetuæ*] Nam in dialectica ratione separatim ponuntur definitiones, divisiones, argumentationes. Post forte leg. *accommodate*.

74 *Hæc erat illis prima a Platone tradita*] *illis* non habet, quo referatur. Conjeci, legendum esse *Hæc erant illa prima*, i. e. elementa philosophiæ, in his est summa philosophiæ a Platone traditæ.

75 *ut præ se ferat*] Scr. *ferret*. nam tum non vivebat: tum sequitur *fregit*.

b. sippus autem, et Xenocrates, qui primi Platonis rationem,
auctoritatemque susceperant; et post hos Polemo, et Crates,
unaque Crantor, in Academia congregati, [76] diligenter ea,
quæ a superioribus acceperant, tuebantur. Jam Polemonem
35 audiverant assidue Zeno, et Arcesilas. Sed Zeno cum Arce-
silam anteiret ætate, valdeque subtiliter dissereret, et per-
acute moveretur: corrigere conatus est disciplinam. eam
quoque, si videtur, correctionem explicabo, sicut solebat An-
tiochus. Mihi vero, inquam, videtur: quod vides idem sig-
nificare Pomponium.

10 Zeno igitur nullo modo is erat, qui, ut Theophrastus
[77] nervos virtutis incideret: sed contra, qui omnia, quæ ad
beatam vitam pertinerent, in una virtute poneret: nec quid-
quam aliud numeraret in bonis, idque appellaret honestum,
quod esset simplex quoddam, et solum et unum bonum.
36 Cetera autem etsi nec bona, nec mala essent, tamen alia se-
cundum naturam dicebat, alia naturæ esse contraria. iis ipsis
alia interjecta, et media numerabat. quæ autem secundum
naturam essent, ea sumenda, et [78] quadam æstimatione dig-
nanda docebat: contraque contraria: neutra autem in me-
diis relinquebat: [79] in quibus ponebat nihil omnino esse
37 momenti. Sed quæ essent sumenda, ex iis alia pluris esse
æstimanda, alia minoris. quæ pluris, ea præposita appella-
bat; rejecta autem, quæ minoris. atque ut hæc non tam re-
bus, quam vocabulis commutaverat; sic inter recte factum
atque peccatum, officium et contra officium, media locabat
quædam: recte facta sola in bonis actionibus ponens; prave,
id est, peccata, in malis. officia autem et servata, prætermis-
38 saque, [80] media putabat, ut dixi. Cumque superiores non
p. 46. omnem virtutem in ratione esse dicerent, sed quasdam vir-
a. tutes natura, aut more perfectas: hic omnes in ratione po-
nebat: cumque illi ea genera virtutum, quæ supra dixi,
[81] sejungi posse arbitrarentur; hic nec id ullo modo fieri
posse disserebat: nec virtutis usum modo, ut superiores, sed
ipsum habitum per se esse præclarum, nec tamen virtutem
cuiquam adesse, quin ea semper uteretur. cumque perturba-
tionem animi illi ex homine non tollerent, naturaque et con-

76 *diligenter eis—utebantur*] edd. vett. quædam, ut Aldi, *diligenter ea—tuebantur*, quod melius superioribus, quæ de Aristotele, Theophrasto &c. dicta sunt, convenit. retinebant veterem Platonis rationem ac disciplinam. itaque sic edidi.

77 *nervos virtutis incideret*] Sic correxi vulgatum *inciderit*, ut jam fecit Davisius. Sic repererat in Ms .vetere Lambinus, et ita latinitas et sequens *poneret, numeraret* &c. postulat.

78 *quadam æstimatione dignanda*] Non placet *dignanda*. Conjeci *deligenda*: quia *sumenda* jam præcessit. itaque modum sumendi declarat: delectum fieri debere justa æstimatione eorum: de qua mox plura dicit.

79 *in quibus ponebat nihil esse momenti*] *esse* delendum est.

80 *media putabat*] v. Cicero de Off. I, 3.

81 *sejungi posse*] i. e. ut non omnes essent in uno eodemque.

dolescere, et concupiscere, et extimescere, et efferri lætitia
dicerent, sed eam contraherent, [82] in angustumque deduce-
rent: hic omnibus his quasi morbis voluit carere sapientem.
Cumque eas perturbationes antiqui naturales esse dicerent, 39
et rationis expertes, aliaque in parte animi cupiditatem, alia
rationem collocarent, ne his quidem assentiebatur. nam et
perturbationes, voluntarias esse putabat, opinionisque judicio
suscipi, et omnium perturbationum arbitrabatur esse matrem,
immoderatam quandam intemperantiam. Hæc fere de mo-
ribus.

De naturis autem sic sentiebat, primum, [83] ut quattuor 11
initiis rerum illis quintam hanc naturam, ex qua superiores
sensus et mentem effici rebantur, non adhiberet. statuebat
enim ignem esse ipsam naturam, quæ quidque gigneret, et
mentem atque sensus. discrepabat etiam ab iisdem, quod
nullo modo arbitrabatur quidquam effici posse ab ea, quæ
expers esset corporis. cujus generis Xenocrates et superiores
etiam animum esse dixerunt: nec vero, aut quod efficeret
aliquid, aut quod efficeretur, posse esse non corpus. Plu- 40
rima autem in illa tertia philosophiæ parte mutavit. in qua
primum de sensibus ipsis [84] quædam dixit nova; [85] quos
junctos esse censuit a quadam quasi impulsione oblata extrin-
secus: quam ille φαντασίαν, nos visum appellemus licet; et b.
teneamus hoc verbum quidem: erit enim utendum in reliquo
sermone sæpius. sed ad hæc, quæ visa sunt, et quasi accepta
sensibus, assensionem adjungit animorum: quam esse vult
in nobis positam, et voluntariam. Visis non omnibus adjun- 41
gebat fidem, sed iis solum, [86] quæ propriam quandam habe-
rent declarationem earum rerum, quæ viderentur: id autem
visum, [87] cum ipsum per se cerneretur, comprehensibile. Fe-
retis hæc? Nos vero, inquit. quonam enim modo κατάληπτον
diceres? sed, cum acceptum jam et approbatum esset, com-
prehensionem appellabat, [88] similem iis rebus, quæ manu

82 *in angustumque deducerent*] Lambinus corr. *adducerent*, ut alibi Cicero. Sed et vulgatum rectum. Sic dicitur *in discrimen adducere* et *deducere*.

83 *ut in quatuor initiis rerum illis*] *in* delevi, ut alii jam voluere et fecere. *non adhiberet* est non adjungeret vel *adderet*: quorum hoc pro *adhiberet* reponi volebat Davisius.

84 *quædam dixit nova*] Suspicatus sum *nove*.

85 *quos junctos esse censuit*] *junctos* vitiosum et alii judicaverunt: nam sensum nullum commodum habet. Puto legendum esse *cunctos*. Davisius putabat *punctos*, Guietus *inustos*. neutrum placet. imo sensus, qua sunt in animo, ut h. l. pungunt animum, non punguntur. et punctio, quæ intelligi deberet, est in *impulsione*, quam mox dicit.

86 *quæ propriam q. h. declarationem e. r.*] h. e. in quibus essent, quæ ita propria essent ei rei, ut cum nulla alia communicarentur, per quæ agnosci semper et ab aliis omnibus discerni possent.

87 *cum ipsum per se cerneretur*] Sc. non confusum cum aliis, propter illam propriam declarationem.

88 *similem iis rebus, quæ manu prenderentur*] Quæ sc. sunt certissima. unde illud: *hæc sunt tam certa, quam quæ manibus tenentur*.

prenderentur: ex quo etiam nomen hoc duxerat, cum eo verbo ante nemo tali in re usus esset: plurimisque idem novis verbis (nova enim dicebat) usus est. quod autem erat sensu comprehensum, id ipsum sensum appellabat, et si ita erat comprehensum, ut convelli ratione non posset, scientiam: sin aliter, inscientiam nominabat: ex qua exsisteret etiam opinio, quæ esset imbecilla, et cum falso, incognitoque com-
42 munis. Sed inter scientiam, et inscientiam, comprehensionem illam, quam dixi, collocabat, eamque neque in rectis, neque in pravis numerabat, sed soli credendum esset dicebat. e quo sensibus etiam fidem tribuebat, quod, ut supra dixi, comprehensio facta sensibus et vera esse illi, et fidelis videbatur: non quod omnia, quæ essent in re, comprehenderet: sed quia nihil, quod cadere in eam posset, relinqueret, quodque natura quasi normam scientiæ, et principium sui dedisset, unde postea notiones rerum in animis imprimerentur; e quibus non principia solum, sed [89] latiores quædam ad ra-
p. 47. tionem inveniendam viæ reperirentur. errorem autem, et te-
a. meritatem, et ignorantiam, et opinationem, et suspicionem, et uno nomine omnia, quæ essent [90] aliena firmæ et constantis assensionis, a virtute sapientiaque removebat. Atque [91] in his fere commutatio consistit omnis dissensioque Zenonis a superioribus.

12 Quæ cum dixisset: Et breviter sane, minimeque obscure
43 exposita est, inquam, a te, Varro, et veteris Academiæ ratio, et Stoicorum. [92] verum esse autem arbitror, ut Antiocho, nostro familiari, placebat, correctionem veteris Academiæ potius, quam aliquam novam disciplinam putandam. Tunc Varro, Tuæ sunt nunc partes, inquit, qui ab antiquorum ratione nunc desciscis, et ea, quæ ab Arcesila novata sunt, probas, docere, quod, et qua de causa discidium factum sit; ut
44 videamus, satisne ista sit justa defectio. Tum ego, Cum Zenone, inquam, ut accepimus, Arcesilas sibi omne certamen instituit, non pertinacia, aut studio vincendi, ut mihi quidem videtur, sed earum rerum obscuritate, quæ ad confessionem ignorationis adduxerant Socratem, [93] et veluti

89 *latiores—viæ reperiuntur*] Correxi *reperirentur*, ut ante est *imprimerentur*. Sic et Gruterus volebat. Davisius autem corrigit *aperirentur*, quia *viam reperire* non dicatur, at *aperire*. Sane *aperire viam* bene dicitur, et bene convenit h. l. τῷ *latiores*. Sed tamen et viæ quæruntur, adeoque et reperiuntur.

90 *aliena assensionis*] v. Clav. in *alienus*.

91 *in iis*] Malim *in his*, ex quo centies factum est in libris *iis*. pro *consistit* Mss. reg. ap. Alemannum, et edd. veteres quædam, etiam Vict. *constitit*. non male.

92 *verum esse autem arbitror, ut* &c.] Hoc nullo modo verum est. legendumque puto *eam* pro *verum*, sc. rationem Stoicorum.

93 *et veluti amantes Socratem*] Quomodo amare Socratem hi potuere, qui ante eum vixere? Scr. cum Mureto et aliis, deleto *et*, *et jam ante Socratem*. Sic Muretus bene correxit vulgatum *veluti amantes Socratem*, Var. Lect. IX. 14.

amantes Socratem, Democritum, Anaxagoram, Empedoclem,
omnes pæne veteres: qui nihil cognosci, nihil percipi, [94] nihil
sciri posse [dixerunt]: angustos sensus, imbecillos animos,
brevia curricula vitæ, et (ut Democritus) in profundo verita-
tem esse demersam: opinionibus, et institutis omnia teneri:
nihil veritati relinqui: deinceps omnia tenebris circumfusa
esse dixerunt. Itaque Arcesilas negabat esse quidquam, 45
quod sciri posset, ne illud quidem ipsum, quod Socrates sibi
reliquisset. sic omnia latere [95] censebat in occulto: neque
esse quidquam, quod cerni, aut intelligi posset: quibus de
causis nihil oportere neque profiteri, neque affirmare quem- b.
quam, [96] neque assensione approbare: cohibereque semper,
et ab omni lapsu continere temeritatem: quæ tum esset in-
signis, cum aut falsa, aut incognita res approbaretur: neque
hoc quidquam esse turpius, quam cognitioni et perceptioni
assensionem approbationemque præcurrere. Huic rationi
quod erat consentaneum, faciebat, ut contra omnium senten-
tias [97] dies jam plerosque deduceret: ut, cum in eadem re
paria contrariis in partibus momenta rationum invenirentur,
facilius ab utraque parte assensio sustineretur. Hanc Aca- 46
demiam [98] novam appellant; quæ mihi vetus videtur: si qui-
dem Platonem ex illa vetere numeramus. cujus in libris nihil
affirmatur, et in utramque partem multa disseruntur, de om-
nibus quæritur, nihil certi dicitur. sed tamen illa, quam ex-
posui, vetus; hæc, nova nominetur: quæ usque ad Carnea-
dem perducta, qui quartus ab Arcesila fuit, in eadem Arce-
silæ ratione permansit. Carneades autem nullius philoso-
phiæ partis ignarus, et, ut cognovi ex iis, qui illum audierant,
maximeque ex Epicureo Zenone, qui cum ab eo plurimum
dissentiret, unum tamen præter ceteros mirabatur, incredibili
quadam fuit facultate. * * * * *

*Multa ex hoc primo libro Academicarum quæst. ad Varronem, et secundus, tertius, quartus desiderantur: nisi quis velit eum, qui inscribitur, Lucullus, qui deinceps sequitur, quartum numerare: quod facit Nonius.* Sed vid. argumentum.

94 *nihil sciri posse dixerunt—c. tenebris esse dixerunt.*] Primum illud *dixerunt* delendum est.

95 *censebat*] Sic cum Dav. reposui, pertinet enim ad unum Arcesilam. mox *posset* pro *possit* latinitas postulat.

96 *neque assensione approbare*] Reposui cum Davisio *assensione*, ut paullo post, pro vulgato *assertione*, quod non est, hoc sensu, latinum.

97 *dies jam plerosque deduceret*] Consumeret disputando totos: ducta metaphora a tela, quæ deducitur, cum absolvitur.

98 *novam appellant*] Sic habent præter Mss. Codd. plures, edd. Ven. Med. Asc. Vict. Vulgatum *appellabant* primus dedit Aldus.

p. 1. a.

# M. TULLII CICERONIS ACADEMICARUM QUÆSTIONUM

## LIBER SECUNDUS,

*Seu potius, ut eum numerat Nonius, quartus, qui inscribitur*

## LUCULLUS.

### ARGUMENTUM.

*Liber hic Ciceronis, qui* Lucullus *dicitur, idem ab aliis L. IV. ab aliis secundus Disputationum Academicarum putatur; quorum utrumque quidem falsum esse, ex ipso Cicerone demonstrari potest. Scripsit Cicero primo duos Disp. Acad. libros, quorum primum Catulum, alterum Lucullum inscripserat, quod uterque huic Disputationi interfuerat, c. 3. horum alter ergo restat, primus periit. Deinde Cicero quatuor libros Disp. Acad. edidit, in quibus fusius et accuratius explicavit, quæ antea libris duobus exposuerat. v. Ep. ad Attic. XIII. 16-19. &c. Horum primi fragmentum superest, reliqui tres perierunt. Ex fragmentis autem L. IV. quæ apud Nonium occurrunt, intelligas, quæ in Lucullo disputantur, ea maximam partem, iisdem verbis servatis in Librum IVtum secundæ editionis translata esse. In hoc libro autem post præfationem, de laudibus Luculli, de instituto suo, et occasione Disputationis, Lucullus c. 4. s. ingreditur disputationem contra Academicos et Philonem, ab Antiocho acceptam quocum sæpe fuerat. Ejus summa hæc est:* Esse καταληπτὰ, quæ comprehendi possint, *hoc est, e definitione Zenonis, quam rejiciebat Philo,* talia visa (φαντασίας) impressa et efficta ex eo, unde essent, qualia esse non possent ex eo, unde non essent, *c. 6. in fin. in quo tota controversia agitur. Initio facto a sensibus, ostendit, sensuum judicia vera et certa esse, si sani sint et valentes, et omnia removeantur, quæ obstent et impediant, inprimis si exercitatio et ars adhibeatur: qualia autem sint, quæ sensibus percipiantur, talia esse etiam, quæ sensibus quidem non percipiantur ipsis, sed quodammodo tamen, nempe genera et formas. Ex his oriri ἐννοίας, notitias, quæ si falsæ aut incertæ essent, neque uti iis, neque repugnans a consentaneo discernere possemus, memoriam, omnes artes, virtutesque tolli, sapientiam, rationem, decreta philosophiæ, quæ non modo non falsa sed fixa et rata esse debeant, omnia menti humanæ attributa vitæ cum instrumenta et adjumenta tum ornamenta: c. 7-10. Rejicit deinde eos, qui* certum *negabant,* verisimile *concedebant, quod sublata veri et falsi notione, et constituta communitate veri cum falso, similitudo veri judicari non posset; tum eos, qui* percepta *cum negent,* perspicua *largiuntur: neque enim per-*

*spicuum esse aliquid posse, v. c. avem albam esse, quamdiu accidere possit, ut ea nigra sit. c.* 10-11. *Quoniam autem perceptio cum adsensione conjuncta est, de ejus firmitate perpauca dicit. c.* 13. *His disputatis, ad objectiones Academicorum respondet, et, expositis c.* 13. *totius rationis eorum fundamentis, ostendit, aut eorum ratiocinationes, quibus nihil comprehendi pugnent, incertas esse, aut falsum id, quod disputent. c.* 14. *Sed ut pares esse Academicis possimus, neque a veritate desciscamus, opus esse primo, ut quæ pro perspicuitate responderi possint, teneamus, deinde captiosis eorum interrogationibus occurrere possimus. c.* 15. *Itaque explicatis c.* 15. *tribus Academicorum argumentis, (quorum primum et ultimum est genus illud interrogandi, quod* Soriten *veteres vocabant.) quibus contendunt, nihil inter visa falsa et vera interesse, iis c.* 16. 17. 18. *respondet, et totum illud genus interrogandi rejicit et vitiosum putat. His singulis deinde respondet Cicero, posteaquam primo se Lucullo excusaverat de Philosophiæ Academicæ studio, confessusque erat, se magnum esse* opinatorem, *h. e. sæpe assentiri etiam non perceptis, negare autem sapientis esse, vel ex ipsa Stoica disciplina, adsentiri incertis, quoniam, qui assentiatur, non possit non interdum falsis assentiri, atque adeo opinari tantum, quod sit a sapientis gravitate disjunctissimum, c.* 20. 21 *: deinde vero de Antiochi in deserenda Philonis disciplina levitate pauca dixerat c.* 22. *Commemoratis ergo summorum hominum auctoritatibus, qui nihil certi esse contenderint, c.* 23. 24. *sensuum veritatem impugnat. Aut cum Epicuro dicendum esse, sensus numquam fallere hominem, et si semel mentiti sint, numquam iis credendum, quod esset absurdum, cum propter hebetudinem oculorum multa non videamus, multa aliter, ac sint, et ipsius Stoicorum causæ periculosum ; aut cum Lucullo, alia sensuum visa esse vera, alia falsa : quo sumto, nullam verorum a falsis discernendorum notam relinqui. c.* 25-26. *Male autem objici, artificiis adhibitis et cogitatione effici posse, ut intelligamus, aliter res esse ac videantur, somnia, ubi evigilaverimus, falsa putari, et visa vinolentorum et furiosorum, ubi se receperint. Nam de hoc non disputari, sed* qualia hæc videantur, cum videntur, *id quæri. Non enim esse dubium, quin, cum videntur, probentur ; ex quo efficiatur, inter visa vera et falsa ad* animi assensum *nihil interesse. c.* 25-28. *Neque rationem magis quicquam ac sensus percipere. Nam quod Dialecticæ multum Stoici tribuant, primo Dialecticum non posse de rebus v. c. Geometricis judicare, nisi Geometriam didicerit, deinde non posse solvere Soritas, propterea, quod natura rerum nullam nobis dederit cognitionem finium, ut ulla in re statuere possimus,* quatenus ; *idque magno argumento esse, falsam esse illam definitionem, effatum esse id, quod aut verum aut falsum sit. c.* 28-30. *Quod sublata perceptione, quamvis relicta probabilitate, vitam omnem, sensum, memoriam, artem, &c. tolli putet, in eo valde errare. Nam in plerisque actionibus, vel Stoicis consentientibus, tanquam in navigando, probabilitate homines duci, eamque ad actiones sufficere ; eadem sentire Academicum, quæ Stoicum, nihil mutari, judicio tantum utrumque discrepare, quod in ipsos sensus nullam vim habeat : memoria etiam errores, non tantum comprehensa, teneri, in artibus autem plerisque nos probabilitate duci, nihil Dialectica opus esse c.* 30-34. *Neque repugnantia dicere, ex Antiochi mente, qui concedat, visa esse vel vera vel*

*falsa, et contendat tamen, ea nihil inter se differre. Neque enim* verum *ab Academicis omnino tolli, sed tantum* percipiendi signum. *c.* 34. *A cap.* 35. *deinde usque ad* 47. *addit longam et jucundam disputationem de dissensionibus Philosophorum summorum in omnibus philosophiæ partibus: ex quo intelligatur, nihil exploratum esse, sed in omnibus probabilitatem esse sequendam: adeoque, id quod omnes, præter Stoicos, concedant,* sapientem opinari posse.

1 MAGNUM ingenium L. Luculli, magnumque optimarum
1 artium studium, tum omnis liberalis et digna homine nobili ab eo percepta doctrina, quibus temporibus florere in foro maxime potuit, caruit omnino [1] rebus urbanis. Ut enim, admodum adolescens, cum fratre, pari pietate et industria prædito, paternas inimicitias magna cum gloria est persecutus: in Asiam quæstor profectus, ibi permultos annos admirabili quadam laude provinciæ præfuit: deinde absens factus ædilis, continuo prætor: (licebat enim celerius [2] legis præmio) post in Africam: inde ad consulatum: quem ita gessit, ut diligentiam admirarentur omnes, ingenium agnoscerent. Post ad Mithridaticum bellum missus a senatu, non modo opinionem vicit omnium, quæ de virtute ejus erat, sed etiam
2 gloriam superiorum. Idque eo fuit mirabilius, quod ab eo laus imperatoria non admodum exspectabatur, qui adolescentiam in forensi opera, quæsturæ diuturnum tempus, Murena bellum in Ponto gerente, in Asiæ pace consumserat. Sed incredibilis quædam ingenii magnitudo non desideravit
b. indocilem usus disciplinam. Itaque cum totum iter et navigationem consumsisset partim in percunctando a peritis, partim in rebus gestis legendis: in Asiam factus imperator venit, cum esset Roma profectus rei militaris rudis. Habuit enim divinam quandam memoriam rerum, verborum majorem Hortensius. Sed, quo plus in negotiis gerendis res, quam verba prosunt, hoc erat memoria illa præstantior: quam fuisse in Themistocle, quem facile Græciæ principem ponimus, singularem ferunt. Qui quidem etiam pollicenti cuidam se artem ei memoriæ, quæ tum primum proferebatur, traditurum, respondisse dicitur, [3] oblivisci se malle discere: credo, quod hærebant in memoria quæcumque audierat vel viderat. Tali ingenio præditus Lucullus adjunxerat etiam illam, quam Themistocles spreverat, disciplinam. Ita-

1 *rebus urbanis*] Hæc est lectio edd. veterum. Vulgatum *humanis* est ab Grutero. restituit et Davisius. mox *urbanus* post *Ut enim* delevi quod pariter abest edd. vett. invectum ab Grutero e Mss. quibusdam, qui et ante *humanis* habebant: in quibus quomodo ortum sit, facile intelligi potest.

2 *legis præmio*] Quod fecerat, cui hoc lege propositum erat præmium, ut celerius possent honores petere et capere. ea lex quæ fuerit, non pro certo possum dicere.

3 *oblivisci se malle discere*] Guietus venuste conjiciebat *oblivionis*, sc. artem, ut melius responderet *arti memoriæ*.

que, ut litteris consignamus, quæ monumentis mandare volumus: sic ille in animo res insculptas habebat. Tantus 3
ergo imperator in omni genere belli fuit, prœliis, oppugnationibus, navalibus pugnis, [4] totiusque belli instrumento et apparatu, ut ille rex post Alexandrum maximus hunc a se majorem ducem cognitum, quam quemquam eorum, quos legisset, fateretur. In eodem tanta prudentia fuit in constituendis, temperandisque civitatibus, tanta æquitas, ut hodie stet Asia Luculli institutis servandis, et quasi vestigiis persequendis. Sed, etsi magna cum utilitate reipublicæ, tamen diutius, quam vellem, tanta vis virtutis, atque ingenii, peregrinata abfuit ab oculis et fori, et curiæ. Quin etiam, cum victor a Mithridatico bello revertisset, [5] inimicorum calumnia triennio tardius, quam debuerat, triumphavit. nos enim con- p. 2.
sules introduximus pæne in urbem currum clarissimi viri: a.
cujus mihi consilium, et auctoritas quid tum in maximis rebus profuisset, dicerem, nisi de me ipso dicendum esset: quod hoc tempore non est necesse. itaque privabo illum potius debito testimonio, quam id cum mea laude communicem. Sed, quæ populari gloria decorari in Lucullo debue- 2
runt, ea fere sunt et [6] Græcis litteris, celebrata et Latinis. 4
Nos autem illa externa, cum multis: hæc interiora, cum paucis ex ipso sæpe cognovimus. majore enim studio Lucullus cum omni litterarum generi, tum philosophiæ deditus fuit, quam, qui illum ignorabant, arbitrabantur. nec vero ineunte ætate solum, sed et pro quæstore aliquot annos, et in ipso bello: in quo ita magna rei militaris esse occupatio solet, ut non multum imperatori sub ipsis pellibus otii relinquatur. Cum autem e philosophis, ingenio, scientiaque putaretur Antiochus, Philonis auditor, excellere, eum secum et quæstor habuit, et post aliquot annos, imperator. cumque esset ea memoria, quam ante dixi, ea sæpe audiendo facile cognovit, quæ vel semel audita meminisse potuisset. Delectabatur autem mirifice lectione [7] librorum, de quibus audiebat.

Ac vereor interdum, ne talium personarum, cum amplifi- 5
care velim, minuam etiam gloriam. Sunt enim multi, qui omnino Græcas non ament litteras: plures, qui philosophiam: [8] reliqui, etiamsi hæc non improbent, tamen earum

4 *t. belli instrumento*] Sic pro *instrumentis* edidi cum Davisio post Victorium et Ald. Nep. quia in tali genere Cicero singulari hujus verbi utitur, ut *regni instrumentum* &c. Ita est in Ms. regio Paris. ap. Alemannum.

5 *inimicorum calumnia*] Memmii et aliorum invidorum, qui eum avarum et imperii cupidum dicebant. v. Plut. in Lucullo.

6 *Græcis litteris celebrata et Latinis*] Hic ordo est in edd. vett. pro vulgato *Græcis l. et L. celebrata*, estque Ciceronis consuetudine et collocatione numerosior et venustior.

7 *librorum, de quibus audiebat*] Melius opinor est *audierat*.

8 *reliqui, etiamsi—improbent, tamen—putant*] Omisi *qui* quod vulgo est post *reliqui*, nam abfuit in Mss. duobus,

rerum disputationem principibus civitatis non ita decoram
putent. Ego autem, cum Græcas litteras M. Catonem in
senectute didicisse acceperim, P. autem Africani, historiæ
loquantur, in legatione illa nobili, quam ante censuram
obiit, Panætium unum omnino comitem fuisse: nec littera-
b. rum Græcarum, nec Philosophiæ jam ullum [9] auctorem re-
6 quiro. Restat, ut iis respondeam, qui sermonibus ejusmodi
nolint personas tam graves illigari. Quasi vero clarorum
virorum aut tacitos congressus esse oporteat, aut ludicros
sermones, aut rerum colloquia leviorum. Etenim, si quo-
dam in libro vere est a nobis philosophia laudata, profecto
ejus tractatio optimo atque amplissimo quoque dignissima
est: nec quidquam aliud videndum est nobis, quos populus
Romanus hoc in gradu collocavit, nisi ne quid privatis stu-
diis de opera publica detrahamus. Quod si, cum fungi mu-
nere debeamus, non modo operam nostram numquam a po-
pulari cœtu removemus, sed ne litteram quidem ullam faci-
mus, nisi forensem: quis reprehendet nostrum otium, qui
in eo non modo nosmetipsos hebescere et languere nolumus,
sed etiam ut plurimis prosimus, enitimur? Gloriam vero non
modo non minui, sed etiam augeri arbitramur eorum, quo-
rum ad populares, illustresque laudes, has etiam minus no-
7 tas, minusque pervulgatas adjungimus. Sunt etiam, qui ne-
gent, in iis, qui in nostris libris disputent, [10] fuisse earum re-
rum, de quibus disputatur, scientiam. Qui mihi videntur
3 non solum vivis, sed etiam mortuis invidere. Restat unum
genus reprehensorum, quibus Academiæ ratio non probatur.
Quod gravius ferremus, si quisquam ullam disciplinam phi-
losophiæ probaret, præter eam, quam ipse sequeretur. Nos
autem, quoniam contra omnes dicere, qui scire sibi videntur,
solemus, non possumus, quin alii a nobis dissentiant, recu-
sare. Quamquam nostra quidem causa [11] facilis est, qui ve-
rum invenire sine ulla contentione volumus: idque summa
p. 3. cura studioque conquirimus. Etsi enim omnis cognitio mul-
a. tis est obstructa difficultatibus, eaque est, et in ipsis rebus
obscuritas, et in judiciis nostris infirmitas, ut non sine causa,
et doctissimi, et antiquissimi invenire se posse, quod cupe-
rent, diffisi sint: tamen nec illi defecerunt, neque nos stu-
dium exquirendi defatigati [12] relinquimus: neque nostræ
disputationes quidquam aliud agunt, nisi ut [13] in utramque

nec enim hæc pendent ex *sunt*, ut antecedentia. tum *putant*, non *putent* iidem recte.

9 *auctorem*] Laudatorem et commendatorem alium.

10 *fuisse e. r. de quibus disputatur scientiam*] Rectius leges *disputetur*.

11 *facilis est*] Mss. quidam *facilior est*: quod Dav. et Alemannus secuti sunt non male.

12 *relinquemus*] Libri quidam *relinquimus*. rectius. nam et post est *agunt*, non *agent*.

13 *in u. p. dicendo et audiendo eliciant &c.*] Audiendo quis aliquid elicere potest? Itaque Lambinus *et audiendo* de-

partem dicendo, eliciant, et tamquam exprimant aliquid, quod aut verum sit, aut ad id quam proxime accedat. Ne- 8
que inter nos, et eos, qui se scire arbitrantur, quidquam interest, nisi quod illi non dubitant, quin ea vera sint, quæ defendunt: nos probabilia multa habemus, quæ sequi facile, affirmare vix possumus. Hoc autem liberiores et solutiores sumus, quod integra nobis est judicandi potestas: nec, [14] ut omnia, quæ præscripta et quasi imperata sint, defendamus, necessitate ulla cogimur. Nam ceteri primum ante tenentur adstricti, quam, quid esset optimum, judicare potuerunt: deinde infirmissimo tempore ætatis aut obsecuti amico cuidam, aut una alicujus, quem primum audierunt, oratione capti, de rebus incognitis judicant, et, ad quamcunque sunt disciplinam quasi tempestate delati, ad eam, tamquam ad saxum, adhærescunt. Nam, quod dicunt omnia se credere 9
ei, quem judicent fuisse sapientem: probarem, si id ipsum rudes et indocti judicare potuissent: (Statuere enim, qui sit sapiens, vel maxime videtur esse sapientis) sed, ut potuerunt, omnibus rebus auditis, cognitis etiam reliquorum sententiis, judicaverunt: aut re semel audita ad unius se auctoritatem contulerunt. Sed nescio quo modo plerique errare malunt, eamque sententiam, quam adamaverunt, pugnacissime defendere, quam sine pertinacia, [15] quid constantissime dicatur, exquirere.

Quibus de rebus et alias sæpe nobis multa quæsita et dis- b.
putata sunt, et quondam in Hortensii villa, quæ est ad Baulos, cum eo Catulus, et Lucullus, nosque ipsi postridie venissemus, quam apud Catulum fuissemus. quo quidem etiam maturius venimus, quod erat constitutum, si ventus esset, Lucullo in Neapolitanum, mihi in Pompeianum navigare. Cum igitur pauca in xysto locuti essemus, tum eodem in spacio consedimus. Hic Catulus, Etsi heri, inquit, id, quod 4
quærebatur, pæne explicatum est, ut tota fere quæstio tra- 10
ctata videatur; tamen exspecto ea, quæ te pollicitus es, Luculle, ab Antiocho audita, dicturum. Equidem, inquit Hortensius, feci plus, quam vellem. totam enim rem Lucullo [16] integram servari oportuit. et tamen fortasse servata est. a me enim ea, quæ in promtu erant, dicta sunt: a Lucullo

lebat, quod et in libris suis non repererat, ut nec Davisius, qui et ab ed. Ven. 1471. abesse testatur. Itaque et nos delevimus.

14 *ut omnia, quæ præscripta et quasi imperata sint, defendamus*] Hæc mihi semper vitiosa visa sunt. In libris auxilii ad corrigendum nihil dum reperimus. Puto esse corrigenda, sic: *quasi præscripta et imperata sint*, aut *quæ perscripta* (sic ed. Ven.) *sint, quasi imperata defendamus*.

15 *quid constantissime dicatur*] i. e. ut quod sibi constet satis, adeoque etiam constanter defendi possit.

16 *integram servari oportuit*] Davisius in aliquot Mss. Alemannus in regio reperit *servatam*, ut et in ed. Ven. 1471. quod verum puto.

autem reconditiora desidero. Tum ille, Non sane, inquit,
Hortensi, conturbat me exspectatio tua; etsi nihil est iis,
qui placere volunt, tam adversarium: sed quia non laboro,
quam valde ea, quæ dico, probaturus sim, eo minus contur-
bor. dicam enim, nec mea, nec ea, [17] in quibus, si vera non
fuerint, non vinci me malim, quam vincere. Sed mehercule,
ut quidem nunc se causa habet, etsi hesterno sermone [18] la-
befacta est, mihi tamen videtur esse verissima. Agam igitur
sicut Antiochus agebat. nota enim mihi res est. nam et
vacuo animo illum audiebam, et magno studio, eadem de re
etiam sæpius: ut etiam majorem exspectationem mei fa-
11 ciam, quam modo fecit Hortensius. Cum ita esset exorsus,
ad audiendum animos ereximus. At ille, Cum Alexandriæ
pro quæstore, inquit, essem, fuit Antiochus mecum, et erat
p. 4. jam antea Alexandriæ familiaris Antiochi Heraclitus Ty-
a. rius: qui et Clitomachum multos annos, et Philonem audie-
rat, homo sane in ista philosophia, quæ nunc prope dimissa
revocatur, probatus, et nobilis: cum quo et Antiochum sæpe
disputantem audiebam: [19] sed utrumque leniter. Et qui-
dem isti libri duo Philonis, de quibus heri dictum a Catulo
est, tum erant allati Alexandriam, tumque primum in An-
tiochi manus venerant: et homo natura lenissimus (nihil
enim poterat fieri illo mitius) stomachari tamen cœpit. Mi-
rabar. neque enim unquam antea videram. At ille Heracliti
memoriam implorans, quærere ex eo, viderenturne illa Phi-
lonis, aut ea num vel e Philone, vel ex ullo Academico audi-
visset aliquando? negabat. Philonis tamen scriptum agno-
scebat: nec id quidem dubitari poterat. nam aderant [20] mei
familiares, docti homines, P. et C. Selii, et Tetrilius Rogus:
qui se illa audisse Romæ de Philone, et [21] ab eo ipso duos
12 illos libros dicerent descripsisse. Tum et illa dixit Antio-
chus, quæ heri Catulus commemoravit a patre suo dicta
Philoni, et alia plura: nec se tenuit, quin contra suum do-
ctorem librum etiam ederet, qui Sosus inscribitur. Tum
igitur et cum Heraclitum studiose audirem contra Antio-

17 *in quibus, si non fuerint*] Deesse aliquid sensit Lambinus. qui e Mss. suis addidit *vera*, quem imitatus est Davisius, qui et ipse in duobus Codicibus scriptis reperit, quem et ipse imitatus sum. Vulgati defensores, compararunt illud Ciceronis: *sunt ista*, quod est approbantis et verum judicantis. Sed ea forma h. l. durior fuerit: et esse deberet *si qua non fuerint*, si quædam aliena fuerint a vero.

18 *labefacta est*] Edd. vett. *labefactata.*

19 *sed utrumque leniter*] Vulgo est *leviter.* Semper putavi *leniter* esse legendum, quod sequentia sane postulant. et *leviter disputare* in contemtu est. *Leniter* in Ms. reperit Davisius, et sic jam edd. Ven. Mediol. habent. *Leviter* est a vitio ed. Ald. ut opinor.

20 *mei familiares, docti h.*] Delevi *et* ante *docti*, non repertum in ed. pr. Ven. nec a Davisio in Mss.

21 *ab eo ipso duos ill. libros desc.*] Ex ipsius Philonis exemplo sibi ab eo suppeditato. Sic mox *commemoravit a patre suo dicta Philoni*, a patre audita suo.

chum disserentem, et item Antiochum contra Academicos, dedi Antiocho operam diligentius, ut causam ex eo totam cognoscerem. Itaque complures dies, adhibito Heraclito, doctisque compluribus, et in his Antiochi fratre Aristo, et præterea Aristone, et Dione, quibus ille secundum fratrem plurimum tribuebat, multum temporis in ista una disputatione consumsimus. Sed ea pars, quæ contra Philonem erat, prætermittenda est. minus enim acer est adversarius is, b.
qui ista, quæ sunt heri defensa, negat Academicos omnino dicere. etsi enim mentitur, tamen est adversarius lenior. Ad Arcesilam, Carneademque veniamus. 13

Quæ cum dixisset, sic rursus exorsus est: Primum mihi 5
videmini (me autem nomine appellabat) [22] cum veteres philosophos nominatis, facere idem, quod seditiosi cives solent, cum aliquos ex antiquis claros viros proferunt, quos dicant fuisse populares, ut eorum ipsi similes esse videantur. [23] Repetunt a P. Valerio, qui, exactis regibus, primo anno consul fuit: commemorant reliquos, qui leges populares de provocationibus tulerint, cum consules essent: tum ad hos notiores, C. Flaminium, qui legem agrariam aliquot annis ante secundum Punicum bellum tribunus plebis tulerit, invito senatu, et postea bis consul factus sit. L. Cassium, Q. Pompeium illi quidem, etiam P. Africanum referre in eundem numerum solent. Duos vero sapientissimos, et clarissimos fratres, P. Crassum, et P. Scævolam, aiunt Ti. Graccho auctores legum fuisse, alterum quidem, ut videmus, palam: alterum, ut suspicamur, obscurius. Addunt etiam C. Marium. et de hoc quidem nihil mentiuntur. horum nominibus tot virorum atque tantorum expositis, eorum se institutum sequi dicunt. [24] Similiter vos cum perturbare, ut 14
illi rempublicam, sic (vos) philosophiam bene jam constitutam velitis, Empedoclem, Anaxagoram, Democritum, Parmenidem, Xenophanem, Platonem etiam, et Socratem profertis. Sec neque Saturninus (ut nostrum inimicum potissimum nominem) simile quidquam habuit veterum illorum, nec [25] Arcesilæ calumnia conferenda est cum Democriti verecundia. Et tamen [26] isti philosophi raro admodum, cum

22 *cum veteres philosophos appellatis*] Semper mihi suspecta fuit vulgata h. l. lectio *physicos*. Reperi deinde, quod suspicatus eram *philosophos* in edd. Ven. Med. Ald. unde restitui.

23 *Repetunt a P. Valerio*] Sic bene e Ms. Ursini edidit Davisius: initium faciunt a P. V. vulgatum *jam Valerium* non bene dicitur: altera illa forma est Ciceroniana: *jam* forte factum ex *inde*: ut alibi Cicero addit *usque* de Orat. I, 20.

24 *Similiter vos—ut illi r.—sic vos p.*] Offendit repetitum *vos*. alterutrum videtur delendum: ego primum malim. nam *ut illi—sic vos* Ciceronis more eleganter opponuntur.

25 *Arcesilæ calumnia—Democriti verecundia*] Eleganter periphrasibus nominum utitur. *calumnia* et *verecundia* bene opponuntur, quia in calumnia est impudentia.

26 *isti philosophi*] Sic dedi pro vulgato *physici*, ut supra philosophos pro physicos, ex ed. Ven. Med. Ald.

hærent aliquo loco, exclamant, quasi mente incitati, Empedocles quidem, ut interdum mihi furere videatur: abstrusa
p. 5. esse omnia, nihil nos sentire, nihil cernere: nihil omnino,
a. quale sit, posse reperire. Majorem autem partem mihi quidem omnes isti videntur nimis etiam quædam affirmare,
15 plusque profiteri se scire, quam sciant. Quod si illi tum in novis rebus, quasi modo nascentes, hæsitaverunt, nihilne tot sæculis, summis ingeniis, maximis studiis, explicatum putamus? nonne, cum jam philosophorum disciplinæ gravissimæ constitissent, [27] tum ut exortus est, in optima republica Ti. Gracchus, qui otium perturbaret, sic Arcesilas, qui constitutam philosophiam everteret, et in eorum auctoritate delitesceret, qui negassent quidquam sciri, aut percipi posse? quorum e numero tollendus est et Plato, et Socrates: alter, quia reliquit perfectissimam disciplinam, Peripateticos, et Academicos, nominibus differentes, re congruentes: a quibus Stoici ipsi verbis magis, quam sententiis dissenserunt. Socrates autem de se ipse detrahens in disputatione, plus tribuebat iis, quos volebat refellere. Ita cum [28] aliud diceret atque sentiret, libenter uti solitus est ea dissimulatione, quam Græci εἰρωνείαν vocant: quam ait etiam in Africano fuisse [29] Fannius: idque propterea vitiosum in illo non pu-
6 tandum, quod idem fuerit in Socrate. [30] Sed fuerint illa
16 vetera, si vultis, incognita. Nihilne est igitur actum, [31] quod investigata sunt, posteaquam Arcesilas Zenoni, ut putatur, obtrectans, nihil novi reperienti, sed emendanti superiores, immutatione verborum, dum hujus definitiones labefactare vult, conatus est clarissimis rebus tenebras obducere? Cujus primo non admodum probata ratio, quamquam floruit cum acumine ingenii, tum admirabili quodam lepore dicendi, proxime a Lacyde solo retenta est: [32] post autem confecta a
b. Carneade, qui est quartus ab Arcesila. audivit enim Egesinum, qui Evandrum audierat, Lacydis discipulum, cum Arcesilæ Lacydes fuisset. Sed ipse Carneades diu tenuit. nam

27 *tum ut exortus est in optima rep.*] Edd. vett. et scr. habent bis *ut*, post *tum* et post *est*. Deletum est in vulgatis primum, nos delevimus secundum: sic postulat consequens *sic* sc. exortus est *Arcesilas*. nam τῷ *in optima rep.* nil respondet.

28 *aliud diceret atque sentiret*] Varie hæc leguntur in libris. Scr. plures et edd. Ven. Mediol. Asc. *aliud agnosceret atque sentiret*, male. Vulgatum bene habet. alibi dicitur *aliud diceret, aliud sentiret*: sed post *aliud* etiam *atque, ac, et* reperitur, ut post *aliter* v. Clav. in his v.

29 *Fannius*] In Annalibus v. de Or. III, 67.

30 *Sed fuerint illa vetera, si vultis incognita*] Non habet hoc commodum sensum. Puto legendum *veteribus*: quod sequentia clare desiderant. Ita visum et Davisio.

31 *quod investigata sunt*] Hoc non cohæret cum ceteris. Semper putavi legendum *quot* inv. sunt sc. postea. atque ita Ursinus in libro vetere repererat.

32 *post a. confecta a Carneade*] *confecta* vitiosum sine dubio est. recte corrigunt P. Faber, Clericus, Davisius *confecta* i. e. perfecta.

nonaginta vixit annos: et qui illum audierant, admodum floruerunt; e quibus industriæ plurimum in Clitomacho fuit: declarat multitudo librorum: ingenii non minus in hoc, [33] quam in Charmada eloquentiæ, in Melanthio Rhodio suavitatis. Bene autem nosse Carneadem, Stratoniceus Metrodorus putabatur. Jam Clitomacho Philo vester operam 17
multos annos dedit. Philone autem vivo patrocinium Academiæ non defuit. Sed, quod nos [34] facere nunc ingredimur, ut contra Academicos disseramus: id quidam e philosophis, et ii quidem non mediocres, faciendum omnino non putabant: nec verum esse, [35] ullam rationem disputare cum iis, qui nihil probarent: Antipatrumque Stoicum, qui multus in eo fuisset, reprehendebant: nec definiri aiebant necesse esse, quid esset cognitio, aut perceptio, aut, si verbum e verbo volumus, comprehensio, quam κατάληψιν illi vocant: eosque, qui persuadere vellent, esse aliquid, quod comprehendi et percipi posset, inscienter facere dicebant, propterea quod nihil esset clarius ἐναργεία, ut Græci: [36] (perspicuitatem, aut evidentiam nos, si placet, nominemus, fabricemurque, si opus erit, verba; ne hic sibi (me appellabat jocans) hoc licere putet soli. sed tamen orationem nullam putabant illustriorem ipsa evidentia reperiri posse, nec ea, quæ tam clara essent, definienda censebant. Alii autem negabant se pro hac evidentia quidquam [37] priores fuisse dicturos: sed ad ea, quæ contra dicerentur, dici oportere putabant; ne qui
fallerentur. Plerique tamen et definitiones ipsarum etiam 18
evidentium rerum non improbant: et rem idoneam, de qua p. 6.
quæratur, et homines dignos, quibuscum disseratur, putant. a.
Philo autem, dum nova quædam commovet, quod ea sustinere vix poterat, quæ contra Academicorum pertinaciam dicebantur, et aperte mentitur, ut est reprehensus [38] a patre Catulo, et, ut docuit Antiochus, [39] in id ipsum se induit,

33 *quam in Carneade eloquentiæ*] Non est hic de Carneade sermo, sed de aliquo successorum ejus: recte P. Faber suspicabatur *Charmada*, quocum et alibi *Carneades* confunditur. Davisius, qui recepit, etiam in Mss. reperit. alii maluere *Charmide*, qui est idem cum *Charmada*.

34 *facere ingredimur*] Pro aggredimur, quod et Dav. reposuit, in Mss. pluribus repertum. sed *ingredi* etiam alibi a Cicerone dicitur pro *aggredi*. vid. Clav.

35 *ullam rationem disputare*] Int. ullam sectam, vel ullius disciplinæ philosophum; nisi legendum est *ulla ratione*, ut ante est *omnino non putabant*: quod et videbatur Davisio. P. Manutius et Davisius *ullam rationem* delent, in pluribus libris non repertum. non male. *verum*, est consentaneum, æquum.

36 *perspicuitatem—soli*] Hæc sunt in parenthesi dicta. per *sed tamen* resumitur oratio cœpta, s. filum orationis. Sic Brut. 26.

37 *priores dicturos*] i. e. sua sponte, nullo adversario occasionem præbente negando.

38 *a patre Catulo*] Recte P. Manutius. corrigi volebat *Catuli*. nam si *Catulo* scribere voluisset, dixisset *Catulo patre* e consuetudine sua perpetua. atque sic etiam repererat in Ms. antiquo Manutius.

39 *in id ipsum se induit*] Veluti in laqueum: unde metaphora sumta est. v. Clav. in h. v.

quod timebat. Cum enim ita negaret quidquam esse, quod comprehendi posset (id enim volumus esse [40] καταληπτὸν si illud esset, [41] sicut Zeno definiret, tale visum (jam enim hoc pro φαντασία verbum satis hesterno sermone trivimus) visum igitur impressum, effictumque [42] ex eo, unde esset, quale esse non posset, ex eo, unde non esset: id nos a Zenone definitum rectissime dicimus. qui enim potest quidquam comprehendi, ut plane confidas, id perceptum, cognitumque esse, quod est tale, quale vel falsum esse possit? hoc cum infirmat, tollitque Philo, judicium tollit incogniti, et cogniti. ex quo efficitur, nihil posse comprehendi. ita imprudens eo, quo minime vult, revolvitur. Quare omnis oratio contra Academiam suscipitur a nobis, ut retineamus eam definitionem, quam Philo voluit evertere. Quam nisi obtinemus, percipi nihil posse concedimus.

7 Ordiamur igitur a sensibus. quorum ita clara judicia, et
19 certa sunt, ut si optio naturæ nostræ detur, et ab ea Deus aliquis requirat, contentane sit suis integris, incorruptisque sensibus, an postulet melius aliquid: non videam, quid quærat amplius. Neque vero hoc loco exspectandum est, dum [43] de remo inflexo, aut de collo columbæ respondeam. non enim is sum, qui, quidquid videtur, tale dicam esse, quale videatur. Epicurus hoc viderit, et multa alia. meo autem judicio ita est maxima in sensibus veritas, si et sani sunt, et valentes, et omnia removentur, quæ obstant, et impediunt.
b. itaque et lumen mutari sæpe volumus, et situs earum rerum, quas intuemur, et intervalla aut contrahimus, aut diducimus: multaque facimus usque eo, dum adspectus ipse fidem faciat sui judicii. quod idem fit in vocibus, in odore, in sapore: ut nemo sit nostrum, [44] qui in sensibus sui cujusque generis ju-
20 dicium requirat acrius. Adhibita vero exercitatione et arte, [45] ut oculi pictura teneantur, et aures cantibus, quis est, quin

40 *καταληπτὸν*] Sic bene edidit Aldus Nep. nam exprimit *quod comprehendi posset.*

41 *sicut Zeno definiret*] Davisius vult *definit* vel *definierat.* frustra, imperfectum pendet ex orationis forma: *negaret, esset.*

42 *ex eo, unde esset—ex eo, unde non esset*] i. e. ex alia aliqua re. frustra corrigunt *ex eo, quod non esset.* Sic sane Cicero alibi dicit infra c. 24. sed et hoc modo *comprehensum* definiri potest, atque adeo hoc est clarius. nempe dicebant idem visum posse e diversis rebus existere, quo certitudo sane tollitur.

43 *de remo inflexo, aut de collo columbæ*] His duobus sc. exemplis utebantur Academici contra certitudinem sensuum; quod nempe remus, quamquam rectus, in aqua videtur inflexus aut fractus esse: et in collo columbæ flexu ejus variantur colores, aliique esse videntur, quam sunt.

44 *qui non in s.*] *non* Ursinus in Cod. optimo non reperit, et afuit a Mss. Davisii, et Regio Par. Abest vero etiam ab edd. pr. Ven. Med. Ald. Itaque delevi.

45 *ut oculi—cantibus*] Hæc spuria putabat Davisius, ut quæ sensum non juvarent. Utcunque tamen cum antecedentibus cohærent, si sic accipias, per quam oculi et aures adsuefiunt libenter spectandis et audiendis picturis et cantibus, unde acrius cernere et audire discunt.

cernat, quanta vis sit in sensibus? Quam multa [46] vident pi-
ctores in umbris, et in eminentia, quæ nos non videmus?
quam multa, quæ nos fugiunt in cantu, exaudiunt in eo ge-
nere exercitati? qui primo inflatu tibicinis Antiopam esse
aiunt, aut Andromacham, cum id nos ne suspicemur quidem.
nihil necesse est de gustatu et odoratu loqui; in quibus
[47] intelligentia, etsi vitiosa, est quædam tamen. quid de
tactu, et eo quidem, quem philosophi interiorem vocant, aut
doloris, aut voluptatis? in quo Cyrenaici solo putant veri
esse judicium, [48] quia sentiatur. Potestne igitur quisquam 21
dicere, inter eum, qui doleat, et inter eum, qui in voluptate
sit, nihil interesse? aut, [49] ita qui sentiat, non apertissime
insaniat? atqui qualia sunt hæc, quæ sensibus percipi dici-
mus; talia sequuntur ea, quæ non sensibus ipsis percipi di-
cuntur, sed quodam modo sensibus: ut hæc; illud est al-
bum, hoc dulce, canorum illud, hoc bene olens, hoc aspe-
rum. animo jam hæc tenemus comprehensa, non sensibus.
ille deinceps equus est, ille canis. cetera series deinde sequi-
tur, majora nectens, ut hæc, quæ quasi expletam rerum com-
prehensionem amplectuntur, si homo est, animal est mor- p. 7.
tale, [50] rationis particeps. quo e genere nobis notitiæ rerum a.
imprimuntur: sine quibus nec intelligi quidquam, nec quæ- 22
ri, aut disputari potest. Quod si essent falsæ notitiæ (ἐννοίας
enim notitias appellare tu videbare) si igitur essent hæ falsæ,
aut ejusmodi visis impressæ, qualia visa a falsis discerni non
possent: quo tandem his modo uteremur? quo modo au-
tem, quid cuique rei consentaneum esset, quid repugnaret,
videremus? memoriæ quidem certe, quæ non modo philoso-
phiam, sed omnis vitæ usum, omnesque artes una maxime
continet, nihil omnino loci [51] relinquitur. quæ potest enim
esse memoria falsorum? aut quid quisquam meminit, quod
non animo comprehendit, et tenet? ars vero quæ potest esse,
nisi quæ non ex una, aut duabus, sed ex multis animi per-
ceptionibus constat? [52] quas si subtraxeris, qui distingues

46 *vident—in eminentia*] v. Clavis in h. v.

47 *intelligentia—etsi vitiosa, est q. tamen*] *Vitiosa* accipio non perfecta, imbecilla.

48 *quia sentiatur*] Unde scilicet intelligitur, eos in sensu agnoscere veritatem, eique judicium veritatis tribuere. Mss. hic variant.

49 *qui ita sentiat, non insaniat?*] Hæc bene latina sunt. Si esset, *qui ita sentiet, non insanit*, ut correxere Davisius et Alemannus, non bene latina essent: deberet esse *sentit*, aut *sentiet—insaniet*. Sed utroque melius est vulgatum.

50 *rationis particeps*] Sic Ms. quidam et edd. vett. Ven. Med. Asc. Ald. &c. recentiores *ratione particeps*. vitiose et contra latinitatem. Sed correxit jam Davisius.

51 *relinquitur*] Secundum superiora debebat esse *relinqueretur*; sed Cicero mutavit in hoc formam orationis: itaque et in hac pergit: *ars vero quæ potest esse* &c.

52 *quas si subtr.*] *quas* int. *perceptiones*. nam vulgatum *quam* ad *artem* referri non potest: *quas* Ms. reg. Paris. habet: idque et viris doctis jam in mentem venerat.

artificem ab inscio? non enim fortuito hunc artificem dicemus esse, illum negabimus: sed cum alterum percepta, et comprehensa [53] tenere videmus, alterum non item. cumque artium aliud ejusmodi genus sit, ut tantummodo animo rem cernat; aliud, ut moliatur aliquid et faciat: quomodo aut geometres cernere ea potest, quæ aut nulla sunt, aut internosci a falsis non possunt: aut is, qui fidibus utitur, explere numeros, et conficere versus? quod idem in similibus quoque artibus continget: quarum omne opus est in faciendo atque agendo. Quid enim est, quod arte effici possit, nisi is,
8 qui artem tractabit, multa perceperit? Maxime vero virtu-
23 tum cognitio confirmat, percipi et comprehendi multa posse. in quibus solis inesse etiam scientiam dicimus; quam nos non comprehensionem modo rerum, sed eam stabilem quoque atque immutabilem esse censemus: itemque sapientiam, artem vivendi, quæ ipsa ex sese habeat constantiam. ea au-
b. tem constantia si nihil habeat percepti, et cogniti, quæro, unde nata sit, et quomodo? Quæro etiam, ille vir bonus, [54] qui statuit omnem cruciatum perferre, intolerabili dolore lacerari potius, quam aut officium prodat, aut fidem, cur has sibi tam graves leges imposuerit, cum, quamobrem ita oporteret, nihil haberet comprehensi, percepti, cogniti, constituti? Nullo igitur modo fieri potest, ut quisquam tanti æstimet æquitatem, et fidem, ut ejus conservandæ causa nullum supplicium recuset, nisi iis rebus assensus sit, quæ falsæ esse non possunt.
24 Ipsa vero sapientia, si se ignorabit, sapientia sit, necne; quo modo primum obtinebit nomen sapientiæ? deinde quo modo suscipere aliquam rem, aut agere fidenter audebit, cum certi nihil erit, quod sequatur? cum vero dubitabit, quid extremum, et ultimum bonorum, ignorans, quo omnia referantur, qui poterit esse sapientia? Atque etiam illud perspicuum est, constitui necesse esse initium, quod sapientia, cum quid agere incipiat, sequatur: idque initium esse naturæ accommodatum. nam aliter appetitio, (eam enim esse volumus ὁρμήν) qua ad agendum impellimur, et id appetimus, quod
25 est visum, moveri non potest. Illud autem, quod movet, prius oportet videri, eique credi: quod fieri non potest, si id, quod visum erit, discerni non poterit a falso. Quo modo autem moveri animus ad appetendum potest, si id, quod videtur, non percipitur, accommodatumne naturæ sit, an alienum? itemque, si, quid officii sui sit, non occurrit animo, nihil umquam omnino aget, ad nullam rem umquam impelletur, numquam movebitur. quod si aliquid aliquando actu-

53 *tenere videmus*] Quia præcedit *dicemus, negabimus*, legendum est *videbimus*.

54 *qui statuit o. c. perferri*] *Perferri* vitiosum est, ipsa latinitate indicante. Correxi *perferre*; ut et habent edd. vett. Ven. Med. Asc. Ald. idemque in Mss. reperit Davisius.

rus est, necesse est id ei verum, quod occurrit, videri.
[55] Quid quod, si ista vera sunt, ratio omnis tollitur, quasi 26
quædam lux lumenque vitæ? tamenne in ista pravitate per-
stabitis? nam quærendi initium ratio attulit: quæ perfecit p. 8.
virtutem, cum esset ipsa ratio confirmata quærendo. quæstio a.
autem, est appetitio cognitionis: quæstionisque finis, inven-
tio. At [56] nemo invenit falsa: nec ea, quæ incerta perma-
nent, inventa esse possunt: sed, cum ea, quæ quasi involuta
fuerunt, aperta sunt, tum inventa dicuntur. [57] sic et initium
quærendi, et exitus percipiendi et comprehendendi tenet.
itaque argumenti conclusio, quæ est Græce ἀπόδειξις, ita de-
finitur: Ratio, quæ ex rebus perceptis ad id, quod non per-
cipiebatur, adducit. Quod si omnia visa ejusmodi essent, 9
qualia isti dicunt, [58] ut ea vel falsa esse possent, neque ea 27
posset ulla notio discernere: quo modo quempiam aut con-
clusisse aliquid, aut invenisse diceremus? aut quæ esset con-
clusi argumenti fides? Ipsa autem philosophia, quæ rationi-
bus progredi debet, quem habebit exitum? [59] sapientiæ vero
quid futurum est? quæ neque de se ipsa dubitare debet, ne-
que de suis decretis, quæ philosophi vocant δόγματα: quorum
nullum sine scelere prodi poterit. cum enim decretum prodi-
tur, lex veri rectique proditur. quo e vitio et amicitiarum
proditiones, et rerum publicarum nasci solent. Non potest
igitur dubitari, quin decretum nullum falsum possit esse,
[60] sapientique satis non sit, non esse falsum, sed etiam sta-
bile, fixum, ratum esse debeat: quod movere nulla ratio
queat. talia autem neque esse, neque videri possunt eorum
ratione, qui illa visa, e quibus omnia decreta sunt nata, ne-
gant quidquam a falsis interesse. Ex hoc illud est natum, 28
quod postulabat Hortensius, ut id ipsum saltem perceptum
a sapiente diceretis, nihil posse percipi. Sed Antipatro hoc
idem postulanti, cum diceret, ei, qui affirmaret nihil posse

55 *Quid? quod si ista v. sunt, ratio o. tollitur—tamenne* &c.] Hæc non bene cohærent, nec est apta interrogatione conclusa ratio. Facilis esset correctio, si pro *quod* legeremus *quando* vel *quoniam.* Davisius quidem putabat *cum*: sed latinitas non sinit, quia sequitur *tollitur,* non *tollatur.* Melius est *quod* delere. Sed non est necesse. nam *quid quod* est formula novi argumenti superioribus addendi.

56 *nemo invenit falsa*] Nam falsum est nihilum.

57 *sic et initium quærendi—tenet*] Quid? nempe *ratio,* quod verbum addi post *sic* volebat Davisius cum Walkero. Sed potest intelligi, quia de ea sermo est: enarranturque mala ex ratione sublata. at mox *exitum* pro *exitus* legendum esse, facile largiar.

58 *ut ea vel falsa esse possent*] Non satis hoc consentit sequentibus, et verbo discernendi: quod videtur postulare, ut legatur *vera et falsa.* vestigia veræ lectionis in Mss. reperta sunt, quæ haberent *vel vera vel falsa.*

59. *sapientiæ v. quid futurum est*] Secundum superiora debebat esse *esset.* Sed iterum mutata est forma orationis.

60 *sapientique satis sit*] Manifestum est, hic excidisse *non.* quod et Lambinus in Ms. Memmiano reperit et edidit, sed sine imitatoribus ante Davisium. qui et ipse in libris scr. reperit *satis non sit.*

b. percipi, consentaneum esse unum tamen illud dicere percipi
posse, ut alia non possent, Carneades acutius resistebat. nam
tantum abesse dicebat, ut id consentaneum esset, ut maxime
etiam repugnaret. qui enim negaret quidquam esse, quod
perciperetur, eum nihil excipere. ita necesse esse, ne id ip-
sum quidem, quod exceptum non esset, comprehendi, et per-
29 cipi ullo modo posse. Antiochus ad istum locum pressius
videbatur accedere. quoniam enim id haberent Academici
decretum (sentitis enim jam hoc me δόγμα dicere) nihil posse
percipi, non debere eos in suo decreto, sicut in ceteris rebus,
fluctuare, præsertim cum in eo summa consisteret. hanc
enim esse regulam totius philosophiæ, constitutionem veri,
falsi, cogniti, incogniti, quam rationem quoniam susciperent,
docereque vellent, quæ a quovis accipi oporteret, et quæ re-
pudiari, certe hoc ipsum, ex quo omne veri, falsique judicium
esset, percipere eos debuisse. etenim duo esse hæc maxima
in philosophia, judicium veri, et finem bonorum, nec sapien-
tem posse esse, qui aut [61] cognoscendi initium ignoret, aut
extremum expetendi, ut, aut unde proficiscatur, aut quo per-
veniendum sit, nesciat. hæc autem habere dubia, neque his
ita confidere, ut moveri non possint, abhorrere a sapientia
plurimum. Hoc igitur modo potius erat ab his postulan-
dum, ut hoc unum saltem, percipi nihil posse, perceptum
esse dicerent. Sed de inconstantia totius illorum sententiæ,
si ulla sententia [62] cujusquam esse potest nihil approbantis,
10 [63] est, ut opinor, dictum satis. Sequitur disputatio copiosa
30 illa quidem, sed paullo abstrusior. habet enim aliquantum a
physicis: ut verear, ne majorem largiar ei, qui contra dictu-
p. 9. rus est, libertatem, et licentiam. nam quid eum facturum
a. putem de abditis rebus, et obscuris, qui [64] lucem eripere co-
netur? Sed disputari poterat subtiliter, quanto quasi artificio
natura fabricata esset primum animal omne: deinde homi-
nem maxime: quæ vis esset in sensibus: quemadmodum
[65] primo visa nos pellerent: deinde appetitio ab his pulsa se-
queretur: tum ut sensus ad res percipiendas intenderemus.
Mens enim ipsa, quæ sensuum fons est, atque etiam [66] ipsa
sensus est, naturalem vim habet, quam intendit ad ea, qui-
bus movetur. itaque alia visa sic arripit, ut his statim utatur:

61 *cognoscendi esse initium ignoret*] *esse* hic spurium esse facile intelligitur. itaque delevi cum Lambino et Dav. qui et in Ms. non reperit.

62 *cujusquam esse potest nihil approbantis*] *cujusquam* vitiosum est. beneque abfuerit.

63 *sit, ut opinor, dictum satis*] Pro *sit* dicendum erat *est*. itaque aut delendum est, aut *sicut* legendum, utrumque in Mss. reperit Davisius. illud secutus sum.

64 *lucem eripere*] Res claras et perspicuas in dubium vocet aut neget.

65 *primo visa—deinde*] Edidi *primo* pro vulgato *prima*, ut jam Lamb. et Dav. fecere, postulat id *deinde*.

66 *ipsa sensus est*] Puto legendum *ipse*. nam *ipsa* jam supra est. delendum etiam *est*.

[67] aliqua recondit: e quibus memoria oritur. [68] cetera autem
similitudinibus constituit: ex quibus efficiuntur notitiæ re-
rum: quas Græci tum ἐννοίας, tum προλήψεις vocant. eo cum
accessit ratio, argumentique conclusio, rerumque innumera-
bilium multitudo, tum et perceptio eorum omnium apparet,
et eadem ratio perfecta his gradibus, ad sapientiam pervenit.
Ad rerum igitur scientiam, vitæque constantiam aptissima 31
cum sit mens hominis, amplectitur maxime cognitionem: et
istam κατάληψιν, quam, ut dixi, verbum e verbo exprimentes,
comprehensionem dicemus, cum ipsam per se amat (nihil est
enim ei veritatis luce dulcius) tum etiam propter usum. quo-
circa et sensibus utitur, et artes efficit, quasi sensus alteros:
et usque eo philosophiam ipsam corroborat, ut virtutem ef-
ficiat, [69] ex qua re una vita omnis apta sit. Ergo hi, qui ne-
gant quidquam posse comprehendi, hæc ipsa eripiunt vel in-
strumenta, vel ornamenta vitæ: vel potius etiam totam vitam
evertunt funditus, ipsumque animal orbant animo: ut diffi-
cile sit de temeritate eorum, perinde ut causa postulat, di-
cere.

Nec vero satis constituere possum, quod sit eorum con- 32
silium, aut quid velint. Interdum enim cum adhibemus ad b.
eos orationem hujusmodi: Si ea, quæ disputentur, vera non
sint, tum omnia fore incerta: respondent: Quid ergo istud
ad nos? num nostra culpa est? naturam accusa, quæ in
profundo veritatem, ut ait Democritus, penitus [70] abstruserit.
Alii autem elegantius, qui etiam queruntur, quod eos insi-
mulemus omnia incerta dicere: quantumque intersit inter
incertum, et id, quod percipi non possit, docere conantur,
eaque distinguere. Cum his igitur agamus, qui hæc distin-
guunt: illos, qui omnia sic incerta dicunt, ut, stellarum nu-
merus, [71] par, an impar sit, quasi desperatos aliquos relinqua-
mus. volunt enim (et hoc quidem vel maxime animadverte-
bam vos moveri) probabile aliquid esse, et quasi verisimile,
eaque se uti regula et in agenda vita, et in quærendo ac dis-
serendo. Quæ ista [72] regula est, si notionem veri et falsi, 11
propterea quod ea non possunt internosci, nullam habemus? 33
nam, si habemus, interesse oportet, ut inter rectum, et pra-
vum, sic inter verum, et falsum. si nihil interest, nulla regula
est: nec potest is, [73] cui est visio veri falsique communis,

67 *aliqua sic recondit*] Pro *aliqua* scribo *alia*; tum *sic* temere repetitum e superiori *sic arripit*. P. Faber corrigit *quasi*.

68 *c. similitudinibus constituit*] i. e. comparandis ideis similibus colligit notiones formarum et generum.

69 *ex qua re una*] Puto *re* esse delendum. *una* refertur ad virtutem.

70 *abstruserit*] Leg. *abstrusit*.

71 *par, a. i. s. nesciatur*] *nesciatur* alienum est, recte e Mss. et ed. Ven. 1471. delevit Davisius et Alemannus.

72 *regula est veri et falsi*] *veri et falsi* temere e sequentibus repetita est. Intelligenda autem est regula non modo veri et falsi, sed etiam vitæ.

73 *cui est visio veri falsique communis*]

ullum habere judicium, aut, ullam omnino veritatis notam. nam, cum dicunt, hoc se unum tollere, ut quidquam possit ita videri, ut [74] non eodem modo falsum etiam possit videri, cetera autem concedere: faciunt pueriliter. quo enim omnia judicantur, sublato, reliqua se negant tollere. ut, si quis quem oculis privaverit, dicat, ea, quæ cerni possent, non se ei ademisse. ut enim illa oculis modo cognoscuntur, sic reliqua visis: sed propria veri, non communi veri, et falsi nota.
p. 10. a. Quamobrem, sive tu probabilem visionem, [75] sive probabilem, et quæ non impediatur, ut Carneades volebat, sive aliud quid proferes, quod sequare: ad visum illud, de quo agimus, tibi
34 erit revertendum. In eo autem, si erit communitas cum falso, nullum erit judicium, quia proprium in communi signo notari non potest. sin autem commune nihil erit: habeo, quod volo. id enim quæro, quod ita mihi videatur verum, ut non possit idem falsum videri. simili in errore versantur, cum convicti, ac vi veritatis coacti, perspicua a perceptis volunt distinguere, et conantur ostendere, esse aliquid perspicui; verum illud quidem impressum in animo, atque mente, neque tamen id percipi, ac comprehendi posse. quo enim modo perspicue dixeris album esse aliquid, cum possit accidere, ut id, quod nigrum sit, album esse videatur? aut quo modo ista aut perspicua dicemus, aut menti [76] impressa subtiliter, cum sit incertum, [77] vere, inaniterve moveatur? Ita neque color, neque corpus, nec veritas, nec argumentum, nec sensus,
35 neque perspicuum ullum relinquitur. Ex hoc illud his usu venire solet, ut, quidquid dixerint, a quibusdam interrogen-

i. e. cujus visa et vera et falsa esse possunt. Sic non multo post est *communis veri et falsi nota*, item *communitas cum falso*.

74 *non eodem modo f. e. possit ita videri*] Redundat *ita*; cum Lambino et Davisio delevi.

75 *sive improb. et quæ non impediatur*] Petr. Faber primus vidit *improbabilem* esse vitiosum, sc. ex comparatione Græcorum, qui hæc Academicorum placita tradidere. Legendam *probabilem, et q. n. i.* scilicet dicebant, alias visiones esse πιθανὰς ἁπλῶς, alias π. καὶ ἀπεριστάστους, ap. Sextum Emp. adv. Math. VII, 166. et Hypotyp. Pyrrh. I, 228. *probabiles* ἁπλῶς dicebant, quæ primo statim aspectu probantur, nondum consideratis περιστάσεσι, a quibus dubitatio oriri possit. ex his autem cum nihil occurrat, quod obstet, dicebant fieri visiones πιθανὰς καὶ ἀπεριστάστους, quod Cicero expressit, *quæ non impediuntur*. Addebant et tertium genus earum, quæ præterea essent διεξωδευμέναι, singulis consideratis περιστάσεσι, cum nihil obstat. Alii tamen duas tantum formas faciebant, nempe π. καὶ ἀπεριστάστους καὶ διεξωδευμένας, ut tradit Galenus de dogmatibus Hipp. et Platonis IX, 7. quos sequitur h. l. Cicero: item infra *ex circumspectione et accurata consideratione*. Librarii et correctores fecere *improbabiles*, quod putabant formas contrarias esse debere.

76 *impressa subtiliter*] i. e. accurate et sine ambiguitate.

77 *vere, inaniterne moveatur*] Davisius ex re et libro vetere addi voluit *animus*, quamquam operæ non paruerunt. Sed id intelligi ex re et superioribus potest, ubi est *impressum in animo atque mente*. Sic nec necesse est paullo ante *animo* addere verbis *impressa subtiliter*, ut Guieto placebat: quamquam hujus vestigium est in edd. vett. quæ habent *enim impressa subtiliter*. Davisius et Alemannus e vestigiis Mss. dedere *menti impressa subtiliter*: quod et *moveatur* postulat. nam id quo referatur alias non habet.

tur: Ergo istuc quidem percipis? Sed qui ita interrogant,
ab his irridentur, non enim urgent: ut coarguant, neminem
ulla de re posse contendere, neque asseverare, sine aliqua
ejus rei, [78] quam sibi quisque placere dicit, certa, et propria
nota. Quod est igitur istuc vestrum probabile? nam si,
quod cuique occurrit, et primo quasi adspectu probabile vide-
tur, id confirmatur, quid eo levius? sin ex circumspectione
aliqua, et accurata consideratione, quod visum sit, id se di-
cent sequi: tamen exitum non habebunt. Primum quia his 36
visis, inter quæ nihil interest, æqualiter omnibus abrogatur b.
fides: deinde, cum dicant posse accidere sapienti, ut, cum
omnia fecerit, diligentissimeque circumspexerit, exsistat ali-
quid, quod et verisimile videatur, et absit longissime a vero:
quo modo, si magna parte quidem (ut solent dicere) ad ve-
rum ipsum, aut quam proxime accedant, confidere sibi pote-
runt? ut enim confidant, notum his esse debebit insigne veri.
[79] quo obscuro et oppresso, quod tandem verum sibi vide-
buntur attingere? Quid autem tam absurde dici potest, quam
cum ita loquuntur? Est hoc quidem rei illius signum, aut
argumentum, et ea re id sequor: sed fieri potest, ut id quod
significatur, aut falsum sit, aut nihil sit omnino. Sed de 12
perceptione hactenus. si quis enim ea, quæ dicta sunt, labe-
factare volet, facile, etiam [80] absentibus nobis, veritas se ipsa
defendet.

[81] His satis cognitis, quæ jam explicata sunt, nunc de as- 37
sensione, atque approbatione, quam Græci συγκατάθεσιν vo-
cant, pauca dicemus: non quo non latus locus sit; sed
paullo ante jacta sunt fundamenta. nam cum vim, quæ esset
in sensibus, explicabamus, simul illud aperiebatur, compre-
hendi multa, et percipi sensibus; quod fieri sine assensione
non potest. deinde cum inter inanimum, et animal hoc ma-
xime intersit, [82] quod inanimum nihil agit, animal agit ali-
quid, (nihil enim agens ne cogitari quidem potest quale sit)
aut ei sensus adimendus est: aut ea, quæ est in nostra sita
potestate, reddenda assensio. At vero animus quodam modo 38
eripitur his, quos neque sentire, neque assentiri volunt. ut
enim necesse est, lancem in libra, ponderibus impositis, de-
primi; sic animum perspicuis cedere. nam, [83] quomodo non

78 *quam sibi quisque placere dicit*] An scribendum *quis* pro *quisque*, aut *quisquam*: quocum *quisque* in libris permutatur interdum.

79 *quo obscuro et oppresso*] Lambinus e Mss. quibusdam correxit *obscurato* &c. quod et edidit Davisius, qui tamen malebat *obruto*. Sed non necesse est utrumque participium esse, suntque alia exempla juncti adjectivi et participii.

80 *absentibus nobis*] Eleganter Walkerus conjecit *tacentibus nobis*.

81 *His satis cognitis* &c.] *satis* melius verbo *explicata* in seqq. addatur.

82 *quod inanimum nihil agit*] Hæc absunt a libris scr. nonnullis.

83 *quomodo non potest—non appetere*] Prius *non* abest a Mss. quibusdam, placebatque Grutero. sc. interrogative capiebat *quomodo*: sed id est pro *sicut*, eique respondet post *sic*. *ullum* autem deleri patiar, quod tacite omisit idem.

potest animal ullum non appetere id, quod accommodatum ad naturam appareat: (Græci id οἰκεῖον appellant) sic non potest objectam rem perspicuam non approbare. quamquam, si illa, de quibus disputatum est, vera sunt, nihil attinet de assensione omnino loqui. qui enim quid percipit, assentitur statim. sed hæc etiam sequuntur, nec memoriam sine assensione posse constare, nec notitias rerum, nec artes: idque quod maximum est, ut sit aliquid in nostra potestate, in eo,
39 qui rei nulli assentietur, non erit. Ubi igitur virtus, si nihil situm est in ipsis nobis? Maxime autem absurdum, vitia in ipsorum esse potestate, neque peccare quemquam, nisi assensione: hoc idem in virtute non esse: cujus omnis constantia, et firmitas ex his rebus constat, quibus assensa est, et quas approbavit: omninoque ante videri aliquid, quam agamus, necesse est: [84] eique, quod visum sit, assentiamur. quare qui aut visum, aut assensum tollit, is omnem actionem tollit e vita.

13 Nunc ea videamus, [85] quæ contra ab his disputari solent.
40 Sed prius potestis totius eorum rationis quasi fundamenta cognoscere. Componunt igitur primum artem quandam de his, quæ visa dicimus, eorumque et vim, et genera definiunt: in his, quale sit id, quod percipi et comprehendi possit: totidem verbis, quot Stoici. deinde illa exponunt duo, quæ quasi contineant omnem hanc quæstionem: quæ ita videantur, [86] ut etiam alia eodem modo videri possint, nec in his quidquam intersit, non posse eorum alia percipi, alia non percipi: nihil interesse autem, non modo si ex omni parte ejusdem modi sint, sed etiam si discerni non possint. quibus positis, unius argumenti conclusione tota ab his causa comprehenditur. composita autem ea conclusio sic est: Eorum, quæ videntur, alia vera sunt, alia falsa: et quod falsum est, id percipi non potest: quod autem verum visum est, id omne
b. tale est, ut ejusdem modi falsum etiam possit videri. Et, quæ visa sunt ejusmodi, ut in iis nihil intersit, non posse accidere, ut eorum alia percipi possint, alia non possint. nullum igitur
41 est visum, quod percipi possit. Quæ autem sumunt, ut concludant id, quod volunt: ex his duo sibi putant concedi. neque enim quisquam repugnat. ea sunt hæc: Quæ visa falsa sint, ea percipi non posse: et alterum, Inter quæ visa nihil intersit, ex his non posse alia talia esse, ut percipi possint, alia ut non possint: reliqua vero multa et varia ratione de-

84 *eique. q. v. s. assentiamur*] Sic edidi pro *assentiatur:* nam præcedit *agamus*, quocum conjungitur hoc pendetque cum eo ex *ante quam*. Sic in Ms. reg. Par. reperit Alemannus.

85 *q. c. ab his d. s.*] Forte *ab iis*.

86 *ut etiam alia multa eodem modo*] *multa* sane redundat. quia in pluribus libris scr. non est, nec in ed. Ven. 1471. nec alibi in hac forma additur, cum Davisio delevi.

fendunt. quæ sunt item duo: unum, eorum, quæ videantur, alia vera esse, alia falsa: alterum, omne visum, quod sit a vero, tale esse, quale etiam a falso possit esse. Hæc duo 42
proposita non prætervolant, sed ita dilatant, ut non mediocrem curam adhibeant et diligentiam. dividunt enim in partes, et eas quidem magnas: primum in sensus: deinde in ea, quæ ducuntur a sensibus, et ab omni consuetudine,
[87] quam obscurari volunt. tum perveniunt ad eam partem, ut ne ratione quidem, et conjectura ulla res percipi possit. Hæc autem universa concidunt etiam minutius. Ut enim de sensibus hesterno sermone vidistis, item faciunt de reliquis: in singulisque rebus, quas in minima dispertiunt, volunt efficere, his omnibus, quæ visa sint, veris, adjuncta esse falsa, quæ a veris nihil differant: ea cum talia sint, nihil posse comprehendi.

Hanc ego subtilitatem, philosophia quidem dignissimam 14
judico, sed ab eorum causa, qui ita disserunt, remotissimam. 43
definitiones enim et partitiones, et horum luminibus utens oratio, tum similitudines dissimilitudinesque, et earum tenuis et acuta distinctio, fidentium est hominum; illa vera, et firma, et certa esse, quæ tutentur: non eorum, qui clament, nihilo magis vera illa esse, quam falsa. quid enim p. 12.
agant, si, cum aliquid definierint, roget eos quispiam, num a.
illa definitio possit [88] in aliam rem transferri quamlibet: si posse dixerint: [89] quid dicere habeant, cur illa vera definitio sit? si negaverint: fatendum sit, [90] quoniam vel illa vera definitio transferri non possit in falsum; quod ea definitione explicetur, id percipi posse: quod minime illi volunt. eadem dici poterunt in omnibus partibus. Si enim dicent, [91] ea, de 44
quibus disserant, se dilucide perspicere, nec ulla communione visorum impediri: comprehendere ea se posse fatebuntur. sin autem negabunt vera visa a falsis posse distingui, qui poterunt longius progredi? occurretur enim, sicut occursum est. nam concludi argumentum non potest, nisi his, quæ ad concludendum sumta erunt, ita probatis, ut falsa ejusdem modi nulla possint esse. ergo si, rebus comprehensis et per-

87 *quam obscurari volunt*] Consuetudini nullam vim tribui volunt, in eamque partem disputant. Davisius malebat *obscurare*. Sed nil interest. sic mox pro *volunt efficere*, poterat etiam dici *effici volunt*.

88 *in aliam rem*] Addidi *rem* cum Davisio, qui in Mss. reperit, habent et edd. Ven. 1471. 1474. Med. Ald. &c.

89 *quid dicere habeant*] Vulgo est *quid enim*. delevi *enim*. quod est alienum: nec enim est parenthesis. Sed responsio ad illud, *si posse dixerint*, ut post *negaverint*, *fatendum sit*.

90 *quoniam vel illa veri definitio—vel quod ea def. explicetur* &c.] *vel* primum est pro adeo, etiam: Davisius delevit, non necessario. sed pro *veri* recte reposuit *vera*, quod et edd. vett. Ven. 1474. Med. Ald. habent. illa adeo definitio, quam ipsi veram dicant. Sed alterum *vel* deleverim, quod locum hic non habere potest, delevitque etiam Davisius.

91 *ea, de quibus disserent*] Puto corrigendum *disserant*.

ceptis, [92] nisa et progressa ratio hoc efficiet, nihil posse comprehendi: quid potest reperiri, quod ipsum sibi repugnet magis? cumque ipsa natura [93] accuratæ orationis hoc profiteatur, se aliquid patefacturam, quod non [94] appareat, et, quo id facilius assequatur, adhibituram et sensus, et ea, quæ perspicua sint: qualis est istorum oratio, qui omnia non tam esse, quam videri volunt? Maxime autem convincuntur, cum hæc duo pro congruentibus sumunt, tam vehementer repugnantia: primum esse quædam falsa visa: quod cum volunt, declarant quædam esse vera: deinde, inter falsa visa, et vera nihil interesse. At primum sumseras, tamquam interesset. ita priori posterius, [95] posteriori superius non jungitur.

45 Sed progrediamur longius, et ita agamus, ut nihil nobis
b. assentati esse videamur: quæque ab his dicuntur, sic persequamur, ut nihil in præteritis relinquamus. Primum igitur perspicuitas illa, quam diximus, satis magnam habet vim, ut ipsa per sese, ea, quæ sint, nobis, ita ut sint, indicet. Sed tamen, ut maneamus in perspicuis firmius, et constantius, majore quadam opus est vel arte, vel diligentia, ne ab iis, quæ clara sint ipsa per sese, quasi præstigiis quibusdam, et
15 captionibus depellamur. Nam, qui voluit subvenire erroribus Epicurus, iis, qui videntur conturbare veri cognitionem, dixitque sapientis esse, opinionem a perspicuitate sejungere: [96] nihil profecit. ipsius enim opinionis errorem nullo modo
46 sustulit. Quamobrem cum duæ causæ perspicuis, et evidentibus rebus adversentur: auxilia totidem sunt contra comparanda. adversatur enim primum, quod parum defigunt animos, et intendunt in ea, quæ perspicua sunt, ut, quanta luce ea [97] circumfusa sint, possint agnoscere: alterum est, quod fallacibus, et captiosis interrogationibus circumscripti atque decepti quidam, cum eas dissolvere non possunt, desciscunt a veritate. oportet igitur et ea, quæ pro perspicuitate responderi possunt, in promtu habere, de quibus jam dixi-

92 *visa et progressa ratio hæc efficiet*] Quid est *visa ratio.* immo *progressa* requirit verbum quod initium rationis indicet. Manutius conjecit *nisa*, quod repertum in quatuor Mss. recepit Davisius, quem nos imitati sumus. *nisa* exprimit initium, quia dicitur *niti* de iis, qui incedere tentant vel incipiunt. Tusc. II, 21. est *ratio quæ* connisa *per se et* progressa *longius, fit perfecta virtus.*

93 *accuratæ orationis*] Legendum *rationis* videatur: sed et vulgatum ferri potest, nam et post est *oratio:* nisi et hic *ratio* corrigere velis.

94 *appareat*] Ms. reg. Par. et alii ap. Davisium *apparebat.* non bene.

95 *posteriori superius conjungitur*] Immo ei repugnat. P. Manutius recte correxit *non jungitur*, quod et in Mss. pluribus reperit Davisius. Habent et edd. Ven. 1471. 1474. Med. Ald. *conjungitur* est a Grutero. *Non jungitur* est non consentit.

96 *nihil fecit*] Lambinus correxit *nihil egit.* Davisius *nihil profecit* repertum in Mss. et ed. Ven. 1471. habet et ed. altera Ven. 1494. Mediol. unde recepi et ipse. Vulgatum *fecit* est ab Aldina, in quam, opinor, operarum vitio venit. Latinitas quidem ferre potest *fecit* pro *profecit.* nam sicut dicitur *nihil fieri*, pro *nihil profici*, *effici* &c. sic et *nihil facere* hoc sensu dici posse videatur.

97 *circumfusa sunt*] Corr. *sint.*

mus: et esse armatos, ut occurrere possimus interrogationibus eorum, captionesque discutere. quod deinceps facere constitui. Exponam igitur generatim argumenta eorum, 47
quoniam ipsi etiam [98] illa solent non confuse loqui. Primum conantur ostendere, multa posse videri esse, [99] quæ omnino nulla sint, cum animi inaniter moveantur eodem modo rebus iis, quæ nullæ sint, ut iis, quæ sint. Nam cum dicatis, inquiunt, visa quædam mitti a deo, velut ea, [100] quæ in somnis videantur, quæque oraculis, auspiciis, extis declarentur: (hæc enim aiunt [1] probari Stoicis, quos contra disputant) quærunt, p. 13.
quonam modo, falsa visa quæ sint, ea deus efficere possit a.
probabilia: quæ autem plane proxime ad verum accedant, efficere non possit? aut, si ea quoque possit; cur illa non possit, quæ perdifficiliter, internoscantur tamen? et, si hæc, cur non inter quæ nihil sit omnino? Deinde, cum mens mo- 48
veatur ipsa per sese, ut et ea declarant, quæ cogitatione depingimus, et ea, quæ vel furiosis, vel dormientibus videntur, nonne, inquiunt, verisimile sit, sic etiam mentem moveri, [2] ut non modo non internoscat, visa vera illa sint, anne falsa, sed ut in his nihil intersit omnino? ut si qui tremerent et exalbescerent vel ipsi per se, motu mentis aliquo, vel objecta terribili re extrinsecus, [3] nihil esset, qui distingueretur tremor ille et pallor, neque quidquam interesset inter intestinum et oblatum. Postremo si nulla visa sunt probabilia, quæ falsa sint, alia ratio est. sin autem sunt: cur non etiam, quæ non facile internoscantur? cur non ut plane nihil intersit? præsertim [4] cum ipsi dicatis, sapientem in furore sustinere se ab omni assensu, quia nulla in visis distinctio appareat.

Ad has omnes visiones inanes [5] Antiochus quidem per- 16
multa dicebat, et erat de hac una re unius diei disputatio. 49
mihi autem non idem faciundum puto: sed ipsa capita dicenda: et primum quidem hoc reprehendendum, quod captiosissimo genere interrogationis utuntur: quod genus minime in philosophia probari solet, cum aliquid minutatim,

98 *illa*] Mss. reg. Paris. et alii ap. Dav. habent *illi*.

99 *quæ omnino nulla sunt*] Correxi hic quoque *sint*, latinitate postulante, et sic mox est in eadem forma.

100 *quæ in somnis videantur*] *somnis* pro vulgato *somniis*. nam ita Latini dicunt *in somno* vel *in somnis videre*. atque sic habent etiam Mss. quidam et ed. Ven. 1471. et Lamb.

1 *probari Stoicis*] delevi *a*, quod ab edd. vett. abest Ven. 1471. 1474.

2 *ut non modo internoscat*] Pro *non modo non*. sed quia non sequitur, e quo commode negatio *non* intelligi queat, cum Davisio addidi. Victorius etiam in libris suis reperit, et Davisius in pluribus.

3 *nihil ut esset—neque ut q. interesset*] Nexus orationis docet, utrumque *ut* esse alienum et vitiosum: est enim consequens utrumque. delevi. ita et Davisius. primum abest et ab ed. Ven. 1494. Med. Ald.

4 *cum ipsi dicatis*] *ipsi* ex edd. vett. addidi, ut Davisius.

5 *Ant. q. et permulta dicebat*] *et* delevi auctoribus edd. vett. estque alienum.

et gradatim additur, aut demitur. [6] Soritas hos vocant, qui
acervum efficiunt uno addito grano: vitiosum sane, et cap-
tiosum genus. sic enim adscenditis: si tale visum objectum
est a deo dormienti, ut probabile sit, cur non etiam ut valde
verisimile? cur deinde non, ut difficiliter a vero internosca-
b. tur? deinde, ut ne internoscatur quidem? postremo ut nihil
inter hoc et illud intersit? Huc si perveneris, me tibi [7] pri-
mum quidque concedente: meum vitium fuerit. sin ipse tua
50 sponte processeris: tuum. Quis enim tibi dederit, aut om-
nia deum posse; aut ita facturum esse, si possit? Quomodo
autem sumis, ut, si quid cui simile esse possit, sequatur, ut
etiam internosci difficiliter possit? deinde, ut ne internosci
quidem? postremo, ut [8] eadem sint? ut, si lupi canibus si-
miles: eosdem dices ad extremum. Et quidem honestis si-
milia sunt quædam non honesta, et bonis non bona, et arti-
ficiosis minime artificiosa. quid dubitamus igitur affirmare,
nihil inter hæc interesse? Ne repugnantia quidem videmus?
nihil est enim, quod de suo genere in aliud genus transferri
possit. at si efficeretur, ut inter visa differentium generum
nihil interesset: reperirentur quæ et in suo genere essent,
51 et in alieno. Quod fieri qui potest? omnium deinde inanium
visorum una depulsio est, sive illa cogitatione informantur,
quod fieri solere concedimus; sive in quiete, sive per vinum,
sive per insaniam. nam ab omnibus ejusdem modi visis per-
spicuitatem, quam mordicus tenere debemus, abesse dice-
mus. Quis enim, cum sibi fingit aliquid, et cogitatione de-
pingit, non, simul ac se ipse commovit, atque ad se revo-
cavit, sentit quid intersit inter perspicua, et inania? Eadem
ratio est somniorum. num censes Ennium, cum in hortis cum
Ser. Galba, vicino suo ambulavisset, dixisse, visus sum mihi
cum Galba ambulare? At, cum somniavit, ita narravit:

*Visus Homerus adesse poëta.*

Idemque in Epicharmo;

*Nam videbar somniare [9] me et ego esse mortuum.*

p. 14. Itaque, simul ut experrecti sumus, visa illa contemnimus:
a. neque ita habemus, ut ea, quæ in foro gessimus. At enim
17 dum videntur, eadem est in somnis [10] species horum et eo-

6 *Soritas hos vocant*] Davisius dedit *hoc*, ut et edd. quædam vett. habent, male latine. malim deleri pronomen. tum dedit idem post *quia* pro *qui*, melius.

7 *primum quidque concedente*] Immo *primum quodque*, ut *unum quodque*.

8 *ut idem sit*] Mss. plures et edd. vett. Ven. Med. Asc. *eadem sit*. Aldus fecit *idem*, sc. propter *τὸ sit*. immo corrigere debebat *eadem sint*, ut edidit Victorius, quem cum Davisio secuti sumus, qui et in Mss. reperit.

9 *me et ego esse m.*] Hoc nihili est. Scribendum est *memet esse m.* ut placebat Gulielmio et Guieto.

10 *species eorum*] Davisius edidit *ac eorum*. male, etiam sono. melius Lamb. et Alemannus *horum et eorum*.

rum, quæ vigilantes videmus. Plurimum interest. sed id 52
omittamus. illud enim dicimus, non eandem esse vim, neque
integritatem dormientium, et vigilantium, nec mente, nec
sensu. Ne vinolenti quidem quæ faciunt, eadem approba-
tione faciunt, qua sobrii : dubitant, hæsitant, revocant se in-
terdum, iisque, quæ videntur, imbecillius assentiuntur : cum-
que edormiverunt, illa visa quam levia fuerint, intelligunt.
quod idem contingit insanis; ut et incipientes furere, sen-
tiant, et dicant, aliquid, quod non sit, id videri sibi : et, cum
relaxentur, sentiant, atque illa dicant Alcmæonis;

*Sed mihi neutiquam cor consentit cum oculorum adspectu.*

At enim ipse sapiens sustinet se in furore, ne approbet falsa 53
pro veris. Et alias quidem sæpe, si aut in sensibus ipsius
est aliqua forte gravitas, aut tarditas, aut obscuriora sunt
quæ videntur, aut a perspiciendo temporis brevitate exclu-
ditur. quamquam totum hoc, sapientem aliquando sustinere
assensionem, contra vos est. si enim inter visa nihil interes-
set, aut semper sustineret, aut numquam. Sed ex hoc ge-
nere toto perspici potest levitas orationis eorum, qui omnia
cupiunt confundere. Quærimus gravitatis, constantiæ, fir-
mitatis, sapientiæ judicium : utimur exemplis somniantium,
furiosorum, ebriosorum. illud attendimus in hoc omni ge-
nere, quam inconstanter loquamur. non enim proferremus
vino, aut somno oppressos, aut mente captos, tam absurde,
ut cum diceremus interesse inter vigilantium visa, et sobri-
orum, et sanorum, et eorum qui essent aliter affecti : tum b.
nihil interesse. Ne hoc quidem cernunt, omnia se reddere 54
incerta, quod nolunt. ea dico incerta, quæ ἄδηλα Græci. Si
enim res se ita habeant, ut nihil intersit, utrum ita cui videa-
tur, ut insano, an sano : cui possit exploratum esse de sua
sanitate? quod velle efficere, [11] non mediocris insaniæ est.
Similitudines vero aut geminorum, aut signorum annulis
impressorum, pueriliter consectantur. quis enim nostrum
similitudines negat esse, cum eæ plurimis in rebus appa-
reant? sed, si satis est ad tollendam cognitionem, similia
esse multa multorum : cur eo non estis contenti, præsertim
concedentibus nobis? et cur id potius contenditis, quod
rerum natura non patitur, ut non suo quidque genere sit
tale, quale est? nec sit in duobus aut pluribus nulla re dif-
ferens ulla communitas? ut sibi sint et ova ovorum, et apes
apium simillimæ. Quid pugnas igitur? aut quid tibi vis in 55
geminis? conceditur enim similes esse : quo contentus esse
potueras. tu autem vis eosdem plane esse, non similes. quod

11 *non mediocris insaniæ est*] Sic, non *insania,* habent edd. Ven. Med. Vict. et Mss. plures, recte.

fieri nullo modo potest. Dein confugis ad physicos eos,
qui maxime in Academia irridentur: a quibus ne tu quidem
jam te abstinebis: et ais Democritum dicere, innumerabiles
esse mundos, et quidem sic quosdam inter se non solum
similes, sed undique perfecte, et absolute ita pares, ut inter
eos nihil prorsus intersit, et eos quidem innumerabiles:
itemque homines. deinde postulas, ut, si mundus ita sit par
alteri mundo, ut inter eos ne minimum quidem intersit,
concedatur tibi, ut in hoc quoque nostro mundo aliquid
alicui par sit, ut nihil differat, nihil intersit. cur enim, in-
quies, cum ex illis individuis, unde omnia Democritus gigni
affirmat, in reliquis mundis, et in his quidem innumerabili-
p. 15. bus innumerabiles Q. Lutatii Catuli non modo possint esse,
a. sed etiam sint, in hoc tanto mundo Catulus alter non possit
18 effici? Primum quidem me ad Democritum vocas, cui non
56 assentior: [12] potiusque refello, propter id, quod dilucide
docetur a politioribus physicis, singularum rerum singulas
proprietates esse. fac enim antiquos illos Servilios, qui ge-
mini fuerunt, tam similes, quam dicuntur: num censes etiam
eosdem fuisse? non cognoscebantur foris: at domi. non ab
alienis: at a suis. An non videmus, hoc usu venire, ut
quos numquam putassemus a nobis internosci posse, eos,
consuetudine adhibita, tam facile internosceremus, uti ne
57 minimum quidem similes viderentur? Hic, pugnes licet, non
repugnabo: quin etiam concedam, illum ipsum sapientem,
de quo omnis hic sermo est, cum ei res similes occurrant,
quas non habeat denotatas, retenturum assensum, nec um-
quam ulli viso assensurum, nisi quod tale fuerit, quale
falsum esse non possit. Sed ad ceteras res habet quan-
dam artem, qua vera a falsis possit distinguere: et ad si-
militudines istas usus adhibendus est. ut mater geminos in-
ternoscit consuetudine oculorum: sic tu internosces, si as-
sueveris. Videsne, ut in proverbio sit ovorum inter se si-
militudo? tamen hoc accepimus, Deli fuisse complures (sal-
vis rebus illis) qui gallinas alere permultas quæstus causa
solerent. hi cum ovum inspexerant, quæ id gallina pepe-
58 risset, dicere solebant. neque id est contra nos. Nam nobis
satis est, ova illa internoscere. [14] nihil enim magis assentiri
potest, hoc illud esse, quam si inter illa omnino nihil interes-
set. habeo enim regulam, ut talia visa vera judicem, [15] qualia

12 *potiusque refello*] Sic Ms. reg. Par. et alii, non *refellam* ut vulgo est.

13 *similes esse viderentur*] *esse* bene abest a Mss. quibusdam et edd. vett. Ven.

14 *nihil enim magis assentiri potest*] *assentiri* passive dictum non placet. Locus est vitiosus: quomodo corrigam, non habeo: nec satisfaciunt aliorum conjecturæ. Conjeci *possum* pro *potest*.

15 *qualia falsa esse non possint*] *possint* pro vulgato *possunt* latinitas postulat, idque in edd. quibusdam veteribus, ut Ven. 1494. Aldi &c. reperi.

falsa esse non possint. ab hac mihi non licet transversum, ut
aiunt, digitum discedere, ne confundam omnia. Veri enim b.
et falsi non modo cognitio, sed et natura tolletur, si nihil
erit, quod intersit: ut etiam illud absurdum sit, quod inter-
dum soletis dicere, cum visa in animos imprimantur, non
vos id dicere, inter ipsas impressiones nihil interesse, sed
inter species, et quasdam formas eorum. Quasi vero non
specie visa judicentur: quæ fidem nullam habebunt, sublata
veri et falsi nota. Illud vero perabsurdum, quod dicitis, 59
probabilia vos sequi, si re nulla impediamini. Primum qui
potestis non impediri, cum a veris falsa non distent? deinde
quod judicium est veri, cum sit commune falsi? Ex his illa
necessario nata est ἐποχὴ, id est assensionis retentio: in qua
melius sibi constitit Arcesilas, si vera sunt, quæ de Carneade
nonnulli existimant. si enim percipi nihil potest, quod utri-
que visum est: tollendus assensus est. Quid enim est tam
futile, quam quidquam approbare non cognitum? Carnea-
dem autem etiam heri audiebamus, [16] solitum esse delabi
interdum, ut diceret, opinaturum, id est, peccaturum esse
sapientem. Mihi porro non tam certum est, esse aliquid,
quod comprehendi possit, de quo jam nimium etiam diu dis-
puto, quam sapientem nihil opinari, id est, numquam assen-
tiri rei vel falsæ, vel incognitæ. Restat illud, quod dicunt, 60
veri inveniendi causa contra omnia dici oportere, et pro om-
nibus. Volo igitur videre, quid invenerint. Non solemus,
inquit, ostendere. Quæ sunt tandem ista mysteria? aut cur
celatis, quasi turpe aliquid, sententiam vestram? Ut, qui au-
dient, inquit, ratione potius, quam auctoritate ducantur.
[17] Quid si utroque? num pejus est? unum tamen illud non
celant, nihil esse, quod percipi possit. an in eo auctoritas
nihil obest? mihi quidem videtur vel plurimum. quis enim
ista tam aperte, perspicueque et perversa, et falsa secutus
esset, nisi tanta in Arcesila, multo etiam major in Carneade p. 16.
et copia rerum, et dicendi vis fuisset? a.

Hæc [18] Antiochus fere et Alexandriæ tum, et multis annis 19
post, multo etiam asseverantius in Syria, cum esset mecum
paullo ante [19] quam est mortuus. Sed jam confirmata causa, 61
te, hominem amicissimum, (me autem appellabat) et aliquot
annis minorem natu, non dubitabo monere: Tune, cum tan-
tis laudibus philosophiam extuleris, Hortensiumque nostrum

16 *solitum esse delabi interdum*] Pro *esse* legam cum Dav. *eo.*

17 *Quid si utrumque*] *utroque* i. e. ratione et auctoritate edidit e Mss. Davisius. bene. nam vulgatum verum esse non potest.

18 *Antiochus*] Sic edd. vett. et Mss. omnes: et is est inductus supra. itaque non dubitanter reposui pro vulgato *Antonius*, quod ab operarum errore natum in edd. omnes propagatum est.

19 *quam esset mortuus*] scr. *est mortuus.* nam ita constructio legitima postulat. et sic Mss. fere et ed. Ven. 1471.

dissentientem commoveris, eam philosophiam sequere, quæ confundit vera cum falsis, spoliat nos judicio, privat approbatione, omnibus orbat sensibus? Et Cimmeriis quidem, quibus adspectum solis sive deus aliquis, sive natura ademerat, sive ejus loci, quem incolebant, situs, ignes tamen aderant, quorum illis uti lumine licebat. isti autem, quos tu probas, tantis offusis tenebris, ne scintillam quidem ullam nobis [20] ad dispiciendum reliquerunt. quos si sequamur, iis vinculis si-
62 mus adstricti, ut nos commovere nequeamus. Sublata enim assensione, omnem et motum animorum, et actionem rerum sustulerunt. quod non modo recte fieri, sed omnino fieri non potest. provide etiam, ne uni tibi istam sententiam minime liceat defendere. an tu, cum res occultissimas aperueris, in lucemque protuleris, juratusque dixeris, ea te comperisse: quod mihi quoque licebat, qui ex te illa cognoveram: negabis esse rem ullam, quæ cognosci, comprehendi, percipi possit? vide, quæso, etiam atque etiam, ne illarum quoque
63 rerum pulcherrimarum a te ipso minuatur auctoritas. Quæ
b. cum dixisset ille, finem fecit. Hortensius autem vehementer admirans, (quod quidem perpetuo Lucullo loquente fecerat, ut etiam manus sæpe tolleret. nec mirum. nam numquam arbitror contra Academiam dictum esse subtilius) me quoque, jocansne, an ita sentiens, (non enim satis intelligebam) cœpit hortari, ut sententia desisterem. Tum mihi Catulus, Si te, inquit, Luculli oratio flexit, quæ est habita memoriter, accurate, copiose: taceo, neque te, quo minus, si tibi ita videatur, sententiam mutes, deterrendum puto. illud vero non censuerim, ut ejus auctoritate moveare. [21] tantum enim non te modo monuit, inquit, arridens, ut caveres, ne quis improbus tribunus plebis, quorum vides quanta copia semper futura sit, arriperet te, et in concione quæreret, qui tibi constares, cum idem negares quidquam certi posse reperiri, idem te comperisse dixisses. [22] Hoc, quæso, ne te terreat. de causa autem ipsa malim quidem te ab hoc dissentire. sin cesseris, non magnopere mirabor. memini enim Antiochum ipsum, cum annos multos talia sensisset, simul ac visum sit, sententia destitisse. Hæc cum dixisset Catulus: me omnes intueri.

64 Tum ego non minus commotus, quam soleo in causis ma-
20 joribus, hujusmodi [23] quadam oratione sum exorsus: Me,

20 *ad aspiciendum*] Mss. quidam et ed Ven. 1471. *dispiciendum*, quod valde placet: est enim proprium in hac re verbum apud Ciceronem et alios. v. Clavem in h. v.

21 *tantum enim non te modo monuit*] Sic Ms. reg. Paris. et alii ap. Davis. bene. vulg. *tantum enim te non m.*

22 *Hoc, quæso*] Mss. reg. Paris. et alii ap. Davisium addunt *cave.* non necessario.

23 *quadam oratione*] Sic edd. vett. Venetæ, Aldi, Vict. etiam Mss. quidam. bene. Vulgati posthæc *quasi oratione.*

Catule, oratio Luculli de ipsa re ita movit, ut docti hominis, et copiosi, et parati, et nihil prætereuntis eorum, quæ pro illa causa dici possent, non tamen [24] ut ei respondere posse diffiderem. auctoritas autem tanta plane me movebat, nisi tu opposuisses non minorem tuam. aggrediar igitur, si pauca ante quasi de fama mea dixero. Ego enim si aut ostenta- 65
tione aliqua adductus, aut studio certandi, ad hanc potissimum philosophiam me applicavi; non modo stultitiam meam, sed etiam mores, et naturam condemnandam puto. nam, si in minimis rebus pertinacia reprehenditur, calumnia etiam coërcetur: ego de omni statu, consilioque totius vitæ p. 17.
aut certare cum aliis pugnaciter, aut frustrari cum alios, tum a.
etiam me ipsum velim? Itaque, nisi ineptum putarem, in tali disputatione id facere, quod, cum de republica disceptatur, fieri interdum solet: jurarem per Jovem, deosque penates, me et ardere studio veri reperiendi, et ea sentire, quæ dicerem. Qui enim possum non cupere verum invenire, cum 66
gaudeam, si simile veri quid invenerim? sed, [25] ut hoc pulcherrimum esse judicem, vera videre: sic, pro veris probare falsa, turpissimum est. nec tamen ego is sum, qui nihil umquam falsi approbem, qui numquam assentiar, qui nihil opiner: sed quærimus de sapiente. ego vero ipse et magnus quidem sum opinator (non enim sum sapiens) et meas cogitationes sic dirigo, non ad illam parvulam Cynosuram,

*Qua fidunt duce nocturna Phœnices in alto,*

ut ait Aratus, eoque directius gubernant, quod eam tenent,

*Quæ cursu interiore, brevi convertitur orbe:*

sed ad Helicen, et clarissimos Septemtriones, id est, rationes has, latiore specie, non ad tenue elimatas: eo fit, ut errem, et vager latius. sed non de me, ut dixi, sed de sapiente quæritur. visa enim ista cum acriter mentem, sensumve pepulerunt, accipio, hisque interdum etiam assentior, nec percipio tamen. nihil enim arbitror posse percipi. non sum sapiens. itaque visis cedo, neque possum resistere. sapientis autem hanc censet Arcesilas vim esse maximam, Zenoni assentiens, cavere ne capiatur: ne fallatur, videre. nihil est enim ab ea cogitatione, quam habemus de gravitate sapientis, errore, levitate, temeritate dijunctius. Quid igitur 67
loquar de firmitate sapientis? quem quidem nihil opinari tu b.
quoque, Luculle, concedis. quod quoniam a te probatur (ut præpostere tecum agam, mox referam me ad ordinem) hæc

24 *ut ei respondere posse diffiderem*] In hac lectione *me* intelligendum aut etiam addendum est, ut factum a Lambino. Sed et legi potest *responderi*, quod Davisio magis placet, repertum et in Mss. duobus. pro varia lectione, et ab Alemanno in Ms. reg. Par.

25 *ut h. p. esse judicem : sic—turpissimum est*] Pro *judicem* scr. *judico*. postulat nexus, *ut—sic*.

21 primum conclusio, quam habeat vim, considera. Si ulli rei sapiens assentietur umquam, aliquando etiam opinabitur. numquam autem opinabitur: nulli igitur rei assentietur. hanc conclusionem [26] Arcesilas probabat: confirmabat enim et primum, et secundum. Carneades nonnumquam secundum illud dabat assentiri aliquando. ita sequebatur etiam opinari: quod tu non vis, et recte, ut mihi videris. Sed illud primum, sapientem, si assensurus esset, etiam opinaturum, falsum esse et Stoici dicunt, et eorum adstipulator Antiochus. posse enim eum falsa a veris, et [27] quæ non possint
68 percipi, ab iis, quæ possint, distinguere. Nobis autem primum, etiamsi quid percipi possit, tamen ipsa consuetudo assentiendi, periculosa esse videtur et lubrica. quamobrem cum tam vitiosum esse constet, assentiri quidquam aut falsum, aut incognitum: sustinenda est potius omnis assensio, ne præcipitet, si temere processerit. ita enim finitima sunt falsa veris, [28] eaque quæ percipi non possunt ab iis, quæ possunt, (si modo ea sunt quædam: jam enim videbimus) ut [29] tam præcipitem in locum non debeat se sapiens committere. sin autem, omnino nihil esse, quod percipi possit, a me sumsero, et, quod tu mihi das, accepero, sapientem nihil opinari: effectum illud erit, sapientem assensus omnes cohibiturum: ut tibi videndum sit, idne malis, an aliquid opinaturum esse sapientem. [30] neutrum, inquies, illorum. nitamur igitur, nihil posse percipi. etenim de eo omnis est controversia.

22 Sed prius pauca cum Antiocho: qui hæc ipsa, quæ a me
69 defenduntur, et didicit apud Philonem tam diu, ut constaret,
p. 18. diutius didicisse neminem, et scripsit de his rebus acutissime,
a. et [31] idem hæc non acrius accusavit in senectute, quam antea defensitaverat. Quamvis igitur fuerit acutus, ut fuit: tamen inconstantia levatur auctoritas. Quis, inquam, enim iste dies illuxerit, quæro, qui illi ostenderit eam, quam multos annos esse negavisset, veri et falsi notam. excogitavit aliquid:

26 *Arcesilas probabat*] Sic Mss. plures et edd. vett. quædam. vulgatum *probat* stare non potest: sequitur enim *confirmabatque*.

27 *quæ non possint percipi*] Davisius edidit *possint* pro vulg. *possunt*. recte. nam et in membro sequente sic est.

28 *eaque quæ percipi possunt*] Clarum est deesse contrarium, nempe *quæ perc. non possunt*. Lambinus per conjecturam edidit *eaque quæ percipi non possunt, iis quæ possunt*, ita bene hoc respondet superiori *falsa veris*. Secutus est hanc correctionem Davisius, qui tam certam putat, ut ne Pyrrho quidem de ea dubitare possit. Negationem quidem habent Mss. plures et V. 1471. Non dubitavi idem facere.

29 *tam præcipitem in locum*] Sic bene Davisius pro vulgato *ut tamen pr. i. l. tam* etiam libri quidam habent. Davisius dubitabat, an *committere in locum* dicatur latine. at v. Clavem in h. v.

30 *neutrum, i. illorum*] Displicet *illorum*, quod melius abfuerit: neque enim solent latini addere tale *neutro* vel *utroque*. *nitamur* est contendamus defendere v. Clav. in h. v.

31 *idem hæc non acrius accusavit*] Sententia loci esse debet, non minus acriter impugnavit, quam olim defenderat: sed lectio vulgata contrarium dicit. Ed. Ven. 1474. habet *ut acrius*. forte optimum est delere *non*. Conjicias *prope*.

eadem dicit, quæ Stoici: pœnituit eum illa sensisse. cur non se transtulit ad alios, et maxime ad Stoicos? eorum enim erat propria ista dissensio. quid? eum Mnesarchi pœnitebat? quid? Dardani? qui erant Athenis tum principes Stoicorum. numquam a Philone discessit, nisi posteaquam ipse
cœpit, qui se audirent, habere. Unde autem subito vetus 70
Academia revocata est? nominis dignitatem videtur, cum a re ipsa descisceret, retinere voluisse; quod erant, qui illum [32] gloriæ causa facerent sperare, etiam fore, ut ii, qui se sequerentur, Antiochii vocarentur. Mihi autem magis videtur non potuisse sustinere concursum omnium philosophorum. etenim de ceteris sunt inter illos nonnulla communia: hæc Academicorum est una sententia, quam reliquorum philosophorum nemo probet. itaque cessit. et ut ii, [33] qui sub Novis solem non ferunt: item ille, cum æstuaret, veterum, ut Mœ-
nianorum, sic Academicorum umbram secutus est. Quoque 71
solebat uti argumento tum, cum ei placebat, nihil posse percipi, cum quæreret, Dionysius ille Heracleotes, utrum comprehendisset certa illa nota, qua assentiri dicitis oportere, illudne, quod multos annos tenuisset, Zenonique magistro credidisset, honestum quod esset, id bonum solum esse; an
quod postea defensitavisset, honesti inane nomen esse, vo- b.
luptatem esse summum bonum: qui ex illius commutata sententia docere vellet, nihil ita signari in animis nostris a vero posse, quod non eodem modo possit a falso, is curavit, quod argumentum ex Dionysio ipse sumsisset, ex eo ceteri
sumerent. [34] Sed cum hoc alio loco plura, nunc ad ea, quæ 23
a te, Luculle, dicta sunt: 72

Et primum quod initio dixisti, videamus, quale sit: similiter a nobis de antiquis philosophis commemorari, atque seditiosi solerent claros viros, sed tamen populares aliquos nominare. illi cum [35] res non bonas tractent, similes bonorum videri volunt. nos autem dicimus, ea nobis videri, quæ vosmetipsi nobilissimis philosophis placuisse conceditis. Anaxagoras nivem nigram dixit esse. ferres me, si ego idem dicerem? tu, [36] ne si dubitarem quidem. at quis est hic? num

32 *gloriæ causa facerent sperare*] Ex hoc non commoda sententia oritur. an *facere dicerent*? *sperare etiam fore* &c.

33 *qui sub nubes s. n. f.*] Sic edd. vett. et libri scr. nonnullæ *sub nube*. Lectio est vitiosa, legendumque *sub Novis*, ut P. Faber vidit, sc. tabernis argentariorum v. de Or. II, 66. et Clav. in *novus*. Difficultas est mox in *Mœnianorum*, quod non convenit h. l. quia sub iis umbra non est. pro eo legendum *tabernarum*. *veterum tabernarum* respondet *novis* sc. tabernis.

34 *Sed cum hoc alio loco plura*] Vulgati *hæc*. quod nullum sensum commodum efficit. Correxit e vestigiis librorum scr. Davisius bene. *cum hoc*, Antiochi scil.

35 *res non bonas*] Faber conjecit *res novas*; non placet. Ludit Cicero in verbo *bonus*: *res non bonæ* et *viri boni*.

36 *ne si dubitarem quidem*] Int. de colore nivis, alba, an nigra esset.

sophistes? [37] sic enim appellantur ii, qui ostentationis, aut
quæstus causa philosophantur. maxima fuit et gravitatis et
73 ingenii gloria. Quid loquar de Democrito? quem cum eo
conferre possumus non modo ingenii magnitudine, sed etiam
animi? qui ita sit ausus ordiri, Hæc loquor de universis.
nihil excipit, de quo non profiteatur. quid enim esse potest
extra universa? quis hunc philosophum non anteponit Cleanthi, Chrysippo, reliquisque inferioris ætatis? qui mihi cum
illo collati, quintæ classis videntur. atque is non hoc dicit,
quod nos, qui veri esse aliquid non negamus, percipi posse
negamus: ille verum esse plane negat: esse [38] sensus quidem non obscuros dicit, nec tenebricosos: (sic enim appellat
eos is, qui hunc maxime est admiratus, Chius Metrodorus
initio libri, qui est de natura.) Nego, inquit, scire nos, sciamusne aliquid, an nihil sciamus: ne idipsum quidem [39] ne-
74 scire, an scire: nec omnino, sitne aliquid, an nihil sit. Fu-
p. 19. rere tibi Empedocles videtur: at mihi dignissimum rebus iis,
a. de quibus loquitur, sonum fundere. num ergo is excæcat
nos, aut orbat sensibus, si parum magnam vim censet in iis
esse ad ea, quæ sub eos subjecta sunt, judicanda? Parmenides, Xenophanes, minus bonis quamquam versibus, sed
tamen illis versibus increpant eorum arrogantiam, quasi irati,
qui cum sciri nihil possit, audeant se scire dicere. Et ab his
aiebas removendum Socratem et Platonem. cur? an de ullis
certius possum dicere? vixisse cum his equidem videor: ita
multi sermones perscripti sunt, e quibus dubitari non possit,
quin Socrati nihil sit visum sciri posse. excepit unum tantum, scire se, nihil se scire: nihil amplius. Quid dicam de
Platone? qui certe tam multis libris hæc persecutus non
esset, nisi probavisset. ironiam enim alterius, perpetuam
24 præsertim, nulla fuit ratio persequi. Videorne tibi, non ut
75 Saturninus, nominare modo illustres homines, sed etiam imitari numquam, nisi clarum, nisi nobilem? Atqui habebam
molestos vobis, sed minutos, Stilponem, Diodorum, Alexinum: quorum sunt contorta et aculeata quædam sophismata. sic enim appellantur fallaces conclusiunculæ. Sed
quid eos colligam, cum habeam Chrysippum, qui fulcire putatur porticum Stoicorum? quam multa ille contra sensus,
quam multa contra omnia, quæ in consuetudine [40] probantur,

37 *sic enim appellantur*] Sic edd. vett. omnes. Gruterus dedit e Mss. Pall. *appellabantur*, sed ei nec convenit *philosophantur*: quod deberet corrigi *philosopharentur*, ergo verus restitui.

38 *sensus q. non obsc. d. nec tenebr.* Res postulat negationes deleri. fuit forte *et obsc. et tenebr.* aut *vel o. vel t.* Davisius *sed obsc. sed tenebr.*

39 *nescire, an scire, scire nos*] Redundat hoc *scire nos*, ac libri plures non habent: delevitque Davisius et Alemannus, qui et in Ms. regio Par. non reperit. delevi.

40 *probantur, dissolvit: idem* &c.] Hæc scriptura nullum sensum habet. Scribendum *probantur. at dissolvit idem. mihi q. n. videtur, ut* fecit et Davisius

dissolvit: idem mihi quidem non videtur: sed dissolverit
sane. certe tam multa non collegisset, quæ nos fallerent pro-
babilitate magna, nisi videret, his resisti non facile posse.
Quid Cyrenæi videntur? minime contemti philosophi: qui 76
negant esse quidquam, quod percipi possit extrinsecus: ea b.
se sola percipere, quæ tactu intimo sentiant, ut dolorem, ut
voluptatem: neque se, quo quid colore, aut quo sono sit,
scire, sed tantum sentire, affici se quodammodo.

Satis multa de auctoribus. quamquam ex me quæsieras,
[41] nonne putarem post illos veteres, tot sæculis, inveniri ve-
rum potuisse, tot ingeniis, tantisque studiis quærentibus.
Quid inventum sit, [42] paullo post videro, te ipso quoque ju-
dice. Arcesilam vero non obtrectandi causa cum Zenone
pugnavisse, sed verum invenire voluisse, sic intelligitur.
Nemo, inquam, superiorum [43] non modo expresserat, sed ne 77
dixerat quidem, posse hominem nihil opinari: nec solum
posse, sed ita necesse esse sapienti. visa est Arcesilæ cum
vera sententia, tum honesta, et digna sapiente. quæsivit de
Zenone fortasse, quid futurum esset, si nec percipere quid-
quam posset sapiens, nec opinari sapientis esset. Ille, credo,
[44] Nihil opinatur; quoniam esset, quod percipi posset. Quid
ergo id esset? Visum, credo. Quale igitur visum? tum
illum ita definivisse, ex eo, quod esset, sicut esset impressum,
et signatum, [45] et effictum. Post requisitum, etiamne, si ejus-
modi esset visum verum, [46] quale vel falsum. Hic Zenonem
vidisse acute, nullum esse visum, quod percipi posset, si id
tale esset ab eo, quod est, [47] ut ejusdemmodi ab eo, quod
non est, posset esse. Recte consensit Arcesilas; ad defini-
tionem additum. neque enim falsum percipi posse, neque
verum, si esset tale, quale vel falsum. Incubuit autem in
eas disputationes, ut doceret, nullum tale esse visum a vero,
ut non ejusdemmodi etiam [48] a falso posset esse. Hæc au- 78
tem est una contentio, quæ adhuc permanserit. nam illud, p. 20.
nulli rei assensurum esse sapientem, nihil ad hanc controver- a.
siam pertinebat. licebat enim nihil percipere, et tamen opi-

ex vestigiis Ms. sed non bene interpunxit, *at dissolvit. idem mihi q. n. v. nisi videret*, forte *vidisset*.

41 *nonne putarem*] *nonne* pro *an non*; videtur sic dixisse quia quæsierat, *nonne putas*. In *tantisque studiis* copula delenda videtur. nam studia non quærunt, sed ingenia magnis studiis.

42 *paullo post videro*] An *videbo*.

43 *non modo expresserat*] i. e. accurate disputarat. v. Clav.

44 *Nihil opinatur*] Davisius edidit *opinaturum*. posse etiam legi *opinabitur*. alterutrum quidem verum est. illud et Ms. reg. Par.

45 *et effectum*] Legendum *effictum*, ut jam Manut. edidit. Græce *ἐναπομεμαγμένη, ἐναποτετυπωμένη, ἐναπεσφραγισμένη* apud Laertium Zeno Citt. n. 50 et 51. quæ expressit omnia Cicero.

46 *quale vel falsum*] Addidi cum Davisio *vel*, quod et edd. vett. habent, et mox quoque additur.

47 *ut ejusdemmodi*] Sic rescripsi e sequentibus pro *ejusmodi*.

48 *a falso posset esse*] Vulgo vitiose *possit*.

nari: quod a Carneade dicitur probatum. Equidem Clito-
macho plus, quam Philoni, aut Metrodoro, credens, hoc
25 magis ab eo disputatum, quam probatum puto. Sed id
79 omittamus. [49] Illud certe, opinatione, et perceptione sub-
lata, sequitur omnium assensionum retentio: ut, si osten-
dero, nihil posse percipi, tu concedas numquam assensurum
esse.

Quid ergo est, quod percipi possit, si ne sensus quidem
vera nuntiant? quos tu, Luculle, [50] communi loco defendis.
[51] quod ne id facere posses, idcirco heri, non necessario loco
contra sensus tam multa dixeram: tu autem te negas infra-
cto remo, [52] neque columbæ collo commoveri. primum cur?
nam et in remo sentio non esse id, quod videatur: et in co-
lumba plures videri colores, nec esse plus uno. deinde nihilne
præterea diximus? maneant illa omnia: [53] lacerat ista causa;
veraces suos esse sensus dicit. Igitur semper [54] auctorem
habes eum, qui magno suo periculo causam agat. [55] eo enim
rem demittit Epicurus, si unus sensus semel in vita mentitus
80 sit, nulli umquam esse credendum. Hoc est verum esse,
confidere suis testibus, et importune insistere. Itaque Ti-
magoras Epicureus negat sibi umquam, cum oculum torsis-
set, duas ex lucerna flammulas esse visas. opinionis enim
esse mendacium, non oculorum. quasi quæratur, quid sit,
non quid videatur. Sed hic quidem majorum similis. Tu
vero, qui visa sensibus alia vera dicas esse, alia falsa: qui ea
distinguis? [56] desine, quæso, communibus locis. domi nobis
ista nascuntur. Si quis deus te interroget, sanis modo, et
integris sensibus, num amplius quid desideras? quid respon-
deas? Utinam quidem roget! audias, [57] quam nobiscum
male egerit. ut enim vera videamus. [58] quam longe videmus?
b. Ego Catuli Cumanam ex hoc loco regionem video, Pom-
peianum non cerno: neque quidquam interjectum est, quod

49 *Illud certe* &c.] Duriora hæc sunt, sive *illud certe* absolute capiatur, sive cum *sequitur* conjungatur. Davisius conjicit *cerne* pro *certe:* sed non satis placet. intelligam ex *omittamus*, *dicam*. in fine pro *tu concedas*, bene opinor Dav. corrigit *te*.

50 *comm. loco defendis*] i. e. argumento generali, v. c. de noxis sententiæ, quæ sensuum certitudinem tollit.

51 *quod ne id f. p.*] *id* delendum est. quædam edd. etiam *istud* habent.

52 *neque columbæ collo*] Videtur esse debere *atque:* sed et alibi hæc forma est. alterum *neque*, quod esse debebat ante *infracto remo* est in *negas*.

53 *lacerat ista causa*] Quid est *lacerat?* vitiosum est sine dubio. Sed quid pro eo reponendum sit, incertum. nulla varia lectio aut conjectura mihi satis facit. Conjeci ipse *laborat*.

54 *auctorem habes eum*] Vulgo *et eum*. male. *et* pluribus in Mss. non reperit Davisius, qui et delevit.

55 *eo rem demittit*] Sic ed. Mediol. bene. vulgo est *dimittit*. male. alias dicitur *eo descendit*.

56 *desine, q. communibus locis*] Int. uti in defendenda veritate sensuum.

57 *quam nobiscum male egerit*] *egerit* e Ms. Pal. aliisque dedi pro *egerint*, in quo Dii intelligendi. edd. vett. quædam etiam *agerent*.

58 *quam longe videmus*] Sic et Mss. quidam, et res postulat, ut seqq. docent. Vulgg. *videbimus*.

obstet: Sed intendi longius acies non potest. O præclarum prospectum! Puteolos videmus: at familiarem nostrum Avianum fortasse in porticu Neptuni ambulantem, non videmus. At ille nescio qui, qui in scholis nominari solet, 81
[59] mille et octoginta stadia quod abesset, videbat: quædam volucres longius. Responderem igitur audacter isti vestro deo, me plane his oculis non esse contentum. Dicet me acrius videre, quam ullos pisces fortasse; qui neque videntur a nobis, et nunc quidem sub oculis sunt: neque ipsi nos suspicere possunt. Ergo ut illis aqua, sic nobis aër crassus offunditur. [60] At amplius non desideramus. Quid? [61] talpam? non desiderare lumen putas? neque tam quereretur cum deo, quod parum longe, quam quod falsum videret. videsne navem illam. stare nobis videtur: at iis, qui in navi sunt, moveri hæc villa. quære rationem, cur ita videatur: quam ut maxime inveneris, [62] quod haud scio, an non possis: non tu verum testem habere, sed eum non sine causa falsum testimonium dicere ostenderis. [63] Quid ego de navi? vidi 26
enim a te remum contemni. majora fortasse quæris. quid po- 82
test esse sole majus? quem mathematici amplius duodeviginti partibus confirmant majorem esse, quam terram. quantulus nobis videtur? mihi quidem quasi pedalis. Epicurus autem posse putat etiam minorem esse eum, quam videatur, sed non multo. ne majorem quidem multo putat esse, vel tantum esse, quantus videatur: ut oculi aut nihil mentiantur, aut non multum mentiantur. [64] Ubi igitur illud est, SEMEL?
Sed ab hoc credulo, qui numquam sensus mentiri putat, dis- p. 21.
cedamus: [65] qui ne nunc quidem, cum ille sol, qui tanta in- a.
citatione fertur, ut, celeritas ejus quanta sit, ne cogitari quidem possit, tamen nobis stare videatur. Sed, ut minuam 83
controversiam: videte, quæso, [66] quam in parvulis sitis.

59 *mille et octoginta stadia*] Vulgo est *octingenta.* sed e numero Pliniano H. N. VII, 21. cujus auctorem facit Ciceronem, recte collegere viri docti, effici tantum *centum et octoginta.* v. inpr. Wesselingium ad Itiner. Anton. p. 494. reperit et in Ms. Paris. Davisius et in ed. Ven. 1471. *octuaginta,* quod idem est. Sic et Ms. reg. Par. Nomen hominis idem Plinius e Varrone tradit *Strabonis.*

60 *At amplius non desideramus*] Hujus loci sensus non convenit superioribus. nec video certam correctionem. An *non desiderant* sc. pisces, vel *nos desideramus,* quam pisces.

61 *talpam num des. l. p.*] Ms. Cantabrig. *non* pro *num.* bene. sic ergo correximus cum Davisio, qui et post corrigebat: *neque tamen tum.*

62 *quod haud scio, an non possis*] Clericus deleri volebat *non.* male. nempe non satis ceperat vim formulæ *haud scio an,* ut nec multi alii, sc. eam affirmare modeste. ergo h. l. cum *non* negat. Si *non* deleverimus, affirmabit, eum posse invenire rationem; quod vix voluisse videtur.

63 *Quid ego de navi*] In tali correctione Cicero solet dicere *Quamquam quid,* aut *sed quid.* fortasse excidit particula talis.

64 *Ubi illud semel?*] Respicit ad illud c. 25. de Epicuro: *si unus sensus semel in vita mentibus fit.* ante alterum *mentiantur* melius abfuerit.

65 *qui ne nunc quidem*] Int. ex antecedentibus, sensus mentiri putat.

66 *quam in parvulis sitis*] Hoc vix sine vitio est. non male, opinor, Lambinus

Quattuor sunt capita, [67] quæ concludant, nihil esse, quod nosci, percipi, comprehendi possit; de quo hæc tota quæstio est. e quibus primum est, esse aliquod visum falsum: secundum, non posse id percipi: tertium, inter quæ visa nihil intersit, fieri non posse, ut eorum alia percipi possint, alia non possint: quartum, nullum esse visum verum a sensu profectum, [68] cui non appositum sit visum aliud, quod ab eo nihil intersit, quodque percipi non possit. Horum quattuor capitum secundum, et tertium, omnes concedunt. primum Epicurus non dat. vos, quibuscum res est, id quoque conce-
84 ditis. omnis pugna de quarto est. Qui igitur P. Servilium Geminum videbat, si Quintum se videre putabat, incidebat in ejusmodi visum, quod percipi non posset: quia nulla tota verum distinguebatur a falso: qua distinctione sublata, [69] quam haberet in C. Cotta, qui bis cum Gemino consul fuit, agnoscendo ejusmodi notam, [70] quæ falsa esse non posset? Negas tantam similitudinem in rerum natura esse. Pugnas omnino, sed cum adversario facili. ne sit sane. videri certe potest. fallet igitur sensum: et si una fefellerit similitudo, dubia omnia reddiderit. sublato enim judicio illo, quo oportet agnosci: etiam si ipse erit, quem videris, [71] qui tibi videtur, tamen non ea nota judicabis, qua dicis oportere, ut
85 non possit esse ejusdemmodi falsa. Quando igitur potest tibi P. Geminus, Quintus videri, quid habes explorati, cur non possit tibi Cotta videri, qui non sit, quoniam aliquid videtur esse, quod non est? Omnia dicis sui generis esse, nihil
b. esse idem, quod sit aliud. Stoicum est quidem, nec admodum credibile; nullum esse pilum omnibus rebus talem, qualis sit pilus alius, nullum granum. hæc refelli possunt: sed pugnare nolo. ad id enim, quod agitur, nihil interest, omnibusne partibus visa res nihil differat, an internosci non possit, etiam si differat. sed, si hominum similitudo tanta esse non potest, ne signorum quidem? dic mihi, Lysippus eodem aere, eadem temperatione, eodem cælo, [72] aqua, cete-

pro *sitis*, *sita sit* sc. controversia. ego syllabam *is* deleverim.

67 *quæ concludunt*] Mss. quidam, ed. Ven. 1471. *concludant*, quod recepit Davisius, bene.

68 *cui non appositum sit*] Adjunctum: cui non sit simile aliud visum ex re ab illa diversa.

69 *quam haberet in C. Cotta—agnoscendo* &c.] Primum pro M. dedi C. ex Fastis Cons et edd. Ven. Med. Ald. &c. dein addidi *in* ex iisdem libris, quod et in Mss. repertum est. ita tollitur difficultas in verbo *agnoscendo*, quod varie, sed frustra tentatum est a viris doctis. Infra, in hoc ipso capite est: *ecquæ poterit esse in agnoscendo distinctio.*

70 *quæ falsa esse non posset*] Dedi *posset* pro *possit.* illud contextus postulat et temporum ratio. reperit et in Ms. Davisius.

71 *qui tibi videtur*] Secutus sum libros Davisii scriptos et ed. Ven. 1471, in quibus est, pro vulgato *videbitur.*

72 *aqua*] Int. eadem ex *eodem cælo.* de re v. Clav. in *aqua.* pro *possit* edidi cum Davisio *posset*, quod est etiam in edd. Ven. 1474. Med. Vict. Davisius ait, *possit* verum esse non posse, quod Lysippus tum non vixisset. Sed id cadit pariter in *posset.* ac mihi probabile videtur, Ciceronem scripsisse *potuisset.*

ris omnibus, centum Alexandros ejusdem modi facere non
posset? qua igitur notione discerneres? Quid si [73] in ejus- 86
demmodi cera centum sigilla hoc annulo impressero? ecquæ
poterit in agnoscendo esse distinctio? an tibi erit quærendus
annularius aliqui, quoniam gallinarium invenisti Deliacum
illum, [74] qui ova agnosceret? Sed adhibes artem advocatam 27
etiam sensibus. pictor videt, quæ nos non videmus: et, si-
mul inflavit tibicen, a perito carmen agnoscitur. Quid? hoc
nonne videtur contra te valere, si sine magnis artificiis, ad
quæ pauci accedunt, nostri quidem generis, admodum, nec
videre, nec audire possumus? Jam [75] illa præclara, quanto
artificio esset sensus nostros, mentemque, et totam constru-
ctionem hominis fabricata natura, cur non extimescam opi-
nandi temeritatem? Etiamne hoc affirmare potes, Luculle, 87
esse aliquam vim, cum prudentia et consilio scilicet, quæ
finxerit, vel, ut tuo verbo utar, quæ fabricata sit hominem?
qualis ista fabrica est? ubi adhibita? quando? cur? quo
modo? tractantur ista ingeniose: disputantur etiam elegan-
ter. denique videantur sane, ne affirmentur modo. Sed de
physicis mox, et quidem ob eam causam, ne tu, qui idem me
facturum paullo ante dixeris, videare mentitus. sed ut ad ea, p. 22.
quæ clariora sunt, veniam: res jam universas profundam; a.
de quibus volumina impleta sunt non a nostris solum, sed
etiam a Chrysippo. de quo queri solent Stoici: dum stu-
diose omnia conquisierit contra sensus, et perspicuitatem,
contraque omnem consuetudinem, contraque rationem, [76] ip-
sum sibi respondentem, inferiorem fuisse: itaque ab eo ar-
matum esse Carneadem. Ea sunt ejusmodi, quæ a te dili- 88
gentissime tractata sunt. dormientium, et vinolentorum, et
furiosorum visa imbecilliora esse dicebas, quam vigilantium,
siccorum, sanorum. quo modo? quia cum experrectus esset
Ennius, non diceret se vidisse Homerum, sed visum esse:
Alcmæo autem,

*Sed mihi neutiquam cor consentit.*

Similia de vinolentis. Quasi quisquam neget, et qui exper-
rectus sit, eum somnia; et, cujus furor consederit, putare
non fuisse ea vera, quæ essent sibi visa in furore. Sed non
id agitur: [77] tum, cum videntur, quo modo videantur, id

73 *in ejusdemmodi cera*] Sic recte Davisius cum Lambino dedit.

74 *qui ova cognosceret*] Mss. quidam *agnosceret*. id recepi. Davisius conjecit *dignosceret*. sed verbo *agnoscendi* supra in Musico usus est et mox Cicero, in gallinario *internoscendi*. *agnosceret* sc. cujusque gallinæ.

75 *illa præclara,—cur non extimescam o. t.*] Ultima cum *illa præclara* sic cohærent. illa sunt præclara ad id, ut non extimescam, propter quæ non extimescam &c. In vulgatis vitiose post *natura* punctum scriptum est.

76 *ipsum sibi respondentem inferiorem fuisse*] i. e. ea, quæ contra sensus &c. attulerit, non satis refutasse, atque adeo a semetipso victum esse.

77 *tum, cum videantur, quo modo videntur*] Hæsere in hoc viri docti, recte,

quæritur. nisi vero Ennium non putamus ita totum illud audivisse,

*O pictas animi,*

si modo id somniavit? ut si vigilans audiret. experrectus enim potuit illa visa putare, ut erant, et somnia: dormienti vero æque ac vigilanti probabantur. Quid? Iliona somno illo

*Mater te appello:*

[78] nonne ita credit filium locutum, ut experrecta etiam crederet? unde enim illa?

*Age adsta: mane: audi iteradum eademmet ista mihi?*

28 num videtur minorem habere visis, quam vigilantes, fidem?
89 Quid loquar de insanis? qualis tandem fuit affinis tuus, Ca-
b. tule, Tuditanus? quisquam sanissimus tam certa putat, quæ videt, quam is putabat, quæ videbantur? quid ille, qui,

*Video, video te vivum, Ulysses, dum licet:*

nonne etiam bis exclamavit se videre, cum omnino non videret? Quid? apud Euripidem Hercules, cum ut Eurysthei filios, ita suos configebat sagittis: cum uxorem interimebat, cum conabatur etiam patrem, non perinde movebatur falsis, ut veris moveretur? Quid? ipse Alcmæo tuus, qui negat cor sibi cum oculis consentire, nonne ibidem [79] incitato furore:

*Unde hæc flamma oritur?*

et illa deinceps,

*Incede, incede: adsunt, adsunt: me, me expetunt.*

Quid, cum virginis fidem implorat?

*Fer mi auxilium: pestem abige a me:*
*Flammiferam hanc vim, quæ me excruciat.*
*Cæruleæ incinctæ igni incedunt:*
*Circumstant cum ardentibus tædis.*

Num dubitas, quin sibi hæc videre videatur? itemque cetera:

*Intendit crinitus Apollo*

sed in corrigendo variant. Simplicissimum est permutare *videantur* et *videntur*: tum, *cum videntur, quo modo videantur, id quæritur*. nec tamen spreverim Davisii conjecturam, *tum cum videbantur, quo modo viderentur*, ut ad præteritum referatur. Sed tamen illud melius puto, et ad rem universam pertinere de somniis, furore &c.

78 *nonne illa credit*] Davisius conjecit *ita credit*, quod sequens *ut—etiam crederet*, ita evidenter postulat, ut sic rescribere non dubitarim. Scripsissem *credidit*, nisi in sequentibus præsens esset, *num videtur* &c.

79 *incitato furore*] Bene conjecit Davisius *incitatus f.*

*Arcum auratum luna innixus.*
*Diana facem jacit a læva.*

Qui magis hæc crederet, si essent, quam credebat, quia vide- 90
bantur? apparet enim jam cor cum oculis consentire. omnia autem hæc proferuntur, ut illud efficiatur, quo certius nihil potest esse: inter visa vera, et falsa, ad animi assensum, nihil interesse. Vos autem nihil agitis, cum falsa illa vel furiosorum, vel somniantium, recordatione ipsorum refellitis. non enim id quæritur, qualis recordatio fieri soleat eorum, [80] qui p. 23.
experrecti sint; aut eorum, qui furere destiterint: sed qualis a.
visio fuerit aut furentium, aut somniantium tum, cum commovebantur. Sed abeo a sensibus.

Quid est, quod ratione percipi possit? dialecticam inven- 91
tam esse dicitis, veri, et falsi quasi disceptatricem, et judicem. cujus veri et falsi? et in qua re? in geometriane, quid sit verum, vel falsum, dialecticus judicabit, [81] an in litteris, aut in musicis? At ea non novit. In philosophia igitur: sol quantus sit, quid ad illum? quod sit summum bonum, quid habet, ut queat judicare? quid igitur judicabit? quæ conjunctio, quæ disjunctio vera sit, quid ambigue dictum sit, quid sequatur quamque rem, quid repugnet? si hæc, et horum similia judicat, de se ipsa judicat. plus autem pollicebatur. nam hæc quidem judicare ad ceteras res, quæ sunt in
philosophia multæ, atque magnæ, non est satis. Sed quo- 92
niam tantum in ea arte ponitis: videte, [82] ne contra vos tota nata sit. quæ primo progressu festive tradit elementa loquendi, et ambiguorum intelligentiam, concludendique rationem: tum, paucis additis, venit ad soritas, lubricum sane, et periculosum locum: quod tu modo dicebas esse vitiosum
interrogandi genus. Quid ergo? [83] istius vitii num nostra 29
culpa est? rerum natura nullam nobis dedit cognitionem finium, ut ulla in re statuere possimus, quatenus. nec hoc in acervo tritici solum, unde nomen est, sed nulla omnino in re [84] minutatim interrogati: dives, pauper: clarus, obscurus sit: multa, pauca: magna, parva: longa, brevia: lata, angusta: [85] quanto aut addito, aut demto, certum respondea-

80 *qui experrecti sint—destiterint*] *Destiterint* habent libri scripti meliores, etiam edd. veteres. Ven. 1471. 1474. Med. Ald. Vict. hinc necessario ante scribendum *sint*. atque id latinitas postulat. Vulgati *sunt—destiterunt*.

81 *an in literis*] i. e. grammaticis, rhetoricis, historia &c. nam distinguuntur hic literæ a mathesi et philosophia.

82 *ne contra vos tota nata sit*] Mihi hic vox *nata* semper suspecta fuit, putavique delendam. nec mutavi sententiam.

83 *istius v. num nostra culpa est*] Nisi forma orationis interrogationem postularet, putarem legendum *non*; quod sequentibus, *rerum natura* &c. aptius foret. Sed in hoc intelligendum *immo*.

84 *minutatim interroganti*] Referendum hoc *interroganti* ad *respondeamus*. Sed Mss. quidam habent *interrogati*, quod melius puto et cum Davisio recepi.

85 *quanto—certum respondeamus*] Quidam Mss. addunt *quod* ante *respondeamus*: idque recepit Davisius, non bene.

93 mus, non habemus. At vitiosi sunt soritæ. Frangite igitur
eos, si potestis, ne molesti sint. erunt enim, nisi cavetis.
b. cautum est, inquit. placet enim Chrysippo, cum gradatim
interrogetur, verbi causa, tria, pauca sint, anne multa: ali-
quanto prius, [86] quam ad multa perveniat, quiescere, id est,
quod ab iis dicitur, ἡσυχάζειν. Per me vel stertas licet, in-
quit Carneades, non modo quiescas. [87] sed quid proficit?
sequitur enim, qui te ex somno excitet, et eodem modo in-
terroget. [88] Quo in numero conticuisti: si ad eum nume-
rum unum addidero, multane erunt? progrediere rursus,
quoad videbitur. Quid plura? hoc enim fateris: neque ul-
timum te paucorum, neque primum multorum respondere
posse. cujus generis error ita manat, ut non videam, quo non
94 possit accedere. Nihil me lædit, inquit. ego enim, ut agi-
tator callidus, prius quam ad finem veniam, equos sustinebo:
eoque magis, si locus is, quo ferentur equi, præceps erit. sic
me, inquit, ante sustinebo, nec diutius captiose interroganti
[89] respondebo. Si habes, quod liqueat, neque respondes;
superbis. si non habes; [90] ne tu quidem percipis. si, quia
obscura; concedo. sed negas te usque ad obscura progredi.
illustribus igitur rebus insistis. si id tantummodo, ut taceas,
nihil assequeris. quid enim ad illum, qui te captare vult,
utrum tacentem irretiat te, an loquentem? sin autem usque
ad novem, verbi gratia, sine dubitatione respondes pauca
esse, in decimo insistis: etiam a certis, et illustrioribus co-
hibes assensum: hoc idem me in obscuris facere non sinis.
nihil igitur te contra soritas ars ista adjuvat: [91] quæ nec au-
genti, nec minuenti, quid aut primum sit, aut postremum,
95 docet. Quid, quod eadem illa ars, quasi [92] Penelope telam
retexens, tollit ad extremum superiora? utrum ea vestra, an
nostra culpa est? nempe fundamentum dialecticæ est, quid-
quid enuntietur (id autem appellatur ἀξίωμα: quod est quasi
p. 24. a. effatum) aut verum esse, aut falsum. quid igitur? hæc vera,

Cicero pro vago illo, *quod*, posuit explanate atque determinate *quanto addito aut demto.*

86 *quam ad multa perveniat*] sc. is, qui interrogat: sed forte melius legatur *pervenias*, vel *perveniatur*.

87 *sed, quid proficit*] Contextus postulat *proficis*, nisi fuit *prosit*, ut Dav. suspicabatur.

88 *Quo in numero conticuisti*] Vulgo *Quod* male. *Quo* jam Manutius et Lambinus edidere, estque in Mss. repertum etiam a Davisio.

89 *respondebo*] Sic edd. vett. etiam Mss. Vulgg. *respondeo.*

90 *ne tu quidem percipis*] Pro vulgato *perspicis*, quod miror servatum esse a Grutero, cum Victorius illud *percipis* dederit, quod et res desiderat.

91 *quæ, nec augenti, nec minuenti, quid aut pr. sit aut postremum docet*] Edidi *augenti* et *minuenti* pro vulgato *augendi* et *minuendi*, quod unde pendeat non habet: *augenti* autem et *minuenti* refertur ad *primum* sit, estque a quo augendi aut minuendi initium faciat, aut *in quo* finem. res est manifesta. unde edidit Lambinus contra libros. Sed tamen et in Mss. reperit Davisius

92 *Penelope*] Sic edd. vett. Prima Lambini habet *Penelopæ*, secuta Gruteriana, errore, opinor, operarum, aut correctoris, *telam Penelopæ* in animo habentis.

an falsa sunt? Si te mentiri dicis: idque verum dicis:
[93] mentiri, verum dicis. Hæc scilicet inexplicabilia esse di-
citis. quod est odiosius, quam illa, quæ nos incomprehensa,
et non percepta dicimus. Sed hæc omitto. illud quæro, si 30
ista explicari non possunt, nec eorum ullum judicium inveni-
tur, ut respondere possitis, verane, an falsa sint: ubi est illa
definitio, effatum est id, quod aut verum, aut falsum sit?
Rebus sumtis, adjungam, ex his sequendas esse alias, alias
improbandas, quæ sint in genere contrario. Quo modo igi- 96
tur hoc conclusum esse judicas? Si dicis, nunc lucere, et
verum dicis: lucet igitur. probatis certe genus, et rectissime
conclusum dicitis. itaque in docendo, eum primum conclu-
dendi modum traditis. aut, quidquid igitur eodem modo
concluditur, probabitis, aut ars ista nulla est. Vide ergo,
hanc conclusionem probaturusne sis: si dicis te mentiri, ve-
rumque dicis: mentiris. dicis autem te mentiri, verumque
dicis. mentiris igitur. Qui potes hanc non probare, cum
probaveris ejusdem generis superiorem? Hæc Chrysippea
sunt, ne ab ipso quidem dissoluta. quid enim faceret huic
conclusioni? si lucet, lucet. lucet autem. lucet igitur. ce-
deret scilicet. ipsa enim ratio connexi, cum concesseris su-
perius, cogit inferius concedere. Quid ergo hæc ab illa
conclusione differt? Si mentiris; mentiris. mentiris autem;
mentiris igitur. Hoc negas te posse nec approbare, nec im-
probare. Qui igitur magis illud? Si ars, si ratio, si via, si 97
vis denique conclusionis valet; eadem est in utroque. Sed
hoc extremum eorum est. postulant, ut excipiantur hæc in-
explicabilia. [94] Tribunum aliquem censeo adeant. a me istam
exceptionem numquam impetrabunt. etenim cum ab Epi-
curo, qui totam dialecticam et contemnit, et irridet, non im- b.
petrent, ut verum esse concedat, quod ita effabimur, aut
vivet cras Hermachus, aut non vivet: cum dialectici sic sta-
tuant, omne, quod ita disjunctum sit, quasi, aut etiam, aut
non, non modo verum esse, sed etiam necessarium: vide,
[95] quam sit catus is, quem isti tardum putant. Si enim, in-
quit, alterutrum concessero: necessarium esse necesse erit,
cras Hermachum aut vivere, aut non vivere. nulla autem est
in natura rerum talis necessitas. Cum hoc igitur dialectici
pugnent, id est, Antiochus, et Stoici. totam enim evertit

93 *mentiri, verum dicis*] Aut *mentiris* scribendum et delendum *verum dicis*, aut scr. *mentiris an verum dicis?* illud malim: nam sic est in sequentibus iterum np. in altero *si dicis nunc lucere* &c. edd. Ven. 1494. Med. *mentiris, verum dicis mentiri, verum d.* est inde ab Aldo in editis.

94 *Tribunum aliq. censeo videant*] Edd. pr. et Mss. plures *adeant*. sensu nihil differt utraque lectio. Sed quia verbum *adire* proprium est in hac re, id prætuli.

95 *quam sit catus*] Vulgo est *cautus*: sed id non bene opponitur *tardo*. itaque prætuli *catus* Lambini, ut et fecit Davisius.

dialecticam. nam si e contrariis disjunctio (contraria autem ea dico, cum alterum ait, alterum negat) si talis disjunctio, falsa potest esse, nulla vera est. Mecum vero quid habent
98 litium, qui ipsorum disciplinam sequor? Cum aliquid hujusmodi inciderat, sic ludere Carneades solebat: [96] Si recte conclusi: teneo. sin vitiose: minam Diogenes reddet. ab eo enim Stoico dialecticam didicerat. hæc autem merces erat dialecticorum. sequor igitur eas vias, quas didici ab Antiocho: nec reperio, quomodo judicem, Si lucet, lucet, verum esse, ob eam causam, quod ita didici, omne, quod ipsum ex se connexum sit, verum esse: non judicem, Si mentiris, mentiris; eodem modo esse connexum. Aut igitur hoc, et illud: aut nisi hoc, ne illud quidem judicabo.

31 Sed, ut omnes istos aculeos, et totum tortuosum genus disputandi relinquamus, ostendamusque, qui simus: jam, explicata tota Carneadis sententia, [97] Antiochia ista corruent universa. Nec vero quidquam ita dicam, ut quisquam id fingi suspicetur: a Clitomacho sumam, qui usque ad senectutem cum Carneade fuit, homo et acutus, ut Pœnus, et
p. 25. valde studiosus, ac diligens. et quattuor ejus libri sunt de
a. sustinendis assensionibus. hæc autem, quæ jam dicam, sunt
99 sumta de primo. Duo placet esse Carneadi genera visorum: in uno hanc divisionem, Alia visa esse, quæ percipi possint: alia quæ non possint: in altero autem, Alia visa esse probabilia, alia non probabilia. itaque, quæ contra sensus, contraque perspicuitatem dicantur, ea pertinere ad superiorem divisionem: contra posteriorem nihil dici oportere. quare ita placere, tale visum nullum esse, ut perceptio consequeretur: ut autem probatio, multa. etenim contra naturam esset, si probabile nihil esset. [98] et sequitur omnis vitæ ea, quam tu, Luculle, commemorabas, eversio. itaque et sensibus probanda multa sunt: teneatur modo illud, non inesse in his quidquam tale, quale non etiam falsum nihil ab eo differens esse possit. sic, quidquid acciderit specie probabile, si nihil se offeret, quod sit probabilitati illi contrarium, utetur eo sapiens: ac sic omnis ratio vitæ gubernabitur. etenim is quoque, qui a vobis sapiens inducitur, multa sequitur probabilia, non comprehensa, neque percepta, neque assensa,
100 sed similia veri: quæ nisi probet, omnis vita tollatur. Quid

96 *Si recte conclusi*] Sic recte correxit Lambinus vulgatum *conclusit*. nam Carneades loquitur de se. præceptor ejus fuit Diogenes. igitur dicit, si non recte conclusi, Diogenes me non bene docuit, debetque reddere didactrum.

97 *Antiochi ista*] Davisius in Ms. reperit *Antiochia*, in alio *Antiochea*; quod et infra est c. 36. sic et Ms. reg. Par. recepi.

98 *et sequitur o. v.*] Præcedentia postulant *sequeretur*. Davisius, quia in Ms. repererat *eversionem*, conjiciebat: *etenim contra naturam esse, si probabile nihil esset, et sequi omnis vitæ eversionem.* nostra conjectura melior nobis videtur.

enim? conscendens navem sapiens, num comprehensum
animo habet atque perceptum, se ex sententia navigaturum?
qui potest? sed si jam ex hoc loco proficiscatur Puteolos
stadia triginta, probo navigio, bono gubernatore, hac tran-
quillitate: probabile videatur, se illuc venturum esse salvum.
Hujusmodi igitur visis consilia capiet et agendi, et non
agendi: faciliorque erit, ut albam esse nivem probet, quam
erat Anaxagoras: qui id non modo ita esse negabat, sed
sibi, quia sciret aquam nigram esse, unde illa concreta esset, b.
albam ipsam esse, ne videri quidem. et quæcumque res eum
sic attinget, ut sit visum illud probabile, neque ulla re impe-
ditum, movebitur. non enim est e saxo sculptus, [99] aut e ro-
bore dolatus. habet corpus; habet animum: movetur mente;
movetur sensibus: ut ei multa vera videantur: neque tamen 101
habere insignem illam, et propriam percipiendi notam: eo-
que sapientem non assentiri, quia possit ejusdem modi ex-
sistere falsum aliquod, cujusmodi hoc verum. neque nos
contra sensus aliter dicimus, ac Stoici; qui multa falsa esse
dicunt, longeque aliter se habere, ac sensibus videantur.
Hoc autem si ita sit, ut unum modo sensibus falsum videa- 32
tur: præsto est, qui neget, rem ullam percipi posse sensibus.
ita, nobis tacentibus, ex uno Epicuri capite, altero vestro,
perceptio et comprehensio tollitur. Quod est caput Epi-
curi? Si ullum sensibus visum, falsum est: nihil percipi po-
test. quod vestrum? Sunt falsa sensus visa. Quid sequitur?
ut taceam; conclusio ipsa loquitur, nihil posse percipi.
Non concedo, inquit, Epicuro. Certa igitur cum illo, qui a
te totus diversus est: noli mecum, qui hoc quidem certe,
falsi esse aliquid in sensibus, tibi assentior. Quanquam nihil 102
mihi tam mirum videtur, quam ista dici, ab Antiocho qui-
dem maxime, cui erant, quæ paullo ante dixi, notissima.
licet enim hæc quivis arbitratu suo reprehendat, quod nege-
mus rem ullam percipi posse; certe levior reprehensio est.
quod tamen dicimus esse quædam probabilia; non videtur
hoc satis esse vobis. ne sit. illa certe debemus effugere, quæ
a te vel maxime agitata sunt. nihil igitur cernis? nihil audis?
nihil tibi est perspicuum? Explicavi paullo ante, Clitomacho
auctore, quo modo ista Carneades diceret. accipe, quemad- p. 26.
modum [100] eadem dicantur a Clitomacho, in eo libro, quem a.
ad C. Lucilium scripsit poëtam, cum scripsisset iisdem de
rebus ad L. Censorinum, eum, qui consul cum M'. Manilio

99 *aut e robore dolatus*] Mss. plures etiam edd. vett. *ebore*. male. forma loquendi ducta est ex Homero Od. τ. 163. ubi dicitur esse aliquis neque ἀπὸ δρυὸς neque ἀπὸ πέτρης. nec ebur dolatur. Forte et ante legendum *scalptus*, nam est Græcum λαξευτὸς vel ξεστὸς, quod est *scalptus*.

100 *eadem dicantur a Clit.*] *eadem* habent Mss. et edd. vett. recentiores *ea*. illud melius.

fuit. scripsit igitur his fere verbis. sunt enim mihi nota, propterea quod earum ipsarum rerum, de quibus agimus, prima institutio, et quasi disciplina illo libro continetur, sed scri-
103 ptum est ita. Academicis placere, esse rerum ejusmodi dissimilitudines, ut aliæ probabiles videantur, aliæ contra: id autem non esse satis, cur alia percipi posse dicas, alia non posse; propterea quod multa falsa probabilia sint: nihil autem falsi perceptum, et cognitum possit esse. Itaque, ait, vehementer errare eos, qui dicant, ab Academia sensus eripi, a quibus numquam dictum sit, aut colorem, aut saporem, aut sonum nullum esse. illud sit disputatum, non inesse in his propriam, quæ nusquam alibi esset, veri et certi no-
104 tam. Quæ cum exposuisset, adjungit, dupliciter dici assensus sustinere sapientem: uno modo, cum hoc intelligatur, omnino eum rei nulli assentiri: altero, cum se [1] a respondendo, ut aut approbet quid, aut improbet, sustineat, ut neque neget aliquid, neque aiat. Id cum ita sit: alterum placere, ut numquam assentiatur; alterum tenere, ut sequens probabilitatem, ubicumque hæc aut occurrat, aut deficiat; [2] aut etiam, aut non, respondere possit: [3] nec, ut placeat, eum, qui de omnibus rebus contineat se ab assentiendo, moveri tamen, et agere aliquid, [4] reliquit ejusmodi visa, quibus ad actionem excitemur: item ea, quæ interrogati in utramque partem [5] respondere possimus, sequentes tantummodo quod ita visum sit, dum sine assensu: neque tamen omnia ejusmodi visa approbari, sed ea, quæ nulla re impediantur.
105 Hæc si vobis non probamus, sint falsa sane: invidiosa certe non sunt. non enim lucem eripimus: sed ea, quæ vos percipi, comprehendique, eadem nos, si modo probabilia sint, videri dicimus.

33 b. Sic igitur inducto et constituto probabili, [6] et eo quidem expedito, soluto, libero, nulla re implicato, vides profecto, Luculle, jacere jam illud tuum perspicuitatis patrocinium. iisdem enim hic sapiens, de quo loquor, oculis, quibus iste vester cælum, terram, mare intuebitur: iisdem sensibus reliqua, quæ sub quemque sensum cadunt, sentiet. Mare il-

1 *a respondendo, ut aut ap. quid, aut impr.*] Graterus volebat deleri *ut aut* et post pro *aut* scribi *an*, e Ms. Pal. Davisius totum, *ut—improbet* pro glossemate habet: quia ultima verba in quibusdam Mss. non sunt. res non est tanti.

2 *aut etiam aut non*] *etiam* est adfirmantis.

3 *nec, ut placeat*] *nec* non efficit commodum sensum. itaque alii *hic* correxere; Davisius *et*. possis etiam *sed:* Lambinus *nam quum*, quod secutus est Alemannus, et mox *relinqui.*

4 *reliquit ejusmodi visa approbari*] Delevi *approbari*, quod abest edd. vett. et Mss. migravit huc e sequentibus, ubi est *omnia ejusmodi visa approbari.*

5 *respondere possimus*] Sic edd. vett. et latinitas postulat: Vulgo *possumus*, male. mox pro *impedirentur* leg. *impediantur.*

6 *et eo quidem soluto, libero* &c.] Nempe cum visa sunt ejusmodi, ut iis nil obstet, quo dubia reddantur, s. ut ante dixit, *quæ nulla re impediantur.*

lud, quod nunc Favonio nascente, purpureum videtur, idem huic nostro videbitur, nec tamen assentietur; quia nobismetipsis modo cæruleum videbatur, [7] mane flavum; quodque nunc, quia a sole collucet, albescit, et vibrat, dissimileque est [8] proximo ei continenti: ut, etiam si possis rationem reddere, cur id eveniat, tamen non possis id verum esse, quod videbatur oculis, defendere. Unde memoria, si nihil perci- 106
pimus? (sic enim quærebas,) quod meminisse visa, nisi comprehensa non possumus. Quid? Polyænus, qui magnus mathematicus fuisse dicitur, is posteaquam Epicuro assentiens, totam geometriam esse falsam credidit, num illa etiam, quæ sciebat, oblitus est? Atqui, falsum quod est, id percipi non potest, [9] ut vobismetipsis placet. Si igitur memoria, perceptarum, comprehensarumque rerum est: omnia, quæ quisque meminit, habet ea comprehensa, atque percepta. falsi autem comprehendi nihil potest: et omnia meminit Scyron Epicuri dogmata. vera igitur illa sunt nunc omnia. Hoc per me licet. sed tibi aut [10] concedendum est ita esse, quod minime vis: aut memoriam mihi remittas, p. 27.
oportet, et facile esse ei locum, etiam si comprehensio, per- a.
ceptioque nulla sit. Quid fiet artibus? quibus? iisne, quæ 7
ipsæ fatentur conjectura se plus uti, quam scientia: [11] an his, quæ tantum id, quod videtur, sequuntur, nec habent istam artem vestram, [12] qua vera et falsa dijudicent?

Sed [13] illa sunt lumina duo, quæ maxime causam istam continent. primum enim negatis fieri posse, ut quisquam nulli rei assentiatur. At id quidem perspicuum est: cum Panætius, princeps prope, meo quidem judicio, Stoicorum, ea de re dubitare se dicat, quam omnes, præter eum, Stoici certissimam putant, vera esse [14] haruspicum auspicia, oracula, somnia, vaticinationes, seque ab assensu sustineat. Quod is potest facere de iis rebus, quas illi, a quibus ipse

7 *mane flavum*] Nonius hunc locum afferens habet *ravum*; quod Nonium in suo exemplo libri IVti habuisse, non dubitat Victorius, sed in Lucullo a Cicerone *flavum* scriptum fuisse putat: idque ideo ipse servavit. Davisius autem *ravum* recepit, quia et codices nonnulli habent *atrum* etiam ed. Ven. 1471.

8 *proximo ei continenti*] Sc. purpureo illi. Lambinus pro *ei* malebat *et*, probante Davisio. bene, ut arbitror.

9 *ut vobismetipsis placet*] Vulgo *nobismetipsis*, quod res repudiat. illud et Mss. habent et ed. Ald. Nep. placebatque etiam Grutero.

10 *concedendum est*] Addidi *est*. nam et in Mss. repertum est a Davisio, et habent edd. vett. Ven. 1494. Med. Ald. Vict.

11 *an his*] Sic pro *iis* dedi ex edd. vett.

12 *qua—dijudicent*] Mss. duo Davis. et reg. Paris. *quæ—dijudicet*. non spernam. sed vulgatum sensu nil differt.

13 *illa sunt lumina duo*] Præcipua capita disputationis vestræ. Davisio lectio *lumina* tamen suspecta est. frustra. v. Clav. in *lumen*.

14 *haruspicum auspicia*] Hoc vitiosum est: nec enim *auspicia* sunt haruspicum sed augurum. Verbum *haruspicum* varie tentatum est. Davisius edidit *haruspicium*. Puto excidisse *responsa*. Si verbum *haruspicum* vitiosum est, corrigam *haruspicinam*.

didicit, certas habuerint; cur id sapiens de reliquis rebus facere non possit? an est aliquid, quod positum vel improbare, vel approbare possit, [15] dubitare non possit? an tu in soritis poteris hoc, cum voles: ille in reliquis rebus non poterit eodem modo insistere, præsertim cum possit sine assensione ipsam [16] verisimilitudinem non impeditam sequi?
108 Alterum est, quod negatis actionem ullius rei posse in eo esse, qui nullam rem assensu suo comprobet. primum enim videri oportet, [17] in quo sit etiam assensus. dicunt enim Stoici, sensus ipsos assensus esse: quos quoniam appetitio consequatur, actionem sequi. tolli autem omnia, si visa tollan-
34 tur. [18] Hac de re in utramque partem et dicta sunt, et scripta multa, sed brevi res potest tota confici. ego enim etsi maximam actionem puto, repugnare visis, obsistere opinionibus, assensus lubricos sustinere, credoque Clitomacho
b. ita scribenti, [19] Herculi quendam laborem [20] exantlatum a Carneade, quod, ut feram, et immanem beluam, sic ex animis nostris assensionem, id est, opinationem, et temeritatem extraxisset, tamen, ut ea pars defensionis relinquatur, quid impediet actionem ejus, qui probabilia sequitur, nulla re im-
109 pediente? Hoc, inquit, ipsum impediet, quod statuet, ne id quidem, quod probet, posse percipi. Jam istuc te quoque impediet, in navigando, et [21] in conserendo, in uxore ducenda, in liberis procreandis, plurimisque in rebus, in quibus nihil sequere, præter probabile.

Et tamen illud usitatum, et sæpe repudiatum refers, non ut Antipater, sed, ut ais, pressius. nam Antipatrum reprehensum, quod diceret, consentaneum esse ei, qui affirmaret, nihil posse comprehendi, id ipsum saltem dicere posse comprehendi: quod ipsi Antiocho pingue videbatur, [22] et sibi ipsum contrarium. non enim potest convenienter dici, nihil comprehendi posse, [23] si ipsum comprehendi posse dicatur. illo modo potius putat urgendum fuisse Carneadem: cum sapientis nullum decretum esse possit, nisi comprehensum,

15 *dubitari non possit*] Aut hic *dubitare* legendum est; ut referatur ad sapientem: aut ante *improbari* vel *approbari* legendum. illud prætuli.

16 *verisimilitudinem non impeditam*] v. ad initium hujus capitis.

17 *in quo sit etiam assensus*] *etiam* mihi suspectum est.

18 *Hac de re—scripta multa vide superiora*] Ultimum *vide superiora* ita manifeste est nota marginis, quæ in textum irrepsit, ut ea delere non dubitaverim.

19 *Herculi laborem*] Genitivus antiquus pro *Herculis*, quod et Aldus habet.

20 *exantlatum*] Hanc scripturam secutus sum h. certe loco: ubi est pro *exhaustum*: etsi edd. vett. fere habent *exanclatum*. v. Clav.

21 *in conserendo*] Agro, opinor.

22 *et sibi ipsum contrarium*] *ipsum* addidi cum Davisio e Mss. in his reg. Par. et ed. Ven. 1471.

23 *si ipsum compr. posse d.*] Putavi legendum *si id* vel *hoc ipsum*, nempe, *nihil comprehendi posse*. post in libris edd. et scr. partim ipse, partim ap. Davisium reperi: *si quicquam comprehendi posse d.* quod et ille edidit. illud mihi facilius ac melius videtur.

perceptum, cognitum; ut hoc ipsum decretum, quod sa-
pientis esset, nihil posse percipi, fateretur esse perceptum:
proinde quasi sapiens nullum aliud decretum habeat, et sine
decretis vitam agere possit. Sed ut illa habet probabilia, 110
non percepta, sic hoc ipsum, nihil posse percipi. nam si in
hoc haberet cognitionis notam, eadem uteretur in ceteris.
quam quoniam non habet, utitur probabilibus. Itaque non
metuit, ne confundere omnia videatur, et incerta reddere.
non enim, quemadmodum, si quæsitum ex eo sit, stellarum
numerus par, an impar sit: item, si de officio, multisque
aliis de rebus, [24] in quibus versatus, exercitatusque sit, ne-
scire se dicat. in incertis enim nihil est probabile: in quibus p. 28.
autem est, in his non deerit sapienti, nec quid faciat, nec a.
quid respondeat.

Ne illam quidem prætermisisti, Luculle, reprehensionem 111
Antiochi (nec mirum: in primis enim est nobilis) qua sole-
bat dicere Antiochus, Philonem maxime perturbatum. cum
enim sumeretur unum, esse quædam falsa visa: alterum,
nihil ea differre a veris; non attendere, superius illud ea re a
se esse concessum, quod videretur esse quædam in visis dif-
ferentia: eam tolli altero, quo neget visa a falsis vera dif-
ferre: nihil tam repugnare. Id ita esset, si nos verum om-
nino tolleremus. non facimus. nam tam vera quam falsa cer-
nimus. [25] sed probandi species est: percipiendi signum nul-
lum habemus.

Ac mihi videor nimis etiam nunc agere jejune. cum sit 35
enim campus, in quo possit exsultare oratio: cur eam in tan- 112
tas angustias, et in Stoicorum dumeta compellimus? si
enim mihi cum Peripatetico res esset, qui id percipi posse
diceret, quod impressum esset e vero: neque adhiberet illam
magnam accessionem, quo modo imprimi non posset a falso:
cum simplici homine simpliciter agerem, nec magnopere
contenderem, atque etiam, si, cum ego nihil dicerem posse
comprehendi, diceret ille, sapientem interdum opinari: non
repugnarem; præsertim ne Carneade quidem huic loco valde
repugnante: nunc quid facere possum? Quæro enim, quid 113
sit, quod comprehendi possit. respondet mihi non Aristo-
teles, aut Theophrastus, ne Xenocrates quidem, aut Polemo;
[26] sed mihi minor est; tale verum, quale falsum esse non
possit. Nihil ejusmodi invenio. [27] itaque incognito nimirum

24 *in quibus versatus exercitatusque sit*] *Versatus* bene e Mss. et ed. Ven. 1471. edidit Davisius. Vulg. *versatur.*

25 *sed probandi species est*] Sed in probando, ut probemus, species oblata movet, at quare perceptum sit, nullo signo judicamus certo.

26 *sed mihi minor est*] Hoc non habet commodum sensum, nec verum credo. Clericus correxit: *sed qui his minor est*, non male. Davisius, *sed qui minor est*, quod in duobus Mss. pro varia lectione repererat. Magis placet lectio Aldina, *sed nihil minor.*

27 *itaque incognito nimirum assentiar*] *incognito* est e correctione Lambini pro

b. assentiar, id est, opinabor. hoc mihi et Peripatetici, et vetus Academia concedit: vos negatis, Antiochus in primis: qui me valde movet; vel quod amavi hominem, sicut ille me; vel quod ita judico, politissimum, et acutissimum omnium nostræ memoriæ philosophorum. a quo primum quæro, quo tandem modo sit ejus Academiæ, cujus esse se profiteatur? Ut omittam alia: hæc duo, de quibus agitur, quis umquam dixit aut veteris Academiæ, aut Peripateticorum? vel id solum percipi posse, quod esset verum tale, quale falsum esse non posset: vel sapientem nihil opinari? certe nemo. horum neutrum ante Zenonem magnopere defensum est. ego tamen utrumque verum puto: nec dico temporis causa: sed
36 ita plane probo. Illud ferre non possum. Tu, cum me in-
114 cognito assentiri vetes, idque turpissimum esse dicas, et plenissimum temeritatis; [28] tantum tibi arroges, ut exponas disciplinam sapientiæ, naturam rerum omnium evolvas, mores fingas, fines bonorum malorumque constituas, officia describas, quam vitam ingrediar, definias: [29] idemque etiam disputandi et intelligendi judicium dicas te et artificium traditurum: perficies, ut ego ista innumerabilia complectens, nusquam labar? nihil opiner? quæ tandem ea est disciplina, ad quam me deducas, [30] si ab hac abstraxeris? vereor, ne subarroganter facias, si dixeris tuam. atqui ita dicas, necesse est.
115 Neque vero tu solus, sed me ad suam quisque rapiet. Age, restitero Peripateticis, qui sibi cum oratoribus cognationem esse, qui claros viros a se instructos, dicant, rempublicam sæpe rexisse: sustinuero Epicureos, tot meos familiares, tam bonos, tam inter se amantes viros: Diodoto quid faciam Stoico, quem a puero audivi? qui mecum vivit tot annos?
p. 29 qui habitat apud me? quem et admiror, et diligo? qui ista
a. Antiochea contemnit? Nostra, inquies, sola vera sunt. Certe sola, si vera. plura enim vera discrepantia esse non possunt. Utrum igitur nos impudentes, qui labi nolumus: an illi arrogantes, qui sibi persuaserint, scire se solos omnia? Non me quidem, inquit, sed sapientem dico scire. Optime: nempe ista scire, quæ sunt in tua disciplina. Hoc primum quale est, a non sapiente explicari sapientiam? sed discedamus a nobismetipsis: de sapiente loquamur: de quo (ut sæpe jam dixi) omnis hæc quæstio est.

116 In tres igitur partes et a plerisque, et a nobismetipsis distributa sapientia est. primum ergo, si placet, quæ de natura

vulgato *incognitione*, quod nihili est: recepit et Davisius. eodem modo dicit c. 36. init.

28 *tantum tibi arroges*] Davisius mallit *tamen* pro *tantum*: sed id intelligi potest. sed nec convenit huic loco *tamen*. nam non hic est consequens, sed infra in *perficies* &c.

29 *idemque etiam*] Mss. Davisii et regius Par. *Atque etiam.*

30 *si ab hac abstraxeris*] Quam ego nunc sequor, quæ probabilia tuetur.

rerum sunt quæsita, videamus: [31] velut illud ante. Estne quisquam tanto inflatus errore, ut sibi se illa scire persuaserit? non quæro rationes eas, quæ ex conjectura pendent: quæ disputationibus huc, et illuc trahuntur, nullam adhibent persuadendi necessitatem. Geometræ provideant, qui se profitentur non persuadere, sed cogere: et qui omnia vobis, quæ describunt, probant. non quæro ex his illa initia mathematicorum: quibus non concessis, digitum progredi non possunt. Punctum esse, quod magnitudinem nullam habeat. Extremitatem, et quasi libramentum, in quo nulla omnino crassitudo sit, [32] lineamento sine ulla latitudine carentem. Hæc cum vera esse concessero: si adjiciam jusjurandum, sapientemne [33] prius, quam Archimedes eo inspectante rationes omnes descripserit eas, quibus efficitur, multis partibus solem majorem esse, quam terram, juraturum putas? si fecerit: solem ipsum, quem deum censet esse, contemserit.
Quodsi geometricis rationibus non est crediturus, quæ vim 117
afferunt in docendo, vos ipsi ut dicitis: næ ille longe aberit, b.
ut argumentis credat philosophorum: aut, si est crediturus, quorum potissimum? Omnia physicorum licet explicare. sed longum est. quæro tamen, quem sequatur. Finge aliquem nunc fieri sapientem, nondum esse: [34] quam potissimum sententiam eliget et disciplinam? etsi [35] quamcumque eliget, insipiens eliget. Sed sit ingenio divino, quem unum e physicis potissimum [36] probabit? nec plus uno poterit. non persequor quæstiones infinitas: tantum de principiis rerum, e quibus omnia constant, videamus quem probet. est enim
inter magnos homines summa dissensio. Princeps Thales, 37
unus e septem, cui sex reliquos [37] concessisse primas ferunt,
ex aqua dixit constare omnia. At hoc Anaximandro, popu- 118
lari, et sodali suo, non persuasit. is enim [38] infinitatem na-

31 *velut illud ante*] *velut* h. l. non aptum est. placet *verum illud ante* sc. videamus. sic et Davisius conjecit.

32 *lineamento sine u. latitudine carentem*] Hæc vitiosa esse, omnes viderunt: in corrigendo variarunt, nec mihi satisfecere. Optime Ms. Cantabrig. atque inde Davisius: *Lineamentum longitudinem sine latitudine. Carentem* est a glossatore, qui alius definitionis verba in mente habebat in quo erat, *latitudine carentem.*

33 *prius, quam Arch.*] P. Faber correxit *postquam.* quod aptius est sententiæ loci.

34 *quam potissimum sententiam eliget et disciplinam?*] Sic habent quidam libri scr. melius, quam vulgo est *qua pot. sententia m. eliget disciplinam*; quod sensum commodum non habet. delevi et *melius*, quod non fert illud, *quam potissimum* &c.

35 *quamcumque eliget*] Latinitas postulat *elegerit*, ut et alii viderunt. mox c. seq. *quamcumque sententiam probaverit.*

36 *probabit?*] *is* addunt edd. veteres quædam, in quibus tamen fere unum verbum est *probabitis*, ut in Ven. 1471. 1494.

37 *concessisse primas*] Sic bene edidit P. Manutius, quamquam e conjectura: quem imitatus est Davisius: et in libris scr. repertum est *primas.* Vulgatum *consensisse primos* stare non potest: nam aliter est hic in sequentibus et de eorum dissensu. Sed primas ei concessisse verum est, constatque e Diogene Laërtio.

38 *infinitatem naturæ*] i. e. naturam

turæ dixit esse, e qua omnia gignerentur. post ejus auditor Anaximenes, infinitum aëra: sed ea, quæ ex eo orirentur, definita: gigni autem terram, aquam, ignem, tum ex his omnia: Anaxagoras, materiam infinitam: sed ex ea [39] particulas, similes inter se, minutas; eas primum confusas, postea in ordinem adductas a mente divina: Xenophanes paullo etiam antiquior, unum esse omnia, neque id esse mutabile, [40] et id esse deum, [41] neque natum unquam, et sempiternum, conglobata figura: Parmenides, ignem, qui moveat terram, quæ ab eo formetur: Leucippus, plenum, et inane: Democritus huic in hoc similis, uberior in ceteris: Empedocles, hæc pervulgata, et nota quattuor: Heraclitus, ignem: Melissus, hoc, quod essent infinitum, et immutabile,
p. 30. a. et fuisse semper, et fore. Plato ex materia in se omnia recipiente mundum esse factum censet a deo sempiternum. Pythagorei, ex numeris, et mathematicorum initiis proficisci volunt omnia. Ex his eliget vester sapiens unum aliquem, credo, quem sequatur: ceteri tot viri, et tanti, repudiati ab
119 eo, condemnatique discedent. Quamcumque vero sententiam probaverit, eam sic animo comprehensam habebit, ut ea quæ sensibus: nec magis approbabit nunc lucere: quam, quoniam Stoicus est; hunc mundum esse sapientem, habere mentem, quæ et se, et ipsum fabricata sit, et omnia moderetur, moveat, regat. [42] Erit ei persuasum etiam, solem, lunam, stellas omnes, terram, mare, deos esse, quod quædam animalis intelligentia per omnia ea permeet et transeat: fore tamen aliquando, ut omnis hic mundus ardore deflagret.
38 Sint ista vera: vides enim jam me fateri aliquid esse veri: comprehendi ea tamen et percipi, nego. cum enim tuus iste Stoicus sapiens syllabatim tibi ista dixerit; veniet, flumen orationis aureum fundens Aristoteles, qui illum desipere dicat: neque enim ortum esse umquam mundum, quod nulla fuerit, novo consilio inito, tam præclari operis inceptio, et ita eum esse undique aptum, ut nulla vis tantos queat motus, mutationemque moliri, nulla senectus [43] diuturnitate temporum existere, ut hic ornatus umquam dilapsus occidat. Tibi hoc repudiare, illud autem superius, sicut caput et famam tuam,

infinitam, ut mox *infinitum aëra*, item *materiam infinitam*. tum *e qua* dedi pro *a qua*, e libris vett. scr. et edd.

39 *particulas, similes inter se, minutas*] Hæ sunt illæ notæ ejus ὁμοιομερείαι, de quibus v. Lucret. I, 830 sq.

40 *et id esse deum*] Edd. vett. quædam *et id esse verum Deum*.

41 *neque natum unquam et semper*] *unquam* edidi pro *usquam* ex edd. vett. quæ tamen male addunt *quicquam*. etsi enim id statuebat Xenophanes, tamen hic non attinebat addi.

42 *Erit ei persuasum*] Edd. vett. ut Ven. habent Erit *enim* p. quod sequentes delevere. Davis. in Mss. reperit *ei*, quod cum ipso et Lambino recepimus.

43 *d. temp. existere*] Walkerus et Dav. corrigunt *efficere*, hic etiam ante *diuturnitasve temporum*. Sane ita melius hoc cum seqq. *ut hic ornatus* &c. conjungitur.

defendere necesse erit: mihi, ne ut dubitem quidem, [44] re-
linquatur? Ut omittam levitatem temere assentientium, 120
quanti libertas ista æstimanda est, non mihi necesse esse,
quod tibi est? Cur deus, omnia nostri causa cum faceret (sic b.
enim vultis) tantam vim natricum viperarumque fecerit? cur
mortifera tam multa [45] perniciosa, terra marique disperserit?
negatis hæc tam polite, tamque subtiliter effici potuisse sine
divina aliqua solertia. cujus quidem vos majestatem deducitis
usque ad apium, formicarumque perfectionem: ut etiam in-
ter deos Myrmecides aliquis, minutorum opusculorum fabri-
cator, fuisse videatur. Negas sine deo [46] posse quidquam. 121
Ecce tibi e transverso Lampsacenus Strato, qui det isti deo
immunitatem magni quidem muneris? sed cum sacerdotes
deorum vacationem habeant, quanto est æquius habere ipsos
deos? negat opera deorum se uti ad fabricandum mundum.
quæcumque sint, docet, omnia esse effecta natura: nec, ut
ille, qui asperis, et lævibus, et hamatis, uncinatisque corpo-
ribus concreta hæc esse dicat, interjecto inani. somnia censet
hæc esse Democriti, non docentis, sed optantis. ipse autem
singulas mundi partes persequens, quidquid aut sit, aut fiat,
naturalibus fieri, aut factum esse docet ponderibus et moti-
bus. [47] Sic ille et deum opere magno liberat, et me timore.
Quis enim potest (cum existimet a deo se curari) non et dies,
et noctes divinum numen horrere? et si quid adversi accide-
rit, (quod cui non accidit?) extimescere, ne id jure evenerit?
Nec Stratoni tamen assentior: nec vero tibi modo hoc, modo 122
illud probabilius videtur. Latent ista omnia, Luculle, crassis 39
occultata et circumfusa tenebris, ut nulla acies humani inge-
nii tanta sit, quæ penetrare in cælum, terram intrare possit.
corpora nostra non novimus: qui sint situs partium; quam
vim quæque pars habeat, ignoramus. itaque medici ipsi, quo-
rum intererat ea nosse, [48] aperuerunt, ut viderentur. nec eo
tamen aiunt empirici notiora esse illa: quia possit fieri, ut
patefacta et detecta mutentur. Sed ecquid nos eodem modo p. 31
rerum naturas persecare, aperire, dividere possumus, ut vi- a.
deamus, terra penitusne defixa sit, et quasi radicibus suis hæ-
reat, [49] an media pendeat? Habitari ait Xenophanes in luna, 123

44 *relinquatur*] Puto *relinquetur* legendum, ut jam aliis visum. id melius consentit *τῷ erit*.

45 *perniciosa*] Glossam putat esse Davisius. non male.

46 *posse quidquam*] Davisius addi vult *esse*. bene. absorptum est, opinor, a sequente *ecce*.

47 *Sic ille*] Mss. Davisii et regius Par. *Næ ille*. quod non displicet.

48 *aperuerunt, ut viderentur*] Corrigunt multi *viderent*: facilis est conjectura: *viderentur* aptius videatur superioribus, ut communicaretur cognitio cum omnibus, non ad medicos solos pertineret. Sed tamen et in sequentibus est: *aperire et p. possumus, ut videamus*. et ed. Ven. 1494. habet *vident*. quod sine dubio est e *viderent*.

49 *an media pendeat*] Eleganter pro e medio, e centro, quo nitatur.

eamque esse terram multarum urbium, et montium. portenta videntur: sed tamen neque ille, qui dixit, jurare posset ita se rem habere, [50] neque ego non ita. etiam dicitis, esse e regione nobis, [51] e contraria parte terræ, qui adversis vestigiis stent contra nostra vestigia, quos Antipodas vocatis? cur mihi magis succensetis, qui ita non aspernor, quam eis, qui, cum audiunt, desipere vos arbitrantur? [52] Hicetas Syracusius, ut ait Theophrastus, cælum, solem, lunam, stellas, supera denique omnia, stare censet: neque præter terram, rem ullam in mundo moveri: quæ cum circum axem se summa celeritate convertat, et torqueat, eadem effici omnia, quasi stante terra cælum moveretur. atque hoc etiam [53] Platonem in Timæo dicere quidam arbitrantur, sed paullo obscurius. Quid tu, Epicure? loquere. putas solem esse tantulum? [54] Ego ne vobis quidem tantum. sed et vos ab illo irridemini: et ipsi illum vicissim eluditis. Liber igitur a tali irrisione Socrates, liber Aristo Chius, qui nihil istorum sciri putat posse.
124 Sed redeo ad animum, et corpus. Satisne tandem ea nota sunt nobis, quæ nervorum natura sit, quæ venarum? tenemusne quid animus sit? ubi sit? denique, sitne, aut [55] ut Dicæarcho visum est, ne sit quidem ullus? si est: tresne partes habeat, ut Platoni placuit, rationis, iræ, cupiditatis: an simplex, unusque sit? [56] si unus et simplex, utrum sit ignis, an anima, an sanguis? an, ut Xenocrates, mens nullo corpore? quod intelligi, quale sit, vix potest. et, quidquid est, mor-
b. tale sit an æternum? nam [57] utramque in partem multa di-
40 cuntur. Horum aliquid vestro sapienti certum videtur: nostro, ne quid maxime quidem probabile sit, occurrit. ita sunt
125 in plerisque contrariarum rationum paria momenta. Sin agis verecundius, et me accusas, non quod tuis rationibus non assentiar, sed quod nullis: vincam animum: cuique assentiar, deligam. quem potissimum? quem? Democritum?

50 *neque ego, non ita*] Sc. rem se habere, jurare possim. edidi *non ita* e Nonio. nam alias oratio esset manca. ex eo factum est *nonne*, quod delevi.

51 *e contraria parte*] Nonius habet *in*, quod melius videtur. aut e delendum.

52 *Hicetas*] Non dubitavi hoc reponere pro *Nicetas*, quia sic Græci et est in Ms. Cantabr. et vestigia hujus lectionis et in aliis codicibus reperta sunt.

53 *Platonem in Timæo*] Plato dicit in Tim. p. 41. ed. Steph. τὴν γῆν, τροφὸν ἡμετέραν εἰλουμένην περὶ τὸν διὰ παντὸς πόλον τεταμένον, *altricem nostram verti circa axem, qui per totam terram extenditur.* Cicero paullo obscurius exprimit in Timæo: *terram altricem nostram, quæ trajecto axe sustinetur.* Sed *axis* verbum indicat rem: nam is est ideo, ut quid, rota &c. circa eum volvatur.

54 *Ego ne vobis quidem tantum*] Sc. putari, quantus videtur oculis, sed majorem multo. Varie tentatus est hic locus. ego vulgatum verum puto, aut saltem tantum *vos* pro *vobis* legendum, ut sc. putare arbitror, intelligatur: et est *vos* in quibusdam Codd.

55 *ut Dicæarcho visum est*] Sc. ille negabat esse substantiam, sed harmoniam quandam elementorum, quibus corpus constaret v. Tusc. I, 10. 11. 18.

56 *si unus et simplex*] Addidi vulgatæ lectioni, *si simplex, unus et* e libris scr. et edd. vett. Ven. Med. Asc. Primus omisit Aldus.

57 *in utramque partem*] Sic boni Codd. apud Davisium, qui et sic edidit pro vulg. *in utraque parte.*

semper enim (ut scitis) [58] studiosus nobilitatis fui. Urgebor
jam omnium vestrum convicio. Tune aut inane quidquam
putes esse, cum ita completa, et conferta sint omnia, ut et
quod movebitur corporum cedat, [59] et qua quodque cesserit,
aliud illico subsequatur? aut atomos ullas, e quibus quid-
quid efficiatur, illarum sit dissimillimum? aut sine aliqua
mente rem ullam effici posse præclaram? et, cum in uno
mundo ornatus hic tam sit mirabilis, innumerabiles, supra,
infra, dextra, sinistra, ante, post, alios dissimiles, alios ejus-
demmodi mundos esse? [60] et, ut nos nunc sumus ad Baulos,
Puteolosque videmus; sic innumerabiles paribus in locis esse,
eisdem nominibus, honoribus, rebus gestis, ingeniis, formis,
ætatibus, eisdem de rebus disputantes? et, si nunc, aut si
etiam dormientes, aliquid animo videre videamur, imagines
extrinsecus in animos nostros per corpus irrumpere? Tu 126
vero ista ne asciveris, neve fueris commenticiis rebus as-
sensus. nihil sentire, est melius, quam tam prava sentire.
Non ergo id agitur, ut aliquid assensu meo comprobem.
[61] quæ tu vide, ne impudenter etiam postules, non solum ar-
roganter: præsertim cum ista tua mihi ne probabilia qui-
dem videantur. nec enim divinationem, quam probatis, ullam
esse arbitror: fatumque illud etiam, quo omnia contineri di-
citis, contemno. ne exædificatum quidem hunc mundum di- p. 32.
vino consilio existimo. atque haud scio, an ita sit. Sed cur a.
rapior in invidiam? licetne per vos nescire, quod nescio? an 41
Stoicis ipsis inter se disceptare, mihi cum iis non licebit?
Zenoni, et reliquis fere Stoicis Æther videtur summus deus,
mente præditus, qua omnia regantur. Cleanthes, qui quasi
majorum est gentium Stoicus, Zenonis auditor, Solem do-
minari, et rerum potiri putat. [62] itaque cogimur dissensione
sapientum, dominum nostrum ignorare: quippe qui nescia-
mus, Soli, an Ætheri serviamus. [63] Solis autem magnitudo
(ipse enim hic radiatus me intueri videtur) admonet, ut crebro
faciam mentionem sui. Vos ergo hujus magnitudinem quasi
decempeda [64] (hinc enim me quasi malis architectis men-
suræ vestræ nego hoc) permensi refertis. ergo credere du-
bium est, uter nostrum sit, [65] leniter ut dicam, verecundior?
Neque tamen istas quæstiones physicorum, exterminandas 127

58 *studiosus nobilitatis fui*] Nempe Democritus nobilis.

59 *et qua quodque cesserit*] Dedi *quodque* pro *quidque*, latinitate postulante.

60 *et, ut nos nunc sumus, ad Baulos—videmus*] Sic habent edd. vett. non, ut vulgo est, *simus—videamus.*

61 *quæ tu vide*] Davisius edidit *quod.* bene.

62 *itaque cogimur*] Mss. quidam, ed. Victor. *ita.* non male. sic et edidit Davisius.

63 *Solis a. magnitudo*] Davisius conjecit *claritudo*, apte sane ad sequentia.

64 *hinc enim—nego hoc*] Hæc sine dubio sunt vitiosa. nec ullam satis probabilem correctionem aut apud alios reperi, aut ipse excogitare potui.

65 *leniter ut dicam*] Vulgo *leviter*, usitata confusione. Correxit et Davisius.

puto. est enim animorum, ingeniorumque naturale quoddam quasi pabulum consideratio, contemplatioque naturæ: erigimur; [66] elatiores fieri videmur; humana despicimus: cogitantesque supera, atque cælestia, hæc nostra, ut exigua, et minima, contemnimus. indagatio ipsa rerum tum maximarum, tum etiam occultissimarum, habet oblectationem. si vero aliquid occurret, quod verisimile videatur; humanissi-
128 ma completur animus voluptate. Quæret igitur hæc et vester sapiens et hic noster: sed vester, ut assentiatur, credat, affirmet. noster, ut vereatur temere opinari; præclareque agi secum putet, si in ejusmodi rebus, verisimile quod sit, invenerit. Veniamus nunc ad bonorum, malorumque notionem.
b. sed paullulum ante dicendum est. non mihi videntur considerare, [67] cum physica ista valde affirmant, earum etiam rerum auctoritatem, si quæ illustriores videantur, amittere. non enim magis [68] assentiuntur neque approbant, lucere nunc, quam, cum cornix cecinerit, tum aliquid eam aut jubere, aut vetare: nec magis affirmabunt, [69] signum illud, si erunt mensi, sex pedum esse, quam solem, quem metiri non possunt, plus quam duodeviginti partibus majorem esse, quam terram. Ex quo illa conclusio nascitur: si, sol quantus sit, percipi non potest, qui ceteras res eodem modo, quo magnitudinem solis, approbat, is eas res non percipit. magnitudo autem solis percipi non potest. [70] qui igitur approbat, quasi percipiat, nullam rem percipit. Responderint, posse percipi, quantus sol sit. non repugnabo, dummodo eodem pacto cetera percipi, comprehendique dicant. nec enim possunt dicere, aliud alio magis, minusve comprehendi: [71] quoniam omnium rerum una est definitio comprehendendi.

42 Sed, quod cœperam: Quid habemus in rebus bonis, et
129 malis explorati? nempe fines constituendi sunt, ad quos et bonorum et malorum summa referatur. Qua de re est igitur inter summos viros major dissensio? et omitto illa, quæ relicta jam videntur, et Herillum, qui in cognitione et scien-

66 *elatiores fieri videmur*] Sic edd. vett. bene. nec tamen spernam *altiores*, quod Davisius edidit. quod alibi in sententia hac est apud Ciceronem, ut Fin. II, 16.

67 *cum physica ista*] *physica* recte edd. quædam pro vulgato *physici*. malim etiam *qui physica cum ph.* mox pro *si* Davisius malit *se*. bene.

68 *assentiuntur neque approbant—affirmabunt*] Diversitas temporum in eadem re non placet. Puto legendum *assentientur*, *approbabunt*: pertinent enim ad illa *earum etiam rerum auctoritatem, quæ illustriores videantur amittere*.

69 *signum illud*] Davisius correxit et edidit e Mss. suis et ed. Ven. 1471. *signum ullum*. non bene. videtur statuam aliquam vicinam et ante oculos positam vel digito demonstrasse.

70 *qui igitur approbat*] Int. magnitudinem solis, sc. definitam a philosophis, ut ante est. Mss. quidam et edd. addunt *id*, vel *illud*, quorum illud etiam Davisius recepit. Sed non est necessarium.

71 *quoniam o. r. una est definitio comprehendendi*] i. e. definitio comprehensionis est semper eadem, et ad omnes res applicari debet, constructio si fit sic *definitio comprehendendi omnium rerum*, ea quoque recta est, ejusque multa exempla sunt notata a viris doctis. vid. v. c. Drakenb. ad Liv. 24, 23.

tia summum bonum ponit: qui [72] cum Zenonis auditor esset, vides quantum ab eo dissenserit, et [73] quam non multum a Platone Megarici. quorum fuit nobilis disciplina, cujus, ut scriptum video, princeps Xenophanes, quem modo nominavi: deinde eum secuti, Parmenides, et Zeno: itaque ab his Eleatici philosophi nominabantur. post Euclides, Socratis discipulus, Megareus: a quo iidem illi Megarici dicti: qui id bonum solum esse dicebant, quod esset unum, et simile,
et idem semper. hi quoque multa a Platone. A Menedemo p. 34.
autem, [74] quod is Eretria fuit, Eretriaci appellati: quorum a.
omne bonum in mente positum, et mentis acie, qua verum cerneretur. [75] Illi similia, sed, opinor, explicata uberius et
ornatius. Hos si contemnimus, et jam abjectos putamus; 130
[76] illos certe minus despicere debemus, Aristonem, qui, cum Zenonis fuisset auditor, re probavit ea, quæ ille verbis, Nihil esse bonum, nisi virtutem; neque malum, nisi quod virtuti esset contrarium: in mediis ea momenta, quæ Zeno voluit, nulla esse censuit. Huic summum bonum est, in his rebus neutram in partem moveri; quæ ἀδιαφορία ab ipso dicitur. [77] Pyrrho autem, ea ne sentire quidem sapientem: [78] quæ ἀπάθεια nominatur. Has igitur tot sententias ut omittamus; hæc nunc videamus, quæ diu, multumque defensa sunt.
Alii voluptatem, finem esse voluerunt: quorum princeps Ari- 131
stippus, qui Socratem audierat; unde Cyrenaici. post Epicurus: cujus est disciplina nunc notior: neque tamen cum Cyrenaicis de ipsa voluptate consentiens. voluptatem autem, et honestatem finem esse Callipho censuit: vacare omni molestia, Hieronymus: hoc idem cum honestate, Diodorus. ambo hi Peripatetici. Honeste autem vivere, fruentem rebus iis, [79] quas primas homini natura conciliet, et vetus Academia censuit, ut indicant scripta Polemonis, quem Antio-

72 *cum Zenonis auditor esset*] Videtur legendum *fuisset*, ut infra *Aristonem, qui, cum Zenonis auditor fuisset.*

73 *quam non multum a Platone M.*] Davisius in quinque Mss. Alemannus in regio Par. reperit: *quam n. m. a Platone. Megaricorum fuit n. d.*

74 *quod is Eretria fuit*] Sic Davisius edidit e Mss. duobus et ed. Ven. 1471. Vulgatum *Eretrias* est contra latinitatem. et sunt multa exempla patriæ sic positæ, quæ et ad h. l. congessit Davisius.

75 *Illis similia* &c.] Davisius e Mss. suis edidit *illi*. Sed quo refertur *illi* vel *illis*? ceterum ex utraque lectione idem sensus est. Illi similia his tradidere. Similia hæc horum placita sunt illis superiorum philosophorum. Sed *illi* tamen facilius est: itaque et ipse prætuli.

76 *illos certe minus despicere debemus*] Videtur negatio excidisse, legendumque *non minus*, np. quia res sunt similes ac fere eædem.

77 *Pyrrho autem*] Davisius corrigit *Pyrrhoni* sc. est summum bonum, ut ante est *Huic s. b. est.*

78 *quæ ἀπαθῆ nominantur*] At enim res non dicuntur ἀπαθῆ, sed homines ἀπαθεῖς. itaque debet esse aut πάθη aut *ἀπάθεια nominatur*, ut Davisius in libris quibusdam scr. reperit. nempe sicut Zenoni summum bonum ἀδιαφορία dicta est. sic Pyrrhonis ἀπάθεια.

79 *quas p. h. natura conciliet*] Contextus postulat, opinor, *conciliaret*, pendet enim a *censuit.*

chus probat maxime, et Aristoteles: ejusque amici [80] nunc proxime videntur accedere. Introducebat etiam Carneades, non quo probaret, sed ut opponeret Stoicis, [81] summum bonum esse, frui iis rebus, quas primas natura conciliavisset.
b. Honestum autem, quod ducatur a conciliatione naturæ, Zeno statuit finem esse bonorum: [82] qui inventor et princeps Stoi-
43 corum fuit. Jam illud perspicuum est, omnibus iis finibus
132 bonorum, quos exposui, malorum fines esse contrarios. Ad vos nunc refero, quem sequar? modo ne quis illud tam ineruditum, absurdumque respondeat: Quemlibet, modo aliquem. Nihil potest dici inconsideratius. Cupio sequi Stoicos. licetne? omitto per ipsum Aristotelem, meo judicio in philosophia prope singularem: per ipsum Antiochum, qui appellabatur Academicus: erat quidem, si perpauca mutavisset, [83] germanissimus Stoicus. erit igitur res jam in discrimine. nam aut [84] Stoicus constituatur sapiens, aut veteris Academiæ. utrumque non potest. est enim inter eos non de terminis, sed de tota possessione contentio. nam omnis ratio vitæ definitione summi boni continetur: de qua qui dissident, de omni ratione vitæ dissident. non potest igitur uterque esse sapiens, quoniam tantopere dissentiunt, sed alter. si Polemoneus peccat Stoicus, rei falsæ assentiens; vos quidem nihil dicitis a sapiente tam alienum esse: sin vera sunt Zenonis, eadem in veteres Academicos Peripateticosque dicenda. [85] Hic igitur neutri assentiens si numquam, uter est
133 prudentior? Quid? cum ipse Antiochus dissentit quibusdam in rebus ab iis, quos amat, Stoicis? nonne indicat, [86] non posse illa probanda esse sapienti? Placet Stoicis, omnia peccata esse paria. at hoc Antiocho vehementissime displicet. liceat tandem mihi considerare, utram sententiam sequar. Præcide, inquit: statue aliquando quidlibet. [87] Quid? quæ dicuntur quidem et acuta mihi videntur in utramque partem, et paria; nonne caveam, ne scelus faciam? scelus enim di-
p. 34. cebas esse, Luculle, dogma prodere. contineo igitur me, ne
a. incognito assentiar: quod mihi tecum est dogma commune.

80 *nunc proxime accedere*] Cur *nunc?* probabilis est correctio viri docti *huc.*

81 *summum bonum esse*] *esse* delendum videtur. Series orationis est, *introducebat summum bonum, frui iis rebus* &c.

82 *qui inventor et princeps Stoicorum fuit*] Durius est *inventor* pro *auctore.*

83 *germanissimus Stoicus*] Edidi *Stoicus* pro vulg. *Stoicis,* cum Manutio, Lambino, Davisio.

84 *St. constituatur sapiens*] Malim *constituetur.*

85 *Hic igitur neutri a. si n. uter est prudentior?*] Hoc intelligi non potest: nec correctio satis probabilis aut aliis reperta est, aut mihi in mentem venit. Davisius corrigit: *si nusquam, utroque est prudentior.*

86 *non posse illa probanda esse*] Davisius delevit *posse* post Lambinum. bene, opinor.

87 *Quid, quæ dicuntur* &c.] Davisius addidit *quum. quid? quum, quæ dicuntur.* Ita forma conclusionis clarior est et aptior: nam hinc pendet, *nonne caveam.*

Ecce multo major etiam dissensio. Zeno in una virtute po- 134
sitam beatam vitam putat. Quid Antiochus? Etiam, in-
quit: beatam, sed non beatissimam. Deus ille, qui nihil
censuit deesse virtuti: homuncio hic, qui multa putat præter
virtutem homini partim cara esse, partim etiam necessaria.
Sed ille vereor, ne virtuti plus tribuat, quam natura patiatur,
præsertim [88] Theophrasto multa diserte copioseque dicente.
et hic metuo, ne vix sibi constet: qui cum dicat esse quæ-
dam et corporis, et fortunæ mala, tamen eum, qui in his om-
nibus sit, beatum fore censet, si sapiens sit. Distrahor:
cum hoc mihi probabilius, tum illud videtur: et tamen, nisi
alterutrum sit, virtutem jacere plane puto. Verum in his 135
discrepant. [89] Quid? illa, in quibus consentiunt, num pro
veris probare possumus? Sapientis animum numquam nec
cupiditate moveri, nec lætitia efferri. Age, hæc probabilia 44
sane sint: num etiam illa? numquam timere, numquam do-
lere. [90] sapiensne non timeat? nec, si patria deleatur, non
doleat? [91] Satis durum: sed Zenoni necessarium: cui, præ-
ter honestum, nihil est in bonis: tibi vero, Antioche, mini-
me: cui, præter honestatem, multa bona: præter turpitudi-
nem, multa mala videntur: quæ et venientia metuat sapiens
necesse est, et venisse doleat. Sed quæro, quando ista fue-
rint ab Academia vetere decreta, ut animum sapientis com-
moveri, et conturbari negarent? mediocritates illi proba-
bant, et in omni permotione naturalem volebant esse quen-
dam modum: legimus omnes Crantoris, veteris Academici,
de luctu. est enim non magnus, verum aureolus, et, ut Tu-
beroni Panætius præcipit, ad verbum ediscendus libellus.
Atque illi quidem etiam utiliter a natura dicebant permo- b.
tiones istas animis nostris datas: metum cavendi causa: mi-
sericordiam ægritudinemque, clementiæ: ipsam iracundiam,
fortitudinis quasi cotem esse dicebant: recte, secusne, [92] alias
viderimus. atrocitas quidem ista tua quo modo in veterem
Academiam irruperit, nescio. Illa vero ferre non possum, 136
non quo mihi displiceant: sunt enim Socratica pleraque mi-
rabilia Stoicorum, quæ παράδοξα nominantur: sed ubi Xeno-
crates, ubi Aristoteles ista tetigit? hos enim quasi eosdem

88 *Theophrasto multa dis. copioseque dicente*] Omissum *contra*, ut Lambino et Davisio visum, vel mutatum potius in *multa*. nam *multa* jam esse in *copiose* videtur.

89 *Quid? illa, in quibus* &c.] Vulgo est *illud*. *illa* dedere Ascens. Lamb. Aldus nepos, Davisius: quos secutus sum.

90 *sapiensne non timeat? nec, si p. deleatur, non doleat*] Hæc esse mutila, facile intelligitur. Davisius e vestigiis librorum scriptorum sic explet: *sapiensne non timeat, ne patria deleatur, nec doleat, si deleta sit*. nil melius reperi. Sic et Ms. reg. Par.

91 *Satis durum*] *Satis* abest a libris quibusdam scriptis. itaque Davisius delevit. a quibusdam, ut ed. Ven. 1494. totum *satis durum* abest.

92 *alias viderimus*] An *videbimus*?

esse vultis. illi umquam dicerent, sapientes solos reges? so-
los divites? solos formosos? omnia, quæ ubique essent, sa-
pientis esse? neminem consulem, prætorem, imperatorem,
nescio [93] an ne quinquevirum quidem quemquam, nisi sa-
pientem: postremo, solum civem, solum liberum? insi-
pientes omnes, peregrinos, exsules, servos, furiosos? denique
scripta Lycurgi, Solonis, duodecim tabulas nostras, non esse
leges? ne urbes denique, aut civitates, nisi quæ essent sa-
137 pientium? Hæc tibi, Luculle, si es assensus Antiocho, fa-
miliari tuo, tam sunt defendenda, quam mœnia: mihi autem,
45 bono modo: tantum, quantum videbitur. Legi apud Clito-
machum, cum Carneades, et Stoicus Diogenes ad senatum
in Capitolio starent, A. Albinum, qui tum, P. Scipione, et
M. Marcello coss. prætor esset, eum, qui cum avo tuo, Lu-
culle, consul fuit, doctum sane hominem, ut indicat ipsius
historia, scripta Græce, jocantem dixisse Carneadi: ego tibi,
Carneade, prætor esse non videor, quia sapiens non sum:
nec hæc urbs, nec in ea civitas. Tum ille, huic Stoico non
videris. Aristoteles, aut Xenocrates, quos Antiochus sequi
volebat, non dubitavisset, quin et prætor ille esset, et Roma
p. 35. urbs, et eam civitas incoleret. [94] sed ille noster est plane, ut
a supra dixi, Stoicus, [95] perpauca balbutiens. Vos autem mihi
138 veremini, ne labar ad opinionem, et aliquid adsciscam, et
comprobem incognitum: quod minime vultis. quid consilii
datis? testatur sæpe Chrysippus, tres solas esse sententias,
quæ defendi possint, de finibus bonorum: circumcidit, et
amputat multitudinem. aut enim honestatem esse finem, aut
voluptatem, aut utrumque. nam qui summum bonum dicant
id esse, si vacemus omni molestia, eos invidiosum nomen vo-
luptatis fugere: sed in vicinitate versari. quod facere eos
etiam, qui illud idem cum honestate conjungerent: nec
multo secus eos, qui ad honestatem prima naturæ commoda
adjungerent. [96] ita tres relinquit sententias, quas putet pro-
139 babiliter posse defendi. Sit sane ita. a Polemonis, et Peri-
pateticorum, et Antiochi finibus non facile divellor: neque
quidquam habeo adhuc probabilius. verumtamen video, quam

93 *an ne quinquevirum quidem*] Quinqueviri fuere magistratus minores, sive ministri magistratuum, quales sunt quinqueviri cis et uls Tiberim ap. Liv. XXXI, 14. ubi v. Intt. *quinquevir* est ap. Horat. S. II, 5, 55. *scriba e quinqueviro recoctus.*

94 *sed ille noster, est plane Stoicus*] *noster* est Antiochus, de quo supra dixerat; esse germanum Stoicum, c. 43. Davisius correxit *vester*, ut ad Lucullum referatur, qui Antiochum sequebatur, sed et Cicero ei multum tribuebat, ut paullo post ipse dicit. Itaque sine libris hic nil mutem.

95 *perpauca balbutiens*] i. e. in perpaucis non clare et aperte professus se cum Stoicis sentire. v. Clav. in *balbutire.*

96 *ita tres relinquit sententias*] Vulgo est *reliquit:* sed latinitas hic et series orationis postulat *relinquit:* idque et Davisius in libris scr. reperit, et Alemannus in Ms. regio Par.

suaviter voluptas sensibus nostris blandiatur. [97] labor eo ut
assentiar Epicuro, aut Aristippo. revocat virtus, vel potius
reprehendit manu: pecudum illos motus esse dicit: homi-
nem jungit deo. possum esse medius: ut, quoniam Aristip-
pus, quasi animum nullum habeamus, corpus solum tuetur;
Zeno, quasi corporis simus expertes, animum solum comple-
ctitur: [98] ut Calliphontem sequar; cujus quidem senten-
tiam Carneades ita studiose defensitabat, ut eam probare
etiam videretur. quamquam Clitomachus affirmabat, num-
quam se intelligere potuisse, quid Carneadi probaretur.
[99] Sed, si ipsum finem velim sequi; nonne [100] ipsa veritas, et
gravis et recta ratio mihi obversetur? Tu, cum honestas in b.
voluptate contemnenda consistat, honestatem cum voluptate, 140
tamquam hominem cum belua, copulabis? Unum igitur par, 46
quod depugnet, reliquum est, voluptas cum honestate. de
quo Chrysippo fuit, quantum ego sentio, non magna con-
tentio. alterum si sequare, multa ruunt, et maxime commu-
nitas cum hominum genere, caritas, amicitia, justitia, reli-
quæ virtutes: quarum esse nulla potest, nisi erit gratuita.
nam quæ voluptate, quasi mercede aliqua, ad officium im-
pellitur, ea non est virtus, sed fallax imitatio simulatioque
virtutis. Audi contra illos, qui nomen honestatis a se ne in-
telligi quidem dicant, nisi forte quod gloriosum sit in vulgus,
id honestum velimus dicere: fontem omnium bonorum in
corpore esse: hanc normam, hanc regulam, hanc præscri-
ptionem esse naturæ: a qua qui aberravisset, eum numquam,
quid in vita sequeretur, habiturum. Nihil igitur me putatis, 141
hæc, et alia innumerabilia cum audiam, moveri? tam mo-
veor, quam tu, Luculle: neque me minus hominem, quam
te putaveris. Tantum interest, quod tu, cum es commotus,
acquiescis, assentiris, approbas; verum illud, certum com-
prehensum, perceptum, ratum, firmum, [1] fixum vis: deque
eo nulla ratione neque pelli, neque moveri potes. ego nihil
ejusmodi esse arbitror, cui si assensus sim, non assentiar
sæpe falso, quoniam vera a falsis nullo discrimine separantur,
præsertim cum judicia ista dialecticæ, nulla sint.

Venio enim jam ad tertiam partem philosophiæ. aliud ju- 142

97 *labor eo, ut ass. Epicuro*] v. Clav. in *labi*. Paullo post legendum est *jungi Deo* pro *jungit Deo*. ut jam Davisius vidit.

98 *ut Calliphontem sequar*] Vulgo editur *aut Cal.* edd. vett. quædam utrumque habent ut Ven. 1494. sed *ut* solum verum est, intelligendumque, inquam: sc. repetitur h. l. *ut* e superioribus, *ut, quoniam Aristippus*, ut consequens cum antecedente jungatur.

99 *Sed, si ipsum finem velim sequi*] Hoc non bene habet: delerim cum aliis viris doctis *finem*, quod et Ms. reg. Par. abest. *ipsum* pertinet ad *Calliphontem*.

100 *ipsa veritas* &c.] *Veritas* edidi pro *severitas*, quia ita et Codd. quidam scr. et edd. vett. habent. tum pro *obversetur* scripserim *adversetur*, sc. tali oratione. si illud verum est, intellige animo tanquam sic mecum loquatur.

1 *fixum vis*] Delevi cum Davisio *fuisse*, auctore Ms. Paris. quod stare nullo modo potest. abest et a Ms. regio Par.

dicium Protagoræ est, qui putet id cuique verum esse, quod cuique videatur: aliud Cyrenaicorum, qui præter permotiones intimas, nihil putant esse judicii: aliud Epicuri, qui omne judicium in sensibus, et in rerum notitiis, et in vo-
p. 36. luptate constituit. Plato autem omne judicium veritatis,
a. veritatemque ipsam, abductam ab opinionibus, et a sensibus
143 cogitationis ipsius et mentis esse voluit. Numquid horum probat [2] noster Antiochus? ille vero ne majorum quidem suorum. ubi enim aut Xenocratem sequitur, cujus libri sunt de ratione loquendi multi, et multum probati? aut ipsum Aristotelem, quo profecto nihil est acutius, nihil politius? a
47 Chrysippo pedem nusquam. Qui ergo Academici appellamur? an abutimur gloria nominis? aut cur cogimur eos sequi, qui inter se dissident? In hoc ipso, quod in elementis dialectici docent, quo modo judicare oporteat, verum, falsumne sit, si quid ita connexum est, ut hoc; Si dies est, lucet; quanta contentio est? aliter Diodoto, aliter Philoni, Chrysippo aliter placet. Quid? cum Cleanthe, doctore suo, quam multis rebus Chrysippus dissidet? quid? duo vel principes dialecticorum, Antipater, et Archidemus, opinio-
144 sissimi homines, nonne multis in rebus dissentiunt? Quid me igitur, Luculle, in invidiam, et tamquam in concionem vocas? et quidem, ut seditiosi tribuni solent, [3] occludi tabernas jubes? quo enim spectat illud, cum artificia tolli quereris a nobis, nisi ut opifices concitentur? qui si undique omnes convenerint, facile contra vos incitabuntur. expromam primum illa invidiosa, quod eos omnes, qui in concione stabunt, exsules, servos, insanos esse dicatis: deinde ad illa veniam, quæ jam non ad multitudinem, sed ad vosmetipsos, qui adestis, pertinent. negat enim vos Zeno, negat Antiochus scire quidquam. quo modo? inquies. nos enim defen-
145 dimus, etiam insipientem multa comprehendere. At scire
b. negatis quemquam rem ullam, nisi sapientem. et hoc quidem Zeno gestu conficiebat. nam, cum extensis digitis adversam manum ostenderat, visum, inquiebat, hujusmodi est. deinde, cum paullum digitos constrinxerat, assensus hujusmodi. tum cum plane compresserat, pugnumque fecerat; comprehensionem illam esse dicebat. qua ex similitudine etiam nomen ei rei, quod ante non fuerat, κατάληψιν imposuit. cum autem lævam manum admoverat, et illum pugnum arcte, vehementerque compresserat, scientiam talem esse dicebat: cujus compotem, nisi sapientem, esse neminem. Sed, [4] qui sapientes sint, aut fuerint, ne ipsi quidem solent dicere.

2 *noster Antiochus*] Hic quoque Dav. edidit *vester*. v. supra.

3 *tabernas occludi jubes*] Quod faciebant tribuni pl. ut omnis plebs adesset in concione, et incitari posset adversus eum, quem in invidiam adducere apud populum vellent.

4 *qui sapientes sint aut fuerint*] Sic

Ita tu nunc, Catule, lucere nescis; [5] nec tu, Hortensi, in tua 146
villa nos esse. Num minus hæc invidiose dicuntur? nec
tamen nimis eleganter: illa subtilius. Sed, quo modo tu, si
nihil comprehendi posset, artificia concidere dicebas, neque
mihi dabas, id quod probabile esset, satis magnam vim ha-
bere ad artes: sic ego nunc tibi refero, artem sine scientia
esse non posse. An pateretur hoc Zeuxis, aut Phidias, aut
Polycletus, nihil se scire, cum in his esset tanta solertia?
quodsi eos docuisset aliquis, quam vim habere diceretur
scientia, desinerent irasci: ne nobis quidem succenserent,
cum didicissent id tollere nos, quod nusquam esset; quod
autem satis esset ipsis, relinquere. quam rationem, majorum
etiam comprobat diligentia: qui primum jurare ex sui animi
sententia quemque voluerunt: deinde ita teneri, si sciens fal-
leret, quod inscientia multa versaretur in vita: tum, qui
testimonium diceret, ut arbitrari se diceret, etiam quod ipse
vidisset: quæque jurati judices cognovissent, ut ea non esse
facta, sed ut videri pronuntiarent.

Verum, quoniam non solum nauta significat, sed etiam 48
Favonius ipse insusurrat, navigandi nobis, Luculle, tempus 147
esse, et quoniam satis multa dixi, est mihi perorandum. post-
hac tamen, cum hæc quæremus, potius de dissensionibus p. 37.
tantis summorum virorum disseramus. de obscuritate natu- a.
ræ, deque errore tot philosophorum, qui de bonis, contrariis-
que rebus tantopere discrepant, ut, cum plus uno verum esse
non possit, jacere necesse sit tot tam nobiles disciplinas;
quam de oculorum, sensuumque reliquorum mendaciis, et
de sorite, aut pseudomeno: quas plagas ipsi contra se Stoici
texuerunt. Tum Lucullus, Non moleste, inquit, fero, nos 148
hæc contulisse. sæpius enim congredientes nos, et maxime
in Tusculanis nostris, si qua videbuntur, requiremus. Opti-
me, inquam. sed quid Catulus sentit? quid Hortensius? Tum
Catulus, Egone? inquit. ad patris revolvor sententiam: quam
quidem ille Carneadeam esse dicebat, ut percipi nihil putem
posse, assensurum autem non percepto, id est, opinaturum
sapientem existimem: sed ita, ut intelligat se opinari, sciat-
que nihil esse, quod comprehendi et percipi possit: [6] per ἐπο-
χὴν illam omnium rerum comprobans, illi alteri sententiæ,
nihil esse, quod percipi possit, vehementer assentior. Habeo,
inquam, sententiam tuam, nec eam admodum aspernor. Sed
tibi quid tandem videtur, Hortensi? Tum ille ridens, [7] Tol-

Mss. plures et edd. vett. Aldus dedit *sapiens sit aut fuerit*, quæ vulgata lectio facta est.

5 *nec tu, Hortensi*] Si lectio hæc vera est, ex *nescis* intelligendum est *scis*: alioqui *et tu* legendum cum Davisio.

6 *per ἐποχὴν illam*] Varie tentatur hic locus in *per*, quod et ipse vitiosum esse credo. An pro *per* legendum *et* vel *sed*? Turnebus corrigit *nec*.

7 *Tollendum*] Proprie dixit de itinere ingrediendo, int. *ancoras*: sed ambiguitatem verbi secutus est, ut intelligi posset *assensum*.

lendum. Teneo te, inquam. nam ista Academiæ est propria sententia. Ita sermone confecto, Catulus remansit: nos ad naviculas nostras descendimus.

---

p. 49. a.

# M. TULLII CICERONIS

DE

# FINIBUS

# BONORUM ET MALORUM

AD

## BRUTUM

## LIBER PRIMUS.

### ARGUMENTUM.

*His quinque de Finibus Bonorum et Malorum libris excussæ sunt veterum Philosophorum, sed præcipue Epicuri, Stoicorum et Peripateticorum de* Summo Bono et Malo *sententiæ, is est enim, quem* Finem Bonorum et Malorum, *imitatus Græcos, dixit, qui* τέλος, *quod est in quaque re summum, appellant.* c. 12. *in fin. Et prima quidem disputatio, quæ in Epicuri sententia versatur et explicanda et rejicienda, duobus primis libris continetur. Ea fingitur habita esse in Cumano Ciceronis, cum eo L. Torquatus et C. Triarius salutandi Ciceronis causa venissent. Torquatus Epicurei partes suscipit et libro I. explicat Epicuri sententiam. Hujus disputationi præmittitur a Cicerone reprehensio Philosophiæ Epicureæ in universum omnis.* c. 6. 7. *Ipsius autem, quæ Torquato tribuitur, disputationis hæc est summa: Epicurum summum bonum posuisse in Voluptate, summum malum in Dolore; quod omne animal simul atque natum sit, voluptate gaudeat, dolorem adspernetur et repellat, quantum possit: ex quo intelligatur, natura id omnibus insitum esse, ut voluptatem summum bonum putent, neque tam argumentatione hic opus esse, quam mediocri admonitione et animadversione: sed rectius agere tamen eos, qui, quod multa contra voluptatem dicantur, rationibus conquisitis de ea re disputandum putent.* c. 9. *Qui accusent voluptatem, doloremque laudent, non ipsam voluptatem, sed eos potius accusare, qui blanditiis præsentium voluptatum corrupti, futuros dolores non provideant, aut perferendis doloribus parvis majores non repellant.* c. 10. *Neque vero voluptatem intelligi eam solam, quæ suavitate aliqua naturam ipsam moveat, sed eam potissimum, quæ percipiatur, omni*

*dolore detracto; quod ipsa illa molestiæ detractio consecutionem voluptatis afferat. c.* 11. *Voluptatem autem esse summum bonum, dolorem summum malum, ex eo intelligi, quod nihil beatius esse possit eo, qui perpetuis fruatur animo et corpore voluptatibus, nullo dolore nec impediente nec impendente, nil contra miserius eo, qui maximis confectus sit animi corporisque doloribus, nulla spe proposita, fore melius aliquando, nulla neque præsente neque exspectata voluptate, c.* 12. *Qui in una virtute, nominis splendore capti, summum bonum ponant, non videre, eam ne expetendam quidem videri, nisi voluptatem efficeret, et esset omnium virtutum quidam ad voluptatem cursus. c.* 13. 16. *Nullum igitur esse errorem in ipsis finibus, sed in his rebus, e quibus efficiantur. Fateri autem se, animi voluptatem et dolorem e corpore nasci: sed esse tamen animi voluptatem et dolorem majorem eo, qui in corpore sit, quod corpore præsentia tantum sentiamus, animo præterita etiam et futura, quorum magna vis sit ad voluptatem et dolorem augendum, prout sapiens quisque aut stultus sit. Itaque Epicurum etiam, nemini nisi sapienti voluptatem illam, nemini nisi stulto dolorem tribuere. c.* 17. *sqq. Neque tandem amicitiam, isto summo bono constituto, tolli, quod omnium rerum, quas ad suaviter vivendum sapientia comparaverit, nihil majus amicitia, nil jucundius sit.*

NON eram nescius, Brute, cum, quæ summis ingeniis, ex- 1
quisitaque doctrina philosophi Græco sermone tractavissent, 1
ea Latinis litteris mandaremus, fore, ut hic noster labor in varias reprehensiones incurreret. nam quibusdam, et iis quidem non admodum indoctis, totum hoc displicet, philosophari. quidam autem [1] non id tam reprehendunt, si remissius agatur: sed tantum studium, tamque multam operam ponendam in eo non arbitrantur. Erunt etiam, et hi quidem eruditi Græcis litteris, contemnentes Latinas, qui se dicant in Græcis legendis operam malle consumere. Postremo aliquos futuros suspicor, qui me ad alias litteras vocent: genus hoc scribendi, etsi sit elegans, personæ tamen, et dignitatis
esse negent. Contra quos omnes dicendum breviter existi- 2
mo. quamquam philosophiæ quidem vituperatoribus satis responsum est eo libro, quo a nobis philosophia defensa et collaudata est, cum esset accusata et vituperata ab Hortensio. qui liber cum et tibi probatus videretur, et iis, quos ego posse judicare arbitrarer, plura suscepi, veritus, ne movere hominum studia viderer, [2] retinere non posse. Qui autem, si maxime hoc placeat, moderatius tamen id volunt fieri,
difficilem quandam temperantiam postulant in eo, [3] quod b.

1 *non id tam reprehendunt*] Mss. et edd. vett. omnes habent *tantum* non *tam*, quod primus dedit Victorius. Davisius edidit e conjectura *tum*.

2 *retinere non posse*] Sc. sat multa scribendo.

3 *quod semel admissum*] Sic edd. pr. ex quo post factum *jam missum* a Lambino eodem sensu. nam utrumque de equis dicitur: et sic Mss. quidam habent. prætuli antiquius, ut et Davisius fecit.

semel admissum coërceri reprimique non potest: ut propemodum justioribus utamur illis, qui omnino avocent a Philosophia, [4] quam his, qui rebus infinitis modum constituant, in reque eo meliore, quo major sit, mediocritatem deside-
3 rent. Sive enim ad sapientiam perveniri potest: non paranda nobis solum ea, [5] sed fruenda etiam est. sive hoc difficile est: tamen nec modus est ullus investigandi veri, nisi inveneris: et quærendi defatigatio turpis est, cum id, quod quæritur, sit pulcherrimum. Etenim si delectamur, cum scribimus: quis est tam invidus, qui ab eo nos abducat? sin laboramus: quis est, qui alienæ modum statuat industriæ? Nam, ut Terentianus Chremes non inhumanus, qui novum vicinum non vult

*Fodere, aut arare, aut aliquid ferre denique.*

non enim illum ab industria, sed ab illiberali labore deterret: sic isti curiosi, quos offendit noster minime nobis inju-
2 cundus labor. His igitur est difficilius satisfacere, qui se
4 Latina scripta dicunt contemnere: in quibus hoc primum est, in quo admirer: cur in gravissimis rebus non delectet eos patrius sermo, cum iidem fabellas Latinas, ad verbum de Græcis expressas, non inviti legant. Quis enim tam inimicus pæne nomini Romano est, qui Ennii Medeam, aut Antiopam Pacuvii spernat, aut rejiciat? [6] qui se iisdem Euripidis fabulis delectari dicat, (Latinas litteras oderit?) Synephebos ego, inquit, potius Cæcilii, aut Andriam Terentii,
5 quam utramque Menandri legam? A quibus tantum dissentio, ut, cum Sophocles vel optime scripserit Electram, tamen male conversam Attilii mihi legendam putem. de quo Lici-
p. 50. a. nius [7] ferreum scriptorem: verum, opinor; scriptorem tamen, ut legendus sit. rudem enim esse omnino in nostris poëtis, aut inertissimæ segnitiæ est, aut fastidii delicatissimi. mihi quidem nulli satis eruditi videntur, [8] quibus nostra ignota sunt: [9] An,

*Utinam ne in nemore——*

nihilominus legimus, quam hoc idem Græcum. quæ autem

4 *quam his*] Sic ed. pr. Mog. et Jo. de Colonia, non *iis* ut vulgg. *his* melius respondet *illis*.

5 *sed fruenda etiam sapientia est*] *sapientia* frigide redundat. deleveruntque Lambinus, Davisius, bene opinor. Nam si servatur, tamen ante *ea* delenda sit.

6 *qui se iisdem* &c.] Davisius e Ms. dedit *quique se*. Conjeci olim *quum*, sed et vulgatum recte habet. idem Dav. ultima *lat. literas oderit*, non reperit in Ms. Paris. et spuria suspicatus est. Sane cum præcedentibus non cohærent apte.

7 *ferreum scriptorem—legendus sit*] Credo viris doctis, hic esse versum trochaicum integrum, cum initio alterius, *ut legendus sit*, in quo ed. pr. addit *inde*, *ut inde l. s.* non bene.

8 *quibus nostra ignota sunt*] Scribendum est profecto *sint*.

9 *An*] Sic e Mss. pro *At* Dav. recte, ratio argumentandi postulat.

de bene, beateque vivendo a Platone disputata sunt, hæc explicari non placebit Latine? Quodsi nos non interpretum 6
fungimur munere, sed tuemur ea, quæ dicta sunt ab iis, quos probamus, eisque nostrum judicium, et nostrum scribendi ordinem adjungimus: quid habent, cur Græca anteponant iis, [10] quæ et splendide dicta sint, neque sint conversa de Græcis? Nam [11] si dicent, ab illis has res esse tractatas: ne ipsos quidem Græcos est cur tam multos legant, [12] quam legendi sunt. quid enim est a Chrysippo prætermissum in Stoicis? legimus tamen Diogenem, Antipatrum, Mnesarchum, Panætium, multos alios, in primisque familiarem nostrum Posidonium. Quid Theophrastus? mediocriterne delectat, cum tractat locos ab Aristotele ante tractatos? quid Epicurei? num desistunt de iisdem, de quibus et ab Epicuro scriptum est, et ab antiquis, ad arbitrium suum scribere? Quod si Græci leguntur a Græcis, [13] iisdem de rebus alia 7
ratione compositis: quid est, cur nostri a nostris non legantur? Quamquam si plane sic verterem Platonem, aut Aristo- 3
telem, ut verterunt nostri poëtæ fabulas: male, credo, mererer de meis civibus, si ad eorum cognitionem divina illa ingenia transferrem. sed id neque feci adhuc, nec mihi tamen, ne faciam, interdictum puto. locos quidem quosdam, si videbitur, transferam, et maxime ab iis, quos modo nomi- b.
navi, cum inciderit, ut id apte fieri possit: ut ab Homero Ennius, Afranius a Menandro solet. nec vero, ut noster Lucilius, recusabo, quo minus omnes mea legant. [14] Utinam esset ille Persius! Scipio vero, et Rutilius multo etiam magis: quorum ille judicium reformidans, Tarentinis ait se, et Consentinis, et Siculis scribere. Facete is quidem, sicut alias: sed nec tam docti tunc erant, ad quorum judicium elaboraret, et sunt illius scripta leviora, ut urbanitas summa appareat, doctrina mediocris. Ego autem quem timeam le- 8
ctorem, cum ad te, ne Græcis quidem cedentem in Philosophia, audeam scribere? Quamquam a te ipso id quidem facio provocatus gratissimo mihi libro, quem ad me de virtute misisti. Sed ex eo credo quibusdam usuvenire, ut abhorreant a Latinis, quod inciderint in inculta quædam, et horrida, [15] de male Græcis Latine scripta deterius. quibus ego

10 *quæ et s. dicta sint*] *sint* pro vulg. *sunt* e Mss. Davisius, recte. Sic et ed. pr. Mog. Col. idque et latinitas postulat.

11 *si dicent*] Sic Mss. quidam pro vulgg. *dicerent*, item ed. pr. et Lambini, quod et Davisius edidit.

12 *quam legendi sunt*] Hoc mihi insititium videtur; nec satisfacit Davisii defensio, dictum esse pro *quam leguntur*.

13 *iisdem—compositis*] Hæc aberant a Ms. Paris. itaque spuria judicat Dav.

14 *Utinam esset ille Persius*] v. de Or. II, 6.

15 *de male Græcis*] Sic pro *malis Gr.* scribendum semper putavi: quia sic est in ed. prima Mog. recepi.

assentior, [16] dummodo de iisdem rebus ne Græcos quidem legendos putent. Res vero bonas, verbis electis, [17] graviter,
9 ornateque dictas, quis non legat? nisi qui se plane Græcum dici velit: ut [18] a Scævola est prætor salutatus Athenis Albucius. [19] quem quidem locum cum multa venustate, et omni sale idem Lucilius: apud quem præclare Scævola,

*Græcum te, Albuci, quam Romanum, atque Sabinum,*
*Municipem Pontii, Tritanni, centurionum,*
*Præclarorum hominum, ac primorum, signiferumque,*
*Maluisti dici. Græce ergo prætor Athenis,*
*Id quod maluisti, te, cum ad me* [20] *accedis, saluto:*
*Χαῖρε, inquam, Tite: lictores, turma omnis, cohorsque,*
*Χαῖρε, Tite, hinc hostis mî Albucius, hinc inimicus.*

10 Sed jure Mucius. Ego autem [21] satis mirari non queo,
p. 51. unde hoc sit tam insolens domesticarum rerum fastidium.
a. non est omnino hic docendi locus: sed ita sentio, et sæpe disserui, Latinam linguam non modo non inopem, [22] ut vulgo putarent, sed locupletiorem etiam esse, quam Græcam. Quando enim, [23] vel nobis dicam, aut oratoribus bonis, aut poëtis, postea quidem quam fuit quem imitarentur, ullus
4 orationis vel copiosæ, vel elegantis ornatus defuit? Ego vero, cum forensibus operis, laboribus, periculis, non deseruisse mihi [24] videar præsidium, in quo a populo Romano locatus sim: debeo profecto, quantumcumque possim, in eo quoque elaborare, ut sint opera, studio, labore meo doctiores cives mei, nec cum istis tantopere pugnare, qui Græca legere malint: modo legant illa ipsa, nec simulent: et iis servire, qui vel utrisque litteris uti velint, vel, si suas habent, illas non
11 magnopere desiderent. Qui autem alia malunt scribi a nobis, æqui esse debent, quod et scripta multa sunt, sic ut plura nemini e nostris, et scribentur fortasse plura, si vita

16 *dummodo a se*] *a se* delevi cum Davisio, quod a Mss. pluribus et edd. pr. absunt.

17 *gr. ornateque dictatas*] Lambinus per conjecturam, Davisius e Mss. correxit *dictas*. bene.

18 *a Scævola prætore*] Vulgo est *prætor*, sed Scævola prætor erat, non Albucius, ad quem prætor referendus esset.

19 *quem quidem locum*] Deest verbum: potest intelligi, tractavit. Sed tamen *locum* non satis aptum est huic rei. Ursinus e Ms. *jocū* melius, addito in fine *risit*. Davisius pro *locum* conjecit *lusit*. quo verbo Cicero in tali re utitur; sed nimis a vulgato recedit.

20 *accedis*] Edidere quidam *accedi'*, quod non erat necesse. Sic pronunciandum, non scribendum. similiter mox *omnis*.

21 *satis mirari nequeo*] Addidi *satis* cum P. Manut. Aldo Nep. Davisio, quod sensus requirit necessario.

22 *ut vulgo putarent*] Frustra Dav. correxit *putant* ex uno Ms. vulgatum verum est, pendet enim ex *disserui*.

23 *vel nobis dicam*] Hoc sensum non habet h. l. Lambinus correxit *ne nobis dicam*, quod et Davisius recepit. placet. certe sensum commodum efficit.

24 *videor*] scr. *videar*. ed. pr. et aliæ habent mox *locatus sim* pro vulgato *l. sum*.

suppetet: et tamen qui diligenter hæc, [25] quæ de philoso-
phia litteris mandamus, legere assueverit, judicabit nulla ad
legendum his esse potiora. quid est enim in vita tantopere
quærendum, quam cum omnia in philosophia, tum id, quod
his libris quæritur, quid sit finis, quid extremum, quid ulti-
mum, quo sint omnia bene vivendi, recteque faciendi consilia
referenda? quid sequatur natura, ut summum ex rebus ex-
petendis? quid fugiat, ut extremum malorum? qua de re
cum sit inter doctissimos magna dissensio, [26] quis alienum
putet ejus esse dignitatis, quam mihi quisque tribuit, quod
in omni munere vitæ optimum et verissimum sit, exquirere?
An, partus ancillæ sitne in fructu habendus, disseretur inter 12
principes civitatis, P. Scævolam, M' Manilium? [27] ab hisque b.
M. Brutus dissentiet, quod et acutum genus est, et ad usus
civium non inutile: nosque ea scripta, reliquaque ejusdem
generis et legimus libenter, et legemus: hæc, quæ vitam
continent omnem, negligentur? Nam, ut sint illa vendibi-
liora, hæc uberiora certe sunt. quamquam id quidem licebit
iis existimare, qui legerint. Nos autem hanc omnem quæ-
stionem de finibus bonorum et malorum, fere a nobis expli-
catam esse [28] his litteris arbitramur, in quibus, quantum po-
tuimus, non modo quid nobis probaretur, sed etiam quid a
singulis philosophiæ disciplinis diceretur, persecuti sumus.

Ut autem a facillimis ordiamur, prima veniat in medium 5
Epicuri ratio, quæ plerisque notissima est: quam a nobis sic 13
intelliges expositam, ut ab ipsis, qui eam disciplinam pro-
bant, non soleat accuratius explicari. verum enim invenire
volumus, non tamquam adversarium aliquem convincere.
Accurate autem quondam a L. Torquato, homine omni do-
ctrina erudito, defensa est Epicuri sententia de voluptate; a
meque ei responsum, cum C. Triarius, in primis gravis et
doctus adolescens, ei disputationi interesset. Nam cum ad 14
me in Cumanum salutandi causa uterque venisset, pauca
primo inter nos de litteris, quarum summum erat in utroque
studium; deinde Torquatus: Quoniam nacti te, inquit, su-
mus aliquando otiosum, certe audiam, quid sit, quod Epicu-
rum nostrum, non tu quidem oderis, ut fere faciunt, qui ab
eo dissentiunt, sed certe non probes, eum, quem ego arbitror
unum vidisse verum, maximisque erroribus animos hominum
liberavisse, et omnia tradidisse, quæ pertinerent ad bene p. 52.
beateque vivendum: sed existimo, te, sicut nostrum Tria- a.

25 *quæ de p. litteris mandamus*] Dixit *mandamus* quia hunc de finibus librum proprie respicit, ut e seqq. patet.

26 *quis alienum putet*] Atqui supra dixit, esse, qui putent. non ergo absurde Davisius conjecit *qui a. putem.*

27 *ab hisque M. Brutus dissentiet*] Negabat sc. cum illi affirmarent, ut in Digestis traditur, L. VII. t. 1. l. 68.

28 *his literis*] i. e. libris *his* ed. pr. Ven. 1471. etiam scr. quidam. Vulgo *iis literis.*

rium, minus eo delectari, quod ista Platonis, Aristotelis, Theophrasti orationis ornamenta neglexerit. nam illuc quidem adduci vix possum, ut ea, quæ senserit ille, tibi non
15 vera videantur. Vide quantum, inquam, fallare, Torquate. oratio me istius philosophi non offendit. nam et complectitur verbis, quod vult, et dicit plane, quod intelligam: et tamen a philosopho, si afferat eloquentiam, non asperner: si non habeat, non admodum flagitem. re mihi non æque satisfacit, et quidem locis pluribus. sed quot homines tot sententiæ. falli igitur possumus. Quamobrem tandem, inquit, non satisfacit? te enim judicem æquum puto: modo, quæ dicat
16 ille, bene noris. Nisi mihi Phædrum, inquam, mentitum, aut Zenonem putas (quorum utrumque audivi, cum mihi nihil sane præter sedulitatem probarent) omnes mihi Epicuri sententiæ satis notæ sunt. atque eos, quos nominavi, cum Attico nostro frequenter audivi; cum miraretur ille quidem utrumque, Phædrum autem etiam amaret: quotidieque inter nos ea, quæ audiebamus, conferebamus: neque erat umquam controversia, quid ego intelligerem, sed quid proba-
6 rem. Quid igitur est, inquit? audire enim cupio, quid non probes.

17 Principio, inquam, in physicis, quibus maxime gloriatur, [29] primum totus est alienus. [30] Democrito adjicit, perpauca mutans, sed ita, ut ea, quæ corrigere vult, mihi quidem depravare videatur. Ille atomos, quas appellat, id est, corpora individua, propter soliditatem censet in infinito inani, in quo nihil nec summum, nec infimum, nec medium, [31] nec ultimum, nec extremum sit, ita ferri, ut concursionibus inter se
b. cohærescant: ex quo efficiantur ea, quæ sint, quæque cernantur, omnia: eumque motum atomorum nullo a principio,
18 sed ex æterno tempore intelligi convenire. Epicurus autem, in quibus sequitur Democritum, non fere labitur. quamquam utriusque cum multa non probo, tum illud in primis, quod cum in rerum natura duo quærenda sint, unum, quæ materia sit, ex qua quæque res efficiatur; alterum, quæ vis sit, quæ quidque efficiat: de materia disseruerunt; vim, et causam efficiendi reliquerunt. sed hoc commune vitium: illæ Epicuri propriæ ruinæ. censet enim, eadem illa individua, et solida corpora ferri suo deorsum pondere [32] ad lineam: hunc
19 naturalem esse omnium corporum motum. [33] Deinde ibi-

29 *primum totus e. alienus*] *Primum* nil differt a *principio.* nec verum esse potest. Davisius conjecit *propemodum.* non sane male.

30 *Democrito adjicit*] Si verum est, aut quod est in edd. pr. *adjecit*, intell. calculum. Sed est durius. Davisius corrigit *addicit* sc. se.

31 *nec ultimum, nec extremum sit*] Contraria hic requiruntur. itaque non male Davisius *nec primum, nec extremum.* Ed. Col. habet: *nec summum, nec infimum, nec medium, nec ultimum.*

32 *ad lineam*] Perpendiculum.

33 *Deinde ibidem*] In eadem re. alii malunt *idem* sc. Epicurus.

dem homo acutus, cum illud occurreret; si omnia deorsum
e regione ferrentur, et, ut dixi, ad lineam, numquam fore, ut
atomus altera alteram posset attingere : [34] itaque attulit rem
commenticiam : declinare dixit atomum perpaullum : quo
nihil posset fieri minus. ita effici complexiones, et copula-
tiones, et adhæsitationes atomorum inter se : ex quo efficé-
retur mundus, omnesque partes mundi, quæque in eo essent.
quæ cum res tota ficta sit pueriliter, tum ne efficit quidem
quod vult. nam et ipsa declinatio, ad libidinem fingitur,
(ait enim declinare atomum sine causa : [35] quum nihil tur-
pius physico, quam fieri sine causa quidquam dicere) et
illum motum naturalem omnium ponderum, ut ipse consti-
tuit, e regione inferiorem locum petentium, sine causa eri-
puit atomis : nec tamen id, cujus causa [36] hæc finxerat, asse-
cutus est. Nam si omnes atomi declinabunt, nullæ umquam 20
cohærescent : [37] sin aliæ declinabunt, aliæ suo nutu recte
ferentur : primum erit hoc quasi provincias atomis dare, quæ
recte, quæ oblique ferantur : deinde eadem illa atomorum,
in quo etiam Democritus hæret, turbulenta concursio hunc p. 53.
mundi ornatum efficere non poterit. ne illud quidem physici, a.
credere aliquid esse minimum. quod profecto numquam pu-
tavisset, si a Polyæno, familiari suo, geometriam discere ma-
luisset, quam illam etiam ipsum dedocere. Sol Democrito
magnus videtur, quippe homini erudito, in geometriaque
perfecto. huic bipedalis fortasse : tantum enim esse censet,
quantus videtur, vel paullo aut majorem, aut minorem. Ita, 21
quæ mutat, ea corrumpit : quæ sequitur, sunt tota Demo-
criti. atomi, inane, imagines, quæ idola nominant, [38] quorum
incursione non solum videamus, sed etiam cogitemus : infi-
nitio ipsa, quam ἀπειρίαν vocant, tota ab illo est : tum innu-
merabiles mundi, qui et oriantur, et intereant quotidie. quæ
etsi mihi nullo modo probantur : tamen Democritum lauda-
tum a ceteris, ab hoc, qui eum unum secutus est, nollem vi-
tuperatum. Jam in altera philosophiæ parte, quæ est quæ- 7
rendi, ac disserendi, quæ λογικὴ dicitur, iste vester, plane, ut 22
mihi quidem videtur, inermis ac nudus est. tollit definitio-
nes : nihil de dividendo ac partiendo docet : non, quo
modo efficiatur concludaturque ratio, tradit : non, qua via
captiosa solvantur, ambigua distinguantur, ostendit. judi-
cia rerum in sensibus ponit : quibus si semel aliquid falsi

34 *itaque attulit*] Hæc cohærent cum illo *homo acutus*. ergo *itaque* alienum est, delendumque. ut et alii viderunt.

35 *quum nihil turpius ph.* &c.] *quum* edidi pro *quo*. Sic placuit et Bruto et Davisio.

36 *hæc finxerat*] Immo *hoc* de declinatione atomorum a recta linea. et sic libri scr. quidam. ed. Jo. de Col. habet *id*.

37 *sive aliæ*] Malim cum Davisio *sin*.

38 *quorum incursione*] Quorum ad *idola* referendum, aut leg. *quarum* sc. imaginum.

pro vero probatum sit, sublatum esse omne judicium veri,
23 et falsi putat. [39] [In tertia vero parte, quæ est de vita, et
moribus, in constitutione finis, nil generosum sapit, atque
magnificum.] Confirmat illud vel maxime, quod ipsa na-
tura, ut ait ille, asciscat, et reprobet, id est, voluptatem et
dolorem. ad hæc, et quæ sequamur, et quæ fugiamus, refert
omnia. quod quamquam Aristippi est, a Cyrenaicisque me-
b. lius liberiusque defenditur: tamen ejusmodi esse judico, ut
nihil homine videatur indignius. Ad majora enim quædam
nos natura genuit et conformavit, ut mihi quidem videtur.
Ac fieri potest, ut errem: sed ita prorsus existimo, neque
eum Torquatum, qui hoc primus cognomen invenerit, aut
torquem illum hosti detraxisse, ut aliquam ex eo perciperet
corpore voluptatem, aut cum Latinis tertio consulatu con-
flixisse apud Veserim propter voluptatem. Quod vero se-
curi filium percusserit, privavisse se etiam videtur multis vo-
luptatibus, cum ipsi naturæ patrioque amori prætulerit jus
24 majestatis atque imperii. Quid? [40] T. Torquatus, is, qui
consul cum Cn. Octavio fuit, cum illam severitatem in eo
filio adhibuit, quem in adoptionem D. Silano emancipaverat,
ut eum, Macedonum legatis accusantibus, quod pecunias
prætorem in provincia cepisse arguerent, causam apud se
dicere juberet, reque ex utraque parte audita, pronuntiaret,
eum non talem videri fuisse in imperio, quales ejus majores
fuissent et in conspectum suum venire [41] vetuit: numquid
videtur tibi de voluptatibus suis cogitavisse? Sed ut omit-
tam pericula, labores, dolorem etiam, quem optimus quis-
que pro patria et pro suis suscipit, ut non modo nullam cap-
tet, sed etiam prætereat omnes voluptates, [42] dolores deni-
que quosvis suscipere malit, quam deserere ullam officii par-
tem: ad ea, quæ hoc non minus declarant, sed videntur le-
25 viora, veniamus. Quid tibi Torquate? quid huic Triario lit-
teræ, quid historiæ, cognitioque rerum, quid poëtarum evo-
lutio, quid tanta tot versuum memoria voluptatis affert?
Nec mihi illud dixeris: Hæc enim ipsa mihi sunt voluptati.
p. 54. et erant illa Torquatis. Numquam hoc ita defendit Epicu-
a. rus: neque vero tu, Triari, aut quisquam eorum, qui aut sa-
peret aliquid, aut ista didicisset. Et, quod quæritur sæpe,
cur tam multi sint Epicurei: sunt aliæ quoque causæ, sed
multitudinem hoc maxime allicit, quod ita putat dici ab illo,
recta et honesta quæ sint, ea facere ipsa per se lætitiam, id

39 *In tertia vero parte—magnificum*] Hæc absunt ab edd. pr.

40 *T. Torquatus*] *T.* scripsimus pro *L.* v. Clav. Itaque scribendum esse docent Fasti Consul. item sic est in Epitome Liv. 54. ubi v. Drakenb.

41 *vetuit* Tempora superiora postulant *vetaret.*

42 *dolores denique—officii partem*] Hæc Davisius spuria putat et delenda. non video necessariam causam.

est, voluptatem. Homines optimi non intelligunt, totam rationem everti, si ita se res habeat. nam si concederetur, etiam si ad corpus nihil referatur, ista sua sponte, et per se esse jucunda, per se esset et virtus, et cognitio rerum, quod minime ille vult, expetenda. Hæc igitur Epicuri non probo, 26
inquam. de cetero, vellem equidem aut ipse doctrinis fuisset instructior (est enim, quod ita tibi videri necesse est, non satis politus iis artibus, quas qui tenent, eruditi appellantur) aut ne deterruisset alios a studiis. quamquam te quidem video minime esse deterritum.

Quæ cum dixissem, magis ut illum provocarem, quam 8
ut ipse loquerer: tum Triarius leniter arridens, Tu quidem, inquit, totum Epicurum pæne e philosophorum choro sustulisti. quid ei reliquisti, nisi te, quoquo modo loqueretur, intelligere, quid diceret? [43] aliena dixit in physicis, nec ea ipsa, quæ tibi probarentur. si qua in his corrigere voluit, deteriora fecit. disserendi artem nullam habuit. voluptatem cum summum bonum diceret, primum in eo ipso parum vidit: deinde hoc quoque alienum. nam ante Aristippus, et ille melius. addidisti ad extremum, etiam indoctum fuisse. Fieri, inquam, o Triari, nullo pacto potest, ut non dicas, 27
quid non probes ejus, a quo dissentias. quid enim me prohiberet Epicureum esse, si probarem, quæ ille diceret? cum præsertim illa perdiscere, ludus esset.

Quamobrem dissentientium inter se reprehensiones non sunt vituperandæ. maledicta, contumeliæ, tum iracundiæ, b.
contentiones, concertationesque in disputando pertinaces, indignæ mihi philosophia videri solent. Tunc Torquatus, 28
Prorsus, inquit, assentior. neque enim disputari sine reprehensione, nec cum iracundia, aut pertinacia recte disputari potest. Sed ad hæc, nisi molestum est, habeo quæ velim. At me, inquam, nisi te audire vellem, censes hæc dicturum fuisse? Utrum igitur percurri omnem Epicuri disciplinam placet: an de una voluptate quæri, de qua omne certamen est? Tuo vero id quidem, inquam, arbitratu. Sic faciam igitur, inquit: unam rem explicabo, eamque maximam. de physicis alias, et quidem tibi et declinationem istam atomorum, et magnitudinem solis probabo, et Democriti errata, ab Epicuro reprehensa, et correcta permulta. nunc dicam de voluptate; nihil scilicet novi, ea tamen, quæ te ipsum probaturum esse confidam. Certe, inquam, pertinax non ero: tibique, si mihi probabis ea, quæ dices, libenter assentiar. Probabo, inquit: modo ista sis æquitate, quam ostendis. 29

43 *aliena dixit*] Vulgo *dicit*. male. sequuntur imperfecta et perfecta, inter quæ *dicit* locum non habere potest.

sed uti oratione perpetua malo, quam interrogare, aut interrogari. Ut placet, inquam. Tunc dicere exorsus est.

9 Primum igitur, inquit, sic agam, ut ipsi auctori hujus disciplinæ placet: constituam, quid, et quale sit id, de quo quærimus, non quo ignorare vos arbitrer: sed ut ratione et via procedat oratio. Quærimus igitur, quid sit extremum, quid ultimum bonorum. quod, omnium philosophorum sententia, tale debet esse, ut ad id omnia referri oporteat: ipsum autem nusquam. hoc Epicurus in voluptate ponit: quod summum bonum esse vult, summumque malum,
30 dolorem, idque instituit docere sic: Omne animal, simulat-
p. 55. que natum sit, voluptatem appetere, eaque gaudere, ut sum-
a. mo bono; dolorem aspernari, ut summum malum, et, quantum possit, a se repellere: idque facere nondum depravatum, ipsa natura incorrupte atque integre judicante. itaque negat opus esse [44] ratione, neque disputatione, quam ob rem voluptas expetenda, fugiendus dolor sit. sentiri hoc putat, ut calere ignem, nivem esse albam, dulce mel: [45] quorum nihil oportere exquisitis rationibus confirmari: [46] tantum satis esse admonere. interesse enim inter argumentum conclusionemque rationis: et inter mediocrem animadversionem atque admonitionem: altera, occulta quædam et quasi involuta aperiri: altera, promta et aperta judicari. etenim quoniam detractis de homine sensibus, reliqui nihil est: [47] necesse est, quid aut ad naturam, aut contra sit, a natura ipsa judicari. ea quid percipit, et quid judicat, quo aut petat,
31 aut fugiat aliquid, præter voluptatem, et dolorem? Sunt autem quidam e nostris, qui hæc subtilius velint tradere, et negent satis esse, quid bonum sit, aut quid malum, sensu judicari: sed animo etiam ac ratione intelligi posse, et voluptatem ipsam per se esse expetendam, et dolorem ipsum per se esse fugiendum. itaque aiunt hanc quasi naturalem, atque insitam in animis nostris inesse notionem, ut alterum esse appetendum, alterum aspernandum sentiamus. Alii autem (quibus ego assentior) cum a philosophis compluribus permulta dicantur, cur nec voluptas in bonis sit numeranda, nec in malis dolor, non existimant oportere nimium nos causæ
b. confidere, sed et argumentandum, et accurate disserendum,
10 et rationibus conquisitis, de voluptate, et dolore disputan-
32 dum putant. Sed ut perspiciatis, unde omnis iste natus sit error, voluptatem accusantium, doloremque laudantium, to-

44 *ratione neque disputatione*] Malim *atque*. Sed tamen alterum *neque* ante *ratione* post *negat* intelligi potest.

45 *quorum nihil oportere*] Sic pro vulgato *oporteret*, dedi, latinitate postulante. tum mox dedi *confirmari* pro *confirmare*.

46 *tantum satis esse admonere*] Delendum sine dubio *tantum*, quod nunquam in hac formula additur.

47 *necesse est*] Lege *necesse esse*, ut orationis series postulat.

tam rem aperiam: eaque ipsa, quæ ab illo inventore veri-
tatis, et quasi architecto beatæ vitæ dicta sunt, explicabo.
nemo enim ipsam voluptatem, quia voluptas sit, aspernatur,
aut odit, aut fugit; sed quia consequuntur magni dolores
eos, qui ratione voluptatem sequi nesciunt. neque porro
quisquam est, qui dolorem ipsum, quia dolor sit, amet, con-
sectetur, adipisci velit: sed quia nonnumquam ejusmodi
tempora incidunt, ut labore, et dolore magnam aliquam
quærat voluptatem. ut enim ad minima veniam, quis no-
strum exercitationem ullam corporis suscipit laboriosam, nisi
ut aliquid ex ea commodi consequatur? quis autem vel eum
jure reprehenderit, qui in ea voluptate velit esse, quam nihil
molestiæ consequatur, vel illum, qui dolorem eum fugiat,
quo voluptas nulla pariatur? At vero eos et accusamus, et 33
justo odio dignissimos ducimus, qui blanditiis præsentium
voluptatum deliniti atque corrupti, quos dolores, et quas
molestias excepturi sint, occæcati cupiditate non provident,
similique sunt in culpa, qui officia deserunt mollitia animi,
id est, laborum et dolorum fuga. et harum quidem rerum fa-
cilis est, et expedita distinctio. nam libero tempore, cum so-
luta nobis est eligendi optio, cumque nihil impedit, quo mi-
nus id, quod maxime placeat, facere possimus, omnis volu-
ptas assumenda est, [48] omnis dolor repellendus. temporibus
autem quibusdam, et aut officiis debitis, aut rerum necessita-
tibus [49] sæpe eveniet, ut et voluptates repudiandæ sint, et mo-
lestiæ non recusandæ. Itaque earum rerum hic tenetur a sa- p. 56.
piente delectus, ut aut rejiciendis voluptatibus majores alias a.
consequatur, aut perferendis doloribus asperiores repellat.

Hanc ego cum teneam sententiam, quid est, cur verear, 34
ne ad eam non possim accommodare Torquatos nostros?
quos tu paullo ante cum memoriter, tum etiam erga nos
amice et benevole collegisti. nec me tamen laudandis majo-
ribus meis corrupisti, nec segniorem ad respondendum red-
didisti. quorum facta quemadmodum, quæso, interpretaris?
Siccine eos censes aut in armatum hostem impetum fecisse,
aut in liberos, et in sanguinem suum tam crudeles fuisse,
nihil ut de utilitatibus, nihil ut de commodis suis cogita-
rent? At id ne feræ quidem faciunt, ut ita ruant, itaque tur-
bent, ut, earum motus et impetus quo pertineant, non in-
telligamus. Tu tam egregios viros censes tantas res ges- 35
sisse sine causa? quæ fuerit causa, mox videro: interea hoc
tenebo: si ob aliquam causam ista, quæ sine dubio præclara

48 *omnis dolor depellendus*] Hic legendum *repellendus*, quia opponitur *assumere*. et intelligendus est dolor minans nobis aut appropinquans, qui *repellitur* non depellitur. Non multo post est *perferendis doloribus asperiores repellat*, i. e. arceat. item post pro eo dicitur *repudiare*, *recusare*.

49 *sæpe eveniet*] Malim *evenit*.

sunt, fecerint, virtutem his ipsam per se causam non fuisse. torquem detraxit hosti. et quidem se texit, ne interiret. At magnum periculum adiit. in oculis quidem exercitus. quid ex eo consecutus est? Laudem et caritatem: quæ sunt vitæ sine metu degendæ præsidia firmissima. Filium morte multavit: si sine causa, nollem me ab eo ortum, tam importuno, tamque crudeli. sin ut dolore suo sanciret militaris imperii disciplinam, exercitumque in gravissimo bello animadversionis metu contineret; saluti prospexit civium, qua intelli-
36 gebat contineri suam. Atque hæc ratio late patet. in quo enim maxime consuevit jactare vestra se oratio, tua præsertim, qui studiose antiqua persequeris, claris et fortibus viris
b. commemorandis, eorumque factis non emolumento aliquo, sed ipsius honestatis decore, laudandis, id totum evertitur eo delectu rerum, quem modo dixi, constituto, ut aut voluptates omittantur, majorum voluptatum adipiscendarum causa, aut dolores suscipiantur, majorum dolorum effugiendorum
11 gratia. Sed de clarorum hominum factis illustribus, et glo-
37 riosis, satis hoc loco dictum sit. Erit enim jam de omnium virtutum cursu ad voluptatem proprius disserendi locus.

Nunc autem explicabo, voluptas ipsa, quæ qualisque sit, ut tollatur error omnis imperitorum: intelligaturque ea, quæ voluptaria, delicata, mollis habeatur disciplina, quam gravis, quam continens, quam severa sit. non enim hanc solam sequimur, quæ suavitate aliqua naturam ipsam movet, et cum jucunditate quadam percipitur sensibus, sed maximam illam voluptatem habemus, quæ percipitur, omni dolore detracto. nam quoniam, cum privamur dolore, ipsa liberatione et vacuitate omnis molestiæ gaudemus: omne autem id, quo gaudemus, voluptas est, ut omne id, quo offendimur, dolor: doloris omnis privatio recte nominata est voluptas. Ut enim cum cibo, et potione fames, sitisque depulsa est, ipsa detractio molestiæ consecutionem affert voluptatis: sic in
38 omni re doloris amotio successionem efficit voluptatis. Itaque non placuit Epicuro, medium esse quiddam inter dolorem, et voluptatem. Illud enim ipsum, quod quibusdam medium videtur, cum omni dolore caret, non modo voluptatem esse, verum etiam summam voluptatem. quisquis enim sentit, quemadmodum sit affectus, eum necesse est aut in voluptate esse, aut in dolore. [50] omnis autem privatione
p. 57. doloris putat Epicurus terminari summam voluptatem: ut
a. postea variari voluptas, distinguique possit; augeri, ampli-
39 ficarique non possit. At etiam Athenis, ut a patre audie-

50 *omnis a. privatione doloris*] *omnis* pro *omni* edidi. refertur enim manifeste ad *doloris* non ad *privationem*. Sic et Lambinus et Davisius.

bam, facete, et urbane Stoicos irridente, statua est in Ceramico, Chrysippi sedentis, porrecta manu; quæ manus significet illum in hac esse rogatiuncula delectatum. Num quidnam manus tua sic affecta, quemadmodum affecta nunc est, desiderat? Nihil sane. At, si voluptas esset bonum, desideraret. Ita credo. Non est igitur voluptas bonum. Hoc ne statuam quidem dicturam pater aiebat, si loqui posset. conclusum est enim contra Cyrenaicos satis acute: nihil ad Epicurum. nam si ea sola voluptas esset, quæ quasi titillaret sensus, ut ita dicam, et ad eos cum suavitate [51] afflueret, et illaberetur: [52] nec manus esse contenta posset ulla vacuitate doloris sine jucundo motu voluptatis. sin autem summa voluptas est, ut Epicuro placet, nihil dolere: primum tibi recte, Chrysippe, concessum est, nihil desiderare manum, cum ita esset affecta: secundum non recte, si voluptas esset bonum, fuisse desideraturam. iccirco enim non desideraret, quia, quod dolore caret, id in voluptate est.

Extremum autem esse bonorum voluptatem, ex hoc fa- 12
cile perspici potest. constituamus aliquem magnis, multis, 40
perpetuis fruentem et animo, et corpore voluptatibus, nullo
dolore nec impediente, nec impendente: quem tandem hoc
statu præstabiliorem, aut magis expetendum possumus di-
cere? inesse enim necesse est in eo, qui ita sit affectus, et
firmitatem animi, nec mortem, nec dolorem timentis, quod
mors sensu careat: dolor in longinquitate, levis: in gravi-
tate, brevis soleat esse: ut ejus magnitudinem celeritas, diu-
turnitatem allevatio consoletur. Ad ea cum accedit, ut ne- 41
que divinum numen horreat, nec præteritas [53] voluptates ef- b.
fluere patiatur, earumque assidua recordatione lætetur: quid
est, quod huc possit, quod melius sit, accedere? Statue con-
tra aliquem confectum tantis animi, corporisque doloribus,
quanti in hominem maximi cadere possunt, nulla spe pro-
posita, fore levius aliquando, nulla præterea nec præsenti,
nec exspectata voluptate: quid eo miserius dici, aut fingi
potest? Quod si vita doloribus referta, maxime fugienda
est: summum profecto malum est, vivere cum dolore. cui
sententiæ consentaneum est, ultimum esse bonorum cum
voluptate vivere. nec enim habet nostra mens quidquam, ubi
consistat, tamquam in extremo: omnesque et metus et
ægritudines ad dolorem referuntur: nec præterea est res
ulla, quæ sua natura aut sollicitare possit, aut angere. Præ- 42
terea et appetendi, et refugiendi, et omnino rerum gerenda-
rum initia proficiscuntur aut a voluptate, aut a dolore. quod

51 *affluerat et illaberetur*] Davisius malebat *allaberetur*, non male.

52 *nec manus contenta esse posset ulla vacuitate* &c.] Davisius e vestigiis Mss. fecit *nec ulla pars v. d.* &c. non bene; addidisset Cicero sine dubio *corporis*.

53 *voluptates effluere patiatur*] Int. ex animo, ut sequentia docent.

cum ita sit, perspicuum est omnes rectas res atque laudabiles, eo referri, ut cum voluptate vivatur. quoniam autem id est vel summum bonum, vel ultimum, vel extremum, quod Græci τέλος nominant, quod ipsum nullam ad aliam rem, ad id autem res referuntur omnes: fatendum est, summum esse bonum jucunde vivere.

13 Id qui in una virtute ponunt, [54] splendore nominis capti, quid natura postulet, non intelligunt: errore maximo, si Epicurum audire voluerint, liberabuntur. istæ enim vestræ eximiæ, pulchræque virtutes, nisi voluptatem efficerent, quis eas aut laudabiles, aut expetendas arbitraretur? Ut enim medicorum scientiam non ipsius artis, sed bonæ valitudinis
p. 58. causa probamus: et gubernatoris ars, quia bene navigandi
a. rationem habet, utilitate, non arte laudatur: sic sapientia, quæ ars vivendi putanda est, non expeteretur, si nihil efficeret; nunc expetitur, quod est tamquam artifex conquirendæ
43 et comparandæ voluptatis. Quam autem dicam voluptatem, jam videtis, ne invidia verbi labefactetur oratio mea. nam cum ignoratione rerum bonarum, et malarum maxime hominum vita vexetur; ob eumque errorem et voluptatibus maximis sæpe priventur, [55] et gravissimis animi doloribus torqueantur: sapientia est adhibenda, quæ et terroribus, cupiditatibusque detractis, et omnium falsarum opinionum [56] temeritate demta, certissimam se nobis ducem præbeat ad voluptatem. sapientia enim est una, quæ mæstitiam pellat ex animis, quæ nos exhorrescere metu non sinat: qua præceptrice, in tranquillitate vivi potest, omnium cupiditatum ardore restincto. cupiditates enim sunt insatiabiles: quæ non modo singulos homines, sed universas familias evertunt; to-
44 tam etiam labefactant sæpe rempublicam. Ex cupiditatibus odia, [57] dissidia, discordiæ, seditiones, bella nascuntur. nec hæ sese foris solum jactant, nec tantum in alios cæco impetu incurrunt: sed intus etiam in animis inclusæ inter se dissident atque discordant. ex quo vitam amarissimam necesse est effici: [58] ut sapiens solus, amputata circumcisaque inanitate omni et errore, naturæ finibus contentus, sine ægritu-
45 dine possit, et sine metu vivere. Quæ est enim aut utilior, aut ad bene vivendum aptior partitio, quam illa, qua est usus Epicurus? qui unum genus posuit earum cupiditatum, quæ

54 *et splendore n. capti*] Delevi *et*. nihil enim ei respondet.

55 *et pravissimis a. d.*] Edidi *gravissimis* pro vulgato *pravissimis*, ut habent libri scr. quidam. Davisius e libris, qui *purissimis* habent *durissimis*.

56 *temeritate derepta*] Edd. pr. habent *direpta*, quod correctum est *derepta*. melius etiam Mss. Parisini *dempta*: quod recepi.

57 *dissidia*] Sic bene Mss. plures pro *discidia*, quod in edd. vett. est. nam sequuntur modo discordiæ, et mox est dissidiis et discordiis. mox respondent *dissident* et *discordant*. cf. c. 18.

58 *ut sapiens solum* &c.] Legendum esse *solus* quisque viderit.

essent et naturales, et necessariæ : alterum, quæ naturales
essent, nec tamen necessariæ : tertium, quæ nec naturales,
nec necessariæ. quarum ea ratio est, ut necessariæ nec opera
multa, nec impensa expleantur. Ne naturales quidem multa 46
desiderant, propterea quod ipsa natura divitias, quibus con- b.
tenta sit, et parabiles, et terminatas habet. inanium autem
cupiditatum nec modus ullus, nec finis inveniri potest.
Quod si vitam omnem perturbari videmus errore, et inscien- 14
tia : sapientiamque esse solam, quæ nos a libidinum impetu,
et formidinum terrore vindicet, et ipsius fortunæ modice
ferre doceat injurias, et omnes monstret vias, quæ ad quie-
tem, et tranquillitatem ferant : quid est, cur dubitemus di-
cere, et sapientiam propter voluptatem expetendam, et insi-
pientiam propter molestias esse fugiendam ? Eademque ra- 47
tione ne temperantiam quidem propter se expetendam esse
dicemus, sed quia pacem animis afferat, et eos quasi concor-
dia quadam placet, ac leniat. Temperantia est enim, quæ
in rebus aut expetendis, aut fugiendis, rationem ut sequa-
mur monet. nec enim satis est judicare, quid faciendum, non
faciendumve sit : sed stare etiam oportet in eo, quod sit ju-
dicatum. plerique autem, quod tenere atque servare id, quod
statuerunt, non possunt, victi et debilitati, objecta specie vo-
luptatis, tradunt se libidinibus constringendos, nec, quid e-
venturum sit, provident, ob eamque causam propter volupta-
tem et parvam, et non necessariam, et quæ vel aliter parare-
tur, et qua etiam carere possent sine dolore, tum in morbos
graves, tum in damna, tum in dedecora incurrunt : sæpe
etiam legum judiciorumque pœnis obligantur. Qui autem 48
ita frui volunt voluptatibus, ut nulli propter eas dolores con-
sequantur : et qui suum judicium retinent, ne voluptate victi
faciant id, quod sentiunt non esse faciendum : hi voluptatem
maximam adipiscuntur, prætermittenda voluptate. Iidem
etiam dolorem sæpe perpetiuntur, ne, si id non faciant, in- p. 59.
cidant in majorem. Ex quo intelligitur, nec intemperan- a.
tiam propter se fugiendam esse : temperantiamque expeten-
dam, non quia voluptates fugiat, sed quia majores consequa-
tur. Eadem fortitudinis ratio reperietur. nam neque labo- 15
rum perfunctio, neque perpessio dolorum, per se ipsa allicit : 49
nec patientia, nec assiduitates, nec vigiliæ, nec ea ipsa, quæ
laudatur, industria, ne fortitudo quidem : sed ista sequimur,
ut sine cura, metuque vivamus : animumque, et corpus,
quantum efficere possimus, molestia liberemus. Ut enim
mortis metu omnis quietæ vitæ status perturbatur : et ut,
succumbere doloribus, eosque humili animo, imbecilloque
ferre, miserum est ; ob eamque debilitatem animi, multi pa-
rentes, multi amicos, nonnulli patriam, plerique autem se
ipsos penitus perdiderunt : sic robustus animus, et excelsus,

omni est liber cura et angore, cum et mortem contemnit,
qua qui affecti sunt, [59] in eadem causa sunt, qua antequam
nati: et ad dolores ita paratus est, ut meminerit, maximos
morte finiri, parvos multa habere intervalla requietis, medio-
crium nos esse dominos: ut, si tolerabiles sint, feramus: sin
minus, æquo animo e vita, cum ea non placeat, tamquam e
theatro, exeamus. Quibus rebus intelligitur, nec timidita-
tem, ignaviamque vituperari, nec fortitudinem, patientiam-
que laudari suo nomine: sed illas rejici, quia dolorem pa-
16 riant; has optari, quia voluptatem. Justitia restat, ut de
50 omni virtute sit dictum, sed similia fere dici possunt. ut enim
sapientiam, temperantiam, fortitudinem, copulatas esse do-
b. cui cum voluptate, ut ab ea nullo modo nec divelli, nec di-
strahi possint: sic de justitia judicandum est: quæ non
modo numquam nocet cuiquam, sed contra [60] semper alit
aliquid tum vi sua atque natura, quod tranquillet animos:
tum spe, nihil earum rerum defuturum, quas natura non de-
pravata desideret. quemadmodum temeritas, et libido, et ig-
navia semper animum excruciant, et semper sollicitant, tur-
bulentæque sunt: [61] sic *** cujus in mente consedit, hoc
ipso, quod adest, turbulenta non potest fieri; et si vero mo-
lita quippiam est, quamvis occulte fecerit, numquam tamen
confidet id fore semper occultum. Plerumque improborum
facta primo suspicio insequitur; deinde sermo atque fama;
tum accusator, tum judex: multi etiam, ut te consule, ipsi
51 se indicaverunt. Quod si qui satis sibi contra hominum con-
scientiam septi esse, et muniti videntur, [62] deorum tamen
horrent, easque ipsas sollicitudines, quibus eorum animi
noctes atque dies exeduntur, a diis immortalibus supplicii
causa importari putant. Quæ autem tanta [63] ex improbe
factis ad minuendas vitæ molestias accessio fieri potest,
quanta ad augendas, cum conscientia factorum, tum pœna
legum, odioque civium? Et tamen in quibusdam neque pe-
cuniæ modus est, neque honoris, neque imperii, nec libidi-
b. num, nec epularum, nec reliquarum cupiditatum: quas nulla
præda umquam improbe parta minuit; potius inflammat: ut
52 coërcendi magis, quam dedocendi esse videantur. Invitat
igitur vera ratio bene sanos ad justitiam, æquitatem, fidem:
[64] neque homini infanti atque impotenti injuste facta condu-

59 *in eadem causa*] i. e. conditione, statu.

60 *semper alit aliquid*] *alit*, habet aliquid in se. nisi legendum est *agit*, quæ verba etiam alibi permutantur.

61 *sic *** cujus in m. consedit*] Puto excidisse *justitia*. *turbulenta* sc. mens ejus: quæ et in *molesta est* intelligi debet.

62 *deorum tamen*] Sc. conscientiam.

63 *ex improbis factis*] Correxi *improbe factis*. Sic paullo post *injuste facta* sunt. cf. II, 16.

64 *neque homini infanti*] Hæsi cum aliis in *infanti*. Si est a Cicerone, indicat hominem, qui caret ingenii et eloquentiæ opibus. nam infantes opponuntur disertis. sic ut post *fortunæ opes*

cunt: qui nec facile efficere possit, quod conetur, nec obtinere, si effecerit: et opes vel fortunæ, vel ingenii, liberalitati magis conveniunt; qua qui utuntur, benivolentiam sibi con- p. 60.
ciliant, et, quod aptissimum est ad quiete vivendum, carita- a.
tem; præsertim cum omnino nulla sit causa peccandi. Quæ 53
enim cupiditates a natura proficiscuntur, facile explentur sine ulla injuria: [65] quæ autem inanes sunt, his parendum non est. nihil enim desiderabile concupiscunt, plusque in ipsa injuria detrimenti est, quam in iis rebus emolumenti, quæ pariuntur injuria. Itaque ne justitiam quidem recte quis dixerit per se ipsam optabilem, sed quia jucunditatis vel plurimum afferat. nam diligi et carum esse, jucundum est, propterea, quia tutiorem vitam, et voluptatem efficit pleniorem. itaque non ob ea solum incommoda, quæ eveniunt improbis, fugiendam improbitatem putamus, sed multo etiam magis, quod cujus in animo versatur, numquam sinit eum respirare, numquam acquiescere. Quod si ne ipsarum quidem virtu- 54
tum laus, in qua maxime ceterorum philosophorum exsultat oratio, reperire potest exitum, nisi dirigatur ad voluptatem; voluptas autem est sola, quæ nos vocet ad se, et alliciat suapte natura: non potest esse dubium, quin id sit summum atque extremum bonorum omnium: beateque vivere, nihil aliud sit, nisi cum voluptate vivere. Huic certæ, stabilique 17
sententiæ quæ sint conjuncta, explicabo brevi.

Nullus in ipsis error est finibus bonorum, et malorum, id 55
est, in voluptate, aut in dolore: sed in his rebus peccant, cum, e quibus hæc efficiantur, ignorant. animi autem voluptates et dolores nasci fatemur e corporis voluptatibus, et doloribus. Itaque concedo quod modo dicebas, cadere causa, [66] si qui e nostris aliter existiment: quos quidem video esse multos, sed imperitos. Quamquam autem et lætitiam nobis voluptas animi, et molestiam dolor afferat: eorum tamen u- b.
trumque et ortum esse e corpore, et ad corpus referri: nec ob eam causam non multo majores esse et voluptates, et dolores animi, quam corporis. nam corpore nihil, nisi præsens, et quod adest, sentire possumus: animo autem, et præterita, et futura. ut enim æque doleamus animo, cum corpore dolemus: fieri tamen permagna accessio potest, si aliquod [67] æternum et infinitum impendere malum nobis opinemur. quod idem licet transferre in voluptatem, ut ea major sit, si nihil

ad impotentem referuntur, sic *ingenii* ad *infantem*. conjecturæ virorum doctorum minus probabiles sunt aut aptæ huic loco, ut *infami* Davisii. Si autem *infanti* servatur etiam *atque* servandum, non *aut* substituendum, ut factum a Davisio.

65 *quæ inanes sunt*] i. e. appetunt res non necessarias et vanas. cf. c. 18.

66 *Si qui e n. aliter existiment*] Sic legendum est, non *existimant*, ut est in vulgatis.

67 *æternum atque infinitum impendere malum*] In vulgatis est *malorum*, quod sine hæsitatione correxi. Davisius et in Mss. reperit *malum*. Sic et edd. pr.

56 tale metuamus. Jam illud quidem perspicuum est, maxi-
mam animi aut voluptatem, aut molestiam plus aut ad bea-
tam, aut ad miseram vitam afferre momenti, quam eorum
utrumvis, si æque diu sit in corpore. non placet autem, de-
tracta voluptate, ægritudinem statim consequi, nisi in volu-
ptatis locum dolor forte successerit: at contra, gaudere nos-
met [68] omittendis doloribus, etiam si voluptas ea, quæ sen-
sum moveat, nulla successerit. eoque intelligi potest, quanta
57 voluptas sit non dolere. Sed ut iis bonis erigimur, quæ ex-
spectamus: sic lætamur iis, quæ recordamur. Stulti autem
malorum memoria torquentur: sapientes bona præterita,
grata recordatione renovata, delectant. est autem situm in
nobis, ut et adversa quasi perpetua oblivione obruamus, et
secunda jucunde ac suaviter meminerimus. Sed cum ea,
quæ præterierunt, acri animo, et attento intuemur, tunc fit,
18 ut ægritudo sequatur, si illa mala sint; lætitia, si bona. O
præclaram beate vivendi, et apertam, et simplicem, et dire-
ctam viam! cum enim certe nihil homini possit melius esse,
quam vacare omni dolore et molestia, perfruique maximis et
animi et corporis voluptatibus: videtisne, quam nihil præter-
mittatur, quod vitam adjuvet, quo facilius id, quod pro-
p. 61. positum est, summum bonum consequamur? Clamat Epicu-
a. rus, is, quem vos nimis voluptatibus esse deditum dicitis,
non posse jucunde vivi, nisi sapienter, honeste, justeque vi-
58 vatur: nec sapienter, honeste, juste, nisi jucunde. Neque
enim civitas in seditione, beata esse potest, nec in discordia
dominorum domus: quo minus animus a se ipse dissidens,
secumque discordans, gustare partem ullam liquidæ volupta-
tis et liberæ potest. atqui pugnantibus et contrariis studiis
consiliisque semper utens, nihil quieti videre, nihil tranquilli
59 potest. Quod si corporis gravioribus morbis vitæ jucunditas
impeditur: quanto magis animi morbis impediri necesse est?
animi autem morbi sunt [69] cupiditates immensæ et inanes,
divitiarum, gloriæ, dominationis, libidinosarum etiam volu-
ptatum. accedunt ægritudines, molestiæ, mærores, qui ani-
mos exedunt conficiuntque curis hominum non intelligen-
tium, nihil dolendum esse animo, quod sit a dolore corporis
præsenti, futurove sejunctum. Nec vero quisquam stultus
non horum morborum aliquo laborat. [70] nemo igitur est eo-
60 rum non miser. Accedit etiam mors, quæ, quasi saxum
Tantalo, semper impendet: tum superstitio, qua qui est im-

68 *omittendis doloribus*] An *amittendis*? *amittere et omittere* in libris sæpe confusa sunt.

69 *cupiditates immensæ et inanes*] Mss. ap. Davisium, et ed. Victorii *immanes*, quod non est abhorrens. Sed tamen et *inanes* bene habet, nec id loco movere sustinui.

70 *nemo igitur est eorum non miser*] Addidi cum Davisio e Ms. Ursini *eorum*, sc. stultorum: quod abesse non potest.

butus, quietus esse numquam potest. Præterea bona præterita non meminerunt, præsentibus non fruuntur, futura modo exspectant: quæ quia certa esse non possunt, conficiuntur et angore, et metu: maximeque cruciantur, cum sero sentiunt, frustra se aut pecuniæ studuisse, aut imperiis, aut opibus, aut gloriæ. nullas enim consequuntur voluptates, quarum potiendi spe inflammati, multos labores, magnosque susceperant. Ecce autem alii minuti, et angusti, aut omnia sem- 61
per desperantes, aut malevoli, invidi, difficiles, [71] lucifugi, maledici, [72] monstrosi: alii autem etiam amatoriis levitatibus dediti, alii petulantes, alii audaces, protervi, iidem intem- b.
perantes, et ignavi, numquam in sententia permanentes. quas ob causas in eorum vita nulla est intercapedo molestiæ. Igitur neque stultorum quisquam beatus, neque sapientum non beatus. multoque hoc melius nos veriusque, quam Stoici. Illi enim negant bonum quidquam esse, nisi nescio quam illam umbram, quod appellant honestum, non tam solido, quam splendido nomine: virtutem autem nixam hoc honesto, nullam requirere voluptatem, atque ad beate vivendum seipsa esse contentam. Sed possunt hæc quadam ratione 19
dici, non modo non repugnantibus, verum etiam approbanti- 62
bus nobis. Sic enim ab Epicuro sapiens semper beatus inducitur. finitas habet cupiditates; negligit mortem; de diis immortalibus sine ullo metu vera sentit; non dubitat, si ita melius sit, migrare de vita. his rebus instructus semper est in voluptate. neque enim tempus est ullum, quo non plus habeat voluptatum, quam dolorum. nam et præterita grate meminit, et præsentibus ita potitur, ut animadvertat, quanta sint ea, quamque jucunda: neque pendet ex futuris, sed exspectat illa, fruitur præsentibus: ab iisque vitiis, quæ paullo ante collegi, abest plurimum: et, cum stultorum vitam cum sua comparat, magna afficitur voluptate. dolores autem, si qui incurrunt, numquam vim tantam habent, ut non plus habeat sapiens, quod gaudeat, [73] quam quod angatur. Op- 63
time vero Epicurus, quod exiguam dicit fortunam intervenire sapienti, maximasque ab eo, et gravissimas res consilio ipsius p. 62.
et ratione administrari: neque majorem voluptatem ex infi- a.
nito tempore ætatis percipi posse, quam ex hoc percipiatur, quod videamus esse finitum. In dialectica autem vestra nullam vim existimavit esse, nec ad melius vivendum, nec ad commodius disserendum. In physicis plurimum posuit.

71 *lucifugi*] Analogia in hoc genere compositi fert *lucifugæ*: sed tamen et alterum in quibusdam reperitur.

72 *monstrosi*] Davisius cum Lamb. edidit *morosi*. sed hi et *difficiles*, qui ante sunt, nil differunt. at qui sunt h. l. *monstrosi*? vereor ne aliud verbum hic lateat.

73 *quam quod angatur*] Promtum est corrigere *quo*: sed *quod* accipi potest pro propter quod, ut ante in *quod gaudeat*.

Ea scientia; et verborum vis et natura orationis, et consequentium repugnantiumve ratio potest perspici: omnium autem rerum natura cognita; levamur superstitione, liberamur mortis metu, non conturbamur ignoratione rerum, e qua ipsa horribiles exsistunt sæpe formidines. denique etiam morati melius erimus, cum didicerimus, quæ natura desideret. tum vero, si stabilem scientiam rerum tenebimus, servata illa, (quæ quasi delapsa de cælo est ad cognitionem omnium) regula, ad quam omnia judicia rerum [74] dirigentur,
64 numquam ullius oratione victi sententia desistemus. Nisi autem rerum natura perspecta erit, nullo modo poterimus sensuum judicia defendere. quidquid porro animo cernimus, id omne oritur a sensibus [75] qui si omnes veri erunt, ut Epicuri ratio docet: tum denique poterit aliquid cognosci et percipi. quos qui tollunt, et nihil posse percipi dicunt, ii, remotis sensibus, ne id ipsum quidem expedire possunt, quod disserunt. Præterea, sublata cognitione, et scientia, tollitur omnis ratio et vitæ degendæ, et rerum gerendarum. Sic e physicis, et fortitudo sumitur contra mortis timorem; et constantia contra metum religionis; et sedatio animi, omnium rerum occultarum ignoratione sublata; et moderatio, natura cupiditatum, generibusque earum explicatis; et (ut modo docui) cognitionis regula, et judicio ab eadem illa constituto, veri a falso distinctio traditur.

20 Restat locus huic disputationi vel maxime necessarius, de
65 amicitia, quam, si voluptas summum sit bonum, affirmatis
b. nullam omnino fore: de qua Epicurus quidem ita dicit: *omnium rerum, quas ad beate vivendum sapientia comparaverit, nihil esse majus amicitia, nihil uberius, nihil jucundius.* neque vero hoc oratione solum, sed multo magis vita, et factis, et moribus comprobavit. quod quam magnum sit, fictæ veterum fabulæ declarant: in quibus tam multis, tamque variis, ab ultima antiquitate repetitis, tria vix amicorum paria reperiuntur, ut ad Orestem pervenias, profectus a Theseo. At vero Epicurus una in domo, et ea quidem angusta, quam magnos, quantaque amoris conspiratione consentientes tenuit amicorum greges? quod fit etiam nunc ab Epicureis.
66 Sed ad rem redeamus. [76] de hominibus dici non necesse est. Tribus igitur modis video esse a nostris de amicitia disputatum. Alii, cum eas voluptates, quæ ad amicos pertinerent, negarent esse per se ipsas tam expetendas, quam nostras expeteremus: quo loco videtur quibusdam stabilitas amicitiæ

74 *dirigentur*] Malim *dirigantur*.

75 *qui si omnes veri e.*] *omnes* friget puto ex antecedente *omni* natum esse.

76 *de omnibus dici non necesse est*] *Omnibus* vitiosum est. Corrigendumque *hominibus*, quod in Ms. Palat. reperit Gruterus et probavit, in alio Guietus. Sæpe hæc verba confusa sunt. respicit ad id, quod ante est: *ad rem redeamus*.

vacillare. tuentur tamen eum locum, seque facile, ut mihi
videtur, expediunt. ut enim virtutes, de quibus ante dictum
est, sic amicitiam negant posse a voluptate discedere. nam
cum solitudo, et vita sine amicis, insidiarum et metus plena
sit, ratio ipsa monet, amicitias comparare: quibus partis
confirmatur animus, et a spe pariendarum voluptatum se-
jungi non potest. Atque ut odia, invidiæ, despicationes, ad- 67
versantur voluptatibus: sic amicitiæ, non modo fautrices
fidelissimæ, sed etiam effectrices sunt voluptatum tam ami-
cis, quam sibi. quibus non solum præsentibus fruuntur, sed
etiam spe eriguntur consequentis ac posteri temporis. Quod p. 63.
quia nullo modo sine amicitia firmam et perpetuam jucundi- a.
tatem vitæ tenere possumus, neque vero ipsam amicitiam
tueri, nisi æque amicos, ac nosmet ipsos diligamus: iccirco
et hoc ipsum efficitur in amicitia, et amicitia cum voluptate
connectitur. nam et lætamur amicorum lætitia æque atque
nostra; et pariter dolemus angoribus.

Quocirca eodem modo sapiens erit affectus erga amicum 68
quo in seipsum: quosque labores propter suam voluptatem
susciperet, eosdem suscipiet propter amici voluptatem: quæ-
que de virtutibus dicta sunt, [77] quemadmodum hæ semper
voluptatibus inhærent, eadem de amicitia dicenda sunt. præ-
clare enim Epicurus his pæne verbis: *Eadem*, inquit, *scientia
confirmavit animum, ne quod aut sempiternum, aut diuturnum
timeret malum; quæ perspexit, in hoc ipso vitæ spatio, ami-
citiæ præsidium esse firmissimum.* Sunt autem quidam Epi- 69
curei timidiores paullo contra vestra convicia, sed tamen sa-
tis acuti, qui verentur, ne, si amicitiam propter nostram vo-
luptatem expetendam putemus, tota amicitia quasi claudicare
videatur. itaque primos congressus, copulationesque, et con-
suetudinum instituendarum voluntates fieri propter volupta-
tem: cum autem usus progrediens familiaritatem effecerit,
tum amorem efflorescere tantum, ut, etiam si nulla sit utili-
tas ex amicitia, tamen ipsi amici propter se ipsos amentur.
etenim si loca, si fana, si urbes, si gymnasia, si campum, si
canes, si equos, si [78] ludicra exercendi aut venandi consuetu-
dine, adamare solemus: quanto id in hominum consuetu-
dine [79] facilius fieri poterit, et justius? [80] Sunt autem, qui 70
dicant, fœdus quoddam esse sapientum, ut ne minus quidem b.
amicos, quam se ipsos diligant. quod et fieri posse intelligi-

77 *quemadmodum—inhærent*] Immo *inhærerent*, pendet enim a *dicta sunt.*

78 *ludicra exerc. et ven. consuetudine*] Ordo est si adamare ludicra solemus, exercendi et venandi consuetudine. Vulgo erat *ludicras consuetudines.* Edd. vett. omnes *ludicra*, deinde *consuetudines.* ed. Ven. 1494. etiam *consuetudine* habet: idque res et sententia postulat.

79 *f. f. poterit*] Sic edd. pr. Ven. 1494. &c. post male editum *potuerit.*

80 *Sunt autem, qui dicant*] *Dicant* ex lege bonæ latinitatis edidi pro *dicunt*, quod vulgo editur, ut in aliis locis sæpe factum.

mus, et sæpe id videmus, et perspicuum est, nihil ad jucunde
vivendum reperiri posse, quod conjunctione tali sit aptius.
Quibus ex omnibus judicari potest, non modo non impediri
rationem amicitiæ, si summum bonum in voluptate ponatur,
sed sine hoc institutionem amicitiæ omnino non posse repe-
riri.

21 Quapropter si ea, quæ dixi, sole ipso illustriora et clariora
71 sunt: si omnia dixi, hausta e fonte naturæ: si tota oratio
nostra omnem sibi fidem sensibus confirmat, id est, incor-
ruptis atque integris testibus: si infantes pueri, mutæ etiam
bestiæ, pæne loquuntur, magistra ac duce natura, nihil esse
prosperum, nisi voluptatem, nihil asperum, nisi dolorem; de
quibus neque depravate judicant, neque corrupte: nonne ei
maximam gratiam habere debemus, qui hac exaudita quasi
voce naturæ, sic eam firme, graviterque comprehenderit, ut
omnes bene sanos in viam placatæ, tranquillæ, quietæ, beatæ
vitæ deduceret? qui quod tibi parum videtur eruditus, ea
causa est, quod nullam eruditionem esse duxit, nisi quæ
72 beatæ vitæ disciplinam juvaret. An ille tempus aut in poë-
tis evolvendis, ut ego, et Triarius, te hortatore, facimus, con-
sumeret? in quibus nulla solida utilitas, omnisque puerilis
est delectatio: aut se, ut Plato, in musicis, geometria, nu-
meris, astris contereret? quæ et a falsis initiis profecta,
vera esse non possunt: et, si essent vera, nihil afferrent, quo
jucundius, id est, quo melius viveremus. eas ergo artes per-
sequeretur, vivendi artem tantam, tamque operosam, et per-
p. 69. inde fructuosam relinqueret? Non ergo Epicurus inerudi-
a. tus, sed ii indocti, qui, quæ pueros non didicisse turpe est,
ea putent usque ad senectutem esse discenda. Quæ cum di-
xisset, Explicavi, inquit, sententiam meam, et eo quidem
consilio, tuum judicium ut cognoscerem. quæ mihi facul-
tas, ut id meo arbitratu facerem, ante hoc tempus numquam
est data.

# M. TULLII CICERONIS

DE

# FINIBUS

# BONORUM ET MALORUM

AD

## BRUTUM

## LIBER SECUNDUS.

### ARGUMENTUM.

*Hic liber in refutanda Torquati disputatione atque universa Epicuri ratione consumitur. Initium facit ab ipso Voluptatis vocabulo, quod negat recte ab Epicuro definiri, qui ei non modo eam, quæ in motu sit, hoc est, corpoream, sed etiam, quæ in stabilitate sit, hoc est, vacuitatem a dolore, sive indolentiam subjiciat: quæ res cum sint natura diversæ, uno vocabulo non posse comprehendi, adversante inprimis linguæ græcæ latinæque ratione, quarum neque illa ἡδονὴν, neque hæc voluptatem appellet indolentiam, cum Hieronymus, qui summum bonum in indolentia ponat, manifeste disputet contra Aristippum, qui voluptati summi boni vim tribuat. c.* 1-10. *Ad evertenda deinde ipsius opinionis Epicureæ fundamenta accedit, et ostendit, neque ab animantium ortu recte repeti originem summi boni, nec propterea, quod appetant voluptatem infantes, adspernentur dolorem, voluptatem pro summo bono habendam; cum non tam ad voluptatem appetendam moveantur a natura infantes, quam ut se ipsi diligant, et integros se salvosque velint; neque a sensibus, quorum non sit, de bono et malo judicare, sed de coloribus, sonis, figuris, motu, intervallis, et reliquis hujusmodi sensui subjectis rebus. c.* 10-12. *Unam ergo rationem audiendam esse, quæ doceat, nihil esse voluptati loci, non modo, ut sola in summi boni sede ponatur, sed ne illo quidem modo, ut ad honestatem applicetur, nullamque esse de summo bono sententiam probandam, nisi quæ aut solam honestatem probet, aut eam initiis naturæ et totius perfectione vitæ locupletet. Totam autem sententiam Epicuream hoc uno everti posse, si honestum aliquid ostendatur, quod sit ipsum sua vi propter seque expetendum, h. e. quod, detracta omni utilitate, sine ullis præmiis fructibusque, per se ipsum possit laudari, idque quattuor virtutibus illis Stoicis contineri. Eo constituto c.* 14. *s. accedit ad omnia ea, quæ a Torquato disputata pro Epicuri sententia erant, eaque ita refellit, ut inprimis, neque virtutibus neque amicitiæ usquam locum esse, ostendat, si ad voluptatem omnia referantur, c.* 15-27. *deinde vero etiam reliqua persequatur.*

1 HIC cum uterque me intueretur, seseque ad audiendum
1 significarent paratos: primum, inquam, deprecor, ne me, tamquam philosophum, putetis scholam vobis aliquam explicaturum: quod ne in ipsis quidem philosophis magnopere umquam probavi. quando enim Socrates, qui parens philosophiæ jure dici potest, quidquam tale fecit? eorum erat iste mos, qui tum sophistæ nominabantur: quorum e numero primus est ausus Leontinus Gorgias in conventu poscere quæstionem, id est, jubere dicere, qua de re quis vellet audire. Audax negotium; dicerem impudens, nisi hoc institutum postea translatum ad philosophos nostros esset.
2 Sed et illum, quem nominavi, et ceteros sophistas, ut e Platone intelligi potest, lusos videmus a Socrate. is enim percunctando, atque interrogando elicere solebat eorum opiniones, quibuscum disserebat, ut ad ea, quæ ii respondissent, si quid videretur, diceret. qui mos cum a posterioribus non esset retentus, Arcesilas eum revocavit: instituitque, ut ii,
b. qui se audire vellent, non de se quærerent, sed ipsi dicerent, quid sentirent. quod cum dixissent, ille contra. sed qui audiebant, quoad poterant, defendebant sententiam suam. Apud ceteros autem philosophos, qui quæsivit aliquid, tacet. quod quidem jam fit etiam in Academia. Ubi enim is, qui audire vult, ita dixit, voluptas mihi videtur esse summum bonum: perpetua oratione contra disputatur: ut facile intelligi possit, eos, qui aliquid sibi videri dicant, non ipsos in
3 ea sententia esse, sed audire velle contraria. Nos commodius agimus. non enim solum Torquatus dixit, quid sentiret, sed etiam cur: ego autem arbitror, quamquam admodum delectatus sum ejus oratione perpetua, tamen commodius, cum in rebus singulis insistas, et intelligas, quid quisque concedat, quid abnuat, ex rebus concessis [1] concludi, quod velis, et ad exitum perveniri. Cum enim fertur, quasi torrens, oratio, [2] quamvis multa cujusquemodi rapiat: nihil tamen teneas, nihil apprehendas, nusquam orationem rapidam coërceas.

Omnis autem [3] in quærendo, [4] quæ via quadam et ratione habetur, oratio, præscribere primum debet, (ut quibusdam in formulis, [5] ea res agetur,) ut, inter quos disseritur, con-

1 *concludi, quod velis*] *quod* restitui ex latinitate et edd. pr. Vulgatum *quid*, vitiosum est. primus sic Aldus.

2 *quamvis multa c. rapiat*] Etsi permulta insint, quæ quærendi materiam habeant.

3 *in quærendo*] Hoc suspectum est Davisio. itaque uncis inclusit. Est, cum super aliqua re quæritur ac disputatur.

4 *quæ via et ratione habetur*] Secundum regulas bene disserendi, recto ordine. v. Clav. in *via* et infra IV, 10.

5 *ea res agetur*] Sic Gruterus e libris suis edidit. ante erat *agatur*. alibi Cicero habet *qua de re agitur*. Hic, quia intexitur orationi obliquæ, Lambinus dedit *q. d. r. agatur*. ego formulam *q.*

veniat, quid sit id, de quo disseratur. Hoc [6] positum in 2
Phædro a Platone probavit Epicurus: sensitque, in omni 4
disputatione id fieri oportere. sed quod proximum fuit, non
vidit. negat enim definiri rem placere: sine quo fieri interdum non potest, ut inter eos, qui ambigunt, conveniat, quid
sit id, de quo agatur: velut in hoc ipso, de quo nunc disputamus. quærimus enim finem bonorum: possumusne scire,
hoc, quale sit, nisi contulerimus inter nos, cum finem bonorum dixerimus, quid finis, quid etiam sit ipsum bonum? At- 5
qui hæc patefactio quasi rerum opertarum, cum quid quid- p. 65.
que sit, aperitur, definitio est: [7] qua tu etiam imprudens a.
utebare nonnumquam. nam hunc ipsum sive finem, sive extremum, sive ultimum definiebas, id esse, quo omnia, quæ recte fierent, referrentur, [8] neque id ipsum usquam referretur. Præclare hoc quidem. Bonum ipsum etiam quid esset, fortasse, si opus fuisset, definisses: aut, quod esset natura appetendum: aut, quod prodesset: aut, quod juvaret: aut, quod liberet modo. [9] idem (nisi molestum est) quoniam tibi non omnino displicet definire, et id facis cum vis; velim definias, quid sit voluptas: de quo omnis hæc quæstio est.
Quasi quis, inquit, sit, qui, quid sit voluptas, nesciat: aut 6
qui, quo magis id intelligat, definitionem aliquam desideret. Me ipsum esse dicerem, inquam, nisi mihi viderer habere bene cognitam voluptatem, et satis firme conceptam animo, atque comprehensam. nunc autem dico, ipsum Epicurum nescire, et in eo nutare: eumque, qui crebro dicat, diligenter oportere exprimi, quæ vis subjecta sit vocibus, non intelligere interdum, quid sonet hæc vox voluptatis, [10] (id est,
quæ res huic voci subjiciatur). Tunc ille ridens, Hoc vero, 3
inquit, optimum, ut is, qui finem rerum expetendarum, voluptatem, esse dicat, id extremum, id ultimum bonorum; [11] id ipsum, quid sit, quale sit, nesciat. Atqui inquam, [12] aut Epicurus, quid sit voluptas, aut omnes mortales, qui ubique sunt, nesciunt. Quonam, inquit, modo?

*d. r. agitur* probem, quia est in parenthesi.

6 *positum in Phædro a Platone*] Locus est p. 237. T. III. ed. Steph.

7 *qua tu etiam imprudens utebare n.*] i. e. cum non agebas hoc, ut definires, inter disserendum, velut casu ac temere.

8 *neque id ipsum n. r.*] *id* delendum est.

9 *nunc idem*] Edd. vett. non habent *nunc*, sed: *modo idem*, divellentes *modo* a *liberet*. sed *modo* non convenit τῷ *velim definias*. Ego igitur *nunc*, quod et a libris scr. abest, ex unoque Pal. inductum est a Grutero, delevi. sed pro *idem* velim legi *item*, ut et Davisio placuit.

10 *id est—subjiciatur*] Hæc glossatorem sapiunt. et Davisius reperit in aliquo Codice, scripta in margine. itaque cum ipso uncis inclusi.

11 *id ipsum, quid sit, quale sit*] Davisius pro *quid sit* reposuit *quidem* e Palat. pr. ap. Gruterum, qui et probabat ipse.

12 *aut Epicurus, quid sit voluptas*] Verbum deest post *Epicurus*: nam ad *nesciunt* referri non potest. debet ergo aut intelligi, quod durius est, aut addi *scit*, vel post *voluptas*, *non nescit*.

Quia voluptatem hanc esse sentiunt omnes, quam sensus ac-
7 cipiens movetur, et jucunditate quadam perfunditur. Quid ergo, istam voluptatem, inquit, Epicurus ignorat? Non semper, inquam. nam interdum nimis etiam novit, quippe qui
b. testificetur, ne intelligere quidem se posse, ubi sit, aut quid sit ullum bonum, præter illud, quod cibo, et potione, et aurium delectatione, et obscœna voluptate capiatur. An hæc ab eo non dicuntur? Quasi vero me pudeat, inquit, istorum, aut non possim, quemadmodum ea dicantur, ostendere. Ego vero non dubito, inquam, quin facile possis: nec est, quod te pudeat sapienti assentiri; qui se unus, quod sciam, sapientem profiteri sit ausus. nam Metrodorum non putant ipsum professum: sed, cum appellaretur ab Epicuro, repudiare tantum beneficium noluisse. Septem autem illi, non
8 suo, sed populorum suffragio omnium nominati sunt. Verum hoc loco sumo, verbis his [13] eandem certe vim voluptatis Epicurum nosse, quam ceteros. omnes enim jucundum motum, quo sensus hilaretur, Græce ἡδονὴν, Latine voluptatem vocant. Quid est igitur, inquit, quod requiras? Dicam, inquam, et quidem discendi causa magis, quam quo te, aut Epicurum reprehensum velim. Ego quoque, inquit, didicerim libentius, si quid attuleris, quam te reprehenderim. Tenesne igitur, inquam, Hieronymus Rhodius quod dicat esse summum bonum, quo putet omnia referri oportere? Teneo, inquit, finem illi videri, nihil dolere. Quid? idem
9 iste de voluptate quid sentit? Negat esse eam, inquit, propter seipsam expetendam. Aliud igitur esse censet gaudere, aliud non dolere. Et quidem, inquit, vehementer errat. nam, ut paullo ante docui, augendæ voluptatis finis est, doloris omnis amotio. Non dolere, inquam, istud quam vim habeat, postea videro: aliam vero vim voluptatis esse, aliam nihil dolendi, nisi valde pertinax fueris, concedas necesse est. Atqui reperies, inquit, in hoc quidem pertinacem. dici enim
p. 66. nihil potest verius. Estne quæso, inquam, sitienti in bibendo
a. voluptas? [14] Quis istud, inquit, posset negare. Eademne, inquam, quæ restincta siti? Immo alio genere. restincta enim sitis, stabilitatem voluptatis habet, inquit: illa autem voluptas ipsius restinctionis, in motu est. Cur igitur, inquam,
10 res tam dissimiles eodem nomine appellas? Quid paullo ante, inquit, dixerim, nonne meministi, cum omnis dolor detractus esset, variari, non augeri voluptatem? Memini vero, inquam. sed tu istuc dixti bene Latine, parum plane. varietas enim Latinum verbum est, idque proprie quidem in dis-

13 *eandem v. v. Epicurum nosse*] *nosse vim voluptatis verbo* utcunque defendi potest, si *nosse* accipitur *intelligere*, ut *notio* est vis verbi, idea in animo: sed magis placet legi *notasse*, ut conjecit Davisius.

14 *Q.—posset negare*] Immo *possit*.

paribus coloribus dicitur: sed transfertur in multa disparia.
varium poëma, varia oratio, varii mores, varia fortuna. vo-
luptas etiam varia dici solet, cum percipitur ex multis dissi-
milibus rebus, dissimiles efficientibus voluptates. Eam si
varietatem diceres, intelligerem, ut, etiam non dicente te, in-
telligo. ista varietas quæ sit, non satis perspicio, quod ais,
cum dolore careamus, tum in summa voluptate nos esse:
cum autem vescamur iis rebus, quæ dulcem motum afferant
sensibus, tum [15] esse in motu voluptatem, qui faciat varieta-
tem voluptatum: sed non augeri illam non dolendi volupta-
tem. [16] quam cur voluptatem appelles, nescio. An potest, 4
inquit ille, quidquam esse suavius, quam nihil dolere? Immo 11
sit sane nihil melius, inquam (nondum enim id quæro) num
propterea idem voluptas est, quod (ut ita dicam) indolentia?
Plane idem, inquit, et maxima quidem, qua fieri nulla major
potest. Quid dubitas igitur, inquam, summo bono a te ita
constituto, ut id totum in non dolendo sit, id tenere unum,
id tueri, id defendere? quid enim necesse est, tamquam me- b.
retricem in matronarum cœtum, sic voluptatem in virtutum
concilium adducere? invidiosum nomen est, infame, suspe-
ctum. Itaque hoc frequenter dici solet a vobis, non intelli- 12
gere nos, quam dicat Epicurus voluptatem. Quod quidem
mihi siquando dictum est: est autem dictum non parum
sæpe: etsi satis clemens sum in disputando, tamen interdum
soleo subirasci. egone non intelligo, quid sit ἡδονὴ Græce,
Latine voluptas? utram tandem linguam nescio? deinde, qui
fit, ut ego nesciam, sciant omnes, quicumque Epicurei esse
voluerunt? [17] quod vestri quidem vel optime disputant, nihil
opus esse, eum, qui philosophus futurus sit, scire litteras.
Itaque, ut majores nostri ab aratro abduxerunt Cincinnatum
illum, ut dictator esset: sic vos [18] de Pelasgis omnibus colli-
gitis bonos illos quidem viros, sed certe non pereruditos.
Ergo illi intelligunt, quid Epicurus dicat, ego non intelligo? 13
Ut scias me intelligere, primum idem esse voluptatem dico,
quod ille ἡδονήν. et quidem sæpe quærimus verbum Latinum
par Græco, et quod idem valeat: hic nihil fuit, quod quære-
remus. nullum inveniri potest, quod magis idem declaret

15 *e. in motu voluptatem, qui faciat v. v.*] Non dubitavi *qui* edere pro *quæ*. nam hæc referuntur non ad voluptatem sed ad motum. itaque olim pro vitio typographico correxi. sic et placuit Davisio sed non correxit in textu.

16 *quam cur—nescio*] Hoc est alterius, interloquentis.

17 *quod vestri quidem, vel optime disputant*] Primo *quod* hic non commodum est. Davisius malebat *quum:* ego *quando:* præterea pro *quidem* malim *quidam* propter sequens, in quo pro *optime* legendum *optimi:* nam non *optime* disputabant: sed qui id dicebant, erant optimi ex illa schola.

18 *de Pelasgis omnibus*] i. e. e rusticis, e plebe. Pelasgi enim in Italia erant apud Græcos incolas, quorum ii opera in re rustica utebantur, quales apud Lacedæmonios Helotæ.

Latine, [19] quod Græce ἡδονή, quam declarat voluptas. huic verbo omnes, qui ubique sunt, qui Latine sciunt, duas res subjiciunt, lætitiam in animo, commotionem suavem jucunditatis in corpore. nam et ille apud Trabeam, voluptatem animi nimiam, *lætitiam* dicit, eandem, quam ille Cæcilianus, [20] qui *omnibus lætitiis lætum esse se* narrat. sed hoc interest, quod voluptas dicitur etiam in animo vitiosa res, ut Stoici putant; qui eam sic definiunt: Sublationem animi sine ratione, opinantis se magno bono frui: non dicitur lætitia, nec
14 gaudium in corpore. In eo autem voluptas, omnium Latine
p. 67. loquentium more, ponitur, cum percipitur ea, quæ sensum
a. aliquem moveat, jucunditas. hanc quoque jucunditatem, si vis, transfer in animum: juvare enim in utroque dicitur, ex eoque jucundum: modo intelligas, inter illum, qui dicat,

*Tanta lætitia auctus sum, ut mihi non constem:*

et eum, qui,

*Nunc demum mihi animus ardet:*

quorum alter lætitia gestiat, alter dolore crucietur: esse illum medium,

*Quamquam hæc inter nos nuper notitia admodum est,*

qui nec lætetur, nec angatur: itemque inter eum, qui potiatur expetitis corporis voluptatibus, et eum, qui crucietur summis doloribus, esse eum, qui utroque careat. Satisne igitur videor vim verborum tenere: an sum etiam nunc vel
15 Græce loqui, vel Latine docendus? Et tamen vide, ne, si ego non intelligam, quid Epicurus loquatur, cum Græce, ut videor, luculenter sciam; sit aliqua culpa ejus, qui ita loquatur, ut non intelligatur. quod duobus modis sine reprehensione fit: si aut de industria facias, ut Heraclitus, cognomento qui σκοτεινὸς perhibetur, quia de natura nimis obscure memoravit: aut cum rerum obscuritas, non verborum, facit, ut non intelligatur oratio: qualis est in Timæo Platonis. Epicurus autem, ut opinor, nec non vult, si possit, plane, et aperte loqui: nec de re obscura, ut physici; aut artificiosa, ut mathematici; sed de illustri, et facili, etiam [21] in vulgus pervulgata, loquitur. Quamquam non negatis nos intelligere, quid sit voluptas, sed quid ille dicat. e quo efficitur, non ut nos non intelligamus, quæ vis sit istius verbi, sed ut
16 ille suo more loquatur, nostrum negligat. Si enim idem di-
b. cit, quod Hieronymus, qui censet summum bonum esse, sine ulla molestia vivere: cur mavult dicere voluptatem,

19 *quod Græce ἡδονή*] Addidi cum Davisio e Ms. Ursini ἡδονή.

20 *qui omnibus lætitiis lætum esse se*] scr. *elatum.*

21 *in vulgus pervulgata*] Melius quod libri quidam habent, Davisiusque recepit, *pervagata,* quod melius h. l. sonat.

quam vacuitatem doloris, ut ille facit, qui, quid dicat, intelligit? Sin autem voluptatem [22] putat adjungendam eam, quæ sit in motu: (sic enim appellat hanc dulcem, in motu, illam nihil dolentis, in stabilitate:) quid tendit; cum efficere non possit, ut cuiquam, qui ipse notus sibi sit, hoc est, qui suam naturam, sensumque perspexerit, vacuitas doloris, et voluptas idem esse videatur? hoc est vim afferre, Torquate, sensibus: extorquere ex animis cognitiones verborum, quibus imbuti sumus. Quis enim est, qui non videat, hæc esse in natura rerum tria? unum, cum in voluptate sumus: alterum, cum in dolore: tertium hoc in quo nunc quidem sumus. [23] credo idem vos, nec in dolore, nec in voluptate esse; ut in voluptate sit, qui epuletur; in dolore, qui torqueatur. Tu autem inter hæc, tantam multitudinem hominum interjectam non vides, nec lætantium, nec dolentium? Non, prorsus, in- 17
quit. omnesque, qui sine dolore sint, in voluptate, et ea quidem summa, esse dico. [24] Ergo in eadem voluptate eum, qui alteri misceat mulsum, ipse non sitiens, et, eum, qui illud sitiens bibat?

Tum ille, Finem, inquit, interrogandi, si videtur: quod 6
quidem ego a principio ita me malle dixeram, hoc ipsum providens, dialecticas captiones. Rhetorice igitur, inquam, nos mavis, quam dialectice disputare? Quasi vero, inquit, perpetua oratio, rhetorum solum, non etiam philosophorum sit. Zenonis est, inquam, hoc Stoici. omnem vim loquendi, ut jam ante Aristoteles, in duas tributam esse partes; rheto- p. 68.
ricam, palmæ; dialecticam, pugno similem esse dicebat, a.
quod latius loquerentur rhetores, dialectici autem compressius. Obsequar igitur voluntati tuæ: dicamque, si potero, rhetorice, sed hac rhetorica philosophorum, non nostra illa forensi: quam necesse est, cum populariter loquatur, esse interdum paulo hebetiorem. Sed dum dialecticam, Tor- 18
quate, contemnit Epicurus, quæ una continet omnem et perspiciendi, quid in quaque re sit, scientiam, et judicandi, quale quidque sit, et ratione, ac via disputandi: ruit in dicendo, ut mihi quidem videtur, nec ea, quæ docere vult, ulla arte distinguit: ut hæc ipsa, quæ modo loquebamur. Summum a vobis bonum voluptas dicitur. aperiendum est igitur: quid sit voluptas: aliter enim explicari, quod quæritur, non potest. quam si explicavisset, non tam hæsitaret. aut enim eam voluptatem tueretur, quam Aristippus, id est, qua sensus dulciter, ac jucunde movetur: quam etiam pecudes, si loqui

22 *putat; dicat adjungendam eam*] *dicat* est supervacuum, et ex varia lectione Mss. in textum illatum. itaque delevi.

23 *credo idem vos*] Legendum puto *item*. totum autem hoc est in parenthesi.

24 *Ergo in eadem voluptate* &c.] In Ms. Davisius reperit atque inde edidit *Dicis ergo*. Sed *dicis* ex antecedente intelligi commode potest.

possent, appellarent voluptatem: aut, si magis placeret suo more loqui, [25] quam

*Omnes Danai Mycenenses, Attica pubes,*

reliquique Græci, qui hoc anapæsto citantur: hoc non dolere solum voluptatis nomine appellaret, illud Aristippeum contemneret: aut, si utrumque probaret, ut probat, conjungere doloris vacuitatem cum voluptate, et duobus ultimis
19 uteretur. Multi enim, et magni philosophi hæc ultima bonorum juncta fecerunt, ut Aristoteles, qui virtutis usum cum vitæ perfectæ prosperitate conjunxit. Callipho adjunxit ad honestatem, voluptatem: Diodorus ad eandem honestatem addidit vacuitatem doloris. idem fecisset Epicurus, si sententiam hanc, quæ nunc Hieronymi est, conjunxisset cum Ari-
b. stippi vetere sententia. illi enim inter se dissentiunt; propterea singulis finibus utuntur: et, cum uterque Græce egregie loquatur; nec Aristippus, qui voluptatem summum bonum dicit, in voluptate ponit non dolere, neque Hieronymus, qui summum bonum statuit non dolere, voluptatis nomine umquam utitur, pro illa indolentia: quippe qui ne in expe-
7 tendis quidem rebus numeret voluptatem. Duæ sunt enim
20 res quoque, ne tu verba solum putes. unum est, sine dolore esse: alterum, cum voluptate. Vos ex his tam dissimilibus rebus non modo nomen unum (nam id facilius paterer) sed etiam [26] rem unam ex duabus facere conamini. [27] quod fieri nullo modo potest. Hic, qui utramque probat, ambobus debuit uti, sicut facit re, neque tamen dividit verbis. cum enim eam ipsam voluptatem, quam eodem nomine omnes appellamus, laudat locis plurimis, audet dicere, ne suspicari quidem se ullum bonum sejunctum ab illo Aristippeo genere voluptatis: atque ibi hoc dicit, ubi omnis ejus est oratio de summo bono. In alio vero libro, in quo breviter comprehensis gravissimis sententiis, quasi oracula edidisse sapientiæ dicitur, scribit his verbis: quæ nota tibi profecto, Torquate, sunt. quis enim vestrum non edidicit Epicuri *κυρίας δόξας*, [28] id est, quasi maxime ratas? quia gravissimæ sint ad beate vivendum breviter enuntiatæ sententiæ. animadverte igitur,
21 rectene hanc sententiam interpreter. "Si ea, [29] quæ sunt "luxuriosis efficientia voluptatum, liberarent eos deorum, et "mortis, et doloris metu, docerentque, qui essent fines cu-

25 *quam ut*] Delevi *ut*, quod ab h. l. plane est alienum. deinde in ipso versu *aut* ante *Mycenenses*, ut fecit et Marklandus ad Statium p. 330. b. qui sic distinxit—*Omnes Danai*
*Mycenenses, Attica pubes.*

26 *rem unam ex duabus*] *ex duabus* insititium est. nam id jam ante dictum est.

27 *quod fieri nullo modo potest*] Davisius pro *fieri* legi vult *ferri*. bene.

28 *id est—sententiæ*] Hæc insititia putat Davisius, cui assentior.

29 *quæ sunt luxuriosis efficientia*] Addidi *sunt*, quod exciderat temere in libris quibusdam scr. et edd. pr.

" piditatum; [30] nihil haberemus, quod reprehenderemus: " cum undique complerentur voluptatibus, nec haberent ulla " ex parte aliquid aut dolens, aut ægrum, id est autem ma- " lum."

Hoc loco se tenere Triarius non potuit. Obsecro, inquit, p. 69.
Torquate, hæc dicit Epicurus? quod mihi quidem visus est, a.
cum sciret, velle tamen confitentem audire Torquatum. At ille non pertimuit, saneque fidenter, Istis quidem ipsis verbis, inquit: sed quid sentiat, non videtis. Si alia sentit, inquam, alia loquitur: numquam intelligam, quid sentiat: sed plane dicit, quod intelligam. idque si ita dicit, non esse reprehendendos luxuriosos, si sapientes sint, dicit absurde: similiter et si dicat, non reprehendendos parricidas, si nec cupidi sint, nec deos metuant, nec mortem, nec dolorem. et tamen, quid attinet luxuriosis ullam [31] exceptionem dare, aut fingere aliquos, qui, cum luxuriose viverent, a summo philosopho non
reprehenderentur eo nomine, duntaxat cetera caverent? Sed 22
tamen nonne reprehenderes, Epicure, luxuriosos ob eam ipsam causam, quod ita viverent, ut persequerentur cujusquemodi voluptates; cum esset præsertim, ut ais tu, summa voluptas nihil dolere? [32] Atqui reperiemus asotos primum ita non religiosos, [33] ut edant de patella: deinde ita mortem non timentes, ut illud in ore habeant [34] ex Hymnide,

*Mihi sex menses satis sunt vitæ: septimum Orco spondeo.*

[35] jam doloris medicamenta illa Epicurea, tamquam de narthecio promant: *si gravis, brevis: si longus, levis.* unum nescio, [36] quo modo possit, si luxuriosus sit, finitas cupiditates
habere. Quid ergo attinet dicere, *nihil haberem, quod repre-* 8
*henderem, si finitas cupiditates haberent?* hoc est dicere, *non* 23
*reprehenderem asotos, si non essent asoti.* isto modo, ne improbos quidem, si essent boni viri. [37] Hic homo severus luxuriam per se ipsam reprehendendam non putat. et hercule, Torquate, ut verum loquamur, si voluptas summum b.

30 *nihil haberemus, quod reprehenderemus*] In vulgatis est *nihil hæreremus.* Sed tamen in Mss. repertum est *haberem*, et sic est et in ed. pr. *h'eremus* quod est pro *haberemus*: *quod reprehenderemus* addidit bene Davisius e Diogene Laërtio X, 142. qui græca sic habet, *οὐκ εἴχωμεν, ὅ, τι μεμψαίμεθα.* nam et cetera ad verbum sunt sic ibi, ut hic. et sic est etiam in repetitione c. 8. in princ.

31 *exceptionem dare*] Vulgo *dari*, non bene. nam sequitur *aut fingere*, non *fingi.*

32 *Atqui reperiemus*] Puto legendum *reperiamus*, i. e. fac reperiri, esse.

33 *ut edant de patella*] v. Clav. in *patella.*

34 *ex Hymnide*] Cæcilii fabula e Menandro, qui fabulam hoc nomine scripserat, v. Victor. Obs. Var. I, 11.

35 *jam doloris medicamenta*] Pro *jam* scripserim *etiam.*

36 *quo modo possit, si lux. sit*] Pro *si* melius videtur legi *qui.* Thom. Bentleius malebat *possint—sint.* nempe quia supra sunt luxuriosi: quo non opus est, si *qui* legamus.

37 *Hic homo severus* &c.] *Hic* non placet. Puto scr. *Sic.*

bonum est, rectissime non putat. nolim enim mihi fingere
asotos, ut soletis, qui in mensam vomant, et qui de conviviis
auferantur, crudique postridie se rursus ingurgitent: qui so-
lem, ut aiunt, nec occidentem umquam viderint, nec orien-
tem: qui, consumtis patrimoniis, egeant. nemo nostrum
istius generis asotos jucunde putat vivere. mundos, elegan-
tes, optimis cocis, pistoribus, piscatu, aucupio, venatione,
his omnibus exquisitis, vitantes cruditatem; *quibus* [38] *vinum
defusum e pleno sit:* [39] *hir siphon*, ut ait Lucilius, *cui nihil
demsit;* [40] *jus, et sacculus abstulerit: adhibentes ludos*, et
quæ sequuntur, illa; quibus detractis, clamat Epicurus se
nescire, quid sit bonum: adsint etiam formosi pueri, qui
ministrent: respondeat his [41] vestis, [42] argentum, Corin-
24 thium, locus ipse, ædificium. Hos ego asotos [43] bene qui-
dem vivere, aut beate numquam dixerim. ex quo efficitur,
non ut voluptas ne sit voluptas, sed ut voluptas non sit sum-
mum bonum. nec ille, qui Diogenem Stoicum adolescens,
post autem Panætium audierat, Lælius, eo dictus est sapiens,
quod non intelligeret, quid suavissimum esset: (nec enim
sequitur, ut cui cor sapiat, ei non [44] sapiat palatum) sed quia
parvi id duceret.

*O lapathe,* [45] *ut jactare necesse est, cognitu' cui sis.*
*In quo Læliu' clamores sophos ille solebat*
*Edere, compellans gumias ex ordine nostros.*
[46] Præclare Læliu', et recte sophos, illudque vere:
*O Publi, o gurges, Galloni, es homo miser,* inquit:

38 *vinum defusum e pleno sit.*] Edd. vett. fere *diffusum* habent. quod sane ferri posset, quia vinum *defusum* est etiam *diffusum*, *defusum* de dolio, diffusum in amphoras, lagenas. Sed *defusum* melius et usitatius est. v. Clavem in *defusus* et *dolium*. Edd. vett. quædam, ut Aldi, *e pleno œnophoro* habent.

39 *hir et siphon* &c.] Hoc explicat superius *e pleno*. sc. e vase, e quo non haustum sit vinum ad gustandum et videndum, quale sit, unde vinum, si non repletur rursus amittit aliquid virium et suavitatis. v. Clav. in *hir* et *sipho*. tum pro *demsit* legerim *demserit*.

40 *jus, et sacculus abstulerit*] Hoc vitiosum, varie tentatur. ego putem *nix et sacculus*, e superiori repetendum, sed non scriptura, *cui nihil*.

41 *vestis*] Intelligenda vestis tegens lectos in triclinio, peristroma. mox *locus ipse* est triclinium, diæta in qua convivium fit.

42 *argentum, Corinthium, locus ipse, ædificium.*] Mss. et edd. vett. vel pro *Corinthium*, vel post *Corinthium* habent *odrititium*, in quo quid lateat, incertum est. Amicus P. Manutii putabat *triclinium:* cujus verbi glossæ essent *locus ipse, ædificium*.

43 *bene q. vivere, at beate n. d.*] Davisius e Mss. correxit *aut*, bene. nam id res et sententia disputantis postulat, ut e seqq. patet. et sic habent etiam edd. primæ, primum apud Aldum reperi *at*.

44 *sapiat palatum*] Sic pro vulgato *palatus* edidi cum Davisio, qui in aliquot Mss. reperit. At sic et ed. pr. Ven. 1494. in Mediol. primum reperi *palatus*. inde in Aldinam venit, (nam Ascensiana non imitata est) et hinc in alias.

45 *ut jactare necesse est*] *jactare* in Mss. est, et edd. pr. recte, non *jactere*, ut est in vulgatis.

46 *Præclare Lælius—vere*] Hæc sunt Ciceronis, ut vidit Davisius. Sed et mox sequens *inquit* ejus est, non poëtæ.

*Cenasti in vita numquam bene, cum omnia in ista*
*Consumis squilla, atque acipensere cum decumano.*

Is hæc loquitur, qui in voluptate nihil ponens, negat eum
bene cenare, qui omnia ponat in voluptate: et tamen non
negat libenter umquam cenasse Gallonium: mentiretur
enim, sed bene. Ita graviter et severe voluptatem secernit a
bono. ex quo illud efficitur, qui bene cenent, omnes libenter p. 70.
cenare: qui libenter, non continuo bene. semper Lælius a.
bene. Quid bene? dicit Lucilius, *cocto, condito. sed cedo* 25
*caput cenæ: sermone bono. quid ex eo? si quæri', libenter.*
veniebat enim ad cenam, ut animo quieto satiaret desideria
naturæ. recte ergo is negat, umquam bene cenasse Gallo-
nium; recte, miserum: cum præsertim in eo omne studium
consumeret. quem libenter cenasse nemo negat. Cur igitur
non bene? quia quod bene, id recte, frugaliter, honeste:
ille porro male, prave, nequiter, turpiter cenabat. Non igi-
tur [47] nec lapathi suavitatem acipenseri Gallonii Lælius an-
teponebat, sed suavitatem ipsam negligebat. quod non face-
ret, si in voluptate summum bonum poneret. Semovenda 9
est igitur voluptas, non solum ut recta sequamini, [48] sed
etiam ut loqui deceat frugaliter. Possumusne igitur in vita
[49] summum bonum dicere, cum id ne in cena quidem posse
videamur?

Quo modo autem philosophus loquitur tria genera cupidi-
tatum? naturales, et necessarias: naturales, non necessa-
rias: nec naturales, nec necessarias? Primum divisit inele-
ganter. duo enim genera quæ erant, fecit tria. hoc est non
dividere, sed [50] frangere rem. qui si diceret, cupiditatum
esse duo genera, naturales, et inanes: naturalium quoque
item duo, necessarias, et non necessarias: confecta res esset.
qui hæc didicerunt quæ ille contemnit, sic solent. vitiosum
est enim in dividendo, partem in genere numerare. Sed hoc 27
sane concedamus. contemnit enim disserendi elegantiam:
confuse loquitur. gerendus est mos, modo recte sentiat. Et
quidem illud ipsum non nimium probo (et tantum patior)
philosophum loqui de cupiditatibus finiendis. An potest cu-
piditas finiri? tollenda est, atque extrahenda radicitus. quis
est enim, in quo sit cupiditas, quin recte cupidus dici possit?

47 *nec lapathi suavitatem acipenseri Gallonii L. anteponebat*] Edd. pr. habent *n. l. s. accubantis ære Gallonii L. anteponebat aliis, quæ erant in mensa, tanquam suæ.* Davisio *nec* suspectum est. recte. sensus jubet deleri.

48 *sed etiam ut loqui deceat frugaliter*] Hæc certe sunt vitiosa. nec constructio constat. Conjeci, *sed etiam loquamini, ut decet, frugaliter.*

49 *summum bonum dicere, cum id ne &c.*] Melius procedet oratio, si legamus *s. b. d. quod ne in cena quidem posse videamur:* int. bonum: si voluptas ne in cena quidem bonum est: quanto minus summum bonum totius vitæ.

50 *frangere rem*] Recte Davisius *rem* deleri vult, quod et Mss. quibusdam abest. natum est ex ultima syllaba in *frangere.*

Ergo et avarus erit, sed finite: [51] et adulter verum habebit modum: et luxuriosus eodem modo. Qualis ista philosophia est, quæ non interitum afferat pravitatis, sed sit contenta mediocritate vitiorum? quamquam in hac divisione rem ipsam prorsus probo: elegantiam desidero. appellet hæc desideria naturæ: cupiditatis nomen servet alio, ut, cum de avaritia, cum de intemperantia, cum de maximis vitiis lo-
28 quetur, eam tamquam capitis accuset. Sed hæc quidem liberius ab eo dicuntur, et sæpius. quod equidem non reprehendo. est enim tanti philosophi, tamque nobilis, audacter sua decreta defendere.

Sed tamen ex eo, quod eam voluptatem (quam omnes gentes hoc nomine appellant) videtur amplexari sæpe vehementius, in magnis interdum versatur angustiis, ut, hominum conscientia remota, nihil tam turpe sit, quod voluptatis causa non videatur esse facturus. deinde, ubi erubuit (vis enim est permagna naturæ) confugit illuc, ut neget accedere quidquam posse ad voluptatem nihil dolentis. At iste non dolendi status non vocatur voluptas. Non laboro, inquit, de nomine. Quid, quod res alia tota est? Reperiam multos, vel innumerabiles potius, non tam curiosos, nec tam molestos, quam
29 vos estis: quibus, quidquid velim, facile persuadeam. Quid ergo dubitamus, quin, si non dolere, voluptas sit summa, non esse in voluptate, dolor sit maximus? cur id non ita fit? Quia dolori non voluptas contraria est, sed doloris privatio.
10 * * [52] Hoc vero non videre, maximo argumento, esse vo-
p. 71. luptatem illam, qua sublata, neget se intelligere omnino,
a. quid sit bonum, eam autem ita persequitur, quæ palato percipiatur, quæ auribus: cetera addit, quæ si appelles, honos præfandus sit. hoc igitur, quod solum bonum severus et gravis philosophus novit, idem non videt ne expetendum quidem esse, quod eam voluptatem hoc eodem auctore non desideremus, cum dolore careamus. [53] quam hæc sunt con-
30 traria. Hic si definire, vel dividere didicisset, si loquendi vim, si denique consuetudinem verborum teneret, numquam in tantas salebras incidisset. [54] nunc vides, quid faciat. [55] quam nemo umquam voluptatem appellavit, et hanc in motu voluptatem, quæ duo sunt, unum facit. [56] sic enim has suaves, et quasi dulces voluptates appellat. interdum ita

51 *et adulter*] Sic bene Mss. et edd. pr. male posteriores *et* omisere.

52 *Hoc vera non videre*] Asterisci lacunæ indices ab aliis omittuntur. recte, opinor. Ceterum sequentia sunt obscura et haud dubie vitiosa, nec reperi correctionem probabilem.

53 *quam hæc sunt contraria*] Sic bene e Mss. edidit Davisius. Vulgg. edd. *quamquam h. s. c.*

54 *nunc vides, quid faciat*] Puto scr. *n. vide, q. f.*

55 *quam nemo u. v.—appellavit*] Prætuli hoc vulgato *appellat*, quod orationis series non fert. Ita et Mss. quidam ap. Grut. et Davisium.

56 *sic enim has—appellat*] Nempe *quæ in motu sit.* s. moventem.

extenuat, ut M' Curium putes loqui: interdum ita laudat, ut, quid præterea sit bonum, neget se posse ne suspicari quidem. quæ jam oratio non a philosopho aliquo, sed a censore opprimenda est. non est enim vitium in oratione solum, sed etiam in moribus. luxuriam non reprehendit, modo sit vacua infinita cupiditate, et timore. Hoc loco discipulos 31
quærere videtur, ut, qui asoti esse velint, philosophi ante fiant.

A primo, ut opinor, animantium ortu petitur origo summi boni. Simul atque natum animal est, gaudet voluptate, et eam appetit, ut bonum: aspernatur dolorem, ut malum. de malis autem, et bonis, ab iis animalibus, quæ nondum depravata sint, ait optime judicari. Hæc et tu ita posuisti, et verba vestra sunt. Quam multa vitiosa? summum enim bonum, et malum vagiens puer utra voluptate dijudicabit, stante, an movente? quoniam, si diis placet, ab Epicuro loqui discimus. si stante, hoc natura videlicet vult, salvam esse se, quod concedimus: si movente, quod tamen dicitis, nulla b.
turpis voluptas erit, quæ prætermittenda sit. et simul [57] non proficiscitur animal illud modo natum, a summa voluptate: quæ est a te posita in non dolendo. Nec tamen argumen- 32
tum hoc Epicurus a parvis petivit, aut etiam a bestiis: quæ putat esse specula naturæ: ut diceret, ab his, duce natura, hanc voluptatem expeti nihil dolendi. neque enim hæc movere potest appetitum animi: [58] nec ullum habet ictum, quo pellat animum status hic non dolendi. itaque in hoc eodem peccat Hieronymus. [59] At ille pellit, qui permulcet sensum voluptate. itaque Epicurus semper hoc utitur, ut probet, voluptatem natura expeti; quod ea voluptas, quæ in motu sit, et parvos ad se alliciat, et bestias, non illa stabilis, in qua tantum inest nihil dolere. [60] Quî igitur convenit, ab alia vo- 33
luptate dicere naturam proficisci, in alia summum bonum ponere? Bestiarum vero nullum judicium puto. quamvis 11
enim depravatæ non sint, pravæ tamen esse possunt. Ut bacillum aliud est inflexum, et incurvatum de industria, aliud ita natum: sic ferarum natura, non est illa quidem depravata mala disciplina, sed natura sua. nec vero, ut volupta-

57 *non proficiscitur animal—a summa voluptate*] i. non fit initium appetendi aut sentiendi summi boni ab ea voluptate, quam summam dicitis, i. e. vacuitate ab omni dolore.

58 *nec ullum habet ictum*] *ullum* præter Mss. a Dav. memoratos habent ed. pr. Ven. Med. Ald. Victor. Lamb. &c. recentiores *illum*, male, ab errore, opinor, ortum operarum.

59 *At ille pellit*] Int. ictus. Sed huic non convenit *permulcet voluptate*. nam voluptas habet ictum, ut ante dictum. Itaque Lambinus corrigebat *at illa, quæ—sensum, voluptas*. i. e. quæ sensum afficit suaviter. quod sane placet. *ille* ad *statum* referri vult Davisius: sed res eodem redit.

60 *Quî igitur convenit*] Sic Cicero scripsit sine dubio, non *quid*, ut habent scr. et edd. nec enim latinum est *quid convenit* hoc sensu et absolute. Itaque non dubitavi hanc correctionem Lambini cum Davisio recipere.

tem expetat, natura movet infantem: sed tantum ut se ipse diligat, ut integrum se, salvumque velit. Omne enim animal, simul ut ortum est, et seipsum, et omnes partes suas diligit: duasque, quæ maximæ sunt, in primis amplectitur; animum, et corpus: deinde utriusque partes. nam sunt et in animo præcipua quædam, et in corpore: quæ cum leviter agnovit, tunc discernere incipit, ut ea, quæ prima data sunt
34 natura, appetat, asperneturque contraria. In his primis na-
p. 72. turalibus voluptas insit, necne, magna quæstio est. [61] nihil
a. vero putare esse, præter voluptatem, non membra, non sensus, non ingenii motum, non integritatem corporis, non valitudinem, summæ mihi videtur inscitiæ. Atque ab isto capite fluere necesse est omnem rationem bonorum, et malorum. Polemoni, etiam ante Aristoteli, ea prima visa sunt, quæ paullo ante dixi. [62] Ergo nata est sententia veterum Academicorum, et Peripateticorum, ut finem bonorum dicerent, secundum naturam vivere, id est, virtute adhibita, frui primis a natura datis. Callipho ad virtutem nihil adjunxit, nisi voluptatem: Diodorus, nisi vacuitatem doloris. [63] His omnibus, quos dixi, consequentes sunt fines bonorum. Aristippo simplex voluptas: Stoicis, consentire naturæ; quod esse volunt [64] e virtute, id est, honeste vivere: quod ita interpretantur, vivere cum intelligentia earum rerum, quæ natura evenirent, [65] eligentem ea, quæ essent secundum natu-
35 ram, rejicientemque contraria. Ita tres sunt fines expertes honestatis, unus Aristippi, vel Epicuri; alter Hieronymi; Carneadis tertius: tres, in quibus honestas cum aliqua accessione, Polemonis, Calliphonis, Diodori. una simplex, cujus Zeno auctor, posita in decore tota, id est, honestate. nam Pyrrho, Aristo, Herillus, jam diu abjecti. reliqui sibi constiterunt, ut extrema cum initiis convenirent, ut Aristippo, voluptas: Hieronymo, doloris vacuitas: Carneadi, frui princi-
12 piis naturalibus, esset extremum. Epicurus autem cum [66] in prima commendatione voluptatem dixisset: [67] si eam, quam

61 *nihil v. putare esse*] sc. in primis naturalibus; quibus natura humana, ejus integritas et perfectio cernatur.

62 *Ergo nata est sententia*] Lambinus corr. *Hinc ergo n. e. s.* ego malim *Eo*, i. e. ex eo, inde, *n. e. s.*

63 *His omnibus, quos dixi, consequentes s. f. b.*] Edd. pr. habent *quæ dixi:* Aldus primus dedit *quos.* in quo sensus erit omnibus illis philosophis, quos commemoravi, sunt sententiæ de fine bonorum inter se convenientes, non pugnantes. Si legas *quæ*, erit, fines bonorum consentiunt bene his. quæ dixi. in utroque est aliquid difficultatis et obscuritatis.

64 *e virtute, id est, honeste vivere*] Sic edd. pr. Davisius autem e Mss. quibusdam edidit *honestate.* eodem redit res.

65 *eligentem—rejicientem*] Sic bene correcta vulgata *eligente* et *rejiciente*, e Codd. sc. et re ipsa. librarii retulere ad *naturâ.*

66 *in prima commendatione*] i. naturæ, in illis, quæ supra dicta sunt prima naturæ, vel prima naturalia.

67 *si eam, q. A.*] Moventem s. quæ est in motu, in suavi sensu. *idem tenere debuit ult. b.* i. e. eandem voluptatem moventem debuit intelligere in ea, quam fecit finem bonorum: sin stantem, quam Hieronymus, finem facere

Aristippus, idem tenere debuit, ultimum bonorum, quod ille: sin eam, quam Hieronymus, fecisset idem, [68] ut voluptatem illam Aristippi in prima commendatione poneret.

Nam, quod ait, sensibus ipsis judicari, voluptatem, bonum 36
esse; dolorem, malum: plus tribuit sensibus, quam nobis b.
leges permittunt. privatarum litium judices sumus. Nihil enim possumus judicare, nisi quod est nostri judicii. in quo frustra judices solent, cum sententiam pronuntiant, addere, [69] si quid mei judicii est. si enim non fuit eorum judicii, nihilo magis, hoc non addito, [70] illud est judicatum, quod judicat sensus: dulce, amarum: [71] lene, asperum: prope, longe: stare, movere: quadratum, rotundum.

Quam igitur pronuntiabit sententiam ratio? Adhibita pri- 37
mum divinarum, humanarumque rerum scientia, quæ potest appellari rite sapientia: deinde adjunctis virtutibus, quas ratio rerum omnium dominas, tu voluptatum satellites, et ministras esse voluisti: [72] quarum adeo omnium sententia pronuntiabit, primum de voluptate, nihil esse ei loci, non modo ut sola ponatur in summi boni sede, quam quærimus, sed ne illo quidem modo, ut ad honestatem applicetur. de vacuitate doloris [73] eadem sententia erit. Rejicietur enim 38
Carneades: nec ulla de summo bono ratio aut voluptatis, non dolendive particeps, aut honestatis expers, probabitur. ita relinquet duas, de quibus etiam atque etiam consideret. aut enim statuet, nihil esse bonum, nisi honestum; nihil malum, nisi turpe: cetera aut omnino nihil habere momenti, aut tantum, ut nec expetenda, nec fugienda, sed eligenda modo, aut rejicienda sint: aut anteponet eam, quam cum honestate ornatissimam, tum etiam ipsis initiis naturæ, et totius perfectione vitæ locupletatam videbit. quod eo liquidius

volebat, eam et in prima commendatione intelligere debebat; ut sibi consentiret.

68 *ut voluptatem illam Aristippi* &c.] Ursinus *Aristippi* nomen in Cod. vet. non repererat; itaque glossatoris esse putabat. melius Ms. Eliensis ap. Davisium addit *non*, quod ille et recepit, *voluptatem illam*, (sc. Hieronymi stantem) non *Aristippi*, *in prima commendatione poneret*. bene. nempe ita utroque in loco idem genus voluptatis esset: quod volebat disputator.

69 *si quid mei judicii est*] Fuit in formula judicum privatorum, modestiæ caussa additum.

70 *illud est judicatum, quod judicat sensus*] Sententia superior finitur in *est judicatum*; itaque post legendum puto: *Quid judicat sensus?* vel *quid judicant sensus?* ut et Lambinus voluit. Davisius, quia in Ms. reperit *sensibus* correxit, *quid judicatur sensibus*. mihi primum maxime placet. *quid* et *quod* propter compendium *qd.* facile permutantur.

71 *lene, asperum*] Melius puto *læve, asperum*. mox *moveri*, aut in *movere* intelligendum *se*.

72 *quarum adeo o. s.*] Lambinus corrigit *harum*. bene, opinor. Davisius e Ms. supra *Æquam igitur pronunciabit sententiam ratio*, adhibitis &c.

73 *eadem sententia erit.*] Sic scribi pro vulgato *est*, res postulat: sequitur enim *rejicietur*: sic et Th. Bentleio et Davisio placuit. mox *ulla* pro *illa* dedimus e Mss. ut Davisius fecit.

faciet, si perspexerit, rerum inter eas, verborumne sit contro-
versia.

13 Hujus ego nunc auctoritatem sequens, idem faciam. quan-
39 tum enim potero, minuam contentiones: omnesque simplices
sententias eorum, in quibus nulla inest virtutis adjunctio,
p. 73. omnino a philosophia semovendas putabo: primum Aristip-
a. pi, Cyrenaicorumque omnium: quos non est veritum, in ea
voluptate, [74] quæ maxime dulcedine sensum moveret, sum-
mum bonum ponere, contemnentes istam vacuitatem dolo-
ris. hi non viderunt, ut ad cursum, equum; ad arandum,
40 bovem; ad indagandum, canem: Sic hominem ad duas res,
ut ait Aristoteles, [75] ad intelligendum, et ad agendum esse
natum, quasi mortalem deum: contraque, ut tardam ali-
quam, et languidam pecudem, ad pastum, et ad procreandi
voluptatem, [76] sic hoc divinum animal ortum esse voluerunt.
41 quo nihil mihi videtur absurdius. Atque hæc contra Ari-
stippum, qui eam voluptatem non modo [77] summam, sed so-
lam etiam ducit: quam omnes unam appellamus voluptatem.
aliter autem vobis placet. sed ille, ut dixi, vitiose. nec enim
figura corporis, nec ratio excellens ingenii humani significat,
ad hanc unam rem natum hominem, ut frueretur voluptati-
bus. Nec vero audiendus Hieronymus: cui summum bonum
est idem, quod vos interdum, vel potius nimium sæpe dicitis,
nihil dolere. non enim, si malum dolor est, carere eo malo
satis est ad bene vivendum. hoc dixerit potius Ennius,

*Nimium boni est, cui nihil est mali.*

Nos beatam vitam non depulsione mali, sed adeptione boni
judicemus: nec eam cessando, sive gaudentem, ut Aristip-
pus; sive non dolentem, ut hic: sed agendo aliquid, consi-
42 derandove quæramus. Quæ possunt eadem contra Carnea-
deum illud summum bonum dici: quod is non tam, ut pro-
baret, protulit; quam ut Stoicis, quibuscum bellum gerebat,
opponeret. Id autem ejusmodi est, ut additum ad virtutem,
auctoritatem videatur habiturum, et expleturum cumulate
b. vitam beatam: de quo omnis hæc quæstio est. nam qui ad
virtutem adjungunt vel voluptatem, quam unam virtus mini-
mi facit: vel vacuitatem doloris, quæ etiam si malo caret,
tamen non est summum bonum: accessione utuntur non ita
probabili, nec tamen, cur id tam parce, tamque restricte fa-

74 *quæ maxima dulcedine s. m.*] Melius putavi *quæ maxime.* id quia reperi post in edd. pr. recepi.

75 *ad intelligendum, et ad agendum*] Addidi bis *ad* ex edd. vett.

76 *sic hoc div. animal*] Addidi *sic* e Mss. ap. Davisium. vestigium ejus est et in edd. Ven. 1494. Med. Asc. quæ habent *si hoc.*

77 *summam, sed solam*] Hæc usque ad c. 14. verba *celerrimeque multa* absunt ab ed. pr. Sed ea inserta sunt post, inf. c. 15. post verba *per se, sua vi,*— *laudabile.*

ciant, intelligo. quasi enim emendum eis sit, quod addant ad virtutem, primum vilissimas res addunt: deinde singulas potius, quam omnia quæ prima natura approbavisset,[78] [ea cum voluptate conjungerent.] Quæ [79] cum Aristoni, et 43
Pyrrhoni omnino visa sunt pro nihilo, ut inter optime valere, et gravissime ægrotare, nihil prorsus dicerent interesse, recte jam pridem contra eos desitum est disputari. dum enim in una virtute sic omnia esse voluerunt, ut eam rerum selectione exspoliarent: nec ei quidquam, aut unde oriretur, darent, aut ubi niteretur: virtutem ipsam, quam amplexabantur, sustulerunt. Herillus autem ad scientiam omnia revocans, unum quoddam bonum vidit: sed nec optimum, nec quo vita gubernari possit. itaque hic ipse jam pridem est rejectus. [80] post enim Chrysippum non sane est disputatum.
Restatis igitur vos. nam cum Academicis incerta luctatio 14
est: qui nihil affirmant, et, quasi desperata cognitione certi, id sequi volunt, quodcumque verisimile videatur. Cum Epi- 44
curo autem hoc est plus negotii, quod e duplici genere voluptatis conjunctus est: quodque et ipse, et amici ejus, et multi postea, defensores ejus sententiæ fuerunt: et nescio quomodo is, qui auctoritatem minimam habet, maximam vim populus cum illis facit. quos nisi arguimus, omnis virtus, omne decus, omnis vera laus deserenda est. Ita cetero- p. 74.
rum sententiis semotis, relinquitur non mihi cum Torquato, a.
sed virtuti cum voluptate certatio. quam quidem certationem homo et acutus, et diligens Chrysippus, non contemnit, totumque [81] discrimen summi boni in eadem comparatione positum putat. ego autem existimo, si honestum aliquid ostendero, quod sit ipsum vi sua, propter seque expetendum, jacere vestra omnia. itaque eo, quale sit, breviter, ut tempus postulat, constituto, [82] accedam ad omnia tua, Torquate; nisi memoria forte defecerit.

Honestum igitur id intelligimus, quod tale est, ut detracta 45
omni utilitate, sine ullis præmiis, fructibusque, per se ipsum possit jure laudari. quod quale sit, non tam definitione, qua sum usus, intelligi potest, (quamquam aliquantum potest)

78 *ea cum vol. conjungerent*] Hæc delenda putabat Lambinus, non reperta in Cod. optimo. et possunt commode abesse, cum sufficiat *omnia*. Si tamen Cicero tale quid addidit, puto cum Davisio, legendum *cum vol. conjungunt*. interea, quia non plures codices addicunt, uncis inclusi.

79 *cum—visa sunt*] scr. *sint* vel *essent*.

80 *post e. Chrysippum non sane est disputatum*] Hic manifeste aliquid deest. deest autem hoc simile superiori: *recte jam pridem contra eos desitum est disputare*. itaque visum est recte Davisio, addendum esse *contra eum* aut *in eum*.

81 *discrimen summi boni in eadem comparatione ponit*] Judicium, quo decernatur de summo bono, pendere ex ea comparatione virtutis et voluptatis, de qua dixi. quia ante dixerat *certationem*: eo alludere videtur verbo comparationis, quod de certantibus dicitur: nisi legendum *in eadem certatione*.

82 *accedam ad tua omnia*] i. e. refellenda.

quam communi omnium judicio, et optimi cujusque studiis, atque factis: qui permulta ob eam unam causam faciunt, quia decet, quia rectum, quia honestum est; etsi nullum consecuturum emolumentum vident. homines enim, etsi aliis multis, tamen hoc uno a bestiis plurimum differunt, [83] quod rationem habeant a natura datam mentemque, et acrem, et vigentem, celerrimeque multa simul agitantem, et, ut ita dicam, [84] sagacem, quæ et causas rerum, et consecutiones videat, et similitudines transferat, et [85] disjuncta conjungat, et cum præsentibus futura copulet, omnemque complectatur vitæ consequentis statum. [86] eademque ratio fecit hominem hominum appetentem, cumque his natura, et sermone, et usu congruentem, ut profectus a caritate domesticorum, ac suorum, serpat longius, et se implicet primum civium, deinde omnium mortalium societate: atque, ut ad Archytam scripsit Plato, non sibi se soli natum meminerit,
46 sed patriæ, sed suis, ut perexigua pars ipsi relinquatur. Et
b. quoniam eadem natura cupiditatem ingenuit homini veri inveniendi, quod facillime apparet, cum vacui curis, etiam quid in cælo fiat, scire avemus: his initiis inducti omnia vera diligimus, id est, fidelia, simplicia, constantia: tum vana, falsa, fallentia odimus, ut fraudem, perjurium, malitiam, injuriam. eadem ratio habet in se quiddam amplum, atque magnificum, ad imperandum magis, quam ad parendum accommodatum: omnia humana non tolerabilia solum, sed etiam levia ducens: altum quiddam et excelsum, nihil timens, ne-
47 mini cedens, semper invictum. Atque his tribus generibus honestorum notatis, quartum sequitur, et in eadem pulcritudine, et aptum ex illis tribus: in quo inest ordo, et moderatio. cujus similitudine perspecta in formarum specie [87] ac dignitate, transitum est ad honestatem dictorum atque factorum. nam ex his tribus laudibus, quas ante dixi, et temeritatem reformidat, et non audet cuiquam aut dicto protervo aut facto nocere: vereturque quidquam aut facere, aut loqui, quod parum virile videatur.

15 Habes undique expletam et perfectam, Torquate, formam
48 honestatis: quæ tota his quattuor virtutibus, quæ a te quoque commemoratæ sunt, continetur. hanc se tuus Epicurus

83 *quod rationem habeant*] scr. *habent*.

84 *sagacem*] Marklandus ad Statium p. 161. corrigit *satagacem*, quod verbum quia novum esset, a Cicerone emolliendi causa additum esse, *ut ita dicam*, quod usitato et non duro verbo *sagacem* non convenire. mirifice!

85 *disjuncta conjungat*] Disjuncta h. l. sunt, quæ temporum intervallis secreta sunt. nam contraria, quæ alias disjuncta dicuntur, non possunt conjungi.

86 *eademque ratio fecit h. h. a.*] Davisius e. Mss. correxit *facit*: bene. et sic mox *eadem ratio habet in se*. quod dicit, edd. vett. sic habere, id falsum est.

87 *a dignitate*] P. Manutius, Ursinus, Lambinus malebant *ac dign.* quod et repertum in Ms. recepit Davisius: quem secutus sum. decepit librarios sequens *transitum est*.

omnino ignorare dicit, quam, aut qualem esse velint, qui
honestate summum bonum metiantur. si enim [88] ad hone-
statem omnia referantur, neque in ea voluptatem dicant in-
esse; ait, eos [89] inani voce sonare (his enim ipsis verbis uti-
tur) neque intelligere, neque videre, sub hac voce honestatis
quæ sit subjicienda sententia. ut enim consuetudo loquitur,
id solum dicitur honestum, quod est populari fama glorio-
sum. quod, inquit, quamquam voluptatibus quibusdam est p. 75.
sæpe jucundius, tamen expetitur propter voluptatem. Vi- a.
desne quam sit magna dissensio? philosophus nobilis, a quo 49
non solum Græcia, et Italia, sed etiam omnis barbaria com-
mota est, honestum quid sit, si id non est in voluptate, negat
se intelligere: nisi forte illud, quod multitudinis rumore
laudetur. Ego autem hoc etiam turpe esse sæpe judico: et,
si quando turpe non sit, tamen non esse non turpe, cum id a
multitudine laudetur. quod si sit ipsum per se rectum, atque
laudabile, non ob eam causam tamen illud dici honestum
esse, quia laudetur a multis, sed quia tale sit, ut (vel si igno-
rarent id homines, vel si obmutuissent) sua tamen pulcritu-
dine esset, specieque laudabile. Itaque idem natura victus,
cui obsisti non potest, dicit alio loco id, quod a te etiam
paullo ante dictum est, non posse jucunde vivi, nisi etiam
honeste. [90] Quid nunc, honeste, dicitur? idemne, quod ju- 50
cunde? ergo ita, [91] non posse honeste vivi, nisi honeste vi-
vatur. an nisi populari fama? sine ea igitur jucunde [92] negat
posse vivi? Quid turpius, quam sapientis vitam ex insipien-
tium sermone pendere? quid ergo hoc loco intelligit hone-
stum? certe nihil, nisi quod possit ipsum propter se jure
laudari. nam si propter voluptatem: quæ est ista laus, quæ
possit e macello peti? Non is vir est, ut, cum honestatem eo
loco habeat, ut sine ea jucunde neget posse vivi, illud hone-
stum, quod populare sit, [93] sentiat, et sine eo jucunde neget
vivi posse: aut quidquam aliud honestum intelligat, nisi
quod sit rectum, ipsumque per se, sua vi, sua sponte, sua na-
tura laudabile. Itaque, Torquate, cum diceres, clamare 16

88 *ad h. o. referantur*] Th. Bentl. corrigebat *referant*, quod et recepit de conjectura Davisius, quia sequitur *dicant*. sed hoc non facit correctionem necessariam.

89 *inani voce sonare*] *sonare* pro loqui, absolute dictum, ut *chordis sonare*, Ovid. ad Liviam 108. *sonare tenui voce. inani voce*, est, verbis sine sensu: nec opus est corrigere cum Davisio *inanis voces*.

90 *Quid nunc, honeste dicitur* Sic edd. pr. Ven. Med. idque secutus sum. nam vulgatum *dicit* est durius, quod primus Aldus edidit.

91 *non posse honeste vivi, nisi honeste vivatur*] Pearcius pro *honeste* utroque loco scribi vult *jucunde*, delerique *nisi*. illud non bene. *nisi* tamen et ipse deleverim, aut cum Davisio legerim *cum*, nam *populari fama* est tantum interpretatio τοῦ *honeste*, quæ sc. et sola requiritur. Sed tamen non est necessarium.

92 *negat posse vivere*] Aut *vivi* corrigendum, ut non multo post est. aut *posse se*. Sed illud melius. idque recepi.

93 *sentiat*] Intelligere possit nomine honesti.

51 Epicurum, non posse jucunde vivi, nisi honeste, et sapienter,
b. et juste viveretur, tu ipse mihi gloriari videbare. tanta vis inerat in verbis, propter earum rerum, quæ significabantur his verbis, dignitatem, ut altior fieres, [94] ut interdum insisteres, ut nos intuens, quasi testificarere, laudari honestatem et justitiam aliquando ab Epicuro. Quam te decebat iis verbis uti, quibus si philosophi non uterentur, philosophia omnino non egeremus? istorum enim verborum amore, quæ perraro appellantur ab Epicuro, sapientiæ, fortitudinis, justitiæ, temperantiæ, præstantissimis ingeniis homines se ad philosophiæ studium contulerunt.

52 Oculorum, inquit Plato, est in nobis sensus acerrimus: quibus sapientiam non cernimus. quam illa ardentes amores excitaret sui, si videretur. cur tandem? an quod ita callida est, ut optime possit architectari voluptates? cur justitia laudatur? aut unde est hoc contritum vetustate proverbium? quicum in tenebris. Hoc dictum in una re, latissime patet: ut in omnibus factis, re, non teste moveamur.

53 Sunt enim levia, et perinfirma, quæ dicebantur a te, cum animi conscientia improbos excruciari, tum etiam pœnæ timore; [95] qua aut afficiantur, aut semper sint in metu, ne afficiantur aliquando. Non oportet timidum, aut imbecillo animo fingi; non bonum illum virum, qui, quidquid fecerit, ipse se cruciet, omniaque formidet: sed omnia callide referentem ad utilitatem, acutum, versutum, veteratorem, facile ut excogitet, quo modo occulte, sine teste, sine ullo conscio
54 fallat. An tu me de L. Tubulo putas dicere? [96] qui, cum prætor quæstionem inter sicarios exerceret, ita aperte cepit pecunias ob rem judicandam, ut anno proximo P. Scævola, tribunus plebis, ferret ad plebem, vellentne de ea re quæri. quo
p. 76. plebisscito, [97] decreta a senatu est consuli quæstio Cn.
a. Cæpioni. profectus in exsilium Tubulus statim, nec respon-
17 dere ausus. erat enim res aperta. Non igitur de improbo, [98] sed callide improbo quærimus, qualis Q. Pompeius in fœdere Numantino infitiando fuit, [99] nec vero omnia timente: sed primum qui animi conscientiam non curet; quam scilicet comprimere nihil est negotii. Is enim, qui occultus et

94 *ut interdum insisteres*] i. intervallum dicendo faceres.

95 *qua aut afficiantur, aut s. sint in metu*] Edidi *afficiantur* et *sint* pro *afficiuntur* et *sunt*. postulat latinitas et *sint* est in ed. pr.

96 *qui cum prætor quæstionem exercuisset*] Sine dubio per latinitatem legi debet *exerceret*: nam si vulgatum verum esset, post esset *ceperat*, non *cepit*: non post quæstionem accipitur pecunia, sed dum exercetur, ante quam judicetur; unde et additur, *ob rem judicandam*.

97 *decreta a senatu est consuli quæstio*] Mallem *decreta a S. Consuli quæstione Cn. Cæpioni. profectus est* &c. ita melior forma orationis: nam vulgata non est elegans.

98 *sed de callide improbo*] *Callide* pro *callido* dedimus, primum propter latinitatem, deinde, quia sic est in ed. pr. sic et Davisius qui in Ms. uno reperit.

99 *nec v. omnia timente, sed primum*] *timente* necessario scripsimus, quia pendet a *de*. *sed* addidimus ex edd. pr.

tectus dicitur, tantum abest, ut se indicet, perficiet etiam, ut dolere alterius improbe facto videatur: quid est enim aliud, esse versutum? Memini me adesse P. Sextilio Rufo, 55
cum is ad amicos rem ita deferret, se esse heredem Q. Fadio Gallo: cujus in testamento scriptum esset, se ab eo rogatum, [100] ut omnis hereditas ad filiam perveniret. id Sextilius factum negabat. poterat autem impune. quis enim redargueret? [1] nemo nostrum credebat: eratque verisimilius, hunc mentiri, cujus interesset, quam illum, qui id se rogasse scripsisset, quod debuisset rogare. addebat etiam, se in legem Voconiam juratum contra eam facere non audere, nisi aliter amicis videretur. Aderamus nos quidem adolescentes, sed et multi amplissimi viri: quorum nemo censuit [2] plus filiæ dandum, quam posset ad eam lege Voconia pervenire. Tenuit permagnam Sextilius hereditatem. unde, si secutus esset eorum sententiam, qui honesta et recta emolumentis omnibus, et commodis anteponerent, ne nummum quidem unum attigisset. Num igitur eum postea censes anxio animo aut sollicito fuisse? nihil minus, contraque, illa hereditate dives; ob eamque rem lætus. magni enim æstimabat pecuniam, non modo non contra leges, sed etiam legibus partam: quæ quidem vel cum periculo est quærenda [3] vobis. est enim effectrix multarum et magnarum voluptatum. Ut igitur illis, 56
qui, recta et honesta quæ sunt, ea statuunt per se expetenda, b.
adeunda sunt quævis pericula, decoris, honestatisque causa: sic vestris, qui omnia voluptate metiuntur, pericula adeunda sunt, ut adipiscantur magnas voluptates; si magna res, magna hereditas agetur, cum pecunia voluptates pariantur plurimæ. idemque erit Epicuro vestro faciendum, si suum finem bonorum sequi volet, quod Scipioni, magna gloria proposita, si Annibalem in Africam retraxisset. itaque [4] quantum adiit periculum? ad honestatem enim [5] ille omnem conatum suum referebat, non ad voluptatem. sic vester sapiens magno aliquo emolumento commotus, [6] animi causa, si opus fuerit, dimicabit. Occultum facinus esse potuerit: 57
gaudebit. deprehensus, omnem pœnam contemnet. erit enim

100 *ut omnis hereditas ad filiam perv.*] Ut is esset adeo heres fiduciarius. videat, cui opus est Clav. *fiducia.*

1 *nemo nostrum credebat*] Sic in Mss. tribus repertum est a Scaligero, Grutero et Davisio. idque sensu bonum est, non vulgatum *negabat.*

2 *plus filiæ dandum*] Sic edd. pr. posteriores habent *Fadiæ.* illud melius videtur, quia ad legem aptius est et ad superiora. mox *Voconia* mihi delendum videtur.

3 *vobis*] Epicureis.

4 *quantum adiit periculum*] Magis placet lectio Ms. Eliensis *periculorum.*

5 *ille omnem conatum suum*] *ille* edidi ex edd. pr. primus *illum* e Mss. Pal. edidit Gruterus. illud vetus melius.

6 *animi causa* &c.] Hanc lectionem vitiosam esse, concedendum est, opinor. Mss. plerique habent *cum causa,* i. e. idonea de causa. quod probat Pearcius. in textum recepit Davisius, nec tamen ei placuit, maluitque legi *sua* vel *ejus* (sc. emolumenti) *causa.*

instructus ad mortem contemnendam, ad exsilium, ad ipsum etiam dolorem. quem quidem vos, cum improbis pœnam proponitis, impatibilem facitis: cum sapientem semper boni
18 plus habere vultis, tolerabilem. Sed finge non solum callidum eum, qui aliquid improbe faciat, verum etiam præpotentem: ut M. Crassus fuit; qui tamen solebat uti suo bono: ut hodie est noster Pompeius, cui recte facienti gratia est habenda: esse enim quamvis vellet justus, iniquus poterat impune. Quam multa vero injuste fieri possunt, [7] quæ
58 nemo possit reprehendere? Si te amicus tuus moriens rogaverit, [8] ut hereditatem reddas suæ filiæ, nec usquam id scripserit, ut scripsit Fadius, nec cuiquam dixerit: [9] quid facies? Tu quidem reddes: ipse Epicurus fortasse redderet: ut Sex. Peducæus, Sex. F. is, qui hunc nostrum reliquit, effigiem et humanitatis, et probitatis suæ filium, tum doctus, tum omnium vir optimus, et justissimus, cum sciret nemo,
p. 77. eum rogatum a C. Plotio, equite Romano splendido, Nursino,
a. ultro ad mulierem venit, eique nihil opinanti viri mandatum exposuit, hereditatemque reddidit. Sed ego ex te quæro, (quoniam idem tu certe fecisses) [10] nonne intelligis, eo majorem vim esse naturæ, quod ipsi vos, qui omnia ad vestrum commodum, et, ut ipsi dicitis, ad voluptatem referatis, tamen ea faciatis, e quibus appareat, non voluptatem vos sed officium sequi? plusque rectam naturam, quam rationem pravam
59 valere? Si scieris, inquit Carneades, aspidem occulte latere uspiam, et velle aliquem imprudentem super eam assidere, [11] cujus mors tibi emolumentum factura sit: improbe feceris, nisi monueris, ne assideat: sed impune tamen; scisse enim te [12] quis coarguere possit? Sed nimis multa. Perspicuum est enim, nisi æquitas, fides, justitia proficiscantur a natura, et si omnia hæc ad utilitatem referantur, virum
60 bonum non posse reperiri. Deque his rebus satis multa in
19 nostris de Republica libris sunt dicta a Lælio. Transfer idem ad modestiam, vel temperantiam, quæ est moderatio cupiditatum, rationi obediens. satisne ergo pudori consulat, si quis sine teste libidini pareat? [13] an est aliquid per se

7 *quæ nemo possit reprehendere*] Davisius corrigendum putat *deprehendere*, quod bene consentit sequentibus.

8 *ut—reddas*] Hoc bene consentit τῷ *rogaverit*: at non sequentibus, ut legendum videatur *redderes*.

9 *quid facies? Tu quidem reddes: ipse Epicurus—redderet.*] τὸ *redderet* suadet legere etiam *faceres? redderes.* sic placebat etiam Davisio.

10 *nonne intelligis*] Sic edidit Davisius e Mss. pluribus. Sic et ed. Ven. 1494. et aliæ. ed. pr. verbum non habet. Vulgo est *intelligas* inde a Victoriana.

11 *cujus mors tibi emolumentum futura sit*] Edd. pr. omnes *factura*. quod recepi. Similes phrases apud alios occurrunt, in quibus librarii hæsere, ut ap. Liv. III. 1. in *copia fastidium fecit* pro attulit, ut h. l. pro *allatura*.

12 *quis coarguere possit*] An *posset?* quod melius convenit superioribus temporibus.

13 *an est aliquid* &c.] Hæc interrogatio negat: quod est alienum, videtur legendum *num*.

ipsum flagitiosum, etiam si nulla comitetur infamia? Quid fortes viri? voluptatumne calculis subductis, prœlium ineunt, sanguinem pro patria profundunt: an quodam animi ardore, atque impetu concitati? utrum tandem censes, Torquate, [14] Imperiosum illum, si nostra verba audiret, tuamne de se orationem libentius auditurum fuisse, an meam; cum ego dicerem, nihil eum fecisse sua causa, omniaque reipublicæ, tu contra nihil, nisi sua? si vero id etiam explanare velles, apertiusque diceres, nihil eum fecisse, nisi voluptatis causa, b.
quo modo eum tandem laturum fuisse existimes? Esto: 61
fecerit, si ita vis, Torquatus propter suas utilitates. malo enim dicere, quam voluptates, in tanto præsertim viro: num etiam ejus collega P. Decius, [15] princeps in ea familia consulatus, [16] cum se devovebat, et equo admisso in mediam aciem Latinorum irruebat, aliquid de voluptatibus suis cogitabat? nam ubi eam caperet, aut quando, cum sciret confestim esse moriendum, eamque mortem ardentiore studio peteret, quam Epicurus voluptatem petendam putat? quod quidem ejus factum nisi esset jure laudatum, non esset imitatus quarto consulatu suo filius: neque porro ex eo natus, cum Pyrrho bellum gerens, consul cecidisset in prœlio, seque e continenti genere tertiam victimam reipublicæ præbuisset.
Contineo me ab exemplis. Græcis hoc modicum est: Le- 62
onidas, Epaminondas, [17] tres aliqui, aut quattuor. ego, si nostros colligere cœpero, perficiam illud quidem, ut se virtuti tradat constringendam voluptas. sed dies me deficiet: et, ut A. Varius, qui est habitus judex durior, dicere consessori solebat, [18] cum, datis testibus, alii tamen citarentur, Aut hoc testium satis est, aut nescio, quid satis sit: sic a me satis datum est testium. quid enim? te ipsum, dignissimum majoribus tuis, voluptasne induxit, ut [19] adolescentulus eriperes P. Sullæ consulatum? quem cum ad patrem tuum retulisses, fortissimum virum, qualis ille vel consul, vel civis cum semper, tum post consulatum fuit? quo quidem auctore nos ipsi ea gessimus, ut omnibus potius quam ipsis nobis consuluerimus.

At quam pulchre dicere videbare, cum ex altera parte 63
ponebas cumulatum aliquem plurimis, et maximis voluptatibus, nullo nec præsenti, nec futuro dolore: ex altera autem, p. 7 a.
cruciatibus maximis, toto corpore, nulla nec adjuncta, nec spe-

14 *Imperiosum illum*] Manlium, qui filium interfici jussit. v. Offic. III. 31.

15 *princeps i. e. f. consulatus*] Primus ex ea consul. s. ut alibi dicit, qui consulatum in eam familiam intulit.

16 *cum se devovebat*] Sic pro *devoveret* scripsi, quia post est *irruebat*: et sic etiam latinitas postulat. nec spernam *devoverat* quod Davisio placuit.

17 *tres aliqui*] Ursinus voluit *alii*, non est necesse. v. Clav. in *aliquis*.

18 *cum, datis testibus*] Videtur numerus excidisse aut aliquid aliud.

19 *adolescentulus eriperes P. Sullæ consulatum*] Accusando sc. de ambitu. v. pro Sulla c. 2.

rata voluptate: et quærebas, quis aut hoc miserior, aut su-
periore illo beatior foret? deinde concludebas, summum
20 malum esse dolorem, summum bonum voluptatem? L. Tho-
rius Balbus fuit, Lanuvinus; quem meminisse tu non potes. is
ita vivebat, ut nulla tam exquisita posset inveniri voluptas,
qua non abundaret. erat et cupidus voluptatum, et cujusvis
generis ejus intelligens, et copiosus: ita non superstitiosus,
ut illa plurima in sua patria sacrificia, et fana contemneret:
ita non timidus ad mortem, ut in acie sit ob rempublicam
64 interfectus. Cupiditates non Epicuri divisione finiebat, sed
sua satietate. habebat tamen rationem valitudinis: utebatur
iis exercitationibus, ut ad cenam et esuriens, et sitiens veni-
ret: eo cibo, qui et suavissimus esset, et idem facillimus ad
concoquendum: vino, et ad voluptatem, et ne noceret.
cetera illa adhibebat, quibus demtis negat se Epicurus in-
telligere, quid sit bonum. aberat omnis dolor: qui si adesset,
nec molliter ferret; et tamen medicis plus, quam philosophis
uteretur. color egregius, integra valitudo, summa gratia, vita
65 denique conferta voluptatum omnium varietate. [20] Hunc vero
beatum ratio quidem vestra sic cogit. Ego, huic quem ante-
ponam, non audeo dicere: [21] dicet pro me ipsa virtus; nec
dubitabit isti vestro beato M. Regulum anteponere. quem
quidem, cum sua voluntate, nulla vi coactus, [22] propter
fidem, quam dederat hosti, ex patria Karthaginem revertisset,
[23] tum ipsum, cum vigiliis et fame cruciaretur, clamat virtus
b. beatiorem fuisse, quam potantem in rosa Thorium. Bella
magna gesserat; bis consul fuerat; triumpharat: nec tamen
sua illa superiora, tam magna, neque tam præclara ducebat,
quam illum ultimum casum, quem propter fidem, constan-
tiamque susceperat: qui nobis miserabilis videtur audienti-
bus, illi perpetienti [24] erat voluptarius. [25] non enim hilaritate,
nec lascivia, nec risu, aut joco, comite levitatis, sed sæpe
66 etiam tristes firmitate, et constantia sunt beati. Stuprata
per vim Lucretia a regis filio, testata cives, seipsa interemit.
hic dolor, populi Romani duce et auctore Bruto, causa civi-
tati libertatis fuit: ob ejusque mulieris memoriam primo
anno et vir, et pater ejus, consul est factus. Tenuis L.

20 *Hunc vero beatum*] Int. dicetis. post pro *oratio* cum Davisio dedi *ratio* et *cogit* pro *cogitat*.

21 *dicet pro me i. v.*] Vulgati *dicit*. Edd. pr. omnes *dicet*. et sequitur *nec dubitabit*.

22 *propter fidem*] Sic ed. pr. Ven. 1471. Ald. nepos. recte. sequentes fere male *præter*. Correxit sic et Davisius.

23 *tum ipsum*] Davisius correxit *eum ipsum*. non bene. *ipsum* additur particulis temporis, ut ad Epp. ad Att. notavimus. *tum ipsum* est illo ipso tempore.

24 *erat voluntarius*] Hoc verum esse nullo modo potest. Bene Davisius e Mss. dedit *voluptarius*, quod et edd. quædam habent.

25 *non enim hilaritate*] Deest subjectum, quod respondeat alteri *tristes*. an *hilares hilaritate*?

Virginius, unusque de multis, sexagesimo anno post libertatem receptam, virginem filiam, sua manu occidit, potius, quam ea App. Claudii libidini, qui tum erat summo in imperio, dederetur. Aut hæc tibi, Torquate, sunt vituperan- 21
da, aut patrocinium voluptatis repudiandum. Quod autem 67
patrocinium, aut quæ ista causa est voluptatis, quæ nec [26] testes ullos e claris viris, nec laudatores poterit adhibere? ut enim nos ex annalium monumentis testes excitamus eos, quorum omnis vita consumta est in laboribus gloriosis, qui voluptatis nomen audire non possent: sic in vestris disputationibus historia muta est: numquam audivi in Epicuri schola Lycurgum, Solonem, Miltiadem, Themistoclem, Epaminondam nominari: qui in ore sunt ceterorum omnium philosophorum. Nunc vero, quoniam hæc nos etiam tractare cœpimus, suppeditabit nobis Atticus noster de thesauris suis, quos, et b.
quantos viros [27] [habere testium sat est]. Nonne melius est 68
de his aliquid, quam tantis voluminibus de Themista loqui? Sint ista Græcorum. quamquam ab his philosophiam, et omnes ingenuas disciplinas habemus. sed tamen est aliquid, p. 79.
quod nobis non liceat, liceat illis. Pugnant Stoici cum Peri- a.
pateticis. alteri negant quidquam esse bonum, nisi quod honestum sit. alteri, plurimum se, et longe, longeque plurimum tribuere honestati, sed tamen et in corpore, et extra, esse quædam bona. [28] Et certamen honestum, et disputatio splendida: omnis est enim de virtutis dignitate contentio. at cum tuis cum disseras, multa sunt audienda etiam de obscœnis voluptatibus, de quibus ab Epicuro sæpissime dicitur. Non 69
potes ergo ista tueri, Torquate, mihi crede, si te ipse, et tuas cogitationes, et studia perspexeris. pudebit te, inquam, illius tabulæ, quam Cleanthes, sane commode, [29] verbis pingere solebat. Jubebat eos, qui audiebant, secum ipsos cogitare pictam in tabula voluptatem; pulcherrimo vestitu, et ornatu regali, in solio sedentem: præsto esse virtutes, ut ancillulas, quæ nihil aliud agerent, nullum suum officium ducerent, nisi ut voluptati ministrarent, et eam tantum ad aurem admonerent, (si modo id pictura intelligi posset,) ut caveret, nequid perficeret imprudens, quod offenderet animos hominum, aut quidquam, e quo oriretur aliquis dolor. Nos quidem virtutes, sic natæ sumus, ut tibi serviremus; aliud negotii nihil habemus.

26 *testes—adhibere—testes excitamus*] *testes adhibere* sic non dicitur, immo *exhibere*, forte *ex* hinc temere translatum ad sequens *excitamus*, fuitque *citamus*: nam *testes citari* dicuntur. et sic in Ms. nempe *citamus* reperit Ursinus.

27 *habere testium sat est*] Hæc absunt pluribus Mss. unde et Grutero placebat ea deleri. nos cum Davisio saltem uncis inclusimus.

28 *Et certamen—contentio*] Est oratio objicientis. Conjeci interdum pro *Et* scribendum *Est*.

29 *verbis pingere solebat*] Sic edd. pr. Vulgo *depingere*.

22 At negat Epicurus (hoc enim vestrum lumen est) quem-
70 quam, qui honeste non vivat, jucunde posse vivere. quasi ego id curem, quid ille aiat, aut neget. illud quæro, quid ei,
[30] qui in voluptate summum bonum ponat, consentaneum sit dicere. Quid affers, cur Thorius, [31] Postumius, cur Chius, cur omnium horum magister, Orata, non jucundissime vix-
b. erit? Ipse negat, ut ante dixi, luxuriosorum vitam reprehendendam, nisi plane fatui sint, id est, nisi aut cupiant, aut metuant. quarum ambarum rerum cum medicinam pollicetur, luxuriæ licentiam pollicetur. his enim rebus detractis,
71 negat se reperire in asotorum vita quod reprehendat. Non igitur potestis voluptate omnia dirigentes, aut tueri, aut retinere virtutem. nam nec vir bonus ac justus haberi debet, qui, ne malum habeat, abstinet se ab injuria. nosti credo illud:

*Nemo pius est, qui pietatem* ——

Cave quidquam putes esse verius. nec enim, dum metuit, justus est: et certe, si metuere destiterit, non erit. non metuet autem, sive celare poterit, sive opibus magnis, quidquid fecerit, obtinere; certeque malet existimari bonus vir, ut non sit, quam esse, ut non putetur. Ita, quod certissimum est, pro vera, certaque justitia, simulationem nobis justitiæ traditis; præcipitisque quodam modo, ut nostram stabilem conscientiam contemnamus, aliorum errantem opi-
72 nionem aucupemur. Quæ dici eadem de ceteris virtutibus possunt: quarum omnium fundamenta vos in voluptate, tamquam in aqua, ponitis. Quid enim? fortemne possumus dicere eundem illum Torquatum? delector enim, quamquam te non possum, ut ais, corrumpere: delector, inquam, et familia vestra, et nomine. et hercule mihi vir optimus, nostrique amantissimus, A. Torquatus, versatur ante oculos: cujus quantum studium, et quam insigne fuerit erga me temporibus illis, quæ nota sunt omnibus, scire necesse est utrumque vestrum. quæ mihi ipsi, qui volo et esse, et haberi gratus, grata non essent, nisi eum perspicerem mea causa mihi amicum fuisse, non sua: nisi hoc dicis, sua, quod interest omnium recte facere. si id dicis, vicimus. id enim vo-
p. 80. lumus, id contendimus, ut officii fructus sit ipsum officium.
a. 73 Hoc ille tuus non vult, omnibusque ex rebus voluptatem, quasi mercedem, exigit. sed ad illum redeo. Si voluptatis causa cum Gallo apud Anienem depugnavit provocatus, et ex ejus spoliis sibi et torquem, et cognomen induit, [32] ullam

30 *qui in voluptate s. bonum ponat*] Sic cum Davisio ex optimo Ms. Pal. reposui pro vulgato *putat*: quod saltem debebat esse *putet*.

31. *Postumius, cur Chius*] Hæc nomina sunt incerta, et varie tentata: sed nihil certius reperi.

32 *ullam aliam ob causam*] *ullam* re-

aliam ob causam, nisi quod ei talia facta digna viro videbantur; fortem non puto. Jam si pudor, si modestia, si pudicitia, si, uno verbo, temperantia, pœnæ aut infamiæ metu coërcebuntur, non sanctitate sua se tuebuntur: [33] quo adulterium, quo stuprum, quo libido non se proripiet ac projiciet, aut occultatione proposita, aut impunitate, aut licentia?

Quid? illud, Torquate, quale tandem videtur? te isto no- 74
mine, ingenio, gloria, quæ facis, quæ cogitas, quæ contendis, quo referas, cujus rei causa perficere, quæ conaris, velis, quod optimum denique in vita judices, non audere in conventu dicere? quid enim mereri velis jam, cum magistratum inieris, et in concionem adscenderis, (est enim tibi edicendum, quæ sis observaturus in jure dicendo: et fortasse etiam, si tibi erit visum, aliquid de majoribus tuis, et de te ipso dices, more majorum) [34] quid merearis igitur, ut te dicas in eo magistratu omnia voluptatis causa facturum esse? teque nihil fecisse in vita nisi voluptatis causa? An me, inquis, tam amentem putas, ut apud imperitos isto modo loquar? At tu eadem ista dic in judicio, aut, [35] si coronam times, dic in senatu. numquam facies. [36] cur, nisi quod turpis est oratio? mene ergo, et Triarium, dignos existimas, apud
quos turpiter loquare? Verum, esto. Verbum ipsum volup- 23
tatis non habet dignitatem: nec nos fortasse intelligimus. 75
hoc enim identidem dicitis, non intelligere nos, voluptatem
quam dicatis. [37] Rem vides difficilem et obscuram. individua b
cum dicitis, et intermundia, quæ nec sunt ulla, nec possunt esse, intelligimus: voluptas, quæ passeribus nota est omnibus, a nobis intelligi non potest? quid, si efficio, ut fateare, me non modo, quid sit voluptas, scire, (est enim jucundus motus in sensu) sed etiam, quid eam tu velis esse? [38] tu enim eam ipsam vis, quam modo ego dixi: [39] et nomen imponis, in motu ut sit, et faciat aliquam varietatem: tum aliam quandam summam voluptatem, cui addi nihil possit;

cte pro vulgato antea *nullam* edidere Manutius, Lambinus, quos cum Davisio secutus sum.

33 *quo adult. quo stuprum, quo libido —se proripiet*] Sic pro vulgato *quod, quod, quæ* edere non dubitavi, nam id verbum *se proripiet* evidenter postulat. Videre alii, sed non recepere in textum.

34 *quid merearis igitur*] V. Clav. in *mereri.*

35 *si coronam times*] Populum circumstantem. nempe ante dixerat, apud imperitam plebem se tale quid non dicturum.

36 *cur, nisi quod t. e. or.*] Davisius delevit *quod.* frustra. paullo post, c. 24. eadem forma est.

37 *Rem. vides diff.*] *Vides* in tali ironia non dicitur. P. Manutius corrigebat *videlicet*, Davisius *video*. Mihi placet *vide* in quo est minima mutatio.

38 *tu enim eam ipsam vis*] *tum* quod in vulgg. est correxi *tu*, cui mox respondet *ego*.

39 *et nomen, imponis in motu ut sit*] i. e. et vocas *moventem*. respondet mox, *tum aliam quandam——quam stabilem appellas.*

eam tum adesse, cum dolor omnis absit, eamque stabilem
76 appellas. Sit sane ista voluptas. dic in quovis conventu, te
omnia facere, ne doleas. si ne hoc quidem satis ample, satis
honeste dici putas; dic te omnia et in isto magistratu, et in
omni vita, utilitatis tuæ causa facturum, nihil nisi quod expediat, nihil denique nisi tua causa: quem clamorem concionis, aut quam spem consulatus ejus, qui tibi paratissimus
est, futuram putes? eamne rationem sequare, qua tecum
ipse, et cum tuis utare, profiteri autem, et in medium proferre non audeas? At vero illa, quæ Peripatetici, quæ Stoici
dicunt, semper tibi in ore sunt. in judiciis, in senatu, *officium, æquitatem, dignitatem, fidem, recta, honesta, digna imperio, digna populo Romano, omnia pericula pro republica,*
77 *mori pro patria.* Hæc cum loqueris, nos barones stupemus:
tu videlicet tecum ipse rides. nam inter ista tam magnifica
verba, tamque præclara, non habet ullum voluptas locum,
non modo illa, [40] quam in motu esse dicitis, quam omnes
urbani, rustici, omnes, inquam, qui Latine loquuntur, voluptatem vocant: sed ne hæc quidem stabilis, quam, præter
24 vos, nemo appellat voluptatem. Vide, ne non debeas verbis
nostris uti, sententiis tuis. Quod si vultum tibi, si incessum
fingeres, quo gravior viderere, non esses tui similis: verba
p. 81. a. tu fingas, et ea dicas, quæ non sentias, aut etiam, ut vestitum, sic sententiam habeas aliam domesticam, aliam forensem, ut in fronte ostentatio sit, intus veritas occultetur?
Vide, quæso, rectumne sit. mihi quidem eæ veræ videntur
opiniones, quæ honestæ, quæ laudabiles, quæ gloriosæ, quæ
in senatu, quæ apud populum, quæ in omni cœtu concilioque [41] proferendæ sint: ne id non pudeat sentire, quod pudeat dicere.

Amicitiæ vero locus ubi esse potest, aut quis amicus esse cuiquam, quem non ipsum amet propter ipsum? quid autem est amare, e quo nomen ductum amicitiæ est, nisi velle bonis aliquem affici quam maximis, etiam si ad se ex iis nihil redeat? Et quidem prodest, inquis, mihi eo esse animo. Immo videri fortasse. esse enim, nisi eris, non potes. qui autem esse poteris, nisi te amor ipse ceperit? [42] quod non subducta utilitatis ratione effici solet, sed ipsum a se oritur, et sua sponte nascitur. At enim sequor utilitatem. Manebit ergo amicitia tam diu, [43] quam diu sequetur utilitas:

40 *quam in m. e. d.*] Non repertum hoc in Ms. Eliensi pro glossemate habet Davisius.

41 *proferendæ sint*] i. possint proferri. Mss. quidam boni *profitendæ sint*, quod recepit Davisius. nil interest sensu. sed vulgatum tamen magis placet.

42 *quod non subducta utilitatis ratione*] *subducta* pro *sub dubia* edidimus ex Nonio in *subducere*, ut jam edidit Lambinus et Davisius. *sub dubia* commodum sensum hic non habet.

43 *quam diu sequitur*] Tacite *sequetur* edidit Davisius. sed recte. mox *si utilitas* &c. *tollet eadem*, non *tollit*. et habent *sequetur* edd. pr.

et, si utilitas amicitiam constituet, tollet eadem. Sed quid 79
ages tandem, [44] si utilitas ab amicitia (ut fit sæpe) defecerit?
relinquesne? quæ ista amicitia est? retinebis? quî conve-
nit? quid enim de amicitia statueris, [45] utilitatis causa ex-
petenda, vides. Ne in odium veniam, si amicum destitero
tueri. Primum cur ista res digna odio est, nisi quod est
turpis? Quod si, ne quo incommodo afficiare, non relinques
amicum: tamen, ne sine fructu alligatus sis, ut moriatur,
[46] optabis. Quod si non modo utilitatem tibi nullam afferet,
sed jacturæ rei familiaris erunt faciundæ, labores suscipiendi,
adeundum vitæ periculum: ne tum quidem te respicies, et
cogitabis sibi quemque natum esse, et suis voluptatibus?
vadem te ad mortem tyranno dabis pro amico, ut Pythago- b.
reus ille fecit [47] Siculo tyranno? aut [48] Pylades cum sis, di-
ces te esse Orestem, ut moriare pro amico? aut, si esses
Orestes, Pyladem refelleres, te indicares? et, si id non pro-
bares, quo minus ambo una necaremini, [49] non precarere?
Faceres tu quidem, Torquate, hæc omnia. nihil enim arbi- 25
tror magna laude dignum, quod te prætermissurum credam 80
aut mortis, aut doloris metu. non quæritur autem, quid na-
turæ tuæ consentaneum sit, sed quid disciplinæ. ratio ista,
quam defendis; præcepta, quæ didicisti, quæ probas; fun-
ditus evertunt amicitiam: quamvis eam Epicurus, ut facit,
in cælum efferat laudibus. At coluit ipse amicitias. Quasi
quis illum neget et bonum virum, et comem, et humanum
fuisse. de ingenio ejus in his disputationibus, non de mori-
bus quæritur. sit ista in Græcorum levitate perversitas, qui
maledictis insectantur eos, a quibus de veritate dissentiunt.
Sed quamvis comis in amicitiis tuendis fuerit, tamen, si hæc
vera sunt, (nihil enim affirmo) non satis acutus fuit. At 81
multis se probavit: et quidem jure fortasse: sed tamen non
gravissimum est testimonium multitudinis. in omni enim
arte, vel studio, [50] vel quavis scientia, ut in ipsa virtute, op-
timum quidque rarissimum. Ac mihi quidem, quod et ipse
bonus vir fuit, et multi Epicurei fuerunt, et hodie sunt et in
amicitiis fideles, et in omni vita constantes, et graves, nec

44 *si utilitas ab amicitia—defecerit*] *Defecerit* verum esse non credo. immo puto scripsisse Ciceronem *dissederit.*

45 *utilitatis causa expetenda*] Hoc pro glossemate habuere P. Manutius et Lamb. et Davisius, qui nec in Ms. Eliensi reperit. Sane supervacuum est, et melius abfuerit.

46 *optabis*] Durius hoc Davisio videtur: conjicitque *non optabis?*

47 *Siculo tyranno?*] *tyranno* commode abfuerit.

48 *Pylades cum sis, dices*] Melius sequentibus conveniret *esses, diceres, morerere.* nec verum erat *cum Pylades sis.* non enim erat.

49 *non precarere*] Negatio prorsus aliena est. itaque aut tollenda est, aut pro *n. pr.* legendum cum Davisio *comprecarere.*

50 *vel quavis scientia—rarissimum est*] Davisius deleri vult *quavis*, et *est*, et pro *vel in i. v.*, *ut in ipsa virtute*, bene opinor. *est* etiam a Mss. quibusdam abest, et ed. Vict. itaque hoc quidem delevi.

voluptate, sed officio consilia moderantes, hoc videtur major
vis honestatis, et minor voluptatis. ita enim vivunt quidam,
p. 82. ut eorum vita refellatur oratio. atque ut ceteri existimantur
a. dicere melius, quam facere: sic hi mihi videntur facere me-
26 lius, quam dicere. Sed hæc nihil sane ad rem. illa videa-
82 mus, quæ a te de amicitia dicta sunt. e quibus unum mihi
videbar [51] ab ipso Epicuro dictum cognoscere: amicitiam a
voluptate non posse divelli, ob eamque rem, colendam esse,
quod sine ea tuto, et sine metu vivi non posset, [52] nec ju-
cunde quidem posset. Satis est ad hoc responsum. attulisti
aliud humanius horum recentiorum, numquam dictum ab
ipso illo, quod sciam: primo utilitatis causa amicum expeti:
cum autem usus accessisset, tum ipsum amari propter se,
etiam omissa spe voluptatis. hoc etsi multis modis repre-
hendi potest, tamen accipio [53] quod dant. mihi enim satis
est, ipsis non satis. nam aliquando posse recte fieri dicunt,
83 nulla exspectata, nec quæsita voluptate. Posuisti etiam, di-
cere alios, fœdus quoddam inter se facere sapientes, ut quem-
admodum sint in se ipsos animati, eodem modo sint erga
amicos: id et fieri posse, et sæpe esse factum, et ad volu-
ptates percipiendas maxime pertinere. Hoc fœdus facere si
potuerunt, faciant etiam illud, ut æquitatem, modestiam, vir-
tutes omnes per se ipsas gratis diligant. At vero si fructi-
bus, et emolumentis, et utilitatibus amicitias colemus, si
nulla caritas erit, quæ faciat amicitiam ipsam sua sponte, vi
sua, ex se, et propter se expetendam: dubium est, quin fun-
84 dos, et [54] insulas amicis anteponamus? Licet hic rursus ea
commemores, quæ optimis verbis ab Epicuro de laudibus
amicitiæ dicta sunt. non quæro, quid dicat, sed quid conve-
nienter possit rationi, et sententiæ suæ dicere. Utilitatis
causa amicitia est quæsita. num igitur utiliorem tibi hunc
Triarium putas esse posse, [55] quam tua sint Puteolis grana-
b. ria? collige omnia, quæ soletis: præsidium amicorum. Sa-
tis est tibi in te, satis in legibus, satis et in mediocribus ami-
citiis præsidii: jam contemni non poteris. odium autem et
invidiam facile vitabis. ad eas enim res ab Epicuro præcepta

51 *ab i. Epicuro dictum cognoscere*] Pro *cognoscere* legam *agnoscere*.

52 *nec jucunde quidem posset*] Si hoc est a Cicerone, debet esse *ne*. sed totum non placet. nam hoc est majus quam *tuto et sine metu*. deberetque esse *quod sine ea jucunde vivi non posset, ne tuto quidem et sine metu*. Sed totum hoc *n. j. q. p.* abest a Ms. Par. videturque delendum.

53 *quod dant*] Sic Ms. Pal. optimus pro vulgato *dat*.

54 *insulas*] v. Clav. in h. v.

55 *quam tua sint P. granaria*] Delevi *si* ante *tua*, ut Muretus Var. Lect. VII, 20. et Lambinus et Davisius, qui et in Ms. Paris. non reperit. pro *granaria* male edd. vett. *gramina*. Gronov. Obs. II, 2. eandem lectionem probans, putat scribendum esse *Granaria*, ut sit nomen villæ: quod durius videtur. negotiationem frumentariam exercuisse videtur Torquatus, et Puteolis habuisse granaria.

dantur. [56] et tamen tantis vectigalibus ad liberalitatem utens, etiam sine hac Pyladea amicitia, multorum te benevolentia præclare et tuebere, et munies. At quicum joca, seria, ut 85
dicitur, quicum arcana, quicum occulta omnia? Tecum optime: deinde etiam cum mediocri amico. Sed fac ista esse non inopportuna: [57] quid ad utilitatem tantæ pecuniæ? Vides igitur, si amicitiam sua caritate metiare, nihil esse præstantius: sin emolumento, summas familiaritates, [58] prædiorum pretiosorum mercede superari. Me igitur ipsum ames oportet, non mea, si veri amici futuri sumus. Sed in 27
rebus apertissimis nimium longi sumus. perfecto enim, et concluso, neque virtutibus, neque amicitiis usquam locum esse, si ad voluptatem omnia referantur: nihil præterea magnopere dicendum. attamen, ne cui loco non videatur esse responsum, pauca etiam nunc dicam ad reliquam orationem tuam.

Quoniam igitur omnis summa philosophiæ, ad beate vi- 86
vendum refertur, idque unum expetentes homines se ad hoc studium contulerunt: beate autem vivere alii in alio, vos in voluptate ponitis, item contra, [59] omnem infelicitatem in dolore: id primum videamus, beate vivere vestrum quale sit. Atque hoc dabitis, ut opinor, si modo sit aliquid, esse beatum, id oportere totum poni in potestate sapientis. nam, si amitti vita beata potest, beata esse non potest. quis enim confidit semper sibi illud stabile et firmum permansurum, quod fragile et caducum sit? qui autem diffidet perpetuitati bonorum suorum, timeat necesse est, ne aliquando, amissis illis, p. 83.
sit miser. beatus autem esse in maximarum rerum timore a.
nemo potest.

Nemo igitur esse beatus potest. neque enim in aliqua 87
parte, sed in perpetuitate temporis [60] vita beata dici solet: neque appellatur omnino vita beata, nisi confecta, atque absoluta: nec potest quisquam alias beatus esse, alias miser.

56 *et tamen non tantis v. ad libertatem utens*] Delevi primum *non* quod a pluribus Mss. abest, delerique volebat et Gruterus. tum *liberalitatem* revocavi mutatam in *libertatem* a Grutero, quod et Mss. habent et edd. vett. et sensus desiderat. Verbo *utens* addunt Mss. et edd. pr. *eis.* unde Davisius conjiciebat legendum *uti si vis.*

57 *quid ad utilitatem tantæ pecuniæ?*] i. e. si hæc commoda comparentur cum tantis divitiis tuis, levia sint.

58 *prædiorum pretiosorum mercede*] *pretiosorum* edd. vett. Victorius dedit *fructuosorum*, idque et in Mss. repertum pluribus. sed non satis convenit cum *mercede*, quod est *fructu*: unde tautologia nascitur. et videntur intelligi *prædia urbana*, ante *insulæ*. quarum reditus dicitur merces, sc. e locationibus, quod de prædiis rusticis non memini dici. ad Att. XV, 17. est *merces insularum*. sed et Verr. III, 50. est *merces e fundo* rustico, eoque non locato.

59 *omnem infelicitatem*] Mss. quidam boni *miseriam* habent. et edd. Aldi nep. Davis.

60 *vita beata duci solet*] Edd. vett. omnes *dici*. *duci* est a Grutero: sed tamen et ed. pr. habet. nil admodum interest. sed *dici* prætulerim, quia et *appellari* sequitur.

qui enim existimabit posse se miserum esse, beatus non erit. nam cum semel est suscepta beata vita, tam permanet, quam ipsa illa effectrix beatæ vitæ sapientia: neque exspectat ultimum tempus ætatis: quod Crœso scribit Herodotus præceptum a Solone. [61] At enim, quemadmodum tute dicebas, negat Epicurus diuturnitatem quidem temporis ad beate vivendum aliquid afferre, nec minorem voluptatem percipi in
88 brevitate temporis, quam, si illa sit sempiterna. Hæc dicuntur inconstantissime. cum enim summum bonum in voluptate ponat, negat infinito tempore ætatis voluptatem fieri majorem, quam finito atque modico. Qui bonum omne in virtute ponit, is potest dicere perfici beatam vitam perfectione virtutis. negat enim summo bono afferre incrementum diem. qui autem voluptate vitam effici beatam putabit, qui sibi is conveniet, si negabit voluptatem crescere longinquitate? igitur ne dolorem quidem. An dolor longissimus quisque miserrimus: voluptatem non optabiliorem diuturnitas facit? Quid est igitur, cur ita semper deum appellet Epicurus, beatum et æternum? demta enim æternitate nihilo beatior Jupiter, quam Epicurus. uterque enim summo bono fruitur, id est, voluptate. at enim hic etiam dolore. at eum nihili facit. ait enim se, si uratur, quam hoc suave! di-
89 cturum. Qua igitur re a deo vincitur, si æternitate non vin-
b. citur? [62] in quo quid est boni præter summam voluptatem, et eam sempiternam? quid ergo attinet gloriose loqui, nisi constanter loquare? in voluptate corporis (addam, si vis, animi, dum ea ipsa, ut vultis, [63] sit quod et in corpore) situm est vivere beate. Quid? istam voluptatem perpetuam quis potest præstare sapienti? nam quibus rebus efficiuntur voluptates, hæ non sunt in potestate sapientis. non enim in ipsa sapientia positum est beatum esse, sed in iis rebus, quas sapientia comparat ad voluptatem. totum autem id externum: et, quod externum, id in casu est. ita fit beatæ vitæ domina fortuna. quam Epicurus ait *exiguam intervenire sapienti.*
28 Age, inquies: ista parva sunt. *sapientem locupletat ipsa*
90 *natura:* cujus divitias [64] Epicurus parabiles esse docuit. Hæc bene dicuntur: nec ego repugno: sed inter sese ipsa pugnant. negat enim, tenuissimo victu, id est, contemtissi-

61 *At enim*] Sic pro *etenim* legendum putabat P. Manutius, idque bene recepit Davisius. est enim objicientis oratio. Post *hic etiam dolore*, int. e *fruitur*, afficitur, salva felicitate, vel salvo summo bono.

62 *in qua quid est boni*] Non est, quo referatur *qua*. Igitur placet Pearcii et Walkeri conjectura *in quo*, ut referatur ad *Deum.*

63 *sit, quod et in corpore*] Hoc vix intelligi potest. Mss. fere habent *sit, quod et corpore*, ut et edd. pr. Ven. unde fecere, Davisius *sit e corpore*, Gruterus *sit et in corpore*, Lambinus *sit quoque in corpore*: maxime placet Gruteri ratio.

64 *Epicurus parabiles esse dicit*] Vulgo additur *ipse*, *Ep. i.* sed id hoc loco friget, abestque Mss. pluribus et ed. Vict.

mis escis et potionibus, minorem voluptatem percipi, quam rebus exquisitissimis ad epulandum. Huic ego, si negaret quidquam interesse ad beate vivendum, quali uteretur victu, concederem: laudarem etiam: verum enim diceret: idque Socratem, qui voluptatem nullo loco numerat, audio dicentem, cibi condimentum esse famem: potionis sitim. sed, qui ad voluptatem omnia referens, vivit ut Gallonius, loquitur ut Frugi ille Piso, [65] non audio. nec enim eum, quod sentiat, dicere existimo. Naturales divitias dixit parabiles esse, 91
quod parvo esset natura contenta. certe, nisi voluptatem tanti æstimaretis. *Non minor*, inquit, *voluptas percipitur ex vilissimis rebus, quam ex pretiosissimis.* Hoc est non modo cor non habere, sed ne palatum quidem. qui enim voluptatem ipsam contemnunt, iis licet dicere, se acipenserem menæ non anteponere. cui vero in voluptate summum bonum est, p. 84.
huic omnia sensu, non ratione sunt judicanda: eaque di- a.
cenda optima, [66] quæ sunt suavissima.

Verum esto: consequatur summas voluptates, non modo 92
parvo, sed per me nihilo, si potest: sit voluptas non minor in nasturtio illo, quo vesci Persas esse solitos scribit Xenophon, quam in Syracusanis mensis, quæ a Platone graviter vituperantur: sit, inquam, tam facilis, quam vultis, voluptatis comparatio: quid de dolore dicemus? cujus tanta tormenta sunt, ut in his beata vita, si modo dolor summum malum est, esse non possit. ipse enim Metrodorus, pæne alter Epicurus, beatum esse describit his fere verbis: *cum corpus bene constitutum sit, et sit exploratum, ita futurum.* An id exploratum cuiquam potest esse, quo modo sese habiturum sit corpus non dico ad annum, sed ad vesperam? dolor igitur, id est summum malum, metuetur semper, etiam si non aderit. jam enim adesse poterit. qui potest igitur habitare in beata vita summi mali metus? Traditur, inquit, ab Epicuro ratio negligendi doloris. [67] Jam ipsum 93
absurdum, maximum malum negligi. sed quæ tandem ista ratio est? Maximus dolor, inquit, brevis est. primum quid tu dicis, breve? deinde dolorem quem maximum? quid enim? summus dolor plures dies manere non potest? vide ne etiam menses. nisi forte eum dicis, qui simulatque arripuit, interficit. quis istum dolorem timet? illum mallem levares, quo optimum atque humanissimum virum, Cn. Octavium, M. F. familiarem meum, confici vidi: nec vero semel, nec ad breve tempus, sed et sæpe plane, et diu. quos ille,

65 *non audio*] Videtur excidisse pronomen, *eum non audio.* Videtur transpositum esse mox: *nec enim eum,* ubi commode abfuerit.

66 *quæ sunt suavissima*] *Sint* habent Mss. plures et edd. Vict. Ald. pro *sunt:* recte.

67 *Jam ipsum absurdum*] Addendum est *id. Jam id ipsum a.*

b. dii immortales! cum omnes artus ardere viderentur, crucia-
tus perferebat? nec tamen miser esse, quia summum id ma-
lum non erat: tantummodo laboriosus videbatur. at miser,
29 si in vitiosa, et flagitiosa vita afflueret voluptatibus. Quod
94 autem magnum dolorem brevem, longinquum levem esse
dicitis: id non intelligo, quale sit. video enim et magnos,
et eosdem bene longinquos dolores: quorum alia toleratio
est verior; qua uti vos non potestis, qui honestatem ipsam
per se non amatis. Fortitudinis quædam præcepta sunt, ac
pæne leges, quæ effæminari virum vetant in dolore. quam-
obrem turpe putandum est, non dico dolere (nam id quidem
est interdum necesse) sed saxum illud Lemnium clamore
Philoctetæo funestare:

> *Quod ejulatu, questu, gemitu, fremitibus*
> *Resonando* [68] *mutum, flebiles voces refert.*

Huic Epicurus comparet se, si potest:

> *Cui viperino morsu venæ viscerum*
> *Veneno imbutæ tætros cruciatus cient.*

Sit Epicurus Philocteta: si gravis dolor, brevis. At jam
95 decimum annum in spelunca jacet. Si longus, levis. dat
enim intervalla, et relaxat. Primum non sæpe: deinde quæ
est ista relaxatio, cum et præteriti doloris memoria, recens
est; et futuri, atque impendentis torquet timor? Moriatur,
inquit. Fortasse id optimum, sed ubi illud, Plus semper vo-
luptatis? si enim ita est: vide ne facinus facias, cum mori
suadeas. Potius ergo illa dicantur, turpe esse viro debilitari,
dolore frangi, succumbere. nam ista vestra, Si gravis, brevis:
si longus, levis, dictata sunt. virtutis, magnitudinis animi,
30 patientiæ, fortitudinis fomentis dolor mitigari solet. Audi,
96 ne longe abeam, moriens quid dicat Epicurus: [69] et intellige,
facta ejus cum dictis discrepare. Epicurus Hermacho S.
p. 85. *Cum ageremus,* inquit, *vitæ beatum, et eundem supremum*
a. *diem, scribebamus hæc. tanti autem morbi aderant vesicæ, et*
*viscerum,* [70] *ut nihil ad eorum magnitudinem posset accedere.*
Ecce miserum hominem, si dolor, summum malum est. dici
aliter non potest. sed audiamus ipsum: *Compensabatur ta-*
*men,* inquit, *cum his omnibus animi lætitia, quam capiebam*
*memoria rationum, inventorumque nostrorum. sed tu, ut dig-*
*num est tua erga me, et erga philosophiam voluntate ab ado-*
97 *lescentulo suscepta, fac ut Metrodori tueare liberos.* Non ego

68 *mutum*] Sic bene Mss. Palat. et alii. ed. pr. Ven. 1494. Ald. Vict. post editum *multum*, nullo sensu. *Saxum mutum* refert voces flebiles ejulatu &c. cf. Tusc. II, 13. Scalig. ad Varr. de L. L. p. 102.

69 *et intellige*] Pro et intelliges, vel, *ut intelligas*, ut et edidit Davisius.

70 *ut nihil posset accedere*] *Posset* verum est, non vulgatum *possit*: nam refertur ad *erant*.

jam Epaminondæ, non Leonidæ mortem hujus morti antepono: quorum alter cum vicisset Lacedæmonios apud Mantineam, simulque ipse gravi vulnere exanimari se videret; ut primum dispexit, quæsivit, salvusne esset clypeus? cum salvum esse flentes sui respondissent: rogavit, essentne fusi hostes? cumque id quoque, ut cupiebat, audivisset, evelli jussit eam, qua erat transfixus, hastam. ita multo sanguine profuso, in lætitia, et in victoria est mortuus. Leonidas autem, rex Lacedæmoniorum, se in Thermopylis, trecentosque eos, quos eduxerat Sparta, cum esset proposita aut fuga turpis, aut gloriosa mors, opposuit hostibus. Præclaræ mortes sunt imperatoriæ. philosophi autem in suis lectulis plerumque moriuntur. Refert tamen, [71] quod sibi videtur esse morienti magna laus. *Compensabatur*, inquit, *cum summis doloribus lætitia.* Audio equidem philosophi vocem, Epicure. 98
sed quid tibi dicendum sit, oblitus es. primum enim, si vera sunt ea, quorum recordatione te gaudere dicis, hoc est, si vera sunt tua scripta et inventa; gaudere non potes. nihil enim jam habes, quod ad corpus referas. est autem a te b.
semper dictum, nec gaudere quemquam, nisi propter corpus: nec dolere. *Præteritis*, inquit, *gaudeo.* Quibusnam præteritis? si ad corpus pertinentibus, rationes tuas te video compensare cum istis doloribus, non memoriam corpore perceptarum voluptatum. si autem ad animum; falsum est; quod negas animi ullum esse gaudium, quod non referatur ad corpus. Cur deinde Metrodori liberos commendas? quid 99
ex isto tuo egregio officio, et tanta fide (sic enim existimo) ad corpus refers?

Huc et illuc, Torquate, vos versetis licet: nihil in hac 31
præclara epistola scriptum ab Epicuro congruens, et conveniens decretis ejus reperietis. ita redarguitur ipse a sese, [72] veneuntque scripta ejus probitate ipsius ac moribus. nam ista commendatio puerorum, memoria et caritas amicitiæ, summorum officiorum in extremo spiritu conservatio, indicat, innatam esse homini probitatem gratuitam, non invitatam voluptatibus, nec præmiorum mercedibus evocatam. quod enim testimonium majus quærimus, quæ honesta et recta sint, ipsa esse optabilia per sese, cum videamus tanta officia morientis? Sed, ut epistolam laudandam arbitror eam, 100
quam modo totidem fere verbis interpretatus sum (quamquam ea cum summa ejus philosophi nullo modo congrue-

71 *quod sibi videtur e. m. magna laus*] Vix latina hæc sunt, varieque tentata a viris doctis. putem esse corrigendum *magnæ lætitiæ:* nam ipse *lætitiam* appellat Epicurus non *laudem.*

72 *veneuntque scripta ejus p. i. ac moribus*] Si *veneunt* verum est, sensus est non incommodus: laudantur, probantur probitate auctoris, quæ ex iis elucet. Sed aliis suspecta est lectio hæc, corriguntque *vincuntur.* Davisius *convincuntur*, i. e. refelluntur; quod placet, sed libris non firmatur.

bat :) sic ejusdem testamentum non solum a philosophi gravitate, sed etiam ab ipsius sententia judico discrepare. scripsit enim, et multis sæpe verbis, et breviter apteque, in eo libro, quem modo nominavi, *mortem nihil ad nos pertinere. quod*
p. 86. *enim dissolutum sit, id esse sine sensu : quod autem sine sensu*
a *sit, id nihil omnino ad nos pertinere.* hoc ipsum elegantius poni, meliusque potuit. nam quod ita positum est, Quod dissolutum sit, id esse sine sensu, id ejusmodi est, ut non
101 satis plane dicat, quid sit dissolutum. Sed tamen intelligo, quid velit. quæro autem, quid sit, quod cum dissolutione, id est, morte, sensus omnis exstinguatur ; et cum reliqui nihil sit omnino, quod pertineat ad nos : tam accurate, tamque diligenter caveat et sanciat, *ut Amynomachus, et Timocrates, heredes sui, de Hermachi sententia dent, quod satis sit ad diem agendum natalem suum quotannis, mense Gamelione : itemque omnibus mensibus, vicesimo die lunæ, dent ad eorum epulas, qui una secum philosophati sint, ut et sui, et Metrodori*
102 *memoria colatur.* Hæc ego non possum dicere non esse hominis et belli, et humani ; sapientis vero nullo modo, physici præsertim, [73] quem se ille vult, putare ullum esse cujusquam diem natalem. Quid ? verene potest esse dies sæpius, qui semel fuit ? certe non potest. an ejusdemmodi ? ne id quidem, nisi cum multa annorum intercesserint millia, ut omnium siderum eodem, unde profecta sint, fiat ad unum tempus reversio : nullus est igitur cujusquam dies natalis. At habetur. Et ego id scilicet nesciebam. sed, ut sit, etiamne post mortem coletur : idque testamento cavebit is, [74] qui vobis quasi oraculum ediderit, nihil ad nos pertinere post mortem ? Hæc non erant ejus, qui innumerabiles mundos, infinitasque regiones, quarum nulla esset ora, nulla extremitas, mente peragravisset, numquid tale Democritus ? ut alios
103 omittam, hunc appello, quem ille unum secutus est. Quod si dies notandus fuit, eumne potius, quo natus, an eum, quo sapiens factus est ? Non potuit, inquies, fieri sapiens, nisi natus esset. et isto modo ne si avia quidem ejus nata non esset. Res tota, Torquate, non-doctorum hominum, velle
b. post mortem epulis celebrari memoriam sui nominis. quos quidem dies quemadmodum agatis, et in quantam hominum facetorum urbanitatem incurratis, non dico. Nihil opus est litibus. tantum dico, magis fuisse vestrum agere Epicuri diem natalem, quam illius testamento cavere, ut ageretur.

32 Sed, ut ad propositum revertamur, (de dolore enim cum
104 diceremus, ad istam epistolam delati sumus) nunc totum

73 *quem se ille esse vult*] Delevi *esse*, ut alibi : quod sæpe intrusere librarii, ubi elegantius omittitur : quamquam jam delevit Victorius.

74 *qui vobis quasi oraculum ed.*] Davisius *nobis*, et sic plures libri. sed vulgatum melius : pertinet enim ad discipulos, non ad omnes alios.

illud concludi sic licet. Qui in summo malo est, is tum cum in eo est, non est beatus. Sapiens autem semper beatus est, et est aliquando in dolore. non est igitur summum malum dolor. Jam illud quale tandem est? *Bona præterita non effluere sapienti, mala meminisse non oportere.* Primum in nostrane potestate est, quid meminerimus? Themistocles quidem, cum ei [75] Simonides, aut quis alius artem memoriæ polliceretur, oblivionis, inquit, mallem. nam memini etiam quæ nolo, oblivisci non possum quæ volo. Magno hic in- 105
genio. sed res se tamen sic habet, ut nimis imperiosi philosophi sit, vetare meminisse. vide, ne ista sint Manliana vestra, aut majora etiam, si imperes quod facere non possim. Quid, si etiam jucunda memoria est præteritorum malorum? ut proverbia nonnulla veriora sint, quam vestra dogmata. vulgo enim dicitur, *Jucundi acti labores*: nec male Euripides: concludam, si potero, Latine: Græcum enim hunc versum nostis omnes:

*Suavis laborum est præteritorum memoria.*

Sed ad bona præterita redeamus. quæ si a vobis talia dicerentur, qualibus C. Marius uti poterat, ut expulsus, egens, in palude demersus, tropæorum recordatione levaret dolorem suum: audirem, et plane probarem. Nec enim absolvi beata vita sapientis, nec ad exitum perduci poterit, [76] si pri- p. 87.
ma quæque bene ab eo consulta atque facta, ipsius oblivione a.
obruentur. Sed vobis voluptatum perceptarum recordatio 106
vitam beatam facit, et quidem corpore perceptarum. nam si quæ sunt aliæ, falsum est, omnes animi voluptates esse e corporis societate. Corporis autem voluptas si etiam præterita delectat, non intelligo, cur Aristoteles Sardanapali epigramma tantopere derideat: in quo ille rex Assyriæ glorietur, se omnes secum libidinum voluptates abstulisse. quod enim ne vivus quidem, inquit, diutius sentire poterat, quam dum fruebatur; quo modo id potuit mortuo permanere? Fluit igitur voluptas corporis, et prima quæque avolat, sæpiusque relinquit causas pœnitendi, quam recordandi; itaque beatior Africanus cum patria illo modo loquens,

*Desine Roma tuos hostes:*———

reliquaque præclare;

*Namque tibi monumenta mei peperere labores.*

Laboribus hic præteritis gaudet: tu jubes voluptatibus. hic

75 *Simonides, aut quis alius*] Ms. Pal. 1. *an quis alius*, quod prætulit Davisius.

76 *si—obliv. obruentur*] Sic bene Lambinus pro vulgato *obruerentur*, quod τῷ *poterit* non convenit. et sic in Mss. reperit Davisius.

se ad ea revocat, e quibus nihil umquam [77] retulerat ad corpus: tu totus hæres in corpore.

33 Illud autem ipsum qui obtineri potest, quod dicitis, omnes
107 animi et voluptates, et dolores, ad corporis voluptates et dolores pertinere? Nihilne te delectat umquam? video, quicum loquar. te igitur, Torquate, ipsum per se nihil delectat? omitto dignitatem, honestatem, speciem ipsam virtutum, de quibus ante dictum est: [78] hæc leviora ponam: poëma, orationem, cum aut scribis, aut legis: cum omnium factorum, cum regionum conquiris historiam; signum, tabula, locus
b. amœnus, ludi, venatio, villa Luculli, (nam si tuam dicerem, latebram haberes: ad corpus diceres pertinere) sed ea, quæ dixi, [79] ad corpusne refers? an est aliquid, quod te sua sponte delectet? Aut pertinacissimus fueris, si in eo persisteris, ad corpus ea, quæ dixi, referre: aut deserueris totam
108 Epicuri voluptatem, si negaveris. Quod vero a te disputatum est, majores esse voluptates, et dolores animi, quam corporis; quia trium temporum particeps animus sit, corpore autem præsentia solum sentiantur? qui probari potest, ut is, qui propter me aliquid, plus, quam ego ipse, gaudeat? Animi voluptas oritur propter voluptatem corporis, et major est animi voluptas, quam corporis. ita fit, [80] ut gratulator lætior sit, quam is, cui gratuletur. Sed, dum efficere vultis beatum sapientem, cum maximas animo voluptates percipiat, omnibusque partibus majores, quam corpore: [81] quid occurrat, non videtis. animi enim quoque dolores percipiet omnibus partibus majores, quam corporis. ita miser sit aliquando necesse est is, quem vos beatum semper vultis esse. nec vero id, dum omnia ad voluptatem, doloremque referetis, efficietis umquam.

109 Quare aliud aliquid, Torquate, hominis summum bonum reperiendum est. voluptatem bestiis concedamus: quibus vos de summo bono testibus uti soletis. Quid, si etiam bestiæ multa faciunt, duce sua quæque natura, [82] partim indulgen-

77 *retulerit ad corpus*] Scribendum haud dubie *retulerat*, et sic est in ed. prima. itaque recepi.

78 *hæc leviora ponam*] Davisius corrigit *ponantur*, ut solœcismus vitetur. scil. quia post sunt nominativi. mihi vero hoc verbum delendum videtur, natumque e *poëma*. leviora illa sunt, scribere poëma, componere historiam, signum &c. ita omnia optime cohærent. *hæc leviora—ad corpusne refers.*

79 *ad corpus—referre*] An referri?

80 *ut gratulator lætior sit* &c.] Quia verbum *gratulator* nusquam alibi occurrit, suspicatus sum, Ciceronem scripsisse *ut qui gratulatur—quam is, cui gratuletur.* non bene Davisius pro *gratuletur* dedit *gratulatur. Sit* postulat conjunctivum.

81 *quid occurrat, non videtis*] Quid adversetur, contra dici possit. Sed sic *occurrere* nuspiam reperi. itaque verbum hoc mihi suspectum semper fuit: nec tamen correctio probabilis occurrit mihi.

82 *partim indulgenter vel cum labore*] Non placet satis *indulgenter*, nec id satis respondet sequenti *partim cursu—lætantur:* Pearcius conjiciebat, *partim indulgent labori in gignendo* &c. *ut perfacile*

ter vel cum labore; ut in gignendo, in educando perfacile appareat, aliud quiddam iis propositum, non voluptatem? partim cursu, et peregrinatione lætantur: congregatione
aliæ cœtum quodam modo civitatis imitantur. Videmus in 110
quodam volucrium genere nonnulla indicia pietatis, cognitionem, memoriam: in multis etiam [83] disciplinam videmus.
Ergo in bestiis erunt secreta a voluptate humanarum quæ- p. 88.
dam simulacra virtutum: in ipsis hominibus virtus, nisi vo- a.
luptatis causa, nulla erit? et homini, qui ceteris animantibus plurimum præstat, præcipui a natura nihil datum esse dice-
mus? Nos vero, si quidem in voluptate sunt omnia, longe, 34
multumque superamur a bestiis: quibus ipsa terra fundit ex 111
sese pastus varios, [84] varieque abundantes nihil laborantibus: nobis autem aut vix, aut ne vix quidem, suppetunt multo labore quærentibus. nec tamen ullo modo summum pecudis bonum, et hominis, idem mihi videri potest. quid enim tanto opus est instrumento in optimis artibus comparandis, quid tanto concursu honestissimorum studiorum, tanto virtutum comitatu, si ea nullam ad aliam rem, nisi ad voluptatem
conquiruntur? Ut, si Xerxes, cum tantis classibus, tantisque 112
equestribus, et pedestribus copiis, Hellesponto juncto, Athone perfosso, maria ambulavisset, terramque navigasset, si, cum tanto impetu in Græciam venisset, causam ejus quis ex eo quæreret, tantarum copiarum, tantique belli, mel se auferre ex Hymetto voluisse diceret, certe sine causa videretur tanta conatus: sic nos sapientem, plurimis, et gravissimis artibus, atque virtutibus instructum et ornatum, non, ut illum, maria pedibus peragrantem, classibus montes, sed omne cælum, totamque cum universo mari terram mente complexum, voluptatem petere si dicemus, mellis causa dice-
mus tanta molitum. Ad altiora quædam, et magnificen- 113
tiora, mihi crede, Torquate, nati sumus: nec id ex animi solum partibus, in quibus inest memoria rerum innumerabilium, [85] vitæ quidem infinita, inest conjectura consequentium, non multum a divinatione differens, inest moderator cupiditatis pudor, inest ad humanam societatem justitiæ fida custodia: inest in perpetiendis laboribus adeundisque periculis firma et stabilis doloris mortisque contemtio. ergo hæc in animis: tu autem etiam membra ipsa sensusque considera: qui tibi ut reliquæ corporis partes, [86] non comites solum

*appareat* &c. quod non displicet. Ed. pr. pro altero *partim* habet *cicures et c. et p. l.*

83 *disciplinam videmus.*] Sic pro vulgato hodie *desideria,* quod commodum sensum non habet, habent præter scr. quosdam ed. pr. Ven. 1494. Ald. quod secutus sum. Sensum enim commodum habet.

84 *varieque abundantes*] Non placet hic *varieque.* Davisius in Ms. reperit *atque,* ut et ed. Aldi nep. habet.

85 *vitæ quidem infinita*] Deest substantivum: nam *memoria* non apta est huic. an *cupiditas* excidit?

86 *non comites solum virtutum, sed mi-*

114 virtutum, sed ministri etiam videbuntur. Quid, si in ipso
corpore [87] multa voluptati præponenda sunt, ut vires, vali-
tudo, velocitas, pulcritudo? quid tandem in animis censes?
in quibus doctissimi illi veteres inesse quiddam cæleste et
divinum putaverunt. quod si esset in voluptate summum bo-
num (ut dicitis,) optabile esset, in voluptate maxima, nullo
intervallo interjecto, dies noctesque versari, cum omnes sen-
sus dulcedine omni quasi perfusi moverentur. Quis est au-
tem dignus nomine hominis, qui unum diem totum velit esse
115 in isto genere voluptatis? Cyrenaici quidem non recusant.
vestri hæc verecundius: [88] illi fortasse constantius.

Sed lustremus animo non has maximas artes, quibus qui
carebant, inertes a majoribus nominabantur: sed quæro,
num existimes non dico Homerum, Archilochum, Pindarum,
sed Phidiam, Polycletum, Zeuxin, ad voluptatem artes suas
direxisse? Ergo opifex plus sibi proponet ad formarum,
quam civis excellens ad factorum pulcritudinem? quæ autem
est alia causa erroris tanti, tam longe, lateque diffusi, nisi
quod is, qui voluptatem summum bonum esse decernit, non
cum ea parte animi, in qua inest ratio, atque consilium, sed
cum cupiditate, id est, cum animi levissima parte deliberat?
116 Quæro enim de te: si sunt dii, ut vos etiam putatis, qui
p. 89. possunt esse beati, cum voluptates corpore percipere non
a. possint? aut si sine eo genere voluptatis beati sunt, cur si-
35 milem animi usum in sapiente esse nolitis? Lege lauda-
tiones, Torquate, non eorum, qui sunt ab Homero laudati,
non Cyri, non Agesilai, non Aristidis, non Themistoclis, non
Philippi, non Alexandri: lege nostrorum hominum, lege
vestræ familiæ: neminem videbis ita laudatum, ut artifex
callidus comparandarum voluptatum diceretur. non elogia
monumentorum id significant, [89] velut hoc ad portam? UNO
ORE CUI PLURIMÆ CONSENTIUNT GENTES, POPULI
117 PRIMARIUM FUISSE VIRUM. Idne consensisse de Calatino
plurimas gentes arbitramur, primarium populi fuisse, quod
præstantissimus fuisset in conficiendis voluptatibus? Ergo in
iis adolescentibus bonam spem esse dicemus, et magnam in-

*nistri etiam videbuntur*] Optime Davisius correxit *voluptatum* et *videbantur*: nam illud res desiderat. hoc et in libris aliquot repertum est, estque in ed. pr. Ven. &c.

87 *multa voluptati præponenda sunt*] Hæc est vera lectio. in ed. Gr. est *proponenda*, vitio, opinor, operarum.

88 *illi f. constantius*] Magis convenienter principiis philosophiæ et opinioni de summo bono.

89 *velut hoc ad portam* &c.] Varie hic locus tentatur. v. Burman. V. C. Anthol. T. I. p. 210. Ego nil muto. Fuit autem Calatini sepulcrum ad portam Capenam, auctore Cicerone Tusc. I, 7. et forte legendum hic *ad portam Capenam*. Bene Fabrettus in Inscript. p. 461. notavit, in hoc elogio esse imitationem ejus, quod est in lamellis Tiburtinis: *Hunc unum plurimi consentiunt Romæ, Bonorum optimum fuisse virum, L. Scipionem.* Unde liceat conjicere, apud Ciceronem legendum: *Hunc uno ore pl.*, aut etiam *ore* delendum et legendum *Hunc unum* &c.

dolem, quos suis commodis inservituros, et quidquid ipsis
expediat, facturos arbitramur? nonne videmus, quanta per-
turbatio rerum omnium consequatur? quanta confusio? tol-
litur beneficium: tollitur gratia: quæ sunt vincula concor-
diæ. nec enim, si tuam ob causam cuiquam commodes, be-
neficium illud habendum est, sed fæneratio: nec gratia de-
beri videtur ei, qui suam ob causam commodaverit. Maxi-
mas vero virtutes jacere omnes necesse est, voluptate domi-
nante. Sunt etiam turpitudines plurimæ, quæ, nisi honestas
natura plurimum valeat, cur non cadant in sapientem, non
est facile defendere. Ac, ne plura complectar (sunt enim 118
innumerabilia) bene laudata virtus voluptatis aditus interclu-
dat necesse est. quod jam a me exspectare noli. tute intro-
spice in mentem tuam ipse: eamque omni cogitatione per-
tractans, percunctare ipse te, perpetuisne malis voluptatibus
perfruens, in ea, quam sæpe usurpabas, tranquillitate degere b.
omnem ætatem sine dolore, assumto etiam illo, quod vos
quidem adjungere soletis, sed fieri non potest, sine doloris
metu: an, cum de omnibus gentibus optime mererere, cum
opem indigentibus, salutemque ferres, vel Herculis perpeti
ærumnas. sic enim majores nostri labores non fugiendos,
tristissimo tamen verbo [90] etiam in deo nominaverunt. Exi- 119
gerem ex te, cogeremque, ut responderes, nisi vererer, ne
Herculem ipsum ea, quæ pro salute gentium summo labore
gessisset, voluptatis causa gessisse diceres.

Quæ cum dixissem, Habeo, inquit, Torquatus, ad quos ista referam: et, quamquam aliquid ipse poteram, tamen invenire malo paratiores familiares nostros. Credo Syronem dicis, et Philodemum, cum optimos viros, tum doctissimos homines. Recte, inquit, intelligis. Age sane, inquam. sed erat æquius, Triarium aliquid de nostra dissensione judicare. Immo, inquit arridens, iniquum, hac quidem de re. tu enim ista lenius: hic Stoicorum more nos vexat. Tum Triarius, Posthac quidem, inquit, audacius. nam hæc ipsa mihi erunt in promtu, quæ modo audivi: nec ante aggrediar, quam te ab istis, quos dicis, instructum videro. Quæ cum essent dicta, finem fecimus et ambulandi, et disputandi.

90 *ærumnas etiam in deo*] Non dubitavi *ærumnas* delere. nam manifeste e superioribus repetitum et inculcatum est.

p. 90. a.

# M. TULLII CICERONIS

DE

# FINIBUS

# BONORUM ET MALORUM

AD

## BRUTUM

## LIBER TERTIUS.

## ARGUMENTUM.

*Liber hic cum quarto continet habitam in Luculli Tusculano inter Catonem et Ciceronem de fine bonorum et malorum disputationem, in qua* Catoni Stoicæ, Ciceroni Peripateticæ *partes tribuuntur. Præmisso brevi de ratione Stoica et Peripatetica sermone, utrum verbis an re discrepent, quorum illud Cicero contendebat, hoc Cato pugnabat, c.* 3. 4; *fit ad ipsam disputationem accessio, et Cato totam Stoicam rationem explicat. Ejus disputationis hæc summa est: Simul ac natus est homo, ipse sibi commendatur et conciliatur a natura ad se conservandum, et ab interitu alienatur. Hæc* prima appetitio *ubi consecuta est id, quod quærebat,* accedit *voluptas, quæ perperam pro ipsa prima appetitione habetur ab Epicuro, et in* primis naturalibus s. initiis naturæ *ponitur. Sed ad hæc initia, propter se appetenda, ponendæ etiam sunt* rerum cognitiones (καταλήψεις) *et* artes *ipsæ, quod pueri gaudent, si quid ipsi invenere, etsi nihil inde ad se commodi perveniat, et dignæ sunt artes assumtione, cum et cognitiones contineant, et via sint ac ratione constitutæ. c.* 5. *His initiis positis sequitur prima divisio hæc: aliud esse* æstimabile, *quod secundum naturam sit, aut efficiat aliquid per se selectione dignum; aliud* inæstimabile, *quod sit illi contrarium. Constituto hoc, ut, quæ secundum naturam sint, propter se sumantur, primum est* officium (καθῆκον) *ut se conservet homo in naturæ statu, deinceps ut ea teneat, quæ secundum naturam sunt, pellatque contraria. Simul autem cepit* intelligentiam, *vel* notionem *potius* (ἔννοιαν) *et vidit rerum agendarum ordinem, plus eum diligit, quam ipsa illa initia, atque colligit, in eo positum esse* summum bonum, *quod in* convenientia (ὁμολογίᾳ) *versetur, quod per se* expetatur, *cum nihil ex initiis naturæ propter se appetatur, sed tantum* seligatur. *c.* 6. *Cum autem omnia officia a primis naturæ oriantur, etiam* Sapientia *inde proficiscatur necesse est. Ea autem et animi magnitudinem complectitur et justitiam, quas virtutes nemo tenere potest, nisi statuerit, nihil esse quod intersit aut differat*

*aliud ab alio, præter honesta et turpia. c.* 6. 7. *Ex his autem consequuntur duo, primum, ut cum extremum sit, naturæ congruenter vivere,* sapiens semper feliciter vivat; *alterum, ut,* quod honestum sit, id solum bonum *judicemus,* quod turpe, solum malum. *c.* 7. 8. Bonum *est id, quod est natura absolutum*; utile *autem* (ὠφέλημα) *motus aut status e natura absoluta. Atque id bonum non accessione, neque crescendo aut cum ceteris comparando, sed propria vi sua sentimus et appellamus bonum, ejusque æstimatio* (ἀξία) *genere valet non magnitudine. Nec vero perturbationes* (πάθη) *vi aliqua naturali moventur, sed sunt opiniones levitatis, atque in sapientem non cadunt. c.* 10. *Solum autem honestum esse bonum, cum a multis aliis præter Stoicos, tum etiam facile defenditur; quod omnes malunt sine scelere, quæ volunt, consequi, et ad res dignas cognitione cognoscendas etiam sine voluptate aut utilitate aliqua feruntur, gaudent præterea commemoratione præclare factorum, nec vel sine teste scelus admittere sustinent. c.* 11. *Jam in hac re discrepare re non verbis Peripateticos et Stoicos, ex eo intelligitur, quod illi omnia, quæ ipsi bona dicunt, pertinere putant ad beate vivendum; hi vero, quod æstimatione omnino aliqua dignum sit, complecti vitam beatam putant: quod illi dolorem in malis ponunt, et cum multitudine bonorum augeri beatitatem putant, aliamque actionem magis expetendam alia, ut quæ sit sine dolore, magis ea, quæ sit cum dolore; quæ omnia secus sunt apud Stoicos. c.* 13. 14. *Quamquam autem nec virtutes nec vitia crescunt, funduntur tamen quodammodo et quasi dilatantur: Alia enim virtus integras provincias complectitur, alia paupertatis tanquam termino circumscribitur, ut se eodem modo diffundere non possit. Voluptas et valetudo non est inter bona numeranda, quod ad eam ducunt, eamque continent divitiæ: Nam efficeretur, ut ipsæ divitiæ in bonis essent. c.* 15. *Sed ne omnis vita confundatur, alio etiam modo res distinguendæ sunt. Quæ itaque nil valent ad beate misereve vivendum, et* media *dicuntur, alia sunt* æstimabilia, *alia contra, alia neutrum. In æstimabilium quibusdam satis est causæ, quare aliis anteponantur, in quibusdam non item, et sic etiam in non æstimabilibus. Hinc orta sunt Zenonis* προηγμένα producta, præposita, præcipua, promota, *et* ἀποπροηγμένα rejecta, remota, *quorum alia sunt per se præposita, alia, quod aliquid efficiunt, alia quod utrumque. Sed quoniam æstimabile nec bonum nec malum est, ideo* ἀδιάφορον, indifferens *dicitur. c.* 15. 16. 17. *Bona porro sunt vel* τελικά, pertinentia, *alia* ποιητικά, efficientia. *Ad illud genus actiones honestæ referuntur, ad hoc nil præter amicum, sapientia ad utrumque. c.* 17. Officia *nec in bonis nec in malis sunt: est tamen iis fungendum, quod in iis est aliquid probabile, cujus ratio reddi potest. In iis versatur sapiens, judicando, quid officii sit nec ne. c.* 18. *Pertinet autem ad rem, ut intelligatur, natura liberos a parentibus amari, et communem esse hominum inter homines et naturalem commendationem, qua ducti societatem appetamus, cujusque hæc vis sit, ut communi utilitati studeamus, rempublicam administremus, liberos quæramus, decorum sequamur, amicitiam adhibeamus et justitiam, neque utilitatis causa, sed per se. Ad has virtutes etiam Dialecticæ et Physicæ cognitio adjicienda, quæ ipsæ virtutes sunt. c.* 19-22. *Ex quibus intelligitur, quæ a Stoicis sapienti tribuantur, ea vere tribui.*

1 VOLUPTATEM [1] quidem, Brute, si ipsa pro se loquatur,
1 nec tam pertinaces habeat patronos, concessuram arbitror,
convictam superiore libro, dignitati. etenim sit impudens, si
virtuti diutius repugnet, aut si honestis jucunda anteponat,
aut pluris esse contendat [2] dulcedinem corporis titillantem,
ex eave natam lætitiam, quam gravitatem animi, atque con-
stantiam. quare illam quidem dimittamus, et [3] suis se finibus
tenere jubeamus, ne blanditiis ejus, illecebrisque impediatur
2 disputandi severitas. Quærendum est enim, ubi sit illud
summum bonum, quod reperire volumus, quoniam et volu-
ptas ab eo remota est, et eadem fere contra eos dici possunt,
qui vacuitatem doloris finem bonorum esse voluerunt. Nec
vero ita ullum probetur summum bonum, ut virtute careat:
qua nihil potest esse præstantius. Itaque quamquam in eo
sermone, qui cum Torquato est habitus, non remissi fuimus:
tamen hæc acrior est cum Stoicis parata contentio. quæ
enim de voluptate dicuntur, ea nec acutissime, nec abscon-
dite disseruntur. neque enim qui defendunt eam, versuti in
disserendo sunt, nec qui contra dicunt, [4] causam difficilem
3 repellunt. Ipse etiam dicit Epicurus, ne argumentandum
quidem esse de voluptate, quod sit positum ejus judicium in
sensibus, ut commoneri nos satis sit, nihil attineat doceri.
b. quare illa nobis simplex fuit in utramque partem disputatio.
nec enim in Torquati sermone quidquam implicatum, aut
tortuosum fuit; nostraque, ut mihi videtur, dilucida oratio.
Stoicorum autem non ignoras quam sit subtile, vel spinosum
potius, disserendi genus: idque cum Græcis, tum magis no-
bis, quibus etiam verba parienda sunt, imponendaque nova
novis rebus nomina. quod quidem [5] nemo mediocriter do-
ctus mirabitur, cogitans, in omni arte, cujus usus vulgaris
communisque non sit, multam novitatem nominum esse,
cum constituantur earum rerum vocabula, quæ in quaque
4 arte versentur. Itaque et dialectici, et physici verbis utun-
tur iis, quæ [6] ipsi Græciæ nota non sunt. geometræ vero,
musici, grammatici, etiam more quodam loquuntur suo. item
ipsæ rhetorum artes, quæ sunt totæ forenses atque popula-

1 *quidem*] Sic omnes edd. vett. usque ad Victor. non *equidem*, ut Aldus et recentiores. item Mss. plures.

2 *dulcedinem corporis titillantem*] Variant hic libri: aliis sic habentibus, aliis *dulc. corporis et titillantem ex eo natam lætitiam*, aliis *et titillationem*. quod recepit et Davisius; alii *titillantem* omittunt, quod mihi optimum videtur.

3 *suis se finibus tenere*] Sic edd. pr. at Ven. 1494. habet *cedere*, ut et libri scr. quidam. alii *petere* nullo sensu; quod Jac. Gronovius tamen recepit.

4 *causam difficilem repellunt*] Lambinus corrigit *refellunt*. quod non displicet. ceterum utrumque durius est, et *refellere causam*, et *repellere*.

5 *nemo, mediocriter doctus*] An addendum *nec* aut *vel*?

6 *ipsi Græciæ nota non sunt*] *non* restitui ex edd. pr. it. Mss. deleverat Gruterus, auctoribus Mss. Pall. *Græciæ* intellige Græcis non philosophis.

res, verbis tantum in docendo quasi privatis utuntur ac suis.
Atque, ut omittam has artes elegantes, et ingenuas, ne opifi- 2
ces quidem tueri sua artificia possent, nisi vocabulis uterentur nobis incognitis, usitatis sibi. Quin etiam agricultura, quæ abhorret ab omni politiore elegantia, tamen eas res, in quibus versatur, nominibus notavit novis. quo magis hoc philosopho faciendum est. ars est enim philosophia vitæ: de qua disserens arripere verba de foro non potest. Quam- 5
quam ex omnibus philosophis Stoici [7] plurima novaverunt. Zeno quoque eorum princeps non tam rerum inventor fuit, quam novorum verborum. Quod si in ea lingua, quam plerique uberiorem putant, concessum [8] a Græcia est, ut doctissimi homines [9] de rebus non pervulgatis, inusitatis verbis uterentur: quanto id nobis magis est concedendum, qui ea nunc primum audemus attingere? [10] Etsi [quod] sæpe dixi- p. 91.
mus, et quidem cum aliqua querela non Græcorum modo, a.
sed etiam eorum, qui se Græcos magis, quam nostros haberi volunt, nos non modo non vinci a Græcis verborum copia, sed esse in ea etiam superiores: elaborandum est, ut hoc non in nostris solum artibus, sed etiam in illorum ipsorum consequamur, quam ea verba, quibus ex instituto veterum utimur pro Latinis, ut ipsa philosophia, ut rhetorica, dialectica, grammatica, geometria, musica. quamquam Latine ea dici poterant, tamen, quoniam [11] usu percepta sunt, nostra ducamus. Atque hæc quidem de rerum nominibus. De 6
ipsis rebus autem sæpenumero, Brute, vereor, ne reprehendar, cum hæc ad te scribam, qui cum in philosophia, tum in optimo genere philosophiæ tantum processeris. quod si facerem, quasi te erudiens, jure reprehenderer. sed ab eo plurimum absum: neque, ut ea cognoscas, quæ tibi notissima sunt, ad te mitto, sed quia facillime in nomine tuo acquiesco, et quia te habeo æquissimum eorum studiorum, quæ mihi communia tecum sunt, existimatorem et judicem. Attendes igitur, ut soles, diligenter, eamque controversiam dijudicabis, quæ mihi fuit cum avunculo tuo, divino ac singulari viro.

Nam, in Tusculano cum essem, vellemque e bibliotheca 7

7 *plurima novaverunt*] Edd. vett. omnes *nominaverunt*: quod hodie vulgatæ *novaverunt* non postponam. nam *novare* latius patet, et de rebus potius dicitur. Sensus est, Stoici plurimis rebus nomina imposuerunt, quæ ante nullum habebant.

8 *a Græcia*] Hoc mihi semper suspectum visum est. malui abesse aut legi *a Græcis*. Utique non fuit in Ms. vetere Ursini.

9 *de rebus non pervulgatis*] Sic edd. pr. post *pervagatis* inductum est e libris quibusdam a Victorio, Grutero &c.

10 *Etsi* [*quod*] *sæpe d.*] Non satis cohæret oratio. causa est in verbo *quod*, id itaque deleri volebat Davisius. ego uncis inclusi.

11 *usu percepta sunt*] Sic edd. pr. Gruterus e Mss. dedit *præcepta*. Lambinus corrigebat *recepta*: quod aptissimum est.

pueri Luculli quibusdam libris uti, veni in ejus villam, ut eos
ipse (ut solebam) inde promerem. quo cum venissem, M.
Catonem, quem ibi esse nescieram, vidi in bibliotheca seden-
tem, multis circumfusum Stoicorum libris. erat enim, ut
scis, in eo inexhausta aviditas legendi, nec satiari poterat:
b. quippe qui ne reprehensionem quidem vulgi inanem refor-
midans, in ipsa curia soleret legere sæpe, dum senatus coge-
retur, nihil operæ reipublicæ detrahens, quo magis tum in
summo otio, maximaque copia quasi heluari libris, si hoc
8 verbo [12] in tam clara re utendum est, videbatur. Quod cum
accidisset, ut alter alterum nec-opinato videremus, surrexit
statim. deinde prima illa, quæ in congressu solemus: Quid
tu, inquit, huc? a villa enim, credo: et, si ibi te esse scis-
sem, ad te ipse venissem. Heri, inquam, ludis commissis,
ex urbe profectus veni ad vesperum. causa autem fuit huc
veniendi, ut quosdam hinc libros promerem: et quidem,
Cato, totam hanc copiam jam Lucullo nostro notam esse
oportebit. nam his libris eum malo, quam reliquo ornatu
villæ delectari. est enim mihi magnæ curæ: quamquam hoc
quidem proprium tuum munus est, ut ita erudiatur, ut et
patri, et Cæpioni nostro, et tibi tam propinquo respondeat.
Laboro autem non sine causa. nam et avi ejus memoria mo-
veor (nec enim ignoras, quanti fecerim Cæpionem: qui, ut
opinio mea fert, in principibus jam esset, si viveret) et Lu-
cullus mihi versatur ante oculos, vir cum omnibus excellens,
tum mecum et amicitia, et omni voluntate, sententiaque con-
9 junctus. Præclare, inquit, facis, cum et eorum memoriam
tenes, quorum uterque tibi testamento liberos suos commen-
davit, et puerum diligis. Quod autem meum munus dicis,
non equidem recuso: sed te adjungo socium. addo etiam
illud, multa jam mihi dare signa puerum et pudoris, et in-
genii. sed ætatem vides. Video equidem, inquam: sed ta-
men jam infici debet iis artibus, quas si, dum est tener, com-
10 biberit, ad majora veniet paratior. [13] Sic, et quidem dili-
p. 92. gentius, sæpiusque ista loquemur inter nos, agemusque
a. communiter. sed resideamus, inquit, si placet. itaque feci-
mus.

3 Tum ille: Tu autem, cum ipse tantum librorum habeas,
quos hic tandem requiris? Commentarios quosdam, inquam,
Aristotelios, quos hic sciebam esse, veni ut auferrem, quos
legerem, dum essem otiosus: quod quidem nobis (ut scis)
non sæpe contingit. Quam vellem, inquit, te ad Stoicos in-
clinavisses! erat enim, si cujusquam, certe tuum, nihil præ-

12 *in tam clara re*] Lambinus malebat *in tam præclara re.*

13 *Sic, et quidem dilig.*] Non placet hæc lectio: nec edd. pr. *Sic equidem.* Lambinus correxit *Sic est. et quidem.* Davisius *scilicet*, quod et ipsum affirmat.

ter virtutem in bonis ducere. Vide, ne magis, inquam, tuum
fuerit, cum re idem tibi, quod mihi videretur, [14] non nova te
rebus nomina imponere. ratio enim nostra consentit, oratio
pugnat. Minime vero, inquit ille, consentit. quidquid enim
præter id, quod honestum sit, expetendum esse dixeris, in
bonisque numeraveris: et honestum ipsum, quasi virtutis lu-
men, exstinxeris, et virtutem penitus everteris. Dicuntur 11
ista, Cato, magnifice, inquam: sed [15] videsne, verborum
gloriam tibi cum Pyrrhone, et Aristone, qui omnia exæ-
quent, esse communem? de quibus, cupio scire, quid sen-
tias. [16] Egone quæris, inquit, scire, quid sentiam? quos
bonos viros, fortes, justos, moderatos aut audivimus in re-
publica fuisse, aut ipsi vidimus; qui sine ulla doctrina na-
turam ipsam secuti, multa laudabilia fecerunt; eos melius a
natura institutos fuisse, quam institui potuissent a philoso-
phia, si ullam aliam probavissent, præter eam, quæ nihil
aliud in bonis habet, nisi honestum: nihil, nisi turpe, in ma-
lis: [17] ceteræ philosophorum disciplinæ, omnino alia magis
alia; sed tamen omnes, quæ rem ullam virtutis expertem
aut in bonis, aut in malis numerent, eas non modo nihil ad-
juvare arbitror, [18] neque affirmare, quo meliores simus, sed
ipsam depravare naturam. nam si hoc non obtineatur, id so- b.
lum bonum esse, quod honestum sit: nullo modo probari
possit, beatam vitam virtute effici. quod si ita sit; cur opera
philosophiæ sit danda, nescio. si enim sapiens aliquis miser
esse possit, næ ego istam gloriosam, memorabilemque virtu-
tem non magno æstimandam putem. Quæ adhuc, Cato, a 4
te dicta sunt, eadem, inquam, dicere posses, si sequerere 12
Pyrrhonem, aut Aristonem. nec enim ignoras, his illud ho-
nestum, non summum modo, sed etiam (ut tu vis) solum bo-
num videri. quod si ita est, sequitur id ipsum, quod te velle
video, omnes semper beatos esse sapientes. hosne igitur lau-
das, et [19] hanc eorum, inquam, sententiam sequi nos censes
oportere? Minime vero istorum quidem, inquit. cum enim
virtutis hoc proprium sit, earum rerum, quæ secundum natu-
ram sint, habere delectum: qui omnia sic exæquaverunt, ut

14 *non nova te r. n. i.*] *te* delevit Davisius. bene. non pendet hoc a *tuum fuerit*, post quod id supervacuum est, nec poni solet.

15 *videsne*] Pro nonne vides, ut et alibi dixit. v. Clav. in *ne*.

16 *Egone quæris, i. scire*] Sic edd. pr. male post inductum *Ergone*: quod jam correxit Davisius, qui et *scire* abesse malebat. bene. e versu superiori temere repetitum est.

17 *ceteræ—eas omnes*] Proclive esset corrigere *ceteras—alia m. alia*. Sed impedit *eas*. Est autem, quod ad ceteras attinet. ea forma etiam alibi occurrit apud Latinos. exempla v. ap. Davisium.

18 *neque affirmare*] Non commodum habet hoc sensum. itaque alii aliter corrigere tentarunt. mihi spurium videtur. Inter conjecturas alias maxime placet *afferre*.

19 *hanc eorum, inquam, sententiam*] Addidi *inquam*, quod edd. primæ habent. Davisius etiam in Mss. reperit.

in utramque partem ita paria redderent, [20] uti nulla selectione
13 uterentur ejus, virtutem ipsam sustulerunt. Istud quidem,
inquam, optime dicis: sed quæro, nonne tibi faciendum
[21] idem sit, nihil dicenti bonum, quod non rectum, hone-
stumque sit, reliquarum rerum discrimen omne tollenti? Si
14 quidem, inquit, tollerem: sed relinquo. Quonam modo, in-
quam, si una virtus, unum istud, quod honestum appellas, re-
ctum, laudabile, decorum (erit enim notius quale sit, pluri-
bus notatum vocabulis idem declarantibus) id ergo, inquam,
si solum est bonum, quid habebis præterea, quod sequare?
aut, si nihil malum, nisi quod turpe, inhonestum, indecorum,
pravum, flagitiosum, fœdum, ut hoc quoque pluribus nomi-
nibus insigne faciamus: quid præterea dices esse fugien-
dum? Non ignoranti, inquit, tibi, quid sim dicturus, sed ali-
p. 93. a. quid, ut ego suspicor, ex mea brevi responsione arripere cu-
pienti, non respondebo ad singula: explicabo potius, quo-
niam otiosi sumus, nisi alienum putas, totam Zenonis, Stoi-
corumque sententiam. Minime id quidem, inquam, alie-
num: multumque ad ea, quæ quærimus, explicatio tua ista
profecerit. Experiamur igitur, inquit, etsi habet hæc Stoi-
corum ratio difficilius quiddam, et obscurius. nam cum in
Græco sermone hæc ipsa quondam [22] rerum nomina nova
tum videbantur, quæ nunc consuetudo diuturna trivit: quid
15 censes in Latino fore? [23] Faciendum id quidem est, inquam.
si enim Zenoni licuit, cum rem aliquam invenisset inusita-
tam, inauditum quoque ei rei nomen imponere, cur non li-
ceat Catoni? nec tamen exprimi verbum e verbo necesse
erit, ut interpretes indiserti solent, cum sit verbum, quo
idem declaret, magis usitatum. equidem soleo etiam, quod
uno Græci, si aliter non possum, idem pluribus verbis expo-
nere: et tamen puto concedi nobis oportere, ut Græco verbo
utamur, si quando minus occurret Latinum, ne hoc ephip-
piis, et acratophoris potius, quam proegmenis, et apoproeg-
menis, concedatur. quamquam hæc quidem præposita recte
16 et rejecta dicere licebit. Bene facis, inquit, quod me adju-
vas: et istis quidem, quæ modo dixisti, utar potius Latinis.
in ceteris subvenies, si me hærentem videbis. Sedulo, in-
quam, faciam. Sed fortuna fortes. quare conare, quæso.
[24] quid enim hoc possumus agere divinius?

20 *uti nulla selectione uterentur ejus*] *ejus* alienum est. Davisius conjicit factum e *funditus*, quod ad sequentia pertineat. Possis et *hi vero*.

21 *idem sit, nihil dicenti—tollenti*] Est forma Græca pro *idem ac dicenti*. Græci dicunt sic *αὐτὸς* cum dativo, quod Latini sæpe imitati sunt.

22 *rerum nomina novarum nova vid.*] In edd. pr. non est *novarum*, sed tantum *nova tum vid.* itaque delevi, et dedi *nova tum*. post pro *nunc* eædem edd. habent *nec*.

23 *Faciendum id quidem est*] Sic reposui ex edd. pr. pro vulgato post *Facillimum*.

24 *quid enim hoc agere possumus divinius*] Nimium mihi videtur *divinius*.

Placet his, inquit, quorum ratio mihi probatur, simulat- 5
que natum sit animal, (hinc enim est ordiendum) ipsum sibi
conciliari et commendari ad se conservandum, et ad suum
statum, et ad ea, quæ [25] conservantia sunt ejus status, dili-
genda: alienari autem ab interitu, iisque rebus, quæ interi- b.
tum videantur afferre. id ita esse sic probant, quod ante quam
voluptas aut dolor attigerit, salutaria appetant parvi, as-
pernenturque contraria. quod non fieret, nisi statum suum
diligerent, interitum timerent, fieri autem non posset, ut ap-
peterent aliquid, nisi sensum haberent sui, eoque se et sua
diligerent. ex quo intelligi debet, [26] principium ductum esse
a se diligendi sui. In [27] principiis autem naturalibus [dili- 17
gendi sui] plerique Stoici non putant voluptatem esse ponen-
dam. quibus ego vehementer assentior: ne, si voluptatem
natura posuisse in iis rebus videatur, quæ primæ appetuntur,
multa turpia sequantur. satis esse autem argumenti videtur,
quamobrem illa, [28] quæ natura prima sunt ascita, natura
diligamus; quod est nemo, quin, cum utrumvis liceat, aptas
malit et integras omnes partes corporis, [29] quam eodem usu
imminutas aut detortas habere. rerum autem cognitiones:
vel, si hæc verba aut minus placent, aut minus intelliguntur,
καταλήψεις appellemus licet: eas igitur ipsas propter se as-
ciscendas arbitramur, quod habeant quiddam in se quasi
complexum et continens veritatem. id autem in parvis in-
telligi potest; [30] quos delectari videmus, etiam si eorum
nihil intersit, si quid ratione per se ipsi invenerunt. Artes 18
etiam ipsas propter se assumendas putamus; cum quia sit
in his aliquid dignum assumtione, tum quod constent ex
cognitionibus, et contineant quiddam in se ratione constitu-
tum, et via. a falsa autem assensione magis nos alienatos esse,
quam a ceteris rebus, [31] quæ sunt contra naturam, arbitra-
mur. Jam membrorum, id est, partium corporis alia viden- p. 94.
tur propter eorum usum a natura esse donata, ut manus, a.
crura, pedes, ut ea, quæ sunt intus in corpore, quorum

Secus est in fine libri: *quid est virtute divinius.* Videtur mihi legendum *dignius. rem dignam facere* etiam alibi est.

25 *conservantia sunt ejus status*] Edd. pr. *statum.* quod non spernam.

26 *principium ductum esse a se diligendi sui*] Addidi *sui* ex ed. Ven. 1494. Davisius corrrigit *a se diligendo.* Pendet *diligendi sui* a *principium.*

27 *principis nat. diligendi sui*] *diligendi sui* suspectum est Davisio. videtur e præcedentibus repetitum esse temerè. itaque et ipse uncis inclusi.

28 *quæ natura prima sunt ascita, natura diligamus*] Primum *natura* mihi delendum videtur. sic post *quæ prima appetuntur.*

29 *quam eodem usu imminutas*] Quid est *eodem usu?* placet Pearcii conjectura *easdem u. i.* Davisius utrumque delendum putat. sane salva sententia abfuerint.

30 *quos delectari videamus*] Lego *videmus:* nam nihil est, quod *videamus* postulet.

31 *quæ sunt contra naturam, arbitrantur*] Correxi *arbitramur:* nam in prima persona cœpit dicere. sic et Davisius fecit.

utilitas quanta sit, a medicis etiam disputatur: alia autem
nullam ob utilitatem, quasi ad quendam ornatum, ut cauda
pavoni, plumæ versicolores columbis, viris mammæ atque
19 barba. Hæc dicuntur fortasse jejunius: sunt enim quasi
prima elementa naturæ; quibus ubertas orationis adhiberi
vix potest, nec equidem eam cogito consectari: verumtamen
cum de rebus grandioribus dicas, [32] ipsæ res verba rapiunt.
ita fit cum gravior, tum etiam splendidior oratio. Est ut
dicis, inquam. sed tamen omne, quod de re bona dilucide
dicitur, mihi præclare dici videtur. [33] istiusmodi autem res
dicere ornate velle, puerile est: plane autem et perspicue
expedire posse, docti et intelligentis viri.

6 Progrediamur igitur, quoniam, inquit, ab his principiis
naturæ discessimus: quibus congruere debent, quæ se-
20 quuntur. sequitur autem prima divisio hæc. Æstimabile
esse dicitur: [34] sic enim, ut opinor, appellemus id, quod aut
ipsum secundum naturam sit, aut tale quid efficiat, ut selectione dignum propterea sit, quod aliquod pondus habeat
dignum æstimatione: [35] quam ille ἀξίαν vocat: contraque
inæstimabile. quod sit superiori contrarium. initiis igitur
ita constitutis, ut ea, quæ secundum naturam sunt, ipsa
propter se sumenda sint, contrariaque item rejicienda; primum est officium (id enim appello καθῆκον) ut se conservet
in naturæ statu: deinceps ut ea teneat, quæ secundum naturam sint, pellatque contraria; [36] qua inventa selectione,
et item rejectione, sequitur deinceps cum officio selectio.
b. deinde ea perpetua, tum ad extremum constans, consentaneaque naturæ: [37] in qua primum inesse incipit, et intelligi,
21 quid sit, quod vere bonum possit dici. Prima est enim conciliatio hominis ad ea, quæ sunt secundum naturam. simul
autem cepit intelligentiam, vel notionem potius, quam appellant ἔννοιαν illi, viditque rerum agendarum ordinem, et,
ut ita dicam, concordiam: multo eam [38] pluris æstimavit,
quam omnia illa, quæ primum dilexerat; atque ita [39] cogni-

32 *ipsæ res verba rapiunt*] Est, quod Horatius dicit: *rem bene prævisam verba—sequuntur.* sed tamen valde placet conjectura *pariunt*, ut loquitur de Orat. II, 34.

33 *istiusmodi autem res*] Davisius corrigit *enim.* non male.

34 *sic enim appellemus*] Vulgo *appellamus.* non bene.

35 *quam ille ἀξ. vocat*] *ille* Zeno. nec tamen displicet Pearcii correctio: *illi* sc. Stoici, *vocant* sic infra: *quam appellant ἔννοιαν illi.*

37 *qua inventa selectione sequitur d.*] Sic bene correxit Davisius vulgatum, *quæ—sequuntur*, quod sine sensu est.

37 *in qua primum inesse incipit et intelligi*] Davisius e vestigiis librorum corrigit *concipit et intelligit.* quod commodum sensum habet, et consentit sequentibus: *simul cepit intelligentiam* &c.

38 *pluris æstimavit*] Posset corrigi *æstimat*, si sequentia paterentur. loquitur de eo, quod in puero factum est, non quod fit.

39 *cognitione et ratione*] Davisius correxit *cogitatione* quia sermo hic est de actione animi. Sed potest intelligi illa cognitio (κατάληψις) de qua ante, cui adjuncta ratione colligit, in quo sit summum bonum.

tione et ratione collegit, ut statueret, in eo collocatum sum-
mum illud hominis per se laudandum, et expetendum bo-
num, quod cum positum sit in eo, quod ὁμολογίαν Stoici,
nos appellemus convenientiam, si placet: cum igitur in eo
sit id bonum, [40] quo referenda sint omnia [honeste facta],
ipsumque honestum, quod in bonis ducitur, quamquam post
oritur, tamen id solum, vi sua et dignitate expetendum est:
eorum autem, quæ sunt prima naturæ, propter se nihil ex-
petendum. Cum vero illa, quæ officia esse dixi, proficiscan- 22
tur ab initiis naturæ; ea ad hæc referri necesse est: ut recte
dici possit, omnia officia eo referri, [41] ut adipiscamur prin-
cipia naturæ: nec tamen ut hoc sit bonorum ultimum, pro-
pterea quod non inest in primis naturæ conciliationibus ho-
nesta actio. consequens enim est, et post oritur, ut dixi. est
tamen ea secundum naturam, multoque nos ad se expeten-
dam magis hortatur, quam superiora omnia. sed ex hoc pri-
mum error tollendus est, ne quis sequi existimet, ut duo
sint ultima bonorum. Ut enim, sicui sit propositum, [42] col-
limare hastam aliquo, aut sagittam, sicut nos ultimum in bo-
nis diximus: [43] sic illi facere omnia, quæ possit, ut collimet:
huic in ejus similitudine omnia sint facienda, ut collimet;
et tamen ut omnia faciat, quo propositum assequatur: [44] sit P. 95.
hoc, quasi ultimum, quale nos summum in vita bonum di-
cimus: illud autem, ut feriat, quasi seligendum, non expe-
tendum. Cum autem omnia officia a principiis naturæ pro- 7
ficiscantur, ab iisdem necesse est proficisci ipsam sapientiam. 23
Sed quemadmodum sæpe fit, ut is, qui commendatus sit ali-
cui, pluris eum faciat, cui commendatus sit, [45] quam illum,
a quo sit; sic minime mirum est, primo nos sapientiæ com-
mendari ab initiis naturæ, post autem ipsam sapientiam no-
bis cariorem fieri, quam illa sint, a quibus ad hanc veneri-
mus. atque ut membra nobis ita data sunt, ut ad quandam
rationem vivendi [46] data esse appareant: sic appetitio animi,
quæ ὁρμὴ Græce vocatur, non ad quodvis genus vitæ, sed
ad quandam formam vivendi videtur data: itemque et ra-

40 *quo referenda sint omnia honeste facta*] *honeste facta* delet Davisius bene. uncis inclusi.

41 *ut adipiscamur principia naturæ*] i. e. ea, quæ principiis illis sint consentanea.

42 *collimare hastam aliquo* &c.] Scripsi sine hæsitatione *collimare* pro vulgato *collineare*, quia illud est in edd. pr. hoc primum ed. Ven. 1494. cf. de Divin. II, 59.

43 *sic illi facere omnia*] *sic* est vitiosum: pertinet enim ad antecedens comparationis, transponendumque est ad *huic*. tum *ille* scribendum est, intelligendumque *debet*: nisi malis *illi facienda omnia*: quod placet: nam et mox est: *sic huic facienda sint omnia.*

44 *sed hoc quasi ultimum*] Sine hæsitatione vulgatum *sed* correxi *sit*.

45 *quam illum a quo sit*] *sit* addunt edd. pr. quod postea deletum est. sed et mox est, *quam illa sint, a quibus* &c. itaque restitui.

46 *data esse appareant*] Sic edd. pr. omnes. sed videtur legendum *appareat*, ex latinitatis veræ consuetudine.

24 tio, et perfecta ratio. Ut enim histrioni actio, saltatori motus, non quivis, sed certus quidam est datus: sic vita agenda est certo genere quodam, non quolibet; quod genus conveniens, consentaneumque dicimus. nec enim gubernationi, aut medicinæ similem sapientiam esse arbitramur, sed actioni illi potius, quam modo dixi, et saltationi, ut in ipsa arte insit, non foris petatur extremum, id est, artis effectio. et tamen est etiam alia cum his ipsis artibus sapientiæ dissimilitudo; propterea quod in illis, quæ recte facta sunt, non continentur tamen omnes partes, e quibus constant. quæ autem nos aut recta, aut recte facta dicamus, si placet, illi autem appellant κατορθώματα, omnes numeros virtutis continent. sola enim sapientia [47] in se tota conversa est: quod
25 idem in ceteris artibus non fit. Inscite autem medicinæ et
b. gubernationis ultimum cum ultimo sapientiæ comparatur. sapientia enim et animi magnitudinem complectitur, et justitiam, [48] et ut omnia, quæ homini accidant, infra se esse judicet: quod idem in ceteris artibus non contingit. Tenere autem virtutes eas ipsas, quarum modo mentionem feci, nemo poterit, nisi statuerit, [49] nihil esse, quod intersit, aut differat aliud ab alio, præter honesta, et turpia.

Videamus nunc, quam sint præclare illa iis, quæ jam
26 posui, consequentia. Cum enim hoc sit extremum (sentis enim, credo, me jam diu, quod τέλος Græcus dicat, id dicere tum extremum, tum ultimum, tum summum: licebit etiam finem pro extremo, aut ultimo dicere) cum ergo hoc sit extremum, congruenter naturæ convenienterque vivere; necessario sequitur, omnes sapientes semper feliciter, absolute, fortunate vivere, nulla re impediri, nulla prohiberi, nulla egere. Quod autem continet non magis eam disciplinam, de qua loquor, quam vitam fortunasque nostras, id est, ut, quod honestum sit, id solum bonum judicemus.
8 Potest id quidem fuse, et copiose, et omnibus electissimis verbis, gravissimisque sententiis [50] [rhetorice] et augeri, et ornari: sed consectaria me Stoicorum, brevia, et acuta de-
27 lectant. Concluduntur igitur eorum argumenta sic: Quod est bonum, omne laudabile est. quod autem laudabile est,

47 *in se tota conversa est*] i. e. non aliud extra se spectat, ut finem: sed ipsa propter se expetitur.

48 *et ut omnia—judicet*] in *et ut* vitium esse arbitror, et aut *ut* delendum, ac post scribendum *judicat*, aut *et*: quod magis placet. nam si id stat, est hic periphrasis alicujus virtutis. Sed quod hic dicitur, est magnitudinis animi, quæ nominatim ante posita est. Sin deletur *et*, in sequentibus est effectus virtutum ante dictarum.

49 *nihil esse, quod intersit, aut differat a. a. a.*] Davisius addendum putat *quo: aut quo differat aliud a. a.* frustra. res ipsæ inter se differre dicuntur, non quomodo differant. itaque post est *præter honesta et turpia*, non *præter honestatem et turpitudinem*. *quod intersit* est, quod discrimen habeat.

50 *rhetorice*] Hoc quidem glossatorem sapit, et notam marginis. itaque uncis inclusi, ut Davisius fecit.

omne honestum est. bonum igitur quod est, honestum est.
Satisne hoc conclusum videtur? Certe. quod enim efficie-
batur ex his duobus, quæ erant sumta, [51] in eo vides esse
conclusum. duorum autem, e quibus effecta conclusio est,
contra superius dici solet, non omne bonum esse laudabile.
nam quod laudabile sit, honestum esse conceditur. Illud
autem perabsurdum, bonum esse aliquid, quod non expe- p. 96.
tendum sit: aut expetendum, quod non placens: aut, si id, a
non etiam diligendum. ergo et probandum. ita etiam lau-
dabile. id autem honestum. ita fit, ut, quod bonum sit, id
etiam honestum sit. Deinde quæro, quis aut de misera vita 28
possit gloriari, aut non de beata? de sola igitur beata. ex
quo efficitur, gloriatione, ut ita dicam, dignam esse beatam
vitam: quod non possit quidem [52] nisi honestæ vitæ jure
contingere. ita fit, ut honesta vita, beata vita sit. et quo-
niam is, cui contigit, ut jure laudetur, habet insigne quid-
dam ad decus, et ad gloriam, ut ob ea, quæ tanta sint, bea-
tus dici jure possit: idem de vita talis viri rectissime dicitur.
ita, si beata vita honestate cernitur: quod honestum est, id
bonum solum habendum est. [53] Quod vero negari nullo 29
modo possit, quem umquam stabili, et firmo, et magno ani-
mo, quem fortem virum dicimus, effici posse, nisi constitu-
tum sit, non esse malum dolorem? Ut enim qui mortem
in malis ponit, non potest eam non timere: sic nemo ulla
in re potest id, quod malum esse decernit, non curare, id-
que contemnere: quo posito, et omnium assensu approbato,
illud assumitur, eum, qui magno sit animo, atque forti,
omnia, quæ cadere in hominem possint, despicere, et pro
nihilo putare. quæ cum ita sint, effectum est, nihil esse ma-
lum, quod turpe non sit. Atque iste vir altus, et excellens,
magno animo, vere fortis, infra se omnia humana ducens,
is inquam, quem efficere volumus, quem quærimus certe,
et confidere sibi debet, et suæ vitæ et actæ, et consequenti: b.
et bene de se judicare, statuens nihil mali posse incidere sa-
pienti. ex quo intelligitur idem illud, solum bonum esse,
quod honestum sit: idque esse beate vivere, honeste, id est,
cum virtute vivere.

Nec vero ignoro varias philosophorum fuisse sententias, 9
eorum dico, qui summum bonum, quod ultimum appello, 30

51 *in eo vides esse conclusum*] Id est in conclusione.

52 *nisi honestæ vitæ jure*] Quia honesta vita dat hoc nobis, ut jure possimus honestam vitam beatam dicere.

53 *Quod vero negari nullo modo possit* &c.] Durior hic locus est et suspectus corruptionis. Davisius sic conjicit legendum: *Quid vero? negarine ullo modo possit, quemquam* &c. mihi tamen non satisfacit: nec sensus satis commodus existit. Relinquamus lectionem vulgatam, eamque sic capiamus: Quod negari nullo modo potest, id est hoc: quod neminem dicimus, aut dicere possumus, effici posse virum fortem &c. siquid mutandum sit, scribam *dicemus* vel *dicamus* pro *dicimus*.

in animo ponerent. [54] quos quamquam vitiose quidam secuti
sunt, tamen non modo [55] his tribus, qui virtutem a summo
bono segregaverunt, cum aut voluptatem, aut vacuitatem
doloris, aut prima naturæ in summis bonis ponerent, sed
etiam [56] alteris tribus, qui mancam fore putaverunt, sine
aliqua accessione, virtutem, ob eamque rem trium earum
rerum, quas supra dixi, [57] singuli singulas addiderunt: his
tamen omnibus eos antepono, cuicuimodi sunt, qui summum
31 bonum in animo, atque in virtute posuerunt. Sed sunt tamen
perabsurdi et ii, qui, cum scientia vivere, ultimum bonorum,
et qui nullam rerum differentiam esse dixerunt, atque ita
sapientem beatum fore, [58] nihil aliud alii momento ullo ante-
ponentem: ut quidam Academici constituisse dicuntur, ex-
tremum bonorum, et summum munus esse sapientis, ob-
sistere visis, assensusque suos [59] firme sustinere. His singulis
copiose responderi solet. sed quæ perspicua sunt, longa esse
non debent. Quid autem apertius, quam, si selectio nulla
sit ab iis rebus, quæ contra naturam sint, earum rerum quæ
sint secundum naturam, [60] tollatur omnis ea, quæ quæratur,
laudeturque prudentia? Circumscriptis igitur iis sententiis,
quas posui, et iis, quæ similes earum sunt, relinquitur, ut
summum bonum sit, vivere, scientiam adhibentem earum
p. 97. rerum, quæ natura eveniant, seligentem, quæ secundum na-
a. turam, et, [61] si quæ etiam contra naturam sint, rejicientem, id
32 est, convenienter congruenterque naturæ vivere. Sed in ceteris
artibus cum dicitur Artificiose, posterum quodam modo, et
consequens putandum est: quod illi ἐπιγεννηματικὸν appellant.
[62] quod autem in quo Sapienter dicimus, id [63] a primo
rectissime dicitur. quidquid enim a sapiente proficiscitur, id
continuo debet expletum esse omnibus suis partibus. in eo
enim positum est id, quod dicimus esse expetendum. nam
ut peccatum est, patriam prodere, parentes violare, fana
depeculari, quæ sunt in effectu: sic timere, sic mærere, sic

54 *quos*] Sic pro *quas* rescripsi cum Davisio, pertinet enim non ad *sententias* sed ad *philosophos*.

55 *his tribus*] Epicuro, vel Aristippo, Hieronymo et Carneade. v. supra II, 11.

56 *alteris tribus*] Polemone, Calliphonte et Diodoro. v. ibid.

57 *singuli singulas*] Edd. pr *singula singulis*, male. vulgo recentiores *singulis singulas*. male omnes. res postulat, quod edidi cum Lamb. et Davisio. singuli trium istorum addidere singulas res.

58 *nihil aliud ullo momento*] Est ἀδιαφορία.

59 *firme*] Davisius e Mss. duobus edidit *firmiter*.

60 *tollatur*] Nihil est, unde hoc pendeat. Lambinus addidit *fore ut*; quod placet.

61 *si quæ etiam contra naturam sint*] Friget *etiam*, delevitque Davisius.

62 *quod autem in quo Sapienter dicimus*] Scr. *quum*, ut ante est *cum in artibus*. pro *in quo* Davisius legit *in bono*: quod non necessarium puto. *in quo* est in aliquo genere, in aliqua re.

63 *adprimo*] Hoc est verbum nihili. edd. pr. habent *apprime*. sed pro eo legendum *a primo* (v. Clav.) i. e. statim in principio. mox pro eo dicit *continuo*, et post paullo *in primis continuo*, item *susceptione prima*.

in libidine esse, peccatum est, etiam sine effectu. verum ut
hæc non in posteris, et in consequentibus, sed in primis con-
tinuo peccata sunt: sic ea, quæ proficiscuntur a virtute,
susceptione prima, non perfectione, recta sunt judicanda.
Bonum autem, quod in hoc sermone toties usurpatum 10
est, id etiam definitione explicetur. [64] sed eorum definitio- 33
nes [65] paullum oppido inter se differunt, et tamen eodem
spectant. Ego assentior Diogeni, [66] qui bonum definiit, id,
quod esset natura absolutum. id autem sequens, illud etiam
quod prodesset (ὠφέλημα enim sic appellemus) motum, aut
statum esse dixit, [67] natura absoluti. Cumque rerum no-
tiones in animis fiant, si aut usu aliquid cognitum sit, aut
conjunctione, aut similitudine, aut collatione rationis; hoc
quarto, [68] quod extremum posui, boni notitia facta est.
cum enim ab iis rebus, quæ sunt secundum naturam, [69] ad-
scendit animus collatione rationis, tum ad notionem boni
pervenit. Hoc autem ipsum bonum, non accessione, neque 34
crescendo, aut cum ceteris comparando, sed propria vi sua
et sentimus, et appellamus bonum. Ut enim mel, etsi dul-
cissimum est, suo tamen proprio genere saporis, non compa- b.
ratione cum aliis, dulce esse sentitur: sic bonum hoc, de
quo agimus, est illud quidem plurimi æstimandum, sed [70] ea
æstimatio genere valet, non magnitudine. nam cum æsti-
matio, quæ ἀξία dicitur, neque in bonis numerata sit, ne-
que rursus in malis: quantumcumque eo addideris, in suo
genere manebit. alia est igitur propria æstimatio virtutis:
quæ genere, non crescendo, valet. Nec vero perturbatio- 35
nes animorum, quæ vitam insipientium miseram, acerbam-
que reddunt: quas Græci πάθη appellant (poteram ego ver-
bum ipsum interpretans, morbos appellare: [71] sed non con-

64 *sed eorum definitiones*] *eorum* non habet quo referatur. Sed quia opponitur *ego*, apparet corrigendum esse *aliorum*, vel *ceterorum*.

65 *paullum oppido differunt*] *paullum* mihi suspectum est: nec convenit enim τῷ *tamen*. aptissimum sit, si deleatur: in quo laborat Davisius: neque enim *paullum* τῷ *oppido* convenit.

66 *qui definierit*] Lege cum Davisio *definiit*. nam post est de eodem *dixit*, non *dixerit*.

67 *e natura absoluta*] Pearcius corrigit *absoluti* et delet *e*. bene, opinor. pendet enim e *motum* et *statum*. nempe status et motus intelligitur ejus, quod dixerat *natura absolutum* in definitione boni. res est evidens. itaque sic rescribere non dubitavi.

68 *quod posui bonum, notitia facta est*] Non *bonum* aliquod quarto vel ultimo loco posuit: sed genus notionis: igitur id vitiosum est. est autem sine dubio corrigendum *boni*: dicit quarto modo, semper per collationem rationis notitiam s. notionem *boni* factam est. patet etiam e sequentibus.

69 *adscendit animus collatione rationis*] Adscendere animus dicitur, cum ab individuis ad formam, a formis ad genus venit. id fit *collatione rationis*, cum quod iis commune est, propter quod ut h. l. sunt secundum naturam, genus facit, in hoc *bonum*.

70 *e. æ. genere valet non m.*] i. e. in ea non magnitudo rei spectatur et momentum facit, sed genus rei.

71 *sed non conveniret*] Ms. Paris. habet *convenit*, item ed. Vict. Davis. edd. pr., *conveniet*. Puto legendum *convenerit*.

veniret ad omnia: quis enim misericordiam, aut ipsam iracundiam, morbum solet dicere? at illi dicunt πάθος. sit igitur perturbatio, quæ nomine ipso vitiosa declarari videtur:) nec hæ perturbationes vi aliqua naturali moventur: [72] omnesque sunt genere quattuor, partibus plures, ægritudo, formido, libido, quamque Stoici communi nomine corporis, et animi ἡδονὴν appellant, ego malo lætitiam appellare, quasi gestientis animi elationem voluptariam. perturbationes autem nulla naturæ vi commoventur: omniaque ea, sunt opiniones, ac judicia levitatis. itaque his sapiens semper vacabit.

11 Omne autem, quod honestum sit, id esse propter se ex-
36 petendum, commune nobis est cum multorum aliorum philosophorum sententiis. præter enim tres disciplinas, quæ virtutem a summo bono excludunt, ceteris omnibus philosophis [73] hæc est tuenda sententia, maxime tamen [74] his Stoicis, qui nihil aliud in bonorum numero, nisi honestum, esse voluerunt. Sed hæc quidem est perfacilis, et perexpedita defensio. Quis est enim, aut quis umquam fuit aut
p. 98. avaritia tam ardenti, aut tam effrenatis cupiditatibus, ut ean-
a. dem illam rem, quam adipisci scelere quovis velit, non multis partibus malit ad sese, etiam omni impunitate proposita,
37 sine facinore, quam illo modo pervenire? Quam vero utilitatem, aut quem fructum petentes, scire cupimus, illa, quæ occulta nobis sunt, quo moveantur, [75] quibusque de causis ea versentur in cælo? quis autem tam agrestibus institutis vivit, aut quis contra studia naturæ [76] tam vehementer obduruit, ut a rebus cognitu dignis abhorreat, easque sine voluptate, aut utilitate aliqua non requirat, et pro nihilo putet? aut quis est, qui [77] majorum, aut Africanorum, aut ejus, quem tu in ore semper habes, [78] proavi mei, ceterorumque virorum fortium, atque omni virtute præstantium, facta, dicta, consilia cognoscens, [79] nulla animo afficiatur
38 voluptate? Quis autem honesta in familia institutus, et edu-

72 *omnesque hæ*] Davisius delevit *hæ*, auctore Ms. Palat. bene. nisi malit quis *eæ*, ut post est *omniaque ea*.

73 *hæc est tuenda sententia*] Sc. quia ipsorum principiis consentit.

74 *his Stoicis*] Cur *his*? nam omnes solum honestum bonum dicunt. Davisius corrigit *nostris*. Ed. pr. habet *in*. Davisius delet, alii *Stoicis*.

75 *quibusque de causis ea versentur in cælo*] *ea* deberent referri ad *occulta*. Sed inde nulla commoda sententia. an *ea* est factum ex *astra*? pro *quo* Ms. Scal. et alius habebat *quomodo*; et sic etiam edd. vett. quædam ut Ven. 1494.

76 *tam veh. obduruit*] Sic cum Davisio edidi pro *obduravit*. quod hic locum non habet.

77 *majorum aut Africanorum*] In *majorum* latere nomen proprium, vix dubitetur. Clericus et Davisius corrigunt *Manliorum*. sc. Torquatorum, de quibus dictum I, 7. II, 19.

78 *proavi mei*] Int. Catonem Censorium: *proavi* nomen latius dicitur, de antiquiori generis auctore. sic et pro *abavo* dicitur v. Clav. in h. v.

79 *nulla animo afficiatur voluptate*] Usitatius esset *animi*; ut legi vult Davisius. sed et illa forma recta est et pluribus locis occurrit.

catus ingenue, non ipsa turpitudine, etiam si eum læsura non sit, offenditur? quis animo æquo videt eum, quem impure, ac flagitiose putet vivere? quis non odit sordidos, vanos, leves, futiles? Quid autem dici poterit, [80]si turpitudinem non ipsam per se fugiendam esse statuemus, quo minus homines tenebras, et solitudinem nacti, nullo dedecore se abstineat, nisi eos per se fœditate sua turpitudo ipsa deterreat? Innumerabilia dici possunt in hanc sententiam: sed non necesse est. nihil est enim, de quo minus dubitari possit, quam et honesta, expetenda per se, et eodem
modo turpia, per se esse fugienda. Constituto autem illo, 39
de quo ante diximus, quod honestum sit, id esse solum bonum: intelligi necesse est, pluris id, quod honestum sit,
æstimandum esse, quam illa media, quæ ex eo comparentur. b.
Stultitiam autem, et [81]temeritatem, et injustitiam, et intemperantiam cum dicimus esse fugienda propter eas res, quæ ex ipsis eveniant, non ita dicimus, ut cum illo, quod positum est, solum id esse malum, quod turpe sit, hæc pugnare videatur oratio: propterea quod ea non ad corporis incommodum referuntur, sed ad turpes actiones, quæ oriuntur e vitiis. quas enim Græci κακίας appellant, vitia malo, quam malitias nominare.

Næ tu, inquam, Cato, verbis illustribus, et id, quod vis, 12
declarantibus. Itaque mihi videris Latine docere philoso- 40
phiam, et ei quasi civitatem dare: quæ quidem adhuc peregrinari Romæ videbatur, nec offerre sese nostris sermonibus: [82]et ista maxime propter limatam quandam et rerum, et verborum tenuitatem. scio enim esse quosdam, qui quavis lingua philosophari possint, nullis tamen partitionibus, nullis definitionibus [83]utantur, ipsique dicant, ea se modo probare, quibus natura tacita assentiatur. Itaque [84]in rebus minime obscuris non multus est apud eos disserendi labor. Quare attendo te studiose, et, quæcumque rebus iis, de quibus hic sermo est, nomina imponis, memoriæ mando. mihi enim erit iisdem istis fortasse jam utendum. Virtutibus igitur rectissime mihi videris, et ad consuetudi-

80 *si turpitudinem—statuemus*] Hæc spuria putant Walkerus et Davisius. nam in sequentibus idem dicitur.

81 *temeritatem*] Davisius corrigit *timiditatem*, ut opponatur *fortitudini*, alteri Stoicorum virtuti, ut apud Græcos *δειλία τῇ ἀνδρείᾳ*.

82 *et ista maxime*] Mss. fere *istam*. item edd. pr. Sed nec hoc commodum sensum facit. malim *illa*, aut plane delere.

83 *utuntur—dicunt*] Consecutio orationis postulat *utantur,—dicant*.

84 *in rebus minime obscuris—disserendi labor*] Non bene videtur sententiæ convenire *minime*. nam videtur dicere velle, eos etiam in rebus maximis negligenter disserere ac disputare. Itaque dudum conjeci *maxime*. pro *disserendi* edd. pr. habent *discernendi*: quod videatur bene convenire superioribus *nullis partitionibus utuntur* &c. Sed vulgatum verum est. in verbo disserendi omnia insunt, quæ Cicero desiderat in istis hominibus.

nem nostræ orationis, vitia posuisse contraria. quod enim vituperabile est per se ipsum, id eo ipso vitium nominatum puto, vel etiam a vitio dictum vituperari. sin κακίαν, malitiam dixisses, ad aliud nos unum certum vitium consuetudo Latina traduceret. nunc omni virtuti vitium contrario nomine opponitur.

41 Tum ille: His igitur ita positis, inquit, sequitur magna
p. 99. contentio: [85] quam tractatam a Peripateticis mollius (est
a. enim eorum consuetudo dicendi non satis acuta, propter ignorationem dialecticæ) Carneades tuus egregia quadam exercitatione in dialecticis, summaque eloquentia, rem in summum discrimen adduxit: propterea quod pugnare non destitit, in omni hac quæstione, quæ de bonis, et malis appelletur, non esse rerum Stoicis cum Peripateticis controversiam, sed nominum. mihi autem nihil tam perspicuum videtur, quam has sententias eorum philosophorum re inter se magis, quam verbis dissidere: [86] majorem multo inter Stoicos et Peripateticos rerum esse aio discrepantiam, quam verborum. quippe cum Peripatetici omnia, [87] quæ ipsi bona appellent, pertinere dicant ad beate vivendum: nostri vero, [88] quod æstimatione omnino aliqua dignum sit, com-
13 pleri beatam vitam putent. An vero certius quidquam
42 potest esse, quam illorum ratione, qui dolorem in malis ponunt, non posse sapientem beatum esse, cum eculeo torqueatur? eorum autem, qui dolorem in malis non habent, ratio certe cogit, uti in omnibus tormentis conservetur beata vita sapienti. Etenim si dolores eosdem tolerabilius patiuntur, qui excipiunt eos pro patria, quam qui leviore de causa: opinio facit, non natura, vim doloris aut majorem,
43 aut minorem. Ne illud quidem est consentaneum, [89] ut, si, cum tria genera bonorum sint, quæ sententia est Peripateticorum, eo beatior quisque sit, quo sit corporis, aut externis bonis plenior, [90] ut hoc idem approbandum sit nobis,

85 *quam tractatam* &c.] Hæc lectio vera esse non potest: nam verbum a quo pendere debebat, habet infra suum accusativum: *rem in discrimen adduxit.* Edd. pr. et multi Mss. habent *quæ pertractata est*, ex quo Davisius vult fieri: *quæ cum tractata esset:* sensu bene: sed malim cum Guieto et Bentleio *qua tractata*, quod et Alemannus recepit.

86 *majorem multo inter St.—rerum esse aio* &c.] Edd. pr. *majorem multo habere St. et P. rerum omnino discrepantiam.* Lectio illa est melior ante vulgata, nam in hac est tautologia frigida: in illa est θέσις demonstrata post.

87 *quæ ipsi bona appellant*] Legendum *appellent.* nam et in consequente est conjunctivus: *quod æstimatione dignum sit.*

88 *quod—dignum sit, complecti b. v.*] Pro *complecti* edd. pr. *compleri*, ut et in Pal. 1. fuit. idque prætuli. eo et mox utitur Cicero. Davisius etiam ab initio corrigit *ex omni*, omisso post *omnino*, ego malim ante *compleri* addi *eo.*

89 *ut, si, cum tria g. b. s.*] Non constat constructio. nec enim est quo *si* referatur. Davisius corrigit, *ut, si quidem* &c. possis et *cum* delere.

90 *ut hoc i.*] *ut* repetitur e superioribus: sed Davisius hoc totum us-

ut qui plura habeat, quæ in corpore magni æstimantur, sit
beatior. illi enim corporis commodis compleri vitam beatam b.
putant: nostri nihil minus. nam cum ita placeat, ne eorum
quidem bonorum, [91] quæ nos bona naturæ appellemus, frequentia beatiorem vitam fieri, aut magis expetendam, aut pluris æstimandam; certe minus ad beatam vitam pertinet
multitudo corporis commodorum. Etenim si [92] et sapere, 44
expetendum sit, et valere: conjunctum utrumque magis expetendum sit, quam sapere solum, neque tamen, [93] si utrumque sit æstimatione dignum, pluris si conjunctum, quam sapere ipsum separatum. nam qui valitudinem æstimatione aliqua dignam judicamus, neque tamen eam in bonis ponimus, iidem censemus nullam esse tantam æstimationem, ut ea virtuti anteponatur. quod idem Peripatetici non tenent: quibus dicendum est, quæ et honesta actio sit, et sine dolore, eam magis esse expetendam, quam si esset eadem actio cum dolore. nobis aliter videtur: recte secusne, postea. sed
potestne rerum major esse dissensio? Ut enim obscuratur, 14
et offunditur luce solis lumen lucernæ; et ut interit magni- 45
tudine maris Ægæi, stilla muriæ; et ut in divitiis Crœsi, teruncii accessio; et gradus unus in ea via, quæ est hinc in Indiam: sic, cum sit is bonorum finis, quem Stoici dicunt, omnis ista [94] rerum in corpore sitarum æstimatio, splendore virtutis, et magnitudine obscuretur, et obruatur, atque intereat necesse est. Et quemadmodum opportunitas (sic enim appellemus εὐκαιρίαν) non fit major productione temporis (habent enim suum modum quæcumque opportuna dicuntur) sic recte effectio (κατόρθωσιν enim ita appello, [95] quoniam recte factum κατόρθωμα) recta igitur effectio, item convenientia, denique ipsum bonum, quod in eo positum est, ut naturæ consentiat, crescendi accessionem nullam
habet. Ut enim opportunitas illa, sic hæc, de quibus dixi, 46
non fiunt temporis productione majora: ob eamque causam p. 100.
Stoicis non videtur optabilior, nec magis expetenda beata a.
vita, si sit longa, quam si brevis: utunturque simili. ut si

que ad *beatior* uncis inclusit, ut spurium, in quibus sit mera et inanis repetitio sententiæ superioris.

91 *quæ nos bona naturæ app.*] Edd. pr. et Mss. quidam pro *naturæ* habent *vere.* pro *bona* vicissim Lambinus cum Davisio e Mss. aliis malit *prima naturæ*: quæ sint ea, quæ vere bona appellari Stoici dicebant. Itaque aut lectionem veterem aut hanc prætulerim.

92 *et sapere—et valere*] Addidi *et* in altero cum Davisio et delevi contra ante *conjunctum.* Edd. vett. hic valde turbant.

93 *si utrumque*] Forte scr. *etsi utrumque.*

94 *rerum in corpore sitarum*] In edd. pr. est *in corpore harum*, quod correctum est *sitarum.* Mss. autem aliquot apud Davisium habent *rerum corporearum*, quod placet Davisio: bene.

95 *quoniam rectum factum κατόρθωμα*] Infra c. 18. *est recte factum.* bene. Sic et hic correxi. quia præcedit *recta effectio, recte* mutatum est in *rectum.*

cothurni laus illa esset, ad pedem apte convenire, neque
multi cothurni paucis anteponerentur, nec majores minori-
bus: sic quorum omne bonum convenientia, atque op-
portunitate finitur, nec plura paucioribus, nec longinquiora
47 brevioribus anteponentur. Nec vero satis acute dicunt: Si
bona valitudo pluris æstimanda sit longa, quam brevis, sa-
pientiæ quoque usus longissimus quisque sit plurimi. non
intelligunt, valitudinis æstimationem spatio judicari: virtu-
tis, opportunitate: ut videantur qui illud dicant, iidem hoc
esse dicturi, bonam mortem, et bonum partum, meliorem
longum esse, quam brevem. non vident, alia brevitate pluris
48 æstimari; alia, diuturnitate. Itaque consentaneum est his,
quæ dicta sunt, ratione illorum, qui illum bonorum finem,
quod appellamus extremum, quod ultimum, crescere putent
posse, iisdem placere, esse alium alio etiam sapientiorem,
itemque alium magis alio vel peccare, vel recte facere. quod
nobis non licet dicere: qui crescere bonorum finem non
putamus. ut enim qui demersi sunt in aqua, nihilo magis
respirare possunt, si non longe absunt a summo, ut jam
jamque possint emergere, quam si etiam tum essent in pro-
fundo: nec catulus ille, qui jam appropinquat, ut videat,
plus cernit, quam is qui modo est natus: ita qui processit
aliquantum ad virtutis aditum, nihilominus in miseria est,
15 quam ille, qui nihil processit. Hæc mirabilia videri in-
telligo. sed cum certe superiora firma ac vera sint, his autem
b. ea consentanea et consequentia; ne de eorum quidem verita-
te est dubitandum. sed quamquam negent, nec virtutes, nec
vitia crescere: attamen utrumque eorum fundi quodam
49 modo, et quasi dilatari putant. Divitias autem Diogenes
censet non eam modo vim habere, ut quasi duces sint ad
voluptatem, et ad valitudinem bonam, sed etiam ut ea con-
tineant: non idem facere eas in virtute, neque in ceteris arti-
bus, ad quas esse dux pecunia potest, continere autem non
potest. itaque si voluptas, aut si bona valitudo sit in bonis,
divitias quoque in bonis esse ponendas: at, si sapientia
bonum sit, non sequi, ut etiam divitias bonum esse dicamus:
nec ab ulla re, quæ non sit in bonis, id, quod sit in bonis,
contineri potest, ob eamque causam, quia cognitiones com-
prehensionesque rerum, e quibus efficiuntur artes, [96] appeti-
tiones movent; cum divitiæ non sint in bonis, nulla ars
50 divitiis contineri potest. Quod si de artibus concedamus,
virtutis tamen non sit eadem ratio, propterea quod hæc
plurimæ commentationis et exercitationis indigeat; quod
idem in artibus non sit: et quod virtus stabilitatem, firmi-

96 *appetitiones movent*] Sic edidit Davisius, bene, e Mss. et edd. in quibus est *ad appetitiones movent*.

tatem, constantiam totius vitæ complectatur, nec eadem hæc in artibus esse videamus.

Deinceps explicatur differentia rerum: quam si non ullam esse diceremus, confunderetur omnis vita, ut ab Aristone: nec ullum sapientiæ munus, aut opus inveniretur, cum inter res eas, quæ ad vitam degendam pertinerent, nihil omnino interesset, neque ullum delectum adhiberi oporteret. itaque cum esset satis constitutum, id solum esse bonum, quod
esset honestum, et id malum solum, quod turpe: tum [97] inter p. 101.
illa, quæ nihil valerent ad beate misereve vivendum, aliquid a.
tamen, quo differrent, esse voluerunt, ut essent eorum alia
æstimabilia, alia contra, alia neutrum. Quæ autem æstiman- 51
da essent, eorum in aliis satis esse causæ, quamobrem quibusdam anteponerentur, ut in valitudine, ut in integritate sensuum, ut in doloris vacuitate, [98] ut gloriæ, divitiarum, similium rerum: alia autem non esse ejusmodi: Itemque eorum, quæ nulla æstimatione digna essent, partim satis habere causæ, quamobrem rejicerentur, ut dolorem, morbum, sensuum amissionem, paupertatem, ignominiam, similia horum: partim non. Itemque hinc esse illud exortum, quod Zeno προηγμένον, contraque quod ἀποπροηγμένον nominavit, cum uteretur in lingua copiosa factis tamen nominibus, ac novis; quod nobis in hac inopi lingua non conceditur. quamquam tu hanc copiosiorem etiam dicere soles. sed non alienum est, quo facilius vis verbi intelligatur, rationem hujus verbi
faciendi Zenonis exponere. Ut enim, inquit, nemo dicit, 16
in regia regem ipsum quasi productum esse ad dignitatem 52
(id enim est προηγμένον) sed eos, qui in aliquo honore sint, quorum ordo proxime accedit, [99] ut secundus sit ad regium principatum: sic in vita non ea, [100] quæ primario loco sunt, sed ea, quæ secundum locum obtinent, προηγμένα, id est, producta nominentur. quæ vel ita appellemus (id erit verbum e verbo) vel promota, et remota, vel, ut dudum diximus, præposita, vel præcipua, [1] et illa rejecta. re enim intellecta,
in verborum usu faciles esse debemus. Quoniam autem 53
omne, quod est bonum, primum locum tenere dicimus, necesse est, nec bonum esse, nec malum hoc, quod præpositum, vel præcipuum nominamus. itaque id definimus,

97 *inter illa*] Sic e Ms. Eliensi bene correxit idem vulgatum *inter hæc et illa*. Sermo enim est de uno genere rerum, quod nil valet ad vitam beatam.

98 *ut gloriæ, d. s. rerum*] Deest in hac lectione substantivum, unde genitivi pendeant. Davisius conjicit, excidisse *claritate*.

99 *ut secundus sit ad regium principatum*] Davisius corrigit *a regio principatu*. Ego vulgatum quoque rectum esse puto.

100 *quæ primario loco sunt*] E Mss. quibusdam Davis. corrigit *primore in loco*.

1 *et illa rejecta*] Pearcius corrigit *ut illa*.

b. quod sit indifferens, cum æstimatione mediocri. quod enim illi ἀδιάφορον dicunt, id mihi ita occurrit, ut indifferens dicerem. neque enim illud fieri poterat ullo modo, ut nihil relinqueretur in mediis, quod aut secundum naturam esset, aut contra: nec, cum id relinqueretur, nihil in his poni, quod satis æstimabile esset: nec hoc posito, [2] non aliqua esse
54 præposita. Recte igitur hæc facta distinctio est, atque etiam ab iis, quo facilius res perspici possit, hoc simile ponitur. Ut enim, inquiunt, si hoc fingamus esse quasi finem et ultimum, ita jacere talum, ut rectus assistat: qui ita talus erit jactus, ut cadat rectus, præpositum quiddam habebit ad finem: qui aliter, contra: neque tamen illa præpositio tali, ad eum, quem dixi, finem pertinebit: sic ea, quæ sunt præposita, referuntur illa quidem ad finem: sed ad ejus vim, naturamque nihil pertinent.

55 Sequitur illa divisio, ut bonorum alia sint ad illud ultimum pertinentia, (sic enim appello, quæ τελικὰ dicuntur: [3] nam hoc ipsum instituamus, ut placuit, pluribus verbis dicere, quod uno non poterimus: ut res intelligatur) alia autem efficientia, quæ Græci ποιητικὰ, alia utrumque. de pertinentibus, nihil est bonum, præter actiones honestas: de efficientibus, nihil præter amicum. Sed et pertinentem et efficientem sapientiam volunt esse. nam quia sapientia est conveniens actio, [4] est illo pertinenti genere, quod dixi. quod autem honestas actiones affert et efficit, [5] ideo efficiens dici potest.

17 Hæc, quæ præposita dicimus, partim sunt per se ipsa
56 præposita, partim quod aliquid efficiunt, partim utrumque. per se, ut quidam habitus oris, et vultus, ut status, ut mo-
p. 102. tus: in quibus sunt et præponenda quædam, et rejicienda:
a. alia ob eam rem præposita dicuntur, quod ex se aliquid efficiant, ut pecunia: alia autem ob utramque rem, ut integri
57 sensus, ut bona valitudo. De bona autem fama (quam enim appellant εὐδοξίαν, aptius est hoc loco bonam famam appellare, quam gloriam) Chrysippus quidem, et Diogenes, detracta utilitate, ne digitum quidem, ejus causa, porrigendum esse dicebant. quibus ego vehementer assentior. qui autem post eos fuerunt, cum Carneadem sustinere non possent, hanc, quam dixi, bonam famam, ipsam propter se præpositam, et sumendam esse dixerunt, esseque hominis ingenui, et liberaliter educati, velle bene audire a parentibus, a pro-

2 *non aliqua esse præposita*] Vulgo est *essent*, manifeste vitiose, ut ante *nihil poni*: sic hic *esse* scribendum est.

3 *nam hoc i. i.*] Sic edd. pr. post male factum est *jam*.

4 *est illo pertinenti genere*] Davisius addidit *in*: *est in illo p. g.* ed. Jo. de Colonia habet *erit illo*: quod ex *est in* factum videtur.

5 *id efficiens dici potest*] *id* alienum est. Davisius ex eo fecit *ideo* ut ante Lambinus. Sicque reperit in Ms. itaque et ipse sic edidi.

pinquis, a bonis etiam viris, idque propter rem ipsam, non propter usum: dicuntque, ut liberis consultum velimus, etiam si postumi futuri sint, propter ipsos: sic futuræ post mortem famæ [6] tamen esse propter rem, etiam detracto usu, consulendum.

Sed, cum, quod honestum sit, id solum bonum esse dica- 58
mus: consentaneum tamen est, fungi officio, cum id officium, nec in bonis ponamus, nec in malis. est enim aliquid in his rebus probabile, et quidem ita, ut ejus ratio reddi possit. ergo ut etiam probabiliter acti ratio reddi possit. Est autem officium, quod ita factum est, ut ejus facti probabilis ratio reddi possit. ex quo intelligitur, officium medium quoddam esse, quod neque in bonis ponatur, neque in contrariis. quoniamque in iis rebus, quæ neque in virtutibus sunt, neque in vitiis, est tamen quiddam, quod usui possit esse: tollendum id non est. Est autem ejus generis actio quoque quædam, et quidem talis, ut ratio postulet [7] agere aliquid et facere eorum. quod autem ratione actum sit, id officium appellamus. Est igitur officium ejus generis, quod nec in bo-
nis ponatur, nec in contrariis. Atqui perspicuum etiam illud 18
est, in istis rebus mediis aliquid agere sapientem. judicat 59
igitur, cum agit, officium illud esse. quod quoniam numquam fallitur in judicando, erit in mediis rebus officium: quod efficitur etiam hac conclusione rationis. Quoniam enim videmus esse quiddam, quod recte factum appellemus, id autem est perfectum officium: [8] erit autem etiam inchoatum: ut, si juste depositum reddere, in recte factis sit: in officiis ponatur, depositum reddere: illo enim addito, juste, [9] facit recte factum: per se autem hoc ipsum reddere, in officio ponitur: quoniamque non dubium est, quin in iis, quæ media dicimus, sit aliud sumendum, aliud rejiciendum: quidquid ita fit, aut dicitur, communi officio continetur. ex quo intelligitur, quoniam se ipsos omnes natura diligunt, tam insipientem, quam sapientem, sumturum, quæ secundum naturam sint, rejecturumque contraria. Ita est quoddam commune officium sapientis, et insipientis. [10] ex quo
efficitur, versari in iis, quæ media dicamus. Sed cum ab his 60
omnia proficiscantur officia, non sine causa dicitur, ad ea re-

6 *tamen esse*] *tamen* alienum ab h. l. putabat Davisius. quod non est. refertur ad *futuræ post mortem*: in quo *etsi* intelligi potest: suntque et alia loca, in quibus sic *tamen* ponitur v. Clav. mox iterum sic fere dicitur *tamen*.

7 *a. aliquid aut facere eorum*] *eorum*, si est a Cicerone, referendum est ad *ejus generis*, aliquid eorum, quæ sint ejus generis: sed est tamen durius, malimque deleri. Sic infra c. 21. *quia* (amicitia) *sit ex eo genere quæ prosint.*

8 *erit autem etiam inchoatum*] Aut delendum est *autem*, quod plane alienum est, aut *item* legendum, deleto *etiam*.

9 *facit recte factum*] Facilis est correctio Lambini *fit recte factum*. *facit* postulat *illud additum*. Davisius malebat *evadit*.

10 *ex quo efficitur, versari in iis &c.*] *versari* int. officium.

ferri omnes nostras cogitationes: in his et excessum e vita, et in vita mansionem. in quo enim plura sunt, quæ secundum naturam sunt, hujus officium est in vita manere: in quo autem aut sunt plura contraria, aut fore videntur, hujus officium est, e vita excedere. e quo apparet, et sapientis esse aliquando officium, excedere e vita, cum beatus sit: et stulti
61 manere in vita, cum sit miser. Nam bonum illud, et malum, quod sæpe jam dictum est, postea consequitur. prima autem illa naturæ, sive secunda, sive contraria, sub judicium sa-
p. 103. pientis, et delectum cadunt: estque illa subjecta quasi mate-
a. ria sapientiæ. itaque et manendi in vita et migrandi ratio, omnibus iis rebus, quas supra dixi, metienda. nam neque iis, qui virtute retinentur in vita, neque iis, qui sine virtute sunt, mors est oppetenda. [11] at sæpe officium est sapientis, desciscere a vita, cum sit beatissimus, si id opportune facere possit; quod est convenienter naturæ vivere. sic enim censent, opportunitatis esse beate vivere. itaque a sapientia præcipitur, [12] se ipsam, si usus sit, sapiens ut relinquat. Quamobrem cum vitiorum ista vis non sit, ut causam afferant mortis voluntariæ: perspicuum est, etiam stultorum, qui iidem miseri sint, officium esse, manere in vita, si sint in majore parte earum rerum, quas secundum naturam esse dicimus. Et quoniam excedens e vita, et manens, æque miser est: nec diuturnitas magis ei vitam fugiendam facit: non sine causa dicitur, iis, qui pluribus naturalibus frui possint, esse in vita manendum.

19 Pertinere autem ad rem arbitrantur, intelligi natura fieri,
62 ut liberi a parentibus amentur: [13] a quo initio profectam communem humani generis societatem persequimur. quod primum intelligi debet, figura, membrisque corporum; quæ ipsa declarant procreandi a natura habitam esse rationem. Neque vero hæc [14] inter se congruere possent, ut natura et procreari vellet, et diligi procreatos non curaret. Atque etiam in bestiis vis naturæ inspici potest: quarum in fætu, et in educatione laborem cum cernimus, naturæ ipsius vocem videmur audire. Quare ut perspicuum est, natura nos a dolore abhorrere: sic apparet, a natura ipsa, ut eos, quos
63 genuerimus, amemus, impelli. Ex hoc nascitur, ut etiam
b.

11 *at sæpe officium est*] Edd. vulgo habent *ut*. quod est h. l. alienum. *at* e Mss. dedit Davisius.

12 *se ipsam—ut relinquat*] An *seipsum*: nam se ipsum relinquit qui moritur. at *sapientiam relinquere* quomodo sapiens dici potest. pro *si usus fuerit* edd. pr. habent, *si jusserit*.

13 *a quo initio profectam c.—societatem persequimur*] Davisius e Ms. Eliensi, et quia ante est *arbitrantur* corrigit, *persequuntur*. Ego malim corrigere *profecti*, ut *persequimur* communiter ad homines referatur. nam et paullo post dicit sic: *vocem ipsius naturæ videmur audire*; et L. IV, 7. idem est: *atque ab his initiis profecti omnium virtutum originem &c. persecuti sunt*.

14 *inter se congruere possent*] Sic edd. pr. recentiores *possint*.

communis hominum inter homines naturalis sit commendatio, ut oporteat hominem ab homine ob id ipsum, quod homo sit, non alienum videri. ut enim in membris alia sunt tamquam sibi nata, ut oculi, ut aures: aliqua etiam ceterorum membrorum usum adjuvant, ut crura, ut manus: sic immanes quædam bestiæ sibi solum natæ sunt: at illa, quæ in concha patula pinna dicitur; isque, qui enat e concha, qui, quod eam custodiat, pinnoteres vocatur, in eamque cum se recipit, includitur; ut videatur monuisse, ut caveret: itemque formicæ, apes, ciconiæ, aliorum etiam causa quædam faciunt. multo magis hæc conjunctio est hominis. itaque natura sumus apti ad cœtus, concilia, civitates. Mundum 64
autem censent regi numine deorum, eumque esse quasi communem urbem, et civitatem hominum, et deorum: et unumquemque nostrum ejus mundi esse partem, ex quo illud natura consequi, ut communem utilitatem nostræ anteponamus. ut enim leges omnium salutem, singulorum saluti anteponunt: sic vir bonus, et sapiens, et legibus parens, et civilis officii non ignarus, utilitati omnium plus, quam unius alicujus, aut suæ consulit. Nec magis vituperandus est proditor patriæ, quam communis utilitatis, aut salutis desertor, propter suam utilitatem, aut salutem. ex quo fit, ut laudandus sit is, qui mortem oppetat pro republica, [15] quod deceat, cariorem esse patriam nobis, quam nosmetipsos. quoniamque illa vox inhumana, et scelerata ducitur, eorum, qui negant se recusare, quo minus, ipsis mortuis, terrarum omnium deflagratio consequatur: quod [16] vulgari quodam versu Græco pronuntiari solet. certe verum est, etiam iis, qui aliquando futuri sint, esse propter ipsos consulendum. Ex hac animorum affectione testamenta, commen- 20
dationesque morientium natæ sunt. quodque nemo in soli- 65
tudine vitam agere velit, ne cum infinita quidem voluptatum p. 104.
abundantia; facile intelligitur, nos ad conjunctionem con- a.
gregationemque hominum, et ad naturalem communitatem esse natos. Impellimur autem natura, ut prodesse velimus quamplurimis, in primisque docendo, rationibusque prudentiæ tradendis. Itaque non facile est invenire, qui quod sciat 66
ipse, non tradat alteri. Ita non solum ad discendum propensi sumus, verum etiam ad docendum. Atque ut tauris natura datum est, ut pro vitulis contra leones summa vi impetuque contendant: sic ii, qui valent opibus, atque id facere possunt, ut de Hercule, et de Libero accepimus, ad servandum genus hominum natura incitantur. Atque etiam, Jo-

15 *quod deceat*] Sic olim conjeci legendum pro *doceat*: in quo miror Davisium non hæsisse? post reperi in odd. pr.

16 *vulgari q. versu Græco*] sc. ἐμοῦ θανόντος γαῖα μιχθήτω πυρί. qui est apud Suetonium in Ner. c. 38.

vem cum Optimum et Maximum dicimus, cumque eundem Salutarem, Hospitalem, Statorem; hoc intelligi volumus, salutem hominum in ejus esse tutela. Minime autem convenit, cum ipsi inter nos abjecti, neglectique simus, postulare, ut diis immortalibus cari simus, et ab his diligamur. quemadmodum igitur membris utimur prius, quam didicimus, cujus ea utilitatis causa habeamus: sic inter nos natura ad civilem communitatem conjuncti, et consociati sumus. quod ni ita se haberet, nec justitiæ ullus esset, nec bo-
67 nitati locus. Et quo modo hominum inter homines juris esse vincula putant, sic homini nihil juris esse cum bestiis. præclare enim Chrysippus, cetera nata esse hominum causa, [17] et deorum: eos autem, communitatis, et societatis suæ; ut bestiis homines uti ad utilitatem suam possint sine injuria. quoniamque ea natura esset hominis, ut ei cum genere humano quasi civile jus intercederet: qui id conservaret, eum justum: qui migraret, injustum fore. sed, quemadmodum, theatrum cum commune sit, recte tamen dici potest, ejus esse eum locum, quem quisque occuparit: sic in urbe mundove communi non adversatur jus, quo minus suum
68 quidque cujusque sit. Cum autem ad tuendos, conservandosque homines hominem natum esse videamus: consentaneum est huic naturæ, ut sapiens velit gerere et administrare rempublicam; atque, ut e natura vivat, uxorem adjungere, [18] et velle ex ea liberos procreare. Ne [19] amores quidem sanctos, a sapiente alienos esse arbitrantur. Cynicorum autem rationem, atque vitam alii cadere in sapientem dicunt, si quis ejusmodi forte casus inciderit, ut id faciendum sit:
21 alii nullo modo. Ut vero conservetur omnis homini erga
69 hominem societas, conjunctio, caritas: et emolumenta, et detrimenta, quæ ὠφελήματα et βλάμματα appellant, communia esse voluerunt: quorum altera prosunt, nocent altera. nec solum ea communia, verum etiam paria esse dixerunt. incommoda autem, et commoda (ita ἐυχρηστήματα et δυσχρηστήματα appello) communia esse voluerunt, paria noluerunt. illa enim quæ prosunt, aut quæ nocent, aut bona sunt, aut mala: quæ sint paria necesse est. commoda autem, aut incommoda in eo genere sunt, quæ præposita, et rejecta dicimus. ea possunt paria non esse. [20] sed emolumenta communia esse dicuntur. recte autem facta, et peccata, non haben-

17 *et deorum*] Ductum hoc e Stoica sententia, quæ mundum esse statuebat commune hominum et Deorum domicilium, communem civitatem. Sed Davisius non repertum in Ms. Eliensi, malebat deleri.

18 *et velle ex ea liberos*] Putant excidisse verbum, ut *quærere* Davisius. Sed ed. Jo. de Colon. 1471. addit *procreare*, quod ego restitui.

19 *amores sanctos*] v. Tuscul. IV, 33. s.

20 *sed emolum. communia esse dicuntur*] Hæc sunt h. l. supervacua etiam ante dicta. Davisius uncis inclusit, ut glossema.

tur communia. Amicitiam autem adhibendam esse censent, 70
quia sit [21] ex eo genere, quæ prosint. quamquam autem in
amicitia alii dicant, æque caram esse sapienti rationem amici, p. 105.
ac suam ; alii autem sibi cuique cariorem suam : tamen hi a.
quoque posteriores fatentur, alienum esse a justitia, ad quam
nati esse videamur, detrahere quid de aliquo, quod sibi assumat. minime vero probatur huic disciplinæ, de qua loquor, aut amicitiam, aut justitiam propter utilitates adscisci, aut probari. eædem enim utilitates poterunt eas labefactare, atque pervertere. etenim [22] nec justitia, nec amicitia esse omnino poterunt, nisi ipsæ per se expetantur. Jus autem, quod 71
ita dici, appellarique possit, [23] id esse natura : alienumque esse a sapiente non modo injuriam cui facere, verum etiam nocere. nec vero rectum est cum amicis, aut bene meritis consociare, aut conjungere injuriam : gravissimeque, et verissime defenditur, numquam æquitatem ab utilitate posse sejungi : et, quidquid æquum, justumque esset, id etiam honestum : vicissimque, quidquid esset honestum, id justum etiam, atque æquum fore.

Ad easque virtutes, de quibus disputatum est, dialecticam 72
etiam adjungunt, et Physicam : easque ambas virtutum nomine appellant: alteram, quod habeat rationem, ne cui falso assentiamur, neve umquam captiosa probabilitate fallamur, [24] eaque, quæ de bonis, et malis diceremus, ut tenere, tuerique possimus. nam sine hac arte [25] quemvis arbitrantur a vero abduci, fallique posse. recte igitur, si omnibus in rebus temeritas ignoratioque vitiosa est, ab his ea, quæ tollit hæc,
virtus nominata est. Physicæ quoque non sine causa tribu- 22
tus idem est honos : propterea quod, qui convenienter natu- 73
ræ victurus sit, ei et proficiscendum est ab omni mundo, et ab ejus procuratione. nec vero potest quisquam de bonis et de malis vere judicare, nisi omni cognita ratione naturæ, et
vitæ etiam deorum, et utrum conveniat, necne, natura homi- b.
nis cum universa : quæque sunt vetera præcepta sapientium, qui jubent *tempori parere*, et *sequi deum*, et *se noscere*, et *nihil nimis*. Hæc sine physicis quam vim habeant (et habent maximam) videre nemo potest. Atqui etiam ad justitiam colendam, ad tuendas amicitias, et reliquas caritates quid na-

21 *ex eo genere, quæ prosint*] v. supra ad c. 17. extr.

22 *nec justitiæ, nec amicitiæ*] Edd. pr. *justitia—amicitia :* quod revocavi. nam *justitiæ* non commode dicuntur.

23 *id esse natura*] Sic ed. pr. et Ven. Jo. de Colonia. in ed. Ven. 1494. jam est, errore sine dubio operarum, *naturam*, quod in ceteras fere edd. venit.

24 *eaque q. de b. et m. diceremus*] Sic edd. pr. et seqq. omnes consensu. at me semper *diceremus* offendit. nec enim consentit temporum rationi et antecedentibus. Davisio placet Jos. Scaligeri conjectura *disseremus*. Saltem debet esse *disseramus*.

25 *q. arbitrantur*] Edd. pr. *arbitramur :* male inde factum post *arbitrabantur*. verum est, quod edidimus, idque et in Mss. repertum est.

tura valeat, hæc una cognitio potest tradere. Nec vero pie-
tas adversus deos, nec quanta his gratia debeatur, sine expli-
catione naturæ intelligi potest.
74 Sed jam sentio me esse longius provectum, quam propo-
sita ratio postularet. verum admirabilis compositio discipli-
næ, incredibilisque rerum traxit ordo. [26] quæ, per deos im-
mortales! nonne miraris? quid enim aut in natura, qua nihil
est aptius, nihil descriptius, aut in operibus manu factis tam
compositum, tamque compactum, et coagmentatum inveniri
potest? quid posterius priori non convenit? quid sequitur,
quod non respondeat superiori? quid non sic aliud ex alio
nectitur, ut non, [27] si unam litteram moveris, labent omnia?
nec tamen quidquam est, [28] quod moveri possit. quam gravis
vero, quam magnifica, quam constans conficitur persona sa-
pientis? qui, cum ratio docuerit, quod honestum esset, id
esse solum bonum, semper sit necesse est beatus, vereque
omnia ista nomina possideat, quæ irrideri ab imperitis so-
75 lent. Rectius enim appellabitur rex, quam Tarquinius, qui
nec se, nec suos regere potuit: rectius magister populi, (is
enim est dictator) quam Sulla, qui trium pestiferorum vitio-
rum, luxuriæ, avaritiæ, crudelitatis magister fuit: rectius
dives, quam Crassus, qui, nisi eguisset, numquam Euphra-
p. 106. tem nulla belli causa transire voluisset. recte ejus omnia di-
a. centur, qui scit uti solus omnibus. recte etiam pulcher appel-
labitur: animi enim lineamenta, sunt pulchriora, quam cor-
poris: recte solus liber, nec dominationi cujusquam parens,
76 neque obediens cupiditati. Recte invictus, cujus etiam si
corpus constringatur, animo tamen vincula injici nulla pos-
sint: [29] neque exspectet ultimum tempus ætatis, ut tum de-
nique judicetur, beatusne fuerit, [30] cum extremum vitæ diem
morte confecerit: quod ille unus e septem sapientibus non
sapienter Crœsum monuit. nam si beatus umquam fuisset,
beatam vitam usque [31] ad illum a Cyro exstructum rogum
pertulisset. quod si ita est, ut neque quisquam, nisi bonus
vir, et omnes boni beati sint: quid philosophia magis colen-
dum, aut quid est virtute divinius?

26 *quæ per d. i. nonne m.*] Corrigunt *quem*. non male, ut ad *ordinem* referatur. Sed et vulgatum bene habet.

27 *si ullam literam moveris*] *ullam* non placet. Correxi *unam*. quia etiam ita *omnia* melius respondent. et infra sic est c. 19. in eadem re et sententia *si una litera commota sit, fore, ut tota labet disciplina.*

28 *quod moveri possit*] sc. in serie disciplinæ. *quod* habent edd. pr. male post irrepsit *quo*.

29 *nec exspectet ultimum tempus ætatis*] Correxi cum Th. Bentleio *ultimum*, pro quo est in vulgg. *ullum*. est enim manifestum, respici ad illud Solonis, neminem esse beatum ante obitum dicendum.

30 *cum extr. vitæ diem morte confecerit*] Offendit quosdam viros doctos *morte*, me non. est pro *moriens*. Davisius delendum putat.

31 *ad illum—rogum pertulisset*] Ita bene latinum est. Vulgo est *protulisset*: quod quidem et ipsum ferri possit: sed illud est melius, et proprium in tali sententia verbum. Sic erat in Ms. Pal. primo.

# M. TULLII CICERONIS

DE

# FINIBUS

# BONORUM ET MALORUM

AD

# BRUTUM

## LIBER QUARTUS.

### ARGUMENTUM.

*Hoc libro continetur Ciceronis disputatio contra Catonianam, h. e. Peripateticæ rationis defensio et Stoicæ impugnatio. Accessio ad disputationem Philosophiam Stoicam in universum omnem reprehendit; inprimisque ejus auctorem Zenonem, qui cum nihil habuerit, quod in vetere et a Socraticis Aristoteleque constituta disciplina aut reprehenderet aut mutaret, ausus sit eam deserere, novamque disciplinam condere. quæ a superiori neque partitione, neque ulla re paullo majori, nisi verbis novis quibusdam, et scribendi ac disserendi ratione, discreparet. c.* 1-5. *In quo autem maxime Stoici a vetere ratione discedere putarentur, nempe de Bono summo et malo, in eo quoque verborum potius quam rerum dissensionem esse. Nam constitutionem illam primam naturæ, a qua et Cato, de Stoicorum more, exorsus sit, et unde omnis ista disputatio de Bono et Malo ducatur, eam utriusque partis esse, ut dissensus rerum nullus reperiatur. Illa enim: valetudinem corporis, integritatem sensuum, non esse bona, sed præposita: quæ in corpore excellerent non esse per se expetenda, sed sumenda; omnia vitia esse paria; qui virtutem non plene consecuti essent, summe esse miseros; ea non esse tanti, ut propterea a veteri disciplina desciscendum fuerit, inprimis cum usui loquendi repugnarent. c.* 6-9. *Sequitur deinde pressior disputatio de his, quæ a Catone dicta erant, eaque conferuntur cum his, quæ Cicero anteponebat Catonianis. Ab iisdem initiis naturæ, animo et corpore, et utriusque conservandi studio, proficiscuntur Stoici et Peripatetici. Male ergo Stoici paullo post corporis plane obliviscuntur, et in exquirendo summo bono et malo unius animi rationem habent. Nam etsi corporis bona parva sunt ad virtutem, et ab ea obscurantur et obruuntur, non sunt tamen plane nihil, atque adeo, etsi parvæ, tamen partes vitæ beatæ. c.* 10-12. *Deinde cum omnium naturarum simile sit id, ad quod omnia referuntur, et quod est ultimum rerum appetendarum; omnis autem natura nullam sui partem deserat, neque tantum in optimo conservando*

*perficiendoque laboret: nulla ratio est, quare summum bonum non in toto homine, sed in parte hominis ponatur, neque totum hominem omnesque ejus partes, sed optimum tantum sapientia, tanquam nil præter ingenium esset homo, complectatur c.* 13. 14. *Quod dicunt, virtutem non posse constitui, si, quæ extra eam sunt, ad beatam vitam pertineant; id totum contra est. Nam cum virtus quæsita sit, non quæ relinqueret naturam ejusque initia, sed quæ tueretur; introduci virtus non potest, nisi omnia, quæ leget et rejiciet, unam referantur ad summam. c.* 15. 16. *Illud autem minime probari potest, quod, ubi a Stoicis solum honestum in boni sede locatum est, tum rursus dicunt, initia proponenda esse accommodata naturæ, quorum e selectione virtus possit exsistere. Non enim est æquum aliunde finem beate vivendi, nempe ab honesto, aliunde vero, nempe a natura, principium agendi petere, sed una ratione utrumque contineri oportet: ex quo ipso Stoicæ rationis, de fine bonorum, vitium intelligitur, quo, quæ v. c. voluptatem finem facit, libera est, quæ et appetitionem et actionem commovet. c.* 17. *Jam in illis consectariis: omne bonum laudabile, laudabile omne honestum, igitur omne bonum honestum; item in illo sorite: quod bonum est, id est optabile, quod optabile expetendum &c. sumuntur ea, quæ a nemine conceduntur, nisi qui sola virtute finem bonorum contineri putat. Reliqua autem: omnes, qui non sunt sapientes, æque miseri sunt, omnia recte facta et peccata æqualia, et his similia, ita repugnant sensibus ac rerum naturæ, ut iis ipsis tollantur ea, ex quibus colliguntur. c.* 18. 19. *Atque hæc ipsa res fecit, ut causam non obtinens Zeno, repugnante quippe natura, et ad angustias redactus, versare verba inciperet. Nam quæ bona nolebat dici, concedebat, ut apta, accommodata, præposita dicerentur, quæ mala negabat esse, rejecta largiebatur esse; Platonem etsi non sapientem dicebat, tamen præferebat Dionysio tyranno; peccata alia tolerabilia dicebat, alia nullo modo: in quibus, ut et in reliquis, loquebatur aliter atque omnes, sed idem sentiebat ac ceteri. c.* 20. *sq. Harum angustiarum una causa est gloriosa illa in constituendo summo bono ostentatio. Nam cum, quod honestum est, id solum bonum confirmatur, omnia officia vitæ tolluntur; ex quibus angustiis dum se vult expedire Zeno, nova quædam dicere cogitur, sed ea cum Aristoteleis re consentientia, verbis discrepantia; quæ verborum dissensio cum ad contemnendum v. c dolorem nil prosit, melius fecisset, si usitate locutus esset. c.* 25. 26. *Idem de illis παραδόξοις statuendum, quæ nil controversiæ habent, si res verbis subjectæ spectentur; quod, exempli causa, illo: omnia peccata esse paria, demonstratur. c,* 27. 28.

1 QUÆ cum dixisset, finem ille. ego autem, Næ tu, inquam,
1 Cato, ista exposuisti tam multa memoriter, tam obscura dilucide. itaque aut omittamus contra omnino velle aliquid, aut spatium sumamus ad cogitandum: tam enim diligenter, etsi minus vere, (nam nondum id quidem audeo dicere) sed tamen accurate non modo fundatam, verum etiam exstructam
b. disciplinam [1] non est facile perdiscere. [2] Tum ille, Ain tan-

1 *non est facile perdiscere*] i. e. cognoscere accurate, ut contra dicere possis. Sic actores causarum dicuntur causam, quam acturi sint, discere: Frustra verbum suspectum fuit Lambino et Davisio, quorum ille, *dissolvere* aut *evertere*

dem, inquit, cum ego te [3] hac nova lege videam eodem die accusatori respondere, et tribus horis perorare, in hac [4] me causa tempus dilaturum putas? quæ tamen a te agetur non melior, quam illæ sunt, quas interdum obtines. Quare istam quoque aggredere, tractatam præsertim et ab aliis, et a te ipso
sæpe, ut tibi deesse non possit oratio. Tum ego, Non me- 2
hercule soleo temere contra Stoicos: non quo illis admodum assentiar, sed pudore impedior: ita multa dicunt, quæ vix intelligam. Obscura, inquit, quædam esse confiteor: nec tamen ab illis ita dicuntur de industria: sed inest in rebus ipsis obscuritas. Cur igitur easdem res, inquam, Peripateticis dicentibus, verbum nullum est, quod non intelligatur? Easdemne res, inquit? an parum disserui, non verbis Stoicos a Peripateticis, sed universa re, et [5] tota sententia dissidere? Atqui, inquam, Cato, si istud obtinueris, traducas me ad te totum licebit. Putabam equidem satis, inquit, me dixisse. quare ad ea primum, si videtur. sin aliud quid voles, postea. [6] Immo isto quidem, inquam, loco, nisi iniquum postulo, responde arbitratu meo. Ut placet, inquit. [7] etsi enim illud erat aptius, æquum cuique concedere.

Existimo igitur, inquam, Cato, veteres illos Platonis au- 2
ditores, Speusippum, Aristotelem, Xenocratem; [8] deinde 3
eorum, Polemonem, Theophrastum, satis et copiose, et eleganter habuisse constitutam disciplinam, ut non esset causa Zenoni, cum Polemonem audisset, cur et ab eo ipso, et a superioribus dissideret: quorum fuit hæc institutio. in qua animadvertas velim, [9] quid putes mutandum, nec exspectes, dum ad omnia dicam, quæ a te dicta sunt. [10] universa enim

aut simile quid conjiciebat substituendum, sed dubitanter tamen, hic *dejicere* corrigi volebat.

2 *Tum ille, Ain tandem*] Edd. pr. habent *Tene ullam tandem inquit* i. e. non posse facile perdiscere· una Jo. de Col. *illam.* Sed vulgatum melius videtur, quod est inductum ab Aldo.

3 *hac nova lege*] Intelligenda est Lex Cn. Pompeii in tertio Consulatu 1701. facta, ad breviora reddenda judicia, de qua v. Dio Cass. L. XL. p. 145. Ascon. in Argum. Or. pro Milone.

4 *me tempus dilaturum putas*] i. e. putas me tibi dilationem daturum, ut causam cognoscere et deinde contra me dicere possis.

5 *tota sententia dissidere*] Recepi cum Davisio *dissidere*, pro *dissentire*; quod edd. pr. habent: quia illud in Mss. bonis repertum est: et sic jam edidit Victorius.

6 *Immo isto quidem loco*] sc. ubi tu de ea re dixisti, nam eo ordine volo dicere, quo tu. pro *responde* aliquando conjeci *respondebo.* nam utique Cicero jam respondere volebat Catoni.

7 *etsi—æquum cuique concedere*] In hoc loco frustra se torsere Manutius et Lambinus. Davisius addit *hoc: æquum hoc c. c.* quod mihi non placet. intellige *tamen,* quod et alibi post *etsi* omittitur, omnis difficultas tolletur.

8 *deinde eorum*] Scil. discipulos. malim *horum.* nam hæc duo pronomina centies permutata sunt in libris.

9 *quid putes mutandum*] Veniat forte in mentem *putem.* Sed sensus in vulgato idem: quid de mea sententia putes mutandum, ubi eam tibi explicaro.

10 *universa ill. ratione*] Davisio placet *universæ rationi.* Sensus bonus est. Sed jam non ipsa Platonis et Aristotelis ratio cum Stoica erat pugnatura, sed Cicero. is itaque se, dicit, toto quasi exercitu, pugnaturum, universam ratio-

4 illorum ratione cum tota vestra confligendum puto. Qui cum viderent, ita nos esse natos, ut et communiter ad eas virtutes apti essemus, quæ notæ, illustresque sunt, justitiam dico, temperantiam, ceterasque generis ejusdem; [11] quæ omnes similes artium reliquarum, materia tantum ad meliorem partem, et tractatione differunt: easque ipsas virtutes viderent nos magnificentius appetere, et ardentius; habere etiam [12] insitam quandam, vel potius innatam cupiditatem scientiæ, natosque esse ad congregationem hominum, et ad societatem, communitatemque generis humani, eaque in maximis ingeniis maxime elucere: totam philosophiam tres in partes diviserunt. quam partitionem a Zenone reten-
5 tam esse videmus. Quarum cum una sit, qua mores conformari putantur; differo eam partem, quæ quasi stirps est hujus quæstionis: qui sit enim finis bonorum, mox: hoc loco tantum dico, a veteribus Peripateticis, Academicisque, qui re consentientes, vocabulis differebant, eum locum, quem civilem recte appellaturi videmur, [13] Græci πολιτικὸν, graviter,
3 et copiose esse tractatum. Quam multa illi de republica scripserunt? quam multa de legibus? quam multa non solum præcepta in artibus, sed etiam exempla in orationibus bene dicendi reliquerunt? primum enim ipsa illa, quæ subtiliter disserenda erant, polite, apteque dixerunt, cum definientes, tum partientes: ut vestri etiam: sed vos squalidius;
6 illorum, vides, quam niteat oratio. Deinde ea, quæ requirebant orationem ornatam, et gravem, quam magnifice sunt dicta ab illis? quam splendide? de justitia, de fortitudine,
b. de amicitia, de ætate degenda, [14] de philosophia, de capessenda republica, de temperantia, [15] de fortitudine, hominum * * de spinas vellentium, ut Stoici, nec ossa nudantium, sed

nem illorum opponendo universæ Stoicæ. Comparat enim totum systema Academicum cum Stoico, et quid intersit, docet.

11 *quæ omnes similes a. r. materia—ad meliorem partem differunt*] In his hæsit Davisius, non, fassus, se ea intelligere: præsertim illa *ad meliorem partem*. Sensum universum video. Dicit; virtutum harum esse eam rationem, quæ sit artium: quæ tantum materia, quam tractent, et modo diverso materiæ tractandæ differant: cum ingenio et solertia pares sint. nam et virtutes illas in se, qua sint virtutes, ac genere universo nil differre; ceterum differre objectis et modis agendi. *materia ad meliorem partem* est materia melior, quia nempe alius virtutis objectum est in animo, alius in corpore, alius item in singulis hominibus, alius vicissim in universa civitate aut genere humano.

12 *insitam—vel potius innatam*] Ergo *insita* et *innata* differunt. nempe *insita* sunt, quæ firmiter hærent in animo, quacunque de causa, etiam ab consuetudine: at *innata*, quæ id habent a natura. v. Clav. in h. v.

13 *Græci πολ.*] Sic, non *Græce*, ut est in vulgg. legendum. nam id magis consentit antecedenti. et sic edidit jam Victorius.

14 *de philosophia*] Hoc mihi suspectum est. nam hic sunt loci de officiis, in quibus locus communis de philosophia non est.

15 *de fortitudine, hominum—de sp. v.*] Interpunxi post *fortitudine*, *hominum* pertinet ad *vellentium*. Lacunam, quæ sequitur, expleverim uno verbo *non*, deleto *de*. intellige, quæ sint hominum non spinas v.

eorum, qui grandia ornate vellent, enucleate minora dicere. Itaque quæ sunt eorum consolationes? quæ cohortationes? quæ etiam monita et consilia, scripta ad summos viros? erat enim apud eos, ut est rerum ipsarum natura, sic dicendi exercitatio, duplex. nam quidquid quæritur, id habet aut generis ipsius sine personis, temporibusque, aut iis adjunctis, facti, aut juris, aut nominis controversiam. ergo in utroque exercebantur: eaque disciplina effecit tantam illorum utroque
in genere dicendi copiam. Totum genus hoc et Zeno, et ab 7
eo qui sunt, [16] aut non potuerunt aut noluerunt, certe reliquerunt. quamquam scripsit artem rhetoricam Cleanthes, Chrysippus etiam, sed sic, ut, si quis obmutescere concupierit, nihil aliud legere debeat. itaque vides, quo modo loquantur. nova verba fingunt: deserunt usitata. At [17] quanta conantur? mundum hunc omnem, oppidum esse nostrum. Incendit igitur eos, qui audiunt. [18] vides, quantam rem agas: ut, Circeis qui habitet, totum hunc mundum, suum municipium esse existimet. Quid? ille incendat? restinguet citius, si ardentem acceperit. Ista ipsa, quæ tu breviter, regem, dictatorem, divitem, solum esse sapientem, a te quidem apte ac rotunde: quippe; habes enim a rhetoribus. illorum vero ista ipsa quam exilia de virtutis vi? quam tantam volunt esse, ut beatum per se efficere possit. pungunt, quasi aculeis, interrogatiunculis angustis. quibus etiam qui assentiuntur, nihil commutantur animo, et iidem abeunt, qui
venerant: res enim fortasse veræ, certe graves, non ita tra- p. 108.
ctantur, ut debent, sed aliquanto minutius. a.

Sequitur disserendi ratio, cognitioque naturæ. nam de sum- 4
mo bono mox, ut dixi, videbimus, et ad id explicandum dis- 8
putationem omnem conferemus. In iis igitur partibus duabus nihil erat, quod Zeno commutare gestiret. [19] res enim præclare se habent, et quidem in utraque parte. quid enim ab antiquis ex eo genere, quod ad disserendum valet, prætermissum est? qui et definierunt plurima: et definiendi artes reliquerunt: quodque est definitioni adjunctum, ut res in partes dividatur, id et fit ab illis, et, quemadmodum fieri oporteat, traditur. item [20] de contrariis: a quibus ad genera,

16 *aut non pot. aut noluerunt*] Hic sine dubio excidit verbum v. c. *consequi*. ante etiam *et ab eo qui sunt* videtur desiderare *profecti*.

17 *quanta conantur*] Quia mox est *incendit*, hic quoque scribendum est *conatur*, intelligendusque *Zeno*. Sic visum et Davisio.

18 *vides quantam rem agas*] Recte Davisius corrigit *agat*. Forte et *vide* legendum.

19 *r. e. præclare se habent*] Sine dubio legendum *habebant*: sic ante *erat*. mox pro *valet* item *valeret* legendum videatur.

20 *de contrariis: a quibus ad g. f. devenerunt*] Nempe quia genera et formæ partem aliquam habent, qua inter se sint contraria, ut animatum et inanimatum, animal rationis particeps et expers: unde et, quia a contrario ad genera, a generibus ad formas veluti de-

formasque generum devenerunt. Jam argumenti, ratione conclusi, caput esse faciunt ea, quæ perspicua dicunt: [21] deinde ordinem sequuntur: tum, quid verum sit in singulis,
9 extrema conclusio est. Quanta autem ab illis varietas argumentorum, ratione concludentium, eorumque cum captiosis interrogationibus dissimilitudo? quid, quod pluribus locis quasi denuntiant, ut neque sensuum fidem sine ratione, [22] nec rationes sine sensibus exquiramus, [23] atque ut eorum alterum ab altero separemus? Quid? ea, quæ dialectici nunc tradunt et docent, nonne ab illis instituta sunt et inventa? de quibus etsi a Chrysippo maxime est elaboratum, tamen a Zenone minus multo, quam ab antiquis. ab hoc autem quædam [24] non melius [quam veteres]: quædam omnino relicta.
10 Cumque duæ sint artes, quibus perfecte ratio, et oratio compleatur, una inveniendi, altera disserendi: hanc posteriorem et Stoici, et Peripatetici, [25] priorem autem illi egregie tradiderunt; hi omnino ne attigerunt quidem. nam e quibus lo-
b. cis, quasi thesauris, argumenta depromerentur, vestri ne suspicati quidem sunt, superiores autem artificio, et via tradiderunt. quæ quidem res efficit, ne necesse sit, iisdem de rebus semper quasi dictata decantare, neque a commentariolis suis discedere. nam qui sciet, ubi quidque positum sit, quaque eo veniat, is, etiam si quid obrutum erit, poterit eruere, semperque esse in disputando suus. [26] Quod etsi ingeniis magnis præditi quidam dicendi copiam sine ratione consequuntur: ars tamen est dux certior, quam natura. aliud est enim poëtarum more verba fundere; aliud ea, quæ dicas, ratione et arte distinguere.

5 Similia dici possunt de explicatione naturæ, [27] qua hi
11 utuntur, et vestri: neque vero ob duas modo causas, quod Epicuro videtur, ut pellatur mortis et religionis metus; [28] sed etiam modestiam quandam cognitio rerum cælestium

scenditur, dixit *devenerunt*, pro quo non bene Davisius recepit e libris quibusdam *venerunt*.

21 *deinde ordinem sequuntur*] Quem ordinem? est ambiguum. nec interpretes hoc attigerunt.

22 *nec rationis*] Si lectio hæc sana est, intelligendum est *fidem* ex antecedente. Sed id verbum non est aptum *rationi*, nec verbo *exquiramus*, itaque prætuli lectionem edd. vett. *rationes*, quod et verbo *exquiramus* aptissimum est. *rationis* e Mss. Pall. induxit Gruterus.

23 *atque ut eorum—separemus*] Res docet, hanc lectionem vitiosam esse. nam hoc est contrarium superioribus. Itaque Lambinus edidit *ne separemus*. Davisius malebat *neque eorum alt.*

24 *non melius, quam veteres*] In *non melius* int. elaborata vel tradita sunt. *quam veteres* sane constructioni non consentit, et commode abfuerit. itaque cum Davisio inclusi.

25 *priorem illi—hi o. n. a.*] *illi* referendum ad Peripateticos, *hi* ad Stoicos. Ex usitatiori ratione, primo loco debebat esse *hi*, post *illi*, quia Stoici primo loco positi sunt: sed et alia loca hujus generis notata sunt, in quibus *illi* ad proximum, *hi* ad remotius pertinet. v. Clav. in *hic*.

26 *Quod etsi*] *Quod* hic positum est ut in *Quod si*. v. Clav. in *quod*.

27 *qua hi utuntur*] *hi* h. l. ad Peripateticos pertinet.

28 *sed etiam m.*] Hic deesse particula

affert iis, qui videant, quanta sit etiam apud deos moderatio, quantus ordo: et magnitudinem animi, deorum opera et facta cernentibus: justitiam etiam, cum cognitum habeas, quod sit summi rectoris, et domini numen, quod consilium, quæ voluntas. cujus ad naturam apta ratio, vera illa et summa lex a philosophis dicitur. Inest in eadem explicatione 12
naturæ, insatiabilis quædam e cognoscendis rebus voluptas: in qua una, confectis rebus necessariis, vacui negotiis, honeste ac liberaliter possumus vivere. Ergo in hac ratione tota de maximis fere rebus Stoici illos secuti sunt, ut et deos esse, et quattuor ex rebus omnia constare dicerent. Cum autem quæreretur res admodum difficilis, num quinta quædam natura videretur esse, ex qua ratio, et intelligentia oriretur, in quo etiam de animis, cujus generis essent, quære- p. 109.
retur: Zeno id dixit esse ignem: nonnulla deinde aliter; sed ea pauca. de maxima autem re, eodem modo, divina mente, atque natura mundum universum, atque ejus maximas partes administrari: materiam vero rerum, et copiam, apud hos, exilem; apud illos uberrimam reperiemus. Quam multa 13
[29] ab his conquisita et collecta sunt de omnium animantium genere, ortu, membris, ætatibus? quam multa de rebus iis, quæ gignuntur e terra? quam multæ, quamque de rebus variis et causæ, cur quidque fiat, et demonstrationes, quemadmodum quæque fiant? qua ex omni copia, plurima et certissima argumenta sumuntur ad cujusque rei naturam explicandam. ergo adhuc, quantum equidem intelligo, causa non videtur fuisse mutandi nominis. Non enim, si omnia non sequebatur, iccirco non erat ortus illinc. Equidem etiam Epicurum, in physicis quidem, Democritum puto: [30] pauca mutat, vel plura sane. at cum e plurimis eadem dicit, tum certe de maximis. quod idem cum vestri faciant, non satis magnam tribuunt inventoribus gratiam.

Sed hæc hactenus. Nunc videamus, quæso, de summo 6
bono, quod continet philosophiam, ecquid tandem attulerit, 14
quamobrem ab inventoribus, tamquam a parentibus, dissentiret. Hoc igitur loco, quamquam a te, Cato, [31] diligenter est explicatus, [32] finis hic bonorum, [qui continet philosophiam,] et quis a Stoicis, et quemadmodum diceretur: ta-

causalis videtur: unde Lambinus *quod*, Davisius *quia* addi volebat. bene; nisi Cicero consulto formam orationis mutavit.

29 *ab his*] A Peripateticis.

30 *pauca mutat—cum de plurimis*] Si *pauca mutat* verum est, amicus Epicuri loquitur: quod non videtur. Sed placet Davisii conjectura *mutet*. ita sensus est: non quæro hoc, quam multa mutet, pauca illa sint an multa, non quæram aut urgebo. at illud negari non potest, eum non modo plurima ab eo sumsisse, sed etiam maxima, in quibus sc. totum systema Democriti nititur.

31. *d. est explicatus*] Davisius malit *explicatum*.

32 *f. h. b. qui continet phil.*] Verba hæc *q. c. p.* hoc loco temere a librariis repetita e proxime antecedentibus puto.

men ego quoque exponam, [33] ut perspiciamus, si poterimus, quidnam a Zenone novi sit allatum. Cum enim superiores, [34] e quibus planissime Polemo, secundum naturam vivere, summum bonum esse dixissent, his verbis tria significari Stoici dicunt: [35] unum ejusmodi, vivere adhibentem scien-
b. tiam earum rerum, [36] quæ natura evenirent. hunc ipsum Zenonis aiunt finem esse, declarantem illud, quod a te dictum
15 est, convenienter naturæ vivere: alterum significare idem, ut si diceretur, officia omnia media, aut pleraque servantem, vivere. hoc sic expositum dissimile est superiori. [37] illud enim rectum est, quod κατόρθωμα dicebas, contingitque sapienti soli: hoc autem inchoati cujusdam officii est, non perfecti; quod cadere in nonnullos insipientes potest. tertium autem, omnibus aut maximis rebus iis, quæ secundum naturam sint, fruentem, vivere, hoc non est positum in nostra actione. completur enim et ex eo genere vitæ, [38] quod virtute finitur, et ex iis rebus, quæ secundum naturam sunt, neque sunt in nostra potestate. Sed hoc summum bonum, quod tertia significatione intelligitur, eaque vita, quæ ex summo bono degitur, quia conjuncta ei virtus est, in sapientem solum cadit: isque finis bonorum, ut ab ipsis Stoicis scriptum vide-
16 mus, a Xenocrate atque ab Aristotele constitutus est. Ita-
7 que ab his constitutio illa prima natura, a qua tu quoque ordiebare, his prope verbis exponitur. Omnis natura vult esse conservatrix sui, ut et salva sit, et in genere conservetur suo. ad hanc rem aiunt artes quoque requisitas, quæ naturam adjuvarent: in quibus ea numeretur in primis, quæ est vivendi ars, ut tueatur quod a natura datum sit: [39] quod desit, acquirat, iidemque diviserunt naturam hominis in animum, et corpus. cumque eorum unumquodque per se expetendum esse dixissent, virtutes quoque utriusque eorum per se expe-
p. 110. tendas esse dicebant: [40] cum animum quadam infinita laude
a. anteponerent corpori, virtutes quoque animi bonis corporis
17 anteponebant. Sed cum sapientiam totius hominis custo-

33 *ut perspiciamus, si potuerimus*] Leg. *poterimus*, sæpe hæ duæ formæ in libris confusæ sunt.

34 *e quibus planissime Polemo*] Edd. pr. *plenissime*. Vulgatum melius puto, quod primus edidit Lambinus.

35 *unum ejusmodi*] Malim *hujusmodi*.

36 *quæ natura evenirent*] Ordo temporum postulat *eveniant*: sed et mox est, *ut si diceretur* pro *dicatur*. vicissim infra, in tertio, est, *quæ secundum naturam sint*, non *essent*. itaque valde inclino eo, ut legatur *eveniant*, *dicatur*.

37 *illud enim*] Sc. secundum naturam vivere.—*hoc autem*, officia media omnia aut pleraque servare.

38 *quod virtute finitur*] Sic edd. pr. bene. ei post substitutum est *fruitur: quod v. finitur* est, vel, quod virtuti consentaneum est, vel virtute continetur, vel quod virtute perficitur. illud magis placet.

39 *quod desit, acquirat*] Mihi semper visum est hic legendum *anquirat* ex Offic. I, 4. init. *omniaque, quæcunque ad vivendum sint necessaria, anquirat et paret*.

40 *cum animum* &c.] Non bene hoc cum antecedente cohæret. itaque aut *et* aut *sed* addendum putabat Davisius. placet.

dem, et procuratricem esse vellent, [41] quæ esset naturæ comes et adjutrix: hoc sapientiæ munus esse dicebant, ut eum tueretur, qui constaret ex animo et corpore; in utroque juvaret eum, atque contineret. atque ita re primo simpliciter collocata, reliqua subtilius persequentes, corporis bona facilem quandam rationem habere censebant. de animi bonis accuratius exquirebant: in primisque reperiebant, in his inesse justitiæ semina: primique ex omnibus philosophis a natura tributum esse docuerunt, ut ii, qui procreati essent, a procreatoribus amarentur, et id, quod temporum ordine antiquius est, ut conjugia virorum, et uxorum, natura conjuncta esse dicerent: qua ex stirpe orirentur amicitiæ cognationum. atque ab his initiis profecti, omnium virtutum et originem, et progressionem persecuti sunt. ex quo magnitudo quoque animi exsistebat, qua facile posset repugnari, obsistique fortunæ, quod maximæ res essent in potestate sapientis. varietates autem, injuriasque fortunæ facile veterum philosophorum præceptis instituta vita superabat. Principiis autem a 18
natura datis, amplitudines quædam bonorum excitabantur, partim profectæ a contemplatione rerum occultiorum, quod erat insitus menti cognitionis amor, ex quo etiam [42] rationis explicandæ disserendique cupiditas consequebatur: quodque hoc solum animal natum est pudoris ac verecundiæ particeps, [43] appetensque conjunctionem hominum ac societatem, animadvertensque in omnibus rebus, quas ageret, aut diceret, nequid ab eo fieret, nisi honeste, et decore; his initiis, ut ante dixi, tamquam seminibus, a natura datis, temperantia, modestia, justitia, et omnis honestas perfecte absoluta est.

Habes, inquam, Cato, formam eorum, de quibus loquor, 8
philosophorum. qua exposita, scire cupio, quæ causa sit, cur 19
Zeno ab hac antiqua institutione desciverit: quidnam horum ab eo non sit probatum. [44] quodne omnem naturam conservatricem sui dixerint? an quod omne animal ipsum sibi commendatum, ut se et salvum in suo genere, incolumeque vellet? an, cum omnium artium finis is esset, [45] quid natura maxime quæreret, idem statui debere de totius arte vitæ? [46] an quod, cum animo constaremus et corpore, et hæc ipsa,

41 *quæ esset naturæ comes et adjutrix*] Hoc si abesset, sensus nil damni acciperet. nam nil differt ab superiori: etiam reliqua vix credo sine vitio esse. nam et illud *in utroque juvaret eum atque contineret*, redundat.

42 *rationis explicandæ*] Sic bene e Mss. Jos. Scal. et Eliensi, Davisius edidit, ante Lambinus. vulgo est *rationis, explicandi disserendique cupiditas*.

43 *appetensque conjunctionem hominum ac societatem*] Sic edd. pr. omnes, idque et e Mss. aliquot restituit Davisius. Vulgo *conjunctionum h. et societatum*.

44 *quodne—dixerint?*] *dixerint* postulat res, nam de philosophis sermo est. et sic habet ed. pr. sequentes editores non intellecto compendio *dixerit*, dedere *dixerit*. Animadvertit vitium etiam Davisius.

45 *quid natura maxime quæreret*] Antecedens, *is finis esset*, postulat *quod n. m. q.*

46 *an quod, cum a.* &c.] *quod* vitiosum est. nam hæc pars similis esse de-

et eorum virtutes per se esse sumendas? an vero displicuit ea, quæ tributa est animi virtutibus tanta præstantia? an quæ de prudentia, de cognitione rerum, de conjunctione generis humani, quæque ab eisdem de temperantia, de modestia, de magnitudine animi, de omni honestate dicuntur? fatebuntur Stoici, hæc omnia dicta esse præclare. [47] neque causam Zenoni desciscendi fuisse. alia quædam dicent.

20 Credo, magna antiquorum esse peccata, quæ ille veri investigandi cupidus, nullo modo ferre potuerit. quid enim perversius, quid intolerabilius, quid stultius, quam bonam valitudinem, quam dolorum omnium vacuitatem, quam integritatem oculorum, reliquorumque sensuum, ponere in bonis potius, quam dicere, nihil omnino inter eas res, iisque contrarias, interesse? ea enim omnia, quæ illi bona dicerent, præposita esse, non bona: itemque illa, quæ in corpore excellerent, stulte antiquos dixisse per se esse expe-
p. 111. tenda: et sumenda potius, quam expetenda. eademque de
a. omni vita, quæ in una virtute consisteret: illam vitam, quæ etiam ceteris rebus, quæ essent secundum naturam, abundaret, magis expetendam non esse, sed magis sumendam: cumque ipsa virtus efficiat ita beatam vitam, ut beatior esse non possit, tamen quædam deesse sapientibus, [48] tum, cum sint beatissimi: itaque eos id agere, ut a se dolores, mor-
9 bos, debilitates repellant. O magnam vim ingenii, causamque justam, cur nova exsisteret disciplina! Perge porro.
21 sequentur enim, quæ tu scientissime complexus es, omnem insipientiam, et injustitiam, alia vitia similia esse, omniaque peccata esse paria, eosque, qui natura, doctrinaque longe ad virtutem processissent, nisi eam plene consecuti essent, summe esse miseros, neque inter eorum vitam, et improbissimorum, quidquam omnino interesse: ut Plato, tantus ille vir, si sapiens non fuerit, nihilo melius, quam quivis improbissimus, nec beatius vixerit. Hæc videlicet est correctio philosophiæ veteris, et emendatio. quæ omnino aditum habere nullum potest in urbem, in forum, in curiam. quis enim ferre posset ita loquentem eum, qui se auctorem vitæ, graviter, et sapienter agendæ, profiteretur, [49] nomina rerum commutantem: cumque idem sentiret, quod omnes, quibus rebus eandem vim tribueret, alia nomina imponentem, verba modo mutantem, de opinionibus nihil de-
22 trahentem? Patronusne causæ, in epilogo pro reo dicens, negaret esse malum exsilium, publicationem bonorum? hæc

bet priori, in qua est tantum *an. cum:* videtur fuisse *an quom*, vel *an quoniam.*

47 *neque enim eam causam*] *enim* abest edd. pr. rectius. delevi.

48 *tum, cum sint beatissimi*] Vulgo est male *sunt.*

49 *nomina rerum commutantem*] Hoc alibi et post dixit Cicero: sed h. l. sane parum aptum est. itaque jam Manutio de glossemate suspectum fuit.

rejicienda esse, non fugienda? nec misericordem judicem esse oportere? in concione autem si loqueretur, si Annibal ad portas venisset, murumque jaculo trajecisset, negaret esse in malis capi, venire, interfici, patriam amittere? an senatus, cum triumphum Africano decerneret; QUOD EJUS b.
[50]VIRTUTE, AUT FELICITATE, posset dicere, si [51]neque virtus in ullo, nisi in sapiente, nec felicitas vere dici potest? quæ est igitur ista philosophia, quæ communi more, in foro loquitur, in libello, suo? præsertim cum, quod illi verbis suis significent, [52]in eo nihil novetur, de ipsis rebus [nihil mutetur] eædem res maneant alio modo. Quid enim in- 23
terest, divitias, opes, valitudinem, bona dicas, [53]anne præposita, cum ille, qui ista bona dicit, nihilo plus his tribuat, quam tu, qui eadem illa præposita nominas? Itaque homo in primis ingenuus, et gravis, [54]dignus illa familiaritate Scipionis, et Lælii, Panætius, cum ad Q. Tuberonem de dolore patiendo scriberet; quod esse caput debebat, si probari posset, [55]nusquam posuit, non esse malum dolorem: sed quid esset, et quale, quantumque in eo inesset alieni, deinde quæ ratio esset perferendi: cujus quidem, quoniam Stoicus fuit, sententia, condemnata mihi videtur esse [56]immanitas ista verborum.

Sed, ut propius ad ea, Cato, accedam, quæ a te dicta 10
sunt, pressius agamus, eaque, quæ modo dixisti, cum iis conferamus, quæ tuis antepono. Quæ sunt igitur commu- 24
nia vobis cum antiquis, his sic utamur, quasi concessis: quæ in controversiam veniunt, de iis, si placet, disseramus. Mihi vero, inquit, placet agi subtilius, et, ut ipse dixisti, pressius. quæ enim adhuc protulisti, popularia sunt: ego autem a te elegantiora desidero. A mene tu, inquam? sed tamen enitar, et, [57]si minus mihi multa occurrent, non fugiam ista popularia. Sed primum positum sit, nosmetipsos com- 25
mendatos esse nobis, primamque ex natura hanc habere ap- p. 112. a.

50 *virtute aut felicitate*] Pro *aut*, legendum est *ac*.

51 *neque virtus in nullo*] Edidi *in ullo*, quia *nullo* manifeste vitiosum et contra sensum est.

52 *in eo nihil novetur, de ipsis rebus nihil mutetur* &c.] Eadem res ter dicitur. itaque viri quidam docti hic glossemata irrepsisse putant. Ego facile agnosco glossam in *mutetur* nempe verbi *novetur*. itaque delerim *nihil mutetur*.

53 *anne præp.*] Delerim *ne*, quod sic addi in altera parte non solet.

54 *dignus illa familiaritate Scip.*] *illa* est nota et multum literis celebrata. sed malim *ille*.

55 *nusquam posuit*] Sic e Ms. Eliensi bene Davisius edidit pro *numquam*.

56 *immanitas ista verborum*] Sc. cum dicunt dolorem non esse malum, quod ab humano sensu abhorret. nam *immanitas* opponitur *humanitati*.

57 *si minus mihi multa occurrent*] Davisius conjicit *minus culta*, i. e. elegantia. Sed non est necesse: intelligi potest e superiori *elegantiora*, si quid corrigendum sit, malim *multa* deleri. *Si minus occurrent* sc. illa elegantiora, quæ tu desideras. In principio pro *et* legerim *sed*.

petitionem, ut conservemus nosmet ipsos. hoc convenit:
sequitur illud, ut animadvertamus, qui simus ipsi, ut nos,
quales oportet esse, servemus. sumus igitur homines: ex
animo constamus et corpore; [58] quæ sunt cujusdammodi;
nosque oportet, ut prima appetitio naturalis postulat, hæc
diligere, constituereque ex his finem illum summi boni, at-
que ultimi. quem, si prima vera sint, ita constitui necesse
est, [59] earum rerum, quæ sint secundum naturam, quam
26 plurima, et quam maxima adipisci. Hunc igitur finem illi
tenuerunt: quodque ego pluribus verbis, illi brevius, se-
cundum naturam vivere. hoc his bonorum videtur extre-
11 mum. Age nunc isti doceant, vel tu potius (quis enim ista
melius?) quonam modo ab iisdem principiis profecti, effi-
ciatis, ut honeste vivere, (id est enim vel ex virtute, vel
naturæ congruenter vivere) summum bonum sit, et quonam
modo, aut quo loco corpus subito deserueritis, omniaque
ea, quæ cum secundum naturam sint, absint a nostra pote-
state: ipsum denique officium. quæro igitur, quo modo hæ
tantæ commendationes a natura profectæ, subito a sapientia
27 relictæ sint. Quod si non hominis summum bonum quære-
remus, sed cujusdam animantis: is autem esset nihil, nisi
animus: [60] (liceat enim fingere aliquid ejusmodi, quo verum
facilius reperiamus) tamen illi animo non esset hic vester
finis. desideraret enim valitudinem, vacuitatem doloris: ap-
peteret etiam conservationem sui, [61] earumque rerum cu-
stodiam: finemque sibi constitueret, secundum naturam vi-
vere: quod est, ut dixi, habere ea, quæ secundum naturam
28 sint, vel omnia, vel plurima, et maxima. Cujuscumque
b. enim modi animal constitueris: necesse est, etiam si id sine
corpore sit, ut fingimus, tamen esse in animo quædam
similia eorum, quæ sint in corpore: ut nullo modo, nisi ut
exposui, constitui possit finis bonorum. Chrysippus autem
exponens differentias animantium, ait alias earum corpore
excellere, alias autem animo, nonnullas valere utraque re:
deinde disputat, [62] quod cujusque generis animantis statui
deceat extremum. cum autem hominem in eo genere po-
suisset, ut ei tribueret animi excellentiam: summum bonum
id constituit, [63] non ut excellere animo, sed uti nihil esse,

58 *quæ sunt cujusdammodi*] Græci ποῖά τινα: i. e. habentia qualitates: de quibus in Academ. v. Ind. Gr. in ποιότης.

59 *e. r. quæ sint s. n.*] *sint* habent Mss. editi libri *sunt*. corrigit ex Mss. primus Davisius.

60 *liceat enim fingere*] *liceat* habent edd. pr. et Mss. fere. quod restitui pro vulgato *licet*.

61 *earumque rerum custodiam*] P. Manutius corrigebat *suarumque*.

62 *quod c. generis animantis st. deceat extr.*] Primum mihi videtur melius legi *animanti*; ultima litera potuit adhærescere e sequente verbo. deinde pro *deceat* magis placet *debeat*, ut est in ed. Victor. et in Ms. Eliensi reperit Davisius, qui et recepit.

63 *non excellere animo—videretur*] Præcedens *id* vel *ita constituit* et se-

præter animum, videretur. Uno autem modo in virtute 12
sola summum bonum recte poneretur, si quod esset animal,
quod totum ex mente constaret: idipsum tamen sic, ut ea
mens nihil haberet in se, quod esset secundum naturam: ut
valitudo est. Sed id ne cogitari quidem potest, quale sit, 29
ut non repugnet ipsum sibi. sin dicit obscurari quædam, nec
apparere, quia valde parva sint, nos quoque concedimus.
quod dicit Epicurus de voluptate, quæ minimæ sint volupta-
tes, eas obscurari sæpe, et obrui. sed non sunt in eo genere
tantæ commoditates corporis, tamque productæ temporibus,
tamque multæ. Itaque, in quibus, propter earum exiguita-
tem, obscuratio consequitur; sæpe accidit, ut nihil interesse
nostra fateamur, sint illa, necne sint: ut in sole, quod a te
dicebatur, lucernam adhibere nihil interest, aut teruncium
addere Crœsi pecuniæ. Quibus autem in rebus obscuratio 30
tanta non sit, fieri tamen potest, ut id ipsum, quod interest, p. 113.
non sit magnum. ut ei, qui jucunde vixerit annos decem, si a.
æque vita jucunda menstrua addatur; quia [64] momentum
aliquod habeat ad jucundum accessio, bonum sit: sin autem
id non concedatur, non continuo vita beata tollitur. Bona
autem corporis, huic sunt, quod posterius posui, similiora.
habent enim accessionem dignam, in qua elaboretur: ut
mihi in hoc Stoici jocari videantur interdum, cum ita dicant,
si ad illam vitam, quæ cum virtute degatur, ampulla, aut
strigilis accedat, sumturum sapientem eam vitam potius,
quo hæc adjecta sint, nec beatiorem tamen ob eam causam
fore. Hoc simile tandem est non risu potius, quam oratione 31
ejiciendum? ampulla enim sit, necne sit, quis non jure
optimo irrideatur, si laboret? at vero gravitate membrorum,
et cruciatu dolorum si quis quem levet, magnam ineat gra-
tiam: nec, si ille sapiens ad tortoris eculeum a tyranno ire
cogatur, similem habeat vultum, ac si ampullam perdidisset:
sed, ut magnum et difficile certamen iniens, cum sibi cum
capitali adversario, dolore, depugnandum videret, excitaret
omnes rationes fortitudinis ac patientiæ, quarum præsidio
iniret illud difficile, ut dixi, magnumque prœlium. deinde
non quæremus, quid obscuretur, aut intereat, quia sit ad-
modum parvum: sed quid tale sit, ut expleat summam. una
voluptas e multis obscuratur in illa vita voluptaria: sed
tamen ea, quamvis parva sit, pars est ejus vitæ, quæ posita
est in voluptate. numus in Crœsi divitiis obscuratur: pars
est tamen divitiarum. quare obscurentur etiam hæc, quæ
secundum naturam esse dicimus, in vita beata: sint modo

quentia desiderant *ut. non, ut excellere animo, sed* &c. ut et vidit Davisius, nec dubitavi, propter evidentiam, addere.

64 *momentum a. habeat ad j. accessio*] Davisius eleganter judicat, addendum esse *ea* post *habeat*.

13 partes beatæ vitæ. Atqui, si, ut convenire debet inter nos,
32 est quædam appetitio naturalis ea, quæ secundum naturam
b. sunt, appetens: eorum omnium est aliqua summa facienda.
quo constituto, tum licebit otiose ista quærere, de magnitudine rerum, de excellentia, quanta in quoque sit ad beate vivendum, de istis ipsis obscurationibus, quæ propter exiguitatem vix, aut ne vix quidem appareant.

Quid, de quo nulla dissensio est? nemo enim est, qui aliter dixerit, quin omnium naturarum simile esset id, ad quod omnia referuntur: quod est ultimum rerum appetendarum. Omnis enim est natura diligens sui. quæ est enim, quæ se umquam deserat, aut partem aliquam sui, aut ejus partis habitum, aut vim, aut ullius earum rerum, quæ secundum naturam sint, aut motum, aut statum? quæ autem natura suæ primæ institutionis oblita est? nulla profecto,
33 quin suam vim retineat a primo ad extremum. Quomodo igitur evenit, ut hominis natura sola esset, quæ hominem relinqueret, quæ oblivisceretur corporis, quæ summum bonum non in toto homine, sed in parte hominis poneret? quo modo autem, quod ipsi etiam fatentur, constatque inter omnes, conservabitur, [65] ut simile sit omnium naturale illud ultimum, de quo quæritur? tum enim esset simile, si in ceteris quoque naturis id cuique esset ultimum, quod in quaque excelleret. tale enim visum esset ultimum Stoico-
34 rum. Quid dubitas igitur mutare principia naturæ? quid enim dicis, omne animal, simul atque sit ortum, applicatum esse ad se diligendum: esseque in se conservando occupatum? quin potius ita dicis, omne animal applicatum esse ad id, quod in eo sit optimum, et in ejus unius occupatum esse custodia, reliquasque naturas nihil aliud agere, nisi ut id conservent, quod in quaque optimum sit? quo modo au-
p. 114. tem optimum, si bonum præterea nullum est? si autem re-
a. liqua appetenda sunt, cur, quod est ultimum rerum appetendarum, id non aut ex omnium earum, aut ex plurimarum, et maximarum appetitione concluditur? ut Phidias potest [66] a primo instituere signum, idque perficere: potest ab alio inchoatum accipere, et absolvere. huic est sapientia similis. non enim ipsa genuit hominem, sed accepit a natura inchoatum. hanc intuens, debet institutum illud, quasi
35 signum, absolvere. Qualem igitur natura hominem inchoavit? et quod est munus, quod opus sapientiæ? quid est, quod ab ea absolvi et perfici debeat? si nihil in eo per-

65 *ut simile sit omnium naturale illud ultimum*] i. e. ut naturale illud ultimum bonum (dicitur *naturale*, quia est secundum naturam) sit in omnibus idem semper sibi simile. itaque non opus est cum Davisio corrigere *naturam* pro *naturale*.

66 *a primo instituere*] v. supra ad III, 9.

ficiendum est, præter motum ingenii quendam, id est, rationem: necesse est, huic ultimum esse, ex virtute vitam fingere. rationis enim perfectio, est virtus. sin nihil, nisi corpus: summa erunt illa, valitudo, vacuitas doloris, pulchritudo, et cetera. nunc de hominis summo bono quæritur.
Quid ergo dubitamus in tota ejus natura [67] quærere, quid 14
sit effectum? Cum enim constet inter omnes, omne officium, 36
munusque sapientiæ, in hominis cultu esse occupatum: alii (ne me existimes contra Stoicos solum dicere) eas sententias afferunt, ut summum bonum in eo genere ponant, quod sit extra nostram potestatem, tamquam de animali aliquo loquantur: alii contra, quasi nullum corpus sit hominis, ita, præter animum, nihil curant: cum præsertim ipse quoque animus non inane nescio quid sit (neque enim id possum intelligere) [68] sed in quodam genere corporis: ut ne is quidem virtute una contentus sit, sed appetat vacuitatem doloris. quamobrem utrique idem faciunt, ut si lævam partem negligerent, dexteram tuerentur: aut ipsius animi, ut fecit b.
Herillus, cognitionem amplexarentur, actionem relinquerent. eorum enim omnium, multa prætermittentium, dum eligant aliquid, quod sequantur, quasi curta sententia. at vero illa perfecta atque plena eorum, qui cum de hominis summo bono quærerent, nullam in eo neque animi, neque corporis partem vacuam tutela reliquerunt. Vos autem, Cato, quia 37
virtus, ut omnes fatemur, altissimum locum in homine et maxime excellentem tenet, et quod eos, qui sapientes sunt, absolutos, et perfectos putamus: aciem animorum nostrorum virtutis splendore præstringitis. [69] in omni enim animante est summum aliquid atque optimum, ut in equis, in canibus; quibus tamen et dolore vacare opus est, et valere. sic igitur in homine perfectio ista, in eo potissimum, quod est optimum, id est, [70] in virtute laudatur. Itaque mihi non satis videmini considerare, quod iter sit naturæ, quæque progressio. [71] non enim quod facit in frugibus, ut, cum ad spicam perduxerit

67 *quærere, quid sit effectum*] Sc. a sapientia ad consequendum finem bonorum.

68 *sed in quodam genere corporis*] Non quo corporis genus habeat: sed quod in eo sit aliquid, quod firmum et permanens sit, sicut materia est in corpore, in quo efficiantur sensus, cogitationes, appetitiones &c. similiter locuti sunt de spiritu et Deo doctores latini veteris Ecclesiæ, sed eodem sensu.

69 *in omni enim—sic igitur* &c.] Deest particula, quæ ad *sic* referatur. Igitur id, sc. *ut* sic addam: *in omni enim animante ut est summum aliquid* &c.

70 *in virtute laudatur*] Eleganter Davisius conjecit *locatur*, ponitur, quod aptissimum rei et sententiæ est: sed tamen et vulgatum sic explicari potest, quod virtutis nomine commendatur et laudatur, cum in ea ponitur: sic ante dixerat, virtutis splendore oculos præstringere Stoicos. nempe cum in ea summum bonum ponunt. hoc malim tenere, quia illius lectionis nullum in libris vestigium repertum est.

71 *non enim, quod facit in frugibus—idem facit*] Ab initio in vulgatis est *non enim hoc.* Nonius hæc verba commemorans non habet *hoc*, quod etiam sine tali auctore delendum erat.

ab herba, relinquat, et pro nihilo habeat herbam, idem facit in homine, cum eum ad rationis habitum perduxerit. semper enim ita assumit aliquid, ut ea, quæ prima dederit, ne deserat.
38 Itaque [72] sensibus rationem adjungit; et, [73] ratione effecta, sensus non relinquit. ut si cultura vitium, cujus hoc munus est, ut efficiat, ut vitis cum partibus suis omnibus quam optime se habeat: (sed sic intelligamus: licet enim, ut vos quoque soletis fingere aliquid docendi causa) si igitur illa cultura vitium in vite insit, ipsa cetera, credo, velit, quæ ad colendam vitem attinebunt, sicut antea: se autem omni-
p. 115. a. bus vitis partibus præferat, statuatque nihil esse melius in vite, quam se: similiter sensus, cum accessit ad naturam, tuetur illam quidem, sed etiam tuetur se: cum autem assumta ratio est, tanto in dominatu locatur, ut omnia illa
39 prima naturæ, hujus tutelæ subjiciantur. Itaque non discedit ab eorum curatione, quibus præposita vitam omnem debet gubernare: [74] ut mirari satis eorum inconstantiam non possimus. naturalem enim appetitionem, quam vocant ὁρμὴν, itemque officium, ipsam etiam virtutem, tuentem esse volunt earum rerum, quæ secundum naturam sunt, cum autem ad summum bonum volunt pervenire, transiliunt omnia, et duo nobis opera pro uno relinquunt, ut alia sumamus, alia [75] appetamus, potius, [76] quam uno fine utrumque concludant.

15 [77] At enim jam dicitis, virtutem non posse constitui, si ea,
40 quæ extra virtutem sint, ad beate vivendum pertineant. quod totum contra est. Introduci enim virtus nullo modo potest, nisi omnia, quæ leget, quæque rejiciet, unam referantur ad summam. nam [78] si omnino nos negligimus, [79] in Aristonea

72 *sensibus rationem adjungit—relinquit*] Hic edidi *adjungit*, et *relinquit* pro *adjunxit* et *reliquit*, quæ sic corrigenda esse, dudum me sensus loci docuit. Sed *relinquit* reperi in edd. pr. ex quo, alterum *adjungit* esse debuisse, in promtu est.

73 *ratione effecta*] Cum effecit, ut homo ratione uti possit. frustra in *effecta* hæsere viri docti.

74 *ut mirari satis eorum i. non possimus*] Abruptum hoc est. *eorum* aliquid requirit amplius, nempe *qui* &c. nil melius scio, quam ut oratio continuetur sic, *qui naturalem appetitionem* &c. nam mentio philosophorum supra facta nimis ab h. l. remota est, ut ad eos commode referri *eorum* non possit.

75 *app. potius*] *potius* pertinet ad *relinquunt.*

76 *q. ut uno fine utrumque concludant*] *utrumque* jam edidit e Ms. antiquo P. Manutius, itemque ex Eliensi Davisius pro vulgato *omnia.* melius est utique *utrumque*, sc. *opus:* respicitque ad *duo opera*, nempe et appetendi et sumendi s. præponendi alterum alteri.

77 *At enim jam dicitis*] Varie hic locus, in quo *τὸ jam* offendit, in Mss. legitur et corrigitur a viris doctis, ex eorum vestigiis. alii pro eo legunt *veram*, quod et edd. pr. habent, vel *At enim vero:* alii ut Lambinus et Davisius *At enim natura dicitis.* mihi *veram* maxime placet. nam et L. V. *vera virtus* memoratur: etsi post simpliciter eadem phrasis est, sine *vera, quæ extra virtutem sint*, ut honos, divitiæ, bona valetudo quæ sumenda, præposita dicebant.

78 *si omnino nos negligimus*] *nos*, int. corpus, et quæ ad id pertinent, Davisius putat legendum *hæc*, quæ legenda et rejicienda sunt a virtute. Favet sequens: *sin ea non negligimus.*

79 *in Aristonea vitia*] v. II, 13. adde et mox c. 16.

vitia et peccata incidemus, obliviscemurque, quæ virtuti ipsi principia dederimus. [80]sin ea non negligemus, neque tamen ad finem summi boni referemus, non multum ab Herilli levitate aberrabimus. duarum enim vitarum nobis erunt instituta capienda. facit enim ille duo sejuncta ultima bonorum: quæ, ut essent vera, conjungi debuerunt. nunc ista separantur, ut disjuncta sint. quo nihil potest esse perversius. Ita- 41
que contra est, ac dicitis; nam constitui virtus nullo modo potest, [81]nisi ea, quæ sint prima naturæ, ut ad summam pertinentia, tenebit. Quæsita enim virtus est, non quæ relinqueret naturam, sed quæ tueretur. At illa, ut vobis b.
placet, partem quandam tuetur, reliquam deserit. Atque ipsa institutio hominis si loqueretur, hæc diceret: Primos suos quasi cœptus appetendi fuisse, ut se conservaret in ea natura, in qua ortus esset. Nondum autem explanatum satis erat, [82]quid maxime natura vellet. explanetur igitur. quid ergo aliud intelligetur, nisi ut ne qua pars naturæ negligatur? in qua si nihil est præter rationem, sit in una virtute finis bonorum. sin est etiam corpus, ista explanatio naturæ nempe hoc effecerit, ut ea, quæ ante explanationem tenebamus, relinquamus. Ergo id est convenienter naturæ vivere, a natura discedere. Ut quidam philosophi, cum a sensibus 42
profecti, majora quædam, ac diviniora vidissent, sensus reliquerunt: sic isti, cum ex appetitione rerum, virtutis pulchritudinem adspexissent, omnia [83]quæ præter virtutem ipsam viderant, abjecerunt, obliti, naturam omnem appetendarum rerum ita late patere, ut a principiis permanaret ad fines: [84]neque intelligunt, se rerum illarum pulchrarum atque admirabilium [85]fundamenta subducere. Itaque mihi videntur 16
omnes quidem illi errasse, qui finem bonorum esse dixerunt, 43
Honeste vivere. Sed alius alio magis: Pyrrho scilicet maxime, [86]qui, virtute constituta, nihil omnino, quod ap-

80 *sin—negligemus, neque t.—referemus*] Sic corrigo pro *negligimus, referimus*, ex edd. pr. In *referemus* edd. pr. omnes consentiunt. *negligemus* habet ed. Ven. 1494.

81 *nisi ea, quæ sint pr. n.*] *sint* habent Mss. et edd. pr. usque ad Victorium: idque verior latinitas postulat. post vulgati *sunt* habent.

82 *quid maxime nat. vellet*] Compendium verbi primi in libris fecit ut alii *quod*, alii *quid* ederent. hoc latinitas postulat: itaque prætuli.

83 *quæ præter virtutem i. viderant*] Edd. omnes, præter Ascens. habent *propter*. item Mss. Vitium ortum est e compendio scribendi. res ipsa docet illud verum esse, recepitque et Davisius.

84 *neque intelligunt*] Davisius conjicit *intelligentes*, nempe ut simile sit *τῷ obliti*: sed est potius conjungendum cum *abjecerunt*.

85 *fundamenta subducere*] Suspicatus sum pro *subducere* esse legendum *subruere*. nam illud videtur requirere *rebus illis* &c.

86 *qui—quod appetendum sit, relinquat: d. A. qui nihil relinquere non est ausus*] Non consentiunt tempora. Si scribas *qui—quod appetendum esset, reliquit* vel saltem *relinquit*, bene consentiant omnia.

petendum sit, relinquat: deinde Aristo, qui nihil relinquere
non est ausus: introduxit autem, quibus commotus sapiens
[87] appeteret [aliquid] quodcumque in mentem incideret, et
quodcumque tamquam occurreret. is hoc melior, quam
Pyrrho, quod vel aliquod genus appetendi dedit: deterior,
p. 116. quam ceteri, quod penitus a natura recessit. Stoici autem,
a. quod finem bonorum in una virtute ponunt, similes sunt
illorum: quod autem principium officii quærunt, melius,
quam Pyrrho: quod ea [88] non occurrentia fingunt, vincunt
Aristonem: quod autem ea, quæ ad naturam accommodata,
et per se assumenda esse dicunt, non adjungunt ad finem
bonorum, desciscunt a natura, et quodam modo sunt non
dissimiles Aristonis. ille enim occurrentia nescio quæ comminiscebatur:
hi autem ponunt illi quidem prima naturæ,
sed ea sejungunt a finibus, et a summa bonorum: [89] quæ
cum proponunt, ut sit aliqua rerum selectio; naturam videntur
sequi. cum autem negant, ea quidquam ad beatam vitam
pertinere: rursus naturam relinquunt.

44 Atque [90] adhuc ea dixi, cur causa Zenoni non fuisset,
quamobrem a superiorum auctoritate discederet. nunc reliqua
videamus: nisi aut ad hæc, Cato, dicere aliquid vis,
aut nos jam longiores sumus. Neutrum vero, inquit ille.
nam et a te perfici istam disputationem volo, nec tua mihi
oratio longa videri potest. Optime, inquam. quid enim
mihi potest esse optatius, quam cum Catone, [91] omnium
45 virtutum auctore, de virtutibus disputare? Sed primum illud
vide, gravissimam illam vestram sententiam, quæ familiam
ducit, honestum quod sit, id esse solum bonum: honesteque
vivere, bonorum finem, communem fore vobis cum
omnibus, qui in una virtute constituunt finem bonorum:
quodque dicitis, informari non posse virtutem, si quidpiam,
b. nisi quod honestum sit, numeretur, idem dicetur ab illis,
quos modo nominavi. mihi autem æquius videbatur, Zenonem
cum Polemone disceptantem, a quo, quæ essent principia
naturæ, acceperat, a communibus initiis progredientem videre,
ubi primum insisteret, et unde causa controversiæ
nasceretur, non stantem cum iis, qui ne dicerent quidem sua
17 summa bona esse a natura profecta, [92] uti iisdem argumentis,
46 quibus illi uterentur, iisdemque sententiis. Minime vero

87 *appeteret aliquid, quod cuique in m. incideret*] Pro *quod cuique* legendum esse *quodcumque*, in eo plures viri docti consentiunt et sic in libris scr. repertum est a Manutio et aliis. Sed me etiam *aliquid* offendit, quod alias in tali forma omittitur.

88 *non occurrentia fingunt*] *non* refer ad *fingunt*. Pearcius etiam transponi volebat.

89 *quæ cum proponunt*] Davisius corrigit ex antecedente *ponunt*. recte.

90 *adhuc ea dixi*] Non placet *ea*, nec a Cicerone esse videtur.

91 *o. v. auctore*] i. e. exemplo.

92 *uti iisdem*] Sic bene pro *ut iisdem* edidere Aldus nepos, Lambinus, Davisius.

illud probo, quod, cum docuistis, ut vobis videmini, solum bonum esse quod honestum sit, tum rursum dicitis, initia proponi necesse esse apta, et accommodata naturæ, quorum ex selectione virtus possit existere. non enim in selectione virtus ponenda erat, ut id ipsum, quod erat bonorum ultimum, aliud aliquid acquireret. nam omnia, quæ sumenda, quæque legenda aut optanda sunt, inesse debent in summa bonorum, ut is, qui eam adeptus sit, nihil præterea desideret. Videsne, ut, quibus summa est in voluptate, perspicuum sit, quid iis faciendum sit, aut non faciendum? ut nemo dubitet, eorum omnia officia quo spectare, quid sequi, quid fugere debeant. Sit hoc ultimum bonorum, quod nunc a me defenditur. apparet statim, quæ sint officia, quæ actiones. [93] vos autem, quibus nihil est aliud propositum, nisi rectum atque honestum, unde officii, unde agendi principium nascatur, non reperietis. Hoc igitur quæritis omnes, et ii, qui, quodcumque 47
in mentem veniat, aut quodcumque occurrat, se sequi dicent: [94] et vos ad naturam revertimini. quibus natura jure responderit, non esse verum, aliunde finem beate vivendi, a se principia rei gerendæ peti: esse enim unam rationem, qua et principia rerum agendarum, et ultima bonorum continerentur: atque, ut Aristonis esset explosa sententia, dicentis, nihil differre aliud ab alio, nec esse res ullas, præter virtutes, p. 117.
et vitia, inter quas quidquam omnino interesset, sic errare a.
Zenonem, qui nulla in re, nisi [95] in virtute, [aut vitio], propensionem, ne minimi quidem momenti, ad summum bonum adipiscendum esse diceret: et, cum ad beatam vitam [96] nullum momentum ea res haberet, ad appetitionem autem rerum, esse in his momenta diceret: quasi vero hæc appetitio non ad summi boni adeptionem pertineret. Quid autem 48
minus consentaneum est, quam, quod aiunt, cognito summo bono, reverti se ad naturam, ut ab ea petant agendi principium, id est, officii? Non enim actionis aut officii ratio impellit ad ea, quæ secundum naturam sunt, appetenda: sed ab his et appetitio et actio commovetur.

Nunc venio ad illa tua brevia, quæ consectaria esse di- 18
cebas: et primum illud, quo nihil potest esse brevius: Bonum omne, laudabile; laudabile autem omne, honestum: igitur omne bonum, honestum. O plumbeum pugionem!

93 *vobis autem*] Legendum est sine dubio *vos autem.* nam conjungitur cum *non reperietis.*

94 *et vos ad naturam revertimini*] Excidisse videtur *qui: et vos qui a. n. r.* respondet superiori *et ii, qui* &c. sic placuit et Lambino, Davisio, qui et *revertemini* corrigi vult, bene, quia respondet *τῷ dicent.*

95 *in virtute aut vitio*] *aut vitio* spurium est: ut et Davisius vidit. nam sensum facit absurdum. uncis igitur inclusi.

96 *nullum momentum ea res haberet*] Quæ nam res hic intelligenda? recte Davisius corrigit *ceteræ res haberent.* Cui bene respondet mox *his.* mox et pro *autem* legendum *tamen.*

Quis enim tibi illud primum concesserit? quo quidem con-
cesso, nihil opus est secundo. si enim omne bonum lauda-
49 bile est, omne honestum est. Quis tibi ergo istud dabit,
præter Pyrrhonem, Aristonem, eorumve similes? quos tu
non probas. Aristoteles, Xenocrates, tota illa familia, non
dabit; quippe qui valitudinem, vires, divitias, gloriam,
multa alia, bona esse dicant, laudabilia non dicant. et hi
quidem ita non sola virtute, finem bonorum contineri putant,
ut rebus tamen omnibus virtutem anteponant. quid censes
eos esse facturos, qui omnino virtutem a bonorum fine se-
gregaverunt, Epicurum, Hieronymum, illos etiam, si qui
50 Carneadeum finem tueri volunt? Jam aut Callipho, aut
Diodorus, [97] quomodo poterunt tibi istud concedere, qui ad
b. honestatem aliud adjungant, quod ex eodem genere non sit?
Placet igitur tibi, Cato, cum res sumseris non concessas, ex
illis efficere, quod velis? Jam ille [98] sorites, quo nihil putatis
esse vitiosius, Quod bonum sit, id esse optabile: quod opta-
bile, id esse expetendum: quod expetendum, laudabile: deinde
reliqui gradus. sed ego in hoc resisto. eodem enim modo
tibi nemo dabit, quod expetendum sit, id esse laudabile.
Illud vero [99] minime consectarium, sed in primis hebes il-
lorum, gloriatione dignam esse beatam vitam, quod non
possit sine honestate contingere, ut jure quisquam glorietur.
51 Dabit hoc Zenoni Polemon: etiam magister ejus, et tota
illa gens, et reliqui, qui virtutem omnibus rebus multo ante-
ponentes, adjungunt ei tamen aliquid summo in bono finien-
do. Si enim virtus, digna est gloriatione, ut est, tantum-
que præstat ceteris rebus, ut dici vix possit: et beatus esse
poterit virtute una præditus, carens ceteris, nec tamen illud
tibi concedet, præter virtutem, nihil in bonis esse ducendum:
illi autem, quibus summum bonum sine virtute est, non
dabunt fortasse, vitam beatam habere; in quo jure possit
gloriari. etsi illi quidem etiam voluptates faciunt interdum
52 gloriosas. Vides igitur, te aut ea sumere, quæ non con-
19 cedantur, aut ea, quæ etiam concessa, te nihil juvent. Equi-
dem in omnibus istis conclusionibus hoc putarem philoso-
phia, nobisque dignum, et maxime, cum summum bonum
quæreremus, vitam nostram, consilia, voluntates, non verba
corrigi. quis enim potest istis, quæ te, ut ais, delectant,

97 *quomodo poterunt*] Sic, non *quo*, ut vulgati, habent edd. pr. *quo* forte factum e *qui*.

98 *sorites, quo n. p. e. vitiosius*] *vitiosius* certe vitiosum est. nec enim hoc credebant Stoici. Gifanius totum hoc *quo n. p. e. v.* spurium putabat; sed sic non sanus fit locus, nec, si cum Davisio legamus *melius* pro *vitiosius*. nam deest quod τῷ *ille sorites* respondeat. Si tamen Cicero abrupte dixit *jam ille sorites*, intelligendum est, *qualis est*, aut simile quid.

99 *minime consectarium, sed i. hebes*] Scil. *consectaria* dicebant breves et acutas sententias: hinc bene opponitur *hebes* v. Clav.

brevibus, et acutis, auditis, de sententia decedere? [100]Nam, p. 118.
cum ea spectant, et avent audire, cur dolor malum non sit: a.
dicunt illi, asperum esse dolere, molestum, odiosum, contra
naturam, difficile toleratu: sed, quia nulla sit in dolore nec
fraus, nec improbitas, nec malitia, nec culpa, nec turpitudo,
non esse illud malum. Hæc qui audierit, ut ridere non
curet, discedet tamen nihilo firmior ad dolorem ferendum,
quam venerat. tu autem negas fortem esse quemquam posse,
qui dolorem malum putet. Cur fortior sit, si illud, quod 53
tute concedis, asperum, et vix ferendum putabit? Ex rebus
enim timiditas, non ex vocabulis nascitur. Et ais, si una
littera commota sit, fore, tota ut labet disciplina. Utrum
igitur tibi litteram videor, an totas paginas commovere?
ut enim sit apud illos, id quod est a te laudatum, ordo rerum
conservatus, et omnia inter se apta et connexa, (sic enim
aiebas) [1]tamen persequi non debemus, si a falsis principiis
profecta congruunt ipsa sibi, et a proposito non aberrant.
In prima igitur constitutione Zeno tuus a natura recessit; 54
cumque summum bonum posuisset in ingenii præstantia,
quam virtutem vocamus, nec quidquam aliud bonum esse
dixisset, nisi quod esset honestum, nec virtutem posse con-
stare, si in ceteris rebus esset quidquam, quod aliud alio
melius esset, aut pejus: his propositis tenuit prorsus conse-
quentia. recte dicis. negare enim non possum. sed ita falsa
sunt ea, quæ consequuntur, ut illa, e quibus hæc nata sunt,
vera esse non possint. Docent enim nos (ut scis) dialectici, 55
si ea, quæ rem aliquam sequantur, falsa sint, falsam illam
ipsam esse, quam sequantur. Ita fit illa conclusio non so- b.
lum vera, sed ita perspicua, ut dialectici ne rationem qui-
dem reddi putent oportere: Si illud; hoc. non autem hoc;
igitur ne illud quidem. sic, consequentibus vestris subla-
tis, [2]prima tolluntur. quæ sequuntur igitur: omnes, qui
non sint sapientes, æque miseros esse: sapientes omnes sum-
me beatos esse: recte facta omnia æqualia: omnia peccata
paria. [3]quæ cum magnifice primo dici videntur, conside-
rata minus probantur. sensus enim cujusque, et natura re-
rum, atque ipsa veritas [4]clamat quodam modo, non posse

100 *Nam cum ea spectant et avent audire*] *ea spectant* nihili est, nec ullum sensum commodum habere potest. Corrigendum puto *cum exspectant et avent audire*; ut et quidam edidere. Davisius tamen malebat, *cum eos spectant*, cum oculis in eos conversis cupiunt audire.

1 *tamen persequi non debemus*] i. e. longius progredi, concludendo ex iis. v. supra ad c. 19. init.

2 *prima tolluntur*] Vulgo male *tollantur*. item mox *sunt*, pro quo dedi *sint*.

3 *quæ cum magnifice primo dici viderentur, cons. minus probantur*] Scribendum *videntur*.

4 *clamabat*] Legendum *clamat*: et sic edd. nonnullæ. mox post *posse* addiderim *se*, quod ultima in *posse* absorpsit.

adduci, ut inter eas res, quas Zeno exæquaret, nihil interesset.

20 Postea [5] tuus ille Pœnulus, (scis enim Cittiæos, clientes
56 tuos, [6] e Phœnicia profectos) homo igitur acutus, causam non obtinens, repugnante natura, verba versare cœpit: et primum rebus iis, quas nos bonas ducimus, concessit, ut haberentur aptæ, habiles, et ad naturam accommodatæ: faterique cœpit, sapienti, hoc est, summe beato, commodius tamen esse, si ea quoque habeat, quæ bona non audet appellare; [7] natura ipsa accommodata esse concedit: negatque, Platonem, si sapiens non sit, eadem esse in causa, qua tyrannum Dionysium. huic mori optimum esse, propter desperationem sapientiæ: illi, propter spem, vivere: peccata autem partim esse tolerabilia, partim nullo modo, propterea quod alia peccata plures, alia pauciores quasi numeros officii præterirent. jam insipientes alios ita esse, ut nullo modo ad sapientiam possunt pervenire: alios, qui possunt, [8] si id
57 egissent, sapientiam consequi. Hic loquebatur aliter, atque omnes: sentiebat idem, quod ceteri. nec vero minoris æstimanda ducebat ea, quæ ipse bona negaret esse, quam illi, [9] qui ea bona esse dicebant. Quid igitur voluit sibi, qui
p. 119. illa mutaverit? Saltem aliquid de pondere detraxisset, et
a. paullo minoris æstimavisset ea, quam Peripatetici, ut sentire quoque aliud, non solum dicere videretur. Quid? de ipsa beata vita, ad quam omnia referuntur, quæ dicitis? negatis eam esse, quæ expleta sit omnibus iis rebus, quas natura desideret: totamque eam in una virtute ponitis: cumque omnis controversia aut de re soleat, aut de nomine esse; utraque earum nascitur, si aut res ignoratur, aut erratur in nomine. quorum si neutrum est, opera danda est, ut verbis utamur quam usitatissimis, et quam maxime aptis, id est,
58 rem declarantibus. Num igitur dubium est, quin, si in re ipsa nihil peccatur a superioribus, verbis illi commodius
21 utantur? Videamus igitur sententias eorum: tum ad verba redeamus.

Dicunt appetitionem animi moveri, cum aliquid ei secundum naturam esse videatur; omniaque, quæ secundum naturam sint, æstimatione aliqua digna: eaque pro eo, quan-

5 *tuus ille Pœnulus*] Int. Zenonem, qui et cognomine *Pœnus* dictus. v. Suid. in Zen.

6 *e Phœnicia*] Pro Phœnice, v. Clav. in Geogr. rem illustrat etiam illa nobilis inscriptio Phœniciis literis Cittii nuper reperta, super qua tam multa docti Britanni et Franci scripsere.

7 *natura—concedit*] Totum hoc spurium judicat Davisius. Sane rem jam ante dixerat.

8 *si id egissent*] Sic in Mss. quibusdam repertum a Manutio, Grutero. itaque recepi, sensu postulante, cum Davisio.

9 *qui ea bona esse dicebant*] *esse* delendum videtur.

tum in quoque sit ponderis, esse æstimanda: quæque secundum naturam sint, partim nihil habere in sese ejus appetitionis, de qua sæpe jam diximus, quæ nec honesta, nec laudabilia dicantur: [10]partim, quæ voluptatem habeant in omni animante, sed in homine rationem etiam: ex iis quæ sint apta, ea honesta, ea pulcra, ea laudabilia: illa autem superiora, naturalia nominantur: quæ conjuncta cum honestis, vitam beatam perficiunt, et absolvunt. Omnium autem 59
eorum commodorum, quibus non illi plus tribuunt, qui illa bona esse dicunt, quam Zeno, qui negat, longe præstantissimum esse, quod honestum esset, atque laudabile: sed, si duo honesta proposita sint, alterum cum valitudine, alterum cum morbo: non esse dubium, ad utrum eorum natura nos b.
ipsa deductura sit. sed tamen tantam vim honestatis esse, tantumque eam rebus omnibus præstare et excellere, ut nullis nec suppliciis, nec præmiis demoveri possit ex eo, quod rectum esse decreverit: omniaque, quæ dura, difficilia, adversa videantur, ea virtutibus iis, quibus a natura essemus ornati, obteri posse, [11]non faciles illas quidem, nec contemnendas [12](quid enim esset in virtute tantum?) sed ut hoc judicaremus, non esse in his partem maximam positam aut beate aut secus vivendi. Ad summam, ea, quæ Zeno æstimanda, et 60
sumenda, et apta naturæ esse dixit, eadem illi bona appellant: vitam autem beatam illi eam, quæ constaret ex iis rebus, quas dixi, aut plurimis, aut gravissimis. Zeno autem, quod suam, quod propriam speciem habeat, cur appetendum sit, id solum bonum appellat: beatam autem [13]vitam eam solam, quæ cum virtute degatur. Si de re disceptari oportet; nulla 22
mihi tecum, Cato, potest esse dissensio. nihil est enim, de quo aliter tu sentias, atque ego: modo commutatis verbis ipsas res conferamus. nec hoc ille non vidit: sed verborum magnificentia est, et gloria delectatus; qui si ea, quæ dicit, ita sentiret, ut verba significant; quid inter eum, [14]et vel Pyrrhonem, vel Aristonem interesset? sin autem eos non probabat: quid attinuit cum iis, quibuscum re concinebat, verbis discrepare? Quid si reviviscant Platonici illi, et deinceps 61
qui eorum auditores fuerunt, et tecum ita loquantur? Nos

10 *partim, quæ voluptatem habeant*] Videtur excidisse, quod ad *partim* pertinebat, et responderet superiori *partim nihil in se habere appetitionis.* Itaque signa lacunæ hic posuit Davisius. Sed potest e contrario intelligi *habere.*

11 *non faciles illas quidem, nec contemnendas*] Hæc non recte se habere in confesso est: nec enim est, quo referantur. itaque varie locus tentatus est. Lenissimum putem, si post *facilis* addamus *res.*

12 *quid enim esset in virtute tantum*] Melius puto *esse.*

13 *vitam eam solam, quæ cum virtute degatur*] Davisius corrigit *vitam eam, quæ sola cum virtute degatur.* quod placet. nam hoc Stoicæ rationi est consentaneum.

14 *et vel Pyrrhonem, vel A.*] Addidi *et* e Mss. et edd. apud Davisium. sed primum *vel* etiam velim deletum.

cum te, M. Cato, studiosissimum philosophiæ, justissimum virum, optimum judicem, religiosissimum testem audiremus,
p. 120. a. admirati sumus, quid esset, cur nobis Stoicos anteferres, qui de rebus bonis et malis sentirent ea, quæ ab hoc Polemone Zeno cognoverat: nominibus uterentur iis, quæ prima specie, admirationem; re explicata, risum moverent. Tu autem, si tibi illa probabantur, cur non propriis verbis illa tenebas? sin te auctoritas commovebat: nobisne omnibus, et Platoni ipsi, nescio quem illum anteponebas? præsertim cum in republica princeps esse velles, ad eamque tuendam cum summa tua dignitate maxime a nobis ornari atque instrui posses? nobis enim ista quæsita, a nobis descripta, notata, præcepta sunt: omniumque rerumpublicarum rectiones, genera, status, mutationes, leges etiam, et instituta, ac mores civitatum perscripsimus. eloquentiæ vero, [15] quæ et principibus maximo ornamento est, et qua te audivimus valere plurimum, quantum tibi ex monumentis nostris addidisses? Ea
62 cum dixissent, quid tandem talibus viris responderes? Rogarem te, inquit, ut diceres pro me tu idem, qui illis orationem dictavisses, vel potius paullum loci mihi, ut his responderem, dares, nisi et te audire nunc mallem, et istis tamen alio tem-
23 pore responsurus essem, tum scilicet, cum tibi. Atqui, si verum respondere velles, Cato, hæc erant dicenda, Non eos tibi non probatos, tantis ingeniis homines, tantaque auctoritate, sed te animadvertisse, quas res illi [16] propter antiquitatem parum vidissent, eas a Stoicis esse perspectas, eisdemque de rebus hos tum acutius disseruisse, tum sensisse gravius,
b. et fortius, quippe qui primum valitudinem bonam, expetendam negent esse, eligendam dicant: non quia sit bonum valere, sed quia sit non nihilo æstimandum: [17] neque tamen pluris, quam illis videatur, qui illud non dubitent bonum dicere. Hoc vero te ferre non potuisse. quod antiqui illi, quasi barbati, ut nos de nostris solemus dicere, crediderint, ejus, qui honeste viveret, si idem et bene valeret, bene audiret, copiosus esset, optabiliorem fore vitam, melioremque et magis expetendam, quam illius, qui æque vir bonus, multis modis esset, ut Ennii Alcmæo,

*Circumventus morbo, exsilio, atque inopia.*

63 Illi igitur antiqui [18] non tam acute optabiliorem illam vitam putant, præstantiorem, beatiorem. Stoici autem tantum-

15 *quæ et principibus maxime ornamento est*] *maximo* edidit Davisius, bene. si *et* abesset, non audissem eum.

16 *propter antiquitatem*] Quia antiquis illis temporibus vixissent, quibus non tam acuti et subtiles, ut postea, diutius culta philosophia, fuissent.

17 *neque tamen pluris, quam illis v.*] Davisius ex re corrigendum putat *minoris*. post correxi *dubitent*. Vulgo *dubitant*.

18 *non tam acute*] An *acuti*?

modo præponendam in seligendo, non quo beatior hæc vita sit, sed quod ad naturam accommodatior, et qui sapientes non sint, omnes æque miseros esse. Stoici hæc videlicet viderunt. Illos autem id fugerat superiores: qui arbitrabantur, homines sceleribus, et parricidiis inquinatos, nihilo miseriores esse, quam eos, qui cum caste et integre viverent, nondum perfectam illam sapientiam essent consecuti.

Atque hoc loco similitudines eas, quibus illi uti solent, 64
dissimillimas proferebas. Quis enim ignorat, si plures ex alto emergere velint, propius fore eos quidem ad respirandum, qui ad summam jam aquam appropinquant, sed nihilo magis respirare posse, quam eos, qui sunt in profundo? [19] nihil ergo adjuvat procedere, et progredi in virtute, quo p. 121. a.
minus miserrimus sis, antequam ad eam perveneris, quoniam in aqua nihil adjuvat: et quoniam [20] catuli, qui jam dispecturi sunt, cæci æque et ii, qui modo nati; Platonem quoque necesse est, quoniam nondum videbat sapientiam, æque cæcum animo ac Phalarim fuisse. Ista similia non sunt, 24
Cato: in quibus quamvis multum processeris, tamen illud 65
in eadem causa est, a quo abesse velis, donec evaseris. nec enim ille respirat, ante quam emersit, et catuli æque cæci priusquam dispexerunt, ac si ita futuri semper essent. illa sunt similia: hebes acies est cuipiam oculorum: corpore alius languescit: hi curatione adhibita levantur in dies: alter valet plus quotidie: alter videt. [21] hi similes sunt omnibus, qui virtuti student: levantur vitiis, levantur erroribus. [22] nisi forte censes Ti. Gracchum patrem non beatiorem fuisse, quam filium, cum alter stabilire rempublicam studuerit, alter evertere. nec tamen ille erat sapiens: [23] quis enim hoc? aut quando? aut ubi? aut unde? sed quia studebat laudi et dignitati, multum in virtute processerat. Conferam autem 66
avum tuum, Drusum, cum C. Graccho ejus fere æquali. quæ hic reipublicæ vulnera imponebat, eadem ille sanabat. Sed nihil est, quod tam miseros faciat, quam impietas, et scelus. Ut jam omnes insipientes sint miseri, quod profecto sunt: non est tamen æque miser, qui patriæ consulit, et is, qui illam exstinctam cupit. levatio igitur vitiorum magna fit iis, qui habent ad virtutem [24] progressionis aliquantum. Vestri 67

19 *nihil adjuvat—quo minus miserrimus sit, antequam a. e. pervenerit*] Quia *sit* et *pervenerit* non ad subjectum ante commemoratum referuntur, putavi corrigendum esse *sis* et *perveneris*.

20 *catuli, qui jam despecturi sunt*] Recte correxit Davisius *dispecturi*. quod est proprium in ea re verbum v. Clav. in *dispicere*. sic et mox correxi *dispexerunt* pro *despexerunt*.

21 *hi similes sunt omnibus*] Aldus nepos edidit *His similes sunt omnes*. placet Davisio. recte.

22 *nisi forte censes*] Sic dedi pro vulgato *censeres*, quod alienum est. *censes* habent edd. pr. et plures aliæ vett.

23 *quis enim hoc?*] *hoc* delevit Davisius. bene. sensus est, quis enim illis temporibus sapiens, sensu philosophorum erat—*aut unde* habuit illam sapientiam.

24 *progressionis aliquantum*] Vulgati

autem progressionem ad virtutem fieri aiunt, levationem vi-
tiorum fieri negant. At, [25] quo nitantur homines acuti ar-
gumento ad probandum, operæ pretium est considerare.
Quarum, [26] inquit, artium summa crescere potest, earum
b. etiam contrariarum summa poterit augeri. ad virtutis autem
summam accedere nihil potest. ne vitia quidem igitur cre-
scere poterunt, quæ sunt virtutum contraria. Utrum igitur
tandem perspicuis dubia aperiuntur, an dubiis perspicua tol-
luntur? Atqui hoc perspicuum est, vitia alia in aliis esse ma-
jora: illud dubium, ad id, quod summum bonum dicitis,
ecquænam fieri possit accessio. vos autem cum perspicuis
dubia debeatis illustrare, dubiis perspicua conamini tollere.
68 [27] Itaque eadem ratione, qua sum paullo ante usus, hærebitis.
si enim propterea vitia alia aliis majora non sunt, quia ne ad
finem quidem bonorum eum, quem vos facitis, quidquam
potest accedere: quoniam perspicuum est, vitia non esse
omnium paria, finis bonorum vobis mutandus est. Tenea-
mus enim illud necesse est, cum consequens aliquod falsum
sit, illud, cujus id consequens sit, non posse esse verum.

25 Quæ est igitur causa istarum angustiarum? gloriosa
ostentatio in constituendo summo bono. cum enim, quod
honestum sit, id solum bonum esse confirmatur, tollitur cura
valitudinis, diligentia rei familiaris, administratio reipublicæ,
ordo gerendorum negotiorum, officia vitæ. ipsum denique
illud honestum, in quo uno vultis esse omnia, deserendum
est. quæ diligentissime contra Aristonem dicuntur a Chry-
sippo. Ex ea difficultate illæ fallaciloquentiæ, (ut ait Ac-
69 cius) malitiæ natæ sunt. Quod enim sapientia ubi pedem
poneret, non habebat, sublatis officiis omnibus: officia au-
tem tollebantur, delectu omni, et discrimine remoto (quæ
p. 122. enim esse poterant rebus omnibus sic exæquatis, ut inter eas
a. nihil interesset?) ex his angustiis ista evaserunt deteriora,
quam Aristonis. illa tamen simplicia: vestra versuta. Ro-
ges enim Aristonem, bonane ei videantur hæc, vacuitas do-
loris, divitiæ, valitudo? neget. quid, quæ contraria sunt his,
malane? nihilo magis. Zenonem roges. respondeat totidem
verbis. admirantes quæramus ab utroque, quonam modo vi-
tam agere possimus, si nihil interesse nostra putemus, valea-

*aliquantulum.* Mss. plures et ed. Victor. *aliquantum:* quod melius convenit sententiæ Ciceronis. nam magnam progressionem intelligit Cicero.

25 *quo nitantur—argumento*] Putavi olim scribendum pro vulgato *utantur* *utuntur*. Mss. quidam et edd. pr. habent *nituntur:* unde Davisius edidit *nitantur*, quem nos imitati sumus.

26 *inquiunt*] Sic vulgo editur. at edd. pr. *inquit*, ut et in Mss. reperit atque edidit Davisius. recte, ut et nos fecimus. v. Clav. in *inquit*.

27 *Itaque usi eadem ratione*] *usi* sine dubio vitiosum est. Davisius ex aliquot Mss. pro eo dedit *usque*, quod referetur ad *hærebitis*. Ego potius delevi. neutrum est in edd. pr. nec ejus vestigium ullum.

mus, ægrine simus: vacemus, an cruciemur dolore: frigus,
famem propulsare possimus, necne possimus: vives, inquit
Aristo, magnifice, atque præclare: [28] quod erit cumque vi-
sum agens, numquam angere, numquam cupies, numquam
timebis. Quid Zeno? portenta hæc esse dicit, nec ea ra- 70
tione ullo modo posse vivi; sed differre inter honestum, et
turpe, nimium quantum, nescio quid immensum: inter ce-
teras res nihil omnino interesse. Idem adhuc: (audi reli- 71
qua, et risum contine, si potes.) Media illa, inquit, inter
quæ nihil interest, tamen ejusmodi sunt, ut eorum alia eli-
genda sint, alia rejicienda, alia omnino negligenda, hoc est,
ut eorum alia velis, alia nolis, alia non cures. At modo
dixeras, nihil in his rebus esse, quod interesset. Et nunc
idem dico, inquies, sed ad virtutes, et ad vitia, nihil interesse.
Quis istuc, quæso, nesciebat? Verum audiamus. Ista, in- 26
quit, quæ dixisti, valere, locupletem esse, non dolere, bona 72
non dico, sed dicam Græce προηγμένα, Latine autem pro-
ducta: sed præposita, aut præcipua malo. sic tolerabilius,
et mollius. Illa autem, egestatem, morbum, dolorem, non
appello mala, sed, si libet, rejectanea. Itaque illa non dico
me expetere, sed legere, nec optare, sed sumere: contraria
autem non fugere, sed quasi secernere. Quid ait Aristote- b.
les, reliquique Platonis alumni? Se omnia, quæ secundum
naturam sint, bona appellare: quæ autem contra, mala.
Videsne igitur, Zenonem tuum cum Aristone verbis consi-
stere, re dissidere: cum Aristotele, et illis re consentire,
verbis discrepare? cur igitur, cum de re conveniat, non ma-
limus usitate loqui? Aut doceat, paratiorem me ad contem-
nendam pecuniam fore, si illam in rebus præpositis, quam si
in bonis duxero: fortioremque in patiendo dolore, si eum
asperum, et difficilem perpessu, et contra naturam esse,
quam si malum dixero. Facete M. Piso, familiaris noster, 73
et alia multa, et hoc loco Stoicos irridebat. Quid enim aie-
bat? bonum negas esse divitias, præpositum esse dicis. quid
adjuvas? avaritiamne minuis? quod si verbum sequimur,
primum longius verbum, præpositum, quam bonum. Nihil
ad rem. Ne sit sane. at certe gravius. nam bonum ex quo
appellatum sit, nescio: præpositum ex eo credo, quod præ-
ponatur aliis. id mihi magnum videtur. itaque dicebat plus
tribui divitiis a Zenone, qui eas in præpositis poneret, quam
ab Aristotele, qui bonum esse divitias fateretur. sed nec
magnum bonum, et præ rectis honestisque, contemnendum
ac despiciendum, nec magnopere expetendum: omninoque
de omnibus istis verbis a Zenone mutatis ita disputabat, et

28 *quod erit cumque visum, ages*] Speciosa est lectio in uno et altero Ms. reperta, *agens*. in quo quia causa sequentium poni videtur, recepi cum Davisio.

quæ bona negarentur esse ab eo, et quæ mala, illa lætioribus nominibus ab eo appellari, quam a nobis, hæc tristio-
27 ribus. Piso igitur hoc modo, vir optimus, tuique, ut scis,
74 amantissimus. nos paucis ad hæc additis finem faciamus aliquando. longum est enim ad omnia respondere, quæ a te dicta sunt.

Nam ex iisdem verborum præstigiis et regna nata vobis
p. 123. sunt, et imperia, et divitiæ, et tantæ quidem, ut omnia, quæ
a ubique sint, sapientis esse dicatis. solum præterea formosum, solum liberum, solum civem: stultorum omnia contraria, quos etiam insanos esse vultis. Hæc παράδοξα illi, nos admirabilia dicamus. Quid autem habent admirationis, cum prope accesseris? conferam tecum, quam cuique verbo rem subjicias: nulla erit controversia. omnia peccata paria dicitis. non ego tecum jam ita loquar, ut iisdem his de rebus, cum L. Murenam, te accusante, defenderem. apud imperitos tum illa dicta sunt: aliquid etiam coronæ datum: nunc
75 agendum est subtilius. Peccata paria quonam modo? quia nec honesto quidquam honestius, nec turpi turpius. Perge porro. nam de isto magna dissensio est. illa argumenta propria videamus, cur omnia peccata sint paria. Ut, inquit, in fidibus plurimis, [29] si nulla earum ita contenta numeris sit, ut concentum servare possit, omnes æque incontentæ sint: sic peccata, quia discrepant, æque discrepant: paria sunt igitur. Hic ambiguo ludimur. æque enim contingit omnibus fidibus, ut incontentæ sint: illud non continuo, ut æque incontentæ. collatio igitur ista te nihil juvat. nec enim omnes avaritias si æque avaritias esse dixerimus, sequitur
76 etiam ut æquas esse dicamus. Ecce aliud simile dissimile. Ut enim, inquit, gubernator æque peccat, si palearum navem evertit, et si auri: item æque peccat, qui parentem, et qui servum injuria verberat. [30] Hic non videre, cujus generis onus navis vehat, ad gubernatoris artem nihil pertinere? itaque, aurum, paleamve portet, ad bene, aut ad male guber-
b. nandum, nihil interesse. at quid inter parentem, et servulum intersit, intelligi et potest, et debet. ergo in gubernando ni-

29 *si n. e. ita contenta numeris sit*] Vitiosum visum est *numeris*. Lambinus voluit deleri. et, si abesset, nemo desideraret: nam nihil exprimit, nisi quod est in *ita*. Davisius reperit in quibusdam Mss. *nervis*: unde corrigit *ita contentis nervis*. utinam dixisset, quid esset *fides contentis nervis*. sed e seqq. patet, *fides contentas* dici, et nervi sunt fides. Credo autem scripturam *nervis* ortam esse e vitiosa scriptura verbi *numeris*; pro quo est v. c. in ed. pr. *nueris*, omissa lineola super *u* vel *e*. *numeri* exprimunt modum et gradum tensionis aptum et definitum ad efficiendum certum et aptum sonum. post sunt fides *æque incontentæ*.

30 *Hæc non videre*] Lambinus delet *hæc*: Davisius corrigit *Hunc n. v.* sed ad quem referetur *hunc*? Mihi venit in mentem *hem! non videre*: i. e. an fieri posse putamus, ut aliquis non videat &c. Sed ed. pr. Jo. de Colonia et Ven. 1494. habent *hic*. ita sensus erit: in hac re non viderunt &c. quod optimum est. itaque id secutus sum.

hil, in officio plurimum interest, quo in genere peccetur. et
si in ipsa gubernatione negligentia est navis eversa, majus est
peccatum in auro, quam in palea. Omnibus enim artibus
volumus attributam esse eam, quæ communis appellatur
prudentia: quam omnes, qui cuique artificio præsunt, de-
bent habere. Ita ne hoc modo paria quidem peccata sunt. 28
Urgent tamen, et nihil remittunt. Quoniam, inquiunt, 77
omne peccatum, imbecillitatis, et inconstantiæ est: hæc au-
tem vitia, in omnibus stultis æque magna sunt: necesse est
paria esse peccata. Quasi vero aut concedatur, in omnibus
stultis æque magna esse vitia, et eadem imbecillitate, et in-
constantia L. Tubulum fuisse, qua illum, cujus is condem-
natus est rogatione, P. Scævolam: et quasi nihil inter res
quoque ipsas, in quibus peccatur, intersit; ut, quo hæ ma-
jores, minoresve sint, eo, quæ peccentur in his rebus, aut
majora sint, aut minora. itaque (jam enim concludatur ora- 78
tio) hoc uno vitio maxime mihi premi videntur tui Stoici,
quod se posse putant duas contrarias sententias obtinere.
quid enim est tam repugnans, quam eundem dicere, quod
honestum sit, solum id bonum esse, qui dicat, appetitionem
rerum ad vivendum accommodatarum, a natura profectam?
Ita cum ea volunt retinere, quæ superiori sententiæ conve-
niunt, in Aristonem incidunt: cum id fugiunt; re eadem
defendunt, quæ Peripatetici; [31] verba tenent mordicus, quæ
rursus dum [32] sibi evelli ex ordine nolunt, horridiores eva-
dunt, asperiores, duriores et oratione, et moribus. Quam 79
illorum tristitiam, atque asperitatem fugiens Panætius, nec
acerbitatem sententiarum, nec disserendi spinas probavit:
fuitque in altero genere mitior, in altero illustrior: semper- p. 124.
que habuit in ore Platonem, Aristotelem, Xenocratem, Theo- a.
phrastum, Dicæarchum, ut ipsius scripta declarant. quos
quidem tibi studiose et diligenter tractandos, magnopere
censeo. Sed quoniam advesperascit, et mihi ad villam re- 80
vertendum est: nunc quidem hactenus: verum hoc idem
sæpe faciamus. Nos vero, inquit ille. nam quid possumus
facere melius? et hanc quidem primam exigam a te operam,
ut audias me, quæ a te dicta sunt, refellentem. sed memen-
to, te, quæ nos sentiamus, omnia probare, ni quod verbis
aliter utamur: mihi autem vestrorum nihil probari. Scru-
pulum, inquam, abeunti. sed videbimus. Quæ cum essent
dicta, discessimus.

31 *verba tenent mordicus*] Venit in mentem, excidisse *sua*. ita melius respondeat hoc superiori *re eadem, quæ Peripatetici*. libri quidam addunt *sibi*.

32 *sibi evelli ex ordine nolunt*] *ex ordine* nihili est. quidam olim edidere *ex ore*. Mihi videtur Cicero scripsisse *ex oratione*.

# M. TULLII CICERONIS

DE

# FINIBUS
# BONORUM ET MALORUM

AD

# BRUTUM
## LIBER QUINTUS.

### ARGUMENTUM.

*Quas superiori libro ipse partes susceperat Cicero, eas hoc libro M. Pisoni imponit, ut, cum ipse veteris Academiæ et Peripateticorum rationem, impugnata Stoica, defendisset, hic nunc omnem illam rationem explanaret. Et facile quidem intelligitur, quæ Piso hic disputare fingitur, ea Ciceroni placuisse ipsi, tum, quod eandem rationem superiori libro Stoicæ præposuerat, tum vero quod ipsa ratio explicandi est longe illa venustior et ornatior, qua libro primo et tertio usus est, cum aliena e Torquati et Catonis personis disputaret. Ea enim fere felicius in hoc genere succedunt, quæ ipsi probamus. Itaque etiam illud accidit Ciceroni, ut c.* 8. *oblivisceretur, Pisonis esse illam disputationem, et, se hic disputare, significaret. Nam in ipso illo Pisonis sermone, plane aliena ab ejus persona Ciceroni exciderunt hæc :* Quando igitur et de voluptate cum Torquato (*L. II.*) et de honestate—cum Catone (*L. IV.*) est disputatum &c. *quæ profecto Pisoni minime, sed Ciceroni ipsi potius conveniunt. Nam quod in fine hujus libri c.* 26. *sq. quædam in Peripatetica ratione reprehenduntur : ea non ad summam rei pertinent ; cum non tam ipsa sententia reprehendatur, quam quod inconstans quodammodo, nec satis consentiens omnibus partibus sit Peripatetica ratio, quæ cum doceat, alia esse præter virtutem bona, tamen sapientem semper beatum, etiam in dolore et paupertate putet. Præmissis autem disputationi Platonis, Academicorum veterum, et Peripateticorum laudibus c.* 3. 4. *et commemoratis omnibus de summo bono sententiis, quarum sex simplices sunt, tres omnino junctæ et duplices ; rejectis ceteris, illam exponendam confirmandamque suscipit Piso, in qua Aristotelem inprimis, ejusque filium Nicomachum, in plerisque etiam Theophrastum adhibere possit, quæ eadem est cum ea, quam Academia vetus tenuit c.* 5-8. *Facto ergo, ex instituto veterum omnium, a primis naturæ exponendis initio, hunc finem bonorum ex iis exsistere dicit :* Secundum naturam vivere, sic affectum, ut optime affici possis, ad naturamque accom-

modatissime. *c.* 9. *Exposita autem ista rerum expetendarum terminatione, cur ista se res ita habeat, demonstrat. Primum argumentum omne ducitur a prima commendatione naturæ, quod omne animal se ipsum diligit; id quod ita infixum est in ipsa natura, et suis cujusque sensibus comprehenditur, ut, contra si quis dicere velit, non audiatur: neque potest intelligi aut cogitari, non modo esse aliquod animal, quod se oderit, sed quod, quomodo se habeat, nihil sua censeat interesse, quod, eo sumto, omnis appetitus animi tollitur; quemadmodum in iis rebus, inter quas nihil interest, in neutram partem propensiores sumus. Ea etiam est corporis et animi, omnium partium facultatumque natura, ut eas salvas, et integras, perfectasque velimus, per se caras habeamus, in eisque sint ad bene vivendum momenta maxima: quod, cui conservatio sui proposita est, necesse est, huic partes quoque sui caras esse, eoque cariores, quo sint perfectiores: ex quo intelligitur, ut quæque ex nostris plurimum habent dignitatis et præstantiæ, ita maxime esse expetenda, atque adeo virtutem animi, quæ ex ratione gignitur, qua nihil est divinius in homine, omnium maxime appetendam esse. c.* 10-14. *Quod si se quisque et naturam suam, simul ac natus est, cognosceret, et naturæ suæ singularumque partium vim, continuo homo videret hoc, quod quæritur, ultimum. Nunc vero, in infirma ætate, ea per caliginem cernitur, et sensim paullatimque cognoscitur; ut neque finis ille statim cernatur. c.* 15. 16. *Altera argumentandi ratio inde ducitur, quod cujusque partis naturæ et in corpore et in animo sua vis est, ut idcirco in his rebus et actionibus, quæ cuique parti humanæ, membro, facultati subjectæ sint, summa nostra sponte moveamur, ut ad eas nati videamur. c.* 17-20. *Actionum autem aliæ aliis sunt majores excellentioresque: maximæ vero, cognitio rerum cœlestium et a natura occultarum, quas indagare ratio potest; administratio reipublicæ, aut administrandi scientia, tum prudens, temperata, fortis et justa ratio, ceteræque virtutes, et actiones virtutibus congruentes, quæ omnia honesta dicimus, ad quorum cognitionem, natura ipsa præeunte, deducimur, quæque præterquam, quod nos ipsi diligimus, etiam suapte natura appetenda sunt. c.* 21. 22. *In omni honesto autem nil est illustrius, quam hominum conjunctio, cujus innatus est nobis amor: quam quæ tuetur animi affectio, justitia appellatur, eique pietas, bonitas, liberalitas, comitas, aliaque ejus generis, ita propria sunt, ut sint virtutum reliquarum communia. Ita fit, ut illa conjunctio etiam per se appetenda sit. Neque tamen est in fine bonorum, quia est extrinsecus, neque in animo neque in corpore posita. Duo ergo sunt genera per se expetendorum: unum, in quo est finis ille, quæ sunt aut animi aut corporis; alterum, in quo sunt res extrinsecus positæ; quæ quamquam non continentur summo bono, tamen ad id referuntur, quod eas his officiis tuemur, quæ a suo cujusque genere virtutis oriuntur. c.* 23. 24. *Hæc est Peripateticæ rationis summa, ex qua ceteri omnes particulam aliquam detraxerunt, cum suam quisque afferre videri vellet sententiam. c.* 25. *Reliqua disputatio versatur in diluendis iis, quæ Cicero de inconstantia Peripateticæ rationis disseruerat c.* 26. *sq. qua ostenditur, tantam esse virtutis excellentiam, ut bonorum externorum defectum obruat, nihiloque minus beatus sapiens dici possit, etsi in molestia quadam sit; accessione autem illorum bonorum aut decessione fieri alium alio beatiorem.*

1 CUM audivissem Antiochum, Brute, ut solebat, cum M.
1 Pisone, in eo gymnasio, quod Ptolemeum vocatur, unaque nobiscum Q. frater, et T. Pomponius, et L. Cicero, frater noster, cognatione patruelis, amore germanus: constituimus inter nos, ut ambulationem postmeridianam conficeremus in Academia, maxime quod is locus ab omni turba id temporis vacuus esset. Itaque ad tempus ad Pisonem omnes.
b. inde vario sermone sex illa a Dipylo stadia confecimus. cum autem venissemus in [1] Academiæ non sine causa nobilitata
2 spatia, solitudo erat ea, quam volueramus. Tum Piso, Naturane nobis hoc, inquit, datum dicam, an errore quodam: ut, cum ea loca videamus, in quibus memoria dignos viros acceperimus multum esse versatos, magis moveamur, quam siquando eorum ipsorum aut facta audiamus, aut scriptum aliquod legamus? velut ego nunc moveor. venit enim mihi Platonis in mentem: quem accepimus primum hic disputare solitum: cujus etiam illi hortuli propinqui [2] non memoriam solum mihi afferunt; sed ipsum videntur in conspectu meo ponere. hic Speusippus, hic Xenocrates, hic ejus auditor Polemo, [3] cujus illa ipsa sessio fuit, quam videmus. equidem etiam curiam nostram, Hostiliam dico, non hanc novam, quæ mihi minor esse videtur, posteaquam est major; solebam intuens, Scipionem, Catonem, Lælium, nostrum vero in primis avum cogitare. Tanta vis admonitionis inest in locis; ut non sine causa ex his memoriæ ducta sit disci-
3 plina. Tum Quintus, Est plane, Piso, ut dicis, inquit. nam me ipsum huc modo venientem convertebat ad sese Coloneus ille locus, cujus incola Sophocles ob oculos versabatur: quem scis quam admirer, quamque eo delecter. [4] me quidem ad altiorem memoriam Oedipodis huc venientis, et illo mollissimo carmine, quænam essent ipsa hæc loca, requirentis, species quædam commovit, inanis scilicet, sed commovit tamen. Tum Pomponius, At ego, quem vos, ut deditum Epicuro, insectari soletis, sum multum equidem cum Phædro, quem unice diligo, ut scitis, in Epicuri hortis, quos modo præteribamus: sed, veteris proverbii admonitu, vivorum

1 *in Academiæ—spatia*] Edidi cum Victorio, Lambino, Davisio, *Academiæ* pro vulgato *Academiam. Spatia* dixit, quia ibi decursiones equestres habebantur, de quorum locis id verbum proprium est. v. Clav. *Spatia Academiæ* etiam sunt in Oratore c. 3.

2 *n. memoriam s. mihi afferunt*] Visum mihi est, Ciceronem forte scripsisse *offerunt*, quod huic loco aptius videri potest. tum post omisi *hic* ante *ponere*, ut fecit Victorius: abestque et a Mss. nonnullis.

3 *cujus ipsa illa sessio fuit*] Davisius delevit *ipsa*, quod in Mss. duobus non repererat. ego malim *illa ipsa*, cum Ms. Med. nam sic in demonstratione tali Cicero aliique dicunt. Sic c. 2. *illud ipsum, quod studet.*

4 *m. q. ad altiorem memoriam* &c.] Sensus est, etiam altioris et Sophocle antiquioris rei memoria mihi oblata est cum hujus loci nomen audivi. sc. Oedipodis species, qui huc venit &c.

memini: nec tamen Epicuri licet oblivisci, si cupiam: cujus p. 125.
imaginem non modo in tabulis nostri familiares, sed etiam a.
in poculis, et in anulis habent. Hic ego, Pomponius qui- 2
dem, inquam, noster jocari videtur, et fortasse suo jure. ita 4
enim Athenis se collocavit, ut sit pæne unus ex Atticis, [5] ut id etiam cognomen videatur habiturus. Ego autem tibi, Piso, assentior, usu hoc evenire, ut acrius aliquanto, et attentius de claris viris, locorum admonitu, cogitemus. scis enim me quodam tempore Metapontum venisse tecum, nec ad hospitem ante divertisse, quam Pythagoræ ipsum illum locum, ubi vitam ediderat, sedemque viderim. hoc autem tempore, etsi multa in omni parte Athenarum sunt in ipsis locis indicia summorum virorum: tamen ego illa moveor exedra. Modo enim fuit [6] Charmadas: quem videre videor, (est enim nota imago) a sedeque ipsa, [7] tanti ingenii magnitudine
orbata, desiderari illam vocem puto. Tum Piso, Quoniam 5
igitur aliquid omnes, quid Lucius noster, inquit? an eum locum libenter invisit, ubi Demosthenes et Æschines inter se decertare soliti sunt? suo enim quisque studio maxime ducitur. Et ille, cum erubuisset, Noli, inquit, ex me quærere, qui in Phalericum etiam descenderim: quo in loco ad fluctum aiunt declamare solitum Demosthenem, ut fremitum assuesceret voce vincere. modo etiam paullum ad dextram de via declinavi, ut ad Periclis sepulcrum accederem. quamquam id quidem infinitum est in hac urbe: quacumque enim ingredimur, in aliquam historiam vestigium ponimus.

Tum Piso, Atqui, Cicero, inquit, ista studia, si ad imitan- 6
dos summos viros spectant, ingeniosorum sunt. sin tantum- b.
modo [8] ad indicia veteris memoriæ cognoscenda, curiosorum. te autem hortamur omnes, currentem quidem, ut spero, ut eos, quos novisse vis, etiam imitari velis. Hic ego, Etsi facit hic quidem, inquam, Piso, (ut vides) ea, quæ præcipis: tamen mihi grata est hortatio tua. Tum ille amicissime, ut solebat, Nos vero, inquit, omnes omnia ad hujus adolescentiam conferamus, in primisque ut aliquid suorum studiorum philosophiæ quoque impertiat, vel ut te imitetur, quem amat; vel ut illud ipsum, quod studet, facere possit ornatius. Sed utrum hortandus es nobis, Luci, inquit, an etiam tua sponte propensus es? mihi quidem Antiochum, quem audis, satis belle videris attendere. Tum ille timide,

5 *ut id etiam cognomine videatur habiturus*] Hoc mihi semper vitiosum visum est. bene e vestigiis Mss. Davisius correxit *et id etiam cognomen* sc. Attici. atque sic edidi.

6 *Carneades*] Valesius corrigit *Charmadas*, bene. nam *Carneadem* non viderat Cicero. recepit et Alemannus. et alibi quoque sic correctum est.

7 *tanti ingenii magnitudine*] *tanti* e Mss. bene edidit Davisius pro vulg. *tanta*.

8 *ad indicia v. memoriæ cognoscenda*] Sic Mss. plures et edd. pr. omnes. post vulgatum est *cognoscendæ*.

vel potius verecunde, Facio, inquit, equidem: sed audistine modo de Charmada? rapior illuc. revocat autem Antiochus:
3 nec est præterea, quem audiamus. Tum Piso, Etsi hoc, in-
7 quit, fortasse non poterit sic abire, cum hic adsit, (me autem dicebat) tamen audebo te ab hac Academia nova ad veterem illam vocare; in qua, ut dicere Antiochum audiebas, non ii soli numerantur, qui Academici vocantur, Speusippus, Xenocrates, Polemo, Crantor, ceterique, sed etiam Peripatetici veteres, quorum princeps Aristoteles, quem, excepto Platone, haud scio an recte dixerim principem philosophorum. Ad eos igitur converte te, quæso. ex eorum enim scriptis et institutis cum omnis doctrina liberalis, omnis historia, omnis sermo elegans sumi potest, tum varietas est tanta artium, ut nemo sine eo instrumento ad ullam rem illustriorem satis
p. 126. ornatus possit accedere. ab his oratores, ab his imperatores,
a. ac rerum publicarum principes exstiterunt. ut ad minora veniam mathematici, poëtæ, musici, medici denique ex hac,
8 tamquam ex omnium artium officina, profecti sunt. Ad quæ ego, Scis me, inquam, istud idem sentire, Piso: sed a te opportune facta mentio est. [9] studet enim meus audire Cicero, quænam sit istius veteris, quam commemoras, Academiæ de finibus bonorum, Peripateticorumque sententia. censemus autem te facillime id explanare posse, quod et Staseam Neapolitanum multos annos habueris apud te, et complures jam menses Athenis hæc ipsa te ex Antiocho videmus exquirere. Et ille ridens, Age, age, inquit (satis enim scite me nostri sermonis principium esse voluisti) exponamus adolescenti, si qua forte possumus. dat enim id nobis solitudo. [10] quod si quis Deus diceret, numquam putarem, me in Academia, tamquam philosophum, disputaturum. [11] sed ne, dum huic obsequor, vobis molestus sim. Mihi, inquam, qui te id ipsum rogavi? Tum Quintus et Pomponius cum idem se velle dixissent, Piso exorsus est. cujus oratio, attende quæso, Brute, satisne videatur Antiochi complexa esse sententiam: quam tibi, qui fratrem ejus Aristum frequenter
4 audieris, maxime probatam existimo. Sic est igitur locutus.

Quantus ornatus in Peripateticorum disciplina sit, satis est
9 a me, ut brevissime potui, paullo ante dictum. Sed est forma ejus disciplinæ, sicut fere ceterarum, triplex. [12] una pars est naturæ: disserendi altera: vivendi tertia. natura sic ab iis investigata est, ut nulla pars cælo, mari, terra, [13] (ut

9 *studet enim audire*] Pro *studet* malim *avet*.

10 *q. si quis Deus diceret, numquam putarem*] Tempora me offendunt. videturque esse debere *dixisset, putassem*.

11 *sed ne*] Int. vereor.

12 *una pars naturæ*] Sic et in Mss. repertum est, et habet ed. Ven. 1494. quod deinde et Lambinus edidit, post hunc Davisius. alii *natura*. illud melius. nam et in ceteris partibus sunt genitivi.

13 *ut poëtice loquar*] Nam poëtæ his tribus mundum exprimunt.

poëtice loquar) prætermissa sit. Quinetiam, cum de rerum b.
initiis, omnique mundo [14] locuti essent, ut multa non modo
probabili argumentatione, sed etiam necessaria mathematico-
rum ratione concluderent: maximam materiam ex rebus per
se investigatis ad rerum occultarum cognitionem attulerunt.
Persecutus est Aristoteles animantium omnium ortus, victus, 10
figuras. Theophrastus autem stirpium naturas, omniumque
fere rerum, quæ e terra gignerentur, causas atque rationes,
qua ex cognitione facilior facta est investigatio rerum occul-
tissimarum. Disserendique ab iisdem non dialectice solum,
sed etiam oratorie præcepta sunt tradita: ab Aristoteleque
principe de singulis rebus in utramque partem dicendi exer-
citatio est instituta, ut non contra omnia semper, sicut Arce-
silas, diceret, et tamen, ut in omnibus rebus, quidquid ex
utraque parte dici posset, exprometeret. Cum autem tertia 11
pars bene vivendi præcepta quæreret, ea quoque est ab iis-
dem non solum ad privatæ vitæ rationem, sed etiam ad re-
rumpublicarum rectionem relata. [15] omnium fere civitatum,
non Græciæ solum, sed etiam Barbariæ, ab Aristotele, mo-
res, instituta, disciplinas; [16] a Theophrasto leges etiam
cognovimus. cumque uterque eorum docuisset, qualem in
republica principem esse conveniret, pluribus præterea cum
scripsisset, qui esset optimus reipublicæ status: hoc amplius
Theophrastus, quæ essent in republica inclinationes rerum,
et momenta temporum, quibus esset moderandum, utcum-
que res postularet. Vitæ autem degendæ ratio maxime qui-
dem illis placuit quieta, in contemplatione et cognitione po-
sita rerum: quæ quia deorum erat vitæ simillima, sapiente
visa est dignissima, atque his de rebus et splendida est eo- p. 127.
rum et illustris oratio. De summo autem bono, quia duo a.
genera librorum sunt, unum populariter scriptum, quod ἐξω-
τερικὸν appellabant; alterum limatius, quod in commentariis 12
reliquerunt: non semper idem dicere videntur: nec in sum-
ma tamen ipsa aut varietas est ulla, apud hos quidem, quos
nominavi, aut inter ipsos dissensio. sed cum beata vita quæ-
ratur, idque sit unum, quod philosophia spectare et sequi
debeat: sitne ea tota sita in potestate sapientis, an possit
aut labefactari, aut eripi rebus adversis, in eo nonnumquam
variari inter eos et dubitari videtur. quod maxime efficit
Theophrasti de beata vita liber: in quo multum admodum
fortunæ datur. quod si ita se habeat, non possit beatam præ-
stare vitam sapientia. hæc mihi videtur delicatior, ut ita di-
cam, molliorque ratio, quam virtutis vis gravitasque postu-

14 *locuti essent, ut*] An excidit *ita?*

15 *omnium fere civitatum*] In libris Politicis.

16 *a Theophrasto leges etiam*] Libros Theophrasti de legibus commemorat Diog. Laërtius, et alii.

lat. quare teneamus Aristotelem, et [17] ejus filium Nicoma-
chum: cujus accurate scripti de moribus libri, dicuntur illi
quidem esse Aristotelis: sed non video, cur non potuerit pa-
tri similis esse filius. Theophrastum tamen adhibeamus ad
pleraque, dummodo plus in virtute teneamus, quam ille te-
13 nuit, firmitatis, et roboris. Simus igitur contenti his. nam-
que horum posteri, meliores illi quidem, mea sententia,
quam reliquarum philosophi disciplinarum: [18] sed ita dege-
nerant, ut ipsi ex se nati esse videantur. primum Theophrasti
Strato, physicum se voluit. in quo etsi est magnus, tamen
nova pleraque, et perpauca de moribus. Hujus Lysias et
oratione locuples, rebus ipsis jejunior. concinnus deinde et
b. elegans hujus Aristo: sed ea, quæ desideratur a magno phi-
losopho, gravitas in eo non fuit. scripta sane et multa, et po-
lita: sed nescio quo pacto auctoritatem oratio non habet.
14 Prætereo multos, in his doctum hominem, et suavem Hiero-
nymum: quem jam cur Peripateticum appellem, nescio.
summum enim bonum exposuit, vacuitatem doloris. qui au-
tem de summo bono dissentit, de tota philosophiæ ratione
dissentit. Critolaus imitari antiquos voluit: et quidem est
gravitate proximus, et redundat oratio. attamen is quidem in
patriis institutis manet. Diodorus, ejus auditor, adjungit ad
honestatem, vacuitatem doloris. Hic quoque suus est: de
summoque bono dissentiens, dici vere Peripateticus non po-
test. Antiquorum autem sententiam Antiochus noster mihi
videtur persequi diligentissime: quam eandem Aristotelis
6 fuisse, et Polemonis docet. Facit igitur Lucius noster pru-
15 denter, qui audire de summo bono potissimum velit. hoc
enim constituto in philosophia, constituta sunt omnia. nam
ceteris in rebus sive prætermissum, sive ignoratum est quip-
piam, non plus incommodi est, quam quanti quæque earum
rerum est, [19] in quibus neglectum est aliquid. summum au-
tem bonum si ignoretur, vivendi rationem ignorari necesse
est. ex quo tantus error consequitur, ut quem in portum se
recipiant, scire non possint. cognitis autem rerum finibus,
cum intelligitur, quid sit et bonorum extremum, et malo-
rum, inventa vitæ via est, conformatioque omnium officio-
rum.

16 Est igitur, quo quidque referatur: ex quo, id quod omnes
expetunt, beate vivendi ratio inveniri, et comparari potest.
p. 128. quod quoniam in quo sit, magna dissensio est; Carneadea
a. nobis adhibenda divisio est, qua noster Antiochus libenter

17 *ejus fil. Nicomachum*] v. ad h. l. Petitum in Obs. Misc. IV. p. 59.

18 *sed ita degenerant*] Vix dubito, Ciceronem scripsisse *degenerarunt*, nisi vero de iis modo loquitur, qui tum vivebant, quod secus esse, res ipsa docet.

19 *in quibus neglectum est aliquid*] Malim *aliquid* abesse, ut intelligatur e superioribus *quippiam*.

uti solet. Ille igitur vidit, non modo quot fuissent adhuc
philosophorum de summo bono, sed quot omnino esse pos-
sent sententiæ. Negabat igitur ullam esse artem, quæ ipsa
a se proficisceretur. etenim semper illud extra est, [20] quod
arte comprehenditur. nihil opus est exemplis hoc facere lon-
gius. est enim perspicuum, nullam artem in se versari, sed
esse aliud artem ipsam, aliud quod propositum sit arti.
[21] Quoniam igitur, ut medicina valitudinis, navigationis gu-
bernatio, sic vivendi ars est prudentia: necesse est, eam quo-
que ab alia re esse constitutam et profectam. Constitit au- 17
tem fere inter omnes, id, in quo prudentia versaretur, et quod
assequi vellet, aptum, et accommodatum naturæ esse opor-
tere, et tale, ut ipsum per se invitaret, et alliceret appetitum
animi; [22] quem ὁρμὴν Græci vocant. Quid autem sit, quod
ita moveat, itaque a natura in primo ortu appetatur, non
constat, deque eo est inter philosophos, cum summum bo-
num exquiritur, omnis dissensio. totius enim quæstionis ejus,
quæ habetur de finibus bonorum et malorum, cum quæritur,
in his quid sit extremum et ultimum, fons reperiendus est,
in quo sint prima invitamenta naturæ. quo invento, omnis
ab eo, quasi capite, de summo bono et malo disputatio du-
citur. Voluptatis alii primum appetitum putant, et primam 7
depulsionem doloris: alii censent primum ascitum, doloris
vacuitatem, et primum declinatum, dolorem. [23] Ab his alii, 18
quæ prima secundum naturam nominant, proficiscuntur: in
quibus numerant incolumitatem, conservationemque om-
nium partium, valitudinem, sensus integros, [24] [doloris va-
cuitatem] vires, pulcritudinem, ceteraque generis ejusdem: b.
quorum similia sunt prima in animis, quasi virtutum igniculi,
et semina. Ex his tribus cum unum aliquod sit, quo pri-
mum natura moveatur vel ad appetendum, vel ad repellen-
dum, nec quidquam omnino, præter hæc tria, possit esse:
necesse est omnino officium aut fugiendi, aut sequendi, ad
eorum aliquid referri; ut illa prudentia, quam artem vitæ
esse diximus, in earum trium rerum aliqua versetur, a qua
totius vitæ ducat exordium. Ex eo autem, quod statuerit 19
esse, quo primum natura moveatur, exsistet etiam recti ra-
tio, atque honesti, quæ cum uno aliquo ex tribus illis con-
gruere possit, [25] ut aut id honestum sit, facere omnia aut

20 *quod arte comprehenditur*] i. e. in quo ars versatur, occupatur, elaborat. mox est, *quod arti propositum est*.

21 *Quoniam igitur*] Addidi *igitur* cum Lamb. et Davisio, qui in Ms. reperit. et res desiderat.

22 *quem ὁρμὴν Gr. vocant*] Accurata latinitas postulat *quam*. forte delendum *quem*. nam et alibi in interpretatione tali omittit Cicero relativum.

23 *Ab his*] sc. primo ascitu et declinatu. *alii* ascitus et declinatus.

24 *doloris vacuitatem*] Hoc mihi videtur spurium; nam hæc est in primo declinatu, non ex eo proficiscitur. itaque uncis inclusi.

25 *ut aut id honestum sit*] *aut* pro supervacuo delebat Lambinus; ut et P.

voluptatis causa, etiam si eam non consequare ; aut non do-
lendi, etiam si id assequi nequeas: [26] aut eorum, quæ secun-
dum naturam, adipiscendi. Ita fit, ut, quanta differentia est
in principiis naturalibus, tanta sit in finibus bonorum malo-
rumque dissimilitudo. Alii rursus iisdem a principiis, omne
officium referunt aut ad voluptatem, aut ad non dolendum,
20 aut ad prima illa secundum naturam obtinenda. Expositis
jam igitur sex de summo bono sententiis, trium proxima-
rum hi principes ; voluptatis, Aristippus ; non dolendi, Hie-
ronymus ; fruendi rebus iis, quas primas secundum naturam
esse diximus, Carneades, non ille quidem auctor, sed defen-
sor, disserendi causa fuit. Superiores tres erant, quæ esse
p. 129. possent : quarum est una sola defensa, eaque vehementer.
a. nam voluptatis causa facere omnia, cum, etiam si nihil con-
sequamur, tamen ipsum illud consilium ita faciendi, per se
expetendum, et honestum, et solum bonum sit, nemo dicit.
ne vitationem quidem doloris ipsam per se quisquam in re-
bus expetendis putavit, [27] ne si etiam evitare posset. At
vero facere omnia, ut adipiscamur quæ secundum naturam
sint, etiam si ea non assequamur, id esse et honestum, et so-
8 lum per se expetendum, et solum bonum Stoici dicunt. Sex
21 igitur hæ sunt simplices [28] de summa bonorum malorumque
sententiæ : duæ sine patrono, quattuor defensæ. junctæ au-
tem, et duplices expositiones summi boni, tres omnino fue-
runt : nec vero plures, si penitus rerum naturam videas,
esse potuerunt. nam aut voluptas adjungi potest ad hone-
statem, ut Calliphoni, Dinomachoque placuit : aut doloris
vacuitas, ut Diodoro : aut prima naturæ, ut antiquis : quos
eosdem Academicos, et Peripateticos nominamus. Sed quo-
niam non possunt omnia simul dici, hæc in præsentia nota
esse debebunt, voluptatem semovendam esse : quando ad
majora quædam, ut jam apparebit, nati sumus. de vacuitate
doloris eadem fere dici solent, quæ de voluptate. quoniam
igitur et de voluptate cum Torquato, et de honestate, in qua
una omne bonum poneretur, cum Catone est disputatum :
primum, quæ contra voluptatem dicta sunt, [29] eadem fere
22 cadunt contra vacuitatem doloris. Nec vero alia sunt quæ-
renda contra Carneadeam illam sententiam. quocumque

Manutius : etiam *id* mihi non placet, et utrumque abesse velim.

26 *aut eorum—adipiscendi*] Pro *ea* ad. sc. causa. ejus formæ et alia exempla ap. Ciceronem et alios, ut alibi jam notavimus.

27 *ne si etiam evitare posset*] Putavi legendum esse : *evitari* sc. dolor. sed melius Davisius *evenire* sc. vitatio doloris, quod e Ms. Eliensi recepit.

28 *de summa bonorum*] Sic Mss. tres ap. Davisium. edd. *summo*. illud melius. et sic alibi quoque Cicero dicit pro summo bono et malo.

29 *eadem cadunt*] i. e. locum habent, usurparique adeo possunt. Davisius corrigit *stabunt*, i. e. valebunt. vulgatum melius est. sicut aliquid dicitur *cadere in* aliquid, sic et dici potest *cadere contra*.

enim modo summum bonum sic exponitur, ut id vacet ho-
nestate: nec officia, nec virtutes in ea ratione, nec amicitiæ
constare possunt. Conjunctio autem cum honestate vel vo- b.
luptatis, vel non dolendi, id ipsum honestum, quod amplecti
vult, efficit turpe. ad eas enim res referre quæ agas: qua-
rum una, si quis malo careat, in summo eum bono dicat
esse; altera versetur in levissima parte naturæ, obscurantis
est omnem splendorem honestatis, ne dicam inquinantis.
Restant Stoici, qui cum a Peripateticis, et Academicis omnia
transtulissent, nominibus aliis easdem res secuti sunt. Hos
contra singulos dici est melius. sed nunc, quod agimus. de
illis cum volemus. Democriti autem securitas, quæ est 23
animi tamquam tranquillitas, [30] quam appellant εὐθυμίαν, eo
separanda fuit ab hac disputatione, quia ista animi tranquil-
litas, ea ipsa est beata vita. quærimus autem, non quæ sit,
sed unde sit. Jam explosæ, ejectæque sententiæ Pyrrhonis,
Aristonis, Herilli, quod in hunc orbem, quem circumscripsi-
mus, incidere non possunt, adhibendæ omnino non fuerunt.
nam cum omnis hæc quæstio de finibus, et quasi de extre-
mis bonorum et malorum, ab eo proficiscatur, quod dicimus
naturæ esse aptum, et accommodatum, quodque ipsum per
se primum appetatur: hoc totum et ii tollunt, quæ in rebus
iis, in quibus nihil, [31] quod aut honestum, aut turpe sit, ne-
gant esse ullam causam, cur aliud alii anteponatur, nec inter
eas res quidquam omnino putant interesse: et Herillus, si
ita sensit, nihil esse bonum, præter scientiam, omnem con-
silii capiendi causam, inventionemque officii sustulit. Sic,
exclusis sententiis reliquorum, cum præterea nulla esse pos-
sit, hæc antiquorum valeat necesse est. Ergo instituto ve- 9
terum, quo etiam Stoici utuntur, hinc capiamus exordium.

Omne animal se ipsum diligit, ac simul ut ortum est, id 24
agit, ut se conservet, quod hic ei primus ad omnem vitam p. 130.
tuendam appetitus a natura datur, se ut conservet, [32] atque a.
ita sit affectum, ut optime secundum naturam affectum esse
possit. Hanc initio constitutionem confusam habet, et in-
certam, ut tantummodo se tueatur, [33] qualecumque sit. sed
nec quid sit, nec quid possit, nec quid ipsius natura sit, in-
telligit. Cum autem processit paullum, et quatenus quid-
quid se attingat, ad seque pertineat, perspicere cœpit, tum
sensim incipit progredi, seseque agnoscere, et intelligere,
[34] quam ob causam habeat eum, quem diximus, animi appe-

30 *quam appellant εὐθυμίαν*] Davisius corrigit *appellat* sc. Democritus. non male.

31 *quod non aut honestum* &c.] *non* plane alienum est et contra rem. itaque cum Davisio, auctore Ms. Paris. delevi.

32 *atque ita sit affectum—possit.*] Hæc pro glossemate habet Davisius. an e sequentibus huc tracta, ubi eadem sunt?

33 *qualecumque sit*] sc. τὸ se tueri.

34 *q. o. c. habet cum* &c.] Semper putavi legendum esse *habeat*, sicque re-

titum: cœptatque et ea, quæ naturæ apta sentit, appetere et propulsare contraria. ergo omni animali illud, quod appetit, positum est in eo, quod naturæ est accommodatum. ita finis bonorum exsistit, secundum naturam vivere, sic affectum, [35] ut optime affici possit, ad naturamque accommodatissime.

25 Quoniam autem sua cujusque animantis natura est, necesse est quoque, finem omnium hunc esse, ut natura expleatur. nihil enim prohibet, quædam esse et inter se animalibus reliquis, et cum bestiis homini communia, quoniam omnium est natura communis. sed extrema illa, et summa, quæ quærimus, inter animalium genera [36] distincta et dispertita sunt, et sua cuique propria, et ad id apta, quod cujusque natura

26 desiderat. Quare cum dicimus, omnibus animalibus extremum esse, secundum naturam vivere; non ita accipiendum est, quasi dicamus, unum esse omnium extremum: sed ut omnium artium recte dici potest commune esse, ut in aliqua scientia versetur, scientiam autem suam cujusque artis esse:

b. sic commune animalium omnium secundum naturam vivere, sed naturas esse diversas, ut aliud equo sit natura, aliud bovi, aliud homini, et tamen in omnibus summa communis, et quidem non solum in animalibus, sed etiam in rebus omnibus iis, quas natura alit, auget, et tuetur: in quibus videmus, ea, quæ gignuntur e terrra, multa quodam modo [37] efficere ipsa sibi per se, quæ ad vivendum, crescendumque valeant, [38] et suo genere perveniant ad extremum: ut jam liceat una comprehensione omnia complecti; non dubitemque dicere, omnem naturam esse [39] conservatricem sui, idque habere propositum quasi finem, et extremum, se ut custodiat quam in optimo sui generis statu: ut necesse sit, omnium rerum, quæ natura vigeant, similem esse finem, non eundem. ex quo intelligi debet, homini id esse in bonis ultimum, secundum naturam vivere: quod ita interpretemur, vivere ex hominis natura undique perfecta, et nihil requi-

27 rente. Hæc igitur nobis explicanda sunt: sed si enodatius, vos ignoscetis. hujus enim ætati, et huic, [40] nunc hoc primum fortasse audienti, servire debemus. Ita prorsus, inquam. etsi ea quidem, quæ adhuc dixisti, quamvis ad ætatem recte isto modo dicerentur.

10 Exposita igitur, inquit, terminatione rerum expetendarum,

scripsi, ut et edd. quædam vett. habent.

35 *ut optime affici possit*] An *possis*?

36 *distincta et dispertita*] Pro *distincta* videtur legendum *divisa*. pro *dispertita* ed. Ven. 1494. habet *dispersa*.

37 *efficere ipsa sibi per se*] *sibi* hic alienum videtur.

38 *et suo genere perveniant ad extremum*] Pro *et suo* malim *ut in suo genere* &c.

39 *conservatricem sui*] Quidam libri scr. habent *servatricem*, quod et recepit Davisius.

40 *nunc hoc pr. audienti*] Aldus nepos dedit *hæc*, non male: nam et ante sic est. secutus est idem Davisius. fortasse et melius abfuerit pronomen.

cur ista se res ita habeat, ut dixi, deinceps demonstrandum
est. quamobrem ordiamur ab eo, quod primum posui. quod
idem reapse primum est, ut intelligamus, omne animal se
ipsum diligere. quod quamquam dubitationem non habet
(est enim infixum in ipsa natura, comprehenditur suis cujus-
que sensibus, sic, ut, contra si quis dicere velit, non audia- p. 131.
tur) tamen, ne quid prætermittamus, rationes quoque, cur a.
hoc ita sit, afferendas puto. Etsi qui potest intelligi, aut co- 28
gitari, esse aliquod animal, quod se oderit? res enim con-
current contrariæ. nam cum appetitus ille animi aliquid ad
se trahere cœperit consulto, quod sibi obsit, quia sit sibi ini-
micus: cum id sua causa faciet; et oderit se, et simul dili-
get: quod fieri non potest. necesse est quidem, [41] si quis
sibi ipse inimicus est, eum, quæ bona sunt, mala putare:
bona contra, quæ mala: et quæ appetenda, fugere: et quæ
fugienda, appetere: quæ sine dubio vitæ sunt eversio. neque
enim, si nonnulli reperiuntur, qui aut laqueos, aut alia exitia
quærant, [42] aut, ut ille apud Terentium, qui decrevit *tantisper
se minus injuriæ suo gnato facere*, (ut ait ipse) *dum fiat miser*,
[43] inimicus ipse sibi putandus est. Sed alii dolore moventur, 29
alii cupiditate: iracundia etiam multi efferuntur: et cum in
mala scientes irruunt, tamen se optime sibi consulere arbi-
trantur: itaque dicunt, nec dubitant,

*Mihi sic usus est: tibi ut opus est facto, face:*

velut, qui ipsi sibi bellum indixissent: cruciari dies, noctes
torqueri vellent: nec vero sese ipsi accusarent ob eam cau-
sam, quod sese male rebus suis consuluisse dicerent. eorum
enim hæc est querela, qui sibi cari sunt, [44] seseque diligunt.
Quare, quotiescumque dicetur male de se quis mereri, sibi-
que esse inimicus, atque hostis, vitam denique fugere: in-
telligatur aliquam subesse ejusmodi causam, ut ex eo ipso
possit intelligi, sibi quemque esse carum. Nec vero id satis 30
est, neminem esse, qui ipse se oderit: sed illud quoque in-
telligendum est, neminem esse, qui, quo modo se habeat,
nihil sua censeat interesse. tolletur enim appetitus animi, si,
ut in iis rebus, inter quas nihil interest, neutram in partem b.
propensiores simus, item in nobismetipsis, quemadmodum
affecti simus, nihil nostra arbitrabimur interesse. Atque 11
etiam illud, si quis dicere velit, perabsurdum sit: ita diligi a

41 *si quis sibi ipse inimicus est*] Vulgo est *sibi ipsi* contra latinitatem. in ed. Ven. 1494. est tantum *sibi* et sic est paullo post. sed mox est etiam *sibi ipse: inimicus sibi ipse putandus est.*

42 *aut, ut ille apud Ter.*] Davisius *aut* deleri vult. recte.

43 *inimicus ipse sibi putandus est*] Davisius corrigi vult *inimici sibi ipsi putandi sunt*. sane, non refertur hoc ad illum apud Terentium, sed ad superius, *nonnulli, qui.*

44 *seseque diligunt*] Sic est in edd. pr. recte *seseque*. Vulgo male *sese*.

sese quemque, ut ea vis diligendi ad aliam rem quampiam referatur, non ad eum ipsum, qui sese diligat. hoc cum in amicitiis, cum in officiis, cum in virtutibus dicitur, quomodocumque dicitur, intelligi tamen quid dicatur, potest. in nobis autem ipsis ne intelligi quidem, ut propter aliam quampiam rem, verbi gratia, propter voluptatem, nos amemus. propter nos enim illam, non propter eam nosmetipsos diligi-
31 mus. Quamquam quid est, quod magis perspicuum sit, non modo carum sibi quemque, verum etiam vehementer carum esse? quis est enim, aut quotus quisque, cui, mors cum appropinquet,

*Non refugiat timido sanguen, atque exalbescat metu?*

etsi hoc quidem est in vitio, dissolutionem naturæ tam valde perhorrescere: quod item est reprehendendum in dolore. sed quia fere sic afficiuntur omnes, satis argumenti est, ab interitu naturam abhorrere: idque quo magis quidam ita faciunt, ut jure etiam reprehendantur, hoc magis intelligendum est, hæc ipsa nimia in quibusdam futura non fuisse, nisi quædam essent modica natura. nec vero dico eorum metum mortis, qui quia privari se vitæ bonis arbitrentur, aut quia quasdam post mortem formidines extimescant, aut si metuant, ne cum dolore moriantur, idcirco mortem fugiant: [45] in parvis enim sæpe, qui nihil eorum cogitant, si quando his ludentes minamur præcipitaturos alicunde, extimescunt. quinetiam feræ, inquit Pacuvius,

p. 132. a. *Quibus abest ad præcavendum intelligendi astutia,*

32 sibi injecto terrore mortis horrescunt. Quis autem de ipso sapiente aliter existimat? quinetiam cum decreverit esse moriendum, tamen discessu a suis, atque ipsa relinquenda luce moveatur. Maxime autem in hoc quidem genere vis est perspicua naturæ, cum et mendicitatem multi perpetiantur, ut vivant: et angantur appropinquatione mortis confecti homines senectute: et ea perferant, quæ Philoctetam videmus in fabulis: qui cum cruciaretur non ferendis doloribus, propagabat tamen vitam [46] aucupio sagittarum,

*Configebat tardus celeres, stans volantes,*

ut apud Attium est,

*Pinnarumque contextu corpori tegumenta faciebat.*

33 De hominum genere, aut omnino de animalium loquor;

45 *in parvis enim sæpe*] Constructio non constat, si ad *extimescunt* referas. Si est a Cicerone, intellige: inter parvos ii, qui nihil cogitant eorum. Davisius corrigit: *parvi enim sæpe.* sed ita *sæpe* friget: in illo non.

46 *aucupio sagittarum*] Aves capiendo per sagittas. Davisius scribit *aucupio. Sagitta configebat* &c.

cum arborum, et stirpium eadem pæne natura sit: sive, ut doctissimis viris visum est, major aliqua causa, atque divinior hanc vim ingenuit: sive hoc ita fit fortuito. [47] Videamus ea, quæ terra gignit, corticibus, et radicibus valida servari; quod contingit animalibus [48] sensuum distributione, et quadam compactione membrorum. qua quidem de re, quamquam assentior iis, qui hæc omnia regi natura putant; quæ si natura negligat, ipsa esse non possint: tamen concedo, ut, qui de hoc dissentiunt, existiment quod velint, [49] ac vel hoc intelligant, si quando naturam hominis dicam, hominem dicere me. nihil enim hoc differt. nam prius poterit a se quisque discedere, quam appetitum earum rerum, quæ sibi conducant, amittere. Jure igitur gravissimi philosophi initium summi boni a natura petiverunt, et illum appetitum rerum ad naturam accommodatarum, ingeneratum putaverunt omnibus, qui continentur ea commendatione naturæ, qua se b.
ipsi diligunt.

Deinceps videndum est, quoniam satis apertum est, sibi 12
quemque natura esse carum, quæ sit hominis natura. id est 34
enim, de quo quærimus. Atqui perspicuum est, hominem e corpore, animoque constare, cum primæ sint animi partes, secundæ corporis. deinde id quoque videmus, et ita figuratum corpus, ut excellat aliis, animumque ita constitutum, ut et sensibus instructus sit, et habeat præstantiam mentis, cui tota hominis natura pareat, in qua sit mirabilis quædam vis rationis, et cognitionis, et scientiæ, virtutumque omnium. nam quæ corporis sunt, ea nec auctoritatem cum animi partibus comparandam, et cognitionem habent faciliorem. itaque ab his ordiamur. Corporis igitur nostri partes, totaque 35
figura, et forma, et statura, quam apta ad naturam sit, apparet: neque est dubium, quin frons, oculi, aures et reliquæ partes, quales propriæ sunt hominis, intelligatur. sed certe opus est ea valere, et vigere, [50] et naturales motus, ususque habere, ut nec absit quid eorum, nec ægrum, debilitatumve sit. id enim natura desiderat. Est etiam actio quædam corporis, quæ motus, et status naturæ congruentes tenet: in quibus si peccetur distortione, et depravatione quadam, aut motu, statuve deformi, ut, si aut manibus ingrediatur quis, aut non ante, sed retro; fugere plane se ipse, et hominem ex homine exuens naturam odisse videatur. Quamobrem etiam sessiones quædam, et flexi fractique motus, quales protervorum hominum, aut mollium esse solent, contra na-

47 *Videamus ea*] Puto hic esse initium novæ sententiæ, legendumque *Videamus, ea* &c.

48 *sensuum distributione*] i. e. per sensus, qui per totum corpus sunt distributi.

49 *ac vel hoc intelligant*] Pro *ac* sine dubio legendum est *at*.

50 *et naturales*] Addidi *et* ex edd. pr.

turam sunt: ut, etiam si animi vitio id eveniat, tamen in
36 corpore immutari hominis natura videatur. Itaque e con-
p. 133. trario moderati, æquabilesque habitus, affectiones, ususque
a. corporis, [51] apta esse ad naturam videntur. Jam vero animus non esse solum, sed etiam cujusdam modi debet esse, ut et omnes partes habeat incolumes, et de virtutibus nulla desit. Atqui in sensibus est sua cujusque virtus, ut ne quid impediat, quominus suo sensus quisque munere fungatur in iis rebus celeriter expediteque percipiendis, quæ subjectæ
13 sunt sensibus. Animi autem, et ejus animi partis, quæ princeps est, quæque mens nominatur, plures sunt virtutes, sed duo prima genera: unum earum, quæ ingenerantur suapte natura, appellanturque non voluntariæ: alterum earum, quæ in voluntate positæ, [52] magis proprio nomine appellari solent: quarum est excellens in animorum laude præstantia. prioris generis est docilitas, memoria: [53] quæ fere omnia appellantur uno ingenii nomine: easque virtutes qui habent, ingeniosi vocantur. alterum autem genus est magnarum, verarumque virtutum: quas appellamus voluntarias, ut prudentiam, temperantiam, fortitudinem, justitiam, et reliquas ejusdem generis. Et summatim quidem hæc erant de corpore, animoque dicenda. quibus quasi informatum est, quod
37 hominis natura postulet. Ex quo perspicuum est, quoniam ipsi a nobis diligamur, omniaque et in animo, et in corpore perfecta velimus esse, ea nobis ipsa cara esse propter se, et in iis esse ad bene vivendum momenta maxima. nam cui proposita sit conservatio sui, necesse est huic partes quoque sui caras esse, carioresque, quo perfectiores sint, et magis in suo genere laudabiles. ea enim vita expetitur, quæ sit animi,
b. corporisque expleta virtutibus: in eoque summum bonum poni necesse est, quandoquidem id tale esse debet, ut rerum expetendarum sit extremum. quo cognito, dubitari non potest, quin, cum ipsi homines sibi sint per se, et sua sponte cari, partes quoque et corporis, et animi, et earum rerum, quæ sunt in utriusque motu, et statu, sua caritate colantur,
38 et per se ipsæ appetantur. Quibus expositis, facilis est conjectura, ea maxime esse expetenda ex nostris, [54] quæ plurimum habent dignitatis: ut optimæ cujusque partis, quæ per se expetatur, virtus sit expetenda maxime. [55] Ita fiet, ut

51 *apta esse*] Sic edd. omnes. in uno Eliensi Ms. Davisius reperit *apti*, quod et recepit. *apta* locum habet propter diversa genera præcedentia.

52 *magis proprio nomine app. s.*] sc. virtutum, in quibus nomen virtutis magis proprium est. nec tamen displicet conjectura Davisii *magis proprie eo nomine appellari solent:* nam et sæpe e *proprie* a librariis factum est adjectivum *proprius*; ut alibi jam notavimus.

53 *quæ fere omnia*] Pearcius putat excidisse *cetera*, propter verbum *omnia*. Davisius malebat *qualia fere omnia*.

54 *quæ plurimum habent dignitatis*] Legendum est *habeant*.

55 *Ita fiet*] Davisius malit *fit*, quod et in Ms. reperit

animi virtus, corporis virtuti anteponatur, animique virtutes non voluntarias vincant virtutes voluntariæ: quæ quidem proprie virtutes appellantur, multumque excellunt, propterea quod ex ratione gignuntur; qua nihil est in homine divinius. etenim omnium rerum, quas et creat natura, et tuetur, [56] quæ aut sine animo sunt, aut non multo secus, earum summum bonum in corpore est: ut non inscite illud dictum videatur in sue, [57] animam illi pecudi datam pro sale, ne putisceret.

Sunt autem bestiæ quædam, in quibus inest aliquid simile 14
virtutis, ut in leonibus, ut in canibus, ut in equis: in quibus non corporum solum, ut in suibus, sed etiam animorum aliqua ex parte motus quosdam videmus. in homine autem summa omnis animi est, et in animo, rationis: ex qua virtus est: quæ rationis absolutio definitur: [58] quam etiam atque
etiam explicandam putant. Earum etiam rerum, quas terra 39
gignit, educatio quædam, et perfectio est, non dissimilis animantium. itaque et vivere vitem, et mori dicimus; ar-
boremque et novellam, et vetulam, et vivere, et senescere. ex p. 134.
quo non est alienum, ut animantibus, sic illis et apta quæ- a.
dam ad naturam, [59] aptare, et aliena; earumque augendarum, et alendarum quandam cultricem esse, quæ sit scientia, atque ars agricolarum, quæ circumcidat, amputet, erigat, extollat, adminiculetur, ut, quo natura ferat, [60] eo possint ire: ut ipsæ vites, [61] si loqui possint, ita se tractandas tuendasque esse fateantur. et nunc quidem, quod eam tuetur, ut de vite potissimum loquar, est id extrinsecus. in ipsa enim parum magna vis est, ut quam optime se habere possit, si nulla
cultura adhibeatur. At vero si ad vitem sensus accesserit, 40
ut appetitum quendam habeat, et per se ipsa moveatur, quid facturam putas? an ea, quæ per vinitorem antea consequebatur, et [62] per se ipsa curabit? sed videsne accessuram ei curam, ut sensus quoque suos, eorumque omnium appeti-

56 *quæ aut sine animo sunt*] Vulgati *sint*. male. nam et ante est *creat*, *tuetur*.

57 *animam—putisceret*] Edd. vett. *animum* et fere Mss. omnes. *animam* est a Lambino. *putisceret* est e Nonio: quo verbo et Cato de R. R. usus est. edd. vett. *putresceret*. quia vetus dictum fuit et proverbium, ille archaismus non alienus videtur.

58 *quam etiam atque etiam explicandam p.*] Mss. quidam *quæ—explicanda*. quod recepit Davisius, ut melius vulgato, quia latius pateat.

59 *aptare*] Hoc verbum omnino non aptum est huic loco. Edd. vett. et Mss. plerique habent *amputare*: unde Lambinus edidit *putare* resecta prima syllaba *am*, quæ e clausula præcedentis orta sit. *et aliena*; plenior esset oratio si esset *et ab ea aliena*.

60 *eo possint ire*] Sic Cicero scripsit, non *possit*. refertur enim ad vites, non ad naturam: nisi ante pro *ferat* legas *feratur*.

61 *si loqui possint*] Edd. pr. et Mss. plerique *possunt*, quod et recepit Davisius. sed latinitas non sinit ita legi: quia sequitur *fateantur*.

62 *per se ipsa curabit*] In vulgatis est *et per se ipsam*, et *et* abest edd. pr. *ipsam* latinitas non fert. et paullo ante est *per se ipsa moveatur*, ubi pariter in edd. vett. quibusdam male est *ipsam*.

tum, et, si qua sint ei membra adjuncta, tueatur? sic ad illa, quæ semper habuit, junget ea, quæ postea accesserint: nec eundem finem habebit, quem cultor ejus habebat: sed volet secundum eam naturam, quæ postea ei adjuncta sit, vivere. [63] ita et similis erit et finis boni, atque antea fuerat, nec idem tamen. non enim jam stirpis bonum quæret, sed animalis. quod si non sensus modo ei sit datus, verum etiam animus hominis: [64] non necesse est, et illa pristina manere, ut tuenda? et inter hæc multo esse cariora, quæ accesserint? animique optimam quamque partem carissimam? in eaque expletione naturæ summi boni finem consistere, cum longe, multumque præstet mens, atque ratio? Sic et extremum omnium appetendorum, [65] atque ductum a prima commendatione naturæ, multis gradibus [66] adscendit, ut ad summum
b. perveniret: quod cumulatur ex integritate corporis, et ex mentis ratione perfecta.

15 Cum igitur ea sit, quam exposui, forma naturæ; si, ut
41 initio dixi, simul atque ortus esset, si quisque cognosceret, judicareque posset, quæ vis et totius esset naturæ, et partium singularum, continuo videret, quid esset hoc, quod quærimus, omnium rerum, quas expetimus, summum, et ultimum: nec ulla in re peccare posset. nunc vero a primo quidem mirabiliter occulta natura est, nec perspici, nec cognosci potest. progredientibus autem ætatibus, sensim, tardeve potius quasi [67] nosmetipsos cognoscimus. itaque illa prima commendatio, quæ a natura nostri facta est, nobis obscura, et incerta est: primusque appetitus ille animi [68] tantum agit, ut salvi atque integri esse possimus. [69] cum autem dispicere cœpimus, et sentire, quid simus, et quid animantibus ceteris differamus, tum ea sequi incipimus, ad
42 quæ nati sumus. Quam similitudinem videmus in bestiis. quæ primo, in quo loco natæ sunt, ex eo se non commovent: deinde suo quæque appetitu movetur. serpere anguiculos, nare anaticulas, evolare merulas, cornibus uti videmus boves, nepas aculeis: suam denique cuique naturam esse ad vivendum ducem. quæ similitudo in genere etiam humano apparet. parvi enim primo ortu sic jacent, tamquam omnino

63 *ita et similis erit finis b.*] *et* post *ita* est in edd. pr. quibusdam in aliis ante *erit*. illud melius, nisi fuit, *ita similis ei erit f. b.* quod non displicet.

64 *non necesse est et illa pr. m. ut tuenda*] Ed. pr. habet *nonne*. nihil interest. *ut* autem insititium esse puto, et e prima syllaba verbi sequentis natum.

65 *atque ductum a prima commendatione naturæ*] *atque* Lambinus deleri volebat. recte. deinde *commendatione* pro vulgato *communitate* dedi, ut placuit eidem Lambino et Davisio: Ms. Eliensis habebat *commutatione*.

66 *adscendit, ut—perveniret.*] Hæc forma orationis mihi non placet. Puto scribendum *perveniat*.

67 *nosmetipsos*] Immo *nosmetipsi*.

68 *tantum agit*] Videtur *hoc* excidisse.

69 *cum a. dispicere cœperimus*] Videtur legendum *cœpimus*. et sic habent Mss. Par. ap. Alemannum.

sine animo sint. cum autem paullum firmitatis accesserit: et animo utuntur, et sensibus; connituntur que, ut sese erigant, et manibus utantur; et eos agnoscunt, a quibus educantur: deinde æqualibus delectantur, libenterque se cum his congregant, dantque se ad ludendum: fabellarumque auditione ducuntur: deque eo, quod ipsis superat, aliis gratificari volunt: animadvertuntque ea, quæ domi fiunt, curio-
sius, incipiuntque commentari aliquid, et discere: et eorum, p. 135.
quos vident, volunt non ignorare nomina: [70] quibusque a.
rebus cum æqualibus decertant, si vincunt, efferunt se lætitia: victi debilitantur, animosque demittunt. quorum sine
causa fieri nihil putandum est. Est enim natura [71] sic ge- 43
nerata vis hominis, ut ad omnem virtutem percipiendam facta videatur: ob eamque causam parvi virtutum simulacris, quarum in se habent semina, sine doctrina moventur. sunt enim prima elementa naturæ; quibus auctis, [72] virtutis quasi carmen efficitur. nam cum ita nati, factique simus, ut et agendi aliquid, et diligendi aliquos, et liberalitatis, et referendæ gratiæ principia in nobis contineremus, atque ad scientiam, prudentiam, fortitudinemque aptos animos haberemus, a contrariisque rebus alienos: non sine causa eas, quas dixi, in pueris virtutum quasi scintillulas videmus, e quibus accendi [73] philosophi ratio debet, ut eam, quasi Deum, ducem subsequens, ad naturæ perveniat extremum. nam, ut sæpe jam dixi, in infirma ætate, imbecillaque mente vis naturæ per caliginem cernitur. cum autem progrediens confirmatur animus, agnoscit ille quidem naturæ vim, sed ita, ut progredi possit longius, per se sit tamen inchoata.
Intrandum est igitur in rerum naturam, et penitus, quid ea 16
postulet, pervidendum. aliter enim nosmetipsos nosse non 44
possumus. quod præceptum quia majus erat, [74] quam ut ab
homine videretur, idcirco assignatum est Deo. [75] jubet igitur b.
nos Pythius Apollo noscere nosmetipsos. cognitio autem hæc est una, ut vim nostri corporis animique norimus, sequamurque eam vitam, [76] quæ rebus ipsis perfruatur. Quoniam autem is animi appetitus a principio fuit, ut ea, quæ dixi, [77] quam

70 *quibusque rebus*] Lambinus et Davisius addi voluere *de*; *quibusque de rebus*, bene. jam infra c. 22. in eadem sententia est, *ut efferuntur lætitia, cum vicerint:* unde et hic legendum videatur *si vicerint, efferunt se lætitia.*

71 *sic generata vis hominis*] Davisius deleri vult *vis*, vel ejus loco addi *omnis*. illud melius. sic et c. 23. *cum sic hominis natura generata sit.*

72 *virtutis quasi carmen efficitur*] Pro *carmen* J. Fr. Gronovio placebat legi *germen*, Davisio *cacumen*. Vulgatum bene habet. v. Clav. in *carmen*.

73 *philosophi ratio*] Durum hoc mihi videtur, nec sanum.

74 *quam ut ab homine videretur*] Th. Bentleius malebat *ederetur*. Davisius *traderetur*. neutrum satis placet. forte excidit *natum* vel *ortum*.

75 *jubet igitur nos P. A.*] Malim *nos* abesse.

76 *quæ rebus ipsis perfruatur*] Mss. apud Davisium habent *perficiatur*.

77 *quam perfectissima a natura haberemus*] *a natura* h. l. non placet. an

perfectissima a natura haberemus: confitendum est, cum id adepti simus, quod appetitum sit, in eo quasi ultimo consistere naturam, atque id esse summum bonum: quod certe universum sua sponte ipsum expeti, et propter se, necesse est, quoniam ante demonstratum est, etiam singulas ejus par-
45 tes esse per se expetendas. In enumerandis autem corporis commodis siquis prætermissam a nobis voluptatem putabit, in aliud tempus quæstio differatur. utrum enim sit voluptas in iis rebus, quas primas secundum naturam esse diximus, [78] necne sit, ad id, quod agimus, nihil interest. si enim (ut mihi quidem videtur) non explet bona naturæ voluptas, jure prætermissa est. [79] sin est in ea, quod quidam volunt, nihil impedit nostram hanc comprehensionem summi boni. quæ enim constituta sunt prima naturæ, ad ea si voluptas accesserit, unum aliquod accesserit commodum corporis, neque eam constitutionem summi boni, quæ est proposita, mutaverit.

17 Et adhuc quidem ita nobis progressa ratio est, ut ea
46 duceretur omnis a prima commendatione naturæ. nunc autem aliud jam argumentandi sequamur genus, ut non solum quia nos diligamus, sed quia cujusque partis naturæ et in corpore, et in animo [80] sua quæque vis sit: idcirco in his rebus summa, nostra sponte moveamur. Atque ut a corpore ordiar, videsne, ut, si qua in membris prava, aut debilitata, aut imminuta sint, occultent homines? ut etiam contendant, et elaborent, si efficere possint, ut aut non appareat corporis
p. 136. vitium, aut quam minimum appareat? multosque etiam
a. dolores curationis causa perferant? ut, si ipse usus membrorum non modo non major, verum etiam minor futurus sit, eorum tamen species ad naturam revertatur? etenim cum omnes natura totos se expetendos putent, nec id ob aliam rem, sed propter ipsos: necesse est ejus etiam partes propter
47 se expeti, quod universum propter se expetatur. Quid? in motu, et in statu corporis nihilne est, quod animadvertendum esse ipsa natura judicet? quemadmodum quis ambulet, sedeat, qui ductus oris, qui vultus in quoque sit: nihilne est in his rebus, quod dignum libero, aut indignum esse ducamus? nonne odio dignos multos putamus, qui quodam motu aut statu videntur naturæ legem, et modum contemsisse? Et, quoniam [81] hæc deducuntur de corpore, quid

fuit, *ut ea, quæ dixi a natura habere, quam perfectissima haberemus?*

78 *necne sit*] *sit* delendum puto.

79 *sin est in ea*] Davisius bene corrigit *iis.* refertur enim ad *bona naturæ.*

80 *sua quæque vis sit*] *quæque* hic sensum commodum non habet. Legerim *quædam.* mox *summa* alienum est et sine sensu ad h. l. apto. Lambinus volebat deleri. frustra alii correctionem verbi tentarunt.

81 *hæc deducuntur de corpore*] Ab his liberare corpus student homines. Horatius: *deducere corpore febres.* Epp. I, 2. 48.

est, cur non recte pulcritudo etiam ipsa propter se expetenda ducatur? nam si pravitatem, imminutionemque corporis, propter se fugiendam putamus: cur non etiam, ac fortasse magis, propter se formæ dignitatem sequamur? et, [82] si turpitudinem fugimus in statu, et motu corporis; quid est, cur pulcritudinem non sequamur? atque etiam valitudinem, vires, vacuitatem doloris non propter utilitatem solum, sed etiam ipsas propter se expetemus. quoniam enim natura suis omnibus expleri partibus vult, hunc statum corporis per se ipsum expetit, qui est maxime e natura: quæ tota perturbatur, si aut ægrum corpus est, aut dolet, aut caret viribus.
Videamus animi partes; quarum est adspectus illustrior: 18
quæ quo sunt excelsiores, eo dant clariora indicia naturæ. 48
Tantus est igitur innatus in nobis cognitionis amor, et b.
scientiæ, ut nemo dubitare possit, quin ad eas res hominum natura nullo emolumento invitata rapiatur. Videmusne, ut pueri ne verberibus quidem a contemplandis rebus perquirendisque deterreantur? [83] ut pulsi requirant, et aliquid scire se gaudeant? ut aliis narrare gestiant? ut pompa, ludis atque ejusmodi spectaculis teneantur, ob eamque rem vel famem, et sitim perferant? Quid vero? Qui ingenuis studiis, atque artibus delectantur, nonne videmus eos nec valitudinis, nec rei familiaris habere rationem? omniaque perpeti, ipsa cognitione, et scientia captos? et cum maximis curis, et laboribus compensare eam, quam ex discendo capiant,
voluptatem? Mihi quidem Homerus [84] hujusmodi quiddam 49
vidisse videtur in iis, quæ de Sirenum cantibus finxerit. neque enim vocum suavitate videntur, aut novitate quadam, et varietate cantandi revocare eos solitæ, qui prætervehebantur, sed quia multa se scire profitebantur; ut homines ad earum saxa discendi cupiditate adhærescerent. ita enim invitant Ulyssem: (nam verti, ut quædam Homeri, sic istum ipsum locum)

*O decus Argolicum, quin puppim flectis Ulysses,*
*Auribus ut nostros possis agnoscere cantus.*
*Nam nemo hæc umquam est transvectus cærula cursu,*
*Quin prius adstiterit vocum dulcedine captus;*
*Post variis avido satiatus pectore musis,*
*Doctior ad patrias lapsus pervenerit oras.*
*Nos grave certamen belli,* [85] *clademque tenemus,*

82 *si turpitudinem fugiamus in corpore*] In priori est *putamus,* itaque hic debet esse *fugimus*; atque sic edere non dubitavi. Sic et P. Manutius.

83 *ut pulsi requirant*] Videtur esse debere *ut et* aut *ut vel.*

84 *hujusmodi quiddam vidisse*] Frustra tentat Davisius *indicasse* vel *providisse.* Simile illud Horatii, de Homero: *planius et melius Chrysippo et Crantore vidit:* in quo et dicendi ratio intelligenda est. Si quid mutandum foret, legerem *voluisse.* Sed non est opus.

85 *clademque tenemus*] Bene *tenemus,* pro *canemus* edidere Victorius, Lamb. Aldus jun. apud Homerum est ἴδμεν,

*Græcia quam Trojæ divino numine vexit;*
*Omniaque e latis rerum vestigia terris.*

p. 137. Vidit Homerus, probari fabulam non posse, si cantiunculis
a. tantus vir irretitus teneretur. scientiam pollicentur: quam non erat mirum [86] sapientiæ cupido patria esse cariorem. atque omnia quidem scire, cujuscumque modi sint, cupere curiosorum: duci vero majorum rerum contemplatione ad cupiditatem scientiæ, summorum virorum est putandum.

19 Quem enim ardorem studii censetis fuisse in Archimede, qui
50 dum in pulvere quædam describit attentius, ne patriam quidem captam esse senserit? quantum Aristoxeni ingenium consumtum videmus in musicis? quo studio [87] Aristophanem putamus ætatem in litteris duxisse? quid de Pythagora? quid de Platone, aut Democrito loquar, a quibus propter discendi cupiditatem videmus ultimas terras esse peragratas? [88] quæ qui non vident, nihil umquam magna cognitione dignum amaverunt. Atque hoc loco, qui propter animi voluptates coli dicunt ea studia, quæ dixi, non intelligunt, idcirco esse ea propter se expetenda, quod, nulla utilitate objecta, delectentur animi, atque ipsa scientia, etiam si
51 [89] incommoda datura sit, gaudeant. Sed quid attinet de rebus tam apertis plura requirere? ipsi enim quæramus a nobis, stellarum motus contemplationesque rerum cælestium, eorumque omnium, quæ naturæ obscuritate occultantur, cognitiones, quemadmodum nos moveant: et quid historia delectet, quam solemus persequi usque ad extremum: prætermissa repetimus, inchoata persequimur. Nec vero sum inscius, esse utilitatem in historia, non modo voluptatem. Quid? cum fictas fabulas, e quibus utilitas nulla duci potest,
52 cum voluptate legimus? Quid? cum volumus nomina eorum, qui quid gesserint, nota nobis esse, parentes, patriam, multa
b. præterea minime necessaria? quid? quod homines infima fortuna, nulla spe rerum gerendarum, opifices denique, [90] delectantur historia? maximeque eos videre possumus res gestas audire, et legere velle, qui a spe gerendi absunt, confecti senectute. Quocirca intelligi necesse est, in ipsis rebus, quæ discuntur, et cognoscuntur, invitamenta inesse,
53 quibus ad discendum, cognoscendumque moveamur. Ac veteres quidem philosophi, in beatorum insulis, [91] fingunt,

item mox *rerum* pro *regum*. nam illud locus Homeri postulat. *regum* nulla ibi mentio. atque id est etiam in quibusdam edd. vett.

86 *sap. cupido patria esse cariorem*] *esse* e Mss. ap. Davisium.

87 *Aristophanem*] Grammaticum illum.

88 *quæ qui non vident*] Puto *magna* e sequentibus huc esse traducendum. nam *magna cognitio* nihili est.

89 *incommoda datura sit*] Mss. quidam uno verbo habent *incommodatura sit:* non male. forte melius sit *incommodum datura sit.*

90 *delectentur*] Leg. *delectantur.*

91 *fingunt, qualis—sit, quos—putant*] Durior est oratio hujus loci. forte

[92] qualis natura sit vita sapientium, quos cura omni liberatos, nullum necessarium vitæ cultum, aut paratum requirentes, nihil aliud esse acturos putant, nisi ut omne tempus in quærendo ac discendo, in naturæ cognitione consumant. nos autem non solum beatæ vitæ istam oblectationem videmus, sed etiam levamentum miseriarum. itaque multi cum in potestate essent hostium, aut tyrannorum; multi in custodia, multi in exsilio, dolorem suum doctrinæ studiis levaverunt.
Princeps hujus civitatis Phalereus Demetrius cum patria 54
pulsus esset injuria, ad Ptolemæum se regem Alexandriam contulit. qui cum in hac ipsa philosophia, ad quam te hortamur, excelleret, Theophrastique esset auditor; multa præclara in illo calamitoso otio scripsit, non ad usum aliquem suum, quo erat orbatus: sed animi cultus ille, erat ei quasi quidam humanitatis cibus. Equidem e Cn. Aufidio, prætorio, erudito homine, oculis capto, sæpe audiebam, cum se lucis magis, quam utilitatis desiderio moveri diceret. somnum denique nobis, nisi requietem corporibus, et medicinam quandam laboris afferret, contra naturam putaremus datum. aufert enim sensus, actionemque tollit omnem. itaque, si aut requietem natura non quæreret, aut eam posset alia quadam ratione consequi, facile pateremur; qui etiam nunc agendi p. 138.
aliquid, discendique causa prope contra naturam vigilias a.
suscipere soleamus. Sunt autem clariora, vel plane per- 20
spicua, nec dubitanda indicia naturæ, maxime scilicet in 55
homine, sed in omni animali, ut appetat animus aliquid agere semper, neque ulla conditione quietem sempiternam possit pati. facile est hæc cernere in primis puerorum ætatulis. quamquam enim vereor, ne nimius in hoc genere videar: tamen omnes veteres philosophi, maxime nostri, ad incunabula accedunt, quod in pueritia facillime se arbitrentur [93] naturæ voluntatem posse cognoscere. videmus igitur, ut conquiescere ne infantes quidem possint: cum vero paullum processerint, lusionibus [94] vel laboriosis delectentur, ut ne verberibus quidem deterreri possint. eaque cupiditas agendi aliquid adolescit una cum ætatibus. Itaque, ne si jucundissimis quidem nos somniis usuros putemus, Endymionis somnum nobis velimus dari: idque si accidat, mortis instar
putemus. Quin etiam inertissimos homines, nescio qua 56
[95] singulari nequitia præditos, videmus tamen et animo, et

Cicero scripsit, *cum fingunt—sit, eos—putant.*

92 *qualis natura sit vita sap.*] Pro *natura* corrigit Davisius *futura.* bene.

93 *naturæ voluntatem posse cognoscere*] Scripsi *voluntatem pro* vulgato *voluptatem,* quod ab h. l. est alienum. Sic et Lambino visum. et hæc verba in libris sæpe confunduntur.

94 *vel laboriosis delectentur*] Ut ante est *possint:* vulgo male *delectantur.*

95 *singulari nequitia*] Edd. pr. *segnitie* quod glossam sapit. nam et *nequitia* sic dicitur.

corpore moveri semper, et, cum re nulla impediantur necessaria, aut alveolum poscere, aut quærere quempiam ludum, aut sermonem aliquem requirere: cumque non habeant ingenuas ex doctrina oblectationes, [96] circulos aliquos et sessiunculas consectari. ne bestiæ quidem, quas delectationis causa concludimus, cum copiosius alantur, quam si essent liberæ, facile patiuntur sese contineri: motusque solutos et
57 vagos, a natura sibi tributos, requirunt. Itaque, ut quisque optime natus institutusque est, esse omnino nolit in vita, si gerendis negotiis orbatus, possit paratissimis vesci volupta-
b. tibus. nam aut privatim aliquid gerere malunt: aut, qui altiore animo sunt, capessunt rempublicam honoribus, imperiisque adipiscendis, aut totos se ad studia doctrinæ conferunt. qua in vita, tantum abest, ut voluptates consectentur: etiam curas, sollicitudines, vigilias perferunt: optimaque parte hominis, quæ in nobis divina ducenda est, ingenii et mentis acie fruuntur, nec voluptatem requirentes, nec fugientes laborem. nec vero intermittunt aut admirationem earum rerum, quæ sunt ab antiquis repertæ, aut investigationem novarum: quo studio, [97] cum satiari non possint, omnium ceterarum rerum obliti, nihil abjectum, nihil humile cogitant: tantaque est vis talibus in studiis, ut eos etiam, qui sibi alios proposuerunt fines bonorum, quos utilitate, aut voluptate dirigunt; tamen [98] in rebus quærendis, explicandisque
21 naturis ætates conterere videamus. Ergo hoc quidem ap-
58 paret, nos ad agendum esse natos. actionum autem genera plura, ut obscurentur etiam minora majoribus. maximæ autem sunt, primum, ut mihi quidem videtur, et iis quorum nunc in ratione versamur, consideratio, cognitioque rerum cælestium, et earum, quas a natura occultatas et latentes, indagare ratio potest: deinde rerumpublicarum administratio, aut [99] administrandi, sciendique prudens, temperata, fortis et justa ratio, reliquæque virtutes, et actiones virtutibus congruentes; quæ uno verbo complexi omnia, honesta dicimus: ad quorum etiam cognitionem, et usum jam corroborati, natura ipsa præeunte deducimur. Omnium enim
p. 139. rerum principia parva sunt, sed suis progressionibus usa
a. augentur: nec sine causa. in primo enim ortu inest teneritas et mollities quædam, ut [100] nec res videre optimas, nec agere

96 *circulos a. et sessiunculas*] Sic bene e Mss. edidit Davisius. Vulgatum *semicirculos* nihili est, nec in hac re dicitur.

97 *cum satiari non possint*] Male vulgo editur *possunt*.

98 *in rebus quærendis explicandisque naturis*] Pro *rebus* scribendum *rerum*, bene vidit Davisius.

99 *administrandi sciendique—ratio*] *sciendi* sine dubio vitiosum est. Puto legendum *gerendique*. P. Manutius in libro scr. et Davisius in duobus suis reperit *administrandi scientia, tum prudens ratio*. sed *ratio* sic absolute quid est?

100 *nec res videre optimas*] Cur *optimas* modo. Suspicor pro eo legendum *homines*.

possint. virtutis enim, beatæque vitæ, quæ duo maxime expetenda sunt, serius lumen apparet: multo etiam serius, ut plane, qualia sint, intelligantur. præclare enim [1] Plato: BEATUM, CUI ETIAM IN SENECTUTE CONTIGERIT, UT SAPIENTIAM, VERASQUE OPINIONES ASSEQUI POSSIT.
Quare, quoniam [2] de primis naturæ commodis satis dictum 59
est, nunc de majoribus consequentibusque videamus.

Natura igitur corpus quidem hominis sic et genuit, et formavit, ut alia in primo ortu perficeret, alia progrediente ætate fingeret; neque sane multum adjumentis externis et adventiciis uteretur. animum autem reliquis rebus ita perfecit, ut corpus. sensibus enim ornavit ad res percipiendas idoneis, ut nihil, aut non multum adjumento ullo ad suam conformationem indigeret. quod autem in homine præstantissimum atque optimum est; id deseruit. etsi dedit talem mentem, quæ [3] omnem virtutem accipere posset, ingenuitque sine doctrina notitias parvas rerum maximarum, et quasi instituit docere, et induxit in ea, quæ inerant, tamquam elementa virtutis. sed virtutem ipsam inchoavit; nihil amplius.
Itaque nostrum est (quod nostrum dico, artis est) ad ea 60
principia, quæ accepimus, [4] consequentia exquirere, quoad sit id, quod volumus, effectum: quod quidem pluris sit haud paullo, magisque ipsum propter se expetendum, quam aut sensus, aut corporis ea, quæ diximus: quibus tantum præstat mentis excellens perfectio, ut vix cogitari possit, [5] quid intersit. itaque omnis honos, omnis admiratio, omne studium, ad virtutem, et ad eas actiones, quæ virtuti sunt con- b.
sentaneæ, refertur: eaque omnia, quæ aut ita in animis sunt, aut ita geruntur, uno nomine honesta dicuntur. quorum omnium quæque sint notitiæ, [6] quæque significentur [rerum] vocabulis, quæque cujusque vis, et natura sit, mox videbimus. Hoc autem loco tantum explicemus, hæc, honesta 22
quæ dico, præterquam quod nosmetipsos diligamus, [7] præ- 61
terea suapte natura per se esse expetenda. indicant pueri: in quibus, ut in speculis, natura cernitur. Quanta studia decertantium sunt? quanta ipsa certamina? ut illi efferuntur lætitia, cum vicerint? ut pudet victos? ut se accusari nolunt? quam cupiunt laudari? quos illi labores non perfe-

1 *Plato*] De Legibus L. II. p. 575. ed. Steph.

2 *de primis naturæ commodis*] *commodis* mihi suspectum est: quia alibi semper simpliciter *prima naturæ* dicuntur.

3 *omnem virtutem jam acc. posset*] Delevi *jam*, quia et frigide redundat, et a Ms. Par. abfuit.

4 *consequentia exquirere*] i. quærere ea, quæ istis principiis consentanea sint, et per ea effici possint et comparari.

5 *quid intersit*] i. e. quantum intersit, quantum excellat mentis virtus, comparata cum bonis corporis.

6 *quæque significentur r. vocabulis*] *quæque* alienum et vitiosum est. Davisius non male corrigit *queisque*. nec *rerum* placet.

7 *præterea*] Redundat hoc verbum, videturque e *præterquam* temere factum esse.

runt, ut æqualium principes sint? quæ memoria est in his
bene merentium? quæ referendæ gratiæ cupiditas? atque in
optima quaque indole maxime apparent. in qua hæc honesta,
quæ intelligimus, a natura tamquam adumbrantur. [8] sed hæc
62 in pueris [expressa.] In iis vero ætatibus, quæ jam confir-
matæ sunt, quis est tam dissimilis homini, qui non moveatur
et offensione turpitudinis, et comprobatione honestatis?
quis est, qui non oderit libidinosam, protervam adolescen-
tiam? quis contra in illa ætate pudorem, constantiam, etiam
si sua nihil intersit, non tamen diligat? quis [9] Pullum Nu-
mitorium, Fregellanum, proditorem, quamquam reipublicæ
nostræ profuit, non odit? quis urbis conservatorem Codrum,
quis Erechthei filias non maxime laudat? cui Tubuli nomen
odio non est? quis Aristidem non mortuum diligit? an ob-
liviscimur, quantopere in audiendo, in legendoque movea-
mur, cum pie, cum amice, cum magno animo aliquid fa-
63 ctum cognoscimus? Quid loquar de nobis, qui ad laudem,
p. 140. et ad decus nati, suscepti, instituti sumus? qui clamores
a. vulgi, atque imperitorum excitantur in theatris, cum illa di-
cuntur?

*Ego sum Orestes.*

contraque ab altero,

*Immo enimvero ego sum, inquam, Orestes.*

Cum autem etiam [10] exitus ab utroque datur conturbato er-
rantique regi: [11] ambo ergo una vivere precamur. [12] quoties
hoc agitur, quandove, nisi admirationibus maximis? Nemo
est igitur, qui non hanc affectionem animi probet, atque
laudet; qua non modo utilitas nulla quæritur, sed contra
64 utilitatem etiam conservatur fides. Tabulis exemplis non
fictæ solum fabulæ, verum etiam historiæ refertæ sunt, et
quidem maxime nostræ. Nos enim ad sacra Idæa accipi-
enda optimum virum delegimus: nos tutores misimus regi-
bus: nostri imperatores pro salute patriæ sua capita vove-
runt: nostri consules regem inimicissimum, mœnibus jam
appropinquantem, monuerunt, a veneno ut caveret: nostra

8 *sed hæc in pueris expressa*] Nullo modo *expressa* hic stare potest. nam illa sunt tantum *adumbrata*, ut ipse Cicero dixit. Itaque deleverim. Videtur ortum e glossa verborum seqq.

9 *Pullum Numitorium*] Sic edidi pro *Numitorem*: nam alibi Cicero ipse Numitorium vocat. v. Clav. mox pro *Fregellanum* Davisius malebat *Fregellarum proditorem*, bene.

10 *exitus ab u. datur c. e. regi*] i. e. cum ex ancipiti dubitatione expediunt, cum se aperiunt. pro *erranti* Davisius malebat *hærentique.*

11 *ambo ergo una vivere precamur*] Libri hic valde variant. Debent autem esse verba poëtæ ut ante, et nomine Orestis et alterius dicta. Simplicissimum sit: *ambo ergo una necemur.*

12 *quoties h. a. quandove, nisi* &c.] *quandove* hic frigidissimum est: in ejusque vitio agnoscendo consentiunt fere. Putavi olim legendum fortasse *quæso*: lenius est, *quando*, vel *ecquando.*

in republica, et, quæ per vim oblatum stuprum voluntaria
morte lueret, inventa est; et qui interficeret filiam, ne stu-
praretur: quæ quidem omnia, et innumerabilia præterea,
quis est, qui non intelligat, et eos, qui fecerunt, dignitatis
splendore ductos, immemores fuisse utilitatum suarum, nos-
que, cum ea laudemus, nulla alia re, nisi honestate duci?

Quibus rebus breviter expositis (nec enim sum copiam, 23
quam potui, quia dubitatio in re nulla erat, persecutus) sed
his rebus concluditur profecto, et virtutes omnes, et hone-
stum illud, quod ex his virtutibus exoritur, et in his hæret,
esse per se expetendum. In omni autem honesto, de quo 65
loquimur, nihil est tam illustre, nec quod latius pateat, quam b.
conjunctio inter homines hominum, et quasi quædam socie-
tas et communicatio utilitatum, et ipsa caritas generis hu-
mani: quæ nata a primo satu, quo a procreatoribus nati di-
liguntur, et tota domus conjugio et stirpe conjungitur, serpit
sensim foras, cognationibus primum, tum affinitatibus, de-
inde amicitiis, post vicinitatibus; tum civibus, et iis, qui
publice socii atque amici sunt: deinde totius complexu
gentis humanæ: quæ animi affectio suum cuique tribuens,
atque hanc, quam dico, societatem conjunctionis humanæ
munifice et æque tuens, justitia dicitur: cui adjunctæ sunt
pietas, bonitas, liberalitas, benignitas, comitas, quæque sunt
generis ejusdem. atque hæc ita justitiæ propria sunt, ut
sint virtutum reliquarum communia. Nam cum sic hominis 66
natura generata sit, ut habeat quiddam innatum quasi civile
atque populare, quod Græci πολιτικὸν vocant: quidquid aget
quæque virtus, id a communitate, et ea, quam exposui, cari-
tate atque societate humana non abhorrebit: vicissimque
justitia, ut ipsa se fundet usu in ceteras virtutes, sic illas
expetet. servari enim justitia, nisi a forti viro, nisi a sapiente
non potest. Qualis est igitur omnis hæc, quam dico, con-
spiratio, consensusque virtutum, tale est illud ipsum hone-
stum: quandoquidem honestum, aut ipsa virtus est, aut res
gesta virtute. quibus in rebus vita consentiens, virtutibusque
respondens, recta, et honesta, et constans, et naturæ con-
gruens existimari potest. Atque hæc conjunctio confusio- 67
que virtutum, tamen a philosophis ratione quadam distin-
guitur. nam cum ita copulatæ connexæque sunt, ut omnes p. 141.
omnium participes sint, nec alia ab alia possit separari: ta- a.
men proprium suum cujusque munus est, ut fortitudo in la-
boribus, periculisque cernatur: temperantia in prætermit-
tendis voluptatibus: prudentia in delectu bonorum, et ma-
lorum: justitia in suo cuique tribuendo. quando igitur inest
in omni virtute cura quædam quasi foras spectans, aliosque
appetens, atque complectens, exsistit illud, ut amici, ut fra-
tres, ut propinqui, ut affines, ut cives, ut omnes denique

(quando unam societatem hominum esse volumus) propter se expetendi sint. atque eorum nihil est ejus generis, ut sit
68 in fine atque extremo bonorum. Ita fit, ut duo genera propter se expetendorum reperiantur: unum, [13] quod est in iis, in quibus completur illud extremum; quæ sunt aut animi, aut corporis. hæc autem, quæ sunt extrinsecus, id est, quæ neque in animo sunt, neque in corpore, ut amici, ut parentes, ut liberi, ut propinqui, ut ipsa patria, sunt illa quidem sua sponte cara, sed eodem in genere, quo illa, non sunt. nec vero quisquam summum bonum assequi umquam posset, si omnia illa, quæ sunt extra, quamquam expetenda, summo
24 bono continerentur. Quo modo igitur, inquies, verum esse
69 poterit, omnia referri ad summum bonum, si amicitiæ, si propinquitates, si reliqua externa summo bono non continentur? Hac videlicet ratione: quod ea, quæ externa sunt, iis tuemur officiis, quæ oriuntur a suo cujusque genere virtutis. [14] nam et amici cultus, et parentis, et qui officio fungitur, in eo ipso prodest, quod, ita fungi officio, in recte factis est: quæ sunt orta virtutibus. quæ quidem sapientes sequuntur, utentes tamquam duce natura.

Non perfecti autem homines, et tamen ingeniis excellen-
b. tibus præditi, excitantur sæpe gloria: quæ habet formam honestatis, et similitudinem. Quod si ipsam honestatem undique perfectam et absolutam, rem unam præclarissimam omnium, maximeque laudandam, penitus viderent; quonam gaudio complerentur, cum tantopere ejus adumbrata opi-
70 nione lætentur? Quem enim deditum voluptatibus, cupiditatum incendiis inflammatum, in iis potiendis, quæ acerrime concupivisset, tanta lætitia perfundi arbitramur, quanta aut superiorem Africanum Annibale victo: aut posteriorem Karthagine eversa? quem [15] Tiberina decursio, festo illo die, tanto gaudio affecit, quanto L. Paullum, cum regem Persen
71 captum adduceret, eodem flumine invectum? Age nunc, Luci noster, exstrue animo altitudinem, excellentiamque virtutum: jam non dubitabis, quin earum compotes homines, magno animo, erectoque viventes, semper sint beati: qui omnes motus fortunæ, mutationesque rerum, et temporum,

13 *quod est in iis, in quibus completur*] Posterius *in* delet Lambinus, Davisius corrigit *e*. illud melius puto. temere repetitum est ex antecedente.

14 *nam et amici cultus et parentis, et qui officio fungitur*] Hæc non bene cohærent. Clericus *cultor* legit pro *cultus*. mihi ante *et* aliquid excidisse videtur, v. c. *ab officio est* vel *in officio est*.

15 *Tiberina decursio*] Sic pro vulgato et manifeste vitioso *dissensio* e libris scriptis dedit P. Manutius, quod et in Mss. reperit Lambinus: estque et in Mss. regiis Par. alii reperere *descensio*, quod recepit Davisius: eodem redit. Est intelligenda ea decursio quæ VIII. Kal. Sept. celebrata est ap. Ovid. Fast. VI. 773. s. mox pro *invectum* Davisius corrigit *invectio*. Favent edd. pr. quæ habent *invecto*.

[16] leves et imbecilles fore intelligant, si in virtutis certamen venerint. illa enim, quæ sunt a nobis bona corporis numerata, complent ea quidem beatissimam vitam, sed ita, ut sine illis possit beata vita existere. ita enim parvæ et exiguæ sunt istæ accessiones bonorum, ut, quemadmodum stellæ in radio solis, sic istæ in virtutum splendore ne cernantur quidem.
Atque hoc, ut vere dicitur, parva esse ad beate vivendum 72
momenta ista corporis commodorum; sic nimis violentum est, nulla esse dicere. qui enim sic disputant, obliti mihi videntur, [17] quæ ipsi egerint principia naturæ. tribuendum igitur est his aliquid, dummodo, quantum tribuendum sit,
intelligas. [18] Est tamen philosophi, non tam gloriosa, quam p. 142.
vera quærentis, nec pro nihilo putare ea, quæ secundum na- a.
turam illi ipsi gloriosi esse fatebantur, et videre tantam vim virtutis, tantamque, ut ita dicam, auctoritatem honestatis, ut reliqua non illa quidem nulla, sed ita parva sint, ut nulla esse videantur. Hæc est nec omnia spernentis præter virtutem, et virtutem ipsam suis laudibus amplificantis oratio. denique hæc est undique completa et perfecta explicatio summi boni. hinc ceteri particulas arripere conati, suam quisque videri
voluit afferre sententiam. Sæpe ab Aristotele, a Theophra- 25
sto mirabiliter est laudata per se ipsa rerum scientia. hoc 73
uno captus Herillus, scientiam summum bonum esse defendit, nec rem ullam aliam per se expetendam. Multa sunt dicta ab antiquis de contemnendis ac despiciendis rebus humanis. hoc unum Aristo tenuit. præter vitia, atque virtutes, negavit rem esse ullam aut fugiendam, aut expetendam. Positum est a nostris in iis rebus, quæ secundum naturam essent, non dolere. Hoc Hieronymus summum bonum esse dixit. At vero Callipho, et post eum Diodorus, cum alter voluptatem adamavisset, alter vacuitatem doloris; neuter honestate carere potuit, quæ est a nostris laudata maxime.
Quinetiam ipsi voluptarii [19] deverticula quærunt, et virtutes 74
habent in ore totos dies, voluptatemque primo duntaxat expeti dicunt: deinde consuetudine, quasi alteram naturam effici, [20] qua impulsi multa faciant nullam quærentes voluptatem. Stoici restant. hi quidem non unam aliquam, aut alteram a nobis, sed totam ad se nostram philosophiam
transtulerunt. atque, ut reliqui fures, [21] earum rerum, quas b.

16 *leves et imbecilles*] Sic edd. pr. quod melius quam *imbecillos* quod est in edd. recentioribus.

17 *quæ ipsi egerint p. n.*] *egerint* vitiosum fatentur omnes. alii *fecerint* corrigunt, ut Lambinus, alii *elegerint*, ut Gruterus, alii aliter.

18 *Est tamen philosophi*] *tamen* non convenit orationi. Legendum videtur *enim* cum Davisio.

19 *deverticula quærant*] *quærunt* legendum est, ut et Ms. Balliol. habuit. sed ita et sequentia verba corrigenda, aut, ut placet Davisio, pro *et* legendum *ut*.

20 *qua impulsi multa faciant*] Male vulgati *faciunt*.

21 *earum rerum, quas ceperunt*] Sic

ceperunt, signa commutant: sic illi, ut sententiis nostris pro suis uterentur, nomina, tamquam rerum notas, mutaverunt. Ita relinquitur sola hæc disciplina digna studiosis ingenuarum artium, digna eruditis, digna claris viris, digna principibus, digna regibus.

75 Quæ cum dixisset, paullumque institisset, Quid est, inquit? satisne vobis videor [22] pro meo jure in vestris auribus commentatus? Et ego, Tu vero, inquam, Piso, ut sæpe alias, sic hodie ita ista nosse visus es, ut, si tui copia nobis semper fieret, non multum Græcis supplicandum putarem. quod quidem eo probavi magis, quia memini, Staseam Neapolitanum, doctorem illum tuum, nobilem sane Peripateticum, aliquanto ista secus dicere solitum, assentientem iis, qui multum in fortuna secunda, aut adversa, multum in bonis, aut malis corporis ponerent. Est ut dicis, inquit: sed hæc ab Antiocho, nostro familiari, dicuntur multo melius, et fortius, quam a Stasea dicebantur. quamquam ego non quæro, quid tibi a me probatum sit, sed huic Ciceroni no-
26 stro, quem discipulum cupio a te abducere. Tum Lucius,
76 Mihi vero ista valde probata sunt: quod item fratri puto. Tum mihi Piso, Quid ergo? inquit, dasne adolescenti veniam? an eum discere [23] ea mavis, quæ cum præclare didicerit, nihil sciat? Ego vero isti, inquam, permitto. sed nonne meministi, mihi licere probare ista, quæ sunt a te dicta? quis enim potest ea, quæ probabilia videantur ei, non probare? An vero, inquit, quisquam potest probare, quod perceptum, quod comprehensum, [24] quod cognitum non habet? Non est ista, inquam, Piso, magna dissensio. nihil est
p. 143. enim aliud, quamobrem nihil percipi mihi posse videatur,
a. nisi quod percipiendi vis ita definitur a Stoicis, ut negent quidquam posse percipi, nisi tale verum, quale falsum esse non possit. itaque hæc cum illis est dissensio, cum Peripateticis nulla sane. sed hæc omittamus; habent enim et bene longam, et satis litigiosam disputationem.

77 Illud mihi a te nimium festinanter dictum videtur, sapientes omnes esse semper beatos. nescio quo modo prætervolavit oratio. [25] quod nisi ita efficitur: quæ Theophrastus de fortuna, de dolore, de cruciatu corporis dixit, cum quibus

edd. et scr. dicitur in partem deteriorem, ut in *pecuniis captis*. v. Clav. in *capere*. nec audeam mutare vel in *clepserunt* cum Mureto V. L. IX, 19. vel cum Davisio in *cleperunt*.

22 *pro meo jure*] Libere, meum studium secutus, et fortasse modum ut excederem.

23 *ea mavis* &c.] Pertinet ad Academicam philosophiam, quæ nihil certi esse diceret, atque adeo ad ipsum Ciceronem, qui ejus studiosus erat.

24 *quod cognitum non habet*] Legendum *habeat*.

25 *quod nisi ita efficitur*] *ita* offendit nonnullos. Davisius corrigit *id*. Sed et redundare potest sine vitio, atque infra iterum sic est et alibi *an, si id probas, ita fieri posse negas* &c.

conjungi beatam vitam nullo modo posse putavit, vereor ne
vera sint. nam illud vehementer repugnat, eundem et bea-
tum esse, et multis malis oppressum. hæc quo modo conve-
niant, non sane intelligo. Utrum igitur tibi non placet, in-
quit, virtutis tantam vim esse, ut ad beate vivendum se ipsa
contenta sit? an, si id probas, ita fieri posse negas, ut ii, qui
virtutis compotes sint, etiam malis quibusdam affecti, beati
sint? Ego vero volo in virtute vim esse quam maximam:
sed, quanta sit, alias: nunc tantum, possitne esse tanta, si
quidquam extra virtutem habeatur in bonis. Atqui, inquit, 78
si Stoicis concedis, ut virtus sola, si adsit, vitam efficiat bea-
tam: concedis etiam Peripateticis. quæ enim mala illi non
audent appellare, aspera autem, et incommoda, et rejicienda,
et aliena naturæ esse concedunt, ea nos mala dicimus, sed
exigua, et porro minima. Quare si potest esse beatus is,
qui est in asperis, rejiciendisque rebus, potest is quoque esse,
qui est in parvis malis. Et ego, Piso, inquam, si est quis-
quam, qui acute in causis videre soleat, quæ res agatur, is es b.
profecto tu. quare attende, quæso. nam adhuc, meo fortasse
vitio, quid ego quæram, non perspicis. Istic sum, inquit,
exspectoque quid ad id, quod quæram, respondeas. Respon- 27
debo, me non quærere, inquam, hoc tempore, quid virtus 79
possit efficere, sed quid constanter dicatur, quid ipsum a se
dissentiat. Quo igitur, inquit, modo? Quia cum a Zenone,
inquam, hoc magnifice, tamquam ex oraculo, editur, Virtus
ad beate vivendum se ipsa contenta est. [26] Quare, inquit?
Respondet: Quia nisi quod honestum est, nullum est aliud
bonum. Non quæro jam, verumne sit: illud dico, ea, quæ
dicat, præclare inter se cohærere. Dixerit hoc idem Epicu- 80
rus, Semper beatum esse sapientem: quod quidem solet
ebullire nonnumquam. quem quidem, cum summis dolori-
bus conficiatur, ait dicturum, Quam suave est! quam nihil
curo! Non pugnem cum homine, cur tantum habeat in na-
tura boni. illud urgeam, non intelligere eum, quid sibi di-
cendum sit, cum dolorem summum malum esse dixerit.
Eadem nunc mea adversum te oratio est. dicis eadem omnia
et bona, et mala; quæ quidem dicunt, qui numquam philo-
sophum pictum, ut dicitur, viderunt; [27] valitudinem, vires,
staturam, formam, integritatem unguiculorum omnium, bo-
na; deformitatem, morbum, debilitatem, mala. Jam illa 81
externa, parce tu quidem: [28] sed [hæc] [29] cum corporis

26 *Quare, inquit? Respondet*] Non satis aptum est hoc antecedentibus: *cum a Zenone hoc—editur.* Davisius conjicit *Quare inquirenti.* quod mihi non satis placet. malim *quærenti cur? respondet.* scriptum fuit *quur.*

27 *valetudinem—u. omnium, bona*] Addidi in extremo *bona* necessario, ut hæc pars similis esset sequenti: *deformitatem—debilitatem, mala.* Sic et Lambino placuit.

28 *sed hæc, cum c. bona sint*] *hæc* puto delendum, frigide enim redundat.

29 *cum corporis bona sint*] i. e. cum

bona sint, eorum conficientia certe in bonis numerabis, ami-
cos, liberos, propinquos, divitias, honores, opes. contra hæc
[30] attende me nihil dicere: si ista mala sunt, in quæ potest
incidere sapiens, sapientem esse, [31] non esse ad beate viven-
dum satis. Immo vero, inquit, ad beatissime vivendum, pa-
p. 144. rum est: ad beate vero, satis. Animadverti, inquam, te
a. isto modo [32] paulo ante ponere: et scio, ab Antiocho no-
stro dici sic solere. sed quid minus probandum, quam esse
aliquem beatum, nec satis beatum? Quod autem satis est,
eo quidquid accesserit, nimium est: et nemo nimium bonus
82 est: et nemo beato beatior. Ergo, inquit, tibi Q. Metellus,
qui tres filios consules vidit, e quibus unum etiam et censo-
rem, et triumphantem, quartum autem prætorem, eosque
salvos reliquit, et tres filias nuptas, cum ipse consul, censor
etiam augurque fuisset, et triumphasset: ut sapiens fuerit,
nonne beatior, quam, ut item sapiens fuerit, qui in potestate
hostium, vigiliis, et inedia necatus est, Regulus? Quid me
28 istud rogas, inquam? Stoicos roga. Quid igitur, inquit,
eos responsuros putas? Nihilo beatiorem esse Metellum,
83 quam Regulum. Inde igitur, inquit, audiendum est. Ta-
men [33] a proposito, inquam, aberravimus. non enim, in-
quam, quæro, quid verum, sed quid cuique dicendum sit.
Utinam quidem dicerent alium alio beatiorem! jam ruinas
videres. in virtute enim sola, et in ipso honesto cum sit bo-
num positum, cumque nec virtus, ut placet illis, nec hone-
stum crescat, idque bonum solum sit, quo qui potiatur, ne-
cesse est beatus sit, cum id augeri non possit, in quo uno
positum est beatum esse: qui potest esse quisquam alius
alio beatior? videsne, ut hæc concinant? Et Hercule (fa-
tendum est enim, quod sentio) mirabilis est apud illos con-
textus rerum. respondent extrema primis, media utrisque,
omnia omnibus: quid sequatur, quid repugnet, vident. in
geometria prima si dederis, danda sunt omnia. concede nihil
esse bonum, nisi quod honestum sit: concedendum est, in
b. virtute sola positam esse beatam vitam. Vide rursus retro.
84 dato hoc, dandum erit illud. quod vestri non item. Tria
genera bonorum. proclivius currit oratio: venit ad extre-
mum: hæret in salebra: cupit enim dicere, Nihil posse ad
beatam vitam deesse sapienti. Honesta oratio: Socratica,
Platonis etiam. Audeo dicere, inquit. Non potest, nisi re-

tu etiam corporis quædam bona statuas, ea quoque in bonis numeranda sunt, quæ illa corporis bona efficiunt.

30 *attende me nihil dicere*] Hoc est sane frigidum. puto legendum esse *non nihil.*

31 *non esse ad b. v. s.*] Rectum est *esse,* si totum hoc pendet e *dicere.* Sin minus, et est nova oratio a verbis *si ista mala sunt:* legendum est *non est.*

32 *paullo ante ponere*] *ponere* non sane placet. aut dele, aut corrige *respondere.*

33 *a pr. i. aberravimus*] Mss. quidam *aberramus.* sic et infra est. *tamen aberramus a proposito.*

texueris illa: paupertas si malum est, mendicus beatus esse
nemo potest, quamvis sit sapiens. At Zeno eum non bea-
tum modo, sed etiam divitem dicere ausus est. Dolere, ma-
lum: in crucem qui agitur, beatus esse non potest. Bonum,
liberi: [34] miserum orbitas. bonum patria: miserum exsi-
lium. bonum valitudo: miserum morbus. bonum integritas
corporis: miserum debilitas: bonum incolumis acies: mise-
rum cæcitas. quæ si potest singula consolando levare, uni-
versa quo modo sustinebit? sit enim idem cæcus, debilis,
morbo gravissimo affectus, exul, orbus, egens, torqueatur
eculeo: quem hunc appellas Zeno: Beatum, inquit. Etiam
beatissimum? Quippe, inquiet, cum tam docuerim, gradus
istam rem non habere, quam virtutem, in qua sit etiam ip-
sum beatum. Tibi hoc incredibile, quia beatissimum. quid 85
tuum? credibile? si enim ad populum me vocas: eum, quia
ita sit affectus, beatum numquam probabis. si ad prudentes:
alterum fortasse dubitabunt, sitne tantum in virtute, ut ea
præditi, vel in Phalaridis tauro beati sint: alterum non du-
bitabunt, quin et Stoici convenientia sibi dicant, et vos re-
pugnantia. Theophrasti igitur, inquit, tibi liber ille placet
de beata vita? Tamen aberramus a proposito: et, ne lon-
gius; prorsus, inquam, Piso, si ista mala sunt, placet.
Nonne igitur tibi videntur, inquit, mala? [35] Id quæres? in- 86
quam: in quo, utrum respondebo, verses te huc atque illuc
necesse est. Quo tandem modo, inquit? Quia si mala sunt, p. 145.
is, qui erit in his, beatus non erit. si mala non sunt, jacet a.
omnis ratio Peripateticorum. Et ille ridens, Video, inquit,
quid agas. ne discipulum abducam, times. Tu vero, inquam,
ducas licet, si sequatur. erit enim mecum, si tecum erit.

Audi igitur, inquit, Luci. tecum enim, [36] [ut ait Theo- 29
phrastus], mihi instituenda oratio est. Omnis auctoritas
philosophiæ consistit in beata vita comparanda. beate enim
vivendi cupiditate incensi omnes sumus. Hoc mihi cum tuo 87
fratre convenit. quare hoc videndum est, possitne nobis hoc
ratio philosophorum dare. pollicetur certe. nisi enim id fa-
ceret, cur Plato Ægyptum peragravit, ut a sacerdotibus bar-
baris numeros, et cælestia acciperet? cur post Tarentum ad
Archytam? cur ad ceteros Pythagoreos, Echecratem, Ti-
mæum, Acrionem Locros, ut, cum Socratem expressisset,
adjungeret Pythagoreorum disciplinam, eaque, quæ Socrates

34 *miserum, orbitas*] Vulgo est *misera.* non male. sed quia in sequentibus in utroque membro est *bonum—miserum*, etiam hic debet sic esse et infra *miserum debilitas* et *miserum cæcitas.*

35 *Id quæres, inquam, in quo, utrum respondebo*] Puto, Ciceronem scripsisse: *id quæris, in quo, utrum respondero.*

36 *ut ait Theophrastus*] Est hoc alienum ab hoc loco. itaque Davis. uncis inclusit. transfer post verbum *philosophiæ*, ut Lambinus voluit et Alemannus fecit.

repudiabat, addisceret? cur ipse Pythagoras et Ægyptum lustravit, et Persarum magos adiit? cur tantas regiones barbarorum pedibus obiit? tot maria transmisit? cur hæc eadem Democritus? qui [37] (vere falsone, quæreremus) dicitur oculis se privasse: certe ut quam minime animus a cogitationibus abduceretur, patrimonium neglexit: agros deseruit incultos, quid quærens aliud, nisi beatam vitam? quam si etiam in rerum cognitione ponebat, tamen ex illa investigatione naturæ consequi volebat, ut esset bono animo. [38] id enim ille summum bonum, εὐθυμίαν et sæpe ἀθαμβίαν appel-
88 lat, id est, animum terrore liberum. Sed hæc etsi præclare,
b. nondum tamen et perpolita. pauca enim, neque ea ipsa enucleate ab hoc, de virtute quidem, dicta. post enim hæc in hac urbe primum a Socrate quæri cœpta: deinde in hunc locum delata sunt. nec dubitatum, quin in virtute omnis, ut bene, sic etiam beate vivendi spes poneretur. quæ cum Zeno didicisset a nostris: ut in actionibus præscribi solet, [39] de re eadem alio modo. Hoc tu nunc in illo probas. Scilicet vocabulis rerum mutatis, inconstantiæ crimen ille effugit, nos effugere non possumus? Ille Metelli vitam negat beatiorem, quam Reguli: præponendam tamen: nec magis expetendam, sed magis sumendam: et, si optio esset, eligendam Metelli, rejiciendam Reguli. Ego quam ille præponendam, et magis eligendam, beatiorem hanc appello: nec ullo mini-
89 mo momento plus ei vitæ tribuo, quam Stoici. Quid interest, nisi quod ego res notas notis verbis appello: illi nomina nova quærunt, quibus idem dicant? Ita quemadmodum in senatu semper est aliquis, qui interpretem postulet: sic isti nobis cum interprete audiendi sunt. bonum appello, quidquid secundum naturam est: quod contra, malum. nec ego solus: sed tu etiam, Chrysippe, in foro, domi: [40] in schola definis. Quid ergo? aliter homines, aliter philosophos loqui putes oportere, [41] [quanti quidque sit]? aliter doctos, et indoctos? sed cum constiterit inter doctos, quanti res quæque sit: [42] [si homines essent, usitate loquerentur]. dum res
30 maneant, verba fingant arbitratu suo. Sed venio ad incon-
90 stantiæ crimen, ne sæpius dicas, me aberrare: quam tu po-

37 *vere falsone quæreremus*] Victorius et Lambinus delent *quæreremus*. Davisius *non quæremus*. placet.

38 *id enim ille*] Davisius *etenim ille*. bene.

39 *de re eadem fecit alio modo*] Delevi *fecit*, quod ipsa formula illa jubet: in qua non *fecit* sed *egit* intelligitur. Sic est idem in Epp. ad Div. XIII, 27.

40 *in schola definis*] i. e. incipis verbo subtilius uti ex definitione. Davisius addidit e Mss. *desinis* i. e. uti verbo more et populariter. Sic et Alemannus e Mss. Paris.

41 *quanti quidque sit*] Hoc ex seqq. huc translatum esse, non improbabile videtur. nec enim bene coit cum antecedente et consequente.

42 *si homines essent, n. loquerentur*] Hoc quoque non cohæret reliquis, ut vidit Davisius.

nis in verbis; ego positam in re putabam. si satis erit hoc
perceptum, in quo adjutores Stoicos optimos habemus, tan- p. 146.
tam vim esse virtutis, ut omnia, si ex altera parte ponantur, a.
ne appareant quidem: cum omnia, quæ illi commoda certe dicunt esse, et sumenda, et eligenda, et præposita, quæ ita definiunt, ut satis magno æstimanda sint: hæc igitur cum ego tot nominibus a Stoicis appellata, partim novis et commenticiis, ut ista [43] producta et reducta, partim idem significantibus: quid enim interest, expetas an eligas? mihi quidem etiam lautius videtur, quod eligitur, et ad quod delectus adhibetur. sed, cum ego ista bona omnia dixero, [44] tantum refert, quam magna dicam: cum expetenda, quam valde. sin autem nec expetenda ego magis, quam tu eligenda, nec illa pluris æstimanda ego, qui bona, quam tu, qui producta appellas: omnia ista necesse est obscurari, [45] nec apparere,
et in virtutis, tamquam in solis radios, incurrere. At enim, 91
qua in vita est aliquid mali, ea esse beata non potest. Ne seges quidem igitur spicis uberibus, et crebris, [46] si avenam uspiam videris: nec mercatura quæstuosa, si in maximis lucris [47] parum [48] aliquid damni contraxerit. An hoc usquequaque aliter in vita? et non ex maxima parte de tota judicabis? an dubium est, quin virtus ita maximam partem obtineat in rebus humanis, ut reliquas obruat? [49] audebo igitur cætera, quæ secundum naturam sunt, bona appellare, nec fraudare suo veteri nomine, quam aliquid [50] potius novum exquirere; virtutis autem amplitudinem quasi in altera libræ
lance ponere. Terram, mihi crede, ea lanx, et maria depri- 92
met. semper enim ex eo, quod maximas partes continet, latissimeque funditur, tota res appellatur. dicimus aliquem hilare vivere. igitur, si semel tristior effectus est, hilara vita amissa
est? At hoc in eo M. Crasso, quem semel ait in vita risisse b.
Lucilius, non contigit, ut ea re minus ἀγέλαστος, ut ait idem, vocaretur. Polycratem Samium felicem appellant. nihil acciderat ei, quod nollet, nisi quod anulum, quo delectabatur, in mare abjecerat. Ergo infelix una molestia: felix rursus, cum is ipse anulus in præcordiis piscis inventus est. [51] Ille vero, si insipiens; (quod certe, quoniam tyrannus:) numquam

43 *producta et reducta*] Sunt προηγμένα et ἀποπροηγ. quæ alibi sunt *producta et rejecta*, et sic videtur legendum, aut si sola προηγμένα voluit exprimere, ut post est *expetas an eligas*, *præcipua* ut placebat Davisio e IV, 26.

44 *tantum refert*] Forte legendum *tamen*.

45 *nec—in virtutes*] Bene Davisius corrigit *virtutis*, ut respondeat *solis*.

46 *si avenam uspiam videris*] *uspiam* habent Mss. quidam apud Davisium et edd. pr. recte. vulgo male *ipsam*.

47 *parum aliquid damni contraxerit*] Non placet *parum*.

48 *aliquid damni*] Credo verum esse *parvi a. d.*

49 *audebo igitur cetera*] *cetera* abest a Mss. regiis Par. delevitque Alemannus, qui a Victorio esse dicit additum.

50 *potius*] Videtur esse alieno loco, et post *nomine*, ponendum, ut et fecit Davisius.

51 *ille vero*] Polycrates.

beatus: si sapiens: ne tum quidem miser, cum ab Oroete prætore Darei in crucem actus est. At multis malis affectus. Quis negat? sed ea mala virtutis magnitudine obruebantur.
31 An ne hoc quidem Peripateticis concedis, ut dicant, omnium
93 virorum bonorum, id est, sapientum, omnibusque virtutibus ornatorum, vitam omnibus partibus plus habere semper boni, quam mali? quis hoc dicit? [52] Stoicis licet. minime. sed isti ipsi, qui voluptate, et dolore omnia metiuntur, nonne clamant, sapienti plus semper adesse, quod velit, quam quod nolit? Cum tantum igitur in virtute ponant ii, qui se fatentur virtutis causa, nisi ea voluptatem acciret, ne manum quidem versuros fuisse: quid facere nos oportet, qui quamvis minimam animi præstantiam omnibus bonis corporis anteire dicamus, ut ea ne in conspectu quidem relinquantur? [53] quis enim est, qui hoc cadere in sapientem dicere audeat, ut, si fieri possit, virtutem in perpetuum abjiciat, ut dolore omni liberetur? quis nostrum dixerit, quos non pudet ea, quæ Stoici aspera dicunt, mala dicere, melius esse, turpiter aliquid facere cum voluptate, quam honeste cum dolore?
94 Nobis Heracleotes ille Dionysius flagitiose descivisse videtur
p. 147. a. a Stoicis propter oculorum dolorem. [54] quasi vero hoc didicisset a Zenone, non dolere, cum doleret? illud audierat, nec tamen didicerat, malum illud non esse, quia turpe non esset, [55] et esse ferendum viro. Hic si Peripateticus fuisset, permansisset, credo, in sententia, quoniam dolorem dicunt malum esse. de asperitate autem ejus fortiter ferenda præcipiunt eadem, quæ Stoici: et quidem Arcesilas tuus, etsi fuit in disserendo pertinacior, tamen noster fuit. erat enim Polemonis. is cum arderet podagræ doloribus, visitassetque hominem Carneades, Epicuri perfamiliaris, et tristis exiret: mane, quæso, inquit, Carneade noster: nihil illinc huc pervenit. ostendit pedes, et pectus. attamen hic mallet non
32 dolere. Hæc igitur est nostra ratio, quæ tibi videtur in-
95 constans: cum propter virtutis cælestem quandam, et divinam, tantamque præstantiam, ut, ubi virtus sit, [56] resque magnæ, sumendæ laudabilesque virtute gestæ, ibi esse miseria, et ærumna non possit, tamen labor possit, et molestia: non dubitem dicere, omnes sapientes semper beatos esse, sed tamen fieri posse, ut sit alius alio beatior.

Atqui iste locus est, Piso, tibi etiam atque etiam con-

52 *Stoicis licet*] Sc. hoc dicere. Sed bene Lambinus judicat legendum *Stoici scilicet*, quod et Davisius probat.

53 *quis—hæc cadere*] Ms. Paris. *hoc*, quod recepit bene Davisius.

54 *quasi vero hoc d.*] Sic bene e Mss. Lambinus, pro vulg. *quis v.*

55 *et esset ferendum viro*] Legendum est *esse*, ut et Manutius judicavit.

56 *resque magnæ, sumendæ laudabilesque* &c.] *sumendæ* non convenit rebus ceteris, quæ sunt virtutis. Manutius corr. *summeque laudabiles, v. gestæ*, Davisius *res magni æstimandæ, laudabilesque.* illud magis placet.

firmandus, inquam. quem si tenueris, non modo meum Ciceronem, sed etiam me ipsum abducas licebit. Tum Quin- 96
tus, Mihi quidem, inquit, satis hoc confirmatum videtur. [57] lætor quidem, philosophiam, cujus antea supellectilem pluris æstimabam, quam possessiones reliquorum, ita mihi dives videbatur, ut ab ea petere possem, quidquid in studiis nostris concupissem: hanc igitur lætor etiam acutiorem repertam, quam ceteras; quod quidam ei deesse dicebant. [58] Non quam nostram quidem, inquit Pomponius jocans. sed mehercule pergrata mihi oratio tua. quæ enim dici Latine posse non arbitrabar, ea dicta sunt a te, nec minus plane, quam dicuntur a Græcis, verbis aptis. Sed tempus est, si videtur: et recta quidem ad me. Quod cum ille dixisset, et satis disputatum videretur, in oppidum ad Pomponium perreximus omnes.

---

# M. TULLII CICERONIS TUSCULANARUM QUÆSTIONUM

AD

## M. BRUTUM

## LIBER PRIMUS.

DE

## CONTEMNENDA MORTE.

### ARGUMENTUM.

*Præfatus de instituto philosophiæ Græcæ Latinis litteris illustrandæ, ut, in quo uno a Græcis vincerentur Romani, id ad ipsos quoque transferretur, c.* 1-4. *ponit id, de quo tota est primi libri disputatio:* An mors malum sit? *quod deinde multis refellit. Primo ostendit, mortem non posse malum esse mortuis, quod falsa sint omnia, quæ de inferis apud poëtas narrentur, et, si nusquam sint mortui, non possint esse*

57 *lætor quidem philosophiam*] Eleganter Davisius *lætorque, eam philosophiam* &c. τὸ *eam* etiam τὸ *igitur*, requirit.

58 *Non, quam nostram quidem*] Suam, Epicuream, exceptam vult Pomponius, sed tamen per jocum, et subridens. Ceterum lectio hæc variat in edd. et scr. libris, qui tamen nil melius habent. Davisius ex iis confecit hanc conjecturam: *nunquam nostræ quidem.*

*miseri, quod nil sentiant, neque adeo mors malum. c.* 5-7. *Deinde non esse malum mortem morituris c.* 8. *demonstrare suscipit. Mors quid sit, non constare inter philosophos, qui de natura animi valde dissentiant : c.* 9. 10. *qua non cognita, ne mors quidem qualis sit, posse intelligi. Qui animum cum corpore confundant, interitum etiam mentis et corporis conjungere, reliquos spem immortalitatis afferre. Quicquid sit, mortem non esse malum. Nam si intereat animus, non esse miserum: sin superstes sit corporis ruinis, beatum esse. c.* 11. *Immortalitatem autem animi confirmari auctoritate antiquitatis omnis, c.* 12. 13. *cura, quam quisque rerum post mortem futurarum gerat, c.* 14. *s. consensu nationum omnium, c.* 16. *natura animorum vel animali, h. e. spirabili, vel ignea, qua, cum corpore excesserint, propter agilitatem in sublime ferantur, c.* 17. *divinis denique rebus, quæ animo insint, quæ nec a corpore oriri, nec in terra natæ esse possint. c.* 24-27. *Quod autem primo propterea quidam animum a corpore discretum negent, quod, ubi sit, aut qualis sit, non intelligant, id esse leve ; quod nec oculus se videat, et animus, quamquam non suam formam, tamen sagacitatem, memoriam, ingenium videat. c.* 28. 29. *Deinde, quod negent animum vacantem corpore esse posse, quod qualis ejusmodi animus sit, et quomodo possit vacare corpore, non intelligant ; ne in corpore quidem qualis sit intelligi, difficiliusque esse, comprehendere, quomodo in alieno ei diversæ naturæ corpore esse, quam quomodo vacare corpore possit. c.* 22. *Stoicos autem esse perabsurdos, qui animos manere dicant, cum e corpore excesserint, sed non semper ; quod dent id, quod difficillimum in causa sit, posse animum manere corpore vacantem, quod facile sit, tollant, semper manere. c.* 32. *Neque Panætii rationem duplicem valere, qui animos mortales velit, primo, quod quicquid nascatur, intereat ; deinde, quod animus sæpe æger sit : quod autem ægrum esse, et in morbum cadere possit, id etiam interire possit. Nam cum de immortalitate disputetur, de mente dici, quæ omni turbido motu vacet, non de iis partibus, in quibus ægritudines versentur. c.* 32. 33. *Quod si vero animus intereat, non esse tamen, quare mortem timeamus, cum propter eam rationem, quam supra attulerit, c.* 11. *tum propter multas alias. Mortem non propter se, fieri enim in puncto, sæpe etiam sine sensu, timeri, sed propter discessum ab omnibus vitæ bonis : sed ea esse aut opinata tantum, aut tam pauca et parva, ut a malorum et magnitudine aut multitudine obruantur ; et morte omnia mala et pericula effugi. c.* 34-36. *Nullis bonis rebus carere mortuos, quod carere is demum dicatur, cui desit, quod desideret : c.* 36. *neque, sine sensu esse, odiosum esse tum, cum sensus ablatus sit. c.* 37. *Ac propterea omnem metum mortis pellendum esse, neque miserum putandum mature mori, et, ut aiunt, ante tempus, quod nullum certum vivendi spatium natura dederit, sed incertam vitæ usuram. c.* 39-41. *De humatione autem et sepultura non esse laborandum, quod nihil ad mortuum pertineat : c.* 42-45. *operam potius dandam esse, ut laudabilem vitam gloriosa ratione finiamus : eam esse optimam æquo animo oppetendæ mortis rationem. c.* 46. 47. *Epilogi loco afferuntur ipsorum deorum de morte testimonia, et hominum de morte pro patria oppetita opiniones.*

CUM defensionum laboribus, senatoriisque muneribus aut **1**
omnino, aut magna ex parte essem aliquando liberatus, re- 1
tuli me, Brute, te hortante maxime, ad ea studia, quæ retenta animo, remissa temporibus, longo intervallo intermissa revocavi: et, cum omnium artium, quæ ad rectam vivendi viam pertinerent, ratio et disciplina, studio sapientiæ, quæ philosophia dicitur, contineretur; hoc mihi Latinis litteris illustrandum putavi: non, quia philosophia Græcis et litteris, et doctoribus percipi non posset: sed meum semper judicium fuit, omnia nostros aut invenisse per se sapientius, quam Græcos, aut accepta ab illis, fecisse meliora, quæ quidem
digna statuissent, in quibus elaborarent. Nam mores, et 2
instituta vitæ, resque domesticas ac familiares nos profecto et melius tuemur et lautius: rem vero publicam nostri majores certe melioribus temperaverunt et institutis et legibus. Quid loquar de re militari? in qua cum virtute nostri multum valuerunt, tum plus etiam disciplina. Jam illa, quæ
natura, non litteris assecuti sunt, neque cum Græcia, neque b.
ulla cum gente sunt conferenda. Quæ enim tanta gravitas, quæ tanta constantia, magnitudo animi, probitas, fides, quæ tam excellens in omni genere virtus in ullis fuit, ut sit cum
majoribus nostris comparanda? Doctrina Græcia nos, et 3
omni litterarum genere superabat. in quo erat facile vincere non repugnantes. nam cum apud Græcos antiquissimum sit e doctis genus poëtarum, si quidem Homerus fuit, et Hesiodus ante Romam conditam, Archilochus regnante Romulo; serius poëticam nos accepimus: annis enim fere [1] DX post Romam conditam Livius [2] fabulam dedit, C. Claudio, Cæci filio, M. Tuditano, consulibus, anno ante natum Ennium:
qui fuit major natu, quam Plautus [3] et Nævius. Sero igitur **2**
a nostris poëtæ vel cogniti, vel recepti. Quamquam est in Originibus, solitos esse in epulis canere convivas ad tibicinem de clarorum hominum virtutibus: honorem tamen huic generi non fuisse, declarat oratio Catonis, in qua objecit, ut probrum, M. Nobiliori, quod is in provinciam poëtas duxisset. duxerat autem consul ille in Ætoliam, ut scimus, Ennium. Quo minus igitur honoris erat poëtis, eo minora studia fuerunt. [4] nec tamen, siqui magnis ingeniis in eo

1 DX] Hunc esse verum numerum, non vulgatum ante CCCCX. certum est. nam hi Consules fuere a. V. DXIV. vel DXIII., et Ursinus in Ms. reperit. quia autem Cicero dicit fere, videtur numerum rotundum X. posuisse.

2 *fabulam dedit*] Ms. Ursini habebat *docuit*. sed et dari fabulæ dicuntur.

3 *et Nævius*] Cum constet Nævium Ennio majorem natu fuisse: nec credibile, Ciceronem in hoc errasse, qui in Bruto recte rem tradidit: aut omittendum hoc est, quia et a Ms. apud Verburgium, abfuit, ut et placet Pearcio, aut addendum est *ut*.

4 *nec tamen, siqui*] Davisius in ed. sec. dedit, *nec tamen sic, qui*, nescio unde.

genere exstiterunt, non satis Græcorum gloriæ responderunt.
4 An censemus, si Fabio, nobilissimo homini, laudi datum
esset, quod pingeret, non multos etiam apud nos futuros
[5] Polycletos et Parrhasios fuisse? Honos alit artes, omnes-
que incenduntur ad studia gloria: jacentque ea semper, quæ
apud quosque improbantur. Summam eruditionem Græci
sitam censebant in nervorum, vocumque cantibus. igitur et
Epaminondas, princeps, meo judicio, Græciæ, fidibus præ-
p. 149. clare cecinisse dicitur: Themistoclesque [6] aliquot ante annos,
a. [7] cum in epulis recusasset lyram, habitus est indoctior.
Ergo in Græcia musici floruerunt, [8] discebantque id omnes,
5 nec, qui nesciebat, satis excultus doctrina putabatur. In
summo apud illos honore geometria fuit. itaque nihil mathe-
maticis illustrius. At nos, metiendi, ratiocinandique utilitate,
3 hujus artis terminavimus modum. At contra oratorem
celeriter complexi sumus: nec eum primo eruditum, aptum
tamen ad dicendum: post autem eruditum. nam Galbam,
Africanum, Lælium, doctos fuisse traditum est: studiosum
autem eum, qui iis ætate anteibat, Catonem: post vero
Lepidum, [9] Carbonem, Gracchos: deinde ita magnos nos-
tram ad ætatem, ut non multum, aut nihil omnino Græcis
cederetur. [10] Philosophia jacuit usque ad hanc ætatem, nec
ullum habuit [11] lumen litterarum Latinarum: quæ illus-
tranda, et excitanda nobis est, ut, si occupati profuimus ali-
quid civibus nostris, prosimus etiam, [12] si possumus, otiosi.
6 In quo eo magis nobis est elaborandum, quod multi jam
esse Latini libri dicuntur scripti inconsiderate, [13] ab optimis
illis quidem viris, sed non satis eruditis. fieri autem potest,
ut recte quis sentiat, et id, quod sentit, polite eloqui non
possit. sed mandare quemquam litteris cogitationes suas,
qui eas nec disponere, nec illustrare possit, nec delectatione
aliqua allicere lectorem, hominis est intemperanter abutentis
et otio, et litteris. Itaque suos libros ipsi legunt cum suis,

5 *Polycletos et Parrhasios*] Quia de pictoribus sermo est, alienum videtur Camerario Polycleti nomen, corrigitque *Polygnotos* atque ita edidere P. Manutius et Lambinus. Sed Polycletus etiam pictoria arte excelluit, unde et ap. Ælian. V. H. XIV, 8. pictor dicitur. Ms. Guelf. habet *Polycletos et Praxiteles.*

6 *aliquot ante annos*] Ante Epaminondam.

7 *cum recusasset*] Sic et latinitas postulat, et habent edd. vett. plures, Mediol. Junt. Ald. Steph. Post edidere *recusaret.* male. Post Ms. Guelf. habet *est habitus indoctior*, ut Davisius dedit.

8 *discebantque id omnes*] Quorsum *id* pertinet? *artificium* intelligendum sit. sed malim *ideo.*

9 *Carbonem*] Edd. pr. habent *Catonem:* ut et Guelf. eaque erat Camerarii tempore vulgata lectio, qui tamen corrigi volebat *Carbonem*, idque et Beroaldo placuisse dicit. quia sic in edd. pluribus antiquis reperi Ald. Steph. &c. retinui.

10 *Phil. jacuit*] Edd. vett. habent *latuit*, quod et seqq. bene convenit. sed sensus tamen idem est in *jacuit.*

11 *lumen literarum Lat.*] Nemo latine de philosophia scripsit.

12 *si possumus*] Malim *si possimus.*

13 *ab optimis illis quidem viris*] Malim *illi* pro *illis*, ut ad libros pertineat.

nec quisquam attingit, præter eos, qui eandem licentiam
scribendi sibi permitti volunt. Quare [14] si aliquid Oratoriæ
laudis nostra attulimus industria, multo studiosius philoso-
phiæ fontes aperiemus, e quibus etiam [15] illa manabant.
Sed, ut Aristoteles, vir summo ingenio, scientiæ copia, cum 4
motus esset Isocratis rhetoris gloria, [16] docere etiam cœpit, 7
adolescentes dicere, et prudentiam cum eloquentia jungere:
sic nobis placet [17] nec pristinum dicendi studium deponere,
et in hac majore, et uberiore arte versari. hanc enim perfe-
ctam philosophiam semper judicavi, quæ de maximis quæ-
stionibus copiose posset, ornateque dicere: in quam exer-
citationem ita nos studiose [18] [operam] dedimus, ut jam
etiam scholas Græcorum more habere auderemus: ut nuper
tuum post discessum in Tusculano, cum essent plures mecum
familiares, tentavi, quid in eo genere possem. ut enim antea
declamitabam causas, quod nemo me diutius fecit: sic hæc
nunc mihi senilis est declamatio. Ponere jubebam, de quo
quis audire vellet: ad id aut sedens, aut ambulans dis-
putabam. Itaque dierum quinque scholas, ut Græci ap- 8
pellant, in totidem libros contuli. fiebat autem ita, ut, cum
is, qui audire vellet, dixisset, quid sibi videretur, tum ego
contra dicerem. hæc est enim, ut scis, vetus, et Socratica ratio
contra alterius opinionem disserendi. nam ita facillime, quid
verisimillimum esset, inveniri posse Socrates arbitrabatur. sed
quo commodius disputationes nostræ explicentur, sic eas
exponam, quasi agatur res, non quasi narretur. ergo ita
nascetur exordium.

A. Malum mihi videtur esse Mors. M. Iisne, qui mortui 5
sunt, an iis, quibus moriendum est? A. Utrisque. M. Est 9
miserum igitur, quoniam malum. A. Certe. M. Ergo et ii,
quibus evenit jam, ut morerentur, et ii, quibus eventurum p. 150.
est, miseri. A. Mihi ita videtur. M. nemo ergo non miser? a.
A. Prorsus nemo. M. Et quidem, si tibi constare vis, omnes,
quicunque nati sunt, eruntve, non solum miseri, sed etiam
semper miseri. nam si solos eos diceres miseros, quibus

14 *si aliquid Oratoriæ laudis*] Correxere quidam, in his Davis. *laudi.* atque ita et habent quædam edd. vett. Mediol. &c. non necesse erat. *attulimus* referri potest ad Latinos, Romanos, his attulit laudem oratoriam. Ms. Guelf. habet *laudis.*

15 *illa manabant*] Ferri potest. sed valde placet Pearcii correctio *manabat,* ut ad oratoriam laudem pertineat.

16 *dicere etiam cœpit, adolescentes docere*] Falsum est Aristotelem *dixisse:* i. e. oratorem egisse. Sed motus invidia erga Isocratem, qui scholas dicendi haberet, cœpit et ipse rhetorem agere. itaque pro *dicere* legendum videtur *docere* et post delendum hoc verbum. Bentleius correxit, *dicere etiam cœpit ad adolescentes:* quod non placet. optimum videtur verba *dicere* et *docere* permutare.

17 *nec—deponere,* &c.] Usitatius foret *et—non deponere, et.* Sed et alibi Cicero sic *nec* vel *neque* ponit, sequente *et,* v. ad Or. pro Quint. 1. et Clav. in *neque.*

18 *operam dedimus*] *operam* mihi suspectum est, putoque delendum. Sic vidi et placuisse Lambino et aliis.

moriendum esset: neminem tu quidem eorum, qui viverent, exciperes: moriendum est enim omnibus: esset tamen miseriæ finis in morte. quoniam autem etiam mortui, miseri sunt, in miseriam nascimur sempiternam. necesse est enim, miseros esse eos, qui centum millibus annorum ante oc-
10 ciderunt, vel potius omnes, quicumque nati sunt. A. Ita prorsus existimo. M. Dic, quæso, num te illa terrent, triceps apud inferos Cerberus, Cocyti fremitus, transvectio Acherontis, mento summam aquam attingens siti enectus Tantalus? num illud, quod

[19] *Sisyphu' versat*
*Saxum sudans nitendo, neque proficit hilum?*

fortasse etiam inexorabiles judices, Minos, et Rhadamanthus. apud quos nec te L. Crassus defendet, nec M. Antonius, nec, [20] quoniam apud Græcos judices res agetur, poteris adhibere Demosthenem: tibi ipsi pro te erit maxima corona causa dicenda. Hæc fortasse metuis, et idcirco mortem
6 censes esse sempiternum malum. A. Adeone me delirare censes, ut ista esse credam? M. An tu hæc non credis? A. Minime vero. M. [21] Male hercule narras. A. Cur? quæso. M. Quia disertus esse possem, si contra ista dicerem.
11 A. [22] Quis enim non in ejusmodi causa? aut quid negotii est, hæc poëtarum, et pictorum portenta convincere? M. Atqui pleni sunt libri contra ista ipsa philosophorum disserentium. A. Inepte sane. quis est enim tam excors, quem ista moveant? M. Si ergo apud inferos miseri non sunt, [23] ne sunt quidem apud inferos ulli. A. Ita prorsus existimo. M. Ubi ergo sunt ii, quos miseros dicis? aut quem locum incolunt? si enim sunt, nusquam esse non possunt. A. Ego vero nusquam esse illos puto. M. Igitur ne esse quidem. A. Prorsus isto modo: et tamen miseros ob id ipsum qui-
12 dem, quia nulli sunt. M. Jam mallem Cerberum metueres, quam ista tam inconsiderate diceres. A. [24] Quid tandem? M. Quem esse negas, eundem esse dicis. ubi est acumen tuum? cum enim miserum esse dicis, tum eum, qui non sit, dicis esse. A. Non sum ita hebes, ut istuc dicam. M. Quid dicis igitur? A. Miserum esse, verbi causa, M. Crassum, qui illas fortunas morte dimiserit: miserum Cn. Pom-

19 *Sisyphu' versat*] Est clausula versus, itaque sic exprimi curavi.

20 *quoniam apud Gr. j. res agetur*] Quæ ista ratio? immo lege *quamquam*.

21 *Male h. narras*] i. e. non libenter hoc audio.

22 *Quis enim* &c.] Int. non est, quod doleas hanc dicendi facultatem tibi non dari. nam non multum laudis inde ad te rediret.

23 *ne sunt q. apud inferos ulli*] i. e. omnino nemo est in illo loco: si tamen locus sanus est.

24 *Quid tandem*] Bentleius corrigebat *Quî tandem.*

peium, [25] qui tanta gloria sit orbatus: omnes denique miseros, qui hac luce careant. M. Revolveris eodem. sint enim oportet, si miseri sunt. tu autem modo negabas eos esse, qui mortui essent. si igitur non sunt, nihil possunt esse; ita [26] ne miseri quidem sunt. A. Non dico fortasse etiam, quod sentio. nam istuc ipsum, non esse, cum fueris, miserrimum puto. M. [27] Quid? miserius, quam omnino num- 13
quam fuisse? ita, qui nondum nati sunt, miseri jam sunt, quia non sunt: et nos ipsi, si post mortem miseri futuri sumus, miseri fuimus, antequam nati. ego autem non commemini, antequam sum natus, me miserum. tu si meliore memoria es, velim scire, [28] ecquid de te recordere. A. Ita 7
jocaris, quasi ego dicam, [29] eos miseros, qui nati non sunt, et non eos, qui mortui sunt. M. Esse ergo eos dicis. A. Immo, quia non sunt, cum fuerint, [30] eo miseros esse. M. p. 151.
Pugnantia te loqui non vides? quid enim tam pugnat, quam a.
non modo miserum, sed omnino quidquam esse, qui non sit? an tu egressus porta Capena, cum Calatini, Scipionum, Serviliorum, Metellorum sepulcra vides, miseros putas illos? A. Quoniam me verbo premis, posthac non ita dicam, miseros esse, sed tantum, miseros, ob id ipsum, quia non sunt. M. Non dicis igitur, miser est M. Crassus, sed tantum, miser M. Crassus. A. Ita plane. M. Quasi non ne- 14
cesse sit, quidquid isto modo pronunties, id aut esse, aut non esse. an tu dialecticis ne imbutus quidem es? in primis enim hoc traditur: omne pronuntiatum (sic enim mihi in præsentia occurrit, ut appellarem ἀξίωμα: utar post alio, [31] si invenero melius) [32] id ergo est pronuntiatum, quod est verum, aut falsum. cum dicis igitur, miser M. Crassus: aut hoc dicis, miser est M. Crassus, ut possit judicari, verum id, falsumne sit: aut nihil dicis omnino. A. Age, jam concedo, non esse miseros, [33] qui mortui sunt, quoniam extorsisti, ut faterer, qui omnino non essent, eos ne miseros quidem esse posse. quid? qui vivimus, cum moriendum sit, nonne miseri

25 *qui tanta gloria*] Davis. e Mss. duobus addidit *tanta dignitate.*

46 *ne miseri quidem sunt*] *sunt* puto delendum. multis aliis locis in tali conclusione verbum hoc non additum reperi.

27 *Quid? miserius*] Sic bene interpunxit Pearcius. Vulgo: *Quid miserius.*

28 *ecquid de te recordare*] Putavi scribendum *recordêre*, et sic est in edd. vett. ut Junt. Ald.

29 *eos miseros*] *esse* delevi. abest et a Mss. Paris. ap. Alemannum et edd. vett. ut Junt. Ald. tum alterum *miseros* post *non eos* delevi auctoribus Mss. ap. Davisium.

30 *eos miseros esse*] Davisius e Ms. *eô.* placet.

31 *sed si inv. melius*] *Sed* non habent edd. vett. ut Junt. Ald. nec Ms. Guelf. itaque delevi. nam et friget.

32 *id ergo pronunciatum* &c.] Hoc non satis bene consentit cum superiori ante parenthesin, *omne pronunciatum.* sequi debebat, omne ergo pr. est aut verum aut falsum.

33 *qui m. sunt*] Videtur legendum *sint.*

sumus? quæ enim potest in vita esse jucunditas, cum dies et noctes cogitandum sit, jam, jamque esse moriendum?

8 M. Ecqui ergo intelligis, quantum mali de humana con-
15 ditione dejeceris? A. Quonam modo? M. Quia, si mori etiam mortuis miserum esset, infinitum quoddam, et sempiternum malum haberemus in vita. nunc video calcem: [34] ad quam cum sit decursum, nihil sit præterea extimescendum. sed tu mihi videris Epicharmi, acuti, nec insulsi hominis, ut Siculi, sententiam sequi. A Quam? non enim novi. M.
b. Dicam, si potero, Latine. scis enim me Græce loqui in Latino sermone non plus solere, quam in Græco Latine. A. Et recte quidem. sed quæ tandem est Epicharmi ista sententia? M.

*Emori nolo: sed me esse mortuum nihil æstimo.*

A. Jam agnosco Græcum. et quoniam coëgisti, ut concederem, qui mortui essent, eos miseros non esse, perfice, si potes, ut ne moriendum quidem esse, miserum putem. M.
16 Jam istuc quidem nihil negotii est: sed etiam majora molior. A. Quo modo hoc nihil negotii est? aut quæ sunt tandem ista majora? M. Quoniam si post mortem nihil est mali, ne mors quidem est malum: cui proximum tempus est post mortem, in quo mali nihil esse concedis: ita ne moriendum quidem esse, malum est. id est enim, perveniendum esse ad id, quod non esse malum confitemur. A. Uberius ista quæso. hæc enim spinosiora, prius, ut confitear, me cogunt, quam ut assentiar. sed quæ sunt ea, quæ dicis te majora moliri? M. Ut doceam, si possim, non modo malum non esse, sed bonum etiam esse mortem. A. Non postulo id quidem; [35] aveo tamen audire. ut enim non efficias quod vis, tamen, mors ut malum non sit, efficies. sed nihil te interpellabo.
17 continentem orationem audire malo. M. Quid? si te rogavero aliquid, nonne respondebis? A. Superbum id quidem
9 est. sed, nisi quid necesse erit, malo ne roges. M. Geram tibi morem, et ea, quæ vis, ut potero, explicabo, nec tamen quasi Pythius Apollo, certa ut sint, et fixa, quæ dixero: sed ut homunculus unus e multis, probabilia conjectura sequens.
p. 152. ultra enim quo progrediar, quam ut veri videam similia, non
a habeo. certa dicent ii, qui et percipi ea posse dicunt, et se sapientes esse profitentur. A. Tu, ut videtur. nos ad audiendum parati sumus.

18 M. Mors igitur ipsa, quæ videtur notissima res esse, quid sit, primum est videndum. sunt enim, qui discessum animi a

34 *ad quam*] Vulgo *quem*: quod miror esse tam diu toleratum. *quam* habet Ms. Guelf. ed. Mediol.

35 *aveo tamen*] Sic edd. vett. omnes. non *habeo*, ut quædam recentiores. mox illæ et *ut enim non efficias* recte, ut edidit Davisius. post *non* delevi ante *efficies*, iisdem auctoribus.

corpore putent esse mortem. sunt, qui nullum censeant fieri discessum, sed una animum, et corpus occidere, [36] animumque cum corpore exstingui. qui discedere animum censent, alii statim dissipari, alii diu permanere, alii semper. Quid sit porro ipse animus, aut ubi, aut unde, magna dissensio est. aliis cor ipsum, animus videtur: ex quo excordes, vecordes, concordesque dicuntur: et Nasica ille prudens, bis consul, Corculum, et

*Egregie cordatus homo catus Æliu' Sextus.*

Empedocles animum esse censet, cordi suffusum sanguinem. 19
aliis pars quædam cerebri visa est animi principatum tenere. aliis nec cor ipsum placet, nec cerebri quandam partem, esse animum: sed alii in corde, alii in cerebro dixerunt animi esse sedem et locum. animum autem alii animam, [37] ut fere nostri declarant nomen. nam et agere animam, et efflare dicimus, et animosos, et bene animatos, et ex animi sententia: ipse autem animus ab anima dictus est. Zenoni Stoico animus ignis videtur. Sed hæc quidem, quæ dixi, cor, 10
cerebrum, animam, ignem, vulgo: reliqua fere singuli, ut multi ante veteres. [38] Proxime autem Aristoxenus, musicus, 20
idemque philosophus, ipsius corporis [39] intentionem quandam, velut in cantu, et fidibus, quæ harmonia dicitur, sic ex corporis totius natura, et figura, varios motus cieri, tamquam in cantu sonos. Hic ab artificio suo non recessit, et tamen dixit aliquid, quod ipsum quale esset, erat multo b.
ante et dictum, et explanatum a Platone. Xenocrates animi figuram, et quasi corpus, negavit esse, verum numerum dixit esse, cujus vis, ut jam antea Pythagoræ visum erat, in natura maxima esset. ejus doctor Plato triplicem finxit animam: cujus principatum, id est rationem, in capite, sicut in arce, posuit: [40] et duas partes parere voluit, iram et cupiditatem: quas locis disclusit; iram in pectore, cupiditatem subter præcordia locavit. Dicæarchus autem in eo sermone, quem 21
Corinthi habitum tribus libris exponit, doctorum hominum disputantium, primo libro multos loquentes facit: duobus Pherecratem quendam Phthiotam senem, quem ait a Deu-

36 *animumque cum corpore*] Sic edd. vett. Med. Ald. Junt. &c. aliæ *in.*

37 *ut fere nostri declarant nomen*] Locus hic varie legitur. sed nulla dum lectio mihi reperta est, quæ satis placeret. *declarant nomen* si abesset, nihil laboraremus: vulgatum est, quo verbo, *animæ* sc. nostri pro synonymo utuntur.

38 *Proxime autem A.*] Bentleius hoc cum antecedente conjungit, *ut multi ante veteres, proxime autem.* nempe quia et Plato hujusmodi quid statuit in Phædone *ut ante, proxime autem* non bene consentiunt. itaque Bentleius pro *multi* volebat legi *multo.*

39 *i. quandam, velut* &c.] Hic sensus non satis planus. Edd. pr. habent post *quandam* semicolon. clara erit sententia, si ex *velut* fecerimus *et ut,* cui deinde respondet *sic.*

40 *et duas partes separare voluit*] Hoc intelligi non potest. Ms. Vatic. habet *duas p. parere voluit,* quod et Davisius et Alemannus recepere. imitatus eos sum.

calione ortum, disserentem inducit, nihil esse omnino animum,
et hoc esse nomen totum inane, frustraque animalia, et ani-
mantes appellari; neque in homine inesse animum, vel ani-
mam, nec in bestia: vimque omnem eam, qua vel agamus quid,
vel sentiamus, in omnibus corporibus vivis æquabiliter esse
fusam, nec separabilem a corpore esse, quippe quæ nulla sit,
nec sit quidquam, nisi corpus unum, et simplex, ita figuratum,
22 ut temperatione naturæ vigeat, et sentiat. Aristoteles longe
omnibus [Platonem semper excipio) præstans et ingenio, et
diligentia, cum [41] quattuor illa genera principiorum esset com-
plexus, e quibus omnia orirentur, quintam quandam naturam
censet esse, e qua sit mens. cogitare enim, et providere, et
p. 153. discere, et docere, et invenire aliquid, [42] et tam multa alia
a. meminisse, amare, odisse, cupere, timere, angi, lætari: hæc, et
similia eorum, in horum quattuor generum nullo inesse
putat. quintum genus adhibet, vacans nomine: et sic ipsum
animum, [43] ἐντελεχίαν appellat novo nomine, quasi quandam
11 continuatam motionem, et perennem. Nisi quæ me forte
fugiunt, [44] hæ sunt fere omnium de animo sententiæ. De-
mocritum enim magnum quidem illum virum, [45] sed lævi-
bus et rotundis corpusculis efficientem animum concursu
quodam fortuito, omittamus. nihil est enim apud istos, quod
23 non atomorum turba conficiat. Harum sententiarum quæ
vera sit, deus aliquis viderit: quæ verisimillima, magna
quæstio est. utrum igitur inter has sententias dijudicare
malumus, an ad propositum redire? A. Cuperem equidem
utrumque, si posset: sed [46] est difficile confundere. quare si,
ut ista non disserantur, liberari mortis metu possumus, id
agamus. sin id non potest, nisi hac quæstione animorum
explicata, nunc, si videtur, hoc: illud alias. M. Quod malle
te intelligo, id puto esse commodius. efficiet enim ratio, ut
quæcumque vera sit earum sententiarum, quas exposui, mors
24 aut malum non sit, aut sit bonum potius. Nam si cor, aut
sanguis, aut cerebrum est animus, certe, quoniam est corpus,
interibit cum reliquo corpore. si anima est, fortasse dissipa-
bitur: si ignis, exstinguetur: si est Aristoxeni harmonia,
dissolvetur. Quid de Dicæarcho dicam, qui nihil omnino
animum dicat esse? His sententiis omnibus nihil post mor-

41 *quattuor illa genera pr.*] In Ms. Paris. est *nota illa*, quod et edidere Buherius, Davisius. sed id est glossema τοῦ *illa*.

42 *et tam multa alia meminisse*] Sustuli interpunctionem post *alia*, quod verbum tamen deletum velim. nam nihil est, quo referatur.

43 ἐντελεχίαν] v. Clav. in Græc.

44 *hæ sunt fere omnium d. a. s.*] Davisius delevit *omnium*, non bene. facilius erat dicere *omnes*: sed qui omnium sententias recenset, idem et omnes narrat.

45 *sed lævibus*] *sed* non videtur sententiæ loci convenire, mihique insititium videtur. nempe putabant librarii post *quidem* esse debere sed.

46 *est diff. confundere*] Aut intelligendum est *conjungere* aut sic legendum.

tem pertinēre ad quemquam potest. pariter enim cum vita sensus amittitur. non sentientis autem, nihil est, ullam in partem quod intersit. reliquorum sententiæ spem afferunt, si te forte hoc delectat, posse animos, cum e corporibus excesserint, in cœlum, quasi in domicilium suum, pervenire.
A. Me vero delectat: idque, primum ita esse velim: deinde, b.
etiam si non sit, mihi tamen persuaderi velim. M. Quid 25
tibi ergo opera nostra opus est? num eloquentia Platonem superare possumus? evolve diligenter ejus eum librum, qui est de animo: amplius quod desideres, nihil erit. A. Feci mehercule, et quidem sæpius, sed nescio quo modo, dum lego, assentior: cum posui librum, et mecum ipse de immortalitate animorum cœpi cogitare, assensio omnis illa elabitur. M. Quid hoc? dasne aut manere animos post mortem, aut morte ipsa interire? A. Do vero. M. Quid, si maneant? A. Beatos esse concedo. M. Si intereant? A. Non esse miseros, quoniam, ne sint quidem. jam istuc, coacti a te, paullo ante concessimus. M. Quo modo igitur, aut cur mortem malum tibi videri dicis, quæ aut beatos nos efficiet, animis manentibus, aut non miseros, sensu carentes?

A. Expone igitur, nisi molestum est, primum animos, si 12
potes, remanere post mortem: tum, si minus id obtinebis: 26
(est enim arduum) docebis, carere omni malo mortem. ego enim istuc ipsum vereor, ne malum sit, non dico carere sensu, sed carendum esse. M. Auctoribus quidem ad istam sententiam, quam vis obtineri, uti optimis possumus; quod in omnibus causis et debet, et solet valere plurimum: et primum quidem omni antiquitate; quæ quo propius aberat ab ortu et divina progenie, hoc melius ea fortasse, quæ erant vera, cernebat.

Itaque unum illud erat insitum priscis illis, quos Cascos 27
appellat Ennius, esse in morte sensum, neque excessu vitæ sic deleri hominem, ut funditus interiret: idque cum multis aliis rebus, tum e pontificio jure, et cæremoniis sepulcrorum intelligi licet; quas maximis ingeniis præditi nec tanta cura p. 154.
coluissent, nec violatas tam inexpiabili religione sanxissent, a.
[47] nisi hæsisset in eorum mentibus, mortem non interitum esse omnia tollentem atque delentem, sed quandam quasi migrationem, commutationemque vitæ, quæ in claris viris, et fæminis dux in cælum soleret esse: [48] in ceteris humi retineretur, et permaneret tamen. [49] Ex hoc, et nostrorum 28
opinione,

47 *nisi hæsisset*] Mss. quidam, in his Guelf. *hæreret*, quod et receptum est a Davisio et Alemanno.

48 *in ceteris humi retineretur et p. tamen*] Non sana hæc puto. quorsum *retineretur* et *perm.* referuntur? nempe ad *vitam*? ut mentes eorum humi manerent, sed viverent tamen. Conjeci, *cum ceteri h. retinerentur et permanerent tamen.*

49 *Ex hoc et nostrorum opinione*] An, *ex hac nostrorum op.*

*Romulus in cælo cum diis agit ævum,*

ut famæ assentiens dixit Ennius: et apud Græcos, indeque
perlapsus ad nos, et usque ad Oceanum Hercules, tantus et
tam præsens habetur deus. hinc Liber deus, Semele natus,
eademque famæ celebritate Tyndaridæ fratres: qui [50] non
modo adjutores in prœliis victoriæ populi Romani, sed etiam
nuntii fuisse perhibentur. Quid? Ino, Cadmi filia, nonne
Leucothea nominata a Græcis, Matuta habetur a nostris?
quid? totum prope cælum, ne plures persequar, nonne
13 humano genere completum est? Si vero scrutari vetera, et
29 ex his ea, quæ [51] scriptores Græci prodiderunt, eruere coner:
ipsi illi, majorum gentium dii qui habentur, hinc a nobis
profecti in cælum reperientur. Quære, quorum demon-
strantur sepulcra in Græcia: reminiscere, quoniam es initia-
tus, [52] quæ traduntur mysteriis: tum denique, quam hoc
late pateat, intelliges. Sed qui nondum ea, [53] quæ multis
post annis tractari cæpissent, physica didicissent, tantum
sibi persuaserant, quantum natura admonente cognoverant:
rationes, et causas rerum non tenebant: visis quibusdam
sæpe movebantur, hisque maxime nocturnis, ut viderentur
30 ii, qui vita excesserant, vivere. [54] Ut porro firmissimum
b. hoc afferri videtur, cur deos esse credamus, quod nulla gens
tam fera, nemo omnium tam sit immanis, cujus mentem
non imbuerit deorum opinio. multi de diis prava sentiunt;
id enim vitioso more effici solet: omnes tamen esse vim et
naturam divinam arbitrantur. [55] nec vero id collocutio ho-
minum, aut consensus effecit: non institutis opinio est con-
firmata, non legibus. Omni autem in re consensio omnium
gentium, lex naturæ putanda est. quis est igitur, qui suorum
mortem primum non eo lugeat, quod eos orbatos vitæ com-
modis arbitretur? Tolle hanc opinionem: luctum sus-
tuleris. nemo enim mæret suo incommodo. [56] dolent fortasse
et anguntur: sed illa lugubris lamentatio, fletusque mærens,
ex eo est, quod eum, quem dileximus, vitæ commodis priva-

50 *non modo adjutores—sed etiam nuncii*] Sc. in bello Macedonico II. v. Flor. II, 12. et ibi Freinsh.

51 *scriptores Græci*] Vulgo *Græciæ:* quod corrigere non dubitavi, cum sic loqui Cicero non soleat. *Græci* habet Ms. Guelf.

52 *quæ traduntur*] Sic edd. fere vett. etiam in Ms. repertum est: ferri tamen vulgatum posset, si et ante fieret *demonstrentur.*

53 *quæ m. p. a. tractari cæpissent*] Legendum puto *cæperunt.*

54 *Ut porro fir h. a. v.*] In seqq. non est quod huic *ut* respondeat. unde mihi τὸ *ut* suspectum semper fuit, putavique pro eo *at* esse legendum, quod et Lambino in mentem venisse vidi; sed idem *vero* pro *porro.* Sed ita argumentatio perit.

55 *nec vero id—efficit*] Correxi *effecit:* postulat res et in ed. vet. reperit Buherius.

56 *dolent fortasse*] Cur *fortasse* in re minime dubia? Credo esse vitiosum: correctionem probabilem nec ipse reperi, nec alii, destituentibus libris.

tum arbitramur, idque sentire. Atque hæc ita sentimus natura duce, nulla ratione, nullaque doctrina.

Maximum vero argumentum est, naturam ipsam de im- 14
mortalitate animorum tacitam judicare, quod omnibus curæ 31
sunt, et maxime quidem, [57] quæ post mortem futura sint. *Serit arbores, quæ alteri sæculo prosint,* ut ait Statius in Synephebis: quid spectans, nisi etiam postera sæcula ad se pertinere? Ergo arbores seret diligens agricola, quarum adspiciet baccam ipse numquam: vir magnus leges, instituta, rempublicam non seret? Quid procreatio liberorum, quid propagatio nominis, quid adoptiones filiorum, quid testamentorum diligentia, quid ipsa sepulcrorum monumenta,
quid elogia significant, nisi nos futura etiam cogitare? Quid 32
illud? num dubitas, quin [58] specimen naturæ capi debeat p. 155.
ex optima quaque natura? quæ est igitur melior in hominum a.
genere natura, quam eorum, qui se natos ad homines juvandos, tutandos, conservandos arbitrantur? abiit ad deos Hercules. numquam abiisset, nisi, cum inter homines esset, eam sibi viam munivisset. Vetera jam ista, et religione omnium
consecrata. Quid in hac republica tot, tantosque viros ob 15
rempublicam interfectos, cogitasse arbitramur? iisdemne ut finibus nomen suum, quibus vita, terminaretur? Nemo umquam sine magna spe immortalitatis se pro patria offerret ad
mortem. Licuit esse otioso Themistocli, licuit Epaminondæ, 33
licuit, ne et vetera et externa quæram, mihi: sed nescio quomodo inhæret in mentibus quasi sæculorum quoddam augurium futurorum: idque in maximis ingeniis, altissimisque animis et existit maxime, et apparet facillime. quo quidem demto, quis tam esset amens, qui semper in laboribus,
et periculis viveret? loquor de principibus. Quid poëtæ? 34
nonne post mortem nobilitari volunt? unde ergo illud?

*Adspicite o cives senis Ennii imagini' formam.*
*Hic vestrum pinxit maxima facta patrum.*

Mercedem gloriæ flagitat ab iis, quorum patres affecerat gloria, idemque,

*Nemo me lacrymis decoret, nec funera fletu*
*Faxit. cur? volito vivu' per ora virûm.*

Sed quid poëtas? opifices post mortem nobilitari volunt. quid enim Phidias sui similem speciem inclusit in clypeo Minervæ, [59] cum inscribere non liceret? quid nostri philoso-

57 *quæ—futura sint*] Edd. Juntæ &c. *sunt*. forte rectius.

58 *specimen n. capi debeat*] Sic correxi vulgatum *deceat*, cum Lambino et Davisio, ut alibi supra.

59 *cum inscribere non liceret*] Videatur excidisse *nomen* ante *non*. intelligi e verbo *inscribere* potest. illud tamen melius videtur.

phi? nonne in his ipsis libris, quos scribunt de contemnenda
35 gloria, sua nomina inscribunt? Quod si omnium consensus,
b. naturæ vox est: omnesque, qui ubique sunt, consentiunt esse aliquid, quod ad eos pertineat, [60] qui vita cesserint: nobis quoque idem existimandum est. et si, quorum aut ingenio, aut virtute animus excellit, eos arbitramur, quia natura optima sunt, cernere naturæ vim maxime: verisimile est, cum optimus quisque maxime posteritati serviat, esse aliquid, cujus is post mortem sensum sit habiturus.

16 Sed ut deos esse natura opinamur, qualesque sint, ratione
36 cognoscimus; sic permanere animos arbitramur consensu nationum omnium: qua in sede maneant, qualesque sint, ratione discendum est. cujus ignoratio finxit inferos, easque formidines, quas tu contemnere non sine causa videbare. in terram enim cadentibus corporibus, hisque humo tectis, e quo dictum est humari, sub terra censebant reliquam vitam agi mortuorum. quam eorum opinionem magni errores con-
37 secuti sunt: quos auxerunt poëtæ. Frequens enim consessus theatri, in quo sunt mulierculæ, et pueri, movetur audiens tam grande carmen:

*Adsum, atque advenio Acheronte, vix, via alta, atque ardua,*
*Per speluncas saxis structas asperis, pendentibus,*
*Maximis: ubi* [61] *rigida constat crassa caligo inferûm.*

tantumque valuit error, [62] qui mihi quidem jam sublatus videtur, ut, corpora cremata cum scirent, tamen ea fieri apud inferos fingerent, quæ sine corporibus [63] nec fieri possent, nec intelligi. animos enim per se ipsos viventes non poterant mente complecti: formam aliquam figuramque quærebant. inde Homeri tota νεκυία: [64] inde ea, quæ meus amicus Appius νεκρομαντεῖα faciebat: inde in vicinia nostra Averni lacus,

p. 156. *Unde animæ excitantur obscura umbra,* [65] *aperto ostio*
a. *Alti Acherontis, falso sanguine, imagines mortuorum.*

has tamen imagines loqui volunt: quod fieri nec sine lingua, nec sine palato, nec sine faucium laterumve et pulmonum

60 *qui vita cesserint*] Quædam edd. *e vita.* sed hæc phrasis dicitur proprie de iis, qui se ipsi interfecere. igitur malim *excesserint*, ut edidit Davisius, sed nullis libris auctoribus.

61 *rigida constat crassa c. i.*] *constat* sine dubio vitiosum est. tenebræ dicuntur *stare* non *constare*. itaque *con* delendum.

62 *qui—jam sublatus videtur*] Immo *videbatur*, quod consentit melius τῷ *valuit*.

63 *nec fieri possent*] Scr. forte *possunt.*

64 *inde ea, quam m. a. A. νεκρομαντεῖα f.*] Edd. vett. *quæ νεκρομαντεῖα.* recte edidit Davisius pro vulgato *νεκρομαντία.* Appius utebatur divinationibus e mortuis.

65 *aperto ostio*] Friget epitheton *aperto.* placet correctio ed. Dav. *opertæ*, ut ad *umbra* referatur. post dedi *falso* pro *salso* ex Ms. Guelf. edd. vett. quæ consentiunt in hac lectione.

vi, et figura potest. nihil enim animo videre poterant: ad
oculos omnia referebant. Magni autem est ingenii, [66] se- 38
vocare mentem a sensibus, et cogitationem a consuetudine
abducere. itaque credo equidem etiam alios tot sæculis: sed,
[67] quod litteris exstet proditum, [68] Pherecydes Syrius primum
dixit, animos hominum esse sempiternos: antiquus sane.
fuit enim meo regnante gentili. Hanc opinionem discipulus
ejus Pythagoras maxime confirmavit: qui cum Superbo
regnante in Italiam venisset, tenuit magnam illam Græciam
[69] cum honore disciplinæ, tum etiam auctoritate: multaque
sæcula postea sic viguit Pythagoreorum nomen, ut nulli alii
docti viderentur.

Sed redeo ad antiquos. rationem illi sententiæ suæ non 17
fere reddebant, nisi quid erat numeris aut descriptionibus
explicandum. Platonem ferunt, ut Pythagoreos cognosceret, 39
in Italiam venisse, et didicisse Pythagorea omnia, primumque
de animorum æternitate non solum sensisse idem, [70] quod
Pythagoram, sed rationem etiam attulisse. quam, nisi quid
dicis, prætermittamus, et hanc totam spem immortalitatis
relinquamus. A. [71] An tu, cum me in summam exspectationem adduxeris, deseris? errare mehercule malo cum
Platone, quem tu quanti facias, scio, et quem ex tuo ore admiror, quam cum istis vera sentire. M. Macte virtute. ego 40
enim ipse cum eodem ipso non invitus erraverim. [72] Num b.
igitur dubitamus, [an], sicut pleraque, sic et hoc? quamquam hoc quidem minime. persuadent enim mathematici, terram in medio mundo sitam ad universi cæli complexum quasi puncti instar obtinere, quod κέντρον illi vocant: eam porro naturam esse quattuor omnia gignentium corporum, ut quasi partita habeant inter se, et divisa momenta: terrena et humida suopte nutu, et suo pondere ad pares angulos in

66 *revocare mentem a sensibus*] Alibi Cicero in hoc dicit *sevocare*. itaque secutus sum Davisium, qui *sevocare* hic edidit.

67 *quod litteris exstet*] Addendum aut intell. *traditum* vel *proditum*, nam sine hoc formam illam nuspiam reperi. Vestigia sunt in edd. vett. et Ms. Guelf. qui post *exstet* addunt *probo*. itaque sic edidi.

68 *Pherecydes Syrius*] Vulgo male *Syrus*. non enim fuit e Syria, sed ex insula Syro, unde fit *Syrius*. sic et Ms. Guelf.

69 *cum honore et disciplina*] Warburtonus corrigebat *ex disciplina*, probante Pearcio. Davisius autem legit *more et disciplina*, ego edidi ex edd. vett. quibusdam *honore disciplinæ*, quod ejus disciplina optima putabatur et laudabatur.

70 *quod Pythagoram*] Sic pro vulgato *Pythagoras* scribere ratio Grammatica jubet et sic semper putavi legendum. Sed jam sic edidit Davisius et sic Ms. Guelf. post *rationes* Mss. quidam habent non male.

71 *An tu, cum me—deseris?*] Malim, *An tu me, cum in—deseres?* Davisius correxit *Ain' tu*. nec hoc male. *deseres* est et in Ms. Guelf.

72 *Num igitur dubitamus, an, sicut pleraque* &c.] *an* molestum est. nec enim est, quo referatur. Itaque nil melius scio, quam cum Bentleio delere. *Sic et hoc*, quod de animorum æternitate statuit cum Pythagora Plato. Edd. quædam etiam pro *num* habent *non*. non male.

terram, et in mare ferantur; reliquæ duæ partes, una ignea, altera animalis, ut illæ superiores in medium locum mundi gravitate ferantur et pondere, sic hæ rursum rectis lineis in cælestem locum subvolent, sive ipsa natura [73] superiora appetente, sive quod a gravioribus leviora natura repellantur. quæ cum constent, perspicuum debet esse animos, cum e corpore excesserint, sive illi sint animales, id est, spirabiles,
41 sive ignei, [74] in sublime ferri. Si vero aut numerus quidam sit animus, quod, subtiliter magis, quam dilucide dicitur, aut quinta illa [75] non nominata magis, quam non intellecta natura: [76] multo etiam integriora, ac puriora sunt, ut a terra longissime se efferant. horum igitur aliquid animus est, [77] nec tam vegeta mens aut in corde, cerebrove, aut in Empedocleo
18 sanguine demersa jaceat. Dicæarchum vero cum Aristoxeno æquali et condiscipulo suo, doctos sane homines, omittamus: quorum alter ne condoluisse quidem umquam videtur, qui animum se habere non sentiat: alter ita delectatur suis cantibus, ut eos etiam ad hæc transferre conetur. Harmoniam autem ex intervallis sonorum nosse possumus, quorum varia compositio etiam harmonias efficit plures: membrorum vero situs, et figura corporis, vacans animo, quam possit harmoniam efficere, non video: sed hic quidem, quam-
p. 157. vis eruditus sit, sicut est, hæc magistro concedat Aristoteli:
a. canere ipse doceat. bene enim illo proverbio Græcorum præcipitur,

*Quam quisque norit artem, in hac se exerceat.*

42 Illam vero funditus ejiciamus individuorum corporum lævium et rotundorum concursionem fortuitam: quam tamen Democritus concalefactam et spirabilem, id est, animalem esse voluit. is autem animus, qui, si est horum quattuor generum, ex quibus omnia constare dicuntur, ex inflammata anima constat, ut potissimum videri video Panætio, superiora capessat necesse est. nihil enim habent hæc duo genera proni, et supera semper petunt. ita, sive dissipantur, procul a terris id evenit: sive permanent, et conservant habitum suum, hoc etiam magis necesse est ferantur ad cælum, et ab his perrumpatur et dividatur crassus hic et concretus aer, qui est terræ proximus. calidior est enim, vel potius ardentior animus, quam est hic aer, quem modo dixi crassum

73 *superiora appetente*] Davisius dedit *appetentes*, melius vulgato.

74 *sublime ferri*] Videtur addendum *in*, idque et in edd. vett. Med. Junt. Ald. est, item in Ms. Guelf.

75 *non nominata magis*] Sc. in sermone Latino quæ nomen non habet.

76 *m. etiam integriora ac puriora sunt*] Genus non convenit superioribus. i. e. animis humanis. unde Davisius edidit *integriores ac puriores sunt*.

77 *nec—jacet*] Sic habent edd. Med. Junt. et Ms. Guelf. quod vulgato *ne—jaceat*, jure, opinor, prætuli.

atque concretum. quod ex eo sciri potest, quia corpora no- 19
stra terreno principiorum genere confecta, ardore animi con-
calescunt. Accedit, ut eo facilius animus evadat ex hoc 43
aëre, quem sæpe jam appello, eumque perrumpat, quod
nihil est animo velocius; nulla est celeritas, quæ possit cum
animi celeritate contendere. qui si permanet incorruptus,
suique similis: necesse est ita feratur, ut penetret, et dividat
omne cælum hoc, in quo nubes, imbres, ventique coguntur:
quod et humidum, et caliginosum est, propter exhalationes
terræ. quam regionem cum superavit animus, naturamque
sui similem contigit, et agnovit; [78] junctis ex animi tenui, et b.
ex ardore solis temperato, ignibus insistit, et finem altius se
efferendi facit. cum enim sui similem et levitatem, et calo-
rem adeptus, tamquam paribus examinatus ponderibus, nul-
lam in partem movetur, eaque ei demum naturalis est sedes,
cum ad sui similem penetravit, in quo nulla re egens aletur,
et sustentabitur iisdem rebus, quibus astra sustentantur et
aluntur. Cumque corporis facibus inflammari soleamus ad 44
omnes fere cupiditates, eoque magis incendi, quod iis æmu-
lemur, qui ea habeant, quæ nos habere cupiamus: profecto
beati erimus, cum, corporibus relictis, et cupiditatum, et æ-
mulationum erimus expertes: quodque nunc facimus, cum
laxati curis sumus, ut spectare aliquid velimus, et visere, id
multo tum faciemus liberius, totosque nos in contemplandis
rebus perspiciendisque ponemus, propterea, quod et natura
inest mentibus nostris insatiabilis quædam cupiditas veri vi-
dendi: et oræ ipsæ locorum illorum, quo pervenerimus, quo
faciliorem nobis cognitionem rerum cælestium, eo majorem
cognoscendi cupiditatem dabunt. Hæc enim pulcritudo et- 45
iam in terris [79] patriam illam et avitam (ut ait Theophrastus)
philosophiam, cognitionis cupiditate incensam, excitavit.
præcipue vero fruentur ea, qui tum etiam, cum has terras in-
colentes, circumfusi erant caligine, tamen acie mentis dispi-
cere cupiebant. etenim si nunc aliquid assequi se putant, qui 20
ostium Ponti viderunt, et eas angustias, per quas penetravit
ea, quæ est nominata

*Argo*, quia Argivi in ea, delecti viri,
*Vecti, petebant pellem inauratam arietis*;

aut ii, qui Oceani [80] freta illa viderunt, p. 158. a.

*Europam, Libyamque rapax ubi dividit unda:*

[78] *junctus*] Davisius edidit *junctis* ut ad *ignibus* referatur. placet. Sic Mss. ap. Alemannum, qui et ipse sic edidit.

[79] *patriam illam et avitam*] *patriam* habent Mss. omnes, etiam Guelf. et edd. vett. P. Manutius e Nonio dedit *patritam*, quem Steph. Colin. Lambinus secuti sunt. Cicero etiam alibi *patrium et avitum* conjungit. itaque veterem lectionem revocavi.

[80] *freta illa viderunt*] *viderunt* forte delendum, e superioribus petitum. Ms. Guelf. *viderant*.

quod tandem spectaculum fore putamus, cum totam terram contueri licebit, ejusque cum situm, formam, circumscriptionem, tum et habitabiles regiones, et rursum omni cultu
46 propter vim frigoris aut caloris, vacantes? Nos enim ne nunc quidem oculis cernimus ea, quæ videmus: neque enim est ullus sensus in corpore: sed, ut non solum physici docent, verum etiam medici, qui ista aperta et patefacta viderunt, viæ quasi quædam sunt ad oculos, ad aures, ad nares a sede animi perforatæ. itaque sæpe aut cogitatione, aut aliqua vi morbi impediti, apertis atque integris et oculis, et auribus, nec videmus, nec audimus: ut facile intelligi possit, animum et videre, et audire, non eas partes, quæ quasi fenestræ sunt animi: quibus tamen sentire nihil queat mens, nisi id agat, et adsit. Quid, quod eadem mente res dissimillimas comprehendimus, ut colorem, saporem, calorem, odorem, sonum? quæ numquam quinque nuntiis animus cognosceret, nisi ad eum omnia referrentur, et is omnium judex solus esset. Atque ea profecto tum multo puriora, et dilucidiora cernentur, cum, quo natura fert, liber animus perve-
47 nerit. Nam nunc quidem, quamquam foramina illa, quæ patent ad animum a corpore, callidissimo artificio natura fabricata est, tamen terrenis, concretisque corporibus sunt intersepta quodammodo. cum autem nihil erit præter animum: nulla res objecta impediet, [81] quo minus percipiat,
21 quale quidque sit. [82] Quamvis copiose hæc diceremus, si
b. res postularet, quam multa, quam varia, quanta spectacula
48 animus in locis cælestibus esset habiturus. Quæ quidem cogitans, soleo sæpe mirari [83] nonnullorum insolentiam philosophorum, qui naturæ cognitionem admirantur, ejusque inventori, et principi gratias exsultantes agunt, eumque venerantur, ut deum: liberatos enim se per eum dicunt gravissimis dominis, terrore sempiterno, et diurno, ac nocturno metu. quo terrore? quo metu? quæ est anus tam delira, quæ timeat ista, quæ vos videlicet, si physica non didicissetis, timeretis?

[84] *Acherusia templa, alta Orci, pallida*
*Leti, obnubila, obsita tenebris loca.*

Non pudet philosophum in eo gloriari, quod hæc non timeat, et quod falsa esse cognoverit? ex quo intelligi potest, quam acuti natura sint, qui hæc sine doctrina credituri fue-

81 *quo minus percipiat*] Bentleius correxit *perspiciat*. placet.

82 *Quamvis copiose hæc diceremus, s. r. p.*] Pearcius interpungit post *hæc*, et intelligit *dixerimus*, *diceremus* tamen copiosius adhuc &c.

83 *nonn. philosophorum*] Epicureorum.

84 *Acheruntia templa*] Sunt versus ex Ennii Andromache. hos versus et Varro habet L. L. L. VI. sed ille habet *Acherusia t.* ut et Lucretius dicere solet. quia etiam Mss. quidam hic sic habent, recepi: et cetera quoque paullo aliter ille.

rint. Præclarum autem nescio quid adepti sunt, quod didi- 49
cerunt, se, cum tempus mortis venisset, totos esse perituros. quod ut ita sit (nihil enim pugno) quid habet ista res aut lætabile, aut gloriosum? nec tamen mihi sane quidquam occurrit, cur non Pythagoræ sit et Platonis vera sententia. ut enim rationem Plato nullam afferret (vide, quid homini tribuam) ipsa auctoritate me frangeret. tot autem rationes attulit, ut velle ceteris, sibi certe persuasisse videatur.

Sed plurimi contra nituntur, animosque quasi capite dam- 22
natos, morte multant, [85] neque aliud est quidquam, cur in- 50
credibilis his animorum videatur æternitas, nisi quod nequeunt, qualis animus sit vacans corpore, intelligere, et cogitatione comprehendere. Quasi vero intelligant, qualis sit in ipso corpore, quæ conformatio, quæ magnitudo, qui lo-
cus: [86] ut, si jam possent [87] in homine uno cerni omnia, p. 159.
quæ nunc tecta sunt, casurusne in conspectum videatur ani- a.
mus: an tanta sit ejus tenuitas, ut fugiat aciem. Hæc re- 51
putent isti, qui negant, animum sine corpore se intelligere posse. videbunt, quem in ipso corpore intelligant. mihi quidem naturam animi intuenti, multo difficilior occurrit cogitatio, multoque obscurior, qualis animus in corpore sit, tamquam [88] alienæ domi, quam qualis, cum exierit, et in liberum cælum, quasi domum suam venerit. [89] nisi enim, quod numquam vidimus, id quale sit, intelligere non possumus, certe, et deum ipsum, et divinum animum, corpore liberatum, cogitatione complecti non possumus. Dicæarchus quidem, et Aristoxenus, quia difficilis erat animi, quid, aut qualis esset, intelligentia, nullum omnino animum esse dixerunt.
Est illud quidem vel maximum, animo ipso animum videre: 52
et nimirum hanc habet vim præceptum Apollinis, quo monet, ut se quisque noscat. non enim, credo, id præcipit, ut membra nostra, aut staturam, figuramve noscamus. neque nos corpora sumus: neque ego, tibi dicens hoc, corpori tuo dico. cum igitur, nosce te, dicit, hoc dicit, nosce animum tuum. nam corpus quidem, quasi vas est, aut aliquod animi receptaculum. ab animo tuo quidquid agitur, id agitur a te. hunc igitur nosse, nisi divinum esset, non esset [90] hoc acrio-

85 *neque aliud est quicquam*] Malim *neque vero*, vel *nec vero*.

86 *ut, si jam possent* &c.] *ut* non aptum huic loco videtur. non displicet Lambini correctio *aut*. possis etiam conjicere *et*.

87 *in h. uno*] Bentleius malebat *vivo*.

88 *alienæ domi*] Sic Davisius ed. 2. bene. pro vulgato *domui*: nam dativus ab h. l. est alienus.

89 *nisi enim—intelligere non possumus* &c.] Sensus huic loco non constat. mederi voluit Davisius expungenda particula *non*, in extremo *complecti non possumus*. Mihi vero in principio corrigendus videtur locus, aut *si* scribendo pro *nisi*, aut negatione post *intelligere* tollenda, ut placuit etiam Alemanno.

90 *acrioris e. animi*] Suspicatus sum *altioris*.

ris cujusdam animi præceptum, sic, ut tributum deo sit. [91] [hoc est, se ipsum posse cognoscere].

53 Sed si, qualis sit animus, ipse animus nesciet: dic, quæso, ne esse quidem se sciet? ne moveri quidem se? ex quo illa ratio nata est Platonis, quæ a Socrate est in Phædro explicata, a me autem posita est in sexto libro de republica.
23 *Quod semper movetur, æternum est. quod autem motum affert*
b. *alicui, quodque ipsum agitatur aliunde, quando finem habet motus,* [92] *vivendi finem habeat necesse est. solum igitur quod se ipsum movet, quia numquam deseritur a se, numquam ne moveri quidem desinit; quinetiam ceteris, quæ moventur, hic fons, hoc principium est movendi. principii autem nulla est*
54 *origo. Nam e principio oriuntur omnia: ipsum autem nulla ex re alia nasci potest. nec enim esset principium, quod gigneretur aliunde. quod si numquam oritur, ne occidit quidem umquam. nam principium exstinctum nec ipsum ab alio renascetur, nec a se aliud creabit, siquidem necesse est a principio oriri omnia. ita fit, ut motus principium ex eo sit, quod ipsum a se movetur. id autem nec nasci potest, nec mori: vel concidat omne cælum,* [93] *omnisque terra consistat necesse est, nec vim ullam nanciscatur, qua primo impulsa moveatur. Cum pateat igitur, æternum id esse, quod se ipsum moveat, quis est, qui hanc naturam animis esse tributam neget? inanimum est enim omne, quod pulsu agitatur externo. quod autem est animal, id motu cietur interiore, et suo. nam hæc est propria natura animi atque vis. quæ si est una ex omnibus,* [94] *quæ se*
55 *ipsa semper moveat: neque nata certe est, et æterna est.* Licet concurrant plebeii omnes philosophi, (sic enim ii, qui a Platone, et Socrate, et ab ea familia dissident, appellandi videntur) non modo nihil umquam tam eleganter explicabunt, sed ne hoc quidem ipsum, quam subtiliter conclusum sit, intelligent. Sentit igitur animus se moveri: quod cum sentit, illud una sentit, se vi sua, non aliena moveri: nec ac-
p. 160. cidere posse, ut ipse umquam a se deseratur. ex quo efficitur
a. æternitas: nisi quid habes ad hæc. A. Ego vero [95] facile sum passus, ne in mentem quidem mihi aliquid contra venire: ita isti faveo sententiæ.

24 M. Quid illa tandem? num leviora censes? quæ declarant
56

91 *hoc est—cognoscere*] Hoc est sine dubio insititium, ut et Manutius et alii judicarunt, recteque a Davisio uncis inclusum. Sed Ms. Guelf. habet sic: *a. a præceptum tributum a Deo hoc sit, se ipsum posse agnoscere.*

92 *vivendi h. n. e.*] Edd. vett. addunt *finem* ut et Ms. Guelf. item Junt. *quoque.* etsi e superiori intelligi potest *finem*, tamen melius est addi. itaque feci.

93 *omnisque terra consistat*] *terra* pro vulgato *natura* legendum esse. Muretus, Lambinus viderunt. nam in loco Platonis est γῆν στῆναι.

94 *quæ se ipsa semper moveat*] Vulgati contra latinitatem *se ipsam.*

95 *facile sum passus*] An *sim passus* pro patiar? melius mihi videtur.

inesse in animis hominum divina quædam: quæ si cernerem, quemadmodum nasci possent, etiam, quemadmodum interirent, viderem. nam sanguinem, bilem, pituitam, ossa, nervos, venas, omnem denique memborum, et totius corporis figuram videor posse dicere, unde concreta, et quo modo facta sint. [96] [per] animum ipsum, si nihil esset in eo, nisi id, ut per eum viveremus, tam natura putarem hominis vitam sustentari, quam vitis, quam arboris. hæc enim etiam dicimus vivere. item si nihil haberet animus hominis, nisi ut appeteret, aut refugeret, id quoque esset ei commune cum be-
stiis. Habet primum memoriam, et eam infinitam, rerum 57
innumerabilium. quam quidem Plato recordationem esse vult superioris vitæ. nam in illo libro, qui inscribitur Menon, pusionem quendam Socrates interrogat quædam geometrica de dimensione quadrati. ad ea sic ille respondet, ut puer: et tamen ita faciles interrogationes sunt, ut gradatim respondens [97] eodem perveniat, quo si geometrica didicisset. ex quo effici vult Socrates, ut discere, nihil aliud sit, nisi recordari. quem locum multo etiam accuratius explicat in eo sermone, quem habuit eo ipso die, quo excessit e vita: docet enim, quemvis, qui omnium rerum rudis esse videatur, bene interroganti respondentem, declarare, se non tum illa discere, sed reminiscendo recognoscere: nec vero fieri ullo modo posse, ut a pueris tot rerum, atque tantarum insitas, et quasi
consignatas in animis notiones, quas ἐννοίας vocant, habere- b.
mus, nisi animus, antequam in corpus intravisset, in rerum
cognitione viguisset. [98] Cumque nihil esset, ut omnibus lo- 58
cis a Platone disseritur, (nihil enim ille putat esse, quod oriatur et intereat, idque solum esse, quod semper tale sit, [99] qualem ideam appellat ille, nos speciem) non potuit animus hæc in corpore inclusus agnoscere: cognita attulit. ex quo tam multarum rerum cognitionis admiratio tollitur. neque ea plane videt animus, cum tam repente in insolitum tamque perturbatum domicilium immigravit, sed cum se
collegit atque recreavit, tum agnoscit illa reminiscendo. Ita 59
nihil aliud est discere, nisi recordari. ego autem majore etiam quodam modo memoriam admiror. quid est enim illud, quo meminimus? aut quam habet vim? [100] aut unde

96 *per animum ipsum*] Molestum est h. l. *per*. Camerarius corrigebat *præterea*, melius Davisius delevit: quem sum imitatus, quia non est in Ms. Guelf.

97 *eodem perveniat*] Semper putavi *eo*, sc. quo tendebat Socrates, aut post cum Lamb. legendum *quo si g. d.* ut edidit Davis. nunc et in Ms. Guelf. reperi.

98 *Cumque nihil esset*] Reliquum est in parenthesi, et ex ea intelligendum *quod oriretur et interiret*.

99 *qualem ideam a. i.*] Puto legendum *quam*.

100 *aut unde naturam*] *natura* quid hic sit, nemo dicat: Mss. ap. Davisium habent, quod Lambinus conjecerat *na-*

natam? non quæro, quanta memoria Simonides fuisse dicatur, quanta Theodectes, quanta is, qui a Pyrrho legatus ad senatum est missus, Cyneas, quanta nuper Charmadas, quanta, qui modo fuit, Scepsius Metrodorus, quanta noster Hortensius: [1] de communi hominum memoria loquor, et eorum maxime, qui in aliquo majore studio, et arte versantur: quorum quanta mens sit, difficile est existimare: ita multa
25 meminerunt. Quorsum igitur hæc spectat oratio? quæ sit
60 illa vis, et unde, intelligendum puto. non est certe nec cordis, nec sanguinis, nec cerebri, nec atomorum. anima sit animus, ignisve, nescio: nec me pudet, ut istos, fateri nescire, quod nesciam. illud, si ulla alia de re obscura affirmare possem,
p. 161. sive anima, sive ignis sit animus, eum jurarem esse divinum.
a Quid enim obsecro te, terrane tibi, aut hoc nebuloso, et caliginoso cœlo aut sata, aut concreta videtur tanta vis memoriæ? si, quid sit hoc, non vides: at, quale sit, vides. si ne id
61 quidem: at, quantum sit, profecto vides. Quid igitur? utrum capacitatem aliquam in animo putamus esse, quo, tamquam in aliquod vas, ea quæ meminimus, infundantur? absurdum id quidem. qui enim fundus, aut quæ talis animi figura intelligi potest? aut quæ tanta omnino capacitas? an imprimi quasi ceram, animum putamus, et memoriam esse signatarum rerum in mente vestigia? quæ possunt verborum, quæ rerum ipsarum esse vestigia? quæ porro tam immensa magnitudo, quæ illa tam multa possit effingere? Quid? illa vis, quæ tandem est, quæ investigat occulta, quæ inventio atque excogitatio dicitur? ex hacne tibi terrena,
62 mortalique natura et caduca, [2] concreta ea videtur? [3] Aut qui primus, quod summæ sapientiæ Pythagoræ visum est, omnibus rebus imposuit nomina? aut qui dissipatos homines congregavit, et ad societatem vitæ convocavit? aut qui sonos vocis, qui infiniti videbantur, paucis litterarum notis terminavit? aut qui errantium stellarum cursus, [4] regressiones, institiones notavit? omnes magni: etiam superiores, qui fruges, qui vestitum, qui tecta, qui cultum vitæ, qui præsidia contra feras invenerunt: a quibus mansuefacti et exculti, a necessariis artificiis ad elegantiora defluximus. nam et auri-

*tam.* quod recepi. Vitium ortum est e compendio *n̄tam*, quod est in Guelf. quod et *naturam* et *natam* legi potest.

1 *de communi hominum m.*] Sic edd. vett. et Ms. Guelf. recentiores *omnium.*

2 *concreta ea*] Sc. vis inveniendi.

3 *Aut*] Int. is tibi concretus videtur.

4 *progressiones, institutiones*] Sic vulgo editum est. At *institutiones* hic sensum non habent. Camerarius primus correxit *institiones* atque edidit. Manutius, Lamb. eodem modo corrigi voluerunt. Buherius malebat *insecutiones*, ob antecedens *progressiones*, vel ut placuit nonnullis recentioribus, *regressiones.* nam Davisius quidem sic edidit: *regressiones, institiones*, quia planetæ non modo progredi et insistere, sed etiam interdum regredi videntur, unde et in libris de Nat. D. II, 20. *regressus* tribuit: eum secutus sum.

bus oblectatio magna parta est, inventa et temperata varie-
tate, et natura sonorum: et astra suspeximus, tum ea, quæ
sunt infixa certis locis, tum illa non re, sed vocabulo erran-
tia. quorum conversiones, omnesque motus [5] qui animus vi-
dit, is docuit, similem animum suum ejus esse, qui ea fabri- b.
catus esset in cælo. Nam cum Archimedes lunæ, solis, 63
quinque errantium motus in sphæram illigavit, effecit idem,
quod ille, qui in Timæo mundum ædificavit Platonis deus, ut
tarditate et celeritate dissimillimos motus una regeret con-
versio. Quod si in hoc mundo fieri sine deo non potest, ne
in sphæra quidem eosdem motus Archimedes sine divino in-
genio potuisset imitari. Mihi vero ne hæc quidem notiora, 26
et illustriora carere vi divina videntur, [6] ut ego aut poëtam 64
grave plenumque carmen sine cælesti aliquo mentis instinctu
putem fundere, aut eloquentiam sine quadam vi majore flu-
ere, abundantem sonantibus verbis, uberibusque sententiis.
Philosophia vero, omnium mater artium, quid est aliud, nisi,
ut Plato ait, donum, ut ego, inventum deorum? Hæc nos
primum ad illorum cultum, deinde ad jus hominum, quod
situm est in generis humani societate, tum ad modestiam,
magnitudinemque animi erudivit: eademque ab animo, tam-
quam ab oculis, caliginem dispulit, ut omnia supera, infera,
prima, ultima, media videremus. Prorsus hæc divina mihi 65
videtur vis, quæ tot res efficiat, et tantas. quid est enim me-
moria rerum, et verborum? quid porro inventio? profecto
id, quo nec in deo quidquam majus intelligi potest. non
enim ambrosia deos, aut nectare, [7] aut Juventate pocula
[8] ministrante, lætari arbitror: nec Homerum audio, qui Ga-
nymedem a diis raptum ait propter formam, ut Jovi bibere
ministraret. non justa causa, cur Laomedonti tanta fieret in-
juria. fingebat hæc Homerus, et humana ad deos transfere-
bat. divina mallem ad nos. quæ autem divina? vigere, sape- p. 162.
re, invenire, meminisse. [9] Ergo animus, [qui,] ut ego dico, a.
divinus est, ut Euripides audet dicere, deus: et quidem si
deus, aut anima, aut ignis est, idem est animus hominis. nam

5 *qui animus vidit*] Durior modus loquendi. Bentleius correxit *animo:* sed id nimis generale est. *Mihi* venerat in mentem *primus:* ita vidi placuisse et Buherio. nec dubito id verum esse.

6 *ut ego aut poëtam* &c.] Clarum est, negationis particulam in hac sententia deesse. eam putavit reddere se Davisius pro *aut* edens *haud*. Sed est hic alieno loco. si hic negationem addere voluisset dixisset *nec poëtam—nec eloquentiam*. Igitur *non* alio loco, ut ante *putem*, ponendum.

7 *aut Juventate*] *aut* delebat Bentleius; non necessario. tria ponit, quibus lætarentur dii, ambrosia, nectare et Juventate.

8 *ministrante*] Memini ex h. l. citari *administr.* et id verbum inprimis de pincernis dicitur v. Clav. in h. v. si scriptum fuit *amministrante* facilis error fuit. est in edd. pr. Ven. Med. Junt. &c.

9 *Ergo animus, qui—divinus est*] *qui* delet Valkenarius ad fragm. Eurip. p. 238. bene, opinor. sed sic jam placuit Manutio et Lambino.

ut illa natura cælestis et terra vacat, et humore : sic utrius-
que harum rerum humanus animus est expers. sin autem est
quinta quædam natura ab Aristotele inducta : [10] primum
66 hæc et deorum est, et animorum. Hanc nos sententiam se-
27 cuti, his ipsis verbis in consolatione hæc expressimus : *Ani-
morum nulla in terris origo inveniri potest : nihil enim est in
animis mixtum atque concretum, aut quod ex terra natum at-
que fictum esse videatur. nihil ne aut humidum quidem, aut
flabile, aut igneum. his enim in naturis nihil inest, quod vim
memoriæ, mentis, cogitationis habeat, quod et præterita te-
neat, et futura provideat, et complecti possit præsentia :* [11] *quæ
sola divina sunt. nec invenietur umquam, unde ad hominem
venire possint, nisi a deo. singularis est igitur quædam na-
tura, atque vis animi, sejuncta ab his usitatis, notisque naturis.
Ita quidquid est illud, quod sentit, quod sapit,* [12] *quod vivit,
quod viget, cæleste et divinum est, ob eamque rem æternum sit
necesse est. Nec vero deus ipse, qui intelligitur a nobis, alio
modo intelligi potest, nisi mens soluta quædam et libera, se-
gregata ab omni concretione mortali, omniaque sentiens, et
67 movens, ipsaque prædita motu sempiterno.* Hoc e genere,
atque eadem e natura est humana mens.

28 A. Ubi igitur, aut qualis est ista mens ? Ubi tua, aut qua-
b. lis ? potesne dicere ? an, si omnia ad intelligendum non ha-
beo, [13] quæ habere vellem, ne iis quidem, quæ habeo, mihi
per te uti licebit ? non valet tantum animus, ut se ipse vi-
deat. at, ut oculus, sic animus se non videns, alia cernit. non
videt autem, quod minimum est, formam suam. fortasse :
quamquam id quoque : sed relinquamus : vim certe, sagaci-
tatem, memoriam, motum, celeritatem videt. Hæc magna,
hæc divina, hæc sempiterna sunt. qua facie quidem sit, aut
ubi habitet, ne quærendum quidem est. ut, cum videmus
68 speciem primum, candoremque cæli : deinde conversionis
celeritatem tantam, quantam cogitare non possumus ; tum
vicissitudines dierum, atque noctium, commutationesque
temporum quadripartitas, [14] ad maturitatem frugum, et ad
temperationem corporum aptas, eorumque omnium modera-
torem et ducem solem, lunamque accretione, et diminutione
luminis, [15] quasi fastorum notis signantem dies ; tum in eo-

10 *primum hæc et d. est et a.*] *primum* non convenit loco. et, si referatur ad *inducta*, langueat. Puto scribendum *nimirum*.

11 *quæ sola divina sunt*] Quomodo *sola?* immo *tota*, ut opinor.

12 *quod vult*] Edd. quædam vett. ut Junt. *vivit*, quod revocavit Davis. quia sic et Ms. Guelf. recepi.

13 *quæ h. vellem*] l. *velim*.

14 *ad maturitatem frugum*] Davisius in Ms. Norvic. reperit *maturationem*, quod probat Pearcius ; ego non.

15 *quasi fastorum notis signantem dies*] Hanc lectionem confeci partim ex edd. vett. quæ habent *notis significantem* et Ms. Eliens. ap. Davisium et duobus Paris. ap. Alemannum. Vulgo est *notantem et significantem*.

dem orbe in XII partes distributo, quinque stellas ferri, eosdem cursus constantissime servantes, disparibus inter se motibus, nocturnamque cæli formam undique sideribus ornatam; tum globum terræ eminentem e mari, fixum in medio mundi universi loco, duabus oris distantibus habitabilem, et cultum: quarum altera, quam nos incolimus, sub axe posita ad stellas septem, unde

*Horrifer Aquilonis stridor gelidas molitur nives.*

altera Australis, ignota nobis, quam vocant Græci ἀντίχθονα.
Ceteras partes incultas, quod aut frigore rigeant, aut uran- 69
tur calore: hic autem, ubi habitamus, non intermittit suo tempore

[16] *Cælum mitescere, arbores frondescere,*
[17] *Vites lætificæ pampinis pubescere,*
*Rami baccarum ubertate incurviscere,*
*Segetes largiri fruges, florere omnia,*
*Fontes scatere, herbis prata convestirier:*

[18] tum multitudinem pecudum, partim ad vescendum, partim p. 162.
ad cultus agrorum, partim ad vehendum, partim ad corpora a.
vestienda: hominemque ipsum quasi contemplatorem cæli ac deorum, ipsorumque cultorem: atque hominis utilitati
agros omnes et maria parentia. Hæc igitur, et alia innume- 23
rabilia cum cernimus, possumusne dubitare, quin his præsit 70
aliquis vel effector, si hæc nata sunt, ut Platoni videtur: vel, si semper fuerint, ut Aristoteli placet, moderator tanti operis [19] et muneris? sic mentem hominis, quamvis eam non videas, ut deum non vides: tamen ut deum agnoscis ex operibus ejus, sic ex memoria rerum, et inventione, et celeritate motus, omnique pulcritudine virtutis vim divinam mentis agnoscito. In quo igitur loco est? credo equidem in capite: et, cur credam, afferre possum: sed alias: [20] nunc ubi sit animus, certe quidem in te est. Quæ est ei natura? Propria puto, et sua. sed fac igneam, fac spirabilem: nihil ad id, de quo agimus. Illud modo videto, ut deum noris, etsi ignores et locum, et faciem, sic animum tibi tuum notum esse oportere, etiam si ejus ignores et locum, et formam. [21] In ani- 71

16 *Cælum mitescere*] Sic vulgati. At edd. vett. plures habent *nitescere* ut et Ms. Guelf. quod cœlo non ita bene convenit, ut vulgatum. Sed Camerarius in Comm. in Tusc. edidit *solum nitescere*, nescio unde. id maxime placet. in ed. Operum Cic. tamen habet vulgatum *cælum nitescere*. *Solum* bene dicitur *nitescere* tempore verno, ubi et *agri nitent*.

17 *Vites lætificæ*] Sic edd. vett. omnes, item Ms. Guelf. vulgo *lætiscere*.

18 *tum multitudinem* &c.] Hæc conjunguntur cum superioribus *ut cum videmus speciem primum* &c.

19 *et muneris*] Verbum ductum a spectaculis Rom. quæ munera dicebantur.

20 *nunc ubi sit animus*] In Dav. 1. est *ubi ubi*. non male. sed sic *ubi* intelligi potest.

21 *In animi cognitione*] i. e. cum au-

mi autem cognitione dubitare non possumus, nisi plane in physicis plumbei sumus, quin [22] nihil sit animis admixtum, nihil concretum, nihil copulatum, nihil coagmentatum, nihil duplex. quod cum ita sit, certe nec secerni, nec dividi, nec discerpi, nec distrahi potest: nec interire igitur. est enim interitus quasi discessus, et secretio [23] ac diremtus earum partium, quæ ante interitum junctione aliqua tenebantur.

b. His, et talibus rationibus adductus Socrates, nec patronum quæsivit ad judicium capitis, nec judicibus supplex fuit: adhibuitque liberam contumaciam, a magnitudine animi ductam, non a superbia: et supremo vitæ die de hoc ipso multa disseruit, et paucis ante diebus, cum facile posset educi e custodia, noluit: et cum pæne in manu jam mortiferum illud teneret poculum, locutus ita est, ut non ad mor-
30 tem trudi, verum in cælum videretur ascendere. Ita enim
72 censebat, itaque disseruit: duas esse vias, duplicesque cursus animorum a corpore excedentium. nam qui se humanis vitiis contaminavissent, et se totos libidinibus dedidissent, quibus cæcati, vel domesticis vitiis atque flagitiis se inquinavissent, vel republica violanda fraudes inexpiabiles concepissent, iis devium quoddam iter esse, seclusum a concilio deorum. qui autem se integros, castosque servavissent, quibusque fuisset minima cum corporibus contagio, seseque ab his semper sevocassent, essentque in corporibus humanis vitam imitati deorum: his ad illos, a quibus essent profecti, reditum faci-
73 lem patere. Ita commemorat, ut cygni, qui non sine causa [24] Apollini dicati sint, sed quod ab eo divinationem habere videantur, qua providentes quid in morte boni sit, cum cantu et voluptate moriantur: sic omnibus et bonis, et doctis esse faciendum. nec vero de hoc quisquam dubitare posset, nisi idem nobis accideret, diligenter de animo cogitantibus, [25] quod iis sæpe usu venit, qui cum acriter oculis deficientem solem intuerentur, ut adspectum omnino amitterent: [26] sic mentis acies seipsa intuens, nonnumquam hebescit; ob eamque causam contemplandi diligentiam amittimus. Itaque dubitans, circumspectans, hæsitans, [27] multa adversa rever-

tem animum, qualis sit, cognoscere atque pronunciare volumus.

22 *nihil sit animis admixtum*] Malim *q. n. s. in animis mixtum*: nam alibi sic Cicero.

23 *ac diremtus*] Vulgg. *direptus*. male. In Ms. Guelf. est *diremtas*. v. Clavis in h. v.

24 *Apollini dicati*] Ms. Guelf. *edicati*. librarius voluit dare *dedicati*.

25 *quod iis sæpe usu venit, qui cum &c*] Primum pro *venit* legendum *veniret*: tum *cum* delendum est.

26 *sic—hebescit*] Omnino tota oratio non satis apte cohæret nam debebat esse: *ut enim hi adspectum omnino amittunt, sic mentis acies—hebescit* &c. pro *seipsam* cum Dav. e Mss. edidi *se ipsa*, quod et latinitas jubebat.

27 *multa adversa revertens*] Vitiosum esse *revertens*, in promtu est. Davisius edidit *reverens*. quod minime placet. *verens* tolerabilius esset. Conjeci olim *refugiens*. nec melius quid reperi.

tens, [28] tamquam in rate, in mari immenso, nostra vehitur p. 164.
oratio. Sed hæc et vetera, et a Græcis. Cato autem sic a.
abiit e vita, ut causam moriendi nactum se esse gauderet.
Vetat enim dominans ille in nobis deus, injussu hinc nos suo 74
demigrare. cum vero causam justam deus ipse dederit, ut
tunc Socrati, nunc Catoni, sæpe multis: næ ille, medius
fidius, vir sapiens, lætus ex his tenebris in lucem illam ex-
cesserit: nec tamen illa vincla carceris ruperit. leges enim
vetant. sed tamquam a magistratu, aut ab aliqua potestate
legitima, sic a deo evocatus, atque emissus, exierit. tota
enim philosophorum vita, ut ait idem, commentatio mortis
est. Nam quid aliud agimus, cum a voluptate, id est, a cor- 31
pore, cum a re familiari, quæ est ministra, et famula corpo- 75
ris, cum a republica, cum a negotio omni sevocamus ani-
mum? quid, inquam, tum agimus, nisi animum ad seipsum
advocamus, secum esse cogimus, maximeque a corpore ab-
ducimus? Secernere autem a corpore animum, [29] nec quid-
quam aliud est, quam emori discere. quare hoc commente-
mur, mihi crede, disjungamusque nos a corporibus, id est,
consuescamus mori. Hoc et, dum erimus in terris, erit illi
cælesti vitæ simile: et, cum illuc ex his vinculis emissi fere-
mur, minus tardabitur cursus animorum. nam qui in compe-
dibus corporis semper fuerunt, etiam cum soluti sunt, tardius
ingrediuntur, ut ii, qui ferro vincti multos annos fuerunt.
quo cum venerimus, tum denique vivemus. Nam hæc qui-
dem vita mors est: quam lamentari possem, si liberet.

A. [30] Satis quidem tu in consolatione es lamentatus: quam 76
cum lego, nihil malo, quam has res relinquere; his vero b.
modo auditis, multo magis. M. Veniet tempus, et quidem
celeriter, et [31] sive retractabis, sive properabis. volat enim
ætas. [32] tantum autem abest [ab eo], ut malum mors sit,
quod tibi dudum videbatur, ut verear, ne homini nihil sit,
[33] non malum aliud certe, sed nihil bonum aliud, potius: si
quidem vel dii ipsi, vel cum diis futuri sumus. A. Quid re-

28 *tamquam in rate in m. immenso*] Dav. post Ald. et Steph. edidit *tamquam ratis* &c. ita venustior fit oratio. nec tamen correctio est *necessaria.*

29 *nec quidquam aliud est*] i. e. prorsus nil aliud est. Sed Bentleius interpungi volebat sic, *nec quidquam aliud, est mori discere.* non male. Buherius *discere* putabat delendum e Platonis Phædone p. 64. 67. *Secernere* est sevocare.

30 *Satis tu quidem*] Sic edd. vett. omnes et Ms. Guelf. Vulgg. *satis quidem tu.* illud melius.

31 *sive retractabis sive properabis*] Si *retractabis* verum est, idem est, quod alibi in his libris tergiversabere, cunctabere. eam lectionem prima habet ed. Ven. post hanc Juntina. aliæ *retardabis*, ut et Ms. Guelf. quod defendit Wopkensius, ut et *properabis* pro quo Bentleius malebat *parebis.*

32 *tantum a. abest ab eo*] *ab eo* delendum puto: numquam alibi additum reperi.

33 *non malum aliud certe, sed bonum aliud, potius*] Hoc non capio, nec incorruptum puto. Ms. Guelf. habet *sed nihil bonum aliud potius* ut et Davisius edidit.

fert? [34] adsunt enim, qui hæc non probent. M. Ego autem numquam ita te in hoc sermone dimittam ulla uti ratione,
77 [35] ut mors tibi videri malum possit. A. Quî potest; cum ista cognoverim? M. Quî possit, rogas? [36] catervæ veniunt contra dicentium, non solum Epicureorum, quos equidem non despicio, sed nescio quo modo [37] doctissimus quisque contemnit: acerrime autem deliciæ meæ, Dicæarchus contra hanc immortalitatem disseruit. is enim tres libros scripsit, qui Lesbiaci vocantur, quod Mytilenis sermo habetur; in quibus vult efficere, animos esse mortales. Stoici autem usuram nobis largiuntur, tamquam cornicibus: diu mansuros
32 aiunt animos, semper, negant. Num vis igitur audire, cur, etiam si ita sit, mors tamen non sit in malis? A. Ut videtur:
78 sed me nemo de immortalitate depellet. M. Laudo id quidem: etsi [38] nihil animis oportet confidere. movemur enim sæpe aliquo acute concluso: labamus, mutamusque sententiam clarioribus etiam in rebus. in his est enim aliqua obscuritas. id igitur si acciderit, simus armati. A. Sane quidem: sed, ne accidat, providebo.

M. Num quid igitur est causæ, quin amicos nostros Stoicos dimittamus; eos dico, qui aiunt animos manere, e corpore cum excesserint, sed non semper? A. Istos vero: qui,
p. 165. quod tota in hac causa difficillimum est, suscipiant, posse
a. animum manere corpore vacantem: illud autem, quod non modo facile ad credendum est, sed eo concesso, quod volunt, consequens, id certe non dant, ut, cum diu permanserit, ne intereat. M. Bene reprehendis: ut se isto modo res
79 habet. [39] Credamus igitur Panætio, a Platone suo dissentienti? quem enim omnibus locis divinum, quem sapientissimum, quem sanctissimum, quem Homerum philosophorum appellat, hujus hanc unam sententiam de immortalitate animorum non probat. vult enim, quod nemo negat, quidquid natum sit, interire: nasci autem animos, [40] quod declaret eorum similitudo, qui procreantur: quæ etiam in ingeniis, non solum in corporibus appareat. alteram autem affert rationem: nihil esse, quod doleat, quin id ægrum esse quo-

34 *adsunt enim*] Buherius malebat *absunt*.

35 *ut mors*] *ut* delendum est, aut ante *uti*.

36 *catervæ veniunt*] An *venient?*

37 *d. quisque contemnit*] *contemnit* a Manutio et Lambino in Mss. quibusdam non repertum est. commode abfuerit. placet etiam Buherio: qui hoc refert ad *non solum*, ne oratio sit *ἀνακόλουθος*, et pro *despicio* legit *respicio*, curo. sic Ms. Manutii.

38 *nihil animis oportet confidere*] Bentleius probabat lectionem Manutii et Lambini *nihil nimis*. quod jam Aldus edidit. sed et vulgatum commodum sensum habet.

39 *Credamus—dissentienti*] Sic, interrogative, hoc legendum, res docet.

40 *quod declaret eorum sim.*] Sic edidi cum Davisio pro vulgato *declarat* etiam sine libris. re et latinitate postulante. alterum *procreantur* non mutavi in *procreentur*, ut ille.

que possit: [41] quod autem in morbum cadat, id etiam interi-
turum: dolere autem animos: ergo etiam interire. Hæc 33
refelli possunt. sunt enim ignorantis, cum de æternitate ani- 80
morum dicatur, de mente dici, quæ omni turbido motu sem-
per vacet, non de partibus iis, in quibus ægritudines, iræ,
libidinesque versentur: quas is, [42] contra quem hæc dicun-
tur, semotas a mente, et disclusas putat. [43] Jam similitudo
magis apparet in bestiis: quarum animi sunt rationis exper-
tes. hominum autem similitudo in corporum figura magis
exstat: et ipsi animi, magni refert, quali in corpore locati
sint. multa enim e corpore existunt, quæ acuant mentem:
multa, quæ obtundant. Aristoteles quidem ait, omnes inge-
niosos melancholicos esse: ut ego me tardiorem esse non
moleste feram. enumerat multos: idque quasi constet, ra-
tionem, cur ita fiat, affert. Quod si tanta vis est ad habitum b.
mentis in iis, quæ gignuntur in corpore: (ea sunt autem,
quæcumque sunt, quæ similitudinem faciant) nihil necessita-
tis affert, cur nascatur animi similitudo. [44] Omitto dissimi-
litudines. Vellem adesse posset Panætius. vixit cum Afri- 81
cano. quærerem ex eo, cujus suorum similis fuisset [45] Afri-
cani fratris nepos, facie vel patris, vita, omnium perditorum
ita similis; ut esset facile deterrimus. cujus etiam similis,
P. Crassi, et sapientis, et eloquentis, et primi hominis, ne-
pos, multorumque aliorum virorum clarorum, quos nihil at-
tinet nominare, nepotes, et filii. Sed quid agimus? oblitine
sumus, hoc nunc nobis esse propositum, cum satis de æter-
nitate dixissemus, ne si interirent quidem animi, quidquam
mali esse in morte? A. Ego vero memineram: sed te de
æternitate dicentem aberrare a proposito facile patiebar.

M. [46] Video te alte spectare, et velle in cælum migrare. 34
A. Spero fore, ut contingat id nobis. sed fac, ut isti volunt, 82
animos non remanere post mortem. video nos, si ita sit, pri-
vari spe beatioris vitæ. M. Mali vero quid affert ista sen-
tentia? fac enim sic animum interire, ut corpus. num igitur
aliquis dolor, aut omnino post mortem sensus in corpore
est? nemo id quidem dicit: etsi Democritum insimulat Epi-
curus: Democritici negant. ne in animo quidem igitur sen-

41 *quod autem in morbum cadat*] Venit mihi olim in mentem *in quod autem morbus cadat.*

42 *contra quem hæc dicuntur*] Vulgo vitiose *dicantur.*

43 *Jam similitudo m. a. in bestiis*] quæ *similitudo?* excidit verbum *ingenii,* opinor, quod contextus desiderat.

44 *Omitto dissimilitudines*] Non dubitavi sic edere, ut Bentleius voluit, pro *similitudines*; ita clare hoc sequentia postulant. de similitudinibus dixit ante.

45 *Africani fratris nepos*] Qui fuerit nescio. Africani frater Paullus aliquis fuit. nec magis constat de P. Crassi nepote. Ignorabat etiam Camerarius.

46 *Video te alte spectare*] Edd. vett. plures *alta:* qua forma et alibi Cicero utitur. sed et *alte spectare* est in Somnio Scip. c. 7. in eadem, qua hic est, sententia.

sus remanet. ipse enim nusquam est. ubi igitur malum est? quoniam nihil tertium est. an, quoniam ipse animi discessus a corpore, non fit sine dolore? ut credam ita esse, quam est id exiguum! [47] et falsum esse arbitror: et fit plerumque sine sensu: nonnumquam etiam cum voluptate: totumque hoc leve est, qualecumque est. fit enim ad punctum tempo-
83 ris. illud angit, vel potius excruciat, [48] discessus ab omnibus
p. 166. a. iis, quæ sunt bona in vita. Vide, ne a malis dici verius possit. quid ego nunc lugeam vitam hominum? vere et jure possum. sed quid necesse est, cum id agam, ne post mortem miseros nos putemus fore, etiam vitam efficere deplorando miseriorem? fecimus hoc in eo libro, in quo [49] nosmetipsos, quantum potuimus, consolati sumus. a malis igitur mors abducit, non a bonis, verum si quærimus. Hoc quidem a Cyrenaico Hegesia sic copiose disputatur, ut is a rege Ptolemæo prohibitus esse dicatur illa in scholis dicere, [50] quod
84 multi, his auditis, mortem sibi ipsi consciscerent. Callimachi quidem epigramma in Ambraciotam Cleombrotum est: quem ait, cum nihil ei accidisset adversi, e muro se in mare abjecisse, lecto Platonis libro. ejus autem, quem dixi, Hegesiæ liber est, ἀποκαρτερῶν, quod a vita quidam per inediam discedens, revocatur ab amicis: quibus respondens, vitæ humanæ enumerat incommoda: [51] possem id facere, etsi minus, quam ille, qui omnino vivere expedire nemini putat. Mitto alios. [52] etiamne nobis expedit, qui et domesticis et forensibus solatiis ornamentisque privati, certe, si ante occi-
35 dissemus, mors nos a malis, non a bonis abstraxisset? Sit
85 igitur aliquis, qui nihil mali habeat, nullum a fortuna vulnus acceperit. Metellus ille [53] honoratis quattuor filiis: at quinquaginta Priamus; [54] e quibus septem et decem, justa uxore natis. in utroque eandem habuit fortuna potestatem: sed usa in altero est. Metellum enim multi filii, filiæ, nepotes, neptes in rogum imposuerunt: Priamum tanta progenie

47 *et falsum e. a.*] Buherius malebat *at*. non male.

48 *discessus ab omnibus* &c.] Davisius in ed. 2. edidit *discessus a bonis his* &c. quod, propter correctionem, *vide ne a malis* &c. probabile valde est. Nec minus placet Buherii opinio, hoc *illud angit—in vita*, Ciceronis discipulo tribuens: *Vide* &c. Ciceroni.

49 *nosmetipsos*] Davisius *nosmetipsi*, recte, opinor, nisi Cicero hic se opposuit aliis, sensusque sit, in quo non alios, ut aliis locis, in epistolis v. c. Sulpicium, sed memetipsum consolatus sum. atque hanc ob causam nil mutavi.

50 *quod multi*] *quod* leg. esse pro *quo*, res ipsa docet: sed sic habent et edd. veteres Ven. Mediol. Ald. &c. Ms. Guelf.

51 *possem id facere*] An *idem*.

52 *etiamne nobis expedit*] Hoc sensum commodum non habet. Legendum puto *etiam nobis expedisset*.

53 *honoratis q. filiis*] Non dubitavi sic edere cum Davisio pro *honoratus*. nam Cicero exemplum felicitatis facit Metellum, qui quatuor filios habuit magistratibus functos; qui dicuntur *honorati*.

54 *e quibus septem* &c.] Addidi *e* ex edd. vett. pluribus et Ms. Gueif. alibi dicit *in his*.

orbatum, cum in aram confugisset, hostilis manus interemit.
Hic si vivis filiis, incolumi regno occidisset; b.

*Astante ope barbarica,*
*Tectis cælatis, laqueatis:*

utrum tandem a bonis, an a malis discessisset? tum profecto videretur a bonis. At certe ei melius evenisset, nec tam flebiliter illa canerentur,

*Hæc omnia vidi inflammari,*
*Priamo vi vitam evitari,*
*Jovis aram sanguine turpari.*

Quasi vero [55] ista, vel quidquam tum potuerit ei melius ac-
cidere. Quod si ante [56] occidisset, [57] tamen eventum omnino
amisisset: hoc autem tempore sensum malorum amisit.
Pompeio nostro familiari, cum graviter [58] ægrotasset Nea- 86
poli, melius est factum. coronati Neapolitani fuerunt: ni-
mirum etiam Puteolani, vulgo ex oppidis publice gratulaban-
tur. Ineptum sane negotium, et Græculum: sed tamen
fortunatum. Utrum igitur, si tum esset exstinctus, a bonis
rebus, an a malis discessisset? Certe a miseris. non enim
cum socero bellum gessisset; non imparatus arma sumsisset:
non domum reliquisset: non ex Italia fugisset: non, exer-
citu amisso, nudus in servorum ferrum, et manus incidisset:
non [59] liberi defleti: non fortunæ omnes a victoribus possi-
derentur. qui, si mortem tum obisset, in amplissimis fortunis
occidisset. is propagatione vitæ quot, quantas, quam in-
credibiles hausit calamitates? Hæc morte effugiuntur, etiam 36
si non evenerint, tamen quia possunt evenire. sed homines
ea sibi accidere posse non cogitant. Metelli sperat sibi quis-
que fortunam: perinde quasi aut plures fortunati sint, quam
infelices, aut certi quidquam sit in rebus humanis, aut spe- p. 167.
rare sit prudentius, quam timere. a.

Sed hoc ipsum concedatur, bonis rebus homines morte 87
privari: ergo etiam carere mortuos vitæ commodis, idque
esse miserum. certe ita dicant necesse est. An potest is, qui
non est, re ulla carere? triste enim est nomen ipsum carendi,
quia subjicitur hæc vis: habuit, non habet: desiderat, re-
quirit, indiget. opinor, hæc incommoda sunt carentis. caret

55 *ista vel q.*] Bentleius correxit *ista vi q.* Buherius *ista nece q. t.* an excidit *mala? quasi vero ista mala, vel* &c.

56 *occidisset*] Sic edd. vett. male vulgo *accidisset.*

57 *tamen eventum o. amisisset*] Quid hoc est? nemo intelligat. puto *regnum* esse legendum, aut simile quid. aliæ conjecturæ, ut Bentleii *talem* non aptæ sunt. quis dicit *eventum amittere?*

58 *ægrotasset*] Pro vulg. *ægrotaret* quod est vitiosum et contra latinitatem. illud ed. vet. ap. Buherium habet et Ms. optimus apud Alemannum.

59 *liberi defleti*] Davisius edidit *deleti,* non mala, sed tamen non satis certa correctione. Buherius conjecit *non liberis indefletus*, paullo audacius, at commodo sensu certe. nihil certi est aut habeo.

oculis, odiosa cæcitas; liberis, orbitas. valet hoc in vivis:
mortuorum autem non modo vitæ commodis, sed ne vita
quidem ipsa quisquam caret. de mortuis loquor, qui nulli
sunt. nos, qui sumus, num aut [60] cornibus caremus, aut
pennis? sit, qui id dixerit: certe nemo. quid ita? quia cum id
non habeas, quod tibi nec usu, nec natura sit aptum, non
88 careas, etiam si sentias, te non habere. Hoc premendum
etiam atque etiam est argumentum, confirmato illo, de quo,
si mortales animi sunt, dubitare non possumus, quin tantus
interitus in morte sit, ut ne minima quidem suspicio sensus
relinquatur. hoc igitur probe stabilito, et fixo, illud excutien-
dum est, ut sciatur, quid sit carere, ne relinquatur aliquid
erroris in verbo. Carere igitur hoc significat, egere eo,
quod habere velis. inest enim velle in carendo, nisi cum sic,
tamquam in febri, dicitur, alia quadam notione verbi. dicitur
enim alio modo etiam carere, cum aliquid non habeas, et
non habere te sentias, etiam si id facile patiare. [61] carere
enim in malo non dicitur. nec enim esset dolendum. dicitur
illud, bono carere, quod est malum. sed ne vivus quidem
bono caret, si eo non indiget: sed in vivo intelligi tamen
b. potest, regno carere: dici autem hoc in te satis subtiliter
non potest: [62] potuisset in Tarquinio, cum regno esset ex-
pulsus. at in mortuo ne intelligi quidem potest. carere enim,
sentientis est: nec sensus in mortuo: ne carere quidem
89 igitur in mortuo est. Quamquam quid opus est in hoc
philosophari, cum rem non magnopere philosophia egere
37 videamus? Quoties non modo ductores nostri, sed universi
etiam exercitus [63] ad non dubiam mortem concurrerunt?
quæ quidem si timeretur, non L. Brutus, arcens eum reditu
tyrannum, quem ipse expulerat, in prœlio concidisset: non
cum Latinis decertans pater Decius, cum Etruscis filius,
cum Pyrrho nepos, se hostium telis objecissent: non uno
bello pro patria cadentes Scipiones Hispania vidisset, Paul-
lum et Geminum Cannæ, Venusia Marcellum, Latini Albi-
num, Lucani Gracchum. Num quis horum miser hodie?
ne tum quidem post spiritum extremum: nec enim potest
esse miser quisquam sensu peremto. At id ipsum odiosum
90 est, sine sensu esse. Odiosum, si id esset carere. cum vero

60 *si cornibus caremus*] Delevi *si* auctoribus edd. vett. post ante *sit* addiderim *aut*.

61 *carere enim in malo n. d.*] Edidi ex edd. vett. *malo* pro *morte*; quamquam non multum refert. sed *enim* ineptum est. Legerim *tamen*.

62 *posset in Tarquinio*] Legendum sine dubio *potuisset*: refertur enim totum ad præteritum.

63 *ad n. d. m. concurrerunt*] Non me offendit *concurrerunt*, quod dicitur pro cupide currere. v. Clav. sed tamen non spernenda est tot edd. vett auctoritas, quæ *cucurrerunt* habent. Vulgatum primus Victorius dedit, consulto an operarum errore, nescio: quem secutus est Rob. Steph. et hinc alii. Est tamen et in Ms. Guelf.

perspicuum sit, nihil posse in eo esse, qui ipse non sit: quid potest esse in eo odiosum, qui nec careat, nec sentiat? [64] quamquam hoc quidem nimis sæpe: sed eo, quod in hoc inest omnis animi contractio ex metu mortis. qui enim satis viderit, id quod est luce clarius, animo, et corpore consumto, totoque animante, deleto et facto interitu universo, illud animal, quod fuerit, factum esse nihil, is plane perspiciet, inter Hippocentaurum, qui numquam fuerit, et regem Agamemnonem, nihil interesse: nec pluris nunc facere M. Camillum hoc civile bellum, quam ego, [65] illo vivo, fecerim, Romam captam. Cur igitur et Camillus doleret, si hæc post trecentos et quinquaginta fere annos eventura putaret, p. 168.
et ego deleam, si ad decem millia annorum gentem aliquam a.
urbe nostra potituram putem? quia tanta caritas patriæ est, ut eam non sensu nostro, sed salute ipsius metiamur. Itaque 38
non deterret sapientem mors, quæ propter incertos casus 91
quotidie imminet, propter brevitatem vitæ numquam longe potest abesse, quo minus in omne tempus reipublicæ suisque consulat, et posteritatem ipsam, cujus sensum habiturus non sit, ad se putet pertinere. Quare licet etiam [66] mortalem esse animum, judicantem æterna moliri, non gloriæ cupiditate, quam sensurus non sis, sed virtutis, quam necessario gloria, etiam si tu id non agas, consequatur. natura vero sic se habet, ut, quo modo initium nobis rerum omnium ortus noster afferat, sic exitum mors; ut nihil pertinuit ad nos ante ortum, sic nihil post mortem pertinebit. in quo quid potest esse mali, cum mors nec ad vivos pertineat, nec ad mortuos? alteri nulli sunt, [67] alteros non attingit. Quam 92
qui leviorem faciunt, somni simillimam volunt esse: quasi vero quisquam ita nonaginta annos velit vivere, ut, cum sexaginta confecerit, reliquos dormiat. ne sues quidem id velint, non modo ipse. [68] Endymion vero, si fabulas audire volumus, nescio quando, in Latmo obdormivit, qui est mons Cariæ. nondum, opinor, est experrectus. num igitur eum curare censes, cum Luna laboret, a qua consopitus putatur, ut eum dormientem oscularetur? quid curet autem, qui ne sentit quidem? habes somnum imaginem mortis, eamque quotidie induis. Et dubitas, quin sensus in morte nullus sit, cum in ejus simulacro videas [69] esse nullum sensum?

Pellantur ergo istæ ineptiæ pæne aniles, ante tempus 39
93

64 *quamquam hoc q. nimis sæpe*] Int. dicimus. *Sed eo*, sc. facimus.

65 *illo vivo, fecerim R. c.*] Qui sc. tum non eram.

66 *m. esse animum judicantem*] Etsi non vitiosum et contra latinitatem esse puto *judicantem*: tamen ad vitandam accusativorum frequentiam legerim *judicanti*.

67 *alteros non attingit*] Sic edd. vett. et Ms. Guelf. vulgo est *attinget*.

68 *Endymion vero, si f. a. v.*] Puto addendum *qui*, ante *si*.

69 *esse nullum sensum*] *sensum* delevit Davisius. placet.

mori, miserum esse. quod tandem tempus? naturæne? At
ea quidem dedit usuram vitæ, tamquam pecuniæ, nulla præ-
stituta die. Quid est igitur, quod querare, si repetit, cum
vult? ea enim conditione acceperas. Iidem, si puer parvus
occidit, [70] æquo animo ferendum putant: si vero in cunis,
ne querendum quidem. Atqui ab hoc acerbius exegit na-
tura, quod dederat. Nondum gustaverat, inquiunt, vitæ
suavitatem: hic autem jam sperabat magna, quibus frui
cœperat. At id quidem ipsum in ceteris rebus melius
putatur, aliquam partem, quam nullam, attingere, cur in
vita secus? Quamquam non male ait Callimachus, multo
sæpius lacrymasse Priamum, quam Troilum. eorum autem,
94 qui exacta ætate moriuntur, fortuna laudatur. Cur? nam,
reor, nullis, si vita longior daretur, posset esse jucundior.
Nihil est enim profecto homini prudentia dulcius, quam,
ut cetera auferat, affert certe senectus. Quæ vero ætas longa
est? aut quid omnino homini longum? nonne modo pueros,
modo adolescentes, in cursu, a tergo insequens, nec opinan-
tes assecuta est senectus? sed quia ultra nihil habemus, hoc
longum ducimus. omnia ista, perinde ut cuique data sunt,
pro rata parte, a vita, aut longa aut brevia dicuntur. Apud
Hypanim fluvium, qui ab Europæ parte in Pontum influit,
Aristoteles ait bestiolas quasdam nasci, quæ unum diem
vivant. ex his igitur, hora octava quæ mortua est, provecta
ætate mortua est: quæ vero occidente sole, decrepita: eo
p. 169. magis, si etiam solstitiali die. confer nostram longissimam
a. ætatem cum æternitate, in eadem propemodum brevitate,
40 qua illæ bestiolæ, reperiemur. Contemnamus igitur omnes
95 ineptias: [71] (quod enim levius huic levitati nomen imponam?)
totamque vim bene vivendi in animi robore, ac magnitudine,
et in omnium rerum humanarum contemtione, ac despicien-
tia, et in omni virtute ponamus. nam nunc quidem [72] cogita-
tionibus molestissimis effæminamur, ut, si ante mors ad-
ventet, quam Chaldæorum promissa consecuti sumus, spoliati
96 magnis quibusdam bonis, illusi, destitutique videamur. Quod
si exspectando, et desiderando pendemus animis, cruciamur,
angimur: pro dii immortales! quam iter illud jucundum
esse debet, quo confecto, nulla reliqua cura, nulla sollicitudo
futura sit! quam me delectat Theramenes! quam elato animo
est! etsi enim flemus, cum legimus, tamen non miserabiliter
vir clarus emoritur. qui cum conjectus in carcerem triginta

70 *æ. a. ferendum putant*] Puto addendum esse *non* ante *putant*.

71 *quod enim levius nomen*] Davisius edidit *lenius:* sensu bene. sed videtur Cicero *leve* dixisse propter sequens verbum *levitatis*.

72 *cogitationibus molestissimis effæminamur*] Davisius edidit *mollissimis*, ut est et in Ms. Guelf. ego nihil mollitiei in his cogitationibus video. sed *effeminamur* non convenit *cogg. molestissimis*, sane. sed corrigamus *exanimamur*.

jussu tyrannorum, [73] venenum ut sitiens obduxisset, reliquum
sic e poculo ejecit, ut id resonaret; quo sonitu reddito,
arridens, *Propino*, inquit, *hoc pulcro Critiæ*, qui in eum
fuerat tæterrimus. Græci enim in conviviis solent nominare,
cui poculum traditurí sint. Lusit vir egregius extremo
spiritu, cum jam præcordiis conceptam mortem contineret:
vereque ei, [74] cui venenum præbiberat, mortem est eam
auguratus, quæ brevi consecuta est. Quis [75] hanc animi 97
maximi æquitatem in ipsa morte laudaret, si mortem, malum
judicaret? [76] Vadit in eundem carcerem, atque in eundem
paucis post annis scyphum Socrates, eodem scelere judicum,
quo tyrannorum, Theramenes. quæ est igitur ejus oratio,
qua facit eum Plato usum apud judices, jam morte mul-
tatum? *Magna me*, inquit, *spes tenet, judices, bene mihi* 41
*evenire, quod mittar ad mortem. necesse est enim, sit alterum
de duobus; ut aut sensus omnino omnes mors auferat, aut
in alium quendam locum ex his locis morte migretur. quam-
obrem, sive sensus exstinguitur, morsque ei somno similis est,
qui nonnumquam, etiam sine visis somniorum, placatissimam
quietem affert: dii boni!* [77] *quid lucri est mori? aut quam
multi dies reperiri possunt, qui tali nocti anteponantur,*
[78] *cui si similis futura est perpetuitas omnis consequentis
temporis? quis me beatior? Sin vera sunt, quæ dicuntur, mi-* 98
*grationem esse mortem, in eas oras, quas,* [79] *qui e vita ex-
cesserunt, incolunt: id multo jam beatius est, te, cum ab iis,
qui se judicum numero* [80] *haberi velint, evaseris, ad eos venire,
qui vere judices appellentur, Minoem, Rhadamanthum, Æa-
cum, Triptolemum: convenireque eos, qui juste, et cum fide
vixerint. hæc peregrinatio mediocris vobis videri potest? ut
vero colloqui cum Orpheo, Musæo, Homero, Hesiodo liceat,
quanti tandem æstimatis? equidem sæpe emori, si fieri posset,
vellem, ut ea, quæ dico, mihi liceret invenire. quanta dele-
ctatione autem afficerer, cum Palamedem, cum Ajacem, cum
alios,* [81] *judicio iniquo circumventos, convenirem? tentarem*

73 *venenum obduxisset*] v. Clav. edd. vett. *obbibisset:* correxit Victorius.

74 *cui venenum præbiberat*] Non dubitavi correctionem Bruti, post Davisium, recipere, ductam e Ms. primum, tum aliis libris confirmatam. alii *qui venenum præbuerat:* quæ et ipsa bonum sensum habet.

75 *hanc animi maximi æquitatem*] Davisius *hanc maximam a. æq.* quod sane blanditur specie. sed, si magnitudinem ad æquitatem referri voluisset Cicero, dixisset utique *hanc tantam a. m.*

76 *Vadit—atque in eundem—scyphum*] Durior est forma loquendi. Vir quidam doctus corrigebat *atque ad eundem*. Mihi aliquando in mentem venit: *Cadit in e. c.* &c.

77 *quid lucri est mori*] Sic Ms. Guelf. non *emori*.

78 *cui si similis*] Addidi *si*, ut placuit Bentleio, quia in optimo Ms. reperit Alemannus.

79 *qui e vita excesserint, incolunt*] Correxeram dudum *excesserint*, cum ita in ed. Junt. reperi. Forte et *incolant* legendum.

80 *haberi volunt*] Correxi *velint:* nam est post et, *qui appellentur*, et *vixerint*.

81 *judicio iniquorum*] Bene Bentleius e Platone correxit *iniquo:* apud quem est κρίσις ἄδικος.

*etiam summi regis, qui maximas copias duxit ad Trojam, et Ulyssi, Sisyphique prudentiam: nec ob eam rem, cum hæc exquirerem, sicut hîc faciebam, capite damnarer. ne vos quidem*
99 *judices, ii, qui me absolvistis, mortem timueritis. Nec enim cuiquam bono mali quidquam evenire potest, nec vivo, nec mortuo: nec umquam ejus res a diis immortalibus negligentur. nec mihi ipsi hoc accidit fortuito. nec vero ego iis, a quibus ac-*
p. 170. *cusatus sum aut a quibus condemnatus, habeo quod succenseam,*
a. *nisi quod mihi nocere se crediderunt.* et hæc quidem hoc modo. [82] nihil autem melius extremo: *Sed tempus est,* inquit, *jam hinc abire me, ut moriar; vos, ut vitam agatis. utrum autem sit melius, dii immortales sciunt: hominem qui-*
42 *dem scire arbitror neminem.* Næ ego haud paullo hunc animum malim, quam eorum omnium fortunas, qui de hoc judicaverunt. etsi, quod præter deos negat scire quemquam, id scit ipse, utrum melius sit. nam dixit ante. sed suum illud,
100 nihil ut affirmet, tenet ad extremum. Nos autem teneamus, ut nihil censeamus esse malum, quod sit a natura datum omnibus. intelligamusque, si mors malum sit, esse sempiternum malum. nam vitæ miseræ, mors finis esse videtur. mors si est misera, finis esse nullus potest. Sed quid ego Socratem, aut Theramenem, præstantes viros virtutis et sapientiæ gloria, commemoro, cum Lacedæmonius quidam, [83] cujus ne nomen quidem proditum est, mortem tantopere contemserit, ut, cum ad eam duceretur, damnatus ab Ephoris, et esset vultu hilari, atque læto, dixissetque ei quidam inimicus, Contemnisne leges Lycurgi? responderit, Ego vero illi maximam gratiam habeo, qui me ea pœna multaverit, quam [84] sine mutuatione, et sine versura possem dissolvere. O virum Sparta dignum! ut mihi quidem, qui tam
101 magno animo fuerit, innocens damnatus esse videatur. Tales innumerabiles nostra civitas tulit. Sed quid duces, et principes nominem, cum legiones scribat Cato sæpe alacres in eum locum profectas, unde redituras se non arbitrarentur? Pari animo Lacedæmonii in Thermopylis occiderunt, [85] in quos Simonides:

*Dic hospes Spartæ, nos te hîc vidisse jacentes,*
*Dum sanctis patriæ legibus obsequimur.*

[86] Quid ille dux Leonidas dicit? [87] *Pergite animo forti Lace-*

82 *nihil autem melius extremo*] Non dubitavi recipere correctionem Bentleii *extremo* pro *æstimo:* quod nihili est. Videtur scriptum fuisse *extimo,* inde *æstimo* factum. *Extremo* plane est in Ms. Guelf.

83 *cujus ne nomen quidem proditum est*] Prodidit post Plutarchus in Apopht. Lacon. p. 221. ed Mss. nomen est *Thectamenes.*

84 *sine mutuatione et s. versura*] In Græco est *παρ' οὐδενὸς οὔτε διαιτήσαντα οὔτε δανεισόμενον.*

85 *in quos Simonides*] Versus Græci sunt in oratione Lycurgi c. Leocratem c. 28. et Herod. VII, 228.

86 *Quid ille dux L.—cenabimus*] Hæc aliena esse ab h. l. facile patet. Davi-

*dæmonii: hodie apud inferos fortasse cenabimus.* fuit hæc
gens fortis, dum Lycurgi leges vigebant. e quibus unus,
cum Perses hostis in colloquio dixisset glorians, *Solem præ
jaculorum multitudine, et sagittarum non videbitis. In um-
bra*, inquit, *igitur pugnabimus.* Viros commemoro. qualis 102
tandem Lacæna? quæ cum filium in prœlium misisset, et
interfectum audisset, *Idcirco*, inquit, *genueram, ut esset, qui
pro patria mortem non dubitaret occumbere.* Esto: fortes, et 43
duri Spartiatæ: magnam habet vim reipublicæ disciplina,
quid? Cyrenæum Theodorum, philosophum non ignobilem,
nonne miramur? cui cum Lysimachus rex crucem minare-
tur, *Istis quæso*, inquit, *ista horribilia minitare purpuratis
tuis: Theodori quidem nihil interest, humine, an sublime pu-
trescat.*

Cujus hoc dicto admoneor, ut aliquid etiam de huma-
tione, et sepultura dicendum existimem: rem non difficilem,
iis præsertim cognitis, quæ [88] [de nihil sentiendo] paullo
ante dicta sunt. de qua Socrates quidem quid senserit, ap-
paret in eo libro, in quo moritur: de quo jam tam multa
diximus. Cum enim de immortalitate animorum disputa- 103
visset, et jam moriendi tempus urgeret, rogatus a Critone,
quemadmodum sepeliri vellet, *Multam vero*, inquit, *operam,
amici, frustra consumsi. Critoni enim nostro non persuasi, me
hinc avolaturum, neque quidquam mei relicturum. verumta-
men, Crito, si me assequi potueris aut sicubi nactus eris, ut tibi
videbitur, sepelito. sed, mihi crede, nemo me vestrum, cum hinc
excessero, consequetur.* Præclare id quidem, qui et amico p. 171.
permiserit, et se ostenderit de hoc toto genere nihil labo- a.
rare. Durior Diogenes, [89] et id quidem sentiens, sed, ut Cy- 104
nicus, asperius, projici se jussit inhumatum. tum amici, Vo-
lucribusne, et feris? Minime vero, inquit: sed bacillum pro-
pter me quo abigam, ponitote. Qui poteris? illi. non enim
senties. Quid igitur mihi ferarum laniatus oberit, nihil sen-
tienti? Præclare Anaxagoras: qui cum Lampsaci morere-
tur, quærentibus amicis, velletne Clazomenas in patriam, si
quid ei accidisset, afferri: nihil necesse est, inquit. undique
enim ad inferos tantundem viæ est. Totaque de ratione
humationis unum tenendum est: ad corpus illam pertinere,
sive occiderit animus, sive vigeat. in corpore autem perspi-
cuum est, vel exstincto animo vel elapso, nullum residere 44
105

sius uncis inclusit. Putem esse transponenda post *pugnabimus.*

87 *Pergite animo forti*] Valde se in hoc torsere viri docti, quod id non satis consentit dicto Græco apud Plutarchum et alios, in quo est ἀριστοποιεῖσθαι, unde quidam correxere *prandete.* legant, qui velint longas Bentleii et Davisii notas. Res non est tanti.

88 *de nihil sentiendo*] Hoc mihi glossema videtur. nam quæ ista latinitas, *de nihil sentiendo dicere?* itaque uncis inclusi.

89 *et id quidem sentiens*] Legendum *et idem sentiens*, nam et *idem quidem sentiens* durius fit. Ms. Guelf. *et is quidem s.*

sensum. Sed plena errorum sunt omnia. trahit Hectorem, ad currum religatum, Achilles: lacerari eum, et sentire, credo, putat. ergo hic ulciscitur, ut quidem sibi videtur. [90] At illa sicut acerbissimam rem mæret:

*Vidi, videre quod me passa ægerrime,*
*Hectorem quadrijugo curru raptarier.*

quem Hectorem? aut quamdiu ille erit Hector? melius Accius et aliquando sapiens Achilles: *immo enimvero corpus Priamo reddidi, Hectorem abstuli.* Non igitur Hectora tra-
106 xisti, sed corpus, quod fuerat Hectoris. Ecce alius exoritur e terra, qui matrem dormire non sinat:

*Mater, te appello, tu quæ curam* [91] *somno suspensam levas,*
*Neque te mei miseret: surge, et sepeli natum.*

Hæc cum pressis, et flebilibus modis, qui totis theatris mæstitiam inferant, concinuntur; difficile est, non eos, [92] qui inhumati sint, miseros judicare:

b. ———*prius quam feræ, volucresque:*

metuit, ne laceratis membris minus bene utatur: ne combustis, non extimescit.

[93] *Heu relliquias semiassi regis, denudatis ossibus,*
*Per terram sanie delibutas fœde divexarier.*

107 Non intelligo, quid metuat, cum tam bonos [94] septenarios fundat ad tibiam. Tenendum est igitur, nihil curandum esse post mortem, cum multi inimicos etiam mortuos pœniantur. Execratur luculentis sane versibus apud Ennium Thyestes, primum ut naufragio pereat Atreus. durum hoc sane: talis enim interitus non est sine gravi sensu. illa inania,

——*Ipse summis saxis fixus asperis, evisceratus,*
*Latere pendens, saxa spargens tabo, sanie et sanguine atro.*

Non ipsa saxa magis sensu omni [95] vacabant, quam ille, latere pendens, cui se hic cruciatum censet optare. [96] quæ

90 *At illa*] Hecuba sc. v. Hom. Il. X, 406. s. et Forte id nomen reponendum: quod tamen necessarium non puto, nam ex re intelligitur nomen.

91 *somno suspenso*] Quid est *somnus suspensus*, præsertim h. l.? recte Bentleius *suspensam* e Porphyrione Schol. Horatii ad Serm. II, 3. correxit.

92 *qui inhumati sint*] Sic et latinitas postulat, et habet Ms. regius Paris.

93 *Heu relliquias* &c.] Hos versus sic constituit Bentleius: *Neu reliquias sic meas siris, denudatis ossibus, Tetra sanie delibutas fœde divexarier.*

94 *septenarios*] Voluere viri docti *octonarios*, et sic reponi voluit Lambinus. sed Bentleius docuit, posse septenarios dici, si metrum numeremus per *μονοποδίαν* non *διποδίαν*, quod in ultimo est unus pes.

95 *vacabant*] Sic legendum, et sic edidit Victorius. male vulgo *vacabunt.*

96 *quæ essent dura—nulla sine sensu sunt*] i. e. quia non sentiuntur, nihili sunt, non cruciatus.

essent dura, si sentiret? nulla sine sensu sunt. Illud vero perquam inane

*Neque sepulcrum, quo recipiatur, habeat, portum corporis:*
*Ubi, remissa humana vita, corpus requiescat a malis.*

Vides quanto hæc in errore versentur: portum esse corpo-
ris, et requiescere in sepulcro putat mortuum. magna culpa
Pelopis, qui non erudierit filium, nec docuerit, quatenus
esset quidque curandum. Sed quid singulorum opiniones 45
animadvertam, nationum varios errores perspicere cum li- 108
ceat? Condiunt Ægyptii mortuos, et eos domi servant: p. 172.
Persæ etiam cera circumlitos condunt, ut quam maxime per- a.
maneant diuturna corpora. 97 Magorum mos est, non hu-
mare corpora suorum, nisi a feris sint ante laniata. In Hyr-
cania plebs 98 publicos alit canes: optimates, domesticos.
nobile autem genus canum illud scimus esse. sed pro sua
quisque facultate parat, a quibus lanietur: eamque optimam
illi esse censent sepulturam. permulta alia colligit Chrysip-
pus, ut est in omni historia curiosus. sed ita tætra sunt
quædam, ut ea fugiat, et reformidet oratio. Totus igitur
hic locus est contemnendus in nobis, non negligendus in
nostris: ita tamen, ut mortuorum corpora nihil sentire sen-
tiamus. Quantum autem consuetudini, famæque dandum 109
sit, id curent vivi, sed ita, ut intelligant, nihil ad mortuos
pertinere.

Sed profecto mors tum æquissimo animo oppetitur, cum suis se laudibus vita occidens consolari potest. nemo parum diu vixit, qui virtutis perfectæ perfecto functus est munere. multa mihi ipsi 99 ad mortem tempestiva fuerunt: quam utinam potuissem obire! nihil enim jam acquirebatur: cumulata erant officia vitæ: 100 cum fortuna bella restabant. quare, si ipsa ratio minus perficiet, ut mortem negligere possimus: at vita acta perficiat, ut satis, superque vixisse videamur. quamquam enim sensus 1 abierit, tamen 2 summis et propriis bonis et laudis, et gloriæ, quamvis non sentiant, mortui non carent. Etsi enim nihil in se habeat gloria, cur expetatur, tamen virtutem tamquam umbra sequitur. verum multitudinis judicium de bonis, si quando est, magis laudan-

97 *Magorum mos*] Ms. Guelf. *Medorum.*

98 *publicos alit canes*] Immo *publice*, ut recte judicavit Bentleius. sæpe in hoc peccatum est, ut in *proprie* et *proprius.*

99 *ad mortem tempestiva fuerunt: quæ*] Quæ suaderent mortem obire, quæ jam tempestiva esset, et in tempore obiretur. pro *quæ* sine dubio legendum *quam*, ut et alii viderunt.

100 *cum fortuna bella restabant*] Correxi *fortuna.* Vulgo male *fortunæ* sic et Davisius.

1 *abierit*] Corrigit Bentleius *aberit*, non male: etsi et vulgatum non ineptum.

2 *summis et propriis bonis*] *suis* bene Bentleius. et alibi Cicero hæc duo conjungit. mox *quamquam non sentiant* non bene redundat, cum paullo ante sit *quamquam sensus aberit.*

46 dum est, quam illi ob eam rem beati. Non possum autem
110 dicere, quoquo modo hoc accipiatur, Lycurgum, Solonem, legum, et publicæ disciplinæ carere gloria: Themistoclem, Epaminondam, bellicæ virtutis. Ante enim Salaminam ipsam Neptunus obruet, quam Salaminii tropæi memoriam: priusque Bœotia Leuctra tollentur, quam pugnæ Leuctricæ gloria. multo autem tardius fama deseret Curium, Fabricium, Calatinum, duo Scipiones, duo Africanos, Maximum, Marcellum, Paullum, Catonem, Lælium, innumerabiles alios. quorum similitudinem aliquam qui arripuerit, non eam fama populari, sed vera bonorum laude metiens, fidenti animo, [3] si ita res fert, gradietur ad mortem. in qua aut summum bonum, aut nullum malum esse cognovimus: secundis vero suis rebus volet etiam mori. non enim tam cumulus bono-
111 rum jucundus esse potest, quam molesta decessio. Hanc sententiam significare videtur Laconis illa vox, qui, cum Rhodius Diagoras, Olympionices nobilis, uno die [4] duo filios victores Olympiæ vidisset, accessit ad senem, et gratulatus, Morere Diagora, inquit, [5] non enim in cælum adscensurus es. Magna hæc, et nimium fortasse Græci putant, vel tum potius putabant, isque, qui hoc Diagoræ dixit, permagnum existimans, tres Olympionicas una e domo prodire, cunctari illum diutius in vita, fortunæ objectum, inutile putabat ipsi. ego autem tibi quidem quod satis esset, paucis verbis, ut mihi videbar, responderam. concesseras enim, nullo in malo mortuos esse; sed ob eam causam contendi, ut plura dicerem, quod in desiderio, et luctu hæc est consolatio maxima. nostrum enim, et nostra causa susceptum dolorem, modice ferre debemus, [6] ne nosmetipsi amare videamur. illa suspicio intolerabili dolore cruciat, si opinamur eos, quibus orbati
p. 173. sumus, esse cum aliquo sensu in iis malis, quibus vulgo opi-
a. nantur. hanc excutere opinionem mihimet volui radicitus;
47 eoque fui fortasse longior. A. Tu longior? non mihi qui-
112 dem. prior enim pars orationis tuæ faciebat, ut mori cuperem: posterior, ut modo non nollem, modo non laborarem. omni autem oratione illud certe perfectum est, ut mortem non ducerem in malis.

M. Num igitur etiam rhetorum epilogum desideramus? an jam hanc artem plane relinquimus? A. Tu vero istam ne reliqueris, quam semper ornasti: et quidem jure. illa enim

3 *si ita refert*] Bene Bentleius *si ita res fert*. sic Ms. Guelf. itaque recepi.

4 *duo suos filios*] Non dubitavi delere *suos*, quod e *duos* natum est. nec enim solet hoc pronomen addi, ubi nulla inde ambiguitas esse potest.

5 *non enim in cælum adscensurus es*] Simplicissimum est intelligere *vivus et sine morte*. sed melius sit, non enim Deus futurus es. nam nil majus tibi in terris accidere potest. alii tamen, ut Ms. Gu. *nunc*.

6 *ne et nosmetipsos amare*] Delendum est *et*, ut Bentleius fecit et legendum *nosmetipsi*. abest et Ms. Guelf.

te, verum si loqui volumus, ornaverat. sed quinam est iste
epilogus? aveo enim audire, quidquid est. M. Deorum 113
immortalium judicia solent in scholis proferre de morte, nec
vero ea fingere ipsi, sed Herodoto auctore, aliisque pluribus.
Primum Argiæ sacerdotis, Cleobis et Biton filii, prædican-
tur. nota fabula est: cum enim illam ad solemne, et statum
sacrificium curru vehi jus esset, satis longe ab oppido ad fa-
num, morarenturque jumenta: tunc juvenes ii, quos modo
nominavi, veste posita corpora oleo perunxerunt: ad jugum
accesserunt. ita sacerdos advecta in fanum, cum currus esset
ductus a filiis, precata a dea dicitur, ut illis præmium daret
pro pietate, quod maximum homini dari posset a deo: post
epulatos cum matre adolescentes, somno se dedisse, mane
inventos esse mortuos. simili precatione Trophonius, et Aga- 114
medes, usi dicuntur: qui, cum Apollini Delphis templum
exædificavissent: venerantes deum, petierunt mercedem non
parvam quidem operis, et laboris sui, nihil certi, sed quod
esset optimum homini. quibus Apollo se id daturum osten-
dit post ejus diei diem tertium: qui ut illuxit, mortui sunt b.
reperti. Judicavisse deum dicunt, et eum quidem deum,
cui reliqui dii concessissent, ut præter ceteros divinaret. Af- 48
fertur etiam de Sileno fabella quædam: qui cum a Mida
captus esset, hoc ei muneris pro sua missione dedisse scribi-
tur; docuisse regem, non nasci homini longe optimum esse;
proximum autem, quam primum mori. Qua est sententia in 115
Cresphonte usus Euripides:

*Nam nos decebat cœtus celebrantis domum,*
*Lugere, ubi esset aliquis in lucem editus,*
*Humanæ vitæ varia reputantis mala:*
*At, qui labores morte finisset gravis,*
*[7] Hunc omni amicos laude et lætitia exequi.*

Simile quiddam est in consolatione Crantoris: ait enim, Terinæum quendam Elisium, cum graviter filii mortem mæreret, venisse in Psychomantium, quærentem, quæ fuisset tantæ calamitatis causa: huic in tabellis tris hujusmodi versiculos datos:

*Ignaris homines in vita mentibus errant:*
*Euthynous potitur fatorum munere, letho.*
*Sic fuit utilius finiri ipsique, tibique.*

His, et talibus auctoribus usi, confirmant, [8] causam rebus a 116
diis immortalibus judicatam. Alcidamus quidam, rhetor an-
tiquus, in primis nobilis, scripsit etiam laudationem mortis,

7 *Hunc omnis amicos*] *omni* dedit Davisius bene, etiam metri causa.

8 *causam rebus—judicatam*] *rebus* opponitur rationibus, argumentis: estque pro factis.

quæ constat ex enumeratione humanorum malorum. cui rationes eæ, quæ exquisitius a philosophis colliguntur, defuerunt, ubertas orationis non defuit. claræ vero mortes pro patria oppetitæ, non solum gloriosæ rhetoribus, sed etiam beatæ videri solent. repetunt ab Erichtheo: cujus etiam filiæ
p. 174. cupide mortem expetiverunt pro vita civium: Codrum, qui
a. se in medios immisit hostes, veste famulari, ne posset agnosci, si esset ornatu regio: quod oraculum erat datum, si rex interfectus esset, victrices Athenas fore. Menœceus vero non prætermittitur: qui oraculo edito largitus est patriæ suum sanguinem. Iphigenia Aulide [9] duci se immolandam jubet, ut hostium sanguis eliciatur suo. Veniunt inde ad
49 propiora. Harmodius in ore, et Aristogiton, Lacedæmonius Leonidas, Thebanus Epaminondas vigent. nostros non norunt: [10] quos enumerare longum est: ita sunt multi, quibus videmus optabiles mortes fuisse cum gloria.

117 Quæ cum ita sint, magna tamen eloquentia est utendum, atque ita velut superiore e loco concionandum, ut homines mortem vel optare incipiant, vel certe timere desistant. nam si supremus ille dies non exstinctionem, sed commutationem affert loci, quid optabilius? sin autem perimit, ac delet omnino, quid melius, quam in mediis vitæ laboribus obdormiscere, et ita conniventem somno consopiri sempiterno? quod si fiat, melior Ennii, quam Solonis oratio. Hic enim noster,

*Nemo me lacrymis decoret,* inquit, *nec funera fletu*
*Faxit.*

At vero sapiens ille,

*Mors mea ne careat lacrymis: linquamus amicis*
*Mærorem, ut celebrent funera cum gemitu.*

118 Nos vero, si quid tale acciderit, ut a deo denuntiatum videatur, ut exeamus e vita, læti, et agentes gratias pareamus, emittique nos e custodia, et levari vinculis arbitremur, ut aut in æternam, et plane in nostram domum remigremus, aut omni sensu, molestiaque careamus: sin autem nihil denun-
b. tiabitur, eo tamen simus animo, ut horribilem illum diem aliis, nobis faustum putemus, nihilque in malis ducamus, quod sit vel a diis immortalibus, vel a natura parente omnium constitutum. non enim temere, nec fortuito sati, et creati sumus, sed profecto fuit quædam vis, quæ generi consuleret humano: nec id gigneret, aut aleret, quod, cum exantlavisset omnes labores, tum incideret in mortis malum

9 *duci se immolandam jubet*] Forte *præbet*, nam *jubet* sic non struitur.

10 *quos enum. magnum est*] Immo *longum*. sic semper Cicero et alii. sic et Ms. Guelf.

sempiternum: portum potius paratum nobis, et perfugium putemus. Quo utinam velis passis pervehi liceat! [11] sin re- 119
flantibus ventis rejiciemur, tamen eodem paullo tardius referamur necesse est. Quod autem omnibus necesse est, idne miserum esse uni potest? Habes epilogum, nequid prætermissum, aut relictum putes. A. Ego vero. et quidem fecit etiam iste me epilogus firmiorem. M. Optime, inquam. sed nunc quidem valitudini tribuamus aliquid. cras autem, et quot dies erimus in Tusculano, agamus hæc, et ea potissimum, quæ levationem habeant ægritudinum, formidinum, cupiditatum: qui omni e philosophia est fructus uberrimus.

---

# M. TULLII CICERONIS p. 175. a.

# TUSCULANARUM QUÆSTIONUM

AD

## M. BRUTUM

## LIBER SECUNDUS.

DE

## TOLERANDO DOLORE.

### ARGUMENTUM.

*Post cohortationem ad Philosophiam diligenter colendam, Latinisque inprimis illustrandam litteris, c.* 1-3. *sermo in Tusculano* de dolore *institutus exponitur. Is inducitur ab exordio de philosophiæ laudibus, c.* 4. 5. *et duobus inprimis tamquam capitibus continetur: quorum primum est,* sitne summum malum dolor; *alterum, si non summum,* annon malum certe? *Et primum quidem breviter hoc uno argumento refellitur, quod dedecus et turpitudo majus profecto sit dolore malum. c.* 5. *In altero autem reliqua consumitur oratio. Et esse quidem magnam hic multorum imbecillitatem docet. Aristippum enim Socraticum non dubitasse dolorem summum malum dicere, quem Epicurus secutus sit: Hieronymum autem Rhodium summum bonum posuisse in vacuitate a dolore. Ceteros, præter Zenonem, Aristonem et Pyrrhonem, malum putasse. Poëtas quoque ab hac opinione non abesse, quod inducant summos homi-*

11 *sin reflantibus ventis*] Sic bene Davisius edidit pro *restantibus*. qui enim sunt *venti restantes*? Consentiunt edd. vett. plures, et Ms. Guelf.

*nes in acutis doloribus non viriliter lamentantes.* c. 6-10. *Jam rationes, quibus in frangendis his opinionibus utantur Stoici, contortulas esse, decipere magis volentium, aut optantium, quam docentium, v. c. nihil esse malum, quod non sit turpe atque vitiosum : neque enim id ignorare quemquam ; sed, doleamus, nec ne, nihil interesse, hoc docendum esse.* c. 11. 12. *Melius et verius hoc esse : Omnia, quæ natura aspernetur, in malis esse, quæ adsciscat, in bonis. Quo posito, tamen honestum et rectum ita excellere, ut omnia corporis et fortunæ bona ad id minuta videantur, nec ullum malum cum turpitudinis malo comparandum. Quare, cum turpe sit viro, gemere, ejulare, flere, aut nullam virtutem esse, aut contemnendum dolorem. Prudentis porro esse, nihil facere, quo nil proficiat ; sed gemitu et lamentationibus non minui dolorem : Temperantiam denique, fortitudinem, justitiam, magnitudinemque animi doloris patientiam desiderare.* c. 12. *Non autem negare se, dolorem esse dolorem ; quorsum enim opus esse fortitudine ? sed eum opprimendum esse patientia. Eam autem duobus modis comparari, primo exercitatione et consuetudine ; id quod exempla multorum confirmant, tamquam, Spartanorum, Marii, gladiatorum, veteranorum militum :* c. 13-16. *deinde ratione. Et illud Epicuri quidem : Neglige dolorem ; si longus levis, si gravis, brevis : tum non respondere ei decreto, quo dolorem summum malum putet, tum et obscurum et falsum esse, quod de doloris diuturni levitate, et gravis brevitate dicatur.* c. 18. *Itaque primum oportere hoc sibi quemque persuadere, nihil honestius esse ac laudabilius, adeoque etiam optabilius, quam ferre dolorem : deinde sibi ipsum imperare. Nam cum animus sit in partes tributus duas, alteram rationis participem, alteram expertem, illam huic imperare, tamquam dominum servo, h. e. a ratione coërcere temeritatem oportere. Si se turpiter gerat, et gemitibus ac fletibus dedat, amicorum propinquorumque custodiis constringendam essse ; si autem firmior sit, tamquam bonum militem admonitu revocandam esse ad dignitatem* c. 19. 20. *Sermone intimo ac tacito esse animum confirmandum : species honestas, tamquam Zenonis Eleatæ, Anaxarchi, Calani, esse animo proponendas.* c. 20. *Intentionem etiam adhibendam esse, cujus, ut in corpore, sic in animo magna vis sit.* c. 22. 23. *Contemnendo adeo levari omnem laborem doloremque.* c. 24. *Illud denique proponendum animo, amplitudinem animi, quæ maxime emineat contemnendis doloribus, unam esse omnium rem pulcherrimam.* c. 25. *Adhibendam vero esse quandam doloris tolerandi æquabilitatem, quæ a ratione et consilio proficiscatur. Eos enim, qui consuetudine tantum aliqua dolorem aliquem ferant, non in omni genere doloris fortes esse. Denique hanc frangendi doloris rationem etiam ad alias animi perturbationes leniendas adhiberi posse.*

**1** NEOPTOLEMUS quidem apud Ennium philosophari sibi
1 ait necesse esse, sed paucis : nam omnino haud placere. ego autem, Brute, [1] necesse mihi quidem esse arbitror philosophari : nam quid possum, præsertim nihil agens, agere melius? sed non paucis, ut ille. difficile est enim, in philo-

1 *necesse mihi quidem esse*] *quidem* hic friget, videturque ex antecedente temere repetitum.

sophia [2] pauca esse ei nota, cui non sint aut pleraque, aut omnia. nam nec pauca, nisi e multis, eligi possunt, nec, qui pauca perceperit, non idem reliqua eodem studio persequetur. Sed in vita tamen occupata, atque, ut Neop- 2
tolemi tum erat, militari, pauca ipsa multum sæpe prosunt, et ferunt fructus, si non tantos, quanti ex universa philosophia percipi possunt; tamen eos, quibus [3] aliqua ex parte interdum aut cupiditate, aut ægritudine, aut metu liberemur: velut ex ea disputatione, quæ mihi nuper habita est in Tusculano, magna videbatur mortis effecta contemtio; quæ non minimum valet ad animum metu liberandum. nam qui id, quod vitari non potest, metuit, is vivere animo quieto nullo modo potest: sed qui, non modo quia necesse est mori, verum etiam quia nihil habet mors, quod sit horren- b.
dum, mortem non timet, [4] magnum is sibi præsidium ad beatam vitam comparat. Quamquam non sumus ignari, 3
multos studiose contra esse dicturos, quod vitare nullo modo potuimus: nisi nihil omnino scriberemus. [5] etenim si orationes, quas nos multitudinis judicio probari volebamus (popularis est enim illa facultas, et effectus eloquentiæ est audientium approbatio) sed si reperiebantur nonnulli, qui nihil laudarent, nisi quod se imitari posse confiderent, quemque sperandi sibi, eundem et bene dicendi finem proponerent, et [6] cum obruerentur copia sententiarum, atque verborum, jejunitatem et famem se malle, quam ubertatem et copiam dicerent. unde erat exortum genus Atticorum, iis ipsis, qui id sequi se profitebantur, ignotum: [7] qui jam conticuere, pæne ab ipso foro irrisi. Quid futurum putamus, cum, adjutore 4
populo, quo utebamur antea, nunc minime nos uti posse videamus? est enim philosophia paucis contenta judicibus, multitudinem consulto ipsa fugiens, eique ipsi et suspecta, et invisa: ut vel, si quis universam velit vituperare, secundo id populo facere possit; vel, si in eam, quam nos maxime sequimur, conetur invadere, magna habere possit [8] auxilia a reliquorum philosophorum disciplinis. Nos autem universæ

2 *pauca*] Davisius addidit *vel.* sane bene.

3 *aliqua ex parte*] *ex parte* delendum videbatur Reiskio. Commode sane abfuerit. pro *liberemur* Mss. fere omnes *liberentur*: idque non satis aptum h. l. tamen recipi volebat Buherius.

4 *magnum is sibi præsidium comparat*] Legendum *comparavit*.

5 *etenim si orationes*] Consequens erat, tamen reprehensione non caruerunt; post parenthesin mutata est forma orationis. Pro *probari* Corradus Quæst. p. 348. e Ms. *probare*. Idem in Ms. post parenthesin reperit: *sæpe aspernabantur: ex philosophiæ disciplina ignota, quid sequi excogitare possumus.*

6 *cum obruerentur copia s. atque v.*] In his hæsit frustra Buherius. Sensus est: cum copiam s. et v. in meis orationibus viderent tantam, quantam ipsi consequi non possent.

7 *qui jam*] An *tamen*?

8 *auxilia rel. ph. disciplinis*] Excidit *a* præpositio, absorpta a finali præcedentis verbi, idem visum Lambino, Turnebo &c. et sic non opus cum Davisio corrigere *disciplinas*.

2 philosophiæ vituperatoribus respondimus in Hortensio: pro Academia autem quæ dicenda essent, satis accurate in Academicis quattuor libris explicata arbitramur: sed tamen tantum abest, ut scribi contra nos nolimus, ut id etiam maxime optemus. in ipsa enim Græcia philosophia tanto in honore numquam fuisset, nisi doctissimorum contentionibus dissensionibusque viguisset.

5 Quamobrem hortor omnes, qui facere id possunt, ut hujus
p. 176. a. quoque generis laudem jam languenti Græciæ eripiant, et perferant in hanc urbem, sicut reliquas omnes, quæ quidem erant expetendæ, studio atque industria sua majores nostri transtulerunt. Atque [9] oratorum quidem laus ita ducta ab humili, venit ad summum, ut jam, quod natura fert in omnibus fere rebus, senescat, brevique tempore ad nihilum ventura videatur. [10] philosophia nascatur Latinis quidem litteris ex his temporibus, eamque nos adjuvemus: nosque ipsos redargui refellique patiamur. quod ii ferunt animo iniquo, qui certis quibusdam destinatisque sententiis quasi addicti, et consecrati sunt, eaque necessitate constricti, ut, etiam quæ non probare soleant, ea cogantur constantiæ causa defendere. nos, qui sequimur probabilia, nec [11] ultra id, quod verisimile occurrerit, progredi possumus, et refellere sine pertinacia, et refelli sine iracundia parati sumus.

6 Quod si hæc studia traducta erunt ad nostros, ne bibliothecis quidem Græcis egebimus, in quibus multitudo infinita librorum propter eorum est multitudinem, qui scripserunt; eadem enim dicuntur a multis; ex quo libris omnia refserserunt. quod accidet etiam nostris, si ad hæc studia plures confluxerint. sed eos, si possumus, excitemus, qui liberaliter eruditi, adhibita etiam disserendi elegantia, ratione et via
3 philosophantur. Est enim quoddam genus eorum, qui se
7 philosophos appellari volunt, quorum dicuntur esse Latini sane multi libri: quos non contemno equidem, quippe quos numquam legerim: sed quia profitentur ipsi illi, qui eos scribunt, se neque distincte, neque distribute, neque eleganter, neque ornate scribere; lectionem sine ulla delectatione
b. negligo. quid enim dicant, et quid sentiant ii, qui sunt ab ea disciplina, nemo mediocriter quidem doctus ignorat. quamobrem, quoniam, quemadmodum dicant, ipsi non laborant: cur legendi sint, [12] nisi ipsis inter se, qui idem sentiunt, non
8 intelligo. Nam, ut Platonem, reliquosque Socraticos, et de-

9 *oratorum q. laus ita ducta ab humili*] *ita* alienum est. scribendum *illa*. pro *oratorum* Davisius ponit *oratoria*.

10 *philosophia nascatur*] Davisius edidit *nascitur* pro vulgato *nascatur*. bene.

11 *ultra id quam quod*] *quam* Manutii delevere item R. Stephanus, recte. feci et ipse.

12 *nisi ipsis inter se, qui idem sentiunt*] Dedi *ipsis* pro *ipsi*, quod sensus et latinitas necessario postulant. pro *sentiunt* legendum etiam *sentiant*.

inceps eos, qui ab his profecti sunt, legunt omnes, etiam qui illa aut non approbant, aut non studiosissime consectantur: Epicurum autem, et Metrodorum non fere præter suos quisquam in manus sumit? sic hos Latinos [13] ii soli legant, qui illa recte dici putant. nobis autem videtur, quidquid litteris mandetur, id [14] commendari omnium eruditorum lectioni decere. nec, si ipsi minus consequi possumus, iccirco minus id ita faciendum esse sentimus. Itaque mihi semper Peri- 9
pateticorum Academiæque consuetudo, de omnibus rebus in contrarias partes disserendi, non ob eam causam solum placuit, quod aliter non posset, quid in unaquaque re verisimile esset, inveniri: sed etiam quod esset ea maxima dicendi exercitatio; qua princeps usus est Aristoteles, deinde eum qui secuti sunt. nostra autem memoria Philo, quem nos frequenter audivimus, instituit alio tempore rhetorum præcepta tradere, alio philosophorum, ad quam nos consuetudinem a familiaribus nostris adducti, in Tusculano, quod datum est temporis nobis, in eo consumsimus. itaque cum ante meridiem dictioni operam dedissemus, sicut pridie feceramus: post meridiem in Academiam descendimus. in qua disputationem habitam non quasi narrantes exponimus, sed eisdem fere verbis, ut actum, disputatumque est.

Est igitur ambulantibus ad hunc modum sermo ille nobis 4
institutus, et [15] a tali quodam inductus exordio. A. Dici non 10
potest, quam sim hesterna disputatione tua delectatus, vel p. 177.
potius adjutus. etsi enim mihi sum conscius, numquam me a.
nimis cupidum fuisse vitæ; tamen objiciebatur interdum animo metus quidam, et dolor, cogitanti, fore aliquando finem hujus lucis, et amissionem omnium vitæ commodorum. hoc genere molestiæ sic, mihi crede, sum liberatus, ut nihil minus curandum putem. M. Minime mirum id quidem. 11
Nam efficit hoc philosophia: medetur animis, inanes sollicitudines detrahit, cupiditatibus liberat, pellit timores. sed hæc ejus vis non idem potest apud omnes: [16] tamen valet multum, cum est idoneam complexa naturam. Fortes enim non modo fortuna adjuvat, ut est in vetere proverbio, sed multo magis ratio, quæ quibusdam quasi præceptis confirmat vim fortitudinis. te natura excelsum quendam videlicet, et altum, et humana despicientem genuit. itaque facile in animo forti contra mortem habita insedit oratio. sed hæc

13 *ii soli legunt*] scr. *legant*. sic Ms. Guelf.

14 *commendari—decere*] Hic non sequor Davisium, legentem *debere*: quod etsi non esset reprehendendum, si scripsisset licere: tamen *decere* aptius videtur: sensus est: convenire, consentaneum esse.

15 *a tali q. inductus exordio*] Non omnino damnem *inductus*. dicitur enim bene *sermo induci*; sed hic tamen malim *ductus*. *in* potuit nasci a finali in *quodam*, ut sæpe factum constat.

16 *tamen valet*] Sic edd. pr. non *tum*, quod est a Corrado.

eadem num censes apud eos ipsos valere, nisi admodum paucos, a quibus inventa, disputata, conscripta sunt? quotus enim quisque philosophorum invenitur, qui sit ita moratus, ita animo ac vita constitutus, ut ratio postulat? qui disciplinam suam, non ostentationem scientiæ, sed legem vitæ pu-
12 tet? Qui obtemperet ipse sibi, et decretis suis pareat? Videre licet alios tanta levitate, et jactatione, iis ut fuerit non didicisse melius: alios pecuniæ cupidos, gloriæ nonnullos, multos libidinum servos: ut eum eorum vita mirabiliter pugnet oratio. quod quidem mihi videtur esse turpissimum.
b. Ut enim, si grammaticum se professus quispiam, barbare loquatur, aut si absurde canat is, qui se haberi velit musicum, hoc turpior sit, quod in eo ipso peccet, [17] cujus profiteatur scientiam: sic philosophus in ratione vitæ peccans, hoc turpior est, quod in officio, cujus magister esse vult, labitur, artemque vitæ professus, delinquit in vita. A. Nonne verendum igitur, si est ita, ut dicis, ne philosophiam falsa gloria exornes? quod est enim majus argumentum, nihil eam prodesse, quam quosdam perfectos philosophos turpiter vivere?

13 M. Nullum vero id quidem argumentum est. nam ut agri non omnes frugiferi sunt, qui coluntur, [18] falsumque illud, ac improbe,

*Etsi in segetem sunt deteriorem datæ*
*Fruges, tamen ipsæ suapte natura enitent:*

sic animi non omnes culti fructum ferunt. atque, ut in eodem simili verser, ut ager, quamvis fertilis, sine cultura fructuosus esse non potest: sic sine doctrina animus. ita est utraque res sine altera debilis. cultura autem animi, philosophia est: hæc extrahit vitia radicitus, et præparat animos ad satus accipiendos, eaque mandat his, et, ut ita dicam, serit, quæ adulta fructus uberrimos ferant. Agamus igitur, ut cœpimus. dic, si vis, de quo disputari velis.

14 A. Dolorem existimo maximum malorum omnium. M. Etiamne majus, quam dedecus? A. Non audeo id dicere quidem, et me pudet tam cito de sententia esse dejectum. M. Magis esset pudendum, si in sententia permaneres. quid enim minus est dignum, quam tibi pejus quidquam videri dedecore, flagitio, turpitudine? quæ ut effugias, quis est [19] non modo non recusandus, sed non ultro appetendus, sub-

17 *cujus profitetur scientiam*] Rectius sit *profiteatur*.

18 *falsumque illud ac improbe*] Eleganter Bentleius correxit *falsumque illud Accii*: nam improbi hic nihil est.

19 *non modo non recusandus*] Alterum *non* in Mss. non reperit Davisius, nec est in Guelf. itaque delevit. exempla ab ipso prolata, non sunt huic similia in quibus omnibus sequitur *ne quidem*;

eundus, excipiendus dolor? A. Ita prorsus existimo. quare p. 178.
ne sit sane summum malum dolor: malum certe est. M. a.
Videsne igitur, quantum, breviter admonitus, de doloris terrore dejeceris? A. Video plane: sed plus desidero. M. Ex- 15
periar equidem: sed magna res est; animoque mihi opus est non repugnante. A. Habebis id quidem. ut enim heri feci, sic nunc rationem, quo ea me cumque ducet, sequar.

M. Primum igitur de imbecillitate multorum, et de variis 6
disciplinis philosophorum loquar: quorum princeps et auctoritate, et antiquitate, Socraticus Aristippus, non dubitavit summum malum dolorem dicere. deinde ad hanc enervatam muliebremque sententiam satis docilem se Epicurus præbuit. hunc post Rhodius Hieronymus, dolore vacare, summum bonum dixit: tantum in dolore duxit mali. ceteri, præter Zenonem, Aristonem, Pyrrhonem, idem fere, quod modo tu: malum illud quidem, sed alia pejora. Ergo, id quod 16
natura ipsa, et quædam generosa virtus statim respuit, ne dolorem summum malum diceres, oppositoque dedecore sententia depellerere, in eo magistra vitæ philosophia tot sæcula permanet. Quod huic officium, quæ laus, quod decus erit tanti, quod adipisci cum dolore corporis velit, qui dolorem summum malum sibi esse persuaserit? quam porro quis ignominiam, quam turpitudinem non pertulerit, ut effugiat dolorem, si id summum malum esse decreverit? quis autem non miser, non modo tunc, cum premetur summis doloribus, si in his est summum malum, sed etiam cum sciet id sibi posse evenire? et quis est, cui non possit? Ita fit, ut 17
omnino nemo esse possit beatus. Metrodorus quidem eum b.
perfecte putat beatum, cui corpus bene constitutum sit, et exploratum, ita semper fore. quis autem est iste, cui id exploratum possit esse? Epicurus vero ea dicit, ut mihi qui- 7
dem risus captare videatur. affirmat enim quodam loco, si uratur sapiens, si crucietur: exspectas fortasse dum dicat, Patietur, perferet, non succumbet. Magna mehercule laus, et eo ipso, per quem juravi, Hercule digna; sed Epicuro, homini aspero, et duro non est hoc satis: In Phalaridis tauro si erit, dicet, Quam suave est hoc! quam hoc non curo! Suave etiam? an parum est, si non amarum? at id quidem illi ipsi, qui dolorem malum esse negant, non solent dicere, cuiquam suave esse cruciari: asperum, difficile, odiosum, contra naturam dicunt, nec tamen malum. Hic, [20] qui non solum hoc malum dicit, sed malorum omnium extremum,

cujusmodi v. et in Clav. sunt et alia: sed huic simile nondum reperi. igitur *non* hic relinquendum puto.

20 *qui solum hoc malum dicit, et*] Bentleius corrigebat *non solum—sed m.* etsi sine libris, tamen bene. neque enim Epicurus solum dolorem malum esse dixit. igitur non dubitavi cum Davisio recipere.

18 sapientem censet id suave dicturum. Ego a te non postulo, ut dolorem eisdem verbis afficias, quibus Epicurus voluptatem, homo, ut scis, voluptarius. ille dixerit sane idem in Phalaridis tauro, quod, si esset in lectulo. ego tantam vim non tribuo sapienti contra dolorem. sit fortis in perferendo, officio satis est: ut lætetur etiam, non postulo. tristis enim res est sine dubio, aspera, amara, inimica naturæ, ad patien-
19 dum tolerandumque difficilis. Adspice Philoctetam: cui concedendum est gementi. ipsum enim Herculem viderat in Oeta magnitudine dolorum ejulantem. nihil igitur hunc virum sagittæ, quas ab Hercule acceperat, [21] tum consolantur; cum

*E viperino morsu venæ viscerum*
*Veneno imbutæ tætros cruciatus cient.*

Itaque exclamat auxilium expetens, mori cupiens:

*Heu quis salsis fluctibu' mandet*
*Me ex sublimi vertice saxi?*
p. 179. *Jamjam absumor; conficit animam*
a. [22] *Vis vulneris, ulceris æstus.*

Difficile dictu videtur, eum non in malo esse, et magno qui-
8 dem, [23] qui ita clamare cogatur. Sed videamus Herculem
20 ipsum, qui tum dolore frangebatur, cum immortalitatem ipsa morte quærebat. quas hic voces apud Sophoclem in Trachiniis edit? cui cum Deianira sanguine centauri tinctam tunicam induisset, inhæsissetque ea visceribus, ait ille:

*O multa dictu gravia, perpessu aspera,*
*Quæ [24] corpore exantlavi, atque animo pertuli.*
*Nec mihi Junonis terror implacabilis,*
*Nec tantum invexit tristis Eurystheus mali,*
*Quantum una vecors [25] Oenei partu edita.*
*Hæc me irretivit veste furiali inscium.*
*Quæ lateri inhærens morsu lacerat viscera,*
*Urgensque graviter pulmonum haurit spiritus:*
*Jam decolorem sanguinem omnem exsorbuit:*
*Sic corpus clade horribili absumtum extabuit.*

21 *tum consolantur*] Sic recte correctum *consolabantur*, a Davisio: nam sequitur *cum—cient*, et *exclamat*.

22 *Vis vulneris*] Jac. Gronovius corrigit *Virus vulneris* metri causa.

23 *qui ita clamare cogatur*] Sic latinitas postulat pro *cogitur* legi. sed ita et habent libri scr. et edd. veteres.

24 *corpore exantlato*] Quid est *corpus exantlatum?* Hinc Bentleius correxit *exanclata:* ego malim *exantlavi* Ms. Guelf. *exantlavit:* quod firmat correctionem nostram.

25 *Oenei partu edita*] Est Deianira. Sed num patri partus tribui potest? nempe e græcorum more, qui τόκον de patre dicunt, ut ad h. l. docuit Davisius. quamquam paullo aliter Græci qui πατρὸς τόκον dicunt filium, sed non cum tali verbo, quale hic est *edita.* Bentleius corrigebat *Oeneo patre edita:* sed et *edita* patri non satis convenit. itaque melius est vulgatum servare.

*Ipse illigatus peste interimor textili.*
*Hos non hostilis dextra, non terra edita*
*Moles gigantum, non biformato impetu*
*Centaurus ictus corpori* [26] *infixit meo,*
*Non Graja vis, non barbara ulla immanitas,*
*Non sæva terris gens relegata ultimis,*
*Quas peragrans, undique omnem hinc feritatem expuli:*
*Sed fæminea vi, fæminea interimor manu.*
*O nate, vere hoc nomen usurpa patri,*
*Nec me occidentem matris superet caritas.* b.
*Heu arripe ad me manibus abstractam piis.*
*Jam cernam, mene, an illam potiorem putes.*
*Perge, aude, nate, illacryma patris pestibus:* 21
*Miserere, gentes nostras flebunt miserias.*
*Heu virginalem me ore ploratum edere,*
*Quem vidit nemo ulli ingemiscentem malo?*
*Sic* [27] *fæminata virtus afflicta occidit.*
*Accede nate, assiste, miserandum adspice* 9
*Eviscceratum corpus lacerati patris.*
*Videte cuncti, tuque cælestum sator,*
*Jace, obsecro, in me vim coruscam fulminis.*
*Nunc, nunc dolorum anxiferi torquent vertices:*
*Nunc serpit ardor. ô ante victrices manus,*
*O pectora, ô terga, ô lacertorum tori!* 22
*Vestrone pressu quondam Nemeæus leo*
*Frendens efflavit graviter extremum halitum?*
*Hæc dextra* [28] *Lernam tætram, mactata excetra,*
*Placavit: hæc bicorporem afflixit manum:*
*Erymanthiam hæc vastificam abjecit beluam:*
*Hæc a Tartarea tenebrica abstractum plaga*
*Tricipitem eduxit Hydra generatum canem;*
*Hæc interemit tortu multiplicabili*
*Draconem, auriferam obtutu observantem arborem.*
*Multa alia victrix nostra lustravit manus,*
*Nec quisquam* [29] *e nostris spolia cepit laudibus.*

Possumusne nos contemnere dolorem, cum ipsum Herculem
tam intoleranter dolere videamus? Veniat Æschylus non 10
poëta solum, sed etiam Pythagoreus. sic enim accepimus. 23
quo modo fert apud eum Prometheus dolorem, quem excipit ob furtum Lemnium, unde ignis lucet mortalibus, clam divisus? eum doctus Prometheus clepsisse dolo, pœnasque

26 *infixit*] Bentleius corrigit *inflixit.* bene.

27 *feminata virtus afflicta occ.*] Edd. pr. habent *afflictu.* i. e. πληγῇ. bene. mallem jam etiam *femineo,* si versus pateretur. sed id non respondet Græco, in quo se θῆλυν vocat: quod convenit *feminatæ virtuti.*

28 *Lernam tetram mactata excetra*] Puto esse debere *tetra,* ut ad excetram pertineat. Sic et Bentleio visum.

29 *e nostris spolia cepit laudibus*] Nos vicit et superavit.

p. 180. Jovi fato expendisse supremo. Has igitur pœnas pendens,
a. affixus ad Caucasum hæc dicit,

*Titanum soboles, socia nostri sanguinis,*
*Generata cælo, adspicite religatum asperis*
*Vinctumque saxis, navem ut horrisono freto*
*Noctem paventes timidi adnectunt navitæ.*
*Saturnius me sic infixit Jupiter,*
*Jovisque numen Mulcibri ascivit manus.*
*Hos ille* [30] *cuneos fabrica crudeli inserens,*
*Perrupit artus : qua miser sollertia*
*Transverberatus, castrum hoc furiarum incolo.*
24 *Jam tertio me quoque funesto die,*
*Tristi advolatu, aduncis lacerans unguibus*
*Jovis satelles pastu dilaniat fero.*
*Tum jecore opimo farta et satiata, affatim*
*Clangorem fundit vastum, et* [31] *sublime avolans,*
*Pinnata cauda nostrum adulat sanguinem.*
*Cum vero adesum inflatu renovatum est jecur,*
*Tum rursus tætros avida se ad pastus refert.*
*Sic* [32] *hanc custodem mœsti cruciatus alo :*
*Quæ me perenni vivum fœdat miseria.*
*Namque, ut videtis, vinclis constrictus Jovis,*
*Arcere nequeo diram volucrem a pectore.*
25 *Sic me ipse viduus pestes excipio anxias,*
*Amore mortis terminum anquirens mali.*
*Sed longe a leto numine aspellor Jovis.*
*Atque hæc vetusta sæclis glomerata horridis,*
*Luctifica clades nostro infixa est corpori :*
*E quo liquatæ solis ardore excidunt*
b. *Guttæ, quæ saxa assidue instillant Caucasi.*

11 Vix igitur posse videmur ita affectum non miserum dicere : et si hunc miserum, certe dolorem, malum.

26 A. Tu quidem adhuc meam causam agis. sed hoc mox videro. interea unde isti versus ? non enim agnosco. M. Dicam hercle. etenim recte requiris. videsne abundare me otio? A. Quid tum ? M. Fuisti sæpe, credo, cum Athenis esses, in scholis philosophorum. A. Vero, ac libenter quidem. M. Animadvertebas igitur, etsi tum nemo erat admodum copiosus, verumtamen versus ab his admisceri orationi. A. Ac multos quidem a Dionysio Stoico. M. Probe dicis. sed is quasi dictata, nullo dilectu, nulla elegantia. Philo noster [et [33] pro-

30 *cuneos—inserens*] Valkenarius ad Herodot. p. 627. *inserens* non aptum satis Æschyli grandiloquentiæ putat, mavultque legi *insecans*.

31 *sublime advolans*] Bene Bentleius *avolans :* quod res postulat. sic *aversari* sæpe mutatum est in *adversari*.

32 *hanc custodem*] Vulgo male *hunc* ; jam sic correctum in ed. Davisii. item v. seq. *quæ* pro vulg. *qui*.

33 *proprium numerum*] Hoc nemo intelligat, nec quisquam explicavit. abest autem a Mss. plerisque. Ms. Guelf. *et propius nostra*. assentior viris doctis, qui delendum putant.

prium numerum], et lecta poëmata, et loco adjungebat. Ita-
que postquam adamavi hanc quasi senilem declamationem,
studiose equidem utor nostris poëtis. [34] sed, sicubi illi defe-
cerunt. Verti enim multa de Græcis, nequo ornamento in
hoc genere disputationis careret Latina oratio. Sed videsne, 27
poëtæ quid mali afferant? [35] lamentantes inducunt fortissi-
mos viros: molliunt animos nostros: ita sunt deinde dulces,
ut non legantur modo, sed etiam ediscantur. sic ad malam
domesticam disciplinam, vitamque umbratilem et delicatam
cum accesserunt etiam poëtæ, nervos omnis virtutis elidunt.
recte igitur a Platone educuntur ex ea civitate, quam finxit
ille, cum mores optimos, et optimum reipublicæ statum ex-
quireret. At vero nos, docti scilicet a Græcia, hæc et a pu-
eritia legimus, et discimus: hanc eruditionem liberalem, et
doctrinam putamus.

Sed quid poëtis irascimur? virtutis magistri philosophi in- 12
venti sunt, qui summum malum dolorem dicerent. at tu 28
adolescens, cum id tibi paullo ante dixisses videri, rogatus p. 181.
a me, etiamne majus, quam dedecus, verbo de sententia de- a.
stitisti. [36] Roga hoc idem Epicurum: majus dicet esse ma-
lum, mediocrem dolorem, quam maximum dedecus. in ipso
enim dedecore mali nihil esse, nisi sequantur dolores. quis
igitur Epicurum sequitur dolor, cum hoc ipsum dicit, sum-
mum malum esse dolorem, quo dedecus majus a philosopho
nullum exspecto? quare satis mihi dedisti, cum respondisti,
majus tibi videri malum, dedecus, quam dolorem. hoc ipsum
enim si tenebis, intelliges, quam sit obsistendum dolori. nec
tam quærendum est, dolor malumne sit, quam firmandus
animus ad dolorem ferendum. [37] Concludunt ratiunculas
Stoici, cur non sit malum: quasi de verbo, non de re labore-
tur. Quid me decipis, Zeno? nam cum id, quod mihi hor- 29
ribile videtur, tu omnino malum esse negas, capior, et scire
cupio, quo modo id, quod ego miserrimum existimem, ne
malum quidem sit. Nihil est, inquit, malum, nisi quod turpe,
atque vitiosum est. Ad ineptias redis. illud enim, quod me
angebat, non eximis. scio dolorem non esse nequitiam. de-
sine id me docere: hoc doce, [38] doleam, necne, nihil inter-
esse. Numquam quidquam, inquit, ad beate quidem viven-
dum, quod est in una virtute positum: sed est tamen rejici-
endum. Cur? Asperum est, contra naturam, difficile per-
pessu, triste, durum. Hæc est copia verborum, quod omnes 13
30

34 *sed sicubi illi defecerunt*] Clarum est, hic deesse verbum, quod pendeat e *sed.* nempe excidit *externis*, in fine.

35 *lamentantes i.*] Addendum videtur *eum.*

36 *Rogo hoc i. Ep.*] Sine dubio legendum *Roga.*

37 *Concludunt ratiunculas*] Sic e Mss. et ed. vet. Davisius et Buherius. pro vulgato *ratiunculis.* Cicero et alibi dixit *concludere rationem.* Sic et Ms. Guelf.

38 *doleam necne doleam*] Alterum *doleam* delevi. nunquam in hac forma verbum repetit Cicero.

uno verbo malum appellamus, id tot modis posse dicere. definis tu mihi, non tollis dolorem, cum dicis asperum, contra naturam, vix quod ferri, tolerarique possit: nec mentiris: sed re succumbere non oportebat, [39] verbis gloriantem, dum nihil bonum, nisi quod honestum: nihil malum, nisi quod
b. turpe. Optare hoc quidem est, non docere. illud et melius, et verius: omnia, [40] quæ natura aspernetur, in malis esse: quæ asciscat, in bonis. hoc posito, et verborum concertatione sublata, tantum tamen excellet illud, quod recte amplexantur isti, quod honestum, quod rectum, quod decorum appellamus, quod idem interdum virtutis nomine amplectimur, ut omnia præterea, quæ bona corporis, et fortunæ putantur, perexigua, et minuta videantur: ne malum quidem ullum, [41] nec, si in unum locum collata omnia sint, cum turpitudinis malo com-
31 paranda. Quare, si, ut initio concessisti, [42] turpitudo pejus est, quam dolor: nihil est plane dolor. nam dum tibi turpe, nec dignum viro videbitur, gemere, ejulare, lamentari, frangi, [43] debilitari dolore, tum honestas, tum dignitas, tum decus aderit: [44] cumque in ea intuens, te continebis: cedet profecto virtuti dolor, et animi inductione languescet. aut enim nulla virtus est, aut contemnendus omnis dolor. [45] prudentiamne vis esse, sine qua ne intelligi quidem ulla virtus potest? quid ergo ea? patieturne te quidquam facere [46] nihil proficientem, et laborantem? an temperantia sinet te immoderate facere quidquam? an coli justitia poterit ab homine propter vim doloris enuntiante commissa, prodente conscios,
32 multa officia relinquente? Quid? fortitudini, comitibusque ejus, magnitudini animi, gravitati, patientiæ, rerum humanarum despicientiæ, quo modo respondebis? afflictusne, et jacens, et [47] lamentabili voce deplorans, audies, O virum fortem? Te vero ita affectum ne virum quidem dixerit quisquam. [48] amittenda igitur fortitudo est, aut sepeliendus do-
14 lor. [49] Ecquid scis igitur, si quid de Corinthiis tuis amiseris,

39 *verbis gloriantem, dum nihil bonum*] *dum* sine dubio vitiosum est. Bentleius correxit *dudum*, ut ad *gloriantem* referatur. melius delebitur simpliciter.

40 *quæ n. aspernetur*] Sic legendum, non ut vulgo est, *aspernatur*, nam et *asciscat* est in sequente membro.

41 *nec, si—collata omnia sint*] Male vulgo *sunt*.

42 *turpitudo pejus est*] Int. *quid.* respondet in seq. *nihil.*

43 *debilitari dolore*] Bene sic correxere Manutius, Davisius vulgatum *debilitari, dolere*, quod est ineptum.

44 *tuque in ea intueberis*] Mss. quidam apud Gruterum et edd. vett. habent *cumque.* alii ap. Davisium *cumque in ea intuens.* quod cum ipso recepi. malim tamen *tuque in ea intuens*, ut habet et Ms. Guelf.

45 *prudentiamne vis esse*] Sc. virtutem.

46 *nihil proficientem et laborantem*] Si sic Cicero dedit, sensus est, cum nihil proficias etsi labores, cum tamen labores. Alii conjecere *et frustra laborantem*, aut *laborantem et nihil proficientem.*

47 *lam. voce deplorans*] Videtur legendum *plorans.*

48 *amittenda i. fortitudo*] Davisius e Ms. Norvicensi dedit *mittenda.* male. Ciceroni usitatissimum est *amittere* pro *dimittere*, mittere.

49 *Ecquid scis igitur*] Puto legendum *nescis.*

posse habere te reliquam suppellectilem salvam: virtutem p. 182.
autem si unam amiseris: etsi amitti non potest virtus; sed a.
si unam confessus fueris te non habere, nullam te esse habiturum? Num igitur fortem virum, num magno animo, num 33
patientem, num gravem, num humana contemnentem [50] potes dicere aut Philoctetam illum? [51] A te enim malo discedere. Sed ille certe non fortis, qui jacet [52] in lecto humido, qui

*Ejulatu, questu, gemitu, fremitibus,*
*Resonando, multum flebiles voces refert.*

Non ego dolorem, dolorem esse nego. cur enim fortitudo desideraretur? sed eum opprimi dico patientia, si modo est aliqua patientia: si nulla est, quid exornamus philosophiam? aut quid ejus nomine gloriosi sumus? Pungit dolor. Vel fodiat sane. si nudus es, da jugulum. sin tectus Vulcaniis armis, id est, fortitudine, resiste. hæc enim te, nisi ita facies, custos dignitatis, relinquet et deseret. Cretum quidem leges, 34
quas sive Jupiter, sive Minos sanxit, de Jovis quidem sententia, ut poëtæ ferunt, itemque Lycurgi, laboribus erudiunt juventutem, venando, currendo, esuriendo, sitiendo, algendo, æstuando. Spartæ vero pueri ad aram sic verberibus accipiuntur, ut multus e visceribus sanguis exeat; nonnumquam etiam, [53] ut, cum ibi essem, audiebam, ad necem: quorum non modo nemo exclamavit umquam, sed ne ingemuit quidem. Quid ergo? Hoc pueri possunt, viri non poterunt? et 35
mos valet, ratio non valebit? Interest aliquid inter laborem, 15
et dolorem. sunt finitima omnino, [54] sed tamen differt aliquid. Labor, est functio quædam vel animi, vel corporis gravioris operis, et muneris: dolor autem, motus asper in corpore, alienus a sensibus. Hæc duo Græci illi, quorum b.
copiosior est lingua, quam nostra, [55] uno nomine appellant. itaque industrios homines, illi studiosos, vel potius amantes doloris appellant: nos commodius laboriosos. aliud est enim laborare: aliud dolere. o verborum inops interdum, quibus

50 *potes dicere, aut Ph.*] Bentleius addidit *te.* non bene. alii aliter, ut *potes dicere Prometheum aut Philoct.* ut est in Davis. prima. Sic et in Mss. quibusdam repertum est. Fortasse ἀνακόλουθος est oratio, ut pro altero *aut Prometheum* sit illud, *Sed ille certe non fortis,* qui est Prometheus.

51 *A te enim malo discedere*] Sic eleganter correxit Bentleius vulgatum *discere.*

52 *in lecto humido*] Hoc ad versus sequentes refert et clausulam versus facit Bentleius. bene. nam *lectus humidus* prosæ utique non aptus. Buherius etiam corrigit *tecto,* ut intelligatur saxum Lemnium et antrum, in quo jacuit Prometheus: id sane aptum est τῷ *quod* in versu altero, quod addidit Bentleius e Fin. II, 29. pro *qui:* ubi iidem sunt versus.

53 *ut, c. i. e. audiebam*] Bentleius malebat *videbam.*

54 *sed tamen differt aliquid*] Bentleius *differunt.* in vulgato intelligendum inter dolorem et laborem: sed est tamen durum. Loca alia, in quibus *differt* pro interest reperitur, huic non sunt satis similia.

55 *uno nomine appellant*] Sc. πόνον, quod et addi voluit Bentleius.

abundare te semper putas, Græcia! aliud, inquam, est dolere, aliud laborare. Cum varices secabantur C. Mario, dolebat. cum æstu magno ducebat agmen, laborabat. est inter hæc tamen quædam similitudo. consuetudo enim laborum per-
36 pessionem dolorum efficit faciliorem. Itaque illi, qui Græciæ formam rerum publicarum dederunt, corpora juvenum firmari labore voluerunt. quod Spartiatæ etiam in fœminas transtulerunt: quæ ceteris in urbibus mollissimo cultu, parietum umbris occuluntur. Illi autem voluerunt [56] nihil horum simile esse apud Lacænas virgines; quibus magis palæstra, Eurotas, sol, pulvis, labor, militia in studio est, quam [57] fertilitas barbara. ergo his laboriosis exercitationibus et dolor intercurrit nonnunquam. impelluntur, feriuntur, abjiciuntur, cadunt: et ipse labor quasi callum quoddam obdu-
16 cit dolori. [58] Militiæ vero (nostram dico, non Spartiatarum,
37 quorum procedit mora ad tibiam, nec adhibetur ulla sine anapæstis pedibus hortatio) nostri exercitus primum [59] unde nomen habeant, vides: deinde qui labor, quantus agminis? ferre plus dimidiati mensis cibaria: ferre, si quid ad usum velint: ferre vallum. nam scutum, gladium, galeam, in onere nostri milites non plus numerant, quam humeros, lacertos,
p. 183. manus. arma enim, membra militis esse dicunt. quæ quidem
a. ita geruntur apte, ut, [60] si usus ferat, abjectis oneribus, expeditis armis, ut membris, pugnare possint. Quid exercitatio legionum? quid? ille cursus, concursus, clamor, quanti laboris est? ex hoc ille animus in prœliis paratus ad vulnera. adduc pari animo inexercitatum militem: mulier videbitur.
38 [61] cur? Tantum interest inter novum, et veterem exercitum, quantum experti sumus. ætas tironum plerumque melior: sed ferre laborem, contemnere vulnus, consuetudo docet. quin etiam videmus, ex acie efferri sæpe saucios; et quidem rudem illum et inexercitatum, quamvis levi ictu, ploratus turpissimos edere. at vero ille exercitatus, et vetus, ob eamque rem fortior, medicum modo requirens, a quo obligetur,

56 *nihil horum—fertilitas barbara*] Hæc ad versus revocavit Scaliger, quos sumtos putabat e poëta vetere latino, ad ejusque mentem expressa sunt in ed. Davisii.

57 *fertilitas barbara*] *fertilitas* ab h. l. esse alienum, omnes sensere, sed varie corrigere tentavere, *futilitas*, *temeritas* &c. nec mihi satis faciunt. Ms. quidam Leid. *facilitas*: quod non displicet. nam et *vita facilis* est, quæ libera est a molestis laboribus, tranquilla, placida &c.

58 *Militiæ vero* &c.] Hic locus sic constitutus est a J. F. Gronovio Obs. III, 6. nec quisquam melius quid excogitavit.

59 *unde nomen habeant*] Nempe ab exercendo.

60 *si usus ferat*] Non dubitavi recipere emendationem Lambini et Bentleii pro vulgato, *si usus foret*, quia *foret* pugnat cum sequente *possint*, pro quo deberet esse *possent*. tum mihi quoque placet probata Buherio conjectura P. Burmanni *abjectis oneribus expediti, armis* &c.

61 *cur?*] Hoc verbum non bene convenit sequenti sententiæ. puto natum e terminatione verbi *videbitur*, atque delendum.

*O Patrocle,* (inquit) *ad vos adveniens, auxilium et vestras manus peto,*
[62] *Priusquam oppetam malam pestem, mandatam hostili manu :*
*Neque sanguis ullo potis est pacto profluens consistere :*
*Si qua sapientia magis vestra devitari mors potest.*
*Namque Æsclapii liberorum saucii opplent porticus :*
*Non potest accedi.*

Certe Eurypylus hic quidem est. hominem [63] exercitatum! 17
ubi tantum luctus continuatur? Vide, quam non flebiliter 39
respondeat: rationem etiam afferat, cur æquo animo sibi ferendum sit

*— qui alteri exitium parat,*
*Eum scire oportet* [64] *sibi paratam pestem, ut participet parem.*

Abducet Patrocles, credo, ut collocet in cubili, ut vulnus obliget, [65] si quidem homo esset. [66] [sed] nihil [vidi] minus. quærit enim, quid actum sit.

*Eloquere : res Argivûm prœlio ut se sustinet.*

[67] Non potest ecfari tantum dictis, quantum factis suppetit laboris.

[68] *Quiesce igitur, et vulnus alliga.* b.

Etiam si Eurypylus posset, non posset Æsopus.

*— ubi fortuna Hectoris*
*Nostram acrem aciem inclinatam :—*

et cetera explicat in dolore. sic est enim intemperans militaris in forti viro gloria. ergo hæc veteranus miles facere poterit: doctus vir, sapiensque non poterit? Ille vero melius, ac
non paullo quidem. Sed de consuetudine adhuc exercitatio- 40
nis loquor: nondum de ratione et sapientia. Aniculæ sæpe inediam biduum, aut triduum ferunt. subduc cibum unum diem athletæ: Jovem Olympium, eum ipsum, cui se exercebit, implorabit: ferre non posse clamabit. Consuetudinis magna vis est. pernoctant venatores in nive: in montibus uri se patiuntur. [69] Inde pugiles cæstibus contusi, ne ingemiscunt
quidem. Sed quid hos, quibus Olympiorum victoria, consu- 41
latus ille antiquus videtur? gladiatores, aut perditi homines, aut barbari, quas plagas perferunt? quo modo illi, qui bene

62 *Priusquam oppetam*] Ms. Leid. et ed. vetus sic habent pro vulgato *oppeto*: idque etiam latine melius est.

63 *exercitatum*] Libri quidam *exercitum*, quod placet.

64 *sibi paratam pestem* &c.] Bentleius corrigit *sibi paratum, pestem ut* &c.

65 *si quidem homo esset*] Immo *est*.

66 *sed nihil vidi minus*] Formula *nil vidi minus* hic aliena est. Cicero dedit *nihil minus*. *Sed* ortum est e syllaba finali præcedentis verbi. *Vidi* abest et a Ms Guelf.

67 *Non potest ecfari*] Hi quoque sunt versus et poëtica. Sed *potest* non rectum videtur; nam *ecfari* non passive dicitur. Itaque bene Bentleius *non potis*.

68 *Quiesce igitur*] Hoc est Eurypyli.

69 *Inde pugiles*] *Inde* alienum est. An *Viden'*?

instituti sunt, accipere plagam malunt, quam turpiter vitare? quam sæpe apparet nihil eos malle, quam vel domino satisfacere, vel populo? mittunt etiam vulneribus confecti ad dominos, qui quærant, quid velint. si satis his factum sit, se velle decumbere. quis mediocris gladiator ingemuit? quis vultum mutavit umquam? quis non modo stetit, verum etiam decubuit turpiter? quis cum decubuisset, ferrum recipere jussus, collum contraxit? tantum exercitatio, meditatio, consuetudo valet. ergo hoc poterit

p. 184. *Samnis, spurcus homo, vita illa dignu' locoque:*

a. vir natus ad gloriam, ullam partem animi tam mollem habebit, quam non meditatione et ratione corroboret? crudele gladiatorum spectaculum, et inhumanum nonnullis videri solet: et haud scio an ita sit, ut nunc fit. cum vero sontes ferro depugnabant, auribus fortasse multæ, oculis quidem nulla poterat esse fortior contra dolorem, et mortem disciplina.

18 De exercitatione, et consuetudine, et commentatione dixi.
42 agesis, nunc de ratione videamus: nisi quid vis ad hæc. A. Egone ut te interpellem? ne hoc quidem vellem: ita me ad credendum tua ducit oratio. M. Sitne igitur malum dolere, necne, Stoici viderint, qui contortulis quibusdam, ac minutis conclusiunculis, [70] nec ad sensus permanantibus, effici volunt, non esse malum, dolorem. ego illud, quidquid sit, tantum esse, quantum videatur, non puto, [71] falsaque ejus visione et specie moveri homines dico vehementius, doloremque [ejus] omnem esse tolerabilem. unde igitur ordiar? an eadem breviter attingam, quæ modo dixi, quo
43 facilius oratio progredi possit longius? Inter omnes igitur hoc constat, nec doctos homines solum, sed etiam indoctos, virorum esse fortium, et magnanimorum, et patientium, et humana vincentium, toleranter dolorem pati. nec vero quisquam fuit, qui eum, qui ita pateretur, non laudandum putaret. quod ergo et postulatur a fortibus, et laudatur, cum fit, id aut extimescere veniens, aut non ferre præsens, nonne turpe est? Atqui vide, ne, cum omnes rectæ animi affectiones, virtutes appellentur, non sit hoc proprium nomen
b. omnium: sed ab ea, quæ una ceteris excellebat, omnes nominatæ sint. appellata est enim ex viro virtus: viri autem propria maxime est fortitudo. cujus munera duo sunt maxima, mortis, dolorisque contemtio. utendum est igitur his, si

70 *nec ad sensus permanantibus*] Ed. vet. habet *pertinentibus*, exquisito hujus verbi sensu. Sed vulgatum non minus elegans et exquisitum est.

71 *falsaque ejus visione e. s. moveri*] Ms. Leid. *falsoque*, quod verum putat Buherius. non ego. mox *ejus* post *doloremque* quo referatur, non habet. nam sermo est de universo dolore, itaque delendum puto.

virtutis compotes, vel potius si viri volumus esse, quoniam
a viris virtus nomen est mutuata. Quæres fortasse, quo 19
modo: et recte. talem enim medicinam philosophia pro- 44
fitetur. venit Epicurus, homo minime malus, vel potius vir
optimus: tantum monet, quantum intelligit: Neglige, inquit, dolorem. Quis hoc dicit? Idem, qui dolorem summum
malum. vix satis constanter audiamus. Si summus dolor
est, inquit, necesse est brevem esse. Iteradum eadem ista
mihi. non enim satis intelligo, quid summum dicas esse,
quid breve. Summum, quo nihil sit superius: breve, quo
nihil brevius. Contemno magnitudinem doloris, a qua me
brevitas temporis vindicabit ante pæne, quam venerit. sed,
si est tantus dolor, quantus Philoctetæ? [72] bene sane. magnus mihi quidem videtur, sed tamen non summus: nihil
enim dolet, nisi pes. possunt oculi: potest caput, latera,
pulmones: possunt omnia. Longe igitur abest a summo
dolore. Ergo, inquit, dolor diuturnus habet lætitiæ plus,
quam molestiæ. Nunc ego non possum, tantum hominem, 45
nihil sapere dicere. sed nos ab eo derideri puto. ego summum
dolorem (summum autem dico, etiam si decem atomis est
major alius) non continuo dico esse brevem: multosque
possum bonos viros nominare, qui complures annos doloribus
podagræ crucientur maximis. [73] sed homo catus numquam
terminat nec magnitudinis, nec diuturnitatis modum, ut
sciam, quid summum dicat in dolore, quid breve in tempore.
Omittamus hunc igitur, nihil prorsus dicentem: cogamus- p. 185.
que confiteri, non esse ab eo doloris remedia quærenda, qui a.
dolorem, malorum omnium maximum dixerit. quamvis idem
forticulum se in torminibus, et in stranguria sua præbeat.
aliunde igitur est quærenda medicina, et maxime quidem, si,
quid maxime consentaneum sit, quærimus, ab iis, quibus,
quod honestum sit, summum bonum; quod turpe, summum
videtur malum. His tu præsentibus gemere, et te jactare
non audebis profecto. loquetur enim eorum voce virtus ipsa
tecum. Tune, cum pueros Lacedæmone, adolescentes Olym- 46
piæ, barbaros in arena videris excipientes gravissimas plagas, 20
et ferentes silentio, si te forte dolor aliquis pervellerit, exclamabis, ut mulier? non constanter, et sedate feres? [74] fieri
non potest: natura non patitur. Audio. pueri ferunt, gloria
ducti: ferunt pudore alii, multi metu: et tamen veremur,
ut hoc, quod a tam multis, et quod tot locis perferatur,

72 *bene plane magnus* &c.] Hæc non bene conjunguntur. interpunge sic et corrige *bene sane. magnus* &c. *bene sane* Cicero dicit, nusquam *bene plane.*

73 *sed homo cautus*] Melius sit *catus*, quod Davisius e Nonio edidit. nam sensus requirit *callidus*. Quia et in Ms. Guelf. reperi, recepi.

74 *fieri non potest*] Sic Mss. etiam Guelf. et edd. vett. Vulg. *ferri.*

[75] natura patiatur? Illa vero non modo patitur, verum etiam postulat. nihil enim habet præstantius, nihil, quod magis expetat, quam honestum, quam laudem, quam dignitatem, quam decus. Hisce ego pluribus nominibus unam rem declarari volo, [76] sed utar, ut quam maxime significem, pluribus. volo autem dicere, illud homini longe optimum esse, quod ipsum sit optandum per se, a virtute profectum, vel in ipsa virtute situm, sua sponte laudabile: quod quidem citius dixerim solum, quam non summum bonum. Atque, ut hæc de honesto, sic de turpi contraria. nihil tam tætrum, nihil tam aspernandum, nihil homine indignius.

47 Quod si tibi persuasum est: Principio enim dixisti, plus in dedecore mali tibi videri, quam in dolore: reliquum est,
b. ut tute tibi imperes. quamquam hoc nescio, quo modo dicatur, quasi duo simus, ut alter imperet, alter pareat: non
21 inscite tamen dicitur. est enim animus in partes tributus duas: quarum altera, rationis est particeps, altera expers. cum igitur præcipitur, [77] ut nobismetipsi imperemus, hoc præcipitur, ut ratio coërceat temeritatem. Est in animis omnium fere natura molle quiddam, demissum, humile, enervatum quodammodo, et [78] languidum, senile. si nihil aliud: nihil esset homine deformius. sed præsto est domina omnium, et regina ratio, quæ connixa per se, et progressa longius, fit perfecta virtus. hæc ut imperet illi parti animi, [79] quæ obedire debet, id videndum est viro. quonam modo?
48 inquies. Velut dominus servo, velut imperator militi, velut parens filio. si turpissime se illa pars animi geret, quam dixi esse mollem, si se lamentis muliebriter, lacrymisque dedet, vinciatur, et constringatur amicorum, propinquorumque custodiis. [80] sæpe enim vidimus, fractos pudore, qui ratione nulla vincerentur. [81] ergo hos quidem, ut famulos, vinclis prope ac custodia coërceamus. qui autem erunt firmiores, nec tamen robustissimi, hos admonitu oportebit, ut bonos milites, revocatos, dignitatem tueri. non nimis [82] in Niptris ille sapientissimus Græciæ saucius lamentatur vel modice potius:

75 *natura patiatur*] Delevi *non*, quod in vulgatis est, contra latinitatem. *veremur, ut hoc natura patiatur* rectum est.

76 *sed utar*] Cur *utar*? satis est *utor*: nam jam dixerat plura.

77 *ut nobismetipsi imperemus*] Sic latinitas postulat: et ante est *tute tibi imperes*. In vulgatis male est *nobismetipsis*.

78 *languidum, senile*] *Senile* abest libris quibusdam, et est sane parum commodum. arbitror bene deletum esse a Davisio.

79 *quæ obedire debet*] Melius *debeat*.

80 *sæpe enim vidimus*] Sic recte pro *videmus* dedit Davisius ed. 2. nam sequitur *fractos*, non *frangi*. et sic habet Ms. Guelf.

81 *ergo hos quidem—coërceamus*] *hos* sc. molles et turpes, de quibus ante dixerat. post *coërceamus* dedimus ex ed. vet. ap. Buherium pro vulgato *arceamus*, quod est ab h. l. alienum. In Ms. Guelf. verbum plane deest.

82 *in Niptris sapientiss.*] Int Ulyssem. *Niptra* sunt Sophoclis.

*Pedetentim* (inquit) *ite, et sedato nisu, ne succussu arripiat major dolor.*

Pacuvius hæc melius, quam Sophocles. apud illum enim 49
perquam flebiliter Ulysses lamentatur in vulnere: tamen huic leviter gementi, illi ipsi, qui ferunt saucium, personæ gravitatem intuentes, non dubitarunt dicere:

*Tu quoque, Ulysses, quamquam graviter cernimus ictum,* p. 186,
*Nimis pæne animo es molli,* [83] *qui consuetus in armis ævum agere.* a.

Intelligit poëta prudens, ferendi doloris consuetudinem, esse
non contemnendam magistram. Atque ille non immoderate 50
magno in dolore,

*Retinete, tenete, opprimite,*
*Ulcus nudate. heu miserum me! excrucior.*

Incipit labi: deinde illico desinit,

*Operite, abscedite, jamjam mittite.*
*Nam attrectatu, et quassu sævum amplificatis dolorem.*

Videsne, ut obmutuerit non sedatus corporis, sed castigatus animi dolor? itaque in extremis Niptris alios quoque objurgat, idque moriens,

*Conqueri fortunam adversam, non lamentari decet.*
*Id viri est officium: fletus muliebri ingenio additus.*

Hujus animi pars illa mollior rationi sic paruit, ut severo
imperatori miles pudens. [84] In quo vero erit perfecta sa- 22
pientia (quem adhuc nos quidem [85] vidimus neminem: sed 51
philosophorum sententiis, qualis futurus sit, si modo aliquando fuerit, exponitur) is igitur, si ea ratio, quæ erit in eo perfecta, atque absoluta, sic illi parti imperabit inferiori, ut justus parens probis filiis; nutu, quod volet, conficiet, nullo labore, nulla molestia: eriget ipse se, [86] suscitabit, instruet, armabit, ut, tamquam hosti, sic obsistat dolori. quæ sunt ista arma? contentio, confirmatio, sermoque intimus, cum ipse secum, Cave turpe quidquam, languidum, non
virile. Obversentur species honestæ animo: Zeno propona- 52
tur Eleates, qui perpessus est omnia potius, quam conscios delendæ tyrannidis indicaret. de Anaxarcho Democritio
cogitetur, qui cum Cypri in manus Nicocreontis regis in- b.
cidisset, nullum genus supplicii deprecatus est, neque re-

83 *qui consuetus*] *qui* melius, ex latinitate quidem, absit.

84 *In quo vero*] Sic, non *viro* legendum, jam alii videre. nec quisquam, opinor, dubitabit.

85 *videmus*] Hic quoque putavi legendum *vidimus*, et sic dein in Ms. Guelf. reperi.

86 *suscitabit*] Sic edd. pr. Victorius fecit *suscitabitur*, quamquam sic et Junta edidit et est in Ms. Guelf. non bene. nam in hoc verbo, ut in sequentibus intelligi debet *se*: alias dissimilitudo orationis oritur.

cusavit. Calenus Indus, [87] indoctus ac barbarus, in radicibus Caucasi natus, sua voluntate vivus combustus est. nos, si pes condoluit, si dens, [88] si tactum dolore corpus, ferre non possumus. opinio est enim quædam effæminata ac levis, [89] nec in dolore magis, quam in voluptate: qua cum liquescimus, [90] fluimusque mollitia, apis aculeum sine clamore
53 ferre non possumus. At vero C. Marius, rusticanus vir, sed plane vir, cum secaretur, ut supra dixi, principio vetuit se alligari: nec quisquam ante Marium solutus dicitur esse sectus. cur ergo postea alii? valuit auctoritas. Videsne igitur, opinionis esse, non naturæ malum? et tamen fuisse acrem morsum doloris, idem Marius ostendit. crus enim alterum non præbuit. ita et tulit dolorem, ut vir, et, ut homo, majorem ferre sine causa necessaria noluit. totum igitur in eo est, ut tibi imperes. Ostendi autem, quod esset imperandi genus, atque hæc cogitatio, quid patientia, quid fortitudine, quid magnitudine animi dignissimum sit, non solum animum [91] comprimit, sed ipsum etiam dolorem, nescio, quo pacto,
23 mitiorem facit. Ut enim fit in prælio, ut ignavus miles ac
54 timidus, simul ac viderit hostem, abjecto scuto fugiat, quantum possit, ob eamque causam pereat nonnumquam, etiam integro corpore, cum ei, qui steterit, nihil tale evenerit: sic, qui doloris speciem ferre non possunt, abjiciunt se, atque ita afflicti et exanimati jacent: qui autem restiterunt, discedunt sæpissime superiores. sunt enim quædam animi similitudines
p. 187. cum corpore: ut [92] onera contentis corporibus facilius ferun-
a. tur, remissis opprimunt: simillime animus intentione sua [93] depellit pressum omnem ponderum; remissione autem
55 sic urgetur, ut se nequeat extollere. Et, si verum quærimus, in omnibus officiis persequendis animi est adhibenda contentio. ea est sola officii tamquam custodia. sed hoc quidem in dolore maxime est providendum, ne quid abjecte, ne quid timide, ne quid ignave, ne quid serviliter, muliebriterve faciamus: in primisque refutetur, ac rejiciatur Philoctetæus ille clamor. ingemiscere nonnumquam viro concessum est,

87 *indoctus ac b.*] Aut *ille* videtur addendum, aut *vir*, ut est in ed. Davis. pr.

88 *si tactum dolore corpus*] Sic e Mss. quibusdam edidit Davisius. bene. Consentit Ms. Guelf. Vulgatum, *fac totum dolere corpus* non aptum est sententiæ, quæ ad levem dolorem pertinet.

89 *nec in dolore magis, quam eadem in vol.*] *eadem* videtur esse alieno loco, reponendumque post *magis. nec in dolore magis eadem, quam in voluptate.* Sed melius delebitur. nec est in Ms. Guelf.

90 *fluimusque mollitia*] Malim abesse *mollitia.*

91 *comprimit*] Sic non *comprimet*, ut habent vulgati, legendum sequens verbum, *facit*, docet. Et sic habent edd. vett. Ven. Med. Junt. &c. et Ms. Guelf.

92 *onera, c. c. f. feruntur, remissis opprimunt*] Hic vitium est: nam sibi membra non respondent. Corrige: *onera—cont.—c. f. feruntur, remissa* sc. corpora, *opprimunt*. In Ms. Guelf. est *ferunt—opprimuntur.*

93 *depellit pressum*] Immo *repellit.*

[94] idque raro: ejulatus ne mulieri quidem. et [95] hic nimirum est lessus, quem duodecim tabulæ in funeribus adhiberi vetuerunt. Nec vero umquam ne ingemiscit quidem vir fortis 56
ac sapiens, nisi forte ut se intendat ad firmitatem, ut in stadio cursores exclamant, quam maxime possunt. faciunt idem, cum exercentur, athletæ: pugiles vero, etiam cum feriunt adversarium, in jactandis cæstibus ingemiscunt; non, quod doleant, animove succumbant, sed quia profundenda voce omne corpus intenditur, venitque plaga vehementior. quid? 24
qui volunt exclamare majus, num satis habent latera, fauces, linguam intendere, e quibus [96] ejici vocem, et fundi videmus? toto corpore, atque omnibus ungulis, ut dicitur, contentioni vocis asserviunt. Genu mehercule M. Antonium vidi, cum 57
contente pro se ipse [97] lege Varia diceret, terram tangere. ut enim balistæ lapidum, et reliqua tormenta telorum, eo graviores emissiones habent, quo sunt contenta atque adducta vehementius: sic vox, sic cursus, sic plaga, hoc gravior, quo est missa contentius. cujus contentionis cum tanta vis b.
sit, si gemitus in dolore ad confirmandum animum valebit, utemur. sin erit ille gemitus [98] lamentabilis, si imbecillus, si abjectus, si flebilis: ei qui se dederit, vix eum virum dixerim. qui quidem gemitus si levationis aliquid afferret, tamen videremus, quid esset fortis, et animosi viri. cum vero nihil imminuat doloris, cur frustra turpes esse volumus? quid est enim fletu muliebri viro turpius? Atque hoc præceptum, 58
quod de dolore datur, patet latius. omnibus enim rebus, non solum dolori, simili contentione animi resistendum est. ira exardescit: libido concitatur. in eandem arcem confugiendum est: eadem sunt arma sumenda. sed quoniam de dolore loquimur, illa omittamus. ad ferendum igitur dolorem placide et sedate, [99] plurimum proficit, toto pectore, ut dicitur, cogitare, quam id honestum sit. sumus enim natura, ut ante dixi (dicendum est enim sæpius) studiosissimi, appetentissimique honestatis. cujus si quasi lumen aliquod adspexerimus, nihil est, quod, ut eo potiamur, non parati simus et ferre, et perpeti. ex hoc cursu, atque impetu animorum ad veram laudem, atque honestatem, illa pericula adeuntur in prœliis, non sentiunt viri fortes in acie vulnera, [100] vel si sentiunt,

94 *idque raro*] Mihi non placet *idque*.

95 *hic n. est lessus*] *Lessus* dedi cum Davisio pro *fletus*, partim e Ms. partim ex re. quia *lessus* in legg. XII. tabb. fuisse traditur.

96 *elici vocem*] Bene dicitur *elici vox*: sed h. l. sermo est de edenda voce. itaque melior est altera lectio in Mss. a Lamb. reperta *ejici*.

97 *lege Varia*] v. Index LL. in hac lege.

98 *lamentabilis*] Edd. vulg. *elamentabilis*, quam lectionem fere habent Mss. sed et edd. quædam vett. *lamentabilis* habent, ut Ven. Med. Junt. &c. id itaque secuti sumus.

99 *plurimum proficit—cogitare*] Offendi olim in hoc, conjecique *cogitans*: sed non est opus. nam *proficit* Cicero et pro *prodest* dixit. v. Clav.

100 *vel si sentiunt, se mori m.*] Sic

se mori malunt, quam tantum modo de dignitatis gradu
59 demoveri. Fulgentes gladios hostium videbant Decii, cum
in aciem eorum irruebant. his levabat omnem vulnerum
metum nobilitas mortis, et gloria. [1] num tu ingemuisse Epa-
p. 188. minondam putas, cum una cum sanguine vitam effluere sen-
a. tiret? imperantem enim patriam Lacedæmoniis relinquebat,
quam acceperat servientem. hæc sunt solatia, hæc fomenta
summorum dolorum.

25 Dices, quid in pace? quid domi? quid in lectulo? ad
philosophos me revocas, qui in aciem non sæpe prodeunt.
60 E quibus homo sane levis Heracleotes Dionysius, cum a
Zenone fortis esse didicisset, [2] a dolore deductus est. nam
cum ex renibus laboraret, ipso in ejulatu clamitabat, falsa
esse illa, quæ antea de dolore ipse sensisset. quem cum
Cleanthes condiscipulus rogaret, quænam ratio eum de sen-
tentia deduxisset, respondit, [3] Quia, cum tantum operæ
philosophiæ dedissem, dolorem tamen ferre non possem:
satis esset argumenti, malum esse dolorem. plurimos autem
annos in philosophia consumsi, nec ferre possum: malum
est igitur dolor. Tum Cleanthem, cum pede terram per-
cussisset, versum ex Epigonis ferunt dixisse

*Audisne hæc Amphiaraë, sub terram abdite?*

61 Zenonem significabat: a quo illum degenerare dolebat. At
non noster Posidonius: quem et ipse sæpe vidi, et id dicam,
quod solebat narrare Pompeius: se, cum Rhodum venisset
decedens ex Syria, audire voluisse Posidonium: sed cum
audivisset, eum graviter esse ægrum, quod vehementer ejus
artus laborarent, voluisse tamen nobilissimum philosophum
visere: [4] quem ut vidisset, et salutavisset, honorificisque
verbis prosecutus esset, molesteque se dixisset ferre, quod
eum non posset audire; at ille, Tu vero, inquit, potes: nec
committam, ut dolor corporis efficiat, ut frustra tantus vir
ad me venerit. Itaque narrabat, eum graviter, et copiose
de hoc ipso, nihil esse bonum, nisi quod honestum esset,
b. cubantem disputavisse: cumque quasi faces ei doloris ad-

edd. veteres et Ms. Guelf. item *mori se malunt*. Aldus induxit vulgatum hodie: *vel sentiunt, sed mori malunt*: quod probari non potest.

1 *num tu—putas*] *tu* pro vulgato *tum* edidit Davisius bene.

2 *a dolore deductus est*] Bentleius correxit *dedoctus est*, ingeniose sane. Etiam hoc bene opponitur alteri *a Zenone didicisset*.

3 *Quia cum—dedissem, d. t. f. non possem, satis esset arg.* &c.] Locus hic non bene cohæret. Conjeci, legendum esse: *Si quis—dedisset, d. ferre non posset*: idque puto melius esse Bentleiano: *Quicumque—dedisset, dolorem tamen f. non posset*. Hoc quidem certum est, in his de Dionysio non esse sermonem. Debet enim hic res universe enunciata esse.

4 *quem ut vidisset—at ille, Tu v. inquit*] Hæc non cohærent, nec sunt sine vitio. Primum legerim *quem cum vidisset* nam *ut* postulat *viderit*: deinde pro *at ille*, *tum illum* deleto post *inquit*.

moverentur, sæpe dixisse, Nihil agis dolor: quamvis sis mo-
lestus, numquam te esse confitebor malum. Omninoque 62
omnes clari et nobilitati labores contemnendo fiunt etiam
tolerabiles. [5] Videmusne, ut apud magistros eorum ludo- 26
rum, qui Gymnici nominantur, magnus honos sit, nullum
ab iis, qui in id certamen descendant, devitari dolorem?
apud quos autem venandi, et equitandi laus viget, qui hanc
petessunt, [6] nullum fugiunt dolorem. Quid de nostris am-
bitionibus, quid de cupiditate bonorum loquar? quæ flamma
est, per quam non cucurrerint ii, [7] qui hæc olim punctis
singulis colligebant? itaque semper Africanus Socraticum
Xenophontem in manibus habebat. cujus in primis laudabat
illud, quod diceret, eosdem labores non esse æque graves
imperatori, et militi, quod ipse honos laborem leviorem
faceret imperatorium. Sed tamen hoc evenit, ut in vulgus 63
insipientium opinio valeat honestatis, cum ipsam videre non
possint. itaque fama, et multitudinis judicio moventur, cum
id honestum putent, quod a plerisque laudetur. Te autem,
si in oculis sis multitudinis, tamen ejus judicio stare nolim,
nec, quod illa putet, idem putare pulcerrimum. tuo tibi
judicio est utendum. tibi si recta probanti placebis, tum non
modo tu te viceris, quod paullo ante præcipiebam, sed omnes,
et omnia. [8] Hoc igitur tibi propone: amplitudinem et quasi 64
quandam exaggerationem quam altissimam animi, [9] qui
maxime eminet contemnendis et despiciendis doloribus,
unam esse omnium rem pulcerrimam, eoque pulcriorem, si
vacet populo, neque plausum captans, [10] se tantum ipsa p. 189.
delectet. quinetiam mihi quidem laudabiliora videntur omnia, a.
quæ sine venditatione, et sine populo teste, fiunt: non quo
fugiendus sit (omnia enim benefacta in luce se collocari
volunt) sed tamen nullum theatrum virtuti conscientia majus
est.

Atque in primis meditemur illud, ut hæc patientia do- 27
lorum, quam sæpe jam animi intentione dixi esse firmandam, 65
in omni genere se æquabilem præbeat. sæpe enim multi, qui
aut propter victoriæ cupiditatem, [11] aut propter gloriæ

5 *Videmusne apud quos*] Corradus e Ms. sic exhibet Quæst. p. 348. *Videmusne, ut apud magistros eorum ludorum:* et sic edidimus.

6 *nullum fugiunt dolorem*] Davisius edidit *fugere*. male. nec enim hæc pendent ex *videmusne*, et si *fugere* verum esset, deberet etiam legi *vigeat*: sed est novæ orationis et formæ initium in his: *apud quos autem* &c. et mutavit sententiam in ed. tertia.

7 *qui hæc olim punctis singulis colligebant*] i. e. qui singulos cives rogabant suffragia. *puncta singula* sunt suffragia singulorum.

8 *Hoc igitur*] Ms. Guelf. *Hæc i.*

9 *quæ maxime eminet*] *eminet* profecto non pertinet ad *altitudinem* aut *exaggerationem*, sed ad *animum*. Itaque hic scribendum est *qui*, ut et edidit Davisius.

10 *se tantum ipsa delectet*] Vix rectum est. puto legendum *delectetur*. Ms. Guelf. etiam *si tantum*.

11 *aut propter gloriæ*] Durum hoc est. cur enim non *aut gloriæ* sine *propter*.

amorem, aut etiam ut jus suum, et libertatem tenerent, vulnera exceperunt fortiter, et tulerunt, iidem omissa contentione dolorem morbi ferre non possunt. neque enim illum, quem facile tulerant, ratione, aut sapientia tulerant, sed studio potius, et gloria. itaque barbari quidam, et immanes, ferro decertare acerrime possunt, ægrotare viriliter non queunt. Græci autem homines, non satis animosi, prudentes, ut est captus hominum, satis, hostem adspicere non possunt, iidem morbos toleranter atque humane ferunt. At Cimbri et Celtiberi in prœliis exsultant, lamentantur in morbo: nihil enim potest esse æquabile, quod non a certa
66 ratione proficiscatur. Sed cum videas, [12] eos, qui aut studio, aut opinione ducantur, in eo persequendo, atque adipiscendo dolore non frangi; [13] debeas existimare aut non esse malum, dolorem, aut, etiamsi, quidquid asperum, alienumque natura sit, id appellari placeat malum, tantulum tamen esse, ut a virtute ita obruatur, ut nusquam appareat. quæ meditare, quæso, dies et noctes. latius enim manabit hæc ratio, et aliquanto majorem locum, quam de uno dolore, occupabit.
b. nam si omnia fugiendæ turpitudinis, adipiscendæque honestatis causa faciemus, non modo stimulos doloris, sed etiam fulmina fortunæ contemnamus licebit, præsertim cum para-
67 tum sit illud ex hesterna disputatione perfugium. Ut enim [14] si cui naviganti, quem prædones insequantur, deus quis dixerit, Ejice te navi: præsto est, qui excipiat, vel delphinus, ut Arionem Methymnæum, vel equi Pelopis illi Neptunii, qui per undas [15] currus suspensos rapuisse dicuntur, excipient te, et, quo velis, perferent; omnem omittat timorem: sic urgentibus asperis et odiosis doloribus, [16] si tanti sint, ut ferendi non sint, [17] quo sit confugiendum, vides.

Hæc fere hoc tempore putavi esse dicenda. sed tu fortasse in sententia permanes. A. Minime vero: meque biduo duarum rerum, quas maxime timebam, spero liberatum metu. M. Cras ergo ad clepsydram. [18] sic enim dicimus. et tibi

sed edd. pr. addunt *amorem*, quod restitui. Aldus primus omisit. abestque et a Ms. Guelf. Davisius edidit *gloriam* sed sine libris. intelligi utique potest ex antecedente *cupiditatem*.

12 *eos, qui aut studio aut op. ducantur*] Videtur in principio aliquid deesse: certe non satis definite hoc dictum videatur, *qui aut studio aut op. ducatur.* non addita re. Ms. Vat. habet *cum videas, quo quis a. st. a. o. ducatur.* malim, *cum videas eos, qui quo studio* vel *qui studio quo* &c.

13 *debeas existimare*] Davisius edidit *debes.*

14 *si cui naviganti, prædones ins.*] Edd. vett. *quem prædones ins.* pro *quem* legendum *quum.*

15 *currus suspensos*] Sc. in summa aqua, ut non mergerentur pondere suo.

16 *si tanti non sint, ut ferendi sint*] Hoc sensum commodum non habet. *non* transpositum videtur, reponendum in alterum membrum, *ut ferendi non sint.*

17 *quo sit confugiendum vides*] Sc. ad mortem, manibus sibi inferendis.

18 *sic enim diximus*] Vulgo *duximus*, sine sensu. Edd. vett. fere *dicimus*, et Mss. plures ap. Davis. i. e. nam ita soleo

hoc video non posse deberi. A. Ita prorsus. et illud quidem ante meridiem, hoc eodem tempore. M. Sic faciemus, tuisque optimis studiis obsequemur.

---

# M. TULLII CICERONIS TUSCULANARUM QUÆSTIONUM p. 190, a.

AD

## M. BRUTUM

## LIBER TERTIUS.

DE

## ÆGRITUDINE LENIENDA

### ARGUMENTUM.

*Præfatio hujus libri in laudibus Philosophiæ versatur, quæ cum medicina animi sit, eaque in potestate nostra, queritur, multum et honoris haberi, et temporis tribui medicinæ corporis, illam autem contemni et negligi. c.* 1. 2. 3. *Ipse autem liber in eo versatur, ut,* ægritudinem non cadere in sapientem, *demonstretur. Præmittit c.* 1-5. *argumenta leviora, et a verbis Latinorum ducta, qui omnem animi affectionem, rationis lumine carentem, insaniam, amentiam, dementiam appellent, adeoque a sapiente removeant. Sequuntur deinde argumenta Stoicorum contorta c.* 6-10. *Quibus expositis, suo more et diffusius aliquanto ista et latius dicit. Ostendit ergo c.* 11. *omnis ægritudinis non modo, verum ceterarum etiam perturbationum, caussam esse ab opinione repetendam, et ægritudinis quidem ab opinione magni mali, cujus hanc definitionem facit: esse opinionem magni mali præsentis, et quidem recentem opinionem talis mali, ut in eo rectum videatur esse, angi. Ex hac definitione in tres partes abit disputatio, quarum prima docet ægritudinem esse ex opinione mali, c.* 13. *in qua Epicurum refellit, qui ipsam opinionem esse ægritudinem contendit, et Cyrenaicos, qui non nisi inopinatum malum ad ægritudinem valere putant, quod, quamquam insperata sint graviora, et ipsa præmeditatio ægritudinem minuat c.* 13. *med.* 14. 15. *ut merito reprehendantur Epicurei, qui istam reprehendant c.* 16. *et cogitationes potius ad voluptates traducant corporis, aut quæ propter corpus vel recordatione vel spe cogitentur c.* 17-21.

facere in dicendo ac disputando. Davisius dedit *diximus* ex ed. vet. et Ms. Leid. sed ubi dixerat, se id facturum?

*tamen in isto non sint omnia, cum et non opinatorum natura considerata intelligatur, propterea tantum magna videri, quod quanta sint, considerandi spatium non detur, et quasi culpa contractum omne non provisum malum videatur. c. 22. Altera pars dolorem voluntarium esse. non in natura rerum ipsa situm, ex eo demonstrat, quod cum accessit ad opinionem magni mali altera illa opinio, ad officium pertinere, ægre ferre, quod acciderit, vehementer augeatur ægritudinis perturbatio. c. 26. sq. Tertia denique hoc argumento a natura rerum ægritudinem removet, quod ægritudo fere non sit nisi e recenti mali opinione, quæque habeat quandam viriditatem; unde fiat, ut ipse dies vel maximæ ægritudini medeatur c. 31. Reliqua disputatio c. 32. 33. versatur in remediis ægritudinis tradendis.*

1 QUIDNAM esse, Brute, causæ putem, cur, cum constemus
1 ex animo et corpore, corporis curandi tuendique causa [1] quæsita sit ars ejus atque utilitas, deorum immortalium inventioni consecrata: animi autem medicina, nec tam desiderata sit, antequam inventa, nec tam culta, posteaquam cognita est, nec tam multis grata et probata, pluribus etiam suspecta et invisa? an quod corporis gravitatem, et dolorem animo judicamus, animi morbum corpore non sentimus? ita fit, ut animus de se ipse tum judicet, cum id ipsum, quo judica-
2 tur, ægrotet. Quod si tales nos natura genuisset, ut eam ipsam intueri, et perspicere, [2] eademque optima duce cursum vitæ conficere possemus: haud erat sane, quod quisquam rationem, ac doctrinam requireret. [3] nunc parvulos nobis dedit igniculos, quos celeriter malis moribus, opinionibusque depravati sic restinguimus, ut nusquam naturæ lumen appareat. sunt enim ingeniis nostris semina innata virtutum; quæ si adolescere liceret, ipsa nos ad beatam vitam natura perduceret. nunc autem, simul atque editi in lucem, et suscepti sumus, in omni continuo pravitate, et in summa
b. opinionum perversitate versamur: ut pæne cum lacte nutricis errorem suxisse videamur. cum vero parentibus redditi, [4] demum magistris traditi sumus, tum ita variis imbuimur
2 erroribus, ut vanitati veritas, et opinioni confirmatæ natura
3 ipsa cedat. Accedunt etiam poëtæ: qui [5] cum magnam

1 *quæsita sit ars ejus, atque ut.*] Hoc non bene habet. Manutius correxit *ars, atque ejus ut.* Lambinus *ars, ejusque utilitas.* Davisius verba *causa, atque ejus utilitas* spuria et ejicienda putat. sane, si ea abessent, nihil esset offensionis in h. l.

2 *eademque optima duce*] *optima* offendit. a glossatore videtur esse.

3 *nunc parvulos—igniculos, quos*] Malim *quos* esse post *nunc.* post *moribus* Ms. Guelf. addit *omnibus.*

4 *demum mag. tr.*] E Ms. Vatic. *dein* dedit Davisius, bene opinor. *demum* tamen explicari potest non incommode tandem et serius: Ms. Guelf. pro *demum* habet *vel*, quod est facillimum. *redditi parentibus* dicuntur liberi, cum e manibus nutricis et aliarum ancillarum ad parentes redeunt, cum iis versantur &c.

5 *cum m. speciem præ se tulerunt*] Malim *tulerint.*

speciem doctrinæ, sapientiæque præ se tulerunt, audiuntur, leguntur, ediscuntur, et inhærescunt penitus in mentibus. [6] cum vero eodem quasi maximus quidam magister, populus, atque omnis undique ad vitia consentiens multitudo, tum plane inficimur opinionum pravitate, a naturaque desciscimus: ut nobis [7] optimam naturam invidisse videantur, qui nihil melius homini, nihil magis expetendum, nihil præstantius honoribus, imperiis, populari gloria judicaverunt. ad quam fertur optimus quisque, veramque illam honestatem expetens, [8] quam unam natura maxime inquirit, in summa inanitate versatur, consectaturque [9] nullam eminentem effigiem [virtutis,] sed adumbratam imaginem gloriæ. est enim gloria, solida quædam res et expressa, non adumbrata. ea est consentiens laus bonorum, incorrupta vox bene judicantium de excellente virtute. ea virtuti [10] resonat, tamquam imago. quæ quia recte factorum plerumque comes est, non est bonis viris repudianda. Illa autem, quæ se ejus imitatricem esse 4
vult, temeraria atque inconsiderata, et plerumque peccatorum vitiorumque laudatrix, fama popularis, simulatione honestatis formam ejus, pulcritudinemque corrumpit. qua cæcitate homines, cum quædam etiam præclara cuperent, eaque nescirent nec ubi, nec qualia essent, funditus alii everterunt p. 191.
suas civitates, alii ipsi occiderunt. atque hi quidem optima a.
petentes, non tam voluntate, quam cursus errore falluntur. Quid, qui pecuniæ cupiditate, qui voluptatum libidine feruntur: quorumque ita perturbantur animi, ut non multum absint ab insania, quod insipientibus contingit omnibus, his nullane est adhibenda curatio? utrum quod minus noceant animi ægrotationes, quam corporis? an, quod corpora curari 5
possint, animorum medicina nulla sit? At et morbi per- 3
niciosiores pluresque sunt animi, quam corporis. hi enim ipsi odiosi sunt, quod ad animum pertinent, eumque sollicitant: animusque æger, ut ait Ennius, semper errat, neque pati, neque perpeti potest: cupere numquam desinit. quibus duobus morbis (ut omittam alios) ægritudine et cupiditate, qui tandem possunt in corpore esse graviores? quî vero probari potest, ut sibi mederi animus non possit, cum ipsam medicinam corporis animus invenerit, cumque ad corporum sanationem multum ipsa corpora, et natura valeant, nec omnes, qui curari se passi sunt, continuo etiam convalescant: animi autem, qui sanari voluerint, præceptisque sapientium

6 *cum vero eodem*] E superiori verbo *accedunt*, int. *accedit*. Davisius etiam addidit in textu.

7 *optimam naturam invidisse*] Davisius correxit *optimam magistram*.

8 *quam unam—inquirit*] *unam* pro vulgato *una* bene Davisius.

9 *nullam emin. effigiem virtutis*] *Virtutis* est profecto a glossatore ex aliis locis adscriptum, delendumque.

10 *resonat tamquam imago*] Sc. vocis, s. virtutis loquentis.

6 paruerint, sine ulla dubitatione sanentur? Est profecto animi medicina, philosophia: cujus auxilium non, ut in corporis morbis, petendum est foris: omnibusque opibus, viribus, ut nosmetipsi nobis mederi possimus, elaborandum est. quamquam de universa philosophia, quantopere expetenda esset, et colenda, satis, ut arbitror, dictum est in Hortensio. de maximis autem rebus nihil fere intermisimus postea nec disputare, nec scribere. his autem libris exposita sunt ea, quæ a nobis cum familiaribus nostris in Tusculano erant disputata. Sed quoniam duobus superioribus, de morte, et de dolore dictum est, tertius dies disputationis hoc tertium
7 volumen efficiet. Ut enim in Academiam nostram descendimus, inclinato jam in postmeridianum tempus die, [11] poposci eorum aliquem, qui aderant, causam disserendi. Tum res acta sic est.

4 A. Videtur mihi cadere in sapientem ægritudo. M. Num reliquæ quoque perturbationes animi, formidines, libidines iracundiæ? hæc enim fere sunt ejusmodi, quæ Græci πάθη appellant: ego poteram morbos, et id verbum esset e verbo: sed in consuetudinem nostram non caderet. nam misereri, invidere, gestire, lætari, hæc omnia morbos Græci appellant, motus animi rationi non obtemperantes: nos autem hos eosdem motus concitati animi, recte, ut opinor, perturbationes dixerimus: morbos autem non satis usitate: nisi
8 quid aliud tibi videtur. A. Mihi vero isto modo. M. Hæccine igitur cadere in sapientem putas? A. Prorsus existimo. M. Næ ista gloriosa sapientia non magno æstimanda est, siquidem non multum differt ab insania. A. Quid? tibi omnisne animi commotio videtur insania? M. Non mihi quidem soli: sed, id quod admirari sæpe soleo, majoribus quoque nostris hoc ita visum intelligo multis sæculis ante Socratem: a quo hæc omnis, quæ est de vita, et de moribus, philosophia manavit. A. Quonam tandem modo? M. Quia nomen insaniæ significat mentis ægrotationem, et morbum, [12] [id est, insanitatem, et ægrotum animum, quam appella-
9 runt insaniam]. Omnes autem perturbationes animi, morbos philosophi appellant; negantque, stultum quemquam his morbis vacare: qui autem in morbo sunt, sani non sunt: [13] et omnium insipientium animi in morbo sunt: omnes in-
p. 192. sipientes igitur insaniunt. sanitatem enim animorum, posi-
a. tam in tranquillitate quadam, constantiaque censebant; his

11 *poposci—causam disserendi*] i. e. Θέσιν, quæstionem, quæ materiam disserendi daret.

12 [*id est—insaniam*] Hæc esse spuria manifestum est. Pro *insanitatem* Ms. Gu. habet *insanicutem*.

13 *et omnium*] Assumtio syllogismi, alias non per *et* adjungitur, sed per *at*, *sed*: et alterutra harum particularum forte reponenda est. Infra c. 7. pr. est *atque* in assumtione: ubi Davisius correxit *atqui*.

rebus mentem vacuam, [14] appellarunt insanam, propterea
quod in perturbato animo, sicut in corpore, sanitas esse non
posset. Nec minus illud acute, quod animi affectionem, 5
lumine mentis carentem, nominaverunt amentiam, eandem- 10
que dementiam. ex quo intelligendum est, eos, qui hæc re-
bus nomina posuerunt, sensisse hoc idem, quod a Socrate
acceptum diligenter Stoici retinuerunt, omnes insipientes
esse non sanos. qui enim animus est in aliquo morbo (mor-
bos autem, hos perturbatos motus, ut modo dixi, philosophi
appellant) non magis est sanus, quam id corpus, quod in
morbo est. ita fit, ut sapientia, sanitas sit animi : insipientia
autem, quasi [15] insanitas quædam, [quæ est insania], eadem-
que dementia. multoque melius hæc notata sunt verbis Lati-
nis, quam Græcis : quod aliis quoque multis locis reperietur.
sed id alias : nunc, quod instat. Totum igitur id, quod 11
quærimus, quid et quale sit, verbi vis ipsa declarat. [16] eos
enim sanos quoniam intelligi necesse est, quorum mens
motu, quasi morbo, perturbata nullo sit. qui contra affecti
sunt, hos insanos appellari necesse est. itaque nihil melius,
quam quod est in consuetudine sermonis Latini, cum exisse
ex potestate dicimus eos, qui effrenati feruntur aut libidine,
aut iracundia. quamquam ipsa iracundia libidinis est pars.
sic enim definitur iracundia, ulciscendi libido. Qui igitur
exisse ex potestate dicuntur, idcirco dicuntur, quia non sunt
in potestate mentis : cui regnum totius animi a natura tri-
butum est. Græci autem μανίαν [17] unde appellent, non fa- b.
cile dixerim. eam tamen ipsam distinguimus nos melius,
quam illi. hanc enim insaniam, quæ juncta stultitiæ patet
latius, a furore disjungimus. [18] Græci volunt illi quidem,
sed parum valent verbo : quem nos furorem, μελαγχολίαν illi
vocant. quasi vero atra bili solum mens, ac non sæpe vel
iracundia graviore, vel timore, vel dolore moveatur. quo ge-
nere Athamantem, Alcmæonem, Ajacem, Orestem furere
dicimus : qui ita sit affectus, eum dominum esse rerum sua-
rum vetant duodecim tabulæ. itaque non est scriptum, SI
INSANUS, sed SI FURIOSUS ESSE INCIPIT. [19] stultitiam

14 *appellarunt insanam*] Sic pro *insaniam* legi volebat Turnebus. bene. res est ita evidens, ut ita edere non dubitaverim. sed sic est *et* in Ms. Guelf. mox reposui *posset*, ubi vulg. *possit*.

15 *insanitas quædam, quæ est insania*] Ultima supervacua sunt et inepta nec ullo modo a Cicerone. inclusi uncis.

16 *eos enim sanos quoniam i. n. e.*] *quoniam* e Mss. additum est a Davisio : atque id nexus orationis requirit, estque etiam in Guelf. sed pro *intelligi necesse est* forte legendum *intelligimus*. nam *necesse est* ad conclusionem et consequens pertinet, unde huc repetitum videtur.

17 *unde appellent*] Vulgo male *appellant*, ut vidit et Lambinus. Latinitatis ratio *appellent* postulat, ut vel tiro sentiat. atque sic et habet Ms. Guelf.

18 *Græci volunt illi quidem*] Sc. insaniam a furore distinguere. verbum *Græci* deleri volebat Davisius.

19 *stultitiam enim c.* &c.] Quia in tota hac oratione *insania* et *furor* distinguuntur, videatur pro *stultitiam* legendum *insaniam* quod et in Ms. Eliensi

enim censuerunt, inconstantiam, id est, sanitate vacantem, posse tamen tueri mediocritatem officiorum, et vitæ communem cultum, atque usitatum. furorem autem esse rati sunt, mentis ad omnia cæcitatem. quod cum majus esse videatur, quam insania, tamen ejusmodi est, [20] ut furor in sapientem cadere possit, non possit insania. sed hæc alia quæstio est. nos ad propositum revertamur.

12 Cadere, opinor, in sapientem ægritudinem tibi dixisti vi-
6 deri. A. Et vero ita existimo. M. [21] Humanum id quidem, quod ita existimas. non enim silice nati sumus. [22] sed est natura fere in animis tenerum quiddam atque molle, quod ægritudine, quasi tempestate, quatiatur. Nec absurde Crantor ille, qui in nostra Academia vel in primis fuit nobilis, Minime, inquit, assentior iis, qui istam nescio quam indolentiam magnopere laudant: quæ nec potest ulla esse nec debet. [23] Ne ægrotus sim, inquit: sed si fuerim, sensus adsit, sive secetur quid, sive avellatur a corpore. nam istuc nihil dolere, non sine magna mercede contingit, immanitatis in
13 animo, stuporis in corpore. Sed videamus, ne hæc oratio
p. 193. sit hominum assentantium nostræ imbecillitati, et indulgen-
a. tium mollitudini: nos autem audeamus non solum ramos amputare miseriarum, sed omnes radicum fibras evellere. tamen aliquid relinquetur fortasse. ita sunt altæ stirpes stultitiæ. sed relinquetur id solum, quod erit necessarium. illud quidem sic habeto, nisi sanatus animus sit, quod sine philosophia fieri non potest, finem miseriarum nullum fore. quamobrem, quoniam cœpimus, tradamus nos ei curandos. sanabimur, si volemus. et progrediar quidem longius: non enim de ægritudine solum, quamquam id quidem primum, sed de omni animi, ut ego posui, perturbatione, (morbo, ut Græci volunt,) explicabo. Et primo, si placet, Stoicorum more agamus, qui breviter adstringere solent argumenta: deinde nostro instituto vagabimur.

7 Qui fortis est, idem est fidens: quoniam confidens, mala
14 consuetudine loquendi in vitio ponitur, ductum verbum a

reperit Davisius. quia tamen insania est insipientia, quæ a stultitia nil differt, stultitia servanda videtur: et infra c. 6. pariter est *stultitia, ita sunt altæ stirpes stultitiæ* sed et quod sequitur *inconstantiam, i. e. sanitate vacantem* sanum non est. forte totum spurium est. sed quia *furorem* etiam ejusmodi quid sequitur, melius hoc illi respondebit, si modo *id est* alio loco sit. quia et definitio hæc *insania est inconstantia sanitate vacans* non subtilis, sed vitiosa sit secundum Dialecticos. ita erit: *stultitiam e. censuerunt* i. e. *inconstantiam sanitate vacantem, posse.*

20 *ut furor in sap. cadere possit*] Sc. quia fere est a vitio corporis, quod sapienti, sine culpa ejus, accidere potest.

21 *Humanum id quidem*] i. e. non abhorret ab natura humana.

22 *sed est natura fere*] Sic pro *naturabile*, quod non est latinis usitatum verbum. Bentleius, recepitque Davisius. Sic est et L. II. c. 21. *est in animis omnium fere natura molle quiddam* &c.

23 *Ne ægrotus sim*] Quia in Mss. pluribus est *nec ægrotassem*, Victorius et Bentleius corrigunt *ne ægrotassim*.

confidendo, quod laudis est. qui autem est fidens, is profecto
non extimescit. discrepat enim a timendo, confidere. [24] atque
in quem cadit ægritudo, in eundem timor. quarum enim re-
rum præsentia sumus in ægritudine, easdem impendentes, et
venientes timemus. ita fit, ut fortitudini ægritudo repugnet.
verisimile est igitur, in quem cadat ægritudo, cadere in eun-
dem timorem, et [25] infractionem quandam animi, et demis-
sionem. quæ in quem cadunt, in eundem cadit ut serviat, ut
victum se quandoque [26] esse fateatur. quæ qui recipit, reci-
piat idem necesse est timiditatem, et ignaviam. non cadunt
autem hæc in virum fortem. igitur ne ægritudo quidem. at
nemo sapiens, nisi fortis. Non cadit ergo in sapientem æ-
gritudo. Præterea necesse est, qui fortis sit, eundem esse b.
magni animi: qui magni animi sit, invictum: qui invictus 15
sit, eum res humanas despicere, atque infra se positas arbi-
trari. despicere autem nemo potest eas res, propter quas æ-
gritudine affici potest. ex quo efficitur, fortem virum ægritu-
dine numquam affici. omnes autem sapientes, fortes. non
cadit igitur in sapientem ægritudo. et quemadmodum ocu-
lus conturbatus, non est probe affectus ad suum munus fun-
gendum: et reliquæ partes, totumve corpus statu cum est
motum, deest officio suo et muneri: sic conturbatus ani-
mus, non est aptus ad exsequendum munus suum. munus
autem animi est, ratione bene uti: et sapientis animus ita
semper affectus est, ut ratione optime utatur. numquam igi-
tur est perturbatus. at ægritudo, perturbatio est animi. sem-
per igitur ea sapiens vacabit. Veri etiam simile illud est, 8
qui sit temperans, quem Græci σώφρονα appellant, eamque 16
virtutem σωφροσύνην vocant, quam soleo equidem tum tempe-
rantiam, tum moderationem appellare, nonnumquam etiam
modestiam: sed haud scio, an recte ea virtus frugalitas ap-
pellari possit, quod angustius apud Græcos valet: qui frugi
homines χρησίμους appellant, id est, tantummodo utiles. at
illud est latius. [27] omnem enim abstinentiam, omnem inno-
centiam (quæ apud Græcos usitatum nomen nullum habet,
sed habere potest ἀβλάβειαν. nam est innocentia, affectio talis
animi, quæ noceat nemini) reliquas etiam virtutes frugalitas
continet. quæ nisi tanta esset, et si iis angustiis, quibus ple-
rique putant, teneretur, numquam esset L. Pisonis cogno-
men tantopere laudatum. Sed quia nec qui, propter me- 17
tum, præsidium reliquit, quod est ignaviæ; nec qui, propter p. 194. a.

24 *atque in q. c. æ.*] Quia est assumtio, Davisius e Mss. corrigit *atqui*. bene.

25 *infractionem quandam animi*] *quandam* pro vulgato *quidam* Davisius. bene. sic plures Mss. etiam Guelf. et edd. vett.

26 *esse fateatur*] *esse* delendum puto.

27 *omnem enim abstinentiam, omnem innocentiam* &c.] Vulgo est *omnis e. abstinentia, omnis innocentia*: quod qui defendunt, ἀνακόλουθον orationem esse dicunt, propter parenthesin. Sed id est durum h. l. secutus sum Davisium.

avaritiam, clam depositum non reddidit, quod est injustitiæ; nec qui, propter temeritatem, male rem gessit, quod est stultitiæ, frugi appellari solet: eo tres virtutes, fortitudinem, justitiam, prudentiam, frugalitas est complexa: etsi hoc quidem commune est virtutum. omnes enim inter se nexæ, et jugatæ sunt: [28] reliquum igitur est, quarta virtus ut sit ipsa frugalitas. ejus enim videtur esse proprium, motus animi appetentis regere, et sedare, semperque adversantem libidini, moderatam in omni re servare constantiam. cui con-
18 trarium vitium nequitia dicitur. Frugalitas, ut opinor, a fruge: qua nihil melius e terra. [29] nequitia (etsi hoc erit fortasse durius: [30] sed tentemus: lusisse putemur, si nil sit) ab eo, quod necquidquam est in tali homine: ex quo idem, nihili dicitur. qui sit frugi igitur, vel, si mavis, moderatus, et temperans, eum necesse est esse constantem: qui autem constans, quietum: qui quietus, perturbatione omni vacuum:
9 ergo etiam ægritudine. et sunt illa sapientis: aberit igitur a sapiente ægritudo. itaque non inscite Heracleotes Dionysius ad ea disputat, quæ [31] apud Homerum Achilles queritur, hoc, ut opinor, modo,

*Corque meum penitus turgescit tristibus iris,*
*Cum decore atque omni me orbatum laude recordor.*

19 Num manus affecta recte est, cum in tumore est? aut num [32] aliquodpiam membrum tumidum, ac turgidum, non vitiose se habet? sic igitur inflatus, et tumens animus, in vitio est. sapientis autem animus, semper vacat vitio, [33] numquam turgescit, numquam tumet. [34] at irati animus, ejusmodi est:
b. numquam igitur sapiens irascitur. nam si irascitur, etiam concupiscit. proprium est enim irati, cupere, a quo læsus videatur, ei quam maximum dolorem inurere. qui autem id concupierit, eum necesse est, si id consecutus sit, magnopere lætari. ex quo fit, ut alieno malo gaudeat. quod quoniam non cadit in sapientem, ne ut irascatur quidem cadit. [35] sin autem caderet in sapientem ægritudo, caderet etiam iracun-

28 *reliquum igitur est*] Sic Mss. plures. vulgo male: *reliqua igitur et quarta virtus, ut s. i. fr.*

29 *nequitia ab eo*] Delevimus *ab eo*, quia est mox idem post parenthesin.

30 *sed tentemus*] Sc. verbo hoc uti, aut id sic explicare. sic Mss. meliores. vulgg. *temerius.*

31 *apud Homerum*] Il. ί. 642.

32 *aliquodpiam*] Est e correctione J. F. Gronovii ad Liv. XLI, 6. vulgo erat: *aliquod quippiam.* Guilielmius corrigebat *aliud quippiam.* Turnebus in Mss. reperit *aliud quodpiam.* quod Davisius recepit. sic *aliquodpiam* accipiendum, si est a Cicerone. nam et *aliquis* sæpe dicitur pro *alius quis*, v. Clav. in *aliquis.* unde et probari possit lectio Ms. Leid. qui habet tantum *aliquod.*

33 *numquam turgescit*] Videtur excidisse *ergo* vel *igitur.*

34 *at iratus animus*] Ms. Vatic. *irati.* bene. nam ante est *sapientis animus.*

35 *sin autem*] *autem* posset abesse. Davisius dedit *si.* sed et alia hujus formæ exempla sunt ap. Ciceronem et alios. itaque non correxi *si*, etsi sic et Ms. Guelf.

dia. qua quoniam vacat, ægritudine etiam vacabit. Etenim 20
si sapiens in ægritudinem incidere posset, posset etiam in misericordiam, posset in invidentiam. [36] non dixi invidiam, quæ tum est, cum invidetur; ab invidendo autem invidentia recte dici potest, ut effugiamus ambiguum nomen invidiæ; quod verbum ductum est a nimis intuendo fortunam alterius, ut est [37] in Menalippo,

*Quisnam florem liberûm invidit meûm?*

[38] male Latine videtur. sed præclare Accius. ut enim videre, sic invidere florem rectius, quam flori. nos consuetudine prohibemur: poëta jus suum tenuit, et dixit audacius. Cadit
igitur in eundem et misereri, et invidere. nam [39] qui dolet 21
rebus alicujus adversis, idem alicujus etiam secundis solet: ut Theophrastus interitum deplorans Callisthenis sodalis sui, rebus Alexandri prosperis angitur: itaque dicit Callisthenem incidisse in hominem summa potentia, summaque fortuna, sed ignarum, quemadmodum rebus secundis uti conveniret. Atqui quemadmodum misericordia, ægritudo est ex alterius rebus adversis: sic invidentia, ægritudo est ex alterius rebus secundis. In quem igitur cadit misereri, in eundem etiam invidere. non cadit autem invidere in sapientem: ergo ne misereri quidem. [40] quod si ægre ferre sa- p. 195.
piens soleret, misereri etiam soleret. abest ergo a sapiente a.
ægritudo.

Hæc sic dicuntur a Stoicis, concluduntur que contortius. 22
sed latius aliquanto dicenda sunt, et diffusius: sententiis tamen utendum [41] eorum potissimum, qui maxime forti, et, ut ita dicam, virili utuntur ratione, atque sententia. nam Peripatetici, familiares nostri, quibus nihil est uberius, nihil eruditius, nihil gravius, mediocritates vel perturbationum, vel morborum animi, mihi non sane probant. omne enim malum, etiam mediocre, magnum est. nos autem id agimus, ut id in sapiente nullum sit omnino. nam ut corpus, etiam si mediocriter ægrum est, sanum non est: sic in animo ista

36 *non dixi in invidiam*] Delevi *in* cum Davisio: nec id habet Ms. Guelf. nam de solo verbo loquitur. post in *quæ tum est* putavere viri docti deesse *et* vel *etiam*. frustra. *invidia* est de actu: *invidentia* est de vitio.

37 *in Menalippo*] Sic libri scr. et edd. quidam viri docti maluere *Melanippo* ex Græca consuetudine. Sæpissime tamen ab aliis quoque illa forma laudatur hæc fabula. Buherius autem inclinat in *Melanippa* ex Hygino fab. 186. quam huc pertinere putat.

38 *male Latine*] Int. dixisse.

39 *qui dolet—idem alicujus e. s. solet*] Primum pro *dolet*, Davisius *dolere*, quod sequenti *solet* bene convenit: pro *solet* etiam quidam libri ut Guelf. *dolet*: quod non placet. nam et paulo post est eadem forma. sed alterum *alicujus* abesse malim.

40 *quod si hoc ægre ferre*] Delevi cum Davisio *hoc*, quod manifeste vitiosum est. nam est sermo de genere. abestque a Mss. duobus Alemanni.

41 *eorum qui*] *eorum* int. Stoicorum: eamque ob causam pro *qui* legendum videatur *quia* ut edidit Davisius. sed non est necessarium: nam *qui* potest accipi pro *quia ii*.

mediocritas, caret sanitate. itaque præclare nostri, [42] ut alia multa, molestiam, sollicitudinem, angorem, propter similitu-
23 dinem corporum ægrorum, ægritudinem nominaverunt. hoc propemodum verbo Græci omnem animi perturbationem appellant. vocant enim πάθος, id est, morbum, quicumque est motus in animo turbidus. Nos melius: ægris enim corporibus simillima est animi ægritudo. at non similis ægrotationis est libido, non immoderata lætitia, quæ est voluptas animi elata et gestiens. ipse etiam metus non est morbi admodum similis, quamquam ægritudini est finitimus, sed proprie, ut ægrotatio in corpore, sic ægritudo in animo, nomen habet non sejunctum a dolore. doloris igitur hujus origo nobis explicanda est, id est, causa efficiens ægritudinem in animo, tamquam ægrotationem in corpore. nam, ut medici, causa morbi inventa, curationem esse inventam putant: sic nos, causa ægritudinis reperta, medendi facultatem reperiemus.

11 Est igitur causa omnis in opinione, nec vero ægritudinis
24 solum, sed etiam reliquarum omnium perturbationum: quæ
b. sunt genere quattuor, partibus plures. nam cum omnis perturbatio sit animi motus, vel rationis expers, vel rationem aspernans, [43] vel rationi non obediens, isque motus aut boni, aut mali opinione [44] citetur: bifariam quattuor perturbationes æqualiter distributæ sunt. nam duæ sunt ex opinione boni: quarum altera, voluptas gestiens, id est, præter modum elata lætitia, opinione præsentis magni alicujus boni: [45] altera cupiditas, quæ recte vel libido dici potest: quæ est immoderata appetitio opinati magni boni, rationi non obtem-
25 perans. Ergo hæc duo genera, voluptas gestiens, et libido, bonorum opinione turbantur, ut duo reliqua, metus et ægritudo, malorum. nam et metus, opinio magni mali impendentis; et ægritudo, est opinio magni mali præsentis: et quidem recens opinio talis mali, ut in eo rectum videatur esse angi: id autem est, ut is, qui doleat, oportere opinetur se dolere. his autem perturbationibus, quas [46] in vitam hominum stultitia quasi quasdam furias immittit atque incitat, omnibus viribus atque opibus repugnandum est, si volumus hoc, quod datum est vitæ, tranquille placideque traducere.

42 *ut alia multa*] Referendum est ad præcedens *præclare*.

43 *vel rationi non obediens*] Videtur esse interpretatio antecedentis. nec enim ab eo sensu quicquam differt.

44 *citetur*] Davisius e conjectura in ed. 2. dedit *excitetur*. ego correxerim *cieatur*, si tamen *citetur* non placeat: idque est verbum Ciceroni in hac re usitatius.

45 *altera cupiditas—obtemperans*] Davisius e vestigiis Mss. bene, opinor, hunc locum transpositione sic refingit: *altera, quæ est immoderata appetitio opinati magni boni, rationi non obtemperans, vel cupiditas recte vel libido dici potest.*

46 *in vita—immittit*] *in vitam* corrigit Davisius. Buherius defendit vulgatum: non sane bene.

[47] sed ceteras alias: nunc ægritudinem si possumus, depellamus. [48] id enim sit propositum: quandoquidem eam tu videri tibi in sapientem cadere dixisti. quod ego nullo modo existimo: tætra enim res est, misera, detestabilis, omni contentione, velis, ut ita dicam, remisque fugienda. Qualis 12
enim tibi ille videtur [49] Tantalo prognatus, Pelope natus, qui 26
quondam a socero Oenomao rege Hippodamiam raptu na- p. 196
ctus nuptiis? Jovis iste quidem pronepos, tamne ergo abje- a.
ctus, tamque fractus?

*Nolite* (inquit) *hospites* [50] *ad me adire illico istic;*
[51] *Ne contagio mea bonis, umbrave obsit:*
*Tanta vis sceleris in corpore hæret.*

Tu te, Thyesta, damnabis, orbabisque luce propter vim sceleris alieni? Quid? illum filium Solis nonne patris ipsius luce indignum putas?

*Refugêre oculi: corpus macie extabuit:*
*Lacrymæ peredêre humore exsanguis genas:*
[52] *Situ nidoris barba pædore horrida,*
*Atque intonsa infuscat pectus illuvie scabrum.*

Hæc mala, o stultissime Æeta, ipse tibi addidisti. non inerant in his, quæ tibi casus invexerat; et quidem inveterato malo, cum tumor animi resedisset. [53] [est autem ægritudo, ut docebo, in opinione mali recentis] sed mæres videlicet regni desiderio, non filiæ. illam enim oderas, et jure fortasse. regno non æquo animo carebas. est autem impudens luctus mærore se conficientis, quod imperare non liceat liberis. Dionysius quidem tyrannus, Syracusis expulsus, Co- 27
rinthi pueros docebat. usque eo imperio carere non poterat. Tarquinio vero quid impudentius, qui bellum gereret cum iis, qui ejus non tulerant superbiam? is, cum restitui in regnum nec Veientium, [54] nec Latinorum armis potuisset, Cumas se contulisse dicitur, inque ea urbe senio, et ægritudine
esse confectus. Hoc tu igitur censes sapienti accidere posse, 13
ut ægritudine opprimatur, id est, miseria? nam cum omnis perturbatio, miseria est, tum carnificina est, ægritudo; habet

47 *sed ceteras*] Int. perturbationes. Sic edd. vett. post editum est *cetera.*

48 *id enim sit propositum*] Davisius correxit *fuit.* Sed et vulgatum bene habet.

49 *Tantalo prognatus—nuptiis*] Hæc videntur e poëta sumta. intelligitur Thyestes.

50 *ad me adire illico istic*] Guilielmius sensit, hic esse aliquid vitii et corrigere tentavit *illico sistite.* nempe clarum est voluisse Thyestem eos a se amovere, ne damnum caperent. ego putem: *ad me adire. illico istinc,* sc. abite.

51 *N. c. mea bonis*] i. e. viris, quales vos estis.

52 *Situ nidoris*] Bentleius corrigit *Titinnit auris,* alii aliter. non est tanti, in talibus se torquere.

53 *est autem ægritudo—recentis*] Hæc sine dubio insititia sunt, et ex alio loco huc temere et casu translata.

54 *nec Latinorum*] Sc. *Clusinorum.*

b. ardorem libido, levitatem lætitia gestiens, humilitatem metus: sed ægritudo majora quædam, tabem, cruciatum, afflictationem, fœditatem: lacerat, exest animum, planeque conficit. hanc nisi exuimus sic, ut abjiciamus, miseria carere non possumus.

28 Atque hoc quidem perspicuum est, tum ægritudinem exsistere, cum quid ita visum sit, ut magnum quoddam malum adesse, et urgere videatur. Epicuro autem placet, opinione mali, ægritudinem esse natura, ut quicumque intueatur in aliquod majus malum, si id sibi accidisse opinetur, [55] sit continuo in ægritudine. Cyrenaici non omni malo ægritudinem effici censent, sed insperato et nec opinato malo. est id quidem non mediocre ad ægritudinem augendam. videntur enim omnia repentina graviora. ex hoc et illa jure laudantur.

*Ego cum genui, tum moriturum scivi, et ei rei sustuli.*
*Præterea ad Trojam cum misi ob defendendam Græciam,*
*Sciebam me in mortiferum bellum, non in epulas mittere.*

14 Hæc igitur præmeditatio futurorum malorum, lenit eorum
29 adventum, quæ venientia longe ante videris. itaque apud Euripidem a Theseo dicta laudantur. licet enim, ut sæpe facimus, in Latinum illa convertere.

*Nam qui hæc audita a docto meminissem viro,*
*Futuras mecum commentabar miserias:*
*Aut mortem acerbam, aut exsilii mœstam fugam,*
*Aut semper aliquam molem meditabar mali:*
*Ut, siqua invecta diritas casu foret,*
*Ne me imparatum cura laceraret repens.*

30 Quod autem Theseus a docto se audisse dicit, id [56] de seipso loquitur Euripides. fuerat enim auditor Anaxagoræ: quem ferunt, nuntiata morte filii, dixisse, Sciebam me genuisse
p. 197. mortalem. quæ vox declarat, iis esse hæc acerba, quibus non
a. fuerint cogitata. ergo id quidem non dubium, quin omnia, [57] quæ mala putentur, sint improvisa graviora. itaque quamquam non hæc una res efficit maximam ægritudinem: tamen, quoniam multum potest provisio animi, et præparatio ad minuendum dolorem, sint semper omnia homini humana meditata. et nimirum hæc est illa præstans et divina sapientia, [58] et præceptas penitus et pertractatas humanas res habe-

55 *sit c. in ægritudinem*] Melius erat *in ægritudine*, estque in Ms. Gu. ut et edidit Davisius. Sed et accusativus sic dicitur.

56 *de se ipso loquitur Euripides*] Ut suopte ingenio excogitata, non alieno. itaque male *de se ipse* correxit Davisius.

57 *quæ mala putentur*] Sic Ms. Guelf. Vulgo male *putantur*.

58 *et perceptas habere et pertractatas*] Pro *perceptas* bene *præceptas* Davisius. nam refertur hoc ad *provisionem animi*,

re; nihil admirari, cum acciderit; nihil, antequam evenerit, non evenire posse arbitrari.

*Quamobrem omnes, cum secundæ res sunt maxime, tum maxime*
*Meditari secum oportet, quo pacto advorsam ærumnam ferant:*
*Pericla, damna, peregre rediens semper secum cogitet,*
*Aut filii peccatum, aut uxoris mortem, aut morbum filiæ:*
*Communia esse hæc, ne quid horum umquam accidat animo novum:*
*Quidquid præter spem eveniat, omne id deputare esse in lucro.*

Ergo hoc Terentius a philosophia sumtum [59] cum tam com- 15
mode dixerit, nos, e quorum fontibus id haustum est, non 31
et dicemus hoc melius, et constantius sentiemus? hic est enim ille vultus semper idem, quem dicitur Xanthippe prædicare solita in viro suo fuisse Socrate, eodem semper se vidisse exeuntem illum domo, et revertentem. nec vero ea frons erat, quæ M. Crassi illius veteris, quem semel ait in omni vita risisse Lucilius: sed tranquilla, et serena. sic enim accepimus. [60] jure autem erat semper idem vultus, cum
mentis, a qua is fingitur, nulla fieret mutatio. Quare acci- b.
pio equidem a Cyrenaicis hæc arma contra casus, et eventus, quibus eorum advenientes impetus diuturna præmeditatione frangantur: simulque judico, malum illud, opinionis esse, non naturæ.

Si enim in re essent, cur fierent provisa leviora? sed est, 32
iisdem de rebus quod dici possit subtilius, si prius Epicuri sententiam viderimus: qui censet, necesse esse omnes in ægritudine esse, qui se in malis esse arbitrentur, sive illa ante provisa, et exspectata sint, sive inveteraverint. nam neque vetustate minui mala, nec fieri præmeditata, leviora: stultamque etiam esse meditationem futuri mali, aut fortasse ne futuri quidem: satis esse odiosum malum omne, cum venisset: qui autem semper cogitavisset, accidere posse aliquid adversi, ei fieri illud sempiternum malum: si vero ne futurum quidem sit, frustra suscipi miseriam voluntariam: ita
semper angi, aut accipiendo, aut cogitando malo. Levatio- 33
nem autem ægritudinis in duabus rebus ponit, avocatione a cogitanda molestia, et revocatione ad contemplandas voluptates. parere enim censet animum rationi posse, et, quo illa ducat, sequi. [61] vetat igitur [ratio] intueri molestias: abstrahit ab acerbis cogitationibus [62] hebetem aciem ad mise-

quam paullo ante dixit. Burmannus etiam volebat *prætractatas*, probante Buherio. sed id necesse non est.

59 *cum tam*] *cum* delevit Davisius. ita oratio fit elegantior et efficacior.

60 *jure autem*] *jure* hoc loco est; convenienter rerum naturæ: aliter esse non poterat. sed sic esse debebat. non ergo erat mirandum.

61 *vetat igitur ratio intueri*] *ratio* mihi h. l. suspecta est et glossatorem sapere videtur. nam *vetat* videtur ad Epicurum pertinere, unde et post additum est *ille: quibus ille præteritarum* &c. Sic et visum Bentleio, qui pro *non* dedit *nos.*

62 *hebetem aciem ad miserias contem-*

rias contemplandas: a quibus cum cecinit receptui, impellit rursum, et incitat ad conspiciendas, totaque mente contrectandas varias voluptates, [63] quibus ille et præteritarum memoria, et spe consequentium, sapientis vitam refertam putat. Hæc nostro more nos diximus: Epicurei dicunt suo. sed, quæ dicant, videamus, quo modo negligamus.

16 Principio male reprehendunt præmeditationem rerum fu-
34 turarum. Nihil est enim, quod tam obtundat [64] levetque
p. 198. ægritudinem, quam perpetua in omni vita cogitatio, nihil
a. esse, quod accidere non possit: quam meditatio conditionis humanæ: quam vitæ lex, commentatioque parendi: quæ non hoc affert, ut semper mæreamus, sed ut numquam. neque enim qui rerum naturam, qui vitæ varietatem, qui imbecillitatem generis humani cogitat, mæret cum hæc cogitat, sed tum vel maxime sapientiæ fungitur munere. utrumque enim consequitur, ut et considerandis rebus humanis [65] proprio philosophiæ fungatur officio, et adversis casibus triplici consolatione sanetur: primum, quo posse accidere [66] diu cogitavit; quæ cogitatio una maxime molestias omnes extenuat et diluit: deinde, [67] quod humana ferenda intelligit: postremo, quod videt malum nullum esse, nisi culpam; culpam autem nullam esse, cum id, quod ab homine non potuerit præstari,
35 evenerit. Nam [68] revocatio illa, quam affers, cum a contuendis nos malis avocas, nulla est. non est enim in nostra potestate, fodicantibus iis rebus, quas malas esse opinemur, dissimulatio, vel oblivio. lacerant, vexant, stimulos admovent, ignes adhibent, respirare non sinunt. Et tu oblivisci jubes, quod contra naturam est? [69] quod a natura datum est auxilium extorqueas inveterati doloris? est enim tarda illa quidem medicina, sed tamen magna, quam affert longinquitas et dies. jubes me bona cogitare, oblivisci malorum. diceres aliquid, et magno quidem philosopho dignum, si ea

*plandas*] Vitium est sine dubio in *hebetem*, quod nullum sensum commodum hic habere potest. Bentleius et Davisius e Ms. reposuere *hebetat*: non male. Buherius melius e vestigiis Ms. *hærentem*: quamquam alias Cicero hoc verbum, tropice cum dicit, jungit præpositioni *in* cum abl.

63 *quibus ille et præt. m. et spe cons.*] I. propter memoriam et spem. Sed facilior est lectio Davisii *quarum*, si modo a libris esset.

64 *elevetque*] Mss. duo ap. Davis. *levetque*. bene. Ms. Guelf. *tam obtundat elevet*. forte fuit *obt. et levet*.

65 *pr. philosophiæ fruatur officio*] Pro *fruatur* dedi *fungatur* quod in aliquot libris scriptis a Davisio repertum est, a me in Guelf. et est ante *sapientiæ fungi munere*. Frustra obloquitur Wopkensius.

66 *diu cogitavit*] Male vulgo *cogitaverit*: sic et in altero est *intelligit* et in ultimo *vidit*.

67 *quod humane ferenda intelligit*] Davisius addit *humana* sane bene. sic et Ms. Vatic. itaque et ipse addidi.

68 *revocatio illa quam affers*] *affers* edidi pro *affert*, sensu et contextu postulante. nam et post est: et *tu oblivisci jubes* &c. similiter dedi *avocas*. Ms. Guelf. autem habet *affertur*.

69 *quod a natura datum est*] Sic edd. Junt. Ald. Vict. Lamb. Ms. Guelf. addit *autem*. aliæ *quia natura d. e.*: quod male revocavit Gruterus.

bona sentires esse, quæ essent homine dignissima. Pythago- 17
ras mihi sic diceret, aut Socrates, aut Plato: Quid jaces? aut 36
quid mæres? aut cur succumbis, cedisque fortunæ? quæ
pervellere te forsitan potuerit, et pungere: [70] non potuit
certe vires frangere. magna vis est in virtutibus. eas excita,
si forte dormiunt. jam tibi aderit princeps fortitudo, [71] quæ
te animo tanto esse cogat, ut omnia, quæ possint homini
evenire, contemnas, et pro nihilo putes. aderit temperantia,
quæ est eadem moderatio; a me quidem paullo ante appel-
lata frugalitas? quæ te turpiter, et nequiter facere nihil pa-
tiatur. Quid est autem nequius, aut turpius effæminato viro?
ne justitia quidem sinet te ista facere: [72] cui minimum esse
videtur in hac causa loci: quæ tamen ita dicet, dupliciter
esse te injustum, cum et alienum appetas, qui mortalis natus,
conditionem postules immortalium, et graviter feras, te, quod
utendum acceperis, reddidisse. Prudentiæ vero quid respon- 37
debis, dicenti, virtutem sese esse contentam, quo modo ad
bene vivendum, sic et ad beate? quæ si extrinsecus religata
pendeat, et non oriatur a se, et rursus ad se revertatur, et
omnia sua complexa nihil quærat aliunde: non intelligo, cur
aut verbis tam vehementer ornanda, aut re tantopere expe-
tenda videatur. Ad hæc bona me si revocas, Epicure, pareo,
sequor, utor te ipso duce, obliviscor etiam malorum, ut ju-
bes, eoque facilius, quod ea ne in malis quidem ponenda
censeo. sed traducis cogitationes meas ad voluptates. quas?
corporis, credo, aut quæ propter corpus vel recordatione, vel
spe cogitentur. numquid est aliud? rectene interpretor sen-
tentiam tuam? Solent enim isti negare nos intelligere, quid 38
dicat Epicurus. hoc dicit, et hoc ille acriculus, me audiente,
Athenis senex Zeno, istorum acutissimus, contendere, et p. 199.
magna voce dicere solebat: eum esse beatum, qui præsenti- a.
bus voluptatibus frueretur, confideretque se fruiturum aut in
omni, aut in magna parte vitæ, dolore non interveniente: aut
si interveniret, si summus foret, futurum brevem: si pro-
ductior, plus habiturum jucundi, quam mali: hæc cogitan-
tem fore beatum, præsertim si et [73] ante perceptis bonis con-
tentus esset, nec mortem, nec deos extimesceret. Habes 18
formam Epicuri vitæ beatæ, verbis Zenonis expressam, nihil 39
ut possit negari. Quid ergo? hujusne vitæ propositio, et
cogitatio aut Thyesten levare poterit, aut Æetam, de quo

70 *non potuit certe*] Davisius *poterat.* non male. sed et vulgatum bene habet.

71 *quæ te a. t. esse cogat*] *cogat* dedi pro *coget.* nam ita elegantia latinitatis postulat et series orationis: nam post, post idem *aderit*, est *quæ—patiatur.*

72 *cui minimum e. v. in hac causa loqui*] Immo *loci*, ut habent edd. vett. Junt. Ald. Manut. *loqui* e Mss. Pall. revocavit Gruterus. Sensus est, cujus officium ad hanc causam non videtur pertinere.

73 *ante perceptis bonis*] Sic edd. vett. Aldi. aliæ male *præceptis* ut Junt. quod repetiit Gruterus.

paullo ante dixi, aut Telamonem, pulsum patria, exsulantem, atque egentem? in quo hæc admiratio fiebat:

*Hiccine est Telamo ille, modo quem gloria ad cœlum extulit?*
*Quem aspectabant? cujus ob os Graii ora obvertebant sua.*

40 Quod si cui, [74] ut ait idem, simul animus cum re concidit, a gravibus illis antiquis philosophis petenda medicina est, non ab his voluptariis. quam enim isti bonorum copiam dicunt? fac sane esse summum bonum, non dolere. quamquam id non vocatur voluptas. sed non necesse est nunc omnia. idne est, quo traducti luctum levemus? sit sane summum malum, dolere. in eo igitur, qui non est, si malo careat, con-
41 tinuone fruitur summo bono? Quid tergiversamur, Epicure, nec fatemur eam nos dicere voluptatem, quam tu idem, cum os perfricuisti, soles dicere? sunt hæc tua verba, necne? in
b. eo quidem libro, qui continet omnem disciplinam tuam (fungar enim jam interpretis munere, ne quis me putet fingere) dicis hæc: *Nec equidem habeo, quod intelligam bonum illud, detrahens eas voluptates, quæ sapore percipiuntur; detrahens eas, quæ auditu, et cantibus; detrahens eas etiam, quæ ex formis percipiuntur oculis, suaves motiones, sive quæ aliæ voluptates in toto homine gignuntur quolibet sensu. Nec vero ita dici potest, mentis lætitiam solam esse in bonis. lætantem enim mentem ita novi, spe eorum omnium, quæ supra dixi, fore ut*
42 *natura iis potiens, dolore careat.* Atque hæc quidem his verbis, quivis ut intelligat, quam voluptatem norit Epicurus. deinde paullo infra, *Sæpe quæsivi*, inquit, *ex iis*, [75] *qui appellabantur sapientes, quid haberent, quod in bonis relinquerent, si illa detraxissent, nisi si vellent voces inanes fundere. nihil ab his potui cognoscere: qui* [76] *si virtutes ebullire nolent, et sapientias, nihil aliud dicent, nisi eam viam, qua efficiantur eæ voluptates, quas supra dixi.* Quæ sequuntur, in eadem sententia sunt: totusque liber, qui est de summo bono, refertus
43 et verbis et sententiis talibus. Ad hanccine igitur vitam Telamonem illum revocabis, ut leves ægritudinem? et siquem tuorum afflictum mærore videris, huic acipenserem potius, quam aliquem Socraticum libellum dabis? hydrauli hortabere ut audiat voces potius, quam Platonis? expones, quæ flectet florida, et varia? fasciculum ad naris admovebis? incendes odores? et sertis redimiri jubebis, et rosa? [77] Si vero
19 aliquid etiam: tum plane luctum omnem absterseris? Hæc

74 *ut ait idem*] Int. poëta, Ennius.

75 *qui appellabantur*] Sic scripsit Cicero, non *appellantur*, sic et Mss. ap. Davisium, Buherium, Guelf. et edd. pr.

76 *si virtutes ebullire nolent*] Sic scribendum fuit necessario ex sensu, ut placuit Buherio, aut in principio *nisi*. sed illud magis placet.

77 *Si vero aliquid etiam, tum*] Si autem maxime aliquid his rebus profeceris. *tum* mihi non satis aptum videtur, putoque aut *tum tu*, aut *tunc* potius.

Epicuro confitenda sunt, aut ea, quæ modo expressa ad verbum dixi, tollenda de libro, vel totus liber potius abjiciundus. est enim confertus voluptatibus. Quærendum igitur, quem- 44
admodum ægritudine privemus eum, qui ita dicat; p. 200. a.

*—pol mihi fortuna magis nunc deſit, quam genus.*
*Namque regnum suppetebat mihi: ut scias quanto loco,*
*Quantis opibus, quibus de rebus lapsa fortuna accidat.*

Quid? huic calix mulsi impingendus est, ut plorare desinat, aut aliquid ejusmodi? Ecce tibi ex altera parte ab eodem poëta:

*Ex opibus summis opis egens, Hector, tuæ.*

Hic subvenire debemus. quærit enim auxilium.

*Quid petam præsidi, aut exsequar? quove nunc auxilio, aut fuga*
*Freta sim? arce, et urbe orba sum. quo accedam? quo applicem?*
*Cui nec aræ patriæ domi stant: fractæ, et disjectæ jacent:*
*Fana flamma deflagrata: tosti alti stant parietes,*
*Deformati, atque* [78] *abiete crispa.*

Scitis, quæ sequantur: et illud in primis,

*O pater, o patria, o Priami domus,*
*Septum altisono cardine templum:*
*Vidi ego te, adstante ope barbarica,*
*Tectis cælatis, laqueatis,*
*Auro, ebore instructam regifice.*

O poëtam egregium! quamquam ab his cantoribus Euphori- 45
onis contemnitur. sentit omnia repentina, et nec opinata esse graviora. exaggeratis igitur regis opibus, quæ videbantur sempiternæ fore, quid adjungit?

*Hæc omnia vidi inflammari,*
*Priamo vi vitam evitari,*
*Jovis aram sanguine turpari.*

Præclarum carmen. est enim et rebus, et verbis, et modis b.
lugubre. eripiamus huic ægritudinem. quo modo? Colloce- 46
mus in culcita plumea: psaltriam adducamus: [79] hedrychum incendamus: demus scutellam dulciculæ potionis: aliquid videamus et cibi. Hæc tandem bona sunt, quibus ægritudines gravissimæ detrahantur? tu enim paullo ante ne intelligere te quidem alia ulla dicebas. revocari igitur oportere a mærore ad cogitationem bonorum. conveniret mihi cum Epicuro, si, quid esset bonum, conveniret.

Dicet aliquis: Quid ergo? [80] tu Epicurum existimas ista 20

78 *abiete crispa*] Quales sc. trabes abiegnæ esse solent, cum sunt adustæ, non plane combustæ.

79 *hedrychum*] V. Clav. in h. v.

80 *tu E. existimas*] Sic in Ms. Balliol. reperit Davisius, et sic edd. Ald. Man. Lamb. olim conjeci *existimabis.* et sic est in Ms. Leid. ap. Buherium.

voluisse, aut libidinosas ejus fuisse sententias? Ego vero minime. video enim ab eo dici multa severe, multa præclare. Itaque, ut sæpe dixi, de acumine agitur ejus, non de moribus; quamvis spernat voluptates eas, quas modo laudavit: ego tamen meminero, quod videatur ei summum bonum. non enim verbo solum posuit voluptatem, sed explanavit quid diceret. *Saporem*, inquit, *et corporum complexum, et ludos, atque cantus, et formas eas, quibus oculi jucunde moveantur.* Num fingo? num mentior? cupio refelli. quid enim laboro, nisi ut veritas in omni quæstione explicetur? At idem ait, non crescere voluptatem dolore detracto; summamque vo-
47 luptatem, nihil dolere. Paucis verbis tria magna peccata: unum, quod secum ipse pugnat. modo enim, ne suspicari quidem se quidquam bonum, nisi sensus quasi titillarentur voluptate: nunc autem, summam voluptatem esse, dolore carere. potestne magis secum ipse pugnare? alterum peccatum, quod, cum in natura tria sint: unum, gaudere; alterum,
p. 201. dolere; tertium, nec gaudere, nec dolere: hic primum, et
a. tertium putat idem esse, nec distinguit a non dolendo voluptatem. tertium peccatum commune cum quibusdam, quod, cum virtus maxime expetatur, ejusque adipiscendæ causa philosophia quæsita sit, ille a virtute summum bonum [81] se-
48 paravit. At laudat, et sæpe, virtutem. [82] Et quidem C. Gracchus, cum [83] largitiones maximas fecisset, et effudisset ærarium, verbis tamen defendebat ærarium. Quid verba audiam, cum facta videam? Piso ille Frugi, semper contra legem frumentariam dixerat. is lege lata, consularis ad frumentum accipiendum venerat. animadvertit Gracchus in concione Pisonem stantem. quærit audiente populo Romano, quî sibi constet, cum ea lege frumentum petat, [84] quam dissuaserit. Nolim, inquit, mea bona, Gracche, tibi viritim dividere libeat: sed si facias, partem petam. Parumne declaravit vir gravis, et sapiens, lege Sempronia patrimonium publicum dissipari? Lege orationes Gracchi: patronum æra-
49 rii esse dices. Negat Epicurus jucunde posse vivi, nisi cum virtute vivatur. negat ullum in sapientem vim esse fortunæ: tenuem victum antefert copioso: negat ullum esse tempus, quo sapiens non beatus sit. omnia philosopho digna, sed cum voluptate pugnantia. Non istam dicit voluptatem. Dicat quamlibet. nempe eam dicit, in qua virtutis nulla pars insit. Age, si voluptatem non intelligimus, ne dolorem qui-

81 *separavit*] Discrepat hoc a superioribus *putat*, *distinguit*, et sequente *laudat*.

82 *Et quidem C. Gracchus*] *quidem* h. l. est alienum. an transpositum est ex antecedentibus, legendumque aut *et quidem sæpe*, vel *et sæpe quidem*.

83 *largitiones maximas*] Lege frumentaria.

84 *quam dissuaserit*] Sic bene Davisius pro vulgato *dissuaserat*, atque id et Ms. Guelf. habet.

dem? nego igitur ejus esse, qui dolore summum malum metiatur, mentionem facere virtutis. Et queruntur quidam Epi- 21
curei, viri optimi (nam nullum genus est minus malitiosum) 50
me studiose dicere contra Epicurum. Ita credo, de honore, aut de dignitate contendimus. mihi summum in animo bonum videtur, illi autem in corpore: mihi in virtute, illi in voluptate. et illi pugnant: et quidem vicinorum fidem implorant. multi autem sunt, qui statim convolent. ego sum is, qui dicam me non laborare, actum habiturum quod egerint.
Quid enim? de bello Punico agitur? de quo ipso cum aliud 51
M. Catoni, aliud L. Lentulo videretur, nulla inter eos con- b.
certatio umquam fuit. hi nimis iracunde agunt, præsertim cum ab his non sane [85] animosa defendatur sententia, pro qua non in senatu, non in concione, non apud exercitum, neque apud censores dicere audeant. sed cum istis alias, et eo quidem animo, nullum ut certamen instituam: verum dicentibus facile cedam. tantum admonebo: si maxime verum sit, ad corpus omnia referre sapientem: sive, ut honestius dicam, nihil facere, nisi quod expediat: sive omnia referre ad utilitatem suam: quoniam hæc plausibilia non sunt, ut in sinu gaudeant, gloriose loqui desinant.

Cyrenaicorum restat sententia: qui tum ægritudinem cen- 22
sent exsistere, si nec-opinato quid evenerit. est id quidem 52
magnum, ut supra dixi. etiam Chrysippo ita videri scio, quod provisum ante non sit, id ferire vehementius. sed non sunt in hoc omnia: quamquam hostium repens adventus [86] magis aliquanto conturbat, quam exspectatus: et maris subita tempestas, quam ante provisa terret navigantes vehementius: et ejusmodi sunt pleraque. sed cum diligenter necopinatorum naturam consideres, nihil aliud reperias, nisi omnia videri subita majora: et quidem ob duas causas: primum, quod, quanta sint quæ accidunt, considerandi spatium non datur: deinde cum videtur præcaveri potuisse, si provisum esset, quasi culpa contractum malum ægritudinem
acriorem facit. Quod ita esse dies declarat: quæ procedens 53
ita mitigat, ut, iisdem malis manentibus, non modo leniatur p. 202.
ægritudo, sed in plerisque tollatur. Karthaginienses multi a.
Romæ servierunt, Macedones rege Perse capto. vidi etiam in Peloponneso, cum essem adolescens, quosdam Corinthios. hi poterant omnes eadem illa de Andromacha deplorare,

*Hæc omnia vidi.*

Sed jam decantaverant fortasse. eo enim erant vultu, oratio-

85 *animosa sententia*] Est, in qua vel defendenda vel oppugnanda facile vehementius moveantur animi, etiam iracundia, quales sunt, quæ sequuntur, de rebus publicis.

86 *magis aliquanto*] Sic et in Mss. repertum est, et edidere Aldus, Manutii, Lambinus, Davisius. alii *aliquando* quod nihili est.

ne, omni reliquo motu, et statu, ut eos Argivos, aut Sicyonios diceres: magisque me moverant Corinthi subito adspectæ parietinæ, quam ipsos Corinthios: quorum animis diu-
54 turna cogitatio callum vetustatis obduxerat. Legimus librum Clitomachi, quem ille eversa Karthagine misit consolandi causa ad captivos cives suos. in eo est disputatio scripta Carneadis: quam se ait in commentarium retulisse. [87] cum ita positum esset, videri fore in ægritudine sapientem, patria capta: quæ Carneades contra dixerit, scripta sunt. Tanta igitur calamitatis præsentis adhibetur a philosopho medicina, quanta [88] in inveterata ne desideratur quidem. nec si aliquot annis post idem ille liber captivis missus esset, vulneribus mederetur, sed cicatricibus. sensim enim, et pedetentim progrediens extenuatur dolor: non quo ipsa res immutari soleat, aut possit: sed id, quod ratio debuerat, usus docet, minora esse ea, quæ sint visa majora.

23 [89] Quid ergo opus est, dicet aliquis, oratione, aut omnino
55 consolatione ulla, qua solemus uti, cum levare dolorem mærentium volumus? hoc enim fere tum habemus in promtu,
b. nihil oportere inopinatum videri. [90] Atqui tolerabilius feret incommodum, qui cognoverit, necesse esse homini tale aliquid accidere. hæc enim oratio de ipsa summa mali nihil detrahit: [91] tantummodo affert, nihil evenisse, quod non opinandum fuisset. neque tamen genus id orationis in consolando non valet: [92] sed id haud sciam an plurimum. ergo ista nec-opinata non habent tantam vim, ut ægritudo ex his omnis oriatur. feriunt enim fortasse gravius: [93] non id efficiunt, ut ea, quæ accidant, majora videantur, quia recentia
56 sunt, non quia repentina. Duplex est igitur ratio veri reperiendi, non in iis solum, quæ mala, sed in iis etiam, quæ bona videntur. nam [94] aut ipsius rei natura, qualis et quanta sit, quærimus, ut de paupertate nonnumquam, cujus onus disputando levamus, docentes, quam parva, et quam pauca

87 *cum ita positum esset*] Sc. cum aliquis hoc affirmasset et ad disputandum protulisset.

88 *inveteratæ*] Davisius edidit *in inveterata*, quod non displicet et habent edd. vett. ut Junt. Ald. item Ms. Gu. *inveterata* absorpto *in* a verbi sequentis syllaba prima. Ms. Paris. plane *in inveterata*. itaque recepi et ipse.

89 *Quid opus est—oratione*] Sic bene edidit Davisius pro vulgato *ratione*, quia et consolatio sequitur. mox *hoc* cum eodem dedi pro *hæc*, quod et in Ms. Gu. est.

90 *Atqui*] Hoc alienum est. Davisius edidit *Aut qui* cum Manutio, sic est et in Guelf. ego malim *An quis*.

91 *tantummodo affert*] Non satis placet *affert*. nam id est dicit.

92 *sed id haud sciam*] *sed id* non bene. puto legendum modo *et haud sciam*.

93 *non id efficiunt*] *nam id eff.* correxit Bentleius, recepitque Davisius. sed id sententiæ refragatur. melius Lambinus qui locum totum sic constituit: *non id efficiunt, ut ea, quæ accidant, majora sint. Videntur, quia recentia sunt, non quia repentina.* Placet etiam hæc correctio Buherio, sed ut paululum mutet posteriora, *majora videantur. quia recentia sunt, majora videntur, non quia inopinata.*

94 *aut ipsius rei natura*] Sic Mss. Leid. Guelf. sublato *de*, quod est in edd. *de ipsius rei natura*.

sint, quæ natura desideret: aut a disputandi subtilitate orationem ad exempla traducimus. Hic Socrates commemoratur, hic Diogenes, hic Cæcilianum illud,

*Sæpe est etiam sub palliolo sordido sapientia.*

Cum enim paupertatis una, eademque sit vis, quidnam dici
potest, quamobrem C. Fabricio tolerabilis ea fuerit, alii ne-
gent se ferre posse? Huic igitur alteri generi similis est ea 57
ratio consolandi, quæ docet humana esse, quæ acciderint.
non enim solum id continet ea disputatio, ut cognitionem
afferat generis humani: sed significat, tolerabilia esse, quæ
et tulerint, et ferant ceteri. De paupertate agitur: multi 24
patientes pauperes commemorantur. De contemnendo ho-
nore: multi inhonorati proferuntur, et quidem propter id
ipsum beatiores: eorumque, qui privatum otium negotiis
publicis antetulerunt, nominatim vita laudatur: nec siletur
[95] illud potentissimi regis anapæstum, qui laudat senem, et
fortunatum esse dicit, quod inglorius sit, atque ignobilis ad
supremum diem perventurus. Similiter commemorandis ex- 58
emplis, [96] orbitates quoque liberorum prædicantur, eorum- p. 208.
que qui gravius ferunt, luctus, aliorum exemplis leniuntur. a.
sic perpessio ceterorum facit, ut ea, quæ acciderint, multo minora, quam quanta sint existimata, videantur. ita fit sensim cogitantibus, ut, quantum sit ementita opinio, appareat. atque hoc idem et Telamo ille declarat,

*Ego cum genui,*

et Theseus,

*Futuras mecum commentabar miserias.*

et Anaxagoras, *Sciebam me genuisse mortalem.* Hi enim omnes diu cogitantes de rebus humanis, intelligebant, eas nequaquam pro opinione vulgi esse extimescendas. et mihi quidem videtur idem fere accidere iis, qui ante meditantur, quod iis, quibus medetur dies: nisi [97] quod ratio quidem sanat illos, hos ipsa natura, intellecto eo, [98] quod remedium illud continet, [99] malum, quod opinati sint, esse maximum,

95 *illud potentissimi regis anapæstum*] Agamemnonis ap. Euripidem Iphig. in Aul. 15.

96 *orbitates q. l. prædicantur*] I. e. commemorantur, ut et infra c. 33. hoc verbum dicitur: *ut enim tulerit quisque —prædicandum est.* in *orbitates liberorum*. mihi *liberorum* glossam sapere visum est. nam vulgo non additur orbitati genitivus, cum sic et proprie dicitur, de liberis sc. at cum tropice. Sic in epist. ad div. est *orbitas senatus virorum talium.*

97 *quod ratio quidem*] *quidem* pro *quædam* dedi cum Davisio.

98 *quod remedium illud continet*] I. e. in quo est vis illius remedii, in quo remedium inest, cernitur. Davisius correxit, *quod rem continet, illud m.* et sic habent Mss. quidam, non male. In Guelf. est *re.*

99 *m. quod opinatum sit, esse maximum*] Hoc quidem stultum sit, nec Cicero dixit. legendum est *opinati sint*, ut et Davisio visum est. nec dubitavi recipere hanc emendationem. Sed et *esse* deletum velim.

nequaquam esse tantum, ut vitam beatam possit evertere.

59 Hoc igitur efficitur, ut ex illo nec-opinato plaga major sit, non ut illi putant, ut, cum duobus pares casus evenerint, is modo ægritudine afficiatur, cui ille nec-opinato casus evenerit. itaque dicuntur nonnulli in mærore, cum de hac communi hominum conditione audivissent, ea lege esse nos natos, ut nemo in perpetuum esse posset expers mali, gravius

25 etiam tulisse. Quocirca Carneades, ut video nostrum scribere Antiochum, reprehendere Chrysippum solebat, laudantem [100] Euripideum carmen illud,

*Mortalis nemo est,* [1] *quem non attingat dolor,*
*Morbusque. multi sunt humandi liberi,*
b. *Rursum creandi: morsque est finita omnibus.*
*Quæ generi humano angorem nequidquam afferunt.*
*Reddenda est terræ terra: tum vita omnibus*
*Metenda, ut fruges. sic jubet necessitas.*

60 Negabat genus hoc orationis quidquam omnino ad levandam ægritudinem pertinere. id enim ipsum dolendum esse dicebat, quod in tam crudelem necessitatem incidissemus. nam illam quidem orationem ex commemoratione alienorum malorum ad malivolos consolandos esse accommodatam. mihi vero longe videtur secus. nam et necessitas ferendæ conditionis humanæ, quasi cum deo [2] pugnare prohibet, admonetque esse hominem: quæ cogitatio magnopere luctum levat: et enumeratio exemplorum, non ut animum malivolorum oblectet, affertur, sed ut ille, qui mæret, ferendum sibi id censeat, quod videat multos moderate, et tranquille tulisse.

61 Omnibus enim modis fulciendi sunt, qui ruunt, [3] nec cohærere possunt propter magnitudinem ægritudinis. ex quo ipsam ægritudinem [4] λύπην Chrysippus, quasi solutionem totius hominis, appellatam putat. quæ tota poterit evelli, explicata, ut principio dixi, causa ægritudinis. est enim nulla alia, nisi opinio, et judicium magni præsentis, atque urgentis mali. itaque et dolor corporis, cujus est morsus acerrimus, [5] perfertur spe proposita boni. et acta ætas honeste, ac splendide, tantam affert consolationem, ut eos, qui ita vixerint, [6] aut non tangat ægritudo, aut perleviter pungat animi dolor.

100 *Euripideum carmen*] Ex tragœdia Hypsipyle perdita, de cujus fragmentis atque hoc ipso v. Valkenarium V. C. in fragm. Euripid. p. 212.

1 *quem non attingat dolor*] Sic Ms. Guelf. male vulgati *attingit*, versu proximo legendum *multis sunt humandi liberi*, ut et Bentleio visum est.

2 *pugnare prohibet*] Sic bene Ms. Eliensis Leid. pro vulgato *cohibet*.

3 *nec cohærere possunt*] i. e. consistere, perstare. nam quæ non cohærent sed dissolvuntur, ea concidunt et ruunt.

4 *λύσιν Chrysippus*] Ms. Leid. et edd. vett. quædam, ut Junt. addunt, *id est λύσιν*, quod a glossatore est.

5 *perfertur*] Sic Ms. Guelf. et edd. vett. non ut vulgg. *perferetur*.

6 *aut non tangat ægritudo*] Mss. habent *attingat*, bene: *ægritudo* sane friget: nam *attingat* refertur ad *animi dolor* ut *pungat*. itaque delenda videtur,

Sed ad hanc opinionem magni mali cum illa etiam opinio 26
accesserit, oportere; rectum esse; ad officium pertinere,
ferre illud, ægre quod acciderit: tum denique efficitur illa 62
gravis ægritudinis perturbatio. ex hac opinione sunt illa p. 204.
varia, et detestabilia genera lugendi, pædores, muliebres a.
lacerationes genarum, pectoris, feminum, capitis percussiones. Hinc ille Agamemno Homericus, et idem Accianus,

*Scindens dolore identidem intonsam comam.*

In quo facetum illud Bionis, perinde stultissimum regem in luctu capillum sibi evellere, quasi calvitio mæror levaretur. Sed hæc omnia faciunt, opinantes ita fieri oportere. Ita- 63
que et [7] Æschines in Demosthenem invehitur, quod is septimo die post filiæ mortem hostias immolasset. At quam rhetorice? quam copiose? quas sententias colligit? quæ verba contorquet? ut licere quidvis rhetori intelligas. quæ nemo probaret, nisi insitum illud in animis haberemus, omnes bonos interitu suorum quam gravissime mærere oportere. ex hoc evenit, ut in animi doloribus alii solitudines captent, ut ait Homerus de Bellerophonte,

*Qui miser in campis mærens errabat Aleis,*
*Ipse suum cor edens, hominum vestigia vitans.*

et Nioba fingitur lapidea, propter æternum, credo, in luctu silentium. Hecubam autem putant, propter animi acerbitatem quandam, et rabiem, fingi in canem esse conversam. sunt autem alii, quos in luctu cum ipsa solitudine loqui sæpe delectat, ut illa apud Ennium nutrix:

*Cupido cepit miseram nunc me, proloqui*
*Cælo atque terræ Medeæ miserias.*

Hæc omnia recta, vera, debita putantes, faciunt in dolore: 27
maximeque declaratur, hoc quasi officii judicio fieri. quod si 64
qui forte, cum se in luctu esse vellent, aliquid fecerunt humanius, aut si hilarius locuti sunt, revocant se rursus ad mæstitiam, peccatique se insimulant, quod dolere intermiserint. pueros vero matres, et magistri castigare etiam solent,
nec verbis solum, sed etiam verberibus, si quid in domestico b.
luctu hilarius ab iis factum est, aut dictum: plorare cogunt. quid? ipsa remissio luctus cum est consecuta, [8] intellectumque nihil profici mærendo, nonne res declarat, fuisse totum

aut, ut Bentleio visum est, corrigendum *omnino*, quod bene opponitur τῷ *leviter.*

7 *Æsch. in D. invehitur*] In Or. c. Ctesiph. p. 440.

8 *intellectaque*] Non refertur hoc ad *remissio.* itaque corrigendum *intellectumque*, ut correxerunt Man. Lamb. Davisius, qui et *est* addidit. Sic habent edd. vett. et Ms. Eliens. post et *re declarat* sc. *remissio luctus* legunt Davisius et Buherius.

65 illud voluntarium? Quid ille Terentianus [9] ἑαυτὸν τιμωρούμενος, id est, ipse se puniens?

*Decrevi tantisper me minus injuriæ,*
*Chremes, meo gnato facere, dum fiam miser.*

Hic decernit, ut miser sit. num quis igitur quidquam decernit invitus?

*Malo quidem me quovis dignum deputem.*

malo se dignum deputat, nisi miser sit? vides ergo opinionis esse, non naturæ, malum. quid, quod res ipsa lugere prohibet? ut apud Homerum quotidianæ neces, interitusque multorum, sedationem mærendi afferunt: [10] apud quem ita dicitur

*Namque nimis multos, [11] atque omni luce cadentes*
*Cernimus; ut nemo possit mærore vacare.*
*Quo magis est æquum tumulis mandare peremtos*
*Firmo animo, et luctum lacrymis finire diurnis.*

66 Ergo in potestate est abjicere dolorem, cum velis, tempori servientem. An est ullum tempus (quoniam quidem res in nostra potestate est) cui non, ponendæ [12] curæ et ægritudinis causa, serviamus? Constabat, eos, qui concidentem vulneribus Cn. Pompeium vidissent, cum illo ipso acerbissimo, miserrimoque spectaculo sibi timerent, quod se classe hostium circumfusos viderent, nihil tum aliud egisse, nisi ut remiges hortarentur, et ut salutem adipiscerentur fuga:
p. 205. [13] posteaquam Tyrum venissent, tum afflictari, lamentarique
a. cœpisse. timor igitur ab iis ægritudinem potuit repellere,
28 ratio ac sapientia vera non poterit? Quid est autem, quod plus valeat ad ponendum dolorem, quam cum est intellectum, nihil profici, et frustra esse susceptum? si igitur deponi
67 potest, etiam non suscipi potest. voluntate igitur, et judicio suscipi ægritudinem confitendum est. Idque indicatur eorum patientia, qui cum multa sint sæpe perpessi, facilius ferunt, quidquid accidit: obduruisseque sese contra fortunam arbitrantur: ut ille [14] apud Euripidem,

9 *ipse se puniens, i. e.* ἑαυτὸν τιμ.] Quidam pro glossa deleri voluerunt *id est* ἑ. τ. Buherius vult inverti, ἑαυτὸν τιμ. i. e. *ipse se puniens.* placet. nam illud Græcum notum erat e Terentio. pro *puniens* Davisius edidit *pœniens*, probante Buherio, quia in Mss. est *pœnitens.* et hæc forma etiam alibi est apud Ciceronem. Secutus sum Buherium.

10 *apud quem ita d.*] Il. τ. 226.

11 *atque, omni luce, cadentes Cernimus*] Pro *cadentes* Mss. et edd. vett. fere *carentes*, referebant sc. ad *luce.* male. apud Homerum est πίπτουσιν, unde correxit primus Manutius. mox pro *vacare* Ms. Gu. *carere.*

12 *curæ et ægritudinis*] Addidi *et* cum Davisio e Mss.

13 *posteaquam Tyrum venissent*] Wesselingius Obs. I, 13. putat *Cyprum* legendum, quod in Livii Epit. 112. Cornelia uxor et S. Pompeius traduntur ex Ægypto Cyprum refugisse.

14 *apud Euripidem*] Fragmentum hoc græce est ap. Galenum de Dogmat. Hipp. et Plat. L. IV. p. 283. ed. Basil.

*Si mihi nunc tristis primum illuxisset dies,*
*Nec tam ærumnoso navigavissem salo :*
*Esset dolendi causa ; ut injecto equulei*
*Freno repente tactu exagitantur novo.*
*Sed jam subactus miseriis obtorpui.*

Defatigatio igitur miseriarum ægritudines cum faciat leniores,
intelligi necesse est, non rem ipsam atque causam, fontem
esse mæroris. Philosophi summi, neque dum tamen sapien- 68
tiam consecuti, nonne intelligunt, in summo se malo esse ?
sunt enim insipientes : neque insipientia ullum majus malum
est : neque tamen lugent. quid ita ? quia huic generi ma-
lorum [15] non affingitur illa opinio, Rectum esse et æquum,
et ad officium pertinere, ægre ferre, quod sapiens non sis.
quod idem affingimus huic ægritudini, in qua luctus inest,
quæ omnium maxima est. Itaque Aristoteles, veteres philo- 69
sophos accusans, qui existimavissent, philosophiam suis in-
geniis esse perfectam, ait eos aut stultissimos, aut gloriosis-
simos fuisse : sed se videre, quod paucis annis magna ac-
cessio facta esset, brevi tempore philosophiam plane ab-
solutam fore. Theophrastus autem moriens accusasse na- b.
turam dicitur, quod cervis, et cornicibus vitam diuturnam,
quorum id nihil interesset ; hominibus, quorum maxime in-
terfuisset, tam exiguam vitam dedisset : quorum si ætas
potuisset esse longinquior, futurum fuisse, ut, omnibus per-
fectis artibus, omni doctrina hominum vita erudiretur. quere-
batur igitur, se tum, cum illa videre cœpisset, exstingui.
Quid ? ex ceteris philosophis nonne optimus, et gravissimus
quisque confitetur, multa se ignorare ? et multa sibi etiam,
atque etiam esse discenda ? Neque tamen, [16] cum se in 70
media stultitia, qua nihil est pejus, hærere intelligant, ægri-
tudine premuntur. nulla enim admiscetur opinio officiosi
doloris. quid, [17] qui non putabant lugendum viris ? qualis
fuit Q. Maximus efferens filium consularem : qualis L.
Paullus, duobus paucis diebus amissis filiis : qualis M. Cato,
prætore designato, mortuo filio : quales reliqui, quos in con-
solatione collegimus : quid hos aliud placavit, nisi quod 71
luctum et mærorem non putabant viri ? Ergo id, quod alii
rectum opinantes, ægritudini se solent dedere, id ii turpe
putantes ægritudinem repulerunt. ex quo intelligitur, non in
natura, sed in opinione esse ægritudinem.

15 *non affingitur—affingimus*] Edd. vett. sic fere. sic et Ms. Guelf. quædam tamen edd. vett. *affigitur* et *affigimus*, ut Junt. quod edidit Gruterus, non bene.

16 *cum se in m. stultitia—hærere*] Sic Mss. etiam Guelf. et edd. vett. Gruterus, s. Gebhardus, de Turnebi sententia substituit *habere*, nempe pro habitare. Sane *habere* pro habitare dicitur, sed cum accusativo : nuspiam, quod repererim, sic *habere* v. c. in urbe.

17 *qui non putant lugendum viris*] Scribendum *putabant*, aut *putaverunt*. nectitur enim cum sequentibus *quid hos placavit, nisi quod non putabant.*

29 Contra dicuntur hæc. [18] Quis tam demens, ut sua voluntate mæreat? natura affert dolorem. cui quidem Crantor, inquiunt, noster cedendum putat. premit enim, atque instat, nec resisti potest. Itaque Oileus ille apud Sophoclem, qui Telamonem antea de Ajacis morte consolatus esset, is, [19] cum audisset de sua, fractus est. de cujus commutata mente sic dicitur:

*Nec vero tanta præditus sapientia*
*Quisquam est, qui aliorum ærumnam dictis allevans,*
*Non idem, cum fortuna mutata impetum*
p. 206. *Convertat, clade ut subita frangatur sua,*
a. *Ut illa ad alios dicta, et præcepta excidant.*

Hæc cum disputant, hoc student efficere, naturæ obsisti nullo modo posse: [20] ii tamen fatentur, graviores ægritudines suscipi, quam natura cogat. quæ est igitur amentia, [21] ut nos
72 quoque idem ab aliis requiramus? Sed plures sunt causæ suscipiendi doloris. primum illa opinio mali, quo viso, atque persuaso, ægritudo insequitur necessario. deinde etiam gratum mortuis se facere, si graviter eos lugeant, arbitrantur. accedit superstitio muliebris quædam. existimant enim, diis immortalibus se facilius satis facturos, [22] si eorum plaga perculsi, afflictos se, et stratos esse fateantur. sed hæc inter se quam repugnent, plerique non vident. laudant enim eos, qui æquo animo moriantur: qui alterius mortem æquo animo ferant, eos putant vituperandos. quasi fieri ullo modo possit, quod in amatorio sermone dici solet, ut quisquam plus alterum
73 diligat, quam se. Præclarum illud est, et si quæris, rectum quoque, et verum, ut eos, qui nobis carissimi esse debeant, æque ac nosmetipsos amemus: [23] ut vero plus, fieri nullo pacto potest. ne optandum quidem est in amicitia, ut me ille plus, quam se, ego illum plus, quam me. perturbatio
30 vitæ, si ita sit, atque officiorum omnium, consequatur. Sed de hoc alias. nunc illud satis est, non attribuere ad amissionem amicorum, miseriam nostram, ne illos plus, quam ipsi velint, si sentiant, plus certe, quam nosmetipsos, diligamus. nam, quod aiunt, plerosque consolationibus nihil levari, adjunguntque, consolatores ipsos confiteri se miseros,

18 *Quis tam demens*] Malim cum Davisio *Ecquis*, aut addi *est*.

19 *cum audisset de suo*] Immo de *sua* sc. morte, aut addendum *filio* ex ed. Junt. et Ms. Eliensi. illud melius.

20 *ii tamen fat.*] Puto legendum *iidem tamen*.

21 *ut nos q. idem ab aliis requiramus*] Hic aliquid deesse videtur, nempe, in quo sit amentia, sc. graviores ægritudines suscipere, quam natura cogat. tum placet Davisii correctio *ab illis idem requiramus*, nempe ab iis, qui hæc disputant.

22 *si eorum plaga perculsi*] Malim *percussi*, quæ verba sæpe in libris permutantur; et id h. l. aptum est, non illud.

23 *at vero plus*] Davisius, *ut vero plus*. Sic et ed. Junt. et aliæ vett. placet et mihi.

cum ad eos impetum suum fortuna converterit: utrumque b.
dissolvitur. sunt enim ista non naturæ vitia, sed culpæ. stultitiam autem accusare quamvis copiose licet. nam et qui non levantur, ipsi ad miseriam invitant: et qui suos casus aliter ferunt, [24] atque auctores aliis ipsi fuerunt, non sunt vitiosiores, quam fere plerique, qui avari avaros, gloriæ cupidos gloriosi reprehendunt? est enim proprium stultitiæ,
aliorum vitia cernere, oblivisci suorum. Sed nimirum hoc 74
maximum est experimentum, cum constet ægritudinem vetustate tolli, hanc vim non esse in die positam, sed [25] in cogitatione diuturna. nam si et eadem res est, et idem est homo: qui potest quidquam de dolore mutari, si neque de eo, propter quod dolet, quidquam est mutatum, neque de eo, qui dolet? cogitatio igitur diuturna, nihil esse in re mali,
dolori medetur, non ipsa diuturnitas. Hic mihi afferunt 31
mediocritates. quæ si naturales sunt, quid opus est consolatione? natura enim ipsa terminabit modum. sin opinabiles, opinio tota tollatur. satis dictum esse arbitror, ægritudinem, esse opinionem mali præsentis, in qua opinione illud insit, ut ægritudinem suscipere oporteat.

Additur ad hanc definitionem a Zenone recte, ut illa 75
opinio præsentis mali sit recens. hoc autem verbum sic interpretatur, ut non tantum illud recens esse velit, quod paullo ante acciderit, sed, quam diu in illo opinato malo vis quædam insit, [26] et vigeat, et habeat quandam viriditatem, tam diu appelletur recens: ut Artemisia illa, Mausoli, Cariæ regis, uxor; quæ nobile illud Halicarnassi fecit sepulcrum. quamdiu vixit, vixit in luctu, eodemque etiam confecta contabuit. huic erat illa opinio quotidie recens: quæ tum denique [27] non appellatur recens, cum vetustate exaruit.

Hæc igitur officia sunt consolantium, tollere ægritudinem p. 207.
funditus, aut sedare, aut detrahere quam plurimum, aut a.
supprimere, nec pati manare longius, [28] aut ad alia mentem
traducere. Sunt, qui unum officium consolantis putent, 76
malum illud omnino non esse, ut Cleanthi placet. sunt, qui non magnum malum, ut Peripatetici. [29] sunt, qui abducant

24 *atque ut auctores*] Bene Davisius delevit *ut*. nam non solet in hac forma addi.

25 *in cogitatione diuturna*] Male a Grutero editum est *diurna*, quia in Mss. repererat, ut est et in Gu. natum e compendio. bene illud reddidit Davisius. sic et paullo post est, et commemoratur *diuturnitas*.

26 *et vigeat*] Davisius *ut v.*

27 *non appellabatur recens*] Non placet. deberet sequi *exaruisset*. Legendum *appellabitur*, vel, ut est in Ms. Bak. ap. Davis. et Leid. ap. Buherium *appellatur*: res enim pertinet ad genus universum. Buherius præfert hoc. nil interest, nisi quod in illo legendum etiam videtur *exaruerit*. itaque ipse hoc prætuli. Librarii putavere, rem ad illam narrationem de Artemisia pertinere. itaque ex eo fecere *appellabatur*.

28 *aut ad aliam traducere*] *aliam* verum esse non potest. Davisius e Mss. dedit *alia*: sed et sic aliquid deesse videtur: an *mentem*? quod et in Gu. est sed cum *ab*.

29 *sunt qui abducant*] Vulgo male *abducunt*, item paullo post *putent* dedi

a malis ad bona, ut Epicurus. sunt, qui satis putent, ostendere, nihil inopinati [30] accidisse, nihil mali. Chrysippus autem caput esse censet in consolando, detrahere illam opinionem mærenti, si se officio fungi putet justo, atque debito. sunt etiam, [31] qui hæc omnia genera consolandi colligant. alius enim alio modo movetur, ut fere nos omnia in consolationem unam conjecimus: erat enim in tumore animus, et omnis in eo tentabatur curatio. sed sumendum tempus est non minus in animorum morbis, quam in corporum : ut Prometheus ille Æschyli ; cui cum dictum esset,

*Atqui, Prometheu, te hoc tenere existimo,*
*Mederi posse rationem iracundiæ.*

Respondit,

*Si quidem qui tempestivam medicinam admovens*
*Non ad gravescens vulnus illidat manus.*

32 Erit igitur in consolationibus prima medicina, docere aut
77 nullum malum esse, aut admodum parvum : altera et de communi conditione vitæ, et proprie, si quid sit de ipsius, qui mæreat ; [32] [disputandum] tertia, summam esse stultitiam frustra confici mærore, cum intelligas, nihil posse profici. nam Cleanthes quidem sapientem consolatur : qui con-
b. solatione non eget. nihil enim esse malum, quod turpe non sit, si lugenti persuaseris, non tu illi luctum, sed stultitiam detraxeris. alienum autem tempus docendi. et tamen non satis mihi videtur vidisse hoc Cleanthes, suscipi aliquando ægritudinem posse ex eo ipso, quod esse summum malum Cleanthes ipse fateatur. quid enim dicemus ? cum Socrates Alcibiadi persuasisset, ut accepimus, eum nihil hominis esse, nec quidquam inter Alcibiadem, summo loco natum, et quemvis bajulum interesse : cum se Alcibiades afflictaret, lacrymansque Socrati supplex esset, ut sibi virtutem traderet, turpitudinemque depelleret : quid dicemus, Cleanthe ? [33] num in illa re, quæ ægritudine Alcibiadem afficiebat, mali nihil
78 fuisse ? Quid ? illa Lyconis, qualia sunt ? qui ægritudinem extenuans, parvis ait eam rebus moveri, [34] fortunæ et cor-

pro *putant*. *Sunt*, *qui putent* etiam paullo ante est *putent*. Davisius primo male fecit *putant*, deinde addidit *docere* sed id latet in *consolantis*. *putent* verum est. Sic et mox correxi : *abducant*, *putent*.

30 *accidisse, nihil mali*] *nihil mali* displicuit viris doctis. et est sane non aptum. Manutius et Lambinus corrigunt *nihil novi*. non male. Sed Davisius pro eo ponit *ut Cyrenaici :* quia in omnibus membris auctores sententiæ adduntur.

31 *qui—colligant*] Male vulgo *colligunt*.

32 *disputandum*] Hoc verbum a glossatore est, delendumque, pendet oratio a *docere*, ut et quæ post *tertia* sunt.

33 *num in illa re*] Sic edd. vett. etiam Vict. Manut. Lamb. Gruterus e Pall. Mss. *tum*. male.

34 *fortunæ et corporis incommodis*] Suspicatus sum *fortuna*.

poris incommodis, non animi malis. quid ergo? illud, quod Alcibiades dolebat, non ex animi malis, vitiisque constabat? Ad Epicuri consolationem satis est ante dictum. Ne illa 33
quidem consolatio firmissima est, quamquam et usitata est, 79
et sæpe prodest: Non tibi hoc soli. Prodest hæc quidem, ut dixi, sed nec semper, nec omnibus. sunt enim, qui respuant: sed refert, quo modo adhibeatur. ut enim tulerit quisque eorum, qui sapienter tulerunt, non quo quisque incommodo affectus sit, prædicandum est. Chrysippi, ad veritatem firmissima est: ad tempus ægritudinis, difficilis. magnum opus est, probare mærenti, illum suo judicio, et quod se ita putet oportere facere, mærere. nimirum igitur, ut in causis non semper utimur eodem statu; (sic enim appellamus controversiarum genera) sed ad tempus, ad con- p. 208.
troversiæ naturam, ad personam accommodamus: sic in a.
ægritudine lenienda quam quisque curationem recipere possit, videndum est.

Sed nescio quo pacto ab eo, quod erat a te propositum, 80
aberravit oratio. tu enim de sapiente quæsieras: cui aut malum videri nullum potest, quod vacet turpitudine: aut ita parvum malum, ut id obruatur sapientia, vixque appareat: qui nihil opinione affingat, assumatque ad ægritudinem: nec id putet esse rectum, se quam maxime excruciari, luctuque confici: quo pravius nihil esse possit. edocuit tamen ratio, ut mihi quidem videtur, cum hoc ipsum proprie non quæreretur hoc tempore, num quod esset malum, nisi quod idem dici turpe posset: tamen ut videremus, quidquid esset in ægritudine mali, id non naturale esse, sed voluntario judicio, et opinionis errore contractum. Tractatum est autem a 81
nobis id genus ægritudinis, quod unum est omnium maximum, ut, eo sublato, reliquorum remedia ne magnopere quærenda arbitraremur. Sunt enim certa, quæ de paupertate; certa, 34
quæ de vita inhonorata, et ingloria dici soleant. separatim certæ scholæ sunt de exsilio, de interitu patriæ, de servitute, de debilitate, de cæcitate, et de omni casu, in quo nomen poni solet calamitatis. hæc Græci in singulas scholas, et in singulos libros dispertiunt. [35] opus enim quærunt: quamquam plenæ disputationes delectationis sunt. Et tamen, 82
ut medici, toto corpore curando, minimæ etiam parti, si condoluit, medentur: [36] sic philosophia, cum universam ægritudinem sustulit, tamen, si quis error aliunde exstitit,

35 *opus enim quærunt*] Jocose in philosophos, qui scribendi materiam anxie quærunt, sicut pauperes occasionem laborandi et quærendi, unde vivant.

36 *sic philosophia* &c.] Hic locus non videtur cohærere. nam *τὸ philosophia* non habet verbum, cui jungatur. Conjeci, primum legendum hic esse *philosophiæ*, deinde in consequenti, quod est in verbis *etsi singularum rerum* &c. legerim *ei s. r. s. p. consolationes* sic et Davisius. pro in *aliunde* malim *alicunde*.

si paupertas momordit, si ignominia pupugit, si quid tenebrarum obfudit exsilium, aut eorum, quæ modo dixi, si quid
b. exstitit : et si singularum rerum sunt propriæ consolationes : de quibus audies tu quidem, cum voles : sed ad eundem fontem revertendum est, ægritudinem omnem procul abesse a sapiente, quod inanis sit, quod frustra suscipiatur, quod non natura exoriatur, sed judicio, sed opinione, sed quadam invitatione ad dolendum, cum id decreverimus ita fieri opor-
83 tere. Hoc detracto, quod totum est voluntarium, ægritudo erit sublata illa mærens : [37] morsus tamen, et contractiunculæ quædam animi relinquentur. hanc dicant sane naturalem, dum ægritudinis nomen absit, grave, tætrum, funestum : quod cum sapientia esse, atque, ut ita dicam, habitare nullo modo possit. Atqui stirpes sunt ægritudinis, quam multæ, quam amaræ ! quæ, ipso trunco everso, [38] omnes eligendæ sunt, et, si necesse erit, singulis disputationibus. superest enim nobis hoc, cuicuimodi est, otium. Sed ratio una omnium est ægritudinum, plura nomina. nam et invidere, ægritudinis est, et æmulari, et obtrectare, et misereri, angi, lugere, mærere, ærumna affici, lamentari, sollicitari, dolere,
84 in molestia esse, afflictari, desperare. Hæc omnia definiunt Stoici : eaque verba, quæ dixi, singularum rerum sunt, non, ut videntur, easdem res significant, sed aliquid differunt : quod alio loco fortasse tractabimus. hæ sunt illæ fibræ stirpium, quas initio dixi, persequendæ, et omnes eligendæ, ne ulla umquam possit existere. magnum opus, et difficile. quis negat ? quid autem præclarum, non idem arduum ? sed tamen [39] id effecturam philosophia profitetur. nos modo curationem ejus recipiamus. Verum quidem hæc hactenus. cetera, quotiescumque voletis, et hoc loco, et aliis, parata vobis erunt.

37 *morsus et contractiunculæ*] Quia sequitur *hanc*, legendum *contractiuncula* —*relinquetur*, ut vidit Bentleius.

38 *omnes eligendæ sunt*] i. e. tollendæ, evellendæ. Davisius correxit *elidendæ* sunt, quod est verbum Ciceronis in hac re : sed et *eligere* in hac re dicitur. itaque Burmannus ad Virg. G. II, 407. defendit.

39 *id effecturam*] Davisius addidit *se*. bene, opinor.

# M. TULLII CICERONIS

p. 209. a.

# TUSCULANARUM QUÆSTIONUM

AD

# M. BRUTUM

## LIBER QUARTUS.

DE

## RELIQUIS ANIMI PERTURBATIONIBUS.

### ARGUMENTUM.

*Præfatio hujus libri ad asserendum priscis Romanis Philosophiæ studium comparata est. Ipsa autem libri hujus disputatio in hoc versatur, ut,* omni perturbatione posse sapientem vacare, *demonstretur. Primo adfertur perturbationis Stoica definitio, et in quattuor genera distributio; quarum duæ ex bonis opinatis sunt, ut lætitia et libido; duæ ex malorum errore, ut ægritudo et metus: hisque singulis perturbationibus suæ partes subjiciuntur. c.* 4-9. *Deinde quomodo ipsa perturbatio ab ægrotatione seu morbo differat, et quæ sit in hoc genere animi cum corpore similitudo, ostenditur. c.* 10-14. *Sequitur postea brevis demonstratio ejus, quod quærebatur, nempe perturbationem cum sapientia consistere non posse, longa autem contra Peripateticos disputatio, qui perturbationes necessarias esse, naturales, utilesque contendunt, easque a sapiente non tollendas et extirpandas, sed modum ipsis adhibendum statuunt, c.* 15-26. *Subjicitur tandem de perturbationum curatione. Ea varia est, neque omnis perturbatio una ratione sedatur. Est præterea in quattuor perturbationibus illis ea distinctio: Primum, utrum ad universam perturbationem, tamquam ægritudinem, lætitiam, an ad singulas, h. e. generibus subjectas formas adhibeatur; deinde, utrum mali bonive opinionem, an ipsam omnino perturbationem tollas. Sed certa et propria sanatio est, si doceas, ipsas perturbationes per se esse vitiosas, nec habere quicquam aut naturale, aut necessarium. Altera autem ratio, quæ simul opinionem boni aut mali tollit, est ea quidem utilior, sed raro proficit, neque est ad vulgus adhibenda. Est etiam, ubi adhiberi plane non potest, quod res, quæ perturbat animum, vere est bona aut mala, tamquam, si quis ægre ferat, nihil in se esse virtutis, nihil animi, nihil officii, nihil honestatis. c.* 27. 28. *Reliqua disputatio, quomodo quattuor ista genera tollenda sint, docet.*

1 CUM multis locis nostrorum hominum ingenia, virtutesque,
1 Brute, soleo mirari, tum maxime his in studiis, [1] quæ sero admodum expetita, in hanc civitatem e Græcia transtulerunt. nam cum a primo urbis ortu, regiis institutis, partim etiam legibus, auspicia, cæremoniæ, comitia, provocationes, patrum consilium, equitum peditumque descriptio, tota res militaris, divinitus [2] esset constituta; tum progressio admirabilis, incredibilisque cursus ad omnem excellentiam factus est, dominatu regio republica liberata. nec vero hic locus est, ut de moribus institutisque majorum, et disciplina ac temperatione civitatis loquamur. aliis hæc locis satis accurate a nobis dicta sunt, maximeque in iis sex libris, quos de re-
2 publica scripsimus. Hoc autem loco consideranti mihi studia doctrinæ, multa sane occurrunt, cur ea quoque arcessita aliunde, neque solum expetita, sed etiam conservata, et culta videantur. erat enim illis pæne in conspectu præstanti sapientia et nobilitate Pythagoras, qui fuit in Italia
b. temporibus iisdem, quibus L. Brutus patriam liberavit, præclarus auctor nobilitatis tuæ. Pythagoræ autem doctrina cum longe lateque flueret, permanavisse mihi videtur in hanc civitatem: idque cum conjectura probabile est, tum quibusdam etiam vestigiis indicatur. quis enim est, qui putet, cum floreret [3] [in Italia] Græcia potentissimis et maximis urbibus, ea, quæ magna dicta est, in hisque primum ipsius Pythagoræ, deinde postea Pythagoreorum tantum nomen esset, nostrorum hominum ad eorum doctissimas voces aures
3 clausas fuisse? Quinetiam arbitror, propter Pythagoreorum admirationem, Numam quoque regem, Pythagoreum a posterioribus existimatum. nam cum Pythagoræ disciplinam et instituta cognoscerent, regisque ejus æquitatem, et sapientiam a majoribus suis accepissent, ætates autem et tempora ignorarent propter vetustatem, eum, qui sapientia excelleret,
2 Pythagoræ auditorem fuisse crediderunt. Et de conjectura quidem hactenus. Vestigia autem Pythagoreorum, quamquam multa colligi possunt, paucis tamen utemur, quoniam non id agitur hoc tempore. nam cum carminibus soliti illi esse dicantur et præcepta quædam occultius tradere, et mentes suas a cogitationum intentione, cantu, fidibusque ad tranquillitatem traducere, gravissimus auctor in Originibus dixit Cato, morem apud majores hunc epularum fuisse, ut

1 *quæ sero a. expetita in h. c. e Gr. transtulerunt*] Quo pertinet *transtulerunt?* an ad *ingenia*, ut ea transtulisse ea studia Romam dicantur. durum hoc fuerit. Ciceronem puto scripsisse *transierunt*.

2 *esset constituta*] Quia hoc est commune pluribus præcedentibus non male Davisius *essent* edidit.

3 *in Italia*] Hic primum me offendit concursus duorum ὁμοιοτελεύτων verborum: deinde redundantia hujus nominis. nam illud Græciæ additum, *ea, quæ magna dicta est*, satis Græciam in extrema Italia distinguit ab altera. Igitur illud *in Italia* forte est a glossatore.

deinceps, qui accubarent, canerent ad tibiam clarorum virorum laudes, atque virtutes. ex quo perspicuum est, et [4] cantus tum fuisse rescriptos vocum sonis, et carmina. Quamquam 4
id quidem etiam XII. tabulæ declarant, condi jam tum solitum esse carmen: quod ne liceret fieri ad alterius injuriam, lege sanxerunt. nec vero illud non eruditorum temporum argumentum est, quod et deorum pulvinaribus, et epulis magistratuum, [5] fides præcinunt: quod proprium ejus fuit, de qua loquor, disciplinæ. [6] mihi quidem Appii Cæci p. 210.
carmen, quod valde Panætius laudat epistola quadam, quæ a.
est ad Q. Tuberonem, [7] Pythagoreum videtur. multa etiam sunt in nostris institutis [8] ducta ab illis: quæ prætereo, ne ea, quæ [9] peperisse ipsi putamur, aliunde didicisse videamur. Sed, ut ad propositum redeat oratio: quam brevi tempore, 5
quot, et quanti poëtæ, qui autem oratores exstiterunt? facile ut appareat, nostros omnia consequi potuisse, simul ut velle cœpissent. sed de ceteris studiis alio loco et dicemus, si usus fuerit, et sæpe diximus. Sapientiæ studium vetus 3
id quidem in nostris: sed tamen, ante Lælii ætatem, et Scipionis, non reperio, quos appellare possim nominatim. quibus adolescentibus, Stoicum Diogenem, et Academicum Carneadem video ad senatum ab Atheniensibus missos esse legatos, qui cum reipublicæ nullam umquam partem attigissent, essetque eorum alter Cyrenæus, alter Babylonius, numquam profecto scholis essent excitati, neque ad illud munus electi, nisi in quibusdam principibus, temporibus illis, fuissent studia doctrinæ. qui cum cetera litteris mandarent, alii jus civile, alii orationes suas, alii [10] monumenta majorum: hanc amplissimam omnium artium bene vivendi disciplinam vita magis, quam litteris persecuti sunt. Itaque illius veræ, 6
elegantisque philosophiæ, quæ ducta a Socrate in Peripateticis adhuc permansit, et idem alio modo dicentibus Stoicis, cum Academici eorum controversias disceptarent, nulla fere sunt, aut pauca admodum Latina monumenta, sive propter magnitudinem rerum, occupationemque hominum, sive b.
etiam, quod imperitis ea probari posse non arbitrabantur: cum interim, illis silentibus C. Amafinius [11] exstitit dicens:

4 *cantus fuisse rescriptos vocum sonis*] *rescriptos* habent Mss. et edd. vett. probo J. Fr. Gronovii correctionem *descriptos* ex Livio VII, 1. *descripto ad tibicinem cantu.*

5 *fides præcinunt*] De re præterita sermo est. ergo *præcinuerunt.*

6 *mihi quidem etiam*] Delevi *etiam* auctoribus Mss. ap. Davis. et quia rursus est in sequente argumento.

7 *Pythagoreorum videtur*] Semper mihi displicuit *Pythagoreorum* quia in Mss. Paris. et ed. vet. est *Pythagoreum*, id recepi.

8 *dicta ab illis*] Recte Davisius *ducta*, quod secutus sum. sic Ms. Guelf.

9 *peperisse*] Davisius *reperisse*, quod melius respondet τῷ *didicisse*, etsi de inventione *parere* et *gignere* eleganter dicitur.

10 *monumenta majorum*] i. e. res a majoribus gestas et memoria dignas.

11 *exstitit dicens*] *dicens* delet Lambinus. Certe offendit paululum. Cicero

cujus libris editis, commota multitudo contulit se ad ean-
dem potissimum disciplinam, sive quod erat cognitu perfaci-
lis, sive quod invitabat [12] illecebris blandæ voluptatis, sive
etiam, quia nihil prolatum erat melius; illud, quod erat, te-
7 nebant. Post Amafinium autem multi ejusdem æmuli ra-
tionis multa cum scripsissent, Italiam totam occupaverunt:
quodque maximum argumentum est, non dici illa subtiliter,
quod etiam facile ediscantur: et ab indoctis probentur, id
4 illi firmamentum esse disciplinæ putant. Sed defendat quod
quisque sentit: sunt enim judicia libera: nos institutum te-
nebimus, [13] nulliusque unius disciplinæ legibus adstricti,
quibus in philosophia necessario pareamus, quid sit in qua-
que re maxime probabile, semper requiremus. quod cum
sæpe alias, tum nuper in Tusculano studiose egimus. Ita-
que expositis tridui disputationibus, quartus dies hoc libro
[14] concludetur. ut enim in inferiorem ambulationem descen-
dimus, quod feceramus idem superioribus diebus, acta res
est sic.

8 M. Dicat, si quis vult, qua de re disputari velit. A Non
mihi videtur omni animi perturbatione posse sapiens vacare.
M. Ægritudine quidem hesterna disputatione videbatur:
nisi forte temporis causa assentiebare. A. Minime vero.
nam mihi egregie probata est oratio tua. M. Non igitur
existimas cadere in sapientem ægritudinem? A. Prorsus non
arbitror. M. Atqui, si ista perturbare animum sapientis non
potest, nulla poterit. Quid enim? metusne conturbet? At
p. 211. earum rerum est absentium metus, quarum præsentium est
a. ægritudo. sublata igitur ægritudine, sublatus est metus. re-
stant duæ perturbationes, lætitia gestiens, et libido: quæ si
non cadent in sapientem, semper mens erit tranquilla sapien-
9 tis. A. Sic prorsus intelligo. M. Utrum igitur mavis?
statimne nos vela facere, an quasi e portu egredientes
5 [15] paullulum remigare? A. Quidnam est istuc? non enim
intelligo. M. Quia Chrysippus, et Stoici, cum de animi
perturbationibus disputant, magnam partem in his partiendis
et definiendis occupati sunt: illa eorum perexigua oratio
est, qua medeantur animis, nec eos turbulentos esse patian-

potest venustatem ex antithetis *silere—dicere* quæsivisse, ut aliis locis: sed oppositum τῷ *silentibus* est et in sequente *editis libris*. Buherius ex ed. vetere dedit *docens:* quod non magis placet.

12 *illecebris blandis voluptatis*] Quia plures libri scr. habent *blandæ*, id cum Davisio recepi. tum pro *invitabatur* dedi *invitabat*, necessitate Grammatica: nam refertur ad disciplinam, ut præcedens *erat*.

13 *nulliusque unius disciplinæ*] Dedi *nulliusque* pro *nullisque* ut voluit Bentleius. Sic dicimus *in nullius magistri verba jurare*, non, *in nulla magistri verba*. Et sic habent Mss. Paris.

14 *concludetur*] Vulgo est *concluditur*. ego olim conjiciebam *concludatur:* sed secutus sum libros a Buherio laudatos.

15 *paullulum remigare*] i. e. lente progredi, nempe subtiliori disputatione, per definitiones, divisiones &c.

tur. Peripatetici autem ad placandos animos multa afferunt: spinas partiendi et definiendi prætermittunt. quærebam igitur, utrum [16] panderem vela orationis statim, an eam ante paullulum dialecticorum remis propellerem. A. Isto modo vero. erit enim hoc totum, quod quæro, ex utroque perfectius. M. Est id quidem rectius: sed post requires, si 10
quid fuerit obscurius. A. Faciam equidem. tu tamen, ut soles, dices ista ipsa obscura planius, quam dicuntur a Græcis. M. Enitar equidem: sed intento opus est animo, [17] ne omnia dilabantur, si unum aliquod effugerit. Quoniam quæ Græci πάθη vocant, nobis perturbationes appellari magis placet, quam morbos: in his explicandis veterem illam equidem Pythagoræ primum, deinde Platonis descriptionem sequar: qui animum in duas partes dividunt; alteram rationis participem faciunt, alteram expertem. in participe rationis ponunt tranquillitatem, id est, placidam, quietamque constantiam: in illa altera motus turbidos tum iræ, tum cupiditatis, contrarios inimicosque rationi. Sit igitur hic fons. Utamur 11
tamen, in his perturbationibus describendis, Stoicorum defi- b.
nitionibus, et partitionibus: qui mihi videntur in hac quæstione versari acutissime.

Est igitur Zenonis hæc definitio, ut perturbatio sit, quod 6
πάθος ille dicit, aversa a recta ratione, contra naturam, animi commotio. quidam brevius, perturbationem, esse appetitum vehementiorem: sed vehementiorem eum volunt esse, qui longius discesserit a naturæ constantia. partes autem perturbationum volunt ex duobus opinatis bonis nasci, et ex duobus opinatis malis: ita esse quattuor. ex bonis libidinem, et lætitiam: ut sit lætitia, præsentium bonorum; libido, futurorum. ex malis metum, et ægritudinem nasci censent: metum, futuris: ægritudinem, præsentibus. quæ enim venientia metuuntur, eadem afficiunt ægritudine instantia. Lætitia 12
autem et libido in bonorum opinione versantur, cum libido [18] ad id, quod videtur bonum, injecta, et inflammata rapiatur; lætitia, ut adepta jam aliquid concupitum, efferatur, et gestiat. natura enim omnes ea, quæ bona videntur, sequuntur, fugiuntque contraria. Quamobrem simul objecta spe-

16 *panderem vela orationis*] Davisius edidit *orationi*. an ergo etiam *vela navi*, non *navis* panduntur. et clare *oratio* comparatur navi, non vento, cui vela panduntur, quia dicitur *remis propelli*. Buherius in Ms. reperit additum *velut egredientes e portu*, idque ei verum visum. immo est a glossatore. Cicero alio loco dicit egredientes e portu solere *inhibere remis*.

17 *ne omnia dilabantur*] Conjeci dudum *elabantur*, quod melius respondet alteri *effugerit*.

18 *ad id*, *q. v. b. injecta et inflammata*] Hæsere viri docti ad *injecta*, Davisius correxit *inlecta*, quod et scr. et edd. quædam de veteribus habent, placuitque et Buherio. et est id facilius vulgato *injecta*: sed tamen et *injecta* defendi potest ex Nat. D. I, 20. *in quam se animus injiciens atque intendens*. itaque non ausus sum id tollere.

cies cujuspiam est, quod bonum videatur, ad id adipiscendum impellit ipsa natura. id cum constanter prudenterque fit, ejusmodi appetitionem Stoici βούλησιν appellant, nos appellamus voluntatem. eam illi putant in solo esse sapiente, quam sic definiunt. voluntas est, quæ quid cum ratione desiderat. quæ autem, [19] ratione adversa, incitata est vehementius, ea libido est, vel cupiditas effrenata : quæ in omnibus

13 stultis invenitur. Itemque, cum ita movemur, ut in bono si-
p. 212. mus aliquo, dupliciter id contingit. nam cum ratione animus
a. movetur placide atque constanter, tum illud gaudium dicitur. cum autem inaniter et effuse animus exsultat, tum illa lætitia gestiens, vel nimia dici potest ; quam ita definiunt, sine ratione animi elationem. quoniamque, ut bona natura appetimus, sic a malis natura declinamus : [20] quæ declinatio, cum ratione fiet, cautio appelletur, eaque intelligatur in solo esse sapiente : quæ autem sine ratione, et cum exanimatione humili, atque fracta, nominetur metus. est igitur metus, ratione adversa, cautio. [21] præsentis autem mali, sapientis affe-

14 ctio, nulla est. Stulti autem ægritudo est ea, qua afficiuntur in malis opinatis, animosque demittunt, et contrahunt, rationi non obtemperantes. itaque hæc prima definitio est, ut ægritudo sit animi, adversante ratione, contractio. sic quattuor perturbationes sunt, tres constantiæ, quoniam ægritudini nulla constantia opponitur.

7 Sed omnes perturbationes judicio censent fieri et opinione. Itaque eas definiunt pressius, ut intelligatur non modo quam vitiosæ, sed etiam quam in nostra sint potestate. est igitur ægritudo, opinio recens mali præsentis, in quo [22] demitti contrahique animo rectum esse videatur. lætitia, opinio recens boni præsentis, in quo efferri rectum esse videatur. metus, opinio impendentis mali, quod intolerabile esse videatur. libido, opinio venturi boni, quod sit ex usu, jam præsens

15 esse atque adesse. Sed quæ judicia, quasque opiniones perturbationum esse dixi, non in eis perturbationes solum positas esse dicunt, [23] verum illa etiam, quæ efficiuntur perturbationibus, ut ægritudo quasi morsum aliquem doloris efficiat ;

19 *ratione adversa*] i. e. contra rationem. Davisius in ed. sec. dedit *aversa ratione*, ut et post, prope finem capitis hujus : neutrum bene. vulgatum verum est ; firmaturque eo, quod est in fine capitis, *animi, adversante ratione, contractio.*

20 *quæ declinatio cum r. fiet*] Delevi *si* e Mss. et contextu.

21 *præsentis mali, sapientis affectio nulla est*] i. e. e præsenti malo sapiens non afficitur : nam ea foret ægritudo, qua sapientem carere demonstratum est L. III. Bentleius legi volebat *sapienti* et mox *stultis*.

22 *demitti contrahique animo*] Pearcius volebat *animos*. sed nil interest. dici potest *contrahi animo* et *animos :* potest etiam plane omitti. *animos* tamen melius convenit τῷ *demitti*. sed satis est *animo* verbum ultimum *contrahi* convenire.

23 *verum illa etiam*] Davisius corrigendum putabat *verum in illis etiam*, bene, ut opinor.

metus, recessum quendam animi et fugam; lætitia profusam b.
hilaritatem; libido effrenatam appetentiam. opinationem au-
tem, quam in omnes definitiones superiores inclusimus, vo-
lunt esse imbecillam assensionem.

Sed singulis perturbationibus partes ejusdem generis 16
plures subjiciuntur: ut ægritudini, invidentia (utendum est
enim, docendi causa, verbo minus usitato; quoniam invidia
non in eo, qui invidet, solum dicitur, sed etiam in eo, cui
invidetur) æmulatio, obtrectatio, misericordia, angor, luctus,
mæror, ærumna, dolor, lamentatio, sollicitudo, molestia,
afflictatio, desperatio, et si quæ sunt de genere eodem. sub
metum autem subjecta sunt pigritia, pudor, terror, timor,
pavor, exanimatio, conturbatio, formido. Voluptati malivo-
lentia [24] [lætans malo alieno], delectatio, jactatio, et similia.
Libidini ira, excandescentia, odium, inimicitia, discordia, in-
digentia, desiderium, et cetera ejusmodi. hæc autem definiunt
hoc modo. Invidentiam esse dicunt ægritudinem susceptam 8
propter alterius res secundas, quæ nihil noceant invidenti. 17
nam si quis doleat ejus rebus secundis, a quo ipse lædatur,
non recte dicitur invidere; ut si Hectori Agamemno. [25] qui
autem, cui alterius commoda nihil noceant, tamen eum do-
leat his frui, is invidet profecto. Æmulatio autem duplici-
ter illa quidem dicitur, ut et in laude, et in vitio nomen hoc
sit. nam et imitatio virtutis, æmulatio dicitur: sed ea nihil
hoc loco utimur; est enim laudis: et est æmulatio, ægri-
tudo, si eo, quod concupierit, alius potiatur, ipse careat.
Obtrectatio autem est ea, quam intelligi zelotypiam volo, 18
ægritudo ex eo, quod alter quoque potiatur eo, quod ipse
concupiverit. Misericordia, est ægritudo ex miseria alte-
rius, injuria laborantis. nemo enim parricidæ, aut proditoris
supplicio misericordia commovetur. Angor, ægritudo pre- p. 213.
mens. Luctus, ægritudo ex ejus, qui carus fuerit, interitu a.
acerbo. Mæror, ægritudo flebilis. Ærumna, ægritudo la-
boriosa. Dolor, ægritudo crucians. Lamentatio, ægritudo
cum ejulatu. Sollicitudo, ægritudo cum cogitatione. Mo-
lestia, ægritudo permanens. Afflictatio, ægritudo cum ve-
xatione corporis. Desperatio, ægritudo sine ulla rerum ex-
spectatione meliorum. Quæ autem subjecta sunt sub metu,
ea sic definiunt: Pigritiam, metum consequentis laboris.
[26] Pudorem et terrorem, metum concutientem, ex quo fit, ut 19
pudorem rubor, terrorem pallor, et tremor, et dentium cre-
pitus consequatur: Timorem, metum mali appropinquantis:

24 *lætans m. a.*] Hoc est a glossatore. pertinet enim ad definitionem, quæ infra est.

25 *qui autem, cui—nihil noceant*] Durius mihi videtur hoc. malim *qui a. cum.*

26 *Pudorem et terrorem*] *Pudorem* in edd. fere excidit. sed abesse non potest. nam et supra adjungitur terrori, et consequens postulat.

Pavorem, metum mentem loco moventem, ex quo illud Ennii,

*Tum pavor sapientiam omnem mihi ex animo expectorat:*

Exanimationem, metum subsequentem, et quasi comitem
pavoris: Conturbationem, metum excutientem cogitata:
9 Formidinem, metum permanentem. Voluptatis autem par-
20 tes hoc modo describunt, ut malivolentia, sit voluptas ex
malo alterius sine emolumento suo: Delectatio, voluptas
suavitate auditus animum deleniens. et, qualis est hæc au-
rium, tales sunt oculorum, et tactionum, et odorationum, et
saporum: quæ sunt omnes unius generis, ad perfundendum
21 animum tamquam illiquefactæ voluptates. Jactatio, est vo-
luptas gestiens, et se efferens insolentius. Quæ autem libi-
dini subjecta sunt, ea sic definiuntur, ut Ira, sit libido pœ-
b. niendi ejus, qui videatur læsisse injuria. Excandescentia au-
tem, sit ira nascens, et modo existens, [27] quæ θύμωσις Græce
dicitur: Odium, ira inveterata: Inimicitia, ira ulciscendi
tempus observans: Discordia, ira acerbior, [28] intimo odio et
corde concepta: Indigentia, libido inexplebilis: Desiderium,
libido ejus, qui nondum adsit, videndi. [29] Distinguunt illud
etiam, ut sit libido earum rerum, quæ dicuntur de quodam,
aut quibusdam: quæ κατηγορήματα dialectici appellant; ut
habere divitias, capere honores. Indigentia, [30] rerum ipsa-
22 rum est, ut honorum, ut pecuniæ. Omnium autem pertur-
bationum fontem esse dicunt, Intemperantiam: quæ est a
tota mente, [31] et a recta ratione defectio, sic aversa a præ-
scriptione rationis, ut nullo modo appetitiones animi nec
regi, nec contineri queant. quemadmodum igitur temperan-
tia sedat appetitiones, et efficit, ut eæ rectæ rationi pareant;
conservatque considerata judicia mentis: sic huic inimica
intemperantia, omnem animi statum inflammat, conturbat,
incitat. itaque et ægritudines, et metus, et reliquæ perturba-
10 tiones omnes gignuntur ex ea. Quemadmodum cum san-
23 guis corruptus est, aut pituita redundat, aut bilis, in corpore
morbi ægrotationesque nascuntur, sic pravarum opinionum
conturbatio, et ipsarum inter se repugnantia, sanitate spoliat

27 *quæ θύμωσις Græce dicitur*] Displicet vox θύμωσις h. l. Stephano in Thes. Gr. L. Valkenarioque in fragm. Eurip. p. 231. qui legi vult θυμός. sed ita et legendum *qui*.

28 *intimo odio et corde*] Lambinus et Bentleius corr. *intimo animo*, quod et Davisius edidit. Buherius: *inter duo corde* &c. quod illa definitio et in inimicitiam et odium cadit.

29 *Distinguunt illud etiam*] Puto scribendum *Distinguunt etiam, illud ut sit*, ita non opus erit post addere *desiderium ut sit*; ut Bentleio visum est.

30 *rerum ipsarum est*] Bentleius correxit *sit*. *est* sane stare non potest. ego malim deleri.

31 *et a recta ratione*] Hoc supervacuum est per sequentia. itaque Davisius uncis inclusit, ut spurium. In Guelf. deest *et*, quod firmat *recta ratione* esse glossam.

animum, morbisque perturbat. Ex perturbationibus autem
primum morbi conficiuntur, quæ vocant illi νοσήματα, eaque,
quæ sunt eis morbis contraria. quæ habent ad res certas vi-
tiosam offensionem atque fastidium : deinde ægrotationes,
quæ appellantur a Stoicis ἀῤῥωστήματα, hisque item oppositæ
contrariæ offensiones. Hoc loco nimium operæ consumitur p. 214.
a Stoicis, maxime a Chrysippo, dum morbis corporum com- a.
paratur morborum animi similitudo. qua oratione præter-
missa minime necessaria, ea, quæ rem continent, pertracte-
mus. Intelligatur igitur, perturbationem, jactantibus se 24
opinionibus inconstanter et turbide, in motu esse semper :
cum autem hic fervor concitatioque animi inveteraverit, et
tamquam in venis medullisque insederit, tum existit et mor-
bus, et ægrotatio, et offensiones eæ, quæ sunt eis morbis
ægrotationibusque contrariæ. Hæc, quæ dico, cogitatione 11
inter se differunt, re quidem copulata sunt, eaque oriuntur
ex libidine et lætitia. nam cum est concupita pecunia, nec
adhibita continuo ratio, quasi quædam Socratica medicina,
[32] quæ sanaret eam cupiditatem : permanat in venas, et in-
hæret in visceribus illud malum, existitque morbus, et ægro-
tatio : [33] quæ avelli inveterata non possit : eique morbo no-
men est avaritia. Similiterque ceteri morbi : ut gloriæ cu- 25
piditas, ut mulierositas, ut ita appellem eam, quæ Græce
φιλογύνεια dicitur, ceterique similiter morbi ægrotationesque
nascuntur. quæ autem sunt his contraria, ea nasci putantur a
metu ; ut odium mulierum, [34] quale in μισογύνῳ Attilii est :
ut in hominum universum genus, quod accepimus de Ti-
mone, qui μισάνθρωπος appellatur : ut inhospitalitas est. quæ
omnes ægrotationes animi ex quodam metu nascuntur earum
rerum, quas fugiunt, et oderunt. Definiunt autem animi 26
ægrotationem, opinationem vehementem de re non expeten-
da, [35] tamquam valde expetenda, inhærentem et penitus insi-
tam. quod autem nascitur ex offensione, ita definiunt, opi-
nionem vehementem de re non fugienda, inhærentem, et pe-
nitus insitam, tamquam fugienda. hæc autem [36] opinatio est b.
judicare se scire, quod nesciat. Ægrotationi autem talia
quædam subjecta sunt, avaritia, ambitio, mulierositas, per-
vicacia, ligurritio, vinolentia, cupedia, et si qua similia. est

32 *quæ sanaret*] Bentleius correxit *sanet*, quod et Buherius probavit. male. *adhibita est* postulat *sanaret*. illud germanizat.

33 *quæ a. i. non possunt*] Quia refertur hoc ad unam ægrotationum, *possunt* locum non habet. Bentleius bene *possit*.

34 *quale in μισογύνῳ Attilii est*] Sic Mss. plures, unde et Davisius et Alemannus dedere. Vulgo *quale in μισογυνίᾳ est*.

35 *tamquam valde exp. sit*] Delendum est sine dubio *sit*. Sic et mox *de re non fugienda, tamquam fugienda*. infra in loco simili delevit Bentleius.

36 *opinatio est judicare*] Ms. Gryphii habebat *indicatio*, quod recepit Davisius. non placet, quamquam et alii Mss. sic habent.

autem avaritia, opinatio vehemens [37] de pecunia, quasi valde
expetenda, inhærens, et penitus insita. similisque est ejus-
27 dem generis definitio reliquarum. Offensionum autem defi-
nitiones sunt ejusmodi, ut inhospitalitas, sit opinio vehe-
mens, valde fugiendum esse hospitem, eaque inhærens, et
penitus insita. similiterque definitur et mulierum odium,
[38] ut Hippolyti; et, ut Timonis, generis humani.

12 Atque [39] ut ad valitudinis similitudinem veniamus, eaque
collatione utamur aliquando, sed parcius, quam solent Stoi-
ci: ut sunt alii ad alios morbos procliviores: (itaque dici-
mus gravedinosos quosdam, quosdam torminosos, non quia
jam sint, [40] sed quia sæpe sint;) sic alii ad metum, alii ad
aliam perturbationem. ex quo in aliis anxietas, unde anxii;
[41] in aliis iracundia dicitur, quæ ab ira differt: estque aliud
iracundum esse, aliud iratum; ut differt anxietas ab angore.
neque enim omnes anxii, qui anguntur aliquando, nec qui
anxii, semper anguntur: ut inter ebrietatem, et ebriositatem
interest: aliudque est amatorem esse, aliud amantem. atque
hæc aliorum ad alios morbos proclivitas late patet. nam per-
28 tinet ad omnes perturbationes. In multis etiam vitiis appa-
ret: sed nomen res non habet. ergo et invidi, et malivoli, et
p. 215. lividi, et timidi, et misericordes, quia proclives ad eas pertur-
2. bationes, non quia semper feruntur. hæc igitur proclivitas
ad suum quodque genus, a similitudine corporis [42] ægrotatio
dicatur, dum ea intelligatur ad ægrotandum proclivitas. sed
hæc in bonis rebus, quod alii ad alia bona sunt aptiores, fa-
cilitas nominetur, in malis proclivitas, ut significet lapsio-
13 nem: in neutris habeat superius nomen. Quo modo autem
in corpore est morbus, est ægrotatio et vitium; sic in ani-
29 mo. Morbum appellant totius corporis corruptionem. Æ-
grotationem morbum cum imbecillitate: vitium, cum partes
corporis inter se dissident. ex quo pravitas membrorum, di-
stortio, deformitas. itaque illa duo, morbus, et ægrotatio,
[43] ex totius valitudinis [corporis] conquassatione et perturba-
tione gignuntur: vitium autem, integra valitudine, ipsum ex
se cernitur. sed in animo tantummodo cogitatione possumus

37 *de pecunia, quasi petenda sit*] *sit* et h. l. delendum et scribendum *expetenda*. et sic Mss. qui et addunt *valde*, ut et Guelf.

38 *ut Hippolyti*] In Atilii, opinor, fabula.

39 *ut ad v. s. veniamus*] Vulgo male *veniam*: nam post est *utamur*. atque sic etiam Mss. plures.

40 *sed quia sæpe sint: alii* &c.] *sint* delevit Davisius et addidit *sic*: in hoc eum secuti sumus, quia id postulat *ut* in antecedente. atque id potest esse mutatum in *sint*. fortasse tamen fuit *ita*.

41 *in aliis iracundia dicitur*] Bene Davisius correxit *efficitur*, etsi sine libris. Puto esse a glossatore.

42 *ægrotatio dicatur, dum intelligatur*] Alii *dicitur*, et *cum*: quod ferri utcunque potest. sed si *dum* legitur, necessarium est *dicatur*.

43 *ex totius valitudinis corporis conquassatione*] Puto *corporis* esse delendum. intelligitur enim per se, cum de corporis morbis et vitiis sermo sit.

morbum ab ægrotatione sejungere. Vitiositas autem, est habitus, aut affectio in tota vita inconstans, et a se ipsa dissentiens. ita fit, ut in altera, corruptione opinionum morbus efficiatur et ægrotatio: in altera inconstantia et repugnantia. non enim omne vitium [44] partes habet dissentientes, ut eorum, qui non longe a sapientia absunt, affectio est illa quidem discrepans sibi ipsa, dum est insipiens, sed non distorta, nec prava. morbi autem, et ægrotationes, partes sunt vitiositatis: sed perturbationes, sintne ejusdem partes, quæstio est. Vitia enim, affectiones sunt manentes: perturbationes autem, 30
moventes, ut non possint affectionum manentium partes esse. atque ut in malis attingit animi naturam corporis similitudo, sic in bonis. sunt enim in corpore præcipua, pulcritudo, vires, valitudo, firmitas, velocitas: sunt item in animo. [45] Ut enim corporis temperatio, cum ea congruunt inter se, e qui- b.
bus constamus: sanitas sic animi dicitur, cum ejus judicia, opinionesque concordant, eaque animi est virtus: quam alii ipsam temperantiam dicunt esse, alii obtemperantem temperantiæ præceptis, et eam subsequentem, nec habentem ullam speciem suam: sed sive hoc, sive illud sit, in solo esse sapiente. Est autem quædam animi sanitas, quæ in insipientem etiam cadat, [46] cum curatione medicorum conturbatio mentis aufertur. Et, ut corporis est quædam apta figura 31
membrorum, cum coloris quadam suavitate; ea quæ dicitur pulcritudo: sic in animo, opinionum judiciorumque æquabilitas et constantia, cum firmitate quadam et stabilitate virtutem subsequens, aut virtutis vim ipsam continens, pulcritudo vocatur. Itemque viribus corporis, et nervis, et efficacitati similes similibus verbis, animi vires nominantur. Velocitas autem corporis, celeritas appellatur: quæ eadem ingenii etiam laus habetur propter animi multarum rerum brevi tempore percursionem. Illud, animorum corporumque dis- 14
simile, quod animi valentes morbo tentari non possunt; corpora possunt. sed corporum offensiones sine culpa accidere possunt, animorum non item: quorum omnes morbi et perturbationes ex aspernatione rationis eveniunt. itaque in hominibus solum exsistunt. nam bestiæ simile quiddam faciunt, sed in perturbationes non incidunt. Inter acutos autem, et 32
inter hebetes interest, quod ingeniosi, ut æs Corinthium in æruginem, sic illi in morbum et incidunt tardius, et recrean-

44 *partes habet dissentientes*] *partes dissentientes*, hic non placuere viris doctis. Bentleius correxit *pares dissidentias*. Sed id probari non potest. verbum *partes* necessarium est: quia paullo post sunt *partes vitiositatis*. ducta res est a corpore distorto, ut e seqq. patet, in quo partes dissentiunt, non bene et apte cohærent. itaque mox *affectio— non distorta nec prava*.

45 *Ut enim*] Addidi *Ut*, quia sequitur, *sic sanitas animi dicitur*. nec *enim* ab initio dicitur.

46 *cum curatione*] Quidam libri edd. et scr. addunt *et gubernatione*. quod et recepit Davisius.

p. 216. tur ocyus; hebetes non item. Nec vero in omnem morbum a. ac perturbationem animus ingeniosi cadit. [47] non enim multa efferata, et immania: quædam autem humanitatis quoque habent primam speciem, ut misericordia, ægritudo, metus. Ægrotationes autem morbique animorum difficilius evelli posse putantur, quam summa illa vitia, quæ virtutibus sunt contraria. morbis enim manentibus, vitia sublata esse non possunt, [48] quia non tam celeriter sanantur, quam illa tol-
33 luntur. Habes ea, quæ de perturbationibus enucleate disputant Stoici, quæ logica appellant, quia disseruntur subtilius. ex quibus quoniam tamquam [49] e scrupulosis cotibus enavigavit oratio, reliquæ disputationis cursum teneamus: modo satis illa dilucide dixerimus, pro rerum obscuritate. A. Prorsus satis: sed si qua diligentius erunt cognoscenda, quæremus alias: nunc vela, quæ modo dicebas, exspectamus
15 et cursum. M. Quando et aliis locis de virtute diximus, et
34 sæpe dicendum erit (pleræque enim quæstiones, quæ ad vitam moresque pertinent, a virtutis fonte ducuntur) quando igitur virtus est [50] affectio animi constans conveniensque, laudabiles efficiens eos, in quibus est, et ipsa per se, sua sponte, separata etiam utilitate, laudabilis, ex ea proficiscuntur honestæ voluntates, sententiæ, actiones, omnisque recta ratio: quamquam ipsa virtus brevissime recta ratio dici potest. Hujus igitur virtutis contraria est vitiositas. sic enim malo, quam malitiam appellare eam, quam Græci κακίαν appellant. nam malitia, certi cujusdam vitii nomen est: vitiositas, omnium. [51] ex qua concitantur perturbationes, quæ sunt, ut paullo ante diximus, turbidi animorum concitatique motus, aversi a ratione, et inimicissimi mentis vitæque tranquillæ. important enim ægritudines anxias atque acerbas, animosque affligunt et debilitant metu. iidem inflammant appetitione nimia: quam tum cupiditatem, tum libidinem dicimus, impotentiam quandam animi, a temperantia et mo-
35 deratione plurimum dissidentem. Quæ si quando adepta est id, [52] quod ei fuerat concupitum, [53] tum fert alacritatem,

47 *non enim multa efferata et immania*] Int. in eo esse solent. sed pro *multa* legerim *in ulla* sc. *cadit:* aut, *non enim ulla eff.* in eo sunt. quamquam Bentleius etiam legit *in ullam efferata et immania.*

48 *quia*] Puto addendum *hi*, sc. morbi, sicut *illa* ad vitia pertinent.

49 *e scrupulosis cotibus*] Putavi olim legendum *scopulosis* ex Or. in Cæcil. c. 11. Lambinus et Bentleius correxere *scruposis*, quod cum *scrupulosus* confundi solet in libris. v. Heins. ad Valer. Fl. II, 518. *scruposa saxa* occurrunt apud Lucanum.

50 *affectio constans conveniensque*] Conjeci *consentiensque:* nam hoc verbo semper Cicero in hac re utitur.

51 *ex qua cogitantur*] Quomodo *cogitantur?* immo *concitantur* ut habuit Ms. Manutii et voluit Camerarius. Sic et Bentleio placuit, deditque in ed. 1. Davisius, in altera tamen *cooriuntur.*

52 *quod ei fuerit concupitum*] An *fuerat?* Sic Ms. Guelf. itaque recepi.

53 *tum fert alacritatem*] Lambinus corr. *fertur alacritate.*

[54] ut nihil esse constet, quod agat: ut ille, qui voluptatem
animi nimiam, summum esse errorem arbitratur. eorum igi-
tur malorum in una virtute posita sanatio est. Quid autem 16
est non miserius solum, sed fœdius etiam, et deformius,
[55] quam ægritudine quis afflictus, debilitatus, jacens? Cui
miseriæ proximus est is, qui appropinquans aliquod malum
metuit, exanimatusque pendet animi. quam vim mali signi-
ficantes poëtæ, impendere apud inferos saxum Tantalo fa-
ciunt, ob scelera animique impotentiam et superbiloquen-
tiam, ea communis pœna stultitiæ est. omnibus enim, quo-
rum mens abhorret a ratione, semper aliquis talis terror im-
pendet. Atque ut hæ tabificæ mentis perturbationes sunt, 36
ægritudinem dico et metum: sic hilariores illæ, cupiditas,
avide semper aliquid expetens, et inanis alacritas, id est, læ-
titia gestiens, non multum differunt ab amentia. Ex quo
intelligitur, qualis ille sit, quem tum moderatum, alias mo-
destum, temperantem, alias constantem continentemque di-
cimus. nonnumquam hæc eadem vocabula ad frugalitatis
nomen, tamquam ad caput, referre volumus. quod nisi eo
nomine virtutes continerentur, numquam ita per illud vulga-
tum esset, ut jam proverbii locum obtineret, hominem frugi
omnia recte facere. quod idem cum Stoici de sapiente di- p. 217.
cunt, nimis admirabiliter, nimisque magnifice dicere viden- a.
tur. Ergo is, quisquis est, qui moderatione, et constantia 17
quietus animo est, sibique ipse placatus, ut nec tabescat mo- 37
lestiis, nec frangatur timore, nec sitienter quid expetens ar-
deat desiderio, nec alacritate futili gestiens deliquescat, is est
sapiens, quem quærimus, is est beatus: cui nihil humana-
rum rerum aut intolerabile ad demittendum animum, aut
nimis lætabile ad efferendum videri potest. quid enim videa-
tur ei magnum in rebus humanis, cui æternitas omnis, to-
tiusque mundi nota sit magnitudo? nam quid aut in studiis
humanis, aut in tam exigua brevitate vitæ magnum sapienti
videri potest, qui semper animo sic excubat, ut ei nihil im-
provisum accidere possit, nihil inopinatum, nihil omnino
novum? Atque idem ita acrem in omnes partes aciem inten- 38
dit, ut semper videat sedem sibi ac locum sine molestia at-
que angore vivendi, ut quemcumque casum fortuna invexe-
rit, hunc apte et quiete ferat. quod qui faciet, non ægritu-
dine solum vacabit, sed etiam perturbationibus reliquis om-
nibus. his autem vacuus animus, perfecte atque absolute
beatos efficit: idemque concitatus, et abstractus ab integra
certaque ratione, non constantiam solum amittit, verum
etiam sanitatem.

54 *ut nihil esse constet*] *esse* delendum est. Bentleius corrigit *ei*.

55 *quam ægritudine quis afflictus*] Quia ante sunt *ægritudines*, putem legendum esse, *quam ægritudinibus his afflictus*.

Quocirca mollis et enervata putanda est Peripateticorum ratio et oratio, qui perturbari animos necesse esse dicunt, sed adhibent modum quendam, quem ultra progredi non
39 oporteat. Modum tu adhibes vitio? an vitium nullum est, non parere rationi? an ratio parum præcipit, nec bonum illud esse, quod aut cupias ardenter, aut adeptus efferas te insolenter? nec porro malum, quo aut oppressus jaceas, aut,
b. ne opprimare, mente vix constes? eaque omnia aut nimis tristia, aut nimis læta errore fieri? qui si error stultis extenuetur die, ut, cum res eadem maneat, aliter ferant inveterata, aliter recentia: sapientes ne attingat quidem omnino.
40 etenim quis erit tandem modus iste? Quæramus enim modum ægritudinis, [56] in quo operæ plurimum ponitur. ægre tulisse [57] P. Rutilium fratris repulsam consulatus, scriptum apud Fannium est. sed tamen transisse videtur modum, quippe qui ob eam causam a vita recesserit: moderatius igitur ferre debuit. quid si, cum id ferret modice, mors liberorum accessisset? nata esset ægritudo nova, [58] sed ea modica:
41 magna tamen facta esset accessio. [59] Quid si deinde dolores graves corporis, si bonorum amissio, si cæcitas, si exsilium, si pro singulis malis ægritudines accederent? summa ea
18 fieret? quæ non sustineretur. Qui modum igitur vitio quærit, similiter facit, ut si posse putet eum, qui se [60] e Leucata præcipitaverit, sustinere se, cum velit. ut enim id non potest: sic animus perturbatus et incitatus nec cohibere se potest, nec, quo loco vult, insistere omnino: quæque crescentia per-
42 niciosa sunt, eadem sunt vitiosa nascentia. Ægritudo autem, ceteræque perturbationes, amplificatæ certe pestiferæ sunt. igitur etiam susceptæ, continuo in magna pestis parte versantur. etenim ipsæ se impellunt, ubi semel a ratione discessum est: ipsaque sibi imbecillitas indulget, in altumque provehitur imprudens, nec reperit locum consistendi. quamobrem
p. 218. nihil interest, utrum moderatas perturbationes approbent, an
a. moderatam injustitiam, moderatam ignaviam, moderatam intemperantiam. qui enim vitiis modum apponit, is partem suscipit vitiorum. quod cum ipsum per se odiosum est, tum eo molestius, quia sunt in lubrico, incitataque semel [61] pro-
19 clive labuntur, sustinerique nullo modo possunt. Quid?
43 quod iidem Peripatetici perturbationes istas, quas nos exstirpandas putamus, non modo naturales esse dicunt, sed etiam

56 *in quo*] Vulgg. *in qua.* male, tamquam ad ægritudinem referatur.

57 *P. Rutilium*] V. Clav. in *P. Rutilius.*

58 *sed ea modica*] Bentleius *sit ea m.* non bene. deberet esse *fuerit*. *sed* verum puto. est objicientis. in sequente responsio est.

59 *Quid si*] Videtur melius *Quod si.*

60 *e Leucata*] Vulgo male *Leucade.* illud verum nomen est, ut bene demonstravit Davisius. Sic et Mss. Guelf. quidem *Leucada.*

61 *proclive*] Quidam Mss. *proclivi.* nil differt. v. Clav.

utiliter a natura datas? quorum est talis oratio. Primum multis verbis iracundiam laudant: cotem fortitudinis esse dicunt; multoque et in hostem, et in improbum civem vehementiores iratorum impetus esse: leves autem ratiunculas eorum,[62] qui ita cogitarent; prœlium rectum est hoc fieri: convenit dimicare pro legibus, pro libertate, pro patria. hæc [63] nullam habent vim, nisi ira excanduit fortitudo. nec vero de bellatoribus solum disputant. imperia severiora nulla esse putant sine aliqua acerbitate iracundiæ: oratorem denique non modo accusantem, sed ne defendentem quidem probant sine aculeis iracundiæ. quæ etiam si non adsit, tamen verbis, atque motu simulandam arbitrantur, ut auditoris iram oratoris incendat actio. virum denique videri negant, qui irasci nesciat. eamque, quam lènitatem nos dicimus, vitioso lentitudinis nomine appellant. Nec vero solum hanc libidinem lau- 44
dant (est enim ira, ut modo definivi, ulciscendi libido) sed ipsum illud genus vel libidinis, vel cupiditatis ad summam utilitatem esse dicunt a natura datum: nihil enim quemquam, nisi quod libeat, præclare facere posse. noctu ambulabat in publico Themistocles, quod somnum capere non posset: quærentibusque respondebat, Miltiadis tropæis se e somno suscitari. cui non sunt auditæ Demosthenis vigiliæ? qui dolere b.
se aiebat, si quando opificum antelucana victus esset industria. philosophiæ denique ipsius principes numquam in suis studiis tantos progressus sine flagranti cupiditate facere potuissent. ultimas terras lustrasse Pythagoram, Democritum, Platonem accepimus.[64] ubi enim quid esset, quod disci posset, eo veniendum judicaverunt. Num putamus hæc fieri 45
sine summo cupiditatis ardore potuisse? Ipsam ægritudinem, 20
quam nos ut tætram, et immanem belluam, fugiendam esse diximus, non sine magna utilitate a natura dicunt constitutam, ut homines castigationibus, reprehensionibus, ignominiis affici se in delicto dolerent. impunitas enim peccatorum data videtur eis, qui et ignominiam et infamiam ferunt sine dolore. morderi est melius conscientia. ex quo est[65] illud e vita ductum ab Afranio. nam cum dissolutus filius,

*Heu me miserum!*

tum severus pater,

*Dummodo doleat aliquid,*[66] *doleat quod lubet.*

62 *qui ita cogitarent*] Legendum *cogitent*.

63 *nullam vim habent*] Davisius edidit e Bentleii correctione *habere*. ut pendeat a superiori *dicunt*. non male. sed ita et post legendum *excanduerit*.

64 *ubi enim quid esset*] Sic edd. vett. non *quidquid* ut est in vulgg. primum a Junta datum. Aldus autem vetus servavit.

65 *illud e vita ductum*] i. e. ex usu vitæ.

66 *doleat quod lubet*] Edd. vett. *quid lubet* i. e. *quid libet*. sic et Davisius edidit.

46 Reliquas quoque partes ægritudinis, utiles esse dicunt, misericordiam ad opem ferendam, et calamitates hominum indignorum sublevandas: ipsum illud æmulari, obtrectare, non esse inutile, cum aut se non idem videat consecutum, quod alium, aut alium idem, quod se: metum vero si quis sustulisset, omnem vitæ diligentiam sublatam fore, quæ summa esset in eis, qui leges, qui magistratus, qui paupertatem, qui ignominiam, qui mortem, qui dolorem timerent. hæc tamen ita disputant, ut resecanda esse fateantur, evelli penitus dicant nec posse, nec opus esse: ut in omnibus fere rebus mediocritatem esse optimam existiment. quæ cum exponunt,
p. 219. nihilne tibi videntur, an aliquid, dicere? A. Mihi vero dicere
a. aliquid; itaque exspecto, quid ad ista.

21 M. Reperiam fortasse: sed illud ante. videsne, quanta fu-
47 erit apud Academicos verecundia? [67] plane enim dicunt, quod ad rem pertineat. Peripateticis respondetur a Stoicis. digladientur illi, per me licet: cui nihil est necesse, nisi ubi sit illud, quod verisimillimum videatur, anquirere. quid est igitur, quod occurrat in hac quæstione, [68] quo possit attingi aliquid verisimile, quo longius mens humana progredi non potest? Definitio perturbationis: qua recte Zenonem usum puto. ita enim definit, ut perturbatio sit [69] adversa ratione, contra naturam, animi commotio: vel brevius, ut perturbatio sit appetitus vehementior: vehementior autem intelligatur is,
48 qui procul absit a naturæ constantia. Quid ad has definitiones [70] possim dicere? Atqui hæc pleraque sunt prudenter acuteque disserentium. illa quidem ex rhetorum pompa, *ardores animorum, cotesque virtutum*. an vero vir fortis, nisi stomachari cœperit, non potest fortis esse? [71] gladiatorum id quidem. quamquam in eis ipsis videmus sæpe constantiam. colloquuntur, congrediuntur, queruntur, [72] aliquid postulant, ut magis placati, quam irati esse videantur. sed in illo genere sit sane Pacideianus aliquis hoc animo, ut narrat Lucilius,

*Occidam illum equidem, et vincam, si id quæritis, inquit,*
*Verum illud credo fore, in os prius accipiam ipse,*
*Quam gladium in stomacho, [73] sura, ac pulmonibu' sisto,*

67 *plane enim dicunt* &c.] Sc. nihil admiscendo, quod ægre ferre adversarii possint. secus Stoici.

68 *e qua*] Immo *quo*: refertur enim ad *quid*. itemque *e* delevi.

69 *adversa ratione*] Hic quoque frustra corrigunt *aversa* v. supra ad c. 6.

70 *possim dicere?*] Immo *possint*. sc. Aristotelici. sic et Bentleius.

71 *gladiatorum*] Sic Ms. Guelf. cum aliis. Vulgo male *gladiatorium*.

72 *aliquid postulant*] Bentleius corr. *expostulant*, aptius ceteris.

73 *sura ac pulmonibus sisto*] *Sura* certe vitiosum est: quid reponendum, in eo non consentiunt viri docti. mihi maxime placet *fibra*, de jecore, Turnebi Adv. VII, 18. favet vicinia verborum *stomacho, pulmonibus*. Buherius e vestigiis Mss. qui habent *furia* corrigit *Fulvi*, qui fuit nobilis gladiator, quem cum Pacideiano componit Horatius Sat. II, 7. 97. probat Alemannus. Ex iisdem vestigiis Davisius *Furi*, intelligitque Furium Æserninum gladiatorem nobilem.

*Odi hominem: iratus pugno: nec longius quidquam*
*Nobis, quam dextræ gladium dum accommodet alter:*
[74] *Usque adeo studio atque odio illius efferor ira.*

[75] At sine hac gladiatoria iracundia videmus progredientem 22
[76] apud Homerum Ajacem multa cum hilaritate, cum de- 49
pugnaturus esset cum Hectore: cujus, ut arma sumsit, ingressio lætitiam attulit sociis, terrorem autem hostibus: ut ipsum Hectorem, quemadmodum est apud Homerum, [77] toto pectore trementem provocasse ad pugnam pœniteret. Atque hi collocuti inter se, priusquam manum consererent, leniter et quiete, nihil ne in ipsa quidem pugna iracunde, rabioseve fecerunt. Ego ne Torquatum quidem illum, qui hoc cognomen invenit, iratum existimo Gallo torquem detraxisse: nec Marcellum apud Clastidium ideo fortem fuisse,
quia fuerit iratus. De Africano quidem, quia notior est no- 50
bis propter recentem memoriam, vel putare possum, non illum iracundia tum inflammatum fuisse, cum in acie M. Halienum Pelignum scuto protexerit, gladiumque hosti in pectus infixerit. de L. Bruto fortasse dubitarim, an propter infinitum odium tyranni effrenatius in Aruntem invaserit. video enim utrumque cominus ictu cecidisse contrario. Quid igitur huc adhibetis iram? an fortitudo, nisi insanire cœperit, impetus suos non habet? quid? Herculem, quem in cælum ista ipsa, quam vos iracundiam esse vultis, sustulit fortitudo, iratumne censes conflixisse cum Erymanthio apro, aut leone Nemeæo? an etiam Theseus Marathonii tauri cornua comprehendit iratus? vide, ne fortitudo minime sit rabiosa, sitque iracundia tota levitatis. [78] neque enim est illa fortitudo, quæ rationis
est expers. Contemnendæ res sunt humanæ: negligenda 23
mors est: patibiles et dolores, et labores putandi. Hæc 51
[79] cum constituta sunt judicio atque sententia, tum est ro- p. 220.
busta illa, et stabilis fortitudo: nisi forte quæ vehementer, a.
acriter, animose fiunt, iracunde fieri suspicamur. Mihi ne, Scipio quidem ille, pontifex maximus, qui hoc Stoicorum verum esse declaravit, [80] numquam privatum esse sapientem, iratus videtur fuisse Ti. Graccho, tum, cum [81] consulem languentem reliquit, atque ipse privatus, ut si consul esset, qui

74 *Usque adeo studio atque odio*] *studio* hic non commodum videtur. Davisius *studeo*. non placet.

75 *At sine hac*] Sic Mss. Leid. Guelf. bene pro vulg. *ac*.

76 *ap. Homerum*] Il. η'. 211. sqq.

77 *toto pectore trementem*] Hoc non est ap. Homerum, nec ibi reperere veteres, Plutarchus, Dionysius Halic. ut docet Clark. ad Hom. l. c. v. 216. Trojani tremebant, non Hector. Cicero tamen sic accepisse videtur.

78 *n. e. est ulla fortitudo*] Recte Davisius *illa*, ut est in edd. vett. Aldi &c.

79 *cum constituta sunt*] Sic latinitas postulat. Vulgo *sint*, quod est vitiosum.

80 *numquam privatum esse sapientem*] Ex illo paradoxo Stoico, solus sapiens Rex, Consul &c.

81 *consulem languentem*] P. Scævolam.

52 rempublicam salvam esse vellet, se sequi jussit. Nescio, ecquid ipsi nos fortiter in republica fecerimus. si quid fecimus, certe irati non fecimus. An est quidquam similius insaniæ, quam ira? quam bene Ennius initium dixit insaniæ. Color, vox, oculi, spiritus, impotentia dictorum, atque factorum, quam partem habent sanitatis? quid Achille Homerico fœdius? quid Agamemnone, in jurgio? nam Ajacem quidem ira ad furorem mortemque perduxit. Non igitur desiderat fortitudo advocatam iracundiam. Satis est instructa, armata, parata per sese. Nam isto modo quidem licet dicere, utilem vinolentiam ad fortitudinem, utilem etiam dementiam, quod et insani, et ebrii multa faciunt sæpe vehementius. Semper Ajax fortis: fortissimus tamen in furore:

*Nam facinus fecit maximum, cum, Danais inclinantibus,*
*Summam rem perfecit manus, prœlium restituit insaniens.*

24 Dicamus igitur utilem insaniam. tracta definitionem fortitu-
53 dinis: intelliges, eam stomacho non egere. Fortitudo est igitur, affectio animi [82] legi summæ in perpetiendis rebus obtemperans; vel conservatio stabilis judicii in eis rebus, quæ formidolosæ videntur, subeundis, et repellendis; vel sci-
b. entia rerum formidolosarum, contrariarumque, perferendarum aut omnino negligendarum, conservans earum rerum stabile judicium: vel brevius, ut Chrysippus. nam superiores definitiones erant Sphæri, hominis in primis bene definientis, ut putant Stoici: sunt enim omnino omnes fere similes: sed declarant communes notiones, alia magis alia. Quo modo igitur Chrysippus? Fortitudo est, inquit, scientia perferendarum rerum, vel affectio animi, in patiendo ac perferendo, summæ legi parens sine timore. Quamvis licet insectemur istos, ut Carneades solebat. metuo, ne soli philosophi sint. Quæ enim istarum definitionum non aperit notionem nostram, quam habemus omnes de fortitudine, tectam, atque involutam? qua aperta, quis est, qui aut bellatori, aut imperatori, aut oratori [83] quærat aliquid, neque eos existimet sine
54 rabie quidquam fortiter facere posse? Quid? Stoici, qui omnes insipientes insanos esse dicunt, [84] nonne ista colligunt? remove perturbationes, maximeque iracundiam: jam videbuntur monstra dicere. Nunc autem ita disserunt, sic se dicere, omnes stultos insanire, ut male olere omne cœnum. At non semper. Commove: senties. Sic iracundus non

82 *legi summæ*] Est ratio. infra iterum est in definitione Chrysippi.

83 *quærat aliquid*] Intell. aliud quid, ut sæpe dicitur, aliud quid, quam est in illa definitione Stoica fortitudinis.

84 *nonne ista colligunt*] Nemo hoc tetigit. esse autem videtur. hoc efficiunt conclusionibus per inductionem, ut de singulis adscendant ad genus. huic conveniunt sequentia. si e numero insanorum eximuntur iracundi, insanire ipsi et monstra dicere videbuntur, quod pars ea exemta sit, quæ fœdior etiam ceteris est.

semper iratus est. Lacesse; jam videbis furentem. Quid? ista bellatrix iracundia, cum domum rediit, qualis est cum uxore? cum liberis? cum familia? an tum quoque est utilis? est igitur aliquid, quod perturbata mens melius possit facere, quam constans? an quisquam potest sine perturbatione mentis irasci? bene igitur nostri, cum omnia essent [85] in moribus vitia, quod nullum erat iracundia fœdius, iracundos solos, morosos nominaverunt. Oratorem vero irasci minime decet: 25
simulare non dedecet. An tibi irasci tum videmur, cum 55
quid in causis acrius et vehementius dicimus? quid? cum p. 221.
jam rebus transactis et præteritis orationes scribimus, num a.
irati scribimus?

*Et quis hoc animadvertit? Vincîte,*

num aut egisse umquam iratum Æsopum, aut scripsisse existimamus iratum Accium? aguntur ista præclare, et ab oratore quidem melius, si modo est orator, quam ab ullo histrione: sed aguntur leniter, et mente tranquilla. Libidinem vero laudare, cujus est libidinis? Themistoclem mihi et Demosthenem profertis: additis Pythagoram, Democritum, Platonem. Quid? vos studia, libidinem vocatis? quæ vel optimarum rerum, ut ea sunt, quæ profertis, sedata tamen et tranquilla esse debent. Jam ægritudinem laudare, unam rem maxime detestabilem, quorum est tandem philosophorum? At commode dixit Afranius,

*Dummodo doleat aliquid, doleat quod lubet.*

Dixit enim de adolescente perdito ac dissoluto: nos autem de constanti viro ac sapienti quærimus. Et quidem ipsam illam iram centurio habeat, aut signifer, vel ceteri, de quibus dici non necesse est, ne rhetorum aperiamus mysteria.
[86] Utile est enim, uti motu animi, qui uti ratione non potest: 56
nos autem, ut testificor sæpe, de sapiente quærimus. At etiam æmulari utile est, obtrectare, misereri. Cur misereare 26
potius, quam feras opem, si id facere possis? an sine misericordia liberales esse non possumus? non enim suscipere ipsi ægritudines propter alios debemus: sed alios, si possumus, levare ægritudine. Obtrectare vero alteri, aut illa vitiosa b.
æmulatione, quæ rivalitati similis est, æmulari quid habet utilitatis, cum sit æmulantis, angi alieno bono, quod ipse non habeat: obtrectantis autem, angi alieno bono, quod id etiam

85 *in morbis—morbosos*] Neutram lectionem veram colligit Davisius, quod falsum est iracundos dici *morbosos*. ipse correxit *morosos* et inde *in moribus*. sc. iracundos morosos dictos, docet et Seneca de Ira I, 4. probavit correctionem Bentleius, Buherius: qui quoniam in Ms. reperit *morosos*, recipere non dubitavi.

86 *Utile est enim*] Hoc est adversarii objicientis utilitatem motuum animi. pro *potest* melius sit *possit*.

alius habeat? [87] qui id approbari possit, te [88] ægritudinem suscipere pro experientia, si quid habere velis? [89] nam solum
57 habere velle, summa dementia est. Mediocritates autem malorum quis laudare recte possit? quis enim potest, in quo libido cupiditasve sit, non libidinosus et cupidus esse? in quo ira, non iracundus? in quo angor, non anxius? in quo timor, non timidus? libidinosum igitur, et cupidum, et iracundum, et anxium, et timidum censemus esse sapientem? de cujus excellentia multa quidem dici quamvis fuse lateque possint; sed brevissime illo modo, sapientiam esse rerum divinarum, et humanarum scientiam, cognitionemque, quæ cujusque rei causa sit. ex quo efficitur, ut divina imitetur, humana omnia inferiora virtute ducat. In hanc tu igitur, tamquam in mare, quod est ventis subjectum, perturbationem cadere tibi dixisti videri? quid est, quod tantam gravitatem constantiamque perturbet? an improvisum aliquid, aut repentinum? quid potest accidere tale, et cui nihil, quod homini evenire possit? Nam quod aiunt, nimia resecari oportere, naturalia relinqui: quid tandem potest esse naturale, quod idem nimium esse possit? sunt enim omnia ista ex errorum orta radicibus. Quæ evellenda et extrahenda penitus, non circumcidenda, nec amputanda sunt.

27 Sed quoniam suspicor, te non tam de sapiente, quam de te
58 ipso quærere (illum enim putas omni perturbatione esse libe-
p. 222. rum, te vis) [90] videamus, quanta sint, quæ a philosophia re-
a. media morbis animorum adhibeantur. est enim quædam medicina certe: nec tam fuit hominum generi infensa, atque inimica natura, ut corporibus tot res salutares, animis nullam invenerit. De quibus hoc etiam est merita melius, quod corporum adjumenta adhibentur extrinsecus, animorum salus inclusa in his ipsis est. Sed quo major est in eis præstantia, et divinior, eo majore indigent diligentia. Itaque bene adhibita ratio cernit, quid optimum sit: neglecta, multis implica-
59 tur erroribus. Ad te igitur mihi jam convertenda omnis oratio est. simulas enim quærere te de sapiente: quæris autem fortasse de te.

Earum igitur perturbationum, quas exposui, variæ sunt curationes. nam neque omnis ægritudo una ratione sedatur. alia est enim lugenti, alia miseranti, alia invidenti adhibenda medicina. est etiam in omnibus quattuor perturbationibus illa distinctio: Utrum ad universam perturbationem, quæ est aspernatio rationis, aut appetitus vehementior; an ad

87 *qui id approbari possit, te*] Sic Mss. plures etiam Guelf. et ed. vet. pro *quis id approbare possit.*

88 *ægr. suscipere pro experientia*] i. e. ut intelligas, te habere velle, ut ea sit argumento cupiditatis tuæ.

89 *nam solum habere velle*] Hoc pertinet ad obtrectationem.

90 *videamus, quanta sint*] Davisius *quanta et quæ sint.*

singulas, ut ad metum, libidinem, reliquasque melius adhibeatur oratio: et, [91] utrum illud non videatur ægre ferendum, ex quo suscepta sit ægritudo, an omnium rerum tollenda omnino ægritudo: ut, si quis ægre ferat, se pauperem esse, idne disputes, paupertatem malum non esse; an hominem ægre ferre nihil oportere. nimirum hoc melius: ne, si forte de paupertate non persuaseris, sit ægritudini concedendum: ægritudine autem sublata, propriis rationibus, quibus heri usi sumus, quodam modo etiam paupertatis malum tol-
litur. Sed omnis ejusmodi [92] perturbatio, animi placatione 28
abluatur illa quidem, cum doceas, nec bonum illud esse, ex 60
quo lætitia, aut libido oriatur; nec malum, ex quo aut me- b.
tus, aut ægritudo: verumtamen hæc est certa et propria sanatio, si doceas, ipsas perturbationes per se esse vitiosas, nec habere quidquam aut naturale, aut necessarium: ut ipsam ægritudinem leniri videmus, cum objicimus mærentibus imbecillitatem animi effœminati, cumque eorum gravitatem constantiamque laudamus, qui non turbulente humana patiantur. quod quidem solet eis etiam accidere, qui illa mala esse censent, ferenda tamen æquo animo arbitrantur. putat aliquis, esse voluptatem bonum; alius autem, pecuniam: tamen et ille ab intemperantia, et hic ab avaritia avocari potest. illa autem altera ratio et oratio, quæ simul et opinionem falsam tollit, et ægritudinem detrahit, [93] est ea quidem subtilior,
sed raro proficit, neque est ad vulgus adhibenda. Quædam 61
autem sunt ægritudines, quas levare illa medicina nullo modo possit: ut si quis ægre ferat, nihil in se esse virtutis, nihil animi, nihil officii, nihil honestatis: propter mala is quidem angatur, sed alia quædam sit ad eum admovenda curatio, et talis quidem, quæ possit esse omnium, etiam de ceteris rebus discrepantium philosophorum. inter omnes enim convenire oportet, commotiones animorum, a recta ratione aversas, esse vitiosas, ut, [94] etiam si mala sint illa, quæ metum, ægritudinemve; bona, quæ cupiditatem, lætitiamve moveant, tamen sit vitiosa ipsa commotio. constantem enim quendam volumus, sedatum, gravem, humana omnia prementem, illum esse, quem magnanimum et fortem virum dicimus. talis au-
tem nec mærens, nec timens, nec cupiens, nec gestiens esse p. 223.
a.

91 *utrum illudne*] Aut *utrum* delendum aut *ne*. hoc delevi.

92 *perturbatio animi placatione abluatur*] Verbum *abluatur* mihi nunquam satis placuit. qui modus loquendi *perturbationem abluere*, et quidem *placatione* animi. An Cicero dedit *allevetur* vel *allevatur*? etiam post dicit, *hæc est certa sanatio*. Bentleius et pro *placatione* legit *duplici ratione*.

93 *est ea quidem utilior*] *utilior* non potest esse verum, per sequentia. nam raro proficere dicitur. Bene Bentleius *subtilior* i. e. accuratior, diligentior. Buherius felicem emendationem vocat. recte. nec dubitavi recipere cum Davisio et Alemanno.

94 *etiam si nec mala—nec bona*] Delevi utrumque *nec*, quod est contra sensum, ita et Bentleius et Alemannus fecere. nec fuit in Ms. vetere Ursini: natum est fortasse e *vel*.

quisquam potest. eorum enim hæc sunt, qui [95] eventus hu-
29 manos superiores, quam suos animos esse ducunt. Quare
62 omnium philosophorum, ut ante dixi, una ratio est medendi,
ut nihil, quale sit illud, quod perturbet animum, sed de ipsa
sit perturbatione dicendum. itaque primum in ipsa cupidi-
tate, cum id solum agitur, ut ea tollatur, non est quæren-
dum, bonum illud, necne sit, quod libidinem moveat: sed
libido ipsa tollenda est: ut sive, quod honestum est, id sit
summum bonum, sive voluptas, sive horum utrumque con-
junctum, sive illa tria genera bonorum, tamen, etiam si vir-
tutis ipsius vehementior appetitus sit, eadem sit omnibus ad
deterrendum adhibenda oratio. continet autem omnem se-
dationem animi, humana in conspectu posita natura: quæ
quo facilius expressa cernatur, explicanda est oratione com-
63 munis conditio, lexque vitæ. Itaque non sine causa, cum
Orestem fabulam doceret Euripides, [96] primos tris versus re-
vocasse dicitur Socrates:

*Neque tam terribilis ulla fando* [97] *ratio est,*
*Nec sors, nec ira cælitum invectum malum,*
*Quod non natura humana patiendo* [98] *efferat.*

Est autem utilis ad persuadendum, ea, quæ acciderint, ferri
et posse, et oportere, enumeratio eorum, qui tulerunt. etsi
ægritudinis sedatio et hesterna disputatione explicata est, et
in Consolationis libro, quem in medio (non enim sapientes
eramus) mærore et dolore conscripsimus: quodque vetat
Chrysippus, ad recentes quasi tumores animi, remedium ad-
hibere, id nos fecimus, naturæque vim attulimus, ut magnitu-
30 dini medicinæ doloris magnitudo concederet. Sed ægritu-
64 dini, de qua satis est disputatum, finitimus est metus. De
b. quo pauca dicenda sunt. Est enim metus, ut ægritudo, præ-
sentis; sic ille, futuri mali. Itaque nonnulli ægritudinis
partem quandam, metum esse dicebant. alii autem metum,
præmolestiam appellabant, [99] quod esset quasi dux conse-
quentis molestiæ. Quibus igitur rationibus instantia ferun-
tur, eisdem contemnuntur sequentia. nam videndum est in
utrisque, ne quid humile, summissum, molle, effæminatum,
fractum, abjectumque faciamus. Sed quamquam de ipsius

95 *e. h. superiores quam suos animos ducunt*] i. e. magis laborant de rebus externis, bonis et malis, quam de animi virtutibus, has non illas contemnunt. forma loquendi est ex eo, quod alibi dicit, magnum animum omnia externa infra se, vel inferiora putare. de particula *quam* post comparativum supra monui.

96 *primos t. versus revocasse*] Proprie dicitur actor revocari: sed quia id fit, ut repetat, quæ dixerat, etiam, versus revocari, dici potest.

97 *ratio est*] Sic, non *oratio*, esse legendum, res et sententia docet. et sic Guelf. edd. vett. ut Junt.

98 *efferat*] i. e. levius faciat. Gr. *ἄροιτο.* male edd. quædam *ferat.*

99 *quod esset quasi dux*] *esset* desiderat orationis forma. male vulgg. *est.* illud et Davisius edidit.

metus inconstantia, imbecillitate, levitate dicendum est: tamen multum prodest, ea, quæ metuuntur, ipsa contemnere. Itaque, sive casu accidit, sive consilio, percommode factum est, quod eis de rebus, quæ maxime metuuntur, de morte, et de dolore primo, et proximo die disputatum est. Quæ si probata sunt, metu magna ex parte liberati sumus. Ac de malorum opinione, hactenus.

Videamus nunc de bonorum, id est, de lætitia, et de cupi- 31
ditate. Mihi quidem in tota ratione ea, quæ pertinet ad ani- 65
mi [100] perturbationes, una res videtur causam continere, omnes eas esse in nostra potestate, omnes judicio susceptas, omnes voluntarias. Hic igitur error est eripiendus, hæc detrahenda opinio: atque, ut, [1] in malis opinatis, tolerabilia: sic, in bonis, sedatiora sunt efficienda ea, quæ magna, et lætabilia dicuntur. Atque hoc quidem commune malorum, et bonorum: ut, si jam difficile sit persuadere, nihil earum rerum, quæ perturbent animum, aut in bonis, aut in malis esse habendum, tamen alia ad alium motum curatio sit adhibenda,
aliaque ratione malivolus, alia amator, alia rursus anxius, alia p. 224.
timidus, corrigendus. atque erat facile, sequentem eam ra- a.
tionem, quæ maxime probatur de bonis, et malis, negare umquam lætitia affici posse insipientem, quod nihil umquam
haberet boni. Sed loquimur nunc more communi. Sint sane 66
ista bona, quæ putantur, honores, divitiæ, voluptates, cetera: tamen in eis ipsis potiundis exsultans, gestiensque lætitia, turpis est: ut, si ridere concessum sit, vituperetur tamen cachinnatio. [2] eodem enim vitio est effusio animi in lætitia, quo, in dolore, contractio: eademque levitate cupiditas est in appetendo, qua lætitia, in fruendo: et ut nimis afflicti molestia, [3] sic nimis elati lætitia jure judicantur leves. et cum invidere, ægritudinis sit: malis autem alienis voluptatem capere, lætitiæ: utrumque immanitate, et feritate quadam proponenda, castigari solet. Atque [4] ut confidere decet, timere

100 *perturbationes*] Hoc postulat sequens *omnes eas.* male vulgo *perturbationem.*

1 *in malis opinatis tolerabilia*] Davisius dedit *tolerabiliora.* Putavit id respondere τῷ *sedatiora*: quod non est. Scil. *sedatiora* pertinet ad utrumque membrum, opponunturque *tolerabilia* in *malis* et *magna* ac *lætabilia* in *bonis*: utraque sunt efficienda *sedatiora.*

2 *eodem enim vitio est effusio* &c.] Puto legendum esse *in vitio.* Si enim illa forma hic esset *vitio est*, deberet esse, *pariter enim vitio est*, aut similiter.

3 *sic nimis elati lætitia*] Vulgo est *sic animi elati læt.* at illud quod nos dedimus e correctione Bentleii, optime respondet alteri, *nimis afflicti molestia.* Consentit Ms. Davisii et Alemanni. tum sequens, *jure judicantur leves* est commune utrisque. nimis afflictis molestia, et nimis elatis lætitia. Sed tamen non displicet Bentleii conjectura, addentis *molles* post *nimis afflicti molestia*: quam et Davisius et Buherius probavere.

4 *ut confidere decet*] Britanni correxere *cavere*, quia, ut in seqq. *gaudere* et *lætari*, ex eodem sunt genere, quodam modo tantum differunt; sic et hic esse debeat: sed *confidere* et *timere* esse contraria. Sed id satis non est. Cicero τὸ nimium modo repudiat: et hic *confidere* et *timere* sunt e contrariis generibus, ut post *contractio* et *elatio.*

non decet: sic gaudere decet, lætari non decet: quoniam
67 docendi causa a gaudio lætitiam distinguimus. Illud jam supra diximus, contractionem animi recte fieri numquam posse, elationem posse: aliter enim Nævianus ille gaudet Hector,

*Lætus sum*
*Laudari me abs te, pater, laudato viro:*

aliter ille apud Trabeam,

*Læna delinita argento nutum observabit meum,*
*Quid velim, quid studeam: adveniens digito impellam januam:*
*Fores patebunt. de improviso Chrysis ubi me adspexerit,*
*Alacris obviam mihi veniet, complexum exoptans meum,*
*Mihi se dedet.*

Quam hæc pulcra putet, ipse jam dicet,

*Fortunam ipsam anteibo fortunis meis.*

32 Hæc lætitia quam turpis sit, [5] satis est diligenter attenden-
b. tem penitus videre. Et ut turpes sunt, qui efferunt se lætitia
68 tum, cum fruuntur Venereis voluptatibus: sic flagitiosi, qui eas inflammato animo concupiscunt. Totus vero iste, qui vulgo appellatur amor, (nec, hercule, invenio, quo nomine alio possit appellari) tantæ levitatis est, ut nihil videam, quod putem conferendum. Quem Cæcilius,

*— deum qui non summum putet,*
*Aut stultum, aut rerum esse imperitum existimet:*
[6] *Cui in manu sit, quem esse dementem velit,*
*Quem sapere,* [7] *quem insanire, quem in morbum injici,*
*Quem contra amari, quem arcessier, expeti quem.*

69 O præclaram emendatricem vitæ, poëticam! quæ amorem, flagitii et levitatis auctorem, in concilio deorum collocandum putet. De comœdia loquor: quæ, si hæc flagitia non probaremus, nulla esset omnino. Quid [8] ait ex tragœdia princeps ille Argonautarum?

*Tu m' amoris magis, quam honoris servavisti gratia.*

Quid ergo? hic amor Medeæ quanta miseriarum excitavit incendia! atque ea tamen apud alium poëtam patri dicere audet, se conjugem habuisse

5 *satis est* &c.] Sensum hoc aptum loco non efficit. melius *facile est*, ut edidit Davisius. cui tamen et *attendenti* aptius esset quam *attendentem*.

6 *Cui in manu sit*] Legam *Cujus*, nam hoc usitatius est, nec repugnat metro.

7 *quem insanire*] Davisius et Bentleius *sanari*, probante Buherio. ego causam necessariam non video. Videntur potius hic mala mera esse, ut in v. sequente mera bona. Contra in sequente v. melius puto, in fine esse *arcessier*, ut gradus apti sint, *amari, expeti, arcessi*, præsertim cum et Mss. adstipulentur.

8 *ait ex tragœdia princeps*] Lege *in tragœdia*, ut Davisius. in versu seq. *servavisti* metro aptius est, quam *servasti*.

*Illum, amor quem dederat, qui plus pollet, potiorque est patre.*

Sed poëtas ludere sinamus, quorum fabulis in hoc flagitio 33
versari ipsum videmus Jovem. Ad magistros virtutis, philo- 70
sophos veniamus: qui amorem negant stupri esse, et in eo
litigant cum Epicuro, non multum, ut opinio mea fert, men-
tiente. quis est enim iste amor amicitiæ? cur neque defor-
mem adolescentem quisquam amat, neque formosum senem?
mihi quidem hæc in Græcorum gymnasiis nata consuetudo
videtur: in quibus isti liberi, et concessi sunt amores. Bene
ergo Ennius,

*Flagitii principium est nudare inter civis corpora.*

Qui ut sint, quod fieri posse video, pudici, solliciti tamen, et
anxii sunt: eoque magis, quod seipsi continent, et coërcent.
Atque, ut muliebres amores omittam, quibus majorem li- 71
centiam natura concessit: quis aut de Ganymedis raptu du-
bitat, quid poëtæ velint: aut non intelligit, quid [9] apud
Euripidem et loquatur, et cupiat Laius? quid denique ho-
mines doctissimi et summi poëtæ de seipsi, et carminibus
edant et cantibus? fortis vir in sua republica cognitus, quæ
de juvenum amore [10] scripsit Alcæus? nam Anacreontis qui-
dem tota poësis, est amatoria. Maxime vero omnium fla-
grasse amore Rheginum Ibycum, apparet ex scriptis. At- 34
que horum omnium libidinosos esse amores videmus. [11] Phi-
losophi sumus exorti, et auctore quidem nostro Platone,
quem non injuria Dicæarchus accusat, qui amori auctorita-
tem tribueremus. Stoici vero et sapientem amaturum esse 72
dicunt: et amorem ipsum, conatum amicitiæ faciundæ ex
pulcritudinis specie definiunt. qui si quis est in rerum natura
sine sollicitudine, sine desiderio, sine cura, sine suspirio: sit
sane. vacat enim omni libidine. hæc autem de libidine oratio
est. sin autem est aliquis amor, ut est certe, qui nihil absit,
aut non multum ab insania, qualis [12] in Leucadia est:

*Si quidem sit quisquam deus, cui ego sim curæ.*

[13] At id erat deis omnibus curandum, quemadmodum hic 73
frueretur voluptate amatoria.

9 *apud Euripidem et loquatur et cupiat Laius*] Pertinet ad amorem ejus in Chrysippum, ut vidit Davisius: v. plura apud Valkenarium V. C. Diatr. in fr. Eurip. p. 23. Euripidis fabula fuit Chrysippus: ad eam pertinet hic locus. Ms. Guelf. habet: *apud Eurip. et loquatur et cupiat Laius.*

10 *scripsit*] Pro *scribit* e Ms. Corradus Quæst. p. 349. sic et Davisius dedit.

11 *Philosophi sumus exorti*] Vestigiis quibusdam Mss. et edd. ductus Buherius corrigi vult *Philosophi sunt exorti, qui—tribuerint.* Frustra. quia ipse Academicus erat, se primo huic generi admiscet, et dicit *sumus.* Si tamen placeat *sunt exorti* post legendum erit *tribuerent.*

12 *in Leucadia*] Fabula Turpilii ducta ex Alexidis fabula hoc nomine.

13 *At id erat diis o. curandum*] Ironice hoc dictum.

*Heu me infelicem!*

b. Nihil verius. Probe et ille,

*Sanusne es, qui temere lamentare?*

Sic insanus videtur etiam suis. [14] At quas tragœdias efficit?

*Te Apollo sancte, fer opem, teque omnipotens Neptune, invoco;*
*Vosque adeo venti.*

Mundum totum se ad amorem suum sublevandum conversurum putat: Venerem unam excludit, ut iniquam.

*Nam quid ego te appellem Venus?*

74 Eam præ libidine negat curare quidquam. quasi vero ipse
35 non propter libidinem tanta flagitia et faciat, et dicat. Sic igitur affecto hæc adhibenda curatio est, ut et illud, quod cupiat, ostendat quam leve, quam contemnendum, [15] quam nihil sit omnino, quam facile vel aliunde, vel alio modo perfici, vel omnino negligi possit. Abducendus est etiam nonnumquam ad alia studia, sollicitudines, curas, negotia: loci denique mutatione, [16] tamquam ægroti [non] convalescentes,
75 sæpe curandus est. Etiam [17] novo quodam amore veterem amorem tamquam clavo clavum ejiciendum putant. maxime autem admonendus, quantus sit furor amoris. omnibus enim ex animi perturbationibus est profecto nulla vehementior: ut, si jam ipsa illa accusare nolis, stupra dico, et corruptelas, et adulteria, incesta denique, quorum omnium accusabilis est turpitudo: sed ut hæc omittas, perturbatio ipsa mentis in amore, fœda per se est. nam ut illa prætercam, quæ sunt fu-
76 roris: hæc ipsa per sese quam habent levitatem, quæ videntur esse mediocria?

p. 226. — [18] *injuriæ,*
a. *Suspiciones, inimicitiæ, induciæ,*
*Bellum, pax rursum. Incerta hæc si tu postules*
*Ratione certa facere, nihilo plus agas,*
*Quam si des operam, ut cum ratione insanias.*

Hæc inconstantia, mutabilitasque mentis, quem non ipsa pravitate deterreat? est enim illud, quod in omni perturbatione dicitur, demonstrandum, nullam esse nisi opinabilem,

14 *At quas tragœdias efficit*] Bentleius corr. *effutit.* id verbum mihi tragœdiis non convenire videtur: tragœdiæ sunt in eo, quod sequitur invocationes Deorum: hoc est *tragœdias facere.* itaque potius *efficit* dedi, ut est et in Guelf.

15 *quam nihil sit omnino*] Davisius edidit *nihili.* non displicet.

16 *tamquam ægroti non convalescentes*] *non* mihi suspectum est. ægroti, cum melius se habere cœpere, jubentur locum mutare, ut citius et melius convalescant firmeturque valitudo nova. Sic præcipit Celsus IV, 25. *loca, cælum, cibos sæpe mutare.*

17 *novo quodam amore*] Davisius legit *quidam,* non male.

18 *injuriæ* &c.] E Terentio Eun. I, 1. 14.

nisi judicio susceptam, nisi voluntariam. etenim si naturalis amor esset: et amarent omnes, et semper amarent, et idem amarent, neque alium pudor, alium cogitatio, alium satietas deterreret.

[19] Ira vero, quum diu perturbat animum, dubitationem 36
insaniæ non habet: cujus impulsu exsistit etiam inter fratres 77
tale jurgium:

*Quis homo te exsuperavit umquam gentium impudentia?*
*Quis autem malitia te?*

Nosti quæ sequuntur. alternis enim versibus intorquentur inter fratres gravissimæ contumeliæ: ut facile appareat, Atrei filios esse, ejus, qui meditatur pœnam in fratrem novam.

*Major mihi moles, majus miscendum malum,*
*Quî illius acerbum cor contundam et comprimam.*

[20] Quæ igitur hæ erunt moles? audi Thyestem ipsum:

*Impius hortatur me frater, ut meos malis miser*
*Manderem natos.*

Eorum viscera apponit: quid est enim, quo non progrediatur eodem ira, [21] quo furor? Itaque iratos proprie dicimus exisse de potestate, id est, de consilio, de ratione, de mente.
horum enim potestas in totum animum esse debet. His 78
aut subtrahendi sunt ii, in quos impetum conantur facere,
dum se ipsi colligant (quid est autem se ipsum colligere, nisi
dissipatas animi partes rursum in suum locum cogere?) aut b.
rogandi orandique sunt, ut, si quam habent ulciscendi vim, differant in tempus aliud, dum defervescat ira. Defervescere autem certe significat ardorem animi invita ratione excitatum. Ex quo illud laudatur Archytæ: qui cum villico factus esset iratior, Quo te modo, inquit, accepissem, nisi
iratus essem? Ubi sunt ergo isti, qui iracundiam utilem di- 37
cunt? (Potest utilis esse insania?) aut naturalem? an quid- 79
quam esse potest secundum naturam, quod sit repugnante ratione? quo modo autem, si naturalis esset ira? aut alius alio magis iracundus esset, aut finem haberet prius, [22] quam esset ulta ulciscendi libido: aut quemquam pœniteret, quod fecisset per iram? ut Alexandrum regem videmus, qui cum

19 *Ira v. quæ, quamdiu*] Placet Bentleii correctio: *Ira v. cum diu* &c.

20 *Quæ i. h. erunt moles*] Bentleius corrigit: *Quo i. hæc erupit moles* e Ms. Pal. 2. recepit et Alemannus, quia et Mss. regii *quo i. hæc eruit moles.* Ego legerim: *quæ igitur hæc erat moles.* Ms. Guelf. *quo igitur hæc curret moles.*

21 *quo furor*] Hoc transponendum puto sic: *quid est enim, quo furor, quo non progrediatur eodem ira,* aut *quin pr. eodem ira.*

22 *quam esset ulta*] Recepi et ipse *ulta* pro *ulla*, ut correxere P. Manutius, Lambinus, Davisius.

interemisset Clitum, familiarem suum, vix a se manus abstinuit. tanta vis fuit pœnitendi. quibus cognitis, quis est, qui dubitet, quin hic quoque motus animi, sit totus opinabilis, ac voluntarius? quis enim dubitarit, quin ægrotationes animi, qualis est avaritia, gloriæ cupiditas, ex eo, quod magni æstimetur ea res, ex qua animus ægrotat, oriantur? unde intelligi debet, perturbationem quoque omnem, esse
80 in opinione. Et, si fidentia, id est, firma animi confisio, scientia quædam est, et opinio gravis, non temere assentiens: diffidentia quoque est metus exspectati, et impendentis mali. Et, si spes est exspectatio boni: mali exspectationem esse necesse est metum. Ut igitur metus, sic reliquæ perturbationes sunt in malo. Ergo ut constantia scientiæ;
p. 227. sic perturbatio erroris est. Qui autem natura dicuntur ira-
a. cundi, aut misericordes, aut invidi, aut tale quid, [23] ii sunt constituti, quasi mala valitudine animi: sanabiles tamen. ut Socrates dicitur, cum multa in conventu [24] vitia collegisset in eum Zopyrus, qui se naturam cujusque ex forma perspicere profitebatur, derisus est a ceteris, qui illa in Socrate vitia non agnoscerent: ab ipso autem Socrate sublevatus,
81 [25] cum illa sibi insita, sed ratione a se dejecta diceret. Ergo ut optima quisque valitudine affectus potest videri, [26] utut natura ad aliquem morbum proclivior: sic animus alius ad alia vitia propensior. qui autem non natura, sed culpa vitiosi esse dicuntur, eorum vitia constant e falsis opinionibus rerum bonarum ac malarum, ut sit alius ad alios motus perturbationesque proclivior. inveteratio autem, ut in corporibus ægrius depellitur, quam perturbatio: citiusque repentinus oculorum tumor sanatur, quam diuturna lippitudo depellitur.

38 Sed cognita jam causa perturbationum, quæ omnes oriuntur ex judiciis opinionum et voluntatibus, sit jam hujus dis-
82 putationis modus. [27] Scire autem vos oportet, cognitis, quoad possunt ab homine cognosci, bonorum et malorum finibus, nihil [28] a philosophia posse aut majus, aut utilius optari, quam hæc, quæ a nobis hoc quatriduo disputata sunt. morte enim contemta, et dolore ad patiendum levato, adjunximus sedationem ægritudinis: qua nullum homini

23 *ii sunt constituti, quasi mala valitudine*] Est duriuscule dictum, pro *sunt male constituti quasi valetudine a.* et sic forte legendum. v. Clav. in *constitutus.*

24 *vitia collegisset in eum*] Bene Davisius conjicit *conjecisset*, ei inesse dixisset natura. v. de Fato c. 5.

25 *cum illa sibi signa*] Hoc sensu caret: legendum *insita* ut et alii conjecere.

26 *ut natura ad aliquem morbum proclivior*] Legendum *utut.*

27 *Scire autem vos oportet*] Davisius correxit *nos*. ego malim delere *vos.*

28 *a philosophia—optari*] Nunquam mihi hic verbum *optari* placuit satis. requiram verbum aliquod, qualia, *exspectari, præstari.*

malum majus est. etsi enim omnis animi perturbatio gravis est, nec multum differt ab amentia; [29] tamen ita ceteros, cum sint in aliqua perturbatione aut metus, aut lætitiæ, aut cupiditatis, commotos modo et perturbatos dicere solemus: b.
at eos, qui se ægritudini dediderunt, miseros, afflictos, ærumnosos, calamitosos. Itaque non fortuito factum videtur, 83
sed a te ratione propositum, ut separatim de ægritudine, et de ceteris perturbationibus disputaremus. in ea est enim fons miseriarum et caput. Sed et ægritudinis, et reliquorum animi morborum una sanatio est: omnes opinabiles esse et voluntarios, ea reque suscipi, quod ita rectum esse videatur. Hunc errorem, quasi radicem malorum omnium, stirpitus philosophia se extracturam pollicetur. Demus ergo nos 84
huic excolendos, patiamurque nos sanari. his enim malis insidentibus, non modo beati, sed ne sani quidem esse possumus. Aut igitur negemus, quidquam ratione confici, cum contra nihil sine ratione recte fieri possit: aut cum [30] philosophia ex rationum collatione constet, ab ea, si et boni, et beati volumus esse, omnia adjumenta, et auxilia petamus bene beateque vivendi.

---

## M. TULLII CICERONIS p. 228. a.

# TUSCULANARUM QUÆSTIONUM

AD

## M. BRUTUM

## LIBER QUINTUS.

## VIRTUTEM AD BEATE VIVENDUM SE IPSA ESSE CONTENTAM.

### ARGUMENTUM.

*Hic liber in difficili, sed gravi et dignissima Philosopho, quæstione versatur,* sitne virtus ad beate vivendum se ipsa contenta? *De ea disputatur primo Mathematicorum more breviter, deinde fusius more*

29 *tamen ita ceteros*] *ita* hic offendit. itaque Lambinus deleri voluit: Davisius corrigi voluit *attamen ceteros*; quod non placet. Ego servem, sed post pro *at eos*, legam *ut eos*.

30 *philosophia ex rationum collatione constet*] In ea rationes rerum omnium tradantur et explicentur.

*Philosophorum. Nam quemadmodum Geometræ, cum aliquid docere volunt, si quid ad eam rem pertinet eorum, quæ ante docuerunt, id sumunt pro concesso et probato, illud modo explicant, de quo ante nihil scriptum sit; philosophi autem, quamcunque rem habent in manibus, in eam, quæ conveniunt, congerunt omnia, etsi alio loco disputata sunt: sic Cicero primo ex iis, quæ superioribus diebus disputarat, conficit id, quod quæritur; deinde vero ita de hac quæstione disputat, tamquam superioribus diebus nil esset disputando confectum. Nam primo ostendit breviter, si sapiens omnibus perturbationibus liber sit, non posse non beatum sapientem esse, quod qui in iis sint, miseri sint necessario. Quare, cum virtus a perturbationibus sola liberet, virtutem necessario solam beatum hominem efficere. c.* 5. 6. *In quo reprehendit veterem Academicorum et Peripateticorum inconstantiam, qui cum tria genera bonorum faciant, solam tamen virtutem dicant sufficere, etsi non ad beatissimam, tamen ad beatam vitam. c.* 7-13. *Deinde multis tum argumentis, tum exemplis hominum et vitiosorum et virtutis laude illustrium demonstrat, virtutem efficere hominem non solum beatum, quod est Stoicis cum Academiæ veteris Philosophis et Peripateticis commune, sed etiam vel in cruciatu et tormentis beatissimum; quod contra dicunt Platonici et Peripatetici, qui virtute quidem beatam vitam esse contendunt, sed accessione bonorum corporis et fortunæ fieri beatissimam. c.* 14-28. *Subjicitur tandem longa disputatio, qua initio a Platonicis et Peripateticis facto, ostenditur, quomodo cuique, inprimisque Epicureæ, de fine bonorum, sententiæ consentaneum putet, sapientes semper beatissimos dicere.*

1 QUINTUS hic dies, Brute, finem faciet Tusculanarum
1 disputationum: quo die est a nobis ea de re, quam tu ex
omnibus maxime probas, disputatum. placere enim tibi admodum sensi, et [1] ex eo libro, quem ad me accuratissime
scripsisti, et ex multis sermonibus tuis, virtutem ad beate
vivendum se ipsa esse contentam. Quod etsi difficile est
probatu, propter tam varia, et tam multa tormenta fortunæ:
tale tamen est, ut elaborandum sit, quo facilius probetur.
nihil est enim omnium, quæ in philosophia tractantur, quod
2 gravius magnificentiusque dicatur. Nam, cum ea causa impulerit eos, qui primi se ad philosophiæ studium contulerunt,
ut, omnibus rebus posthabitis, totos se in optimo vitæ statu
exquirendo collocarent: profecto spe beate vivendi tantam
in eo studio curam operamque posuerunt. Quod si ab iis
inventa et perfecta virtus est, et, si præsidii ad beate vivendum in virtute satis est: quis est, qui non præclare et ab
illis positam, et a nobis susceptam operam philosophandi
arbitretur? sin autem virtus subjecta sub varios incertosque
b. casus, famula fortunæ est, nec tantarum virium est, ut se
ipsa tueatur: vereor, ne non tam virtutis fiducia nitendum

1 *ex eo libro*] De Virtute. v. Fin. I, 3.

nobis ad spem beate vivendi, [2] quam vota facienda videantur.
Equidem eos casus, in quibus me fortuna vehementer exer- 3
cuit, mecum ipse considerans, huic incipio sententiæ diffi-
dere: interdum et humani generis imbecillitatem fragilita-
temque extimescere. vereor enim, ne natura, cum corpora
nobis infirma dedisset, iisque et morbos insanabiles, et
dolores intolerabiles adjunxisset, [3] animos quoque dederit
et corporum doloribus congruentes, et separatim suis an-
goribus et molestiis implicatos. Sed in hoc me ipse castigo, 4
quod ex aliorum, et ex nostra fortasse mollitia, non ex ipsa
virtute de virtutis robore existimo. Illa enim, si modo est
ulla virtus, (quam dubitationem [4] avunculus tuus, Brute,
sustulit;) omnia, quæ cadere in hominem possunt, subter
se habet: eaque despiciens, casus contemnit humanos: culpa-
que omni carens, præter se ipsam, nihil censet ad se per-
tinere. Nos autem omnia adversa tum venientia metu
augentes, tum mærore præsentia, rerum naturam, quam
errorem nostrum, damnare malumus. Sed et hujus culpæ, 2
et ceterorum vitiorum peccatorumque nostrorum, omnis a 5
philosophia petenda correctio est. cujus in sinum cum a
primis temporibus ætatis nostra voluntas studiumque [5] nos
compulisset, his gravissimis casibus in eundem [6] portum, ex
quo eramus egressi, magna jactati tempestate confugimus.
O vitæ philosophia dux! o virtutis indagatrix, expultrixque
vitiorum! quid non modo nos, sed omnino vita hominum
sine te esse potuisset? tu urbes peperisti: tu dissipatos p. 229.
homines in societatem vitæ convocasti: tu eos inter se primo a.
domiciliis, deinde conjugiis, tum [7] litterarum et vocum com-
munione junxisti: tu inventrix legum, tu magistra morum,
et disciplinæ fuisti. ad te confugimus: a te opem petimus:
tibi nos, ut antea magna ex parte, sic nunc penitus, totosque
tradimus. Est autem unus dies bene, et ex præceptis tuis
actus, peccanti immortalitati anteponendus. Cujus igitur
potius opibus utamur, quam tuis? quæ et vitæ tranquillita-
tem largita nobis es, et terrorem mortis sustulisti. Ac 6
philosophia quidem tantum abest, ut proinde, ac de ho-
minum est vita merita, laudetur; ut a plerisque neglecta,
a multis etiam vituperetur. Vituperare quisquam vitæ paren-

2 *quam vota facienda videantur*] Sc. ut beati fiamus, non nostra opera, sed solo Deorum beneficio, a quibus adeo felicitas votis faciendis sit impetranda.

3 *animos—corp. dol. congruentes*] Frustra tentavere quidam verbum *congruentes*. sensus est, animos, qui corporis doloribus afficiuntur, ut una doleant, habeantque dolores cum corpore communes.

4 *avunculus tuus*] Cato Uticensis.

5 *nos compulisset*] i. e. nos movisset ut nos in sinum ejus conferremus. Frustra corrigunt *contulisset*.

6 *portum, e quo eramus egressi*] Philosophiæ studium, quod reliqueramus, cum nos ad remp. contulissemus gerendam.

7 *litterarum et vocum comm.*] i. e. sermone, qui constat literis et vocibus.

tem, et hoc parricidio se inquinare audet? et tam impie
ingratus esse, ut eam accuset, quam vereri deberet, etiam si
minus percipere potuisset? Sed, ut opinor, hic error, et hæc
indoctorum animis offusa caligo est, quod tam longe retro
respicere non possunt: nec eos, a quibus vita hominum in-
structa primis sit, fuisse philosophos arbitrantur. Quam
rem antiquissimam cum videamus, nomen tamen confitemur
3 esse recens. Nam sapientiam quidem ipsam quis negare pot-
7 est non modo re esse antiquam, verum etiam nomine? quæ
divinarum, humanarumque rerum, tum initiorum, causarum-
que, cujusque rei cognitione hoc pulcerrimum nomen apud
antiquos assequebatur. Itaque et illos septem, qui a Græcis
*σοφοὶ*, sapientes a nostris et habebantur, et nominabantur, et
multis ante sæculis Lycurgum, cujus temporibus Homerus
etiam fuisse ante hanc urbem conditam traditur, etiam
heroicis ætatibus Ulyssem, et Nestorem accepimus et fuisse,
8 et habitos esse sapientes. Nec vero Atlas sustinere cælum,
b. nec Prometheus affixus Caucaso, nec stellatus Cepheus cum
[8] uxore, genero, filia traderetur, nisi [9] cælestium divina cog-
nitio nomen eorum ad errorem fabulæ traduxisset. [10] A
quibus ducti deinceps omnes, qui in rerum contemplatione
studia ponebant, sapientes et habebantur, et nominabantur:
idque eorum nomen usque ad Pythagoræ manavit ætatem:
quem, ut scribit auditor Platonis Ponticus Heraclides, vir
doctus in primis, Phliuntem ferunt venisse, [11] eumque cum
Leonte, principe Phliasiorum, docte et copiose disseruisse
quædam. cujus ingenium, et eloquentiam cum admiratus
esset Leon, quæsivisse ex eo, qua maxime arte confideret. at
illum artem quidem se scire nullam, sed esse philosophum.
admiratum Leontem novitatem nominis, quæsisse, Quinam
essent philosophi, et quid inter eos et reliquos interesset?
9 Pythagoram autem respondisse: similem sibi videri vitam
hominum, et mercatum eum, qui haberetur maximo ludorum
apparatu totius Græciæ celebritate. nam ut illic alii cor-
poribus exercitatis gloriam et nobilitatem coronæ peterent:
alii emendi, aut vendendi quæstu et lucro ducerentur: esset
autem quoddam genus eorum, idque vel maxime ingenuum,
qui nec plausum, nec lucrum quærerent, sed visendi causa
venirent, studioseque perspicerent, quid ageretur, et quo
modo: [12] ita nos quasi in mercatus quandam celebritatem

8 *uxore, genero, filia*] Uxore, *Cassiopeia*, genero *Perseo*, filia *Andromeda*.

9 *cælestium cognitio ad err. f. traduxisset*] Sc. Prometheus in Caucaso sedens stellas speculatus erat, Cepheus item astrorum studio deditus fuit. hinc fabulæ factæ.

10 *A quibus ducti*] Pearcius corrigit *docti*: male. *ducti* est orti, profecti, ut alibi dicit Cicero, v. c. a Zenone profecti, sunt discipuli ejus. Div. I, 3.

11 *eumque cum L.*] Davisius correxit *cumque L.* non male.

12 *ita nos*] *ita* pro *item* dedit Davisius. bene. sic et Ms. Guelf.

ex urbe aliqua, sic in hanc vitam ex alia vita et natura pro-
fectos, alios gloriæ servire, alios pecuniæ: raros esse quos-
dam, qui, ceteris omnibus pro nihilo habitis, rerum naturam p. 230.
studiose intuerentur: hos se appellare sapientiæ studiosos, a.
id est enim philosophos: et ut illic liberalissimum esset,
spectare, nihil sibi acquirentem, sic in vita longe omnibus
studiis contemplationem rerum cognitionemque præstare.
Nec vero Pythagoras nominis solum inventor, sed rerum 4
etiam ipsarum amplificator fuit. Qui cum post hanc Phlia- 10
sium sermonem in Italiam venisset, exornavit eam Græciam,
quæ magna dicta est, et privatim, et publice, præstantissimis
et institutis et artibus. Cujus de disciplina aliud tempus
fuerit fortasse dicendi. Sed ab antiqua philosophia usque
ad Socratem, qui Archelaum, Anaxagoræ discipulum, audie-
rat, numeri motusque tractabantur, et unde omnia orirentur,
quove recederent: studioseque ab his siderum magnitudines,
intervalla, cursus anquirebantur, et cuncta cælestia. Socra-
tes autem primus philosophiam devocavit e cælo, et in urbi-
bus collocavit, et in domos etiam introduxit, et coëgit de
vita, et moribus, rebusque bonis et malis quærere. Cujus 11
multiplex ratio disputandi, rerumque varietas, et ingenii
magnitudo, [13] Platonis memoria et litteris consecrata, plura
genera effecit dissentientium philosophorum. E quibus
[14] nos id potissimum consecuti sumus, quo Socratem usum
[15] arbitrabamur, ut nostram ipsi sententiam tegeremus, errore
alios levaremus, et in omni disputatione, quid esset simılli-
mum veri, quæreremus. Quem morem cum Carneades acu-
tissime copiosissimeque tenuisset, fecimus et alias sæpe, et
nuper in Tusculano, ut ad eam consuetudinem disputare-
mus. Et quatridui quidem sermonem superioribus ad te
perscriptum libris misimus: quinto autem die, cum eodem b.
loco consedissemus, sic est propositum, de quo disputare-
mus.

A. Non mihi videtur, ad beate vivendum satis posse virtu- 5
tem. M. At hercule Bruto meo videtur: cujus ego judi- 12
cium, pace tua dixerim, longe antepono tuo. A. Non du-
bito. Nec id nunc agitur, tu illum quantum ames: [16] sed
hoc, quod mihi dixi videri, quale sit: de eo a te disputari
volo. M. Nempe negas ad beate vivendum satis posse vir-
tutem? A. Prorsus nego. M. Quid? ad recte, honeste,

13 *Pl. mem. et litteris consecrata*] Hæsi subinde in verbo *consecrata* conjecique *conservata*.

14 *nos id p. consecuti sumus*] Vulgo est *consectati:* sed quia in Ms. Guelf. est *consecuti*, itemque in aliis, nos id, ut exquisitius, recepimus cum Davisio. sic et alibi *consequi* pro consectari Cicero dixit v. Clav. in h. v.

15 *arbitrabamur*] Vulgo *arbitramur*, illud et consecutio temporum postulat, et libri quidam habent, unde et Davisius recepit.

16 *sed hoc—quale sit*] Sic libri veteres. Vulg. male *de hoc.* mox dedi *de eo* pro *de quo.* sic Ms. Eliensis et alii.

laudabiliter, postremo ad bene vivendum satisne est præsidii in virtute? A. Certe satis. M. Potes igitur, aut qui male vivat, non eum miserum dicere, aut, quem bene fateare, eum negare beate vivere? A. Quidni possim? nam etiam in tormentis recte, honeste, laudabiliter, et ob eam rem bene vivi potest, dummodo intelligas, quid nunc dicam bene. dico
13 enim, constanter, graviter, sapienter, fortiter. Hæc etiam in equuleum conjiciuntur, quo vita non adspirat beata. M. Quid igitur? solane beata vita, quæso, relinquitur extra ostium limenque carceris, cum constantia, gravitas, fortitudo, sapientia, reliquæque virtutes rapiantur ad tortorem, nullumque recusent nec supplicium, nec dolorem? A. Tu, si quid es facturus, nova aliqua conquiras oportet. Ista me minime movent, non solum quia pervulgata sunt, sed multo magis, quia, tamquam levia quædam vina nihil valent in aqua, sic Stoicorum ista magis gustata, quam potata delectant. Velut iste chorus virtutum, in equuleum impositus, imagines constituit ante oculos cum amplissima dignitate, ut ad eas cursim perrectura beata vita, nec eas a se desertas passura videatur. cum autem animum ab ista pictura ima-
p. 231. ginibusque virtutum, ad rem veritatemque traduxeris, [17] hoc
a. nudum relinquitur, possitne quis beatus esse, quamdiu torqueatur. Quamobrem hoc nunc quæramus: virtutes autem, noli vereri, ne expostulent, et querantur se a beata vita esse relictas. Si enim nulla virtus prudentia vacat, prudentia ipsa hoc videt, non omnes bonos esse etiam beatos: multaque de M' Atilio, Q. Cæpione, M' Aquillio recordatur: beatamque vitam, si imaginibus potius uti, quam rebus ipsis placet, conantem ire in equuleum, [18] retinet [ipsa prudentia] negatque ei cum dolore et cruciatu quidquam esse com-
6 mune. M. Facile patior, te isto modo agere: etsi iniquum
15 est præscribere mihi te, quemadmodum a me disputari velis. Sed quæro, utrum aliquid actum superioribus diebus, an nihil arbitremur? A. Actum vero, et aliquantum quidem. M. Atqui, si ita est, profligata jam hæc, et pæne ad exitum adducta quæstio est. A. Quo tandem modo? M. Quia motus turbulenti, jactationesque animorum incitatæ, et impetu inconsiderato elatæ, rationem omnem repellentes, vitæ beatæ nullam partem relinquunt. quis enim potest, mortem aut dolorem metuens, quorum alterum sæpe adest, alterum semper impendet, esse non miser? quid, si idem (quod plerumque fit) paupertatem, ignominiam, infamiam timet, si

17 *hoc nudum relinquitur*] Durum hoc videtur. Ms. Guelf. *nondum*, bene opinor. sensus est, hoc nondum efficitur, intelligitur. nam sic *relinqui* dicitur a Cicerone v. Clav. in h. v.

18 *retinet ipsa prudentia*] Sic omnes libri. Sed redundat utique *ipsa prudentia*, videturque e superioribus repetitum. uncis inclusi.

debilitatem, cæcitatem, si denique, quod non singulis homi-
nibus, sed potentibus populis [19] sæpe contigit, servitutem:
potest ea timens esse quisquam beatus? Quid, qui non modo 16
ea futura timet, verum etiam fert sustinetque præsentia?
adde eodem exsilia, luctus, orbitates. Qui rebus his fractus
ægritudine eliditur, potest tandem esse non miserrimus? b.
quid vero illum, quem libidinibus inflammatum et furentem
videmus, omnia rabide appetentem cum inexplebili cupidi-
tate, quoque affluentius voluptates undique hauriat, eo gra-
vius ardentiusque sitientem, nonne recte miserrimum dixe-
ris? quid elatus ille levitate, inanique lætitia exsultans, et
temere gestiens, nonne tanto miserior, quanto sibi videtur
beatior? ergo, ut hi miseri, sic contra illi beati, quos nulli
metus terrent, nullæ ægritudines exedunt, nullæ libidines
incitant, nullæ futiles lætitiæ, [20] exsultantes languidis lique-
faciunt voluptatibus. Ut maris igitur tranquillitas intelligi-
tur, nulla ne minima quidem aura fluctus commovente: sic
animi quietus et placatus status cernitur, cum perturbatio
nulla est, qua moveri queat. Quod si est, qui vim fortunæ, 17
qui omnia humana, [21] quæ cuique accidere possunt, tolera-
bilia ducat, ex quo nec timor eum, nec angor attingat:
idemque, si nihil concupiscat, nulla efferatur animi inani vo-
luptate: quid est, cur is non beatus sit: et si hæc virtute
efficiuntur, quid est, cur virtus ipsa per se non efficiat bea-
tos? A. Atqui alterum dici non potest, [22] quin ii, qui nihil 7
metuant, nihil angantur, nihil concupiscant, nulla impotenti
lætitia efferantur, beati sint: itaque id tibi concedo: alterum
autem jam integrum non est. superioribus enim disputa-
tionibus effectum est, vacare omni animi perturbatione sa-
pientem. M. Nimirum igitur confecta res est. videtur enim
ad exitum venisse quæstio. A. Propemodum id quidem. 18
M. Verumtamen mathematicorum iste mos est, non est phi-
losophorum. Nam geometræ cum aliquid docere volunt, si
quid ad eam rem pertinet eorum, quæ ante docuerunt, id su-
munt pro concesso et probato: illud modo explicant, de quo p. 332.
ante nihil scriptum est. Philosophi, quamcumque rem ha- a.
bent in manibus, in eam, quæ conveniunt, congerunt omnia,
etsi alio loco disputata sunt. Quod ni ita esset, cur Stoi-
cus, si esset quæsitum, satisne ad beate vivendum virtus
posset, multa diceret? cui satis esset, respondere, se ante
docuisse, nihil bonum esse, nisi quod honestum esset: hoc

19 *sæpe contigit*] Hoc melius vulgato *contingit.* et id in Mss. repertum est.

20 *exsultantes*] Pendet a *quos.* Davisius addit *et.*

21 *quæ cuique acc. possunt*] Hæc mihi glossatorem sapiunt, interpretantem *humana.* Cicero semper *humana* sola ponit. libri alii *quæcumque*, alii *quæ cuiquam.* nullum mihi satis placet.

22 *quin ii*] Pearcius corrigit *quod ii.* illud non esse latinum. immo *quod ii* non est bene latinum.

probato, consequens esse, beatam vitam virtute esse contentam: et, quo modo hoc sit consequens illi, sic illud huic: ut, si beata vita virtute contenta sit; nisi honestum quod
19 sit, nihil aliud sit bonum. Sed tamen non agunt sic. Nam et de honesto, et de summo bono separatim libri sunt: et cum ex eo efficiatur, satis magnam in virtute ad beate vivendum esse vim, nihilo minus hoc agunt separatim. propriis enim et suis argumentis et admonitionibus tractanda quæque res est, tanta præsertim. cave enim putes, [23] ullam a philosophia vocem emissam clariorem, ullumve esse philosophiæ promissum uberius, aut majus. Nam quid profitetur? o dii boni! perfecturam se, qui legibus suis paruisset, ut esset contra fortunam semper armatus: ut omnia præsidia haberet in se bene beateque vivendi; ut esset semper deni-
20 que beatus. Sed videro, quid efficiat. Tantisper hoc ipsum magni æstimo, quod pollicetur. Nam Xerxes quidem refertus omnibus præmiis donisque fortunæ, non equitatu, non pedestribus copiis, non navium multitudine, non infinito pondere auri contentus, [24] præmium proposuit ei, qui invenisset novam voluptatem. [25] Qua ipsa non fuisset conten-
b. tus: neque enim umquam finem inveniet libido. Nos vellem [26] præmio elicere possemus, qui nobis aliquid attulisset, quo hoc firmius crederemus.

8 A. Vellem id quidem: sed habeo paullulum, quod requi-
21 ram. ego enim assentior, eorum quæ posuisti, alterum alteri consequens esse, ut, quemadmodum, si quod honestum sit, id solum sit bonum, sequatur, vitam beatam virtute confici: sic, si vita beata in virtute sit, nihil esse, nisi virtutem, bonum. Sed Brutus tuus, [27] auctore Aristo et Antiocho, non sentit hoc: putat enim, etiam si sit bonum aliquod præter virtutem. M. Quid igitur? contra Brutumne me dicturum putas? A. Tu vero, ut videtur: nam præfinire non est
22 meum. M. Quid cuique igitur consentaneum sit, alio loco. Nam ista mihi et cum Antiocho sæpe, [28] et cum Aristone nuper, cum Athenis imperator apud eum deversarer, dissen-

23 *ullam a philos.*] *a* edidi pro *in*, ut habet Ms. Vat. ediditque et Davisius: idque melius convenit verbo *emissam*, item alteri *philosophiæ promissum*.

24 *præmium proposuit ei*] *ei* addidi cum Davisio e Ms. Eliensi.

25 *Qua i. non fuisset contentus*] Sic cum Davisio edidi pro *fuit*. ita ipse olim conjeceram ex re et latinitate. nam si *fuit* verum esset, intelligi deberet, novam voluptatem inventam fuisse, et ea tamen inventa contentum non fuisse Xerxem.

26 *pr. elicere possemus, qui n. a. attulisset*] Latinitas postulat *afferret* sed respicitur præmium, quod demum datur ei, qui attulit.

27 *auctore Aristo*] *Aristo* placet Davisio et Buherio. nec mihi displicet. nam et Acad. IV, 4. Aristus et Aristo occurrunt: sed hic intelligendus est frater Antiochi: qui fuit *Aristus*. v. de Fin. V, 3.

28 *et cum Aristone*] Quia hic non necessarium est intelligi fratrem Antiochi, non ausus sum hic quoque corrigere *Aristo*.

sio fuit. mihi enim non videbatur quisquam esse beatus posse, cum in malis esset: in malis autem sapientem esse posse, si essent ulla corporis, aut fortunæ mala. Dicebantur hæc, quæ scripsit etiam Antiochus locis pluribus: virtutem ipsam per se beatam vitam efficere posse, neque tamen beatissimam: deinde ex majore parte plerasque res nominari, etiam si qua pars abesset, ut vires, ut valitudinem, ut divitias, ut honorem, ut gloriam: quæ genere, non numero cernerentur: item beatam vitam, etiam si ex aliqua parte clauderet, tamen ex multo majore parte obtinere nomen
suum. Hæc nunc enucleare non ita necesse est: quamquam 23
non constantissime dici mihi videntur. Nam et qui beatus
est, non intelligo, quid requirat, ut sit beatior: (si est enim p. 233.
quod desit, ne beatus quidem est) et, quod ex majore parte a.
unamquamque rem appellari spectarique dicunt, est, ubi id isto modo valeat. cum vero tria genera malorum esse dicant: qui duorum generum malis omnibus urgeatur, ut omnia adversa sint in fortuna, omnibus oppressum corpus et confectum doloribus, huic paullumne ad beatam vitam deesse
dicemus, non modo ad beatissimam? Hoc illud est, quod 24
Theophrastus sustinere non potuit. Nam cum statuisset, verbera, tormenta, cruciatus, patriæ eversiones, exsilia, orbitates magnam vim habere ad male misereque vivendum, non est ausus elate et ample loqui, cum humiliter demisseque
sentiret. Quam bene, non quæritur: constanter quidem 9
certe. Itaque mihi placere non solet, consequentia reprehendere, cum prima concesseris. Hic autem, elegantissimus omnium philosophorum et eruditissimus, non magnopere reprehenditur, cum tria genera dicit bonorum: vexatur autem ab omnibus, primum in eo libro, quem scripsit de vita beata, in quo multa disputat, quamobrem is, qui torqueatur, qui crucietur, beatus esse non possit. in eo etiam putatur dicere, in rotam, beatam vitam non escendere. Non usquam
id quidem dicit omnino: sed, quæ dicit, idem valent. Pos- 25
sum igitur, cui concesserim, in malis esse dolores corporis, in malis naufragia fortunæ, huic succensere dicenti, non omnes bonos esse beatos, cum in omnes bonos ea, quæ ille in malis numerat, cadere possint? Vexatur idem Theophrastus et libris et scholis omnium philosophorum, quod [29] in Callisthene suo laudarit illam sententiam,

*Vitam regit fortuna, non sapientia.*

Negant ab ullo philosopho quidquam dictum esse langui-
dius. recte id quidem: sed nihil intelligo dici potuisse con- b.
stantius. Si enim tot sunt in corpore bona, tot extra corpus

29 *in Callisthene suo*] Libro de luctu. v. Tusc. III, 10.

in casu atque fortuna: nonne consentaneum est, plus fortunam, quæ domina rerum sit et externarum et ad corpus per-
26 tinentium, quam consilium, valere? An malumus Epicurum imitari? qui multa præclare sæpe dicit: [30] quam enim sibi constanter convenienterque dicat, non laborat. Laudat tenuem victum. Philosophi id quidem: sed si Socrates, aut Antisthenes diceret, non is, qui finem bonorum voluptatem esse dixerit. Negat, quemquam jucunde posse vivere, nisi idem honeste, sapienter, justeque vivat. Nihil gravius, nihil philosophia dignius; nisi idem hoc ipsum, honeste, sapienter, juste, ad voluptatem referret. Quid melius, quam, fortunam exiguam intervenire sapienti? sed hoc isne dicit, qui, cum dolorem non modo maximum malum, sed solum malum etiam dixerit, toto corpore opprimi possit doloribus acerrimis tum, cum maxime contra fortunam glorietur?
27 quod idem melioribus etiam verbis Metrodorus, *Occupavi*, inquit, *te, fortuna, atque cepi: omnesque aditus tuos interclusi, ut ad me adspirare non posses.* Præclare, si Aristo Chius, aut si Stoicus Zeno diceret, qui, nisi quod turpe esset, nihil malum duceret. Tu vero Metrodore, qui omne bonum in visceribus medullisque condideris, et definieris, summum bonum firma corporis affectione, explorataque spe contineri, fortunæ aditus interclusisti? quo modo? isto enim bono
10 jam exspoliari potes. Atqui his capiuntur imperiti: et propter hujusmodi sententias, istorum hominum est multitudo.
28 Acute autem disputantis illud est, non, quid quisque dicat,
p. 234. a. sed quid cuique dicendum sit, videre. Velut in ea ipsa sententia, quam in hac disputatione suscepimus, omnes bonos semper beatos volumus esse: quid dicam bonos, perspicuum est. omnibus enim virtutibus instructos et ornatos, cum sapientes, tum viros bonos dicimus. Videamus, qui dicendi sint beati. equidem hos existimo, qui sint in bonis, nullo ad-
29 juncto malo. Neque ulla alia huic verbo, cum beatum dicimus, subjecta notio est, nisi, secretis malis omnibus, cumulata bonorum complexio. Hanc assequi virtus, si quidquam præter ipsam boni est, non potest. aderit enim malorum, si mala illa ducimus, turba quædam, paupertas, ignobilitas, humilitas, solitudo, amissio suorum, graves dolores corporis, perdita valitudo, debilitas, cæcitas, interitus patriæ, exsilium, servitus denique. [31] in his tot et tantis atque etiam quæ plura possunt accidere, potest esse sapiens. nam hæc casus

30 *quam enim sibi constanter c. d.*] *enim* hic non aptum. Corrigunt *autem* vel delent: hoc magis placet. deinde *sibi* non placet. nam sic cum adverbio nuspiam reperi. malimque id quoque deleri.

31 *in his tot ac tantis* [*atque etiam plura possunt accidere*] Sic Ms. Guelf. et alii, etsi signa parentheseos non sunt expressa, melius, quam vulgati *atque etiam quæ plura possunt accidere,* aut quam correxere viri docti, *ad quæ etiam p. p. accedere.*

importat, qui in sapientem potest incurrere. at si ea mala
sunt, quis potest præstare, sapientem semper beatum fore,
cum vel in omnibus his uno tempore esse possit? Non igi- 30
tur facile concedo, neque Bruto meo, neque communibus
magistris, neque veteribus illis, Aristoteli, Speusippo, Xeno-
crati, Polemoni, ut cum ea, quæ supra enumeravi, in malis
numerent, iidem dicant, semper beatum esse sapientem.
quod si titulus hic delectat insignis et pulcer, Pythagora,
Socrate, Platone dignissimus, inducant animum, illa, quo-
rum splendore capiuntur, vires, valitudinem, pulcritudinem,
divitias, honores, opes contemnere, eaque, quæ his contraria
sint, pro nihilo ducere: tum poterunt clarissima voce profi-
teri, se neque fortunæ impetu, nec multitudinis opinione,
nec dolore, neque paupertate terreri, omniaque sibi in sese b.
esse posita, neque esse quidquam extra suam potestatem,
quod ducant in bonis. [32] Namque et hæc loqui, quæ sunt 31
magni cujusdam et alti viri, et eadem, quæ vulgus, in malis
et bonis numerare, concedi nullo modo potest: qua gloria
commotus Epicurus exoritur, cui etiam, si diis placet, vide-
tur semper sapiens beatus. Hic dignitate hujus sententiæ
capitur. sed numquam id diceret, si ipse se audiret. quid est
enim, quod minus conveniat, quam ut is, qui vel summum,
vel solum malum dolorem esse dicat, idem censeat, *Quam
hoc suave est* tum, cum dolore crucietur, dicturum esse sa-
pientem? Non igitur [33] ex singulis vocibus philosophi spe-
ctandi sunt, sed ex perpetuitate atque constantia.

A. Adducis me, ut tibi assentiar. Sed tua quoque, vide, 11
ne desideretur constantia. M. Quonam modo? A. Quia 32
legi tuum nuper quartum de Finibus. In eo mihi videbare,
contra Catonem disserens, hoc velle ostendere, [34] quod mihi
quidem probatur, inter Zenonem et Peripateticos nihil præ-
ter verborum novitatem interesse. Quod si ita est, quid est
causæ, quin, si Zenonis rationi consentaneum sit, satis ma-
gnam vim in virtute esse ad beate vivendum, liceat idem Pe-
ripateticis dicere? rem enim opinor spectari oportere, non
verba. M. Tu quidem [35] tabellis obsignatis agis mecum, et 33
testificaris, quid dixerim aliquando, aut scripserim. Cum
aliis isto modo, [36] qui legibus impositis disputant. Nos in p. 235.
a.

32 *Namque et hæc l.—nullo m. potest*] Sic corrigi voluit Davisius, et habet Ms. reg. Par. itaque cum Alemanno edidi. Nam habet etiam Ms. Guelf. qui et in fine habet *nullo m.* pro vulgato *ullo m.*

33 *ex singulis vocibus*] Int. sententiis. non videndum est, an pulcras et generosas sententias proferant de singulis rebus: sed an eæ inter se et cum principiis consentiant: quæ est perpetuitas et constantia.

34 *quod mihi quidem probatur*] Davisius edidit *probare.* Videtur addere voluisse *videris:* et sic est in Ms. Guelf. nec id displicet.

35 *tabellis obsignatis*] Alibi dicit, *velut e syngrapha.* v. Clav.

36 *qui legibus impositis disputant*] i. e. qui certæ et unius sectæ sententiis adstricti sint, a quibus non licet discedere.

diem vivimus? quodcumque nostros animos probabilitate percussit, id dicimus. itaque soli sumus liberi. veruntamen, quoniam de constantia paullo ante diximus, non ego hoc loco id quærendum puto, verumne sit, quod Zenoni placuerit, quodque ejus auditori, Aristoni, bonum esse solum, quod honestum esset: sed, si ita esset, [37] tum ut hoc totum,
34 beate vivere, in una virtute poneret. Quare demus hoc sane Bruto, ut sit beatus semper sapiens. quam sibi conveniat, ipse viderit. Gloria quidem hujus sententiæ quis est illo viro dignior? nos tamen teneamus, ut sit idem beatissimus: etsi Zeno Cittieus, [38] advena quidem, et ignobilis verborum opifex, insinuasse se in antiquam philosophiam videtur.
12 Hujus sententiæ gravitas a Platonis auctoritate repetatur: apud quem sæpe hæc oratio usurpata est, ut nihil præter virtutem diceretur bonum: velut in Gorgia Socrates, cum esset ex eo quæsitum, Archelaum Perdiccæ filium, qui tum fortu-
35 natissimus haberetur, [39] nonne beatum putaret? Haud scio, inquit. numquam enim cum eo collocutus sum. Ain tu? an tu aliter id scire non potes? nullo modo. Tu igitur ne de Persarum quidem rege magno potes dicere, beatusne sit? [40] an ego possim, cum ignorem, quam sit doctus, quam vir bonus? Quid? tu in eo sitam vitam beatam putas? Ita prorsus existimo, bonos, beatos: improbos, miseros. miser ergo Archelaus? certe, si injustus. [41] Videturne omnem hic beatam vitam in una virtute ponere? Quid vero in epi-
36 taphio? quo modo idem? Nam cui viro, inquit, ex se ipso apta sunt omnia, [42] quæ ad beate vivendum ferunt, nec suspensa aliorum aut bono casu, aut contrario pendere ex alterius eventis, et errare coguntur: huic optime vivendi ratio
b. comparata est. Hic est ille moderatus, hic fortis, hic sapiens, hic, et nascentibus, et cadentibus cum reliquis commodis, tum maxime liberis, parebit et obediet præcepto illi veteri:

*Neque enim lætabitur umquam, nec mærebit nimis,*
*Quod semper in se ipso omnem spem reponet sui.*

37 *tum ut hoc totum*] Bentleius correxit *utrum*, quod et Alemanno placuit. at est hic interrogatio simplex, in qua *utrum* esse non solet. itaque malim legere *num hoc totum*.

38 *advena quidem et ignobilis v. o.*] Vulgo *quidam*. Ms. Guelf. *quidem*, ut semper mihi visum est legendum, idque recepi.

39 *nonne beatum putaret*] *nonne* in oratione obliqua mihi non placet: putavique legendum *anne* vel *annon*.

40 *an ego possim*] Sic Ms. Gu. ut placuit Bentleio ediditque Davisius. Vulgo *possum*.

41 *Videturne omnem* &c.] Hæc forma interrogandi proprie negat. itaque locus olim suspectus mihi fuit. sed plura exempla reperi ut supra jam notavi: accipiendumque *non ne videtur*.

42 *quæ ad b. vivendum ferunt*] Valent, prosunt. Græce ap. Platonem φέροντα.

Ex hoc igitur Platonis quasi quodam sancto augustoque fonte 13
nostra omnis manabit oratio.

Unde igitur rectius ordiri possumus, quam a communi 37
parente natura? quæ quidquid genuit, non modo animal, sed etiam quod ita ortum esset e terra, ut stirpibus suis niteretur, in suo quodque genere perfectum esse voluit. Itaque et arbores, et vites, et ea, quæ sunt humiliora, neque se tollere a terra altius possunt; [43] alia semper virent, alia hieme nudata, verno tempore tepefacta frondescunt: neque est ullum, quod non ita vigeat interiore quodam motu, et suis in quoque seminibus inclusis, ut aut flores, aut fruges fundat, aut baccas, omniaque in omnibus, quantum in ipsis sit, nulla
vi impediente, perfecta sint. Facilius vero etiam in bestiis, 38
quod his sensus a natura est datus, vis ipsius naturæ perspici potest. Namque alias bestias nantes, aquarum incolas esse voluit: alias volucres, cælo frui libero: serpentes quasdam: quasdam esse gradientes: earum ipsarum partim solivagas, partim congregatas: immanes alias, quasdam autem cicures. nonnullas abditas, terraque tectas. atque earum quæque suum tenens munus, cum in disparis animantis vitam transire non possit, manet in lege naturæ. et ut bestiis [44] aliud alii præcipui a natura datum est, quod suum quæque retinet, nec dis-
cedit ab eo: sic homini multo quiddam præstantius: etsi p. 236.
præstantia debent ea dici, quæ habent aliquam compara- a.
tionem. Humanus autem animus, decerptus ex mente divina, cum alio nullo, nisi cum ipso deo, si hoc fas est dictu,
comparari potest. Hic igitur, si est excultus, et si ejus acies 39
ita curata est, ut ne cæcaretur erroribus; fit perfecta mens, id est, absoluta ratio: quod est idem virtus. Et, si omne beatum est, cui nihil deest, et quod in suo genere expletum atque cumulatum est, idque virtutis est proprium: certe omnes virtutis compotes, beati sunt. Et hoc quidem mihi cum Bruto convenit, item cum Aristotele, Xenocrate, Speu-
sippo, Polemone. Sed mihi videntur etiam beatissimi. quid 40
enim deest ad beate vivendum ei, qui confidit suis bonis?
aut, qui diffidit, beatus esse qui potest? At diffidat necesse 14
est, qui bona dividit tripertito. Qui enim poterit aut corporis firmitate, aut fortunæ stabilitate confidere? atqui, nisi stabili, et fixo, et permanente bono, beatus esse nemo potest. Quid ergo ejusmodi istorum est? ut mihi Laconis illud dictum in hos cadere videatur: qui glorianti cuidam mercatori, quod multas naves in omnem oram maritimam dimisisset, *non sane optabilis quidem ista*, inquit, *rudentibus apta, fortuna.* An dubium est, quin nihil sit habendum in eo ge-

43 *alia semper virent*] Hoc non est in ed. Gronov. excidit errore operarum. Vinam est in ed. Grut. sed tamen et ab Ald. pr. abest. male.

44 *aliud alii præcipui datum est*] Visum mihi est, legendum *præcipue*.

nere, [45] quo vita beata completur, si id possit amitti? nihil enim interarescere, nihil exstingui, nihil cadere debet eorum, in quibus vita beata consistit. nam qui timebit, ne quid ex
41 his deperdat, beatus esse non poterit. Volumus enim, eum, qui beatus sit, tutum esse, inexpugnabilem, septum atque munitum; non ut parvo metu præditus sit, sed ut nullo. Ut enim innocens is dicitur, non qui leviter nocet, sed qui nihil nocet: sic sine metu is habendus est, [46] non qui parum metuit, sed qui omnino metu vacat. quæ est enim alia forti-
b. tudo, nisi animi affectio cum in adeundo periculo, et in la-
42 bore ac dolore patiens, tum procul ab omni metu? Atque hæc certe non ita se haberent, nisi omne bonum in una honestate consisteret. Qui autem illam maxime optatam et expetitam securitatem (securitatem autem nunc appello, vacuitatem ægritudinis, in qua vita beata posita est) habere quisquam potest, cui aut adsit, aut adesse possit multitudo malorum? qui autem poterit esse celsus, et erectus, et ea, que homini accidere possunt, omnia parva ducens, qualem sapientem esse volumus, nisi omnia sibi in se posita censebit? An Lacedæmonii, [47] Philippo minitante per litteras, se omnia, quæ conarentur, prohibiturum, quæsiverunt, num se esset etiam mori prohibiturus: vir is, quem quærimus, non multo facilius tali animo reperietur, quam civitas universa? quid? ad hanc fortitudinem, de qua loquimur, temperantia adjuncta, quæ sit moderatrix omnium commotionum, quid potest ad beate vivendum deesse ei, quem fortitudo ab ægritudine et a metu vindicet: temperantia tum a libidine avocet, tum insolenti alacritate gestire non sinat? Hæc efficere virtutem ostenderem, nisi superioribus diebus essent expli-
15 cata. Atque cum perturbationes animi, miseram; sedationes
43 autem, vitam efficiant beatam: duplexque ratio perturbationis sit, quod ægritudo, et metus, in malis opinatis, in bonorum autem errore, lætitia gestiens libidoque versetur: [48] cum hæc omnia cum consilio et ratione pugnent: his tu
p. 237. tam gravibus concitationibus, tamque ipsis inter se dissen-
a. tientibus atque distractis, quem vacuum, solutum, liberum videris, hunc dubitabis beatum dicere? atqui sapiens semper ita affectus est. semper igitur sapiens beatus est. Atque etiam omne bonum, lætabile est: quod autem lætabile, id prædicandum, et præ se ferendum: quod tale autem, id etiam gloriosum. si vero gloriosum, certe laudabile: quod

45 *quo vita b. completur*] Sic correxit Bentleius vulgatum *complectitur*. eadem forma est c. 16. Ms. Guelf. habet *in quo*.

46 *non qui parva metuit*] Bene Davisius, e Mss. *parum*, cui bene opponitur *omnino m. vacat*.

47 *Philippo minitante*] Sic bene pro vulgato *minitanti*. si sequeretur *responderunt*, vulgatum rectum esset.

48 *cum hæc omnia*] Addidi *hæc* e Ms. Guelf. Sic et Davisius in ed. 1. aliæque edd. vett.

autem laudabile, profecto etiam honestum: quod bonum
igitur, id honestum. At quæ isti bona numerant, ne ipsi 44
quidem honesta dicunt. solum igitur bonum, quod hone-
stum. ex quo efficitur, honestate una vitam contineri beatam.
Non sunt igitur ea bona dicenda, nec habenda, quibus abun-
dantem licet esse miserrimum. An dubitas, quin præstans 45
valitudine, viribus, forma, acerrimis integerrimisque sensi-
bus, adde etiam, si libet, pernicitatem, et velocitatem, da di-
vitias, honores, imperia, opes, gloriam: si fuerit is, qui hæc
habet, injustus, intemperans, timidus, hebeti ingenio, atque
nullo: dubitabisne eum miserum dicere? qualia igitur ista
bona sunt, quæ qui habeat, miserrimus esse possit? videa-
mus, ne, ut acervus ex sui generis granis, sic beata vita ex
sui similibus partibus effici debeat. Quod si ita est: ex bo-
nis, quæ sola honesta sunt, [49] efficiendus est beatus. ea mixta
ex dissimilibus si erunt; honestum ex his effici nihil poterit.
quo detracto, quid poterit beatum intelligi? etenim quid-
quid est, quod bonum sit, id expetendum est: quod autem
expetendum, id certe approbandum: quod vero approbaris,
id gratum acceptumque habendum. ergo etiam dignitas ei
tribuenda est. quod si ita est: laudabile sit necesse est. bo-
num igitur omne laudabile. ex quo efficitur, ut, quod sit ho-
nestum, id sit solum bonum. Quod ni ita tenebimus: multa 46
erunt, quæ nobis bona dicenda sint: omitto divitias: quas, b.
cum quivis, quamvis indignus, habere possit, in bonis non 16
numero. quod enim est bonum, id non quivis habere potest:
omitto nobilitatem, famamque popularem, stultorum impro-
borumque consensu excitatam. Hæc, quæ sunt minima,
tamen bona dicantur necesse est: candiduli dentes, venusti
oculi, color suavis, et ea, [50] quæ Euryclea laudat Ulyssi
pedes abluens, [51] *lenitudo orationis, mollitudo corporis.* ea si
bona ducemus, quid erit in philosophi gravitate, quam in
vulgi opinione, stultorumque turba, quod dicatur aut gra-
vius, aut grandius? At enim eadem Stoici præcipua, vel 47
producta dicunt, quæ bona isti. Dicunt illi quidem: sed
his vitam beatam compleri negant: hi autem sine iis esse
nullam putant: aut, si sit beata, beatissimam certe negant.
Nos autem volumus beatissimam: idque nobis Socratica illa
conclusione confirmatur. Sic enim princeps ille philosophiæ
disserebat. *Qualis cujusque animi affectus esset, talem esse*

49 *efficiendus est beatus*] Sic Ms. Gu. recte. Vulgatum *efficiendum est beatum*, rectum non est, in quo *beatum* esset pro beatitudine, quod h. l. nimis græcissat.

50 *quæ Anticlea*] Res pertinet non ad *Anticleam* matrem Ulyssis, sed *Eurycleam*, quæ apud Homerum abluit Ulyssi pedes, nutrix ejus. itaque quidam corrigunt *Euryclea*: si *Anticlea* verum est, memoria lapsus est Cicero. Enimvero quia edd. vett. ut Juntæ, Aldi habent *Euryclea*, id edere non dubitavi.

51 *lenitudo o. m. corporis*] Est versus e Pacuvii Niptris.

*hominem: qualis autem ipse homo esset, talem ejus esse orationem: orationi autem facta similia, factis vitam. Affectus autem animi in bono viro laudabilis. et vita igitur laudabilis boni viri,* [52] *et honesta ergo, quoniam laudabilis. ex quibus,*
48 *bonorum beatam vitam esse, concluditur.* Etenim, pro deorum atque hominum fidem! parumne cognitum est superioribus nostris disputationibus, an delectationis, et otii consumendi causa locuti sumus, sapientem ab omni concitatione animi, quam perturbationem voco, semper vacare? semper in animo ejus esse placidissimam pacem? Vir igitur temperatus, constans, sine metu, sine ægritudine, [53] sine alacritate ulla, sine libidine, nonne beatus? at semper sapiens talis:
p. 238. a. semper igitur beatus. Jam vero qui potest vir bonus non ad id, quod laudabile sit, omnia referre, quæ agit, quæque sentit? refert autem omnia ad beate vivendum. beata igitur vita laudabilis. nec quidquam sine virtute laudabile. beata igitur
17 vita virtute conficitur. Atque hoc sic etiam concluditur.
49 Nec in misera vita quidquam est prædicabile, aut gloriandum: nec in ea, quæ nec misera sit, nec beata. Et est in aliqua vita prædicabile aliquid, aut gloriandum, ac præ se ferendum: ut Epaminondas,

*Consiliis nostris laus est attonsa Laconum:*

ut Africanus,

*A sole exoriente, supra Mæoti' paludes,*
*Nemo est qui factis* [54] *me æquiperare queat.*

50 [55] Quod si est beata vita: glorianda et prædicanda, et præ se ferenda est. nihil est enim aliud, quod prædicandum, et præ se ferendum sit. Quibus positis, intelligis, quid sequatur: et quidem, nisi ea vita beata est, quæ est eadem honesta: [56] sit aliud necesse est melius vita beata. [57] quod erit enim honestum, certe fatebuntur esse melius. ita erit beata vita melius aliquid; quo quid potest dici perversius? quid? cum fatentur satis magnam vim esse in vitiis ad miseram vitam, nonne fatendum est, eandem vim in virtute esse ad beatam vitam? contrariorum enim contraria sunt consequen-

52 *et honesta ergo, quoniam laudabilis*] Sic interpungendus hic locus, ut fecit Bentleius et Davisius ed. 2. vulgo: *et honesta. Ergo, qu. l.* &c.

53 *sine alacritate ulla*] Sic edd. omnes. Bentleius pro *ulla* dedit *futili.* Davisius conjecerat *vana* vel *inani.* edd. quædam vett., ut Junt. interpungunt sic, ut *ulla* ad *libidine* referatur.

54 *me æquip.*] Addidi *me* cum Davisio, salvo versu et postulante sensu. est autem *me* in edd. Junt. Ald. 1. &c.

55 *Quod si est*; *beata vita glorianda* &c.] Sic edidi cum Davisio: itaque res et ratio postulat. Vulgg. male: *Quod si beata vita: glorianda* &c.

56 *sit aliud necesse est*] *aliquid* intell. *aliud quid*; ut sæpe dicitur.

57 *quod erit enim honestum* &c.] Sensus est: si aliquid est melius vita beata, honestum certe id esse debet. Ceterum hic locus totus non bene rationem concludere, nec adeo sanus satis videtur.

tia. Quo loco quæro, quam vim habeat libra illa Critolai: 51
qui cum in alteram lancem animi bona imponat, in alteram corporis, et externa; tantum propendere [58] illam bonorum animi lancem putet, ut terram et maria deprimat. Quid ergo 18
aut hunc prohibet, aut etiam Xenocratem illum gravissimum philosophorum, exaggerantem tantopere virtutem, extenuan- b.
tem cetera et abjicientem, in virtute non beatam modo vitam, sed etiam beatissimam ponere? [59] quod quidem nisi fit, virtutum interitus consequetur. Nam in quem cadit ægri- 52
tudo, in eundem metum cadere necesse est. est enim metus futuræ ægritudinis sollicita exspectatio. In quem autem metus, in eundem formido, timiditas, pavor, ignavia. [60] Ergo ut idem vincatur interdum, nec putet ad se præceptum illud Atrei pertinere,

*Proinde ita parent se in vita, ut vinci nesciant.*

Hic autem vincetur, ut dixi: nec modo vincetur, sed etiam serviet. [61] At nos virtutem semper liberam volumus, semper invictam. Quæ nisi sunt, sublata virtus est. Atqui si 53
in virtute satis est præsidii ad bene vivendum, satis est etiam ad beate. satis est enim certe in virtute, ut fortiter vivamus. si fortiter, etiam ut magno animo, et quidem ut nulla re umquam terreamur, semperque simus invicti. Sequitur, ut nihil pœniteat, nihil desit, nihil obstet. [62] Ergo omnia profluenter, absolute, prospere. igitur beate. Satis autem ad fortiter vivendum virtus potest: satis ergo etiam ad beate. Etenim ut stultitia, etsi adepta est, quod concupivit, num- 54
quam se tamen satis consecutam putat: sic sapientia semper eo contenta est quod adest, neque eam umquam sui pœnitet.

[63] Similemne putas C. Lælii unum consulatum fuisse, et eum quidem cum repulsa, cum L. Cinnæ quatuor? (si cum 19
sapiens et bonus vir, qualis ille fuit, suffragiis præteritur, non

58 *illam boni lancem*] *illam* sc. superiorem, quæ animi bona habet. sed ita *boni* redundat: nec melius est Davisianum *illam animi lancem.* Optime Ms. reg. Paris. *bonorum animi lancem*, quod recepi.

59 *quod q. nisi fit*] Sic edd. vett. e quo post factum *sit.* illud revocavit Davisius.

60 *Ergo, ut idem vincatur*] Int. *necesse est*, e superioribus. in Ms. Guelf. etiam additum est.

61 *At nos*] Ms. Gu. addit *autem.* Davisius edidit *Nos autem.*

62 *Ergo o. profluenter* &c.] Sc. se habebunt, fient.

63 *Similemne—repulsam fert*] Hunc locum edidi, ut Corradus in Quæstura p. 382. ed. nostræ, e Msto libro exhibuit, negans aliter constructionem constare. Primo *Similemne* pro vulgato hodie *Similene.* illud et edd. vett. quædam habent, ut Mediol. deinde additum *cum L. Cinnæ quatuor*, cujusmodi quid *similem* postulat. Constructio *similem cum* est durior: sed tamen et *similitudo* ita construitur. nisi vero fuit *consulatibus*, idque per compendium Coss. scriptum in *cum* mutatum est. Post libri variant in *si* et *sic:* prætuli cum Davisio *si.* nam manifeste in hoc est ratio antecedentis. pro *malo* Corradi liber et edd. veteres pleræque *vano:* sed *malo* rectius opponitur *bono:* denique deleta est repetitio frigida τῷ *suffragiis præteritur* post *repulsam fert:* de Lælio v. Clav. in *C. Lælius C. f.*

populus a bono consule potius, quam ille a malo populo repulsam fert); sed tamen utrum malles, te, si potestas esset, semel, ut Lælium, consulem, an, ut Cinnam, quater? non
55 dubito, tu quid responsurus sis. Itaque video, cui commit-
p. 239. tam. Non quemvis hoc idem interrogarem. responderet
a. enim alius fortasse, se non modo quattuor consulatus uni anteponere, sed unum diem Cinnæ multorum et clarorum virorum totis ætatibus. Lælius, si digito quem attigisset, pœnas dedisset. at Cinna, collegæ sui, consulis Cn. Octavii, præcidi caput jussit, P. Crassi, L. Cæsaris, nobilissimorum hominum: quorum virtus fuerat domi, militiæque cognita: M. Antonii, omnium eloquentissimi, quos ego audierim: C. Cæsaris, in quo mihi videtur fuisse specimen humanitatis, salis, suavitatis, leporis. Beatusne igitur, [64] quia hos interfecit? mihi contra non solum eo videtur miser, quod ea fecit, sed etiam quod ita se gessit, ut ea facere ei liceret. Etsi peccare nemini licet. sed sermonis errore labimur. id enim licere
56 dicimus, [65] quod cui conceditur. Utrum tandem beatior C. Marius, tum, cum Cimbricæ victoriæ gloriam cum collega Catulo communicavit, pæne altero Lælio, [66] (nam hunc illi duco simillimum) an cum civili bello victor, iratus, necessariis Catuli deprecantibus, non semel respondit, sed sæpe, Moriatur? in quo beatior ille, qui huic nefariæ voci paruit, quam is, qui tam scelerate imperavit. nam cum accipere, quam [67] facere præstat injuriam, tum morti jam ipsi adventanti paullum procedere obviam, quod fecit Catulus; quam, quod Marius, talis viri interitu sex suos obruere consulatus, et contaminare extremum tempus ætatis.

20 Duodequadraginta annos tyrannus Syracusanorum fuit
57 Dionysius, cum v et xx natus annos dominatum occupavisset. Qua pulcritudine urbem, quibus autem opibus præ-
b. ditam, servitute oppressam tenuit civitatem? Atqui de hoc homine a bonis auctoribus sic scriptum accepimus, summam fuisse ejus in victu temperantiam, in rebusque gerendis virum acrem et industrium, eundem tamen maleficum natura et injustum. Ex quo omnibus, bene veritatem intuentibus, videri necesse est miserrimum. ea enim ipsa quæ concupierat, ne tum quidem, cum omnia se posse censebat, conse-

64 *quia hos interf.*] Vulgo est *qui.* Bentleius correxit *quia*, recte. Ms. Gu. habet *quod.* item bene. nam ratio redditur, ut in altero post est *quod ea fecit.*

65 *quod cuique conceditur*] Sic libri, etiam Guelf. Davisius dedit *cui*, per conjecturam, aptiusque est paullo antecedenti. est enim sermo de uno.

66 *nam hunc illi duco simillimum*] Sic libri scr. etiam Guelf. *hunc* Catulum *illi* Lælio. alii dedere *huic illum*, quod factum, quia Lælius in proximo est. sed ad superiora respiciendum est, ubi prior Lælius memoratur. tum *duco* pro *dico* dedi, ut jam Davisius fecit. Sic habet Ms. Guelf.

67 *facere præstat*] Ms. Guelf. *præstet*, quod rectum est, si *cum* dicitur causaliter: sed respondet *τῷ tum*, potestque esse pro *et—et*, ubi conjunctivus non est necessarius.

quebatur. Qui cum esset bonis parentibus atque honesto 58
loco natus (etsi id quidem alius alio modo tradidit) abunda-
retque æqualium familiaritatibus, et consuetudine propin-
quorum, haberet etiam, more Græciæ, quosdam adolescentes
amore conjunctos: [68] credebat se eorum nemini; sed his,
[69] quos ex familiis locupletum servos delegerat, quibus no-
men servitutis ipse detraxerat, et quibusdam convenis et feris
barbaris, corporis custodiam committebat. Ita propter in-
justam dominatus cupiditatem in carcerem quodammodo
ipse se incluserat. Quin etiam ne tonsori collum committe-
ret, tondere filias suas docuit. Ita sordido ancillarique arti-
ficio regiæ virgines, ut tonstriculæ, tondebant barbam, et ca-
pillum patris. Et tamen ab his ipsis, cum jam essent adultæ,
ferrum removit, instituitque, ut candentibus juglandium pu-
taminibus barbam sibi et capillum adurerent. Cumque duas 59
uxores haberet, Aristomachen, civem suam, Doridem autem
Locrensem, sic noctu ad eas ventitabat, ut omnia speculare-
tur, et perscrutaretur ante. Et, cum [70] fossam latam cubi-
culari lecto circumdedisset, ejusque fossæ transitum ponti-
culo ligneo conjunxisset: eum ipsum, cum forem cubiculi
clauserat, detorquebat. Idemque cum in communibus sug-
gestis consistere non auderet, concionari ex turri alta solebat.
Atque is cum pila ludere vellet (studiose enim id factitabat) 60
tunicamque poneret, adolescentulo, quem amabat, tradidisse p. 240.
gladium dicitur. Hic cum quidam familiaris jocans dixisset: a.
*Huic quidem certe vitam tuam committis*, arrisissetque ado-
lescens, utrumque jussit interfici: alterum, quia viam de-
monstravisset interimendi sui; alterum, quia dictum id risu
approbavisset. Atque eo facto sic doluit, ut nihil gravius
tulerit in vita. quem enim vehementer amarat, occiderat.
Sic distrahuntur in contrarias partes impotentium cupidita-
tes. Cum huic obsecutus sis, illi est repugnandum. Quam- 61
quam hic quidem [71] tyrannus ipse judicavit, quam esset be- 21
atus. Nam cum quidam ex ejus assentatoribus Damocles,
commemoraret in sermone copias ejus, opes, majestatem do-
minatus, rerum abundantiam, magnificentiam ædium regia-
rum; negaretque umquam beatiorem quemquam fuisse:
*Visne igitur*, inquit, *Damocle, quoniam hæc te vita delectat*,

68 *credebat se eorum nemini*] Addidi *se* e Ms. Guelf., quod et Bentleius in libro scr. reperit et edidit Davisius. mox *his* pro *iis* iidem.

69 *quos—servos delegerat*] Verbum *servos* mihi glossam sapit. nam servos fuisse, docet jam *ex familiis*, item sequentia.

70 *fossam latam cubiculari lecto circumdedisset*] *Cubiculari lecto* int. non de lecto ipso in cubiculo: nam quomodo ibi fossa lata fieri potuisset, sed de parte ædium, in qua cubiculum illud, in quo lectus genialis esset.

71 *tyrannus ipse judicavit*] Lambinus corr. *indicavit*, quod et probavit Bentleius, ediditque Davisius ed. 2. non est necesse. nam latini sæpe *judicare* dicunt de factis, quibus aliquid, judicium nostrum, indicatur, per quæ et *judicia fieri* dicuntur. v. Clav. in *judicium*. *judicavit* habet et Ms. Guelf.

[72] *ipse eandem degustare, et fortunam experiri meam?* cum se ille cupere dixisset, collocari jussit hominem in aureo lecto, [73] strato pulcerrime textili stragulo, magnificis operibus picto: abacosque complures ornavit argento, auroque cælato. Tum ad mensam eximia forma pueros delectos jussit consistere, eosque nutum ejus intuentis [74] diligenter mini-
62 strare. Aderant unguenta, coronæ: incendebantur odores: mensæ conquisitissimis epulis exstruebantur. Fortunatus sibi Damocles videbatur. In hoc medio apparatu fulgentem gladium, e lacunari seta equina aptum, demitti jussit, ut impenderet illius beati cervicibus. Itaque nec pulcros illos mi-
b. nistratores adspiciebat, nec plenum artis argentum: nec manum porrigebat in mensam: jam ipsæ defluebant coronæ: denique exoravit tyrannum, ut abire liceret, quod jam beatus nollet esse. Satisne videtur declarasse Dionysius, nihil esse ei beatum, cui semper aliquis terror impendeat? Atque ei ne [75] integrum quidem erat, ut ad justitiam remigraret, civibus libertatem et jura redderet. iis enim se adolescens improvida ætate irretierat erratis, eaque commiserat, [76] ut salvus esse
22 non posset, si sanus esse cœpisset. Quantopere vero amicitias
63 desideraret, quarum infidelitatem extimescebat, declaravit [77] in Pythagoreis duobus illis: quorum cum alterum [78] vadem mortis accepisset; alter, ut vadem suum liberaret, præsto fuisset [79] ad horam mortis destinatam: *Utinam ego*, inquit, *tertius vobis amicus adscriberer!* Quam huic erat miserum, carere consuetudine amicorum, societate victus, sermone omnino familiari! homini præsertim [80] docto a puero, et artibus ingenuis erudito! [81] Musicorum vero perstudiosum accepimus, poëtam etiam tragicum: quam bonum nihil ad rem. in hoc enim genere nescio quo pacto magis, quam in aliis,

72 *ipse eandem degustare*] Videtur esse debere *eam*. Ms. Guelf. habet *eadem*, quod non displicit. *eadem bona*, quæ in vita mea prædicas, quibus ego fruor.

73 *strato pulcerrimo*] Puto legendum esse *strato pulcerrime*, quod deinde explicatur, ut pulcritudo intelligatur. *strato* refertur ad *lecto*, qui *sternitur*, v. c. *molliter*, *pulcre* &c.

74 *diligenter ministrare*] Ms. Guelf. habet *administrare*, sicut post pro *ministratores* edd. vett. *administratores*. v. ad Verr. V, 4.

75 *integrum erat, ut ad j. r.*] Hanc structuram formæ *integrum est* nuspiam reperi; puto *ut* natum e finali in *erat*, et inde *remigraret* pro *remigrare*, *redderet* pro *reddere*.

76 *ut salvus esse non posset, si sanus e. c.*] i. e. si libertatem populo reddidisset in judicia vocari posset, propter facinora juventutis et damnari.

77 *in Pythag. duobus*] V. Offic. III, 10.

78 *vadem mortis acc.*] De Offic. est *vadem se sistendi*, sc. ad mortem: unde dixit *vadem mortis*.

79 *ad horam mortis dest.*] *mortis* Ms. Guelf. sic et edidit Davisius.

80 *docto a puero* &c.] Davisius edidit *docto et a puero—erudito*, quod verum puto.

81 *Musicorum v. perstudiosum—tragicum accepimus*] Addidimus e Mss. tum aliis, tum Guelf. et edd. vett. Mediol. Juntæ, Ald. Vict. &c. *accepimus*. nam alias non est, unde accusativi pendeant. Facilius erat, hæc conjungere superioribus sic *m. v. perstudioso et poëtæ etiam tragico: quam bono, nihil ad rem*, ut placebat Bentleio et Davisio.

suum cuique pulcrum est. adhuc neminem cognovi poëtam ([82] et mihi fuit cum Aquinio amicitia) qui sibi non optimus videretur. Sic se res habet: te tua, me delectant mea. Sed, ut ad Dionysium redeamus; omni cultu et victu humano carebat: vivebat cum fugitivis, cum facinorosis, cum barbaris: neminem, qui aut libertate dignus esset, aut vellet omnino liber esse, sibi amicum arbitrabatur.

Non ego jam cum hujus vita, qua tetrius, miserius, dete- 64
stabilius excogitare nihil possum, Platonis aut Archytæ vitam comparabo, doctorum hominum et plane sapientium:
ex eadem urbe humilem homunculum, [83] a pulvere et radio 23
excitabo, qui multis annis post fuit, Archimedem. Cujus p. 241.
ego quæstor ignoratum ab Syracusanis, cum esse omnino a.
negarent, septum undique et vestitum vepribus et dumetis, indagavi sepulcrum. tenebam enim quosdam senariolos, quos in ejus monumento esse inscriptos acceperam: qui declarabant, in summo sepulcro [84] sphæram esse positam cum cy-
lindro. Ego autem, cum omnia collustrarem oculis (est 65
enim ad [85] portas Agragianas magna frequentia sepulcrorum) animadverti columellam non multum e dumis eminentem: in qua inerat sphæræ figura et cylindri. Atque ego statim Syracusanis (erant autem principes mecum) dixi, me illud ipsum arbitrari esse, quod quærerem. Immissi cum
falcibus multi purgarunt et aperuerunt locum. Quo cum 66
patefactus esset aditus, ad adversam basim accessimus. apparebat epigramma, exesis posterioribus partibus versiculorum, [86] dimidiatis fere. Ita nobilissima Græciæ civitas, quondam vero etiam doctissima, sui civis unius acutissimi monumentum ignorasset, nisi ab homine Arpinate didicisset. Sed redeat, unde aberravit, oratio. Quis est omnium, qui modo cum Musis, id est, cum humanitate, et cum doctrina habeat aliquod commercium, qui se non hunc mathematicum malit, quam illum tyrannum? Si vitæ modum, actionemque quærimus: alterius mens rationibus agitandis, exquirendisque ale-

82 *et mihi fuit cum Aq. amicitia*] Aquinius ergo poëta deterrimus fuit v. Clav. Ceterum e Catullo legendum *Aquino*. nam ibi corrigere e Cicerone *Aquinios*, metrum non sinit.

83 *a pulvere et radio exc.*] Describit mathematicum, qui radio describit in pulvere figuras.

84 *sphæram cum cylindro*] Nempe quibus significaretur præclarum theorema de ratione utriusque corporis, inventum ab Archimede.

85 *portas Agragianas*] Corradus in Quæst. p. 382. e Verr. III, 33. ubi habet *portas Acradinæ*, correxit *Acradinas*, quem secutus est Davisius, etsi non nominavit. Sed eam conjecturam refellit Buherius ex eo, quod Achradina fuit particula Syracusana, inter medias reliquas urbis partes, cujus adeo porta non erat versus agrum et campum. Ipse corrigit *Galeagrinas*, dictas ab turri *Galeagra*. Dorvillius autem in Siculis p. 193. legit *Agragantinas*, i. e. quæ versus *Agrigentum* essent, ut visum est etiam Camerario.

86 *dimidiatis fere*] Bentleius corrigit *dimidiatum*, sequente Davisio. sed non dimidiatum epigramma restabat, sed dimidiati versus. nam partes posteriores versuum erant exesæ, ut Cicero dicit, vidit et Buherius.

batur, cum oblectatione solertiæ; [87] qui est unus suavissimus pastus animorum: alterius in cæde, et injuriis, cum et diurno, et nocturno metu. Age, confer Democritum, Pythagoram, Anaxagoram. quæ regna, quas opes studiis eo-
67 rum, et delectationibus antepones? Etenim quæ pars optima
b. est in homine, in ea situm esse necesse est illud, quod quæris, optimum. Quid est autem in homine sagaci ac bona mente melius? ejus bono fruendum est igitur, si beati esse volumus. bonum autem mentis, est virtus. ergo hac beatam vitam contineri necesse est. Hinc omnia, quæ pulcra, honesta, præclara sunt, ut supra dixi: sed dicendum idem illud paullo uberius videtur: plena gaudiorum sunt. Ex perpetuis autem, plenisque gaudiis cum perspicuum sit vitam beatam exsistere, sequitur, ut ea exsistat ex honestate.

24 Sed, ne verbis solum attingamus ea, quæ volumus osten-
68 dere, proponenda quædam quasi moventia sunt, quæ nos magis ad cognitionem intelligentiamque convertant. Sumatur enim nobis quidam præstans vir optimis artibus, isque animo parumper et cogitatione fingatur. Primum ingenio eximio sit, necesse est: [88] tardis enim mentibus virtus non facile comitatur: deinde ad investigandam veritatem studio incitato. Ex quo triplex ille animi fœtus exsistet: unus in cognitione rerum positus, et in explicatione naturæ: alter in descriptione expetendarum fugiendarumve rerum: tertius in judicando, quid cuique rei sit consequens, quid repugnans: in quo inest omnis tum subtilitas disserendi, tum veritas ju-
69 dicandi. Quo tandem igitur gaudio affici necesse est sapientis animum, cum his habitantem pernoctantemque curis? ut, cum totius mundi motus conversionesque perspexerit, sideraque viderit innumerabilia cælo inhærentia cum ejus ipsius motu congruere certis infixa sedibus? septem alia suos quæque tenere cursus, multum inter se aut altitudine aut humili-
p. 242. tate distantia, quorum vagi motus rata tamen et certa sui
a. cursus spatia definiant? Horum nimirum adspectus impulit illos veteres, et admonuit, ut plura quærerent. Inde est indagatio nata initiorum, et tamquam seminum, unde essent omnia orta, generata, concreta: quæque cujusque generis vel inanimi, vel animantis, vel muti, vel loquentis origo, quæ vita, qui interitus, quæque ex alio in aliud vicissitudo atque mutatio: unde terra, et [89] quibus librata ponderibus, quibus cavernis maria sustineantur: in qua omnia, delata gravitate,

87 *qui est unus*] Addidi *est* e Ms. Guelf. et edd. vett.

88 *tardis mentibus virtus n. f. comitatur*] *Comitatur* cum dativo etiam alibi est in hoc libro c. 35. Sed Ms. Guelf. et edd. vett. fere *committitur*.

89 *quibus librata ponderibus, quibus c. m. sustineantur*] Sic Mss. et edd. vett. nec erat, quare corrigeretur *æquis librata ponderibus*. pro *sustineantur* male in edd. recentioribus *sustineat*.

medium mundi locum semper expetant, qui est idem infimus
in rotundo. Hæc tractanti animo, et noctes et dies cogitanti, 25
exsistit illa a deo Delphis præcepta cognitio, ut ipsa se mens 70
agnoscat, conjunctamque cum divina mente se sentiat, ex
quo [90] insatiabili gaudio completur. ipsa enim cogitatio de
vi, et natura deorum, studium incendit illius æternitatis imitandæ, neque se in brevitate vitæ collocatam putat, cum rerum causas alias ex aliis aptas, et necessitate nexas videt: quibus ab æterno tempore fluentibus in æternum, ratio tamen mensque moderatur. Hæc ille intuens atque suspiciens, 71
vel potius omnes partes orasque circumspiciens, quanta rursus animi tranquillitate humana et citeriora considerat? hinc illa cognitio virtutis exsistit: efflorescunt genera partesque virtutum: invenitur, quid sit, quod natura spectet extremum in bonis, [91] quid in malis ultimum, quo referenda sint officia, quæ degendæ ætatis ratio diligenda. Quibus et talibus rebus exquisitis, hoc vel maxime efficitur, quod hac disputati- b.
one agimus, ut virtus ad beate vivendum sit se ipsa contenta.
Sequitur tertia, quæ per omnes partes sapientiæ manat et 72
funditur, quæ rem definit, genera dispertit, sequentia adjungit, perfecta concludit, vera et falsa dijudicat, disserendi ratio et scientia. Ex qua cum summa utilitas exsistit ad res ponderandas, tum maxime ingenua delectatio, et digna sapientia. Sed hæc otii. Transeat idem iste sapiens ad rempublicam tuendam. quid eo possit esse præstantius, cum contineri prudentia utilitatem civium cernat, justitia nihil in suam domum inde derivet, reliquis utatur tot tam variisque virtutibus? adjunge fructum amicitiarum: in quo doctis positum est cum consilium omnis vitæ, consentiens, et pæne conspirans, tum summa jucunditas e quotidiano cultu atque victu. [92] Quid hæc tandem vita desiderat, quo sit beatior? cui rei refertæ tot tantisque gaudiis, fortuna ipsa cedat necesse est. Quod si gaudere talibus bonis animi, id est, virtutibus, beatum est, omnesque sapientes iis gaudiis perfruuntur: omnes eos confiteri beatos esse, necesse est.

A. Etiamne in cruciatu atque tormentis? M. [93] An tu me 26
in viola putabas, aut in rosa dicere: an Epicuro, qui tantum- 73

90 *insat. gaudio completur*] *insatiabile gaudium* est, cujus nunquam satietas venit. v. Clav. Mss. et edd. fere habent *compleatur*: quod si verum est, referri debet totum hoc ad verbum præcipiendi: sed melius est Davisii *completur*, ut solus effectus exprimatur illius cognitionis.

91 *quod in malis ultimum*] Davisius *quid* correxit contra libros, sed id postulat *quid sit*, in membro superiori.

92 *Quid hæc vita desiderat*] Videtur legendum *desideret?* mox in *cui rei refertæ*, delendum *rei.* abestque a Mss. quibusdam. *cui* pertinet ad *vitæ.*

93 *An tu me in viola putabas*] Si ad præcedentem disputationem refertur hoc, bene habet *putabas dicere*, sc. cum dicebam, tuque me ista dicentem audiebas: sin minus, *putas* prætulerim, quod Lambino placebat, qui et sic edidit e Mss. ut et Davisius. sic est et in Ms. Guelf. et in edd. quibusdam veteribus ut Juntæ, Aldi.

modo induit personam philosophi, et sibi ipse hoc nomen
inscripsit, dicere licebit: (quod quidem, ut habet se res, me
tamen plaudente dicit) Nullum sapienti esse tempus, etsi
uratur, torqueatur, secetur, quin possit exclamare, Quam pro
nihilo puto! cum præsertim omne malum dolore definiat,
bonum voluptate, hæc nostra honesta, turpia irrideat, dicat-
que, nos in vocibus occupatos, inanes sonos fundere: neque
quidquam ad nos pertinere, nisi quod aut læve, aut asperum
in corpore sentiatur. Huic ergo, ut dixi, non multum diffe-
p. 243. renti a judicio ferarum, oblivisci licebit sui? et tum fortu-
a. nam contemnere, cum sit [94] omne et bonum ejus, et malum
in potestate fortunæ, tum dicere, se beatum in summo cru-
ciatu atque tormentis, cum constituerit, non modo summum
74 malum esse dolorem, sed etiam solum? nec vero illa sibi re-
media comparavit ad tolerandum dolorem, firmitatem animi,
turpitudinis verecundiam, exercitationem consuetudinemque
patiendi, præcepta fortitudinis, duritiam virilem, sed una se
dicit recordatione acquiescere præteritarum voluptatum: ut,
si quis æstuans, cum vim caloris non facile patiatur, recor-
dari velit, se aliquando in Arpinati nostro gelidis fluminibus
circumfusum fuisse. non enim video, quo modo sedare pos-
75 sint mala præsentia præteritæ voluptates. Sed cum is dicat,
semper beatum esse sapientem, cui dicere hoc, si sibi con-
stare vellet, non liceret: quidnam faciendum est his, qui ni-
hil expetendum, nihil in bonis ducendum, quod honestate
careat, existimant? me quidem auctore, etiam Peripatetici
veteresque Academici balbutire desinant aliquando, aperte-
que et clara voce audeant dicere, beatam vitam in Phalaridis
27 taurum descensuram. Sint enim tria genera bonorum, ut
76 jam a laqueis Stoicorum, quibus usum me pluribus, quam
soleo, intelligo, recedamus: sint sane illa genera bonorum,
dum corporis, et externa jaceant humi, et tantummodo,
[95] quia sumenda sint, appellentur bona: alia autem illa divi-
na, longe lateque se pandant, [96] cælumque contingant, [97] ut,
ea qui adeptus sit, cur eum beatum modo, et non beatissi-
mum etiam dixerim? dolorem vero sapiens extimescet? [98] is
b. enim huic maxime sententiæ repugnat. Nam contra mortem
nostram, atque nostrorum, contraque ægritudinem, et reli-

94 *omne bonum ejus*] Non fortunæ, sed ejus, de quo loquitur.

95 *quia sumenda sint, appellentur*] *sint* postulat forma orationis, et sic Ms. Guelf. sic et edidit Davisius ed. 2.

96 *cælum contingant*] i. e. maxima sint. v. Clav. in *cælum*.

97 *ut ea qui ad. s.*] *ut* habent libri omnes: tamen delevit Lambinus, Bentleius etiam et Davisius. Buherius corrigit *at*. frustra. Simpliciter poterat Cicero dicere, ut ea qui adeptus sit, non modo beatus, sed etiam beatissimus dici debeat: sed figuram orationis mutavit, ut efficacior esset, et dixit, *cur—dixerim*. potest etiam intelligi *nesciam*. nisi id excidit.

98 *is h. maxime s. repugnat*] *maxime* edidi cum Davisio pro *maximæ*. Sic et Ms. Guelf. et alii apud Buherium, ed. Juntæ.

quas animi perturbationes satis esse videmur superiorum dierum disputationibus armati et parati. dolor esse videtur acerrimus virtuti adversarius. is ardentes faces intentat: is fortitudinem, magnitudinem animi, patientiam [99] se debilitaturum
minatur. Huic igitur succumbet virtus? huic beata sapientis 77
et constantis viri vita cedet? quam turpe? o dii boni! Pueri Spartiatæ non ingemiscunt verberum dolore laniati. Adolescentium greges Lacedæmone vidimus ipsi, incredibili contentione certantes pugnis, calcibus, unguibus, morsu denique, [100] ut exanimarentur prius, quam se victos faterentur. Quæ barbaria India vastior, aut agrestior? in ea tamen gente primum ii, qui sapientes habentur, nudi ætatem agunt, et Caucasi nives, hiemalemque vim perferunt sine dolore: cumque ad flammam [1] se applicaverunt, sine gemitu aduruntur.
Mulieres vero [2] [in India], cum est [3] [cujusvis] earum vir 78
mortuus, in certamen judiciumque veniunt, quam plurimum ille dilexerit. plures enim singulis solent esse nuptæ. Quæ est victrix, ea læta, prosequentibus suis, una cum viro in rogum imponitur: [4] illa victa mœsta discedit. Numquam naturam mos vinceret. est enim ea semper invicta. Sed nos umbris, deliciis, otio, languore, desidia animum infecimus: opinionibus, maloque more delinitum mollivimus. Ægyptiorum morem quis ignorat? quorum imbutæ mentes [5] pravitatis erroribus, quamvis carnificinam prius subierint, quam
ibim, aut aspidem, aut felem, aut canem, aut crocodilum p. 244.
violent: quorum etiam si imprudentes quippiam fecerint, a.
pœnam nullam recusent. De hominibus loquor. quid bestiæ? 79
non frigus, non famem, non montivagos atque silvestres cursus lustrationesque patiuntur? non pro suo partu [6] ita propugnant, ut vulnera excipiant? nullos impetus, nullos ictus reformident? omitto, quæ perferant, quæque patiantur ambitiosi, honoris causa: laudis studiosi, [7] gloriæ gratia: amo-
re incensi, cupiditatis. plena vita exemplorum est. Sed ad- 28
hibeat oratio modum, et redeat illuc, [8] unde defluxit. Dabit, 80

99 *se debilitaturum*] Mss. quidam *debellaturum*, quod edidit Davisius. Sed et vulgatum bonum est, ut recte Buherius. v. Clav. in h. v. et in *debilitatus*.

100 *ut exanimarentur prius*] Ms. Guelf. *eum*, ut et alii. *ut* melius videtur.

1 *se applicaverunt*] Sic Ms. reg. Paris. et sic edidit recte Davis. Sic et ed. Junt. pro vulgato *applicaverint*.

2 *in India*] Sine dubio est a glossatore. uncis inclusi.

3 *cujusvis earum vir*] Ms. Guelf. et alii *cujusque*. mihi delendum videtur. nam non est unius earum vir plurium: intelliguntur mulieres, quarum vir communis mortuus est.

4 *illa victa*] Intelligendum, si duas tantum habuit. sed mihi placet correctio Bentleii et Davisii *illæ victæ*, vel *aliæ victæ mœstæ discedunt*.

5 *pravitatis erroribus*] Davisius *pravis*. Vulgatum defendit Wopkensius Lect. Tull. I, 20.

6 *ita propugnant*] Davisius edidit *pugnant*. sed et alibi Cicero, ut alii, dixit *propugnare pro*.

7 *gloriæ gratia*] Quidam, etiam Davisius, *gratia* delent. placet. nam et post *cupiditatis* nude ponitur.

8 *unde deflexit*] Ms. Guelf. ed. Junt. *defluxit*, quod est elegantius. itaque recepi. Sic et alibi Cicero, ut Tusc. I, 25.

dabit, inquam, se in tormenta vita beata: nec justitiam, temperantiam, in primisque fortitudinem, magnitudinem animi, [9] patientiam prosecuta, cum tortoris os viderit, consistet: virtutibusque omnibus sine ullo animi terrore ad cruciatum profectis, resistet extra fores, (ut ante dixi) limenque carceris. quid enim ea fœdius, quid deformius sola relicta, comitatu pulcerrimo segregata? quod tamen fieri nullo pacto potest. nec enim virtutes sine beata vita cohærere
81 possunt, nec illa sine virtutibus. Itaque eam tergiversari non sinent, secumque rapient ad quemcumque ipsæ dolorem, cruciatumque ducentur. sapientis est enim proprium; nihil, [10] quod pœnitere possit, facere, nihil invitum: splendide, constanter, graviter, honeste omnia: nihil ita exspectare, quasi certo futurum; nihil, cum acciderit, admirari, ut inopinatum ac novum accidisse videatur: omnia ad suum arbitrium referre: suis stare judiciis. Quo quid sit beatius,
82 mihi certe in mentem venire non potest. Stoicorum quidem facilis conclusio est: qui cum finem bonorum esse senserint, congruere naturæ, cumque ea convenienter vivere: cum id sit [11] in sapiente situm, non officio solum, verum etiam
b. potestate: sequatur necesse est, ut cujus in potestate summum bonum, in ejusdem vita beata sit. Ita fit semper vita beata sapientis. Habes, quæ fortissime de beata vita dici putem, et, quo modo nunc est, nisi quid tu melius attuleris, etiam verissime.

29 A. Melius [12] equidem afferre nihil possum: [13] sed a te (impetrarim libenter, nisi molestum sit, quoniam te nulla vincula impediunt ullius certæ disciplinæ, libasque ex omnibus, quodcumque te maxime specie veritatis movet: quod paullo ante Peripateticos, veteremque Academiam hortari videbare, ut sine retractatione libere dicere auderent, sapientes esse semper beatissimos,) id velim audire, quemadmodum his putes consentaneum esse id dicere. multa enim a te contra istam sententiam dicta sunt, et Stoicorum ratione conclusa.
83 M. Utamur igitur libertate: qua nobis solis in philosophia licet uti: quorum oratio nihil ipsa judicat, sed habetur in

9 *patientiam prosecuta*] Et res jubet legere *patientiam* pro vulg. *patientia* et Mss. quidam id habent, item edd. vett., ut Junt. Ald.

10 *quod pœnitere possit*] v. Clav. in *pœnitere*. non erat quare Lamb. corrigeret *cujus*.

11 *in sapiente situm*] Sic libri omnes. Lambinus correxit *sapientis*, quod secutus est Davisius ed. 2. nempe referebat ad *officio* et *potestate* inprimis. placet.

12 *equidem*] Mss. quidam sic habent pro vulgato *quidem*. recte.

13 *sed a te impetrarim libenter, ut*] Locus intricatus. nam oratio non bene cohæret. Primum delevi cum Davisio *ut*. quia ei in seqq. nil respondet. Tum Mss. quidam et edd. vett. habent *impetrare libenter velim*, quod et secutus est Buherius. sed ne sic quidem oratio cohæret. mihi videntur esse in parenthesi verba ab *impetrarim—beatissimos*, ut cohæreant hæc *a te id velim audire*. malim etiam *id* deleri, aut alterum ante *dicere*.

omnes partes, ut ab aliis possit ipsa per sese, nullius auctoritate adjuncta, judicari. et quoniam videris hoc velle, ut, quæcumque dissentientium philosophorum sententia sit de finibus, tamen virtus satis habeat ad vitam beatam præsidii, quod quidem Carneadem disputare solitum accepimus: sed is, ut contra Stoicos, quos studiosissime semper refellebat, et contra quorum disciplinam ingenium ejus exarserat; nos illud quidem cum pace agemus. si enim Stoici fines bonorum recte posuerunt; confecta res est: necesse est semper beatum esse sapientem. Sed quæramus unamquamque reli- 84
quorum sententiam, si fieri potest, ut hoc præclarum quasi decretum beatæ vitæ possit omnium sententiis, et disciplinis convenire. Sunt autem hæ de finibus, ut opinor, retentæ, 30
defensæque sententiæ: primum simplices quattuor: Nihil p. 245.
bonum, nisi honestum, ut Stoici: Nihil bonum, [14] nisi a.
voluptas, ut Epicurus: Nihil bonum, nisi vacuitas doloris, ut Hieronymus: Nihil bonum, nisi naturæ primis bonis aut omnibus, aut maximis frui, ut Carneades contra Stoicos disserebat. Hæc igitur simplicia: illa mixta. Tria genera 85
bonorum, maxima animi, secunda corporis, externa tertia, [15] ut Peripatetici, nec multo veteres Academici secus: voluptatem cum honestate Dinomachus, et Callipho copulavit: indolentiam autem honestati Peripateticus Diodorus adjunxit. Hæ sunt sententiæ, quæ stabilitatis aliquid habeant: nam Aristonis, Pyrrhonis, Herilli, nonnullorumque aliorum evanuerunt. Hi quid possint obtinere, videamus, omissis Stoicis: quorum satis videor defendisse sententiam. Et Peripateticorum quidem explicata causa est: præter Theophrastum, et si qui illum secuti, imbecillius horrent dolorem et reformidant: Reliquis quidem licet facere id, quod fere faciunt, ut gravitatem dignitatemque virtutis exaggerent. Quam cum ad cælum extulerint, quod facere eloquentes homines copiose solent: reliqua [16] ex collatione facile est conterere atque contemnere. nec enim licet iis, qui laudem cum dolore petendam [17] esse dicant, negare, eos esse beatos, qui illam adepti sint. Quamquam enim sint in quibusdam 86
malis: tamen hoc nomen beati longe et late patet. Nam 31
ut quæstuosa mercatura, fructuosa aratio dicitur, non si altera semper omni damno, altera omni tempestatis calami-

14 *nisi voluptatem—nisi vacuitatem*] Ms. Guelf. *voluptas, vacuitas.* quam veram lectionem esse puto. nam sententiæ ponuntur absolute: et ita convenit melius ultimo *bonis frui.* In primo, *nihil bonum nisi honestum,* sine dubio intelligendum *est.* tum cum Bentleio et Davisio addidi *doloris,* probante Buherio.

15 *ut Peripatetici*] *ut* putem esse delendum, intelligendumque e seqq. *copulavere.*

16 *ex collatione*] Puto esse analogiam. v. Clav. in h. v.

17 *esse dicant*] Vulgo *dicunt.* male, ut post *adepti sunt,* pro quo edidimus *ad. sint. dicant* et ed. vet. ap. Buherium habet, qui sic et cum Davisio dedit.

tate [18] semper vacat; sed si multo majore ex parte exstat in utraque felicitas: sic vita, non solum si undique referta
b. bonis est, sed si multo majore et graviore ex parte [19] bona
87 propendent, beata recte dici potest. Sequetur igitur [20] horum ratione vel ad supplicium beata vita virtutem, cumque ea descendet in taurum, Aristotele, Xenocrate, Speusippo, Polemone auctoribus, [21] nec eam minis aut blandimentis corrupta deseret. eadem Calliphontis erit Diodorique sententia: quorum uterque honestatem sic complectitur, ut omnia, quæ sine ea sint, longe et retro ponenda censeat. Reliqui [22] habere se videntur angustius: enatant tamen: Epicurus, Hieronymus, et si qui sunt, [23] qui desertum illum Carneadem curent defendere. [24] nemo est enim, qui eorum bonorum animum putet esse judicem, eumque condocefaciat, ut ea, quæ bona malave videantur, possit contemnere.
88 Nam quæ tibi Epicuri videtur, eadem erit Hieronymi et Carneadis causa, et hercle omnium reliquorum. quis enim parum est [25] contra mortem, aut dolorem paratus? ordiamur ab eo, si placet, quem mollem, quem voluptarium dicimus.

Quid? is tibi mortemne videtur, an dolorem timere? qui eum diem, quo moritur, beatum appellat, maximisque doloribus affectus, eos ipsos inventorum suorum memoria, et recordatione confutat: nec hæc sic agit, ut ex tempore quasi effutire videatur. [26] de morte enim ita sentit, ut, dissoluto animante, sensum exstinctum putet: quod autem sensu careat, nihil ad nos id judicet pertinere. Item de dolore certa habet, quæ sequatur? quorum magnitudinem

18 *semper vacat*] Sic Ms. Guelf. non *vacet*, ut vulgati habent: idque recepi. nam et post sunt indicativi. ita et edidit Davisius et Buherius, qui et ipse in Mss. reperit *vacat*.

19 *bona propendent*] i. e. præponderant. sic et est supra c. 17. Ms. Guelf. habet *perpenderit*, unde conjicias legendum *propenderint*.

20 *horum ratione*] Sic correxit Bentleius, probatque Buherius, etsi omnes, ut ait, libri habeant *bonorum* vel *honorum*. at Ms. Guelf. plane habet *horum*, unde factum, velut e compendio, *honorum*, deinde *bonorum*.

21 *nec eam minis aut bland.*] Sic edidi e correctione Bentleii evidente et necessaria, pro vulgato *minimis blandimentis*. eam et Davisius et Buherius secuti sunt. In Ms. Guelf. est *minimis corrupta blandimentis*: unde colligam fuisse *minis corr. aut blandimentis*.

22 *habere se videntur angustius*] In majori difficultate esse, quomodo se suamque sententiam defendant. *enatant tamen*, sed tamen utcunque se ex illa difficultate expediunt.

23 *qui desertum i. Carneadem*] Vulgo est *disertum*. et fuit sane *disertus*: sed quid id ad causam. Mss. plures bene habent *desertum*, quod cum Bentleio, Davisio, Buherio reducere non dubitavi. Vocat autem *desertum*, quia ejus sententiam de summo bono nemo Academicorum post eum defendit.

24 *nemo est enim, qui eorum b.*] Hoc esse vitiosum, consentiunt viri docti. Sed variant in corrigendo. Bentleius: *quin verorum bonorum*: Davisius: *nemo est enim eorum, qui bonorum animum non putet* &c. quam maxime probat Buherius, et ipse puto esse meliorem: malim tamen *quin b. a. putet e.* mox in *eumque condocefaciat* addiderim *ita*: sic *ut* nihil offensionis habebit.

25 *contra mortem aut dolorem*] Ms. Guelf. *an dolorem*, ut paullo post est.

26 *de morte e. ita sentit*] *ita* bene pro vulgato *ista* Davisius, estque in Ms. Leid.

brevitate consolatur, [27] longinquitatem levitate. Quid tan- 89
dem [28] isti grandiloqui contra hæc duo, quæ maxime angunt, melius habent, quam Epicurus? an ad cetera, quæ mala putantur, non et Epicurus, et reliqui philosophi satis parati
videntur? quis non paupertatem extimescit? neque tamen p. 246. a.
quisquam philosophorum. Hic vero ipse quam parvo est 32
contentus? nemo de tenui victu plura dixit. etenim quæ res pecuniæ cupiditatem afferunt, ut amori, ut ambitioni, ut quotidianis sumtibus copiæ suppetant: cum procul ab iis omnibus rebus absit, cur pecuniam magnopere desideret,
vel potius curet omnino? An Scythes Anacharsis potuit pro 90
nihilo pecuniam ducere: [29] nostrates philosophi facere non poterunt? Illius epistola fertur his verbis: *Anacharsis Hannoni salutem. Mihi amictui est, Scythicum tegmen: calciamentum, solorum callum: cubile, terra: pulpamentum, fames: lacte, caseo, carne vescor. Quare ut ad quietum me licet venias. Munera autem ista, quibus es delectatus, vel civibus tuis, vel diis immortalibus dona.* Omnes fere philosophi omnium disciplinarum, nisi quos a recta ratione natura
vitiosa detorsisset, eodem hoc animo esse potuerunt. Socrates, 91
in pompa cum magna vis auri, argentique ferretur, *Quam multa non desidero!* inquit. Xenocrates, cum legati ab Alexandro quinquaginta ei talenta attulissent, quæ erat pecunia temporibus illis, Athenis præsertim, maxima: abduxit legatos ad cenam in Academiam; iis apposuit tantum, quod satis esset, nullo apparatu. Cum postridie rogarent eum, cui numerari juberet: *Quid? vos hesterna,* inquit, *cenula non intellexistis, me pecunia non egere?* [30] quos cum
tristiores vidisset, XXX minas accepit, ne aspernari regis 92
liberalitatem videretur. At vero Diogenes liberius, ut Cynicus, Alexandro roganti, ut diceret, [31] si quid opus esset, *Nunc quidem paullulum,* inquit, *a sole.* offecerat videlicet apricanti. Et hic quidem disputare solebat, quanto regem Persarum vita fortunaque superaret. sibi nihil deesse: illi nihil satis umquam fore. se ejus voluptates non desiderare,

27 *longinquitatem levitate*] Edidi *levitate* pro *lenitate*; ut conjecere viri docti nominatim Pearcius: et habet Ms. Guelf. alludit ad illa de dolore consectaria: *si longus levis, si gravis brevis.*

28 *isti grandiloqui*] Int. Stoici, qui magnifice de virtute loquebantur. mox delendum est *se. melius habent* conjungitur cum *contra hæc duo.* Sed ab initio conjuncte legenda sunt hæc *Quid tandem isti grandiloqui contra hæc duo— melius habent:* cui in sequentibus respondet hoc: *an ad cetera—satis parati.*

29 *nostrates ph. facere non poterunt*] *facere* mihi semper suspectum fuit, credoque delendum esse. alibi non addit Cicero: nec ego addiderim. tum pro *poterunt* Mss. quidam, etiam Guelf. *potuerunt*, ut et paullo post est *hoc animo esse potuerunt.*

30 *quod cum tristiores vidisset*] Davisius dedit *quos* e Mss. idem reperit in libris scr. Buherius, sic et Ms. Guelf. itaque recepi et ipse, etsi vulgatum *quod* explicari potest, potest esse, quam ad rem, quæ ob dicta. v. Clav. in *quod.*

31 *si quid opus e.*] Sic Ms. Guelf. et alii, item edd. vett. Vulgo est *quis.*

33 quibus numquam satiari ille posset, suas enim consequi nullo
93 modo posse. Vides, credo, ut Epicurus cupiditatum genera
diviserit, non nimis fortasse subtiliter, utiliter tamen: partim
esse naturales et necessarias; partim naturales, et non ne-
cessarias: partim neutrum: necessarias satiari posse pæne
nihilo; divitias enim naturæ, parabiles esse: secundum
autem genus cupiditatum, nec ad potiendum difficile esse
censet, nec vero ad carendum: tertias, quod essent plane
inanes, neque necessitatem modo, sed ne naturam quidem
94 attingerent, funditus ejiciendas putavit. Hoc loco multa
ab Epicureis disputantur, eæque voluptates singillatim ex-
tenuantur: quarum genera non contemnunt; [32] non quæ-
runt tamen copiam. nam et obscœnas voluptates, de quibus
multa ab illis habetur oratio, faciles, communes, in medio
sitas esse dicunt: easque si natura requirat, non genere, aut
loco, aut ordine, sed forma, ætate, figura metiendas putant:
ab iisque abstinere minime esse difficile, si aut valitudo, aut
officium, aut fama postulet: omninoque genus hoc volupta-
95 tum optabile esse, si non obsit; prodesse numquam. To-
tumque hoc de voluptate [33] sic ille præcepit, ut voluptatem
ipsam per se, quia voluptas sit, semper optandam expeten-
damque putet: eademque ratione dolorem ob id ipsum,
quia dolor sit, semper esse fugiendum. itaque hac usurum
p. 247. compensatione sapientem, ut voluptatem fugiat, si ea ma-
a. jorem dolorem effectura sit: et dolorem suscipiat, majorem
efficientem voluptatem; omniaque jucunda, quamquam sensu
96 corporis judicentur, ad animum referri tamen. Quocirca
corpus gaudere tam diu, [34] dum præsentem sentiat volupta-
tem; animum et præsentem percipere pariter cum corpore,
et prospicere venientem, nec præteritam præterfluere sinere.
ita perpetuas et contextas voluptates in sapiente fore semper,
cum exspectatio speratarum voluptatum, perceptarum me-
moriæ jungeretur. Atque iis similia ad victum etiam trans-
feruntur, extenuanturque magnificentia et sumtus epularum,
34 quod parvo cultu natura contenta sit. Etenim quis hoc
97 non videt, desideriis ista condiri omnia? Darius in fuga,
cum aquam turbidam, et cadaveribus inquinatam bibisset,
negavit umquam se bibisse jucundius. Numquam videlicet
sitiens biberat. Nec esuriens Ptolemæus ederat: cui cum
peragranti Ægyptum, comitibus non consecutis, cibarius
in casa panis datus esset, nihil visum est illo pane jucundius.

32 *non quærunt t. copiam*] Negatio *non* in vulgatis omissa, necessaria est ex sententia. alii malunt *nec*, ego *non*, ut clarius opponatur antecedenti *non contemnunt.*

33 *sic ille præcepit*] Legendum esse *præcipit* e sequente *putet* apparet. et sic libri Mss. plures, et ed. vetus apud Buherium.

34 *dum præsentem sentiat voluptatem*] *sentiat* latinitas postulat non vulgatum *sentiret*, ut vidit jam Bentleius, probantibus Davisio et Buherio.

Socratem ferunt, cum usque ad vesperum contentius ambu-
laret, quæsitumque esset ex eo, quare id faceret: respon-
disse, se, quo melius cenaret, opsonare ambulando famem.
Quid? victum Lacedæmoniorum [35] in phiditiis nonne vide- 98
mus? ubi cum tyrannus cenavisset Dionysius, negavit se
jure illo nigro, quod cenæ caput erat, delectatum. Tum
is, qui illa coxerat; minime mirum, condimenta enim de-
fuerunt. Quæ tandem, inquit ille? Labor in venatu, sudor,
[36] cursus ab Eurota, fames, sitis. his enim rebus Lacedæ-
moniorum epulæ condiuntur. Atque hoc non ex hominum
more solum, sed etiam ex bestiis intelligi potest, quæ, ut
quidquid objectum est, [37] quod modo a natura non sit
alienum, eo contentæ non quærunt amplius. Civitates quæ- 99
dam universæ, more doctæ, parsimonia delectantur, ut de
Lacedæmoniis paullo ante diximus. Persarum a Xenophonte
victus exponitur: quos negat ad panem adhibere quidquam,
præter nasturtium. Quamquam, si quædam etiam suaviora
natura desideret, quam multa ex terra, arboribusque gignun-
tur, cum copia facili, tum suavitate præstantia? adde siccita-
tem, quæ consequitur hanc continentiam in victu. adde in-
tegritatem valitudinis. Confer sudantes, ructantes, refertos 100
epulis, tamquam opimos boves: tum intelliges, qui volupta-
tem maxime sequantur, eos minime consequi; jucunditatem-
que victus esse in desiderio, non in satietate. Timotheum, 35
clarum hominem Athenis, et principem civitatis, ferunt, cum
cenavisset apud Platonem, eoque convivio admodum de-
lectatus esset, vidissetque eum postridie, dixisse: Vestræ
quidem cenæ non solum in præsentia, sed etiam postero die
jucundæ sunt. Quid, quod ne mente quidem recte uti
possumus, multo cibo, et potione completi? Est præclara
epistola Platonis ad Dionis propinquos; in qua scriptum est
his fere verbis: *Quo cum venissem, vita illa beata, quæ fere-
batur, plena Italicarum, Syracusiarumque mensarum, nullo
modo mihi placuit; bis in die saturum fieri, nec umquam per-
noctare solum: ceteraque, quæ comitantur huic vitæ, in qua
sapiens nemo efficietur umquam, moderatus vero multo minus.*
[38] *Quæ enim natura tam mirabiliter temperari potest?* Quo 101
modo igitur jucunda vita potest esse, a qua absit prudentia?

35 *in phiditiis*] v. Clav. Ms. Guelf. habet *philitiis*.

36 *cursus ab Eurota*] Facilis est correctio *ad Eurotam*, quam fecere Bentleius et Davisius; et sic est alibi. sed vulgatum verum esse potest. cursus videtur initium cepisse a ripa Eurotæ, ad quam sedebant spectatores.

37 *quod modo a natura non sit alienum*] Addidi *a* e Ms. Guelf. *quod* malim abesse. Ms. idem habet *quando*. Davisius *dummodo*.

38 *Quæ natura tam mirabiliter temperari potest*] Sc. ut utrumque in ea locum habere possit, intemperantia victus et vitæ, et prudentia, moderatio animi.

p. 248. absit moderatio? ex quo Sardanapali, [39] opulentissimi As-
a. syriæ regis, error agnoscitur, qui incidi jussit in busto,

*Hæc habeo, quæ edi, quæque exsaturata libido*
*Hausit: at illa jacent multa, et præclara relicta.*

*Quid aliud*, inquit Aristoteles, *in bovis*, [40] *non in regis sepulcro*
*inscriberes?* Hæc habere se mortuum dicit, quæ ne vivus
102 quidem diutius habebat, quam fruebatur. Cur igitur divitiæ
desiderentur? aut ubi paupertas [41] beatos esse non sinat?
Signis, credo, tabulis, [42] ludis. Si quis est, qui his delecte-
tur, nonne melius tenues homines fruuntur, quam illi, qui
his abundant? est enim earum omnium rerum nostra in
urbe summa [43] in publico copia. [44] Quæ qui privati habent,
nec tam multa, et raro vident, cum in sua rura venerunt.
Quos tamen [45] pungit aliquid, cum, illa unde habeant, re-
cordantur. [46] Dies deficiat, si velim paupertatis causam de-
fendere. aperta enim res est, et quotidie nos ipsa natura
admonet, quam paucis, quam parvis rebus egeat, quam
vilibus.

36 Num igitur ignobilitas, aut humilitas, aut etiam popularis
103 offensio, sapientem beatum esse prohibebit? vide, ne plus
commendatio in vulgus, et hæc, quæ expetitur, gloria
molestiæ habeat, quam voluptatis. Leviculus sane [47] noster
Demosthenes, qui illo susurro delectari se dicebat aquam
ferentis mulierculæ, ut mos in Græcia est, insusurrantisque
alteri, Hic est ille Demosthenes. Quid hoc levius? At quan-
tus orator? sed apud alios loqui videlicet didicerat, non
104 multum ipse secum. Intelligendum est igitur, nec gloriam
popularem ipsam per sese expetendam, nec ignobilitatem
extimescendam. Veni Athenas, inquit Democritus: neque
b. me [48] quisquam ibi agnovit. Constantem hominem et gravem!
qui glorietur, a gloria se afuisse. An tibicines, iique qui
fidibus utuntur, suo, non multitudinis arbitrio, cantus nu-
merosque moderantur: vir sapiens, multo arte majore prædi-

39 *opul. Syriæ regis*] Corradus in Quæst. p. 382. e Ms. corrigit *Assyriæ*: quod secutus sum: etsi *Syria* interdum pro Assyria dicitur apud Græcos et Latinos, ut ad h. l. docet Buherius.

40 *non in regis*] Hoc mihi suspectum est de glossa.

41 *beatos esse non sinit*] Legendum est *sinat*.

42 *ludis*] Int. de publicis, Circensibus et similibus.

43 *in publico*] In templis, foro, porticibus, qua signa et tabulas.

44 *Quæ qui privati habent*] An *privatim*, ut opponatur τῷ in publico.

45 *pungit aliquid, cum illa unde habeant rec.*] Sc. quia sæpe quædam per furta et alias malas artes habebant, ut Verres apud Ciceronem.

46 *Dies deficiat*] Sic alibi Cicero, non *deficiet*, et sic libri plures scr. et edd. vett.

47 *noster Demosthenes*] *noster* non est in Ms. aliquo Leid. placet Buherio et mihi deleri.

48 *quisquam ibi agnovit*] *ibi* addunt Mss. plures, etiam Guelf.

tus, non, quid verissimum sit, sed quid velit vulgus, exquiret? an quidquam stultius, quam, quos singulos, sicut operarios barbarosque contemnas, eos esse aliquid putare universos? [49] ille vero nostras ambitiones levitatesque contemnet, honoresque populi, etiam ultro delatos, repudiabit: nos autem eos nescimus, antequam pœnitere cœpit, contemnere. Est 105
apud Heraclitum physicum de principe Ephesiorum Hermodoro. *universos*, [50] ait, *Ephesios esse morte multandos, quod, cum civitate expellerent Hermodorum,* [51] *ita locuti sint: Nemo de nobis unus excellat: sin quis exstiterit, alio in loco, et apud alios sit.* An hoc non ita fit omni in populo? nonne omnem exsuperantiam virtutis oderunt? quid? Aristides (malo enim Græcorum, quam nostra proferre) nonne ob eam causam expulsus est patria, quod præter modum justus esset? Quantis igitur molestiis vacant, [52] qui nihil omnino cum populo contrahunt? quid est enim dulcius otio litterato? [53] iis dico litteris, quibus infinitatem rerum atque naturæ, et in hoc ipso mundo cælum, terras, maria cognoscimus.

Contemto igitur honore, contemta etiam pecunia, quid 37
relinquitur, quod extimescendum sit? exsilium, credo, quod 106
in maximis malis ducitur. Id si propter alienam et offensam populi voluntatem malum est: quam sit ea contemnenda, paullo ante dictum est. Sin abesse patria miserum est: plenæ miserorum provinciæ sunt; ex quibus admodum [54] pauci in patriam revertuntur. At multantur bonis exsules. Quid tum? parumne multa de toleranda paupertate dicun- 107
tur? jam vero exsilium, [55] si rerum naturam, non ignominiam p. 249. a.
nominis quærimus, quantum demum a perpetua peregrinatione differt? in qua ætates suas philosophi nobilissimi consumserunt, Xenocrates, Crantor, Arcesilas, Lacydes, Aristoteles, Theophrastus, Zeno, Cleanthes, Chrysippus, Antipater, Carneades, Panætius, Clitomachus, Philo, Antiochus, Posidonius, innumerabiles alii: qui semel egressi, numquam domum revertere. At enim sine, [56] ignominia afficere sapientem. de sapiente enim hæc omnis oratio est, cui jure id accidere non possit. nam jure exsulantem consolari non oportet. Postremo ad omnes casus facillima ratio est eorum, qui ad 108
voluptatem ea referunt, quæ sequuntur in vita, ut, [57] quo-

49 *ille vero*] Vir sapiens. *levitatesque* sc. ambitionum.

50 *ait*] Delevit Davisius, et commode abfuerit.

51 *ita locuti sint*] Sic recte Davisius. vulgo est *sunt*.

52 *qui nihil cum pop. contrahunt*] Petendis et capiendis honoribus, per quos cum populo agendum est.

53 *iis dico litteris*] Nempe literæ valent in otio literato, quod consumitur in literis.

54 *pauci in p. revertuntur*] Qui in provincias se contulerunt negotiandi causa, opinor.

55 *si rerum naturam*] Frustra Bentleius et Davisius *rei.* nam et alibi sic in singulis rebus dicitur.

56 *ignominia aff. sap.*] Int. exsilium.

57 *quocumque hæc loco suppeditetur*]

cumque hæc loco suppeditent, ibi beate queant vivere. Itaque [58] ad omnem rationem Teucri vox accommodari potest,

*Patria est, ubicumque est bene.*

Socrates quidem cum rogaretur, cujatem se esse diceret, Mundanum, inquit. totius enim mundi se incolam, et civem arbitrabatur. Quid T. Albutius? nonne animo æquissimo Athenis exsul philosophabatur? cui tamen illud ipsum non accidisset, si [59] in republica quiescens, Epicuri legibus paruis-
109 set. Qui enim beatior Epicurus, quod in patria vivebat, [60] quam quod Athenis Metrodorus? aut Plato Xenocratem vincebat, aut Polemo Arcesilam, quo esset beatior? Quanti vero ista civitas æstimanda est, ex qua boni, sapientesque pelluntur? Demaratus quidem, Tarquinii, regis nostri, pater, tyrannum Cypselum quod ferre non poterat, fugit Tarquinios Corintho, et ibi suas fortunas constituit, ac liberos
110 procreavit. [61] Num stulte anteposuit exsilii libertatem do-
38 b. mesticæ servituti? Jam vero motus animi, sollicitudines, ægritudinesque oblivione leniuntur, traductis animis ad voluptatem. Non sine causa igitur Epicurus ausus est dicere, semper in pluribus bonis esse sapientem, quia semper sit in voluptatibus. Ex quo effici putat ille, quod quærimus, ut sapiens semper beatus sit.

111 Etiamne, si sensibus carebit [62] oculorum, si aurium? Etiam. nam ista ipsa contemnit. Primum enim, horribilis ista cæcitas quibus tandem caret voluptatibus? cum quidam etiam disputent, ceteras voluptates in ipsis habitare sensibus: quæ autem adspectu percipiantur, ea non versari in oculorum ulla jucunditate: ut ea, quæ gustemus, olfaciamus, tractemus, audiamus, in ea ipsa, ubi sentimus, parte versentur, in oculis tale nihil fit. animus accipit, quæ videmus. Animo autem multis modis variisque delectari licet, etiam si non adhibeatur adspectus. Loquor enim de docto homine et erudito, cui vivere est, cogitare. sapientis autem cogitatio non ferme ad investigandum [63] adhibet oculos advocatos.
112 Etenim si nox non adimit vitam beatam, cur dies nocti

Vulgo est *hoc.* potest intelligi, frui voluptate: sed edd. vett. quædam habent *hæc*, ut et edidere Davisius, Buherius. Davisius etiam edidit *suppeditet.* non male. nam Cicero libenter sic dicit, et in Mss. repertum est: etiam edd. vett. quædam habent *suppeditent.* itaque præstuli.

58 *ad omnem rationem*] Elegans est conjectura Davisii *nationem.*

59 *in republica quiescens*] Honores non cepisset, privatumque semper egisset, e præceptis Epicuri, qui sapientem nolebat πολιτεύεσθαι.

60 *quam quod Athenis Metrodorus*] Intellige Metrodorum non eum, qui Atheniensis fuit, i. e. Epicureum, sed alterum Stratonicensem ap. Diog. X, 9. aut Scepsium.

61 *Num stulte*] Sic Ms. Guelf. et edd. Ald. Davisius *Non.*

62 *oculorum, si aurium*] Davisius addidit *si* ante *oculorum.* non male.

63 *adhibet oculos advocatos*] Non placet *advocatos.*

similis adimat? nam illud Antipatri Cyrenaici est quidem
paullo obscænius, [64] sed non absurda sententia est: cujus
cæcitatem cum mulierculæ lamentarentur, *Quid agitis?* in-
quit: *an vobis nulla videtur voluptas esse nocturna?* Appium
quidem veterem illum, qui cæcus annos multos fuit, et [65] ex
magistratibus, et ex rebus gestis intelligimus, in illo suo
casu nec privato, nec publico muneri defuisse. G. Drusi p. 250.
domum compleri a consultoribus solitam accepimus: cum, a.
quorum res esset, sua ipsi non videbant, cæcum adhibebant
ducem. Pueris nobis, Cn. [66] Aufidius prætorius et in senatu
sententiam dicebat, nec amicis deliberantibus deerat, et
Græcam scribebat historiam, [67] et videbat in litteris. Diodo- 39
tus Stoicus, cæcus, multos annos domi nostræ vixit. Is 113
vero, quod credibile vix esset, cum in philosophia multo
etiam magis assidue, quam antea, versaretur, et cum fidibus
Pythagoreorum more uteretur, cumque ei libri noctes, et
dies legerentur, quibus in studiis oculis non egebat: tum
quod sine oculis fieri posse vix videtur, geometriæ munus
tuebatur, verbis præcipiens discentibus, unde, quo, quam-
que lineam scriberent. Asclepiadem ferunt, non ignobilem
[68] Eretricum philosophum, cum quidam quæreret, quid ei
cæcitas attulisset, respondisse, puero ut uno esset comitatior.
Ut enim vel summa paupertas tolerabilis sit, [69] si liceat,
quod quibusdam Græcis quotidie: sic cæcitas ferri facile
possit, si non desint subsidia valitudinum. Democritus 114
luminibus amissis, alba scilicet, et atra discernere non pot-
erat: at vero bona, mala; æqua, iniqua; honesta, turpia;
utilia, inutilia; magna, parva poterat: et sine varietate
colorum licebat vivere beate; sine notione rerum non licebat.
Atque hic vir impediri etiam animi aciem adspectu oculorum
arbitrabatur: et, cum alii sæpe, quod ante pedes esset, non
viderent, [70] ipse infinitatem omnem peregrinabatur, ut nulla
in extremitate consisteret. Traditum est etiam, Homerum
cæcum fuisse. At ejus picturam, non poësim, videmus.
Quæ regio, quæ ora, qui locus Græciæ, quæ species formæ,
[71] quæ pugna, quæ acies, quod remigium, qui motus ho-

64 *sed non absurda sententia est*] Malim *est* abesse.

65 *ex magistratibus*] Ergo etiam cæcus magistratus gessit?

66 *Aufidius prætorius*] Pighio videtur addendum *cæcus*: quod sane placet, placuitque et Buherio. Sic et post additur in Diodoto.

67 *et videbat in litteris*] Viris quidem doctis visum est legendum *vivebat*, quod et edidit Davisius. mihi vulgatum melius et elegantius videtur de cæco.

68 *Eretricum philosophum*] Sic primus edidit Victorius, sed ante jam sic correxerat Corradus in Quæstura. sic habet et Ms. Guelf. edd. pr. habent *nec inexercitum philosophum.*

69 *si liceat*] Intelligunt mendicare. Sed cetera mihi non videntur consentire: *quod quibusdam Græcis quotidie.*

70 *ipse infinitatem*] Reposui *ipse* pro *ille*, re et latinitate postulante: *alii—ipse.* Sexcenta exempla sunt apud Ciceronem.

71 *quæ pugna*] Malim *pugnæ*. Davisius dedit *formæque pugnæ*: quod sensu eodem redit.

minum, qui ferarum, non ita expictus est, ut, quæ ipse non viderit, nos ut videremus, effecerit? quid ergo aut Homero ad delectationem animi, ac voluptatem, aut cuiquam docto
115 defuisse umquam arbitramur? [72] An, ni ita se res haberet, Anaxagoras, aut hic ipse Democritus, agros, et patrimonia sua reliquissent: huic discendi, quærendique divinæ delectationi toto se animo dedissent? Itaque augurem Tiresiam, quem sapientem fingunt poëtæ, numquam inducunt deplorantem cæcitatem suam: at vero Polyphemum Homerus cum immanem, ferumque finxisset, cum ariete etiam colloquentem facit, ejusque laudare fortunas, quod, qua vellet, ingredi posset, et, quæ vellet, attingere. Recte hic quidem. nihilo enim erat ipse Cyclops, quam aries ille, prudentior.
40 In surditate vero quidnam est mali? erat surdaster M. Cras-
116 sus: [73] sed aliud molestius, quod male audiebat, etiam si, ut mihi videbatur, injuria. [74] [Epicurei] nostri Græce fere nesciunt, nec Græci Latine. ergo hi in illorum, et illi in horum sermone surdi: [75] omnesque id nos in iis linguis, quas non intelligimus, quæ sunt innumerabiles, surdi profecto sumus. At vocem citharœdi non audiunt: ne stridorem quidem serræ tum, cum acuitur: aut [76] grunnitum, cum jugulatur sus: nec, cum quiescere volunt, fremitum murmurantis maris. Et, si cantus eos forte delectant, primum cogitare debent, antequam hi sint inventi, multos beate vixisse sapientes. deinde multo majorem percipi posse
117 legendis his, quam audiendis, voluptatem. Tum, ut paullo ante cæcos ad aurium traducebamus voluptatem, sic licet surdos ad oculorum. etenim qui secum loqui poterit, sermonem alterius non requiret.

p. 251. Congerantur in unum omnia, ut idem oculis, et auribus
a. captus sit: prematur etiam doloribus acerrimis corporis; qui primum per se ipsi plerumque conficiunt hominem: sin forte longinquitate producti vehementius tamen torquent, quam ut causa sit, cur ferantur: quid est tandem, dii boni! quod laboremus? portus enim præsto est, [77] [quoniam mors

72 *An, ni ita* &c.] *An* pro *aut* dedit Davisius e Mss. bene.

73 *sed aliud molestius*] Pro *aliud* legendum *illud*, quocum et alibi permutatum *aliud* notavimus, notaruntque et alii.

74 *Epicurei nostri*] *Epicurei* non apti h. l. unde varie hoc verbum tentatur. Davisius conjicit *operarii*. Quia post *Græci* nude dicuntur, credo et *nostri* nude positum a Cicerone et *Epicurei* esse e nota glossatoris, qui didicerat, a Cicerone Epicureis infantiam objici solitam.

75 *omnesque id nos*] *id* nullo modo verum est. Puto legendum *item*.

76 *grunnitum, cum jugulatur sus*] Davisius correxit *suis*: sed ita esset alieno loco. animal intelligitur sua sponte in *grunnitus*.

77 *quoniam mors ibidem est*] Hæc uncis inclusi, est enim manifeste nota glossatoris, ut viri docti judicavere. Verbum *mors* tamen cum Buherio velim servari sic: *portus enim præsto est mors* (s. *mortis*) *æternum nil sentienti rec.* Augustinus hunc locum afferens habet *sentiendi*, item Ms. apud Davisium.

ibidem est] æternum nihil sentienti receptaculum. Theodo-
rus Lysimacho mortem minitanti: *Magnum vero*, inquit,
*effecisti, si cantharidis vim consecutus es.* Paulus Persæ de- 118
precanti, ne in triumpho duceretur: [78] *In tua id quidem po-
testate est.* Multa primo die, cum de ipsa morte quærere-
mus: non pauca etiam postero, cum ageretur de dolore,
sunt dicta de morte: quæ qui recordetur, haud sane pericu-
lum est, ne non mortem aut optandam, aut certe non timen-
dam putet. Mihi quidem in vita, servanda videtur illa [79] lex, 41
quæ in Græcorum conviviis obtinetur; *Aut bibat*, inquit, *aut
abeat.* Et recte. Aut enim fruatur aliquis pariter cum aliis
voluptate potandi: aut, ne sobrius in violentiam vinolento-
rum incidat, ante discedat: sic injurias fortunæ, quas ferre
nequeas, defugiendo relinquas. Hæc eadem, quæ Epicurus,
totidem verbis dicit et Hieronymus.

Quod si ii philosophi, quorum ea sententia est, ut virtus 119
per se ipsa nihil valeat: omneque, quod honestum nos, et
laudabile esse dicimus, id illi cassum quiddam, et inani vocis
sono decoratum esse dicant: et tamen semper beatum cen-
sent esse sapientem: quid tandem a Socrate et Platone pro-
fectis philosophis faciendum putes? quorum alii tantam
præstantiam in bonis animi esse dicunt, [80] ut ab his, corporis b.
et externa obscurentur. Alii autem hæc ne bona quidem 120
ducunt; in animo reponunt omnia. Quorum controversiam
solebat tamquam honorarius arbiter, judicare Carneades.
nam cum, quæcumque bona Peripateticis, eadem Stoicis
commoda viderentur: neque tamen Peripatetici plus tribue-
rent divitiis, bonæ valitudini, ceteris rebus generis ejusdem,
quam Stoici: cum ea, re, non verbis ponderarentur; [81] cau-
sam esse dissidendi negabat. Quare hunc locum ceterarum
disciplinarum philosophi quemadmodum obtinere possint,
ipsi viderint. Mihi tamen gratum est, quod de sapientium
perpetua bene vivendi facultate dignum quiddam philoso-
phorum voce profitentur.

Sed quoniam mane est eundum, has quinque dierum dis- 121
putationes memoria comprehendamus. Equidem me etiam
conscripturum arbitror. ubi enim melius uti possumus hoc,
cuicuimodi est, otio? ad Brutumque nostrum hos libros al-
teros quinque mittemus: a quo non modo impulsi sumus

Sed non placet Buherio. nec mihi. *nil sentienti* est, quia nihil sentit mortuus.

78 *In tua id quidem potestate est*] Nempe potes te interficere.

79 *lex, quæ—obtinetur*] Davisius correxit *obtinet*, non probante Buherio. mihi non displicet.

80 *ut ab his corporis et externa observent*] Alii scr. et edd. *observentur*, e quo Bentleius et Davisius fecere *obscurentur*: bene. adjuvant Mss. qui habent *obscurent*. Lambinus et Manutius, Junta &c. jam edidere *obscurentur*: nec dubitavi id revocare.

81 *causam desiderandi*] Mss. plures *dissidendi*, quod merito in textum recipitur.

[82] ad philosophicas scriptiones, verum etiam lacessiti. In quo quantum ceteris [83] profuturi simus, non facile dixerimus: nostris quidem acerbissimis doloribus, variisque, et undique circumfusis molestiis alia nulla potuit inveniri levatio.

---

p. 2. a.

# M. TULLII CICERONIS

DE

# NATURA DEORUM,

AD

## M. BRUTUM

## LIBER PRIMUS.

### ARGUMENTUM.

*In his libris C. Velleius, Lucilius Balbus et C. Cotta inducuntur disputantes de natura Deorum, audiente Cicerone. Velleius Epicuream rationem explicat, Balbus Stoicam, et contra utramque disserit Academicus Cotta, sub cujus persona, quamquam dissimulat, et Stoici se rationem probare simulat, tamen latet Cicero. Quis enim credat v. c. Ciceronem prædictionibus, apparitionibus Deorum, ostentis aliquid tribuisse? In primo ergo libro Velleius et Cotta disputant. Initium disputandi facit Velleius, et quidem a reprehensione Platonicæ ac Stoicæ rationis; quarum illa mundum a Deo tamquam opifice atque ædificatore profectum pugnabat, altera* πρόνοιαν, *providentiam inducebat, a qua mundus effectus esset et administraretur, utraque autem mundum animo et sensibus præditum, rotundum, ardentem volubilemque faciebat. c.* 8-10. *Reliquorum deinde omnium philosophorum, inde a Thalete, de Deo sententiis breviter commemoratis et reprehensis, c.* 10-15. *ad ipsam Epicuream de Diis rationem explicandam accedit, quam unam veram existimat. Solus Epicurus vidit, primum esse Deos, quod in omnium animis eorum notionem impressit natura, et sine doctrina anticipationem quandam Deorum, quam appellat* πρόληψιν *Epicurus, sine qua nec intelligi quicquam, nec quæri, nec disputari potest. id ex eo intelligitur; quod omnium hominum in eo est mira consensio, ut Deos esse statuant. Sed*

82 *ad philosophicas scriptiones*] Sic Mss. plures et edd. vett. pro eo in recentioribus datum *philosophas.*

83 *profuturi simus*] Male vulgo *sumus.*

*etiam hanc anticipationem habemus sive prænotionem Deorum, ut beatos, immortales, putemus. Ex quo consequitur, ut nihil negotii nec ipsi habeant, nec aliis exhibeant, neque ira neque gratia teneantur, quod, quæ talia sunt, imbecilla sunt omnia. Id si ita est, pie colendi sunt Dii propter præstantem naturam, nullo autem modo timendi; quo uno omnis superstitio evertitur. c.* 16. 17. *Sed ad hanc opinionem confirmandam anquirit animus formam, vitam et actionem mentis atque agitationem in Deo. Et figura quidem nulla alia esse nisi humana potest: primum, quod natura speciem aliam Deorum non habemus; deinde, quod humana forma est pulcherrima: tertio, quod nulla in alia figura domicilium mentis esse potest. Neque tamen ea species corpus est, sed quasi corpus; eaque non sensu, sed mente cernitur, nec soliditate quadam, nec ad numerum, sed imaginibus, similitudine ac transitione perceptis. Vita autem Deorum est beatissima, et omnibus bonis affluens. Nihil enim agunt, sua virtute et sapientia gaudent, et habent exploratum, fore se semper in maximis voluptatibus. c.* 18-20. *His expositis contra disputat Cotta: non ut aliquid ipse decernat, sed ut Epicurea dissolvat; neque quod neget, esse Deos, sed, quod rationem, quæ adferatur, firmam non putet. Nam argumentum, quod ab omnium hominum consensu petatur, cum leve per se, tum etiam falsum esse, c.* 23. *Sed, Deos esse, concedi posse. Illud doceri se velle, unde sint, ubi sint, quales sint: ad quæ omnia atomis abutantur Epicurei; quæ primo nullæ sint, quod nullus sit corporibus vacuus locus; deinde si sint, effici, ut æterni Dii non sint, et interire possint; quo constituto, beatitudo Deorum tollatur. Ad hanc reprehensionem effugiendam quasi corpus et quasi sanguinem excogitatum esse, quod quid sit, nemo intelligere possit. c.* 24-26. *Quibus autem rationibus humana forma Diis adseratur, eas nullam vim habere. Nam quod omnes fere homines, præter Ægyptios, et paucas forte alias gentes, eam Diis cogitatione affingant; id non a natura esse, sed consilio humano, aut superstitioni, a pictoribus, poëtis, artificibus, confirmatæ, deberi. Neque ex eo, quod hominibus nil homine pulchrius videatur, consequi, nihil esse eo pulchrius. Non enim dubium esse, quin et bovi nihil bove, cani nil cane pulchrius videatur. Denique incertum illud esse, quod nusquam, nisi in figura humana, ratio, virtus, atque adeo beatitudo, locum habere videatur. Neque enim, quod in nulla alia figura rationem vidimus, propterea in nulla esse potest. Quod sensus non docet, ratio docebit. Nam, si nullum Diis negotium, quod membra corporis humani requirat, nil membris opus erit. c.* 27-37. *Jam in ceteris etiam quæstionibus, de domicilio, de vita et beatitudine Deorum laborare Epicuream rationem. Nullam in diis soliditatem esse, nec ad numerum permanere dicunt; sed imaginum similitudine ac transitione percipi. Jam si nulla Deorum est soliditas et eminentia, nihil interest, utrum de Deo, an de hippocentauro disputetur, meritoque Dii ad eas conformationes animi referuntur, quos motus inanes appellant. Quod si imaginibus Deorum pulsantur animi; quamquam tota res nugatoria est: tamen species duntaxat objiciuntur animis, non autem cur eæ beatæ sint. aut æternæ, etsi vel maxime continenter ferantur. Nam illam* ἰσονομίαν *h. e. æquilibritatem Epicuri, qua, quia natura mortalis sit, ut etiam immortalis sit, effici putat, perabsurda est, quod ea sumta. eodem modo colligi potest, quia homines in terra nascuntur, etiam in aqua*

*nasci, et hujusmodi absurda plura. Beatus autem cum sine virtute nemo esse possit, nulla autem sine actione virtus; nec otiosi illi dii esse possunt beati. Neque vero voluptate corporea uti possunt, in qua summum bonum Epicurus ponit; neque una doloris vacuitas aut assidua felicitatis suæ cogitatio beatos eos efficere potest. Et cum semper pulsentur incursione atomorum, et imagines ex ipsis semper effluant, non possunt non interitum timere, quod beatitudini plane repugnat. c.* 37-41. *Quoniam vero otiosos Deos introducunt Epicurei, nullam rerum humanarum curam habentes, nihil homines juvantes; omnem sanctitatem et adversus Deos pietatem, quamquam verbis ponunt, tamen re tollunt. c.* 42. *sqq.*

1 CUM multæ res in philosophia nequaquam satis adhuc ex-
1 plicatæ [1] sint, tum perdifficilis, Brute, (quod tu minime ignoras,) et perobscura quæstio est de natura deorum: quæ [2] et ad agnitionem animi pulcerrima est, et ad moderandam religionem necessaria. De qua tam variæ sunt doctissimorum hominum, tamque discrepantes sententiæ; [3] ut magno argumento esse debeat, [4] causam, id est, principium philosophiæ, esse inscientiam, prudenterque Academicos [5] a rebus incertis assensionem cohibuisse. quid est enim [6] temeritate turpius?

1 *sint*] Ms. Guelf. ed. Ald. *sunt*, hoc quoque rectum et forte h. l. melius. Sed illud pluribus libris firmatur, etiam Ms. marginis Lambin.

2 *et ad agnitionem animi pulcerrima*] Quidam libri *cognitionem* quod et Lamb. præfert. Sed et agnitio pro cognitione dicitur, ut *agnosco* pro cognosco et intelligo. v. Clav. Sed verbis *ad agnitionem animi* non exprimitur finis, ut nempe illa res prosit ad naturam animi nostri cognoscendam: quamquam verum est, cognitionem naturæ divinæ prodesse ad animi humani cognitionem v. Tusc. V, 25. sed est e consuetudine Ciceronis, pro, ejus cognitio est pulcerrima: ut pro hoc, est fructuosum animo, dicit, hoc est ad fructum animi uberrimum: pro, hoc est jucundissimum, valde delectat, dicit: hoc est ad delectationem suavissimum. atque hac forma Cicero hic etiam usus est ad similitudinem orationis: quia sequitur *ad mod. rel. necessaria:* quod tamen a Ms. afuit.

3 *ut magno arg. esse debeat*] Hæserunt hic quidam viri docti, item et librarii, qui inde et in textu aliquid mutavere. intelligendum est, *id*, (*ea res*) nisi etiam excidit.

4 *causam, id est principium philosophiæ*] Ut decerni possit, utrum *scientiam* legendum sit, an *inscientiam*, quod habet Ms. Eliensis, edidit que Davisius, mihique verum videtur, intelligendum est, quid sit *causa* i. e. *principium philosophiæ*, quod ipsum non satis recte explicatum est. Igitur *principium* est, quæ Græcis philosophis ἀρχή. ἀρχὰς autem philosophi Græci dicunt propositiones evidentes, necessario veras disciplinarum, e quibus aliæ pendent, e quibus aliæ judicantur &c. quod ergo deinde addit de Academica suspensione assensionis, id indicat, intelligi h. l. illud Academicorum enunciatum: *nihil esse perceptum ac certum:* eamque ob causam nihil esse affirmandum ut prorsus certum. Sed illud principium non exprimitur verbo *scientiæ*, quam Academici non agnoscunt, sed *inscientia:* quod quia librarii non intelligebant, et *causam principiumque* ad finem referebant, quasi philosophia disceretur, ut scientiam rerum consequeremur; deleverunt *in*, et dedere *scientiam*. v. plura in Clave in v. *Inscientia*. Non dubitavi igitur cum Davisio edere *inscientiam*.

5 *a rebus incertis*] Hoc quoque non vulgariter dixit, quasi ab iis rebus quæ incertæ essent, assensio cohibenda esset: quis enim hoc non credit? sed sic: assensionem cohibuisse ab rebus omnibus, quia incertæ essent: quia nihil perceptum esset, aut percipi posset.

6 *temeritate turpius*] Non dubitavi

aut quid tam temerarium, tamque indignum sapientis gravi-
tate, atque constantia, quam aut falsum sentire, aut, quod
non satis explorate perceptum sit, et cognitum, sine ulla du-
bitatione defendere? Velut in hac quæstione, plerique (quod 2
maxime verisimile est, et [7] quo omnes duce natura vehimur,)
deos esse dixerunt: dubitare se Protagoras: nullos esse
omnino Diagoras Melius et Theodorus Cyrenaicus putave-
runt. Qui vero deos esse dixerunt, tanta sunt in varietate
ac dissensione, ut eorum molestum sit dinumerare senten-
tias. Nam et de figuris deorum, et de locis atque sedibus
et actione vitæ multa dicuntur; deque his summa philoso-
phorum dissensione certatur: quod vero maxime rem cau-
samque continet, utrum nihil agant, nihil moliantur, [8] omni b.
curatione et administratione rerum vacent, an contra ab his
et a principio omnia facta et constituta sint, et ad infinitum
tempus regantur, atque moveantur, [9] inprimisque magna
dissensio est: eaque nisi dijudicetur, in summo errore ne-
cesse est homines, atque in maximarum rerum ignoratione
versari. Sunt enim philosophi, et fuerunt, qui omnino nul- 2
lam habere censerent humanarum rerum procurationem 3
deos. Quorum si vera sententia est, quæ potest esse pietas?
quæ sanctitas? quæ religio? hæc enim omnia, pure, ac caste
tribuenda deorum numini ita sunt, si animadvertuntur ab
his, et si est aliquid a diis immortalibus hominum generi tri-
butum. Sin autem dii neque possunt nos juvare, neque
volunt; nec omnino curant; nec, quid agamus, animadver-
tunt; nec est, quod ab his ad hominum vitam permanare
possit: quid est, quod ullos diis immortalibus cultus, hono-
res, preces adhibeamus? In specie autem fictæ simulationis,
sicut reliquæ virtutes, ita pietas inesse non potest, cum qua
simul et sanctitatem, et religionem tolli necesse est; quibus
sublatis, perturbatio vitæ sequitur, et magna confusio. At- 4
que haud scio, an pietate adversus deos sublata, fides etiam,
et societas generis humani et una excellentissima virtus, ju-
stitia tollatur. Sunt autem alii philosophi, et hi quidem

cum Davisio edere *turpius* pro *fortius*, quod est plane alienum. et illud in Mss. quibusdam repertum est, a me etiam in Guelf.

7 *quo omnes duce natura vehimur*] Alias in hac sententia dicitur *ferimur*. Mss. discrepant. Ms. Guelf. habet, *quod omnes natura duce novimus*. sed *novimus* non bene convenit verbo *duce*: quamquam nec *vehimur* convenit. Itaque perplacet lectio Ms. in m. L. *venimus*.

8 *omni curatione et a. r. vacent*] Sic edidi e Ms. Guelf. et ed. Med. cum vulgo habeant libri edd. *vacant*: Davisius dedit *ac ab a.—vacent*: sed *ac ab* non est Ciceronianum ac bene latinum. Sed quia tamen multi libri habent *vacant* et carent copula ante *omni*: puto Ciceronem scripsisse *vacantes*.

9 *inprimisque m. dissensio est: eaque nisi* &c.] Hæc non bene se habent. facillimum sit delere *que* et scribere *inprimis*. possis etiam *inprimisque magna dissensio est ea, quæ nisi* &c. Sed illud melius est, aut cum Davisio e Mss. quibusdam *in primis quoque*. non ausus sum decernere.

magni, atque nobiles, qui deorum mente atque ratione omnem mundum administrari et regi censeant: neque vero id solum, sed etiam ab iisdem vitæ hominum consuli et provideri. nam et fruges, et reliqua, quæ terra pariat, et tempestates, ac temporum varietates, cælique mutationes, quibus
p. 3. omnia, quæ terra gignat, maturata pubescant, a diis immor-
a. talibus tribui generi humano putant: multaque, quæ dicentur in his libris, colligunt: quæ [10] talia sunt, ut ea ipsa dii immortales ad usum hominum fabricati pæne videantur. Contra quos Carneades ita multa disseruit, ut excitaret ho-
5 mines non socordes ad veri investigandi cupiditatem. Res enim nulla est, de qua tantopere non solum indocti, sed etiam docti dissentiant. quorum opiniones cum tam variæ sint, tamque inter se dissidentes: alterum fieri profecto potest, ut earum nulla; alterum certe non potest, ut plus una
3 vera sit. Qua quidem in causa et benevolos objurgatores placare, et invidos vituperatores confutare possumus, ut alteros reprehendisse pœniteat, alteri didicisse se gaudeant. Nam qui admonent amice, docendi sunt: qui inimice inse-
6 ctantur, repellendi. Multum autem fluxisse video de libris nostris, quos complures brevi tempore edidimus, variumque sermonem, partim admirantium, unde hoc philosophandi nobis subito studium exstitisset: partim, quid quaque de re certi haberemus, scire cupientium. Multis etiam sensi mirabile videri, eam nobis potissimum probatam esse philosophiam, quæ lucem eriperet, et quasi noctem quandam rebus offunderet, desertæque disciplinæ, et jam pridem relictæ, patrocinium nec opinatum a nobis esse susceptum. Nos autem nec subito cœpimus philosophari: nec mediocrem a primo tempore ætatis in eo studio operam curamque con-
b. sumsimus: et, cum minime videbamur, tum maxime philosophabamur. quod et orationes declarant, refertæ philosophorum sententiis, et doctissimorum hominum familiaritates, [11] quibus semper domus nostra floruit: et principes illi, Diodotus, Philo, Antiochus, Posidonius, a quibus instituti
7 sumus. Et, si omnia philosophiæ præcepta referuntur ad vitam, arbitramur nos et publicis, et privatis in rebus ea præ-
4 stitisse, quæ ratio et doctrina præscripserit. Sin autem quis requirit, quæ causa nos impulerit, ut hæc tam sero litteris mandaremus, nihil est, quod expedire tam facile possimus. Nam cum otio langueremus, et is esset reipublicæ status,

10 *talia sunt, ut ea ipsa dii* &c.] *ipsa* friget valde. Sed puto legendum *ipsi*: i. e. tantum in iis artificium est, ut in corpore humano, ut non modo ei providisse Dii, sed suis veluti manibus ipsi fabricati pæne esse videantur. Conjectura nostra etiam Buherio in mentem venerat: nobis ante, quam Buherium cognovissemus.

11 *quibus semper domus nostra floruit*] Verbum *floruit* me sæpe offendit: quia gloriabundi hominis videtur.

[12] ut eam unius consilio, atque cura gubernari necesse esset: primum ipsius reipublicæ causa philosophiam nostris hominibus explicandam putavi, magni existimans interesse ad decus et ad laudem civitatis, res tam graves, tamque præclaras Latinis etiam litteris contineri. Eoque me minus instituti 8
mei pœnitet, quod facile sentio, quam multorum non modo discendi, sed etiam scribendi studia commoverim. complures enim Græcis institutionibus eruditi, ea, quæ didicerant, cum civibus suis communicare non poterant, quod illa, quæ a Græcis accepissent, Latine dici posse diffiderent. quo in genere tantum profecisse videmur, ut a Græcis ne verborum quidem copia vinceremur. Hortata etiam est, ut me ad 9
hæc conferrem, animi ægritudo, fortunæ magna, et gravi commota injuria. cujus si majorem aliquam levationem reperire potuissem, non ad hanc potissimum confugissem. Ea vero ipsa nulla ratione melius frui potui, quam si me non modo ad legendos libros, sed etiam ad totam philosophiam pertractandam dedissem. Omnes autem ejus partes, atque p. 4.
omnia membra tum facillime noscuntur, cum totæ quæstio- a.
nes scribendo explicantur. est enim admirabilis quædam continuatio, seriesque rerum, ut [13] alia ex alia nexa, et omnes inter se aptæ, colligatæque videantur. Qui autem re- 5
quirunt, quid quaque de re ipsi sentiamus, curiosius id fa- 10
ciunt, quam necesse est. [14] non enim tam auctoritatis in disputando, quam rationis momenta quærenda sunt. quin etiam obest plerumque iis, qui discere volunt, auctoritas eorum, qui se docere profitentur. desinunt enim suum judicium adhibere: id habent ratum, quod ab eo, quem probant, judicatum vident. Nec vero probare soleo id, quod de Pythagoreis accepimus: quos ferunt, si quid affirmarent in disputando, cum ex iis quæreretur, quare ita esset, respondere solitos, [15] *ipse dixit.* ipse autem, erat Pythagoras. tantum opinio præjudicata poterat, ut etiam sine ratione valeret auctoritas. Qui autem mirantur, nos hanc potissimum disciplinam secu- 11
tos, his quattuor Academicis libris satis responsum videtur. Nec vero desertarum, relictarumque rerum patrocinium sus-

12 *ut e. unius consilio—g. n. e.*] Intelligit Julium Cæsarem. necessitas erat ex dissensionibus, quæ componi non possent, nisi unus summam potestatem haberet.

13 *alia ex alia nexa*] Libri quidam *aliæ ex aliis nexæ*, etiam Guelf. idque recepit Davisius. sed τῷ *omnes* in sequente melius convenit singularis.

14 *non enim tam auctoritatis*] Recepi et ipse *auctoritatis*, pro *auctores*, quia est elegantius, non quia id *quærenda sunt* requirit, ut putat Davisius. nam ex hoc intelligi potest *quærendi sunt:* ejusque generis exempla multa occurrunt.

15 *ipse dixit*] Vulgo τὸ *ipse* trahunt ad auctoritatis et reverentiæ, ut et Davisio videtur, significationem. non recte. *ipse* est pro magister, e more græco. sic cum *corpus* nominatum est, *ipse* significat animum: cum milites, *imperatorem:* cum nautæ, *ipsa* est navis &c. Ergo cum discipulus loquitur, *ipse* est magister sine emphasi.

cepimus. non enim hominum interitu sententiæ quoque occidunt: sed lucem auctoris fortasse desiderant: ut hæc in philosophia ratio contra omnia disserendi, nullamque rem aperte judicandi, profecta a Socrate, repetita ab Arcesila, confirmata a Carneade, usque ad nostram viguit ætatem; quam nunc propemodum orbam esse in ipsa Græcia intelligo. quod non Academiæ vitio, sed tarditate hominum arbitror contigisse. Nam si singulas disciplinas percipere, magnum est: quanto majus omnes? quod facere iis necesse est, quibus propositum est, veri reperiendi causa, et contra
12 omnes philosophos, et pro omnibus dicere. Cujus rei tantæ
b. tamque difficilis facultatem consecutum esse me non profiteor: secutum esse præ me fero. Nec tamen fieri potest, ut, qui hac ratione philosophentur, ii nihil habeant, quod sequantur. Dictum est omnino hac de re [16] alio loco diligentius: sed quia nimis indociles quidam, tardique sunt, admonendi videntur sæpius. non enim sumus ii, quibus nihil verum esse videatur: sed ii, qui omnibus veris falsa quædam adjuncta esse dicamus, tanta similitudine, ut in iis nulla insit certa judicandi, et assentiendi nota. ex quo exsistit et illud, multa esse probabilia: quæ quamquam non perciperentur, tamen, [17] quia visum haberent quendam insignem et illustrem, his sapientis vita regeretur.

6 Sed jam, ut omni me invidia liberem, ponam in medio
13 sententias philosophorum de natura deorum. quo quidem loco convocandi omnes videntur, [18] qui, quæ sit earum vera, judicent. Tum demum mihi procax Academia videbitur, si aut consenserint omnes, [19] aut erit inventus aliquis, qui, quid verum sit, invenerit. Itaque mihi libet exclamare, [20] ut ille in Synephebis:

*Pro deûm, popularium omnium,* [21] *omnium adolescentium*
*Clamo, postulo, obsecro, oro, ploro, atque imploro fidem.*

non levissima de re, ut queritur ille,

*Fieri in civitate facinora capitalia:*
*Ab amico amante argentum accipere meretrix non vult:*

16 *alio loco*] Acad. IV, 31. s.

17 *quia visum haberent q. insignem*] Buherius corrigit *usum*, quia *visum* nunquam significet speciem veri: quod miror dici posse ab eo, qui Academica legerit, ubi hoc sæpe occurrit, ut monuit etiam Davisius ad h. l. in ed. 3.

18 *qui judicent*] i. e. qui judicare velint, vel audeant.

19 *aut erit inventus*] Davisius malit *fuerit.* non est necesse. nam *inventus erit* est futurum conjunctivi, quod est futuro præteritum.

20 *ut Statius in Synephebis*] *Statius* abest a Mss. quibusdam, etiam Guelf. delevitque Davisius. et alii libri habent Plautus, alii Terentius: quod ostendit, nomen esse a glossatore. Ceterum Statius sane scripsit fabulam hoc nomine e Menandro ductam. quia tamen sic hiat oratio, addidi e Ms. Urs. *ille.* et non Statius ista suo nomine dixit.

21 *omnium adolesc.*] Repetii *omnium* cum Davisio, ut placuit etiam Man. et Gulielmio ad explendum versum.

sed ut adsint, cognoscant, animadvertant, quid de religione, 14
pietate, sanctitate, cæremoniis, fide, jurejurando, quid de
templis, delubris, sacrificiisque sollemnibus, quid de ipsis
auspiciis, quibus nos præsumus, existimandum sit. hæc enim
omnia ad hanc de diis immortalibus quæstionem referenda
sunt. Profecto eos ipsos, qui se aliquid certi habere arbi- p. 5.
trantur, addubitare coget doctissimorum hominum de maxi- a.
ma re tanta dissensio. Quod cum sæpe alias, tum maxime 15
animadverti, [22] cum apud C. Cottam familiarem meum, ac-
curate sane, et diligenter de diis immortalibus disputatum
sit. Nam, cum feriis Latinis ad eum, ipsius rogatu arcessi-
tuque venissem, offendi eum sedentem in exhedra, et cum C.
Velleio senatore disputantem: ad quem tum Epicurei pri-
mas ex nostris hominibus deferebant. Aderat etiam Q. Lu-
cilius Balbus; qui tantos progressus habebat in Stoicis, ut
cum excellentibus in eo genere Græcis compararetur. Tum,
ut me Cotta vidit, Peropportune, inquit, venis. oritur enim
mihi magna de re altercatio cum Velleio: cui, pro tuo
studio, non est alienum te interesse. Atqui mihi quoque 7
videor, inquam, venisse, ut dicis, opportune. tres enim trium 16
disciplinarum principes convenistis. [23] M. Piso si adesset,
nullius philosophiæ, earum quidem, quæ in honore sunt, va-
caret locus. Tum Cotta, Si, inquit, liber Antiochi nostri,
qui ab eo nuper ad hunc Balbum missus est, vera loquitur;
nihil est, quod Pisonem, familiarem tuum, desideres. An-
tiocho enim Stoici cum Peripateticis re concinere videntur,
verbis discrepare: quo de libro velim scire, Balbe, quid sen-
tias. Egone? inquit ille. miror, Antiochum, hominem in
primis acutum, non vidisse, interesse plurimum inter Stoi-
cos, qui honesta a commodis non nomine, sed genere toto
disjungerent: et Peripateticos; qui honesta commiscerent
cum commodis, ut ea inter se magnitudine, et quasi gradi-
bus, non genere differrent. hæc enim est non verborum par-
va, sed rerum permagna dissensio. Verum hæc alias: nunc 17
quod cœpimus, si videtur. Mihi vero, inquit Cotta, vide- b.
tur. Sed ut hic, qui intervenit, [24] me intuens, ne ignoret,
quæ res agatur, de natura agebamus deorum. quæ cum mihi
videretur perobscura, ut semper videri solet; Epicuri [25] ex
Velleio sciscitabar sententiam. quamobrem, inquit, Vellei,
nisi molestum est, repete quæ cœperas. Repetam vero.
quamquam non mihi, sed tibi hic venit adjutor. ambo enim,

22 *cum disputatum sit*] *cum* est h. l. temporis; itaque ei *sit* non convenit. Sensit Gulielmius, qui corrigebat *fuit*. non male. ego tamen malim *esset*.

23 *M. Piso si a.*] Delevi *enim* cum Davisio et Alemanno: quod sua sponte patet esse alienum, et abest Mss. pluribus: de Pisone v. Clav.

24 *me intuens*] Int. inquit.

25 *ex Vell. sciscitabar*] Hoc ante non dictum est: itaque intelligendum de sermone eo, qui fuit ante, quam Cicero intervenisset.

inquit arridens, ab eodem Philone nihil scire didicistis. Tum
ego, Quid didicerimus, Cotta viderit: [26] tu autem nolo exi-
stimes, me adjutorem huic venisse, sed auditorem, et quidem
æquum, libero judicio, nulla ejusmodi adstrictum necessitate,
ut mihi, velim, nolim, sit certa quædam tuenda sententia.
8 Tum Velleius, fidenter sane, ut solent isti, nihil tam ve-
18 rens, quam ne dubitare aliqua de re videretur: tamquam
modo ex deorum concilio, et ex Epicuri intermundiis de-
scendisset: Audite, inquit, non futiles commenticiasque sen-
tentias, non opificem ædificatoremque mundi, Platonis de
Timæo deum: nec anum fatidicam Stoicorum *πρόνοιαν*, quam
Latine licet providentiam dicere: neque vero mundum ipsum,
animo et sensibus præditum, rotundum, ardentem, volubi-
lem deum, portenta et miracula non disserentium philosopho-
19 rum, sed somniantium. Quibus enim oculis animi intueri
potuit vester Plato fabricam illam tanti operis, qua construi
a deo, atque ædificari mundum facit? quæ molitio? quæ
ferramenta? qui vectes? quæ machinæ? qui ministri tanti
muneris fuerunt? quemadmodum autem obedire et parere
voluntati architecti aër, ignis, aqua, terra potuerunt? Unde
b. vero ortæ [27] illæ quinque formæ, ex quibus reliqua forman-
tur, apte cadentes ad animum efficiendum pariendosque sen-
sus? [28] longum est omnia. quæ talia sunt, ut [29] optata magis,
20 quam inventa videantur. [30] Sed illa palmaris quidem, quod,
qui non modo natum mundum introduxerit, sed etiam manu
pæne factum, is eum dixerit fore sempiternum. Hunc censes
primis, ut dicitur, labris gustasse physiologiam, qui quid-
quam, quod ortum sit, putet æternum esse posse? quæ est
enim coagmentatio non dissolubilis? aut quid est, cujus
principium aliquod sit, nihil sit extremum? Pronœa vero
[31] si vestra est, Lucili, eadem; requiro, quæ paullo ante, mi-
nistros, machinas, omnem totius operis designationem, atque
apparatum: sin alia est, cur mortalem fecerit mundum, non
quemadmodum Platonicus deus, sempiternum. [32] Ab utro-

26 *tu autem nolo existimes*] Davisius melius fore putat *tu autem volo existimes, non me adj. volo* erat in Ms. Cantabrig. sed ipse agnoscit, non esse necessarium.

27 *illæ quinque formæ*] Platonis scil. sunt οὐσία, ταὐτὸν, ἕτερον, στάσις, κίνησις.

28 *longum est omnia*] Int. enarrare. Vulgati olim addunt *ad*, nam edd. pr. habebant *iter ad omnia*, dein *iter* deletum est, quia Mss. fere aberat, et servatum *ad*, quod servavit et Davisius, intelligitque, respondere. sed hic tantum narrantur sententiæ philosophorum, nominatim Platonis.

29 *optata magis quam inventa*] Alibi *τὸ optare* opponitur *τῷ docere*: unde patet, *inventa* h. l. esse, quæ recte excogitata sint, et rationibus adeo idoneis firmari possint.

30 *Sed illa palmaris quidem*] *quidem* abest Ms. Guelf. et aliis apud Davisium. sed nihil est, quo *palmaris* referatur, unde Davisius corrigebat *illud palmare quidem.* Locus vitiosus videtur: quomodo corrigendus sit, nescio.

31 *si vestra est L. eadem*] Sc. cum Deo Platonis: quod sequentia indicant. nam illa quæsierat de hoc: et opponitur huic deinde *sin alia est*; ubi et Platonicus Deus diserte memoratur.

32 *Ab utroque*] Platonico et Stoico.

que autem sciscitor, cur mundi ædificatores repente exstite- 9
rint: [33] innumerabilia sæcula dormierint. Non enim si 21
mundus nullus erat, sæcula non erant. Sæcula nunc dico,
non ea, quæ dierum, noctiumque numero annuis cursibus
conficiuntur. nam fateor, ea sine mundi conversione effici
non potuisse. Sed fuit quædam ab infinito tempore æterni-
tas, quam nulla temporum circumscriptio metiebatur, spatio
tamen, qualis ea fuerit, intelligi potest: quod ne in cogita-
tionem quidem cadit, ut fuerit tempus aliquod, nullum cum
tempus esset. Isto igitur tam immenso spatio quæro, Balbe, 22
cur Pronœa vestra cessaverit. Laboremne fugiebat? At iste
nec attingit deum, nec erat ullus, cum omnes naturæ numini
divino, cælum, ignes, terræ, maria parerent. Quid autem
erat, quod concupisceret deus mundum [34] signis et lumini-
bus, tamquam ædilis, ornare? [35] si, ut [deus] ipse melius
habitaret; antea videlicet tempore infinito in tenebris, tam-
quam in gurgustio, habitaverat. post autem varietatene eum
delectari putamus, qua cælum et terras exornatas videmus?
quæ ista potest esse oblectatio deo? quæ si esset, non ea
tamdiu carere potuisset. An hæc, ut fere dicitis, hominum 23
causa a deo constituta sunt? Sapientumne? propter paucos
ergo tanta est facta rerum molitio. An stultorum? at pri-
mum causa non fuit, cur de improbis bene mereretur. de-
inde quid est assecutus, cum omnes stulti sint sine dubio mi-
serrimi; maxime quod stulti sunt: miserius enim stultitia
quid possumus dicere? deinde, [36] quod ita multa sunt incom-
moda in vita, ut ea sapientes commodorum compensatione
leniant, stulti nec vitare venientia possunt, nec ferre præsentia.
Qui vero mundum ipsum animantem sapientemque esse di- 10
xerunt, [37] nullo modo viderunt animi naturam, intelligentes
in quam figuram cadere posset: de quo dicam equidem
paullo post. Nunc autem hactenus admirabor eorum tardi- 24

33 *innumerabilia ante sæcula dormierint*] Delevi *ante*, quod et a Mss. abest, apud Davisium et a Guelf. et in marg. Lamb.

34 *signis et l. tamquam ædilis*] Est elegans lusus, qui tamen in lingua latina tantum locum habet, ex ambiguitate verbi *signa* quæ de sideribus dicuntur in cœlo, et de statuis, quibus ædiles solebant in ludis ornare forum et vias, per quas pompa Circensis duceretur: unde et *forum ornatum* dicitur. male igitur vertit Olivetus: *orner l'univers de flambeaux lumineux, comme féroit un Edile.* malim vero *et luminibus* abesse, quod corrumpit lusum.

35 *si ut Deus ipse melius hab.*] *Deus* videtur delendum, additum a glossatore, ut ante verbo *Deus* additum est *ipse* in Ms. Guelf.

36 *quod ita multa sunt inc. in vita, ut* &c.] Nexus requirit, *deinde etsi multa sunt—tamen ea sap.* sed pro eo exquisitius dixit *ita multa sunt, ut ea*: i. e. hoc modo, hac quasi lege. sed *τὸ quod* molestum est: malimque abesse, aut cum Davisio corrigere *quum*. tum post pro *possint* recte Davisius edidit *possunt* e Mss. quibus et Guelf. consentit, et edd. vett.

37 *n. modo v. a. naturam, intelligentes*] Hic aliquid vitii est; nam sensus commodus non efficitur consentiens latinitati. Davisius volebat, *non intelligentes*: quod non placet satis. Venit mihi in mentem: *nullo modo viderunt, animi natura intelligentis in quam figuram cadere posset.*

tatem, qui animantem, immortalem, et eundem beatum, rotundum esse velint, quod ea forma ullam neget esse pulcriorem Plato. At mihi vel cylindri, vel quadrati, vel coni, vel pyramidis videtur esse formosior. Quæ vero tribuitur vita isti rotundo deo? nempe ut ea celeritate contorqueatur, cui par nulla ne cogitari quidem possit. In qua non video, ubinam mens constans, et vita beata possit insistere. quodque in nostro corpore si minima ex parte significetur, molestum
p. 7. sit: cur hoc idem non habeatur molestum in deo? terra
a. enim profecto, quoniam pars mundi est, pars est etiam dei. Atqui terræ maximas regiones, inhabitabiles, atque incultas videmus, quod pars earum appulsu solis exarserit, pars obriguerit nive, pruinaque, longinquo solis abscessu. quæ, si mundus est deus, quoniam partes mundi sunt, dei membra partim ardentia, partim refrigerata [38] dicenda sunt.

25 Atque hæc quidem vestra, Lucili. [39] qualia vero sint, ab ultimo repetam superiorum. Thales enim Milesius, qui primus de talibus rebus quæsivit, aquam dixit esse initium rerum, deum autem, eam mentem, [40] quæ ex aqua cuncta fingeret. [41] Si dii possunt esse [42] sine sensu et motu, cur aquæ adjunxit, si ipsa mens constare potest vacans corpore? Anaximandri autem opinio est, nativos esse deos, longis intervallis orientes, occidentesque, eosque innumerabiles esse mundos. Sed nos deum, nisi sempiternum, intelligere quî possumus?
26 Post Anaximenes, aëra deum statuit, eumque gigni,

38 *dicenda sunt*] Ms. in ed. L. *ducenda sunt.*

39 *qualia vero sint*] Hoc non convenit sensu: nam in seqq. non dijudicantur superiora, sed aliorum sententiæ afferuntur, unde non male e libris quibusdam scriptis Davisius dedit, probante et sequente Buherio: *qualia vero alia sint:* ut et Ms. in marg. ed. L. habet, pro quo malim *alia vero qualia sint.*

40 *quæ ex a. c. fingeret*] An *finxerit?* ed. Med. *gigneret.*

41 *Si dii possunt esse—vacans corpore*] In hoc loco valde laborarunt viri docti, vitiosum locum judicantes, ut et Buherius, qui sine libris scriptis corrigi posse negavit. Causa fuit in ignorato modo loquendi Ciceroniano, in nectendis conditionibus. Locus sanus est, præterquam in uno verbo. Nempe Cicero, cum duobus antecedentibus, ut in scholis loquuntur, utitur, consequens interdum inter ea medium ponit. ut h. l. cum esse debebat, *si Dii possunt esse sine sensu ac motu et ipsa mens constare potest vacans corpore; cur aquæ adjunxit?* sc. Thales. Similia loca sunt pro Milone c. 25. *Si Milonem times—armata est.* Tusc. V, 8. *Nam cum statuisset, verbera, tormenta—magnam vim habere—non est ausus elate et ample loqui, cum humiliter demisseque sentiret.*

42 *sine sensu ac motu*] *motu* edidi pro vulgato *mente*; ut et in mentem venit Buherio, qui tamen non probat. *Epicurei* Deos, mentesque humanas ex materia constare dicebant, et sensum esse ex motu: unde *sensiferi motus* apud Lucretium III, 240. itaque et a Velleio *sensus et motus* junguntur. et infra c. 11. *motus sensui junctus et continens* dicitur. In reprehensione autem Platonis, diserte, sublato corpore, tolli sensus dicit, c. 12. Sententia igitur loci hujus est hæc: Male facit Thales, cum menti divinæ, eique incorporeæ aquam adjungit: quam illa sentire non potest, quia est sine motu, qui in solum corpus cadit. *mente* autem plane alienum esse hinc apparet, quod nec Thales, nec quisquam statuit, Deos esse sine mente. sine corpore esse quidam dicebant, ut Thales, non sine mente.

esseque immensum, et infinitum, et semper in motu: quasi
aut aër sine ulla forma deus esse possit, cum præsertim deum
non modo aliqua, sed pulcerrima specie esse deceat: aut non
omne, [43] quod ortum sit, mortalitas consequatur. Inde Ana- 11
xagoras, qui accepit ab Anaximene disciplinam, primus
[44] omnium rerum descriptionem, et modum, mentis infinitæ
vi ac ratione designari, et confici voluit: in quo non vidit,
neque motum sensui junctum et continentem, in infinito ul-
lum esse posse: neque [45] sensum omnino, quo non ipsa na-
tura pulsa sentiret. Deinde si mentem istam quasi animal
aliquod esse voluit, erit [46] aliquid interius, ex quo illud ani-
mal nominetur. quid autem interius mente? cingatur igitur
corpore externo. Quod quoniam non placet, [47] aperta sim- 27
plexque mens, nulla re adjuncta, quæ sentire possit, fugere b.
intelligentiæ nostræ vim et notionem videtur. Crotoniates
autem Alcmæo, qui soli, et lunæ, reliquisque sideribus, ani-
moque præterea divinitatem dedit, non sensit, sese mortali-
bus rebus immortalitatem dare. Nam Pythagoras, qui cen-
suit, animum esse per naturam rerum omnem intentum, et
commeantem, ex quo nostri animi carperentur, non vidit, di-
stractione humanorum animorum discerpi et lacerari deum:
et cum miseri animi essent, quod plerisque contingeret, tum
dei partem esse miseram: quod fieri non potest. Cur autem 28
quidquam ignoraret animus hominis, si esset deus? quomodo
porro deus iste, si nihil esset nisi animus, aut infixus, aut in-
fusus esset in mundo? Tum Xenophanes, qui mente adjun-
cta, omne præterea, quod esset infinitum, deum voluit esse,
de ipsa mente item reprehenditur, ut ceteri: de infinitate au-
tem vehementius, in qua nihil neque sentiens, neque conjun-
ctum potest esse. Nam Parmenides commenticium quiddam
[48] coronæ similitudine efficit: Stephanen appellat, continen-
tem ardore lucis orbem, [49] qui cingit cælum; quem appellat
deum. in quo neque figuram divinam, neque sensum quis-
quam suspicari potest. multa ejusdem monstra; quippe

43 *quod ortum sit, mortalitas consequatur*] In eo quod ortum est, natura inest causa mortis, quæ adeo necessario consequitur: ut id æternum esse non possit.

44 *omnium rerum descriptionem et modum*] Sic libri omnes. idque intelligi potest de eo, quod ille dixit, ut est ap. Xenoph. in Mem. Socr. I, 4. Deum eo ordine ac modo fecisse mundum, ut melior non posset cogitari. Atque in eo ipso intelligi potest motus divinitus impressus corporibus et is quidem certus ac definitus, ut siderum. Itaque non puto necessarium, corrigi *motum*, ut viris doctis placuit: nec tamen absurdum sit, ita legere pro *modum*.

45 *sensum, quo non ipsa natura pulsa sentiret*] i. e. sensum, qui non e motu ipsius naturæ sentientis, oriatur.

46 *aliquid interius*] *interius* opponitur exteriori i. e. corpori.

47 *aperta simplexque mens*] *aperta* quæ non tecta sit corpore: *simplex* in qua nihil sit concreti, mixti, compositi.

48 *coronæ similitudine*] Mss. quidam ap. Davisium et Guelf. *similem*, quod et recepit Davisius: Ms. in m. ed. L. *simile*: sed vulgatum eundem sensum efficit, estque elegantius.

49 *qui cingit cælum*] Melius foret *cingat*.

[50] qui bellum, qui discordiam, qui cupiditatem, ceteraque
generis ejusdem ad deum revocat: quæ vel morbo, vel so-
mno, vel oblivione, vel vetustate delentur. eademque de side-
ribus; [51] quæ reprehensa jam in alio loco, in hoc omittantur.
12 Empedocles autem multa alia peccans, in deorum opinione
29 turpissime labitur. [52] quattuor enim naturas, ex quibus omnia
p. 8. constare vult, divinas esse censet, quas et nasci, et exstingui
a. perspicuum est, et sensu omni carere. Nec vero Protagoras,
qui sese negat omnino de diis [53] habere, quod liqueat, sint,
non sint, qualesve sint, quidquam videtur de natura deorum
suspicari. Quid Democritus, qui tum imagines, earumque
circuitus in deorum numero refert, tum illam naturam, quæ
imagines fundat, ac mittat, tum scientiam intelligentiamque
[54] nostram, nonne in maximo errore versatur? cum idem
omnino, quia nihil semper suo statu maneat, neget esse
quidquam sempiternum: nonne deum omnino ita tollit, ut
nullam opinionem ejus reliquam faciat? Quid aër, quo Dio-
genes Apolloniates utitur deo, quem sensum habere potest,
30 aut quam formam dei? [55] Jam de Platonis inconstantia lon-
gum est dicere; qui in Timæo, partem hujus mundi nomi-
nari neget posse: in legum autem libris, quid sit omnino
deus, anquiri oportere non censeat. Quod vero sine corpore
ullo deum vult esse, ut Græci dicunt, *ἀσώματον*; id quale
esse possit, intelligi non potest. careat enim sensu, necesse
est, careat etiam prudentia, careat voluptate: [56] quæ omnia
una cum deorum notione comprehendimus. Idem et in Ti-
mæo dicit, et in legibus, et mundum deum esse, et cælum,
et astra, et terram, et animos, et eos, [57] quos majorum insti-
tutis accepimus: quæ et per se sunt falsa perspicue, et inter
31 sese vehementer repugnantia. Atque etiam Xenophon pau-
cioribus verbis eadem fere peccat. facit enim in iis, quæ a
Socrate dicta retulit, Socratem disputantem, formam dei
quæri non oportere: eundemque et solem, et animum deum
b. dicere: et modo unum, tum autem plures deos. quæ sunt
iisdem in erratis fere, quibus ea, [58] quæ de Platone dicimus.

50 *qui bellum, q. discordiam*] Idem tradit Plut. de plac. Phil. I, 3.

51 *quæ reprehensa jam in alio loco, in hoc omittantur*] *loco* addidi hic e Ms. Guelf. Davisius addidit post *hoc* ubi et ed. Victorii habet.

52 *quattuor e. naturas*] Sc. ignem, aquam, aërem, terram.

53 *habere, quod liqueat*] Mss. quidam, etiam Guelf. *quod liqueat, scire:* quod et recepit Davisius. Vulgatum melius puto.

54 *nostram*] Delet Walkerus: probat Buherius.

55 *Jam de Platonis*] Mss. duo apud Davisium *Nam*, quod ille et recepit. nil interest. nam et *jam* transitioni servit.

56 *quæ omnia una cum Deorum notione compr.*] *cum* non placet, nec Cicero in hac phrasi solet addere. tum *una* adjective capiendum, *una notione.*

57 *quos—accepimus*] Forte *acceperimus*. mox pro *repugnantia* legerim *pugnantia* propter *τὸ inter se.*

58 *quæ de Platone dicimus*] An *diximus?* Sic et Davisio placet.

Atque etiam Antisthenes in eo libro, qui physicus inscribi- 13
tur, populares deos multos, naturalem unum esse dicens, tol- 32
lit vim, et naturam deorum. Nec multo secus Speusippus, Platonem avunculum subsequens, et vim quandam dicens, qua omnia regantur, eamque animalem, evellere ex animis conatur cognitionem deorum. Aristoteles quoque [59] in tertio 33
de philosophia libro multa turbat, a magistro Platone uno dissentiens. modo enim menti tribuit omnem divinitatem: modo mundum ipsum deum dicit esse: modo quendam alium præficit mundo, eique eas partes tribuit, ut replicatione quadam mundi motum regat, atque tueatur: tum cæli ardorem deum dicit esse, non intelligens, cælum mundi esse partem, quem alio loco ipse designarit deum. Quomodo autem cæli divinus ille sensus in celeritate tanta conservari potest? [60] ubi deinde illi tot dii, si numeramus etiam cælum deum? Cum autem sine corpore idem vult esse deum, omni illum sensu privat, etiam prudentia. [61] Quo porro modo mundum movere carens corpore; aut quomodo semper se movens, esse quietus et beatus potest? Nec vero ejus condiscipulus 34
Xenocrates in hoc genere prudentior: in cujus libris, qui sunt de natura deorum, nulla species divina describitur. deos enim octo esse dicit: quinque eos, qui in stellis vagis nominantur: unum, qui ex omnibus sideribus, quæ infixa cælo sunt, ex dispersis quasi membris simplex sit putandus deus: septimum, Solem adjungit: octavamque, Lunam: qui quo sensu beati esse possint, intelligi non potest. Ex eadem Platonis schola Ponticus Heraclides puerilibus fabulis p. 9.
refersit libros: et tamen modo mundum, tum mentem divi- a.
nam esse putat: errantibus etiam stellis divinitatem tribuit, sensuque deum privat, et ejus formam, mutabilem esse vult: eodemque in libro rursus terram, et cælum refert in deos. Nec vero Theophrasti inconstantia ferenda est. modo enim 35
menti divinum tribuit principatum; modo cælo: tum autem signis, sideribusque cælestibus. Nec audiendus ejus auditor Strato, is qui physicus appellatur: qui omnem vim divinam in natura sitam esse censet, quæ causas gignendi, augendi, minuendi habeat: sed careat omni sensu, et figura. Zeno

59 *in tertio de philosophia libro*] Libros Aristotelis de philosophia commemorat etiam Diogenes Laërt. et tres esse dicit. Petitus Observ. Misc. IV. p. 45. putat, intelligi Metaph. L. XII. XIII. et XIV. qua ratione hic XIV. intelligi debeat: ut sc. etiam Ciceronis Academici in Mss. quibusdam inscribuntur *de philosophia*. idem Petitus mox pro *uno* legit *unâ*: quod non displicet; nam *uno* non commodum est. Sed Davisius edidit *non*: quod si verum est, ad inconstantiam pertinet, quam ante Platoni exprobravit. *uno* quidem sine dubio vitiosum est.

60 *ubi deinde illi tot Dii*] At Aristoteles non statuit multos Deos. an ad superiores sententias pertinet?

61 *Q. p. mundus moveri carens corpore*] An Aristoteles *mundum* dixit carere corpore? nequaquam. Legendum est *mundum movere* sc. deus. *Potest* e Mss. addidit etiam Davisius, sed id in seqq. est et huc trahi potest.

14 autem (ut jam ad vestros, Balbe, veniam) naturalem legem,
36 divinam esse censet, eamque vim obtinere recta imperantem, prohibentemque contraria. quam legem quomodo efficiat animantem, intelligere non possumus. Deum autem animantem certe volumus esse. Atque hic idem alio loco æthera
[62] deum dicit, si intelligi potest nihil sentiens deus, qui numquam nobis occurrit neque in precibus, neque in optatis, neque in votis. Aliis autem libris [63] rationem quandam, per omnem naturam rerum pertinentem, [64] ut divinam esse affectam putat. [65] Idem astris hoc idem tribuit, tum annis, mensibus, annorumque mutationibus. Cum vero Hesiodi theogoniam interpretatur, tollit omnino [66] usitatas perceptasque cognitiones deorum. neque enim Jovem, neque Junonem, neque Vestam, neque quemquam, [67] qui ita appelletur, in deorum habet numero: sed rebus inanimis atque mutis, [68] per quandam significationem hæc docet tributa nomina.
37 Cujus discipuli Aristonis non minus magno in errore sen-
b. tentia est: qui neque formam dei intelligi posse censeat, neque in diis sensum esse dicat, dubitetque omnino, deus animans, necne sit. Cleanthes autem, qui Zenonem audivit una cum eo, quem proxime nominavi, tum ipsum mundum, deum dicit esse, tum totius naturæ menti atque animo tribuit hoc nomen: tum ultimum, et altissimum, atque undique circumfusum, et extremum omnia cingentem atque complexum ardorem, qui æther nominetur, certissimum deum judicat. Idemque, quasi delirans, in iis libris, quos scripsit contra voluptatem, tum fingit formam quandam et speciem deorum, tum divinitatem omnem tribuit astris, tum nihil ratione censet esse divinius. Ita fit, ut deus ille, quem mente noscimus, atque in animi notione, [69] tamquam in vestigio,

62 *deum dicit*] Vulgg. addunt *esse*, quod cum Davisio delevi, abest et a Ms. Guelf.

63 *rationem qu.*] i. e. mentem, spiritum, ut nos dicimus. tum dedi *omnem naturam rerum*, pro *omnium*, ut Davisius, quia semper sic Cicero, sic tamen et Lamb. in Ms. reperit atque edidit.

64 *ut divinam esse affectam*] Hoc nullum sensum habere videtur. P. Manutius corrigebat *vi divina*, quam conjecturam recepit Davisius, item Buherius. Sic c. sq. *vis divina in ratione posita:* ego non ausus sum, nullo libro vetere adstipulante.

65 *Idem astris hoc idem tr.*] Non placet repetitio *τῦ idem*. Forte scripsit *Item astris h. i. tr.*

66 *usitatas perceptasque c. d.*] *perceptas* nullo modo verum est. aut *receptas* est legendum, aut melius *præceptas*, quod et edidit Davisius, itemque *insitas* pro *usitatas*, ut Lambinus voluit. Hæreo ex eo, quod quæ in theogonia Hesiodi sunt, de Jove Junone &c. non sunt ex insita cognitione: sed sunt usitatæ et receptæ opiniones.

67 *qui ita appelletur*] Ms. Guelf. *appellentur*, quod non valde repudiem. nam de pluribus sermo est, et intelligendum est *eorum* post *quemquam*.

68 *per quandam significationem*] i. e. symbolice, ut haberent alicujus rei figuram et significationem, ut Vesta terræ.

69 *tamquam in vestigio v. r.*] In vestigio, sc. ab ipso numine divino impresso in animo nostro. Sensus est: volumus deum habere, qui respondeat notioni Dei in animis nostris ab ipso impressæ: sc. per similitudinem naturæ.

volumus reponere, nusquam prorsus appareat. At Persæus, 15
ejusdem Zenonis auditor, eos dicit esse habitos deos, a qui- 38
bus magna utilitas ad vitæ cultum esset inventa: ipsasque res utiles, et salutares, deorum esse vocabulis nuncupatas: ut ne hoc quidem diceret, illa inventa esse deorum, sed ipsa divina. Quo quid absurdius, quam aut res sordidas atque deformes deorum honore afficere, aut homines jam morte deletos, reponere in deos, quorum omnis cultus esset futurus in
luctu? Jam vero Chrysippus, qui Stoicorum somniorum va- 39
ferrimus habetur interpres, magnam turbam congregat ignotorum deorum, atque ita ignotorum, ut eos ne conjectura quidem informare possimus, cum mens nostra quidvis videatur cogitatione posse depingere. ait enim, vim divinam in ratione esse positam et universæ naturæ animo atque mente:
ipsumque mundum, deum dicit esse, et ejus animi fusionem p. 10.
universam: tum ejus ipsius principatum, qui in mente et ra- a.
tione versetur, communemque rerum naturam [70] universam atque omnia continentem: tum [71] fatalem vim, et necessitatem rerum futurarum: ignem præterea, et eum, quem antea dixi, æthera: tum ea, quæ natura fluerent atque manarent, ut et aquam, et terram, et aëra; solem, lunam, sidera, universitatemque rerum, qua omnia continerentur; atque homines
etiam eos, qui immortalitatem essent consecuti. Idemque 40
disputat, æthera esse eum, quem homines Jovem appellarent: quique aër per maria manaret, eum esse Neptunum: terramque eam esse, quæ Ceres diceretur. similique ratione persequitur vocabula reliquorum deorum. Idemque etiam legis perpetuæ et æternæ vim, quæ quasi dux vitæ et magistra officiorum sit, Jovem dicit esse, eandemque fatalem necessitatem appellat, sempiternam rerum futurarum veritatem: quorum nihil tale est, ut in eo vis divina inesse vide-
atur. Et hæc quidem in primo libro de natura deorum: in 41
secundo autem vult Orphei, Musæi, Hesiodi, Homerique fabellas accommodare [72] ad ea, quæ ipse primo libro de diis immortalibus dixerit: ut etiam veterrimi pöëtæ, qui hæc ne suspicati quidem sint, Stoici fuisse videantur. Quem Diogenes Babylonius consequens in eo libro, qui inscribitur de Minerva, partum Jovis, ortumque virginis ad physiologiam traducens, [73] dijungit a fabula.

70 *universa atque omnia*] Nuspiam hæc verba sic conjuncta reperi. itaque mihi dubia semper hæc lectio fuit. Ms. Guelf. habet *universam*, ut et alter in marg. ed. L. conjungitque cum *naturam*: quod non displicet: estque et in aliis Mss. probante Buherio. nam Davisii correctio *immensam* non placet, nec est e libris.

71 *fatalem vim*] Haud dubitanter recepi cum Davisio et Buherio e Ms. Eliensi *vim* pro *umbram*, quod nihili est.

72 *ad ea, quæ ipse primo libro—dixerit*] Puto Ciceronem scripsisse *dixerat*. tum post *sunt*, non *sint*.

73 *dijungit a fabula*] Edd. superiores *dejungit* quod et e Ms. m. L. notatum est. alii dedere *disjungit*. Edidi *dijungit*, quod sæpe in *dejungit* et *disjungit* mutatum est.

16 Exposui fere non philosophorum judicia, sed delirantium
42 somnia. nec enim multo absurdiora sunt ea, quæ poëtarum vocibus fusa, ipsa suavitate nocuerunt: qui et ira inflammati-
b. tos, et libidine furentes induxerunt deos: feceruntque, ut eorum bella, pugnas, prœlia, vulnera videremus; odia præterea, dissidia, discordias, ortus, interitus, querelas, lamentationes, effusas in omni intemperantia libidines, adulteria, vincula, cum humano genere concubitus, mortalesque ex im-
43 mortali procreatos. Cum poëtarum autem errore conjungere licet portenta magorum, Ægyptiorumque in eodem genere dementiam: tum etiam vulgi opiniones, quæ in maxima inconstantia, veritatis ignoratione versantur. Ea qui consideret, quam inconsulte ac temere dicantur, [74] venerari Epicurum, et in eorum ipsorum numero, de quibus hæc quæstio est, habere debeat. solus enim vidit, primum esse deos, quod in omnium animis eorum notionem impressisset ipsa natura. Quæ est enim gens, aut quod genus hominum, quod non habeat sine doctrina anticipationem quandam deorum? quam appellat πρόληψιν Epicurus, id est, anteceptam animo rei quandam informationem, sine qua nec intelligi quidquam, nec quæri, nec disputari potest. Cujus rationis vim atque utilitatem ex illo cælesti Epicuri, de regula et judicio, volu-
17 mine accepimus. Quod igitur fundamentum hujus quæ-
44 stionis est, id præclare jactum videtis. Cum enim non instituto aliquo, aut more, aut lege sit opinio constituta, maneatque ad unum omnium firma consensio: intelligi necesse est, esse deos, quoniam insitas eorum, vel potius innatas cognitiones habemus. De quo autem omnium natura consentit, id verum esse necesse est. Esse igitur deos confitendum est. Quod quoniam fere constat inter omnes non philosophos solum, sed etiam indoctos: fateamur, constare illud etiam, hanc nos habere sive anticipationem, ut ante dixi, sive præ-
p. 11. notionem deorum. sunt enim rebus novis nova ponenda no-
a. mina, ut Epicurus ipse πρόληψιν appellavit, quam antea nemo
45 eo verbo nominarat. Hanc igitur habemus, ut deos beatos et immortales putemus. Quæ enim nobis natura informationem deorum ipsorum dedit, eadem insculpsit in mentibus, ut eos æternos et beatos haberemus. Quod si ita est, vere exposita illa sententia est ab Epicuro, Quod æternum, beatumque sit, id nec habere ipsum negotii quidquam, nec exhibere alteri. itaque neque ira, neque gratia teneri, quod, quæ talia essent, imbecilla essent omnia. Si nihil aliud quæreremus, nisi ut deos pie coleremus, et ut [75] superstitione liberaremur, satis erat dictum. nam et præstans deorum natura,

[74] *venerari Ep.*—] τὸ *venerari* explicant sequentia; male Ms. Guelf. *vulnerare*: sed in margine pro var. lect. est *venerari*.

[75] *superstitione*] i. e. inani metu deorum, ut patet e sqq.

hominum pietate coleretur, cum et æterna esset, et beatissi-
ma. habet enim venerationem justam, quidquid excellit : et
metus omnis a vi atque ira deorum pulsus esset. intelligitur
enim, a beata, immortalique natura et iram, et gratiam se-
gregari : quibus remotis, nullos a superis [76] impendere me-
tus. Sed ad hanc confirmandam opinionem anquirit animus
et formam, et vitam, et actionem mentis, atque agitationem
in deo.

Ac de forma quidem partim natura nos admonet, partim 18
ratio docet. nam a natura habemus omnes omnium gentium 46
speciem nullam aliam, nisi humanam, deorum. quæ enim
alia forma occurrit umquam aut vigilanti cuiquam, aut dor-
mienti ? Sed, ne omnia revocentur ad primas notiones, ratio
hoc idem ipsa declarat. Nam cum præstantissimam natu- 47
ram, vel quia beata est, vel quia sempiterna, convenire videa-
tur eandem esse pulcerrimam, quæ compositio membrorum, b.
quæ conformatio lineamentorum, quæ figura, quæ species,
humana potest esse pulcrior ? vos quidem, Lucili, soletis
(nam Cotta meus modo hoc, modo illud) cum artificium
effingitis, fabricamque divinam, quam sint omnia in hominis
figura non modo ad usum, verum etiam ad venustatem apta,
describere. Quod si omnium animantium formam vincit 48
hominis figura, deus autem animans est : ea figura profecto
est, quæ pulcerrima sit omnium : quoniamque deos beatissi-
mos esse constat, beatus autem esse sine virtute nemo potest,
nec virtus sine ratione constare, nec ratio usquam inesse, nisi
in hominis figura : hominis esse specie deos confitendum
est. Nec tamen ea species corpus est, sed quasi corpus : 49
nec habet sanguinem, sed quasi sanguinem. Hæc quam-
quam et inventa sunt acutius, et dicta subtilius ab Epicuro,
quam ut quivis ea possit agnoscere : tamen fretus intelligen-
tia vestra dissero brevius, quam causa desiderat. Epicurus
autem, qui res occultas et penitus abditas non modo [77] vide-
rat animo, sed etiam sic tractat, ut manu, docet eam esse
vim et naturam deorum, ut primum non sensu, sed mente
cernatur : nec soliditate quadam, nec ad numerum, ut ea,
quæ ille propter firmitatem ςερέμνια appellat, sed imaginibus,
similitudine, et [78] transitione perceptis : cum infinita simili- 19
marum imaginum species ex innumerabilibus individuis ex-
istat, et ad deos affluat, cum maximis voluptatibus in eas
imagines mentem intentam, infixamque nostram intelligen-
tiam, capere quæ sit et beata natura, et æterna. Summa 50
vero vis infinitatis, et magna, ac diligenti contemplatione di- p. 12.
gnissima est : in qua intelligi necesse est, eam esse naturam, a.

76 *impendere*] Pendet ab *intelligitur*.
77 *viderat animo*] Sic Ms. Guelf. non *viderit*, ut vulgg. sic et e Mss. Davisius : idemque post *tractat*, denique *docet*. hoc e conjectura P. Manutii.
78 *transitione*] v. Clav.

ut omnia omnibus [79] paribus paria respondeant. hanc ἰσονο-
μίαν appellat Epicurus, id est, æquabilem tributionem. Ex
hac igitur illud efficitur, si mortalium tanta multitudo sit,
esse immortalium non minorem: et, si, quæ interimant, in-
numerabilia sint, etiam ea, quæ conservent, infinita esse de-
51 bere. Et quærere a nobis, Balbe, soletis, quæ vita deorum
sit, quæque ab iis degatur ætas. Ea videlicet, qua nihil bea-
tius, nihil omnibus bonis affluentius cogitari potest. [80] nihil
enim agit: nullis occupationibus est implicatus: nulla opera
molitur: sua sapientia, et virtute gaudet: habet exploratum,
fore se semper cum in maximis, tum in æternis voluptatibus.
20 Hunc deum rite beatum dixerimus; vestrum vero laboriosis-
52 simum. sive enim ipse mundus, deus est, quid potest esse
minus quietum, quam nullo puncto temporis intermisso, ver-
sari circum axem cæli admirabili celeritate? nisi quietum
autem, nihil beatum est. sive in ipso mundo deus inest ali-
quis, qui regat, qui gubernet, qui cursus astrorum, mutatio-
nes temporum, rerum vicissitudines ordinesque conservet,
terras et maria contemplans, hominum commoda vitasque
tueatur: næ ille est implicatus molestis negotiis, et operosis.
53 Nos autem beatam vitam in animi securitate, et in omnium
vacatione munerum ponimus. docuit enim nos [81] idem, qui ce-
tera, natura effectum esse mundum: nihil opus fuisse fabri-
ca; tamque eam rem esse facilem, quam vos effici negetis
sine divina posse sollertia, ut innumerabiles natura mundos
effectura sit, efficiat, effecerit. Quod quia quemadmodum
b. natura efficere sine aliqua mente possit, non videtis: ut tra-
gici poëtæ, cum explicare argumenti exitum [82] non potestis,
54 confugitis ad deum: cujus operam profecto non desiderare-
tis, si immensam et interminatam in omnes partes magnitu-
dinem regionum videretis: in quam se injiciens animus et
intendens, ita late longeque peregrinatur, ut nullam tamen
oram ultimi videat, in qua possit insistere. In hac igitur
immensitate latitudinum, longitudinum, altitudinum, infinita
vis innumerabilium volitat atomorum: quæ, interjecto inani,
cohærescunt tamen inter se, et aliæ alias apprehendentes
continuantur: ex quo efficiuntur hæ rerum formæ atque
figuræ: quas vos effici posse sine follibus et incudibus non
putatis. Itaque imposuistis in cervicibus nostris sempiternum
dominum, quem dies, et noctes timeremus. Quis enim non
timeat omnia providentem, et cogitantem, et animadverten-
tem, et omnia ad se pertinere putantem, curiosum, et plenum

79 *paribus paria respondeant*] Hoc ex *ἰσονομίας* intelligitur, quid sit. v. Ind. Græc. in *ἰσονομία*.

80 *nihil enim agit*] Sc. Deus, quod e *deorum* repetendum est, aut *quisque eorum*.

81 *idem, qui cetera*] Epicurus.

82 *non potestis*] Valde inclino eo, ut *possint* legendum putem. nam ad *vos* durius referatur.

negotii deum? Hinc vobis exstitit primum illa fatalis ne- 55
cessitas, quam εἱμαρμένην dicitis: ut, quidquid accidat, id ex
æterna veritate, causarumque continuatione fluxisse dicatis.
Quanti autem hæc philosophia æstimanda est, cui, tamquam
aniculis, et iis quidem indoctis, fato fieri videantur omnia?
Sequitur μαντικὴ vestra, quæ Latine divinatio dicitur: qua
tanta imbueremur superstitione, si vos audire vellemus, ut
haruspices, augures, harioli, vates et conjectores nobis essent
colendi. His terroribus ab Epicuro soluti, et in libertatem 56
vindicati, nec metuimus eos, quos intelligimus, nec sibi
fingere ullam molestiam, nec alteri quærere: et pie sancte-
que colimus naturam excellentem atque præstantem. Sed p. 13.
elatus studio, vereor, ne longior fuerim. Erat autem difficile, a.
rem tantam, tamque præclaram, inchoatam relinquere. quam-
quam non tam dicendi ratio mihi habenda fuit, quam au-
diendi.

Tum Cotta, comiter, ut solebat, Atqui, inquit, Vellei, 21
nisi tu aliquid dixisses, nihil sane ex me quidem audire 57
potuisses. mihi enim non tam facile in mentem venire solet,
quare verum sit aliquid, quam quare falsum. Idque cum
sæpe, tum, cum te audirem [83] paullo ante, contigit. Roges
me, qualem deorum naturam [84] esse dicam: nihil fortasse
respondeam. Quæras, putemne talem esse, qualis modo a
te sit exposita: nihil dicam mihi videri minus. sed antequam
aggrediar ad ea, quæ a te disputata sunt, de te ipso dicam
quid sentiam. Sæpe enim de L. Crasso, familiare illo tuo, 58
videor audisse, cum te togatis omnibus sine dubio anteferret,
et paucos tecum Epicureos e Græcia compararet. sed, quod
ab eo te mirifice diligi intelligebam, arbitrabar illum propter
benivolentiam id uberius dicere. Ego autem, etsi vereor
laudare præsentem, judico tamen, de re obscura [85] atque
difficillima a te dictum esse dilucide: neque sententiis solum
copiose, sed verbis etiam ornatius, quam solent vestri. Zeno- 59
nem, quem Philo noster coryphæum appellare Epicureorum
solebat, cum Athenis essem, audiebam frequenter, et quidem
ipso auctore Philone: credo, ut facilius judicarem, quam
illa bene refellerentur, cum a principe Epicureorum ac-
cepissem, quemadmodum dicerentur. Non igitur ille, ut
plerique, sed isto modo, ut tu, distincte, graviter, ornate.
Sed quod in illo mihi usu sæpe venit, idem modo, cum te
audirem, [86] accidebat, ut moleste ferrem, tantum ingenium
(bona venia me audies) in tam leves, ne dicam in tam ineptas, b.

83 *paullo ante, contigit*] Male vulgo *contingit*, Mss. plures et edd. vett. habent *contigit*, ut Ald.

84 *esse ducam*] Ms. Guelf. *dicam* bene. vulgato *esse* non convenit.

85 *atque difficillima*] Sic Ms. Guelf. et alii ap. Davis. pro vulgato *difficili*.

86 *accidebat*] Sic Ms. in marg. ed. Lamb. quod non dubitavi vulgato *acciderat*, præferre.

60 sententias incidisse. Nec ego nunc ipse aliquid afferam melius. ut enim modo dixi, omnibus fere in rebus, et maxime in physicis, quid non sit, citius, quam quid sit, dixerim.
22 Roges me, quid, aut quale sit deus; auctore utar Simonide: de quo cum quæsivisset hoc idem tyrannus Hiero, [87] deliberandi sibi unum diem postulavit. cum idem ex eo postridie quæreret, biduum petivit. cum sæpius duplicaret numerum dierum, admiransque Hiero requireret, cur ita faceret: Quia, quanto, inquit, diutius considero, [88] tanto mihi res videtur obscurior. Sed Simonidem arbitror (non enim poëta solum suavis, [89] verum etiam cetera quam doctus sapiensque traditur) quia multa venirent in mentem acuta, atque subtilia, dubitantem, quid eorum esset verissimum, desperasse om-
61 nem veritatem. Epicurus vero tuus (nam cum illo malo disserere, quam tecum) quid dicit, quod non modo philosophia [90] dignum sit, sed mediocri prudentia?

Quæritur primum in ea quæstione, quæ est de natura deorum, sintne dii, necne sint. Difficile est negare. credo, si in concione quæratur; sed [91] in hujusmodi sermone, et in consessu, facillimum. Itaque ego ipse pontifex, qui cæremonias religionesque publicas sanctissime tuendas arbitror, is hoc, quod primum est, esse deos, persuaderi mihi non opinione solum, sed etiam ad veritatem plane velim. multa enim occurrunt, quæ conturbent, ut interdum nulli esse
62 videantur. Sed vide, quam tecum agam liberaliter. quæ communia sunt vobis cum ceteris philosophis, non attingam, ut hoc ipsum: placet enim omnibus fere, mihique ipsi in
p. 14. primis, deos esse. itaque non pugno. rationem tamen eam,
a. quæ a te affertur, non satis firmam puto. Quod enim om-
23 nium gentium generumque hominibus ita videretur, id satis magnum esse argumentum dixisti, cur esse deos confiteremur. quod cum leve per se, tum etiam falsum est. primum enim unde notæ tibi sunt opiniones nationum? equidem arbitror, multas esse gentes sic immanitate efferatas, ut apud
63 eas nulla suspicio deorum sit. Quid? Diagoras, atheos qui dictus est, posteaque Theodorus, nonne aperte deorum

87 *deliberandi causa sibi unum diem post.*] *causa* delevi cum Davisio, qui in pluribus Mss. non reperit: abest et a Guelf. et in hac forma alibi non additur.

88 *tanto mihi res videtur obscurior*] Dedi *res* e Mss. tum Davis. tum Guelf. pro vulgato *spes*. ita et edd. vett. ut Ald. Lamb. &c.

89 *verum etiam ceteroqui doctus*] *ceteroqui* non convenit huic formæ ac sententiæ. Davisius edidit *cetera quoque* e Mss. suis, ut habet etiam ed. Ald. sed nec hoc placet nisi delcatur *etiam*. Ms. Guelf. *cetera qua:* quod esset pro *alia qua*. Camerarius ex Venet. exemplaribus affert *cetera quam doctus*, idque probat: idque interea secutus sum.

90 *dignum sit*] Vulgo *esset:* quod latinitas non patitur, ut et alii sensere. *sit* fuit in M. Ursini. *non modo* est pro, *non dicam*.

91 *in hujusmodi sermone*] Sic Mss. vulgo *ejusmodi*.

naturam sustulerunt? nam Abderites quidem Protagoras, cujus a te modo mentio facta est, sophistes temporibus illis vel maximus, cum [92] in principio libri sui sic posuisset, *De divis neque ut sint, neque ut non sint, habeo dicere*, Atheniensium jussu urbe, atque agro est exterminatus, librique ejus in concione combusti. Ex quo equidem existimo, tardiores ad hanc sententiam profitendam multos esse factos, quippe cum pœnam ne dubitatio quidem effugere potuisset. Quid de sacrilegis, quid de impiis, perjurisque dicemus?

*—Tubulus si Lucius umquam,*
*Si Lupus, aut Carbo, aut Neptuni filius,—*

ut ait Lucilius, putasset esse deos, tam perjurus, aut tam 64
impurus fuisset? Non est igitur tam explorata ista ratio ad id, quod vultis, confirmandum, quam videtur. Sed quia commune est hoc argumentum aliorum etiam philosophorum, omittam hoc tempore: ad vestra propria venire malo.

Concedo esse deos, doce me igitur, unde sint, ubi sint, 65
quales sint corpore, animo, vita. Hæc enim scire desidero. Abuteris ad omnia [93] atomorum regno et licentia. hinc, quodcunque in solum venit, ut dicitur, effingis, atque efficis. [94] quæ primum nullæ sunt. nihil est enim, quod vacet cor- b.
pore: corporibus autem omnis obsidetur locus: ita nullum inane, nihil esse individuum potest. Hæc ego nunc physi- 24
corum oracula fundo. vera, an falsa, nescio: Sed veri tamen 66
similiora, quam vestra. [95] ista enim flagitia Democriti, sive etiam ante Leucippi, esse corpuscula quædam lævia, alia aspera, rotunda alia, partim autem angulata, curvata quædam, et quasi adunca; ex his effectum esse cælum atque terram, nulla cogente natura, sed concursu quodam fortuito. Hanc tu opinionem, C. Vellei, usque ad hanc ætatem perduxisti, priusque te quis de omni vitæ statu, quam de ista auctoritate dejecerit. ante enim judicasti, Epicureum te esse oportere, quam ista cognovisti. Ita necesse fuit, aut hæc flagitia concipere animo, aut susceptæ philosophiæ nomen amittere. Quid enim mereas, ut Epicureus esse desinas? 67

92 *in principio libri*] Davisius e Mss. addidit *sui*, bene. Sic et Lamb. edidit.

93 *atomorum regno et licentia*] Lepide jocatur in id, quod atomi in vacuo moventur ita, ut sine causa declinare a recta linea, et concursu fortuito quidlibet efficere, dicantur.

94 *quæ p. nullæ sunt. nihil e. e. q. vacet corpore* &c.] Hunc locum mutilum esse putarunt quidam, in his Lambinus, qui et supplere tentavit sic, *nihil enim est minimum, deinde non est inane.* nec reperi, qui nexum orationis planum fecerit: Si *vacare corpore* intelligimus incorporeum esse, non habere corpus; omnia cohærent. quia nihil est sine corpore, et omnia plena sunt corporibus; sequitur, nullum esse inane, in quo sc. atomi moveantur, nec individuum quid, quod id esset sine corpore.

95 *ista enim*] Nonnulli delent *enim*, et conjungunt *ista flagitia* cum *vestra*: quod ferri non potest. Ego intelligo *sunt*. i. e. opinio Democriti est turpissima. adeo nihil verisimile habet, sed absurditatis plena est.

Nihil equidem, inquis, ut rationem vitæ beatæ, veritatemque deseram. Ista igitur est veritas? Nam de vita beata nihil repugno: quam tu ne in deo quidem esse censes, nisi plane otio langueat. Sed ubi est veritas? In mundis, credo, innumerabilibus, omnibus minimis temporum punctis, aliis nascentibus, aliis cadentibus: an in individuis corpusculis, tam præclara opera, nulla moderante natura, nulla ratione, fingentibus? Sed oblitus liberalitatis meæ, qua tecum paullo ante uti cœperam, [96] plura complector. Concedam igitur, ex individuis constare omnia. Quid ad rem? deorum enim
68 natura quæritur. Sint sane ex atomis. [97] non igitur æterni. [98] quia enim ex atomis sit, id natum aliquando sit. Si natum,
p. 15. a. nulli dii ante, quam nati. et si ortus est deorum, interitus sit, necesse est, ut tu paullo ante de Platonis mundo disputabas. Ubi igitur illud vestrum beatum et æternum? quibus duobus verbis significatis deum: quod cum efficere vultis, [99] in dumeta correpitis. ita enim dicebas, non corpus esse in deo, sed quasi corpus; nec sanguinem, sed quasi
25 sanguinem. Hoc persæpe facitis, ut cum aliquid non verisi-
69 mile dicatis, et effugere reprehensionem velitis, [100] afferatis aliquid, quod omnino ne fieri quidem possit: ut satius fuerit illud ipsum, de quo ambigebatur, concedere, quam tam impudenter resistere: velut Epicurus, cum videret, si atomi ferrentur in locum inferiorem suopte pondere, nihil fore in nostra potestate, quod esset earum motus certus et necessarius; invenit, quo modo necessitatem effugeret, quod videlicet Democritum fugerat. ait atomum, cum pondere et gra-
70 vitate [1] directo deorsum feratur, declinare paullulum. Hoc dicere turpius est, quam illud, quod vult, non posse defendere. Idem facit contra dialecticos: a quibus cum traditum sit, [2] in omnibus disjunctionibus, in quibus, *aut etiam, aut non*, poneretur, alterutrum verum esse: pertimuit, ne, si concessum esset hujusmodi aliquid, Aut vivet cras, aut non vivet Epicurus, alterutrum fieret necessarium: totum hoc, aut etiam aut non, negavit esse necessarium. Quo quid dici potest obtusius? Urgebat Arcesilas Zenonem, cum ipse falsa omnia diceret, quæ sensibus viderentur: Zeno autem, nonnulla visa esse falsa, non omnia. Timuit Epicurus,

96 *plura complector*] Plura vestra rejicio.

97 *non igitur æterni*] Sc. Dii illi vestri.

98 *quia enim ex atomis sit*] Hoc verum esse non potest. puto scribendum *quod enim ex atomis sit*, ut est in ed. Lamb. vel *quidquid ex a. fit*.

99 *in dumeta correpitis*] Ad obscuras et inanes distinctiones confugitis.

100 *afferatis aliquid*] Sic Mss. plures, etiam Guelf. et edd. vett. quædam. vulgo editum est *efferatis*.

1 *directo deorsum*] Davisius edidit *directa deorsus* e Mss. quibus consentit Guelf. Vulgatum æque bonum, et *directo* est Ciceroni usitatum.

2 *in omnibus disjunctionibus*] Ms. Guelf. *dejunctionibus*, usitato in libris scriptis vitio.

ne, si unum visum esset falsum, nullum esset verum; omnes sensus veri nuntios dixit esse. [3] nihil horum, nisi callide. graviorem enim plagam accipiebat, ut leviorem repelleret.
Idem facit in natura deorum. dum individuorum corporum 71
concretionem fugit, ne interitus, et dissipatio consequatur, b.
negat esse corpus deorum, sed tamquam corpus; nec sanguinem, sed tamquam sanguinem. Mirabile videtur, quod 26
non rideat haruspex, cum haruspicem viderit. hoc mirabilius, quod vos inter vos risum tenere possitis. non est corpus, sed quasi corpus. hoc intelligerem, quale esset, si id
[4] in ceris fingeretur, aut fictilibus figuris. in deo quid sit 72
quasi corpus, aut quasi sanguis, intelligere non possum. ne tu quidem, Vellei: sed non vis fateri. Ista enim a vobis quasi dictata redduntur, quæ Epicurus oscitans halucinatus est, cum quidem gloriaretur, ut videmus in scriptis, se magistrum habuisse nullum. quod et non prædicanti, tamen facile quidem crederem: sicut mali ædificii domino glorianti, se architectum non habuisse. [5] nihil enim olet ex Academia, nihil ex Lyceo, nihil ne e puerilibus quidem disciplinis. Xenocratem audire potuit: quem virum? dii immortales! et sunt, qui putent audivisse: ipse non vult. credo plus nemini. Pamphilum quendam, Platonis auditorem, ait a se Sami auditum. ibi enim adolescens habitabat cum patre et fratribus, quod in eam pater ejus Neocles [6] agripeta venerat. Sed, cum agellus eum non satis aleret, ut opinor, lu- 73
dimagister fuit. Sed hunc Platonicum mirifice contemnit Epicurus: ita metuit, ne quid umquam didicisse videatur. In Nausiphane Democriteo tenetur: quem cum a se non neget auditum, vexat tamen omnibus contumeliis. Atqui si hæc Democritea non audisset, quid audierat? quid est in physicis Epicuri non a Democrito? nam etsi quædam commutavit, ut, quod paullo ante de inclinatione atomorum dixi: tamen pleraque dicit eadem; atomos, inane, imagines, p. 16.
infinitatem locorum, innumerabilitatemque mundorum, eorum a.
ortus, interitus, omnia fere, quibus naturæ ratio continetur. Nunc istud quasi corpus, et quasi sanguinem, quid intelligis? Ego enim scire te ista melius, quam me, non 74

3 *nihil horum, nisi callide*] *nisi callide* vitiosum esse, res docet. nihil enim callidi est in eo, quo majus incommodum subimus. Libri scr. et edd. vett. *valde:* quod pariter vitiosum est. nec melius Davisianum *calide:* malim: *nihil horum callide.*

4 *in ceris f. aut fictilibus figuris*] Davisius ex ed. Ald. edidit *cereis:* idque probat Buherius. non male. Sed *ceræ* pro imaginibus cereis dicuntur. Mss. omnes in *ceris* consentiunt. itaque nihil mutandum puto.

5 *nihil e. olet*] Mss. quidam Dav. et Guelf. *floret:* quod ille et recepit. firmat e Partit. Or. 40. ubi est, quæ *e* media Academia *floruerunt:* sed ibi est pro nasci, et efflorescere: quod huic nostro loco non convenit, ubi est, quod alias dicit *sapit:* quo sensu *florere* non dicitur.

6 *agripeta venerat*] Ad agrum sibi vindicandum vel comparandum. sic est ad Att. XV, 29.

fateor solum, sed etiam facile patior. Cum quidem semel dicta sunt, quid est, quod Velleius intelligere possit, Cotta non possit? Itaque corpus quid sit, sanguis quid sit, intelligo: quasi corpus, et quasi sanguis, quid sit, nullo prorsus modo intelligo. Neque tu me celas, ut Pythagoras solebat alienos: nec consulto dicis occulte, tamquam Heraclitus: sed, (quod inter nos liceat) ne tu quidem intelligis.
27 Illud video pugnare te, species ut quædam sit deorum, quæ
75 nihil concreti habeat, nihil solidi, nihil expressi, nihil eminentis, sitque pura, levis, perlucida. Dicemus ergo idem, quod in Venere Coa: corpus illud non est, sed simile corpori: nec ille fusus, et candore mixtus rubor, sanguis est, sed quædam sanguinis similitudo: sic in Epicureo deo non res, sed similitudines rerum esse.

Fac, id, quod ne intelligi quidem potest, mihi esse persuasum. cedo mihi istorum adumbratorum deorum linea-
76 menta, atque formas. Non deest hoc loco copia rationum, quibus docere velitis, humanas esse formas deorum: primum, quod ita sit informatum anticipatumque mentibus nostris, ut homini, cum de deo cogitet, forma occurrat humana: deinde, ut, quoniam rebus omnibus excellat natura divina, forma quoque esse pulcerrima debeat: nec esse humana ullam pulcriorem. Tertiam rationem affertis, quod
77 nulla in alia figura domicilium mentis esse possit. Primum
b. igitur, quidque, consideremus, quale sit. arripere enim mihi videmini, quasi vestro jure, rem [7] nullo modo probabilem omnium. Quis tam cæcus in contemplandis rebus umquam fuit, ut non videret, species istas hominum collatas in deos, aut consilio quodam sapientum, quo facilius animos imperitorum ad deorum cultum a vitæ pravitate converterent: aut superstitione, ut essent simulacra, quæ venerantes, deos ipsos se adire crederent? Auxerunt autem hæc eadem poëtæ, pictores, opifices. Erat enim non facile, agentes aliquid, et molientes deos, in aliarum formarum imitatione servare. Accessit etiam ista opinio fortasse, quod homini homine nihil pulcrius videatur. Sed tu hoc, physice, non vides, quam blanda conciliatrix, et quasi sui sit lena natura? An putas ullam esse terra marique beluam, quæ non sui generis belua maxime delectetur? quod ni ita esset, cur non gestiret taurus equæ contrectatione, equus vaccæ? An tu aquilam, aut leonem, aut delphinum ullam anteferre censes figuram suæ? quid igitur mirum, si hoc eodem modo homini natura præscripsit, ut nihil pulcrius, quam hominem putaret, eam

7 *nullo modo prob. omnium*] Rarior forma pro *omnium minime probabilem.* nam *nullo modo* par est *τῷ minime:* itaque non opus erat correctione Davisii: *n. m. probabilem. omnino quis* &c. In Ms. Guelf. est *Omnium quis tam cæcus.* male.

esse causam, cur deos hominum similes putaremus? Quid 78
censes, si ratio esset in beluis? non suo quasque generi plu- 28
rimum tributuras fuisse? At mehercule ego (dicam enim, ut sentio) quamvis amem ipse me, tamen non audeo dicere, pulcriorem esse me, quam ille fuerit taurus, qui vexit Europam. Non enim hoc loco de ingeniis, aut de orationibus nostris, sed de specie, figuraque quæritur. Quod si fingere
nobis, et jungere formas velimus: qualis ille maritimus Tri- p. 17.
ton pingitur, natantibus [8] invehens beluis, adjunctis humano a.
corpori; nolis esse? Difficili in loco versor. Est enim vis tanta naturæ, ut homo nemo velit nisi hominis similis esse.
Et quidem formica formicæ. Sed tamen cujus hominis? 79
quotus enim quisque formosus est? Athenis cum essem, e gregibus epheborum vix singuli reperiebantur. Video, quid arriseris. sed tamen ita res se habet. Deinde nobis, qui concedentibus philosophis antiquis, adolescentulis delectamur, etiam vitia sæpe jucunda sunt. Nævus in articulo pueri [9] delectabat Alcæum. at est corporis macula, nævus. illi tamen hoc lumen videbatur. Q. Catulus, hujus collegæ, et familiaris nostri pater, dilexit municipem tuum Roscium: in quem etiam illud est ejus:

*Constiteram, exorientem auroram forte salutans,*
*Cum subito a læva Roscius exoritur.*
*Pace mihi liceat, cælestes, dicere vestra,*
*Mortalis visus pulcrior esse deo.*

Huic, deo pulcrior. at erat, sicut hodie est, perversissimis oculis. Quid refert? si hoc ipsum salsum illi et venustum
videbatur. Redeo ad deos, ecquos si non tam strabones, at 29
pætulos esse arbitramur? ecquos nævum habere? ecquos 80
silos, flaccos, frontones, capitones, quæ sunt in nobis? an omnia emendata in illis? detur id vobis. Num etiam est una omnium facies? nam si plures: aliam esse alia pulcriorem necesse est. Igitur aliquis non pulcerrimus deus. Si una omnium facies est, florere in cælo Academiam necesse est. Si enim nihil inter deum, et deum differt; nulla est
apud deos cognitio, nulla perceptio. Quid, si etiam, Vellei, 81
falsum illud omnino est, nullam aliam nobis de deo cogitan- b.
tibus speciem, nisi hominis occurrere? tamenne ista tam absurda defendes? nobis fortasse si occurrit, ut dicis: Jovem, Junonem, Minervam, Neptunum, Vulcanum, Apollinem, reliquos deos, ea facie novimus, qua pictores fictoresque voluerunt: neque solum facie, sed etiam ornatu, ætate, atque vestitu. at non Ægyptii, nec Syri, nec fere cuncta barbaria. firmiores enim videas apud eos opiniones esse de bestiis qui-

8 *invehens beluis*] v. Clav. in *invehere.*

9 *delectat Alcæum*] Leg. *delectabat.* nam et mox est *videbatur.*

busdam, quam apud nos de sanctissimis templis et simulacris
82 deorum. Etenim fana multa exspoliata, et simulacra deorum de locis sanctissimis ablata videmus a nostris. at vero ne fando quidem auditum est, crocodilum, aut ibim, aut felem violatum ab Ægyptio. Quid igitur censes? Apim illum, sanctum Ægyptiorum bovem, nonne deum videri Ægyptiis? tam hercle, quam tibi illam nostram Sospitam, quam tu numquam ne in somnis quidem vides, nisi cum pelle caprina, cum hasta, cum scutulo, cum calceolis repandis. At [10] non est talis Argia, nec Romana Juno. Ergo alia species Junonis Argivis, alia Lanuvinis. Et quidem alia nobis Capitolini,
30 alia Afris Ammonis Jovis. Non pudet igitur physicum, id
83 est, speculatorem venatoremque naturæ ab animis consuetudine imbutis, petere testimonium veritatis? isto enim modo dicere licebit, Jovem semper barbatum, Apollinem semper imberbem, cæsios oculos Minervæ, cæruleos esse Neptuni. Et quidem Athenis laudamus Vulcanum eum, quem fecit Alcamenes: in quo stante, atque vestito, leviter apparet claudicatio non deformis. Claudum igitur habebimus deum, quoniam de Vulcano sic accepimus. [11] Age et his vocabulis
84 deos esse faciamus, quibus a nobis nominantur. At primum
p. 18. a. quot hominum linguæ, tot nomina deorum. Non enim, ut tu Velleius, quocumque veneris, sic idem in Italia Vulcanus, idem in Africa, idem in Hispania. Deinde nominum non magnus numerus, ne in pontificiis quidem nostris: deorum autem innumerabilis. An sine nominibus sunt? istud quidem ita vobis dicere necesse est. quid enim attinet, cum una facies sit, plura esse nomina? quam bellum erat, Vellei, confiteri potius, nescire, quod nescires, quam ista effutientem nauseare, atque [12] ipsum tibi displicere? At tu mei similem putas esse, aut tui deum? profecto non putas. Quid ergo? solem dicam, aut lunam, aut cælum, deum? ergo etiam beatum? quibus fruentem voluptatibus? et sapientem? Qui potest esse [13] in ejusmodi trunco sapientia? Hæc vestra sunt.
85 Si igitur nec humano visu, quod docui; nec tali aliquo, quod tibi persuasum est: quid dubitas negare, deos esse? Non audes. sapienter id quidem: etsi hoc loco non populum metuis, sed ipsos deos. novi ego Epicureos omnia sigilla numerantes: quamquam video nonnullis videri, Epicurum, ne in offensionem Atheniensium caderet, verbis reliquisse deos, re sustulisse. Itaque in illis selectis ejus brevibusque sententiis,

10 *non est talis Argia*] Sic pro *Argiva* Davisius e Mss. sic et Guelf. habet.

11 *Age et his v. deos esse facimus*] Valkenarius ad Herodot. p. 591. b. corrigit *faciamus*. bene, opinor. sic et Manutio et Lamb. visum est.

12 *ipsum tibi displicere*] Bene Davisius pro *sibi* dedit *tibi*: nam est sermo de Velleio, non de hominibus in genere.

13 *in ejusmodi trunco*] v. Clav.

quas appellatis *κυρίας δόξας*, hæc, ut opinor, prima sententia
est : Quod beatum et immortale est, id nec habet, nec exhi-
bet cuiquam negotium. In hac ita exposita sententia, sunt 31
qui existiment, quod ille inscitia plane loquendi fecerit, fe-
cisse consulto. de homine minime vafro male existimant.
Dubium est enim, utrum dicat aliquid iste beatum et im- 86
mortale, an, si quod sit, id esse immortale. Non animad- b.
vertunt, hic eum ambigue locutum esse : sed multis aliis lo-
cis, et illum, et Metrodorum tam aperte, quam paullo ante
te. ille vero deos esse putat : nec quemquam vidi, qui magis
ea, quæ timenda esse negaret, timeret, mortem dico, et deos:
quibus mediocres homines non ita valde moventur. his ille
clamat, omnium mortalium mentes esse perterritas. Tot
millia latrocinantur, morte proposita. Alii omnia, quæ pos-
sunt, fana compilant. Credo, aut illos mortis timor terret,
aut hos religionis.

Sed, quoniam non audes (jam enim cum ipso Epicuro lo- 87
quar) negare, esse deos : quid est, quod te impediat, aut so-
lem, aut lunam, aut mundum, aut mentem aliquam sempi-
ternam in deorum natura ponere ? Numquam vidi, inquit,
animam rationis, consiliique participem in ulla alia, nisi hu-
mana figura. Quid ? solis numquidnam, aut lunæ, aut quin-
que errantium siderum simile vidisti ? sol duabus unius orbis
ultimis partibus definiens motum, cursus annuos conficit.
Hujus [14] hanc lustrationem ejusdem incensa radiis menstruo
spatio luna complet. Quinque autem stellæ eundem orbem
tenentes, aliæ propius a terris, aliæ remotius, ab iisdem prin-
cipiis, disparibus temporibus eadem spatia conficiunt. Num- 88
quid tale, Epicure, vidisti ? Ne sit igitur sol, ne luna, ne
stellæ : quoniam nihil esse potest, nisi quod attigimus, aut
vidimus. Quid ? deum ipsum numne vidisti ? cur igitur
credis esse ? tollamus ergo omnia, quæ aut historia nobis,
aut ratio nova affert. [15] Ita fit, ut mediterranei mare esse
non credant. Quæ sunt tantæ animi angustiæ, ut, si Seri-
phi natus esses, nec umquam egressus ex insula, in qua le-
pusculos, vulpeculasque sæpe vidisses, non crederes leones,
et pantheras esse, cum tibi, quales essent, diceretur ? si vero
de elephanto quis diceret, etiam rideri te putares ? Et tu p. 19.
quidem, Vellei, non vestro more, sed dialecticorum [16] (quem a.
funditus gens vestra non novit) argumenti sententiam con- 32
clusisti : Beatos esse deos sumsisti. Concedimus. Beatum 89
autem sine virtute neminem esse posse. Id quoque damus,

14 *hanc lustrationem*] Sic recte e Mss. dedit Davisius pro vulgato *illustrationem*, ut placuit et Lambino.

15 *Ita fit*] Sic Ms. Guelf. pro vulgato *sit*, et alius in marg. ed. Lamb. ut duo Davisii. Clericus malebat *fiet*.

16 *quem funditus*] Recepi conjecturam Manutii, et aliis probatum. *quem* pro *quæ*.

et libenter quidem. Virtutem autem sine ratione constare
non posse. Conveniat id quoque necesse est. Adjungis,
b. Nec rationem esse, nisi in hominis figura. Quem tibi hoc
daturum putas? si enim ita esset, quid opus erat te gradatim
istuc pervenire? [17] [quid autem est istuc gradatim?] sum-
sisses tuo jure. Nam a beatis ad virtutem, a virtute ad ra-
tionem video te venisse gradibus. A ratione ad humanam
figuram quo modo accedis? præcipitare istuc quidem est,
90 non descendere. Nec vero intelligo, cur maluerit Epicurus
deos hominum similes dicere, quam homines deorum. Quæ-
res, quid intersit. Si enim hoc illi simile sit, esse illud huic
video. Sed hoc dico, non ab hominibus formæ figuram ve-
nisse ad deos. dii enim semper fuerunt, et nati numquam
sunt, si quidem æterni sunt futuri. at homines nati. ante
igitur humana forma, quam homines, [18] ea, qua erant [for-
ma] dii immortales. Non ergo illorum, humana forma, sed
nostra, divina dicenda est. Verum hoc quidem, ut voletis:
illud quæro, quæ fuerit tanta fortuna. nihil enim in rerum
91 natura ratione factum esse vultis. Sed tamen quis iste
tantus casus? unde tam felix concursus atomorum, ut re-
pente homines deorum forma nascerentur? semina deorum
decidisse de cælo in terras putamus, et sic homines patrum
similes exstitisse? vellem diceretis: deorum cognationem
b. agnoscerem non invitus. Nihil tale dicitis: sed casu esse
factum, ut deorum similes essemus. Et nunc argumenta
quærenda sunt, quibus hoc refellatur? utinam tam facile
33 vera invenire possim, quam falsa convincere. Etenim enu-
merasti memoriter, et copiose (ut mihi quidem admirari libe-
ret, in homine esse Romano tantam scientiam) usque a Thale
92 Milesio de natura deorum philosophorum sententias. Om-
nesne tibi illi delirare visi sunt, qui sine manibus, et pedi-
bus constare deum posse decreverunt? ne hoc quidem vos
movet, considerantes, quæ sit utilitas, quæque opportunitas
in homine membrorum, ut judicetis, membris humanis
deos non egere? quid enim pedibus opus est sine ingressu?
quid manibus, si nihil comprehendendum? quid reliqua de-
scriptione omnium corporis partium, in qua nihil inane,
nihil sine causa, nihil supervacaneum est? Itaque nulla ars
imitari sollertiam naturæ potest. Habebit igitur linguam
deus, et non loquetur. dentes, palatum, fauces nullum ad
usum: quæque procreationis causa natura [19] corpori affixit,

17 *quid autem est istuc gradatim*] Hoc est spurium, e margine exempli, in quo id indoctus dominus scripserat. uncis inclusi. Facciolatus in Acroasi de Sorite verba *sumsisses tuo jure* ponit ante hæc *quid autem* &c.

18 *ea, qua erant forma d. i.*] *forma* delendum puto.

19 *corpori affixit*] Sic Mss. tres apud Davisium, sic et Guelf. pro vulgato *affinxit*. Sic et edd. vett. ut Ald.

ea frustra habebit deus: nec externa magis, quam interiora.
Cor, pulmones, jecur, cetera; quæ detracta utilitate, quid 93
habent venustatis? quandoquidem hæc esse in deo propter
pulcritudinem vultis. Istisne fidentes somniis non modo
Epicurus, et Metrodorus, et Hermachus contra Pythago-
ram, Platonem, Empedoclemque dixerunt, sed meretricula
etiam Leontium contra Theophrastum scribere ausa sit?
scito illa quidem sermone et Attico, [20] sed tamen. Tantum
Epicuri hortus habuit licentiæ. et soletis queri: Zeno qui-
dem etiam litigabat. quid dicam Albutium? nam Phædro
nihil elegantius, nihil humanius. sed stomachabatur senex, p. 20.
si quid asperius dixeram? cum Epicurus contumeliosissime a.
Aristotelem vexaverit: Phædoni Socratico turpissime male-
dixerit: Metrodori, sodalis sui, fratrem, Timocratem, quia
nescio quid in philosophia dissentiret, totis voluminibus con-
ciderit: in Democritum ipsum, quem secutus est, fuerit in-
gratus: Nausiphanem, magistrum suum, [21] a quo nihil didi-
cerat, tam male acceperit. Zeno quidem non eos solum, 34
qui tum erant, [22] Apollodorum, Syllum, ceteros figebat ma-
ledictis; sed Socratem ipsum, parentem philosophiæ, Latino
verbo utens, [23] scurram Atticum [fuisse] dicebat: Chrysip-
pum numquam nisi Chesippum vocabat. tu ipse paullo ante, 94
cum tamquam senatum philosophorum recitares, summos
viros desipere, delirare, dementes esse dicebas. Quorum si
nemo [24] verum vidit de natura deorum, verendum est, ne
nulla sit omnino. Nam ista, quæ vos dicitis, sunt tota com-
menticia, [25] vix digna lucubratione anicularum. non enim
sentitis, quam multa vobis suscipienda sint, si impetraritis,
ut concedamus, eandem esse hominum, et deorum figuram.
Omnis cultus, et curatio corporis erit eadem adhibenda deo,
quæ adhibetur homini: ingressus, cursus, accubitio, incli-
natio, sessio, comprehensio; ad extremum etiam sermo, et
oratio. Nam quod et mares deos, et fæminas esse dicitis, 95
quid sequatur videtis. Equidem mirari satis non possum,
unde ad istas opiniones vester ille princeps venerit. Sed cla-
mare non desinitis, retinendum hoc esse, deus ut beatus im-

20 *sed tamen*] Int. scripsit contra, s. ausa est. Valde se in h. l. torsêre frustra viri docti.

21 *a quo nihil didicerat*] Davisius refert ad id, quod Epicurus se *αὐτοδίδακτον* dixerat. Pearcius conjecit *nonnihil:* quod non displicet: nam vulgata commodum sensum non habet. nam in his verbis debet esse causa, quare male fecerit Epicurus, cum magistrum male tractaret.

22 *Apollodorum, Syllum*] v. Clav. in *Syllus.*

23 *scurram Att. fuisse dicebat*] Haud dubie *fuisse* delendum est.

24 *verum vidit*] Sic Ms. Guelf. et alii apud Davisium, qui et sic edidit, ut olim Lamb. Vulgo *videt.* sermo est de mortuis.

25 *vix digna lucubratione anicularum*] Lucubratio hæc mihi nunquam placuit: nec est sermo de libris. *approbatione* aut simile quid, melius conveniret: nisi *lucubratio* etiam de lectione nocturna dicitur.

mortalisque sit. Quid autem obstat, quo minus sit beatus, si non sit bipes? aut ista, sive beatitas, sive beatitudo dicenda
b. est, (utrumque omnino durum, sed usu mollienda nobis verba sunt) verum ea, quæcumque est, cur aut in solem illum, aut in hunc mundum, aut in aliquam mentem æternam, figura membrisque corporis vacuam, cadere non potest?
96 Nihil aliud dicis, nisi, numquam vidi solem aut mundum beatum. Quid? mundum, præter hunc, umquamne vidisti? negabis. Cur igitur non sexcenta millia esse mundorum, sed innumerabilia ausus es dicere? Ratio docuit. Ergo hoc te ratio non docebit, cum præstantissima natura quæratur, eaque beata et æterna, quæ sola divina natura sunt, ut immortalitate vincamur ab ea natura, sic animi præstantia vinci: atque ut animi, item corporis? cur igitur, cum ceteris rebus inferiores simus, forma pares sumus? ad similitudinem enim
35 deo propius accedebat humana virtus, quam figura. An quidquam tam puerile dici potest (ut eundem locum diutius urgeam) quam si ea genera beluarum, quæ in rubro mari,
97 Indiave gignantur, nulla esse dicamus? Atqui ne curiosissimi quidem homines exquirendo audire tam multa possunt, quam sunt multa, quæ terra, mari, paludibus, fluminibus exsistunt: quæ negemus esse, quia numquam vidimus. Ipsa vero quam nihil ad rem pertinet, quæ vos delectat maxime, similitudo? Quid? canis nonne similis lupo? atque, ut Ennius,

*Simia quam similis, turpissima bestia, nobis?*

at mores in utroque dispares. Elephanto beluarum nulla
98 prudentior. at figura quæ vastior? De bestiis loquor. Quid? inter ipsos homines nonne et simillimis formis dispares mores, [26] et moribus simillimis figura dissimilis? etenim si se-
p. 21. mel, Vellei, suscipimus genus hoc argumenti, attende quo
a. serpat. tu enim sumebas, nisi in hominis figura rationem inesse non posse. sumet alius, nisi in terrestri: nisi in eo, qui natus sit: nisi in eo, qui adoleverit: nisi in eo, qui didicerit: nisi in eo, qui ex animo constet, et corpore caduco, et infirmo: postremo nisi in homine, atque mortali. Quod si in omnibus his rebus obsistis, quid est, quod te una forma conturbet? his enim omnibus, quæ proposui, adjunctis, in homine rationem esse, et mentem videbas. Quibus detractis, deum tamen nosse te dicis, modo lineamenta maneant. Hoc est non considerare, sed quasi sortiri, quid loquare.
99 Nisi forte ne hoc quidem attendis, non modo in homine, sed etiam in arbore, quidquid supervacaneum sit, aut usum non

26 *et moribus simillimis fig. diss.*] *simillimis* additum e re et Ms. Eliensi. nam antitheseos ratio postulat id addi. *simillimis formis dispares mores*, respondet *moribus simillimis figura dissimilis.*

habeat, obstare. Quam molestum est, uno digito plus ha-
bere? quid ita? quia nec speciem, nec usum alium quinque
desiderant. Tuus autem deus non digito uno redundat, sed
capite, collo, cervicibus, lateribus, alvo, tergo, poplitibus,
manibus, pedibus, feminibus, cruribus. Si ut immortalis
sit, quid hæc ad vitam membra pertinent? quid ipsa facies?
magis illa, cerebrum, cor, pulmones, jecur. hæc enim sunt
domicilia vitæ. Oris quidem habitus ad vitæ firmitatem
nihil pertinet. At eos vituperabas, qui ex operibus magnifi- 36
cis, atque præclaris, cum ipsum mundum, cum ejus mem- 100
bra, cælum, terras, maria, cumque horum insignia, solem,
lunam, stellasque vidissent, cumque temporum maturitates,
mutationes, vicissitudinesque cognovissent, suspicati essent,
aliquam excellentem esse, præstantemque naturam, quæ hæc
fecisset, moveret, regeret, gubernaret. Qui, [27] etiam si aber-
rant conjectura, video tamen quid sequantur. Tu quod
opus tandem magnum et egregium habes, quod effectum
divina mente videatur, ex quo, esse deos, suspicêre? Habe- b.
bam, inquis, in animo insitam informationem quandam dei;
et barbati quidem Jovis, galeatæ Minervæ. Num igitur
esse tales putas? Quanto melius hæc vulgus imperitorum? 101
qui non membra solum hominis deo tribuunt, sed usum
etiam membrorum. dant enim arcum, sagittas, hastam, cly-
peum, fuscinam, fulmen: et, si, actiones quæ sint deorum,
non vident, nihil agentem tamen deum non queunt cogitare.
Ipsi, qui irridentur, Ægyptii, nullam beluam, nisi ob aliquam
utilitatem, quam ex ea caperent, consecraverunt. Velut
ibes, maximam vim serpentium conficiunt, cum sint aves ex-
celsæ, cruribus rigidis, corneo, proceroque rostro: avertunt
pestem ab Ægypto, cum volucres angues ex vastitate Libyæ
vento Africo invectas interficiunt, atque consumunt. ex quo
fit, ut illæ, nec morsu vivæ noceant, nec odore mortuæ.
Possum de ichneumonum utilitate, de crocodilorum, de fe-
lium dicere: sed nolo esse longus. ita concludam, tamen
beluas a barbaris propter beneficium consecratas: vestrorum
deorum non modo beneficium nullum exstare, sed ne factum
quidem omnino. Nihil habet, inquit, negotii. Profecto 102
Epicurus, quasi pueri delicati, nihil cessatione melius existi-
mat. At ipsi tamen pueri, etiam cum cessant, exercitatione 37
aliqua ludicra delectantur: deum sic feriatum volumus ces-
satione torpere, ut, si se commoverit, vereamur ne beatus
esse non possit. Hæc oratio non modo deos spoliat motu,
et actione divina, sed etiam homines inertes efficit; si qui-
dem agens aliquid, ne deus quidem, esse beatus potest.

27 *etiam si aberrant a conjectura*] Non aberratur a conjectura, sed conjectura aberrat sc. a vero. itaque *a.* sine dubio delendum est.

103 Verum sit sane, ut vultis, deus, effigies hominis, et imago.
p. 22. a. quod ejus est domicilium? quæ sedes? qui locus? quæ deinde actio vitæ? quibus rebus, id quod vultis, beatus est? utatur enim suis bonis oportet, et fruatur, qui beatus futurus est. nam locus quidem iis etiam naturis, quæ sine animis sunt, suus est cuique proprius, ut terra infimum teneat, hanc inundet aqua; [28] superior ætheri; ignibus altissima ora reddatur. Bestiarum autem terrenæ sunt aliæ, partim aquatiles, aliæ quasi ancipites, in utraque sede viventes: sunt quædam etiam, quæ igne nasci putentur, appareantque in
104 ardentibus fornacibus sæpe volitantes. Quæro igitur, vester deus primum ubi habitet: deinde quæ causa eum loco moveat; si modo movetur aliquando: postremo, cum hoc proprium sit animantium, ut aliquid appetant, quod sit naturæ accommodatum; deus quid appetat; ad quam denique rem motu mentis, ac rationis utatur. postremo, quo modo beatus sit, quo modo æternus. quidquid enim horum attigeris, ulcus est. ita male instituta ratio exitum reperire non potest.
105 Sic enim dicebas, speciem dei percipi cogitatione, non sensu: nec esse in ea ullam soliditatem, neque eandem [29] ad numerum permanere, [30] eamque esse ejus visionem, ut similitudine [31] et transitione cernatur, neque deficiat umquam ex infinitis corporibus similium accessio: ex eoque fieri, ut in hæc intenta mens nostra, beatam illam naturam, et sempi-
38 ternam putet. Hoc, per ipsos deos, de quibus loquimur! quale tandem est? nam si tantummodo ad cogitationem valent, nec ullam habent soliditatem nec eminentiam: quid interest, utrum de hippocentauro, an de deo cogitemus? omnem enim talem conformationem animi ceteri philosophi motum inanem vocant: vos autem adventum in animos, et
106 introitum imaginum dicitis. Ut igitur, [32] Ti. Gracchum
b. cum videor concionantem in Capitolio videre, de M. Octavio deferentem sitellam, tum eum motum animi dico esse inanem: tu autem et Gracchi, et Octavii imagines remanere, quæ, [33] in Capitolium cum pervenerim, tum ad animum meum referantur: hoc idem fieri in deo, cujus crebra facie pellantur animi; ex quo [34] esse beati atque æterni intelli-

28 *superior æther*] *superior* jungendum cum *ora reddatur*: unde fit, ut legendum sit *ætheri*, quod respondeat *ignibus* in altero: atque id est in Ms. in m. ed. Lamb. quamquam a m. s. *æther* autem est aër, pro quo græcis et latinis dicitur. *Ætheri* edidit et Davisius et ex eo Buherius.

22 *ad numerum permanere*] i. e. ad certum annorum tempus, qui numerari possint. Gr. *κατ' ἀριθμὸν* ap. Diog. L. X, 139.

30 *eamque esse ejus visionem*] i. e. notionem, ideam in animis nostris.

31 *et transitione* &c.] v. Clavis in h. v.

32 *Ti. Gracchum*] Historiam vid. ap. Plutarch. in Gracchis p. 829.

33 *in Cap. cum pervenerint*] Legendum *pervenerim*, et mox *deferantur*.

34 *esse beati—intelligantur*] Refertur ad *deo*, unde videatur legendum *beatus*. sed a singulari ad pluralem lapsus est, ut alibi.

gantur. Fac imagines esse, quibus pulsentur animi. species 107
duntaxat objicitur quædam. num etiam cur ea beata sit?
cur æterna? Quæ autem istæ imagines vestræ, aut unde? a
Democrito omnino hæc licentia. Sed et ille reprehensus a
multis est, nec vos exitum reperitis: totaque res vacillat, et
claudicat. Nam quid est, quod minus probari possit, quam
omnium in me incidere imagines, Homeri, Archilochi, Ro-
muli, Numæ, Pythagoræ, Platonis, nec [35] ex forma, qua illi
fuerunt? quomodo ergo illi? et quorum imagines? Or-
pheum poëtam docet Aristoteles numquam fuisse, et hoc
Orphicum carmen Pythagorei ferunt cujusdam fuisse Cerco-
pis. At Orpheus, id est, imago ejus, ut vos vultis, in ani-
mum meum sæpe incurrit. Quid, quod ejusdem hominis in 108
meum aliæ, aliæ in tuum? quid, quod earum rerum, quæ
numquam omnino fuerunt, neque esse potuerunt, ut Scyllæ,
ut Chimæræ? quid, quod hominum, locorum, urbium ea-
rum, quas numquam vidimus? quid, quod, simulac mihi
collibitum est, præsto est imago? quid, quod etiam ad dor-
mientem veniunt invocatæ? Tota res, Vellei, nugatoria est. 39
vos autem non modo oculis imagines, sed etiam animis in-
culcatis. tanta est impunitas garriendi. At quam licenter? 109
Fluentium frequenter transitio fit visionum, ut e multis una p. 23.
videatur. Puderet me dicere non intelligere, si vos ipsi in- a.
telligeretis, qui ista defenditis. Quo modo enim probas,
continenter imagines ferri? aut, si continenter, quo modo
æternæ? Innumerabilitas, inquis, suppeditat atomorum.
Num eadem ergo ista facient, ut sint omnia sempiterna?
confugis ad æquilibritatem: sic enim *ἰσονομίαν*, si placet, ap-
pellemus: et ais, quoniam sit natura mortalis, immortalem
etiam esse oportere. Isto modo, quoniam homines mortales
sunt, sint aliqui immortales: et quoniam nascuntur in terra,
nascantur et in aqua: et quia sunt, quæ interimant, sint,
quæ conservent. Sint sane: sed ea quæ conservent, quæ
sunt? Deos istos esse non sentio. Omnis tamen ista rerum 110
effigies ex individuis quo modo corporibus oritur? quæ
etiam si essent, quæ nulla sunt; pellere se ipsa et agitari
inter se concursu fortasse possent: formare, figurare, colo-
rare, animare non possent. Nullo igitur modo immortalem
deum efficitis. Videamus nunc de beato. Sine virtute certe 40
nullo modo. virtus autem actuosa: et deus vester nihil
agens: expers virtutis igitur: ita, ne beatus quidem. Quæ 111
ergo vita? Suppeditatio, inquis, bonorum, nullo malorum
interventu. Quorum tandem bonorum? voluptatum. credo:
nempe ad corpus pertinentium. nullam enim novistis, nisi
profectam a corpore, et redeuntem ad corpus, animi volupta-

35 *ex forma*] Lambinus et Davisius corrigunt *ea forma*. bene, opinor.

tem. Non arbitror te, Vellei, similem esse Epicureorum reliquorum: quos pudeat earum Epicuri vocum, quibus ille
b. testatur, se ne intelligere quidem ullum bonum, quod sit sejunctum a delicatis et obscænis voluptatibus: quas quidem
112 non erubescens, persequitur omnes nominatim. Quem cibum igitur, aut quas potiones, aut quas vocum, aut colorum varietates, aut quos tactus, quos odores adhibebis ad deos, ut eos perfundas voluptatibus? [36] Ac poëtæ quidem, nectar, ambrosiam, epulas comparant, et aut Juventatem, aut Ganymedem pocula ministrantem: tu autem, Epicure, quid facies? neque enim, unde habeat ista deus tuus, video: nec, quomodo utatur. Locupletior igitur hominum natura ad beate vivendum est, quam deorum, quod pluribus generibus
113 fruitur voluptatum. At has leviores ducis voluptates, quibus quasi titillatio (Epicuri enim hoc verbum est) sensibus adhibetur. Quousque ludis? nam Philo etiam noster ferre non poterat, aspernari Epicureos, molles, et delicatas voluptates. summa enim memoria pronuntiabat plurimas Epicuri sententias, his ipsis verbis, quibus erant scriptæ. Metrodori vero, qui est Epicuri collega sapientiæ, multa impudentiora recitabat. accusat enim Timocratem, fratrem suum, Metrodorus, quod dubitet omnia, quæ ad beatam vitam pertineant, ventre metiri: neque id semel dicit: sed sæpius. Annuere te video. nota enim tibi sunt. Proferrem libros, si negares. Neque nunc reprehendo, quod ad voluptatem omnia referantur: alia est ea quæstio: sed doceo, deos vestros esse voluptatis expertes: ita vestro judicio ne beatos
41 quidem. At dolore vacant. Satin' est id [37] ad illam abun-
114 dantem bonis vitam beatissimam? Cogitat, inquiunt, assidue beatum esse se. habet enim nihil aliud, quod agitet in mente. Comprehende igitur animo, et propone ante oculos, deum nihil aliud in omni æternitate, nisi, Mihi pulchre est:
p. 24. et, Ego beatus sum, cogitantem. Nec tamen video, quo
a. modo non vereatur iste deus beatus, ne intereat, cum sine ulla intermissione pulsetur agiteturque incursione atomorum sempiterna, cumque ex ipso imagines [38] semper affluant. Ita nec beatus est vester deus, nec æternus.

115 At etiam de sanctitate, de pietate adversus deos, libros scripsit Epicurus. At quo modo in his loquitur? ut Coruncanium, aut Scævolam, pontifices maximos, te audire dicas: non eum, qui sustulerit omnem funditus religionem: nec manibus, ut Xerxes; sed rationibus, deorum immortalium templa, et aras everterit. Quid est enim, cur deos ab homi-

36 *At poëtæ quidem*] Scribendum *Ac.*

37 *ad illam abundantem—vitam*] Sic Ms. Guelf. recte pro vulgato *aliam.* sed et aliæ edd. vett. habent *illam.*

38 *semper affluant*] Sc. ad nos. quod addi volebat Lambinus.

nibus colendos dicas, cum dii non modo homines non co-
lant, sed omnino nihil curent, nihil agant? At est eorum 116
eximia quædam, præstansque natura, ut ea debeat ipsa per
se ad se colendam elicere sapientem. An quidquam exi-
mium potest esse in ea natura, quæ sua voluptate lætans,
nihil nec actura sit umquam, neque agat, neque egerit?
Quæ porro pietas ei debetur, a quo nihil acceperis? aut quid
omnino, cujus nullum meritum sit, ei deberi potest? est
enim pietas, justitia adversum deos: cum quibus quid potest
nobis esse juris, cum homini nulla cum deo sit communitas?
sanctitas autem, est scientia colendorum deorum: qui quam-
obrem colendi sunt, non intelligo, nullo nec accepto ab iis,
nec sperato bono. Quid est autem, quod deos veneremur 42
propter admirationem ejus naturæ, in qua egregium nihil 117
videmus? Nam superstitione, quod gloriari soletis, facile est
liberari, cum sustuleris omnem vim deorum. Nisi forte
Diagoram, aut Theodorum, qui omnino deos esse negabant,
censes superstitiosos esse potuisse. Ego ne Protagoram
quidem: cui neutrum liquerit, nec esse deos, nec non esse. b.
Horum enim sententiæ omnium, non modo superstitionem
tollunt, in qua inest timor inanis deorum; sed etiam reli-
gionem, quæ deorum cultu pio continetur. Quid? ii, qui 118
dixerunt, totam de diis immortalibus opinionem fictam esse
ab hominibus sapientibus reipublicæ causa, ut, quos ratio
non posset, eos ad officium religio duceret, nonne omnem
religionem funditus sustulerunt? Quid? [39] Prodicus Ceus?
qui ea, quæ prodessent hominum vitæ, deorum in numero
habita esse dixit, quam tandem religionem reliquit? Quid? 119
qui aut fortes, aut claros, aut potentes viros tradunt post
mortem ad deos pervenisse, eosque esse ipsos, quos nos co-
lere, precari, venerarique soleamus, nonne expertes sunt reli-
gionum omnium? quæ ratio maxime tractata ab Euhemero
est: quem noster et interpretatus, et secutus est, præter ce-
teros, Ennius. Ab Euhemero autem et mortes, et sepulturæ
demonstrantur deorum. Utrum igitur hic confirmasse reli-
gionem videtur, an penitus totam sustulisse? omitto Eleusi-
na, sanctam illam et augustam,

*Ubi initiantur gentes orarum ultimæ:*

Prætereo Samothraciam, eaque,

—— *Quæ Lemni*
*Nocturno aditu occulta coluntur*
*Silvestribus sæpibus densa.*

39 *Prodicus Ceus*] Vulgo in libris scribitur *Chius* usitato errore. Davisius correxit *Ceus*. v. Clav. in *Prodicus*.

Quibus explicatis, ad rationemque revocatis, rerum magis
43 natura cognoscitur, quam deorum. Mihi quidem etiam De-
120 mocritus, vir magnus in primis, cujus fontibus Epicurus
hortulos suos irrigavit, nutare videtur in natura deorum.
Tum enim censet imagines divinitate præditas inesse univer-
sitati rerum: [40] tum principia mentis, quæ sunt in eodem
p. 25. universo, deos esse dicit: tum animantes imagines, quæ vel
a. prodesse nobis solent, vel nocere: tum ingentes quasdam
imagines, tantasque, ut universum mundum complectantur
extrinsecus. Quæ quidem omnia sunt patria Democriti,
121 quam Democrito digniora. Quis enim istas imagines com-
prehendere animo potest? quis admirari? quis aut cultu, aut
religione dignas judicare? Epicurus vero ex animis homi-
num extraxit radicitus religionem, [41] cum diis immortalibus
et opem et gratiam sustulit. cum enim optimam et præstan-
tissimam naturam dei dicat esse, negat idem esse in deo
gratiam. tollit id, quod maxime proprium est optimæ præ-
stantissimæque naturæ. quid enim est melius, aut quid præ-
stantius bonitate et beneficentia? qua cum carere deum vul-
tis, neminem deo nec deum, nec hominem carum: neminem
ab eo amari, neminem diligi vultis. Ita fit, ut non modo
homines a diis, sed ipsi dii inter se ab aliis alii negligantur.
44 Quanto Stoici melius, qui a vobis reprehenduntur? Censent
autem, sapientes sapientibus etiam ignotis esse amicos. nihil
est enim virtute amabilius. quam qui adeptus erit, ubicum-
122 que erit gentium, a nobis diligetur. Vos autem quid mali
datis, [42] cum in imbecillitate, gratificationem et benivolen-
tiam ponitis? Ut enim omittam vim, et naturam deorum:
ne homines quidem censetis, nisi imbecilli essent, futuros be-
neficos, et benignos fuisse? Nulla est caritas naturalis inter
bonos? carum ipsum, verbum est amoris; ex quo amicitiæ
nomen est ductum: quam si ad fructum nostrum referemus,
non ad illius commoda, quem diligimus; non erit ista ami-
b. citia, sed mercatura quædam utilitatum suarum. Prata, et
arva, et pecudum greges diliguntur isto modo, quod fructus
ex eis capiuntur. Hominum caritas, et amicitia, gratuita est.
Quanto igitur magis deorum? qui nulla re egentes, et inter
se diligunt, et hominibus consulunt. Quod ni ita sit, quid
veneramur, quid precamur deos? cur sacris pontifices, cur
auspiciis augures præsunt? quid optamus a diis immortali-

40 *tum principia mentis*] Sic ex Augustino restituit Buherius, probant Davisius et Alemannus. Vulgo *mentesque*. illud et Ms. in marg. Lamb.

41 *cum diis imm.—sustulit*] An *cum a Diis* &c.?

42 *cum in imbecillitate gr.—ponitis*] Recepi correctionem virorum doctorum. Vulgati *cum imbecillitatem*. Sensus est, cum putatis, *gratificationem et beniv.* oriri ab imbecillitate ejusque sensu, per quem aliena ope nos indigere videmus. cf. libri hujus finem.

bus? quid vovemus? At etiam liber est Epicuri, de sanctitate. Ludimur ab homine non tam faceto, quam ad scri- 123
bendi licentiam libero. Quæ enim potest esse sanctitas, si dii humana non curant? quæ autem animans natura, nihil curans? verius est igitur nimirum illud, quod familiaris omnium nostrûm Posidonius disseruit in libro quinto de natura deorum, nullos esse deos, Epicuro videri: quæque is de diis immortalibus dixerit, invidiæ detestandæ gratia dixisse. neque enim tam desipiens fuisset, ut [43] homunculi similem deum fingeret, lineamentis duntaxat extremis, non habitu solido, membris hominis præditum omnibus, usu membrorum ne minimo quidem, exilem quendam atque perlucidum, nihil cuiquam tribuentem, nihil gratificantem, omnino nihil curantem, nihil agentem. quæ natura primum nulla esse potest: idque videns Epicurus, re tollit, oratione relinquit deos. Deinde, si maxime talis est deus, ut nulla gratia, 124
nulla hominum caritate teneatur; valeat. quid enim dicam, propitius sit? esse enim propitius potest nemini, quoniam, ut dicitis, omnis in imbecillitate est et gratia et caritas.

---

## M. TULLII CICERONIS p. 26. a.

DE

# NATURA DEORUM,

AD

## M. BRUTUM

## LIBER SECUNDUS.

### ARGUMENTUM.

*Hic liber continet Balbi disputationem de natura Deorum, ex mente Stoicorum; qui totam istam quæstionem in partes quattuor dividebant. Primum enim docebant, esse Deos: deinde, quales essent: tum, mundum ab his administrari: postremo, consulere eos rebus humanis. His igitur quattuor tamquam capitibus tota Balbi disputatio continetur. Et*

43 *homunculi similem*] Sic Davisius in Mss. suis reperit, nos in Guelf. vulgo *homunculis*. illud melius convenit singulari *deum*.

*prima quidem pars, quamquam ne egere quidem oratione videri poterat, tamen argumentis confirmatur. Nam primo, quod omnium consentiens est de Diis opinio, natura evidens sit necesse est: deinde, Dii ipsi præsentia sua et apparitione eam rem confirmarunt: prædictiones item et præsensiones rerum futurarum, Deos esse, clamant; omnium maxime autem mira totius mundi varietas, pulchritudo, ordo, rerumque omnium ad utilitatem humanam conspiratio. Quin ex ipsa hominum sollertia colligi potest, esse aliquam divinam mentem. Nam si cetera, quæ in corpore sunt, sumsimus aliunde, aliud a terra, aliud ab humore, aliud ab aëre, aliud ab igni; rationem etiam aliunde habeamus necesse est: et cum cetera omnia mundus habeat, quod est omnium optimum, id quoque cur non habeat, nulla est ratio. Omnes porro concedunt, nil non modo esse mundo melius, sed ne cogitari quidem posse: quare, cum ratione nil melius, ea quoque mundo insit necesse est; qui profecto non posset ita omnibus partibus consentire, nisi uno divino et continuato spiritu contineretur. c.* 2-8. *His rationibus subjiciuntur demonstrationes physicæ. Prima hujusmodi est. omnia quæ aluntur et crescunt, ea temperatione caloris oriuntur et augentur, omnesque partes mundi calore fultæ sustinentur; itaque et mundus simili parique natura servatur. Est igitur natura, quæ omnem mundum continet eumque tuetur; quæ quoniam mundi principatum,* (ἡγεμονικὸν,) *ut in homine mens, obtinet, et est adeo omnium optima, sensus quoque et ratio huic naturæ insint necesse est, quæ in partibus mundi sunt, et multo quidem acriora atque majora; ex quo mundum Deum esse concluditur. Est præterea animans mundus; quod motu suo cietur, qui, vel Platone auctore, tantum in animos cadit. c.* 9-12. *Altera ratio sic procedit: In omni rerum institutione est aliquid extremum atque perfectum, nisi quædam vis obsistat. Igitur in omni natura s. universo, ac multo etiam magis, necesse est absolvi aliquid ac perfici; quod nil, ut in ceteris naturis, obsistere potest. ergo cum in his, quæ gignuntur ex terra, nil sit præter nutritionem; bestiæ præterea sensum et motum habent et appetitum: homini addita etiam est ratio, qua appetitus regantur. Ex quo efficitur, esse etiam quartum et altissimum gradum eorum, qui natura boni sapientesque gignantur, quibus ab initio insit recta constansque ratio, quæ Deo tribuenda sit, hoc est mundo. Eodem fere modo efficitur, esse in mundo summam virtutem et sapientiam. c.* 12-14. *Sed mundi divinitate perspecta, astris etiam divinitas est tribuenda. Gignuntur enim ex mobilissima et purissima ætheris parte, nulla alia admixta natura, totaque sunt calida et pellucida. Absurdum autem esset, si res aëre ortæ rationem haberent, quæ in multo puriore æthere nascuntur, sensu aut ratione carerent, quæ ibi multo acriora sint necesse est, et vel ordine eorum et constantia, motuque voluntario declarantur. c.* 15. *s. Sed maxime astrorum sensum et intelligentiam divinitatemque declarat mirabilis ordo eorum et constantia, quæ neque naturam significat, quod est plena rationis, neque fortunam, quæ constantiam respuit. In quo Epicurus ridicule errat, qui humanam figuram Diis attribuit, negatque rotundum et volubilem Deum cogitari posse. c.* 16. *seq. Sed multæ aliæ naturæ Deorum ex magnis eorum beneficiis constitutæ sunt. Nam primo quod est a Deo natum, id nomine ipsius Dei nuncupatur; deinde res ipsa, in qua est vis major aliqua, sic appellatur; beneficiis*

*porro excellentes viri in cœlum fama ac voluntate sublati sunt; ac denique ex physica ratione multi fluxerunt poëtici Dii. c. 23. seq. Constitutis duobus his, Deos esse, et qualis eorum natura sit, sequitur disputatio de providentia Deorum. Ea tribus argumentis asseritur, de Stoicorum more. Primum ab eo ipso, quod Dii sunt, ducitur; c. 30. 31. s. alterum inde, quod omnes res subjectæ sunt naturæ sentienti, ab eaque omnia pulcherrime geruntur; c. 32. tertium autem ex admiratione rerum cœlestium et terrestrium arcessitur, qui locus copiose admirabiliterque explicatur. Tertiæ huic disputationis parti subjicitur tandem ea, quæ istam tantam rerum molitionem hominis causa factam esse, demonstrat, hominumque commodis mirifice esse a Deo provisum: quod quidem quattuor argumentis fit; quorum primum ductum est a corporis humani structura; alterum a perfectionibus animi; tertium ab utilitate, quam res cum cœlestes tum terrestres hominibus adferunt; quartum denique ab exemplis hominum illustrium, quibus Dii consuluerunt.*

QUÆ cum Cotta dixisset, tum Velleius, Næ ego, inquit, I
incautus, qui cum Academico, et eodem rhetore, congredi 1
conatus sum. Nam neque indisertum Academicum pertimuissem, nec sine ista philosophia rhetorem, quamvis eloquentem. neque enim flumine conturbor inanium verborum, nec subtilitate sententiarum, si orationis est siccitas. Tu autem, Cotta, utraque re valuisti. [1] corona tibi et judices defuerunt. Sed ad ista alias. nunc Lucilium, si ipsi com-
modum est, audiamus. Tum Balbus, Eundem equidem 2
mallem audire Cottam, dum, qua eloquentia falsos deos sustulit, eadem veros inducat. est enim et philosophi, et pontificis, et Cottæ, de diis immortalibus habere non errantem et vagam, ut Academici, sed, [2] ut nostri, stabilem certamque sententiam. nam contra Epicurum satis superque dictum est. Sed aveo audire, tu ipse, Cotta, quid sentias. An, inquit, oblitus es, quod initio dixerim, facilius me, talibus præsertim de rebus, quid non sentirem, quam quid sentirem, posse
dicere? Quod si haberem aliquid, quod liqueret: tamen te 3
vicissim audire vellem, cum ipse tam multa dixissem. Tum Balbus, Geram tibi morem, et agam quam brevissime potero. etenim convictis Epicuri erroribus, longa de mea dispu-
tatione detracta oratio est. Omnino dividunt nostri totam b.
istam de diis immortalibus quæstionem in partes quattuor. Primum docent, esse deos: deinde, quales sint: tum, mundum ab his administrari: postremo, consulere eos rebus humanis. Nos autem hoc sermone, quæ priora duo sunt, sumamus: tertium, et quartum, quia majora sunt, puto esse in aliud tempus differenda. Minime vero, inquit Cotta: nam

1 *corona tibi et judices def.*] Auditorum copia, qualis circumstare judicium in foro solebat—*defuere*, quo minus vehementius et copiosius diceres.

2 *ut nostri*] Stoici, qui existentiam Deorum a se certis argumentis demonstrari dicebant, nulla dubitatione relicta.

et otiosi sumus, et iis de rebus agimus, quæ sunt etiam negotiis anteponendæ.

2 Tum Lucilius, Ne egere quidem videtur, inquit, oratione
4 prima pars. quid enim potest esse tam apertum, tamque perspicuum, cum cælum suspeximus, cælestiaque contemplati sumus, quam, esse aliquod numen præstantissimæ mentis, quo hæc regantur? quod ni ita esset, quî potuisset assensu omnium dicere Ennius?

*Adspice hoc sublime candens, quem invocant omnes Jovem;*

illum vero et Jovem, et dominatorem rerum, et omnia nutu regentem, et, ut idem Ennius,

—— *patrem divûmque, hominumque,*

et præsentem ac præpotentem deum. Quod qui dubitet, haud sane intelligo; cur non idem, sol sit, an nullus sit,
5 dubitare possit. Quid enim est hoc illo evidentius? quod nisi cognitum comprehensumque animis haberemus, non tam stabilis opinio permaneret, nec confirmaretur diuturnitate temporis, nec una cum sæculis ætatibusque hominum inveterare potuisset. Etenim videmus, ceteras opiniones fictas atque vanas diuturnitate extabuisse. Quis enim hippocentaurum fuisse, aut chimæram putat? quæve anus tam excors inveniri potest, quæ illa, quæ quondam credebantur apud inferos portenta, extimescat? opinionum enim commenta
P. 27. delet dies: naturæ judicia confirmat. Itaque et in nostro
a. populo, et in ceteris, deorum cultus religionumque sancti-
6 tates exsistunt in dies majores atque meliores. Idque evenit non temere, nec casu, sed quod præsentiam sæpe divi suam declarant: ut et apud Regillum bello Latinorum, cum A. Postumius dictator cum Octavio Mamilio Tusculano prœlio dimicaret, in nostra acie Castor et Pollux ex equis pugnare visi sunt: et recentiore memoria iidem Tyndaridæ Persen victum nuntiaverunt. [3] P. enim Vatienus, avus hujus adolescentis, cum e præfectura Reatina Romam venienti noctu duo juvenes cum equis albis dixissent, Regem Persen illo die captum, senatui nuntiavit, et primo, quasi temere de republica locutus, in carcerem conjectus est: post, a Paullo litteris allatis, cum idem dies constitisset; et agro a senatu, et vacatione donatus est. Atque etiam cum ad fluvium Sagram Crotoniatas Locri maximo prœlio devicissent, eo ipso die auditam esse eam pugnam ludis Olympiæ, memoriæ proditum est. Sæpe Faunorum voces exauditæ, sæpe visæ formæ deorum, quemvis non aut hebetem, aut impium, deos præ-
3 sentes esse confiteri coëgerunt. Prædictiones vero, et præ-

[3] *P. Vatienus avus hujus adolesc.*] v. Clavis.

sensiones rerum futurarum quid aliud declarant, nisi homi- 7
nibus [4] ea, quæ sint, ostendi, monstrari, portendi, prædici? ex quo illa ostenta, monstra, portenta, prodigia dicuntur. Quod si ea ficta credimus licentia fabularum, [5] Mopsum, Tiresiam, Amphiaraum, Calchantem, Helenum; quos tamen augures ne ipsæ quidem fabulæ ascivissent, si res omnino repudiarent: ne domesticis quidem exemplis [6] docti, numen deorum comprobabimus? nihil nos P. Claudii, bello Punico primo, temeritas movebit, qui etiam per jocum deos irridens, cum cavea liberati pulli non pascerentur, [7] mergi eos in b.
aquam jussit, ut biberent, quoniam esse nollent. qui risus, classe devicta, multas ipsi lacrimas, magnam populo Romano cladem attulit. Quid? collega ejus Junius eodem bello nonne tempestate classem amisit, cum auspiciis non paruisset? Itaque [8] Claudius a populo condemnatus est: Junius 8
necem sibi ipse conscivit. C. Flaminium [9] Cælius religione neglecta cecidisse apud Thrasimenum scribit cum magno reipublicæ vulnere. Quorum exitio intelligi potest, eorum imperiis rempublicam amplificatam, qui religionibus paruissent. Et, si conferre volumus nostra cum externis, ceteris rebus aut pares, aut etiam inferiores reperiemur: religione, id est, cultu deorum, multo superiores. An Attii Navii li- 9
tuus ille, quo [10] ad investigandum suem regiones vineæ terminavit, contemnendus est? crederem, nisi ejus augurio rex [11] Hostilius maxima bella gessisset. Sed negligentia nobilitatis, augurii disciplina omissa, veritas auspiciorum spreta est, species tantum retenta. Itaque maximæ reipublicæ partes, in his bella, quibus reipublicæ salus continetur, nullis auspiciis administrantur; nulla peremnia servantur, nulla ex acuminibus; [12] nulli viri vocantur, ex quo in procinctu testa-

4 *ea, quæ sint*] Quoties hoc legi, venit in mentem excidisse *futura*, nisi malimus e præcedentibus *rerum futurarum* intelligere; quod tamen durius est.

5 *Mopsum, Tiresiam* &c.] Hi accusativi e *ficta credimus* pendent: si fictum credimus Mopsum &c. mox pro *repudiarent* malim *repudiassent*.

6 *docti*] Sc. esse tales prædictiones: frustra hic hæsit et laboravit vir doctus Buherius.

7 *mergi eos in aquam*] Sic libri omnes. atque inde hanc constructionem firmat Burmannus Sec. V. C. Anthol. T. I. p. 394. ceterum sæpe mihi hæc verba *in aquam* de glossa suspecta fuere: nec metuo, ne falso.

8 *Claudius*] Delevi cum Davisio prænomen P. quod in nullo Ms. reperit: abest et Guelf. et in marg. ed. Lamb.

9 *Cælius*] Historicus cognomine *Antipater*, de quo v. Clav. in C. et Antipater.

10 *ad investigandum suem*] Hæc verba cum Buherio delenda judicavit Pearcius. nam non *suem* sed *uvam* quærebant: v. de Divin. I, 17. unde et sic legi quidam volunt, *ad investigandam uvam maximam*; ut Davisius, probante Buherio: non bene.

11 *Hostilius*] *Tarquinius* rex fuit, non *Hostilius*. itaque aut Ciceronem memoria lapsum, aut nomen Hostilii delendum putant. hoc melius videtur. nam res nota fuit Ciceroni, qui l. c. verum nomen habet. Buherius etiam conjecit *posterius*.

12 *nulli viri vocantur, ex quo* &c.] Pertinet ad omina militaria, quod cum in delectu *primi* vocandi essent, item in principio præliorum, vocabant eos, qui

menta perierunt. Tum enim bella gerere nostri duces inci-
10 piunt, [13] cum auspicia posuerunt. At vero apud majores tanta religionis vis fuit, ut quidam imperatores etiam seipsos diis immortalibus capite velato [14] verbis certis pro republica devoverent. Multa ex Sibyllinis vaticinationibus, multa ex haruspicum responsis [15] commemorare possum, quibus ea
4 confirmentur, quæ dubia nemini debent esse. Atqui et no-
p. 28. strorum augurum, [16] et Etruscorum haruspicum disciplinam
a. P. Scipione, C. Figulo consulibus, res ipsa probavit: quos cum [17] Ti. Gracchus, consul iterum, recrearet, [18] primus rogatorum, [19] ut eos retulit, ibidem est repente mortuus. Gracchus cum comitia nihilominus peregisset, remque illam in religionem populo venisse sentiret, ad senatum retulit. senatus, quos ad soleret, referendum censuit. haruspices introducti, responderunt, non fuisse justum comitiorum roga-
11 torem. Tum Gracchus, ut e patre audiebam, incensus ira, Itane vero? ego non justus, qui et consul rogavi, et augur, et auspicato? an vos Tusci, ac barbari, auspiciorum populi Romani jus tenetis, et interpretes esse comitiorum potestis? itaque tum illos exire jussit. Post autem ex provincia litteras ad collegium misit, se, [20] cum legeret libros, recordatum esse, vitio sibi tabernaculum captum fuisse, [21] in hortis Scipionis, quod, cum pomœrium postea intrasset, habendi senatus causa, in redeundo, cum idem pomœrium transiret, auspicari esset oblitus: itaque vitio creatos consules esse. Augures rem ad senatum: senatus, [22] ut abdicarent consules; abdicaverunt. Quæ quærimus exempla majora? vir sapientissimus, atque haud scio an omnium præstantissimus, peccatum suum, quod celari posset, confiteri maluit, quam hæ-

nomen haberent sensus læti, ut Salvius, Valerius et similia, boni ominis causa. Hoc cum testamentis in procinctu sic cohæret, quod ea fieri solebant, cum viri militares in aciem vocabantur, ut est ap. Gellium Noct. Att. XV, 27. in quo idem fieri solebat, ut talibus nominibus quosdam nominatim vocarent.

13 *cum auspicia posuerunt*] i. e. cum non amplius habent jus auspicandi, nempe magistratibus, ut consulatu, depositis.

14 *verbis certis*] Formula certa, quod devotionis carmen dicitur.

15 *commemorare possum*] *possum* habet Ms. Guelf. et alii apud Davisium, qui et sic edidit pro vulgato *possumus*.

16 *et Etruscorum aruspicum*] Vulgo est, *et aruspicum*. bene delevit *et* Davisius.

17 *Ti. Gr. consul iterum, recrearet*] *iterum* pertinet ad *consul.* pro *recrearet* Davisius vult *crearet*, bene. nam primum tum illi consules creati sunt.

18 *primus rogatorum*] Pro *primus rogator*, ut corrigit Davisius. Sed et vulgatum bene habet: fuerunt enim plures, estque intelligendus rogator centuriæ prærogativæ. v. Clav. in h. v.

19 *ut eos retulit*] In tabulas: nam suffragia rogator punctis notabat in tabula: vel ad Consulem, qui comitiis præerat, Gracchum, qui erat et post dicitur *rogator comitiorum*.

20 *cum legeret libros*] Augurales.

21 *in hortos Scipionis*] Legendum *in hortis Scip.* ubi nempe auspicari voluerat.

22 *ut abdicarent consules*; *abd.*] Sic interpungitur in Ms. Guelf. et marg. ed. L. sic et ed. Victorii. vulgo post *abdicarent*.

rere in republica religionem: consules summum imperium statim deponere, quam id tenere punctum temporis contra religionem. Magna augurum auctoritas. Quid? haruspi- 12
cum ars nonne divina? hæc innumerabilia ex eodem genere qui videat, nonne cogatur confiteri deos esse? quorum enim interpretes sunt, eos ipsos esse certe necesse est. Deorum b.
autem interpretes sunt: deos igitur esse fateamur. At fortasse non omnia eveniunt, quæ prædicta sunt. Ne ægri quidem quia non omnes convalescunt, idcirco ars nulla medicina est. Signa ostenduntur a diis rerum futurarum. In his si qui erraverunt, non deorum natura, sed hominum conjectura peccavit. Itaque [23] inter omnes omnium gentium sententia constat. omnibus enim innatum est, et in animo quasi insculptum, esse deos. Quales sint, varium est: esse, 5
nemo negat. Cleanthes quidem noster quattuor de causis 13
dixit in animis hominum informatas deorum esse notiones. Primam posuit eam, de qua modo dixi, quæ orta esset ex præsensione rerum futurarum: alteram, quam ceperimus ex magnitudine commodorum, quæ percipiuntur cæli temperatione, fæcunditate terrarum, aliarumque commoditatum complurium copia: tertiam, quæ terreret animos fulminibus, 14
tempestatibus, nimbis, nivibus, grandinibus, vastitate, pestilentia, terræ motibus, et sæpe fremitibus, lapideisque imbribus, et guttis imbrium quasi cruentis: tum lapidibus, aut repentinis terrarum hiatibus: tum, præter naturam, hominum pecudumque portentis: tum facibus visis cælestibus: tum stellis iis, quas Græci cometas, [24] nostri crinitas vocant: quæ nuper bello Octaviano magnarum fuerunt calamitatum prænuntiæ: tum sole geminato, quod, ut e patre audivi, Tuditano et Aquillio consulibus evenerat; quo quidem anno P. Africanus sol alter exstinctus est. quibus exterriti homines vim quandam esse cælestem et divinam suspicati sunt. Quartam causam esse, eamque vel maximam, æquabilitatem 15
motus, [25] conversionem cæli: solis, lunæ, siderumque om- p. 29.
nium distinctionem, [26] varietatem, pulcritudinem, ordinem: a.
quarum rerum adspectus ipse satis indicaret, non esse ea fortuita. Ut si quis in domum aliquam, aut in gymnasium, aut in forum venerit: cum videat omnium rerum rationem,

23 *inter o. o. gentium sententia constat*] Davisius e Mss. edidit hic *summa*, pro *sententia*: secutus est Buherius. sic et Ms. Guelf. utinam explicassent. Si adderetur *consensione*, ut alibi in hac re, placeret. Lambinus conjecit *inter omnes o. g. homines constat.*

24 *nostri crinitas*] Ms. Guelf. *crinitas*, sic et alii et edd. vett. Vulgo recentiores *cincinnatas*. Etiam alii veteres *crinitas* interpretantur.

25 *conversionem cæli*] Hoc sic absolute positum nihil habet admirationis. itaque Davisius corrigit *in conversione*, ut cum antecedente cohæreat. malim *conversionumque*.

26 *utilitatem*] Sic libri consensu. at P. Manutius corrigebat *varietatem*, quod bene consentit *pulcritudini*. de utilitate ante dictum. probavit et cum Buherio Davisius. nec dubitavi ipse recipere. sic et c. 6. est.

modum, disciplinam, non possit ea sine causa fieri judicare, sed esse aliquem intelligat, qui præsit, et cui pareatur: multo magis in tantis motionibus, tantisque vicissitudinibus, tam multarum rerum atque tantarum ordinibus, in quibus
[27] nihil umquam immensa et infinita vetustas mentita sit, statuat necesse est, ab aliqua mente tantos naturæ motus
6 gubernari. Chrysippus quidem, quamquam est acerrimo
16 ingenio, tamen ea dicit, ut ab ipsa natura didicisse, non ut ipse reperisse videatur. *Si enim*, inquit, *est aliquid in rerum natura, quod hominis mens, quod ratio, quod vis, quod potestas humana efficere non possit: est certe id, quod illud efficit, homine melius. Atqui res cælestes, omnesque eæ, quarum est ordo sempiternus, ab homine confici non possunt. est igitur id, quo illa conficiuntur, homine melius. Id autem quid potius dixeris, quam deum? etenim si dii non sunt, quid esse potest in rerum natura homine melius? in eo enim solo ratio est, qua nihil potest esse præstantius. Esse autem hominem, qui nihil in omni mundo melius esse, quam se putet, desipientis arrogantiæ est. Ergo est aliquid melius. Est igitur profecto deus.*
17 An vero, si domum magnam pulcramque videris, non possis adduci, ut, etiam si dominum non videas, muribus illam et mustelis ædificatam putes: tantum vero ornatum mundi, tantam varietatem pulcritudinemque rerum cælestium, tan-
b. tam vim et magnitudinem maris atque terrarum, si tuum, ac non deorum immortalium domicilium putes, nonne plane desipere videare? An ne hoc quidem intelligimus, omnia supera esse meliora? terram autem esse infimam, quam crassissimus circumfundat aër? ut ob eam ipsam causam, quod etiam quibusdam regionibus, atque urbibus contingere videmus, hebetiora ut sint hominum ingenia propter cæli pleniorem naturam, hoc idem generi humano evenerit, quod in terra, hoc est, in crassissima regione mundi collocati sint.
18 Et tamen ex ipsa hominum sollertia esse aliquam mentem, et eam quidem acriorem et divinam, existimare debemus. *Unde enim hanc homo arripuit?* ut ait apud Xenophontem Socrates. Quin et humorem, et calorem, qui est fusus in corpore, et terrenam ipsam viscerum soliditatem, animum denique illum spirabilem, si quis quærat, [28] unde habeamus, apparet: quod aliud a terra sumsimus, aliud ab humore, aliud ab igne, aliud ab aëre eo, quem spiritu ducimus:
7 [29] illud autem, quod vincit hæc omnia, rationem dico, et, si

27 *nihil umquam—vetustas mentita sit*] Walkerus conjecit *mutaverit*: sensu percommodo. nam vulgatum sane non intelligo. etsi Buherius dicit idem esse, quod *mutaverit*.

28 *unde habeamus*] Vulgo *habemus*. male. tum sequens *quod* suspectum mihi est, natumque videtur ab librario, qui ita sqq. cum *apparet* conjungenda putabat.

29 *illud autem*] Cohæret hoc cum superioribus, maleque hic novum caput factum. Dixerat, apparet, unde visibilia, humorem &c. habeamus. re-

placet pluribus verbis, mentem, consilium, cogitationem,
prudentiam, ubi invenimus? unde sustulimus? an cetera
mundus habebit omnia, hoc unum, quod plurimi est, non
habebit? atqui certe nihil omnium rerum melius est mundo,
nihil præstabilius, nihil pulcrius: nec solum nihil est, sed
ne cogitari quidem quidquam melius potest. Et, si ratione
et sapientia nihil est melius, necesse est hæc inesse in eo,
quod optimum esse concedimus. Quid vero? tanta rerum 19
consentiens, conspirans, continuata cognatio, quem non
coget ea, quæ dicuntur a me, comprobare? possetne [30] uno
tempore florere, deinde vicissim horrere terra? aut, tot re-
bus ipsis se immutantibus, solis accessus, discessusque sol- p. 30.
stitiis brumisque cognosci; aut æstus maritimi, fretorumque a.
angustiæ ortu aut obitu lunæ commoveri? aut una totius
cæli conversione cursus astrorum dispares conservari? Hæc
ita fieri omnibus inter se concinentibus mundi partibus pro-
fecto non possent, nisi ea uno divino [31] et continuato spiritu
continerentur. Atque hæc cum uberius disputantur, et fu- 20
sius, ut mihi est in animo facere, facilius effugiunt Academi-
corum calumniam. cum autem, ut Zeno solebat, brevius,
angustiusque concluduntur, tum [32] apertiora sunt ad repre-
hendendum. Nam ut profluens amnis, aut vix, aut nullo
modo; conclusa autem aqua, facile corrumpitur: sic ora-
tionis flumine [33] reprehensoris vitia diluuntur; angustia au-
tem conclusæ orationis non facile seipsa tutatur. hæc enim,
quæ dilatantur a nobis, Zeno sic premebat: *Quod ratione* 8
*utitur, id melius est, quam id, quod ratione non utitur. Nihil* 21
*autem mundo melius. ratione igitur mundus utitur.* Similiter
effici potest, sapientem esse mundum: similiter, beatum:
similiter, æternum. Omnia enim hæc meliora sunt, quam
ea, quæ sunt his carentia: nec mundo quidquam melius: ex
quo efficitur, esse mundum deum. Idemque hoc modo: 22
*Nullius sensu carentis pars aliqua potest esse sentiens. Mundi
autem partes sentientes sunt. non igitur caret sensu mundus.*
Pergit idem, et urget angustius: *Nihil*, inquit, *quod animi,
quodque rationis est expers, id generare ex se potest animan-
tem compotemque rationis. Mundus autem generat animan-
tes, compotesque rationis. animans est igitur mundus compos-
que rationis.* Idemque similitudine, ut sæpe solet, rationem
conclusit hoc modo: *Si ex oliva modulate canentes tibiæ*

spondet huic: at rationem unde acceperimus, non apparet.

30 *uno tempore*] Buherius legit *verno tempore.* non est opus. *uno* respondet *vicissim*, quod est alio tempore.

31 *et continuato*] i. e. per totum mundum pertinente. *uno* est eodem.

32 *apertiora sunt ad repr.*] v. Clav. in *apertus.*

33 *reprehensoris vitia*] i. e. quæ reprehensor objicit. non igitur opus cum Davisio corrigere *convicia*, quod et gravius est, quam pro re. nam durius sit, reprehensiones philosophicas vocare *convicia.*

*nascerentur: num dubitares, quin inesset in oliva tibicinis quædam scientia? Quid, si platani fidiculas ferrent numerose sonantes? idem scilicet censeres, in platanis inesse musicam. Cur igitur mundus non animans, sapiensque judicetur, cum ex se procreet animantes atque sapientes?*

9 Sed quoniam cœpi secus agere, atque initio dixeram: ne-
23 garam enim hanc primam partem egere oratione, quod esset omnibus perspicuum, deos esse: tamen id ipsum rationibus physicis [34] confirmare volo. sic enim res se habet, ut omnia, quæ alantur, et crescant, contineant in se vim caloris: sine qua neque ali possent, neque crescere. Nam omne, quod est calidum et igneum, cietur et agitur motu suo. quod autem alitur et crescit, motu quodam utitur certo et æquabili: qui quamdiu remanet in nobis, tamdiu sensus et vita remanet; refrigerato autem et exstincto calore, occidimus ipsi et ex-
24 stinguimur. [35] Quod quidem Cleanthes his etiam argumentis docet, quanta vis insit caloris in omni corpore. negat enim ullum esse cibum tam gravem, quin is die et nocte concoquatur: cujus etiam in reliquiis inest calor iis, quas natura respuerit. Jam vero venæ et arteriæ micare non desinunt, quasi quodam igneo motu: animadversumque sæpe est, cum cor animantis alicujus evulsum ita mobiliter palpitaret, ut imitaretur igneam celeritatem. Omne igitur, quod vivit, sive animal, sive terra editum, id vivit propter inclusum in eo calorem. Ex quo intelligi debet, eam caloris naturam vim habere in se vitalem per omnem mundum pertinentem.
25 Atque id facilius cernemus, toto genere hoc igneo, [36] quod
p. 31. tranat omnia, subtilius explicato. Omnes igitur partes mundi
a. (tangam autem maximas) calore fultæ sustinentur. quod primum in terrena natura perspici potest. Nam et lapidum conflictu atque tritu elici ignem videmus: et recenti fossione,

— *terram fumare calentem*;

atque etiam ex puteis jugibus aquam calidam trahi, et id maxime hibernis fieri temporibus, quod magna [37] vis caloris terræ cavernis contineatur: eaque hieme sit densior: ob eamque
10 causam, calorem [38] insitum in terris contineat arctius. Longa
26 est oratio, multæque rationes, quibus doceri possit, omnia,

34 *confirmare volo*] Sic bene e Ms. dedit Davisius pro *confirmari*, quod et sine tali auctoritate corrigendum sic erat. Cicero dicit, non quid fieri, sed quid facere velit.

35 *Quod quidem Cleanthes* &c.] Non bene cohærens est oratio, ut facile quivis sentiat. Sed in ea lectione omnes libri consentiunt. Si est sic a Cicerone, *Quod* erit pro, qua in re, aut simile quid. v. Clav. in *quod.*

36 *quod tranat omnia*] Mss. quidam *trahat*, ut est et in ed. Ven. 1494. male. est pro transit, permeat, quo modo et aliis dictum est, ut docet Davisius.

37 *vis caloris*] In Vulgg. nimis *caloris* distractum est a *vis*: cum eo conjungunt Mss. quidam apud Davisium.

38 *insitum in terris*] Davisius *in terris* delendum censet. Buherius corrigit *interius*. non male.

quæ terra concipiat, semina, quæque ipsa ex se generata stir-
pibus infixa contineat, ea temperatione caloris et oriri, et au-
gescere. Atque aquæ etiam admistum esse calorem, primum
ipse liquor, tum aquæ declarat effusio: quæ neque conglaci-
aret frigoribus, neque nive, pruinaque concresceret, nisi ea-
dem se, admisto calore liquefacta, et dilapsa diffunderet.
Itaque et aquilonibus, [39] reliquisque frigoribus adjectis du-
rescit humor: et idem vicissim mollitur tepefactus, et tabe-
scit calore. Atque etiam maria agitata ventis ita tepescunt,
ut intelligi facile possit, in tantis illis humoribus inclusum
esse calorem. nec enim ille externus et adventicius habendus
est tepor, sed ex intimis maris partibus agitatione excitatus:
quod nostris quoque corporibus contingit, cum motu, atque
exercitatione recalescunt. Ipse vero aër, qui natura est ma-
xime frigidus, minime est expers caloris. [40] Ille vero et 27
multo quidem calore admistus est. ipse enim oritur ex respi-
ratione aquarum. earum enim quasi vapor quidam aër ha- b.
bendus est. Is autem exsistit motu ejus caloris, qui aquis
continetur. Quam similitudinem cernere possumus in iis
aquis, quæ effervescunt [41] subditis ignibus. Jam vero reliqua
quarta pars mundi, ea et ipsa tota natura fervida est, et cete-
ris naturis omnibus salutarem impertit et vitalem calorem.
Ex quo concluditur, cum omnes mundi partes sustineantur 28
calore, mundum etiam ipsum simili parique natura in tanta
diuturnitate servari: eoque magis, quod intelligi debet, cali-
dum illud atque igneum ita in omni fusum esse natura, ut
in eo insit procreandi vis, et causa gignendi, a quo et ani-
mantia omnia, et ea, quorum stirpes terra continentur, et
nasci sit necesse, et augescere. Natura est igitur, quæ con- 11
tineat mundum omnem, eumque tueatur, et ea quidem non 29
sine sensu atque ratione. omnem enim naturam necesse est,
quæ non solitaria sit, neque simplex, sed cum alio juncta at-
que connexa, habere aliquem in se principatum, ut in homine
mentem, in belua quiddam simile mentis, unde oriantur re-
rum appetitus. In arborum autem, et earum rerum, quæ
gignuntur e terra, radicibus inesse principatus putatur. Prin-
cipatum autem id dico, quod Græci ἡγεμονικὸν vocant: quo
nihil in quoque genere nec potest, nec debet esse præstan-
tius. Itaque necesse est, illud etiam, in quo sit totius natu-
ræ principatus, esse omnium optimum, omniumque rerum
potestate dominatuque dignissimum.

39 *reliquisque frigoribus adjectis*] Cum alia frigora accessere. Sed id durius ita exprimitur. Itaque probo Mss. qui *adjectis* omittunt: quod utique redundat.

40 *Ille vero et multo quidem calore*] Non hoc placet. quomodo corrigam, nondum venit in mentem. Buherius delet *ille vero*.

41 *subditis ignibus*] Sic et Mss. et edd. vett. Bonon. et Ven. 1494. Ald. Victorius primus vulgatum *subitis* edidit.

30 Videmus autem, in partibus mundi (nihil est enim in omni mundo, quod non pars universi sit) inesse sensum et rationem. In ea parte igitur, in qua mundi inest principatus, hæc inesse necesse est, et acriora quidem atque majora.
p. 32. Quocirca sapientem esse mundum necesse est: naturamque
a. eam, quæ res omnes complexa teneat, perfectione rationis excellere, eoque deum esse mundum, omnemque vim mundi natura divina contineri. [42] Atque etiam mundi ille fervor, purior, perlucidior, mobiliorque multo, ob easque causas aptior ad sensus commovendos, quam hic noster calor, quo
31 hæc, quæ nota nobis sunt, retinentur et vigent. Absurdum igitur est dicere, cum homines bestiæque hoc calore teneantur, et propterea moveantur ac sentiant, mundum esse sine sensu; qui integro, et puro, et libero, eodemque acerrimo, et mobilissimo ardore teneatur: præsertim cum is ardor, [43] qui est mundi, non agitatus ab alio, neque externo pulsu, sed per se ipse, ac sua sponte moveatur. Nam quid potest esse mundo valentius, quod pellat atque moveat calorem
12 eum, quo ille teneatur? Audiamus enim Platonem, quasi
32 quendam deum philosophorum: cui duo placet esse motus, unum suum, alterum externum: esse autem divinius, quod ipsum ex se sua sponte moveatur, quam quod pulsu agitetur alieno. Hunc autem motum in solis animis [44] esse ponit, ab hisque principium motus esse ductum putat. Quapropter quoniam ex mundi ardore motus omnis oritur, is autem ardor non alieno impulsu, sed sua sponte movetur: animus sit necesse est. Ex quo efficitur animantem esse mundum. Atque ex hoc quoque intelligi poterit, in eo inesse intelligentiam, quod certe est mundus melior, quam ulla natura. Ut enim nulla pars corporis nostri est, [45] quæ non sit minoris, quam nosmetipsi sumus: sic mundum universum pluris esse
b. necesse est, quam partem aliquam universi. Quod si ita est, sapiens sit mundus necesse est. nam ni ita esset, hominem, qui est mundi pars, quoniam rationis est particeps, pluris esse quam mundum omnem, oporteret.

33 Atque etiam si a primis inchoatisque naturis ad ultimas perfectasque volumus procedere, ad deorum naturam perveniamus necesse est. Primo enim animadvertimus, a natura sustineri ea, [46] quæ gignantur e terra, quibus natura nihil tribuit amplius, quam ut ea alendo atque augendo tueretur.
34 Bestiis autem sensum et motum dedit, et cum quodam ap-

42 *Atque etiam* &c.] In his excidisse *est*, putat Buherius.

43 *qui est mundi*] Hoc glossam sapit, ut et Buherius vidit.

44 *esse ponit*] Puto *esse* delendum.

45 *quæ non sit minoris*] Sic e Mss. Davisius pro vulgato *minor* edidit, imitante Buherio. recte. ei post opponitur *pluris esse*.

46 *quæ gignantur e terra*] Sic edd. vett. et Mss. Vulgo *gignuntur*.

petitu accessum ad res salutares, a pestiferis recessum : homini hoc amplius, quod addidit rationem, qua regerentur animi appetitus, qui [47] tum remitterentur, tum continerentur.
Quartus autem gradus, et altissimus [48] est eorum, qui natura 13
boni sapientesque gignuntur : quibus a principio innascitur ratio recta constansque, quæ supra hominem [49] putanda est, deoque tribuenda, id est, mundo : in quo necesse est perfectam illam atque absolutam inesse rationem. Neque enim 35
dici potest, in ulla rerum institutione non esse aliquid extremum atque perfectum. Ut enim in vite, ut in pecude (nisi quæ vis obstitit) videmus, naturam suo quodam itinere ad ultimum pervenire ; atque ut pictura, et fabrica, ceteræque artes habent quendam absoluti operis effectum : sic in omni natura, ac multo etiam magis, necesse est absolvi aliquid, ac perfici. Etenim ceteris naturis multa externa, quo minus perficiantur, possunt obsistere : universam autem naturam nulla res potest impedire ; propterea quod omnes naturas ipsa cohibet et continet. Quocirca necesse est esse quartum illum, et altissimum gradum, quo nulla vis possit accedere.
Is autem est gradus, in quo rerum omnium natura ponitur : 36
quæ quoniam talis est, ut præsit omnibus, et eam nulla res p. 32.
possit impedire, necesse est, intelligentem esse mundum, et a.
quidem etiam sapientem. Quid autem est inscitius, quam eam naturam, quæ omnes res sit complexa, non optimam dici : aut, cum sit optima, non primum animantem esse, deinde rationis et consilii compotem, postremo sapientem ? qui enim potest aliter esse optima ? neque enim, si stirpium similis sit, aut etiam bestiarum, optima putanda sit potius, quam deterrima : nec vero, si rationis particeps sit, nec sit tamen a principio sapiens, non sit deterior mundi potius, quam humana conditio. homo enim sapiens fieri potest : mundus autem, si in æterno præteriti temporis spatio fuit insipiens, numquam profecto sapientiam consequetur. ita erit homine deterior. Quod quoniam absurdum est, et sapiens a principio mundus, et deus habendus est. Neque enim est quid- 37
quam aliud præter mundum, cui nihil absit, quodque undique aptum atque perfectum expletumque sit omnibus suis numeris et partibus. Scite enim Chrysippus, ut clypei cau- 14
sa, involucrum ; vaginam autem, gladii : sic, præter mundum, cetera omnia aliorum causa esse generata, ut eas fruges atque fructus, quos terra gignit, animantium causa ; ani-

47 *tum remitterentur tum continerentur*] i. e. modo impellerentur, modo reprimerentur. metaphoræ ductæ sunt ab equis, qui remittuntur, cum eos currere sinimus, laxatis frenis, et retinentur, adductis frenis.

48 *est eorum*] *est* e Mss. addidit Davisius. bene.

49 *putanda est*] Suspicatus sum interdum *ponenda est*, quod *τὸ supra h.* videtur requirere.

mantes autem, hominum; ut equum, vehendi causa; arandi, bovem; venandi, et custodiendi, canem. Ipse autem homo ortus est ad mundum contemplandum et imitandum, nullo modo perfectus, sed est quædam particula perfecti.
38 Sed mundus, quoniam omnia complexus est, nec est quidquam, quod non insit in eo, perfectus undique est. Quid igitur potest ei deesse, quod est optimum? nihil autem est
b. mente et ratione melius. ergo hæc mundo deesse non possunt. Bene igitur idem Chrysippus, qui similitudines adjungens, omnia in perfectis et maturis docet esse meliora, ut in equo, quam [50] in equulo, in cane, quam in catulo; in viro, quam in puero: item, quod in omni mundo optimum sit, id
39 in perfecto aliquo atque absoluto esse debere. Est autem nihil mundo perfectius: nihil virtute melius. igitur mundi est propria virtus. Nec vero hominis natura perfecta est: et efficitur tamen in homine virtus. quanto igitur in mundo facilius? est ergo in eo virtus. sapiens est igitur; et propterea deus.

15 Atque hac mundi [51] divinitate perspecta, tribuenda est sideribus eadem divinitas: quæ ex mobilissima purissimaque ætheris parte gignuntur; neque ulla præterea sunt admista natura, totaque sunt calida atque perlucida: ut ea quoque rectissime et animantia esse, et sentire atque intelligere di-
40 cantur. Atque ea quidem tota esse ignea, duorum sensuum testimonio confirmari Cleanthes putat, tactus, et oculorum. Nam solis candor [52] illustrior est, quam ullius ignis, quippe qui immenso mundo tam longe lateque colluceat: et is ejus tactus est, non ut tepefaciat solum, sed etiam sæpe comburat. Quorum neutrum faceret, nisi esset igneus. Ergo, inquit, cum sol igneus sit, Oceanique alatur humoribus, quia nullus ignis sine pastu aliquo possit permanere: necesse est, aut ei similis sit igni, quem adhibemus ad usum atque ad vi-
41 ctum; aut ei, qui corporibus animantium continetur. Atque hic noster ignis, quem usus vitæ requirit, confector est et consumtor omnium, idemque, quocumque invasit, cuncta disturbat ac dissipat. Contra ille corporeus, vitalis et salu-
p. 34. taris, omnia conservat, alit, auget, sustinet, sensuque afficit.
a. Negat ergo esse dubium, horum ignium sol utri similis sit, cum is quoque efficiat, ut omnia floreant, et in suo quæque genere pubescant. Quare cum solis ignis similis eorum ignium sit, qui sunt in corporibus animantium: solem quoque animantem esse oportet, et quidem reliqua astra, quæ oriantur

50 *in equulo*] Davisius dedit e quibusdam Mss. *equuleo*. Dicitur *equula*: ergo etiam *equulus* rectum est.

51 *div. perspecta*] Sic edd. vett. item Mss. plures. male recentiores edd. *perfecta*.

52 *illustrior est*] Addidi *est* cum Davisio ex edd. vett. et Mss. tum dedi *ullius* e Ms. in marg. ed. Lamb.

in ardore cælesti, qui æther, vel cælum nominatur. Cum 42
igitur aliorum animantium ortus in terra sit, aliorum in
aqua, in aëre aliorum: absurdum esse Aristoteli videtur, in
ea parte, quæ sit ad gignenda animalia aptissima, animal
gigni nullum putare. Sidera autem æthereum locum obti-
nent: qui quoniam tenuissimus est, et semper agitatur, et
viget: necesse est, quod animal in eo gignatur, id et sensu
acerrimo, et mobilitate celerrima esse. Quare cum in æthere
astra gignantur, consentaneum est, in iis sensum inesse, et
intelligentiam. ex quo efficitur, in deorum numero astra esse
ducenda. Etenim licet videre acutiora ingenia, et ad intelli- 16
gendum aptiora eorum, qui terras incolant eas, in quibus aër
sit purus ac tenuis, quam illorum, qui utantur crasso cælo
atque concreto. Quinetiam, cibo quo utare, interesse ali- 43
quid ad mentis aciem putant. Probabile est igitur, præstan-
tem intelligentiam in sideribus esse, quæ et æthercam mundi
partem incolant, et marinis, terrenisque humoribus longo in-
tervallo extenuatis, alantur. Sensum autem astrorum atque
intelligentiam maxime declarat ordo eorum, atque constan-
tia. nihil est enim, quod ratione, et numero moveri possit
sine consilio: in quo nihil est temerarium, nihil varium, ni-
hil fortuitum. Ordo autem siderum, et in omni æternitate b.
constantia, neque naturam significat; est enim plena ratio-
nis: neque fortunam, quæ amica varietati constantiam re-
spuit. Sequitur ergo, ut ipsa sua sponte, suo sensu ac divi-
nitate moveantur. Nec vero Aristoteles non laudandus in 44
eo, quod omnia, quæ moventur, aut natura moveri censuit,
aut vi, aut voluntate: moveri autem solem, et lunam, et si-
dera omnia: quæ autem natura moverentur, hæc aut pon-
dere deorsum, aut levitate in sublime ferri: [53] quorum neu-
trum astris contingere, propterea quod eorum motus [54] in
orbem circumferretur. Nec vero dici potest vi quadam ma-
jore fieri, ut contra naturam astra moveantur. quæ enim pot-
est major esse? restat igitur, ut motus astrorum sit volunta-
rius. quæ qui videat, non indocte solum, verum etiam impie
faciat, si deos esse neget. Nec sane multum interest, utrum
id neget, an eos omni procuratione atque actione privet.
mihi enim, qui nihil agit, esse omnino non videtur. Esse
igitur deos ita perspicuum est, ut, id qui neget, vix eum
sanæ mentis existimem. Restat, ut, qualis eorum natura sit, 17
consideremus. in quo nihil est difficilius, quam a consuetu- 45
dine oculorum aciem mentis abducere. ea difficultas induxit
et vulgo imperitos, et similes philosophos imperitorum, ut,
nisi figuris hominum constitutis, nihil possent de diis im-

53 *quorum neutrum astris contingeret*] Sine dubio legendum *contingere*.

54 *in orbem circumferretur*] Sic edd. vett. non *circumque*, ut edd. recentiores.

mortalibus cogitare. Cujus opinionis levitas confutata a Cotta non desiderat orationem meam. Sed cum talem esse deum certa notione animi præsentiamus, primum, ut sit animans, deinde, ut in omni natura nihil eo sit præstantius: ad hanc præsensionem notionemque nostram, nihil video, [55] quod
p. 35. potius accommodem, quam ut primum hunc ipsum mundum,
a. quo nihil fieri excellentius potest, animantem esse, et deum
46 judicem. Hìc quam volet Epicurus jocetur, homo non aptissimus ad jocandum, [56] minimeque respiciens patriam: et dicat, se non posse intelligere, qualis sit volubilis et rotundus deus: tamen ex hoc, quod ipse etiam probat, numquam me movebit. Placet enim illi esse deos, quia necesse sit præstantem esse aliquam naturam, qua nihil sit melius. Mundo autem certe nihil est melius. Nec dubium, quin, quod animans sit, habeatque sensum, et rationem, et mentem, id sit
47 [57] melius, quam id, quod his careat. Ita efficitur, animantem, sensus, mentis, rationis mundum esse compotem. qua ratione, deum esse mundum, concluditur. Sed hæc paullo post facilius cognoscentur ex iis rebus ipsis, quas mundus
18 efficit. Interea, Vellei, noli, quæso, præ te ferre, [58] vos plane expertes esse doctrinæ. Conum tibi ais, et cylindrum, et pyramidem pulcriorem, quam sphæram, videri. Novum etiam oculorum judicium habetis. Sed sint ista pulcriora, duntaxat adspectu: quod mihi tamen ipsum non videtur: quid enim pulcrius ea figura, quæ sola omnes alias figuras complexa continet, quæque nihil asperitatis habere, nihil offensionis potest, nihil incisum angulis, nihil anfractibus, nihil eminens, nihil lacunosum? cumque duæ formæ præstantes sint, ex solidis, globus, (sic enim σφαῖραν interpretari placet); ex planis autem circulus, aut orbis, qui κύκλος Græce dicitur: his duabus formis contingit solis, ut omnes earum partes sint inter se simillimæ, a medioque tantum absit extremum, [59] quantum idem a summo: quo nihil fieri potest
48 aptius. Sed si hæc non videtis, quia numquam eruditum il-
b.

55 *quod potius accommodem*] Inde colligam, quod cum eo magis conjunctum putem.

56 *minimeque respiciens patriam*] Si lectio sana est, sensus erit, non consulens patriæ suæ dignitati et gloriæ. qui tam inepte jocatur, cum Atticorum joci laudentur et celebrentur: sed prætulerim et ipse lectionem Ms. Ursiniani: *resipiens*, quam et conjectura repererе viri quidam docti apud Davisium.

57 *melius, quam id quod his careat*] Malim *id* abesse.

58 *vos plane e. e. d.*] Edd. habent *nos.* quod natum est e male intellectis verbis *præ te ferre*, quod accepere pro dicere palam, cum sit, ita agere ac loqui, tanquam sitis indocti homines, qui de schola Epicuri sitis.

59 *quantum idem a summo*] *idem* vitiosum visum est Davisio, quod ex eo ambigua aut falsa oritur sententia. nam extremum circuli non tantum abest ab summo, quantum ab ipso medium. Sed *medium* æque abest ab extremo et ab summo. igitur aut *idem* ad medium referendum est, quod est durum: debuissetque esse *quantum ab eodem summum.* aut, ut Davisio placuit, *medium* legendum, vel *ipsum* saltem.

lum pulverem attigistis: [60] ne hoc quidem physici intelligere
potuistis, hanc æqualitatem motus, constantiamque ordinum
in alia figura non potuisse servari? Itaque nihil potest esse
indoctius, quam quod a vobis affirmari solet. Nec enim
hunc ipsum mundum pro certo rotundum esse dicitis. nam
posse fieri, ut sit alia figura: innumerabilesque mundos, alios
aliarum esse formarum. Quæ, si bis bina quot essent, didi- 49
cisset Epicurus, certe non diceret. Sed dum palato, quid sit
optimum, judicat, cæli palatum, (ut ait Ennius) non suspexit.
Nam, cum duo sint genera siderum: quorum alterum spatiis 19
immutabilibus ab ortu ad occasum commeans, nullum um-
quam cursus sui vestigium inflectat: [61] alterum autem con-
tinuas conversiones duas iisdem spatiis cursibusque conficiat:
ex utraque re et mundi volubilitas, quæ nisi in globosa forma
esse non posset, et stellarum rotundi ambitus cognoscuntur:
primusque sol, qui astrorum obtinet principatum, ita move-
tur, ut cum terras larga luce compleverit, easdem modo his,
modo illis ex partibus opacet. ipsa enim umbra terræ soli
officiens, noctem efficit: nocturnorum autem spatiorum ea-
dem est æquabilitas, quæ diurnorum: ejusdemque solis tum
accessus modici, tum recessus, et frigoris, et caloris modum
temperant: circuitus enim [62] solis orbium V et LX et CCC,
quarta fere diei parte addita, conversionem conficiunt annu-
am: inflectens autem sol cursum tum ad septemtriones, tum
ad meridiem, æstates et hiemes efficit, et ea duo tempora,
quorum [63] alterum hiemi senescenti adjunctum est, alterum p. 36.
æstati. Ita ex quattuor temporum mutationibus, omnium, a.
quæ terra marique gignuntur, initia causæque ducuntur.
Jam solis annuos cursus spatiis menstruis luna consequitur: 50
cujus tenuissimum lumen facit proximus accessus ad solem,
digressus autem longissimus quisque plenissimum. Neque
solum ejus species ac forma mutatur tum crescendo, tum de-
fectibus in initia recurrendo, sed etiam regio, quæ [64] tum
est aquilonaris, tum australis. In lunæ quoque cursu est et
brumæ quædam et solstitii similitudo: multaque ab ea ma-
nant et fluunt, quibus et animantes alantur augescantque; et
pubescant, maturitatemque assequantur, quæ oriuntur e terra.
Maxime vero sunt admirabiles motus earum quinque stella- 20
51

60 *ne hoc quidem physici int. pot.*] *physici* per ironiam additum est; nam in physicis admodum rudes fuisse Epicureos passim dicit Cicero, ut Tusc. I, 29. ubi eos *plumbeos in physicis* dicit.

61 *alterum a. continuas conversiones duas i. sp. c. c.*] Intelligit planetas, quorum duplex est motus, alter ab ortu ad occasum, alter ab occasu in ortum.

62 *solis orbium* V *et* LX *et* CCC] Edd. post V. addunt *defectibus*, quod et sensum nullum habet et abest Mss. plurimis, idque delendum viderat Cujacius, delevitque Davisius et Buherius.

63 *alterum hiemi s.—alterum æstati*] i. e. ver et autumnus.

64 *tum est aquilonaris, tum australis*] *aquilonaris* vel *aquilonalis* omnes edd. vett. itemque Mss. quidam. idque restitui. J. Gronovius ex Mss. Gruteri recepit *aquilenta*, quod australi non commode opponitur.

rum, quæ falso vocantur errantes. nihil enim errat, quod in omni æternitate conservat progressus et regressus, reliquosque motus constantes, et ratos. Quod eo est admirabilius in his stellis, quas dicimus, quia tum occultantur, tum rursus aperiuntur, [65] tum adeunt, tum recedunt, tum antecedunt, tum subsequuntur, tum celerius moventur, tum tardius, tum omnino ne moventur quidem, sed [66] ad quoddam tempus insistunt. Quarum ex disparibus motionibus magnum annum mathematici nominaverunt, qui tum efficitur, cum solis, et lunæ, et quinque errantium ad eandem inter se comparatio-
52 nem confectis omnium spatiis est facta conversio. [67] Quæ quam longa sit, magna quæstio est: esse vero certam, et definitam, necesse est. Nam ea, quæ Saturni stella dicitur, φαίνωνque a Græcis nominatur, quæ a terra abest plurimum,
b. xxx fere annis cursum suum conficit. in quo cursu multa mirabiliter efficiens, tum antecedendo, tum retardando, tum vespertinis temporibus delitescendo, tum matutinis rursum se aperiendo, nihil immutat sempiternis sæculorum ætatibus, quin eadem iisdem temporibus efficiat. Infra autem hanc propius a terra Jovis stella fertur, quæ φαέθων dicitur: eaque eundem XII signorum orbem annis XII conficit, easdemque,
53 quas Saturni stella, efficit in cursu varietates. Huic autem [68] proxime inferiorem orbem tenet πυρόεις, quæ stella Martis appellatur: eaque IIII et XX mensibus, VI, ut opinor, diebus minus, eundem lustrat orbem, quem duæ superiores. infra hanc autem stella Mercurii est. ea στίλβων appellatur a Græcis: quæ anno fere vertente signiferum lustrat orbem, neque a sole longius umquam unius signi intervallo discedit, tum antevertens, tum subsequens. Infima est quinque errantium, terræque proxima, stella Veneris, φωσφόρος Græce, Lucifer Latine dicitur, cum antegreditur solem: cum subsequitur autem, Hesperos. Ea cursum anno conficit, et latitudinem lustrans signiferi orbis, et longitudinem: quod idem faciunt stellæ superiores: neque umquam ab sole duorum signorum intervallo longius discedit, tum antecedens, tum
21 subsequens. Hanc igitur in stellis constantiam, hanc tantam
54 tam variis cursibus in omni æternitate convenientiam temporum, non possum intelligere sine mente, ratione, consilio. Quæ cum in sideribus inesse videamus, non possumus ea

65 *tum adeunt, tum recedunt*] Male vulgo est *abeunt*. illud in Ms. reperit Ursinus.

66 *ad quoddam tempus insistunt*] Non re vera, sed quod adspectu eos diversis temporibus ad eundem cœli locum referimus, in eo constitisse et permansisse videntur.

67 *Quæ quam longa sit*] Debebat esse *qui quam longus sit* &c. quia pertinet ad annum magnum: atque ita videbatur corrigendum Davisio. sed Cicero retulit ad *conversionem*.

68 *proxime inferiorem*] Hic quoque in vulgatis *proxime* mutatum fuit in *proximum*, atque illud restituendum ex latinitate recte vidit Walkerus.

ipsa non in deorum numero reponere. Nec vero stellæ eæ,
quæ inerrantes vocantur, non significant eandem mentem at-
que prudentiam; quarum est quotidiana, conveniens, con-
stansque conversio: nec habent æthereos cursus, neque cælo
inhærentes, ut plerique dicunt physicæ rationis ignari. non
est enim ætheris ea natura, ut vi sua stellas complexa con- p. 37.
torqueat. nam tenuis ac perlucens, et æquabili calore suffu- a.
sus æther, non satis aptus ad stellas continendas videtur. Ha- 55
bent igitur suam sphæram stellæ inerrantes, abætherea con-
junctione secretam, et liberam. Earum autem peremnes
cursus, atque perpetui, cum admirabili incredibilique con-
stantia, declarant in his vim et mentem esse divinam: ut,
hæc ipsa qui non sentiat deorum vim habere, is nihil omnino
sensurus esse videatur. Nulla igitur in cælo nec fortuna, nec 56
temeritas, [69] nec erratio, nec varietas inest: contraque omnis
ordo, veritas, ratio, constantia. quæque his vacant, ementita
et falsa, plenaque erroris eunt circum terras, infra lunam;
quæ omnium ultima est, in terrisque [70] versantur. Cælesti-
um ergo admirabilem ordinem, incredibilemque constantiam,
ex qua conservatio, et salus omnium omnis oritur, qui vacare
mente putat, is ipse mentis expers habendus est. Haud ergo, 57
ut opinor, erravero, si a principe investigandæ veritatis, hu-
jus disputationis principium duxero. Zeno igitur ita natu- 22
ram definit, ut eam dicat ignem esse artificiosum ad gignen-
dum progredientem via. censet enim artis maxime proprium
esse, creare, et gignere; quodque in operibus nostrarum ar-
tium manus efficiat, id multo artificiosius naturam efficere,
id est, ut dixi, ignem artificiosum, magistrum artium reli-
quarum. Atque hac quidem ratione omnis natura artificiosa
est, quod habet quasi viam quandam et sectam, quam sequa-
tur. Ipsius vero mundi, qui omnia complexu suo coërcet et 58
continet, natura non artificiosa solum, sed plane artifex ab eo-
dem Zenone dicitur, consultrix, et provida utilitatum opportu- b.
nitatumque omnium. Atque ut ceteræ naturæ suis seminibus
quæque gignuntur, augescunt, continentur: sic natura mundi
omnes motus habet voluntarios, conatusque, et appetitiones,
quas *ὁρμὰς* Græci vocant, et his consentaneas actiones sic ad-
hibet, ut nosmetipsi, qui animis movemur, et sensibus. Talis
igitur mens mundi cum sit, ob eamque causam vel prudentia,
vel providentia appellari recte possit, (Græce enim *πρόνοια* di-
citur) hæc potissimum providet, et in his maxime est occu-
pata, primum ut mundus quam aptissimus sit ad permanen-

69 *nec erratio, nec varietas inest*] Edidi *varietas* pro vulg. *vanitas*, ut jam e Ms. Eliensi correxit Davisius.

70 *versantur*] Sic est legendum, non, ut vulgo est, *versatur*. refertur enim ad *quæque his vacant* &c. et sic fuit in Ms. marg. Lamb. a. m. pr. mox pro *cælestem* malui *cælestium*, ut et placuit Davisio. *cælestium ordo* occurrit et de Senect. c. 21.

dum, deinde ut nulla re egeat, maxime autem ut in eo eximia
23 pulcritudo sit, atque omnis ornatus. Dictum est de universo
59 mundo: dictum est etiam de sideribus: ut jam propemodum appareat multitudo nec cessantium deorum, nec ea, quæ agant, molientium cum labore operoso ac molesto. Non enim venis, et nervis, et ossibus continentur, nec iis escis aut potionibus vescuntur, ut aut nimis acres, aut nimis concretos humores colligant: nec iis corporibus sunt, ut aut casus, aut ictus extimescant, aut morbos metuant ex defatigatione membrorum. Quæ verens Epicurus monogrammos
60 deos et nihil agentes commentus est. Illi autem pulcerrima forma præditi, purissimaque in regione cæli collocati, ita feruntur, moderanturque cursus, ut ad omnia conservanda et tuenda consensisse videantur.

Multæ autem aliæ naturæ deorum ex magnis beneficiis eorum non sine causa, et [71] a Græciæ sapientissimis, et a majoribus nostris constitutæ, nominatæque sunt. Quidquid enim magnam utilitatem generi afferret humano, id non sine
p. 38. divina bonitate erga homines fieri arbitrabantur. Itaque tum
a. illud, quod erat a deo natum, nomine ipsius dei nuncupabant: ut cum fruges Cererem appellamus, vinum autem Liberum; ex quo illud Terentii,

*Sine Cerere et Libero friget Venus.*

61 Tum autem res ipsa, in qua vis inest major aliqua, sic appellatur, ut ea ipsa vis nominetur deus, ut Fides, ut Mens: quas in Capitolio dedicatas videmus proxime a M. Æmilio Scauro; ante autem ab Atilio Calatino erat Fides consecrata. Vides Virtutis templum, [72] vides Honoris a M. Marcello renovatum: quod [73] multis ante annis erat bello Ligustico a Q. Maximo dedicatum. Quid Opis? quid Salutis? quid Concordiæ? Libertatis? Victoriæ? quarum omnium rerum quia vis erat tanta, ut sine deo regi non posset, ipsa res deorum nomen obtinuit. Quo ex genere Cupidinis et Voluptatis, et Lubentinæ Veneris vocabula consecrata sunt, vitiosarum rerum, neque naturalium: quamquam Velleius aliter existimat: sed tamen ea ipsa vitia naturam vehementius sæpe pul-
62 sant. Utilitatum igitur magnitudine constituti sunt ii dii, qui utilitates quasque gignebant. Atque his quidem nominibus, quæ paullo ante dicta sunt a me, quæ vis sit, in quo-
24 que declaratur deo. Suscepit autem vita hominum, consue-

71 *a Græciæ sapientissimis*] Sic Mss. et edd. vett. quædam pro *sapientibus*.

72 *vides Honoris a M. Marcello renovatum* &c.] Hic Cicero a Livio dissentire videtur. de quo v. Wesselingius Obs. II, 5. p. 157. s.

73 *multis ante annis*] Sed fuere tantum viginti. at verbum *multi* est σχετικὸν, diciturque etiam de annis, qui alio respectu pauci dicantur: ut contra *nuper* de longo tempore, de seculis, infra c. 50. v. Clav. in *nuper*.

tudoque communis, ut beneficiis excellentes viros in cælum
fama ac voluntate tollerent. Hinc Hercules, hinc Castor, et
Pollux, hinc Æsculapius, hinc Liber etiam: hunc dico Libe-
rum Semele natum, non eum, quem nostri majores auguste,
sancteque Liberum cum Cerere et Libera consecraverunt:
quod quale sit, ex mysteriis intelligi potest. Sed quod ex b.
nobis natos liberos appellamus, idcirco Cerere nati, nominati
sunt Liber, et Libera: quod in Libera servant, in Libero non
item. Hinc etiam Romulus, quem quidem eundem esse Qui-
rinum putant: quorum cum remanerent animi, atque æter-
nitate fruerentur, dii rite sunt habiti; cum et optimi essent,
et æterni.

Alia quoque ex ratione, et quidem physica, magna fluxit 63
multitudo deorum: qui induti specie humana fabulas poëtis
suppeditaverunt, hominum autem vitam superstitione omni
referserunt. Atque hic locus a Zenone tractatus, post a
Cleanthe, et Chrysippo, pluribus verbis explicatus est. Nam
vetus hæc opinio Græciam opplevit, exsectum Cælum a filio
Saturno, vinctum autem Saturnum ipsum a filio Jove. Phy- 64
sica ratio non inelegans inclusa est in impias fabulas. cæle-
stem enim, altissimam æthereamque naturam, id est, igneam,
quæ per sese omnia gigneret, vacare voluerunt ea parte cor-
poris, quæ conjunctione alterius egeret ad procreandum.
Saturnum autem, eum esse voluerunt, qui cursum, et conver- 25
sionem spatiorum, ac temporum contineret, qui deus Græce
id ipsum nomen habet. Κρόνος enim dicitur; qui est idem
χρόνος, id est, spatium temporis. Saturnus autem est appel-
latus, quod saturetur annis. ex se enim natos comesse fingi-
tur solitus, quia consumit ætas temporum spatia, annisque
præteritis insaturabiliter expletur. Vinctus est autem a Jove,
ne immoderatos cursus haberet, atque ut eum siderum vin-
clis alligaret. Sed ipse Jupiter, id est, *juvans pater*, quem
74 conversis casibus appellamus a juvando Jovem, a poëtis
pater divûmque hominumque dicitur: a majoribus autem
nostris optimus maximus; et quidem ante optimus, id est, p. 39.
beneficentissimus, quam maximus, quia majus est, certeque a.
gratius, prodesse omnibus, quam opes magnas habere. Hunc 65
igitur Ennius, ut supra dixi, nuncupat ita dicens,

*Adspice hoc sublime candens, quem invocant omnes Jovem.*

Planiusque alio loco idem,

75 *Cui, quod in me est, exsecrabor hoc, quod lucet, quidquid est.*

hunc etiam augures nostri, cum dicunt, *Jove fulgente, to-*

74 *conversis casibus*] Iis, quos nos vulgo obliquos dicimus, Genit. Dativ. &c.

75 *Cui, quod i. m. est*] *Cui* parum aptum est. Mss. quidam habent *Cur*, quod placebat Davisio.

*nante:* dicunt enim, *cælo fulgente, tonante.* Euripides autem, ut multa præclare, sic hoc breviter,

> *Vides sublime fusum,* [76] *immoderatum æthera,*
> *Qui tenero terram circumjectu amplectitur:*
> *Hunc summum habeto divum: hunc perhibeto Jovem.*

26 Aër autem, ut Stoici disputant, interjectus inter mare et
66 cælum, Junonis nomine consecratur; quæ est soror, et conjux Jovis, [77] quod ei similitudo est ætheris, et cum eo summa conjunctio. Effæminarunt autem eum, Junonique tribuerunt, quod nihil est eo mollius. Sed Junonem a *juvando* credo nominatam. Aqua restabat, et terra, ut essent ex fabulis tria regna divisa. Datum est igitur Neptuno, altero Jovis, ut volunt, fratri, maritimum omne regnum: nomenque productum, ut Portunus a portu, sic Neptunus a *nando*, paullum primis litteris immutatis. Terrena autem vis omnis, atque natura, Diti patri dedicata est: qui *Dives*, ut apud Græcos Πλούτων, quia et recidant omnia in terras, et oriantur e terris. Is rapuit Proserpinam, quod Græcorum nomen est: ea enim est, quæ Περσεφόνη Græce nominatur: quam frugum semen
67 esse volunt, absconditamque quæri a matre fingunt. Mater
b. autem est a gerendis frugibus Ceres, tamquam *Geres:* casuque prima littera itidem immutata, ut a Græcis. nam ab illis quoque Δημήτηρ, quasi Γημήτηρ, nominata est. Jam qui *magna verteret*, Mavors: Minerva autem, quæ vel *minueret*,
27 vel *minaretur.* Cumque in omnibus rebus vim haberent maximam prima, et extrema, principem in sacrificando Janum esse voluerunt: quod ab *eundo* nomen est ductum; ex quo transitiones perviæ, Jani: foresque in liminibus profanarum ædium, januæ nominantur. Nam Vestæ nomen a Græcis est: ea est enim, quæ ab illis Ἑστία dicitur. vis autem ejus ad aras et focos pertinet. itaque in ea dea, quæ est rerum custos intimarum, omnis et precatio, et sacrificatio extrema est.
68 Nec longe absunt ab hac vi Dii Penates, sive a *penu* ducto nomine, (est enim omne, quo vescuntur homines, penus) sive ab eo, quod *penitus* insident: ex quo etiam penetrales a poëtis vocantur. Jam Apollinis nomen, est Græcum; quem solem esse volunt: Dianam autem, et Lunam, eandem esse putant: cum sol dictus sit, vel quia *solus* ex omnibus sideribus est tantus, vel quia, cum est exortus, obscuratis omnibus *solus* apparet: Luna a *lucendo* nominata sit. eadem est enim Lucina. itaque, ut apud Græcos Dianam, eamque Luciferam, sic apud nostros Junonem Lucinam in

76 *immoderatum æthera*] i. e. immensum, infinitum.

77 *quod ei similitudo est ætheris*] *ei* dedi pro *et*, ut e Probo correxit Hadr. Junius Animadv. IV, 20. Sic et Davisius. olim conjeceram, *quod et similitudo est utriusque.*

pariendo invocant: quæ eadem Diana [78] omnivaga dicitur,
[79] non a *venando,* sed quod in septem numeratur [80] tam-
quam *vagantibus.* Diana dicta, quia noctu quasi diem effi- 69
ceret. Adhibetur autem ad partus, quod ii maturescunt aut
septem nonnumquam, [81] aut, ut plerumque novem lunæ
cursibus: qui quia mensa spatia conficiunt, *menses* nominan-
tur. Concinneque, ut multa, Timæus: qui cum in historia p. 40.
dixisset, qua nocte natus Alexander esset, eadem Dianæ a.
Ephesiæ templum deflagravisse, adjunxit, minime id esse
mirandum, quod Diana, cum in partu Olympiadis adesse
voluisset, abfuisset domo. Quæ autem dea ad res omnes
*veniret,* Venerem nostri nominaverunt, atque ex ea potius
venustas, quam Venus ex venustate. Videtisne igitur, ut 28
a physicis rebus, bene atque utiliter inventis, tracta ratio sit 70
ad commenticios et fictos deos? quæ res genuit falsas opi-
niones, erroresque turbulentos, et superstitiones pæne aniles.
et formæ enim nobis deorum, et ætates, et vestitus, ornatus-
que noti sunt; genera præterea, conjugia, cognationes, om-
niaque traducta ad similitudinem imbecillitatis humanæ. nam
et perturbatis animis inducuntur: accipimus enim deorum
cupiditates, ægritudines, iracundias: nec vero, ut fabulæ
ferunt, dii bellis prœliisque caruerunt: nec solum, ut apud
Homerum, cum duo exercitus contrarios alii dii ex alia parte
defenderent, sed etiam, ut [82] cum Titanis, ut cum Giganti-
bus, sua propria bella gesserunt. Hæc et dicuntur, et credun-
tur stultissime, et plena sunt [83] futilitatis, summæque levita-
tis. Sed tamen, his fabulis spretis ac repudiatis, deus per- 71
tinens per naturam cujusque rei, per terras Ceres, per maria
Neptunus, alii per alia, poterunt intelligi, [84] qui, qualesque
sint, quoque eos nomine consuetudo nuncupaverit, [85] hos
deos et venerari et colere debemus. Cultus autem deorum,
est optimus, idemque castissimus atque sanctissimus plenissi-
musque pietatis, ut eos semper pura, integra, incorrupta et
mente, et voce veneremur. non enim philosophi solum, b.
verum etiam majores nostri superstitionem a religione separa-
verunt. Nam qui totos dies precabantur, et immolabant, 72
ut sui sibi liberi superstites essent, superstitiosi sunt appellati:

78 *omnivaga*] Sid edd. vett. omnes usque ad Lambinum, qui *annivaga* e Probo recepit, auctore Junio l. c. sequente Grutero. *omnivaga* omnes Mss.

79 *non a venando*] Quasi venandi caussa ubique vagaretur.

80 *tamquam vagantibus*] Stellis, non proprie errantibus, sed quæ videntur errare, unde et *planetæ* dicuntur.

81 *aut ut plerumque*] Addidi cum Davisio *ut* ex edd. vett. et Mss.

82 *cum Titanis*] Malim *Titanibus*, nam *Titanes* sunt non *Titani*, a Græco Τιτῆνες.

83 *futilitatis*] Ms. Ursini et Augustinus Civ. D. IV, 30. habent *vanitatis.* placet.

84 *qui, qualesque sint*] Vulgo est *sunt*, male. nam et post est *nuncupaverit.*

85 *hos deos*] Sic Mss. plures et edd. veteres quædam, ut Bonon. Ven. 1494, &c. Vulgg. *quos.*

quod nomen postea latius patuit. Qui autem omnia, quæ ad cultum deorum pertinerent, diligenter retractarent, et tamquam relegerent, sunt dicti religiosi, ex relegendo, ut elegantes ex eligendo, [86] tamquam a diligendo diligentes, ex intelligendo intelligentes. his enim in verbis omnibus inest vis legendi eadem, quæ in religioso. Ita factum est [87] in superstitioso et religioso, alterum vitii nomen, alterum laudis. Ac mihi videor satis, et esse deos, et quales essent, ostendisse.

29 Proximum est, ut doceam, deorum providentia mundum
73 administrari. Magnus sane locus, et a vestris, Cotta, vexatus: ac nimirum vobiscum omne certamen est. Nam vobis, Vellei, minus notum est, quemadmodum quidque dicatur. Vestra enim solum legitis, vestra amatis: ceteros causa incognita condemnatis. Velut a te ipso, hesterno die, dictum est, anum fatidicam *πρόνοιαν* a Stoicis induci, [88] [id est, providentiam]. Quod eo errore dixisti, quia existimas ab his providentiam fingi quasi quandam deam singularem, quæ mundum omnem gubernet, et regat: sed id præcise dicitur.
74 Ut, si quis dicat, Atheniensium rempublicam consilio regi, desit illud, Ariopagi: sic, cum dicimus, providentia mundum administrari, deesse arbitrator, deorum. Plene autem et perfecte sic dici existimato, providentia deorum mundum administrari. Ita salem istum, quo caret vestra natio, in irridendis nobis nolitote consumere: et mehercle, si me audiatis, ne experiamini quidem. Non decet: non datum
p. 41. est: non potestis. [89] Nec vero hoc in te unum convenit,
a. moribus domesticis ac nostrorum hominum urbanitate limatum: sed cum in reliquos vestros, tum in eum maxime, qui ista peperit, hominem sine arte, sine litteris, insultantem in omnes, sine acumine ullo, sine auctoritate, sine
30 lepore. Dico igitur providentia deorum mundum, et omnes
75 mundi partes et initio constitutas esse, et omni tempore administrari: eamque disputationem tres in partes nostri fere dividunt; [90] quarum pars prima est, quæ ducitur ab ea ratione, quæ docet esse deos: quo concesso, confitendum est, eorum consilio mundum administrari. Secunda est autem, quæ docet, omnes res subjectas esse naturæ sentienti,

86 *tamquam a dil.*] *tamquam* delendum puto.

87 *in superstitioso et religioso*] Ab ed. 1494. abest alterum *in rel.* puto utrumque delendum. nam et supervacuum est, et constructio non bona: *factum est in sup. et rel.*

88 *id est providentiam*] Sapit Glossam: et supra jam dictum est: abfuitque libro scr. Ursini. delevit et Davisius.

89 *Nec v. hoc in te uno convenit*] Latinitas postulat *in te unum* et post *limatum.* eadem constructio est ap. Sueton. Aug. 25. sed ibi vitiosam judicant viri docti, Burmannus, Oudendorpius, qui et hic vitiosam esse judicat. quia et hic sequitur *et cum in reliquos vestros, tum in eum maxime*; non dubitavi corrigere.

90 *quarum pars prima est*] Aut *pars* delenda, aut *partium* legendum.

[91] ab eaque [omnia] pulcerrime geri. quo constituto, sequitur ab animantibus principiis [92] eas esse generatas. Tertius locus est, qui ducitur ex admiratione rerum cælestium, atque terrestrium.

Primum igitur aut negandum est deos esse, [93] quod et 76
Democritus simulacra, et Epicurus imagines inducens, quodam pacto negat: aut, qui deos esse concedant, iis fatendum est, eos aliquid agere, idque præclarum. nihil est autem præclarius mundi administratione. deorum igitur consilio administratur. Quod si aliter est, aliquid profecto sit necesse est melius, et majore vi præditum, [94] quam deus, quale id cumque est, sive inanima natura, sive necessitas vi magna incitata, hæc pulcerrima opera efficiens, quæ videmus.
Non est igitur natura deorum præpotens, neque excellens, 77
siquidem ea subjecta est ei vel necessitati, vel naturæ, qua cælum, maria, terræque regantur. Nihil autem est præstantius deo. ab eo igitur necesse est mundum regi. Nulli
igitur est naturæ obediens, aut subjectus deus. Omnem b.
ergo regit ipse naturam. etenim si concedimus, intelligentes esse deos, concedimus etiam providentes, et rerum quidem maximarum. Ergo utrum ignorant, quæ res maximæ sint, quoque hæ modo tractandæ, et tuendæ; an vim non habent, qua tantas res sustineant et gerant? at et ignoratio rerum aliena naturæ deorum est; et sustinendi muneris propter imbecillitatem difficultas, minime cadit in majestatem deorum. Ex quo efficitur id, quod volumus, deorum providentia mun-
dum administrari. Atqui necesse est, cum sint dii, si modo 31
sint, ut profecto sunt, animantes esse, nec solum animantes, 78
sed etiam rationis compotes, inter seque quasi civili conciliatione, et societate conjunctos, unum mundum, ut communem rempublicam, atque urbem aliquam regentes. Se- 79
quitur, ut eadem sit in his, quæ in genere humano, ratio, eadem veritas utrobique sit, eademque lex: quæ est recti præceptio pravique depulsio. Ex quo intelligitur, pruden-

91 *ab eaque omnia p. geri*] *omnia* displicuit viris doctis, quod esse deberet *omnes*, quia refertur ad *res*. Sed nihil impedit, quo minus post *res omnes* dicatur *omnia*. Suntque et alia exempla similia. Ego malim deleri, ut glossam. ita et Pearcio videbatur.

92 *eam esse generatam*] Sc. naturam illam sentientem. sed illam naturam statuebant æternam. itaque ei non bene hoc convenit. si *omnia* est a Cicerone, corrigendum sit *eaque—generata*. nunc malim *eas e. generatas*, sc. *res omnes*, quæ subjectæ sunt naturæ sentienti.

93 *quod et Democr. simulacra, et Epic.—quodam pacto negat*] Placet mihi Ursini sententia *Epicurus* delentis e Ms. suo. nam *simulacra et imagines* nil differunt et per se intelligitur res de Epicuro, quia Democritum sequebatur in tota hac re. Negat autem uterque quodam pacto, deum esse vel deos, quia eos facit mera simulacra, et omnino tales, ut ponat eos nomine, tollat re.

94 *quam Deus*] Libri vulgati omnes *deos*: sed id pro *Deus* scriptum est. nam requiritur hic nominativus. et in seqq. quoque est singularis: *nihil a. est præstantius Deo.*

tiam quoque, et mentem a diis ad homines pervenisse: ob eamque causam majorum institutis mens, fides, virtus, concordia, consecratæ, et publice dedicatæ sunt. Quæ quî convenit penes deos esse negare, cum eorum augusta, et sancta simulacra veneremur? quod si inest in hominum genere mens, fides, virtus, concordia: unde hæc in terras, nisi a superis, defluere potuerunt? [95] cumque sint in nobis consilium, ratio, prudentia; necesse est, deos hæc ipsa habere majora, nec habere solum, sed etiam his uti in maximis, et
80 optimis rebus. Nihil autem est nec majus, nec melius mundo. necesse est ergo, eum deorum consilio, et providentia administrari. Postremo cum satis docuerimus, hos esse deos, quorum insignem vim, et illustrem faciem videremus,
p. 42. solem dico, et lunam, et vagas stellas, et inerrantes, et cælum,
a. et mundum ipsum, et earum rerum vim, quæ inessent in omni mundo, cum magno usu, et commoditate generis humani: efficitur, omnia regi divina mente atque providentia. Ac de prima quidem parte satis dictum est.

32 Sequitur, ut doceam, omnia subjecta esse naturæ, eaque
81 ab ea pulcerrime regi. Sed quid sit ipsa natura, explicandum est ante breviter, quo facilius id, quod docere volumus, intelligi possit. Namque alii naturam censent esse vim quandam sine ratione, cientem motus in corporibus necessarios: alii autem, vim participem rationis, atque ordinis; tamquam via progredientem, declarantemque, quid cujusque rei causa efficiat, quid sequatur, cujus sollertiam nulla ars, nulla manus, nemo opifex consequi possit imitando. seminis enim vim esse tantam, ut id, quamquam sit perexiguum, tamen si inciderit in concipientem, comprehendentemque naturam, nactumque sit materiam, qua ali, augerique possit, ita fingat et efficiat in suo quidque genere; partim ut tantummodo per stirpes alantur suas, partim ut moveri etiam, et sentire, et appetere possint, et ex sese similia sui gignere.
82 Sunt autem, qui omnia naturæ nomine appellent, ut Epicurus, qui ita dividit, omnium, quæ sint, naturam, esse corpora, et inane, quæque his accidant. Sed nos cum dicimus, Natura constare, administrarique mundum; non ita dicimus, ut glebam, aut fragmentum lapidis, aut aliquid ejusmodi, [96] nulla cohærendi natura; sed ut arborem, ut animal, in
b. quibus nulla temeritas, sed ordo apparet, et artis quædam
33 similitudo. Quod si ea, quæ a terra stirpibus continentur,

95 *cumque sint in nobis*] *sint* edidi cum Davisio pro *sit:* quia et in libris vett. sic est, et quia post etiam est pluralis, *Deos hæc ipsa habere majora.*

96 *nulla cohærendi natura*] Hæsere in hoc viri docti, fassi, se non intelligere, atque inde ad conjecturas confugere. Ego intelligo, non tali natura, ut opera alia partibus apte structis et nexis, et absolutionem habentia. v. Clav. in *cohærere.* patet e sqq.

arte naturæ vivunt, et vigent: profecto ipsa terra eadem vi con- 83
tinetur, et arte naturæ, quippe quæ gravidata seminibus,
omnia pariat, et fundat ex sese, stirpes amplexa alat et augeat,
ipsaque alatur vicissim a superis, externisque naturis. Ejus-
demque exspirationibus aër alitur, et æther, et omnia supera.
Ita, si terra natura tenetur et viget, eadem ratio in reliquo
mundo est. stirpes enim terræ inhærent. animantes autem
adspiratione aëris sustinentur: ipseque aër nobiscum videt,
nobiscum audit, nobiscum sonat. nihil enim eorum sine eo
fieri potest. Quin etiam movetur nobiscum. quacumque
enim imus, quacumque movemur, videtur quasi locum dare,
et cedere. Quæque in medium locum mundi, qui est in- 84
fimus, et quæ a medio in superum, quæque conversione
rotunda circum medium feruntur, ea continentem mundi
efficiunt unamque naturam. Et cum quattuor sint genera
corporum, vicissitudine eorum mundi continuata natura est.
Nam ex terra, aqua; ex aqua, oritur aër: ex aëre, æther:
deinde retrorsum vicissim ex æthere, aër; ex aëre, aqua;
ex aqua, terra infima. Sic naturis his, ex quibus omnia
constant, sursum, deorsum, ultro, citroque commeantibus,
mundi partium conjunctio continetur. Quæ aut sempiterna 85
sit necesse est, hoc eodem ornatu, quem videmus: aut certe
perdiuturna, permanens ad longinquum, et immensum pæne
tempus. 97 Quorum utrumvis sit, sequitur, natura mundum
administrari. Quæ enim classium navigatio, aut quæ in-
structio exercitus, aut rursus (ut ea, quæ natura efficit, con-
feramus) quæ procreatio vitis, aut arboris, quæ porro ani-
mantis figura, conformatioque membrorum, tantam naturæ p. 43.
sollertiam significat, quantam ipse mundus? aut igitur nihil a.
est, quod sentiente natura regatur: aut mundum regi con-
fitendum est. Etenim qui reliquas naturas omnes, earum- 86
que semina contineat, quî potest ipse non natura admini-
strari? ut, siqui dentes, et pubertatem natura dicat exsistere:
ipsum autem hominem, cui ea exsistant, non constare na-
tura: non intelligat, ea, quæ efferant aliquid ex sese, per-
fectiores habere naturas, quam ea, quæ ex iis efferantur.
Omnium autem rerum, quæ natura administrantur, semina- 34
tor et sator et parens, ut ita dicam, atque educator, et altor
est mundus: omniaque, sicut membra et partes suas, nutrica-
tur, et continet. Quod si mundi partes natura administran-
tur, necesse est mundum ipsum natura administrari: cujus
quidem administratio nihil habet in se, quod reprehendi
possit. ex iis enim naturis, quæ erant, quod effici potuit

97 *Quorum utrumvis ut sit*] *ut* delevit Davisius. non repertum in Ms. Regio, et supervacuum. non sum imitatus: quia potest esse pro *fac*. est autem breviloquentia, pro fac esse alterutrum, et quidem utrumlibet: sed tamen magis placet deleri.

87 optimum, effectum est. Doceat ergo aliquis potuisse melius.
Sed nemo umquam docebit: et, si quis corrigere aliquid
volet, aut deterius faciet, aut id, quod fieri non potuit, de-
siderabit. Quod si omnes mundi partes ita constitutæ sunt,
ut neque ad usum meliores potuerint esse, neque ad speciem
pulcriores: videamus, utrum ea fortuita sint, an eo statu,
quo cohærere nullo modo potuerint, nisi sensu moderante,
divinaque providentia. Si ergo meliora sunt ea, quæ natura,
quam illa quæ arte perfecta sunt: nec ars efficit quidquam
sine ratione: ne natura quidem rationis expers est habenda.
Quî igitur convenit, signum aut tabulam pictam cum ad-
b. spexeris, scire adhibitam esse artem: cumque procul cursum
navigii videris, non dubitare, quin id ratione atque arte
moveatur: aut cum solarium vel descriptum, aut ex aqua,
contuere, intelligere declarari horas arte, non casu: mun-
dum autem, qui et has ipsas artes, et earum artifices, et
cuncta complectatur, consilii, et rationis esse expertem
88 putare? Quod si in Scythiam, aut in Britanniam, sphæram
aliquis tulerit hanc, quam nuper familiaris noster effecit
Posidonius, cujus singulæ conversiones idem efficiunt in
sole, et in luna, et in quinque stellis errantibus, quod efficitur
in cælo singulis diebus et noctibus: quis in illa barbarie
35 dubitet, quin ea sphæra sit perfecta ratione? Hi autem
dubitant de mundo, ex quo et oriuntur et fiunt omnia, casune
ipse sit effectus, aut necessitate aliqua, an ratione ac mente
divina: et Archimedem arbitrantur plus valuisse in imitandis
sphæræ conversionibus, quam naturam in efficiendis, præ-
sertim cum multis partibus sint illa perfecta, quam hæc
89 simulata, sollertius. Atqui ille apud Attium pastor, qui
navem numquam ante vidisset, ut procul divinum et novum
vehiculum Argonautarum e monte conspexit, primo admirans
et perterritus, hoc modo loquitur:

— [98] *tanta moles labitur*
*Fremebunda ex alto, ingenti sonitu, et spiritu:*
*Præ se undas volvit: vortices vi suscitat,*
*Ruit prolapsa: pelagus respergit:* [99] *profluit.*
*Ita dum interruptum credas nimbum volvier,*
*Dum quod sublime ventis expulsum rapi*
*Saxum, aut procellis, vel globosos turbines*
*Exsistere ictos undis concursantibus:*
*Nisi quas terrestres Pontus strages conciet:*

98 *tanta moles*] Hos versus hinc repetit Priscianus de metris comicis apud Putsch. p. 1325. cum varietate quadam.

99 *profluit*] Priscianus habet *reflat*, quod præferunt Lambinus, Davisius; quia metrum vocem dissyllabam requirit. mox pro *dum—dum* Buherius *tum—tum*: nam *dum* quidem non bene convenit sententiæ. idem mox pro *ictos* legi vult *actos*: placet.

*Aut forte Triton fuscina evertens specus,* p. 44.
*Subter radices penitus undanti in freto* a.
*Molem ex profundo saxeam* [100] *ad cælum eruit.*

Dubitat primo, quæ sit ea natura, quam cernit ignotam: idemque, juvenibus visis, auditoque nautico cantu,

[1] *Sicut inciti, atque alacres rostris perfremunt*
*Delphini.—*

item alia multa.

*— Silvani melo*
*Consimilem ad aures cantum, et auditum refert.*

Ergo ut hic primo adspectu inanimum quiddam, sensuque 90
vacuum, se putat cernere; post autem signis certioribus, quale sit id, de quo dubitaverat, incipit suspicari: sic philosophi debuerunt, si forte eos primus adspectus mundi conturbaverat, postea, cum vidissent motus ejus finitos, et æquabiles, omniaque ratis ordinibus moderata, immutabilique constantia, intelligere inesse aliquem non solum habitatorem in hac cælesti ac divina domo, sed etiam rectorem, et moderatorem, et tamquam architectum tanti operis, tantique muneris. Nunc autem mihi videntur ne suspicari quidem, 36
quanta sit admirabilitas cælestium rerum, atque terrestrium.

Principio enim terra sita in media parte mundi, circumfusa 91
undique est hac [2] animabili spirabilique natura, cui nomen est aër, Græcum illud quidem, sed perceptum jam tamen usu a nostris: tritum est enim pro Latino. Hunc rursus amplectitur immensus æther, qui constat ex altissimis ignibus. Mutuemur hoc quoque verbum, dicaturque tam æther Latine, quam dicitur aër: etsi interpretatur Pacuvius;

*Hoc, quod memoro, nostri cælum, Graji perhibent æthera.*

[3] Quasi vero non Grajus hoc dicat. At Latine loquitur. Siquidem nos non quasi Græce loquentem [4] audiamus. Do- b.
cet idem alio loco:

[5] *Grajugena de isto aperit ipsa oratio.*

Sed ad majora redeamus. Ex æthere igitur innumerabiles 92
flammæ siderum exsistunt: quorum est princeps sol, omnia

100 *ad cælum eruit*] Priscianus habet *vomit: quæ est glossa.*

1 *Sicut inciti*] Quia metrum laborat, correxit P. Manutius *sicut citi:* Davisius *ut citi:* quod prætulerim.

2 *animabili sp. natura*] Probus Grammaticus apud Putsch. habet *animali.* bene.

3 *Quasi vero non Grajus*] Hoc ad Pacuvium non pertinet, qui fuit Latinus, sed ad personam, quæ in fabula loquens inducebatur: ea erat Græca.

4 *audiamus*] Conjeci *audimus.*

5 *Grajugena de isto*] Grotius correxit, *Grajugenam te esse a. ipsa oratio:* quod superiori, *quasi v. non Grajus hoc dicat,* optime consentit. placuit et Vossio.

clarissima luce collustrans, multis partibus major, atque
amplior, quam terra universa: deinde reliqua sidera magni-
tudinibus immensis. Atque hi tanti ignes, tamque multi,
non modo nihil nocent terris, rebusque terrestribus, sed ita
prosunt, ut [6] si mota loco sint, conflagrare terras necesse sit
a tantis ardoribus, moderatione, et temperatione sublata.
37 Hic ego non mirer esse quemquam, qui sibi persuadeat, cor-
93 pora quædam solida, atque individua, vi et gravitate ferri,
mundumque effici ornatissimum, et pulcerrimum ex eorum
corporum concursione fortuita? Hoc qui existimat fieri po-
tuisse, non intelligo, cur non idem putet, si innumerabiles
unius et viginti formæ litterarum vel aureæ, vel quales libet,
aliquo conjiciantur, posse ex his in terram excussis annales
Ennii, ut deinceps legi possint, effici: quod nescio an ne in
94 uno quidem versu possit tantum valere fortuna. Isti autem
quemadmodum asseverant, ex corpusculis non colore, non
qualitate aliqua, quam *ποιότητα* Græci vocant, non sensu
præditis, sed concurrentibus temere atque casu, mundum
esse perfectum? vel innumerabiles potius in omni puncto
temporis alios nasci, alios interire? Quod si mundum efficere
potest concursus atomorum, cur porticum, cur templum, cur
domum, cur urbem non potest? quæ sunt minus operosa,
et multo quidem faciliora. Certe ita temere de mundo
p. 45. effutiunt, ut mihi quidem numquam hunc admirabilem cæli
a. ornatum, qui locus est proximus, suspexisse videantur. Præ-
95 clare ergo Aristoteles, *si essent*, inquit, *qui sub terra semper
habitavissent, bonis et illustribus domiciliis, quæ essent ornata
signis, atque picturis, instructaque rebus iis omnibus, quibus
abundant ii, qui beati putantur, nec tamen exissent umquam
supra terram: accepissent autem fama, et auditione, esse quod-
dam numen, et vim deorum: deinde aliquo tempore, patefactis
terræ faucibus, ex illis abditis sedibus evadere in hæc loca, quæ
nos incolimus, atque exire potuissent: cum repente terram,
et maria, cælumque vidissent; nubium magnitudinem, vento-
rumque vim cognovissent, adspexissentque solem, ejusque tum
magnitudinem, pulcritudinemque, tum etiam efficientiam co-
gnovissent, quod is diem efficeret, toto cælo luce diffusa: cum
autem terras nox opacasset, tum cælum totum cernerent astris
distinctum, et ornatum, lunæque luminum varietatem tum
crescentis, tum senescentis, eorumque omnium ortus, et occasus,
atque in omni æternitate ratos, immutabilesque cursus:* [7] *hæc
cum viderent, profecto et esse deos, et hæc tanta opera deorum*
38 *esse arbitrarentur.* Atque hæc quidem ille. Nos autem

6 *si mota loco sint*] Sc. ut vicina magis terræ fiant.

7 *hæc cum viderent*] Int. inquam: est enim resumtio initii post longam parenthesin, orationem longius tractam: quamquam Mss. quidam habent: *quæ cum viderent*. ut ed. Ven. 1494. et aliæ.

tenebras cogitemus tantas, quantæ quondam eruptione Æt- 96
næorum ignium finitimas regiones obscuravisse dicuntur, ut per biduum nemo hominem homo agnosceret: cum autem tertio die sol illuxisset, tum ut revixisse sibi viderentur. Quod si hoc idem ex æternis tenebris contingeret, ut subito lucem adspiceremus: quænam species cæli videretur? Sed assiduitate quotidiana et consuetudine oculorum assuescunt b.
animi: neque admirantur, neque requirunt rationes earum rerum, quas semper vident: proinde quasi novitas nos magis, quam magnitudo rerum debeat ad exquirendas causas excitare. Quis enim hunc hominem dixerit, qui cum tam 97
certos cæli motus, tam ratos astrorum ordines, tamque omnia inter se connexa et apta viderit, neget in his ullam inesse rationem, eaque casu fieri dicat, quæ quanto consilio gerantur, nullo consilio assequi possumus? An cum machinatione quadam moveri aliquid videmus, ut sphæram, [8] ut horas, ut alia permulta; non dubitamus, quin illa opera sint rationis: cum autem impetum cæli admirabili cum celeritate moveri, vertique videamus, constantissime conficientem vicissitudines anniversarias, cum summa salute et conservatione rerum omnium: dubitamus, quin ea non solum ratione fiant, sed etiam excellenti quadam, divinaque ratione? Licet enim jam, re- 98
mota subtilitate disputandi, oculis quodammodo contemplari pulcritudinem rerum earum, quas divina providentia dicimus constitutas.

Ac principio terra universa cernatur, locata in media mundi 39
sede, solida, et globosa, et undique ipsa in sese nutibus suis conglobata, vestita floribus, herbis, arboribus, frugibus. quorum omnium incredibilis multitudo, insatiabili varietate distinguitur. Adde huc fontium gelidas peremnitates, liquores perlucidos amnium, riparum vestitus viridissimos, speluncarum concavas altitudines, saxorum asperitates, impendentium montium altitudines, immensitatesque camporum: adde etiam reconditas auri, argentique venas, infinitamque vim marmoris. Quæ vero, et quam varia genera bestiarum 99
vel cicurum, vel ferarum? qui volucrum lapsus, atque can- p. 46.
tus? qui pecudum pastus? quæ vita silvestrium? Quid jam a.
de hominum genere dicam? qui quasi cultores terræ constituti, non patiuntur eam, nec immanitate beluarum efferari, nec stirpium asperitate vastari: quorumque operibus agri, insulæ, litoraque collucent, distincta tectis, et urbibus. Quæ si, ut animis, sic oculis videre possemus, nemo cunctam intuens terram, de divina ratione dubitaret. At vero quanta 100
maris est pulcritudo? quæ species universi? quæ multitudo et varietas insularum? quæ amœnitates orarum et litorum?

8 *ut horas*] Hic necessario horologium intelligi debet. v. Clav.

quot genera, quamque disparia partim submersarum, partim
fluitantium et innantium beluarum, partim ad saxa nativis
testis inhærentium? Ipsum autem mare [9] sic terram appe-
tens litoribus eludit, ut una ex duabus naturis conflata videa-
101 tur. Exinde mari finitimus aër, [10] die et nocte distinguitur:
isque tum fusus, et extenuatus sublime fertur; tum autem
concretus, in nubes cogitur, humoremque colligens terram
auget imbribus: tum effluens huc et illuc, ventos efficit.
Idem annuas frigorum et calorum facit varietates: idemque
et volatus alitum sustinet, et spiritu ductus alit et sustentat
40 animantes. Restat ultimus, et a domiciliis nostris altissi-
mus, omnia cingens et coërcens cæli complexus, qui idem
æther vocatur, extrema ora et determinatio mundi: in quo,
cum admirabilitate maxima, igneæ formæ cursus ordinatos
102 definiunt. E quibus sol, cujus magnitudine multis partibus
terra superatur, circum eam ipsam volvitur. isque oriens et
occidens, diem noctemque conficit et modo accedens, tum
b. autem recedens, binas in singulis annis reversiones ab extre-
mo contrarias facit: [11] quarum intervallo tum quasi tristitia
quædam contrahit terram, tum vicissim lætificat, ut cum
103 cælo hilarata videatur. Luna autem, quæ est, ut ostendunt
mathematici, major, quam dimidia pars terræ, iisdem spatiis
vagatur, quibus sol: sed tum congrediens cum sole, tum
digrediens, et eam lucem, quam a sole accepit, mittit in ter-
ras, et varias ipsa mutationes lucis habet: atque etiam tum
subjecta atque opposita soli, radios ejus, et lumen obscurat,
tum ipsa incidens in umbram terræ, cum est e regione solis,
interpositu interjectuque terræ, repente deficit. iisdemque
spatiis hæ stellæ, quas vagas dicimus, circum terram ferun-
tur, eodemque modo oriuntur et occidunt: quarum motus
tum incitantur, tum retardantur, sæpe etiam insistunt. Quo
spectaculo nihil potest admirabilius esse, nihil pulcrius.
104 Sequitur stellarum inerrantium maxima multitudo: [12] qua-
rum ita descripta distinctio est, ut ex nota figurarum simili-
41 tudine nomina invenerint. Atque hoc loco me intuens, Utar,

9 *sic terram appetens litoribus eludit*] Edd. vett. habent *cludit*, ut Ven. 1494. pro *claudit*. Mss. fere *eludit*, ut Guelf. pro quo Davisius reposuit *alludit*, quod certe facilius est. et ita in hac re est et Topic. 7. ubi tamen etiam libri quidam *eluderet* habent. mihi placet *cludit*, i. e. ambit, circumdat. nam id sequentibus *ut una e duabus naturis conflata videatur*, melius convenit, quam *eludit* et *alludit*.

10 *die et nocte distinguitur*] Nempe specie, die clarus, nocte obscurus.

11 *quarum intervallo tum—contrahit, tum lætificat*] Hæret hic frustra Davisius. Sensus est, sol cum ad alterum terminum, brumam, recedit, terram contrahit, frigore ejus adspectum tristem efficiens, tum recedens versus solstitium eam lætiorem efficit, viriditate arborum &c.

12 *quarum ita descripta distinctio est*] Quæ ita collocatæ sunt et dispositæ, ut figuras efficiant, similes animantibus &c. unde nomina acceperunt. Pro *notarum* Mss. quidam etiam Gu. et edd. vett. *nota*: quod non displicet.

inquit, carminibus Arati, eis, quæ a te admodum adolescentulo conversa, ita me delectant, quia Latina sunt, ut multa ex iis memoria teneam. Ergo, ut oculis [13] assidue videmus sine ulla mutatione, aut varietate,

*Cetera labuntur celeri cælestia motu,*
*Cum cæloque simul noctesque diesque feruntur,*

quorum contemplatione nullius expleri potest animus, natu- 105
ræ constantiam videre cupientis.

*Extremusque adeo duplici de cardine vertex*
*Dicitur esse polus.*

Hunc circum ἄρκτοι duæ feruntur, numquam occidentes.

*Ex his altera apud Graios Cynosura vocatur,*
*Altera dicitur esse Helice ;*

cujus quidem clarissimas stellas totis noctibus cernimus, p. 47. a.

*Quas nostri septem soliti vocitare Triones.*

Paribusque stellis similiter distinctis eundem cæli verticem 106
lustrat parva Cynosura.

*Hac fidunt duce nocturna Phœnices in alto.*
*Sed prior illa magis stellis distincta refulget,*
*Et late prima confestim a nocte videtur.*
*Hæc vero parva est : sed nautis usus in hac est.*
*Nam cursu interiore brevi convertitur orbe.*

Et quo sit earum stellarum admirabilior adspectus, 42

*Has inter, veluti rapido cum gurgite flumen,*
*Torvu' Draco serpit, subter supraque revolvens*
*Sese, conficiensque sinus e corpore flexas.*

[14] Ejus cum totius est præclara species, in primis suspicienda 107
est figura capitis atque ardor oculorum.

*Huic non una modo caput ornans stella relucet,*
*Verum tempora sunt duplici fulgore notata,*
*E trucibusque oculis duo fervida lumina flagrant,*
*Atque uno mentum radianti sidere lucet :*
*Obstipum caput, et tereti cervice reflexum*
*Obtutum in cauda majoris figere dicas.*

Et reliquum quidem corpus draconis totis noctibus cerni- 108
mus ;

*Hoc caput hîc paullum sese, subitoque recondit.*
*Ortus ubi atque obitus* [15] *parte admiscentur in una.*

13 *assidue videmus*] Sc. stellas fixas : puto verbum aliquod excidisse, e. c. *illas.*

14 *Ejus cum totius e. p. species, in primis*] Puto ante *in primis* addendum esse *tum,* quod respondeat τῷ *cum.*

15 *parte admiscentur in una*] i. e. ubi oriens et occidens conjunguntur. de plagis cœli sermo est.

Id autem caput,

*Attingens defessa velut mærentis imago.*
*Vertitur ;*

quam quidem Græci

*Engonasin vocitant, genibus quia nixa feratur.*
*Hic illa eximio posita est fulgore Corona.*

109 Atque hæc quidem a tergo : propter caput autem Anguite-
b. nens :

*Quem claro perhibent Ophiuchum nomine Graji.*
*Hic pressu duplici palmarum continet anguem,*
*Ejus et ipse manet religatus corpore toto :*
*Namque virum medium serpens* [16] *sub pectora cingit.*
*Ille tamen nitens graviter vestigia ponit,*
*Atque oculos urget pedibus, pectusque Nepai.*

Septem autem triones sequitur

*Arctophylax, vulgo qui dicitur esse Bootes :*
*Quod quasi temone adjunctam præ se quatit Arctum.*

110 Dein quæ sequuntur. Huic enim Booti

*—— Subter præcordia fixa videtur*
*Stella micans radiis Arcturus nomine claro :*

cui subjecta fertur,

*Spicum illustre tenens splendenti corpore Virgo.*

43 Atque ita demetata signa sunt, ut in tantis descriptionibus divina sollertia appareat.

*Et natos Geminos invises sub caput Arcti.*
*Subjectus media est cancer, pedibusque tenetur*
*Magni' Leo, tremulam quatiens e corpore flammam.*

Auriga

*Sub læva Geminorum obductus parte feretur.*
*Adversum caput huic Helice truculenta tuetur.*
*At Capra lævum humerum clara obtinet.*

Tum quæ sequuntur,

*Verum hæc est magno atque illustri prædita signo.*
*Contra Hædi exiguum jaciunt mortalibus ignem.*

Cujus sub pedibus

*Corniger est valido connexus corpore Taurus.*

111 Ejus caput stellis conspersum est frequentibus
p. 48. a. *Has Græci stellas, Hyadas vocitare suerunt :*

16 *sub pectora*] Puto *pectore* ; nisi *sub et cingit* distincte dicuntur pro *succingit*.

a pluendo; ὕειν enim est pluere. Nostri imperite suculas: [17] quasi a subus essent, non ab imbribus nominatæ. Minorem autem Septentrionem Cepheus passis palmis [18] terga subsequitur.

*Namque ipsum ad tergum Cynosuræ vertitur Arcti.*

Hunc antecedit

*Obscura specie stellarum Cassiopea.*
*Hanc autem illustri versatur corpore propter*
*Andromeda, aufugiens adspectum mæsta parentis.*
*Huic Equus ille jubam quatiens fulgore micanti,*
*Summum contingit caput alvo: stellaque jungens*
*Una, tenet duplices communi lumine formas,*
*Æternum ex astris cupiens connectere nodum.*
*Exin contortis Aries cum cornibus hæret.*

Quem propter

*Pisces, quorum alter paullum prælabitur ante,*
*Et magis horriferis aquilonis tangitur auris.*

Ad pedes Andromedæ Perseus describitur, 44

*Quem summa ab regione aquilonis flamina pulsant.* 112
*At [19] propter lævum genus omni ex parte locatas*
*Parvas Vergilias tenui cum luce videbis.*
*Inde [20] Fides leviter posita, et convexa videtur.*
*Inde est ales avis lato sub tegmine cæli.*

Capiti autem Equi proximat Aquarii dextra, totusque deinceps Aquarius.

*Tum gelidum valido de pectore frigus anhelans,*
*[21] Corpore semif.ro magno Capricornus in orbe.*
*Quem cum perpetuo vestivit lumine Titan,*
*Brumali flectens contorquet tempore currum.*

Hinc autem adspicitur, 113

*Ut sese ostendens emergit Scorpius alte*
*Posteriore trahens flexum vi corporis arcum,*
*Quem propter nitens pennis convolvitur ales.*
*At propter se Aquila ardenti cum corpore portat.*

17 *quasi a subus essent*] Sic Ms. Gu. sic et in Mss. reperit Davisius. Vulgo est *suibus*.

18 *terga subsequitur*] Davisius e Ms. dedit *a tergo*. bene.

19 *propter lævum genus*] *genu* cum aliis Mss. apud Davisium habet Guelf. at edd. *genus*, quod pro *genu* olim dictum docent Grammatici et hic ad evitandum hiatum a Cicerone positum videtur.

20 *Fides—et convexa*] Int. Citharam. *Convexa* habent plures Mss etiam Guelf. item editiones veteres quædam Ven. 1494. Mediol. Ascens. Sensus esse videtur, leniter acclinata ad pedes Andromedæ.

21 *Corpore semifero*] Quia ex capro et pisce compositus est, *semiferum* dixit, ob setosam partem alteram, nisi forte legendum *setigero*.

Deinde Delphinus.

*Exinde Orion obliquo corpore nitens.*

Quem subsequens,

*Fervidus ille Canis stellarum luce refulget.*

Post Lepus subsequitur,

*Curriculum numquam defesso corpore sedans.*
*At Canis ad caudam serpens prolabitur Argo.*
*Hanc Aries tegit, et squamoso corpore Pisces,*
*Fluminis illustri tangentem corpore ripas.*

114 [22] Quem longe serpentem et manantem

*—— adspicies, proceraque Vincla videbis,*
*Quæ retinent Pisces caudarum a parte locata.*
*Inde Nepæ cernes propter fulgentis acumen,*
*Aram, quam flatu permulcet spiritus austri.*

Propter quæ Centaurus

*Cedit, Equi partes properans* [23] *submergere chelis.*
*Hic dextram porgens, quadrupes qua vasta tenetur,*
*Tendit, et illustrem truculentus* [24] *cedit ad aram,*
*Hic sese* [25] *infernis de partibus erigit Hydra:*

cujus longe corpus est fusum;

*In medioque sinu fulgens Cratera relucet.*
*Extremam nitens plumato corpore Corvus*
*Rostro tundit: et hic Geminis est ille sub ipsis*
*Ante-Canem, Grajo Procyon qui nomine fertur.*

115 Hæc omnis descriptio siderum, atque hic tantus cæli ornatus, ex corporibus huc et illuc, casu et temere [26] concursantibus potuisse effici, cuiquam sano videri potest? aut vero
p. 49. alia quæ natura, mentis et rationis expers, hæc efficere po-
a. tuit, quæ non modo ut fierent, ratione eguerunt, sed intelligi qualia sint, sine summa ratione non possunt?

45 Nec vero hæc solum admirabilia, sed nihil majus, quam quod ita stabilis est mundus, atque ita cohæret ad permanendum, ut nihil ne excogitari quidem possit aptius. omnes enim partes ejus undique medium locum capessentes, nitun-

22 *Quem longe*] Sic Mss. etiam Guelf. et edd. pr. recentiores *quam*. *quem* refertur ad *fluvius*, quod verbum latet in *flumen*. exempla plura hujusmodi sunt apud veteres Græcos et Latinos.

23 *submergere chelis*] Sic Ms. Guelf. et edd. recentiores, at vett. *cetis*. *chelæ* sunt apud Aratum. Pro *submergere* Mss. quidam *subjungere*, quod recepit Davisius. Sensus est idem in vulgata lectione.

24 *cedit ad aram*] Reposui *cedit*. i. e. vadit, pro vulg. *cædit* e Ms. Guelf. sic legendum esse mihi semper visum est.

25 *infernis de partibus*] *de* pro *e* dedi cum Davisio. sic et Ms. Guelf. et edd. vett.

26 *concursantibus*] Davisius e Mss. quibusdam dedit *cursantibus*, quia non sermo sit de atomis concursantibus, ut supra. sed et *concursare* pro cursare dicitur. v. Clavis in *concursare*.

tur æqualiter. maxime autem corpora inter se juncta perma-
nent, cum quodam quasi vinculo circumdato colligantur:
quod facit ea natura, quæ per omnem mundum omnia
mente, et ratione conficiens funditur, et ad medium rapit, et
convertit extrema. Quocirca si mundus globosus est, ob 116
eamque causam omnes ejus partes undique æquabiles, ipsæ
per se, atque inter se continentur: contingere idem terræ
necesse est, ut, omnibus ejus partibus in medium vergenti-
bus, (id autem medium, infimum in sphæra est) nihil inter-
rumpat, quo labefactari possit tanta contentio gravitatis et
ponderum. Eademque ratione mare, cum supra terram sit,
medium tamen terræ locum expetens, conglobatur undique
æquabiliter, neque redundat umquam, neque effunditur.
Huic autem continens aër, [27] fertur ille quidem levitate sub- 117
limi, sed tamen in omnes partes se ipse fundit. itaque et
mari continuatus, et junctus est, et natura fertur ad cælum:
cujus tenuitate, et calore temperatus, vitalem, et salutarem
spiritum præbet animantibus. Quem complexa summa pars
cæli, [28] quæ æthra dicitur, et suum retinet ardorem tenuem,
et nulla admistione concretum; et cum aëris extremitate
conjungitur. In æthere autem astra volvuntur; quæ se et 46
nixu suo conglobata continent: et forma ipsa, figuraque, b.
sua momenta sustentant. sunt enim rotunda: quibus formis,
ut ante dixisse videor, minime noceri potest. Sunt autem 118
stellæ natura flammeæ. quocirca terræ, maris, aquarum vapo-
ribus aluntur iis, qui a sole ex agris tepefactis, et ex aquis
excitantur: quibus altæ, renovatæque stellæ, atque omnis
æther, refundunt eadem, et rursum trahunt indidem, nihil ut
fere intereat, aut admodum paullulum, quod astrorum ignis,
et ætheris flamma consumat. Ex quo eventurum nostri pu-
tant id, de quo Panætium addubitare dicebant, ut ad extre-
mum omnis mundus ignesceret, cum, humore consumto,
neque terra ali posset, neque remearet aër; cujus ortus,
aqua omni exhausta, esse non posset: ita relinqui nihil præ-
ter ignem; a quo rursum animante, ac deo renovatio mundi
fieret, atque idem ornatus oriretur. Nolo in stellarum ra- 119
tione multus vobis videri, maximeque earum, quæ errare di-
cuntur. quarum tantus est concentus ex dissimillimis moti-
bus, ut, cum summa Saturni refrigeret; media Martis in-

27 *fertur ille q. levitate sublimi*] Sic omnes edd. quas vidi: nisi quod Davisius e var. lect. quorumdam Mss. in margine edidit *sublimis*. et potuit litera ultima absorberi prima sequentis verbi *sed*. putem tamen vulgatum defendi posse, si non accipitur pro epitheto levitatis, quod esset ineptum, sed absolute pro *in sublimi*. nam et alibi *sublime* ponitur pro in sublime vel in sublimi.

28 *quæ æthra dicitur*] Sic Mss. quidam et edd. Bonon. Mediol. Ascens. et inde a Victorio aliæ, pro eo, quod ante edebatur, *æthera*, ut est in Mss. quibusdam vel *ætherea*. Davisius edidit *æther*: et sic alibi in his libris dicit Cicero et statim post: *in æthere autem* sed ita deberet esse, *qui æther dicitur*.

cendat, his interjecta Jovis illustret, et temperet, infraque Martem duæ Soli obediant, ipse Sol mundum omnem sua luce compleat, ab eoque Luna illuminata graviditates, et partus afferat, maturitatesque gignendi. Quæ copulatio rerum, et quasi consentiens ad mundi incolumitatem coagmentatio naturæ, quem non movet; hunc horum nihil umquam reputavisse certo scio.

47 [29] Age ut a cœlestibus rebus ad terrestres veniamus; quid
120 est in his, in quo non naturæ ratio intelligentis appareat? Principio, eorum, quæ gignuntur e terra, stirpes et stabilita-
p. 50. a. tem dant iis, quæ sustinent, et ex terra succum trahunt, quo alantur ea, quæ radicibus continentur: obducunturque libro, aut cortice trunci, quo sint a frigoribus et caloribus tutiores. Jam vero vites sic claviculis adminicula, tamquam manibus, apprehendunt, atque se ita erigunt, ut animantes. Quin etiam [30] a caulibus brassicisque, si propter sati sint, ut a pestiferis, et nocentibus, refugere dicuntur, nec eos ulla ex
121 parte contingere. Animantium vero quanta varietas est? quanta ad eam rem vis, ut in suo quæque genere permaneant? quarum aliæ coriis tectæ sunt, aliæ villis vestitæ, aliæ spinis hirsutæ: pluma alias, alias squama videmus obductas: alias esse cornibus armatas, alias habere effugia pennarum. Pastum autem animantibus large, et copiose natura eum, qui cuique aptus erat, comparavit. Enumerare possum ad eum pastum capessendum, conficiendumque, quæ sit in figuris animantium, et quam sollers, subtilisque descriptio partium, quamque admirabilis fabrica membrorum. omnia enim, quæ quidem intus inclusa sunt, ita nata, atque ita locata sunt, ut nihil eorum supervacaneum sit, nihil ad vitam
122 retinendam non necessarium. Dedit autem eadem natura beluis et sensum, et appetitum; ut altero conatum haberent ad naturales pastus capessendos, altero secernerent pestifera a salutaribus. Jam vero alia animalia gradiendo, alia serpendo ad pastum accedunt, alia volando, alia nando: cibumque partim oris hiatu, et dentibus ipsis capessunt, partim unguium tenacitate arripiunt, partim aduncitate rostrorum:
b. alia sugunt, alia carpunt, alia vorant, alia mandunt. Atque etiam aliorum ea est humilitas, ut cibum terrestrem rostris
123 facile contingant. Quæ autem altiora sunt, ut anseres, ut cygni, ut grues, ut cameli; adjuvantur proceritate collorum. Manus etiam data elephantis, quia propter magnitudinem
48 corporis difficiles [31] aditus habebant ad pastum. At, quibus

29 *Age ut a cœlestibus*] Semper mihi visum est, legendum esse *Atque*. nam *Age* non aptum h. l.

30 *a caulibus brassicisque*] *brassicis* pro glossa habet Davisius, quia a *caulibus* non differt. sed tamen et Plinius H. N. XVII, 24. odit vitia *et caulem et olus omne*.

31 *aditus habebant ad pastum*] In Mss. et edd. vett. quibusdam est *habeant*, in Ms. Guelf. *habeat*.

bestiis erat is cibus, ut alius generis bestiis vescerentur, aut
vires natura dedit, aut celeritatem. data est quibusdam etiam
machinatio quædam, atque sollertia: ut in araneolis, aliæ
quasi rete texunt, ut, si quid inhæserit, conficiant: aliæ au-
tem [32] ex inopinato observant, et si quid incidit, arripiunt,
idque consumunt. Pina vero, [33] (sic enim Græce dicitur)
duabus grandibus patula conchis, cum parva squilla quasi
societatem coit comparandi cibi. itaque cum pisciculi parvi
in concham hiantem innataverint, tum [34] admonita squillæ
pina morsu, comprimit conchas. Sic dissimillimis bestiolis
communiter cibus quæritur. [35] In quo admirandum est, 124
congressune aliquo inter se, an jam inde ab ortu naturæ ipsæ
congregatæ sint. Est etiam admiratio nonnulla in bestiis
aquatilibus iis, quæ gignuntur in terra: veluti crocodili, flu-
viatilesque testudines, quædamque serpentes ortæ extra
aquam, simul ac primum niti possunt, aquam persequuntur.
Quin etiam anatum ova gallinis sæpe supponimus; e quibus
pulli orti primum aluntur ab iis, ut a matribus, [36] a quibus
exclusi, fotique sunt: deinde eas relinquunt, et effugiunt se-
quentes, cum primum aquam, quasi naturalem domum, vi-
dere potuerunt. Tantam ingenuit animantibus conservandi
sui natura custodiam. Legi etiam scriptum, esse avem 49
quandam, quæ Platalea nominaretur: eam sibi cibum quæ- p. 51.
rere advolantem ad eas aves, quæ se in mari mergerent: a.
quæ cum emersissent, piscemque cepissent, usque eo pre-
mere earum capita mordicus, dum illæ captum amitterent;
id quod ipsa invaderet. Eademque hæc avis scribitur con-
chis se solere complere, easque, cum stomachi calore con-
coxerit, evomere, atque ita eligere ex iis, [37] quæ sunt escu-
lenta. Ranæ autem marinæ dicuntur obruere sese arena so- 125
lere, et moveri prope aquam: ad quas, quasi ad escam, pi-
sces cum accesserint, confici a ranis, atque consumi. Milvo
est quoddam bellum quasi naturale cum corvo. ergo alter
alterius, ubicumque nactus est, ova frangit. Illud vero ab
Aristotele animadversum, a quo pleraque, quis potest non
mirari? Grues, cum loca calidiora petentes maria transmit-
tant, trianguli efficere formam. ejus autem summo angulo
aër ab iis adversus pellitur: deinde sensim ab utroque latere,
tamquam remis, ita pennis cursus avium levatur. Basis au-

32 *ut ex inopinato*] *ut* bene delevit Davisius, abest et Ms Guelf.

33 *sic enim Græce dicitur*] Hoc frigide redundat: videtur nota glossatoris esse.

34 *admonita a squilla pina morsu*] Mss. plures, ut et Guelf. habent *admonita squilla pinæ morsu*, unde scribendum *admonita squillæ pina morsu.*

35 *In quo admirandum est*] i. e. videndum et quærendum est ob admirabilitatem rei. sic et alibi *admirari* dicitur. v. Clav. mox *ipsæ* est sua sponte, impetu naturali.

36 *a quibus exclusi fotique sunt*] Est ἓν διὰ δυοῖν. a quibus fovendo exclusi sunt.

37 *quæ sunt esculenta*] Legendum *sint.*

tem trianguli, quam grues efficiunt, ea tamquam a puppi,
ventis adjuvatur: hæque in tergo prævolantium colla et ca-
pita reponunt. quod quia ipse dux facere non potest, quia
non habet ubi nitatur, revolat, ut ipse quoque quiescat. In
ejus locum succedit ex iis, quæ acquierunt: eaque vicissi-
126 tudo in omni cursu conservatur. Multa ejusmodi proferre
possum: sed genus ipsum videtis. Jam vero illa etiam no-
tiora, quanto se opere custodiant bestiæ, ut in pastu circum-
spectent, ut in cubilibus delitescant. Atque illa mirabilia.
50 Quid ea, quæ nuper, id est paucis ante sæculis, medicorum
ingeniis reperta sunt? vomitione canes; purgatu autem
b. [38] alvos ibes Ægyptiæ curant. Auditum est, pantheras,
quæ in barbaria venenata carne caperentur, remedium quod-
dam habere; quo cum essent usæ, non morerentur: capras
autem in Creta feras, cum essent confixæ venenatis sagittis,
herbam quærere, quæ dictamnus vocaretur; quam cum gu-
127 stavissent, sagittas excidere dicunt e corpore. Cervæque
paulo ante partum perpurgant se quadam herbula, quæ Se-
selis dicitur. Jam illa cernimus, ut contra metum et vim
suis [39] se armis quæque defendat. Cornibus tauri, apri den-
tibus, morsu leones; aliæ fuga se, aliæ occultatione tutan-
tur: atramenti effusione sepiæ, torpore torpedines. multæ
51 etiam insectantes odoris intolerabili fœditate depellunt. Ut
vero perpetuus mundi esset ornatus, magna adhibita cura est
a providentia deorum, ut semper essent et bestiarum genera,
et arborum, omniumque rerum, [40] quæ altæ aut radicibus a
terra, aut stirpibus continerentur. quæ quidem omnia eam vim
seminis habent in se, ut ex uno plura generentur: idque semen
inclusum est in intima parte earum baccarum, quæ ex qua-
que stirpe funduntur: iisdemque seminibus et homines affa-
tim vescuntur, et terræ ejusdem generis stirpium renovatione
128 complentur. Quid loquar, quanta ratio in bestiis ad perpe-
tuam conservationem earum generis appareat? nam primum
aliæ mares, aliæ feminæ sunt: quod perpetuitatis causa ma-
chinata natura est. Deinde partes corporis et ad procrean-
dum, et ad concipiendum aptissimæ: et in mare, et in fæ-
mina commiscendorum corporum miræ libidines. Cum au-
tem in locis semen insedit, rapit omnem fere cibum ad sese,

38 *alvos ibes Ægyptiæ curant*] *alvos* commune est vomitioni et purgationi. forte et transponendum est post *Ægyptiæ*. aut legendum *alvi* ut vomitio et purgatio alvi sint duo diversa remedia curationis. mire in h. l. variant libri.

39 *se armis quæque defendat*] Davisius malit *defendant* quod placet. int. bestiæ: et sequitur pluralis, tauri, apri &c.

40 *quæ altæ aut radicibus a terra* &c.] Valde variant libri. Lenissimum remedium putem *a terra* adjungi verbo *altæ*: quæ *altæ a terra*, cum adolevere terræ nutrientis succo, *aut r. a. st. c. radicibus* continentur plantæ, olera et similia, *stirpibus* arbores, nisi pro *aut* malis *ac*, quod sequentia videntur suadere, in quibus tantum stirpium mentio.

[41] eoque septum fingit animal: quod cum [42] ex utero elap-
sum excidit; in iis animantibus, quæ lacte aluntur, omnis
fere cibus matrum lactescere incipit: eaque, quæ paullo ante p. 52.
nata sunt, sine magistro, duce natura, mammas appetunt, a.
earumque ubertate saturantur. Atque, ut intelligamus, ni-
hil horum esse fortuitum, et hæc omnia esse opera providæ
sollertisque naturæ; quæ multiplices fætus procreant, ut
sues, ut canes, his mammarum data est multitudo: quas
easdem paucas habent eæ bestiæ, quæ pauca gignunt. Quid 129
dicam, quantus amor bestiarum sit in educandis custodien-
disque iis, quæ procreaverunt, usque ad eum finem, dum
possint se ipsa defendere? etsi pisces, ut aiunt, ova cum
genuerunt, relinquunt. facile enim illa aqua et sustinentur,
et fætum fundunt. Testudines autem, et crocodilos dicunt, 52
cum in terra partum ediderint, obruere ova, deinde disce-
dere. ita et nascuntur, et educantur ipsa per sese. Jam
gallinæ, avesque reliquæ et quietum requirunt ad pariendum
locum, et cubilia sibi nidosque construunt, eosque quam
possunt mollissime substernunt, ut quam facillime ova ser-
ventur: ex quibus pullos cum excluserint, ita tuentur, ut et
pennis foveant, ne frigore lædantur; et, si est calor a sole,
se opponant. Cum autem pulli pennulis uti possunt, tum
volatus eorum matres prosequuntur; reliqua cura liberantur.
[43] Accedit ad nonnullorum animantium, et earum rerum, 130
quas terra gignit, conservationem, et salutem, hominum
etiam sollertia, et diligentia. Nam multæ et pecudes, et
stirpes sunt, quæ sine procuratione hominum salvæ esse non
possunt. Magnæ etiam opportunitates ad cultum homi-
num, atque abundantiam, aliæ aliis in locis reperiuntur. Æ-
gyptum Nilus irrigat, et, cum tota æstate obrutam, opple-
tamque tenuit, tum recedit, mollitosque, et oblimatos agros b.
ad serendum, relinquit. Mesopotamiam fertilem efficit Eu-
phrates: in quam quotannis quasi novos agros invehit: In-
dus vero, qui est omnium fluminum maximus, non aqua so-
lum agros lætificat, et mitigat, sed eos etiam conserit. mag-
nam enim vim seminum secum frumenti similium dicitur
deportare. Multaque alia in aliis locis commemorabilia 131
proferre possum: multos fertiles agros, alios aliorum fru-
ctuum. Sed illa quanta benignitas naturæ, quod tam multa 53
ad vescendum, tam varia, tamque jucunda gignit: neque ea
uno tempore anni: ut semper et novitate delectemur, et co-

41 *eoque septum fingit animal*] Gruterus conjecit *cœptum*: sed *septum* bene convenit seqq. *ex utero excidit*: nam *septum* animal refertur ad uterum, quo sepitur embryo ad maturitatem usque. et *cœptum* non bene convenit verbo *fingit*.

42 *ex utero elapsum excidit*] Pleonasmus in *elapsum excidit* non placet. vereor ne in *excidit* sit vitium. an fuit *exiit* sc. in lucem.

43 *Accedit etiam—hominum etiam sollertia*] Prius *etiam* delevi: utrumque abesse potest, nedum alterum debet.

pia? Quam tempestivos autem dedit, quam salutares non
modo hominum, sed etiam pecudum generi, iis denique om-
nibus, quæ oriuntur e terra, ventos Etesias? quorum flatu
nimii temperantur calores. Ab iisdem etiam maritimi cursus
celeres, et certi diriguntur. Multa prætereunda sunt: et ta-
132 men multa dicuntur. Enumerari enim non possunt flumi-
num opportunitates: æstus maritimi multum accedentes et
recedentes: montes vestiti, atque silvestres: salinæ ab ora
maritima remotissimæ: medicamentorum salutarium ple-
nissimæ terræ: artes denique innumerabiles, ad victum, et
ad vitam necessariæ. Jam diei, noctisque vicissitudo con-
servat animantes, tribuens aliud agendi tempus, aliud qui-
escendi. Sic undique omni ratione concluditur, mente con-
silioque divino omnia in hoc mundo ad salutem omnium
conservationemque admirabiliter administrari.

133 [44] Sin quæret quispiam, cujusnam causa tantarum rerum
molitio facta sit: arborumne et herbarum? quæ quamquam
sine sensu sunt, tamen a natura sustinentur. at id quidem
p. 53. absurdum est. An bestiarum? nihilo probabilius, deos mu-
a. tarum, et nihil intelligentium causa tantum laborasse. Quo-
rum igitur causa, quis dixerit, effectum esse mundum? Eo-
rum scilicet animantium, quæ ratione utuntur. hi sunt dii, et
homines: quibus profecto nihil est melius. ratio est enim,
quæ præstat omnibus. ita fit credibile, deorum, et hominum
54 causa factum esse mundum, quæque in eo sint, omnia. [45] Fa-
ciliusque intelligetur, a diis immortalibus hominibus esse
provisum, si erit tota hominis fabricatio perspecta, omnisque
134 humanæ naturæ figura, atque perfectio. Nam cum tribus
rebus animantium vita teneatur, cibo, potione, spiritu: ad
hæc omnia percipienda os est aptissimum: quod adjunctis
naribus spiritu augetur. Dentibus autem in ore constructis
manditur, atque ab his extenuatur, et molitur cibus. eorum
adversi acuti morsu dividunt escas, intimi autem conficiunt,
qui genuini vocantur: quæ confectio etiam a lingua adjuvari
135 videtur. Linguam autem ad radices ejus hærens excipit sto-
machus: quo primum illabuntur ea, quæ accepta sunt: oris
utraque ex parte tonsillas attingens, palato extremo atque
intimo terminatur. Atque is, agitatione et motibus linguæ
cum depulsum et quasi detrusum cibum accepit, [46] depellit.

44 *Sin quærat quispiam*] In *quærat* variant libri. plerique habent *quæret*, Ms. Guelf. *quæreret*. mihi forma *Sin quærat* non placet. nam non convenit consequenti *et id quidem absurdum est* Ego putem *sin* delendum esse. ita bene membra sibi respondent. similiter post in altera parte est: *Quorum igitur causa quis dixerit effectum esse mundum*.

45 *Fac. intelligetur*] Sic edd. quædam veteres. Mss. etiam Guelf. et edd. in primis recentiores, *intelligitur*, non bene. *intelligetur* etiam Davisius edidit.

46 *depellit*] Sc. in ventriculum s. alvum, si tamen vera est lectio: quod dubium videtur, cum præcedat *depulsum*. Davisius conjecit *deglutit*. sed *depulsum* illud pertinet ad partes deferentes cibum comminutum ad stomachum.

Ipsius autem partes eæ, quæ sunt infra id, quod devoratur,
dilatantur: quæ autem supra, contrahuntur. Sed cum aspera 136
arteria, (sic enim a medicis appellatur) ostium habeat, adjun-
ctum linguæ radicibus, paullo supra, quam ad linguam stoma-
chus annectitur, eaque ad pulmones usque pertineat, excipiat-
que animam eam, quæ ducta sit spiritu, eandemque a pulmo-
nibus respiret, et reddat: tegitur quodam quasi operculo:
quod ob eam causam datum est, ne, siquid in eam cibi forte
incidisset, spiritus impediretur. Sed cum alvi natura, sub- b.
jecta stomacho, cibi et potionis sit receptaculum: pulmones
autem, et cor extrinsecus spiritum adducant: in alvo multa
sunt mirabiliter effecta, [47] quæ constat fere e nervis. Est
autem multiplex et tortuosa, arcetque et continet, sive illud
aridum est, sive humidum, [48] quod recipit, ut id mutari et
concoqui possit; eaque tum adstringitur, tum relaxatur, at-
que omne, quod accipit, cogit et confundit: ut facile et
[49] calore, quem multum habet, exterendo cibo et præterea
spiritu omnia cocta atque confecta in reliquum corpus divi-
dantur. In pulmonibus autem inest raritas quædam, et assi- 55
milis spongiis mollitudo, ad hauriendum spiritum aptissima:
qui tum se contrahunt adspirantes, tum respiritu dilatant, ut
frequenter ducatur [50] cibus animalis, quo maxime aluntur
animantes. Ex intestinis autem, et alvo secretus a reliquo 137
cibo succus is, quo alimur, permanat ad jecur, per quasdam
[51] a medio intestino usque ad portas jecoris, (sic enim appel-
lant) ductas et directas vias, quæ pertinent ad jecur, eique
adhærent. Atque [52] inde aliæ pertinentes sunt, per quas
[53] cadit cibus a jecore delapsus. Ab eo cibo cum est secreta
bilis, iique humores, qui ex renibus profunduntur: reliqua se
in sanguinem vertunt, ad easdemque portas jecoris confluunt,
ad quas omnes ejus viæ pertinent: per quas lapsus cibus, in
hoc ipso loco in eam venam, quæ cava appellatur, confundi-
tur, perque eam ad cor [54] confectus jam coctusque perlabi-
tur: a corde autem in totum corpus distribuitur per venas

47 *quæ constant fere e nervis*] E Ms. Ursini Davisius recepit *constat* ut ad alvum referatur. bene. nam *mirabiliter effecta* non ad materiam alvi pertinent, sed ad alvum ipsam.

48 *quod recipit*] Melius videatur *recepit*: sed et mox, in simili structura est *accipit*.

49 *calore, quem multum habet, exterendo cibo et p.*] Vulgo male interpunxere post *cibo*; ut *ext. c.* pertineret ad calorem. nam *ext. c.* est alterum, quo cibus conficitur, nec calore conteritur cibus, tertium *spiritus*.

50 *cibus animalis*] Eleganter sic aër dicitur.

51 *a medio intestino*] Gr. *μεσεντερίῳ*.

52 *inde aliæ pertinentes sunt*] *pertinentes* hic non concoquo. puto in eo verbo latere, quod corruptum sit: nisi plane est insititium. nam potest commode abesse.

53 *cadit cibus a jecore delapsus*] Edidi cum Davisio *delapsus*: nam vulg. *dilapsus* prorsus est ab h. l. alienum. *Cibus* est is, quem Gr. *chylum* appellant: ante dicebatur *succus*.

54 *confectus jam coctusque*] *coctusque* pro vulgato *coactusque* edidi cum Ald. min. recepit et Davisius. sic et c. 54. in fine juncta sunt *confectus coctusque*.

p. 54. admodum multas, in omnes partes corporis pertinentes.
a. Quemadmodum autem reliquiæ cibi depellantur tum ad-
138 stringentibus se intestinis, tum relaxantibus, haud sane difficile dictu est: sed tamen prætereundum est, ne quid habeat injucunditatis oratio. [55] Illa potius explicetur incredibilis fabrica naturæ. Nam quæ spiritu in pulmones anima ducitur, ea calescit primum [56] ab eo spiritu, deinde contagione pulmonum: ex eaque pars redditur respirando, pars concipitur cordis parte quadam, [57] quem ventriculum cordis appellant: cui similis alter adjunctus est, in quem sanguis a jecore per venam illam cavam influit. Eoque modo ex his partibus et sanguis per venas in omne corpus diffunditur, et spiritus per arterias. Utræque autem crebræ multæque toto corpore intextæ vim quandam incredibilem artificiosi operis
139 divinique testantur. Quid dicam de ossibus? quæ subjecta corpori, mirabiles commissuras habent, et ad stabilitatem aptas, et ad artus finiendos accommodatas, et ad motum, et ad omnem corporis actionem. Huc adde nervos, a quibus artus continentur; eorumque implicationem toto corpore pertinentem: qui, [58] sicut venæ et arteriæ, a corde tracti, et
56 profecti, in corpus omne ducuntur. Ad hanc providentiam
140 naturæ tam diligentem, tamque sollertem, adjungi multa possunt, e quibus intelligatur, quantæ res hominibus a deo, quamque eximiæ tributæ sint: qui primum eos humo excitatos celsos et erectos constituit, ut deorum cognitionem, cælum intuentes, capere possent. Sunt enim [59] e terra homines non ut incolæ atque habitatores, sed quasi spectatores superarum rerum atque cælestium, quarum spectaculum ad nullum aliud genus animantium pertinet. Sensus autem, in-
b. terpretes ac nuntii rerum, in capite, tamquam in arce, mirifice ad usus necessarios et facti, et collocati sunt. Nam oculi, tamquam speculatores, altissimum locum obtinent: ex quo
141 plurima conspicientes, fungantur suo munere. Et aures cum sonum percipere debeant, [60] qui natura sublime fertur; recte

55 *Illa potius e. i. fabrica*] *Illa*, cujus supra mentio facta in pulmonibus.

56 *ab eo spiritu, deinde contagione pulmonum*] *a spiritu* sc. eo, quo ducitur in pulmones anima—*contagione p.* quia pulmones sunt calidi, et contactu suo animæ calorem addunt. Igitur nil me hic offendit. sed Mss. etiam Guelf. et edd. vett. habent *coagitatione*, quod et Davisius revocavit. *Contagione* melius et Ciceroni usitatius est.

57 *quam vent. c. app.*] Semper putavi, rectius esse *quem*: denique sic reperi in ed. Mediol. itaque non dubitavi recipere.

58 *sicut v. et arteriæ, a corde tracti et profecti*] Vulgo est *tractæ et profectæ.* sed hæc prædicata aptiora sunt *nervis*: unde sic correxere Buherius et Davisius, ut nos edidimus. Veteres credebant nervos a corde duci.

59 *e terra homines*] Facile intelligitur vitium in *e terra.* Davisius correxit *in terra*: magis placet Pearcii sententia, hæc verba loco mota putantis et ad superiora *cælum intuentes* transponentis, ut et edidit Alemannus.

60 *qui natura in sublime fertur*] Cicero in hac forma non solet addere *in.* quia et a nonnullis libris abest cum Davisio delevimus.

in altis corporum partibus collocatæ sunt. Itemque nares,
eo quod omnis odor [61] ad supera fertur, recte sursum sunt:
et quod cibi et potionis judicium magnum earum est, non
sine causa vicinitates oris secutæ sunt. Jam gustatus, [62] qui
sentire eorum, quibus vescimur, genera debet, habitat in ea
parte oris, qua esculentis, [63] et potulentis iter natura patefe-
cit. Tactus autem toto corpore æquabiliter fusus est, ut
omnes ictus, omnesque nimios et frigoris, et caloris appul-
sus [64] sentire possemus. Atque, ut in ædificiis architecti
avertunt ab oculis, et naribus dominorum ea, quæ profluentia
necessario tætri essent aliquid habitura: sic natura res simi-
les procul amandavit a sensibus. Quis vero opifex, præter 57
naturam, qua nihil potest esse callidius, tantam sollertiam 142
persequi potuisset in sensibus? quæ primum oculos mem-
branis tenuissimis vestivit, et sepsit: quas primum perluci-
das fecit, ut per eas cerni posset; firmas autem, ut contine-
rentur. Sed lubricos oculos fecit, et mobiles, ut et declina-
rent, siquid noceret: et adspectum, quo vellent, facile con-
verterent. aciesque ipsa, qua cernimus, quæ pupula vocatur,
ita parva est, ut ea, quæ nocere possint, facile vitet: palpe-
bræque, quæ sunt tegmenta oculorum, [65] mollissimæ tactu,
ne læderent aciem, aptissime factæ et ad claudendas pupulas, p. 55.
ne quid incideret, et ad aperiendas: idque providit, ut identi- a.
dem fieri posset cum maxima celeritate. Munitæque sunt 143
palpebræ tamquam vallo pilorum: quibus, et apertis oculis,
[66] si quid incideret, repelleretur; et somno conniventibus,
cum oculis ad cernendum non egeremus, [67] ut qui, tamquam
involuti, quiescerent. Latent præterea utiliter, et excelsis
undique partibus sepiuntur. Primum enim superiora, super-
ciliis obducta, sudorem a capite, et a fronte defluentem re-
pellunt. Genæ deinde ab inferiore parte tutantur subjectæ,
leviterque eminentes. Nasus ita locatus est, ut quasi murus
oculis interjectus esse videatur. Auditus autem semper patet. 144
ejus enim sensu etiam dormientes egemus. a quo cum sonus

61 *ad supera fertur*] Mss. plures etiam Guelf. et edd. vett. *superiora.*

62 *qui sentire—debet*] Sic edd. vett. Ven. 1494. Mediol. Ascens. Ald. &c. recte. Vulgo male *deberet.*

63 *et potulentis*] Sic Mss. plerique etiam Guelf. et edd. vett. nisi quod quædam habent *poculentis*, ut Ven. et Bonon. 1494. Mediol. Ald. quod et apud alios auctores latinos reperitur, sed ita, ut Mss. varient, et alii pluresque *potulentum* habeant.

64 *sentire possimus*] Quia pendet à *fusus est*, legendum est *possemus.* sic supra: *eos erectos constituit, ut deorum cognitionem capere possent.* similiter peccatum est infra c. 60.

65 *mollissimæ tactu—aptissime factæ*] Si vera est lectio, pendet a *palpebræ.* sed aptius referuntur hæc ad vicinius *tegumenta*, unde legendum visum *mollissima* et *facta* Davisio.

66 *si quid incideret, repelleretur*] Malim *depelleretur*, item mox *a fronte defluentem depellunt* pro *repellunt.* nam ita Cicero et alibi et est aptius. v. in fine capitis: *humorem ad pulverem multaque alia depellenda non inutilem.*

67 *ut qui*] Hoc semper vitiosum putavi delendumque. nec tamen displicet Davisii conjectura *ut* delentis, et pro *qui* reponentis *hi* vel *ii.*

est acceptus, etiam a somno excitamur. Flexuosum iter ha-
bet, ne quid intrare possit, si simplex, et directum pateret.
provisum etiam, ut si qua minima bestiola conaretur irrum-
pere, in sordibus aurium, tamquam in visco, inhæresceret.
Extra autem eminent, quæ appellantur aures, et tegendi
causa factæ, tutandique sensus, et ne adjectæ voces laberen-
tur, atque errarent, priusquam sensus ab his pulsus esset.
Sed duros et quasi corneolos habent introitus, multisque cum
flexibus; [68] quod his naturis relatus amplificatur sonus. Quo-
circa et [69] in fidibus testudine resonatur, aut cornu: et ex
145 tortuosis locis, et inclusis [70] soni referuntur ampliores. Si-
militer nares, quæ semper propter necessarias utilitates pa-
tent, contractiores habent introitus, ne quid in eas, quod no-
ceat, possit pervadere: humoremque semper habent ad pul-
verem, multaque alia depellenda, non inutilem. Gustatus
præclare septus est. ore enim continetur, et ad usum apte, et
b ad incolumitatis custodiam. Omnisque sensus hominum
58 multo antecellit sensibus bestiarum. Primum enim oculi in
iis artibus, quarum judicium est oculorum, in pictis, fictis,
cælatisque formis, in corporum etiam motione atque gestu
multa cernunt subtilius. colorum etiam, et figurarum [71] tum
venustatem atque ordinem, et, ut ita dicam, decentiam, oculi
judicant: atque etiam alia majora. nam et virtutes, et vitia
cognoscunt: iratum, propitium: lætantem, dolentem: for-
146 tem, ignavum: audacem, timidumque cognoscunt. Aurium-
que item est admirabile quoddam, [72] artificiosumque judici-
um, quo judicatur et in vocis, et in tibiarum nervorumque
cantibus varietas sonorum, intervalla, distinctio, et vocis genera
permulta: canorum, fuscum: læve, asperum: grave, acutum:
flexibile, durum: quæ hominum solum auribus judicantur.
Nariumque item, et [73] gustandi pariter et tangendi magna
judicia sunt. Ad quos sensus capiendos et perfruendos, plu-
res etiam, quam vellem, artes repertæ sunt. Perspicuum est
enim, quo compositiones unguentorum, quo ciborum condi-

68 *quod his naturis relatus*] Videtur addendum *ab*, *ab his naturis relatus sonus*. *ab his naturis*, i. e. rebus quæ sunt duræ natura.

69 *in fidibus testudine resonatur aut cornu*] i. e. in fidibus tegitur corpus instrumenti testudine aut cornu, ut sonus fidium augeatur a duriori materia repulsus et relatus.

70 *referuntur ampliores*] Sc. soni, quod e verbo *resonatur* intelligi potest: sed et addunt libri quidam, recepitque Davisius, quod melius puto.

71 *tum venustatem*] *tum* suspectum est, quia ei nil respondet. Si est a Cicerone, ei respondet *et* ante *ut ita dicam*. Lambinus et Davisius delent.

72 *artificiosum judicium, quo judicatur —quæ hominum s. auribus judicantur*] Hæc periodus non est ad Ciceronianam elegantiam structa. Deleverim initio *quo judicatur*, interpungam post *cantibus*. In fine legam *ea*, vel *quæ* deleam.

73 *gustandi pariter et tangendi*] Sic bene e Ms. Aldus nepos, Lamb. et Davisius, sequente Buherio et Alemanno. Vulgò *arte*, vel *aperte*. lectionis *pariter* vestigium est in *parte*, ut libri quidam habent.

tiones, quo corporum lenocinia processerint. Jam vero ani- 59
mum ipsum, mentemque hominis, rationem, consilium, pru- 147
dentiam, qui non divina cura perfecta esse perspicit, is his ipsis rebus mihi videtur carere. [74] De quo dum disputem, tuam mihi dari velim, Cotta, eloquentiam. Quo enim tu illa modo diceres? quanta primum intelligentia, deinde consequentium rerum cum primis conjunctio et comprehensio esset in nobis: ex quo videlicet, quid ex quibusque rebus efficiatur, idque ratione, concludimus: singulasque res definimus circumscripteque complectimur: ex quo scientia intel-
ligitur quam vim habeat, qualis sit: qua ne in deo quidem p. 56.
est res ulla præstantior. Quanta vero illa sunt, quæ vos a.
Academici infirmatis, et tollitis, quod et sensibus, et animo
ea, quæ extra sunt, percipimus, atque comprehendimus? Ex 148
quibus collatis inter se, et comparatis, artes quoque efficimus, partim ad usum vitæ, partim ad oblectationem necessarias. Jam vero domina rerum (ut vos soletis dicere) eloquendi vis, quam est præclara, quamque divina? quæ primum efficit, ut ea, quæ ignoramus, discere, et ea, quæ scimus, alios docere possimus. Deinde hac cohortamur, hac persuademus, hac consolamur afflictos, hac deducimus perterritos a timore, hac gestientes comprimimus, hac cupiditates iracundiasque restinguimus. hæc nos juris, legum, urbium societate devinxit: hæc a vita immani et fera segregavit.
Ad usum autem orationis, incredibile est, nisi diligenter at- 149
tenderis, quanta opera machinata natura sit. Primum enim a pulmonibus arteria usque ad os intimum pertinet, per quam [75] vox principium a mente ducens, percipitur et funditur. Deinde in ore sita lingua est, finita dentibus. Ea vocem, immoderate profusam, [76] fingit et terminat: quæ sonos vocis distinctos et pressos efficit, cum et ad dentes, et ad alias partes pellit oris. Itaque plectri similem linguam nostri solent dicere: chordarum dentes, nares cornibus iis, qui ad nervos
resonant in cantibus. Quam vero aptas, quamque multarum 60
artium ministras manus natura homini dedit! digitorum 150
enim contractio facilis, facilisque porrectio, propter molles
commissuras et artus, nullo in motu laborat. Itaque ad pin- b.
gendum, ad fingendum, ad scalpendum, ad nervorum eliciendos sonos, ac tibiarum, apta manus est, admotione digitorum. Atque hæc oblectationis: illa necessitatis; cultus dico

74 *De quo dum disputarem*] Hoc non consentit cum sequente *velim.* itaque vel *disputem* scribendum putabat Davisius vel *vellem.* prius melius est, idque recipere non dubitavi.

75 *vox—percipitur et f.*] *percipitur*, in quo hæsere quidam, est capitur. arteria vocem complectitur a mente ortam et acceptam et deinde per os fundit. sic dicimur *cibos percipere* i. e. ore capere.

76 *fingit et terminat*] i. e. dat ei certam formam qua ab alia distinguatur, et certos terminos: nam alia vox, verbo expressa, est, ut verba ipsa, alia longior vel brevior.

agrorum, exstructionesque tectorum, tegumenta corporum
vel texta, vel suta, omnemque fabricam æris et ferri : ex quo
intelligitur, ad inventa animo, percepta sensibus, adhibitis
opificum manibus omnia nos consecutos, ut tecti, ut vestiti,
[77] ut salvi esse possemus ; urbes, muros, domicilia, delubra
151 haberemus. Jam vero operibus hominum, id est, manibus,
cibi etiam varietas invenitur, et copia. Nam et agri multa
ferunt manu quæsita, quæ vel statim consumantur, vel man-
dentur condita vetustati. Et præterea vescimur bestiis et ter-
renis, et aquatilibus, et volatilibus, partim capiendo, partim
alendo. Efficimus etiam domitu nostro quadrupedum vecti-
ones : quorum celeritas, atque vis, nobis ipsis affert vim et
celeritatem. Nos onera quibusdam bestiis, nos juga imponi-
mus : nos elephantorum acutissimis sensibus, nos sagacitate
canum ad utilitatem nostram abutimur : nos e terræ caver-
nis ferrum elicimus, rem ad colendos agros necessariam : nos
æris, argenti, auri venas, penitus abditas, invenimus, et ad
usum aptas, et ad ornatum decoras : arborum autem con-
fectione, omnique materia, et culta, et silvestri, partim ad
calefaciendum corpus, igni adhibito, et ad mitigandum ci-
bum utimur, partim ad ædificandum, ut tectis septi, frigora
152 caloresque pellamus. Magnos vero usus affert ad navigia fa-
cienda, quorum cursibus suppeditantur omnes undique ad
p. 57. vitam copiæ : quasque res violentissimas natura genuit, ea-
a. rum moderationem nos soli habemus ; maris, atque vento-
rum, propter nauticarum rerum scientiam ; plurimisque ma-
ritimis rebus fruimur atque utimur. Terrenorum item com-
modorum omnis est in homine dominatus. Nos campis, nos
montibus fruimur : nostri sunt amnes, nostri lacus : nos fru-
ges serimus, nos arbores : nos aquarum inductionibus terris
fœcunditatem damus ; nos flumina arcemus, dirigimus, aver-
timus : nostris denique manibus in rerum natura quasi alte-
61 ram naturam efficere conamur. Quid vero ? hominum ratio
153 non in cælum usque penetravit ? Soli enim ex animantibus
nos astrorum ortus, obitus, cursusque cognovimus : ab homi-
num genere finitus est dies, mensis, annus : defectiones solis
et lunæ cognitæ, prædictæque in omne posterum tempus,
quæ, quantæ, quando futuræ sint. Quæ contuens animus,
[78] accipit ab his cognitionem deorum ; ex qua oritur pietas :
cui conjuncta justitia est, reliquæque virtutes : e quibus vita
beata exsistit par, et similis deorum ; nulla re, nisi immorta-

77 *ut salvi esse possemus*] Male vulgo est in scr. et edd. *possimus*, ut supra c. extr. nam et perfectum præcedit, et sequitur *haberemus*. Davisius recte correxit.

78 *accipit ab his cognitionem Deorum*] Sic Mss. plures etiam Guelf. edd. vett. Bonon. Ven. 1494. Mediol. Primus Victorius *accipit ad cogn.* ceterum malim utrumque delere, et legere *accipit cognitionem d.*

litate, quæ nihil ad bene vivendum pertinet, cedens cælestibus. Quibus rebus expositis, satis docuisse videor, hominis natura quanto omnes anteiret animantes. Ex quo debet intelligi, nec figuram situmque membrorum; nec ingenii, mentisque vim, talem effici potuisse fortuna.

Restat, ut doceam, atque aliquando perorem, omnia, quæ 154
sint in hoc mundo, quibus utantur homines, hominum causa
facta esse et parata. Principio ipse mundus, deorum ho- 62
minumque causa factus est: [79] quæque in eo sunt, ea parata ad fructum hominum et inventa sunt. Est enim mundus quasi communis deorum atque hominum domus, aut urbs utrorumque. Soli enim ratione utentes, jure ac lege vivunt. Ut igitur Athenas et Lacedæmonem, Atheniensium Lacedæmoniorumque causa putandum est conditas esse: omniaque, quæ sint in his urbibus, eorum populorum recte esse dicuntur: sic, quæcumque sunt in omni mundo, deorum atque
hominum putanda sunt. Jam vero circuitus solis et lunæ, 155
reliquorumque siderum, quamquam etiam [80] ad mundi cohærentiam pertinent, tamen et spectaculum hominibus præbent: nulla est enim [81] insatiabilior species, nulla pulcrior, et ad rationem sollertiamque præstantior: eorum enim cursus dimetati, maturitates temporum, et varietates mutationesque cognovimus. quæ si hominibus solis nota sunt, hominum
facta esse causa judicanda sunt. Terra vero fæta frugibus, 156
et vario leguminum genere, quæ cum maxima largitate fundit, ea ferarumne, an hominum causa gignere videtur? quid de vitibus olivetisque dicam? quarum uberrimi lætissimique fructus nihil omnino ad bestias pertinent. neque enim serendi, neque colendi, nec tempestive demetendi percipiendique fructus, neque condendi ac reponendi ulla pecudum scientia est: earumque omnium rerum, hominum est et
usus, et cura. Ut fides igitur, et tibias eorum causa factas 63
dicendum est, qui illis uti possunt; sic ea, quæ diximus, 157
solis iis confitendum est esse parata, qui utuntur. nec si quæ bestiæ furantur aliquid ex his, aut rapiunt, illarum quoque causa ea nata esse dicemus. Neque enim homines murium aut formicarum causa frumentum condunt, sed conjugum et liberorum et familiarum suarum. itaque bestiæ furtim, ut
dixi, fruuntur: domini palam, et libere. Hominum igitur p. 58. a.
causa eas rerum copias comparatas, fatendum est: nisi forte 158
tanta ubertas, et varietas pomorum, eorumque jucundus non gustatus solum, sed odoratus etiam et adspectus dubitatio-

79 *quæque—sunt, ea parata*] Edd. vulgg. addunt post *sunt, omnia.* id e superioribus huc tractum est. abest a Mss. etiam Guelf. et edd. vett. pluribus.

80 *ad mundi cohærentiam pertinent*] Propterea sunt, ut mundus permanere possit, nec collabatur.

81 *insatiabilior species*] v. Clav. in *insatiabilis.*

nem affert, quin hominibus solis ea natura donaverit. tan-
tumque abest, ut hæc bestiarum etiam causa parata sint,
ut ipsas bestias hominum gratia generatas esse videamus.
Quid enim oves aliud afferunt, nisi ut earum villis confectis
atque contextis homines vestiantur? quæ quidem neque ali,
neque sustentari, neque ullum fructum edere ex se sine
cultu hominum et curatione [82] potuissent. Canum vero tam
fida custodia, tamque amans dominorum adulatio, tantum-
que odium in externos, et tam incredibilis ad investigandum
sagacitas narium, tanta alacritas in venando, quid significat
aliud, nisi se ad hominum commoditates esse generatos?
159 Quid de bubus loquar? quorum ipsa terga declarant non
esse se ad onus accipiendum figurata: cervices autem natæ
ad jugum: tum vires humerorum et latitudines, [83] ad aratra
extrahenda. quibus cum terræ subigerentur fissione glebarum,
ab illo aureo genere, ut poëtæ loquuntur, vis numquam ulla
afferebatur.

> [84] *Ferrea tum vero proles exorta repente est,*
> *Ausaque funestum prima est fabricarier ensem,*
> *Et gustare [85] manu victum, domitumque juvencum.*

Tanta putabatur utilitas percipi ex bubus, ut eorum visceri-
64 bus vesci scelus haberetur. Longum est mulorum persequi
utilitates, et asinorum; quæ certe ad hominum usum paratæ
160 sunt. Sus vero quid habet, præter escam? cui quidem, ne
b. putisceret, animam ipsam pro sale datam dicit esse Chrysip-
pus. qua pecude, quod erat ad vescendum hominibus apta,
nihil genuit natura fæcundius. Quid multitudinem suavita-
temque piscium dicam? quid avium? ex quibus tanta percipi-
tur voluptas, ut interdum Pronœa nostra, Epicurea fuisse
videatur. Atque hæ ne caperentur quidem, nisi hominum
ratione atque sollertia. quamquam aves quasdam, et alites,
et oscines, ut nostri augures appellant, rerum augurandarum
161 causa esse natas putamus. Jam vero immanes, et feras
beluas nanciscimur venando, ut et vescamur iis, et exercea-
mur in venando ad similitudinem bellicæ disciplinæ, et uta-
mur domitis et condocefactis, ut elephantis: multaque ex
earum corporibus remedia morbis et vulneribus eligamus,
sicut ex quibusdam stirpibus et herbis, quarum utilitates
longinqui temporis usu et periclitatione [86] percepimus. To-

82 *potuissent*] Corrige *possent*.

83 *ad aratra extrahenda*] Sc. e terra, cum impressus est vomis. nisi vero legendum est *trahenda*.

84 *Ferrea tum* &c.] Hæc sunt versa ex Arato v. 130. s.

85 *manu victum d. j.*] Mss. quidam *vinctum*. unde *junctum* legit Davisius, i. e. qui passus est jugum. editum magis placet. *manu victus* est subactus manu, si *vinctum* vel *junctum* esset verum, frigidum et alienum esset *manu*.

86 *percepimus*] Sic recte e Ms. edidit Davisius pro vulgato *percipimus*: est enim sermo de cognitione, non usu. Sic et edd. vett. Aldi.

tam licet animis, tamquam oculis, lustrare terram, mariaque omnia? cernes jam spatia frugifera, atque immensa camporum, vestitusque densissimos montium, pecudum pastus, tum incredibili cursus maritimos celeritate. Nec vero supra 162
terram, sed etiam in intimis ejus tenebris plurimarum rerum latet utilitas, quæ ad usum hominum orta, ab hominibus solis invenitur.

Illud vero, quod uterque vestrum fortasse arripiet ad 65
reprehendendum: Cotta, quia Carneades libenter in Stoicos invehebatur: Velleius, quia nihil tam irridet Epicurus, quam prædictionem rerum futurarum: mihi videtur vel maxime confirmare, deorum providentia consuli rebus humanis. Est enim profecto divinatio, quæ multis locis, rebus, temporibus apparet, tum in privatis, tum maxime in publicis. Multa 163
cernunt haruspices: [87] multa augures provident: multa ora- p. 59.
culis declarantur, multa vaticinationibus, multa somniis, mul- a.
ta portentis: quibus cognitis, [88] multæ sæpe res hominum sententia atque utilitate partæ, multa etiam pericula depulsa sunt. Hæc igitur sive vis, sive ars, sive natura, ad scientiam rerum futurarum homini profecto est. [89] nec alicuiquam a diis immortalibus data. quæ si singula vos forte non movent, universa certe tamen inter se connexa atque conjuncta movere debebunt.

Nec vero universo generi hominum solum, sed etiam 164
singulis a diis immortalibus consuli, et provideri solet. Licet enim contrahere universitatem generis humani, eamque gradatim ad pauciores, postremo deducere ad singulos. Nam 66
si omnibus hominibus, qui ubique sunt, quacumque in ora ac parte terrarum, ab hujusce terræ, quam nos incolimus, continuatione distantium, deos consulere censemus ob eas causas, quas ante diximus: his quoque hominibus consulunt, qui has nobiscum terras ab oriente ad occidentem colunt. Sin autem his consulunt, qui quasi magnam quandam in- 165
sulam incolunt, quam nos orbem terræ vocamus: etiam illis consulunt, qui partes ejus insulæ tenent, Europam, Asiam, Africam. Ergo et earum partes diligunt, ut Romam, Athenas,

87 *multa augures provident*] Hoc e Mss. addidit bene Davisius, habentque et edd. veteres, ut Mediol. Asc. Ald. &c. excidit in nonnullis culpa operarum.

88 *multæ sæpe res hominum sententia* &c.] Hæc sensum non habent, suntque sine dubio vitiosa. si addideris *ex* post *res*, ut placuit Lambino, sensus commodus erit.

89 *nec alicuiquam a d. i. data*] Hæc lectio est a Jac. Gronovio, sed e Mss. edd. vett. habent, *nec ab alio aliquo, quam* &c. vel *ab alio alicui, quam*, ut et Mss. habent. Sed hic non quæritur unde homo acceperit, sed hominem solum accepisse. itaque credo legendum esse, *nec alicui ab d. i. d.* cetera esse a glossatoribus, qui sæpe in verbo *aliquis* hæsere, cum pro alius quis diceretur. *alicuiquam* factum videtur ex *alii cuiquam*, sed hoc quoque non est e consuetudine latina. ita commoda sententia existit, estque dictum pro nec alicui, id est, alii cuidam, vel cuiquam. v. Clavis in *aliquis*.

Spartam, Rhodum: et earum urbium separatim ab universis, singulos diligunt, ut Pyrrhi bello Curium, Fabricium, Coruncanium; primo Punico Calatinum, Duillium, Metellum, Lutatium; secundo Maximum, Marcellum, Africanum; post hos, Paullum, Gracchum, Catonem, patrumve memoria Scipionem, Lælium: multosque præterea, et nostra civitas, et Græcia tulit singulares viros; quorum neminem, nisi juvante
166 deo, talem fuisse credendum est. Quæ ratio poëtas, maximeque Homerum, impulit, ut principibus heroum, Ulyssi, Diomedi, Agamemnoni, Achilli, certos deos, discriminum, et periculorum comites, adjungeret. Præterea ipsorum deorum sæpe præsentiæ, quales supra commemoravi, declarant, ab his et civitatibus, et singulis hominibus consuli. quod quidem intelligitur etiam significationibus rerum futurarum, quæ tum dormientibus, tum vigilantibus portenduntur. multa præterea ostentis, multa in extis admonemur, multisque rebus aliis: quas diuturnus usus ita notavit, ut artem divinationis efficeret. Nemo igitur vir magnus sine aliquo afflatu
167 divino umquam fuit. Nec vero ita refellendum est, ut, si segetibus aut vinetis cujuspiam tempestas nocuerit, aut si quid e vitæ commodis casus abstulerit, eum, cui quid horum acciderit, aut invisum deo, aut neglectum a deo judicemus. Magna dii curant, parva negligunt. Magnis autem viris [90] prospere semper eveniunt omnes res: si quidem satis a nostris, et a principe philosophorum Socrate dictum est de ubertatibus virtutis et copiis.

67 Hæc mihi fere in mentem veniebant, quæ dicenda putarem
168 de natura deorum. Tu autem Cotta, si me audias, eandem causam agas, teque et [91] principem civem, et pontificem esse cogites, et, quoniam in utramque partem vobis licet disputare, hanc potius sumas: eamque facultatem disserendi, quam tibi a rhetoricis exercitationibus acceptam amplificavit Academia, huc potius conferas. Mala enim et impia consuetudo est, contra deos disputandi, sive ex animo id fit, sive simulate.

90 *prospere semper eveniunt omnes res*] E Mss. *eveniunt* addidit Davisius. habent et edd. vett. Bonon. Mediol. Ald.

91 *principem civem*] In vulgatis additur *putes*, quod valde est ab re et contextu abhorrens: id quia in Mss. bonis non repertum est, delevi. Venit olim in mentem, Ciceronem scripsisse *principem civitatis*: inde vitiosam natam esse lectionem.

# M. TULLII CICERONIS p. 60. a.

DE

# NATURA DEORUM,

AD

## M. BRUTUM

## LIBER TERTIUS.

### ARGUMENTUM.

*Hoc libro continetur Cottæ Academici contra Stoicam de Diis rationem disputatio. Ea ut superior liber in quattuor partes distributa est. Nam primo respondet c.* 3-7. *ad ea, quibus Balbus docere voluerat, esse Deos, et primo quidem ita, ut ostendat, præter rem argumentis eam partem rationis Stoicæ confirmatam esse, si verum sit, quod Stoici dicant, non egere oratione eam rem, quod sit perspicua, et inter omnes constet; deinde vero ita, ut singula argumenta breviter reprehendat: quamquam ea pars non integra ad nos pervenit. Secunda parte c.* 9-25. *omnia ea impugnantur, quæ de Diis ipsis, quales essent, disputata erant. Itaque primo non ea argumenta solum dissolvit, quibus mundo, soli, lunæ, sideribusque divinitas asserta erat, sed etiam ea opinio, quam absurda sit, pluribus argumentis demonstrat: quorum facile princeps est id, quo Carneades uti solebat contra Stoicos, Nullum, neque corpus, neque animal, quod patibilem naturam habeat, immortale et æternum esse posse; immortalitate autem et æternitate sublata, ipsam divinitatem tolli. Deinde poëticos Deos, et quos plebs superstitiosa venerabatur* σωρειτικαῖς ἐρωτήσεσι, *quibus Carneades in hac disputatione uti solebat, aliisque argumentis tollit. Tertia pars autem disputationis cum partibus duabus quartæ intercidit. Nam quarta disputationis Stoicæ pars, quæ, Deos providisse et consuluisse hominibus, contendebat, quattuor argumentis nitebatur (v. argum. L. II. in fine), horum secundo et quarto quæ respondisse Cotta fingitur, ea sola supersunt: c.* 26-40. *Ostendit enim primo, quibus rebus hominibus consuluisse Dii dicantur, eorum pleraque, inprimis rationem, ad hominum perniciem converti; summosque homines et virtutis amantissimos plerumque mala fortuna usos esse.*

QUÆ cum Balbus dixisset, tum arridens Cotta, Sero, in- 1
quit, mihi, Balbe, præcipis, quid defendam. ego enim, te 1
disputante, quid contra dicerem, mecum ipse meditabar, neque tam refellendi tui causa, quam ea, quæ minus intelligebam, requirendi. Cum autem suo cuique judicio sit

utendum, difficile factu est, me id sentire, quod tu velis.
2 Hic Velleius, Nescis, inquit, quanta cum exspectatione,
Cotta, sim te auditurus. jucundus enim Balbo nostro sermo
tuus contra Epicurum fuit. præbebo igitur me tibi vicissim
attentum contra Stoicos auditorem. spero enim, te, ut soles,
3 bene paratum venire. Tum Cotta, [1] Sim mehercule, inquit,
Vellei. neque enim mihi par ratio cum Lucilio est, ac tecum
fuit. Quî tandem, inquit ille? Quia mihi videtur Epicurus
vester de diis immortalibus non magnopere pugnare. tan-
tummodo negare deos esse non audet, ne quid invidiæ subeat,
aut criminis. Cum vero deos nihil agere, nihil curare con-
firmat, membrisque humanis esse præditos, sed eorum mem-
brorum usum nullum habere: ludere videtur, satisque putare,
4 si dixerit, esse quandam beatam naturam, et æternam. A
Balbo autem animadvertisti, credo, quam multa dicta sint,
quamque, etiam si minus vera, tamen apta inter se et cohæ-
rentia. itaque cogito, ut dixi, non tam refellere ejus orationem,
6 quam ea, quæ minus intellexi, requirere. Quare, Balbe,
tibi permitto, responderene mihi malis, de singulis rebus
quærenti ex te ea, quæ parum accepi, an universam audire
orationem meam. Tum Balbus: Ego vero, si quid explanari
tibi voles, respondere malo. sin me interrogare, non tam in-
telligendi causa, quam refellendi; utrum voles, faciam: vel
ad singula, quæ requires, statim respondebo: vel, cum per-
5 oraris, ad omnia. Tum Cotta, Optime, inquit. quamobrem
2 sic agamus, ut nos ipsa ducit oratio. Sed antequam de re,
pauca de me. non enim mediocriter moveor auctoritate tua,
Balbe, orationeque ea, quæ me in perorando cohortabatur,
ut meminissem, me et Cottam esse, et pontificem. quod eo,
credo, valebat, ut opiniones, quas a majoribus accepimus de
diis immortalibus, sacra, cæremonias, religionesque defen-
derem. Ego vero eas defendam semper, semperque defendi:
nec me ex ea opinione, quam a majoribus accepi de cultu
deorum immortalium, ullius umquam oratio aut docti, aut
indocti movebit. sed cum de religione agitur, Ti. Corun-
canium, P. Scipionem, P. Scævolam, pontifices maximos, non
Zenonem, aut Cleanthem, aut Chrysippum sequor: habeo-
que C. Lælium augurem, eundemque sapientem; quem
potius audiam de religione dicentem [2] in illa oratione nobili,
quam quemquam principem Stoicorum. cumque omnis po-
puli Romani religio, in sacra, et in auspicia divisa sit: ter-

1 *Sim mehercule*] Sic bene paratus, ut sim, optem utique. Vulgg. *Si mehercule*, quod bene vidit Buherius corrigendum esse *sim*, quod et mihi olim in mentem venerat. absorpta est litera ultima a prima sequentis verbi, ut sæpe factum esse constat in libris antiquis. Itaque non dubitavi id recipere. Mox, pro *par ratio*, Lambinus malebat *par certatio est*: sed non est necesse.

2 *in illa oratione nobili*] De Collegiis, cujus orationis mentio est in Lælio c. 25. et in Bruto c. 21.

tium adjunctum sit; si quid prædictionis causa, ex portentis
et monstris, Sibyllæ interpretes haruspicesve [3] monuerunt:
harum ego religionum nullam umquam contemnendam pu-
tavi: mihique ita persuasi, Romulum auspiciis, Numam
sacris constitutis, fundamenta jecisse nostræ civitatis: quæ
numquam profecto sine summa placatione deorum immor-
talium [4] tanta esse potuisset. Habes, Balbe, quid Cotta, quid p. 61.
pontifex sentiat. fac nunc ergo intelligam, tu quid sentias. a a.
te enim philosopho [5] rationem accipere debeo religionis; 6
majoribus autem nostris, etiam nulla ratione reddita, credere.
Tum Balbus, Quam igitur a me rationem, inquit, Cotta, 3
desideras? Et ille, Quadripartita, inquit, fuit divisio tua:
primum ut velles docere, deos esse: deinde, quales essent:
tum, ab his mundum regi: postremo, consulere eos rebus
humanis. Hæc, si recte memini, partitio fuit. Rectissime,
inquit Balbus: sed exspecto, quid requiras.

Tum Cotta, Primum quidque videamus, inquit? Et si id 7
est primum, quod inter omnes, nisi admodum impios, con-
venit, mihi quidem [6] ex animo exuri non potest, esse deos.
Id tamen ipsum, quod mihi persuasum est auctoritate ma-
jorum, cur ita sit, nihil tu me doces. Quid est, inquit
Balbus, si tibi persuasum est, cur a me velis discere? Tum
Cotta, Quia sic aggredior, inquit, ad hanc disputationem,
quasi nihil umquam audierim de diis immortalibus, nihil
cogitaverim, rudem me discipulum et integrum accipe, et ea,
quæ requiro, doce. Dic igitur, quid requiras. Egone? 8
primum illud, [7] cur, quod [perspicuum in istam partem,] ne
egere quidem oratione dixisses, quod esset perspicuum, et
inter omnes constaret, de eo ipso tam multa dixeris. Quia
te quoque, inquit, animadverti, Cotta, sæpe, cum in foro
diceres, quam plurimis posses, argumentis onerare judicem,
si modo eam facultatem tibi daret causa. Atque hoc idem
et philosophi faciunt, et ego, ut potui, feci. Tu autem, qui b.
id quæris, similiter facis, ac si me roges, cur te duobus con-
tuear oculis, [8] et non altero tantum, cum idem uno assequi

3 *monuerunt*] An *monuerint*?

4 *tanta esse potuisset*] Sic pro vulgato *potuissent* legendum. refertur enim ad *civitas*. et sic habent Mss. plures, etiam Guelf. et in m. Lamb. et edd. vett. Bonon. Ven. 1494. Mediol. Asc. Ald. *potuissent* primus edidit Victorius.

5 *rationem accipere*] i. discere causam, quare religio sit, esse debeat, per argumenta.

6 *ex animo exuri non potest*] Durum est *exuri*. itaque alii *erui*, v. Clav. h. v. alii *exui*, alii *eximi* corrigendum putarunt: libri nil juvant. Ms. tamen Regius Paris. habet *exui* quod et recepit Alemannus. Cogitavi etiam *excuti*.

7 *cur, quod persp. in istam partem, ne egere* &c.] Verba *perspicuum i. i. partem* nullo modo cohærent cum reliqua oratione, suntque sine dubio spuria, ut et alii judicavere. itaque uncis inclusi. pro *quod* et melius sit legere *quum*, quia statim etiam iterum est *quod*.

8 *et non altero tantum*] Mss. et edd. vett. pro *tantum* habent *contuear*, quod et Davisius revocavit. sed hæc repetitio verbi non placet. itaque *tantum* servavi, quod edidit Aldus.

4 possim. Tum Cotta, Quam simile istud sit, inquit, tu videris.
9 Nam ego neque in causis, si quid est evidens, de quo inter
omnes conveniat, argumentari soleo: perspicuitas enim ar-
gumentatione elevatur: nec, si id facerem in causis forensi-
bus, idem facerem in hac subtilitate sermonis. Cur contue-
rere autem altero oculo, causa non esset; cum idem obtutus
esset amborum, et cum rerum natura, quam tu sapientem
esse vis, duo lumina ab animo ad oculos perforata nos ha-
bere voluisset. Sed quia non confidebas, tam esse id perspi-
cuum, [9] quam tu velles; propterea multis argumentis deos
esse docere voluisti. Mihi enim unum satis erat, ita nobis
majores nostros tradidisse. Sed tu auctoritates contemnis,
10 ratione pugnas. Patere igitur, rationem meam cum tua ra-
tione contendere. Affers hæc omnia argumenta, cur dii
sint: remque, mea sententia minime dubiam, argumentando
dubiam facis. mandavi enim memoriæ non numerum solum,
sed etiam ordinem argumentorum tuorum. primum fuit,
Cum cælum suspexissemus, statim nos intelligere, esse ali-
quod numen, quo hæc regantur. Ex hoc illud etiam.

*Adspice hoc sublime candens, quem invocant omnes Jovem.*

11 Quasi vero quisquam nostrûm, istum potius, quam Capitoli-
num, Jovem appellet: aut hoc perspicuum sit, constetque
inter omnes, eos esse deos, quos tibi Velleius, multique præ-
terea, ne animantes quidem esse concedant. Grave etiam
argumentum tibi videbatur, Quod opinio de diis immortali-
p. 62. bus et omnium esset, et quotidie cresceret. Placet igitur,
a. tantas res opinione stultorum judicari, vobis præsertim, qui
5 illos insanos esse dicatis? At enim præsentes videmus deos,
ut apud Regillum Postumius, in Salaria Vatienus: [10] nescio
quid etiam de Locrorum apud Sagram prœlio. Quos igitur
tu Tyndaridas appellabas, id est, homines homine natos, et
quos Homerus, qui recens ab illorum ætate fuit, sepultos
esse dicit Lacedæmone: eos tu cantheriis albis, nullis calo-
nibus, obviam Vatieno venisse existimas, et victoriam populi
Romani Vatieno potius, homini rustico, quam M. Catoni,
qui tum erat princeps, nuntiavisse? Ergo et illud in silice,
quod hodie apparet apud Regillum, tamquam vestigium un-
12 gulæ, Castoris equi credis esse? Nonne mavis illud credere,
quod probari potest, animos præclarorum hominum, quales
isti Tyndaridæ fuerunt, divinos esse, et æternos, quam eos,
qui semel cremati essent, equitare, et in acie pugnare potu-
isse? aut si hoc fieri potuisse dicis, doceas oportet, quomo-
13 do, nec fabellas aniles proferas. Tum Lucilius, An tibi, in-

9 *quam tu velles*] Sic dedi pro vulgato *velis*, quod vitiosum esse, grammatica ratio docet.

10 *nescio quid etiam de L. a. S. prælio*] *nescio quid* dicitur in contemtum rei. intelligendum autem *dicebas*.

quit, fabellæ videntur? nonne [11] ab A. Postumio ædem Castori et Polluci in foro dedicatam: nonne senatus consultum de Vatieno vides? nam de Sagra, Græcorum etiam est vulgare proverbium: qui, quæ affirmant, certiora esse dicunt, quam illa, quæ apud Sagram. His igitur auctoribus nonne debes moveri? Tum Cotta, Rumoribus, inquit, mecum pugnas, Balbe: ego autem a te rationes requiro.

* *Desunt nonnulla.* *

Sequuntur, quæ futura sunt. Effugere enim nemo id potest, 6
quod futurum est. Sæpe autem ne utile quidem est scire, 14
quid futurum sit. miserum est enim, nihil proficientem angi,
nec habere ne spei quidem extremum, et tamen commune b.
solatium: præsertim cum vos iidem fato fieri dicatis omnia: quod autem semper ex omni æternitate verum fuerit, id esse fatum. Quid igitur juvat, aut quid affert ad cavendum, scire aliquid futurum, cum id certe futurum sit? unde porro ista divinatio? quis invenit fissum jecoris? quis cornicis cantum notavit? quis sortes? quibus ego credo: nec possum Attii Navii, quem commemorabas, lituum contemnere. Sed, [12] quî ista intellecta sint, a philosophis debeo discere, præsertim [13] cum isti plurimis de rebus divini mentiantur. At 15
medici quoque (ita enim dicebas) sæpe falluntur. [14] Quid simile medicina, cujus ego rationem video, et divinatio? quæ unde oriatur, non intelligo? Tu autem etiam Deciorum devotionibus placatos deos esse censes. Quæ fuit eorum tanta iniquitas, ut placari populo Romano non possent, nisi viri tales occidissent? [15] consilium illud imperatorum fuit, quod Græci στρατήγημα appellant, sed eorum imperatorum, qui patriæ consulerent, vitæ non parcerent. rebantur enim fore, ut exercitus imperatorem, equo incitato [16] se in hostes immittentem, persequeretur: id quod evenit. Nam Fauni vocem equidem numquam audivi. tibi, si audisse te dicis, credam. etsi, Faunus omnino quid sit, nescio. Non igitur 7
adhuc, quantum quidem in te, Balbe, est, intelligo deos esse: quos equidem credo esse, sed nihil docent Stoici.

11 *ab A. Postumio*] Addidi *ab* cum Davisio, quod et Ms. Guelf. et edd. vett. habent.

12 *quî ista intellecta sint*] Quidam habent *sunt*, vitiose.

13 *cum isti plurimis de rebus divini mentiantur*] *Divini* sunt vates, haruspices &c. *divini* autem edidi cum Davisio, Buherio, et Oliveto, e correctione Walkeri. Vulgo est *divinis*.

14 *Quid simile*] Int. habet, vel habent, quod et addendum putat Buherius. formæ hujus exempla plura, quamquam e scriptoribus ecclesiasticis, attulit Davisius.

15 *consilium i. imperatorum*] Vulgo est *imperatorium*, pro quo ego semper legendum credidi *imperatorum*, propter sequens, *sed eorum imperatorum*. Enimvero sic habent Ms. Guelf. edd. Ven. 1494. Mediol. Ascens. Aldi &c. Victorius primus dedit *imperatorium*.

16 *se in hostes imm.*] Vulgo est *hostem:* at *hostes* habent Mss. etiam Gu. edd. pr. et sic suavius sonat oratio.

16 Nam Cleanthes, ut dicebas, quattuor modis formatas in ani-
mis hominum putat deorum esse notiones. Unus is modus
est, de quo satis dixi, qui est susceptus ex præsensione re-
rum futurarum. Alter ex perturbationibus tempestatum, et
p. 63. reliquis motibus. Tertius ex commoditate rerum, [17] quas
a. percipimus, et copia. Quartus ex astrorum ordine, cælique
constantia. De præsensione diximus. De perturbationibus
cælestibus, et maritimis, et terrenis, non possumus dicere,
cum ea fiant, non esse multos, qui illa metuant, et a diis im-
17 mortalibus fieri existiment. Sed non id quæritur, sintne ali-
qui, qui deos esse putent: dii utrum [18] sint, necne, quæritur.
Nam reliquæ causæ, quas Cleanthes affert, quarum una est
de commodorum, quæ capimus, copia; altera de temporum
ordine, cælique constantia: tum tractabuntur a nobis, cum
disputabimus de providentia deorum: de qua plurima a te,
Balbe, dicta sunt: eodemque illa etiam differemus, quod
Chrysippum dicere aiebas, quoniam esset aliquid in rerum
natura, quod ab homine effici non posset, esse homine ali-
18 quid melius: quæque in domo pulcra cum pulcritudine
mundi comparabas, et cum totius mundi convenientiam con-
sensumque afferebas, Zenonisque breves, et acutulas con-
clusiones in eam partem sermonis, quam modo dixi, differe-
mus: eodemque tempore illa omnia, quæ a te physice dicta
sunt de vi ignea, deque eo calore, ex quo omnia generari di-
cebas, loco suo quærentur: omniaque, quæ a te [19] nudius-
tertius dicta sunt, cum docere velles, [deos esse,] quare et
mundus universus, et sol, et luna, et stellæ sensum ac men-
19 tem haberent, in idem tempus reservabo. A te autem idem
illud etiam atque etiam quæram, quibus rationibus tibi per-
8 suadeas, deos esse. Tum Balbus, Equidem attulisse ratio-
nes mihi videor: sed eas tu ita refellis, ut, cum me interro-
gaturus esse videare, et ego me ad respondendum compara-
b. rim, repente avertas orationem, nec des respondendi locum.
Itaque maximæ res tacitæ præterierunt, de divinatione, de
fato: quibus de quæstionibus tu quidem strictim, nostri au-
tem multa solent dicere; [20] sed ab hac quæstione, quæ nunc
in manibus est, separantur. Quare, si videtur, noli agere

17 *quas percipimus*] Sic Ms. Guelf. alii et edd. vett. *capimus:* Vulg. *percepimus.*

11 *necne sint*] Addidit *sint* e Mss. et edd. vett. Davisius. sed supra notavimus, id non esse Ciceronianum.

19 *nudiustertius*] Hoc verbum ab h. l. alienum est, cum tota hæc disputatio continens et unius diei fuerit. Videtur esse a librario aut glossatore, qui in aliis libris Ciceronis dies diversos disputationum meminerat, putabatque hanc esse tertiam tertii diei disputationem. Atque a simili causa natum esse puto, quod mox sequitur *deos esse,* alienum illud ab hoc loco et delendum. cum Davisio saltem uncis inclusi.

20 *sed ab hac quæstione*] Davisius e Mss. et ed. Bonon. 1494. addidit *ea: ab hac ea quæstione:* sic et Ms. Guelf. edd. Ven. 1494. pertinet sc. *ea* ad *multa,* quæ dixerat a suis dici de illis quæstionibus. potest autem intelligi *ea,* etsi non diserte additum sit.

confuse: ut hoc explicemus hac disputatione, quod quæritur.

Optime, inquit Cotta. Itaque quoniam quattuor in partes 20
totam quæstionem divisisti, de primaque diximus; consideremus secundam. quæ mihi talis videtur fuisse, ut, cum
ostendere velles, quales dii essent, ostenderes nullos esse. a
consuetudine enim oculorum animum abducere difficillimum
dicebas: sed, cum deo nihil præstantius esset, non dubitabas, quin mundus esset deus, [21] quod nihil in rerum natura
melius esset; modo possemus eum animantem cogitare, vel
potius, ut cetera oculis, sic animo hoc cernere. Sed cum 21
mundo negas quidquam esse melius, quid dicis melius? si
pulcrius, assentior: si aptius ad utilitates nostras, id quoque
assentior: sin autem id dicis, nihil esse mundo sapientius:
nullo modo prorsus assentior; non quod difficile sit, mentem ab oculis sevocare: sed quo magis sevoco, eo minus id,
quod tu vis, possum mente comprehendere. Nihil est mun- 9
do melius in rerum natura. Ne in terris quidem urbe nostra. num igitur idcirco in urbe esse rationem, cogitationem,
mentem putas? aut, quoniam non sit, num idcirco existimas,
formicam anteponendam esse huic pulcerrimæ urbi, quod in
urbe sensus sit nullus, in formica non modo sensus, sed
etiam mens, ratio, memoria? Videre oportet, Balbe, quid
tibi concedatur, non te ipsum, quod velis, sumere. Istum 22
enim locum totum illa vetus Zenonis [22] brevis, et, ut tibi p. 64.
videbatur, acuta conclusio dilatavit. Zeno enim ita conclu- a.
dit. *Quod ratione utitur, melius est, quam id, quod ratione
non utitur. Nihil autem mundo melius. ratione igitur mundus utitur.* Hoc si placet, jam efficies, ut mundus optime 23
librum legere videatur. Zenonis enim vestigiis, hoc modo
rationem poteris concludere. Quod litteratum est, id est
melius, quam quod non est litteratum. nihil autem mundo
melius. litteratus igitur est mundus. Isto modo etiam disertus, et quidem mathematicus, musicus, omni denique doctrina eruditus, postremo philosophus erit mundus. Sæpe
dixti, nihil fieri sine deo, nec ullam vim esse naturæ, ut sui
dissimilia posset effingere. Concedam non modo animantem, et sapientem esse mundum, sed fidicinem etiam, et tibicinem, quoniam earum quoque artium homines ex eo procreantur. Nihil igitur affert pater iste Stoicorum, quare

21 *quo nihil—melius esset*] Ambiguum est, *quo* utrum ad mundum an ad Deum referendum sit. ad mundum referri debere planum est ex re. itaque melius fuerit, cum libris vett. legere, *quod.* Sic et Ms. Guelf.

22 *b. et—a. conclusio dilatavit*] In verbo *dilatavit* hæsere multi viri docti, eamque vitiosam judicant. v. Wopkens. Lect. Tull. p. 210. Walkerus corr. *coarctavit*, Buherius *declaravit*, Davisius *dilucidavit*. Sensus lectionis vulgatæ, quam omnes libri habent, potest esse: Zenonis illam conclusionem occasionem dedisse, loci illius aperiendi disputationibus sectatorum.

mundum ratione uti putemus, [23] ne cur animantem quidem esse. Non est igitur mundus deus: et tamen nihil est eo melius. nihil est enim eo pulcrius, nihil nobis salutarius, nihil ornatius adspectu, motuque constantius. Quod si mundus universus, non est deus, ne stellæ quidem, quas tu innumerabiles in deorum numero reponebas. quarum te cursus æquabiles, æternique delectabant: nec mehercule injuria.
24 sunt enim admirabili, incredibilique constantia. Sed non
10 omnia, Balbe, quæ cursus certos, et constantes habent, ea deo potius tribuenda sunt, quam naturæ. Quid [24] Chalcidico Euripo in motu identidem reciprocando putas fieri posse
b. constantius: quid freto Siciliensi? quid Oceani fervore illis in locis,

*Europam Libyamque rapax ubi dividit unda?*

Quid? æstus maritimi, vel Hispanienses, vel Britannici, eorumque certis temporibus vel accessus, vel recessus, sine deo [25] fieri nonne possunt? Vide, quæso, si omnis motus, omniaque, quæ certis temporibus ordinem suum conservant, divina [26] dicimus, ne tertianas quidem febres, et quartanas, divinas esse dicendum sit, quarum reversione et motu quid potest esse constantius? Sed omnium talium rerum ratio reddenda
25 est. Quod vos cum facere non potestis, tamquam in aram, [27] confugitis ad deum.

Et Chrysippus tibi acute dicere videbatur, homo sine dubio versutus, et callidus: (versutos eos appello, quorum celeriter mens versatur: callidos autem, quorum, tamquam manus opere, sic animus usu concalluit:) Is igitur, si aliquid est, inquit, quod homo efficere non possit, qui id efficit, melior est homine. Homo autem hæc, quæ in mundo sunt, efficere non potest. qui potuit igitur, is præstat homini. Homini autem præstare quis possit, nisi deus? est igitur deus. Hæc omnia in eodem, quo illa Zenonis, errore ver-
26 santur. Quid enim sit melius, quid præstabilius, quid inter

23 *ne cur animantem quidem*] Vulgati *nec*; sed ultima litera e sequente verbo adhæsit, non bene latinum est *nec quidem*. vidit et Lambinus.

24 *Chalcidico Euripo—constantius*] Sc. traditum est, septies singulis diebus et noctibus reciprocari Euripum. Livius hoc negavit, et, temere ventis jactari, dixit L. 28, c. 6. sed v. Vossium ad Melam I, 74. p. m. 510. ed. Gronov. qui docet, eum bis singulis diebus et noctibus reciprocari, ut alia maria, sed et Austro et maxime Euro ut alia freta, ita agitari, ut diei spatio aliquando septies cursum mutet, nunquam sæpius. de freto Siciliensi v. idem Vossius l. c.

25 *fieri nonne possunt?*] Puto scribendum esse *non.*

26 *dicimus, ne tertianas quidem f.*] *dicimus* habent Mss. apud Davisium, etiam Guelf. item edd. vett. plures, non ut vulgati nunc *ducimus*. Ms. in m. ed. L. *dicemus*. tum pro *quidem* legendum esse *quoque* vel *item* sensus docet, et viri docti dudum viderunt, ediditque *quoque* Lambinus.

27 *confugitis*] Sic pro *confugistis* legendum esse, res ipsa docet. et sic edidit e Ms. Davisius.

naturam et rationem intersit, [28] non distinguitur. Idemque si dei non sint, negat esse in omni natura quidquam homine melius. id autem putare quemquam hominem, nihil homine esse melius, summæ arrogantiæ censet esse. Sit sane arrogantis, pluris se putare, quam mundum. At illud non modo non arrogantis, sed potius prudentis, intelligere, se habere sensum et rationem; hæc eadem Orionem et Caniculam non
habere. Et, si domus pulcra sit, intelligamus eam dominis, p. 65.
inquit, ædificatam esse, non muribus. sic igitur mundum a.
deorum domum existimare debemus. Ita prorsus existimarem, si illum ædificatum, non, quemadmodum docebo, a natura conformatum putarem.

At enim quærit apud Xenophontem Socrates, [29] unde ani- 11
mum arripuerimus, si nullus fuerit in mundo. Et ego quæ- 27
ro, unde orationem, unde numeros, unde cantus. Nisi vero loqui solem cum luna putamus, cum propius accesserit, aut ad harmoniam canere mundum, ut Pythagoras existimat. Naturæ ista sunt, Balbe, naturæ, non artificiose ambulantis, ut ait Zeno, quod quidem quale sit, jam videbimus, sed om-
nia cientis et agitantis motibus et mutationibus suis. Ita- 28
que illa mihi placebat oratio de convenientia, consensuque [30] naturæ, quam quasi cognatione continuatam conspirare dicebas. Illud non probabam, quod negabas id accidere potuisse, [31] nisi ea uno divino spiritu contineretur. Illa vero cohæret, et permanet naturæ viribus, non deorum: estque in ea iste quasi consensus, quam συμπάθειαν Græci vocant: sed ea, quo sua sponte major est, eo minus divina ratione fieri existimanda est.

Illa autem, quæ Carneades afferebat, quemadmodum dis- 12
solvitis? Si nullum corpus immortale sit, nullum esse corpus 29
sempiternum. corpus autem immortale nullum esse, ne individuum quidem, nec quod dirimi distrahive non possit. Cumque omne animal patibilem naturam habeat, nullum est eorum, quod effugiat accipiendi aliquid extrinsecus, id est, quasi ferendi et patiendi necessitatem. [32] [Et, si omne ani-

28 *non distinguitur*] Forte melius legas *distinguit* sc. Zeno, ut mox est, *idem—negat*.

29 *unde animum—si nullus*] Sic legendum, non *animam—nulla*, ut vulgati habent. illud fuit in Ms. Reg. Paris. sic et librarius in Ms. Guelf. dare voluit. nam ibi est quidem *animam*, sed *nullus*, ut in Ms. marg. Lamb. atque in loco Xenophontis, unde hoc est, scriptum est *συναρπάσαι νοῦν*, non *ψυχήν*.

30 *naturæ—cognatione continuatam conspirare*] Davisius malebat *continuata*, i. e. quæ per totum mundum pertineret. placet.

31 *nisi ea—contineretur*] Sic res postulat legi, non *continerentur* ut vulgati habent; nam *ea* pertinet ad naturam vel cognationem, quod et mox in *in ea* intelligitur: et sic etiam in libris quibusdam veteribus reperit Davisius.

32 *Et si omne animal mortale—nullum est*] Hæc, post *necessitatem* in vulgatis addita, delenda sunt. nam et absunt a Mss. pluribus etiam Guelf. et impediunt seriem conclusionis. Uncis inclusi.

mal mortale est, immortale nullum est]. Ergo itidem si omne animal secari ac dividi potest, nullum est eorum individuum,
b. nullum æternum. Atqui omne animal ad accipiendam vim externam et ferendam paratum est. mortale igitur omne ani-
30 mal, et dissolubile, et dividuum sit necesse est. Ut enim, si omnis cera commutabilis esset, nihil esset cereum, quod commutari non posset: item [33] nihil argenteum, nihil æneum, si commutabilis esset natura argenti et æris. similiter igitur, si omnia, quæ sunt, e quibus cuncta constant, mutabilia sunt: nullum corpus esse potest non mutabile. mutabilia autem sunt illa, ex quibus omnia constant, ut vobis videtur. omne igitur corpus, mutabile est. At si esset corpus aliquod immortale, non esset omne mutabile. ita efficitur, ut omne corpus, mortale sit. etenim omne corpus aut aqua, aut aër, aut ignis, aut terra est, aut id, quod est concretum ex his, aut ex aliqua parte eorum. horum autem nihil est,
31 quin intereat. Nam et terrenum omne dividitur, et humor ita mollis est, [34] ut facile comprimi collidique possit. ignis vero, et aër omni impulsu facillime pellitur, naturaque cedens est maxime, et dissipabilis. præterea omnia hæc tum intereunt, cum in naturam aliam convertuntur: quod fit, cum terra in aquam se vertit, et cum ex aqua oritur aër, et cum ex aëre æther, cumque eadem vicissim retro commeant. Quod si ea intereant, ex quibus constet omne animal, nullum
13 est animal sempiternum. Et, ut hæc omittamus, tamen ani-
32 mal nullum inveniri potest, quod neque natum umquam sit, et semper sit futurum. omne enim animal sensus habet. sen-
p. 66. tit igitur et calida, et frigida, et dulcia, et amara, nec potest
a. ullo sensu jucunda accipere, et non accipere contraria. si igitur voluptatis sensum capit, doloris etiam capit. quod autem dolorem accipit, id accipiat etiam interitum necesse est.
33 omne igitur animal, confitendum est, esse mortale. Præterea, si quid est, quod nec voluptatem sentiat, nec dolorem, id animal esse non potest. sin autem quod animal est, id illa necesse est sentiat: et quod ea sentiat, non potest esse æternum: [35] et omne animal sentit: nullum igitur animal est æternum. Præterea nullum potest esse animal, in quo non et appetitio sit, et declinatio naturalis. appetuntur autem, quæ secundum naturam sunt, declinantur contraria: et omne animal appetit quædam, et fugit a quibusdam. Quod autem refugit, id contra naturam est: et quod est contra naturam, id habet vim interimendi. omne ergo animal intereat

33 *nihil argenteum, nihil æneum*] Repete intelligendo e superiori, *quod commutari non posset.*

34 *ut facile comprimi*] Sic Mss. etiam Guelf. et edd. vett. Gruterus male *facilis* edidit.

35 *et omne animal sentit*] Videri possit legendum esse *sed* vel *at.* sed et sic minor propositio connectitur cum majori. Sic in fine capitis: *nec ullum animal est sine sensu.*

necesse est. Innumerabilia sunt, ex quibus effici cogique 34 possit, nihil esse, quod sensum habeat, quin id intereat. etenim ea ipsa, quæ sentiuntur, ut frigus et calor, ut voluptas et dolor, ut cetera, cum amplificata sunt, interimunt. nec ullum animal est sine sensu. nullum igitur animal est æternum.
14 Etenim aut simplex est natura animantis, ut vel terrena sit, vel ignea, vel [36] animalis, vel humida: quod quale sit, ne intelligi quidem potest: [37] aut concreta ex pluribus naturis, quarum suum quæque locum habeat, [38] quo naturæ vi feratur: alia infimum, alia summum, alia medium. Hæc ad quoddam tempus cohærere possunt: semper autem nullo modo possunt. necesse est enim, suum quæque in locum natura rapiatur. nullum igitur animal est sempiternum.

35 Sed omnia vestri, Balbe, solent ad igneam vim referre,
b. Heraclitum, ut opinor, sequentes: quem ipsum non omnes interpretantur uno modo. [39] qui quoniam, quid diceret, intelligi noluit, omittamus. vos autem ita dicitis, omnem vim esse ignem. itaque et animantes, cum calor defecerit, tum interire: et in omni natura rerum id vivere, id vigere, quod caleat. ego autem non intelligo, quo modo, calore exstincto, corpora intereant, non intereant, humore aut spiritu amisso, præsertim cum intereant etiam nimio calore.
36 Quamobrem id quidem [40] commune est de calido: verumtamen videamus exitum. Ita vultis, opinor, [41] nihil esse animal extrinsecus in natura atque mundo, præter ignem. quî magis, quam præter animam, unde animantium quoque [42] constet animus, ex quo anima dicitur? quo modo autem hoc, quasi concedatur, sumitis, nihil esse animum, nisi ignem? probabilius enim videtur, tale quiddam esse animum, ut sit ex igne at-

36 *animalis*] i. e. aëria. v. Clav.

37 *aut concreta*] Sic Davisius correxit vulgatam lectionem, quæ et in plerisque Mss. est, ex edd. quibusdam veteribus: et res postulat sic corrigi: refertur enim ad verba, *natura animantis est simplex.*

38 *quo naturæ vi efferatur*] Sine dubio scribendum cum Walkero *feratur.* nam non tantum de loco superiori sermo est, sed etiam medio et infimo; debetque verbum omnibus aptum esse: quod in solum *feratur* cadit: et sæpe verbis incipientibus ab f. addita est illa syllaba *ef.* ab librariis. tum post est *rapiatur*, quod plane par est τῷ *feratur.*

39 *qui quoniam*] Davisius mallet *quem*, nisi omnes libri in *qui* consentirent. et id foret durum pariter ac vulgatum, quia *quem* mox præcessit.

40 *commune est de calido*] i. e quod de calido dicitis, id ceteris, humido, aërio &c. malim tamen *de* deleri. ita sensus est: non id proprium calido, sed commune cum aliis naturis primis, aëre, aqua, terra.

41 *nihil esse animal extrinsecus in natura* &c.] Locus obscurus et sine dubio vitiosus; placetque correctio Buherii *intrinsecus* legendum judicantis. ita sensus erit, nihil habere in se vim animalem, et nihil animal vel animale dici posse, præter ignem. Huic respondet Cotta: se non videre, quare id igni potius tribuatur, quam *animæ*, a qua animantes dicantur, i. e. aëri.

42 *constet animus, ex quo anima dicitur*] Hoc dubium est, quia Cicero alibi dicit animum dici ab anima, Tusc. I, 9. unde Buherio placet Lescaloperii correctio: *ex quo animal dicitur.* Sed animal dicitur potius ab anima: unde et bestiæ rationis expertes, quibus non tribuitur animus, dicuntur animalia. An *qui ex anima dicitur* vel *ducitur?*

que anima temperatum. quod si ignis ex sese ipse animal est, nulla se alia admiscente natura, quoniam is, cum inest in corporibus nostris, efficit, ut sentiamus: non potest ipse esse sine sensu. rursus eadem dici possunt. quidquid est enim, quod sensum habeat, id necesse est sentiat et voluptatem, et dolorem: ad quem autem dolor veniat, ad eundem etiam interitum venire. ita fit, ut ne ignem quidem efficere
37 possitis æternum. Quid enim? non eisdem vobis placet, omnem ignem pastus indigere? nec permanere ullo modo posse, nisi alatur: ali autem solem, lunam, reliqua astra, aquis, alia dulcibus, alia marinis? eamque causam Cleanthes affert, cur se sol referat, nec longius progrediatur solstitiali orbe, itemque brumali, ne longius discedat a cibo. hoc totum quale sit, mox. nunc autem concludatur illud, quod in-
p. 67. terire possit, id æternum non esse natura: ignem autem in-
a. teriturum esse, nisi alatur; non esse igitur natura ignem sempiternum.

15 Qualem autem deum intelligere nos possumus nulla vir-
38 tute præditum? Quid enim? prudentiamne deo tribuemus? quæ constat ex scientia rerum bonarum et malarum, et, nec bonarum, nec malarum. Cui mali nihil est, nec esse potest, quid huic opus est delectu bonorum et malorum? quid autem ratione? quid intelligentia? quibus utimur ad eam rem, ut apertis obscura assequamur. at obscurum deo nihil potest esse. nam justitia, quæ suum cuique distribuit, quid pertinet ad deos? hominum enim societas, et communitas, ut vos dicitis, justitiam procreavit. temperantia autem constat ex prætermittendis voluptatibus corporis: cui si locus in cælo est, est etiam voluptatibus. Nam fortis deus intelligi quî potest? in dolore, an in labore, aut in periculo? quorum deum
39 nihil attingit. Nec ratione igitur utentem, nec virtute ulla præditum deum intelligere quî possumus?

Nec vero vulgi atque imperitorum inscitiam despicere possum, cum ea considero, quæ dicuntur a Stoicis. sunt enim illa imperitorum. Piscem Syri venerantur. omne fere genus bestiarum Ægyptii consecraverunt. Jam vero in Græcia multos habent ex hominibus deos, [43] Alabandum Alabandi: Tenedii Tenem: Leucotheam, quæ fuit Ino, et ejus Palæmonem filium, cuncta Græcia; Herculem, Æsculapium, Tyndaridas: Romulum nostri, aliosque complures: quos quasi novos, et adscripticios cives in cælum receptos putant.
16 Hæc igitur indocti. Quid vos philosophi? quî meliora?

43 *Alabandum Alabandi: Tenedi Tenem*] Requiruntur nomina populorum, et post est *nostri* i. e. Romani. Itaque legendum *Tenedii* in membro secundo, et in primo *Alabandis*, s. *Alabandeis*, quod est in Ep. ad Div. XIII, 56. sic et Buherius.

omitto illa: sunt enim præclara. Sit sane deus ipse mundus. 40
Hoc credo illud esse

*Sublime candens, quem invocant omnes Jovem.*

quare igitur plures adjungimus deos? quanta autem est eorum multitudo? mihi quidem sane multi videntur. singulas enim stellas numeras deos, eosque aut beluarum nomine appellas, ut Capram, [44] ut Nepam, ut Taurum, ut Leonem: aut rerum inanimatarum, ut Argo, ut Aram, ut Coronam. Sed ut hæc concedantur, reliqua quî tandem non modo con- 41
cedi, sed omnino intelligi possunt? cum fruges, Cererem; vinum, Liberum dicimus, genere nos quidem sermonis utimur usitato: sed ecquem tam amentem esse putas, qui illud, quo vescatur, deum credat esse? Nam quos ab hominibus pervenisse dicis ad deos, [45] tu redde rationem, quemadmodum idem fieri potuerit, aut cur fieri desierit, et ego discam libenter. quomodo nunc quidem est, non video, quo pacto ille, cui *in monte Oetæo illatæ lampades fuerint*, ut ait Accius, *in domum æternam patris* ex illo ardore pervenerit. quem tamen Homerus conveniri apud inferos facit ab Ulysse, sicut ceteros, qui excesserant vita. Quamquam, quem po- 42
tissimum Herculem colamus, scire sane velim. plures enim tradunt nobis ii, qui interiores scrutantur et reconditas litteras: antiquissimum, Jove natum, sed antiquissimo item Jove. nam Joves quoque plures in priscis Græcorum litteris invenimus. ex eo igitur et Lisyto est is Hercules, quem concertavisse cum Apolline de tripode accepimus. alter traditur Nilo natus, Ægyptius: quem aiunt [46] Phrygias litteras conscripsisse. Tertius est ex Idæis Digitis: [47] cui inferias afferunt. Quartus est, Jovis et Asteriæ, Latonæ sororis, qui p. 68.
Tyri maxime colitur; cujus Karthaginem filiam ferunt. a.
Quintus in India, qui Belus dicitur. Sextus hic ex Alcumena, quem Jupiter genuit, sed tertius Jupiter: quoniam, ut jam docebo, plures Joves etiam accepimus.

Quando enim me in hunc locum deduxit oratio, docebo, 17
meliora me didicisse de colendis diis immortalibus jure pon- 43
tificio, et majorum more, [48] capedunculis, quas Numa nobis reliquit, de quibus [49] in illa aureola oratiuncula dicit Lælius,

44 *ut Nepam*] Sic pro *Lupam* edidi cum Davisio e Ms. Ursini. nam *Nepa* est sidus, *Lupa* non. mox *Argo* dedi cum eodem pro *Argon*. nam sic et Ms. Guelf.

45 *tu redde*] Sic Mss. etiam Guelf. et edd. vett. recentiores *reddes*.

46 *Phrygias literas conscripsisse*] Verbum *conscripsisse* indicat, librum intelligi in *phrygiis literis*: φρύγια γράμματα memorantur apud Plutarch. de Iside et Osir. Fuit liber historicus.

47 *cui inferias afferunt*] *afferre* de inferiis non dicitur, quod sciam, sed *ferre, mittere, dare*. puto primam syllabam e finali præcedentis verbi natam, legendumque *ferunt*.

48 *capedunculis iis*] Delevi *iis*, auctoribus Mss. etiam Guelf. et edd. vett.

49 *in illa aur. oratiuncula Lælius*] Est eadem, de qua supra ad c. 2.

quam rationibus Stoicorum. Si enim vos sequar, dic, quid ei respondeam, qui me sic roget; Si dii sunt, suntne etiam Nymphæ deæ? si Nymphæ, Panisci etiam, et Satyri? Hi autem non sunt: ne Nymphæ quidem deæ igitur. At earum templa sunt publice vota et dedicata. Quid igitur? ne ceteri quidem ergo dii, quorum templa sunt dedicata. Age porro, Jovem, et Neptunum deum numeras. ergo etiam Orcus, frater eorum, deus, et illi, qui fluere apud inferos dicuntur, Acheron, Cocytus, Pyriphlegethon, tum Charon, tum
44 Cerberus, dii putandi. At id quidem repudiandum. Ne Orcus quidem igitur? Quid dicitis ergo de fratribus? hæc [50] Carneades aiebat, non ut deos tolleret: quid enim philosopho minus conveniens? sed ut Stoicos nihil de diis explicare convinceret. Itaque insequebatur. Quid enim? aiebat, si ii fratres sunt in numero deorum, num de patre eorum Saturno negari potest? quem vulgo maxime ad Occidentem colunt. qui si est deus, patrem quoque ejus, Cælum, esse deum confitendum est. Quod si ita est, Cæli quoque parentes dii habendi sunt, Æther, et Dies, eorumque fratres, et sorores: qui [51] a genealogis antiquis sic nominantur, Amor, Dolor, Metus, Labor, Invidentia, Fatum, Senectus, Mors, Tenebræ, Miseria, Querela, Gratia, Fraus, Pertinacia, Parcæ, Hesperides, Somnia: quos omnes Erebo et Nocte natos ferunt. Aut igitur hæc monstra probanda sunt, aut prima illa
18 tollenda. Quid? Apollinem, Vulcanum, Mercurium, cete-
45 ros, deos esse dices: de Hercule, Æsculapio, Libero, Castore, Polluce dubitabis? At hi quidem coluntur æque, atque illi; apud quosdam etiam multo magis. Ergo hi, dii sunt habendi, mortalibus nati matribus? Quid? Aristæus, qui olivæ dicitur inventor, Apollinis filius: [52] Theseus, qui Neptuni: reliqui, quorum patres dii, non erunt in deorum numero? Quid, quorum matres? [53] opinor etiam magis. ut enim in jure civili, qui est matre libera, liber est: item jure naturæ, qui dea matre est, deus sit necesse est. Itaque Achillem [54] Astypalæenses insulani [55] sanctissime colunt. qui

50 *Carneades aiebat*] Vulgati male *agebat*, quod et Ms. Guelf. habet: at plures Mss. *aiebat*, quod et sententia requirit.

51 *a genealogis antiquis*] Verbum *genealogis* mihi semper suspectum fuit: quia sic dictum, nempe de iis, qui deorum generationes, ut Hesiodus, exponerent, nuspiam reperi. Suspicatusque sum, legendum esse *theologis* quo verbo Cicero aliis locis, in hoc ipso libro, de hac re usus est, et Græci semper utuntur.

52 *Theseus, qui Neptuni*] Ms. Guelf. et alii apud Davisium ed. Ven. 1494. *Theseusque Neptuni*, alii *Theseus, Neptuni*, quod recepit Davisius.

53 *opinor*] Sic Ms. Guelf. et alii, item edd. vett. recentius vulgati *opiner*.

54 *Astypalæenses*] Hæc est vera scriptura et forma nominis ab Astypalæa, quod Davisius recte edidit. Vulgati male *Astypalenses*: quamquam fluctuant varie.

55 *sanctissime colunt*] Sic Ms. Guelf. ut jam edidit Lambinus. Vulgg. *sanctissimum*.

si deus est: et Orpheus, et Rhesus, dii sunt, Musa matre
nati. nisi forte maritimæ nuptiæ terrenis anteponuntur. Si
hi dii non sunt, quia nusquam coluntur: quo modo illi sunt?
Vide igitur, ne virtutibus hominum isti honores habeantur, 46
non immortalitatibus: quod tu quoque, Balbe, visus es di-
cere. Quo modo autem potes, si Latonam deam putas, He-
caten non putare, quæ matre Asteria est, sorore Latonæ? an
hæc quoque dea est? vidimus enim ejus aras delubraque in
Græcia. sin hæc dea est, cur non Eumenides? quæ si deæ
sunt, quarum et Athenis [56] fanum est, et apud nos, ut ego
interpretor, lucus Furinæ: Furiæ deæ sunt, speculatrices,
credo, et vindices facinorum et sceleris. Quod si tales dii 47
sunt, ut rebus humanis intersint: Natio quoque dea putanda
est: cui, cum fana circuimus in agro Ardeati, rem divinam p. 69.
facere solemus. quæ quia partus matronarum tueatur, a nas- a.
centibus Natio nominata est. Ea si dea est; dii omnes illi,
qui commemorabantur a te, Honos, Fides, Mens, Concordia.
ergo etiam Spes, Moneta, omniaque, quæ cogitatione [57] no-
bismet ipsi possumus fingere. quod si verisimile non est: ne
illud quidem est, hæc unde fluxerunt. Quid autem dicis? si 19
dii sunt illi, quos colimus [58] et accipimus: cur non eodem in
genere Serapim Isimque numeremus? quod si facimus, cur
barbarorum deos repudiemus? boves igitur, et equos, ibes,
accipitres, aspidas, crocodilos, pisces, canes, lupos, feles,
multas præterea beluas, in deorum numero reponemus. quæ
si rejiciamus, illa quoque unde hæc nata sunt, rejiciemus.
Quid deinde? Ino, dea dicetur, quæ Leucothea a Græcis, a 48
nobis Matuta dicitur, cum sit Cadmi filia? Circe autem, et
Pasiphaë, [59] et Aee, e Perseide, Oceani filia, natæ, patre
Sole, in deorum numero non habebuntur? quamquam Circen
quoque coloni nostri Circeienses religiose colunt. Ergo
hanc deam dicis. Quid Medeæ respondebis? quæ duobus
avis, Sole, et Oceano, Æeta patre, matre Idyia procreata est.
Quid hujus Absyrto fratri, qui est apud Pacuvium Ægia-
leus? sed illud nomen veterum litteris usitatius. Qui si dii
non sunt, vereor quid agat Ino. hæc enim omnia ex eodem
fonte fluxerunt. An Amphiaraus, deus erit, et Trophonius? 49
nostri quidem publicani, cum essent agri in Bœotia deorum
immortalium excepti lege censoria, negabant immortales esse
ullos, qui aliquando homines fuissent. Sed si sunt hi dii;

56 *fanum est*] Ms. Is. Vossii habuit *fanus*, quod Vossius defendit ad Melam II, 3. p. 453.

57 *nobismet ipsi*] Sic legendum, non *nobismet ipsis*, idque in Mss. reperit Davisius.

58 *et accipimus*] Sic rectius Mss. Davisiani et Guelf. quam vulgo est *accepimus*.

59 *et Aee*] Hoc nomen sine dubio vitiosum est. Hesiodus Theog. 957. Circæ et Pasiphaæ addit *Aeetem*, unde hic legendum videtur et *Aeetes*, et post est Medea, avis Sole et Oceano et *Aeeta* patre nata.

b. [60] est certe Erechtheus, cujus Athenis et delubrum vidimus, et sacerdotem. Quem si deum facimus, quid aut de Codro dubitare possumus, aut de ceteris, qui pugnantes pro patriæ libertate ceciderunt? quod si probabile non est: ne illa qui-
50 dem superiora, unde hæc manant, probanda sunt. [61] Atqui in plerisque civitatibus intelligi potest, augendæ virtutis gratia, quo libentius reipublicæ causa periculum adiret optimus quisque, virorum fortium memoriam honore deorum immortalium consecratam. ob eam enim ipsam causam Erechtheus Athenis, filiæque ejus in numero deorum sunt. Itemque Leonaticum est delubrum Athenis, quod Leocorion nominatur. Alabandenses quidem sanctius Alabandum colunt, a quo est urbs illa condita, quam quemquam nobilium deorum: apud quos non inurbane Stratonicus, ut multa, cum quidam ei molestus, Alabandum deum esse confirmaret, Herculem negaret: Ergo, inquit, mihi Alabandus, tibi Hercules sit iratus. Illa autem, Balbe, quæ tu a cælo astrisque
51 ducebas, quam longe serpant, non vides: Solem, deum esse, Lunamque, quorum alterum Apollinem Græci, alteram Dianam putant. Quod si Luna, dea est: ergo etiam Lucifer: ceteræque errantes numerum deorum obtinebunt. igitur etiam inerrantes. Cur autem [62] Arci species non in deorum numero reponatur? est enim pulcer, et ob eam causam, quia [63] speciem habet admirabilem, [64] Thaumante dicitur esse natus. cujus si divina natura est, quid facies nubibus? arcus enim ipse ex nubibus efficitur [65] quodam modo coloratis. Quarum una etiam Centauros peperisse dicitur. Quod si nubes retuleris in deos, referendæ certe erunt tempestates, quæ [66] populi Romani ritibus consecratæ sunt. Ergo imbres,
p. 70. nimbi, procellæ, turbines, dii putandi. nostri quidem duces,
a. mare ingredientes, immolare hostiam fluctibus consueverunt.
52 Tum si est Ceres a gerendo (ita enim dicebas) terra ipsa dea est, et ita habetur: quæ est enim alia Tellus? sin terra: mare etiam; quem Neptunum esse dicebas: ergo et flumina, et fontes. Itaque et Fontis delubrum Maso ex Corsica dedicavit; et in augurum precatione Tiberinum, Spinonem, [67] Almonem, Nodinum, alia propinquorum fluminum nomina

60 *est certe Erechtheus*] Ad addendum *et*, *est certe et Erecht.*?

61 *Atqui*] Sic Mss. apud Davisium bene pro vulgato *Atque*.

62 *Arci species*] Sic habet Ms. Guelf. et alii apud Davisium. alii habent *Arcus*. vulgò edd. *Arqui* pro *Arci*, ut et habet Lucretius VI, 525. et citat hinc Priscianus. nihil admodum interest.

63 *speciem habeat*] Puto legendum *habet*: nec enim caussa est conjunctivi.

64 *Thaumante dicitur nata*] *nata* si verum est, referendum ad Græcum nomen *Iris*. sed tamen libri quidam habent *natus*, quod et recepit Davisius.

65 *quodam modo coloratis*] Sic edidit Davisius, pro vulgato *coloratus*; atque sic res postulat. itaque secutus id exemplum sum.

66 *p. R. ritibus cons. sunt*] Quibus sc. illis immolantur hostiæ, ut apud Virgil. Æn. III, 120. V, 772.

67 *Almonem*] Sic viri doctissimi pro

videmus. Ergo hoc aut in immensum serpet, aut nihil horum recipiemus, nec illa infinita ratio superstitionis probabitur. Nihil ergo horum probandum est.

Dicamus igitur, Balbe, oportet contra illos etiam, qui hos 21
deos ex hominum genere in cælum translatos, non re, sed 53
opinione esse dicunt, quos auguste omnes sancteque veneramur. Principio Joves tres numerant ii, qui theologi nominantur: ex quibus primum et secundum natos in Arcadia: alterum patre Æthere, ex quo etiam Proserpinam natam ferunt, et Liberum: alterum patre Cælo, qui genuisse Minervam dicitur, quam principem, et inventricem belli ferunt: tertium Cretensem, Saturni filium: cujus in illa insula sepulcrum ostenditur. Διόσκουροι etiam apud Grajos multis modis nominantur. Primi tres, qui [68] appellantur Anaces, Athenis ex Jove, rege antiquissimo, et Proserpina nati, Tritopatreus, Eubuleus, [69] Dionysus: secundi, Jove tertio nati ex Leda, Castor et Pollux: tertii dicuntur a nonnullis [70] Alco,
et Melampus, Emolus, Atrei filii, qui Pelope natus fuit. Jam 54
Musæ primæ quattuor, natæ Jove altero, Thelxiope, Aœde, Arche, Melete: secundæ, Jove tertio et Mnemosyne, procreatæ novem: tertiæ, [71] [Jove tertio] Piero natæ, et Antiopa, quas Pieridas, et Pierias solent poëtæ appellare, iisdem nominibus, eodem numero, quo proxime superiores. Cumque tu Solem, quia solus esset, appellatum esse dicas: Soles ipsi quam multi a theologis proferuntur? unus eorum Jove natus, nepos Ætheris: alter, Hyperione: tertius, Vulcano, Nili filio; cujus urbem Ægyptii volunt esse eam, quæ Heliopolis appellatur: quartus is, quem heroicis temporibus Achanto Rhodi peperisse dicitur, [72] Jalysi, Camiri, et Lindi: quintus, qui Colchis fertur Æetam, et Circen procreavisse.
Vulcani item complures: primus Cælo natus, ex quo et Mi- 22 55

*Anemonem* scribendum judicavere, quorum judicium cum Buherio Davisioque secutus sum. Nam *Almo* est fluvius Romæ vicinus, non *Anemone*.

68 *app. Anaces Athenis, ex Jove*] *Anaces* verum puto cum Victorio, etsi Mss. fere, ut et Guelf. *Anactes*, ex Græco ἄνακτες. Sed Græci etiam dixere ἄνακες, et quidem inprimis Attici, ut tradit Mœris. quia igitur addit Athenis sic dici, necesse est legamus *Anaces*. Hesychius item tradit, Athenis appellatos Dioscuros esse ἄνακας. v. et Piersonum V. C. ad Mœrin in ἄνακες.

69 *Dionysus*] Est Bacchus: unde et sic scribendum fuit pro vulgato *Dionysius*, ut vidit jam Davisius.

70 *Alco*] Vulgo male *Aleo*. illud habent Mss. boni, v. c. Ms. in ed. L. etiam Guelf. ex quo, vitio librariorum, facile factum *Aleo*.

71 *Jove tertio Piero*] *Jove tertio* vitiose additum est ex antecedentibus: estque adeo delendum. uncis cum Davisio inclusi. Tum *Piero* dedi pro *Pierio*, ut est in Ms. Guelf. et ed. Mediol. nam sic appellant veteres patrem Musarum, a quo ipsæ Pieriæ dicuntur, ut Ovidius Met. V, 302. docet. mox dedi *proxime superiores* pro *proximæ*, ut Davisius. sic latinitas postulat. in libris scriptis sæpissime in hoc genere peccatur, ut in fine verbi *æ* et *e* permutentur.

72 *Jalysi, Camiri* &c.] Intelligendum est *pater*, sive potius addendum, ut factum a Davisio. nam hæc ellipsis non est in latino sermone usitata. Patrem Jalysi facit solem Arnobius cum

nerva Apollinem eum, cujus in tutela Athenas antiqui historici esse voluerunt: secundus in Nilo natus, [73] Phthas, ut Ægyptii appellant, quem custodem esse Ægypti volunt: tertius ex tertio Jove, et Junone, qui Lemni fabricæ traditur præfuisse: quartus Menalio natus, qui tenuit insulas propter Siciliam,
56 quæ [74] Vulcaniæ nominantur. Mercurius unus Cælo patre, Die matre natus: cujus obscænius excitata natura traditur, [75] quod adspectu Proserpinæ commotus sit: alter [76] Valentis et Phoronidis filius, is, [77] qui sub terris habetur, idem Trophonius: tertius Jove tertio natus, et Maja, ex quo et Penelopa Pana natum ferunt: quartus Nilo patre, quem Ægyptii nefas habent nominare: quintus, quem colunt Pheneatæ, qui et Argum dicitur interemisse, ob eamque causam [78] Ægyptum profugisse, atque Ægyptiis leges et litteras tradidisse. Hunc Ægyptii Thoth appellant: [79] eodemque nomine anni
57 primus mensis apud eos vocatur. Æsculapiorum primus,
p. 71. Apollinis, quem Arcades colunt; qui specillum invenisse,
a. primusque vulnus dicitur obligavisse: secundus, secundi Mercurii frater. is fulmine percussus, dicitur humatus esse [80] Cynosuris: tertius, Arsippi et Arsinoæ; qui primus purgationem alvi, dentisque evulsionem, ut ferunt, invenit: cujus in Arcadia non longe a Lusio flumine sepulcrum et lucus
23 ostenditur. Apollinum antiquissimus is, quem paullo ante ex Vulcano natum esse dixi, custodem Athenarum: alter Corybantis filius, natus in Creta; cujus de illa insula [81] cum Jove ipso certamen fuisse traditur: tertius Jove tertio natus et Latona: quem [82] ex Hyperboreis Delphos ferunt adve-

aliis. edd. vett. quædam habent *avum Jalysi* &c. quæ vox in exemplo meo ed. Ven. 1494. adscripta est.

73 *Phthas, ut Æg. app.*] Verum nomen esse *Phthas*, non *Opas*, ut habent libri fere omnes, dudum viri docti agnovere; igitur id cum Davisio reposui. v. et Clav. in *Opas*.

74 *Vulcaniæ nominantur*] Sic habuit Ms. Lamb. et sic sine dubio legendum. non *nominabantur*, ut est in vulgatis.

75 *quod—commotus sit*] Latinitas videtur postulare, *commotus esset*: pendet enim ab *excitata*.

76 *Valentis et Phoronidis*] Valens exprimit Græcum nomen ἴσχυς. Pro *Phoronidis* legendum *Coronidis*, docet Davisius, ex quo factum *Foronidis*, ut habent fere Mss. etiam Guelf. inde *Phoronidis* in libris editis. Nempe hic Mercurius est Æsculapii alterius frater; ejus autem mater est *Coronis* non *Phoronis*.

77 *qui sub terris habetur*] Lambinus legit *habet* i. e. habitat, idque in Ms. reperit. *habetur* potest esse, sub terris est: et idem cum Trophonio putatur.

78 *Ægyptum profugisse*] Etsi scio, interdum nomina regionum sine præpositione jungi verbis, ut nomina urbium; tamen credo hic *in* excidisse, per finalem in *causam*.

79 *eodemque*] *que* non fuit in Mss. Davisii, nec est in Guelf. aut in edd. pr.

80 *Cynosuris*] Urbe Laconicæ.

81 *cum Jove ipso*] Mss. Gruteri *c. J. tertio*, quod præfert Davisius, quia Jupiter tertius in Creta natus traditur.

82 *ex Hyperboreis Delphos f. advenisse*] Hujus rei nullum apud veteres vestigium me reperire memini. Venit aliquando in mentem suspicari, legendum esse *Delon* ex eo, quod Hyperboreos traditum est eduxisse in primis Apollinem, qui et apud ipsos fuerit, et Delum quotannis misisse primitias ad sacra solemnia, item apud eos Latonam natam &c.

nisse: quartus in Arcadia, quem Arcades [83] Nomionem ap-
pellant, quod ab eo se leges ferunt accepisse. Dianæ item 58
plures: prima Jovis et Proserpinæ, quæ pinnatum Cupidi-
nem genuisse dicitur: secunda notior, quam Jove tertio et
Latona natam accepimus: tertiæ pater, Upis traditur, Glauce
mater. eam [84] Græci sæpe Upim paterno nomine appellant.
Dionysos multos habemus: primum e Jove et Proserpina
natum: secundum Nilo, qui Nysam dicitur interemisse:
[85] tertium, Caprio patre, eumque regem Asiæ præfuisse di-
cunt; cui Sabazia sunt instituta: quartum Jove et Luna, cui
sacra Orphica putantur confici: quintum Niso natum et
Thyone, a quo Trieterides constitutæ putantur. Venus pri- 59
ma Cælo, et Die nata; cujus Elide delubrum videmus: alte-
ra, spuma procreata, ex qua, et Mercurio Cupidinem secun-
dum natum accepimus: tertia, Jove nata et Diona; quæ
nupsit Vulcano. Sed ex ea et Marte natus Anteros dicitur:
quarta, Syria Tyroque concepta; quæ Astarte vocatur; quam
Adonidi nupsisse proditum est. Minerva prima, quam Apol- b.
linis matrem supra diximus: secunda orta Nilo, quam Æ-
gyptii Saitæ colunt: tertia illa, quam Jove generatam supra
diximus: quarta Jove nata et Coryphe, Oceani filia; quam
Arcades [86] Coriam nominant, et quadrigarum inventricem fe-
runt: quinta Pallantis, quæ patrem dicitur interemisse, vir-
ginitatem suam violare conantem: cui [87] pinnarum talaria
affigunt. Cupido primus, Mercurio et Diana prima natus 60
dicitur: secundus, Mercurio et Venere secunda: tertius qui-
dem est Anteros, Marte et Venere tertia. Atque hæc qui-
dem ejusmodi ex vetere Græciæ fama collecta sunt: quibus
intelligis resistendum esse, ne perturbentur religiones. Vestri
autem non modo hæc non refellunt, verum etiam confir-
mant, interpretando, quorsum quidque pertineat. Sed eo
jam, unde huc digressi sumus, revertamur.

Num censes igitur subtiliore ratione opus esse ad hæc re- 24
fellenda? nam mentem, fidem, spem, virtutem, honorem, vi- 61
ctoriam, salutem, concordiam, ceteraque ejusmodi, rerum
vim habere videmus, non deorum. Aut enim in nobismet
insunt ipsis, ut mens, ut fides, [88] ut spes, ut virtus, ut con-
cordia: aut optandæ nobis sunt, ut honos, ut salus, ut

83 *Nomionem*] Placet Huetii sententia Demonstr. Ev. Prop. IV. c. 8, 3. legentis Νόμιον. nam sic Græci appellant, non Νομίωνα.

84 *Græci sæpe Upim*] e. c. Callimachus H. in Dianam 204.

85 *tertium Caprio patre*] Ms. Guelf. habet *Capro*, ut alius apud Davisium. placet autem mihi Jac. Gronovii opinio, corrigentis *Cabiro*.

86 *Coriam*] Ms. Guelf. *Corian*, forma Græca, ut et edd. quædam.

87 *p. talaria affigunt*] Edd. Vict. Ald. jun. *affingunt*. quod placet.

88 *ut spes*] Hoc abest a Mss. quibusdam, etiam Guelf. unde delent Walkerus et Davisius, etiam in primis quia c. 36. spes non numeratur in rebus, quæ nobis insint, sed quæ optentur a Diis. non satis grave hoc est.

victoria. quarum rerum utilitate video etiam consecrata si-
mulacra. Quare autem in his vis deorum insit, [89] tum in-
telligam, cum cognovero. Quo in genere vel maxime est
Fortuna numeranda: quam nemo ab inconstantia, et temeri-
60 tate sejunget: quæ digna certe non sunt deo. Jam vero
quid vos illa delectat explicatio fabularum, et enodatio no-
minum? exsectum a filio Cælum, vinctum itidem a filio Sa-
p. 72. turnum. Hæc, et alia generis ejusdem ita defenditis, ut ii qui
a. ista finxerunt, non modo non insani, sed etiam fuisse sapientes
videantur. In enodandis autem nominibus, quod miseran-
dum sit, laboratis. Saturnus, quia se saturat annis: Mavors,
quia magna vertit: Minerva, quia minuit, aut quia minatur:
Venus, quia venit ad omnia: Ceres, a gerendo. Quam
periculosa consuetudo? in multis enim nominibus hærebitis.
Quid Veiovi facies? quid Vulcano? quamquam, quoniam
Neptunum a nando appellatum putas, nullum erit nomen,
quod non possis una littera explicare, unde ductum sit. In
quo quidem magis tu mihi natare visus es, quam ipse Nep-
63 tunus. Magnam molestiam suscepit, et minime necessariam
primus Zeno, post Cleanthes, deinde Chrysippus, commen-
ticiarum fabularum reddere rationem: vocabulorum, cur
quique ita appellati sint, causas explicare. Quod cum facitis,
illud profecto confitemini, longe aliter rem se habere, atque
hominum opinio sit: eos enim, [90] qui dii appellentur, rerum
25 naturas esse, non figuras deorum. Qui tantus error fuit, ut
perniciosis etiam rebus non modo nomen deorum tribuere-
tur, sed etiam sacra constituerentur. Febris enim fanum in
Palatio, et Orbonæ ad ædem Larum, et aram malæ Fortunæ
64 Esquiliis consecratam videmus. Omnis igitur talis a phi-
losophia pellatur error, ut, cum de diis immortalibus dis-
putemus, dicamus digna diis immortalibus: de quibus [91] ha-
beo ipse, quod sentiam; non habeo autem, quod tibi assen-
b. tiar. Neptunum esse dicis, animum cum intelligentia per
mare pertinentem. idem de Cerere. Istam autem intelligen-
tiam aut maris, aut terræ, non modo comprehendere animo,
sed ne suspicione quidem possum attingere. Itaque aliunde
mihi quærendum est, ut et esse deos, et quales sint dii,
discere possim; quam quales tu eos esse vis.

65 Videamus ea, quæ sequuntur: primum, deorumne provi-
dentia mundus regatur: deinde, [92] consulantne rebus hu-

89 *tum intelligam, cum cognovero*] Frigidum hoc videtur et obscurum viris doctis. Walkerus corrigit *cum ex te cognovero*, quod probat Buherius. videtur locus vitiosus esse. ironice quidem locutum esse Cottam, facile intelligitur, i. e. id intelligi nullo modo potest.

90 *qui dii appellantur*] Immo *appellentur.*

91 *habeo i. quid sentiam*] Scribendum *quod*, item etiam mox *quod tibi assentiar.*

92 *consulantne rebus humanis*] sc. Dii. Sed Ms. Guelf. habet *consulaturne rebus humanis*, quod mihi melius antecedenti convenire videtur.

manis. hæc enim mihi ex tua partitione restant duo. de quibus si vobis videtur, accuratius disserendum puto. Mihi vero, inquit Velleius, valde videtur: nam et majora exspecto; et his, quæ dicta sunt, vehementer assentior. Tum Balbus, Interpellare te, inquit, Cotta, nolo. sed sumemus tempus aliud. efficiam profecto [93] ut fateare. Sed * * *

*Multa desunt.*

*Nequaquam istuc istac ibit: magna inest certatio.*
*Nam ut ego illis supplicarem tanta blandiloquentia?*

Niobe parumne ratiocinari videtur, et sibi ipsa nefariam pe- 26
stem machinari? [94] Illud vero quam callida ratione? p. 73. a.

[95] *Qui volt esse, quod volt; ita dat se res, ut operam dabit.* 66

Qui est versus omnium seminator malorum:

*Ille transversa mente mihi hodie tradidit repagula:*
*Quibus ego iram omnem recludam, atque illi perniciem dabo:*
*Mihi mærores, illi luctum: exitium illi, exsilium mihi.*

Hanc videlicet rationem, quam vos divino beneficio homini solum tributam dicitis, bestiæ non habent. Videsne igitur, 67
quanto munere deorum simus affecti? atque eadem Medea patrem, patriamque fugiens:

*—postquam pater*
*Appropinquat, jamque, pæne ut comprehendatur, parat,*
*Puerum interea obtruncat, membraque articulatim dividit,*
*Perque agros passim dispergit corpus: id ea gratia,*
*Ut, dum nati dissipatos artus captaret parens,*
*Ipsa interea effugeret: illum ut mæror tardaret sequi;*
*Sibi salutem ut familiari pareret parricidio.*

Huic ut scelus, sic ne ratio quidem defuit. Quid? ille 68
funestas epulas fratri comparans, nonne versat huc et illuc cogitatione rationem?

*Major mihi moles, majus miscendum est malum,*
*Qui illius acerbum cor contundam, et comprimam.*

Nec tamen ille ipse est prætereundus, qui non sat habuit 27
conjugem illexisse in stuprum: de quo recte, et verissime loquitur Atreus:

*Quod re in summa summum esse arbitror*
*Periclum, matres coinquinari, regias;*
*Contaminari stirpem; admisceri genus.* b.

93 *ut fateare*] Consuli hominibus a Diis &c.

94 *Illud vero* &c.] Sequentia ad Medeam pertinent.

95 *Qui vult esse, quod vult*] Addidi cum Davisio *esse*, quod ille in pluribus Mss. reperit.

At id ipsum quam callide, qui regnum adulterio quæreret?

> *Addo* (inquit) *huc, quod mihi portento cælestûm pater*
> *Prodigium misit regni stabilimen mei,*
> *Agnum inter pecudes aurea clarum coma*
> *Quondam Thyestem clepere ausum esse, e regia:*
> *Qua in re adjutricem conjugem cepit sibi.*

69 Videturne summa improbitate usus non sine summa esse ratione? nec vero scena solum referta est his sceleribus, sed multo vita communis pæne majoribus. Sentit domus unius cujusque, sentit forum, sentit curia, campus, socii, provinciæ, ut, quemadmodum ratione recte fiat, sic ratione peccetur. alterumque et a paucis, et raro; [96] alterum et sæpe, et a plurimis: ut satius fuerit nullam omnino nobis a diis immortalibus datam esse rationem, quam tanta cum pernicie datam. Ut vinum ægrotis, quia prodest raro, nocet sæpissime, melius est non adhibere omnino, quam spe dubiæ salutis in apertam perniciem incurrere: sic haud scio, an melius fuerit, humano generi motum istum celerem cogitationis, acumen, sollertiam, quam rationem vocamus, quoniam pestifera sit multis, admodum paucis salutaris, non dari om-
70 nino, quam tam munifice et tam large dari. Quamobrem si mens voluntasque divina idcirco consuluit hominibus, quod iis largita est rationem: iis solis consuluit, quos bona ratione donavit: quos videmus, si modo ulli sunt, esse perpaucos. Non placet autem paucis a diis immortalibus esse consultum; [97] sequitur ergo, ut nemini consultum sit.

28 Huic loco sic soletis occurrere: non idcirco non optime
p. 74. nobis a diis esse provisum, quod multi eorum beneficio per-
a. verse uterentur. etiam patrimoniis multos male uti: nec ob eam causam eos beneficium a patribus nullum habere. Quisquam istuc negat? aut [98] quæ est in collatione ista similitudo? nec enim Herculi Deianira nocere voluit, cum ei tunicam, sanguine Centauri tinctam, dedit: nec prodesse Pheræo Jasoni is, qui gladio vomicam ejus aperuit, quam [99] sanare medici non poterant. Multi enim, etiam cum obesse vellent, profuerunt, et cum prodesse, obfuerunt. Ita non fit, ex eo, quod datur, ut voluntas ejus, qui dederit, appa-

96 *alterum et sæpe et a plurimis*] *sæpe* pro *semper* edidi cum Davisio, e Mss. et edd. vett. atque id et antitheseos ratio postulat. opponitur enim *raro* et *sæpe*, ut *pauci* et *plurimi*.

97 *sequitur ergo*] Vulgo est *et seq. e.* at *et* abest Mss. etiam Guelf. et edd. pr.

98 *q. e. in collatione ista similitudo*] Lambinus delet *in collatione*: quod non imiter. Davisius uncis inclusit, ut glossam; dicit Cicero, illam collationem, patrimonii a patribus relicti et rationis a Diis datæ hominibus probari non posse, quia similitudine nulla nitatur.

99 *sanare m. n. poterant*] Sic, non *poterant* legendum, semper putavi. quia sic in Ms. Guelf. et edd. vett. reperi, recepi.

reat: nec, si is, qui accepit, bene utitur, idcirco is, qui dedit, amice dedit. Quæ enim libido, quæ avaritia, quod facinus 71
aut suscipitur nisi consilio capto, aut sine animi motu, et cogitatione, id est, ratione, perficitur? nam omnis opinio, ratio est, et quidem bona ratio, si vera: mala autem, si falsa est opinio. Sed a deo tantum rationem habemus, si modo habemus: bonam autem rationem, aut non bonam, a nobis. non enim, ut patrimonium relinquitur, sic ratio homini est beneficio deorum data. Quid enim potius hominibus dedissent, si iis nocere voluissent? injustitiæ autem, intemperantiæ, timiditatis quæ semina essent, si his vitiis ratio non subesset? Medea modo, et Atreus commemorabantur a no- 29
bis, heroicæ personæ, inita subductaque ratione, nefaria scelera meditantes. Quid? levitates comicæ, parumne semper 72
in ratione versantur? parumne subtiliter disputat ille in Eunucho?

*—— quid igitur faciam?*
*Exclusit, revocat: redeam? non, si me obsecret.*

Ille vero in Synephebis Academicorum more contra communem opinionem non dubitat pugnare ratione, qui *in amore summo, summaque inopia suave esse* dicit, b.

*Parentem habere avarum, illepidum, in liberos*
*Difficilem, qui te nec amet, nec studeat tui.*

Atque huic incredibili sententiæ ratiunculas suggerit: 73

*Aut tu illum fructu fallas: aut per litteras*
*Avertas aliquod nomen: aut per servolum*
*Percutias pavidum. postremo, a parco patre*
*Quod sumas, quanto dissipas libentius?*

Idemque facilem et liberalem patrem, incommodum esse amanti filio disputat: quem

*Neque quo pacto fallam, neque quid inde auferam,*
*Nec quem dolum ad eum, aut machinam commoliar,*
*Scio quidquam. ita omnes meos dolos, fallacias,*
*Præstigias* 100 *præstinxit commoditas patris.*

Quid ergo isti doli? quid machinæ? quid fallaciæ, præstigiæque? num sine ratione esse potuerunt? O præclarum munus deorum! ut Phormio possit dicere,

*Cedo senem. jam instructa mihi sunt in corde consilia omnia.*

Sed exeamus e theatro: veniamus in forum, 1 fessum it præ- 30

100 *præstinxit*] Vulgo male *præstrinxit*.

1 *sessum it prætor*] Sic e Ms. Memm. edidit Lambinus, bene. imitati sunt Buherius et Davisius. Cotta non ad judicandum vocat, sed ad audiendum,

74 tor. quid ? ut judicetur, qui tabularium incenderit. Quod facinus occultius ? At se Q. Sosius, splendidus eques Romanus ex agro Piceno, fecisse confessus est. [2] Qui transscripserit tabulas publicas ? Id quoque L. Alenus fecit, cum chirographum Sex-primorum imitatus est. Quid hoc homine sollertius ? Cognosce alias quæstiones, [3] auri Tolosani, conjurationis Jugurthinæ. Repete superiora : Tubuli de pecunia capta ob rem judicandam : posteriora, de incestu rogatione Peducæa : tum hæc quotidiana, [4] sicæ, veneni, pecu-
p. 75. latus, testamentorum etiam [5] lege nova quæstiones. Inde
a. illa actio, OPE CONSILIOQUE TUO FURTUM AIO FACTUM ESSE : inde tot judicia de fide mala, tutelæ, mandati, pro socio, fiduciæ : reliqua, quæ ex emto, aut vendito, aut conducto, aut locato contra fidem fiunt : inde judicium publicum rei privatæ lege Lætoria : inde everriculum malitiarum omnium, judicium de dolo malo : quod C. Aquillius, familiaris noster, protulit ; quem dolum idem Aquillius tum teneri
75 putat, cum aliud sit simulatum, aliud actum. Hanc igitur tantam a diis immortalibus arbitramur malorum sementem esse factam ? Si enim rationem hominibus dii dederunt, malitiam dederunt. est enim malitia, versuta et fallax nocendi ratio. [6] Iidem etiam dii fraudem dederunt, facinus, ceteraque, quorum nihil nec suscipi sine ratione, nec effici potest. Utinam igitur, ut illa anus optat,

*—— ne in nemore Pelio securibus*
*Cæsa cecidisset abiegna ad terram trabes :*

sic istam calliditatem hominibus dii ne dedissent ! qua perpauci bene utuntur ; qui tamen ipsi sæpe a male utentibus opprimuntur : innumerabiles autem improbe utuntur : ut donum hoc divinum rationis et consilii, ad fraudem hominibus, [7] non ad bonitatem impertitum esse videatur.

31 Sed urgetis identidem, hominum esse istam culpam, non
76 deorum, ut si medicus gravitatem morbi, gubernator vim tempestatis accuset. etsi hi quidem homunculi ; sed tamen ridiculi. Quis enim te adhibuisset, dixerit quispiam, si ista

ut ante in theatro. Vulgo : *ite sessum precor.*

2 *Qui transscripserit tabb. publicas*] i. e. falsarit, corruperit. nam transscriptio intelligenda est, quæ fiat ad corrumpendum. Sic *transscriptum testamentum* dicitur pro Cluentio c. 24. Græcia etiam sic *μεταγράφειν*, unde latinum factum est.

3 *auri Tolosani*] A Q. Cæpione per furtum e templo Tolosano ablati : quo nomine reus factus est et damnatus a Norbano v. Orat. II, 47.

4 *sicæ—testamentorum*] Hi sunt meri genitivi. ergo et *veneni* esse debet, ut recte e Ms. Reg. reposuit Davisius. Vulgo est *venena.*

5 *lege nova*] Pertinet ad testamenta sola : contra quorum corruptores, erat lex Cornelia testamentaria. Verr. I, 24.

6 *Iidem etiam*] Sic Mss. Guelf. et alii, et edd. vett. non ut vulgo *autem.*

7 *non ad bonitatem*] i. ad fidem. nam opponitur *fraudi.* v. Clav.

non essent? [8] contra deum licet disputare liberius? In hominum vitiis, ais, esse culpam. Eam dedisses hominibus rationem, quæ vitia culpamque excluderet. Ubi igitur locus
fuit errori deorum? nam patrimonia spe bene tradendi re- b.
linquimus; qua possumus falli: deus falli quî potuit? an ut Sol, in currum cum Phaëthontem filium sustulit: aut Neptunus, cum Theseus Hippolytum perdidit, [9] cum ter optandi
a Neptuno patre habuisset potestatem? Poëtarum ista sunt: 77
nos autem philosophi esse volumus, rerum auctores, non fabularum. Atque ii tamen ipsi dii poëtici si scissent, perniciosa fore illa filiis, peccasse in beneficio putarentur. Et, si verum est, quod Aristo Chius dicere solebat, nocere audientibus philosophos iis, qui bene dicta male interpretarentur: posse enim asotos ex Aristippi, acerbos e Zenonis schola exire: prorsus, si, qui audierunt, vitiosi essent discessuri, quod perverse philosophorum disputationem interpretarentur: tacere præstaret philosophis, quam iis, qui se audissent,
nocere. Sic, si homines rationem, bono consilio a diis im- 78
mortalibus datam, in fraudem malitiamque convertunt: non dari illam, quam dari humano generi melius fuit. [10] Ut, si medicus sciat, eum ægrotum, qui jussus sit vinum sumere, meracius sumturum, statimque periturum; magna sit in culpa: sic vestra ista providentia reprehendenda. quæ rationem dederit iis, quos scierit ea perverse, et improbe usuros. Nisi forte dicitis, eam nescisse. Utinam quidem! Sed non audebitis. non enim ignoro, [11] quanti ejus nomen putetis.

Sed hic quidem locus concludi jam potest. Nam si stul- 32
titia, consensu omnium philosophorum, majus est malum, 79
quam si omnia mala et fortunæ et corporis ex altera parte ponantur: sapientiam autem nemo assequitur: in summis malis omnes sumus, quibus vos optime consultum a diis immortalibus dicitis. Nam ut nihil interest, utrum nemo va-
leat, an nemo possit valere: sic non intelligo, quid intersit, p. 76.
utrum nemo sit sapiens, an nemo esse possit. Ac nos qui- a.
dem nimis multa de re apertissima. Telamo autem uno versu locum totum conficit, cur dii homines negligant:

*Nam si curent, bene bonis sit, male malis: quod nunc abest.*

Debebant illi quidem omnes bonos efficere, si quidem homi-
num generi consulebant. Sin id minus: bonis quidem certe 80

8 *contra deum—liberius*] Interrogandi notam addidi. nam affirmantis oratio impia foret: nec convenit sequentibus.

9 *cum ter optandi—habuisset potestatem*] Immo e tribus optandi potestatem habuit. an igitur legemus *cum e tribus optandi* &c. immo, quia tria proposuit deinceps Neptunus, ter potestatem optandi fecit. nam poterat statim primum amplecti, quod propositum erat.

10 *Ut, si medicus*] Melius foret *Ut medicus, si sciat.*

11 *quanti ejus nomen putetis*] Bene conjecit Davisius *numen.*

consulere debebant. Cur igitur duo Scipiones, fortissimos et optimos viros, in Hispania Pœnus oppressit? Cur Maximus extulit filium consularem? Cur Marcellum Annibal interemit? Cur Paullum Cannæ sustulerunt? Cur Pœnorum crudelitati Reguli corpus est præbitum? Cur Africanum domestici parietes non texerunt? Sed hæc vetera, et alia permulta. propiora videamus. Cur avunculus meus, vir innocentissimus, idemque doctissimus, P. Rutilius in exsilio est? cur sodalis meus interfectus domi suæ, Drusus? cur temperantiæ prudentiæque specimen, ante simulacrum Vestæ, pontifex maximus est Q. Scævola trucidatus? cur ante etiam tot civitatis principes a Cinna interemti? cur omnium perfidiosissimus, C. Marius, Q. Catulum, præstantissima
81 dignitate virum, mori potuit jubere? Dies deficiat, [12] si velim numerare, quibus bonis male evenerit: nec minus, si commemorem, quibus improbis optime. Cur enim Marius tam feliciter, septimum consul, domi suæ senex est mortuus? cur omnium crudelissimus tam diu Cinna regnavit?
33 At dedit pœnas. Prohiberi melius fuit, impedirique, ne tot summos viros interficeret, quam ipsum aliquando pœnas dare. Summo cruciatu supplicioque Q. Varius, homo importunissimus, periit: si, quia Drusum ferro, Metellum veneno sustulerat; illos conservari melius fuit, quam pœnas sceleris Varium pendere. Duodequadraginta Dionysius tyrannus annos fuit opulentissimæ et beatissimæ civitatis.
82 Quam multos ante hunc, in ipso Græciæ flore, Pisistratus? At Phalaris, at Apollodorus pœnas sustulit. Multis quidem ante cruciatis et necatis. Et prædones multi sæpe pœnas dant: nec tamen possumus dicere, non plures captivos acerbe, quam prædones necatos. Anaxarchum Democriteum a Cyprio tyranno excarnificatum accepimus: Zenonem Eleæ in tormentis necatum. Quid dicam de Socrate? cujus morti illacrymari soleo, Platonem legens. Videsne igitur, deorum judicio, si vident res humanas, discrimen esse sublatum?
34 Diogenes quidem Cynicus dicere solebat, Harpalum, qui
83 temporibus illis prædo felix habebatur, contra deos testimonium dicere, quod in illa fortuna tam diu viveret. Dionysius, de quo ante dixi, cum fanum Proserpinæ Locris expilavisset, navigabat Syracusas: isque cum secundissimo vento cursum teneret, ridens: Videtisne, inquit, amici, quam bona a diis immortalibus navigatio sacrilegis detur? [13] Atque homo acutus, cum bene planeque percepisset, in eadem sen-

12 *si velim numerare*] An *enumerare?* mox est *commemorare*, quod *τῷ enumerare* respondet, non *numerare*.

13 *Atque homo acutus*] Bene Lambinus corrigit *idque homo* &c. *percipere* dixit more philosophorum de certa cognitione. Buherius malebat *processisset:* sed ei nec *plane* satis convenit, nec sequens *in sententia perseverabat.*

tentia perseverabat: qui, cum ad Peloponnesum classem ap-
pulisset, et in fanum venisset Jovis Olympii; aureum ei de-
traxit amiculum, grandi pondere, quo Jovem ornarat ex ma-
nubiis Karthaginiensium tyrannus Gelo. atque in eo etiam
cavillatus est, æstate grave esse aureum amiculum, hieme
frigidum: eique laneum pallium injecit, cum id esse ad
omne anni tempus diceret. idemque Æsculapii Epidauri bar-
bam auream demi jussit. neque enim convenire, barbatum p. 77.
esse filium, cum in omnibus fanis pater imberbis esset. Jam a.
mensas argenteas de omnibus delubris jussit auferri: in qui- 84
bus quod more veteris Græciæ inscriptum esset, BONORUM
DEORUM, uti se eorum bonitate velle dicebat. Idem Victo-
riolas aureas, et pateras, coronasque, quæ simulacrorum
porrectis manibus sustinebantur, sine dubitatione tollebat:
eaque se accipere, non auferre, dicebat. esse enim stultitiam,
a quibus bona precaremur, ab iis porrigentibus et dantibus
nolle sumere. Eundemque ferunt hæc, quæ dixi, sublata de
fanis in forum protulisse, et per præconem vendidisse: ex-
actaque pecunia edixisse, ut, quod quisque a sacris haberet,
id ante diem certam [14] in suum quodque fanum referret. ita
ad impietatem in deos, in homines adjunxit injuriam. Hunc 35
igitur nec Olympius Jupiter fulmine percussit, nec Æscula-
pius misero, diuturnoque morbo tabescentem interemit: at-
que in suo lectulo mortuus, [15] in Tympanidis rogum illatus
est: eamque potestatem, quam ipse per scelus erat nactus,
quasi justam et legitimam, hereditatis loco filio tradidit.
Invita in hoc loco versatur oratio. videtur enim auctorita- 85
tem afferre peccandi. recte videretur; nisi et virtutis, et vi-
tiorum, sine ulla divina ratione, grave ipsius conscientiæ
pondus esset. qua sublata, jacent omnia. Ut enim nec do-
mus, nec respublica ratione quadam et disciplina designata
videatur, si in ea nec recte factis præmia exstent ulla, nec
supplicia peccatis: [16] sic mundi divina in homines moderatio
profecto nulla est, si in ea discrimen nullum est bonorum et
malorum.

At enim minora dii negligunt, neque agellos singulorum, 86
nec viticulas persequuntur: nec, si uredo, aut grando quip- b.

14 *in suum quodque fanum*] Edidi *quodque* pro vulgato *quidque*, quod olim latinitatis rationem postulare credidi, post et in libris reperi, ut in ed. Ven. 1494. Mediol. Ald.

15 *in Tympanidis rogum illatus est*] *Tympanidis* nomen esse vitiosum, omnes consentiunt: in corrigendo valde fluctuant, nec sine libris melioribus quicquam certi inveniri potest. Conjecturas referre nihil attinet. Recentissima est Cl. Cannegieteri de Notis p. 317. *verum etiam impunitus:* quod simile est Trilleriano in Obs. p. 66. *vita impunitus.* cur non simpliciter *impunitus in ro. c. i.*

16 *sic mundi divina in homines moderatio*] Davisius deleri vult *mundi*, Buherius *in homines.* malim illud, si tamen alterutrum delendum. sed potest vulgata sic accipi, ut primum universa moderatio divina intelligatur in mundum sc. universum, deinde separatim ejus pars, quæ ad homines pertinet.

piam nocuit, id Jovi animadvertendum fuit. Ne in regnis
quidem reges omnia minima curant. sic enim dicitis, quasi
ego paullo ante de fundo Formiano P. Rutilii sim questus,
36 non de amissa salute. Atque hoc quidem omnes mortales
sic habent, externas commoditates, vineta, segetes, oliveta,
ubertatem frugum et fructuum; omnem denique commoditatem prosperitatemque vitæ, a diis se habere: virtutem au-
87 tem nemo umquam acceptam deo retulit. Nimirum recte.
propter virtutem enim jure laudamur, et in virtute recte gloriamur. Quod non contingeret, si id donum a deo, non a nobis haberemus. At vero aut honoribus aucti, aut re familiari, aut si aliud quippiam nacti sumus fortuiti boni, aut depulimus mali, cum diis gratias agimus, tum nihil nostræ laudi assumtum arbitramur. Num quis, quod bonus vir esset, gratias diis egit umquam? At quod dives, quod honoratus, quod incolumis. Jovemque optimum, maximum,
[17] ob eas res appellant, non quod nos justos, temperatos, sapientes efficiat, sed quod salvos, incolumes, opulentos, co-
88 piosos. Neque Herculi quisquam decumam vovit umquam,
si sapiens factus esset. Quamquam Pythagoras, cum in geometria quiddam novi invenisset, Musis bovem immolasse dicitur. sed id quidem non credo, quoniam ille ne Apollini quidem Delio hostiam immolare voluit, [18] ne aram sanguine adspergeret. Ad rem autem ut redeam, judicium hoc omnium mortalium est, fortunam a deo petendam, a se ipso sumendam esse sapientiam. Quamvis licet Menti delubra, et Virtuti, et Fidei consecremus; tamen hæc in nobis ipsis sita
p. 78. videmus: Spei, Salutis, Opis, Victoriæ facultas a diis expe-
a. tenda est. Improborum igitur prosperitates secundæque res
redarguunt (ut Diogenes dicebat) vim omnem deorum ac
37 potestatem. At nonnumquam bonos exitus habent boni.
89 Eos quidem arripimus, attribuimusque sine ulla ratione diis
immortalibus. At Diagoras, cum Samothraciam venisset, Atheos ille qui dicitur, atque ei quidam amicus, Tu, qui deos putas humana negligere, nonne animadvertis, ex tot tabulis pictis, quam multi votis vim tempestatis effugerint, in portumque salvi pervenerint? [19] Ita sit, inquit. illi enim nusquam picti sunt, qui naufragia fecerunt, in marique perierunt. Idemque, cum ei naviganti vectores, adversa tempestate timidi et perterriti, dicerent, non injuria sibi illud acci-

17 *ob eas res*] Hoc mihi insititium videtur.

18 *ne aram sanguine adspergeret*] Davisius e Mss. duobus edidit *respergeret*, quod est sane in hac forma usitatius. Ceterum ad rem quod attinet, alii sic tradunt, eum aram Apollinis in Delo adorasse, quod in ea nullæ victimæ cruentæ fierent: unde memoria lapsus dicitur Cicero.

19 *Ita sit, i. illi enim*] Davisius malebat e Ms. Reg. *illi autem*. Vulgatum bene habet. Sensus est: Mos ita fert, ut salvi pingantur. itaque inde nil concludi potest. nam qui periere, non pinguntur.

dere, qui illum in eandem navem recepissent: ostendit eis in eodem cursu multas alias laborantes: quæsivitque num etiam in iis navibus Diagoram vehi crederent. Sic enim res se habet, ut ad prosperam, adversamve fortunam, qualis sis,
aut quemadmodum vixeris, nihil intersit. Non animadver- 90
tunt, inquit, omnia dii: ne reges quidem. Quid est simile? Reges enim si scientes prætermittunt, magna culpa est. At
deo ne excusatio quidem est inscientiæ. Quem vos præ- 38
clare defenditis, cum dicitis, eam vim deorum esse, ut, etiam si quis morte pœnas sceleris effugerit, expetantur eæ pœnæ a liberis, a nepotibus, a posteris. O miram æquitatem deorum! Ferretne ulla civitas latorem istiusmodi legis, ut condemnaretur filius, aut nepos, si pater, aut avus deliquisset?

[20] *Quinam Tantalidarum internecioni modus*
*Paretur? aut quænam umquam ob mortem Myrtili*
*Pœnis luendis dabitur satias supplicii?*

Utrum poëtæ Stoicos depravarint, an Stoici poëtis dederint 91
auctoritatem, non facile dixerim. portenta enim, et flagitia b.
ab utrisque dicuntur. neque enim, quem Hipponactis iambus læserat, aut qui erat Archilochi versu vulneratus, a deo immissum dolorem, non conceptum a se ipso, continebat: nec, cum Ægisthi libidinem, aut cum Paridis videmus, a deo causam requirimus, cum culpæ pæne vocem audiamus: nec ego multorum ægrorum salutem non ab Hippocrate potius, quam ab Æsculapio datam judico: nec Lacedæmoniorum disciplinam dicam umquam ab Apolline potius Spartæ, quam a Lycurgo datam. Critolaus, inquam, evertit Corinthum; Karthaginem Hasdrubal. Hi duo illos oculos oræ maritimæ effoderunt, [21] non iratus alicui, quem omnino irasci
posse negatis, deus. At subvenire certe potuit, et conser- 92
vare urbes tantas atque tales. Vos enim ipsi dicere soletis, 39
nihil esse quod deus efficere non possit, et quidem sine labore ullo. ut enim hominum membra nulla contentione, mente ipsa ac voluntate moveantur: sic numine deorum omnia fingi, moveri, mutarique posse. Neque id dicitis superstitiose atque aniliter, sed physica constantique ratione. materiam enim rerum, ex qua, et in qua omnia sint, totam esse flexibilem, et commutabilem, ut nihil sit, quod non [22] ex ea quamvis subito fingi convertique possit. ejus autem uni-

20 *Quinam Tantalidarum* &c.] Charisius Instit. Gramm. L. 1. p. 70. hos versus refert, tribuitque Attio.

21 *non iratus alicui—deus*] Vulgo editum est *deum.* referebant ad *quem negatis.* sed referendum est nomen hoc ad *iratus.* ideoque debet esse *deus,* ut jam Lambinus edidit.

22 *ex ea—fingi convertique possit*] Non bene satis, ut opinor, *converti* convenit *τῷ ex ea* et *fingi.* Si est a Cicerone, est pro commutari regi, ut post junguntur *fictrix et moderatrix,* nec pendet ab *ex ea.* suspicatus olim sum *conficique.*

versæ fictricem, et moderatricem divinam esse providentiam. hanc igitur, quocumque se moveat, efficere posse, quidquid velit. Itaque aut nescit, quid possit: aut negligit res humanas: aut, quid sit optimum, non potest judicare. Non curat singulos homines. Non mirum: ne civitates quidem.
93 Non eas? ne nationes quidem et gentes. Quod si has etiam
p. 79. contemnet, quid mirum est, omne ab ea genus humanum
a. esse contemtum? Sed, [23] quo modo iidem dicitis, non omnia deos persequi, iidem vultis, a diis immortalibus hominibus dispartiri ac dividi somnia? idcirco hæc tecum, quia vestra est de somniorum veritate sententia. Atque iidem etiam vota suscipi dicitis oportere. Nempe singuli vovent: audit igitur mens divina etiam de singulis. Videtis ergo, eam non esse tam occupatam, quam putabatis? Fac esse distentam, cælum versantem, terram tuentem, maria moderantem: cur tam multos deos nihil agere, et cessare patitur? cur non rebus humanis aliquos otiosos deos præficit? qui a te, Balbe, innumerabiles explicati sunt. Hæc fere dicere habui de natura deorum, non ut eam tollerem, sed ut intelligeretis, quam esset obscura, et quam difficiles explicatus haberet.

40 Quæ cum dixisset, Cotta finem. Lucilius autem, Vehe-
94 mentius, inquit, Cotta, tu quidem, invectus es in eam Stoicorum rationem, quæ de providentia deorum ab illis sanctissime, et providentissime constituta est. Sed quoniam advesperascit, dabis diem nobis aliquem, ut contra ista dicamus. est enim mihi tecum pro aris et focis certamen, et pro deorum templis atque delubris, proque urbis muris, quos vos, pontifices, sanctos esse dicitis, diligentiusque urbem religione, quam ipsis mœnibus cingitis. quæ deseri a me, dum
95 quidem spirare potero, nefas judico. Tum Cotta, Ego vero et opto redargui me, Balbe: et ea, quæ disputavi, disserere malui, quam judicare: et facile me a te vinci posse, certo scio. Quippe, inquit Velleius, qui etiam somnia putet ad nos mitti ab Jove. Quæ ipsa tamen tam levia non sunt, quam est Stoicorum de natura deorum oratio. Hæc cum essent dicta, ita discessimus, ut Velleio Cottæ disputatio verior, mihi Balbi ad veritatis similitudinem videretur esse propensior.

23 *quo modo iidem dicitis—iidem vultis*] Olim hic editum est, *qui vultis*, et sic habet etiam Ms. Guelf. Puto, Ciceronem, de consuetudine sua struendæ orationis, dedisse: *quo modo, qui dicitis—iidem vultis:* deinde *qui* loco motum esse.

# M. TULLII CICERONIS

p. 80. a.

DE

# DIVINATIONE,

## LIBER PRIMUS.

### ARGUMENTUM.

*Quæstio de natura Deorum duas tamquam appendiculas habet, alteram de Divinatione, alteram de Fato, quibus adjectis demum plene perfecteque satisfactum ei quæstioni videtur.* (*L. II. c.* 1.) *Itaque Cicero eam, quæ est de divinatione, duobus libris plene accurateque pertractavit. In primo libro inducitur Q. Frater omne divinationis genus defendens e Stoicorum disciplina, quod illi videbantur acutissime sententias suas prudentissimeque defendere. II.* 72. *Duo ergo facit divinandi genera, unum artificiosum, alterum naturale: artificiosum partim constare ex conjectura, partim ex observatione diuturna: naturale, quod animus arripiat, aut excipiat extrinsecus ex divinitate, unde omnes haustos animos libatosque habeamus. Artificiosæ divinationis hæc genera ponit, extispicum, eorumque, qui e fulguribus omnique ostentorum genere prædicant, tum augurum eorumque, qui signis et ominibus utantur, omneque genus conjecturale in hoc fere genere ponit. Illud autem naturale aut concitatione mentis edi, et quasi fundi videtur, cum homines per furorem vaticinantur, aut animo per somnum sensibus et curis vacuo providetur. In singulis autem generibus non tam rationibus quam magna exemplorum copia utitur, cum externorum, tum Romanorum: quibus hoc effici putat, ut, quamquam eorum causæ afferri nullæ possunt, tamen, quoniam acciderint, de ipsius rei veritate dubitari non possit. Quod si quædam falsa sint, quædam non ita, uti prædicta sint, eveniant; tamen non esse propterea divinationem tollendam: quod quemadmodum, ut Cratippus concludebat, oculi possint aliquando non fungi suo munere, neque tamen propterea non sit usus oculorum; sed qui vel semel ita sit usus oculis, ut vera cerneret, is haberet sensum oculorum vera cernentium: sic ad confirmandum divinationem satis sit, semel aliquid esse ita divinatum, ut id non fortuito cecidisse videatur. c.* 22. *Esse autem divinationem, præter exempla, confirmat tum consensu gentium et populorum, rerumque publicarum omnium, philosophorum etiam et poëtarum, c.* 6. 40. 41. *tum ratione hac: Si sunt Dii, neque ante declarant hominibus, quæ futura sunt: aut non diligunt homines; aut, quid eventurum sit, ignorant; aut existimant, nil interesse hominum, scire, quid futurum sit; aut non censent suæ majestatis, futura hominibus præsignificare; aut ea ne significare quidem possunt. At neque &c. &c. c.* 38. *Ducit autem divinationem omnem a tribus rebus, a fato, a Deo*

*et a natura. Fatum esse non id, quod superstitiose, sed physice dicatur, colligationem quandam causarum; quam qui perspiciat animo, is possit futura omnia tenere: quod cum nemo præter Deum facere possit, relinquendum esse homini, ut signis quibusdam, consequentia et futura, in causis tamquam in seminibus condita, declarantibus præsentiat. Quod ad naturam attineat, constare, quanta sit animi vis sejuncta a corporis sensibus, qua fiat, ut animi hominum cum aut somno soluti vacent corpore, aut sua sponte furore quodam correpti moveantur, cernant ea, quæ corporibus permixti videre non possint. c. 55. s.*

1 VETUS opinio est, jam usque ab heroicis ducta tempori-
1 bus, eaque et populi Romani et omnium gentium firmata
consensu, versari quandam inter homines divinationem, quam
Græci *μαντικὴν* appellant, id est, præsensionem, et scientiam
rerum futurarum. [1] Magnifica quidem res, et salutaris, si
modo est ulla: [2] quaque proxime ad deorum vim natura
mortalis possit accedere. Itaque ut alia nos melius multa,
quam Græci, sic huic præstantissime rei nomen nostri a
divis, [3] Græci, ut Plato interpretatur, a furore duxerunt.
2 Gentem quidem nullam video neque tam humanam atque
doctam, neque tam immanem tamque barbaram, quæ non
significari futura, et a quibusdam intelligi, prædicique posse
censeat. Principio Assyrii, ut ab ultimis auctoritatem repe-
tam, propter planitiem, magnitudinemque regionum, quas
incolebant, cum cælum ex omni parte patens, atque apertum
intuerentur, trajectiones motusque stellarum [4] observave-
runt: quibus notatis, quid cuique significaretur, memoriæ
prodiderunt. Qua in natione Chaldæi, non ex artis, sed ex
gentis vocabulo nominati, diuturna observatione siderum,
scientiam putantur effecisse, ut prædici posset, quid cuique
b. eventurum, et quo quisque fato natus esset. Eandem artem
etiam Ægyptii longinquitate temporum innumerabilibus
pæne sæculis consecuti putantur. Cilicum autem, et Pisi-
darum gens, et his finitima Pamphylia, quibus nationibus
præfuimus ipsi, volatibus avium, cantibusque, [5] ut certissi-
3 mis signis, declarari res futuras putant. Quam vero Græcia
coloniam misit in Æoliam, Joniam, Asiam, Siciliam, Ita-
liam sine Pythio, aut Dodonæo, aut Hammonis oraculo?

1 *Magnifica quidem res*] Sic Mss. plures, melius quam ceteri et edd. quæ habent *quædam*. alibi Cicero simpliciter dicit *magna res* &c. ut in L. III. de Nat. D. et alibi.

2 *quaque proxime—possit accedere*] Sic correxere olim viri docti: sic et in meo exemplo ed. Ven. 1494. correxit manus docta. totidem literis sic est in ed. Ascensii pr. Vulgo est, *quæque proxima natura mortali* &c.

3 *Græci—a furore*] Dicitur enim *μαντικὴ* a *μαίνεσθαι*.

4 *observaverunt*] Davisius e Mss. edidit *observitaverunt*: sic et Ms. Guelf. non ausus sum id recipere, quia id verbum nuspiam usurpatum reperi. infra c. 45. pariter e Mss. quibusdam editum est.

5 *ut certissimis signis*] Quædam edd. omisere *ut*, quod edd. pr. habent. restituit Davisius.

aut quod bellum susceptum ab ea sine consilio deorum est?
Nec unum genus est divinationis publice privatimque cele- 2
bratum. nam, ut omittam ceteros populos; noster, quam multa genera complexus est? Principio, hujus urbis parens, Romulus, non solum auspicato urbem condidisse, sed ipse etiam optimus augur fuisse traditur. Deinde auguribus et reliqui reges usi: et exactis regibus, nihil publice sine auspiciis nec domi, nec militiæ gerebatur. Cumque magna vis videretur esse et in impetrandis consulendisque rebus, et in monstris interpretandis ac procurandis [6] in haruspicum disciplina; omnem hanc ex Etruria scientiam adhibebant, ne genus esset ullum divinationis, quod neglectum ab iis vi-
deretur. Et, cum duobus modis animi, sine ratione et scien- 4
tia, motu ipsi suo, soluto et libero incitarentur; uno furente, altero somniante: furoris divinationem Sibyllinis maxime versibus contineri arbitrati, eorum decem interpretes delectos e civitate esse voluerunt. Ex quo genere sæpe hariolorum etiam, et vatum furibundas prædictiones, ut Octaviano bello, Cornelii Culleoli, audiendas putaverunt. Nec vero somnia graviora, si quæ ad rempublicam pertinere visa sunt, a summo consilio neglecta sunt. Quinetiam memoria
nostra templum Junonis Sospitæ L. Julius, qui cum P. Ru- p. 81.
tilio consul fuit, de senatus sententia refecit ex Cæciliæ, Ba- a.
learici filiæ, somnio. Atque hæc, ut ego arbitror, veteres, 3
rerum magis eventis moniti, quam ratione docti, probave-
runt. Philosophorum vero exquisita quædam argumenta, 5
[7] cur esset vera divinatio, collecta sunt. e quibus, ut de antiquissimis loquar, Colophonius Xenophanes, unus, qui deos esse diceret, divinationem funditus sustulit. Reliqui vero omnes, præter Epicurum, balbutientem de natura deorum, divinationem probaverunt; sed non uno modo. Nam cum Socrates, omnesque Socratici, Zenoque, et hi, qui ab eo essent profecti, manerent in antiquorum philosophorum sententia, vetere Academia et Peripateticis consentientibus; cumque huic rei magnam auctoritatem Pythagoras jam ante tribuisset, qui etiam ipse augur vellet esse, plurimisque locis gravis auctor Democritus præsensionem rerum futurarum comprobaret: Dicæarchus Peripateticus cetera divinationis genera sustulit, somniorum et furoris reliquit: Cratippusque familiaris noster, quem ego parem summis Peripateticis judico, [8] iisdem rebus fidem tribuit, reliqua divinationis ge-

6 *in haruspicum disciplina*] Non placet *in.* puto legendum *ex*, e vestigiis ed. Ven. 1494. quæ habet *sine*, quod ex *in* et *e* conflatum videtur.

7 *cur esset vera divinatio*] *vera* mihi suspectum est. nam de existentia divinationis sermo est: contrarium est *divinationem funditus sustulit.*

8 *iisdem rebus f. tribuit*] *rebus* mihi videtur esse a glossatore: intelligoque divinationis generibus, furori et somniis.

6 nera rejecit. Sed cum Stoici omnia fere illa defenderent,
quod et Zeno in suis commentariis quasi semina quædam
sparsisset, et ea Cleanthes paullo uberiora fecisset: accessit
acerrimo vir ingenio Chrysippus, qui totam de divinatione
duobus libris explicavit sententiam, uno præterea de ora-
culis, uno de somniis: quem subsequens, unum librum Ba-
bylonius Diogenes edidit, ejus auditor: duo Antipater:
b. quinque noster Posidonius. Sed a Stoicis, [9] vel princeps
ejus disciplinæ, Posidonii doctor, discipulus Antipatri, dege-
neravit Panætius: nec tamen ausus est negare, vim esse di-
vinandi, sed dubitare se dixit. Quod illi in aliqua re, invi-
tissimis Stoicis, Stoico facere licuit, [10] id, nos ut in reliquis
rebus faciamus, a Stoicis non concedetur? præsertim cum
id, de quo Panætio non liquet, reliquis ejusdem disciplinæ
7 [11] solis luce videatur clarius. Sed hæc quidem laus Acade-
miæ præstantissimi philosophi judicio et testimonio com-
4 probata est. Etenim nobismet ipsis quærentibus, quid sit
de divinatione judicandum, quod a Carneade multa acute et
copiose contra Stoicos disputata sint, verentibusque, ne te-
mere vel falsæ rei, vel non satis cognitæ, assentiamur: [12] fa-
ciendum videtur, ut diligenter etiam atque etiam argumenta
cum argumentis comparemus, ut fecimus in his tribus libris,
quos de natura deorum scripsimus. Nam cum omnibus in
rebus temeritas in assentiendo errorque turpis est, tum in
eo loco maxime, in quo judicandum est, quantum auspiciis
rebusque divinis, religionique tribuamus. est enim periculum,
ne aut, neglectis iis, impia fraude, aut, susceptis, anili super-
stitione obligemur.

8 Quibus de rebus et alias sæpe, et paullo accuratius nuper,
5 cum essem cum Q. fratre in Tusculano, disputatum est.
Nam cum ambulandi causa in Lyceum venissemus: (id
enim superiori Gymnasio nomen est) Perlegi, ille inquit,
tuum paullo ante tertium de natura deorum; in quo dispu-
tatio Cottæ, quamquam labefactavit sententiam meam, non
funditus tamen sustulit. Optime vero, inquam. etenim ipse
Cotta sic disputat, ut Stoicorum magis argumenta confutet,
p. 82. quam hominum deleat religionem. Tum Quintus, Dicitur
a. quidem istuc, inquit, a Cotta, et vero sæpius: credo, ne
communia jura migrare videatur: sed studio contra Stoicos

9 *vel princeps ejus disc.—Panætius*] *Princeps* bene e Mss. addidit Davisius. sic et in exemplo ed. Ven. 1494. adscriptum est manu docta: *a. princeps*, et sic alibi a Cicerone appellatur Panætius, et revera fuit.

10 *id nos ut in reliquis rebus faciamus*] Edd. vett. non habent *ut*, item Ms. apud Davisium et Guelf. Videtur excidisse post *rebus*, ubi elegantius e Ciceronis more ponetur: quamquam et *rebus* abesse malim.

11 *solis luce videatur clarius*] *Solis* alias in hac phrasi non additur. an factum est e *sociis*?

12 *faciendum videtur*] Intell. *inquit*. mox pro *fecimus* Ms. Guelf. *facimus*.

disserendi deos mihi videtur funditus tollere. Ejus orationi, 9
[13] non sane desidero, quod respondeam: satis enim defensa religio est in secundo libro a Lucilio: cujus disputatio tibi ipsi, ut in extremo tertio scribis, ad veritatem est visa propensior. Sed, quod prætermissum est in illis libris, credo, quia commodius arbitratus es, separatim id quæri; deque eo disseri, id est, de divinatione, quæ est earum rerum, quæ fortuitæ putantur, prædictio atque præsensio, id, si placet, videamus, quam habeat vim, et quale sit. Ego enim sic existimo: si sint ea genera divinandi vera, de quibus accepimus, quæque colimus, esse deos: vicissimque, si dii sint,
esse, qui divinent. Arcem tu quidem Stoicorum, inquam, 6
Quinte, defendis, si quidem ista sic reciprocantur; ut et, si 10
divinatio sit, dii sint, et, si dii sint, sit divinatio. Quorum neutrum tam facile, quam tu arbitraris, conceditur. Nam et natura significari futura sine deo possunt: et, ut sint dii, potest fieri, ut nulla ab iis divinatio generi humano tributa sit. Atque ille, Mihi vero, inquit, satis est argumenti, et esse deos, et eos consulere rebus humanis; quod esse clara, et perspicua divinationis genera judico. De quibus quid ipse sentiam, si placet, exponam, ita tamen, si vacas animo, neque habes aliquid, quod huic sermoni prævertendum putes.
Ego vero, inquam, philosophiæ, Quinte, semper vaco. hoc 11
autem tempore, cum sit nihil aliud, quod libenter agere possim, multo magis aveo audire, de divinatione quid sentias.

Nihil, inquit, equidem novi, nec, quod præter ceteros ipse b.
sentiam. nam cum antiquissimam sententiam, tum omnium populorum et gentium consensu comprobatam sequor. Duo sunt enim divinandi genera; quorum alterum artis est, al-
terum naturæ. Quæ est autem gens, aut quæ civitas, quæ 12
non aut extis pecudum; aut monstra, aut fulgura interpretantium, aut augurum, aut astrologorum, aut sortium, (ea enim fere artis sunt) aut somniorum, aut vaticinationum, (hæc enim duo naturalia putantur) prædictione moveatur? quarum quidem rerum eventa magis, arbitror, quam causas quæri oportere. Est enim vis, et natura quædam, quæ cum observatis longo tempore significationibus, tum aliquo in-
stinctu, inflatuque divino futura prænuntiat. Quare omittat 7
urgere Carneades: quod faciebat etiam Panætius, requirens, Jupiterne cornicem a læva, corvum a dextra canere jussisset. Observata sunt hæc tempore immenso, et in significatione eventus animadversa et notata. Nihil est autem, quod longinquitas temporum, excipiente memoria, prodendisque mo-
numentis, efficere atque [14] assequi non possit. Mirari licet, 13

13 *non sane desidero, quod respondeam*] *qd. quod* habuit Ms. in marg. ed. Lamb. Vulgo est *quid* e male lecto compendio

14 *assequi non possit*] Huc transtuli

quæ sint animadversa a medicis herbarum genera, quæ radicum ad morsus bestiarum, ad oculorum morbos, ad vulnera: quorum vim atque naturam ratio numquam explicavit, utilitate et ars est, et inventor probatus. Age, ea, quæ, quamquam ex alio genere sunt, tamen divinationi sunt similiora, videamus.

*Atque etiam ventos præmonstrat sæpe futuros*
*Inflatum mare, cum subito penitusque tumescit,*
*Saxaque cana, salis niveo spumata liquore,*
*Tristificas certant Neptuno reddere voces:*
p. 88. *Aut, densus stridor cum celso e vertice montis*
a. *Ortus,* [15] *adaugescit scopulorum sæpe repulsus.*

8 Atque his rerum præsensionibus [16] prognostica tua referta sunt. Quis igitur elicere causas præsensionum potest? etsi video Boëthum Stoicum esse conatum. qui hactenus aliquid egit, ut earum rationem rerum explicaret, quæ in mari
14 cælove fierent. Illa vero cur eveniant, quis probabiliter dixerit?

*Cana fulix itidem fugiens e gurgite ponti,*
[17] *Nuntiat horribiles clamans instare procellas,*
*Haud modicos tremulo fundens e gutture cantus.*
*Sæpe etiam pertriste canit de pectore carmen,*
*Et matutinis acredula vocibus instat,*
*Vocibus instat, et assiduas jacit ore querelas,*
*Cum primum gelidos rores aurora remittit.*
*Fuscaque nonnumquam cursans per littora cornix*
*Demersit caput, et fluctum cervice recepit.*

9
15 Videmus hæc signa numquam fere ementientia: [18] nec tamen, cur ita fiat, videmus.

*Vos quoque signa videtis, aquai dulcis alumnæ,*
*Cum clamore paratis inanes fundere voces,*
*Absurdoque sono fontes et stagna cietis.*

Quis est, qui ranunculos hoc videre suspicari possit? [19] sed

***non***, auctoribus Mss. quod vulgo est supra post *quod:* est enim usitatius et elegantius.

15 *adaugescit scopulorum sæpe repulsus*] Sic Mss. et edd. vett. Davisius correxit *repulsu* sola conjectura: quod reprehendit Oudendorpius ad Sueton. Aug. c. 91. accipiens *sæpe* substantive, ut sit *sæpes scopulorum*, ut *sæpes superciliorum* dicitur munire oculos. Sane *sæpe* in illa correctione durum ac frigidum est.

16 *prognostica tua*] In Arateis a Cicerone versis latine.

17 *Nuntiat horrib. clamans*] Davisius e Mss. quibus et Guelf. consentit, et edd. vett. *Clamans nuntiat horr.* sed versus nimis durus fit.

18 *nec t. cur ita fiat*] Ms. Guelf. *curva videmus:* unde conjicio fuisse, *cur fiat videmus.*

19 *sed inest in rivis et ranunculis*] *in rivis* est a Grutero e Ms. In edd. vett. atque etiam Mss. ut Guelf. est *inest mire et ranunculis:* quod varie tentarunt corrigere viri docti. Ego putem fuisse a Cicerone: *sed inest nimirum et ranunculis*, vel deleto *et*, *inest nimirum ranun-*

inest in rivis et ranunculis natura quædam significans aliquid, per se ipsa satis certa, cognitioni autem hominum obscurior.

*Mollipedesque boves spectantes lumina cæli,*
*Naribus humiferum duxere ex aëre succum.*

Non quæro, cur; quoniam, quid eveniat, intelligo.

*Jam vero semper viridis, semperque gravata*
*Lentiscus triplici solita grandescere fœtu,*
*Ter fruges fundens, tria tempora monstrat arandi.*

Nec hoc quidem quæro, cur hæc arbor una ter floreat, aut 16
cur arandi maturitatem ad signum floris accommodet. Hoc b.
sum contentus, quod, etiam si, [20] quomodo quidque fiat, ignorem, quid fiat, intelligo. pro omni igitur divinatione idem, quod pro iis rebus, quas commemoravi, respondebo.
Quid scammoneæ radix ad purgandum, quid aristolochia 10
[21] ad morsus serpentum possit, quæ nomen ex inventore reperit, rem ipsam inventor ex somnio, video, quod satis est; cur possit, nescio. Sic ventorum et imbrium signa, quæ dixi, rationem quam habeant, non satis perspicio: vim, et eventum agnosco, scio, approbo. Similiter, quid fissum in extis, quid fibra valeat, accipio: quæ causa sit, nescio. Atque horum quidem plena vita est: extis enim omnes fere utuntur. Quid? de fulgurum vi dubitare num possumus? nonne cum multa alia mirabilia, tum illud in primis? cum Summanus in fastigio Jovis optimi maximi, qui tum erat fictilis, e cælo ictus esset, nec usquam ejus simulacri caput inveniretur, haruspices in Tiberim id depulsum esse dixerunt, idque inventum est [22] eo loco, qui esset ab haruspicibus demonstratus. Sed quo potius utar aut auctore, aut teste, 11
quam te? cujus edidici etiam versus, et libenter quidem, 17
quos [23] in secundo Consulatus Urania musa pronuntiat:

*Principio ætherio flammatus Jupiter igni*
*Vertitur, et totum collustrat lumine mundum,*
*Menteque divina cælum terrasque petessit:*
*Quæ penitus sensus hominum vitasque retentat,*

*culis.* Similiter de Orat. I, 5. *sed nimirum majus hoc est quiddam.* pro Mur. 15. *quæ non modo summa bona, sed nimirum vel sola audeo dicere.*

20 *quomodo quidque fiat*] Sic bene edd. vett. etiam Mss. quidam pro vulgato *quo quidque f.* e compendio.

21 *ad morsus serpentum possit*] Hæc verba Pearcius transponi volebat ad *video:* non displicet. Sic et Ms. regius Paris.

22 *eo loco, qui est ab h. d.*] *est* verum esse non potest per latinitatem; factumque sine dubio ex *esset*, ut pluribus locis factum reperimus. nec dubitavimus sic corrigere.

23 *in secundo Consulatus*] Sic corrigendam vulgatam *consulatu* conjiciebat Guilielmius, quod probabat Dacierius: P. Manutius corrigebat *de consulatu.* quia *consulatus* plane est in Ms. Guelf. id recepi. forma hæc loquendi etiam alibi occurrit, ut apud Nonium in *eventus: consulatus sui libro secundo*, et alios apud Davisium.

*Ætheris æterni septa, atque inclusa cavernis.*
*Et, si stellarum motus, cursusque vagantes*
*Nosse velis, quæ sint signorum in sede locatæ,*
p. 84. *Quæ verbo et falsis Grajorum vocibus errant,*
a. *Re vera certo lapsu spatioque feruntur:*
*Omnia jam cernes divina mente notata.*
18 *Nam primum astrorum volucres, te consule, motus,*
*Concursusque graves stellarum ardore micantes*
*Tu quoque, cum tumulos Albano in monte nivales*
*Lustrasti, et* [24] *læto mactasti lacte Latinas,*
*Vidisti et claro tremulos ardore cometas,*
*Multaque misceri nocturna strage putasti:*
*Quod ferme dirum in tempus* [25] *cecidere Latinæ,*
*Cum claram speciem concreto lumine luna*
*Abdidit, et subito stellanti nocte peremta est.*
*Quid vero Phœbi fax, tristis nuntia belli,*
*Quæ* [26] *magnum ad columen flammato ardore volabat,*
*Præcipites cæli partes, obitusque petisset:*
*Aut cum terribili* [27] *perculsus fulmine civis,*
*Luce serenanti vitalia lumina liquit:*
*Aut cum se gravido tremefecit corpore tellus.*
*Jam vero variæ nocturno tempore visæ*
*Terribiles formæ, bellum motusque monebant:*
*Multaque per terras vates oracla furenti*
*Pectore fundebant tristes minitantia casus:*
19 *Atque ea,* [28] *quæ lapsu tandem cecidere vetusto,*
*Hæc fore, perpetuis signis, clarisque frequentans*
*Ipse deûm genitor cælo, terrisque canebat.*
12 *Nunc ea, Torquato quæ quondam, et consule Cotta*
*Lydius ediderat Tyrrhenæ gentis haruspex,*
*Omnia fixa tuus glomerans determinat annus.*
*Nam pater altitonans stellanti nixus Olympo*
*Ipse suos quondam tumulos ac templa petivit,*
*Et Capitolinis injecit sedibus ignes,*
b. *Tum species ex ære vetus,* [29] *generataque Nattæ,*
*Concidit,* [30] *elapsæque vetusto numine leges:*
*Et divûm simulacra peremit fulminis ardor.*
20 *Hic silvestris erat, Romani nominis altrix,*
*Martia, quæ parvos Mavortis semine natos*
*Uberibus gravidis vitali rore rigabat:*

24 *læto mactasti lacte Latinas*] Sc. in Latinis feriis etiam *lac* oblatum est. v. Dionys. Halic. A. Rom. IV, 154.

25 *cecidere Latinæ*] Sic Aldi edidere, sic et Ms. Eliensis, pro vulgato *cecinere*, quod hic sensum nullum habere potest.

26 *magnum ad columen*] i. e. forma magnæ trabis.

27 *perculsus fulmine*] Leg. *percussus*.

28 *q. lapsu t. cecidere vetusto*] Davisius hæsit in *vetusto*, et corrigere tentavit. *lapsus vetustus* est poëtice lapsus rerum vetustarum.

29 *generataque Nattæ*] i. e. quæ facta erat in memoriam Nattæ.

30 *elapsæque vetusto numine leges*] Non possum aliter intelligere, quam *leges vetusto numine*, quæ antiquissimis temporibus sancitæ essent numine regum, et auctoritatem habuissent a primis urbis temporibus.

*Quæ tum cum pueris flammato fulminis ictu*
*Concidit, atque avulsa pedum vestigia liquit.*
*Tum quis non* [31] *artis scripta ac monumenta volutans,*
*Voces tristificas chartis promebat Etruscis?*
*Omnes* [32] *civili generosa stirpe profectam*
*Vitare ingentem cladem, pestemque monebant:*
*Vel legum exitium constanti voce ferebant,*
*Templa deûmque adeo flammis, urbesque jubebant*
*Eripere, et stragem horribilem, cædemque vereri:*
*Atque hæc fixa gravi fato ac fundata teneri;*
[33] *Ni post, excelsum ad columen formata decore*
*Sancta Jovis species claros spectaret in ortus:*
*Tum fore, ut occultos populus, sanctusque senatus*
*Cernere conatus posset, si solis ad ortum*
*Conversa, inde patrum sedes, populique videret.*
*Hæc tardata diu species, multumque morata,* 21
*Consule te tandem celsa est in sede locata:*
*Atque una fixi ac signati temporis hora*
*Jupiter excelsa clarabat sceptra columna:*
*At clades patriæ, flamma ferroque parata,*
*Vocibus Allobrogum patribus, populoque patebat.*
*Rite igitur veteres, quorum monumenta tenetis,*
*Qui populos urbesque modo ac virtute regebant,*
*Rite etiam vestri, quorum pietasque fidesque* 13
*Præstitit, et longe vicit sapientia cunctos,*
*Præcipue coluere vigenti numine divos.* p. 85.
*Hæc adeo penitus cura videre sagaci,* a.
*Otia qui studiis læti tenuere decoris,*
*Inque Academia umbrifera, nitidoque Lyceo* 22
*Fuderunt claras fæcundi pectoris artes.*
*E quibus ereptum primo jam a flore juventæ,*
*Te patria in media* [34] *virtutum mole locavit.*
*Tu tamen anxiferas curas requiete relaxas,*
[35] *Quod patriæ vocis studiis nobisque sacrasti.*

Tu igitur animum poteris inducere contra ea, quæ a me disputantur [36] de divinatione, dicere, qui et gesseris ea, quæ

31 *artis scripta*] Artis auguralis, et de haruspicina.

32 *civili generosa stirpe profectam*] Ortam vel oriundam ab civibus et nobili genere natis.

33 *Ni post, excelsum ad columen formata*] Dedi *excelsum* pro *excisum*, quod sensum nullum hic habet, e Ms. Oxon. ut jam edidit Lambinus. vestigium hujus lectionis est in Mss. qui habent *excessum*, ut et Guelf. et edd. vett. quædam, ut Ven. 1494. intelligenda statua iconica vel colossea. mox est *excelsa columna*. cf. Catil. III, 8.

34 *virtutum mole*] Propter virtutum tuarum multitudinem et magnitudinem.

35 *Quod patriæ vocis studiis nobisque sacrasti*] i. e. linguæ et eloquentiæ Latinæ perficiendæ studiis. *Quod* referam ad *otium* quod per *σύνεσιν* latet in verbo *requiete*. aliam rationem horum verborum explicandorum nec reperi, nec excogitare potui.

36 *de divinatione dicere*] Delevi *et* cum Davisio, quod in vulgatis additur ante *et de*. nam manifeste cohæret *τὸ dicere* cum *animum inducere, contra ea, de divinatione* autem cum *disputantur*. abest *et* etiam ab ed. Aldi.

gessisti, et ea, quæ pronuntiavi, accuratissime scripseris?
23 Quid? quæris, Carneades, cur hæc ita fiant, aut [37] qua arte perfici possint? nescire me fateor: evenire autem, te ipsum dico videre. Casu, inquis. Itane vero? Quidquam potest casu esse factum, quod omnes habet in se numeros veritatis? Quattuor tali jacti, casu Venereum efficiunt. Num etiam centum Venereos, [38] si cccc talos jeceris, casu futuros putas? adspersa temere pigmenta in tabula, oris lineamenta effingere possunt; num etiam [39] Veneris Coæ pulcritudinem effingi posse adspersione fortuita putas? Sus rostro si humi A litteram impresserit, num propterea suspicari poteris, Andromacham Ennii ab ea posse describi? Fingebat Carneades, in Chiorum lapicidinis saxo diffisso caput exstitisse Panisci. Credo, aliquam non dissimilem figuram, sed certe non talem, ut eam factam a Scopa diceres. sic enim se profecto res habet, ut numquam perfecte veritatem casus imitetur.

14 At nonnumquam ea, quæ prædicta sunt, minus eveniunt.
24 Quæ tandem id ars non habet? earum dico artium, quæ
b. conjectura continentur, et sunt opinabiles. An medicina, ars non putanda est? quam tamen multa fallunt. Quid? gubernatores nonne falluntur? an Achivorum exercitus, et tot navium rectores non ita profecti sunt ab Ilio,

*Ut profectione læti piscium lasciviam*
*Intuerentur,* ut ait Pacuvius, *nec tuendi* [40] *satietas capere posset?*
*Interea prope jam occidente sole inhorrescit mare,*
*Tenebræ conduplicantur, noctisque et nimbûm occæcat nigror.*

Num igitur tot clarissimorum ducum, regumque naufragium sustulit artem gubernandi? aut num imperatorum scientia nihil est, quia summus imperator nuper fugit, amisso exercitu? aut num propterea nulla est reipublicæ gerendæ ratio atque prudentia, quia multa Cn. Pompeium, quædam M. Catonem, nonnulla etiam te ipsum fefellerunt? Similis est haruspicum responsio, [41] omnisque opinabilis divinatio. conjectura enim nititur, ultra quam progredi non potest. Ea

37 *qua arte perfici possint*] *Perfici* habet ed. Ven. 1494. recte. vulgatum *perspici* alienum est. nam sequentia sunt omnia de facto et eventu, non de perspicientia.

38 *si* cccc *talos jeceris*] *jeceris* habet Ms. Guelf. et edd. vett. et pr. vulgo male *ejeceris*. et illud est proprium de ea re verbum, non *ejicere*. *ejeceris* est ab Aldo.

39 *Veneris Coæ*] Sic et res poscit et Mss. et edd. pr. nisi quod aliquot addunt *que*, per inscitiam librariorum, qui *Coam* nomen alterius feminæ putarent. Aldus dedit *V. Cnidiæ Coæque*, nescio unde, quod recentiores secuti sunt. Victorius tamen vetus retinuit. *Cnidia* locum non habet, quia ea lapidea fuit.

40 *satietas capere posset*] In hac lectione metrum non constat. Gruterus conjecit *satias capere possiet:* id recepit Davisius.

41 *omnisque opinabilis divinatio*] *opinabilis* redundare sensit Davisius, qui pro glossa habebat.

fallit fortasse nonnumquam : sed tamen ad veritatem sæpis- 25
sime dirigit. est enim ab omni æternitate repetita : in qua
cum pæne [42] innumerabiliter res eodem modo evenirent iis-
dem signis antegressis, ars est effecta, eadem sæpe animad-
vertendo ac notando. Auspicia vero vestra quam constant ? 15
quæ quidem nunc a Romanis auguribus ignorantur : (bona
hoc tua venia dixerim :) a Cilicibus, Pamphyliis, Pisidis,
Lyciis tenentur. Nam quid ego hospitem nostrum, claris- 26
simum atque optimum virum, Dejotarum regem, comme-
morem ? qui nihil umquam nisi auspicato gerit : qui, cum
ex itinere quodam proposito et constituto revertisset, aquilæ p. 86.
admonitus volatu ; conclave illud, ubi erat mansurus, si ire a.
perrexisset, proxima nocte corruit. Itaque, ut ex ipso au- 27
diebam, persæpe revertit ex itinere, cum jam progressus
esset multorum dierum viam. Cujus quidem hoc præcla-
rissimum est, quod, posteaquam a Cæsare [43] tetrarchia,
regno, pecuniaque multatus est, negat se tamen eorum au-
spiciorum, quæ sibi ad Pompeium proficiscenti secunda eve-
nerint, pœnitere. senatus enim auctoritatem, et populi Ro-
mani libertatem, atque imperii dignitatem suis armis esse
defensam : sibique eas aves, quibus auctoribus officium et
fidem secutus esset, bene consuluisse. antiquiorem enim sibi
fuisse possessionibus suis gloriam. Ille mihi videtur igitur
vere augurari. Nam nostri quidem magistratus auspiciis
utuntur coactis. necesse enim est, offa objecta, cadere fru-
stum ex pulli ore, cum pascitur. Quod autem scriptum 28
habetis, [44] aut tripudium fieri, si ex ea quid in solum ce-
ciderit : hoc quoque, quod dixi, coactum, tripudium soli-
stimum dicitis. itaque multa auguria, multa auspicia, quod
Cato ille sapiens queritur, negligentia collegii amissa plane
et deserta sunt.

Nihil fere quondam majoris rei, nisi auspicato, ne priva- 16
tim quidem, gerebatur : quod etiam nunc nuptiarum au-
spices declarant, qui, re omissa, nomen tantum tenent. Nam
ut nunc extis : quamquam id ipsum aliquanto minus, quam
olim : sic tum avibus magnæ res impetriri solebant. Itaque,
[45] sinistra dum non exquirimus, in dira et in vitiosa incurri-

42 *innumerabiles res eodem modo*] Mss. plures habent *innumerabiliter*, unde recepit Davisius. Est sane facilior hæc lectio, atque melior : unde et nos cum Alemanno recepimus.

43 *tetrarchia, regno, pecuniaque*] Vulgo est *tetrarchiæ*, id corrigendum *tetrarchia.* ita res postulat. nam et tetrarchia et regno est Dejotarus a Cæsare privatus.

44 *aut tripudium fieri*] Davisius correxit *hinc.* ego malim deleri *aut.* mox sine hæsitatione e *solidum* feci cum Davisio *solum.*

45 *sinistra dum non exquirimus, in dira —incurrimus*] i. e. dum non attendimus ad sinistra auspicia, in cantu, volatu avium &c. incidimus in mala dira et gravia ; a quibus caveri nobis poterat, si illa signa sinistra observassemus et ab agendo deterreri nos passi essemus.

29 mus. Ut P. Claudius Appii Cæci filius, ejusque collega, L. Junius, classes maximas perdiderunt, cum vitio navigassent. Quod eodem modo evenit Agamemnoni: qui, cum Achivi cœpissent

> [46] *Inter se strepere, aperteque artem obterere extispicum;*
> b. *Solvere imperat secundo rumore, adversaque avi.*

Sed quid vetera? M. Crasso quid acciderit, videmus, dirarum obnuntiatione neglecta. In quo Appius, collega tuus, bonus augur, ut ex te audire soleo, non satis scienter virum bonum, et civem egregium censor C. Ateium notavit, quod [47] ementitum auspicia subscripserit. Esto: fuerit hoc censoris, si judicabat ementitum. At illud minime auguris, quod adscripsit, ob eam causam populum Romanum calamitatem maximam cepisse. Si enim ea causa calamitatis fuit: non in eo est culpa, qui obnuntiavit; sed in eo, qui non paruit. veram enim fuisse obnuntiationem, ut ait idem augur et censor, exitus approbavit: [48] quæ si falsa fuisset, nullam afferre potuisset causam calamitatis. etenim [49] diræ, sicut cetera auspicia, ut omina, ut signa, non causas afferunt, cur quid eveniat, [50] sed nuntiant ventura, nisi provi-
30 deris. Non igitur obnuntiatio Ateii causam finxit calamitatis, sed signo objecto monuit Crassum, quid eventurum esset, nisi cavisset. Ita aut illa obnuntiatio nihil valuit: aut si, ut Appius judicat, valuit, [51] id valuit, ut peccatum hæreret non in eo, qui monuerit, sed in eo, qui non obtem-
17 perarit. Quid? lituus iste vester, quod clarissimum est insigne auguratus, unde vobis est traditus? nempe eo Romulus regiones direxit tum, cum urbem condidit. qui quidem Romuli lituus, [52] (id est, incurvum, et leviter a summo inflexum bacillum, quod ab ejus litui, quo canitur, similitudine nomen invenit) cum situs esset in curia Saliorum, quæ est in
31 Palatio, eaque deflagravisset, inventus est integer. Quid? multis annis post Romulum, Prisco regnante Tarquinio, quis
p. 87. a. veterum scriptorum non loquitur, quæ sit ab Attio Navio

46 *Inter se strepere—Solvere* &c.] Cœpere fremere et tumultuari, quod propter adversa auspicia nollet navigare; tum ille jussit solvere naves, approbantibus Achivis, quamquam auspicia adversarentur.

47 *ementitum ausp. subscripserit*] v. Clav. in *subscribere.*

48 *quæ si falsa fuisset*] Vulgati habent *fuissent*, et post *potuissent*; male. nam refertur ad *obnunciationem*, et *fuisset*, *potuisset*, habent Mss. apud Davisium. manus docta etiam sic correxit vulgatum in exemplo meo ed. Ven. 1494.

49 *diræ*] Davisius e conjectura Turnebi edidit *diræ*. bene. et sic ante Victorium ed. Aldi.

50 *sed nuntiant ventura*] Sic Ms. Guelf. et edd. pr. in exemplo meo ed. Ven. 1494. correxit manus docta, cum haberet *neutra.*

51 *id valuit, ut peccatum hæreat*] Legendum est *hæreret.*

52 *id est, incurvum — invenit*] Lipsius hæc pro glossemate habet, quod valde vero simile est. quare enim hoc Quintus fratri dicat auguri? quasi id nesciret. Delevit Lambinus.

per lituum regionum facta descriptio? qui cum propter pau-
pertatem sues puer pasceret, una ex his amissa, vovisse di-
citur, si recuperasset, uvam se deo daturum, quæ maxima
esset in vinea. itaque sue inventa, ad meridiem spectans in
vinea media dicitur constitisse: cumque in quattuor partes
vineam divisisset, tresque partes aves abdixissent, quarta
parte, quæ erat reliqua [53] in regione distributa, mirabili
magnitudine uvam, ut scriptum videmus, invenit. Qua re
celebrata, [54] cum vicini omnes ad unum de rebus suis refer-
rent, erat in magno nomine et gloria. Ex quo factum est, 32
ut eum ad se rex Priscus arcesseret. [55] Cujus cum tentaret
scientiam auguratus, dixit ei, cogitare se quiddam, id pos-
setne fieri, consuluit. Ille, augurio acto, posse, respondit.
Tarquinius autem dixit, se cogitasse, cotem novacula posse
præcidi. Tum Attium jussisse experiri. ita cotem, in comi-
tium allatam, inspectante et rege et populo, novacula esse
discissam. Ex eo evenit, ut et Tarquinius augure Attio Na-
vio uteretur, et populus de suis rebus ad eum referret. Co- 33
tem autem illam et novaculam defossam in comitio, supra-
que impositum puteal accepimus. Negemus omnia: com-
buramus annales; ficta hæc esse dicamus: quidvis denique
potius, quam deos res humanas curare, fateamur. Quid?
quod [56] apud te scriptum est de Ti. Graccho, nonne et augu-
rum, et haruspicum comprobat disciplinam? qui, cum taber-
naculum vitio cepisset imprudens, quod [57] inauspicato po-
mœrium transgressus esset: comitia consulibus rogandis ha-
buit. Nota res est, et a te ipso mandata monumentis. Sed
et ipse augur Ti. Gracchus auspiciorum auctoritatem confes- b.
sione errati sui comprobavit, et haruspicum disciplinæ magna
accessit auctoritas, qui recentibus comitiis in senatum intro-
ducti, [58] negaverunt, justum comitiorum rogatorem fuisse.

Iis igitur assentior, qui duo genera divinationum esse di- 18
xerunt: unum, quod particeps esset artis; alterum, quod 34
arte careret. Est enim ars in iis, qui novas res conjectura
persequuntur; veteres observatione didicerunt. Carent au-
tem arte ii, qui, non ratione aut conjectura, observatis ac no-

53 *in regione distributa*] Davisius edidit *regiones*. male. nam quarta pars non erat in regiones distributa, sed erat pars vineæ in regiones distributæ, sive regionis distributæ ac divisæ.

54 *cum omnes ad unum*] Mss. ut et Guelf. habent *ad eum*, quod recepit Davisius. Sed bene monuit Wopkensius, *unum* melius respondere τῷ *omnes*. intelligendum est *eum*, aut addendum, non pro *unum* reponendum.

55 *Cujus cum tentaret—consuluit*] Oratio paullo durior est. pro *cum* melius videatur, *ut*: sed *tentaret* potest intelligi, tentare vellet: *Consuluit* malim deleri, quia duriorem facit orationem, et glossam sapit. Ms. Guelf. pro *auguratus*, habet *accuratius*.

56 *apud te*] De Nat. D. II, 4. ubi v. Buherium.

57 *inausp. p. transgressus esset*] Sc. cum exiret ad auspicium capiendum.

58 *negaverunt*] An *negaverant*? Sc. ante, quam Gracchus ista nunciasset, ut patet e loco cit.

tatis signis, sed concitatione quadam animi, aut soluto liberoque motu futura præsentiunt: (quod et somniantibus sæpe contingit, et nonnumquam vaticinantibus per furorem) [59] ut Bacis Bœotius, ut Epimenides Cres, ut Sibylla Erythræa. Cujus generis oracula etiam habenda sunt, non ea, quæ [60] æquatis sortibus ducuntur, sed illa, quæ instinctu divino afflatuque funduntur. etsi ipsa sors contemnenda non est, si et auctoritatem habet vetustatis, ut eæ sunt sortes, quas e terra editas accepimus: quæ tamen ductæ ut [61] in rem apte cadant, fieri credo posse divinitus. Quorum omnium interpretes, ut Grammatici poëtarum, proxime ad eorum, quos
35 interpretantur, divinationem videntur accedere. Quæ est igitur ista calliditas, res vetustate robustas calumniando velle pervertere? [62] Non reperio causam. latet fortasse obscuritate involuta naturæ. non enim me deus ista scire, sed his tantummodo uti voluit. Utar igitur, [63] nec adducar, ut rear, aut in extis totam Etruriam delirare, aut eandem gentem in fulguribus errare, aut fallaciter portenta interpretari, cum terræ sæpe fremitus, sæpe mugitus, sæpe motus multa nostræ reipubli-
p. 88. cæ, multa ceteris civitatibus gravia, et vera prædixerint.
a. 36 Quid? [64] qui irridetur, partus hic mulæ, nonne, quia fætus extitit in sterilitate naturæ, prædictus est ab haruspicibus incredibilis partus malorum? Quid? Ti. Gracchus, P. F. qui bis consul et censor fuit, idemque et summus augur, et vir sapiens, civisque præstans; nonne (ut C. Gracchus, filius ejus, scriptum reliquit) duobus anguibus domi comprehensis, haruspices convocavit? qui cum respondissent, si marem emisisset, uxori brevi tempore esse moriendum; si fæminam, ipsi: æquius esse censuit, [65] se maturam oppetere mortem, quam P. Africani filiam adolescentem. fæminam emisit: ipse
19 paucis post diebus est mortuus. Irrideamus haruspices: vanos, futiles esse dicamus: quorumque disciplinam et sapientissimus vir, et eventus, ac res comprobavit, contemnamus: contemnamus etiam Babylonios, et eos, qui e Caucaso cæli signa servantes, [66] numeris et motibus stellarum cursus per-

59 *ut Bacis Bœotius* &c.] Hæc cohærent cum *præsentiunt*. itaque intermedia in parenthesi accipienda sunt.

60 *æquatis sortibus*] v. Clav. in *sors*.

61 *in rem apte cadant*] Sc. ut eventus respondeat.

62 *Non reperio causam*] Est objicientis, in *Latet* &c. est responsio.

63 *nec adducar*] Sic Ms. Guelf. et alii apud Davisium, non ut vulgo est *abducar*; quod est alienum, ut vidit Lambinus.

64 *qui irridetur partus hic mulæ* &c.] Oratio non constat. nam nihil est, quod huic, *qui irridetur partus h. m.* respondeat. Sed nihil libri adjuvant correctionem.

65 *se maturam opp. mortem*] Davisius corrigit *maturum*, ut referatur ad *se*, se maturum sc. morti, non ad *mortem*. ita opponitur ipse *maturus* et uxor *adolescens*. Verum puto.

66 *numeris et motibus—persequuntur*] Recte quærit Davisius, quomodo *cursus et motus stellarum persequi motibus* dicatur et quid sit? delet sc. *et motibus*, et post *cursus* addit *et motus*.

sequuntur: condemnemus, inquam, hos aut stultitiæ, aut vanitatis, [67] aut imprudentiæ, qui CCCC LXX millia annorum, ut ipsi dicunt, monumentis comprehensa continent, et mentiri judicemus, nec sæculorum reliquorum judicium, quod de
ipsis futurum sit, pertimescere. Age, Barbari vani, atque 37
fallaces: num etiam Grajorum historia mentita est? quæ Crœso Pythius Apollo, ut de naturali divinatione dicam, quæ Atheniensibus, quæ Lacedæmoniis, quæ Tegeatis, quæ Argivis, quæ Corinthiis responderit, quis ignorat? Collegit innumerabilia oracula Chrysippus, nec ullum sine locuplete auctore atque teste. quæ quia nota tibi sunt, relinquo. Defendo unum hoc. Numquam illud oraculum Delphis tam celebre
et tam clarum fuisset, neque tantis donis refertum omnium b.
populorum atque regum, nisi omnis ætas oraculorum illorum
veritatem esset experta. Jamdiu idem non facit. Ut igitur 38
nunc minore gloria est, quia minus oraculorum veritas excellit: sic tum, nisi summa veritate, in tanta gloria non fuisset. Potest autem vis illa terræ, quæ mentem Pythiæ divino afflatu concitabat, evanuisse vetustate, ut quosdam [68] exaruisse amnes, aut in alium cursum contortos et deflexos videmus. Sed, ut vis, acciderit: magna enim quæstio est: modo maneat id, quod negari non potest, nisi omnem historiam perverterimus, multis sæculis verax fuisse id oraculum.

Sed omittamus oracula: veniamus ad somnia. de quibus 20
disputans Chrysippus, multis, et minutis somniis colligendis 39
facit idem, quod Antipater, ea conquirens, quæ [69] Antiphontis interpretatione explicata, declarant illa quidem acumen interpretis, sed [70] exemplis grandioribus decuit uti. Dionysii mater, ejus, qui Syracusiorum tyrannus fuit, ut scriptum apud Philistum est, et doctum hominem, et diligentem, et æqualem temporum illorum, cum prægnans hunc ipsum Dionysium alvo contineret, somniavit se peperisse Satyriscum. Huic interpretes portentorum, qui Galeotæ tum in Sicilia nominabantur, responderunt, (ut ait Philistus) eum, [71] quem illa peperisset, clarissimum Græciæ diuturna cum
fortuna fore. Num te ad fabulas revoco vel nostrorum vel 40
Græcorum poëtarum? narrat enim et apud Ennium [72] Vestalis illa:

67 *aut imprudentiæ*] Suspicatus sum aliquando legendum *impudentiæ*, quia refertur ad illud ultimum, *nec seculorum reliquorum judicium pertimescere*.

68 *evanuisse et exaruisse*] Ultima duo verba delevi cum Davisio: nam et a Ms. Guelf. absunt et edd. Ven. 1494. Mediol. addidit Victorius. Aldus autem habet tantum *exaruisse*, quod magis placet, quia *evanuisse* ante est in eodem versu.

69 *Antiphontis interpretatione*] v. Clav. in *Antiphon* n. 4.

70 *exemplis grandioribus*] An gravioribus?

71 *quem illa p.*] Quia ipsi reginæ hoc responderunt, legendum videtur *ipsa*.

72 *Vestalis illa*] Hier. Columna conjecit *Ilia*, probante Davisio. non est necesse. *illa* est clara illa Vestalis, quæ Romulum peperit.

*Excita cum tremulis anus attulit artubu' lumen,*
*Talia commemorat lacrymans exterrita somno:*
*Eurydica prognata, pater quam noster amavit,*
p. 89. *Vires, vitaque corpu' meum nunc deserit omne.*
a. *Nam me visus homo pulcer per amœna salicta*
*Et ripas raptare, locosque novos: ita sola*
*Post-illa, germana soror, errare videbar,*
*Tardaque vestigare, et quærere te, neque posse*
*Corde capessere: semita nulla pedem stabilibat.*
41 *Exin compellare pater me voce videtur*
*His verbis:* [73] *O! gnata, tibi sunt ante gerendæ*
*Ærumnæ: post ex fluvio fortuna resistet.*
*Hæc pater effatus, germana, repente recessit,*
*Nec sese dedit in conspectum corde cupitus,*
*Quamquam multa manus ad cæli cærula templa*
*Tendebam lacrymans, et blanda voce vocabam.*
*Vix ægro tum corde meo me somnu' reliquit.*

21 Hæc, etiam si ficta sunt a poëta, non absunt tamen a consue-
42 tudine somniorum. Sit sane etiam illud commenticium, quo Priamus est conturbatus.

*Quia mater gravida parere se ardentem facem*
*Visa est in somnis Hecuba: quo facto pater*
*Rex ipse Priamus, somnio mentis metu*
*Perculsus, curis sumtus suspirantibus*
*Exsacrificabat hostiis balantibus.*
*Tum conjectorem postulat, pacem petens,*
*Ut se edoceret obsecrans Apollinem,*
*Quo sese vertant tantæ sortes somniûm.*
*Ibi ex oraclo voce divina edidit*
*Apollo;* [74] *puerum, primus Priamo qui foret*
*Post illa natus, temperaret tollere,*
*Eum esse exitium Trojæ, pestem Pergamo.*

43 Sint hæc, ut dixi, somnia fabularum: hisque adjungatur etiam Æneæ somnium: quod in Numerii Fabii Pictoris Græcis
b. annalibus ejusmodi est, ut omnia, quæ ab Ænea gesta sunt, quæque illi acciderunt, ea fuerint, quæ ei secundum quietem
22 visa sunt. Sed [75] propiora videamus. cujusnam modi est Superbi Tarquinii somnium, de quo in Bruto Accii loquitur ipse?

44 *Cum jam quieti corpus* [76] *nocturno impetu*

73 *O! gnata*] Sic Ms. Regius Paris. apud Davisium pro vulgato *cognata*, sic et Columna edidit. mox legendum *gerendæ* pro vulgato *gerenda*, et in vulgatis versus sequens *Ærumnæ* &c. transpositus est, in eoque legendum *resistet* pro *resistit*. utrumque habet Ms. Guelf. *resistet* etiam edd. vett. ut Ven. 1494.

74 *puerum*] Paridem.

75 *propiora videamus*] Bovillerius legebat *propria*, ut opponatur *externis*. c. 23. init. hæc verba et alibi confusa reperimus.

76 *nocturno impetu*] Pro noctu. sic *impetus cæli* pro cœlo apud Lucretium.

*Dedi, sopore placans artus languidos;*
[77] *Visum est in somnis pastorem ad me appellere,*
*Duos consanguineos arietes inde eligi,*
*Pecus lanigerum eximia pulcritudine,*
*Præclarioremque alterum immolare me:*
*Deinde ejus germanum cornibus connitier*
*In me arietare, eoque ictu me ad casum dari:*
*Exin prostratum terra graviter saucium,*
*Resupinum; in cælo contueri maximum,*
*Ac mirificum facinus;* [78] *dextrorsum orbem flammeum*
*Radiatum solis liquier cursu novo.*

Ejus igitur somnii a conjectoribus quæ sit interpretatio facta, 45
videamus.

*Rex, quæ in vita usurpant homines, cogitant, curant, vident,*
*Quæque agunt vigilantes, agitantque, ea si cui in somno accidunt,*
*Minus mirum est. sed in re tanta haud temere improviso offerunt:*
*Proin vide, ne, quem tu esse hebetem deputes æque ac pecus,*
*Is sapientia munitum pectus egregium gerat,*
*Teque regno expellat. Nam id,* [79] *quod de sole ostentum est tibi,*
*Populo commutationem rerum portendit fore*
[80] *Perpropinquam: hæc bene verruncent populo. nam quod ad dexteram* p. 90.
*Cœpit cursum ab læva signum præpotens; pulcerrime* a.
*Auguratum est, rem Romanam publicam summam fore.*

Age nunc ad externa redeamus. Matrem Phalaridis scribit 23
Ponticus Heraclides, doctus vir, auditor et discipulus Plato- 46
nis, visam esse [81] videre in somnis simulacra deorum, [82] quæ
ipse Phalaris domi consecravisset: ex his Mercurium e patera, quam dextra manu teneret, sanguinem visum esse fundere: qui cum terram attigisset, refervescere videretur sic, ut tota domus sanguine redundaret. Quod matris somnium immanis filii crudelitas comprobavit. Quid ego, quæ magi Cyro illi principi interpretati sunt, [83] ex Dinonis Persicis [libris] proferam? nam cum dormienti ei sol ad pedes visus

77 *Visum est—pastor*] Edd. Ald. Vict. *Visu' est* quod et recepit Davisius. mihi magis placet cum aliis, in his Bovillerio, post corrigere *pastorem:* quia et in sequentibus accusativi sunt, qui e *visum est* pendent.

78 *dextrorsum—liquier*] Delabi et quasi defluere: ut et alii poëtæ dicunt: nec opus est cum Davisio conjicere *nitier* aut *ferrier.* sic infra c. 23. sol dicitur *elabi.*

79 *quod de sole ostentum est tibi*] Edd. pr. *ostensum* atque ita et Mss. plures. sed *ostentum* magis sapit poëtam.

80 *Perpropinquam*] Sic et res postulat et Mss. quidam habent pro vulg. *Perpropinqua hæc* &c. *bene verruncent* est pro *b. vertant:* ut *averruncare* pro avertere dicitur.

81 *videre in somnis*] Sic cum aliis Mss. et Guelf. vulgo *somniis.* illo modo latini loquuntur, non hoc. sic est infra c. 25. sic igitur et correximus c. 26. ubi et libri Mss. sic habent.

82 *quæ ipsa*] In Ms. Balliol. est *ipse.* recte.

83 *ex Dinonis Persicis libris*] *Libris* delevit bene Davisius. nam non scripsit βίβλους περσικὰς, sed περσικά. in edd. pr. et Ald. est *Dionysii Persicis libris*, quod decepit Vossium in Histor. Græcis. v. vir doctus ad Danielem e Tetraplis p. 125.

esset, ter eum, scribit, frustra appetivisse manibus, cum se
convolvens sol elaberetur, et abiret: ei magos dixisse (quod
genus sapientum et doctorum habebatur in Persis) ex triplici
appetitione solis, XXX annos Cyrum regnaturum esse, por-
tendi. quod ita contigit. nam ad septuagesimum pervenit,
47 cum XL natus annos regnare cœpisset. Est profecto quid-
dam etiam in barbaris gentibus præsentiens atque divinans:
siquidem ad mortem proficiscens Calanus Indus, cum ad-
scenderet in rogum ardentem, O præclarum discessum, in-
quit, e vita! cum, ut Herculi contigit, mortali corpore cre-
mato, in lucem animus excesserit. Cumque Alexander eum
rogaret, si quid vellet, ut diceret; Optime, inquit: prope-
diem te videbo. quod ita contigit. nam Babylone paucis post
diebus Alexander est mortuus. Discedo parumper a somniis:
b. ad quæ mox revertar. Qua nocte templum Ephesiæ Dianæ
deflagravit, eadem constat ex Olympiade natum esse Ale-
xandrum, atque, ubi lucere cœpisset, clamitasse magos, pe-
stem ac perniciem Asiæ proxima nocte natam. Hæc de In-
24 dis et Magis. Redeamus ad somnia. Hannibalem [84] Cœlius
48 scribit, cum columnam auream, quæ esset in [85] fano Junonis
Laciniæ, auferre vellet, dubitaretque, utrum ea solida esset,
an extrinsecus inaurata, perterebravisse: cumque solidam in-
venisset, statuissetque tollere, ei secundum quietem visam
esse [86] Junonem prædicere, ne id faceret, minarique, si id fe-
cisset, se curaturam, ut eum quoque oculum, quo bene vide-
ret, amitteret: idque ab homine acuto non esse neglectum:
itaque ex eo auro, quod exterebratum esset, buculam curasse
49 faciendam, et eam in summa columna collocavisse. Hoc
idem in Sileni, quem Cœlius sequitur, Græca historia est: is
autem diligentissime res Hannibalis persecutus est: Hanni-
balem, cum cepisset Saguntum, visum esse in somnis a Jove
in deorum concilium vocari: quo cum venisset, Jovem im-
perasse, ut Italiæ bellum inferret, ducemque ei unum e con-
cilio datum: quo illum utentem, cum exercitu progredi cœ-
pisse: tum ei ducem illum præcepisse, ne respiceret: illum
autem id diutius facere non potuisse, elatumque cupiditate
respexisse: tum visam beluam vastam et immanem, circum-
plicatam serpentibus, quacumque incederet, omnia arbusta,
virgulta, tecta pervertere: et eum admiratum quæsisse de
deo, quodnam illud esset tale monstrum: et deum respon-
disse, vastitatem esse Italiæ, præcepisseque, ut pergeret pro-
50 tinus; quid retro, atque a tergo fieret, ne laboraret. Apud
p. 91. a. Agathoclem scriptum in historia est, Hamilcarem Karthagi-

84 *Cœlius*] v. Clav. in *Antipater.*

85 *fano Junonis Laciniæ*] Quod esset ad promontorium Lacinium, v. Gronov. ad Liv. XXIV, 3.

86 *Junonem prædicere*] Verbum hoc non videtur aptum. nam prædictio sequitur. Conjeci *edicere.*

niensem, cum oppugnaret Syracusas, visum esse audire vo-
cem, se postridie cenaturum Syracusis: cum autem is dies
illuxisset, magnam seditionem in castris ejus inter Pœnos et
Siculos milites esse factam: quod cum sensissent Syracusani,
improviso eos in castra irrupisse, Hamilcaremque ab iis vi-
vum esse sublatum. Ita res somnium comprobavit. Plena
exemplorum est historia, tum referta vita communis. At 51
vero P. Decius ille, Q. F. qui primus e Deciis consul fuit,
cum esset tribunus militum M. Valerio, A. Cornelio consuli-
bus, a Samnitibusque premeretur noster exercitus, cum peri-
cula prœliorum iniret audacius, monereturque, ut cautior
esset, dixit, quod exstat in annalibus: sibi in somnis visum
esse, cum in mediis hostibus versaretur, occidere cum maxima
gloria. Et tum quidem incolumis exercitum obsidione libe-
ravit. Post triennium autem, cum consul esset, devovit se, et
in aciem Latinorum irrupit armatus. quo ejus facto superati
sunt, et deleti Latini. Cujus mors ita gloriosa fuit, ut ean-
dem concupisceret filius. Sed veniamus nunc, si placet, ad 52
somnia philosophorum. Est apud Platonem Socrates, cum 25
esset in custodia publica, dicens Critoni, suo familiari, sibi
post tertium diem esse moriendum: vidisse se in somnis
pulcritudine eximia fœminam, quæ se nomine appellans dice-
ret Homericum quendam ejusmodi versum:

*Tertia te Phthiæ tempestas læta locabit.*

Quod ut est dictum, sic scribitur contigisse. Xenophon So-
craticus, qui vir et quantus? in ea militia, qua cum Cyro
minore perfunctus est, sua scribit somnia; quorum eventus
mirabiles exstiterunt. Mentiri Xenophontem, an delirare di- 53
cemus? Quid? singulari vir ingenio Aristoteles, et pæne di- b.
vino, ipsene errat, an alios vult errare? cum scribit, Eude-
mum Cyprium, familiarem suum, iter in Macedoniam faci-
entem Pheras venisse; quæ erat urbs in Thessalia tum ad-
modum nobilis, ab Alexandro autem tyranno crudeli domi-
natu tenebatur: in eo igitur oppido ita graviter ægrum Eu-
demum fuisse, ut omnes medici diffiderent: ei visum in quiete
egregia facie juvenem dicere, fore, ut perbrevi convalesceret,
paucisque diebus interiturum Alexandrum tyrannum, ipsum
autem Eudemum quinquennio post domum esse rediturum.
Atque ita quidem prima statim, scribit Aristoteles, conse-
cuta; et convaluisse Eudemum; et ab uxoris fratribus inter-
fectum tyrannum: quinto autem anno exeunte, cum esset
spes ex illo somnio, in Cyprum illum ex Sicilia esse reditu-
rum, prœliantem eum ad Syracusas occidisse: ex quo ita
illud somnium esse interpretatum, ut, cum animus Eudemi e
corpore excesserit, tum domum [87] revertisse videatur. Ad-

87 *revertisse videatur*] Legendum videtur *videretur*.

54 jungamus philosophis doctissimum hominem, poëtam quidem divinum, Sophoclem : qui, cum ex æde Herculis patera aurea gravis surrepta esset, in somnis vidit ipsum deum dicentem, qui id fecisset. Quod semel ille, iterumque neglexit. ubi idem sæpius, [88] ascendit in Ariopagum : detulit rem. Ariopagitæ comprehendi jubet eum, qui a Sophocle erat nominatus. Is, [89] quæstione adhibita, confessus est, pateramque retulit. Quo facto, fanum illud Indicis Herculis nomi-
26 natum est. Sed quid ego Græcorum ? Nescio, quo modo
55 me magis nostra delectant. Omnes hoc historici, Fabii, Gel-
p. 92. lii, sed proxime Cœlius. Cum bello Latino ludi votivi maxi-
a. mi primum fierent, civitas ad arma repente est excitata. itaque, ludis intermissis, instaurativi constituti sunt. qui antequam fierent, cumque jam populus consedisset, servus per circum, cum virgis cæderetur, furcam ferens ductus est. Exin cuidam rustico Romano dormienti visus est venire, qui diceret, [90] præsulem sibi non placuisse ludis, idque ab eodem [91] jussum esse eum senatui nuntiare : illum non esse ausum. iterum esse idem visum, et monitum, ne vim suam experiri vellet : ne tum quidem esse ausum. exin filium ejus esse mortuum : eandem in somnis admonitionem fuisse tertiam. tum illum etiam debilem factum, rem ad amicos detulisse, quorum de sententia lecticula in curiam esse delatum, cumque senatui somnium enarravisset, pedibus suis [92] domum revertisse. Itaque somnio comprobato a senatu, ludos illos
56 iterum instauratos, memoriæ proditum est. C. vero Gracchus multis dixit, ut scriptum apud eundem Cælium est, sibi in somnis quæsturam petenti Ti. fratrem visum esse dicere, quam vellet cunctaretur, tamen eodem sibi leto, quo ipse interisset, esse pereundum. Hoc antequam tribunus plebi C. Gracchus factus esset, et se audisse scribit Cœlius, et dixisse
27 multis. quo somnio quid inveniri potest certius ? Quid ? illa duo somnia, quæ creberrime commemorantur a Stoicis, quis tandem potest contemnere ? unum de Simonide : qui cum ignotum quendam projectum mortuum vidisset, eumque hu-

88 *ascendit in Ariopagum : detulit rem*] Mss. quidam habent *Arium pagum*, quod probat Davisius. deinde *reum* corrigit Valkenarius V. C. ad Herodotum p. 641. extr. dubia mihi est hæc correctio, quia proprie non accusari iste homo potuit, aut accusatus est. Itaque mox non est *comprehendi jubent reum*, *sed eum, qui a S. nominatus erat. detulit rem* i. e. somnium suum sæpe repetitum narravit.

89 *quæstione adhibita*] Davisius e duobus Mss. edidit *habita qu.* sed et *adhibita* rectum est: nam dubitari non potest, quin *adhibere quæstionem* sc. ad verum reperiendum, dici possit, pro, uti quæstione.

90 *præsulem*] Alii *præsultorem :* nihil refert, utrum legatur.

91 *jussum esse eum*] *eum* puto esse glossam interlinearem, delendumque.

92 *salvum revertisse*] Quidam libri addunt *domum*, etiam ed. Vict. vel hoc vel *salvum* abesse potest, quod malim. nam si pedibus domum revertit, salvus fuit. Sic et Livius rem narrans II, 38. dicit *pedibus domum revertisse :* nec dubitavi *domum* restituere, *salvum* delere.

mavisset, haberetque in animo navem conscendere, moneri
visus est, ne id faceret, ab eo, quem sepultura affecerat: si
navigasset, eum naufragio esse periturum: itaque Simonidem
redisse: perisse ceteros, qui tum navigassent. Alterum ita 57
traditum, clarum admodum somnium. Cum duo quidam b.
Arcades familiares iter una facerent, et Megaram venissent,
alterum ad cauponem devertisse; ad hospitem, alterum. qui
ut cenati quiescerent, concubia nocte visum esse in somnis
ei, qui erat in hospitio, illum alterum orare, ut subveniret,
quod sibi a caupone interitus pararetur; eum primo perterri-
tum somnio surrexisse: dein cum se collegisset; idque visum
pro nihilo habendum esse duxisset, recubuisse: tum ei dor-
mienti eundem illum visum esse rogare, ut, quoniam sibi
vivo non subvenisset, mortem suam ne inultam esse patere-
tur; se interfectum in plaustrum a caupone esse conjectum,
et supra stercus injectum: petere, ut mane ad portam ad-
esset, priusquam plaustrum ex oppido exiret. hoc vero somnio
eum commotum, mane bubulco præsto ad portam fuisse:
quæsisse ex eo, quid esset in plaustro: illum perterritum fu-
gisse, mortuum erutum esse: cauponem, re patefacta, pœ-
nas dedisse. Quid hoc somnio dici divinius potest? sed quid 28
aut plura, aut vetera quærimus? sæpe tibi meum narravi; 58
sæpe ex te audivi tuum somnium: Me, cum Asiæ Proconsul
præessem, vidisse in quiete, cum tu equo advectus ad quan-
dam magni fluminis ripam, provectus subito, atque delapsus
in flumen, nusquam apparuisses, me contremuisse, timore
perterritum: tum te repente lætum exstitisse, eodemque
equo adversam adscendisse ripam, nosque inter nos esse com-
plexos. Facilis conjectura hujus somnii: mihique a peritis
in Asia prædictum est, fore eos eventus rerum, qui accide-
runt. Venio nunc ad tuum. audivi equidem ex te ipso, sed 59
mihi sæpius noster Sallustius narravit: cum in illa fuga, no-
bis gloriosa, patriæ calamitosa, in villa quadam campi Atina- p. 93.
tis maneres, magnamque partem noctis vigilasses, ad lucem a.
denique arcte et graviter dormitare cœpisse. Itaque, quam-
quam iter instaret, te tamen silentium fieri jussisse, neque
esse passum te excitari: cum autem experrectus esses hora
secunda fere, te sibi somnium narravisse: visum tibi esse,
cum in locis solis mœstus errares, C. Marium cum fascibus
laureatis quærere ex te, quid tristis esses: cumque tu te tua
patria vi pulsum esse dixisses, prehendisse eum dextram tuam,
et bono animo te jussisse esse, lictorique proximo tradidisse,
ut te in monumentum suum deduceret: et dixisse, in eo tibi
salutem fore. tum et se exclamasse, Sallustius narrat, redi-
tum tibi celerem, et gloriosum paratum, et teipsum visum
somnio delectari. nam illud mihi ipsi celeriter nuntiatum
est, ut audivisses, in monumento Marii de tuo reditu magni-

ficentissimum illud senatus consultum esse factum, referente optimo et clarissimo viro consule, idque frequentissimo theatro, incredibili clamore et plausu comprobatum : dixisse te, nihil illo Atinati somnio, fieri posse divinius.

29 At multa falsa. Immo obscura fortasse nobis. sed sint
60 falsa quædam ; contra vera quid dicimus ? quæ quidem multo plura evenirent, si ad quietem integri iremus. nunc onusti cibo et vino, perturbata et confusa cernimus. Vide, quid Socrates in [93] Platonis Politia loquatur. Dicit enim, *Cum dormientibus ea pars animi, quæ mentis et rationis sit particeps, sopita langueat : illa autem, in qua feritas quædam sit, atque agrestis immanitas, cum sit* [94] *immoderato obstupefacta*
b. *potu atque pastu, exsultare eam in somno immoderateque jactari. itaque huic omnia visa objiciuntur, a mente ac ratione vacua : ut aut cum matre corpus miscere* [95] *videatur, aut cum quovis alio vel homine, vel deo, sæpe belua ; atque etiam trucidare aliquem, et impie cruentari, multaque facere impure,*
61 *atque tætre, cum temeritate et impudentia. At qui salubri et moderato cultu atque victu quieti se tradiderit, ea parte animi, quæ mentis et consilii est, agitata et erecta, saturataque bonarum cogitationum epulis : eaque parte animi, quæ voluptate alitur, nec inopia enecta, nec satietate affluenti, (quorum utrumque præstringere aciem mentis solet, sive deest naturæ quippiam, sive abundat atque affluit) illa etiam tertia parte animi, in qua irarum exsistit ardor, sedata, atque restincta : tum eveniet, duabus animi temerariis partibus compressis, ut illa tertia pars rationis et mentis eluceat, et se vegetam ad somniandum, acremque præbeat : tum ei visa quietis occurrent tranquilla*
30 *atque veracia.* Hæc verba ipsa Platonis expressi. Epicu-
62 rum igitur audiemus potius ? namque Carneades concertationis studio, modo ait hoc, modo illud. At ille quid sentit? sentit autem nihil umquam elegans, nihil decorum. Hunc ergo antepones Platoni, et Socrati ? qui ut rationem non redderent, auctoritate tamen hos minutos philosophos vincerent. Jubet igitur Plato, sic ad somnum proficisci corporibus affectis, ut nihil sit, quod errorem animis, perturbationemque

93 *Platonis Politia*] L. IX. in princ.

94 *immoderato obstupefacta potu*] Davisius e Ms. uno Eliensi edidit *tumefacta*, quod ille aptius sequentibus putat. at vulgatum melius est. Sicut ebrii obstupefiunt, ut quid rectum, decorum sit, quid agant, non sentiant, ideoque exsultant et prava facinora patrant : sic etiam animus stupet e potu immoderato, ut nihil in somnis videat aut sentiat, quod rectum sit, sed, ebrii modo, visa absurda et immoderata habeat. hic est sensus, quem contextus manifeste desiderat. Is autem est e lectione *obstupefacta*, non e *tumefacta*. Fortasse tamen Cicero scripsit *stupefacta*, et syllaba prima nata est e finali litera verbi præcedentis.

95 *videamur*] Hæc est lectio vulgata. sed Davisius in aliquot Mss. reperit *videatur*, eamque recepit. Sic et habent Ms. Guelf. edd. vett. Ven. 1494. Mediol. Ascens. Victor. itaque et ipse recepi. refertur autem ad mentem ejus, qui somniat.

afferat. Ex quo etiam Pythagoricis interdictum putatur, ne faba vescerentur, quod habet inflationem magnam is cibus, tranquillitati mentis, [96] quærentis vera, contrariam. Cum 63
ergo est somno sevocatus animus a societate, et a contagione corporis, tum meminit præteritorum, præsentia cernit, futura prævidet. jacet enim corpus dormientis, ut mortui: viget p. 94.
autem et vivit animus. quod multo magis faciet post mor- a.
tem, cum omnino corpore excesserit. itaque appropinquante morte multo est divinior. Nam et idipsum vident, qui sunt morbo gravi et mortifero affecti, instare mortem. itaque his occurrunt plerumque imagines mortuorum : tumque vel maxime laudi student: eosque qui secus, quam decuit, vixerunt, peccatorum suorum tum maxime pœnitet. Divinare autem 64
morientes, etiam illo exemplo confirmat Posidonius, quo affert, Rhodium quendam morientem sex æquales nominasse, et dixisse, qui primus eorum, qui secundus, [97] qui deinde deinceps moriturus esset. Sed [98] tribus modis censet deorum appulsu homines somniare : uno, quod prævideat animus ipse per sese, quippe qui deorum cognatione teneatur : altero, quod plenus aër sit immortalium animorum, [99] in quibus tamquam insignitæ notæ veritatis appareant : tertio, quod ipsi dii cum dormientibus colloquantur : idque, ut modo dixi, [100] facilius evenit appropinquante morte, ut animi futura augurentur. Ex quo et illud est Calani, de quo ante 65
dixi, et Homerici Hectoris, qui moriens propinquam Achilli mortem denuntiat. Neque enim [1] illud verbum temere con- 31
suetudo approbavisset, si ea res nulla esset omnino :

*Præsagibat animus, frustra me ire, cum exirem domo.*

Sagire enim, sentire acute est : ex quo sagæ anus, quia multa scire volunt : et sagaces dicti canes. Is igitur, qui ante sagit, quam oblata res est, dicitur præsagire, id est, futura ante sentire.

Inest igitur in animis præsagitio extrinsecus injecta atque 66

96 *quærentis vera*] Sic Mss. plures apud Davisium. recte. Vulgo editur *quærenti* male. nam mens quærit vera, non tranquillitas.

97 *qui deinde deinceps*] Davisius e Ms. Eliensi malebat *qui demum deinceps.* frustra. *deinceps* est καθεξῆς, alter post alterum. quidam Mss. ut Guelf. addunt *qui, qui deinceps.*

98 *tribus modis Deorum appulsu somniare*] *appulsus Deorum* hoc loco intelligendus est de vi e Diis orta et nata. nam *appulsus Deorum*, qui proprie dicitur, i. e. actio Deorum in mentem, in omnibus his tribus intelligi non potest. c. 31. initio : *præsagitio extrinsecus injecta et inclusa divinitus.*

99 *in quibus t. insignitæ notæ veritatis ap.*] Intelligo sic : in quibus omnibus eæ sint notæ divinitatis, ut de ea dubitari non possit. *insignitæ* i. e. clare impressæ, quocum etiam verbum illud conjungi solet.

100 *facilius evenit*] Sic Mss. plures, etiam Guelf. itemque edd. vett. alii *eveniet.*

1 *illud verbum*] Refertur ad sequentia, et intelligitur verbum *præsagire*, quod in versu sequente est.

inclusa divinitus. ea si exarsit acrius, furor appellatur, cum a corpore animus abstractus divino instinctu concitatur.

b. *Sed quid oculis rabere visa est derepente ardentibus?*
*Ubi illa paullo ante sapiens, virginali modestia?*
*Mater optuma, tum multo mulier melior mulierum;*
*Missa sum superstitiosis hariolationibus:*
*Neque me Apollo fatis fandis dementem invitam ciet.*
*Virgines vero æquales, patris mei, meûm factûm pudet,*
*Optimi viri: mea mater, tui me miseret, mei piget.*
*Optumam* [2] *progeniem Priamo reperisti extra me: hoc dolet,*
*Me obesse, illos prodesse, me obstare, illos obsequi.*

O poëma tenerum et moratum atque molle! sed hoc minus
67 ad rem. Illud, quod volumus, expressum est, ut vaticinari furor vera soleat.

*Adest, adest fax obvoluta sanguine atque incendio:*
*Multos annos latuit. cives* [3] *ferte opem, et restinguite.*

Deus inclusus corpore humano jam, non Cassandra loquitur:

*Jamque mari magno classis cita*
*Texitur:* [4] *exitiûm examen rapit:*
*Advenit, et fera velivolantibus*
*Navibu' complevit manu' littora.*

32 Tragœdias loqui videor, et fabulas. At ex te ipso non com-
68 menticiam rem, sed factam, ejusdem generis audivi: C. Coponium ad te venisse Dyrrhachio, cum prætorio imperio classi Rhodiæ præesset, cumprimis hominem prudentem, atque doctum: eumque dixisse, remigem quendam e quinqueremi Rhodiorum vaticinatum, Madefactum iri minus XXX diebus Græciam sanguine: rapinas Dyrrhachii, et conscensionem in naves cum fuga; fugientibusque miserabilem respectum incendiorum fore: sed Rhodiorum classi propin-
p. 95. quum reditum ac domum itionem dari: tum neque te ipsum
a. non esse commotum: Marcumque Varronem, et M. Catonem, qui tum ibi erant, doctos homines, vehementer esse perterritos: paucis sane post diebus ex Pharsalica fuga venisse Labienum: qui cum interitum exercitus nuntiavisset,
69 reliqua vaticinationis brevi esse confecta. Nam et ex horreis direptum effusumque frumentum vias omnes angiportusque constraverat: et naves subito perterriti metu conscendistis; et noctu ad oppidum respicientes, flagrantes onerarias, quas

2 *progeniem Priamo reperisti*] Davisius e Ms. Eliensi dedit *peperisti*. eam glossam puto. nam ut dicitur *quærere liberos*, sic *reperire*.

3 *ferte opem*] Edd. et scr. hic variant et fluctuant inter *referte* et *ferte*. *ferte* usitatum in hac forma verbum est, non *referte*. itaque illud secutus sum. v. et ad Legg. III, 19.

4 *exitiûm examen rapit*] Illa classis adfert secum turbam malorum.

incenderant milites, quia sequi noluerant, videbatis: postremo a Rhodia classe deserti, verum vatem fuisse sensistis.

Exposui, quam brevissime potui, somnii, et furoris oracu- 70
la, quæ carere arte dixeram. Quorum amborum generum una ratio est, qua Cratippus noster uti solet: animos hominum quadam ex parte extrinsecus esse tractos et haustos. [5] Ex quo intelligitur, esse extra divinum animum, humanus unde ducatur: humani autem animi eam partem, quæ sensum, quæ motum, quæ appetitum habeat, non esse ab actione corporis sejugatam: quæ autem pars animi, rationis atque intelligentiæ sit particeps, eam tum maxime vigere, cum plurimum absit a corpore. Itaque expositis exemplis verarum va- 71
ticinationum et somniorum, Cratippus solet rationem concludere hoc modo. Si sine oculis non potest exstare officium et munus oculorum; possunt autem aliquando oculi non fungi suo munere: qui vel semel ita est usus oculis, ut vera cerneret; is habet sensum oculorum vera cernentium. Item igitur, si sine divinatione non potest, et officium, et munus b.
divinationis exstare; potest autem quis, cum divinationem habeat, errare aliquando, nec vera cernere: satis est ad confirmandam divinationem, semel aliquid esse ita divinatum, ut nihil fortuito cecidisse videatur. Sunt autem ejus generis innumerabilia: esse igitur divinationem, confitendum est.

Quæ vero aut conjectura explicantur, aut eventis animad- 33
versa et notata sunt, ea genera divinandi, ut supra dixi, non 72
naturalia, sed artificiosa dicuntur. [6] in quo haruspices, augures, conjectoresque numerantur. Hæc improbantur a Peripateticis; a Stoicis defenduntur. Quorum alia sunt posita in monumentis, et disciplina: quod Etruscorum declarant et haruspicini, et fulgurales, et [7] tonitruales libri, [8] nostri etiam augurales: alia autem subito ex tempore [9] conjectura explicantur, ut apud Homerum Calchas, qui ex passerum numero belli Trojani annos auguratus est: et ut in Sullæ scriptum historia videmus, quod, te inspectante, factum est, [10] ut, cum

5 *Ex quo intelligitur*] Referri hoc debet ad superius: alias esse deberet *intelligatur.*

6 *in quo*] Quia hoc refertur ad *ea genera*, videatur esse debere *in quîs:* sed potest intelligi *genere:* cujus generis et alia exempla sunt.

7 *tonitruales*] Sic Mss. quidam, placebatque Grutero. recepit Davisius. Vulgo erat *rituales*. Vestigium illius lectionis est in Mss. ut Guelf. qui habent *trituales*, quod est et in edd. vett. ut Ven. 1494. Mediol. Ascensii, qui tamen in margine notavit, alios libros habere *tonitruales.*

8 *nostri etiam augurales*] Mss. plures *vestri*, quod recepit Davisius, quia ad M. fratrem pertineat: cum ipse Q. augur non fuerit. Et solet Cicero sic dicere, *ut est in libris vestris* &c. Sed hic opponi Etruscorum libris videntur: *Etruscorum libri—nostri augurales*; ut *peregrina, externa et nostra* opponi solent. igitur mutare non sum ausus.

9 *conjectura explicantur, ut—Calchas, qui—auguratus est*] Hæc non bene structura consentiunt. nullum facilius remedium scio, quam ut *qui* deleatur.

10 *ut, cum ille*] Difficilior est structura orationis, si tamen sine vitio est. Conjeci aliquando, legendum esse *emerserit* pro *emergeret.*

ille in agro Nolano immolaret ante prætorium, ab infima ara
subito anguis emergeret, cum quidem C. Postumius haru-
spex oraret illum, ut in expeditionem exercitum educeret, id
cum Sulla fecisset, tum ante oppidum Nolam florentissima
73 Samnitium castra cepit. Facta conjectura etiam in Diony-
sio est paullo ante, quam regnare cœpit: qui cum per agrum
Leontinum iter faciens, equum ipse demisisset in flumen,
submersus equus voraginibus, [11] non exstitit: quem cum ma-
xima contentione non potuisset extrahere, discessit, ut ait
Philistus, ægre ferens. cum autem aliquantulum progressus
esset, subito exaudivit hinnitum, respexitque, et equum ala-
crem lætus aspexit, cujus in juba examen apum consederat.
p. 96. Quod ostentum habuit hanc vim, ut Dionysius paucis post
a. diebus regnare cœperit. Quid? Lacedæmoniis, paullo ante
34 Leuctricam calamitatem, quæ significatio facta est, cum in
74 Herculis fano arma sonuerunt, Herculisque simulacrum
multo sudore manavit? At eodem tempore Thebis, ut ait
Callisthenes, in templo Herculis valvæ clausæ repagulis, su-
bito se ipsæ aperuerunt: armaque, quæ fixa in parietibus fu-
erant, [12] ea sunt humi inventa. Cumque eodem tempore
apud Lebadiam Trophonio res divina fieret, gallos gallinaceos
in eo loco sic assidue canere cœpisse, ut nihil intermitterent:
tum augures dixisse Bœotios, Thebanorum esse victoriam,
propterea quod avis illa victa silere soleret, canere, si vicis-
75 set. Eademque tempestate multis signis Lacedæmoniis Leu-
ctricæ pugnæ calamitas denuntiabatur. Namque et Lysandri,
qui Lacedæmoniorum clarissimus fuerat, statuæ, quæ Del-
phis stabat, in capite corona subito exstitit ex asperis herbis
et agrestibus: stellæque aureæ, quæ Delphis erant a Lace-
dæmoniis positæ post navalem illam victoriam Lysandri, qua
Athenienses conciderunt, (qua in pugna quia Castor et Pol-
lux cum Lacedæmoniorum classe visi esse dicebantur, eorum
insignia deorum, stellæ aureæ, quas dixi, Delphis positæ,)
paullo ante Leuctricam pugnam deciderunt, neque repertæ
76 sunt. Maximum vero illud portentum iisdem Spartiatis fuit,
quod, cum oraculum ab Jove Dodonæo petivissent, de victo-
ria sciscitantes, [13] legatique illud, in quo inerant sortes, col-
locavissent: simia, quam rex Molossorum in deliciis habebat,
et sortes ipsas, et cetera, quæ erant ad sortem parata, distur-
b. bavit, et aliud alio dissipavit. Tum ea, quæ præposita erat
oraculo, sacerdos dixisse dicitur, de salute Lacedæmoniis
35 esse, non de victoria cogitandum. Quid? bello Punico se-
77 cundo, nonne C. Flaminius consul iterum, neglexit signa re-
rum futurarum magna cum clade reipublicæ? Qui, exercitu

11 *non exstitit*] v. Clav. in *existere.*

12 *ea sunt humi inventa*] *ea* mihi h. l. suspectum est: nec sic Cicero solet in hac forma eo pronomine uti.

13 *legatique illud, in quo inerant sortes*] *illud* sc. *vas,* quod fortasse excidit.

lustrato, cum Arretium versus castra movisset, et contra Annibalem legiones duceret: et ipse, et equus ejus ante signum Jovis Statoris sine causa repente concidit, nec eam rem habuit religioni, [14] objecto signo, ut peritis videbatur, ne committeret prœlium. Idem cum tripudio auspicaretur, pullarius [15] diem prœlii committendi differebat. Tum Flaminius ex eo quæsivit, si ne postea quidem pulli pascerentur, quid faciendum censeret. Cum ille quiescendum respondisset: Flaminius, Præclara vero auspicia, si esurientibus pullis res geri poterit, saturis nihil geretur. itaque signa convelli, et se sequi jussit. Quo tempore, cum signifer primi hastati signum non posset movere loco, nec quidquam proficeretur, [16] plures cum accederent; Flaminius re nuntiata, suo more neglexit. itaque [17] tribus horis concisus exercitus, atque ipse interfectus
est. Magnum illud etiam, quod addidit Cœlius, eo tempore 78
ipso, cum hoc calamitosum fieret prœlium, tantos terræ motus in Liguribus, Gallia, compluribusque insulis, totaque in Italia factos esse, ut multa oppida corruerint, multis locis labes factæ sint, terræque desederint, fluminaque in contrarias partes fluxerint; atque in amnes mare influxerit. Fiunt
certe divinationum conjecturæ a peritis. Midæ illi Phrygio, 36
cum puer esset, dormienti formicæ in os tritici grana congesserunt. Divitissimum fore, prædictum est: quod evenit.
At Platoni, cum in cunis parvulo dormienti apes in labellis p. 97.
consedissent, responsum est, singulari illum suavitate oratio- a.
nis fore. ita futura eloquentia provisa in infante est. Quid? 79
amores ac deliciæ tuæ, Roscius, num aut ipse, aut pro eo Lanuvium totum mentiebatur? qui cum esset in cunabulis, educareturque in Solonio, qui est campus agri Lanuvini; noctu, lumine apposito, experrecta nutrix animadvertit puerum dormientem circumplicatum serpentis amplexu. quo adspectu exterrita, clamorem sustulit. Pater autem Roscii ad haruspices retulit. qui responderunt, nihil illo puero clarius, nihil nobilius fore. Atque hanc speciem Praxiteles cælavit argento, et noster expressit Archias versibus. Quid igitur exspectamus? an dum in foro nobiscum dii immortales, dum in viis versentur, dum domi? qui quidem ipsi se nobis non offerunt, vim autem suam longe, lateque diffundunt: quam cum terræ cavernis includunt, tum hominum naturis implicant. Nam terræ vis Pythiam Delphis incitabat, naturæ Sibyllam. Quid enim? non videmus, quam sint varia terrarum genera;

14 *objecto signo*] i. e. cum hoc ei pro signo evenisset, non esse prælium ineundum.

15 *diem—differebat*] Differendum dicebat.

16 *plures cum accederent*] Qui signiferum in convellendo signo juvarent.

17 *tribus horis*] Vulgo interponitur *his* vel *iis*: sed id plane friget. itaque cum et in Ms. Reg. non repertum sit, cum Davisio delevi. delevit et docta manus in exemplo meo ed. Ven. 1494.

ex quibus et mortifera quædam pars est, ut et Ampsancti in Hirpinis, et in Asia [18] Plutonia, quæ vidimus: et sunt partes agrorum aliæ pestilentes, aliæ salubres, aliæ, quæ acuta ingenia gignant, aliæ, quæ retusa. quæ omnia fiunt et ex cæli varietate, et ex disparili adspiratione terrarum.

80 Fit etiam sæpe specie quadam, sæpe vocum gravitate, et cantibus, ut pellantur animi vehementius: sæpe etiam cura et timore: qualis est [19] illa,

> [20] *Flexanima tamquam lymphata, ut Bacchi sacris*
> *Commota: in tumulis Teucrum commemorans suum.*

37 Atque etiam illa concitatio declarat vim in animis esse divi-
b. nam. negat enim, sine furore, Democritus, quemquam poëtam magnum esse posse. quod idem dicit Plato. quem, si placet, appellet furorem, dummodo is furor ita laudetur, ut in Phædro Platonis laudatus est. Quid? vestra oratio in causis, quid? ipsa actio. potest esse vehemens, et gravis, et copiosa, nisi est animus ipse commotior? equidem etiam in te sæpe vidi; et (ut ad leviora veniamus) in Æsopo familiari tuo, tantum ardorem vultuum atque motuum, ut eum vis quædam abstraxisse a sensu mentis videretur.

81 Objiciuntur etiam sæpe formæ, quæ reapse nullæ sunt: speciem autem offerunt. Quod contigisse Brenno dicitur, ejusque Gallicis copiis, cum fano Apollinis Delphici nefarium bellum intulisset. tum enim ferunt, ex oraculo effatam esse Pythiam,

> *Ego providebo rem istam, et albæ virgines.*

Ex quo factum, ut et viderentur virgines ferre arma contra, et nive Gallorum obrueretur exercitus. Aristoteles quidem eos etiam, qui valitudinis vitio furerent, et melancholici dicerentur, censebat habere aliquid in animis præsagiens
38 atque divinum. Ego autem haud scio, an nec cardiacis hoc tribuendum sit, nec phreneticis. animi enim integri, non
82 vitiosi corporis, est divinatio.

Quam quidem esse re vera, hac Stoicorum ratione concluditur. Si sunt dii, neque ante declarant hominibus, quæ futura sunt: aut non diligunt homines; aut, quid even-

18 *Plutonia*] v. Clav. Geogr. in h. v. pro *videmus* scripsimus *vidimus*, ut placebat Pearcio, qui recte refert ad tempus quo Cicero ProC. in Asia fuerat, et fratrem secum habuerat. Sic et correxit manus docta in exemplo meo ed. Ven. 1494.

19 *illa*] Tecmessa, Ajacis uxor, apud Pacuvium deplorans Ajacem mortuum.

20 *Flexanima*] Ms. Guelf. et edd. vett. habent *flexa anima*, quod melius videtur: nam illa femina non erat *flexanima* i. e. flectens animos, sed ejus anima erat conturbata et flexa. post iidem libri habent *ut Baccha s. c.* quod rectius esse videtur: pro *ut* Lambinus de conjectura edidit *aut Bacchi*, quod et Davisius secutus est, *Bacchi* etiam alii, quod et metrum postulat. *Teucrum* int. Ajacem.

turum sit, ignorant; aut existimant, nihil interesse hominum,
scire, quid futurum sit; aut non censent, esse suæ maje-
statis, præsignificare hominibus, quæ sunt futura; aut ea p. 98.
ne ipsi quidem dii significare possunt. At neque non di- a.
ligunt nos; sunt enim benefici, generique hominum amici:
neque ignorant ea, quæ ab ipsis constituta et designata
sunt. neque nostra nihil interest, scire ea, quæ eventura
sunt; erimus enim cautiores, si sciemus. Neque hoc alie- 83
num ducunt majestate sua: nihil est enim beneficentia præ-
stantius: neque non possunt futura prænoscere. Non igi-
tur sunt dii, nec significant futura. Sunt autem dii: signi-
ficant ergo. Et, non si significant, nullas vias dant nobis
ad significationis scientiam: frustra enim significarent: nec,
si dant vias, non est divinatio: est igitur divinatio. Hac ra- 39
tione et Chrysippus, et Diogenes, et Antipater utitur. Quid 84
est igitur, cur dubitandum sit, quin sint ea, quæ disputavi,
verissima. si ratio mecum facit, si eventa, si populi, si na-
tiones, si Græci, si barbari, si majores etiam nostri, si de-
nique hoc semper ita putatum est, si summi philosophi, si
poëtæ, si sapientissimi viri, qui respublicas constituerunt,
qui urbes condiderunt? an, dum bestiæ loquantur, ex-
spectamus, hominum consentiente auctoritate contenti non
sumus?

Nec vero quidquam aliud affertur, cur ea, quæ dico, di- 85
vinandi genera, nulla sint: nisi, quod difficile dictu videtur,
quæ cujusque divinationis ratio, quæ causa sit. Quid enim
habet haruspex, cur pulmo incisus etiam in bonis extis di-
rimat tempus, et proferat diem? Quid augur, cur a dextra
corvus, a sinistra cornix faciat ratum? quid astrologus, cur
stella Jovis, aut Veneris conjuncta cum Luna ad ortus pue-
rorum salutaris sit: Saturni Martisve contraria? cur autem
deus dormientes nos moneat, vigilantes negligat? 21 quid
deinde causæ est, cur Cassandra furens futura prospiciat,
Priamus sapiens hoc idem facere non queat? Cur fiat quid- 86
que, quæris? Recte omnino. sed non nunc id agitur. fiat, b.
necne fiat, id quæritur. ut si magnetem lapidem esse dicam,
qui ferrum ad se alliciat et trahat; rationem, cur id fiat,
afferre nequeam: fieri omnino neges. Quod idem facis in
divinatione. quam et cernimus ipsi, et audimus, et legimus,
et a patribus accepimus: neque ante philosophiam patefa-
ctam, quæ nuper inventa est, hac de re communis vita dubi-
tavit: et postea, quam philosophia processit, nemo aliter
philosophus sensit, in quo modo esset auctoritas. Dixi de 87
Pythagora, de Democrito, de Socrate: excepi de antiquis,

21 *quid d. causæ sit*] *sit* habent libri omnes. Victorius tamen edidit *est* de conjectura, bene. nam et supra est, *quid habet haruspex*, et habet Ms. in m. ed. L.

præter Xenophanem, neminem: adjunxi veterem Acade-
miam, Peripateticos, Stoicos. unus dissentit Epicurus. quid
vero hoc turpius, quam quod idem nullam sensit gratuitam
40 esse virtutem? Quis est autem, quem non moveat cla-
rissimis monumentis testata consignataque antiquitas? Cal-
chantem augurem scribit Homerus, longe optimum, eum-
que [22] ducem classis fuisse. at illum auspiciorum credo scien-
88 tia, non locorum. Amphilochus et Mopsus, Argivorum re-
ges fuerunt, sed iidem augures: iique urbes in ora maritima
Ciliciæ Græcas condiderunt. Atque etiam ante hos Am-
phiaraus et Tiresias, non humiles, et obscuri, neque eorum
similes, ut apud Ennium est,

*Qui sui quæstus causa fictas suscitant sententias:*

sed clari, et præstantes viri, qui avibus et signis admoniti
futura dicebant. Quorum de altero etiam apud inferos Ho-
merus ait, solum sapere, ceteros umbrarum vagari modo.
Amphiaraum autem sic honoravit fama Græciæ, deus ut
haberetur, atque ut ab ejus solo, in quo est humatus, ora-
89 cula peterentur. Quid Asiæ rex Priamus, nonne et Hele-
p. 99. num filium et Cassandram filiam divinantes habebat, alte-
a. rum auguriis, alteram mentis incitatione et permotione di-
vina? quo in genere Marcios quosdam fratres, nobili loco
natos, apud majores nostros fuisse, scriptum videmus. Quid?
Polyidum Corinthium, nonne Homerus et aliis multa, et
filio ad Trojam proficiscenti, mortem prædixisse comme-
morat? Omnino apud veteres, qui rerum potiebantur, iidem
auguria tenebant. ut enim sapere, sic divinare regale du-
cebant, ut testis est nostra civitas: in qua et reges, augures,
et postea privati, eodem sacerdotio præditi rempublicam re-
41 ligionum auctoritate rexerunt. Eaque divinationum ratio
90 ne in barbaris quidem gentibus neglecta est. si quidem et
in Gallia Druidæ sunt, e quibus ipse Divitiacum Æduum,
hospitem tuum laudatoremque cognovi: qui et naturæ ra-
tionem, quam physiologiam Græci appellant, notam esse
sibi profitebatur, et partim auguriis, partim conjectura, quæ
essent futura, dicebat. Et in Persis augurantur et divinant
Magi, qui [23] congregantur in fano commentandi causa, at-
que inter se colloquendi: quod etiam idem vos quondam
91 facere Nonis solebatis. Nec quisquam rex Persarum potest
esse, qui non ante magorum disciplinam scientiamque per-

22 *ducem classis fuisse*] *Classis* dedi e Ms. Guelf. pro vulgato *classium*: quod et edd. quædam habent. pro *at illum* Guilielmius malebat *ad Ilium*, quod et recepit Davisius. placet conjectura, sed recipere contra libros omnes non ausus sum.

23 *congregantur in fano*] Persæ templa, ædes, non habebant. *fanum* igitur est locus consecratus, in quem religionis causa coeunt.

ceperit. Licet autem videre et genera quædam, et nationes huic scientiæ deditas. Telmessus in Caria est: qua in urbe excellit haruspicum disciplina. [24] itemque Elis in Peloponneso familias duas certas habet, Jamidarum unam, alteram Clutidarum, haruspicinæ nobilitate præstantes. In Syria Chaldæi cognitione astrorum sollertiaque ingeniorum antecellunt. Etruria autem de cælo tacta scientissime animad- 92
vertit: eademque interpretatur, quid quibusque ostendatur
monstris atque portentis. Quocirca bene apud majores b.
nostros senatus, tum, cum florebat imperium, decrevit, ut de principum filiis sex singulis Etruriæ populis in disciplinam traderentur, ne ars tanta, propter tenuitatem hominum, a religionis auctoritate abduceretur ad mercedem atque quæstum. Phryges autem, et Pisidæ, et Cilices, et Arabum natio, avium significationibus plurimum obtemperant. quod idem factitatum in Umbria accepimus.

Ac mihi quidem videntur e locis quoque ipsis, qui a qui- 93
busque incolebantur, divinationum opportunitates esse du- 42
ctæ. [25] Etenim Egyptii et Babylonii in camporum patentium æquoribus habitantes, cum ex terra nihil emineret, quod contemplationi cæli officere posset, omnem curam in siderum cognitione posuerunt: Etrusci autem, quod religione imbuti studiosius, et crebrius hostias immolabant, extorum cognitioni se maxime dediderunt: quodque propter aëris crassitudinem de cælo apud eos multa fiebant, et quod ob eandem causam multa inusitata partim e cælo, alia ex terra oriebantur, quædam etiam ex hominum pecudumve conceptu et satu, ostentorum exercitatissimi interpretes exstiterunt. quorum quidem vim, ut tu soles dicere, verba ipsa prudenter a majoribus posita declarant. quia enim ostendunt, portendunt, monstrant, prædicunt; ostenta, portenta, monstra, prodigia dicuntur. Arabes autem, et Phryges 94
et Cilices, quod pastu pecudum maxime utuntur, campos et montes hieme et æstate peragrantes, propterea facilius cantus avium et volatus notaverunt. eademque et Pisidiæ causa fuit, et huic nostræ Umbriæ. Tum Caria tota, præ- p. 100.
cipueque Telmesses, quos ante dixi, quod agros uberrimos a.
maximeque fertiles incolunt, in quibus multa propter fœcunditatem fingi gignique possunt, in ostentis animadvertendis diligentes fuerunt.

Quis vero non videt, in optima quaque republica pluri- 43
95

24 *itemque Elis—Jamidarum—Clutidarum*] V. de re Herodot. IX, 33. et ibi V. D. Valkenarium et Wesselingium. Secundum Herodotum sunt *Clytidæ*: sed nil interest. v. collecta de Clytidis a Leopardo Emend. IV, 18.

25 *Etenim Egyptii et Babylonii*] Sic e Mss. edidit Davisius, ut conjecerat P. Manutius, pro vulgato *ut enim Æ. ut B.* quod sanum esse non potest: nil enim sequitur, quod τῷ *ut* respondeat.

mum auspicia, et reliqua divinandi genera valuisse? quis rex umquam fuit, quis populus, qui non uteretur prædictione divina? neque solum in pace, sed in bello multo etiam magis: quo majus erat certamen et discrimen salutis. Omitto nostros, qui nihil in bello sine extis agunt, [26] nihil sine auspiciis domi habent. Auspicia externa videamus. Nam et Athenienses omnibus semper publicis consiliis divinos quosdam sacerdotes, quos μάντεις vocant, adhibuerunt: et Lacedæmonii regibus suis augurem assessorem dederunt; itemque senibus (sic enim consilium publicum appellant) augurem interesse voluerunt: iidemque de rebus majoribus semper aut Delphis oraculum, aut ab Hammone, aut a Do-
96 dona petebant. Lycurgus quidem, qui Lacedæmoniorum rempublicam temperavit, leges suas auctoritate Apollinis Delphici confirmavit. quas cum vellet Lysander commutare, eadem est prohibitus religione. Atque etiam, qui præerant Lacedæmoniis, non contenti vigilantibus curis, in [27] Pasiphaæ fano, quod est in agro propter urbem, [28] somniandi causa excubabant, quia vera quietis oracula ducebant. Ad
97 nostra jam redeo. [29] Quoties senatus decemviros ad libros ire jussit? quantis in rebus, quamque sæpe responsis haruspicum paruit? Nam et cum duo visi soles essent, et cum tres lunæ, et cum faces, et cum sol nocte visus esset, et cum e cœlo fremitus auditus, et cum cœlum discessisse visum est, atque in eo animadversi globi. [30] Delata etiam
b. ad senatum labes agri Privernatis, cum ad infinitam altitudinem terra desedisset, Apuliaque maximis terræ motibus conquassata esset: quibus portentis magna populo Romano bella perniciosæque seditiones denuntiabantur: inque his omnibus responsa haruspicum cum Sibyllæ versibus con-
98 gruebant. Quid, cum Cumis Apollo sudavit, Capuæ Vi-

26 *nihil sine auspiciis domi habent*] Nunquam τὸ *habent* concoquere potui. placet Davisii conjectura, id esse delendum, insititium quippe, et a librariis undecunque assumtum.

27 *Pasiphaæ*] Apud Pausan. III, 26. dicitur *Paphiæ* fanum, ubi tamen Meursius et Sylb. corrigunt *Pasiphaës*, consentitque Plutarch. in Agide et Tertullianus de anima c. 46. apud Davisium, et Leopard. Emend. VIII, 4.

28 *somniandi causa excubabant*] Enimvero constat dormivisse, non vigilasse. Manutius corrigebat *incubabant*, quod est verbum in hac re usitatum, idque Lambinus in quibusdam libris se dicit reperisse: non dicit, quibus. probat conjecturam etiam Davisius, nec minus ipse sic legendum puto, aut *cubabant*; nisi vero *excubabant* est, dormiebant dum evigilarent satiati somno. nam et vigiles dicuntur *excubare*, quia per totam noctem cubant vigilantes. Xenophontem in hac re ἐκκαθεύδειν dixisse ait Cl. Valkenarius ad Herodot. p. 683. b.

29 *Quoties—ire jussit*] Hæc verba repetuntur in libris initio cap. 44. Inde huc retulit verba ibi sequentia Davisius: *quantis in rebus, quamque sæpe responsis haruspicum paruit:* quem nos imitati sumus, quia in exemplis hic subjectis haruspicum mentio.

30 *Delata etiam ad senatum labes*, &c.] Tota oratio inde ab initio, *Nam etiam*, non cohæret. Conjeci hic legendum esse *labe* et post *in his omnibus*, pro *inque his o.*

ctoria? quid ortus androgyni? nonne fatale quoddam mon-
strum fuit? quid, quod fluvius atratus sanguine fluxit?
quid, cum sæpe lapidum, sanguinis nonnumquam, terræ
interdum, quondam etiam [31] lactis imber defluxit? quid,
cum in Capitolio ictus centaurus e cælo est? in Aventino
portæ, et homines? Tusculi ædes Castoris, et Pollucis,
Romæque Pietatis? nonne et haruspices ea responderunt,
quæ evenerunt, et in Sibyllæ libris eædem repertæ præ-
dictiones sunt? Cæciliæ, Q. filiæ, somnio, modo, Mar- 44
sico bello, templum est a senatu Junoni Sospitæ restitutum. 99
quod quidem somnium Sisenna cum disputavisset mirifice ad
verbum cum re convenisse, tum insolenter, credo ab Epi-
cureo aliquo inductus, disputat, somniis credi non opor-
tere. Idem contra ostenta nihil disputat, exponitque ini-
tio belli Marsici et deorum simulacra sudavisse, et sangui-
nem fluxisse, et discessisse cælum: et ex occulto auditas esse
voces, quæ pericula belli nuntiarent: et Lanuvii clypeos,
quod haruspicibus tristissimum visum esset, [32] a muribus
esse derosos. Quid, quod in annalibus habemus, Vejenti 100
bello, cum lacus Albanus præter modum crevisset, Vejen-
tem quendam ad nos hominem nobilem profugisse, eum-
que dixisse, ex fatis, quæ Vejentes scripta haberent, Ve- p. 101:
jos capi non posse, dum lacus is redundaret: et, si lacus a.
emissus, lapsu et cursu suo ad mare profluxisset, pernicio-
sum populo Romano; sin autem ita esset eductus, ut ad
mare pervenire non posset, tum salutare nostris fore. ex
quo illa admirabilis a majoribus Albanæ aquæ facta dedu-
ctio est. Cum autem Vejentes bello fessi legatos ad sena-
tum misissent, tum ex his quidam dixisse dicitur, non omnia
illum transfugam ausum esse senatui dicere: in iisdem enim
fatis scriptum Vejentes habere, *Fore, ut brevi a Gallis Ro-
ma caperetur*. quod quidem sexennio post Vejos captos [33] fa-
ctum esse videmus. Sæpe etiam et in præliis Fauni auditi; 45
et in rebus turbidis veridicæ voces ex occulto missæ esse di- 101
cuntur. cujus generis duo sunt ex multis exempla, sed ma-
xima. Nam non multo ante urbem captam exaudita vox
est a luco Vestæ, qui a Palatii radice in novam viam deve-
xus est: Ut muri, et portæ reficerentur; futurum esse, nisi
provisum esset, ut Roma caperetur. Quod neglectum,

31 *lactis imber defluxit.*] Libri vulgati fere habent *effluxit:* usque ad Victorium, qui *defluxit* dedit. *effluxit* quidem est alienum.

32 *a muribus esse derosos*] *derosos* pro corrosos, etiam aliis dictum: est tamen durius. Conjeci *erosos*: sed Cicero videtur pro eo *derosos* dixisse ad vitandum hiatum.

33 *factum esse videmus*] Sic Mss. plures apud Davisium, item Guelf. et edd. vett. quædam pro vulgato *vidimus*: atque id et res postulat: itaque recepi cum Davisio. sed ita fit clausula versus, quam Cicero vitat. Itaque *esse* a glossatore natum delendumque puto.

[34] cum caveri poterat, post acceptam illam maximam cladem [35] explicatum est. ara enim Ajo Loquenti, quam septam videmus, exadversus eum locum consecrata est. Atque etiam scriptum a multis est, cum terræ motus factus esset, *Ut sue plena procuratio fieret*, vocem ab æde Junonis ex arce exstitisse: quocirca Junonem illam appellatam Monetam. Hæc igitur et a diis significata, et a nostris majoribus judicata contemnimus?

102 Neque solum deorum [36] voces Pythagorei observaverunt, sed etiam hominum, quæ vocant omina. quæ majores nostri, quia valere censebant, idcirco omnibus rebus agendis, *Quod*
b. *bonum, faustum, felix, fortunatumque esset*, præfabantur: rebusque divinis, quæ publice fierent, ut *faverent linguis*, imperabatur; inque feriis imperandis, *ut litibus et jurgiis se abstinerent*. Itemque in lustranda colonia, ab eo, qui eam deduceret; et cum imperator exercitum, censor populum lustraret, bonis nominibus, qui hostias ducerent, eligebantur. quod idem in delectu consules observant, ut primus miles
103 fiat bono nomine. Quæ quidem a te scis et consule, et imperatore summa religione esse servata. Prærogativam etiam
46 majores omen justorum comitiorum esse voluerunt. Atque ego [37] exempla ominum nota proferam. L. Paullus consul iterum, cum ei, bellum ut cum rege Perse gereret, obtigisset: ut ea ipsa die domum ad vesperam rediit, filiolam suam Tertiam, quæ tum erat admodum parva, osculans animadvertit tristiculam. quid est, inquit, mea Tertia? quid tristis es? Mi pater, inquit, Persa periit. tum ille arctius puellam complexus, Accipio, inquit, mea filia, omen; erat autem
104 mortuus catellus eo nomine. L. Flaccum, flaminem Martialem, ego audivi, cum diceret, Cæciliam Metelli, cum vellet sororis suæ filiam in matrimonium collocare, exisse in quoddam sacellum ominis capiendi causa: quod fieri more veterum solebat. cum virgo staret, et Cæcilia in sella sederet, neque diu ulla vox exstitisset, puellam defatigatam petiisse a matertera, ut sibi concederet paullisper, ut in ejus sella requiesceret: illam autem dixisse, Vero, mea puella, tibi concedo meas sedes. quod omen res consecuta est. ipsa enim brevi mortua est: virgo autem nupsit, cui Cæcilia nupta

34 *cum caveri poterat*] Ms. Guelf. ed. Mediol. *tum*.

35 *explicatum est*] Non bene oppositum *τῷ neglectum* videtur. itaque Davisius corrigit *expiatum est*, bene. nam etsi explicare et explanare de hujusmodi rebus dicitur, quoad interpretes talium rerum adhibebantur, tamen ratio subjecta ostendit, de expiatione esse sermonem.

36 *voces P. observitaverunt*] Sic et Ms. Guelf. et edd. rec. inde a Victorio, qui nescio unde intulit. sed alii, ut Ven. 1494. Med. Asc. Ald. *observaverunt*, quod restitui et supra.

37 *exempla ominum*] Vulgati solita confusione habent *omnium*, pro quo recte Davisius *ominum* reposuit. non omnium generum, quæ posuerat, exempla attulit, sed tantum ominum.

fuerat. Hæc posse contemni, vel etiam rideri, præclare intelligo: sed idipsum est, deos non putare: quæ ab iis significantur, contemnere.

Quid de auguribus loquar? tuæ partes sunt: tuum, in- p. 102.
quam, auspiciorum patrocinium debet esse. tibi [38] P. Clau- a.
dius augur consuli nuntiavit, addubitato Salutis augurio, bel- 47
lum domesticum triste, ac turbulentum fore: quod paucis 105
post mensibus exortum, paucioribus a te est diebus oppressum. Cui quidem auguri vehementer assentior. solus enim multorum annorum memoria, non [39] decantandi augurii, sed divinandi tenuit disciplinam. quem irridebant collegæ tui, eumque tum Pisidam, tum Soranum augurem esse dicebant. quibus nulla videbatur in auguriis, aut auspiciis præsensio, aut scientia veritatis futuræ; sapienter, aiebant, ad opinionem imperitorum esse fictas religiones. Quod longe secus est; neque enim in pastoribus illis, quibus Romulus præfuit, nec in ipso Romulo hæc calliditas esse potuit, ut ad errorem multitudinis religionis simulacra fingerent: sed difficultas laborque discendi disertam negligentiam reddidit. malunt enim disserere, nihil esse in auspiciis, quam, quid sit, edi-
scere. Quid est illo auspicio divinius, quod apud te in Ma- 106
rio est? ut utar potissimum te auctore.

*Hic Jovis altisoni subito pinnata satelles*
*Arboris e trunco serpentis saucia morsu,*
*Subigit ipsa feris transfigens unguibus anguem*
*Semianimum, et varia graviter cervice micantem.*
*Quem se intorquentem lanians, rostroque cruentans,*
*Jam satiata animos, jam duros ulta dolores,*
*Abjicit efflantem, et laceratum affligit in unda,*
*Seque obitu a solis nitidos convertit ad ortus.*
*Hanc ubi præpetibus pinnis lapsuque volantem*
*Conspexit Marius, divini numinis augur*
*Faustaque signa suæ laudis, reditusque notavit:* b.
*Partibus intonuit cæli pater ipse sinistris.*
*Sic aquilæ clarum firmavit Jupiter omen.*

Atque ille Romuli auguratus, pastoralis, [40] non urbanus 48
fuit: nec fictus ad opiniones imperitorum, [41] sed a certis 107
acceptus, et posteris traditus. Itaque Romulus augur, ut apud Ennium est, cum fratre item augure,

38 *P. Claudius*] V. Clav. in h. v.

39 *decantandi auspicii—disciplinam*] Ut tantum sc. formulas auguriorum teneret et recitare posset memoriter.

40 *non urbanus fuit*] Hæsere in hoc verbo viri docti. Itaque P. Victorius male interpretatus est, jocularis: Davisius sine necessitate correxit *vanus*: immo *urbanus* bene habet: i. e. non in urbe natus est, ubi homines sunt calllidiores et ad fraudem aptiores.

41 *sed a certis acceptus*] Hæsi subinde in *certis*. in libris nil auxilii. nam *ceteris* quod habet Ms. Guelf. nihili est. *certi homines* sunt, qui verum tenebant, nec decipere alios figmentis cuperent, quibus fides haberi recte poterat.

*Curantes magna cum cura, concupientes*
*Regni, dant operam simul auspicio, augurioque.*
*Hinc Remus auspicio se devovet, atque secundam*
*Solus avem servat. At Romulus pulcer in alto*
*Quærit Aventino, servans genus altivolantum:*
*Certabant, urbem* [42] *Romam Remoramne vocarent.*
*Omnibus cura viris, uter esset induperator.*
*Exspectant, veluti, consul cum* [43] *mittere signum*
*Volt, omnes avidi spectant ad carceris oras,*
108 *Quam mox emittat* [44] *pictis ex faucibu' currus:*
*Sic exspectabat populus, atque* [45] *ore timebat*
*Rebus, utri magni victoria sit data regni.*
*Interea sol albu' recessit in infera noctis.*
*Exin candida se radiis dedit icta foras lux:*
*Et simul ex alto longe pulcerrima præpes*
*Læva volavit avis: simul aureus exoritur sol.*
*Cedunt de cælo ter quattuor corpora sancta*
[46] *Avium, præpetibus sese pulcrisque locis dant.*
*Conspicit inde sibi data Romulus esse priora,*
*Auspicio* [47] *regni stabilita scamna, solumque.*

49 Sed unde huc digressa est, eodem redeat oratio. Si nihil
109 queam disputare, quamobrem quidque fiat; et tantummodo, fieri ea, quæ commemoravi, doceam: parumne Epicuro Car-
p. 103. neadive respondeam? Quid, si etiam ratio exstat artificiosæ
a. præsensionis, facilis; divinæ autem, paullo obscurior? quæ enim extis, quæ fulguribus, quæ portentis, quæ astris præsentiuntur, hæc notata sunt observatione diuturna. Affert autem vetustas omnibus in rebus longinqua observatione incredibilem scientiam: quæ potest esse etiam sine motu atque impulsu deorum, cum, quid ex quoque eveniat, et quid quamque rem significet, crebra animadversione perspectum
110 est. Altera divinatio, est naturalis, ut ante dixi: quæ physica disputandi subtilitate referenda est ad naturam deorum: a qua, ut doctissimis sapientissimisque placuit, haustos animos, et libatos habemus: cumque omnia completa et referta sint æterno sensu, et mente divina, necesse est [48] cognatione

42 *Romam Remoramne v.*] Quidam *Remamne*; alii *Remuram*: *Remoram* firmat Dionys. Halic. I, 85. qui habet in Mss. melioribus Ῥεμορίαν. add. Turneb. Adv. XXIV, 4.

43 *mittere signum*] Mappam sc. e podio, qua missa exeunt carceribus currus. v. Liv. VIII, 40.

44 *pictis ex faucibus*] i. e. ostiis circi, in quibus stant currus, quæ picta et ornata fuisse hinc patet.

45 *ore timebat Rebus*] Intelligo de silentio alto, quod esse stupentium atque timentium solet. ed. Med. habet *ora tenebat*, sed non convenit *rebus*: aut de vultu, qui timorem prodebat.

46 *Avium*] Legendum δισυλλάβως.

47 *r. scamna solumque*] Est periphrasis regni.

48 *cognatione div. animorum — commoveri*] Pro *cognatione* Davisius malit *contagione*: eleganter. Sed et *cognatione* bene habet, quam ante clare commemoravit, cum animos nostros haustos e natura divina dixit: et eam alibi quoque in hoc libro ita commemorat, ut inde vim divinandi ducat v. II, 11. et 14.

divinorum animorum animos humanos commoveri. Sed vi-
gilantes animi vitæ necessitatibus serviunt, dijunguntque se a
societate divina, vinclis corporis impediti. Rarum est quod- 111
dam genus eorum, qui se a corpore avocent, et ad divinarum
rerum cognitionem cura omni studioque rapiantur. horum
sunt auguria non divini impetus, sed rationis humanæ. nam
et natura futura præsentiunt, ut aquarum fluxiones, et de-
flagrationem futuram aliquando cœli atque terrarum. alii
autem, in republica exercitati, ut de Atheniensi Solone acce-
pimus, orientem tyrannidem multo ante prospiciunt: quos
prudentes possumus dicere, id est, providentes, divinos nullo
modo possumus, non plus, quam Milesium Thalem, qui, ut
objurgatores suos convinceret, ostenderetque, etiam philoso-
phum, si ei commodum esset, pecuniam facere posse, omnem
oleam, antequam florere cœpisset, in agro Milesio coëmisse
dicitur. Animadverterat fortasse quadam scientia, olearum b.
ubertatem fore. Et quidem idem primus defectionem solis, 112
quæ Astyage regnante facta est, prædixisse fertur. Multa 50
medici, multa gubernatores, agricolæ etiam multa præsen-
tiunt: sed nullam eorum divinationem voco, ne illam qui-
dem, qua ab Anaximandro physico moniti Lacedæmonii
sunt, ut urbem, et tecta linquerent, armatique in agro excu-
barent, quod terræmotus instaret, tum, cum et urbs tota cor-
ruit, et ex monte Taygeto [49] extrema montis quasi puppis
avulsa est. Ne Pherecydes quidem ille Pythagoræ magister,
potius divinus habebitur, quam physicus: qui cum vidisset
haustam aquam de jugi puteo, terræmotus dixit instare.
Nec vero umquam animus hominis naturaliter divinat, nisi 113
cum ita solutus est et vacuus, ut ei plane nihil sit cum cor-
pore. quod aut vatibus contingit, aut dormientibus. Itaque
ea duo genera a Dicæarcho probantur, et, ut dixi, a Cra-
tippo nostro, si propterea, quod ea proficiscuntur a natura,
sint summa sane, modo ne sola. sin autem nihil esse in ob-
servatione putant: multa tollunt, quibus vitæ ratio contine-
tur. Sed quoniam dant aliquid, idque non parvum, vaticina-
tiones cum somniis: nihil est, quod cum his magnopere
pugnemus, præsertim cum sint, qui omnino nullam divina-
tionem probent. Ergo et ii, quorum animi, spretis corpo- 114
ribus, evolant, atque excurrunt foras, ardore aliquo inflam-
mati atque incitati, cernunt illa profecto, quæ vaticinantes
prænuntiant: multisque rebus inflammantur tales animi, qui
corporibus non inhærent; ut ii, qui sono quodam vocum p. 104. a.

49. *extrema montis quasi puppis*] Frustra in verbo *puppis* hæret Davisius, substituere jubens *pars*. non intellexit artem. Cicero interdum verbo proprio sic substituit tropum: cum dicendum esset *extrema pars*, dixit *puppis* a similitudine navis, addito *quasi*; quod est longe venustius quam *pars*. firmat Plin. H. N. II, 79. ubi eadem res memoratur, ut opinor, ex hoc loco.

et Phrygiis cantibus incitantur: multos nemora, silvæque; multos amnes, aut maria commovent: quorum furibunda mens videt ante multo, quæ futura sunt. Quo de genere illa sunt,

*Eheu, videte; judicavit inclytum judicium*
*Inter deas tres aliquis: quo judicio* [50] *Lacedæmonia*
*Mulier, furiarum una, adveniet.*

Eodem enim modo multa a vaticinantibus sæpe prædicta sunt, neque solum verbis, sed etiam

*Versibu', quos olim Fauni, vatesque canebant.*

115 Similiter Marcius, et Publicius vates cecinisse dicuntur. quo e genere, Apollinis operta prolata sunt. Credo etiam anhelitus quosdam fuisse terrarum, quibus inflatæ mentes ora-
51 cula funderent. Atque hæc quidem vatum ratio est: nec dissimilis sane somniorum. nam quæ vigilantibus accidunt vatibus, eadem nobis dormientibus. viget enim animus in somnis, [51] liberque sensibus ab omni impeditione curarum, jacente et mortuo pæne corpore. Qui quia vixit ab omni æternitate, versatusque est cum innumerabilibus animis, omnia, quæ in natura rerum sunt, videt, si modo temperatis escis modicisque potionibus ita est affectus, ut sopito cor-
116 pore ipse vigilet. hæc somniantis est divinatio. Hic magna quædam exoritur, neque ea naturalis, sed artificiosa somniorum Antiphontis interpretatio: eodemque modo et oraculorum et vaticinationum. [52] sunt enim explanatores, ut Grammatici poëtarum. Nam ut aurum, et argentum, æs, ferrum frustra natura divina genuisset, nisi eadem docuisset, quemadmodum ad eorum venas perveniretur: nec fruges terræ, baccasve arborum cum utilitate ulla generi humano de-
b. disset, nisi earum cultus [53] et conditiones tradidisset: materiave quid juvaret, nisi confectionis ejus fabricam haberemus? sic cum omni utilitate, quam dii hominibus dederunt, ars aliqua conjuncta est, per quam illa utilitas [54] percipi possit. Item igitur somniis, vaticinationibus, oraculis, quod erant multa obscura, multa ambigua, explanationes adhibitæ sunt interpretum.

117 Quo modo autem aut vates, aut somniantes ea videant, quæ nusquam etiam tunc sint, magna quæstio est. Sed explorata si sint ea, quæ ante quæri debeant: sint hæc, quæ

50 *Laced. mulier*] Helena, quam furiam appellat ob perniciem per eam Trojæ illatam.

51 *liber sensibus ab omni i. c.*] Bene Davisius corrigit *et* omni i. c.

52 *sunt enim explanatores*] Videtur aliquid deesse, *ut somniorum*: sed potest intelligi *eorum*, vel potest totum conjungi cum præcedentibus, omisso *enim*. sed illud melius.

53 *et conditiones*] Modi earum condiendarum, ut cibo essent aptiores et jucundiores.

54 *percipi possit*] Forte legendum *posset*.

quærimus, faciliora. continet enim totam hanc quæstionem
ea ratio, quæ est de natura deorum, quæ a te secundo libro
[55] est explicata dilucide. Quam si obtinemus, stabit illud
quidem, quod locum hunc continet, de quo agimus, Esse
deos, et eorum providentia mundum administrari, eosdem-
que consulere rebus humanis, nec solum universis, verum
etiam singulis. Hæc si tenemus, quæ mihi quidem non vi-
dentur posse convelli: profecto hominibus a diis futura sig-
nificari necesse est. Sed [56] distinguendum videtur, quonam 118
modo. [57] Nam non placet Stoicis, singulis jecorum fissis, 52
aut avium cantibus interesse deum: neque enim decorum
est, nec diis dignum, nec fieri ullo pacto potest: sed ita a
principio inchoatum esse mundum, ut certis rebus certa
signa præcurrerent, alia in extis, alia in avibus, alia in ful-
guribus, alia in ostentis, alia in stellis, alia in somniantium
visis, alia in furentium vocibus. Ea quibus bene percepta
sunt, ii non sæpe falluntur. Male conjecta maleque inter-
pretata, falsa sunt, non rerum vitio, sed interpretum inscien-
tia. Hoc autem posito atque concesso, esse quandam vim
divinam, hominum vitam continentem: non difficile est, quæ p. 105.
fieri certe videmus, ea qua ratione fiant, suspicari. Nam et a.
ad hostiam deligendam potest dux esse vis quædam sentiens,
quæ est toto confusa mundo: et tum, ipsam cum immolare
velis, extorum fieri mutatio potest, ut aut absit aliquid, aut
supersit. parvis enim momentis multa natura aut affingit, aut
mutat, aut detrahit. Quod ne dubitare possimus, maximo 119
est argumento, quod [58] paullo ante interitum Cæsaris con-
tigit: qui cum immolaret illo die, quo primum in sella aurea
sedit, et cum purpurea veste processit, in extis bovis opimi
cor non fuit. Num igitur censes ullum animal, quod san-
guinem habeat, sine corde esse posse? qua ille [59] rei novi-
tate percussus, cum Spurinna diceret, timendum esse, ne et
consilium, et vita deficeret: earum enim rerum utrumque
a corde proficisci: postero die caput in jecore non fuit. quæ
quidem illi portendebantur a diis immortalibus, ut videret
interitum, non ut caveret. Cum igitur eæ partes in extis
non reperiuntur, sine quibus victima illa vivere nequisset;
intelligendum est, in ipso immolationis tempore eas partes,

55 *est explicata*] Addidi *est* e Ms. Guelf. sed et alii habent et edd. vett. ut Ven. 1494.

56 *distinguendum videtur*] Brevius dictum pro, sed distinguenda sunt genera diversa, et diversi modi significationis divinæ declarandæ.

57 *Nam non placet St.*] Addidi *Nam* e Ms. Guelf. et edd. vett. In Ms. reperit et jam recepit Davisius.

58 *paullo ante interitum C.*] Sic, non *interitu*, ut in vulgatis, habet Ms. Guelf. item Ms. in m. ed. L. ediditque etiam tacite Davisius. sed sic et edd. vett. ut Ven. 1494. Mediol. Asc. Ald. Vict. &c. forte casu litera ultima excidit in ed. Grut.

59 *rei novitate perculsus*] Hic sine dubio legendum *percussus:* cui sæpe in libris male substitutum *perculsus.*

53 quæ absint, interisse. Eademque efficit in avibus divina
120 mens; ut tum huc, tum illuc volent [60] alites: tum in hac,
tum in illa parte se occultent: tum a dextra, tum a sinistra
parte canant oscines. Nam si animal omne, ut vult, ita uti-
tur motu sui corporis, prono, obliquo, supino, membraque
quocumque vult flectit, contorquet, porrigit, contrahit; ea-
que ante efficit pæne, quam cogitat: quanto id deo est faci-
121 lius, cujus numini parent omnia? Idemque mittit et signa
nobis ejus generis, qualia permulta, historia tradidit; quale
scriptum illud videmus: si luna paullo ante solis ortum de-
b. fecisset in signo leonis, fore, ut armis Darius, et Persæ ab
Alexandro et Macedonibus [61] prœlio vincerentur, Dariusque
moreretur: et, si puella nata biceps esset, seditionem in po-
pulo fore, corruptelam et adulterium domi: et, si mulier
leonem peperisse visa esset, fore, ut ab exteris gentibus vin-
ceretur ea respublica, in qua id contigisset. [62] Ejusdem ge-
neris etiam illud est, quod scribit Herodotus: Crœsi filium,
[63] cum esset infans, locutum: quo ostento regnum patris et
domum funditus concidisse. Caput arsisse Servio Tullio
dormienti, quæ historia non prodidit? Ut igitur, [64] qui se
tradet quieti, præparato animo cum bonis cogitationibus,
tum rebus ad tranquillitatem accommodatis, certa et vera
cernit in somnis: sic castus animus, purusque vigilantis, et
ad astrorum, et ad avium, reliquorumque signorum, et ad
54 extorum veritatem est paratior. Hoc nimirum est illud,
122 quod de Socrate accepimus, quodque ab ipso in libris Socra-
ticorum sæpe dicitur, esse divinum quiddam, quod dæmo-
nion appellat, cui semper ipse paruerit, numquam impellenti,
sæpe revocanti. Et Socrates quidem, quo quem auctorem
meliorem quærimus? Xenophonti consulenti, sequereturne
Cyrum, postea quam exposuit, quæ sibi videbantur, *Et no-
strum quidem,* inquit, *humanum est consilium; sed de rebus
et obscuris et incertis ad Apollinem censeo referendum: ad
quem etiam Athenienses publice de majoribus rebus semper re-
123 tulerunt.* Scriptum est item, cum Critonis, sui familiaris,
oculum alligatum vidisset, quæsivisse, quid esset: cum au-
p. 106. tem ille respondisset, in agro ambulanti ramulum adductum,
a. ut remissus esset, in oculum recidisse: tum Socrates, Non

60 *alites—oscines*] Utrumque verbum abesse posset, quia ante aves commemoratæ sunt: sed eleganter adduntur nomina diversorum generum in auguriis; in volatu *alites*, in cantu *oscines*.

61 *prœlio vincerentur*] *prœlio* delevit auctore Ms. Davisius: sane redundat, cum ante jam sit *armis:* poterat utrumque abesse, sufficiebatque *vincerentur*.

62 *Ejusdem generis etiam i. e.*] Vulgo *autem* additur ante *generis*. quod in edd. vett. non repertum delevi.

63 *cum esset infans*] i. e. mutus, qui loqui non posset. Herodotus κωφὸν dicit.

64 *qui se tradet quieti*] Vulgo additur *ita*. id delevimus, quia est manifeste alienum, et in libris scriptis non est repertum a Davisio.

enim paruisti mihi revocanti, cum uterer, qua soleo, præsa-
gitione divina. Idem etiam Socrates, cum apud Delium
male pugnatum esset, Lachete prætore, fugeretque cum ipso
Lachete: ut ventum est in trivium, eadem, qua ceteri, fugere
noluit. quibus quærentibus, cur non eadem via pergeret, de-
terreri se a deo dixit. tum quidem ii, qui alia via fugerant, in
hostium equitatum inciderunt. Permulta collecta sunt ab
Antipatro, quæ mirabiliter a Socrate divinata sunt: quæ
prætermittam. tibi enim nota sunt: mihi ad commemoran-
dum non necessaria. Illud tamen ejus philosophi magnifi- 124
cum, ac pæne divinum, quod, cum impiis sententiis damna-
tus esset, æquissimo animo se dixit mori. neque enim domo
egredienti, neque illud suggestum, in quo causam dixerat,
adscendenti, signum sibi ullum, quod consuesset, a deo, quasi
mali alicujus impendentis, datum. Equidem sic arbitror, 55
etiam si multa fallant eos, qui aut arte, aut conjectura divi-
nare videantur, esse tamen divinationem: homines autem, ut
in ceteris artibus, sic in hac posse falli. Potest accidere, ut
aliquod signum dubie datum pro certo sit acceptum: potest
aliquod latuisse aut ipsum, aut quod esset illi contrarium.
mihi autem ad hoc, de quo disputo, probandum satis est,
non modo plura, sed pauciora, divine præsensa, et prædicta
reperiri. Quin etiam hoc non dubitans dixerim: si unum 125
aliquid ita sit prædictum, præsensumque, ut cum evenerit,
ita cadat, ut prædictum sit, neque in eo quidquam casu, et
fortuito factum esse appareat, esse certe divinationem, idque
esse omnibus confitendum.

Quocirca primum mihi videtur, ut Posidonius facit, a deo,
de quo satis dictum est, deinde a fato, deinde a natura, vis b.
omnis divinandi, ratioque repetenda. Fieri igitur omnia fato,
ratio cogit fateri. Fatum autem id appello, quod Græci
εἱμαρμένην, id est, ordinem seriemque causarum, cum causa
causæ nexa rem ex se gignat. ea est ex omni æternitate flu-
ens veritas sempiterna. Quod cum ita sit, nihil est factum,
quod non futurum fuerit, eodemque modo nihil est futurum,
cujus non causas idipsum efficientes natura contineat. Ex 126
quo intelligitur, ut fatum sit non id, quod superstitiose, sed
id, quod physice dicitur, causa æterna rerum, cur et ea, quæ
præterierunt, facta sint, et, quæ instant, fiant, et, quæ se-
quuntur, futura sint. ita fit, ut et observatione notari possit,
quæ res quamque causam plerumque consequatur, etiam si
non semper. nam id quidem affirmare difficile est. Easdem-
que causas verisimile est rerum futurarum cerni ab iis, qui
aut per furorem eas, aut in quiete videant. Præterea cum 56
fato omnia fiant (id quod alio loco ostendetur,) si quis mor- 127
talis possit esse, qui colligationem causarum omnium perspi-
ciat animo, nihil eum profecto fallat. qui enim teneat causas

rerum futurarum, idem necesse est omnia teneat, quæ futura
sint. Quod cum nemo facere, nisi deus, possit, relinquendum
est homini, ut signis quibusdam, consequentia declarantibus,
p. 107. futura præsentiat. non enim illa, quæ futura sunt, subito ex-
a. sistunt, sed est, quasi rudentis explicatio, sic traductio tem-
poris nihil novi efficientis, et primum quidque replicantis.
Quod et ii vident, quibus naturalis divinatio data est: et ii,
quibus cursus rerum observando notatus est. qui etsi causas
ipsas non cernunt, signa tamen causarum, et notas cernunt:
ad quas, adhibita memoria et diligentia, ex monumentis su-
periorum efficitur ea divinatio, quæ artificiosa dicitur, exto-
128 rum, fulgurum, ostentorum, signorumque cælestium. Non
est igitur, ut mirandum sit, ea præsentiri a divinantibus, quæ
nusquam sint. sunt enim omnia, sed tempore absunt. Atque
ut in seminibus vis inest earum rerum, quæ ex iis progignun-
tur: sic in causis conditæ sunt res futuræ, quas esse futuras
aut concitata mens, aut soluta somno, cernit: aut ratio, aut
conjectura præsentit. Atque ut ii, qui solis, et lunæ, reli-
quorumque siderum ortus, obitus, motusque cognorunt, quo
quidque tempore eorum futurum sit, multo ante prædicunt:
sic qui cursum rerum, eventorumque consequentiam diutur-
nitate pertractata notaverunt, aut semper, aut, si id difficile
est, plerumque; quod si ne id quidem conceditur, nonnum-
quam certe, quid futurum sit, intelligunt. Atque hæc qui-
dem, et quædam hujusmodi argumenta, cur sit divinatio,
ducuntur a fato.

57 A natura autem alia quædam ratio est: quæ docet, quanta
129 sit animi vis sejuncta a corporis sensibus: quod maxime con-
tingit aut dormientibus, aut mente permotis. Ut enim deo-
rum animi sine oculis, sine auribus, sine lingua sentiunt inter
se, quid quisque sentiat: ex quo fit, ut homines, etiam cum
taciti optent quid, aut voveant, non dubitent, quin dii illud
exaudiant: sic animi hominum, cum aut somno soluti vacant
corpore, aut mente permoti per se ipsi liberi incitati moven-
tur, cernunt ea, quæ permisti cum corpore animi videre non
130 possunt. Atque hanc quidem rationem naturæ difficile est
fortasse traducere ad id genus divinationis, quod ex arte pro-
b. fectum dicimus: sed tamen id quoque rimatur, quantum
potest. Posidonius esse censet in natura signa quædam re-
rum futurarum. 65 Etenim Ceos accepimus ortum caniculæ
diligenter quotannis solere servare, conjecturamque capere,
ut scribit Ponticus Heraclides, salubrisne, an pestilens annus
futurus sit. nam si obscurior et quasi caliginosa stella exsti-
terit, pingue et concretum esse cælum, ut ejus adspiratio

65 *Etenim Ceos*] Sic cum Davisio e Mss. edidimus. Vulgo male est *Ut enim Ceos*, quod manus docta in exemplo meo ed. Ven. 1494. correxit *Unde Ceos*; non male.

gravis et pestilens futura sit: sin illustris et perlucida stella apparuerit, significari, cœlum esse tenue purumque, et propterea salubre. Democritus autem censet, sapienter insti- 131
tuisse veteres, ut hostiarum immolatarum inspicerentur exta, quorum ex habitu atque ex colore tum salubritatis, tum pestilentiæ signa percipi; nonnumquam etiam, quæ sit vel sterilitas agrorum, vel fertilitas futura. quæ si a natura profecta, observatio atque usus agnovit; multa afferre potuit dies, quæ animadvertendo notarentur: ut ille Pacuvianus, qui in Chryse physicus inducitur, minime naturam rerum cognosse videatur.

*Nam istis, qui linguam avium intelligunt,*
*Plusque ex alieno jecore sapiunt, quam ex suo,*
66 *Magis audiendum, quam auscultandum censeo.*

Cur quæso? cum ipse, paucis interpositis versibus, dicas satis luculente:

*Quidquid est hoc, omnia animat, format, alit, auget, creat,*
*Sepelit, recipitque in sese omnia: omniumque idem est pater:*
*Indidemque eadem, quæ oriuntur de integro, atque eodem occidunt.*

Quid est igitur, cur, cum domus sit omnium una, eaque communis, cumque animi hominum semper fuerint, futurique sint, cur ii, quid ex quoque eveniat, et quid quamque p. 108.
rem significet, perspicere non possint? Hæc habui, inquit, a.
de divinatione quæ dicerem. 58

Nunc illa testabor, non me sortilegos, neque eos, qui quæ- 132
stus causa hariolentur, ne psychomantia quidem, quibus Appius amicus tuus uti solebat, agnoscere.

*Non habeo denique nauci Marsum augurem,*
*Non vicanos haruspices, non de circo astrologos,*
*Non Isiacos conjectores, non interpretes somniûm.*
*Non enim sunt ii aut scientia, aut arte divini,*
*Sed superstitiosi vates, impudentesque harioli.*
*Aut inertes, aut insani, aut quibus egestas imperat:*
*Qui sibi semitam non sapiunt, alteri monstrant viam:*
*Quibus divitias pollicentur, ab iis drachmam ipsi petunt.*
*De his divitiis sibi deducant drachmam, reddant cetera.*

Atque hæc quidem Ennius, qui paucis ante versibus esse deos censet, sed eos non curare opinatur, quid agat humanum genus. Ego autem, qui et curare arbitror, et monere etiam, ac multa prædicere, levitate, vanitate, malitia exclusa, divinationem probo. Quæ cum dixisset Quintus. Præclare tu quidem, inquam, paratus.

*Desunt pauca quædam.*

66 *Magis audiendum quam auscult. censeo*] Plus est in auscultando quam in audiendo, nempe studium et cupido audiendi et inclinatio ad credendum &c.

b.

# M. TULLII CICERONIS

DE

# DIVINATIONE,

## LIBER SECUNDUS.

### ARGUMENTUM.

*Hoc libro continetur Ciceronis contra Stoicam rationem a fratre explanatam et defensam disputatio. Initium ejus est a Carneadeo argumento, quod nullam esse divinationis tamquam materiam (objectum) docet. Nam nec est earum rerum, quæ sensibus subjectæ sunt, nec earum, quæ artibus continentur, nec earum, quæ in philosophia disseruntur, nec earum, quæ in republica versantur. Nam quod divinatio dicitur esse rerum fortuitarum; primum, venti, eventus morborum, multa alia, sunt fortuita, neque tamen e Stoicorum mente divinationi subjecta: deinde si fortuita hæc dicuntur, quæ nec ratione nec arte provideri possunt, quod in fortuna positæ sunt; nulla potest earum rerum esse præsensio, quæ nihil habent rationis, quare futuræ sint. Quod si omnia causas certas habent, nullæ sunt res fortuitæ, adeoque nec divinatio. Si fatum continet omnia, nil divinatio prodest. Neque vero utilis hominibus est futurarum rerum scientia: quod provisio malorum totam vitam acerbam esset redditura, neque tamen ullo modo, si fatum esset, levari mala re divina possent. c.* 3-10. *Sed hac tamquam levis armaturæ prima excursione facta, cominus agere incipit, et ipsa cornua Stoicæ rationis commovere aggreditur. Itaque singula divinationum genera excutit, et quare rejicienda sint, demonstrat. Initium facit ab* haruspicina, *et toto genere artificioso, et primo* exta *inspicit: quibus quæ præsignificari dicuntur, non possunt cognita esse observatione diuturna, neque ipsa conformantur, aut ante, aut inter immolandum a numine Deorum, quibus nihil est cum extis commune, aut ab ipsa natura, cui, etsi est quædam omnium rerum cognatio* (συμπάθεια) *tamen nulla cum extis convenientia esse potest. Neque intelligi potest, quomodo immolaturus convenientem rebus hostiam inveniat. Si duce divina vi, et si immutantur a Diis exta; unde post tristia exta statim læta, aut unde tam subita Deorum placatio? unde denique eodem tempore ab aliis litatur, ab aliis non item? c.* 12. *s.* Fulgura *autem et* fulmina *ex prima hominum admiratione et timore credita sunt mitti a Jove. Quia autem sunt incerta, nil certi significare possunt. Neque si quid præsignificarent, ratio esset, quare tam multa frustra in silvas, montes, maria mitterentur. Quod si quid interdum accidit, quod fulmine significatum videri possit, casu id ita apte cadit. c.* 18. *s.* Ostenta *pleraque falsa sunt. quæ autem vera, ut monstra, ea homines mirantur, quia non sæpe fiunt; quæ si fieri non potuissent, non facta essent; sin potuerunt, non debebant mirabilia vi-*

*deri. Causarum ignoratio admirationem facit in re nova, in rebus usitatis non item. Quare vero Dii ostenta mittunt, si sine interprete intelligi non possunt, et si, quæ portenduntur mala, caveri non possunt. Interpretationes præterea incertæ sunt, et sæpe inter se repugnantes, ut plane frustra ostentum missum sit. c.* 22. *s. Jam* auspicia *etsi sunt a Romulo divinationis causa instituta, tamen postea ad opinionem tantum vulgi, et ad magnas reip. utilitates retenta et conservata sunt. Nam illud auspicium e pullis cum tam coactum et expressum sit, divini habere nihil potest. Ex ceteris vero avibus auguria diversa sunt apud Romanos et alios populos, nec apud illos nunc adhibentur, nisi in re bellica; neque tamen et hic semper, postquam bella a Pro-Cons. et Propræt. administrari cœperunt, qui auspicia non habent: ex acuminibus autem auspicia, quod genus totum militare est, jam M. Marcellus consul omisit. Ipsorum autem auspiciorum afferri potest, neque idonea causa, neque idoneus auctor et inventor, neque ulla est eorum constantia. c.* 33. *s.* Omina *porro si valerent, nemo libero et quieto animo esse posset, nil agere ratione duce, sed omine et casu. c.* 40. Sortes, *tamquam Prænestinæ, fabulosam inventionem habent, nec est in iis aliquid certi, cum Fortunæ monitu, tamquam nutu capitis aut alio signo, tollantur, a puero misceantur et ducantur; itaque cum ceteris etiam nunc contemnuntur. c.* 41. Chaldæorum *autem* ratio *cum ab ipsis celeberrimis astrologis repudiatur, tum rationem habet fictam et absurdam. Neque enim potest intelligi, quomodo a stellis, ex infinito pæne intervallo, contagio ad terram pertineat. Quod si adfectio cœli, quare non potius venti tempestatesque, item locorum ingenia, ad ortum nascentium pertinent, quæ in diversis orbis partibus diversa sunt. Neque verum est, eodem tempore h. e. eodem cœli et siderum statu natis eadem fata instare; cum constet, eadem hora natis, tamquam geminis, diversa, diversis autem temporibus natis eadem accidisse. Quid? quod eodem tempore nati non propterea etiam eodem astro nati sunt, quod* ὁρίζοντες, *h. e. orbes finientes varietatem maximam habent, aliique in aliis locis sunt. Denique constituta ratione Chaldæorum tollitur seminis vis, quæ maxima esse solet. c.* 42. *s. Repudiato genere artificioso ad naturale progreditur, cujus prima pars est* futurorum per furorem prædictio. *In qua mirum illud est, quod, quæ sani non vident, ea insani videre putantur. Quod autem ex hoc genere libri Sibyllini sunt, facile intelligi potest, eos esse confictos, idque cum multis aliis ex rebus, tum vero inprimis ex eo, quod et versibus scripti sunt, et* ἀκροστιχὶς *adhibita est. Reliqua autem a vetustate celebrata vaticinia fabulosa sunt, ipsæque oraculorum sortes partim falsæ, partim casu veræ, partim flexiloquæ, ambiguæ et obscuræ; denique jam diu desierunt, quod fieri non potuit, si vis illa divina fuit. c.* 54. *seq.* Somniorum *longa repetitur a Stoicis defensio, qui rationem eorum a mentis divinitate et conjunctione cum aliis mentibus ducunt. Sive autem mentes per se, sive externa visione moventur, permulta falsa somniantibus videri possunt pro veris, quod et vigilantibus accidit. Neque vero, si unum ex innumerabilibus verum somnium fuit, propterea somniis fides habenda, quod id casu accidit. Quod si vero somniis verum videremus, aut divina vis quædam consulens nobis somniorum significationes faceret; aut conjectores ex quadam convenientia naturæ* (συμπαθείᾳ) *quid quamque rem sequeretur, intelligerent; aut denique observatio quæ-*

*dam constans esset, et diuturna, cum quid secundum quietem visum est, quid evenire soleret: quorum cum nullum sit, etiam somniorum divinatio explodenda est. c. 58. seq. Quod autem exemplis potius quam rationibus usus est Quintus, id non dignum philosopho judicat. c. 11. Neque illam latebram probat, in quam se conjecit Quintus, cum rationem se causamque non quærere diceret, ubi res videret. c. 20. In Stoicorum autem ratione, qua divinationem esse concludant, sumi ait ea, quorum iis nihil concedatur. c. 49. s. Neque tandem, quod oculi, quamquam aliquoties decepti, tamen sensum videndi haberent, propterea etiam divinationem esse, etsi sæpe fallatur; quod oculi vera cernentes utantur natura et sensu, animi autem in somniis aut vaticiniis vera cernentes, fortuna et casu. c. 52. s.*

1 QUÆRENTI mihi, multumque et diu cogitanti, quanam
1 re possem prodesse quam plurimis, ne quando intermitterem consulere reipublicæ, nulla major occurrebat, quam si optimarum artium vias traderem meis civibus: quod compluribus jam libris me arbitror consecutum. Nam et cohortati sumus, et maxime potuimus, ad philosophiæ studium eo libro, qui est inscriptus Hortensius, et, quod genus philosophandi minime arrogans, maximeque et constans et elegans
2 arbitraremur, quattuor Academicis libris ostendimus. Cumque fundamentum esset philosophiæ positum in finibus bonorum et malorum, perpurgatus est is locus a nobis quinque libris, ut, quid a quoque, et quid contra quemque philosophum diceretur, intelligi posset. Totidem subsecuti libri Tusculanarum disputationem, res ad beate vivendum maxime necessarias aperuerunt. primus enim est de contemnenda morte: secundus de tolerando dolore: de ægritudine lenienda tertius: quartus de reliquis animi perturbationibus: quintus eum locum complexus est, qui totam philosophiam maxime illustrat; docet enim, ad beate vivendum virtutem
3 se ipsa esse contentam. [1] Quibus rebus editis, tres libri perfecti sunt de natura deorum: in quibus omnis ejus loci quæstio continetur. quæ ut plene esset cumulateque perfecta, de divinatione ingressi sumus his libris scribere. quibus (ut
p. 109. est in animo) de fato si adjunxerimus, erit abunde satisfactum
a. toti huic quæstioni. Atque his libris annumerandi sunt sex de Republica, quos tunc scripsimus, cum gubernacula reipublicæ tenebamus. magnus locus, philosophiæque proprius, a Platone, Aristotele, Theophrasto, totaque Peripateticorum familia tractatus uberrime. Nam quid ego de Consolatione dicam? quæ mihi quidem ipsi sane aliquantum medetur: ceteris item multum illam profuturam puto. interjectus est etiam nuper liber is, quem ad nostrum Atticum de Senectute

1 *Quibus rebus editis*] *rebus* mihi suspectum est, idque aut delendum, aut pro eo *libris* scribendum sit, omisso post *libri*.

misimus. In primisque, quoniam philosophia vir bonus effi-
citur, et fortis, Cato, noster in horum librorum numero po-
nendus est. Cumque Aristoteles, itemque Theophrastus, ex- 4
cellentes viri cum subtilitate, tum copia, cum philosophia di-
cendi etiam præcepta conjunxerint, nostri quoque oratorii
libri in eundem numerum referendi videntur. ita tres erunt
de Oratore: quartus, Brutus: quintus, Orator. Adhuc hæc 2
erant. ad reliqua alacri tendebamus animo, sic parati, ut,
nisi quæ causa gravior obstitisset, nullum philosophiæ locum
esse pateremur, qui non Latinis litteris illustratus pateret.
Quod enim munus reipublicæ afferre majus, meliusve possu-
mus, quam si docemus atque erudimus juventutem? his præ-
sertim moribus, atque temporibus: quibus ita prolapsa est,
ut omnium opibus refrenanda ac coërcenda sit. Nec vero id 5
effici posse confido, quod ne postulandum quidem est, ut
omnes adolescentes se ad hæc studia convertant. pauci uti-
nam! quorum tamen in republica late patere poterit indu-
stria. Equidem ex his etiam fructum capio laboris mei, qui
jam ætate provecti, in nostris libris acquiescunt: quorum b.
studio legendi meum scribendi studium vehementius indies
incitatur; quos quidem plures, quam rebar, esse cognovi.
Magnificum illud etiam, Romanisque hominibus gloriosum,
ut Græcis de philosophia litteris non egeant. Quod assequar
profecto, si instituta perfecero. Ac mihi quidem explicandæ 6
philosophiæ causam attulit gravis casus civitatis, cum in ar-
mis civilibus nec tueri meo more rempublicam, nec nihil agere
poteram; nec, quid potius, quod quidem me dignum esset,
agerem, reperiebam. Dabunt igitur mihi veniam mei cives,
vel gratiam potius habebunt, quod, cum esset in unius pote-
state respublica, neque ego me abdidi, neque deserui, neque
afflixi, neque ita gessi, quasi homini aut temporibus iratus:
neque ita porro aut adulatus, aut admiratus fortunam sum
alterius, [2] ut me meæ pœniteret. id enim ipsum a Platone
philosophiaque didiceram, naturales esse quasdam conver-
siones rerum publicarum, ut eæ tum a principibus teneren-
tur, tum a populis, aliquando a singulis. Quod cum acci- 7
disset nostræ reipublicæ, tum, pristinis orbati muneribus,
hæc studia renovare cœpimus, ut et animus molestiis hac
potissimum re levaretur, et prodessemus civibus nostris qua
re cumque possemus. In libris enim sententiam dicebamus,
concionabamur, philosophiam nobis pro reipublicæ procura-
tione substitutam putabamus. Nunc, quoniam de republica
consuli cœpti sumus, [3] tribuenda est opera reipublicæ, vel

2 *ut me meæ pœniteret*] *meæ* habent libri scr. etiam Guelf. et edd. vett. Gruterus edidit *mei*.

3 *tribuenda est o.*] Videtur addendum *et*. nam consequens est in isto *tantum h. st. relinquendum*.

omnis potius in ea cogitatio et cura ponenda: tantum huic studio relinquendum, quantum vacabit a publico officio et munere. Sed hæc alias pluribus: nunc ad institutam disputationem revertamur.

3 Nam cum de divinatione Quintus frater ea disseruisset,
8 quæ superiore libro scripta sunt, satisque ambulatum videre-
p. 110. tur, tum in bibliotheca, quæ in Lyceo est, assedimus. Atque
a. ego, Accurate tu quidem, inquam, Quinte, et Stoice Stoicorum sententiam defendisti: quodque me maxime delectat, plurimis nostris exemplis usus es, et iis quidem claris et illustribus. Dicendum est mihi igitur ad ea, quæ sunt a te dicta, sed ita, nihil ut affirmem, quæram omnia, dubitans plerumque, et mihi ipse diffidens. si enim aliquid certi haberem, quod dicerem; ego ipse divinarem, qui esse divinationem
9 nego. Etenim me movet illud, quod in primis Carneades quærere solebat, quarumnam rerum divinatio esset: earumne, quæ sensibus perciperentur? at eas quidem cernimus, audimus, gustamus, olfacimus, tangimus. Numquid ergo in iis rebus est, quod provisione, aut permotione mentis magis, quam natura ipsa sentiamus? [4] aut nescio qui ille divinus, si oculis captus sit, ut Tiresias fuit, possit, quæ alba sint, quæ nigra, dicere? aut, si surdus sit, varietates vocum, aut modos noscere? Ad nullam igitur earum rerum, quæ sensu accipiuntur, divinatio adhibetur. Atqui ne in iis quidem rebus, quæ arte tractantur, divinatione opus est. Etenim ad ægros non vates, aut hariolos, sed medicos solemus adducere. Nec vero, qui fidibus, aut tibiis uti volunt, ab haruspicibus acci-
10 piunt earum tractationem, sed a musicis. Eadem in litteris ratio est, reliquisque rebus, quarum est disciplina. Num censes eos, qui divinare dicuntur, posse respondere, sol majorne, quam terra sit? an tantus, quantus videatur? [5] luna suo lumine, an solis, utatur? sol, luna, quem motum habeant? quem quinque stellæ, quæ errare dicuntur? nec hæc, qui divini habentur, profitentur se esse dicturos; nec eorum, quæ in geometria describuntur, quæ vera, quæ falsa sint;
4 sunt enim ea mathematicorum, non hariolorum. De illis vero rebus, quæ in philosophia versantur, numquid est, quod quisquam divinorum aut respondere soleat, aut consuli, quid bonum sit, quid malum, quid neutrum? sunt enim hæc pro-
11 pria philosophorum. Quid de officio? [6] num quis haruspicem consulit, quemadmodum sit cum parentibus, cum fratribus, cum amicis vivendum? quemadmodum utendum pecu-

4 *aut nescio qui*] Ms. Guelf. ut alii, item ed. Ven. 1494. addit *num*, quod et edidit Davisius.

5 *lunaque*] *que* delevit Davisius, auctore Ms. Balliol. placet, nam est etiam post *sol* sine copula; cui aptior foret.

6 *num quis har. consulit*] Sic Ms. Guelf. idem in m. ed. L. et alii apud Davisium; tum ed. Ven. 1471. 1494. vulgo est *consuluit*. male.

nia? quemadmodum honore? quemadmodum imperio? ad sapientes hæc, non ad divinos referri solent. Quid? quæ a dialecticis aut physicis tractantur, num quis eorum divinare potest, unusne mundus sit, an plures? quæ sint initia rerum, ex quibus nascuntur omnia? physicorum est ista prudentia. Quo modo, aut mentientem, quem ψευδόμενον vocant, dissolvas? aut quemadmodum soriti resistas? quem si necesse sit, Latino verbo liceat acervalem appellare: sed nihil opus est: ut enim ipsa philosophia, et multa verba Græcorum, sic sorites satis Latino sermone tritus est. Ergo hæc quoque dialectici dicent, non divini. Quid? cum quæritur, qui sit optimus reipublicæ status, quæ leges, qui mores aut utiles, aut inutiles, haruspicesne ex Etruria arcessentur, an principes
statuent, et delecti viri, periti rerum civilium? Quod si nec 12
earum rerum, quæ subjectæ sensibus sunt, ulla divinatio est; nec earum, quæ artibus continentur; nec earum, quæ in philosophia disseruntur; nec earum, quæ in republica versantur: quarum rerum sit, nihil prorsus intelligo. nam aut
omnium debet esse, aut aliqua ei materia danda est, in qua p. 111.
versari possit. sed nec omnium divinatio est, ut ratio docuit: a.
nec locus, nec materia invenitur, cui divinationem præficere
possimus. Vide igitur, ne nulla sit divinatio. Est quidam 5
Græcus vulgaris in hanc sententiam versus:

*Bene qui conjiciet, vatem hunc perhibebo optimum.*

Num igitur, aut quæ tempestas impendeat, vates melius conjiciet, quam gubernator; aut morbi naturam acutius, quam medicus; aut belli administrationem prudentius, quam imperator, conjectura assequetur?

Sed animadverti, Quinte, te caute et ab iis conjecturis, 13
quæ haberent artem, atque prudentiam, et ab iis rebus, quæ sensibus aut artificiis perciperentur, abducere divinationem; eamque ita definire, Divinationem, esse earum rerum prædictionem, et præsensionem, quæ essent fortuitæ. Primum eodem revolveris. nam et medici, et gubernatoris, et imperatoris præsensio est rerum fortuitarum. Num igitur aut haruspex, aut augur, aut vates quis, aut somnians melius conjecerit, aut e morbo evasurum ægrotum, aut e periculo navem, aut ex insidiis exercitum; quam medicus, quam gubernator, quam imperator? Atqui ne illa quidem divinantis esse 14
dicebas: ventos, aut imbres impendentes quibusdam præsentire signis. in quo nostra quædam Aratea memoriter a te pronuntiata sunt. etsi hæc ipsa fortuita sunt: plerumque enim, non semper eveniunt. Quæ est igitur, aut ubi versatur fortuitarum rerum præsensio, quam divinationem vocas? quæ enim præsentiri aut arte, aut ratione, aut usu, aut conjectura possunt, ea non divinis tribuenda putas, sed peritis.

b. Ita relinquitur, ut ea fortuita divinari possint, quæ nulla nec
arte, nec sapientia provideri possunt: ut, si quis M. Marcel-
lum illum, qui ter consul fuit, multis annis ante dixisset,
naufragio esse periturum; divinasset profecto. nulla enim
arte alia id, nec sapientia scire potuisset. Talium ergo rerum,
6 quæ in fortuna positæ sunt, præsensio, divinatio est. Potestne
15 igitur earum rerum, quæ nihil habent rationis, quare futuræ
sint, ulla esse præsensio? quid est enim aliud fors, quid for-
tuna, quid casus, quid eventus, nisi cum sic aliquid cecidit, sic
evenit, ut vel non cadere, atque evenire, vel aliter cadere, at-
que evenire potuerit? quo modo ergo id, quod temere fit cæco
casu, et volubilitate fortunæ, præsentiri, et prædici potest?
16 Medicus morbum ingravescentem ratione providet, insidias
imperator, tempestates gubernator: et tamen hi ipsi sæpe
falluntur, qui nihil sine certa ratione opinantur. ut agricola,
cum florem oleæ videt, baccam quoque se visurum putat:
non sine ratione ille quidem; sed nonnumquam tamen falli-
tur. Quod si falluntur ii, qui nihil sine aliqua probabili con-
jectura ac ratione dicunt: quid existimandum est de con-
jectura eorum, qui extis, aut avibus, aut ostentis, aut oracu-
lis, aut somniis futura præsentiunt? Nondum dico, quam
hæc signa nulla sint, fissum jecoris, corvi cantus, volatus
aquilæ, stellæ trajectio, voces furentium, sortes, somnia: de
17 quibus singulis dicam suo loco: nunc de universis. Quî
potest provideri, quidquam futurum esse, quod neque cau-
sam habet ullam, neque notam, cur futurum sit? Solis de-
fectiones, itemque lunæ, prædicuntur in multos annos ab iis,
p. 112. qui [7] siderum motus numeris persequuntur. ea enim prædi-
a. cunt, quæ naturæ necessitas perfectura est. Vident ex con-
stantissimo motu lunæ, quando illa e regione solis facta in-
currat in umbram terræ, [8] quæ est meta noctis, ut eam ob-
scurari necesse sit: quandoque eadem luna subjecta atque
opposita soli, nostris oculis ejus lumen obscuret: quo in signo
quæque errantium stellarum, quoque tempore futura sit, qui
exortus quoque die signi alicujus, aut qui occasus futurus
sit. hæc qui ante dicunt, quam rationem sequantur, vides.
7 [9] Qui thesaurum inveniendum, aut hereditatem venturam di-
18 cunt, quid sequuntur? aut in qua rerum natura inest, id fu-
turum? quod si hæc, eaque quæ sunt ejusdem generis, ha-
bent aliquam talem necessitatem; quid est tandem, quod
casu fieri, aut forte fortuna putemus? nihil enim est tam

7 *siderum cursus et motus*] Delevi *cursus et*, auctoribus Mss. tribus Voss. apud Burm. V. C. Anthol. T. I. p. 51. et Guelf. et in m. ed. Lamb.

8 *quæ est meta noctis*] Nempe umbra terræ nocturna habet figuram metæ s. coni.

9 *Qui thesaurum inventurum*] Vitiosum est *inventurum*. Lambinus corrigit *inventum iri*; quod mihi quoque in mentem venerat. Davisius in Mss. reperit *inveniendum*, quod pro *inventum iri* dici potest, et sæpe sic illa forma dicitur, ut docuit Davisius. Itaque id recepi.

contrarium rationi et constantiæ, quam fortuna: ut mihi ne
in deum quidem cadere videatur, ut sciat, quid casu, et for-
tuito futurum sit. Si enim scit, certe illud eveniet. sin certe
eveniet, nulla fortuna est. est autem fortuna. rerum igitur for-
tuitarum nulla est præsensio. Aut si negas esse fortunam, 19
et omnia, [10] quæ fiunt, quæque futura sunt, ex omni æterni-
tate definita dicis esse fataliter; muta definitionem divinatio-
nis, quam dicebas præsensionem esse rerum fortuitarum. Si
enim nihil fieri potest, nihil accidere, nihil evenire, nisi quod
ab omni æternitate certum fuerit, esse futurum rato tem-
pore: quæ potest esse fortuna? qua sublata, qui locus est
divinationi? quæ a te fortuitarum rerum est dicta præsensio.
quamquam dicebas, omnia, quæ fierent, futurave essent, fato
contineri. Anile sane et plenum superstitionis fati nomen
ipsum. sed tamen apud Stoicos de isto fato multa dicuntur, de b.
quo alias: nunc, quod necesse est. Si omnia fato: quid mihi 8
divinatio prodest? Quod enim is, qui divinat, prædicit, id 20
vero futurum est: ut ne illud quidem sciam, quale sit, quod
Dejotarum, [11] necessarium nostrum, ex itinere aquila revoca-
vit. qui nisi revertisset, in eo conclavi ei cubandum fuisset,
quod proxima nocte corruit. ruina igitur oppressus esset. At
id neque, si fatum fuerat, effugisset: nec, si non fuerat, in
eum casum incidisset. Quid ergo adjuvat divinatio? aut
quid est, quod me moveant aut sortes, aut exta, aut ulla præ-
dictio? si enim fatum fuit, classes populi Romani bello Pu-
nico primo, alteram naufragio, alteram a Pœnis depressam
interire: etiam si tripudium solistimum pulli fecissent, L.
Junio et P. Clodio consulibus classes tamen interissent. Sin,
cum auspiciis obtemperatum esset, interituræ classes non fu-
erunt, non interierunt fato. vultis autem omnia fato. nulla
igitur est divinatio. Quod si fatum fuit, bello Punico se- 21
cundo exercitum populi Romani ad lacum Thrasimenum in-
terire: num id vitari potuit, si Flaminius consul iis signis,
iisque auspiciis, quibus pugnare prohibebatur, paruisset?
[12] certe potuit. Aut igitur non fato interiit exercitus: mu-
tari enim fata non possunt: aut, si fato; quod certe vobis ita
dicendum est: etiam si obtemperasset auspiciis, idem even-
turum fuisset. Ubi est igitur divinatio ista Stoicorum? quæ,
si fato omnia fiunt, nihil nos admonere potest, ut cautiores
simus. quoquo enim modo nos gesserimus, fiet tamen illud,
quod futurum est. sin autem id potest flecti, nullum est fa-

10 *quæ fiunt, quæque f. sunt.*] An *fi-ant—sint*, ut aliis locis?

11 *necessarium nostrum*] Ed. Ven. 1494. *familiarem n.* Davisius utrumque in Mss. reperit, ediditque *familiarem nostrum et necessarium.* et Cicero etiam alibi utrumque conjungit.

12 *certe potuit*] Pearcius addi vult *non: certe non potuit.* neutrum placet, nec aptum est sententiæ; totum delendum puto. nam responsio est in sequentibus.

tum. ita ne divinatio quidem, quoniam ea rerum futurarum est. Nihil autem est pro certo futurum, quod potest aliqua procuratione accidere, ne fiat.

9 Atque ego ne utilem quidem arbitror esse nobis futura-
22 rum rerum scientiam. Quæ enim vita fuisset Priamo, si ab
p. 113. adolescentia scisset, quos eventus senectutis esset habiturus?
a. Abeamus a fabulis: propiora videamus. Clarissimorum hominum nostræ civitatis gravissimos exitus in Consolatione collegimus. Quid igitur? ut omittamus superiores; Marcone Crasso, putas, utile fuisse, tum, cum maximis opibus, fortunisque florebat, scire, sibi, interfecto Publio filio, exercituque deleto, trans Euphratem cum ignominia, et dedecore esse pereundum? An Cn. Pompeium, censes, tribus suis consulatibus, tribus triumphis, maximarum rerum gloria, lætaturum fuisse, si scisset, se in solitudine Ægyptiorum trucidatum iri, amisso exercitu: post mortem vero ea consecu-
23 tura, quæ sine lacrimis non possumus dicere? Quid vero Cæsarem putamus? si divinasset fore, ut in eo senatu, quem majore ex parte ipse cooptasset, in curia Pompeia, ante ipsius Pompeii simulacrum, tot centurionibus suis inspectantibus, a nobilissimis civibus, partim etiam a se omnibus rebus ornatis, trucidatus ita jaceret, ut ad ejus corpus non modo amicorum, sed ne servorum quidem quisquam accederet; quo cruciatu animi vitam acturum fuisse? Certe igitur ignoratio
24 futurorum malorum, utilior est, quam scientia. Nam illud quidem dici, præsertim a Stoicis, nullo modo potest: Non isset ad arma Pompeius: non transisset Crassus Euphratem: non suscepisset bellum civile Cæsar. non igitur fatales exitus habuerunt. vultis autem evenire omnia fato; nihil ergo illis profuisset divinare: atque etiam omnem fructum vitæ superioris perdidissent. quid enim posset iis esse lætum, exitus
b. suos cogitantibus? Ita, quoquo se verterint Stoici, jaceat necesse est omnis eorum sollertia. Si enim id, quod eventurum est, vel hoc modo, vel illo potest evenire: fortuna valet plurimum. Quæ autem fortuita sunt, certa esse non possunt. Sin autem certum est, quid quaque de re, quoque tempore futurum sit: quid est, quod me adjuvent haruspices, cum res tristissimas portendi dixerint.

10 [13] Addunt ad extremum, omnia levius casura, [14] rebus di-
25 vinis procuratis. Si enim nihil fit extra fatum, nihil levari re divina potest. Hoc sentit [15] Homerus, cum querentem

13 *Addunt ad extremum*] Non conveniunt huic sequentia, *Si enim* &c. ut vidit etiam Davisius. nam non confirmatio in his est, sed refutatio. Pearcius excidisse putabat *male* post *extremum*. Poterat etiam stare post *procuratis*.

14 *rebus divinis*] i. e. cerimoniis iis, in quibus expiatio ponitur ostentorum, somniorum &c. sic et mox *re divina*.

15 *Homerus—inducit*] Iliad Π, 433.

Jovem inducit, quod Sarpedonem filium a morte contra fatum eripere non posset. Hoc idem significat Græcus ille in eam sententiam versus:

*Quod fore paratum est, id summum exsuperat Jovem.*

Totum omnino fatum etiam Atellanio versu jure mihi esse irrisum videtur. sed in rebus tam severis non est jocandi locus. Concludatur igitur ratio. si enim provideri nihil potest futurum esse eorum, quæ casu fiunt, quia esse certa non possunt: divinatio nulla est. Sin autem idcirco possunt provideri, quia certa sunt et fatalia: rursus divinatio nulla est.
eam enim tu fortuitarum rerum esse dicebas. Sed hæc fue- 26
rit nobis tamquam levis armaturæ prima orationis excursio: nunc cominus agamus, experiamurque, si possimus cornua commovere disputationis tuæ.

Duo enim genera divinandi esse dicebas, unum arti- 11
ficiosum, alterum naturale. artificiosum constare partim ex conjectura, partim ex observatione diuturna: naturale, quod animus arriperet aut exciperet extrinsecus ex divinitate, unde omnes animos haustos, aut acceptos, aut libatos haberemus. Artificiosæ divinationis illa fere genera ponebas,
extispicum, eorumque, qui ex fulguribus ostentisque præ- p. 114.
dicerent, tum augurum, eorumque, qui signis, aut omini- a.
bus uterentur, omneque genus conjecturale in hoc fere genere ponebas. Illud autem naturale, aut concitatione men- 27
tis edi et quasi fundi videbatur, aut animo, per somnum sensibus et curis vacuo, provideri. Duxisti autem divinationem omnem a tribus rebus, a deo, a fato, a natura. Sed tamen cum explicare nihil posses, pugnasti commenticiorum exemplorum mirifica copia. De quo primum hoc libet dicere. hoc ego philosophi non arbitror, testibus uti; qui aut casu veri, aut malitia falsi fictique esse possunt. Argumentis, et rationibus oportet, quare quidque ita sit, docere, non eventis, iis præsertim, quibus mihi liceat non credere.

Ut ordiar ab haruspicina, quam ego reipublicæ causa, 12
communisque religionis, colendam censeo: sed soli sumus: 28
licet verum exquirere sine invidia, [16] mihi præsertim de plerisque dubitanti. inspiciamus, si placet, exta primum. Persuaderi igitur cuiquam potest, ea, quæ significari dicuntur extis, cognita esse ab haruspicibus observatione diuturna? quam diuturna ista fuit? aut quam longinquo tempore observari potuit? aut [17] quomodo est collata inter ipsos,

16 *mihi p. de plerisque dubitanti*] Mihi, qui Academicus sum.

17 *qu. est collata inter ipsos* &c.] Int. pars utraque, ut, quæ familiaris, quæ inimica esset, cognosceretur vel statueretur. sed id est durius. lenius est corrigere cum Lambino *collatum*.

quæ pars inimici, quæ pars familiaris esset; quod fissum,
periculum, quod commodum aliquod ostenderet? an hæc
inter se haruspices Etrusci, Elii, Ægyptii, Pœni contule-
runt? At id, præterquam quod fieri non potuit, ne fingi
quidem potest. alios enim alio more videmus exta interpre-
29 tari, nec esse unam omnium disciplinam. Et certe, si est
in extis aliqua vis, quæ declaret futura, necesse est, eam
aut cum rerum natura esse conjunctam, aut [18] conformari
b. quodam modo numine deorum. [19] Atqui divina cum re-
rum natura tanta tamque præclara in omnes partes motus-
que diffusa, quid habere potest commune? non dicam gal-
linaceum fel, (sunt enim, qui vel argutissima hæc exta esse
dicant) sed tauri opimi jecur, aut cor, aut pulmo, quid
habet naturale, [20] quo declarari possit, quid futurum sit?
13 Democritus tamen non inscite [21] nugatur, ut physicus: quo
30 genere nihil arrogantius.

*Quod est ante pedes, nemo spectat: cœli scrutantur plagas.*

Verum is tamen habitu extorum, et colore declarari [22] cen-
set, hæc duntaxat, pabuli genus, et earum rerum, quas
terra procreet, vel ubertatem, vel tenuitatem; salubrita-
tem etiam, aut pestilentiam extis significari putat. O mor-
talem beatum! [23] cui certo scio ludum numquam defuisse.
Hunccine hominem [24] tantis delectatum esse nugis, ut non
videret, tum futurum id verisimile, si omnium pecudum
exta eodem tempore in eundem habitum se coloremque con-
verterent? sed si eadem hora aliæ pecudis jecur nitidum at-
31 que plenum est, aliæ horridum et exile: quid est, quod
declarari possit habitu extorum et colore? an hoc ejusdem
modi est, quale Pherecydeum illud, quod est a te dictum?

18 *conformari q. m. numine d.*] Vulgo est *numini.* correxi *numine,* ut Aldus nepos edidit. nam et in Ms. Guelf. est *nomine,* ut et in ed. Ven. 1494. ubi docta manus correxit *numine.* forte et *modo* est spurium.

19 *Atqui divina cum rerum natura*] Locus difficilis, varieque tentatus a viris doctis. Mihi videtur *rerum* delendum esse, quod insertum est, quia putabant rerum naturam esse commemorandam, nec videbant eam in sequentibus memorari. sed signum interrogandi est ponendum post *tauri opimi jecur.* ad rerum naturam pertinent sequentia: *aut cor, aut pulmo, quid habet naturale* &c.

20 *quo declarari possit*] Sic edidi e Ms. Guelf. et libris Victorii, unde et reposuit Davisius. vulgo est *quod declarare p.*

21 *nugatur*] Ludit, jocatur.

22 *censet hæc duntaxat*] Edidi *hæc* e Ms. Guelf. sed malim pronomen deleri.

23 *cui c. s. ludum numquam defuisse*] Ms. Guelf. ut alii, et edd. vet. ut Ven. 1494. pro *ludum* habent *judicium.* In meo exemplo Ven. manus docta supra scripsit *ludum* i. e. *jocum, ut et Juvenalis Sat. X. dixit*: quod et editum deinde est, probante Camerario. Davisius autem malebat *ludicrum,* ut minus lectio abesset a *judicium.* Mihi non liquet. Sequentibus quidem magis convenire videtur *judicium.*

24 *tantis delectatum nugis*] Non placet. forte Cicero scripsit *tantum delectatum nugis.*

qui cum aquam vidisset ex puteo haustam, terræ motum di-
xit futurum. [25] Parum, credo, impudenter, quod, cum
factus esset motus, dicere audent, quæ vis id effecerit.
etiamne futurum esse, aquæ jugis colore præsentiunt? mul-
ta istiusmodi dicuntur in scholis: sed credere omnia, vide,
ne non sit necesse. Verum sint sane ista Democritea vera. 32
quando ea nos extis exquirimus? aut quando aliquid ejus-
modi ab haruspice, inspectis extis, audivimus? ab aqua, p. 115.
aut ab igni pericula monent: tum hereditates, tum damna a.
denuntiant: fissum familiare et vitale tractant: caput jeco-
ris ex omni parte diligentissime considerant: si vero id non
est inventum, nihil putant accidere potuisse tristius. Hæc 14
observari certe non potuerunt, ut supra docui. sunt igitur
artis inventa, non vetustatis, si est ars ulla rerum incogni-
tarum. Cum rerum autem natura quam cognationem ha- 33
bent? quæ ut uno consensu juncta sit, et continens, quod
video placuisse physicis, eisque maxime, qui omne, quod
esset, unum esse dixerunt: quid habere mundus potest cum
thesauri inventione conjunctum? si enim extis pecuniæ mi-
hi amplificatio ostenditur, idque fit natura: primum exta
sunt conjuncta mundo: deinde meum lucrum natura rerum
continetur. Nonne pudet physicos hæc dicere? Ut enim
jam sit aliqua in natura rerum cognatio, quam esse concedo:
multa enim Stoici colligunt: nam et musculorum jecuscula
bruma dicuntur augeri, et puleium aridum florescere ipso
brumali die, et inflatas rumpi vesiculas, et semina malorum,
quæ in iis mediis inclusa sint, in contrarias partes se ver-
tere: jam nervos in fidibus, aliis pulsis, resonare alios:
ostreisque et conchyliis omnibus contingere, ut cum luna
pariter crescant, pariterque decrescant: arboresque ut hye-
mali tempore, cum luna simul senescentes, quia tum exsic-
catæ sint, tempestive cædi putentur.

Quid de fretis, aut de marinis æstibus plura dicam? 34
quorum accessus, et recessus lunæ motu gubernantur. Sex-
centa licet ejusmodi proferri, ut distantium rerum cognatio
naturalis appareat. Demus hoc. (nihil enim huic disputa- 15
tioni adversatur.) num etiam, si fissum cujusdammodi fuerit b.
in jecore, lucrum ostenditur? qua ex conjunctione naturæ,
et quasi concentu, atque consensu, quam *συμπάθειαν* Græ-
ci appellant, convenire potest, aut fissum jecoris cum lu-
cello meo, aut meus quæsticulus cum cœlo, terra, rerum-
que natura? concedam hoc ipsum, si vis; etsi magnam ja-
cturam causæ fecero, si ullam esse convenientiam naturæ

25 *Parum credo impudenter*] Hoc nullo modo verum est. nec commodus sensus inde existit. quomodo corrigendum sit, non facile dixerim: *Non parum e. i.* an *Parum credo pudenter*

35 cum extis concessero. Sed tamen, eo concesso, quî evenit,
ut is qui impetrire velit, convenientem hostiam rebus suis
immolet? hoc erat, quod ego non rebar posse dissolvi. At
quam festive dissolvitur. Pudet me non tui quidem, cujus
etiam memoriam admiror, sed Chrysippi, Antipatri, Po-
sidonii, qui idem istuc quidem dicunt, quod est dictum
a te, ad hostiam deligendam ducem esse vim quandam sen-
tientem, atque divinam, quæ toto confusa mundo sit. Il-
lud vero multo etiam melius, quod et a te usurpatum est,
et dicitur ab illis: cum immolare quispiam velit, tum fieri
extorum mutationem, ut aut absit aliquid, aut supersit:
36 deorum enim numini parere omnia. Hæc jam, mihi crede,
ne aniculæ quidem existimant. An censes, eundem vitu-
lum, si alius delegerit, sine capite jecur inventurum: si alius,
cum capite? hæc decessio capitis, aut accessio subitone fieri
potest, ut se exta ad immolatoris fortunam accommodent?
non perspicitis, aleam quandam esse in hostiis deligendis,
præsertim cum res ipsa doceat? cum enim tristissima exta
sine capite fuerunt, quibus nihil videtur esse dirius: proxi-
ma hostia litatur sæpe pulcerrime. [26] Ubi igitur illæ mi-
næ superiorum extorum? aut quæ tam subito facta est deo-
16 rum tanta placatio? Sed affers, in tauri opimi extis, im-
p. 116. molante Cæsare, cor non fuisse; id quia non potuerit ac-
a. cidere, ut sine corde victima illa viveret, judicandum esse,
37 tum interisse cor, cum immolaretur. Quî fit, ut alterum
intelligas, sine corde non potuisse bovem vivere: alterum
non videas, cor subito non potuisse, nescio quo, avolare?
ego enim possum vel nescire, quæ vis sit cordis ad viven-
dum, vel suspicari, contactum aliquo morbo, bovis exile
et exiguum vel vietum cor, et dissimile cordis fuisse. Tu
vero quid habes, quare putes, si paullo ante cor fuerit in
tauro opimo, subito id in ipsa immolatione interisse? an,
quod adspexit vestitu purpureo excordem Cæsarem, ipse
corde privatus est? Urbem philosophiæ, mihi crede, pro-
ditis, dum castella defenditis. Nam, dum haruspicinam
veram esse vultis, physiologiam totam pervertitis. Caput
est in jecore, cor in extis: jam abscedet, simul ac molam,
et vinum insperseris. deus id eripiet, vis aliqua conficiet,
aut exedet. Non ergo omnium interitus atque obitus na-
tura conficiet: et erit aliquid, quod aut ex nihilo oriatur,
aut in nihilum subito occidat. Quis hoc physicus dixit
umquam? haruspices dicunt. His igitur quam physicis,
17 potius credendum existimas? Quid cum pluribus diis im-
38 molatur, quî tandem evenit, ut litetur aliis, aliis non lite-

26 *Ubi igitur illæ minæ*] *igitur* addunt Mss. apud Davisium, etiam Guelf. et in m. ed. Lamb. bene.

tur? quæ autem inconstantia deorum est, ut primis minentur extis, bene promittant secundis? aut tanta inter eos dissensio, sæpe etiam inter proximos, ut Apollinis exta bona sint, Dianæ non bona? quid est tam perspicuum, quam, cum fortuito hostiæ adducantur, talia cuique exta esse, qualis cuique obtigerit hostia? At enim id ipsum habet aliquid divini, quæ cuique hostia obtingat, tamquam in sortibus b.
quæ cui ducatur. Mox de sortibus. quamquam tu quidem non hostiarum casum confirmas sortium similitudine, sed infirmas sortes collatione hostiarum. An, [27] cum in Æqui- 39
melium misimus, qui afferat agnum, quem immolemus; is mihi agnus affertur, qui habet exta rebus accommodata, et ad eum agnum non casu, sed duce deo servus deducitur? nam [28] si casum in eo quoque dicis esse, quasi sortem quandam cum deorum voluntate conjunctam; doleo tantam [29] Stoicos nostros Epicureis irridendi sui facultatem dedisse. non enim ignoras, quam ista derideant. Et qui- 40
dem illi facilius facere possunt. deos enim ipsos jocandi causa induxit Epicurus perlucidos, et perflabiles, et habitantes, [30] tamquam inter duos lucos, sic inter duos mundos, propter metum ruinarum: eosque habere putat eadem membra, quæ nos, [31] nec usum ullum habere membrorum. Ergo is circuitione quadam deos tollens, [32] recte non dubitat divinationem tollere. Sed non, ut hic sibi constat, item Stoici. illius enim deus nihil habens nec sui, nec alieni negotii, non potest hominibus divinationem impertire. vester autem deus potest non impertire, ut nihilominus mundum regat, et hominibus consulat. Cur igitur vos indui- 41
tis in eas [33] captiones, quas numquam explicetis? ita enim,

27 *cum in Æquimelium misimus*] Liv. XXXVIII, 28. *substructiones* factas tradit in Æquimelio. quo nomine magnæ porticus et basilicæ in primis intelliguntur. Ex h. l. colligi videtur posse, oves ibi et pecora alia fuisse venalia, præsertim, quæ ad sacra essent idonea, ut Hierosolymis in porticibus templi.

28 *si casum in eo q. dicis esse*] Edd. vett. et Mss. habent *casu*: inde factum a recentioribus *casus*. immo *casum* erat scribendum, idque res postulat.

29 *Stoicos nostros*] Davisius correxit *vestros*, ut ad Quintum referatur, qui Stoicorum sententiam defenderat. sed Cicero etiam favebat Stoicis, et eos in multis sequebatur.

30 *tamquam inter duos lucos*] Hoc respicit, ut opinor, ad locum in Capitolio inter duos lucos, quod erat Asylum et perfugium securitatis. Liv. I, 8. ubi v. Gron. et Neapolim ad Ovid. Fastos III, 430. Colligo e verbis *propter metum ruinarum*.

31 *nec usum ullum habere membrorum*] *habere* mihi h. l. suspectum est, putoque esse insititium, ac temere e superioribus repetitum.

32 *recte non dubitat divinationem tollere*] Clericus et Davisius malunt *recta*, nempe ut opponatur *circuitioni*. frustra. Sensus est, quia Deos tollit, quamquam per circuitionem, recte et consentienter ei rei, etiam divinationem tollit, sibique in eo constat, ut statim Cicero dicit.

33 *captiones, quas numquam explicetis*] Usitatius dixisset *e quibus vos numquam explicetis* vel *expediatis*. sed et hoc rectum est, ut et laquei dicuntur expediri et solvi.

cum magis properant, concludere solent: Si dii sunt, est divinatio. sunt autem dii. est ergo divinatio. Multo est probabilius: non est autem divinatio. non sunt ergo dii. Vide, quam temere committant, ut, si nulla sit divinatio, nulli sint dii. divinatio enim perspicue tollitur. deos esse, retinendum est.

18 Atque hac extispicum divinatione sublata, omnis haru-
42 spicina sublata est. Ostenta enim sequuntur, et fulgura.
p. 117. valet autem in fulguribus observatio diuturna; in ostentis
a. ratio plerumque conjecturaque adhibetur. Quid est igitur, quod observatum sit in fulgure? Cœlum in XVI partes diviserunt Etrusci. facile id quidem fuit, quattuor, quas nos habemus, duplicare: post idem iterum facere, ut ex eo dicerent, fulmen qua ex parte venisset. Primum id quid interest? deinde quid significat? nonne perspicuum est, ex prima admiratione hominum, quod tonitrua, jactusque fulminum extimuissent, credidisse, ea efficere rerum omnium præpotentem Jovem? itaque in nostris commentariis scriptum habemus:

43 *Jove tonante, fulgurante, comitia populi habere nefas.*

Hoc fortasse reipublicæ causa constitutum est. comitiorum enim non habendorum causas esse voluerunt. Itaque comitiorum solum vitium est, fulmen: quod idem omnibus rebus optimum auspicium habemus, si sinistrum fuit. Sed
19 de auspiciis alio loco, nunc de fulguribus. Quid igitur minus a physicis dici debet, quam quidquam certi significari rebus incertis? non enim te puto esse eum, qui Jovi fulmen
44 fabricatos esse Cyclopas in Ætna putes. Nam esset mirabile, quomodo id Jupiter toties jaceret, cum unum haberet. Nec vero fulminibus homines, quid aut faciendum esset, aut cavendum, moneret. placet enim Stoicis, eos anhelitus terræ, qui frigidi sint, cum fluere cœperint, ventos esse: cum autem se in nubem induerint, ejusque tenuissimam quamque partem cœperint dividere, atque disrumpere, idque crebrius facere, et vehementius, tum et fulgura, et tonitrua exsistere: si autem nubium conflictu ar-
b. dor expressus se emiserit, id esse fulmen. Quod igitur vi naturæ, nulla constantia, nullo rato tempore videmus effici, ex eo significationem rerum consequentium quærimus? Scilicet, si ista Jupiter significaret, [34] tam multa frustra fulmina
45 emitteret? Quid enim proficit, [35] cum in medium mare

34 *tam multa frustra f. emitteret*] Mss. quidam addunt *non:* sed non est necesse hoc verbum addi: modo interrogando pronuncietur sententia, ut et scripsimus.

35 *cum in m. mare fulmen jecit*] Sic Mss. plerique et edd. vett. quidam libri tamen habent *jacit*, quod et edidit Davisius, idque recte putat ordinem temporum postulare, atque ita correxit manus docta in exemplo meo Veneto.

fulmen jacit? quid, cum in altissimos montes? quod plerumque fit: quid, cum in desertas solitudines; quid, cum in earum gentium oras, in quibus hæc ne observantur quidem? At inventum est [36] caput in Tiberi. [37] Quasi ego artem aliquam istorum esse negem. divinationem nego. cœli enim distributio, quam ante dixi, et certarum rerum notatio docet, unde fulmen venerit, quo concesserit: quid significet
autem, nulla ratio docet. Sed urges me meis versibus: 20

*Nam pater altitonans stellanti nixus Olympo,*
*Ipse suos quondam tumulos, ac templa petivit,*
*Et Capitolinis injecit sedibus ignes.*

Tum statua Nattæ, tum simulacra deorum, Romulusque et Remus cum altrice belua, vi fulminis icti conciderunt, deque
his rebus haruspicum exstiterunt responsa verissima. Mira- 46
bile autem illud, quod eo ipso tempore, quo fieret indicium conjurationis in senatu, signum Jovis biennio post, quam erat locatum, in Capitolio collocabatur. Tu igitur animum induces, (sic enim mecum agebas) causam istam et contra facta tua, et contra scripta defendere? Frater es. eo vereor. Verum quid tibi hic tandem nocet? resne, quæ talis est: an ego, qui verum explicari volo? Itaque nihil contra dico: a te rationem totius haruspicinæ peto. Sed te mirificam in latebram conjecisti. Quod enim intelligeres, fore, ut premerere, cum ex te causas uniuscujusque divinationis exquirerem, multa verba fecisti, te, cum res videres, rationem, causamque non quærere: quid fieret, non cur fieret, ad rem
pertinere. Quasi ego aut fieri concederem, aut esset phi- p. 118.
losophi, causam cur quidque fieret, non quærere. Et eo a.
quidem loco et prognostica nostra pronuntiabas, et genera 47
herbarum, scammoneam, aristolochiamque radicem, quarum
causam ignorares, vim et effectum videres. Dissimile to- 21
tum. nam et prognosticorum causas persecuti sunt et Boëthus Stoicus, qui est a te nominatus, et noster etiam Posidonius. etsi causæ non reperiantur istarum rerum, res tamen ipsæ observari [38] animadvertique possunt. Nattæ vero statua, aut æra legum de cœlo tacta, [39] quid habent observatum ac vetustum? Pinarii Nattæ nobiles: [40] a nobilitate

36 *caput in Tiberi*] sc. Summani v. I, 10.

37 *Quasi ego artem a. istorum e. negem*] Nempe haruspices caput illud arte sua repererunt, observato quasi cursu fulminis, cum sacerdotes non possent reperire.

38 *animadvertique possunt*] Sic Mss. quidam et edd. vett. idque melius convenit τῷ *reperiantur*, quam vulgatum *potuerunt*.

39 *quid habent observatum ac vetustum*] Hoc vix verum est. Libri nil juvant. Pearcius legebat *observandum*: *vetustum* corrigebat *vetustarum*, reponebatque post *legum*. Markl. ad Statium p. 2. *at vetus*, ut sit objectio, post *P. Nattæ, nobilis*.

40 *a nobilitate igitur periculum*] Marklandus ad Statium p. 2. a. et Pearcius corrigebant: *nobilitati igitur periculum*.

igitur periculum. hoc tam callide Jupiter cogitavit. Romu-
lus lactens fulmine ictus: urbi igitur periculum ostenditur,
ei, quam ille condidit. quam scite per notas nos certiores
facit Jupiter? At eodem tempore signum Jovis collocabatur,
quo conjuratio indicabatur. Et tu scilicet mavis, numine
deorum id factum, quam casu, arbitrari? et redemtor, qui
columnam illam de Cotta, et de Torquato conduxerat facien-
dam, non inertia, aut inopia tardior fuit, sed a diis immorta-
48 libus ad istam horam reservatus est? Non equidem plane
despero ista esse vera, sed nescio, et discere a te volo. Nam
cum mihi quædam casu viderentur sic evenire, ut prædicta
essent a divinantibus: dixisti multa de casu, ut, Venerium
jaci posse casu, quattuor talis jactis; quadringentis centum
b. [41] Venerios non posse casu consistere. Primum nescio, cur
non possint: sed non pugno: abundas enim similibus: habes
et respersionem pigmentorum, et rostrum suis, et alia per-
multa. Idem Carneadem fingere dicis de capite Panisci.
Quasi non potuerit id evenire casu, et non in omni marmore
necesse sit inesse vel Praxitelia capita. illa enim ipsa effici-
untur detractione: nec quidquam illuc affertur a Praxitele:
sed cum multa sunt detracta, et ad lineamenta oris perven-
tum est, tum intelligas, illud, quod jam expolitum sit, intus
49 fuisse. Potest igitur tale aliquid etiam sua sponte in lapi-
cidinis Chiorum exstitisse. Sed sit hoc fictum. quid? in
nubibus numquam animadvertisti leonis formam, aut hippo-
centauri? Potest igitur, quod modo negabas, veritatem casus
imitari.

22 Sed quoniam de extis, et fulguribus satis est disputatum,
ostenta restant, ut tota haruspicina sit pertractata. Mulæ
partus prolatus est a te: res mirabilis, propterea quia non
sæpe fit: sed si fieri non potuisset, facta non esset. Atque
hoc contra omnia ostenta valeat; numquam, quod fieri non
potuerit, esse factum: sin potuerit, non esse mirandum.
Causarum enim ignoratio in re nova mirationem facit. eadem
ignoratio si in rebus usitatis est; non miramur. nam qui mu-
lam peperisse miratur, is, quo modo equa pariat, aut omnino
quæ natura partum animantis faciat, ignorat. sed, quod cre-
bro videt, non miratur, etiam si, cur fiat, nescit. quod ante
non vidit, id si evenerit, ostentum esse censet. Utrum igi-
50 tur, cum concepit mula, an cum peperit, ostentum est? Con-
ceptio contra naturam fortasse: sed partus prope necessa-
rius. Sed quid plura? ortum videamus haruspicinæ. sic fa-
23 cillime, quid habeat auctoritatis, judicabimus. Tages qui-
p. 119. dam dicitur in agro Tarquiniensi, cum terra araretur, et
a. sulcus altius esset impressus, exstitisse repente, et eum af-

41 *Venerios non posse c. consistere*] V. Clav. in *consistere*.

fatus esse, qui arabat. Is autem Tages, ut in libris est Etru-
scorum, puerili specie dicitur visus, sed senili fuisse pruden-
tia. ejus adspectu cum obstupuisset bubulcus, clamoremque
majorem cum admiratione edidisset; concursum esse fa-
ctum, totamque brevi tempore in eum locum Etruriam con-
venisse; tum illum plura locutum multis audientibus, qui
omnia ejus verba exceperint, litterisque mandaverint: omnem
autem orationem fuisse eam, qua haruspicinæ disciplina con-
tineretur: eam postea crevisse rebus novis cognoscendis, et
ad eadem illa principia referendis. Hæc accepimus ab ipsis:
hæc scripta conservant: hunc fontem habent disciplinæ.
Num ergo opus est ad hæc refellenda Carneade? num Epi- 51
curo? Estne quisquam ita desipiens, qui credat exaratum
esse, deum dicam, an hominem? [42] si deus, cur se contra
naturam in terram abdiderit, ut patefactus aratro lucem ad-
spiceret? Quid? idem nonne poterat deus hominibus disci-
plinam superiore e loco tradere? Si autem homo ille Tages
fuit, quonam modo potuit terra oppressus vivere? unde porro
illa potuit, quæ docebat alios, ipse didicisse? sed ego insi-
pientior, quam illi ipsi, qui ista credunt, qui quidem contra
eos tam diu disputem. Vetus autem illud Catonis admo- 24
dum scitum est, qui mirari se aiebat, quod non rideret ha-
ruspex haruspicem cum vidisset. Quota enim quæque res 52
evenit prædicta ab istis? aut si evenit quippiam, quid afferri
potest, cur non casu id evenerit? Rex Prusias, cum Anni-
bali apud eum exsulanti depugnari placeret, negabat se au-
dere, quod exta prohiberent. An tu, inquit, carunculæ vitu- b.
linæ mavis, quam imperatori veteri credere? Quid? ipse
Cæsar, cum a summo haruspice moneretur, ne in Africam
ante brumam transmitteret, nonne transmisit? quod ni fe-
cisset, uno in loco omnes adversariorum copiæ convenissent.
Quid ego haruspicum responsa commemorem, (possum equi-
dem innumerabilia,) [43] quæ aut nullos habuerint exitus, aut
contrarios? Hoc civili bello, dii immortales! quam multa lu- 53
serunt? quæ nobis in Græciam Roma responsa haruspicum
missa sunt? quæ dicta Pompeio? etenim ille admodum ex-
tis et ostentis movebatur. Non lubet commemorare, nec
vero necesse est, tibi præsertim, qui interfuisti. Vides ta-
men, omnia fere contra, ac dicta sint, evenisse. Sed hæc
hactenus. nunc ad ostenta veniamus. Multa me consule a 25
me ipso scripta recitasti: multa ante Marsicum bellum a 54
Sisenna collecta attulisti: multa ante Lacedæmoniorum ma-

42 *si deus*] Sic pro *si deum* e Ms. bene Davisius. int. exaratus est, sic in altero membro: *Si autem homo ille Tages f.*

43 *quæ aut nullos habuerint exitus*] *habuerint* est in Ms. Guelf. idque melius, quam vulgatum *habuerunt*. illud etiam Davisius tacite edidit, et ante P. Victorius.

Jam pugnam in Leuctris a Callisthene commemorata dixisti. de quibus dicam equidem singulis, [44] quoad videbitur: sed dicendum etiam est de universis. Quæ est enim ista a diis profecta significatio, et quasi denuntiatio calamitatum? quid autem volunt ea dii immortales primum significantes, quæ sine interpretibus [45] non possimus intelligere: deinde ea, quæ cavere nequeamus? At hoc ne homines quidem probi faciunt, ut amicis impendentes calamitates prædicant, quas illi effugere nullo modo possint: ut medici, quamquam intelligunt sæpe, tamen numquam ægris dicunt illo morbo eos esse morituros. Omnis enim prædictio mali tum probatur, cum ad
55 prædictionem cautio adjungitur. Quid igitur aut ostenta,
p. 120. aut eorum interpretes, vel Lacedæmonios olim, vel nuper no-
a. stros adjuverunt? quæ si signa deorum putanda sunt, cur tam obscura fuerunt? si enim, ut intelligeremus, quid esset eventurum: aperte declarari oportebat, aut ne occulte qui-
26 dem, si ea sciri nolebant. Jam vero conjectura omnis, in qua nititur divinatio, ingeniis hominum in multas, ac diversas, aut etiam contrarias partes [46] sæpe deducitur. Ut enim in causis judicialibus alia est conjectura accusatoris, alia defensoris, et tamen utriusque credibilis: sic in omnibus iis rebus, quæ conjectura investigari videntur, anceps reperitur oratio. Quas autem res tum natura, tum casus affert, [47] nonnumquam etiam errorem creat similitudo: magna stultitia est, earum rerum deos facere effectores, causas re-
56 rum non quærere. Tu vates Bœotios, credis, Lebadiæ vidisse ex gallorum gallinaceorum cantu, victoriam esse Thebanorum, quia galli victi [48] silere solent, canere victores. Hoc igitur per gallinas Jupiter tantæ civitati signum dabat? An illæ aves, nisi cum vicerint, canere non solent? At tum canebant, nec vicerant. Id enim, inquies, ostentum. Magnum vero: quasi pisces, non galli cecinerint. quod autem est tempus, quo illi non cantent, vel nocturnum, vel diurnum? quod si victores alacritate, et quasi lætitia, ad canendum excitantur: potuit accidisse alia quoque lætitia, qua ad
57 cantum moverentur. Democritus quidem optimis verbis causam explicat, cur ante lucem galli canant. depulso enim

44 *quoad videbitur*] Delevi *utile*, quod addunt edd. recentiores. at id Cicero in hac forma non solet addere, abestque Ms. Guelf. et aliis item edd. Ven. 1471. 1494. Med. Asc. Vict. delevitque et Davisius.

45 *non possimus*] Sic esse legendum, non *possumus*, ut editur vulgo, vel alterum *nequeamus* docet. sed sic est et in Mss. Guelf. et Balliol.

46 *sæpe deducitur*] Malim *diducitur*, quod sententia postulat. et sæpe hæc verba permutata sunt in hunc modum. Sic et Lambino placebat.

47 *nonnumquam etiam errorem creat similitudo*] Non bene hoc convenit antecedentibus. in parenthesi dictum videtur.

48 *silere solent*] Sic legendum, non *solerent*. et sic Mss. quidam etiam Guelf. et edd. vett. Ven. 1471. 1494. Med. Asc. Ald. Vict. &c.

de pectore, et in omne corpus diviso, et mitificato cibo, cantus edere, quiete satiatos: qui quidem silentio noctis, ut ait Ennius, favent faucibus russis cantu, plausuque premunt alas. Cum igitur hoc animal tam sit canorum sua sponte, quid in mentem venit Callistheni dicere, deos gallis signum dedisse cantandi, cum id vel natura, vel casus efficere po- b.
tuisset? Sanguinem pluisse senatui nuntiatum est, atratum 27
etiam fluvium fluxisse sanguine; deorum sudasse simulacra: 58
num censes his nuntiis Thalen, aut Anaxagoram, aut quemquam physicum crediturum fuisse? nec enim sanguis, nec sudor, nisi e corpore est. sed et decoloratio quædam ex aliqua contagione terrena maxime potest sanguinis similis esse, et humor allapsus extrinsecus, ut in tectoriis videmus austro, sudorem imitari. Atque hæc in bello plura et majora videntur timentibus: eadem non tam animadvertuntur in pace. accedit illud etiam, quod in metu et periculo cum creduntur facilius, tum finguntur impunius. Nos autem ita leves, at- 59
que inconsiderati sumus, ut, si mures corroserint aliquid, quorum est opus hoc unum, monstrum putemus. Ante vero Marsicum bellum, quod clypeos Lanuvii, ut a te est dictum, mures rosissent, maximum id portentum haruspices esse dixerunt. quasi vero quidquam intersit, mures, diem noctem aliquid rodentes, scuta, an cribra corroserint. Nam si ista sequimur, quod Platonis Politiam nuper apud me
49 mures corroserunt, de republica debui pertimescere: aut, si Epicuri de Voluptate liber rosus esset, putarem annonam in macello cariorem fore. An vero illa nos terrent, si quan- 28
do aliqua portentosa aut ex pecude aut ex homine nata di- 60
cuntur? quorum omnium, ne sim longior, una ratio est. quidquid enim oritur, qualecumque est, causam habeat a natura necesse est: ut etiam si præter consuetudinem exstiterit, præter naturam tamen non possit exsistere. Causam igitur investigato in re nova, atque admirabili, si potes. si nullam reperies: illud tamen exploratum habeto, nihil fieri p. 121.
potuisse sine causa: eumque errorem, quem tibi rei novitas a.
attulerit, naturæ ratione depellito. ita te nec terræ fremitus, nec cæli discessus, nec lapideus, aut sanguineus imber, nec trajectio stellæ, nec faces visæ terrebunt. Quorum omnium 61
causas si a Chrysippo quæram, ipse ille divinationis auctor numquam illa dicet facta fortuito, naturalemque rationem omnium reddet. nihil enim fieri sine causa potest: nec quicquam fit, quod fieri non potest. nec, si id factum est, quod potuit fieri, portentum debet videri. nulla igitur portenta sunt. Nam si, quod raro fit, id portentum putandum est,

49 *mures corroserunt*] Sic, vel *corroserant* legendum, non *corroserint*, ut habent vulgati. at illud habent Ms. Guelf. et edd. vett.

sapientem esse, portentum est. sæpius enim mulam peperisse arbitror, quam sapientem fuisse. Illa igitur ratio concluditur, nec id, quod non potuerit fieri, factum umquam esse: nec, quod potuerit, id portentum esse: ita omnino nullum
62 esse portentum. Quod etiam conjector quidam et interpres portentorum non inscite respondisse dicitur ei, [50] qui ad eum retulisset, quasi ostentum, quod anguis domi vectem circumjectus fuisset, tum esset, inquit, ostentum, si anguem vectis circumplicavisset. Hoc ille responso satis aperte declaravit, nihil habendum esse portentum, quod fieri posset.
29 C. Gracchus ad M. Pomponium scripsit, duobus anguibus domi comprehensis, haruspices a patre convocatos. Quî magis anguibus, quam lacertis, quam muribus? quia sunt hæc quotidiana, angues non item. quasi vero referat, quod fieri potest, quam id sæpe fiat. Ego tamen miror, si emissio fæminæ anguis mortem afferebat Ti. Graccho; emissio autem
b. maris anguis erat mortifera Corneliæ, cur alterutram emiserit. nihil enim scribit respondisse haruspices, si neuter anguis emissus esset, quid esset futurum. At mors insecuta Gracchum est. Causa quidem, credo, aliqua morbi gravioris, non emissione serpentis. neque enim tanta est infelicitas haruspicum, ut ne casu quidem unquam fiat, quod futurum
63 illi esse dixerint. Nam illud mirarer, si crederem, quod apud Homerum Calchantem dixisti ex passerum numero belli Trojani annos auguratum: de cujus conjectura sic apud Homerum, ut nos otiosi convertimus, [51] loquitur Agamemnon:

30 *Ferte viri, et duros animo tolerate labores,*
*Auguris ut nostri Calchantis fata queamus*
*Scire, ratosne habeant, an vanos pectoris orsus.*
*Namque omnes memori portentum mente retentant,*
*Qui non funestis liquerunt lumina fatis.*
*Argolicis primum ut vestita est classibus Aulis,*
*Quæ Priamo cladem, et Trojæ, vestemque ferebant:*
*Nos, circum latices gelidos fumantibus aris,*
[52] *Aurigeris divûm placantes numina tauris,*
*Sub platano umbrifera, fons unde emanat aquai,*
*Vidimus immani specie, tortuque draconem*
*Terribilem, Jovis ut pulsu* [53] *penetraret ab ara:*
*Qui platani in ramo foliorum tegmine septos*
*Corripuit pullos: quos cum consumeret octo,*
*Nona super tremulo genitrix clangore volabat:*

50 *qui cum ad eum retulisset*] *cum* sine dubio delendum est; nec enim convenit orationis structuræ. quia abest Ms. Guelf. delevi.

51 *loquitur Agamemnon*] Immo Ulysses. Itaque Cicero memoria lapsus est: nisi est a glossatore.

52 *Aurigeris tauris*] Quorum cornua essent aurata.

53 *penetraret ab ara*] Mss. quidam et edd. vett. *penetrabat*.

*Cui ferus immani laniavit viscera morsu.*
*Hunc, ubi tam teneros volucres matremque peremit,* 64
*Qui luci ediderat, genitor Saturnius idem*
*Abdidit, et* [54] *duro formavit tegmina saxo.*
*Nos autem timidi stantes mirabile monstrum*
*Vidimus in mediis divûm versarier aris.*
*Tum Calchas hæc est fidenti voce locutus.*
*Quidnam torpentes subito obstupuistis Achivi?*
*Nobis hæc portenta deûm dedit ipse creator,*
*Tarda, et sera nimis: sed fama, ac laude peremni.*
*Nam quot aves tætro mactatas dente videtis,* p. 122.
*Tot nos ad Trojam belli exanclabimus annos:* a.
*Quæ decimo cadet, et pœna satiabit Achivos.*
*Edidit hæc Calchas:* [55] *quæ jam matura videtis.*

Quæ tandem ista auguratio est ex passeribus, annorum po- 65
tius, quam aut mensium, aut dierum? cur autem de passerculis conjecturam facit; in quibus nullum erat monstrum: de dracone silet, qui, id quod fieri non potuit, lapideus dicitur factus? postremo quid simile habet passer annis? nam de angue illo, qui Sullæ apparuit immolanti, utrumque memini, et Sullam, cum in expeditionem educturus esset, immolavisse, et anguem ab ara exstitisse, eoque die rem præclare esse gestam, non haruspicis consilio, sed imperatoris.
Atque hæc ostentorum genera mirabile nihil habent. quæ 31
cum facta sunt, tum ad conjecturam aliqua [56] interpretatio- 66
ne revocantur: ut illa tritici grana in os pueri Midæ congesta; aut apes, quas dixisti in labris Platonis consedisse pueri, non tam mirabilia sint, quam conjecta belle: quæ tamen vel ipsa falsa esse, vel ea quæ prædicta sunt, fortuito cecidisse potuerunt. De ipso Roscio potest illud quidem esse falsum, ut circumligatus fuerit angui: sed ut in cunis fuerit anguis, non tam est mirum, in Solonio præsertim, ubi ad focum angues nundinari solent. Nam quod haruspices responderunt, nihil illo clarius, nihil nobilius fore: miror, deos immortales histrioni futuro claritatem ostendisse, nul- b.
lam ostendisse Africano. Atque etiam a te Flaminiana 67
ostenta collecta sunt, quod ipse, et equus ejus repente conciderit. non sane mirabile hoc quidem, quod evelli primi hastati signum non potuerit. timide fortasse signifer evellebat, quod fidenter infixerat. Nam Dionysii equus, quid attulit admirationis, quod emersit ex flumine? quodque habuit apes in juba? sed quia brevi tempore regnare cœpit, quod

54 *duro formavit tegmine saxi*] Ms. Guelf. *duro firmavit tegmina saxo.* Sic et Mss. Davisii, nisi quod *formavit* retinent: bene.

55 *quæ jam matura videtis*] Eventura propediem, instare.

56 *interpretatione revocantur*] Malim *vocantur*, *re* nasci potuit e finali verbi præcedentis.

acciderat casu, vim habuit ostenti. At Lacedæmoniis in
Herculis fano arma sonuerunt, ejusdemque dei Thebis valvæ
clausæ, subito se aperuerunt: eaque scuta, quæ fuerant sub-
lime fixa, sunt humi inventa. Horum cum fieri nihil po-
tuerit sine aliquo motu, quid est cur divinitus ea potius,
32 quam casu facta esse dicamus? At in Lysandri statuæ ca-
68 pite Delphis exstitit corona ex asperis herbis, et quidem su-
bita. Itane censes, ante coronam herbæ exstitisse, quam
conceptum esse semen? herbam autem asperam, credo,
avium congestu, non humano satu. Jam quicquid in capite
est, id coronæ simile videri potest. Nam quod eodem tem-
pore stellas aureas Castoris et Pollucis, Delphis positas, de-
cidisse, neque eas usquam repertas esse dixisti: furum id
69 magis factum, quam deorum videtur. Simiæ vero Dodo-
neæ improbitatem historiis Græcis mandatam esse demiror.
Quid minus mirum, quam illam monstruosissimam bestiam
urnam evertisse, sortes dissipavisse? Et negant historici, La-
cedæmoniis ullum ostentum hoc tristius accidisse. Nam illa
prædicta Veientium, si lacus Albanus redundasset, isque in
mare fluxisset, Romam perituram; si repressus esset, Veios:
p. 123. ita aqua Albana deducta ad utilitatem agri suburbani, non
a. ad arcem urbemque retinendam. At paullo post audita vox
est monentis, ut providerent, ne a Gallis Roma caperetur:
ex eo Aio Loquenti aram in nova via consecratam. Quid
ergo? Aius iste Loquens, quando eum nemo norat, aiebat,
et loquebatur, et ex eo nomen invenit: posteaquam et se-
dem, et aram, et nomen invenit, obmutuit? Quod idem dici
de Moneta potest: a qua, præterquam de sue plena, quid
33 umquam moniti sumus? Satis multa de ostentis.

70 Auspicia restant, et sortes eæ, quæ ducuntur, non illæ,
quæ vaticinatione funduntur, quæ oracula verius dicimus:
de quibus tum dicemus, cum ad naturalem divinationem ve-
nerimus. Restat etiam de Chaldæis. sed primum auspicia
videamus. Difficilis auguri locus ad contra dicendum: Mar-
so fortasse, sed Romano facillimus. non enim sumus ii nos
augures, qui avium, reliquorumve signorum observatione fu-
tura dicamus: et tamen credo, Romulum, qui urbem auspi-
cato condidit, habuisse opinionem, esse in providendis rebus
augurandi scientiam. Errabat enim multis in rebus anti-
quitas: quam vel usu jam, vel doctrina, vel vetustate immu-
tatam videmus. retinetur autem, et ad opinionem vulgi, et ad
magnas utilitates, reipublicæ mos, religio, disciplina, jus au-
71 gurum, collegii auctoritas. Nec vero non omni supplicio
digni P. Claudius, L. Junius, consules, qui contra auspicia
navigarunt. parendum enim fuit religioni, nec patrius mos
tam contumaciter repudiandus. Jure igitur alter populi ju-
dicio damnatus est: alter mortem sibi ipse conscivit. Fla-

minius non paruit auspiciis. itaque periit cum exercitu. At
anno post Paullus paruit. num minus cecidit in Cannensi
pugna cum exercitu? etenim, ut sint auspicia, quæ nulla
sunt; hæc certe, quibus utimur, sive tripudio, sive de cœlo, b.
[57] simulacra sunt auspiciorum, auspicia nullo modo. Q. FA- 34
BI, TE MIHI IN AUSPICIO ESSE VOLO; respondet, AUDI-
VI. hic apud majores nostros adhibebatur peritus, nunc qui-
libet. peritum autem esse necesse est eum, qui, silentium
quid sit, intelligat. id enim silentium dicimus in auspiciis,
quod omni vitio caret. Hoc intelligere, perfecti auguris est. 72
illi autem, qui in auspicium adhibetur, cum ita imperavit is,
qui auspicatur, DICITO, SI SILENTIUM ESSE VIDEBITUR;
nec suspicit, nec circumspicit: statim respondet, SILENTIUM
ESSE VIDERI. Tum ille, DICITO, SI PASCUNTUR. PASCUN-
TUR. Quæ aves? aut, ubi? Attulit, inquit, in cavea pullos is,
qui ex eo ipso nominatur pullarius. Hæ sunt igitur aves in-
ternuntiæ Jovis: [58] quæ pascantur, necne, quid refert? nihil
ad auspicia: sed quia, cum pascuntur, necesse est, aliquid ex
ore cadere, et terram pavire, terripavium primo, post terripu-
dium dictum est: hoc quidem jam tripudium dicitur. cum
igitur offa cecidit ex ore pulli, tum auspicanti [59] tripudium
solistimum nuntiant. Ergo hoc auspicium divini quidquam 35
habere potest, quod tam sit coactum, et expressum? quo 73
antiquissimos augures non esse usos, argumento est, quod
decretum collegii vetus habemus, omnem avem tripudium
facere posse. Tum igitur esset auspicium, si modo ei esset
liberum, se ostendisse; tum avis illa videri posset inter-
pres et satelles Jovis. nunc vero inclusa in cavea, et fame
enecta, si in offam pultis invadit, et si aliquid ex ore ce-
cidit, hoc tu auspicium, aut hoc modo Romulum auspicari
solitum putas? Jam de cœlo servare non ipsos censes so- 74
litos, qui auspicabantur? nunc imperant pullario. ille re- p. 124.
nuntiat. Fulmen sinistrum auspicium optimum habemus a.
ad omnes res, præterquam ad comitia: quod quidem in-
stitutum reipublicæ causa est, [60] ut comitiorum, vel in ju-
diciis populi, vel in jure legum, vel in creandis magistra-
tibus, principes civitatis essent interpretes. At Ti. Grac-
chi litteris Scipio, et Figulus, quod tum augures judicas-
sent, eos vitio creatos esse, magistratu se abdicaverunt.
Quis negat augurum disciplinam esse? divinationem nego.

57 *simulacra sunt auspiciorum, auspicia nullo modo*] Sc. quia non ex avibus proprie sunt.

58 *quæ pascantur*] Sic Mss. Guelf. et alii: item edd. vett.

59 *trip. solist. nuntiant*] Victor. edidit *nuntiatur*, nil interest. Davisius id necessarium putat, quia unus tantum adsit auspicanti, qui nunciet. quasi ad unum auspicantem res pertineat: nec sit de toto genere.

60 *ut comitiorum—principes c. e. interpretes*] Judicarent, recte facta sint nec ne, etsi ipsi augures non essent: quod secus esset, si fulmen esset comitiorum auspicium.

At haruspices divini. quos cum Ti. Gracchus propter mor-
tem repentinam ejus, qui [61] in prærogativa referenda su-
bito concidisset, in senatum introduxisset, non justum ro-
75 gatorem fuisse dixerunt. Primum vide, ne in eum dixe-
rint, qui rogator centuriæ fuisset. is enim erat mortuus.
id autem sine divinatione, conjectura poterat dicere. dein-
de fortasse casu; qui nullo modo est ex hoc genere tollen-
dus. Quid enim scire Etrusci haruspices aut de taberna-
culo recte capto, aut de pomœrii jure potuerunt? equidem
assentior C. Marcello potius, quam App. Claudio: qui am-
bo mei collegæ fuerunt: existimoque jus augurum, etsi di-
vinationis opinione principio constitutum sit, tamen postea
36 reipublicæ causa conservatum ac retentum. Sed de hoc
76 loco [62] plura in aliis: nunc hactenus. Externa enim augu-
ria, quæ sunt non tam artificiosa, quam superstitiosa, videa-
mus. Omnibus fere avibus utuntur: nos admodum paucis.
alia illis sinistra sunt, alia nostris. Solebat ex me Dejotarus
percunctari nostri augurii disciplinam, ego ex illo sui. Dii
immortales! quantum differebat? ut quædam essent etiam
contraria. Atque ille iis semper utebatur: nos, nisi [63] dum
a populo auspicia accepta habemus, quam multum iis uti-
b. mur? Bellicam rem administrari majores nostri, nisi auspi-
cato, noluerunt. quam multi anni sunt, cum bella a procon-
sulibus et proprætoribus administrantur? qui auspicia non
77 habent. Itaque nec amnes transeunt auspicato, nec tripudio
auspicantur. Nam ex acuminibus quidem, quod totum au-
spicium militare est, jam M. Marcellus, ille quinquies con-
sul, totum omisit, idem imperator, idem augur optimus. Ubi
ergo avium divinatio? quæ, quoniam ab iis, qui auspicia nulla
habent, bella administrantur, ab urbanis retenta videtur, a
bellicis esse sublata. Et quidem ille dicebat: si quando rem
agere vellet, ne impediretur auspiciis, lectica operta facere
iter se solere. Huic simile est, quod nos augures præcipi-
mus, ne juge auspicium obveniat, ut jumenta jubeant di-
78 jungere. Quid est aliud nolle moneri a Jove, nisi efficere, ut
37 aut ne fieri possit auspicium, [64] aut, si fiat, videri? Nam illud
admodum ridiculum, quod negas Dejotarum, auspiciorum,
quæ sibi ad Pompeium proficiscenti facta sunt, pœnitere,

61 *in prærogativa referenda*] Cum ad consulem referret suffragia centuriæ prærogativæ, quisque ab ea creatus esset.

62 *plura in aliis*] Opinor, generibus divinationis, de quibus post dicemus.

63 *dum a populo auspicia accepta habemus*] Pertinet ad magistratus majores, qui exercitibus cum imperio præerant. mox *quam multum iis utimur*, i. e. raro nunc utimur, quia, ut post est, nunc bella administrant, adeoque imperium habent etiam, qui non sunt Consules, adeoque auspicia non habent.

64 *aut si fiat, videri*] In exemplo meo Ven. 1494. adscripsit manus docta *non*, immo id intelligendum ex antecedentibus *ne possit:* si quid addendum, potius *ne* dicam: *ne videri* sc. possit.

quod fidem secutus, amicitiamque populi Romani, functus sit officio: antiquiorem enim sibi fuisse laudem et gloriam, quam regnum, et possessiones suas. Credo id quidem: sed hoc nihil ad auspicia. [65] nec enim ei cornix canere potuit, recte eum facere: quod populi Romani libertatem defendere
pararet. ipse hoc sentiebat, sicuti sensit. Aves eventus signi- 79
ficant aut adversos, aut secundos: virtutis auspiciis video esse usum Dejotarum: quæ vetat spectare fortunam, dum præstetur fides. aves vero si prosperos eventus ostenderunt, certe fefellerunt. Fugit e prœlio cum Pompeio: grave tem-
pus. discessit ab eo: luctuosa res. Cæsarem eodem tem- p. 125.
pore hostem, et hospitem vidit: quid hoc tristius? Is cum a.
ei [66] Troginorum tetrarchiam eripuisset, et asseclæ suo Pergameno, nescio cui, dedisset, eidemque detraxisset Armeniam a senatu datam: cumque ab eo magnificentissimo hospitio acceptus esset; spoliatum reliquit et hospitem, et regem. Sed labor longius. ad propositum revertar. Si eventa quærimus, quæ exquiruntur avibus: nullo modo prospera Dejotaro. sin officia: a virtute ipsius, non ab auspiciis petita sunt.
Omitte igitur lituum Romuli, quem in maximo incendio ne- 38
gas potuisse comburi: contemne cotem Attii Navii. nihil 80
debet esse in philosophia commenticiis fabellis loci. Illud erat philosophi, totius augurii primum naturam ipsam videre, deinde inventionem, deinde constantiam. Quæ est igitur natura, quæ volucres huc et illuc passim vagantes efficiat, ut significent aliquid, et tum vetent agere, tum jubeant, aut cantu, aut volatu? cur autem aliis a læva, aliis a dextra datum est avibus, ut ratum auspicium facere possint? quo modo autem hæc, aut quando, aut a quibus inventa dicemus? Etrusci tamen habent exaratum puerum auctorem disciplinæ suæ. nos quem? Attiumne Navium? At aliquot annis [67] antiquior Romulus et Remus, ambo augures, ut accepimus. An Pisidarum, aut Cilicum, aut Phrygum ista in-
venta dicemus? Placet igitur, humanitatis expertes habere 81
[68] divinitatis auctores? At omnes reges, populi, nationes 39
utuntur auspiciis. Quasi vero quidquam sit tam valde, quam nihil sapere, vulgare; aut quasi tibi ipsi in judicando placeat multitudo. Quotus quisque est, qui voluptatem neget esse
bonum? plerique etiam summum bonum dicunt. Num igi- b.
tur eorum frequentia Stoici de sententia deterrentur? aut num plerisque in rebus sequitur eorum auctoritatem multitudo? Quid mirum igitur, si in omnibus auspiciis, et omni di-

65 *nec enim ei cornix*] Addidi *ei* e Ms. Guelf. et edd. vett. ut et Davisius fecit.

66 *Troginorum*] Immo *Trocmorum* v. Clav.

67 *antiquior R. et R.*] An *antiquiores*, quia post est *ambo augures*.

68 *divinitatis auctores*] Pro *divinationis* Cicero dixit *divinitatis*, elegantiæ causa, ut magis conveniret verbo *humanitatis*.

vinatione, imbecilli animi superstitiosa ista concipiant? [69] ve-
82 rum dispicere non possint. Quæ autem est inter augures
conveniens et conjuncta constantia? ad nostri augurii con-
suetudinem dixit Ennius,

*Cum tonuit lævum bene tempestate serena.*

At [70] Homericus Ulysses apud Achillem querens de ferocitate Trojanorum, nescio quid, hoc modo nuntiat:

*Prospera Jupiter his dextris fulgoribus edit.*

Ita nobis sinistra videntur, Grajis, et barbaris dextra, melio-
ra. Quamquam haud ignoro, quæ bona sint, sinistra nos
dicere: [71] etiam si dextra sint. Sed certe nostri sinistrum
nominaverunt, externique dextrum, quia plerumque melius
83 id videbatur. Hæc quanta dissensio est? Quid, quod aliis
avibus utuntur, aliis signis? aliter observant, alia respondent?
non necesse est fateri, [72] partim horum errore susceptum
40 esse, partim superstitione multa fallendo? Atque his super-
stitionibus non dubitasti etiam omina adjungere. Æmilia
Paullo, Persam perisse; quod pater omen accepit: Cæcilia
sororis filiæ sedes suas tradere. Jam illa, Favete linguis: et
prærogativam, omen comitiorum: hoc est, ipsum esse con-
tra se copiosum et disertum. quando enim, illa observans,
quieto et libero animo esse poteris, ut ad rem gerendam non
superstitionem habeas, sed rationem ducem? itane? si quis
aliquid ex sua re, atque ex suo sermone dixerit, et ejus ver-
p. 126. bum aliquod apte ceciderit ad id, quod ages, aut cogitabis,
a. ea res tibi aut timorem afferet, aut alacritatem? Cum M.
84 Crassus exercitum Brundisii imponeret, quidam in portu ca-
ricas Cauno advectas vendens, Cauneas, clamitabat. Dica-
mus, si placet, monitum tum ab eo Crassum, caveret, ne
iret: non fuisse periturum, si omini paruisset. Quæ si susci-
piamus, pedis offensio nobis, et abruptio corrigiæ, et sternu-
tamenta erunt observanda.

Sortes restant, et Chaldæi: ut ad vates veniamus, et ad
41 somnia. Dicendum igitur putas de sortibus. Quid enim
85 sors est? idem propemodum, quod micare, quod talos jacere,
quod tesseras: quibus in rebus temeritas et casus, non ratio,
nec consilium valet. tota res est inventa fallaciis, aut ad
quæstum, aut ad superstitionem, aut ad errorem. Atque, ut

69 *verum disp. non possint*] Vulgo est *possunt.* at illud habent Mss. etiam Guelf. et edd. vett. atque ita forma orationis postulat.

70 *Hom. Ulysses*] Sic libri vett. testibus Manutio, Mureto, Lambino, non *Ajax* ut vulgo editur. et sunt verba ista Ulyssis non Ajacis. Sed et edidere Aldus nepos, et Alemannus. Davisius ait esse lapsum memoriæ. Sit ita: tamen corrigendus est error. nam Cicero monitus ipse correxisset.

71 *etiam si dextra sint*] i. e. ad dextram manum.

72 *partim horum*] V. Clav. in *partim.*

in haruspicina fecimus, sic videamus, clarissimarum sortium
quæ tradatur inventio. [73] Numerium Suffucium, Prænesti-
norum monumenta declarant, honestum hominem et nobi-
lem, [74] somniis crebris, ad extremum etiam minacibus, cum
juberetur certo in loco silicem cædere, perterritum visis,
irridentibus suis civibus, id agere cœpisse: itaque perfracto
saxo sortes erupisse, [75] in robore insculptas priscarum litte-
rarum notis. Is est hodie locus septus religiose propter Jo-
vis pueri, qui [76] lactens cum Junone Fortunæ in gremio se-
dens, mammam appetens, castissime colitur a matribus.
Eodemque tempore, in eo loco, ubi Fortunæ nunc [77] sita est 86
ædes, mel ex olea fluxisse dicunt: haruspicesque dixisse,
summa nobilitate illas sortes futuras, eorumque jussu ex illa
olea arcam esse factam, eaque conditas sortes, [78] quæ hodie
Fortunæ monitu tolluntur. Quid igitur in his potest esse
certi, quæ Fortunæ monitu, pueri manu miscentur, atque
ducuntur? quo modo autem istæ positæ in illo loco? quis b.
robur illud cecidit, dolavit, inscripsit? nihil est, inquiunt,
quod deus efficere non possit. Utinam sapientes Stoicos
effecisset, ne [79] omnia superstitiosa sollicitudine, et miseria
crederent! Sed hoc quidem genus divinationis vita jam
communis explosit. Fani pulcritudo et vetustas, Prænestina-
rum etiam nunc retinet sortium nomen, atque id in vulgus.
Quis enim magistratus, aut quis vir illustrior utitur sortibus? 87
ceteris vero in locis sortes plane refrixerunt. [80] quod Car-
neadem Clitomachus scribit dicere solitum, nusquam se for-
tunatiorem, quam Præneste, vidisse Fortunam. Ergo hoc di-
vinationis genus omittamus.

Ad Chaldæorum monstra veniamus: de quibus Eudoxus, 42
Platonis auditor, in astrologia, judicio doctissimorum homi-
num, facile princeps, sic opinatur, id quod scriptum reliquit:
Chaldæis in prædictione et in notatione cujusque vitæ ex na-
tali die, minime esse credendum. Nominat etiam Panætius, 88
qui unus e Stoicis astrologorum prædicta rejecit, [81] Arche-

73 *Numerium Suffucium*] Ms. Guelf. habet *Suffuscium*, ed. Ven. 1494. *Suffusium*. Ms. Victor. *Suffisium*: unde conjeci *Suffidium* quod et apud Vitruvium in *Suffisium* mutatum est.

74 *somniis crebris—perterritum visis*] Alterutrum insititium est, *somniis* aut *visis*. malim *visis*.

75 *in robore insculptas*] i. e. talis roboreis.

76 *lactens*] Hoc mihi glossam sapit. frigide enim redundat. mox in *mammam appetens* Mss. quidam etiam Guelf. addunt *notis*, alii *nodis* vel *votis*, omnes male. sed tamen aliquid veri in eo verbo latere potest. an *ore*? vir doctus in exemplo meo ed. Ven. totum hoc delevit, quod ab aliis libris absit.

77 *sita est*] Restitui *est* ex edd. vett.

78 *quæ—tolluntur*] Hæc absunt a Ms. Guelf. et ed. Ven. 1494. estque sic: *quæ hodie Fortunæ monitu pueri manu miscentur atque ducuntur*.

79 *omnia superstitiosa s.*] Ms. Guelf. et alii, item edd. vett. addunt *cum*, quod et addidit Davisius.

80 *quod Carn. Clit.* &c.] Davisius corrigit *quo*, ut sit quare. immo *quod* verum est, v. Clavem.

81 *Archelaum*] Victorius edidit *Anchialum*. sic est et in Ms. Guelf. et Regio apud Davis.

laum et Cassandrum, summos astrologos illius ætatis, qua
erat ipse, cum in ceteris astrologiæ partibus excellerent, hoc
prædictionis genere non usos. Scylax Halicarnasseus, fami-
liaris Panætii, excellens in astrologia, idemque in regenda
sua civitate princeps, totum hoc Chaldaicum prædicendi ge-
89 nus repudiavit. Sed ut ratione utamur, omissis testibus, sic
isti disputant, qui hæc Chaldæorum natalicia prædicta de-
fendunt. Vim quandam esse, aiunt, signifero in orbe, qui
Græce ζωδιακὸς dicitur, talem, ut ejus orbis unaquæque pars
alia alio modo moveat, immutetque cœlum, perinde ut quæ-
p. 127. que stellæ in iis finitimisque partibus sint quoque tempore:
a. eamque vim varie moveri ab iis sideribus, quæ vocantur er-
rantia. Cum autem in eam ipsam partem orbis venerint, in
qua sit ortus ejus, qui nascitur; aut in eam, quæ conjun-
ctum aliquid habeat, aut consentiens: [82] (ea triangula illi et
quadrata nominant.) Etenim [83] cum tempore anni tempesta-
tumque, cœli conversiones commutationesque tantæ fiant ac-
cessu stellarum et recessu; cumque ea vi solis efficiantur,
quæ videmus: non verisimile solum, sed etiam verum esse
censent, [84] perinde, utcumque temperatus sit aër, ita pueros
orientes animari atque formari, ex eoque ingenia, mores, ani-
mum, corpus, actionem vitæ, casus cujusque eventusque fin-
43 gi. O delirationem incredibilem! non enim omnis error,
90 stultitia est dicenda. Quibus etiam Diogenes Stoicus conce-
dit, aliquid ut prædicere possint, duntaxat [85] qualis quisque
natura, et ad quam quisque maxime rem aptus futurus sit.
Cetera, quæ profiteantur, negat ullo modo posse sciri: et-
enim geminorum formas esse similes, vitam atque fortunam
plerumque disparem. Procles et Eurysthenes, Lacedæmo-
91 niorum reges, gemini fratres fuerunt. At hi nec totidem
annos vixerunt: anno enim Procli vita brevior fuit, multum-
que is fratri rerum gestarum gloria præstitit. At ego id
ipsum, quod vir optimus Diogenes Chaldæis, [86] quasi qua-
dam prævaricatione, concedit, nego posse intelligi. Etenim
cum, ut ipsi dicunt, ortus nascentium luna moderetur, eaque
animadvertant, et notent sidera natalicia Chaldæi, quæcum-
que lunæ juncta videantur: oculorum fallacissimo sensu ju-
dicant ea, quæ ratione atque animo videre debebant. docet

82 *ea—vocant*] Hæc sunt in parenthesi. sed consequens deest, respondens illis *cum—venerint*.

83 *cum tempore anni* &c.] Davisius delendum putat *tempore anni*. quod id nullum commodum sensum habeat, reliqua sic ordinat: *cœli conversiones, tempestatumque commutationes*. potest intelligi, certo anni tempore. alterum placet, quod in Mss. quibusdam sic est.

84 *perinde, utcumque t. s. a.*] Alias dicitur *perinde ut*. quod et h. l. verum puto. non addidisset *perinde*, si *utcumque* dixisset.

85 *qualis quisque natura sit*] Davisius ex edd. quibusdam vett. dedit *quali* non male. sed et *qualis* bene se habet: qualis quisque sit futurus natura &c.

86 *quasi quadam prævaricatione*] Quod, cum Stoicorum rationes defendere debeat, faveat Chaldæis, et iis concedat, quod non debebat.

enim ratio mathematicorum, quam istis notam esse oporte- b.
bat, quanta humilitate luna feratur, terram pæne contingens,
quantum absit a proxima Mercurii stella, multo autem lon-
gius a Veneris, deinde alio intervallo distet a sole, cujus lu-
mine collustrari putatur. Reliqua vero tria intervalla, infi-
nita, et immensa, a sole ad Martis, inde ad Jovis, ab eo ad
Saturni stellam, inde ad cœlum ipsum, quod extremum, at-
que ultimum mundi est. Quæ potest igitur contagio ex in- 92
finito pæne intervallo pertinere ad lunam, vel potius ad ter-
ram? Quid? cum dicunt id, quod iis dicere necesse est, 44
omnes omnium ortus, quicumque gignantur in omni terra,
quæ incolatur, eosdem esse, eademque omnibus, qui eodem
statu cœli et stellarum [87] nati sint, accidere necesse esse:
nonne ejusmodi sunt, ut ne cœli quidem naturam interpretes
istos cœli, nosse appareat? cum enim illi orbes, qui cœlum
quasi medium dividunt, et adspectum nostrum definiunt, qui
a Græcis ὁρίζοντες nominantur, a nobis finientes rectissime
nominari possunt, varietatem maximam habeant, aliique in
aliis locis sint, necesse est, ortus occasusque siderum non fieri
eodem tempore apud omnes. Quod si eorum vi cœlum 93
modo hoc, modo illo modo temperatur: [88] quî potest eadem
vis esse nascentium, cum cœli tanta sit dissimilitudo? In his
locis, quæ nos incolimus, post solstitium Canicula exoritur,
et quidem aliquot diebus: apud Troglodytas, ut scribitur,
ante solstitium: ut, si jam concedamus, [89] aliquid vim cœle-
stem ad eos, qui in terra gignuntur, pertinere, confitendum
sit illis, eos, [90] qui nascantur eodem tempore, posse in dissi-
miles incidere naturas propter cœli dissimilitudinem. Quod
minime illis placet. [91] Volunt enim illi, omnes eodem tem-
pore ortos, qui ubique sint nati, eadem conditione nasci.
Sed quæ tanta dementia est, ut in maximis motibus muta- 45
tionibusque cœli, nihil intersit, qui ventus, qui imber, quæ 94
tempestas ubique sit? quarum rerum in proximis locis tantæ p. 128.
dissimilitudines sæpe sunt, ut alia Tusculi, alia Romæ eve- a.
niat sæpe tempestas. Quod, qui navigant, maxime animad-
vertunt, cum in flectendis promontoriis, ventorum mutatio-
nes maximas sæpe sentiant. Hæc igitur cum sit tum sere-
nitas, tum perturbatio cœli: estne sanorum hominum, hoc
ad nascentium ortus pertinere non dicere: quod non certe

87 *nati sint*] Sic latinitas scribi postulat, non *sunt*, ut est vulgo. et sic est in ed. Ven. 1494.

88 *qui potest eadem vis esse nascentium*] Davisius corrigit *in nascentes*: ita facilior est oratio. sed *vis nascentium* potest esse natura nascentium, per quam ad aliquid apti sint. in quo vis intelligitur.

89 *aliquid vim cœlestum—pertinere*] *aliquid* commode abfuerit.

90 *qui nascuntur eodem t.*] Immo *nascantur*. ut supra, *omnes omnium ortus, qui gignantur in o. terra*. idque latinitas postulat, item mox *omnes e. t. ortos, qui ubique sint*.

91 *Volunt enim illi*] *illi* delendum puto. nam statim ante est *illis placet*.

pertinet: illud nescio quid tenue, quod sentiri nullo modo, intelligi autem vix potest, quæ a luna ceterisque sideribus cœli temperatio fiat, dicere ad puerorum ortus pertinere? Quid? quod non intelligunt, seminum vim, quæ ad gignendum, procreandumque plurimum valeat, funditus tolli, mediocris erroris est? quis enim non videt, et formas, et mores, et plerosque status ac motus effingere a parentibus liberos? quod non contingeret, si hoc non vis, et natura gignentium
95 efficeret, sed temperatio lunæ, cœlique moderatio. Quid? quod uno et eodem temporis puncto nati, dissimiles et naturas, et vitas, et casus habent: [92] parumne declarat, nihil ad agendam vitam nascendi tempus pertinere? nisi forte putamus, neminem eodem tempore ipso et conceptum, et natum,
46 quo Africanum. Num quis igitur talis fuit? Quid? illudne
96 dubium est, quin multi, cum ita nati essent, ut quædam contra naturam depravata haberent, restituerentur, et corrigerentur ab natura, cum se ipsa revocasset, [93] aut arte atque medicina? aut quorum linguæ sic inhærerent, ut loqui non possent, eæ scalpello resectæ liberarentur? Multi etiam natu-
b. ræ vitium meditatione, atque exercitatione sustulerunt; ut Demosthenem scribit Phalereus, cum R H O dicere nequiret, exercitatione fecisse, ut planissime diceret. quod si hæc astro ingenerata et tradita essent, nulla res ea mutare posset. Quid? dissimilitudo locorum nonne dissimiles hominum procreationes habet? quas quidem percurrere oratione facile est: quid inter Indos, et Persas, Æthiopas, et Syros differat, corporibus, animis: ut incredibilis varietas dissimilitudoque
97 sit. Ex quo intelligitur, plus terrarum situs, quam [94] lunæ tactus ad nascendum valere. Nam, quod aiunt, quadringenta et septuaginta millia annorum in periclitandis experiundisque pueris, quicumque essent nati, Babylonios posuisse, fallunt. si enim esset factitatum, non esset desitum. neminem autem habemus auctorem, qui id aut fieri dicat, aut factum sciat.
47 Videsne, me non ea dicere, quæ Carneades, sed ea, quæ princeps Stoicorum Panætius dixerit? ego autem etiam hoc requiro, omnesne, [95] qui Cannensi pugna ceciderint, uno astro fuerint. Exitus quidem omnium unus et idem fuit. Quid? qui ingenio atque animo singulares, num astro quoque uno? quod enim tempus, quo non innumerabiles nascan-
98 tur? at certe similis nemo Homeri. Et, si ad rem pertinet, quo modo cœlo affecto, compositisque sideribus quodque animal oriatur: valeat id necesse est etiam in rebus inanimis.

92 *parumne declarant*] Davisius corrigit *declarat*, recte.

93 *aut arte atque medicina*] *atque* pro vulgato *aut* bene restituit Davisius e Mss. et ed. Vict.

94 *lunæ tractus*] Correxi *tactus* e Mss. apud Davisium. v. Clav. in *tactus*.

95 *qui C. pugna ceciderint*] Sic edidi ex ed. Ven. 1494. pro vulgato *ceciderunt*. ita latinitas postulat.

quo quid dici potest absurdius? L. quidem Tarutius Firmanus, familiaris noster, in primis Chaldaicis rationibus eruditus, urbis etiam nostræ natalem diem repetebat ab iis Parilibus, quibus eam a Romulo conditam accepimus; Romamque, in jugo cum esset luna, natam esse dicebat, nec ejus fata canere dubitabat. O vim maximam erroris! Etiamne 99
urbis natalis dies ad vim stellarum et lunæ pertinebat? fac in p. 129.
puero referre, ex qua affectione cœli primum spiritum duxe- a.
rit. num hoc in latere, aut in cæmento, ex quibus urbs effecta est, potuit valere? Sed quid plura? quotidie refelluntur. Quam multa ego Pompeio, quam multa Crasso, quam multa huic ipsi Cæsari a Chaldæis dicta memini, neminem eorum [96] nisi in senectute, nisi domi, nisi cum claritate esse moriturum? ut mihi permirum videatur, quemquam exstare, qui etiam nunc credat iis, quorum prædicta quotidie videat re et eventis refelli.

Restant duo divinandi genera: quæ habere dicimur a na- 48
tura, non ab arte; vaticinandi, et somniandi. De quibus, 100
Quinte, inquam, si placet, disseramus. Mihi vero, inquit, placet. his enim, quæ adhuc disputasti, prorsus assentior: et, vere ut loquar, quamquam tua me oratio confirmavit, tamen etiam mea sponte nimis superstitiosam de divinatione Stoicorum sententiam judicabam; ac me Peripateticorum ratio magis movebat, et veteris Dicæarchi, et ejus, qui nunc floret, Cratippi, qui censent esse in mentibus hominum tamquam oraculum aliquod, ex quo futura præsentiant, si aut furore divino incitatus animus, aut somno relaxatus, solute moveatur, ac libere. His de generibus quid sentias, et quibus ea rationibus infirmes, audire sane velim.

Quæ cum ille dixisset, tum ego rursus, [97] quasi ab alio 101
principio, sum exorsus dicere. Non ignoro, inquam, Quinte, te semper ita sensisse, ut de ceteris divinandi generibus dubitares: ista duo, furoris, et somnii, quæ a libera mente fluere viderentur, probares. Dicam igitur, de istis ipsis duobus 49
generibus mihi quid videatur, si prius, Stoicorum conclusio b.
rationis, et Cratippi nostri, quid valeat, videro. Dixisti enim, et Chrysippum, et Diogenem, et Antipatrum concludere hoc modo. Si sunt dii, neque ante declarant hominibus, quæ futura sint: aut non diligunt homines: aut, quid eventurum sit, ignorant: aut existimant [98] nihil interesse hominum, scire, quid sit futurum: aut non censent esse suæ ma-

96 *nisi in senectute*] Addidi *in* cum Davisio e Mss.

97 *quasi ab alio principio sum exorsus dicere*] Hæc mihi nimis languere videntur. puto *sum* et *dicere* esse delendum. ita optime oratio cohæret, *quasi ab alio principio exorsus, non ignoro, inquam* &c.

98 *nihil interesse hominum, scire*] Non dubitavi corrigere *hominum* pro *hominem*, quod et Davisio placebat. nam sic latini dicunt, et sic est in hac ratiocinatione L. I. c. 38. et mox *neque nostra nil interest.*

jestatis, præsignificare hominibus, quæ sint futura: aut ea ne
102 ipsi quidem dii significare possunt. At neque non diligunt nos: sunt enim benefici, generique hominum amici: neque ignorant ea, quæ ab ipsis constituta, et designata sunt: neque nostra nihil interest, scire ea, [99] quæ futura sint; erimus enim cautiores, si sciemus: neque hoc alienum ducunt majestate sua; nihil est enim beneficentia præstantius: neque non possunt futura prænoscere. non igitur dii sunt, nec significant nobis futura: sunt autem dii: significant ergo. Et non, si significant futura, nullas dant nobis vias ad significationum scientiam: frustra enim significarent: neque, si dant
103 vias, non est divinatio: est igitur divinatio. O acutos homines! quam paucis verbis negotium confectum putant? Ea sumunt ad concludendum, quorum iis nihil conceditur. Conclusio autem rationis ea probanda est, in qua ex rebus
50 non dubiis id, quod dubitatur, efficitur. Videsne Epicurum, quem hebetem et rudem dicere solent Stoici, quemadmodum, quod in natura rerum omne esse dicimus, id infinitum esse concluserit? Quod finitum est, inquit, habet extremum. Quis hoc non dederit? quod habet extremum, id cernitur ex alio extrinsecus. hoc quoque est concedendum. At, quod
p. 130. omne est, id non cernitur ex alio extrinsecus. Ne hoc qui-
a. dem negari potest. Nihil igitur cum habeat extremum, in-
104 finitum sit necesse est. Videsne, ut ad rem dubiam concessis rebus pervenerit? Hoc vos dialectici non facitis: nec solum ea non sumitis ad concludendum, quæ ab omnibus concedantur: sed ea sumitis, quibus concessis, nihilo magis efficiatur, quod velitis. Primum enim hoc sumitis. *Si sunt dii, benefici in homines sunt.* Quis hoc vobis dabit? Epicurusne, qui negat, [100] quidquam deos nec alieni curare, nec sui? an noster Ennius, qui magno plausu loquitur, assentiente populo:

*Ego deûm genus esse semper dixi, et dicam cœlitum*;
*Sed eos non curare opinor, quid agat humanum genus.*

Et quidem, cur sic opinetur, rationem subjicit. Sed nihil est necesse, dicere, quæ sequuntur. tantum sat est intelligi, id sumere istos pro certo, quod dubium controversumque sit.
51 Sequitur porro, *Nihil deos ignorare, quod omnia sint ab iis*
105 *constituta.* Hic vero quanta pugna est doctissimorum hominum, negantium esse hæc a diis immortalibus constituta? At *nostra interest scire,* [1] quæ ventura sint. Magnus Dicæ-

99 *quæ futura sint*] Vulgo male *sunt.* paulo ante sic est, ut edidi.

100 *aliquidquam deos—curare*] Sic J. Gronovius edidit. restitui vetus *quidquam.*

1 *quæ eventura sint*] Davisius e Mss. et ed. 1471. dedit *eaque e. s.* sic et ed. Ven. 1494. Ms. Gu. *ea, quæ ventura sint:* quod verum puto. *ventura* sunt ea, quæ ante *futura* dixit. *ea* autem omisi, cum edd. recentioribus. v. et ad Verr. V, 6.

archi liber est, nescire ea melius esse, quam scire. Negant
*id esse alienum majestate deorum*, scilicet [2] casas omnium in-
trospicere, ut videant, quid cuique conducat. Neque non
possunt *futura prænoscere*. Negant posse ii, quibus non pla-
cet esse certum, quid futurum sit. Videsne igitur, quæ du- 106
bia sint, ea sumi pro certis atque concessis? [3] Deinde con-
torquent, et ita concludunt: [4] *Non igitur sunt dii, nec si-
gnificant futura:* id enim jam perfectum arbitrantur. De-
inde assumunt: *Sunt autem dii*: quod ipsum non ab omni-
bus conceditur: *Significant ergo*. Ne id quidem sequitur. b.
possunt enim non significare, et tamen esse dii. *Nec, si si-
gnificent,* [5] *non dant vias aliquas ad scientiam significationis.*
At id quoque potest, ut non dent homini; ipsi habeant. cur
enim Tuscis potius, quam Romanis darent? *Nec, si dant vias,
nulla est divinatio.* [6] Fac dare deos: quod absurdum est:
quid refert, si accipere non possumus? [7] Extremum est,
*Est igitur divinatio.* Sit extremum: effectum tamen non
est. ex falsis enim, ut ab ipsis didicimus, verum effici non pot-
est. jacet igitur tota conclusio.

Veniamus nunc ad optimum virum, familiarem nostrum, 52
Cratippum. Si sine oculis, inquit, non potest [8] exstare of- 107
ficium et munus oculorum, possunt autem aliquando oculi
non fungi suo munere: qui vel semel ita est usus oculis, ut
vera cerneret, is habet sensum oculorum, vera cernentium.
Item igitur, si sine divinatione non potest officium et munus
divinationis exstare, potest autem, cum quis divinationem
habeat, errare aliquando, nec vera cernere: satis est ad con-
firmandam divinationem, semel aliquid ita esse divinatum,
nihil ut fortuito cecidisse videatur. sunt autem ejus generis
innumerabilia. esse igitur divinationem confitendum est.
Festive et breviter. sed cum bis sumsit, quod voluit, etiam si
faciles nos ad concedendum habuerit: id tamen, quod assu-
mit, concedi nullo modo potest. Si, inquit, aliquando oculi 108
peccent, tamen, quia recte aliquando viderint, inest in iis
vis videndi. Item, [9] si quis semel aliquid viderit, is etiam

2 *casas omnium introspicere*] *casas* e P. Manutii correctione receptum est. at Mss. in his Guelf. et edd. pr. habent *causas*, præter Palat. sec. qui habebat *casas*. mihi tamen *causas* magis placet. *quid conducat* melius huic convenit, quam illi.

3 *Deinde contorquent*] V. Clav. in h. v.

4 *Non igitur sunt dii*] Delevi *et* ante *sunt*. quia supra in hac ratione abest. itemque a Mss. pluribus.

5 *non dant vias*] Sic. Ms. Guelf. et alii apud Davisium vulgo est *dare*.

6 *Fac dare deos: quod absurdum est*] Non video, quorsum additum sit, *quod absurdum est*.

7 *Extremum est, Est igitur div.*] *Est* male omissum est in vulgatis atque etiam Mss. plerisque. bene e Mss. restituit Davisius.

8 *exstare officium*] Ms. Guelf. *stare*, sed post habet *exstare munus et officium divinationis*, idque verum est.

9 *si quis semel aliquid dixerit*] Ita Gruterus primus edidit, intelligens *dixerit* pro prædixerit dictum. Mss. et edd. vett. addunt *in divinatione:* in quo

cum peccet, tamen existimandus sit habere vim divinandi.
53 Vide, quæso, Cratippe noster, quam sint ista similia. nam
p. 131. mihi non videntur. oculi enim vera cernentes, utuntur na-
a. tura atque sensu : animi, si quando vel vaticinando, vel som-
niando vera viderunt, usi sunt fortuna atque casu. Nisi
forte concessuros tibi existimas eos, qui somnia pro somniis
habent, si quando aliquod somnium verum evaserit, non id
fortuito accidisse. Sed demus tibi istas duas sumtiones, ea,
quæ λήμματα appellant dialectici : sed nos Latine loqui ma-
lumus : [10] assumtio tamen, quam πρόσληψιν iidem vocant,
109 non dabitur. Assumit autem Cratippus hoc modo : Sunt
autem innumerabiles præsensiones non fortuitæ. At ego
dico nullam. Vide, quanta sit controversia. Jam assum-
tione non concessa, nulla conclusio est. At impudentes su-
mus, qui, cum tam perspicuum sit, non concedamus. Quid
est perspicuum ? Multa vera, inquit, evadere. Quid, quod
multo plura falsa ? nonne ipsa varietas, quæ est propria
fortunæ, fortunam esse causam, non naturam docet ? deinde,
si tua ista conclusio, Cratippe, vera est : (tecum enim mihi
res est) nonne intelligis, eadem uti posse et haruspices, et
fulguratores, et interpretes ostentorum, et augures, et sor-
tilegos, et Chaldæos ? quorum generum nullum est, ex quo
non aliquid, sicut prædictum sit, evaserit. Ergo aut ea quo-
que genera divinandi sunt, quæ tu rectissime improbas : aut,
si ea non sunt, non intelligo, cur hæc duo sint, quæ relinquis.
qua ergo ratione hæc inducis, eádem illa possunt esse, quæ
tollis.

54 Quid vero habet auctoritatis furor iste, quem divinum
110 vocatis, ut, quæ sapiens non videat, ea videat insanus, et is,
qui humanos sensus amiserit, divinos assecutus sit ? Sibyllæ
b. versus observamus, quos illa furens fudisse dicitur. [11] quo-
rum interpres nuper falsa quædam, hominum fama, dicturus
in senatu putabatur, eum, quem re vera regem habebamus,
appellandum quoque esse regem, si salvi esse vellemus.
Hoc si est in libris, in quem hominem, et in quod tempus
est ? callide enim, qui illa composuit, perfecit, ut, quodcum-
que accidisset, prædictum videretur, hominum et temporum
111 definitione sublata. Adhibuit etiam latebram obscuritatis,
ut iidem versus alias in aliam rem posse accommodari vide-
rentur. Non esse autem illud carmen furentis, cum ipsum

*in* tollendum putabat Davisius. Ego suspicatus sum, legendum esse *si quis semel aliquid divinaverit*, ut supra dixerat. sed quia in Ms. Regio Paris. est *viderit* id prætuli cum Alemanno.

10 *præsumtio tamen*] Pearcius corrigit *assumtio* e sequentibus. at vulgatum defendit Davisius. male. nam est alienum, ortumque ex vitiosa scriptura verbi Græci πρόληψις pro πρόσληψις : e qua et *præsensio* facta est in libris quibusdam scr. et edd. atque sic edere non dubitavi.

11 *quorum interpres*] Fuit L. Cotta. XVvir. res narratur a Sueton. in Cæs. c. 79.

poëma declarat (est enim magis artis et diligentiæ, quam incitationis et motus) tum vero ea, quæ ἀκροστιχὶς dicitur, cum deinceps [12] ex primis versuum litteris aliquid connectitur, ut in quibusdam Ennianis, [13] [*quæ Ennius fecit.*] id certe magis est attenti animi, quam furentis. Atque in 112
Sibyllinis [14] ex primo versu cujusque sententiæ primis litteris illius sententiæ carmen omne prætexitur. Hoc scriptoris est, non furentis; adhibentis diligentiam, non insani. Quamobrem Sibyllam quidem sepositam et conditam habeamus, ut, id quod proditum est a majoribus, injussu senatus ne legantur quidem libri, valeantque ad deponendas potius, quam ad suscipiendas religiones: cum antistitibus agamus, ut quidvis potius ex illis libris, quam regem proferant: quem Romæ posthæc nec dii, nec homines esse [15] patiantur.
At multi sæpe vera vaticinati, ut Cassandra, 55

*Jamque mari magno.—*

Eademque paullo post:

*Eheu videte.—*

Num igitur me cogis etiam fabulis credere? quæ delecta- 113
tionis habeant, quantum voles: verbis, sententiis, numeris, cantibus adjuventur: auctoritatem quidem nullam de- p. 132. a.
bemus, nec fidem commenticiis rebus adjungere. Eodemque modo nec ego Publicio nescio cui, nec Marciis vatibus, nec Apollinis opertis credendum existimo: quorum partim ficta aperte, partim effutita temere, numquam ne mediocri quidem cuiquam, non modo prudenti, probata sunt. Quid? inquies: remex ille de classe Coponii, non- 114
ne ea prædixit, quæ facta sunt? Ille vero, et ea quidem, quæ omnes eo tempore, ne acciderent, timebamus. castra enim in Thessalia castris collata audiebamus: videbaturque nobis exercitus Cæsaris et audaciæ plus habere, quippe qui patriæ bellum intulisset; et roboris, propter vetustatem. Casum autem prœlii, nemo nostrûm erat, quin timeret: sed ita, [16] ut constantibus hominibus par erat, non aperte. Ille autem Græcus, quid mirum, si magnitudine timoris, ut plerumque fit, a constantia, atque a mente, atque a se ipse discessit? qua perturbatione animi, quæ, sanus cum esset,

12 *ex primis versuum litteris*] *Versuum* habet Ms. Puteani, ut Auratus conjecerat, et Davisius de conjectura edidit: itaque et ipse sic edidi. Vulgo est *versus*.

13 *quæ Ennius fecit*] Hoc est a glossatore. itaque uncis inclusi.

14 *ex primo versu cujusque sententiæ*] Intelligo, inde a primo versu cujusque sententiæ, ad finem usque. Sententia est ῥῆσις, locus, quo aliquid explicatur. ergo sensus est, literæ primæ singulorum deinceps versuum exprimunt breviter sensum totius ῥήσεως, carminis.

15 *patiantur*] Sic pro *patiuntur*, e Ms. bene Davisius. sic correxit et manus docta in ed. Ven. 1494.

16 *ut constantibus hominibus par erat*] Latini non dicunt *par est mihi* pro decet me. itaque *in* addendum putem.

timebat, ne evenirent, ea demens eventura esse dicebat. Utrum tandem, per deos, atque homines! magis verisimile est, vesanum remigem, an aliquem nostrum, qui ibi tum eramus, me, Catonem, Varronem, Coponium ipsum, consilia
56 deorum immortalium perspicere potuisse? Sed jam ad te
115 venio,

[17] *O sancte Apollo, qui umbilicum certum terrarum obsides,*
*Unde superstitiosa primum sæva evasit vox fera.*

Tuis enim oraculis Chrysippus totum volumen implevit partim falsis, ut ego opinor, partim casu veris, ut fit in omni oratione sæpissime; partim flexiloquis et obscuris, ut interpres egeat interprete, et sors ipsa ad sortes referenda sit; partim ambiguis, et [18] quæ ad dialecticum deferenda sint.
b. Nam cum sors illa edita est opulentissimo regi Asiæ,

*Crœsus Halym penetrans magnam pervertet opum vim:*

hostium vim sese perversurum putavit, pervertit autem
116 suam. Utrum igitur eorum accidisset, verum oraculum fuisset. Cur autem hoc credam umquam editum Crœso? aut Herodotum cur veraciorem ducam Ennio? num minus ille potuit de Crœso, quam de Pyrrho fingere Ennius? quis enim est, qui credat, Apollinis ex oraculo Pyrrho esse responsum,

*Aio, te, Æacida, Romanos vincere posse.*

Primum Latine Apollo numquam locutus est. deinde ista sors inaudita Græcis est. præterea Pyrrhi temporibus jam Apollo versus facere desierat. postremo, quamquam semper fuit, ut apud Ennium est,

*—stolidum genus Æacidarum,*
*Bellipotentes sunt magi', quam sapientipotentes:*

tamen hanc amphiboliam versus intelligere potuisset, *vincere te Romanos*, nihilo magis in se, quam in Romanos valere. Nam illa amphibolia, quæ Crœsum decepit, vel Chrysippum potuisset fallere. hæc vero ne Epicurum qui-
57 dem. Sed, quod caput est, cur isto modo jam oracula
117 Delphis non eduntur, non modo nostra ætate, sed jamdiu, jam ut nihil possit esse contemtius? Hoc loco cum urgentur, evanuisse, aiunt, vetustate vim loci ejus, unde anhelitus ille terræ fieret, quo Pythia mente incitata oracula ede-

17 *O sancte Apollo*] *O!* delendum putat Gruterus, omisit Davisius. bene. Ceterum nec *certum* satis concoquo, nec in altero versu *sæva*. pro *obsides* Mss. quidam *obtines*, ut et est apud Varr. de L. L. VI. p. 69.

18 *quæ ad dialecticum deferenda sint*] Sic pro *referenda* edidi e Mss. Pall. et Guelf. sic et Victorius et Davisius dedere. mox pro *est* leg. *esset*.

ret. De vino, aut salsamento putes loqui, quæ evanescunt
vetustate. de vi loci agitur, neque solum naturali, sed
etiam divina: quæ quo tandem modo evanuit? Vetustate,
inquies. Quæ vetustas est, quæ vim divinam conficere
possit? quid tam divinum autem, quam affiatus ex terra p. 133.
mentem ita movens, ut eam providam rerum futurarum a.
efficiat, ut ea non modo cernat multo ante, sed etiam nu-
mero, versuque pronuntiet? quando autem ista vis eva-
nuit? an postquam homines minus creduli esse cœperunt?
Demosthenes quidem, qui abhinc annos prope ccc fuit, 118
jam tum φιλιππίζειν Pythiam dicebat, [19] id est, quasi cum
Philippo facere. hoc autem eo spectabat, ut eam a Philippo
corruptam diceret. quo licet existimare, in aliis quoque ora-
culis Delphicis aliquid non sinceri fuisse. Sed nescio, quo-
modo isti philosophi, superstitiosi, et pæne fanatici, quid-
vis malle videntur, quam se non ineptos. Evanuisse ma-
vultis, et exstinctum esse id, quod, si umquam fuisset, certe
æternum esset, quam ea, quæ non sunt credenda, non cre-
dere.

Similis est error in somniis: quorum quidem defensio 58
repetita quam longe est? divinos animos censent esse no- 119
stros, eosque esse tractos extrinsecus, animorumque con-
sentientium multitudine completum esse mundum: hac igi-
tur mentis, et ipsius divinitate, et conjunctione cum ex-
ternis mentibus, cerni, quæ sint futura. Contrahi autem
animum Zeno, et quasi labi putat atque concidere, [20] et
ipsum esse dormire. Jam Pythagoras et Plato, locuple-
tissimi auctores, quo in somnis certiora videamus, præpara-
tos quodam cultu, atque victu proficisci ad dormiendum
jubent. faba quidem Pythagorei utique abstinuere: quasi
vero eo cibo mens, non venter infletur. Sed, nescio quo-
modo, nihil tam absurde dici potest, quod non dicatur ab
aliquo philosophorum. Utrum igitur censemus dormien- 120
tium animos per semet ipsos in somniando moveri, an, ut
Democritus censet, externa et adventicia visione pulsari? b.
sive enim sic est, sive illo modo, videri possunt permulta
somniantibus falsa pro veris. Nam et navigantibus moveri
videntur ea, quæ stant: et quodam obtutu oculorum duo
pro uno lucernæ lumina. Quid dicam, insanis, quid, ebriis
quam multa falsa videantur? quod si ejusmodi visis cre-
dendum non est, cur somniis credatur, nescio. nam tam
licet de his erroribus, si velis, quam de somniis disputare:
ut ea, quæ stant, si moveri videantur, terræ motum signi-
ficare dicas, aut repentinam aliquam fugam: gemino au-

19 *id est, quasi cum Philippo facere*] Hæc mihi glossam sapere visa sunt. idem visum Walkero V. doct.

20 *et ipsum esse dormire*] Id nihil aliud esse, quam dormire.

tem lucernæ lumine declarari, dissensionem ac seditionem
59 moveri. Jam ex insanorum, aut ebriorum visis innume-
121 rabilia conjectura trahi possunt, quæ futura videantur. Quis est enim, qui totum diem jaculans [21] non aliquando collimet? totas noctes dormimus; neque ulla fere est, qua non somniemus. et miramur, aliquando [22] id, quod somniarimus, evadere? quid est tam incertum, quam talorum jactus? tamen nemo est, quin sæpe jactans, Venerium jaciat aliquando, nonnumquam etiam iterum ac tertium. num igitur, ut inepti, [23] Veneris id fieri impulsu malumus, quam casu dicere? quod si ceteris temporibus, falsis visis credendum non est; non video, quid præcipui somnus habeat,
122 in quo valeant falsa pro veris. Quod si ita natura paratum esset, ut ea dormientes agerent, quæ somniarent: alligandi omnes essent, qui cubitum irent. majores enim, quam ulli insani, efficerent motus somniantes. Quod si insanorum visis fides non est habenda, quia falsa sunt; cur credatur somniantium visis, quæ multo etiam perturbatiora sunt, non intelligo. an, quod insani sua visa conjectori non narrant,
p. 134. narrant qui somniaverunt? Quæro etiam, si velim scribere
a. quid, aut legere, aut canere vel voce, vel fidibus, aut geometricum quiddam, aut physicum, aut dialecticum explicare, somniumne expectandum sit, an ars adhibenda, sine qua nihil earum rerum nec fieri, nec expediri potest? Atqui, ne si navigare quidem velim, ita gubernarem, ut somniaverim.
123 præsens enim pœna sit. Quî igitur convenit, ægros a conjectore somniorum potius, quam a medico petere medicinam? an Æsculapius, an Serapis potest nobis præscribere per somnium curationem valitudinis; Neptunus gubernantibus non potest? [24] et, sine medico medicinam dabit Minerva; Musæ scribendi, legendi, ceterarum artium scientiam somniantibus non dabunt? At si curatio daretur valitudinis, hæc quoque, quæ dixi, darentur. quæ quoniam non dantur, medicina non datur. qua sublata, tollitur omnis auctoritas
60 somniorum. Sed hæc quoque in promtu fuerint: nunc interiora videamus.

124 Aut enim divina vis quædam, consulens nobis, somniorum significationes facit: aut conjectores ex quadam convenientia et conjunctione naturæ, quam vocant συμπάθειαν,

21 *non aliquando collimet*] Sic Ms. Guelf. et alii, item edd. vett. Ven. 1494. Mediol. 1498. Ascens. &c. recte. male post inductum est *collineet*. mox edidi *t. n. dormimus*; *neque u. f. e. qua non somniemus*, ut conjecit legendum Muretus ediditque Lambinus. nam vulgatum: *totas noctes somniamus, neque u. f. e. qua non dormiamus*, ineptum est.

22 *id, quod somniarimus, evadere*] *evadere* nullo modo verum esse potest. Legendum *evenire*.

23 *Veneris id fieri impulsu*] Ms. Guelf. *V. id quidem f. i.*

24 *et sine medico*] Delevi *si*, quod in vulgatis additur: ita fit forma argumenti similis priori: *an Æsculapius* &c. et abfuit etiam a Ms. Davisii.

quid cuique rei conveniat, ex somniis, et quid quamque
rem sequatur, intelligunt: aut eorum neutrum est, sed quædam observatio constans atque diuturna est, cum quid visum secundum quietem sit, quid evenire, et quid sequi soleat. Primum igitur intelligendum est, nullam vim esse divinam effectricem somniorum. Atque illud quidem perspicuum est, nulla visa somniorum proficisci a numine deorum. nostra enim causa dii id facerent, ut providere futura
possemus. Quotus igitur est quisque, qui somniis pareat? qui 125
intelligat? qui meminerit? quam multi vero, qui contem- b.
nant, eamque superstitionem imbecilli animi atque anilis putent? quid est igitur, cur his hominibus consulens deus, somniis moneat eos, qui illa non modo cura, sed ne memoria quidem digna ducant? nec enim ignorare deus potest, qua mente quisque sit: nec frustra ac sine causa quid facere, dignum deo est: quod abhorret etiam ab hominis constantia. Ita si pleraque somnia aut ignorantur, aut negliguntur; aut nescit hoc deus, aut frustra somniorum significatione utitur. Sed horum neutrum in deum cadit. nihil igitur a deo som-
niis significari fatendum est. Illud etiam requiro, cur, si 61
deus ista visa nobis providendi causa dat, non vigilantibus 126
potius det, quam dormientibus. Sive enim externus, et adventicius pulsus animos dormientium commovet, sive per se ipsi animi moventur, sive quæ causa alia est, cur secundum quietem aliquid videre, audire, agere videamur, eadem causa vigilantibus esse poterat: idque si nostra causa dii secundum quietem facerent, vigilantibus idem facerent; præsertim cum Chrysippus, Academicos refellens, permulto clariora, et certiora esse dicat, quæ vigilantibus videantur, quam quæ somniantibus. Fuit igitur divina beneficentia dignius, cum consuleret nobis, clariora visa dare vigilantibus, quam obscuriora per somnium. quod quoniam non fit, som-
nia divina putanda non sunt. Jam vero quid opus est cir- 127
cuitione et amfractu, ut sit utendum interpretibus somniorum potius, [25] quam directo? deus si quidem nobis consulebat, *Hoc facito, Hoc ne feceris*, diceret? idque visum vi-
gilanti potius, quam dormienti daret? jam vero quis dicere p. 135.
audeat, vera omnia esse somnia? *Aliquot somnia vera*, in- a.
quit Ennius; *sed omnia non est necesse*. Quæ est tandem 62
ista distinctio? quæ vera, quæ falsa habet? et si vera a deo mittuntur, falsa unde nascuntur? nam si ea quoque divina, quid inconstantius deo? quid inscitius autem est, quam mentes mortalium falsis et mendacibus visis concitare? sin vera visa divina sunt; falsa autem et inania, humana: quæ est ista designandi licentia, ut hoc deus, hoc natura fecerit

25 *quam directo*] V. Clav. in h. v.

potius, quam aut omnia deus, quod negatis, aut omnia
natura? [26] quod quoniam istud negatis, hoc necessario con-
128 fitendum est. Naturam autem eam dico, [27] qua numquam
animus insistens, agitatione et motu esse vacuus potest. Is
cum languore corporis, nec membris uti, nec sensibus potest,
incidit in visa varia, et incerta ex reliquiis, ut ait Aristoteles,
inhærentibus earum rerum, quas vigilans gesserit, aut cogi-
tarit. quarum perturbatione mirabiles interdum exsistunt spe-
cies somniorum. Quæ si alia vera, alia falsa: qua nota in-
ternoscantur, scire sane velim. Si nulla est: quid istos in-
terpretes audiamus? sin quæpiam est, aveo audire, quæ sit.
63 Sed hærebunt. venit enim jam in contentionem, utrum sit
129 probabilius, deosne immortales, rerum omnium præstantia
excellentes, concursare omnium mortalium, qui ubique sunt,
non modo lectos, verum etiam grabatos, et, cum stertentes
aliquos viderint, objicere his visa quædam tortuosa et ob-
scura, quæ illi exterriti somnio ad conjectorem mane de-
ferant; an natura fieri, ut mobiliter animus agitatus, quod
vigilans viderit, dormiens videre videatur. utrum philosophia
dignius, sagarum superstitione ista interpretari, an explica-
tione naturæ? ut, si jam fieri possit conjectura vera som-
b. niorum, tamen isti, qui profitentur, eam facere non possint:
ex levissimo enim, et indoctissimo genere constant. Stoici
autem tui negant quemquam, nisi sapientem, divinum esse
130 posse. Chrysippus quidem divinationem definit his verbis,
Vim cognoscentem, et videntem, et explicantem signa, quæ
a diis hominibus portendantur: officium autem esse ejus,
prænoscere, dei erga homines mente qua sint, quidque si-
gnificent, quemadmodumque ea procurentur atque expien-
tur. Idemque somniorum conjectionem definit hoc modo,
Esse vim cernentem, et explanantem, quæ a diis hominibus
significentur in somnis. Quid ergo, ad hæc mediocri opus
est prudentia, an et ingenio præstanti, et eruditione per-
64 fecta? talem autem cognovimus neminem. Vide igitur,
131 ne, etiam si divinationem tibi esse concessero, quod num-
quam faciam, neminem tamen divinum reperire possimus.
Qualis autem ista mens est deorum, si neque ea nobis signi-
ficant in somnis, quæ ipsi per nos intelligamus: neque ea,
quorum interpretes habere possimus? similes enim sunt dii,
si ea nobis objiciunt, quorum nec scientiam, neque explana-
torem habeamus, tamquam si Pœni, aut Hispani in senatu
132 nostro loquerentur sine interprete. Jam vero quo pertinent
obscuritates, et ænigmata somniorum? intelligi enim a no-
bis dii velle debebant ea, quæ nostra causa nos monerent.

26 *quod q. istud negatis, hoc n. c. e.*] *hoc* delendum est. est enim in *quod*.

27 *qua numquam a. i.*] *numquam* referendum est ad *vacuus esse* potest.

Quid? poëta nemo, nemo physicus obscurus? [28] ille vero
nimis etiam obscurus Euphorion. at non Homerus. Uter 133
igitur melior? Valde Heraclitus obscurus: minime Demo- p. 136.
critus. num igitur conferendi? mea causa me mones, quod a.
non intelligam. Quid me igitur mones? ut si quis medicus
ægroto imperet, ut sumat

*Terrigenam, herbigradam, domi-portam, sanguine cassam,*

potius, quam hominum more, cochleam, [29] dicere. Nam Pacuvianus Amphio,

*Quadrupes tardigrada, agrestis, humilis, aspera,*
*Capite brevi, cervice anguina, adspectu truci,*
*Eviscerata, inanima, cum animali sono,*

cum dixisset obscurius, tum Attici respondent: non intelligimus, nisi aperte dixeris. At ille uno verbo, Testudo.
[30] Non potueras hoc igitur a principio, citharista, dicere? 65
Defert ad conjectorem quidam, somniasse se, ovum pendere
ex fascia lecti sui cubicularis. Est hoc in Chrysippi libro 134
somnium. Respondit conjector, thesaurum defossum esse sub lecto. fodit: invenit auri aliquantum, idque circumdatum argento. misit conjectori, quantulum visum est, de argento. Tum ille, Nihilne, inquit, de vitello? id enim ei ex ovo videbatur aurum declarasse; reliquum, argentum. Nemone igitur umquam alius ovum somniavit? cur ergo hic nescio qui thesaurum solus invenit? quam multi inopes, digni præsidio deorum, nullo somnio ad thesaurum reperiendum admonentur? quam autem ob causam tam est obscure admonitus, ut ex ovo nasceretur thesauri similitudo potius, quam aperte thesaurum quærere juberetur, sicut
aperte Simonides vetitus est navigare? Ergo obscura som- 135
nia, minime consentanea sunt majestati deorum. Ad 66
aperta et clara veniamus, quale est de illo interfecto a caupone Megaris: quale de Simonide, qui ab eo, quem humarat, vetitus est navigare: quale etiam de Alexandro: quod a te præteritum esse miror: qui, cum Ptolemæus, familiaris
ejus, in prœlio telo venenato ictus esset, eoque vulnere sum- b.
mo cum dolore moreretur; Alexander assidens, somno est consopitus. Tum secundum quietem visus ei dicitur draco is, quem mater Olympias alebat, radiculam ore ferre, et simul dicere, quo illa loci nasceretur, (neque is longe aberat ab eo loco) ejus autem esse vim tantam, ut Ptolemæum facile sanaret. Cum Alexander experrectus narrasset amicis somnium, emisisse, qui illam radiculam quærerent. qua inventa,

28 *ille vero n. e. o. Euph.*] i. e. quamquam clarus et nobilis poëta, tamen valde obscurus est.

29 *dicere*] Hoc verbum delendum esse, recte judicat Davisius.

30 *Non potueras hoc i.*] Immo *poteras.*

et Ptolemæus sanatus dicitur, et multi milites, qui erant eo-
136 dem genere teli vulnerati. Multa etiam sunt a te ex histo-
riis prolata somnia, matris Phalaridis, Cyri superioris, matris
Dionysii, Pœni Hamilcaris, Annibalis, P. Decii: pervulga-
tum jam illud de præsule: Gracchi etiam: et recens Cæ-
ciliæ, Balearici filiæ, somnium. [31] Sed hæc externa, ob
eamque causam ignota nobis sunt: nonnulla etiam ficta for-
tasse. quis enim auctor istorum? de nostris somniis quid
habemus dicere? tu de merso me, et equo ad ripam? ego
de Mario cum fascibus laureatis me in suum deduci jubente
67 monumentum? Omnium somniorum, Quinte, una ratio est.
quæ, per deos immortales! videamus, ne nostra supersti-
137 tione, et depravatione superetur. Quem enim tu Marium
visum a me putas? Speciem, credo, ejus, et imaginem, ut
Democrito videtur. Unde profectam imaginem? a corpo-
ribus enim solidis, et a certis figuris vult fluere imagines.
quod igitur Marii corpus erat? Ex eo, inquit, quod fuerat.
plena sunt imaginum omnia. ista igitur me imago Marii in
campum Atinatem persequebatur. nulla enim species cogi-
138 tari potest, nisi pulsu imaginum. Quid ergo? istæ ima-
p. 137. gines ita nobis dicto audientes sunt, ut simul atque velimus,
a accurrant? etiamne earum rerum, quæ nullæ sunt? quæ
est enim [32] forma tam invisitata, tam nulla, quam non sibi
ipse animus possit effingere? ut, quæ numquam vidimus,
ea tamen informata habeamus, oppidorum situs, hominum
139 figuras. Num igitur, cum aut muros Babylonis, aut Ho-
meri faciem cogito, imago illorum me aliqua pellit? Omnia
igitur, quæ volumus, nota nobis esse possunt. nihil est enim,
de quo cogitare nequeamus. Nullæ ergo imagines obrepunt
in animos dormientium extrinsecus, nec omnino fluunt illæ:
nec cognovi quemquam, qui majore auctoritate nihil diceret.
Animorum est ea vis, eaque natura, ut vigeant vigilantes,
nullo adventicio pulsu, sed suo motu, incredibili quadam cele-
ritate. Hi cum sustinentur membris, et corpore, et sensi-
bus, omnia certiora cernunt, cogitant, sentiunt. cum autem
hæc subtracta sunt, desertusque animus languore corporis,
tum agitatur ipse per sese. itaque in eo et formæ versantur,
140 et actiones: et multa audiri, multa dici videntur. Hæc sci-
licet [33] in imbecillo, remissoque animo, multa omnibus mo-
dis confusa, et variata versantur, maximeque reliquiæ earum
rerum moventur in animis, et agitantur, de quibus vigilantes
aut cogitavimus, aut egimus: ut mihi temporibus illis mul-

31 *Sed hæc externa*] At quædam ex iis sunt Romana. itaque aut addita sunt ab interpolatore, aut illud intelligendum de plerisque, ut si esset, hæc fere externa.

32 *forma tam invisitata*] Sic in Ms. Pal. reperit Gruterus, pro vulgato *inusitata*: illud h. l. aptius.

33 *in imbecillo r. animo*] Addidi *in* e Mss. apud Davis. et Guelf.

tum in animo Marius versabatur, recordanti, quam ille gra-
vem suum casum magno animo, quam constanti tulisset.
Hanc credo causam de illo somniandi fuisse. Tibi autem, 68
de me cum sollicitudine cogitanti, subito sum visus emersus
e flumine. inerant enim in utriusque nostrûm animis, vigilan-
tium cogitationum vestigia. At quædam adjuncta sunt: ut
mihi de monumento Marii; tibi, quod equus, in quo ego
vehebar, mecum una demersus rursus apparuit. An tu cen- 141
ses ullam anum tam deliram futuram fuisse, ut somniis cre- b.
deret, nisi ista casu nonnumquam, forte, temere concurre-
rent? Alexandro draco loqui visus est. Potest omnino hoc
esse falsum, potest verum: sed utrum sit, [34] non est mira-
bile. non enim audivit ille draconem loquentem, sed est visus
audire: et quidem, quo majus sit, cum radicem ore teneret,
locutus est. Sed nihil est magnum somnianti. Quæro au-
tem, cur Alexandro tam illustre somnium, tam certum, nec
huic eidem alias, nec multa ceteris. Mihi quidem, præter
hoc Marianum, nihil sane, quod meminerim. Frustra igitur
consumtæ tot noctes tam longa in ætate. Nunc quidem 142
propter intermissionem forensis operæ et lucubrationes de-
traxi, et meridiationes addidi, quibus uti antea non solebam:
nec tam multum dormiens, ullo somnio sum admonitus, tan-
tis præsertim de rebus: [35] nec mihi magis unquam videor,
quam cum aut in foro magistratus, aut in curia senatum vi-
deo, somniare.

Etenim (ex divisione hoc secundum est) quæ est continua- 69
tio conjunctioque naturæ (quam, ut dixi, vocant συμπάθειαν)
ejusmodi, ut thesaurus ex ovo intelligi debeat? nam medici
ex quibusdam rebus et advenientes, et crescentes morbos in-
telligunt: nonnullæ etiam valitudinis significationes, ut hoc
ipsum, *pleni enectine simus*, ex quodam genere somniorum
intelligi posse dicuntur. Thesaurus vero, et hereditas, et
honos, et victoria, et multa generis ejusdem, qua cum som-
niis naturali cognatione junguntur? Dicitur quidam, cum in 143
somnis complexu Venerio jungeretur, calculos ejecisse. video
sympathiam. visum est enim tale objectum dormienti, ut id,
quod evenit, naturæ vis, non opinio erroris effecerit. Quæ p. 138.
igitur natura obtulit illam speciem Simonidi, a qua vetaretur a.
navigare? aut quid naturæ copulatum habuit Alcibiadis,
quod scribitur, somnium? qui paullo ante interitum, visus
est in somnis amicæ esse amictus amiculo. Is cum esset
projectus inhumatus, ab omnibusque desertus jaceret: amica

34 *non est mirabile*] Sic edd. vett. at recentiores *esse*.

35 *nec mihi magis unquam*] Sic e Ms. Guelf. dedi pro vulgato *usquam*. idem e Mss. Davisius. Ceterum locus habet irrisionem in senatum et magistratus, quos non veros esse vult dicere, sed inanes species veri senatus, verorumque magistratuum.

corpus ejus texit suo pallio. Ergo hoc inerat in rebus futuris. et causas naturales habebat: an, et ut videretur, et ut
70 eveniret, casus effecit? Quid? ipsorum interpretum conje-
144 cturæ, nonne magis ingenia declarant eorum, quam vim consensumque naturæ? Cursor ad Olympia proficisci cogitans, visus est in somnis curru quadrigarum vehi. mane ad conjectorem. At ille, Vinces, inquit. id enim celeritas significat, et vis equorum. Post idem ad Antiphontem. Is autem, Vincare, inquit, necesse est. an non intelligis, quattuor ante te cucurrisse? Ecce alius cursor: (atque horum somniorum, et talium plenus est Chrysippi liber, plenus Antipatri.) Sed ad cursorem redeo. ad interpretem detulit, aquilam se in somnis visum esse factum. At ille, Vicisti. ista enim avi volat nulla vehementius. [36] Huic quidem Antipho, Baro, inquit, te victum esse non vides? ista enim avis insectans
145 alias aves et agitans, semper ipsa postrema est. Parere quædam matrona cupiens, dubitans essetne prægnans, visa est in quiete obsignatam habere naturam. retulit. Negavit, eam, quoniam obsignata fuisset, concipere potuisse. At alter, prægnantem esse dixit. nam inane obsignari nihil solere. Quæ est ista ars conjectoris, eludentis ingenio? an ea, quæ
b. dixi, et innumerabilia, quæ collecta habent Stoici, quidquam significant, nisi acumen hominum, ex similitudine aliqua, conjecturam modo huc, modo illuc ducentium? Medici signa quædam habent ex venis, et ex spiritu ægroti: multisque ex aliis futura præsentiunt. Gubernatores cum exsultantes loligines viderint, aut delphinos se in portum conjicientes, tempestatem significari putant. Hæc ratione explicari, et ad naturam facile revocari possunt: ea vero, quæ paullo ante dixi, nullo modo.

71 At enim observatio diuturna, (hæc enim pars una restat)
146 notandis rebus fecit artem. An tandem somnia observari possunt? quonam modo? sunt enim innumerabiles varietates. Nihil tam præpostere, tam incondite, tam monstruose cogitari potest, quod non possimus somniare. Quo modo igitur hæc infinita, et semper nova aut memoria complecti, aut observando notare possumus? Astrologi motus errantium stellarum notaverunt. inventus est enim ordo in iis stellis, qui non putabatur. Cedo tandem, qui sit ordo, aut quæ concursatio somniorum? quo modo autem distingui possunt vera somnia a falsis, cum eadem et aliis aliter evadant, et iisdem non semper eodem modo? ut mihi mirum videatur, cum mendaci homini, ne verum quidem dicenti, credere soleamus, quo modo isti, si somnium verum evasit

[36] *Huic quidem Antipho*] Sic in libro Guelf. recte pro vulgato *equidem* quod frustra defendit Davisius.

aliquod, non ex multis potius uni fidem derogant, quam ex uno innumerabilia confirmant.

Si igitur neque deus est effector somniorum, neque naturæ 147
societas ulla cum somniis, neque observatione inveniri potuit scientia: effectum est, ut nihil prorsus somniis tribuendum sit: præsertim cum illi ipsi, qui ea vident, nihil divinent; ii, qui interpretantur, conjecturam adhibeant, non naturam: casus autem innumerabilibus pæne sæculis in omnibus plura mirabilia, quam in somniorum visis effecerit: neque conje- p. 139.
ctura, quæ in varias partes duci potest, nonnumquam etiam a.
in contrarias, quidquam sit incertius. Explodatur hæc quo- 72
que somniorum divinatio pariter cum ceteris. nam ut vere 148
loquamur, superstitio fusa per gentes, oppressit omnium fere animos, atque hominum imbecillitatem occupavit. quod et in iis libris dictum est, qui sunt de natura deorum: et hac disputatione id maxime egimus. multum enim et nobismet ipsis, et nostris profuturi videbamur, si eam funditus sustulissemus. Nec vero (id enim diligenter intelligi volo) superstitione tollenda religio tollitur. Nam et, majorum instituta tueri sacris cæremoniisque retinendis, sapientis est: et esse præstantem aliquam, æternamque naturam, et eam suspiciendam, admirandamque hominum generi, pulcritudo mundi, ordoque rerum cœlestium cogit confiteri. Quamobrem, ut 149
religio propaganda etiam est, quæ est juncta cum cognitione naturæ: sic superstitionis stirpes omnes ejiciendæ. instat enim, et urget, et, quo te cumque verteris, persequitur; [37] sive tu vatem, sive tu omen audieris; sive immolaris, sive avem aspexeris; si Chaldæum, si haruspicem videris; si fulserit, si tonuerit, si tactum aliquid erit de cælo; si ostenti simile natum factumve quippiam; quorum necesse est plerumque aliquid eveniat: ut numquam liceat quieta mente consistere. Perfugium videtur omnium laborum, et sollici- 150
tudinum esse somnus. at ex eo ipso plurimæ curæ metusque nascuntur. qui quidem ipsi per se minus valerent, et magis contemnerentur, nisi somniorum patrocinium philosophi suscepissent, nec ii quidem contemtissimi, sed in primis acuti, b.
et consequentia, et repugnantia videntes: qui prope jam absoluti, et perfecti putantur. quorum licentiæ nisi Carneades restitisset, haud scio, an soli jam philosophi judicarentur. cum quibus omnis fere nobis disceptatio contentioque est, non quod eos maxime contemnamus; sed quod videntur acutissime sententias suas prudentissimeque defendere. Cum autem proprium sit Academiæ, judicium suum nullum interponere; ea probare, quæ simillima veri videantur; conferre

37 *sive tu vatem,—audieris*] Sc. forte in via occurrentem, et vesano clamore tibi vaticinia ingerentem. Totius hujus loci interpretationem dedit Bentleius in Friponnerie laique p. 92. s.

causas, et quid in quamque sententiam dici possit, expromere; nulla adhibita sua auctoritate, judicium audientium relinquere integrum ac liberum: tenebimus hanc consuetudinem a Socrate traditam: eaque inter nos, si tibi, Quinte frater, placebit, quam sæpissime utemur. Mihi vero, inquit ille, nihil potest esse jucundius. Quæ cum essent dicta, surreximus.

---

p. 140. a.

# M. TULLII CICERONIS

DE

# FATO

## LIBER SINGULARIS.

### ARGUMENTUM.

*Duæ erant apud veteres philosophos affines scholæ, de quibus magnis animorum motibus contendebatur; altera* περὶ εἱμαρμένης *i. e. de Fato; altera* περὶ δυνατῶν, *de eo, quod fieri potest. Prior ad mores referebatur quæstio, quod, si fatum est, nihilque in potestate nostra, nec laudationes justæ sunt, nec vituperationes, nec honores, nec supplicia: posterior autem ad Dialecticam pertinere putabatur.* (*vid. c.* 1. 17.) *Fuere autem duæ veterum Philosophorum sententiæ. una eorum, qui censerent. omnia ita fato fieri, ut id fatum vim necessitatis afferret; in qua sententia Democritus, Heraclitus, Empedocles, Aristoteles fuere: altera eorum, quibus visi sunt sine ullo fato esse animorum motus. Chrysippus autem Stoicus, tamquam arbiter honorarius inter Stoicos et Epicureos medium ferire voluit, et fatum ex aliqua parte, h. e. ita probavit, ut motus animorum necessitate liberaret c.* 17. *Jam quod hic locus conjunctus est cum eo, qui est de natura Deorum, et altero, de Divinatione; eum quoque pertractare ac illustrare litteris latinis suscepit. v. de Divin. I.* 1. *Duos autem ad minimum libros de hac quæstione scripsisse videtur doctis, quorum alterius pars ad nos, præter exordium primi, pervenerit. Ea versatur in refutandis quibusdam captiosis Stoicorum argumentis, quibus ad confirmandum fatum utebantur; quæ cum in ea parte explicata sint a Cicerone, quæ interiit, ea ex Plutarchi libello de Fato, qui ipse mancus ad nos pervenit, et in horum argumentorum commemoratione desinit, afferemus* (*T. II. f.* 574. *ed. Wechel.*) Κατὰ τῶν ἐναντίον, μάλιστα μὲν καὶ πρῶτον εἶναι δόξειεν, τὸ μηδὲν ἀναιτίως γίγνεσθαι, ἀλλὰ κατὰ προηγουμένας αἰτίας· δεύτερον δὲ, τὸ φύ-

*σει διοικεῖσθαι τόνδε τὸν κόσμον, σύμπνουν καὶ συμπαθῆ αὐτὸν αὐτῷ ὄντα· τρίτον δὲ, τὰ πρὸς τούτοις μαρτύρια μᾶλλον ἔοικεν εἶναι, μαντικὴ μὲν ἅπασιν ἀνθρώποις εὐδόκιμος ὡς ἀληθῶς θεῷ ὑπάρχουσα· ἡ δὲ τῶν σοφῶν πρὸς τὰ συμβαίνοντα εὐαρέστησις, ὡς πάντα κατὰ μοῖραν γιγνόμενα δεύτερα· τρίτον δὲ τὸ πολυθρύλλητον τοῦτο, ὅτι πᾶν ἀξίωμα ἢ ἀληθές ἐστιν, ἢ ψευδές. Et primum quidem argumentum, quod a causis rem quamque antecedentibus ducitur, distinctione causarum Chrysippea dissolvit, qua causas alias perfectas et principales, alias adjuvantes et proximas facit; quod omnia quidem antepositis causis fiant, verum non principalibus, quæ solæ absolutam necessitatem afferunt. c.* 17. *sq. Alterum argumentum, ab ipsa contagione rerum, hoc tollit, quod illam συμπάθειαν hoc tantum efficere ostendit, ut alii ad alia sint propensiores propter causas naturales et antecedentes, non autem, ut etiam voluntatum nostrarum atque appetitionum tales sint causæ. Nam et propensiones pæne tolli posse. c.* 4. 5. *Divinationem autem, a qua tertium argumentum ducitur, ostendit a nullis perceptis artis proficisci, adeoque totam esse inanem et fallacem. c.* 6. 7. *Quarto denique, quod ab illo Dialecticorum placito, arcessitur: omnem enunciationem esse vel veram vel falsam, duplici modo responderi posse putat: vel si cum Epicuro placitum illud Dialecticorum rejiciatur, quod se malle ait, quam, fato omnia fieri, concedere; vel cum Carneade defendas, esse posse quendam animi motum voluntarium, ad quem non requiratur causa externa, quod sit in nostra potestate, nobisque pareat, nec sine causa; ejus enim rei causam ipsam naturam esse. c.* 10. *sq. Rejicit in hac disputatione etiam illam concludendi rationem, quæ* ignava ratio *dicitur, quod ea omnis e vita tollitur actio; et quidem cum eo modo, quo Chrysippus solebat, qui ostendebat, si fatale esset, ex morbo aliquem convalescere, confatale esse, medicum ab ipso adhiberi; tum eo, quo Carneades, qui ex ea ratione consequi docebat, ut nihil sit in potestate nostra, quod falsum esse existimabat. c.* 12. *sq. Attingit tandem c.* 9. *etiam eam περὶ δυνατῶν controversiam, quæ inter Diodorum et Chrysippum erat: quorum ille contendebat, nihil esse possibile, nisi id quod fieret; alter autem, multa fieri posse, putabat, quæ non acciderent: in qua controversia constat, Ciceronem κατὰ Διόδωρον judicasse. v. Ep. ad Div. IX.* 4.

## *Deest principium.*

QUIA pertinet ad mores, [1] quod ἦθος illi vocant, nos eam 1
partem philosophiæ, de moribus appellare solemus: sed de- 1
cet augentem linguam Latinam, nominare moralem. explicandaque vis est, ratioque enuntiationum, quæ Græci ἀξιώματα vocant: quæ de re futura cum aliquid dicunt, deque eo, quod possit fieri, aut non possit, quam vim habeant, obscura quæstio est: quam περὶ δυνατῶν philosophi appellant:

1 *quod ἦθος illi vocant*] Variant hic libri. alii habent *quos ἤθη*, alii *quos ἦθος*, vulgata hoc seculo lectio fuit, *quod ἦθος*. Davisius dedit *quos ἦθος*, putabatque *quos* convenire verbo ἦθος, quo non minus mores exprimantur, quam plurali ἤθη. Sed id nihili est. Vera latinitas postulat *quod ἦθος*, idque nos servavimus. Si ἤθη verum esset, deberet esse *quæ ἤθη*.

[2] totaque est logicæ; quam rationem disserendi voco. Quod autem [3] in aliis libris feci, qui sunt de natura deorum: itemque in iis, quos de divinatione edidi, ut in utramque partem perpetua explicaretur oratio, quo facilius [4] id a quoque probaretur, quod cuique maxime probabile videretur, id in hac disputatione de fato, casus quidam, ne facerem, impedivit.
2 Nam cum essem in Puteolano, Hirtiusque noster, consul designatus, iisdem in locis, vir nobis amicissimus, et iis studiis, in quibus nos a pueritia viximus, deditus: multum una eramus; maxime nos quidem exquirentes ea consilia, quæ ad pacem, et ad concordiam civium pertinerent. cum enim omnes post interitum Cæsaris novarum perturbationum causæ quæri viderentur, hisque esse occurrendum putaremus: omnis fere nostra in iis deliberationibus consumebatur oratio; [5] idque et sæpe alias, et quodam liberiore, quam solebat,
b. et magis vacuo ab interventoribus die, cum ille ad me venisset, primo illa, quæ erant quotidiana, et quasi legitima nobis,
2 de pace, et de otio. Quibus actis, Quid ergo? inquit ille,
3 quoniam oratorias exercitationes non tu quidem, ut spero, reliquisti, sed certe philosophiam illis anteposuisti, possumne aliquid audire? Tu vero, inquam, vel audire, vel dicere. nec enim (quod recte existimas) oratoria illa studia deserui; quibus etiam te incendi, quamquam flagrantissimum acceperam: nec ea, quæ nunc tracto, minuunt, sed augent potius illam facultatem. nam cum hoc genere philosophiæ, quod nos sequimur, magnam habet orator societatem. subtilitatem enim ab Academia mutuatur, et ei vicissim reddit ubertatem orationis, et ornamenta dicendi. Quamobrem, inquam, quoniam utriusque studii nostra possessio est, hodie, utro frui malis, optio sit tua. Tum Hirtius, Gratissimum, inquit, et tuorum omnium simile. nihil enim umquam abnuit meo stu-
4 dio voluntas tua. Sed quoniam [6] rhetorica mihi nostra sat nota, teque in iis et audivimus sæpe, et audiemus, atque hanc Academicorum contra propositum disputandi consuetudinem indicant te suscepisse Tusculanæ disputationes; [7] ponere aliquid, ad quod audiam, si tibi non est molestum, volo. An mihi, inquam, potest quidquam esse molestum, quod tibi

2 *totaque est logicæ*] Sic edd. pr. idque restitui. Vulgatum *logice* verum esse non potest. Græce recte diceretur, quæstio tota est λογικὴ, ut et quidam libri habent. sed ei non convenit sequens, *quam r. d. voco:* nam hoc substantivum requirit.

3 *in aliis libris feci—itemque in iis*] *iis*, pro quo in libris vett. fere est *his* requirit *illis*, sicque legendum puto, nisi vero malis addere, *ut. ut, qui sunt de n. d.* sed illud melius.

4 *id a quoque pr. quod cuique*] Alterum *cuique* est paullo durius: leniusque foret, *quod ei.* nec tamen aliquid mutandum puto.

5 *idque et sæpe alias—primo illa* &c.] Non bene cohæret oratio.

6 *rhetorica nostra*] Mss. quidam *vestra*, quod prætulit Davisius. *nostra* potuit dicere, quia a Cicerone didicerat.

7 *ponere aliquid*] Quidam libri habent *proponere:* illud melius et in hac re usitatius. v. Clav. in *ponere.*

gratum futurum sit? sed ita audies, ut Romanum hominem,
ut timide ingredientem ad hoc genus disputandi, ut longo
intervallo hæc studia repetentem. Ita, inquit, audiam te
disputantem; ut ea lego, quæ scripsisti. proinde ordire. p. 141.
[8] *Multa hic desunt.* a.

Consideramus hic: quorum in aliis, [9] ut in Antipatro poëta, 3
ut in brumali die natis, ut in simul ægrotantibus fratribus, 5
ut in urina, ut in unguibus, ut in reliquis ejusmodi, naturæ
contagio valet: quam ego non tollo: vis est nulla fatalis, in
aliis autem fortuita quædam esse possunt, ut in illo nau-
frago, ut in Icadio, ut in Daphita. Quædam etiam Posido-
nius (pace magistri dixerim) comminisci videtur. Sunt, in-
quam, quidem absurda. Quid enim? si Daphitæ fatum fuit
de equo cadere, atque ita perire? ex hocne equo, [10] qui, cum
equus non esset, nomen habebat alienum? aut Philippus
hasce [11] in capulo quadrigulas vitare monebatur? quasi vero
capulo sit occisus. Quid autem magnum, et naufragum il-
lum sine nomine in rivo esse lapsum? quamquam huic qui-
dem hic scribit prædictum, in aqua esse pereundum. Ne
hercule Icadii quidem prædonis video fatum ullum. nihil
enim scribit ei prædictum. Quid mirum igitur, ex spelunca 6
saxum in crura ejus incidisse? puto enim, etiam si Icadius
tum in spelunca non fuisset, saxum tamen illud casurum fu-
isse. Nam aut nihil est omnino fortuitum, aut hoc ipsum
potuit evenire fortuna. Quæro igitur, (atque hoc late pate-
bit) si fati omnino nullum nomen, nulla natura, nulla vis
esset, et forte, temere, casu, aut pleraque fierent, aut omnia:
num aliter, ac nunc eveniunt, evenirent? quid ergo attinet
inculcare fatum, cum sine fato ratio omnium rerum ad natu-
ram, fortunamve referatur? b.

Sed Posidonium, sicut æquum est, cum bona gratia di- 4
mittamus: ad Chrysippi laqueos revertamur. Cui primum 7
quidem de ipsa rerum contagione respondeamus: reliqua
postea persequemur. Inter locorum naturas quantum inter-
sit, videmus: alios esse salubres, alios pestilentes: [12] in aliis
esse pituitosos, et quasi redundantes, in aliis exsiccatos, at-
que aridos: multaque sunt alia, quæ inter locum, et locum
plurimum differunt. Athenis tenue cælum, ex quo acutiores
etiam putantur Attici: crassum Thebis; itaque pingues The-

8 *Multa h. d.*] In margine Ms. cujus excerpta sunt in ed. Lamb. scriptum fuit: *hic deest pagina.*

9 *ut in Antipatro* &c.] De his dixerat in iis, quæ exciderunt.

10 *qui cum equus non esset*] Sc. mons, qui *equus* dicebatur, ex quo præcipitatus est Daphita, cui oraculo dictum erat, eum ex equo lapsurum et periturum.

11 *in capulo quadrigulas*] Cælatas in capulo gladii, quo interfectus est. jussus autem erat oraculo cavere *ἅρμα*, quadrigas. Ælian. V. H. III, 45.

12 *in aliis esse pituitosos*] Homines, qui in iis essent, solere esse pituitosos.

bani, et valentes. Tamen neque illud tenue cælum efficiet, ut aut Zenonem quis, aut Arcesilam, aut Theophrastum audiat; neque crassum, [13] ut Nemea potius, quam Isthmo vi-
8 ctoriam petat. [14] Dijunge longius. quid enim? loci natura afferre potest, ut [15] in porticu Pompeii potius, quam in campo ambulemus? tecum, quam cum alio? Idibus potius, quam Kalendis? Ut igitur ad quasdam res natura loci pertinet aliquid, ad quasdam autem nihil: sic affectio astrorum valeat, si vis, ad quasdam res; ad omnes certe non valebit. At enim quoniam in naturis hominum dissimilitudines sunt, ut alios dulcia, alios subamara delectent; alii libidinosi, alii iracundi, aut crudeles, aut superbi sint; alii talibus vitiis abhorreant, quoniam igitur, inquit, tantum natura a natura distat, quid mirum est, has dissimilitudines ex differentibus causis esse
5 factas? Hæc disserens, qua de re agatur, et in quo causa
9 consistat, non videt. Non enim, si alii ad alia propensiores sint propter causas naturales, [16] et antecedentes, idcirco etiam nostrarum voluntatum atque appetitionum sunt causæ natu-
p. 142. rales et antecedentes. nam nihil esset in nostra potestate, si
a. res ita se haberet. nunc vero fatemur, acuti hebetesne; valentes imbecilline simus, non esse id in nobis. Qui autem ex eo cogi putat, ne ut sedeamus quidem, aut ambulemus, voluntatis esse; is non videt, [17] quæ quamque rem res consequatur. Ut enim et ingeniosi et tardi ita nascantur antecedentibus causis, itemque valentes, et imbecilli: non sequitur tamen, ut etiam sedere, et ambulare, et rem agere ali-
10 quam, principalibus causis definitum et constitutum sit. Stilponem, Megareum philosophum, acutum sane hominem, et probatum temporibus illis accepimus. Hunc scribunt ipsius familiares et ebriosum, et mulierosum fuisse: neque hoc scribunt vituperantes, sed potius ad laudem. vitiosam enim naturam ab eo sic edomitam et compressam esse doctrina, ut nemo umquam vinolentum illum, nemo in eo libidinis vestigium viderit. Quid? Socratem nonne legimus, quemadmodum notarit Zopyrus, physiognomon, qui se profitebatur hominum mores naturasque ex corpore, oculis, vultu, fronte pernoscere? stupidum esse Socratem dixit, et bardum, quod jugula concava non haberet: obstructas eas partes, et obturatas esse dicebat; addidit etiam, mulierosum: in quo Alci-
11 biades cachinnum dicitur sustulisse. Sed hæc ex naturalibus causis vitia nasci possunt: exstirpari autem et funditus tolli,

13 *ut Nemea potius*] Sc. quia propinquior quam Isthmus.

14 *Dijunge longius*] Sc. loca, quam Nemea et Isthmus dijuncta sunt.

15 *in porticu Pompeii*] Plures porticus magnificas struxerat Pompeius v. de Offic. II, 17. h. l. Turnebus intelligit eam, quæ ad theatrum ejus erat.

16 *et antecedentes*] Quæ vi sua efficiant rem.

17 *quæ quamque rem res consequatur*] Sic Mss. Davis. etiam Guelf. et in m. ed. Lamb. edd. pr. ut Ven. 1471. 1494. &c. vulgo *rem* omittitur.

ut is ipse, qui ad ea propensus fuerit, a tantis vitiis avocetur,
non est id positum in naturalibus causis, sed in voluntate,
studio, disciplina. quæ tolluntur omnia, si vis, et natura fati
ex divinationis ratione firmabitur. Etenim si est divinatio, 6
qualibusnam a perceptis artis proficiscitur? percepta appello,
quæ dicuntur Græce θεωρήματα. Non enim credo, nullo per- b.
cepto aut ceteros artifices versari in suo munere, aut eos, qui
divinatione utantur, futura prædicere. Sunt igitur astrologo- 12
rum percepta hujusmodi. Si quis, verbi causa, oriente Cani-
cula natus est, is in mari non morietur. Vigila, Chrysippe,
ne tuam causam, in qua tibi cum Diodoro, valente dialectico,
magna luctatio est, deseras. Si enim verum est, quod ita
connectitur, Si quis oriente Canicula natus est, in mari non
morietur: illud quoque verum est, Si Fabius oriente Canicula
natus est, Fabius in mari non morietur. Pugnant ergo hæc
inter se, Fabium oriente canicula natum esse, et in mari Fa-
bium moriturum: et quoniam certum in Fabio ponitur, or-
tum esse eum Canicula oriente; hæc quoque pugnant, et
esse Fabium, et in mari moriturum. Ergo hæc quoque con-
junctio est ex repugnantibus, et est Fabius, et in mari Fabius
morietur: quod ut propositum est, ne fieri quidem potest.
Ergo illud, Morietur in mari Fabius, ex eo genere est, quod
fieri non potest. Omne igitur, quod falsum dicitur in futuro,
id fieri non potest. At hoc, Chrysippe, minime vis: maxi- 7
meque tibi de hoc ipso cum Diodoro certamen est. ille enim 13
id solum fieri posse dicit, quod aut sit verum, aut futurum sit
verum: et, quidquid futurum sit, id dicit fieri necesse esse,
et, quidquid non sit futurum, id negat fieri posse. Tu, et
quæ non sint futura, posse fieri dicis, ut frangi hanc gem-
mam, etiam si id numquam futurum sit: neque necesse fu-
isse Cypselum regnare Corinthi, quamquam id millesimo
ante anno Apollinis oraculo editum esset. At si ista compro-
babis divina prædicta; et quæ falsa in futuris dicentur, in his
habemus, ut ea fieri non possint: ut, si dicatur, Africanum p. 143.
Karthagine potiturum: et si vere dicatur de futuro, idque ita a.
futurum sit, dicas esse necessarium. quæ est tota Diodori
vobis inimica sententia. Etenim si illud vere connectitur, 14
Si oriente Canicula natus es, in mari non morieris: primum-
que quod in connexo, Natus es oriente Canicula, necessari-
um est: (omnia enim vera in præteritis, necessaria sunt, ut
Chrysippo placet, dissentienti a magistro Cleanthe, quia sunt
immutabilia, nec in falsum e vero præterita possunt converti:
si igitur, quod primum in connexo est, necessarium est: fit
etiam, quod sequitur, necessarium. Quamquam hoc Chry-
sippo non videtur valere in omnibus. Sed tamen, si natura-
lis est causa, cur in mari Fabius non moriatur, in mari Fa- 8
bius mori non potest. Hoc loco Chrysippus æstuans, falli 15

sperat Chaldæos, ceterosque divinos, neque eos usuros esse conjunctionibus, ut in sua percepta pronuntient, Si quis natus est oriente Canicula, is in mari non morietur: sed potius ita dicant, Non et natus est quis oriente Canicula, [18] et is in mari morietur. O licentiam jocularem! [19] ne ipse incidat in Diodorum, docet Chaldæos, quo pacto eos exponere percepta oporteat. Quæro enim, si Chaldæi ita loquantur, [20] ut negationes infinitarum conjunctionum potius, quam infinita connexa ponant: cur idem medici, cur geometræ, cur reliqui facere non possint? Medicus in primis, quod erit ei perspectum in arte, non ita proponet: Si cui venæ sic moventur, is habet febrem: sed potius illo modo, Non ei venæ sic moventur, et febrem is non habet. itemque geometres non ita dicet, In sphæra maximi orbes, medii inter se dividuntur: sed potius illo modo, Non et sunt in sphæra maximi orbes,
16 et hi non medii inter se dividuntur. Quid est, quod non
b. possit isto modo ex connexo transferri ad conjunctionum negationem? Et quidem aliis modis easdem res efferre possumus. Modo dixi, In sphæra maximi orbes, medii inter se dividuntur: possum dicere, Si in sphæra maximi orbes erunt; possum dicere, Quia in sphæra maximi orbes erunt. Multa genera sunt enuntiandi, nec ullum distortius, quam hoc, quo Chrysippus sperat Chaldæos contentos Stoicorum causa fore. Illorum tamen nemo ita loquitur: majus est enim, has contortiones orationis, quam signorum ortus obitusque perdiscere.

9 Sed ad illam Diodori contentionem, quam περὶ δυνατῶν ap-
17 pellant, revertamur: in qua, quid valeat id, quod fieri possit, anquiritur. Placet igitur Diodoro, id solum fieri posse, quod aut verum sit, aut verum futurum sit. Qui locus attingit hanc quæstionem, Nihil fieri, quod non necesse fuerit: et, Quidquid fieri possit, id aut esse jam, aut futurum esse: nec magis commutari ex veris in falsa ea posse, quæ futura sunt, quam ea, quæ facta sunt: sed in factis immutabilitatem apparere; in futuris quibusdam, quia non apparent, ne inesse quidem videri: ut in eo, qui mortifero morbo urgeatur, verum sit, Hic morietur hoc morbo: at hoc idem si vere dicatur in eo, in quo vis morbi tanta non appareat, nihilo minus futurum sit. Ita fit, ut commutatio ex vero in falsum ne in futuro quidem ulla fieri possit. Nam, Morietur Scipio, talem vim habet, ut, quamquam de futuro dicitur, tamen [21] ut id

18 *et is in mari m.*] *is* non placet. aut delendum est, aut legendum *idem*. paullo post tamen eadem forma est: *et febrem is non habet.*

19 *ne ipse incidat in Diodorum*] i. e. in Diodori rationem et sententiam, contra quam disputat.

20 *ut negationes infinitarum conjunctionum potius* &c.] *infinitæ conjunctiones* sunt, quæ post *infinita connexa* dicuntur: eæ negationes sunt, quando sic præponitur negatio, ut in exemplo allato: *non et natus est quis* &c.

21 *ut id non possit converti in f.*] Mss.

non possit converti in falsum. de homine enim dicitur, cui
necesse est mori. Sic si diceretur, Morietur noctu in cubi- 18
culo suo Scipio vi oppressus; vere diceretur. id enim fore
diceretur, quod esset futurum: futurum autem fuisse, ex eo, p. 144.
quia factum est, intelligi debet. nec magis erat verum, Mo- a.
rietur Scipio, quam, Morietur illo modo: nec minus necesse
mori Scipionem, quam illo modo mori: nec magis immuta-
bile ex vero in falsum, Necatus est Scipio, quam Necabitur
Scipio: nec, cum hæc ita sint, est causa, cur Epicurus fatum
extimescat, et ab atomis petat præsidium, easque de via de-
ducat, et uno tempore suscipiat res duas inenodabiles; unam,
ut sine causa fiat aliquid, ex quo exsistet, ut de nihilo quip-
piam fiat, quod nec ipsi, nec cuiquam physico placet; alte-
ram, ut, cum duo individua per inanitatem ferantur, alterum e
regione moveatur, alterum declinet. Licet enim Epicuro, 19
concedenti, omne enuntiatum aut verum, aut falsum esse, non
vereri, ne omnia fato fieri sit necesse: non enim æternis cau-
sis, naturæ necessitate manantibus, verum est id, quod ita
enuntiatur: Descendit in Academiam Carneades: nec tamen
sine causis: sed interest inter causas fortuito antegressas, et
inter causas cohibentes in se efficientiam naturalem. Ita et
semper verum fuit, Morietur Epicurus, cum duo et septua-
ginta annos vixerit, [22] Archonte Pytharato; neque tamen
erant causæ fatales, cur ita accideret: sed, quod ita ceci-
disset, certe casurum, sicut cecidit, fuit. Nec ii, qui dicunt 20
immutabilia esse, quæ futura sint, nec posse verum futurum
converti in falsum, fati necessitatem confirmant, sed verbo-
rum vim interpretantur. At, qui introducunt causarum se-
riem sempiternam, ii mentem hominis voluntate libera spo-
liatam, necessitate fati devinciunt. Sed hæc hactenus. Alia 10
videamus.

Concludit enim Chrysippus hoc modo, Si est motus sine
causa, non omnis enuntiatio, quod ἀξίωμα dialectici appellant,
aut vera, aut falsa erit. causas enim efficientes quod non ha- b.
bebit, id nec verum, nec falsum erit. omnis autem enuntiatio,
aut vera aut falsa est. motus ergo sine causa nullus est. Quod 21
si ita est, omnia, quæ fiunt, causis fiunt antegressis. id si ita
est, omnia fato fiunt. efficitur igitur, fato fieri, quæcumque
fiant. Hic primum si mihi libeat assentiri Epicuro, et ne-
gare omnem enuntiationem aut veram esse, aut falsam: eam
plagam potius accipiam, quam fato omnia fieri comprobem.
illa enim sententia aliquid habet disputationis, hæc vero non

etiam Guelf. fere et in m. ed. Lamb. habent *convertere*, quod et recepit Davisius. Sane *convertere* dicitur pro *converti*, intell. *se*. sed h. l. non aptum videtur.

22 *Archonte Pytharato*] Edidi *Pytharato* pro *Pitharato*, quia sic est apud Diogenem Laert. X, 15. et in numo argenteo, item in edd. vett. ut Ven. 1494. Mediol. Asc.

est tolerabilis. Itaque contendit omnes nervos Chrysippus,
ut persuadeat, omne ἀξίωμα aut verum esse, aut falsum. Ut
enim Epicurus veretur, ne, si hoc concesserit, concedendum
sit, fato fieri, quæcumque fiant: (si enim alterutrum ex æter-
nitate verum sit, esse id etiam certum : et, si certum, etiam
necessarium : ita et necessitatem, et fatum confirmari putat)
sic Chrysippus metuit, ne, si non obtinuerit, omne, quod
enuntietur, aut verum esse, aut falsum, [23] non teneat, omnia
22 fato fieri, et ex causis æternis rerum futurarum. Sed Epicu-
rus declinatione atomi vitari fati necessitatem putat. Itaque
tertius quidam motus oritur [24] extra pondus et plagam, cum
declinat atomus intervallo minimo. id appellat ἐλάχιστον.
Quam declinationem sine causa fieri si minus verbis, re cogi-
tur confiteri. non enim atomus ab atomo pulsa declinat.
nam quî potest pelli alia ab alia, si gravitate feruntur ad per-
pendiculum [25] corpora individua, rectis lineis, ut Epicuro
placet? sequitur enim, ut, si alia ab alia numquam depella-
tur, ne contingat quidem alia aliam. ex quo efficitur, [26] ut jam
23 si sit atomus, eaque declinet, declinare sine causa. Hanc
p. 145. rationem Epicurus induxit ob eam rem, quod veritus est, ne,
a. si semper atomus gravitate ferretur naturali, ac necessaria,
nihil liberum nobis esset, cum ita moveretur animus, ut ato-
morum motu cogeretur. Hinc Democritus, auctor atomo-
rum, accipere maluit, necessitate omnia fieri, quam a corpo-
11 ribus individuis naturales motus avellere. Acutius Carneades,
qui docebat, posse Epicureos suam causam sine hac com-
menticia declinatione defendere. nam cum doceret, esse posse
quendam animi motum voluntarium, id fuit defendi melius,
quam introducere declinationem, cujus præsertim causam
[27] reperire non possent. quo defenso, facile Chrysippo pos-
sent resistere. Cum enim concessissent, motum nullum esse
sine causa, non concederent, omnia, quæ fierent, fieri causis
antecedentibus. voluntatis enim nostræ non esse causas ex-
24 ternas et antecedentes. Communi igitur consuetudine ser-
monis abutimur, cum ita dicimus, velle aliquid quempiam
aut nolle sine causa. ita enim dicimus, sine causa, ut dica-

23 *non teneat, omnia f. f.*] In hoc loco variant libri scr. et edd. quod ipse edidi cum P. Victorio, consentit rei et latinitati : quod et vidit Davisius, qui pariter sic edidit. Sic habuit Ms. in m. ed. L. In edd. recentioribus additur *possint*, quod nec constructio orationis patitur.

24 *extra pondus et plagam*] i. e. aberrans a perpendiculo, quo feruntur atomi nisu suo.

25 *corpora individua*] Hoc suspectum est Davisio, jure.

26 *ut jam si sit atomus*] Hæsit hic primus Manutius, voluitque *si* deleri. Oliveto idem placuit, qui et ab Ascensiana abesse dicit, sc. secunda. nam in prima est ut in superioribus. sed sine ea particula non constat ratio. Ceterum τῷ *ut* non consentit *declinare*, legendumque est *declinet*. omnino locus in libris est vitiosus.

27 *reperire non possent*] Sic Ms. Guelf. non *possunt*, ut est vulgo. nec aliter postulat latinitas.

mus, sine externa, et antecedenti causa, non sine aliqua. Ut
cum vas inane dicimus, non ita loquimur, ut physici, quibus
inane esse nihil placet: sed ita, ut, verbi causa, sine aqua,
sine vino, sine oleo vas esse dicamus: sic, cum sine causa
animum moveri dicimus, sine antecedente et externa causa
moveri, non omnino sine causa, dicimus. De ipsa atomo dici
potest, cum per inane moveatur gravitate et pondere, sine
causa moveri, quia nulla causa accedat extrinsecus. Rursus 25
autem, [28] ne omnes a physicis irrideamur, si dicamus, quid-
quam fieri sine causa, distinguendum est, et ita dicendum,
ipsius individui hanc esse naturam, ut pondere et gravitate b.
moveatur, eamque ipsam esse causam, cur ita feratur. Simi-
liter ad animorum motus voluntarios, non est requirenda ex-
terna causa. [29] motus enim voluntarius eam naturam [30] in se
ipse continet, ut sit in nostra potestate, nobisque pareat: nec
id sine causa. ejus enim rei causa, ipsa natura est. Quod 26
cum ita sit, quid est, cur non omnis pronuntiatio aut vera,
aut falsa sit, nisi concesserimus fato fieri quæcumque fiant?
quia futura vera, inquit, non possunt esse ea, quæ causas,
cur futura sint, non habent: habeant igitur causas necesse
est, ut ea, quæ vera sunt, ita cum evenerint, fato evenerint.
Confectum negotium, si quidem tibi concedendum est, aut 12
fato omnia fieri; aut quidquam posse fieri sine causa. An 27
aliter hæc enuntiatio vera esse non potest, Capiet Numan-
tiam Scipio, nisi ex æternitate causa causam serens hoc erit
effectura? An hoc falsum potuisset esse, si esset sexcentis
sæculis ante dictum? et, si tum non esset vera hæc enuntia-
tio, Capiet Numantiam Scipio: ne illa quidem eversa vera
est hæc enuntiatio, Capiet Numantiam Scipio. Potest igi-
tur quidquam factum esse, quod non verum fuerit futurum
esse? nam ut præterita ea vera dicimus, quorum superiore
tempore [31] vera fuerit instantia: sic futura, quorum conse-
quenti tempore vera erit instantia, ea vera dicemus. Nec si 28
omne enuntiatum aut verum, aut falsum est, sequitur illico,
esse causas immutabiles, easque æternas, quæ prohibeant
quidquam secus cadere, atque casurum sit. fortuitæ sunt
causæ, quæ efficiant, ut vere dicantur, quæ ita dicentur, Ve-
niet Cato in senatum, non inclusæ in rerum natura, atque
mundo. Et tamen tam est immutabile venturum, cum est
verum, quam venisse: nec ob eam causam fatum, aut ne-

28 *ne omnes a physicis irrideamur*] *omnes* ineptum est h. l. nec melius alterum, quod in edd. vett. reperi *omnes physici*. Puto Ciceronem scripsisse, *ne omnino a physicis irr.*

29 *motus enim voluntarius—sine causa*] Hæc absunt a Ms. Guelf.

30 *in se ipse continet*] Sic Ms. Guelf. et alii, item edd. vett. vulgo male *ipso*.

31 *vera fuerit instantia*] Sic ex ed. Ven. 1471. bene Dav. edidit pro vulgato *fuerint*, similiterque mox *vera erit instantia*, quem nos secuti sumus. nam vulgatum latinum non est: deberet esse, *quæ sup. t. vera*, (aut *vere*), *fuerint instantia*.

p. 146. cessitas extimescenda est. Etenim erit confiteri necesse, si
a. hæc enuntiatio, Veniet in Tusculanum Hortensius, [32] vera non
est: sequitur, ut falsa sit. quorum isti neutrum volunt. quod
fieri non potest.

Nec nos impediet illa ignava ratio, quæ dicitur. appellatur
enim quidam a philosophis ἀργὸς λόγος, cui si pareamus, nihil
omnino agamus in vita. Sic enim interrogant: Si fatum tibi
est, ex hoc morbo convalescere; sive medicum adhibueris,
29 sive non, convalesces. Item, Si fatum tibi est, ex hoc morbo
non convalescere; sive tu medicum adhibueris, sive non,
non convalesces. et alterutrum fatum est. medicum ergo ad-
13 hibere nihil attinet. Recte genus hoc interrogationis igna-
vum, atque iners nominatum est, quod eadem ratione omnis
e vita tolletur actio. Licet etiam immutare, ut fati nomen
ne adjungas, et eandem tamen teneas sententiam, hoc modo:
Si ex æternitate verum hoc fuit, Ex isto morbo convalesces;
sive adhibueris medicum, sive non, convalesces. Itemque, Si
ex æternitate hoc falsum fuit, Ex isto morbo (non) conva-
lesces; sive adhibueris medicum, sive non adhibueris, non
30 convalesces: deinde cetera. Hæc ratio a Chrysippo reprehen-
ditur. Quædam enim sunt, inquit, in rebus simplicia, quæ-
dam copulata. Simplex est, Morietur eo die Socrates. Huic,
sive quid fecerit, sive non fecerit, finitus est moriendi dies.
At si ita fatum sit, Nascetur Œdipus Laio: non poterit dici,
sive fuerit Laius cum muliere, sive non fuerit; copulata enim
res est, et confatalis. sic enim appellat: quia ita fatum sit, et
concubiturum cum uxore Laium, et ex ea Œdipum procrea-
turum: Ut si esset dictum, Luctabitur Olympiis Milo; et
b. referret aliquis, Ergo, sive habuerit adversarium, sive non
habuerit, luctabitur: erraret. est enim copulatum, Luctabi-
tur, quia sine adversario nulla luctatio est. Omnes igitur
istius generis captiones eodem modo refelluntur: Sive tu
adhibueris medicum, sive non adhibueris, convalesces: capti-
osum. tam enim est fatale, medicum adhibere, quam conva-
lescere. Hæc ut dixi, confatalia ille appellat.

14 Carneades hoc totum genus non [33] probabat, et nimis in-
31 considerate concludi hanc rationem putabat. itaque premebat
alio modo, nec ullam adhibebat calumniam: cujus erat hæc
conclusio. Si omnia antecedentibus causis fiunt, omnia na-
turali colligatione conserte contexteque fiunt. quod si ita est,
omnia necessitas efficit. Id si verum est, nihil est in nostra
potestate. est autem aliquid in nostra potestate. [34] At, si

32 *vera non est—ut falsa sit*] Edd. et scr. fere habent *verum* et *falsum*. Davisiani autem libri habebant, quod edidimus.

33 *probabat*] Ms. Guelf. *probat*, ut et edidit Davisius tacite, et male: sequitur enim *putabat* &c.

34 *At, si omnia f. f.*] *At* habent Ms. Guelf. et alii apud Davisium, item edd. Ven. 1494. Mediol. Asc. &c. idque res postulat. Vulgo est *Ac*.

omnia fato fiunt, omnia causis antecedentibus fiunt. non igi-
tur fato fiunt, quæcumque fiunt. Hoc arctius adstringi ratio 32
non potest. Nam siquis velit idem referre, atque ita dicere :
Si omne futurum, ex æternitate verum est, ut ita certe eve-
niat, quemadmodum sit futurum, omnia necesse est colliga-
tione naturali conserte contexteque fieri : nihil dicat. mul-
tum enim differt, utrum causa naturalis ex æternitate, futura
vera efficiat, an etiam sine æternitate naturali, futura quæ
sint, ea vera [35] esse possint intelligi. Itaque dicebat Carnea-
des, ne Apollinem quidem futura posse dicere, nisi ea, quo-
rum causas natura ita contineret, ut ea fieri necesse esset.
Quid enim spectans deus ipse diceret, Marcellum eum, qui 33
ter consul fuit, in mari esse periturum ? erat quidem hoc ve-
rum ex æternitate, sed causas id efficientes non habebat. ita p. 147.
ne præterita quidem ea, quorum nulla signa, tamquam vesti- a.
gia, exstarent, Apollini nota esse censebat : quo minus futu-
ra. causis enim efficientibus quamque rem cognitis, posse
denique sciri, quid futurum esset. ergo nec de Œpidode po-
tuisse Apollinem prædicere, nullis in rerum natura [36] causis
præpositis, cur ab eo patrem interfici necesse esset : nec
quidquam hujusmodi. Quocirca si Stoicis, qui omnia fato 15
fieri dicunt, consentaneum est, hujusmodi oracula, ceteraque,
quæ ad divinationem pertinent, comprobare : iis autem, qui,
quæ futura sunt, ea vera esse ex æternitate dicunt, non idem
dicendum est : vide, ne non eadem sit illorum causa et Stoi-
corum. hi enim urgentur angustius ; illorum ratio soluta ac
libera est. Quod si concedatur, nihil posse evenire, nisi 34
causa antecedente : quid proficiatur, si ea causa non [37] ex
æternis causis apta dicatur ? causa autem ea est, quæ id effi-
cit, cujus est causa ; ut vulnus, mortis ; cruditas, morbi ;
ignis, ardoris. Itaque non sic causa intelligi debet, ut, quod
cuique antecedat, id ei causa sit, sed quod cuique efficienter
antecedat : nec, quod in campum descenderim, id fuisse cau-
sæ, cur pila luderem : nec Hecubam causam interitus fuisse
Trojanis, quod Alexandrum genuerit : nec Tyndareum Aga-
memnoni, quod Clytæmnestram. hoc enim modo viator quo-
que bene vestitus [38] causa grassatori fuisse dicetur, cur ab eo
spoliaretur. Ex hoc genere illud est Ennii, 35

*Utinam ne in nemore Pelio securibus*
*Cæsa, cecidisset abiegna ad terram trabes !*

35 *esse*] Mihi suspectum est, malimque deleri.

36 *causis præpositis*] Malim *propositis*. item infra c. 18. init. sed tamen et *causæ antepositæ* sunt c. 18.

37 *ex æternis c. apta ducatur*] Aut *apta* delendum mihi semper visum est, aut *dicatur* legendum. hoc cum Davisio prætuli, quia et in libris repertum est ab ipso.

38 *causa fuisse dicetur*] Non offendor in *dicetur* : sed tamen Mss. quidam habent *diceretur*, ut et Lamb. edidit, idque melius videtur. Sed libri quidam etiam habent *causa foret*.

Licuit vel altius, Utinam ne in Pelio nata ulla umquam esset arbor! etiam supra, Utinam ne esset [39] mons ullus Pelius! similiterque superiora repetentem regredi infinite licet.

b. *Neve inde navis incboandæ exordium*
*Cœpisset.*

Quorsum hæc præterita? quia sequitur illud,

*Nam numquam bera errans mea, domo efferret pedem,*
*Medea, animo ægro, amore sævo saucia,*

16 non, ut eæ res causam afferrent amoris. Interesse autem
36 aiunt, utrum ejusmodi quid sit, sine quo aliquid effici non
possit, an ejusmodi, quo aliquid effici necesse sit. Nulla igitur earum est causa, quoniam nulla eam rem sua vi efficit, cujus dicitur causa; nec id, sine quo quippiam non fit, causa est: sed id, quod cum accessit, id, cujus causa est, efficit necessario. nondum enim ulcerato serpentis morsu Philocteta, quæ causa in rerum natura continebatur, fore, ut is in insula Lemno linqueretur? post autem causa fuit propior, et cum
37 exitu junctior. Ratio igitur eventus aperit causam. sed ex
æternitate vera fuit hæc enuntiatio: Relinquetur in insula Philoctetes: nec hoc ex vero in falsum poterat converti. necesse est enim in rebus contrariis duabus (contraria autem hoc loco ea dico, quorum alterum ait quid, alterum negat) ex his igitur necesse est, invito Epicuro, alterum verum esse, alterum falsum: ut, Sauciabitur Philocteta, omnibus ante sæculis verum fuit: Non sauciabitur, falsum. Nisi forte volumus Epicureorum opinionem sequi, qui tales enuntiationes nec veras, nec falsas esse dicunt: aut, cum id pudet, illud tamen dicunt, quod est impudentius, veras esse ex contrariis disjunctiones: sed quæ in his enuntiata essent, eorum neu-
38 trum esse verum. O admirabilem licentiam, et miserabilem
inscientiam disserendi! Si enim aliquid [40] in eloquendo nec verum, nec falsum est, certe id verum non est. quod autem verum non est, quî potest non falsum esse? aut quod falsum
p. 148. non est, quî potest non verum esse? Tenebitur id, quod a
a. Chrysippo defenditur; Omnem enuntiationem aut veram,
aut falsam esse: ratio ipsa coget, et ex æternitate quædam vera esse, et ea non esse nexa causis æternis, et a fati necessitate esse libera.

17 Ac mihi quidem videtur, cum duæ sententiæ fuissent vete-
39 rum philosophorum, una eorum, qui censerent omnia ita
fato fieri, ut id fatum vim necessitatis afferret, in qua sententia Democritus, Heraclitus, Empedocles, Aristoteles fuit;

39 *mons ullus P.*] Davisius tacite omisit *ullus*. placet.

40 *in eloquendo*] Sic P. Victorius, Lamb. et Mss. ut Guelf. item edd. vett. aliæ Ven. 1494. &c. vulgo *loquendo* est.

altera eorum, quibus viderentur sine ullo fato esse animorum motus voluntarii: Chrysippus, tamquam arbiter honorarius, [41] medium ferire voluisse: sed applicat se ad eos potius, qui necessitate motus animos liberatos volunt. Dum autem verbis utitur suis, delabitur in eas difficultates, ut necessitatem fati confirmet invitus. Atque hoc, si placet, quale sit videa- 40
mus in assensionibus, quas prima oratione tractavi. eas enim veteres illi, quibus omnia fato fieri videbantur, vi effici, et necessitate dicebant. qui autem ab his dissentiebant, fato assensiones liberabant, negabantque fato assensionibus adhibito, necessitatem ab his posse removeri: iique ita disserebant. Si omnia fato fiunt, omnia fiunt causa antecedente: et, si appetitus; illa etiam, quæ appetitum sequuntur. ergo etiam assensiones. At, si causa appetitus non est sita in nobis, ne ipse quidem appetitus est in nostra potestate. Quod si ita est, ne illa quidem, quæ appetitu efficiuntur, sunt sita in nobis. non sunt igitur neque assensiones, neque actiones in no- b.
stra potestate. ex quo efficitur, ut nec laudationes justæ sint, nec vituperationes, nec honores, nec supplicia. Quod cum vitiosum sit, probabiliter concludi putant, non omnia fato fieri, quæcumque fiant. Chrysippus autem cum et necessita- 18
tem improbaret, et nihil vellet sine præpositis causis evenire, 41
causarum genera distinguit, ut et necessitatem effugiat, et retineat fatum. Causarum enim, inquit, aliæ sunt perfectæ et principales: aliæ adjuvantes et proximæ. Quamobrem cum dicimus, omnia fato fieri causis antecedentibus, non hoc intelligi volumus, causis perfectis, et principalibus, sed causis adjuvantibus, antecedentibus et proximis. Itaque illi rationi, quam paullo ante conclusi, sic occurrit, Si omnia fato fiant, sequi illud quidem, ut omnia causis fiant antepositis; verum non principalibus, et perfectis, sed adjuvantibus, et proximis. quæ si ipsæ non sint in nostra potestate, non sequitur, ut ne appetitus quidem sit in nostra potestate. at hoc sequeretur, si omnia perfectis et principalibus causis fieri diceremus, ut cum hæ causæ non essent in nostra potestate, ne ille quidem esset in nostra potestate. Quamobrem qui ita fatum intro- 42
ducunt, ut necessitatem adjungant, in eos valebit illa conclusio. qui autem causas antecedentes non dicent perfectas, neque principales, in eos nihil valebit. quod enim dicantur assensiones fieri causis antepositis, id quale sit, facile a se explicari putant. nam quamquam assensio non possit fieri nisi commota viso: tamen cum id visum proximam causam habeat, non principalem, hanc habet rationem (ut Chrysippus vult) quam dudum diximus, non, ut illa quidem fieri possit nulla vi extrinsecus excitata, (necesse est enim, assensionem

41 *medium ferire voluisse*] Pendet ex initio capitis: *Ac mihi quidem videtur.*

viso commoveri) sed revertitur ad cylindrum, et ad turbinem
p. 149. suum, quæ moveri incipere, nisi pulsa, non possunt: id au-
a. tem cum accidit, suapte natura, quod superest, et cylindrum
19 volvi, et versari [42] turbinem putat. Ut igitur, inquit, qui
43 protrusit cylindrum, dedit ei principium motionis, volubilita-
tem autem non dedit: sic visum objectum imprimet illud
quidem, et quasi signabit in animo suam speciem, sed assen-
sio nostra erit in potestate: eaque, quemadmodum in cy-
lindro dictum est, extrinsecus pulsa, quod reliquum est, su-
apte vi et natura movebitur. Quod si aliqua res efficeretur
sine causa antecedente, falsum esset, omnia fato fieri: sin
omnibus, quæcumque fiunt, verisimile est causam antece-
dere; quid afferri poterit, cur non omnia fato fieri fatendum
sit? modo intelligatur, quæ sit causarum distinctio ac dissi-
44 militudo. Hæc cum ita sint a Chrysippo explicata, si illi, qui
negant assensiones fato fieri, fateantur tamen, eas non sine
viso antecedente fieri; alia ratio est. sed si concedunt, an-
teire visa, nec tamen fato fieri assensiones, quod proxima illa
et continens causa non moveat assensionem: vide, ne idem
dicant. neque enim Chrysippus concedens, assensionis proxi-
mam et continentem causam esse in viso positam, neque eam
causam ad assentiendum necessariam esse, concedet, ut, si
omnia fato fiant, omnia fiant causis antecedentibus, et ne-
cessariis: itemque illi, qui ab hoc dissentiunt, confitentes
non fieri assensiones sine præcursione visorum, dicent, si
omnia fato fierent ejusmodi, ut nihil fieret, nisi prægressione
causæ, confitendum esse, fato fieri omnia: ex quo facile in-
tellectu est, quoniam utrique, patefacta atque explicata sen-
tentia sua, ad eundem exitum veniant, verbis eos, non re dis-
45 sidere. Omninoque cum hæc sit distinctio, ut quibusdam in
b. rebus vere dici possit, cum hæ causæ antegressæ sint, non
esse in nostra potestate, quin illa eveniant, quorum causæ
fuerint. quibusdam autem in rebus, causis antegressis, in
nostra tamen esse potestate, ut aliud aliter eveniat: hanc di-
stinctionem utrique approbant: sed alteri censent, quibus in
rebus cum causæ antecesserint, ita, ut non sit in nostra po-
testate, ut aliter illa eveniant, illas fato fieri: quæ autem in
nostra potestate sint, ab his fatum abesse.

20 Hoc modo hanc causam disceptari oportet, non ab atomis
46 errantibus, et de via declinantibus præsidium petere. De-
clinat, inquit, atomus. Primum cur? aliam quandam vim
motus habebunt a Democrito impulsionis, quam plagam ille
appellat: a te, Epicure, gravitatis et ponderis. Quæ ergo
nova causa in natura est, quæ declinet atomum? aut num sor-

42 *turbinem putat*] Sic legendum non *putant*, ut vulgo est. Sic ante est *reverti-
tur*. sic fuit in Ms. m. ed. Lamb.

tiuntur inter se, quæ declinet, quæ non? aut cur minimo de-
clinent intervallo, majore non? aut cur declinent uno mini-
mo, non declinent duobus, aut tribus? optare hoc quidem
est, non disputare. Nam neque extrinsecus impulsam ato- 47
mum loco moveri, et declinare dicis: neque in illo inani, per
quod feratur atomus, quidquam fuisse causæ, cur ea non e
regione ferretur: nec in ipsa atomo mutationis aliquid factum
est, quamobrem naturalem sui ponderis motum non teneret.
Ita cum attulisset nullam causam, quæ istam declinationem
efficeret: tamen aliquid sibi dicere videtur; cum id dicat,
quod omnium mentes aspernentur, ac respuant. Nec vero 48
quisquam magis confirmare mihi videtur non modo fatum,
verum etiam necessitatem, et vim omnium rerum, sustulisse-
que motus animi voluntarios, quam hic, qui aliter obsistere
fato fatetur se non potuisse, nisi ad has commenticias decli-
nationes confugisset. nam, ut essent atomi, quas quidem
esse, mihi probari nullo modo potest: tamen declinationes
istæ numquam explicarentur. nam si atomis, ut gravitate fe-
rantur, tributum est necessitate naturæ, quod omne pondus
nulla re impediente moveatur, et feratur necesse est: illud
quoque necesse est, declinare quibusdam atomis, vel, si vo-
lunt, omnibus naturaliter.

*Multa desunt.*